RERUM LUSATICARUM

TOMUS SECUNDUS,

QVI

SPECIALES TRACTATUS DE SLAVORUM ATQVE SORABORUM IDOLOLATRIA NEC NON DISSERTATIONES TAM AD UNIVERSAM LUSATIÆ HISTORIAM QVAM AD EJUSDEM SPECIALIA HISTORIÆ CAPITA SPECTANTES TRADIT

EX

SENATUS ZITTAVIENSIS BIBLIOTHECA.

PRODROMUS LUSATICUS
h. e.
INTEGRI ALICUJUS QUONDAM
De

LUSATIA

Conſcripti, & publicæ Luci, cum tempore, DEO volente, atque occaſione favente donandi Tractatus, ejus utpote Provinciæ I. Deſcriptionem, tam Chorographicam, quam Topographicam. II. Hiſtoriam tam Veterem, quam Novam. III. Regimen tam Antiquum, quam Modernum, & IV. Jura atque Statuta Provincialia tam Politica, quam Forenſia exhibentis

SYNOPSIS

Sive

Argumenta, ſeu Summaria, ut vulgo barbare loqnuntur, ex ſingulis ejus Operis Capitibus ſuccinctè excerpta, & tanquam facies alicujus magni Corporis in conſpectum præmonſtrata

ab

AUGUSTO ADOLPHO ab HAUGWITZ,
Nob. Luſ.

GENEROSISSIMO, NOBILISSIMO, EXCELLENTISSIMO

DOMINO, DOMINO

FRIDERICO ADOLPHO AB HAUGWITZ,

SERENISSIMI AC POTENTISSIMI ELECTORIS SAX.
AULÆ MARSCHALLO SUPREMO,
CONSILIARIO INTIMO GRAVISSIMO
AC SUMMO TRIBUTORUM PRÆFECTO
&c. &c.

PATRUELI MEO OBSEQUIOSE VENERANDO &c.
GLORIÆ ARCHI-PRINCIPIS SAX. & SALUTI PATRIÆ NATO

CUJUS MUNIA, NON NISI MERITA, AUTHORITAS, NON NISI HUMANITAS
VIRTUTI PUBLICO, MIHI PRIVATO
PATRONO
OPTIMO MAXUMO.

* * *

P*Ræteriere jam bina, & quod excurrit luſtra a captò in alma Leucorea juvenili propoſito de edendo quodam Eruditionis Specimine publico ad explorandas, more Academico, ingenioli Vires & profectus, cujus Thema (Patritio ſiquidem & nobili Patria dulciſſima*, uti vocatur in l. 101. ff. de Legat. 3. *cui naſci dicimur* l. 1. §. 15. in fin. ff. de Ventr. in honor poſſeſſ. mitt. l. 2, ff. de J. & J. *Res & jura, quæ quia in iis quotidie verſamur, diligentius tractanda* l. 15. ff. de Liberat. Legat. l. 5. ff. de LL. *ignorare*, ex mente Mutii *turpe oſſeratur* l. 2. §. 43. ff. de Orig. Jur. *Cum vel maxime etiam horum ignorantes ſcientes præſumimur* arg. l. 11. §. 3. ff. de Inſtit. Act.) *ipſam Patriam decreveram, præſertim cum viderem de illa nihil quicquam hactenus ſcriptum ſ. memoriæ traditum, quare & h. materiam, utpote raram, chariorem fore credidi* Nov. 105. c. 1. in fin. adde c. 24. diſt, 93. *& ob novitatem exinde acceptiorem* proœm. ff. §. 3. l. 2. §. 18. C. de Vet. Jur. enucleand. *Quod ipſum etiam opus tanta diligentia & alacritate, Eruditionis illa Matre* arg. l. 1. C. de Tyron. l. 65. §. 3. ff. de Legat. 3. adde Can. 6.

 diſt. 83.

dist. 83. *Praprimis ope, atque adminiculis Clarissimorum Autorum, quos Antecessorum Wittebergensium instructissima Bibliotheca, & curta mea Documentorum, & Manuscriptorum supellex suppeditabant, suffultus, quibus etiam tum in re propria quis nec Judex* l. 7. ff. de Contrah. Empt. & Vend. l. 30. ff. de Operib. Liberr. nec Testis l. 20. ff. de Test. & l. 10. C. b. T. *esse possit, libenter usus sum, aggressus sum ut Materia ad Dissertationem saltem Academicam destinata prater opinionem inter exiguum temporis spatium in integrum excreverit Tractatum, qui Lusatia nostra I. DESCRIPTIONEM, tam* Chorographicam, *quam* Topographicam, *II. HISTORIAM,* tam veterem *quam* novam. *III. REGIMEN, tam* antiquum *quam* modernum *& IV. JURA, atque STATUTA PROVINCIALIA, tam* politica *quam* forensia *ante oculos proponit & exhibet. Cum autem Superioris, quem Natura dedit Mandatum subitaneo Consilio itinera exotica mihi imponebae prater spem votumque filum abrumpere & opus jam ad calcem fere perductum una cum Dulcissima Studiorum Nutrice, Academia deserere cogebar. Redux autem ex voluntario meo, ut Imperatoris verbis* in aurea illa Auth. hab. c. ne fil. pro patre *utar, Exilio, literaria, puta, Equestrique mea peregrinatione factus, videns pretium & pramium Musis, bonisque literis, quorum scientia totus illuminatur mundus,* cit. jam Authen. elegantiss. *quaque nullo aquo pretio astimanda* arg. l. 25. §. 11. ff. de Pet. Hæred. *esse hodie tam exiguum & talia ingenia & artes tum supine negligi atque contemni, qua tamen omnibus Insulis esset exornanda, omnem de hnic futui & literis universis manu admovenda curam plane abjeci. Tempora enim hac iniquissima opinionem meam in amore & honore literarum fefellere, & jamdudum me in languorem dedero, hinc merito jure perhorrui*

Late conspicuum tollere verticem.

Si enim aquila in nubibus, quod Græci ajunt, *essem & ille*

-- -- merito cui doctior Orbis
Submissis ferret fascibus Imperium;

attamen ea propter nec dignitas nec astimatio mihi ulla erit cum Eruditionis & Literarum Nomen ipsum ludibrio & contemtui hodie est omnibus. Scilicet in his eruditis & melioris commatis ingeniis maxime infelici avo, quo agre se attollunt aut exserunt rectiores mentes, bleuni saltem aliquot & buccones, iiputa, qui palam non dignifigere pra aliis in parietem, plerumque ad honores contraprascriptum l. 4. ff. quod vi aut clam. & l. 13. ff. de Noxial Act. *veniunt meliora & altiora ingenia cum ipso Reip. damno* arg. §. fin. proœm. Instit. *&* l. unica C. de Stud. lib. *vel plane arcentur, vel raro, imo rarissimo exemplo sine exemplo emergunt.*

Felix curarum cui non Heliconia cordi
Serta, nec imbelles Parnassi e vertice Laurus.

Neronis illud votum omnibus eruditis in ore hodie fit: nescire literas. *Sed sileo, & cum quavis liberior Censio hodie odium habet, linguam mordeo; nec enim dicere lubet quod sentio, prasertim cum sine fructu etiam id fiat. Vitia enim jam in mores mutata difficillime corrigenda* l. 37. ff. de Ædilit Edict. *sed tanquam Error communis* l. 3. ff. de Offic. Prætor. l. 3. §. 5. in fin. ff. de supellect. *imo tanquam altera natura* arg. l. 9. pr. ff. de lib. & Posthum. l. 3. ff. Quod cujuscunque univers. *aquo animo, (id quod tamen difficillimum, juxta* l. 38. §. 8. ff. ad L. Jul. de Adulter.) *ferenda, iterum: sileo, & literis meis mihi certe in felici successu & beatis tenebris omni Helena charioribus me involvo.*

Quis igitur in hisce ad veterem squalorem inclinantibus temporibus, in quibus diligentia contra Rescriptum Impp. in l. fin. 3. C. de Alluv. & palud. *damnosa & desidia pœnas contra* l. 11. in fin. Cap. depositi *solvere cogitur, laborandum? quid Speciminis ergo edendum? lutenm forsitan aut bliteum, quorsum enim erudita Imperitia? Invito sane beneficium non datur* l. 19. §. 2. ff. de Donat. l. 68. ff. de R. J. *Dormiendum potius f. cucurbita pingenda. Negligentia utpote cum negligentia compensanda* l. 10. pr. ff. de Compensat. *Ut navis, inquit incomparabilis ille Belga, in Malacia haret: sic ingenium in hoc languore, cui melior aura non adspirat,*

-- -- quis virtutem amplectitur ipsam
præmia si tollas -- --

arg. l. 4. C. Stat. & imag. l. eleg. 1. §. 1. ff. de J. & J. *profecto*

Non mihi si cunctos Helicon indulgeat amnes
& superet Pimplea sitim -- --

guttulam unam in hoc ferreum avum, & quod mitius metallum non spondet, effundam. Nihilominus tamen, cum hisce diebus supellectilem meam, librariam e Museo in Museum transferri, incidi ex inopinato libros disponendo, chartas secernendo, & purgando in hoc olim a me concinnatum, & pro derelicto *jam plane habitum Tractatum, sed majori ex parte temporum injuria, & hominum incuria mutilatum, atque in omnibus ejus partibus, praprimis autem in nono, decimo, decimoquarto, & decimoquinto, in quo subsistere coactus sum, uti supr. dictum, capite, in quibus omnibus bene multa desiderantur, immane quantum distractum, adeo certe ut quas huic fatui olim impendi lucubrationes me seriopœnituerit.*

Ne itaque quale, quale h. diligentia quondam mea Academica specimen penitus periret, sed exiguum quoddam ejus monumentum extaret, qua

que adhuc superfunt capita hujus Tractatus postliminio *quasi iterum collegi, & perlegi, & inter perlegendum ex singulis capitibus Contenta, seu ut barbare vulgo loquuntur, Summaria, quod idem est ac Argumenta, succincte excerpsi, qua Prodromi loco in ipsius Operis (quod ipsum aliquando, si sanus est, bonis avibus prelo commissurus sum) pregustum ad exploranda Lectorum, cum aquorum, tum iniquorum Judicia heic exhibere volui, ut ita legi possit liber priusquam legatur i. e. paucis hisce foliis videri, quicquid bene multis scripsi. Facilius utpote & expeditius est* titulos *quam* capita *dare*, conspectum *quam* textum, Summaria *quam* integros paragraphos, membra *scil quam* corpus.

Quodsi autem in hoc Prodromo pleraque tralatitia eaque nec commode satis atque graviter, neque erudite & ornate posita videantur, vel ideo saltem me Autorem veniam impetraturum confido, quod opus, ex quo frustim hac excerpta sunt summaria ipsum in Adolescentia mea, nesciente illa

-- -- quid distent æra lupinis

atate, conscriptum, tanquam mea in Musarum arcem collata primitia sint, & ideo ejus Prodromum seu Synopsin ungues, ut cum Persio loquar, haud sapere possit demorsos, jam autem ejusmodi quoddam moliri animus mihi si esset, maturiora *forsitan &* coctiora *sape scil de Facultatibus suis amplius quam in his est sperant homines* l. 10. ff. qui & a quibus manuum §. 3. Inst. qui & a quibus caussis non manuum) *de ingeniolo meo promittere valeo.*

Penes Lectorem itaque meum esto Judicium, an Labor h. ulteriori fama, i. e. prelo dignus, an vero idque ex mea sententia silentii peplo involvendus. Nec enim vana alicujus gloriola captatio seu astuans quoddam ambitionis votum, neque etiam scribendi Cacoethes, morbus, quo hodie maxima literatorum pars laborat, me sciola Eruditionis turgidum invasit, sed rerum pretia secundum veritatem ex doctrina Pauli l. 63. in pr. ff. ad L. Facid & l. 33. ff. ad L. Aquil. *astimans, extincto mihi Vanitatis illo ardore a sedata quodam rationis libre, verum, non simulatum juxta prascriptum* Imp. in l. 1. §. 2. ff. de J. & J. *affectans Philosophiam omitto & jam dudum omisi & omnes saniores mecum*

-- -- mirari beatæ
Fumum & opes strepitumque Romæ

& inter illos esse nolo,

Quos tulit ad Scenam ventoso Gloria curru.

sed inter illos potius, quos quies habet

& secretum iter & fallentis semita Vitæ,

quos

-- non ambigui fasces, non mobile vulgus,
non leges, non castra tenent -- --

TIBI autem & PATRIÆ & FAMILIÆ NOSTRÆ ORNAMENTUM UNICUM h. Synopticum, unius duntaxat Septimana laborem inscribere & volui & debui, & quidem multis, inque pragnantibus ex caussis, quas inter prater Necessitudinis, qua de gloriari possum, Vinculum, Virtus Tua, qua ipsam saculi hujus fatalem iniquitatem superavit, & jam diu promeritum honorem tanquam debitum pramium invito extorsit, deinde obsequium & cultus devotus, cujus hocce exiguum DEDICATIONIS monumentum *ingens* argumentum *esse debet, quo tanta TUA in excelsa illa gloria arce posita merita venerari & prosequi obstrictus sum, haud postrema fuere. Suscipe igitur, PATRONE MAGNE, tenues hasce & illimatas pagellas facili manu, & dignare vel unam saltem horulam gravioribus tuis curis, quibus omnem tibi merito devinctis Remp. suffurari ac tumultuaria huic lucubratiuncula obiter saltem perlustranda faventem commodare, sic abunde fructuum e Studiis meis ad me transiisse gloriabor & gaudebo, cum TANTO VIRO conatus meos arrisisse constiterit, cujus unicum tantum suffragii punctum mihi instar abundantissimi pramii est. Vale, VIR EXCELLENTISSIME & Principis & Patria bono quam diutissime.*

Ubigaviæ e Museo
Calendis Martiis
Anno 1681.

Nominis & Virtutis Tuæ

Cultor observantissimus

Augustus Adolphus ab Haugvvitz,

Nobilis Lusatius.

I. N. J.

I.
ARGUMENTA
SEU
SUMMARIA

Capitis primi cujus Rubrica: de Nomine, sive de Vocab. Lusatiæ & Laußitz. 1. Etymologia, 2. Synonymia & 3. Orthographia.

1. A Voce incipiendum. 2. Ratio hujus Methodi. 3. in Lusatia perlustranda primus Labor circa (1.) *Etymologiam.* 4. Difficultas circa h. ex Diversitate orta. 5. Quot Capita, tot sententiæ. 6. Dantur in Etymorum Enucleatione qui Ingenii magis, quam Veritatis sunt Studiosi. 7. *Sententiarum* circa h. materiam *tria* constituunt *agmina*. 8. I. *Sunt* qui Originem Vocis hujus petunt *a Regionis l. Forma & Situatione.* 9. quinam hi. 10. Eorum rationes. 11. *l. qualitate.* 12. quinam. 13. Eorum argumenta. 14. Vocab. Laußnitz unde derivetur. 15. Epicrisis Autoris, de h. prima Scriptorum sententia quid statuendum. 16. II. *Sunt* qui *a genibus & moribus Incolarum.* 17. Fautores hujus Sententiæ. 18. Fundamenta eorum 19. alia quædam Derivatio Vocab. germ. Laußnitz. 20. Judicium Autoris de h. secunda Historicorum sent. 21. III. *Sunt* qui *ab Incolis Lusatiæ primævis.* 22. Patroni hujus Sent. 23. Eorum rationes. 24 explicatur locus quidam Helmoldi notabilis. 25. quarundam Familiarum nobilium Lusaticarum derivatio specialis incidenter. 26. Ultima hæc Autorum opinio, nostra corroboratur. 27. Ut & aliorum Calculo. 28. Opes Lusatiæ hic non versantur. 29. Notantur quidam minus orthodoxe h. de re sentientes Autores. 30. Præprimis Dresserus. 31. Et Schikfusius. 32. Transgressio ab Etymologia ad (2.) *Synonymiam Lus.* 33. *Lusatia* olim dicta Milzavia. 34. explicatur vocis hujus Originatio ex document. antiq. 35. Milcienia. 36. loca probantia ex docum. antiq. 37. Nisim f. Provincia Nisana. 38. testimonia Autorum. 39. Wandalia das Wendland. 40. testim. Autorum. 41. Ager Hexapolitanus f. substantive Hexapolis. 42. Ratio hujus Synonymi. 43. Transgressio a Synonymia ad (3.) *Orthographiam hujus vocab.* 44. varia observatur vocabulorum: *Lusatia* & *Lusati*, pro temporum & Autorum varietate pronunciationis & Scriptionis Inflexio. 45. *Lusatia* nostra olim dicta; Lusnitia. 46. probatur testimoniis Autorum. 47. Lusniza. 48. testim. Autorum. 49. Lusitia. 50. testim. AA. 51. *Lusati* autem olim dicti: Lusici. 52. testim. Aut. 53. Lusuncii. 54. testim. AA. 55. Lusiz:censes. 56. test. Aut. 57. Luzici testim. Autor. 58. Luticenses. 59. testim. AA. 60. rectius pronunciatur *Patria* nostra: *Lusatia* & *populares* nostri: *Lusatii f. Lusati.* 61. Autores nobiscum facientes. 62. rectius scribitur in vernacula nostra: Laußitz quam Laußnitz. 63. Ratio & fundam. hujus Assertionis.

II.

Conspectus seu Summaria Capitis secundi, cujus Titulus: de Lusatiæ 1. Finibus f. Terminis, 2. Longitudine & 3. Latitudine.

1. Ratio Connexionis huj. Cap. cum præcedenti. 2. *Termini* alicujus Prov. vel *naturales*, vel *artificiales*. 3. *mutabiles* hi, *immutabiles* illi. 4. Semnonum *priorum* Lusatiæ Incolarum Termini ex Tacito, Ptolomeo, Strabone, Vellejo &c. 5. Lusatiæ Termini *tunc temp.* haud distincti. 6. Semnonum Regiones ac limites ex Cluvero. 7. Has inter & nostra Lusatia. 8. *Nec tempore* Sorabum & Slavorum *posteriorum* Lusatiæ Incolarum. 9. Slavorum fines Semnonum superarunt. 10 *Nec tempore* Romanorum. 11. Romani Bohemiam pro more in Provinciam nunquam redegerunt. 12. Lusatiæ Formale i. e. Limitum Lusatiæ prima institutio omnino incerta. 13. *Ad tempora* Caroli M. potissimum referenda.

renda. 14. Fundamenta & Rationes hujus opinionis ex Historia petitæ. 15. ab h. Imperatore primo omnium Marchionatus & Marchiones instituti. 16. *Nec eo temp.* adeo accurate discretæ hujus Prov. Limites. 17. Sub quarum Provinciarum nomine ac Censu tunc habita Lusatia. 18. Accuratiori digito quando cæpere Lusatiæ limites indicari. 19. Recensentur Termini ipsi moderni. 20. Collatio diversorum Autorum circa eosdem. 21. Spatiosiores olim fuere ac quidem hodie. 22. Notatur Theodorus a Nihæm Autor quidam minus recte Lusatiæ terminos ponens. 23. Explicatio Terminorum Lus. specialis & quidem. 24. I. *Orientalium, versus Silesiam.* 25. In Lusat. super. 26. Inferiori, 27. Notatur Zeilerus & 28. Ritheimerus. 29. quidam Terminum h. geographice loquendo, plane negant. 30. eorum Rationes. 31. quidam dubium faciunt. 32 eorum fundamenta. 33. refutantur utrique. 34. Sorau & Triebel an Lusatiæ an Silesiæ inferenda? 35. Errores Tabulæ geographicæ Lusatiæ superioris a Bartholomæo Sculteto Gorlicensi Lusato editæ. 36. II. *Septentrionalium, versus Marchiam Brandeburgensem.* 37. Quænam Marchiæ pars intelligenda. 38. Axiomatis, de constituendis Finibus supra in princip. hujus Cap. traditi repetitio & applicatio. 39. Quænam loca in inferiori Lus. ad Ditionem Marchiorum Brandeburg. referantur. 40. Horum numerum quidam augent, quidam minuunt. 41. Quo pacto ad Brandeburgensem venerint remissive. 42. Controversiæ de Feudis h. in locis ortæ. 43. III. *Occidentalium, versus Saxoniam & Misniam.* 44. Quænam Saxoniæ pars h. l. attingenda. 45. Quænam Misniæ. 46. Dubium circa h. Term. 47. Lusatia olim cum Misnia conjuncta. 48. Probatur. 49. quando iterum avulsa. 50. Senfftenberg an Lusatiæ an Misniæ accensendum. 51. De Oppidulo Cracfauin finib. sito quædam. 52. IV. *Meridionalium, versus ipsam Bohemiam.* 53. Terminus h. Lus. omnium certissimus. 54. Lusatia Bohemiæ quondam incorporata. 55. Haud ita pridem iterum separata remissive. 56. Autores in constituendis hisce Lusatiæ Terminis nobiscum facientes. 57. Duorum Marchionatuum Lusat. superioris & inferioris Fines interni quibus a se invicem dividantur, quinam? 58. Moscovia, Moßkau, an ad Inf. an super. Lusatiam referenda? 59. (2.) *Longitudo* Lusatiæ. 60. (3.) *Latitudo* ejus. 61. Jo. Boteri Itali Judicium de potentia & Incolarum frequentia Lusatiæ. 62. Longitudo & latitudo Provinciarum Moraviæ, Silesiæ & Lusatiæ conjunctim consideratarum. 63 Protestatio Autoris super h. Finium Lusatiæ Descript. 64. Coronidis loco huic Capiti Joachimi Meisteri Poëtæ quondam celeberrimi Versus de Lusatia adnectuntur, quibus omnes Lusatiæ complexus est limites.

III.

Summaria Capitis tertii, cujus Titulus: Quod sit Regio Germaniæ.

1. Ratio Connexionis hujus Cap. cum præced. 2. Germania duplex: *antiqua*, *nova*. 3. I. triplex: *prima*, *media*, *recentior*. 4. *Prima* quænam dicatur? 5. an huic adscribenda Lusatia? 6. *Media* quænam? 7. an & huic accensenda? A. 8. Ratio & fundam. hujus Assertionis. 9. an ad *recentiorem* spectet? 10. Cluveri scrupulus f. *objectio prima* de Origine, hac de re explicatur fusius. 11. ut & personali illius Autoris Severini de Momzambano. 12. Allegatur locus quidam ex Goldasto notabilis ad refellendam horum Objectionem. 13. Slavorum Conditio in Lusatia longe alia quam in Bohem. & Moravia. 14. In nostra Lus. exiguæ remansere Slavorum reliquiæ. 15. quibus gentium f. Regnorum reliquiis æquiparandæ nostræ? remotive. 16. positive. 17. *Objectio secunda* de Lingua. 18. Fundamenta & Rationes hujus Objectionis. 19. refutantur prolixe 20. germanicæ linguæ non usus an Bohemos a gente germ. eximat. 21. german. linguæ usus Danos & Hungaros an cum Germanis conjungat. 22. Ortelius & Zeilerus notantur Germaniam minus recte determinantes. 23. ad dignoscendas Germaniæ Provincias ad Incolarum & Originem & linguam conjunctim respiciendum. 24. Lusatorum Origo remissive. 25. Slavicæ linguæ usus in Lusatia rusticis saltem ex parte familiaris. 26. Ut Siculi trilingues, sic Rustici nostri plerique bilingues. 27. plerique Nobilium Lusatiæ linguæ Slavonicæ, quam vulgo minus recte Vandalicam vocamus, cum rei familiaris damno, ignari. 28. Linguæ hujus difficultas unde? 29. Linguarum diversitas gentes sub una eademque Natione unitas, moribus licet & Consvetudinibus quibusdam dissentientes, non dividit. 30. Integer quidam locus allegatus ex Limneo. 31. ex Conrado Celti Poët. 32. Linguæ Slavonicæ usus si nec Bohemiam, in qua vernacula quasi, multo minus Lusatiam, ubi perquam exiguus ejus Valor, e Germania exterminare sufficit. 33. *Objectio tertia* de facta quondam Bohemorum & consequenter etiam Lusatorum e Civitate germ. proscriptione. 34. Facti series & fundamenta hujus Objectionis 35. Tempore Wenceslai Imperatoris exauctorati Bohemi in Regno

suo

I. N. J.

I.
ARGUMENTA
SEU
SUMMARIA

Capitis primi cujus Rubrica: de Nomine, sive de Vocab. Lusatia & Laußitz. 1. Etymologia, 2. Synonymia & 3. Orthographia.

1. A Voce incipiendum. 2. Ratio hujus Methodi. 3. in Lusatia perlustranda primus Labor circa (1.) *Etymologiam.* 4. Difficultas circa h. ex Diversitate orta. 5. Quot Capita, tot sententiæ. 6. Dantur in Etymorum Enucleatione qui Ingenii magis, quam Veritatis sunt Studiosi. 7. *Sententiarum* circa h. materiam *tria* constituuntur *agmina.* 8. I. *Sunt* qui Originem Vocis hujus petunt *a Regionis l. Forma & Situatione.* 9. quinam hi. 10. Eorum rationes. 11. *l. qualitate.* 12. quinam. 13. Eorum argumenta. 14. Vocab. Laußnitz unde derivetur. 15. Epicrisis Autoris, de h. prima Scriptorum sententia quid statuendum. 16. II. *Sunt* qui *a genibus & moribus Incolarum.* 17. Fautores hujus Sententiæ. 18. Fundamenta eorum 19. alia quædam Derivatio Vocab. germ. Laußnütz. 20. Judicium Autoris de h. secunda Historicorum sent. 21. III. *Sunt* qui *ab Incolis Lusatiæ primævis.* 22. Patroni hujus Sent. 23. Eorum rationes. 24 explicatur locus quidam Helmoldi notabilis. 25. quarundam Familiarum nobilium Lusaticarum derivatio specialis incidenter. 26. Ultima hæc Autorum opinio, nostra corroboratur. 27. Ut & aliorum Calculo. 28. Opes Lusatiæ hic non versantur. 29. Notantur quidam minus orthodoxe h. de re sentientes Autores. 30. Præprimis Dresserus. 31. Et Schikfusius. 32. Transgressio ab Etymologia ad (2.) *Synonymiam Lus.* 33. *Lusatia* olim dicta Milzavia. 34. explicatur vocis hujus Originatio ex document. antiq. 35. Milcienia. 36. loca probantia ex docum. antiq. 37. Nisim f. Provincia Nisana. 38. testimonia Autorum. 39. Wandalia das Wendland. 40. testim. Autorum. 41. Ager Hexapolitanus f. substantive Hexapolis. 42. Ratio hujus Synonymi. 43. Transgressio a Synonymia ad (3.) *Orthographiam hujus vocab.* 44. varia observatur vocabulorum: *Lusatia* & *Lusati*, pro temporum & Autorum varietate pronunciationis & Scriptionis Inflexio. 45. *Lusatia* nostra olim dicta; Lusnitia. 46. probatur testimoniis Autorum. 47. Lusniza. 48. testim. Autorum. 49. Lusitia. 50. testim. AA. 51. *Lusati* autem olim dicti: Lusici. 52. testim. Aut. 53. Lusuncii. 54. testim. AA. 55. Lusnicenses. 56. test. Aut. 57. Luzici testim. Autor. 58. Luticenses. 59. testim. AA. 60. rectius pronunciatur *Patria* nostra: *Lusatia* & *populares* nostri: *Lusatii f. Lusati.* 61. Autores nobiscum facientes. 62. rectius scribitur in vernacula nostra: Laußitz quam Laußnitz. 63. Ratio & fundam. hujus Assertionis.

II.
Conspectus seu Summaria Capitis secundi, cujus Titulus: de Lusatiæ 1. Finibus f. Terminis, 2. Longitudine & 3. Latitudine.

1. Ratio Connexionis huj. Cap. cum præcedenti. 2. *Termini* alicujus Prov. vel *naturales,* vel *artificiales.* 3. *mutabiles* hi, *immutabiles* illi. 4. Semnonum *priorum* Lusatiæ Incolarum Termini ex Tacito, Ptolomeo, Strabone, Vellejo &c. 5. Lusatiæ Termini *tunc temp.* haud distincti. 6. Semnonum Regiones ac limites ex Cluvero. 7. Has inter & nostra Lusatia. 8. *Nec tempore* Sorabum & Slavorum *posteriorum* Lusatiæ Incolarum. 9. Slavorum fines Semnonum superarunt. 10 *Nec tempore* Romanorum. 11. Romani Bohemiam pro more in Provinciam nunquam redegerunt. 12. Lusatiæ Formale i. e. Limitum Lusatiæ prima institutio omnino incerta. 13. *Ad tempora* Caroli M. potissimum referenda.

renda. 14. Fundamenta & Rationes hujus opinionis ex Historia petitæ. 15. ab h. Imperatore primo omnium Marchionatus & Marchiones instituti. 16. *Nec eo temp.* adeo accurate discretæ hujus Prov. Limites. 17. Sub quarum Provinciarum nomine ac Censu tunc habita Lusatia. 18. Accuratiori digito quando cœpere Lusatiæ limites indicari. 19. Recensentur Termini ipsi moderni. 20. Collatio diversorum Autorum circa eosdem. 21. Spatiosiores olim fuere ac quidem hodie. 22. Notatur Theodorus a Nihæm Autor quidam minus recte Lusatiæ terminos ponens. 23. Explicatio Terminorum Lus. specialis & quidem. 24. I. *Orientalium, versus Silesiam.* 25. In Lusat. super. 26. Inferiori, 27. Notatur Zeilerus & 28. Ritheimerus. 29. quidam Terminum h. geographice loquendo, plane negant. 30. eorum Rationes. 31. quidam dubium faciunt, 32. eorum fundamenta. 33. refutantur utrique. 34. Sorau & Triebel an Lusatiæ an Silesiæ inferenda? 35. Errores Tabulæ geographicæ Lusatiæ superioris a Bartholomæo Sculteto Gorlicensi Lusato editæ. 36. II. *Septentrionalium, versus Marchiam Brandeburgensem.* 37. Quænam Marchiæ pars intelligenda. 38. Axiomatis, de constituendis Finibus supra in princip. hujus Cap. traditi repetitio & applicatio. 39. Quænam loca in inferiori Lus. ad Ditionem Marchiorum Brandeburg. referantur. 40. Horum numerum quidam augent, quidam minuunt. 41. Quo pacto ad Brandeburgensem venerint remissive. 42. Controversiæ de Feudis h. in locis ortæ. 43. III. *Occidentalium, versus Saxoniam & Misniam.* 44. Quænam Saxoniæ pars h. l. attingenda. 45. Quænam Misniæ. 46. Dubium circa h. Term. 47. Lusatia olim cum Misnia conjuncta. 48. Probatur. 49. quando iterum avulsa. 50. Senfftenberg an Lusatiæ an Misniæ accensendum. 51. De Oppidulo Cradau in finib. sito quædam. 52. IV. *Meridionalium, versus ipsam Bohemiam.* 53. Terminus h. Lus. omnium certissimus. 54. Lusatia Bohemiæ quondam incorporata. 55. Haud ita pridem iterum separata remissive. 56. Autores in constituendis hisce Lusatiæ Terminis nobiscum facientes. 57. Duorum Marchionatuum Lusat. superioris & inferioris Fines interni quibus a se invicem dividantur, quinam? 58. Moscovia, Mosskau, an ad inf. an super. Lusatiam referenda? 59. (2.) *Longitudo* Lusatiæ. 60. (3.) *Latitudo* ejus. 61. Jo. Boteri Itali Judicium de potentia & Incolarum frequentia Lusatiæ. 62. Longitudo & latitudo Provinciarum Moraviæ, Silesiæ & Lusatiæ conjunctim consideratarum. 63 Protestatio Autoris super h. Finium Lusatiæ Descript. 64. Coronidis loco huic Capiti Joachimi Meisteri Poëtæ quondam celeberrimi Versus de Lusatia annectuntur, quibus omnes Lusatiæ complexus est limites.

III.

Summaria Capitis tertii, cujus Titulus: Quod sit Regio Germaniæ.

1. Ratio Connexionis hujus Cap. cum præced. 2. Germania duplex: *antiqua, nova.* 3. I. triplex: *prima, media, recentior.* 4. *Prima* quænam dicatur? 5. an huic adscribenda Lusatia? 6. *Media* quænam? 7. an & huic accensenda? A. 8 Ratio & fundam. hujus Assertionis. 9. an ad *recentiorem* spectet? 10. Cluveri scrupulus *s. objectio prima* de Origine, hac de re explicatur fusius. 11. ut & personali illius Autoris Severini de Momzambano. 12. Allegatur locus quidam ex Goldasto notabilis ad refellendam horum Objectionem. 13. Slavorum Conditio in Lusatia longe alia quam in Bohem. & Moravia. 14. In nostra Lus. exiguæ remansere Slavorum reliquiæ, 15. quibus gentium s. Regnorum reliquiis æquiparandæ nostræ? remotive. 16. positive. 17. *Objectio secunda* de Lingua. 18. Fundamenta & Rationes hujus Objectionis. 19. refutantur prolixe 20. germanicæ linguæ non usus an Bohemos a gente germ. eximat. 21. german. linguæ usus Danos & Hungaros an cum Germanis conjungat. 22. Ortelius & Zeilerus notantur Germaniam minus recte determinantes. 23. ad dignoscendas Germaniæ Provincias ad Incolarum & Originem & linguam conjunctim respiciendum. 24. Lusatorum Origo remissive. 25. Slavicæ linguæ usus in Lusatia rusticis saltem ex parte familiaris. 26. Ut Siculi trilingues, sic Rustici nostri plerique bilingues. 27. plerique Nobilium Lusatiæ linguæ Slavonicæ, quam vulgo minus recte Vandalicam vocamus, cum rei familiaris damno, ignari. 28. Linguæ hujus difficultas unde? 29. Linguarum diversitas gentes sub una eademque Natione unitas, moribus licet & Consvetudinibus quibusdam dissentientes, non dividit. 30. Integer quidam locus allegatus ex Limneo. 31. ex Conrado Celti Poët. 32. Linguæ Slavonicæ usus si nec Bohemiam, in qua vernacula quasi, multo minus Lusatiam, ubi perquam exiguus ejus Valor, e Germania exterminare sufficit. 33. *Objectio tertia* de facta quondam Bohemorum & consequenter etiam Lusatorum e Civitate germ. proscriptione. 34. Facti series & fundamenta hujus Objectionis 35. Tempore Wenceslai Imperatoris exauctorati Bohemi in Regno suo

ſuo omnes Germanos ab officiis Lege quadam excluſere. 36. quare. 37. Statutum Luſatiæ de peregrino (einem Ausländischen) ad officia publ. non recipiendo unde? 38. aliis quamplurimis Europæ Provinciis commune. 39. Luſati tunc temp. cum Bohemis ab Imperatoribus & Principibus Imperii omnibus honorum & bonorum poſſeſſionibus io Imp. R. G. jure retorſionis privati. 40. quando & quomodo iterum reſtituti 41. plures Luſatiæ Nobiles ad Dignitates & Officia Imperii R. G. tam politica, quam Eccleſiaſtica adhibitos fuiſſe ex multorum Nobilium Luſat. ſtemmatum Originibus atque Catalogis (Geschlechts-Registern) abundanter conſtare remiſſive. 42. Secundum poſt Rationes, Authoritates ſibi vindicant locum. 43. Teſtimonia noſtram Theſin probantia quamplurima Autorum: veterum. 44. recentiorum. 45. Concluditur, Sclavicæ Originis nos minime eſſe. 46 exceptis quibusdam exigui momenti Reliquiis & 47. Nomine,

IV.

Summaria Capitis quarti, cujus Titulus: Quod ſit Regio Saxoniæ.

1. Ratio Connexionis hujus Cap. cum præced. 2. Terra germanica diverſimode diſtribuitur. 3. Cuinam Germaniæ parti Luſatia in ſpecie accenſenda. 4 Methodus hujus Disquiſitionis. 5. *a Semnonibus* Germaniæ, *a Slavis* Luſatiæ, *a Saxonibus* Saxoniæ profectum hujus Provinciæ vocamen. 6. Adſita olim non inſita fuit Saxoniæ Luſatia. 7. Luſatia olim cum aliis Provinciis ſub nomine Waodaliæ comprehenſa. 8. Spangenbergers & Münſteri hac de re Opinio probatur. 9. Slavicæ gentes invaſionibus multa damna Saxonibus intulere. 10. Carolus M. Slavorum & Vandalorum Domitor. 11. Omnium primus harum Regionum ſtatum mutare cæpit. 12. Witikindus baptizatus. 13. Slavi Saxonibus cedere coacti. 14. a Francorum Regibus 15. a Carolo M. 16. ab Impp. ſuccedaneis. 17. Sub Henrico Aucupe Duce Sax. primum inter Saxoniæ partes cenſeri cæpit Luſatia. 18. Hiſtoricorum Conſenſus circa h. rem. 19. Henricus Auceps Imp. omnium maxime & feliciſſime Slavicas debellavit gentes. 20. Regionum & Provinciarum, quas ſucceſſive ſubegit & Imperio ſubjecit Commemoratio. 21. Luſatia noſtra ultima. 22. Saxoniæ nomen eo temp. latiſſime ſumptum. 23. Imperium R. G. quantum quantum, tunc temp. nil niſi Saxonia fuit. 24. excepta Italia. 25. Luſatia etiam eo temp. h. nomen induit. 26. a potiori fit denominatio. 27. Duces Saxoniæ Henrici Aucupis Anteceſſores eundem tentarunt Conatum. 28. Sed non eadem felicitate. 29 Otto Sax. Dux Slavorum Debellator ſtrenuus. 30. Rhytmi germanici antiq. de h. Duce. 31. Cum Henrico Imp. h. in p. nemo Principum comparandus. 32. Encomium hujus Imperatoris antiquatis quibusdam germanicis rhytmis ex Spangenberg. petitis incluſum. 33. Gero ab Imp. Henrico primus Luſatiæ conſtitutus Marchio. 34. probatur Geronem h. gente Saxonem fuiſſe. 35. Notatur Fabricii Error h. de re. 36. a tempore Henrici Aucup. Witekindi Sax. Principis poſteri Luſatiam continua ſerie gubernarunt. 37. Usque dum in Bohemorum. 38. Polonorum 39. Sileſiorum pervenit poteſtatem, remiſſive. 40. Explicatur locus quidam Goldaſti notabilis. 41. Luſatia unum ex Feudis vexilliferis (Fahn-Lehn) Saxoniæ. 42. Utitur jure Saxonico, remiſſive. 43. a Rationibus ad Autoritates acceſſus. 44. Teſtimonia Autorum Luſatiam ad Saxoniam referentium quamplurima. 45. A *poſitivè* traditis ad *remotive* tradenda ſ. ad ſententias contrarias. 46. (1) Quidam *Sileſiæ* partem faciunt Luſatiam. 47. Pancratii Vulturini Autoris cujusdam hac de re Verſus. 48. Ratio & fundamentum hujus Sententiæ *primum*. 49. refutatur. 50. *ſecundum*. 51. refutatur. 52. Crantzii & Æneæ Sylvii Error ſingularis. 53. *tertium*. 54. refutatur. 55. notantur ipſi Luſati quidam huic ſententiæ adſtipulantes ſeque Sileſios & Patriam Sileſiam, ſi Diis placet, appellantes. 56. (2) quidam *Miſniæ* vindicare Luſatiam laborant. 57. Joh. Boteri Itali inſignis Error. 58. Ratio & Fundam. hujus ſent. 59. recta ſententiam h via minime incedere. 60. e Diametro tamen nobis non contrariam. 61. Ratio. 62. Miſniam æque ac Luſatiam ad Saxoniam ſpectare probatur. 63. In verbis ſimus faciles, in re modo ſi conveniamus.

V.

Summaria Capitis quinti, cujus Tit. de Diviſione Luſatiæ in Superiorem & Inferiorem.

1. Ratio Connexionis. 2. Hujus Cap. Tractatio intricatior. 3. Minima etiam Imperia & Regg. niſi in partes diſtinctæ vix regi poſſe. 4. Luſat. dividitur in *Superiorem & Inferiorem*. 5. Modus hujus Diviſionis pleriſque Regionibus & Provinciis uſitatus. 6. Exempla 7. quando orta h. Luſ. Diſtinctio. 8. Dreſſeri ſententia h. de re. 9. Goldaſti. 10. Locus quidam ex Incorporatione Caroli IV. explicatur. 11. Conjectura noſtra de ortu hujus Diviſionis.

nis. 12. Autor hujus Div. quinam? 13. *Geographica* h. Regioois Divifio cum *Politica* hodie confpirare probatur. 4. Fines Superioris & Infer. Lufatiæ interni quinam remiffive.

VI.

Contenta seu Summaria Capitis sexti, cujus Tit. de Felicitate & Proventu Regionis Lusat.

1. RAtio Connexionis hujus Cap. cum præced. 2. Omnium rerum Vices. 3. Defcriptio foli germanici ex Tacito. 4. Quomodo verba Taciti de qualitate Terræ germanicæ fucceffive refutata. 5. antiq. temporibus Germani Indigenæ fuere minimeque aliarum gentium hofpitiis mixti. 6. Ratio hujus rei. 7. Pofterioribus ævis innumera populorum colluvie Germania obruta. 8. Ratio hujus rei. 9. Germaniæ Commendatio. 10. In univerfa Germania fucceffive mutata; *1. Terra, 2. Incolæ, 3. Religio, 4. Status.* 11. Terra Lufatiæ inculta olim. 12. Mutata hodie. 13. Defcribitur Qualitas Soli Lufatici: *in genere.* 14. *in specie:* ab Ortu, Septentrione, Occafu, Meridie & Meditullio 15. Laudatur denique Terra Lufat. a Felicitate & proventu rerum neceffariarum *in genere.* 16. *in specie:* a Fertilitate & Copia *Frumenti.* 17. Teftimonia Autorum. 18. *Armentorum*, Viehzucht. 19. Teftimonia Autorum. 20. *Sylvarum* & Arborum frugiferarum. 21. Teftimon. Autorum. 22. *Metallorum*, & quidem Auri. 23. Teftim. Autorum. 24. Ferri. 25. Teftim. Aut. 26. *Lapidum pretiosorum*, & quidem Bifaltis. 27. Teftim. Aut. 28. Ædiltis. 29. Teftim. Autorum. 30. *Vini.* 31. Teftim. Autorum. 32 Vina Lufatiæ non generofa. 33. Francifci Fabri de Vino Gubinenfi Verfus. 34 *Cerevisia* 35. Teftim. Aut. 36. in Lufatia ubinam optima. 37. Non omnia omnis fert Tellus. 38. *Fluminum*: Flumina Lufatiæ primaria quænam? 39. Defcribitur fl. Spreva die Spreu, ab Ortu, progreffu, interitu. 40. Inundationum & Effluxuum hujus fluvii Hiftoria. 41 an h. fl. Ptolomæi Svevus. 42. Defcriptio fl. Niffæ, der Neuffe ab Orig. Curfu, Fine. 43 Inundationum & Efflux. Hift. 44. Prov. Nifana die Neißische Pflege an ab h. fl. nomen? 45. Fluvii Lufar minorum gentium quinam? 46. Defcriptio & Itinerarium fl. Quiffi, des Queisses. 47. Inundationum ejus fl. Hift. 48. Æmilii verfus de h. fl. 49 Defcriptio Vitigi der Wittge, 50. Eliftræ nigræ, der schwartzen Elster. 51. *Piscinarum.* 52. Teftim. Aut. 53. Pifces Nobilium Lufat. aureum Vellus. 54. Lufatiæ noftræ ad luxuriofe multa; ad bene beateque vivendum nihil deeffe.

VII.

Contenta s Summaria Capitis septimi, cujus Titulus: De incolis Lusatiæ 1. ipsis, 2. eorum Lingua, & 3. Genio.

1 RAtio Connexionis hujus Cap. cum præced. 2. Vererum Lufatiæ Incolarum nomina cum aliis Germaniæ populis communia. 3. Afchenatz primus & antiquiffimus Celticæ Gentis Conditor. 4. Gentis germanicæ Divifio in 5. Nationes Cardinales. 5. Ex his diverfi populi. 6. quos inter an Semnones? 7. Semnonum Origo. 8. Difting. inter Semnones & Senones. 9. Semnones Svevorum Caput. 10. Sedes Svevorum amplæ. 11. in quæ loca & Provv. protendendæ. 12. Variorum AA. fuper h. Collatio. 13. Cluveri laus. 14. Regg. fub Semnonum finib. comprehenfæ. 15. An etiam Lufatia? 16. Sonnenwalde in Luf. inf. unde nomen? 17. Certum eft Svevos & ex iis Semnones omnium primos Lufatiam inhabitaffe. 18. an utramque? 19. Dift. in fuper. & infer. an tunc obtinuerit? 20. Dreffleri fing. opinio. 21. refutarur prolixe. 22 Lygiorum Sedes ad Lufatiam haud extendendæ. 23. Neque ad Silefiam. 24 notantur h de re Autores quam plurimi minus recte ftatuentes. 25. Decifum noftrum. 26. Semnones unde orti. 27. Quidam a Senonibus gallicis derivant. 28. Refutantur ex Cluvero. 29. Quidam a Svevis germ. populis. 30. Hæc fent. calculo noftro corroboratur, 31. Refelluntur adverfarii ulterius. 32. Lufatia vetus Germaniæ Principatus. 33. Temporum a condito in Lufat. Semnorum Regno Computatio. 34. Incolarum Lufat poft Semnones nomina dictu difficiliora. 35. Qui populi Semnones in Luf. excepcrint. 36. Slavorum nomen generale 37. An germani an Sarmatæ? 38. Sclavorum multæ recenfentur ex Helmoldo Nationes locis & appellationibus diftinctæ. 39. Quæ potiff. eminuerint. 40. Lutitii inf. Sorabi fuper. Lufatiam occuparunt. 41 Pleræque Lufat. Urbes nomina fua a Slavis acceperc. 42. Exempla hujus rei. 43. Idem judicium de ftemmatibus Nobb. Lufat. quamplur. 44. hujus rei Exempla quædam & Teftim. AA. 45. Quas oras Sclavi coluerint anteq. in Luf. venerint. 46. Quando & quomodo in Lufat. penetraverint. 47. Venedi cum Vandalis non confundendi. 48 a Venedis, non a Vandalis reliquiæ noftræ Sclavicæ. 49 Dubravii opinio de Syrbis. 50. Goldafti judicium. 51. Sent. noftra. 52. Slavi populi inquietiffimi. 53. Fines Rom. Imperii fæpe vexarunt. 54. præpr. Saxones. 55. Bella

varia has inter Nationes. 56. Carolus M. primus horum Victor. 57. a quo & nostra Lus. primum subjugata. 58. & Witekindo Sax. Regi tradita. 59. Sæpiuscule rebellarunt Sclavi. 60. Eorum fides haud tuta. 61. a Saxonibus demum omnino attriti. 62. quando, quibusque auspiciis. 63. Ex quibusdam Provv. penitus expelli haud valuere. 64. Quas inter & nost. Lusat 65. reliąti quomodo habeantur. 66. Sclavus idem ac servus, mancipium. 67. Anacephaleosis s. Repetitio hactenus dictorum. 68. Lusatia tribus vicibus suos mutavit incolas. 69. Saxones cum residuis Sclavis hodie Lusat. colunt. 70. Transgreditur ab Incolis ipsis ad eorum adjuncta: *mores, genium & Linguam.* 71 Ratio Connexionis. 72. *Semnonum* Encomia ex vet. AA. collecta. 73. Elogia *Sclavorum* ex AA. passim excerpta. 74. Primorum incolarum Lus. res gestæ magnæ quidem sed ignotæ 75. Rerum Lusat. gestarum ante Henricum Aucupem nihil quicquam memoriæ proditum. 76. Ultimi moderni Lusat. Incolæ, *Saxones*, Antecessores suos antecellunt. 77. Lusatorum Laus generalis. 78. specialis (1) *a Religionis fervore.* 79. probatur. 80. (2) *a Literarum Cultura.* 81. Commendantur Lusatorum ingenia. 82. Gymnasia & Lycea 83. Catalogus Lusatorum, qui literis & Eruditione claruerint ab antiquiss. ad nostra usque tempp. 84 Güntheri Ligurini versus de Lusatis. 85. Lusatorum *mores* in Reb. publicis remissive. 86. in Reb. priv. 87. Lusati Silesiis maxime accedunt. 88. (3) *a Fortitudine seu re militari.* 89. Divi Matthiæ Imp. h. de re Effatum. 90. Nusquam labi conditionis divinæ proprium. 91. Nobb. Lus. *Monomachi.* 92. Nomothesia qualis contra h. vitium a Rectoribus Prov. dictata. 93. Excusantur. 94. *Luxuriosi* & ultra limites hospitales. 95. LL. contra h. vit. latæ, 96. Wurstreuter qui, & unde h. Phrasis. 97. Excusantur. 98. a Nobb. ad Vulgus Transgressio. 99. Rustici Lusat. i.e. reliquiæ Sclavorum *notantur* in genere. 100. In specie quod sint simplices, 101. Superstitiosi. 102. Implacabiles. 103. Natura servi. 104. Laudantur a Const. Vestitus. 105. Transgressio a moribus ad *Linguam.* 106. Semnones germ. lingva usi sunt. 107. Slavorum vernacula Sclavonica fuit. 108. Lingva germ. ex Lusat. exterminata postliminio iterum introducta 109. Quando & qua Occasione, quibus mediis. 110. Germanorum inferiorum Dialectus, Niederdeutsch diu retinuit Lusatia. 111. Hodie Lingua Lusat. est bipartita. 112. Germani quali linguæ Idiomate utantur in Lusat. super. 113. In Lusat. inferiori. 114. Linguæ germ. Dialectus Misnica omnium purissima. 115. Sclavon. lingua amplissima. 116. Rusticorum nostrorum ling. hujus propago. 117. Quot Provv. in quibus hujus ling. usus viget, tot Dialectus. 118. nostra cujusnam Prov. Dialecto respondeat? 119. Superioris Lus. Slavi inferioris an intelligere valeant? 120. ab Adjunctis Incolarum ad eorum *quantitatem* Transitus. 121. In armorum vi Civitatis potentia sita. 122 Lusatia populosissima. 123. Boteri Judicium h. de re. 124. Item Hofmanni. 125. Lusati in militia pedestri excellunt. 126. Colloq. inter Carolum V. & quosdam Lusat. Nobb. de multitudine Incolarum Lusatiæ ex Hofmanno petitum.

VIII.

Summaria Capitis Octavi, cujus Titulus: De Religione Lusatiæ.

1. Ratio Connexionis. 2. Nulla gens absque alicujus DEI Cognitione. 3. Antiquissimis temporibus Paganismo addicta Lusatia. 4. Semnonum primorum Lus. Incolarum Idololatria. 5. Cum reliquis Gentibus Solem & Lunam adorarunt. 6. Regibus eorum inter Deos relatis humano sanguine litarunt. 7. Slavis itidem Idololatriæ cultores. 8. Solem sub Apollinis nomine adorarunt. 9. vocab. germ. Gott unde dictum. 10 It. Saturnum. 11. Urnæ in Inf. Lus. quondam repertæ 12. Philologica quædam his de urnis. 13. sing. opinio Incolarum ejus loci h. de re remissive. 14. Lusatia diu gentilismi Tenebris obdurata. 15. Ratio. 16. Notabilis quædam Annotatio de Vocabulo Sclavonico Boho quod illis idem est ac DEUS. 17. Omnes fere gentes tacito quasi Consensu DEI nomen quatuor modo literis exprimunt 18. Quædam notatu digna de mystico hoc Tetragrammate. 19. Quando & per quos Christiana Rel. in Lus. illata. 20. Quidam Rolandum nominant. 21. Testim. AA. 22. Quidam Ottonem Episcop. Papebergensem. 23. Test. AA. 24. Quidam Ludovicum, Ludovici Pii filium. 25. Test. AA. 26. Ecclesia Nisana ab h. Imp. condita. 27. Ecclesia h. Lusatiæ vindicatur. 28. Refutantur qui ad Nissam Neisse, Silesiæ Oppid. referunt. 29. Quidam Waldemarum Brandeb. Marchionem. 30. Test. AA. 31. Slavi conversi sæpiss. defecere. 32. Ratio. 33. sub Gerone Marchione Lus. omnium maxime stabilita Relig. Christiana. 34. studium hujus Geronis in negotio Religionis. 35. Quamdiu Romano-Catholicæ Religioni addicta fuerit Lus. Episcopatui Misnensi paruit. 36. Templum Budiss. Dominicum a quo fundatum 37. Cui nam Episcopo olim subjectum. 38. Præpositus ejus unde olim lectus. 39. De Capitulo Budissinensi quædam, 40. De Archidiaconatu Nisicensi, qui

in

in Eccl. Cathedrali Misnensi adhuc hodie teste Albin. superest. 41. hujus subjectionis s. Conjunctionis Ecclesiasticæ Ratio. 42. Templ. Budiss. Parochiale quando & a quonam ædificatum, instauratum. 43. Quamdiu Religionem Pontificiam professi Lusati. 44. Hussitæ superiorem Lus. in suas partes trahere frustra conati. 45. Bellum Lusatorum cum illis ipsis. 46. Lusati a Cætu pontificio se mature sejunxere. 47. Ratio. 48. Forstenses in Inf. Lus. omnium primi. 49. Hist. hujus Rei. 50. secuti Gorlicenses & Laubanenses. 51. Historia hujus mutationis. 52. Synodus Pastorum Gorlicii anno 1525. celebratus. 53. Hujus Synodi Decretum. 54. Utraque Lus. ad Misnensis Episcopi Diœcesin olim pertinuit. 55. Titulus Decani Budissinensis. 56. Pontificiorum circa Restaurationem collapsi in Lusatia Papismi iteratum studium. 57. Hujus Rei Exempla. 58. Ministri in Ecclesia repurganda operam navantes primi ap. Laubanenses. 59. Gorlicenses. 60. Zittavienses. 61. Civium Gorlicensium in ipsis emendatæ Religionis initiis Tumultus. 62. Mutationem Relig. dissidia civilia comitari solent. 63. Ratio hujus Axiomatis. 64. ap. Budissinenses. 65. Encomium Pauli Cosillii, Theologi Budiss. 66. Disp. de sacrificio Missæ Budissæ habita 1527. 67. Religionis vicissitudo ap. Budiss. usque ad an. 1533. 68. Catalogus quorundam Ministrorum Verbi divini Budissinensium.

IX.

Contenta seu Summaria Capitis noni, cujus Titulus: De Gubernatione s. statu Politico Lusatiæ. Contenta seu Summaria Prœmii hujus Capitis.

1. RAtio Connexionis. 2. Uno ausu Cap. h. absolvi non potest. 3. Ratio. 4. Dividitur in certas Sectiones.

Contenta seu Summaria Sectionis primæ.

5. REip. Lusatiæ facies antiq. adcurate haud cognoscenda. 6. Ratio. 7. In Historicis Authoritati Scriptorum credendum. 8. Interdum etiam Conjecturis. 9. Primus Lusatiæ Dominus quis fuerit. 10. Ejus Successores quinam? 11. Historicorum circa illa tempora lacunæ. 12. Merobodus Svevorum & Arcomannorum Rex. 13. Quas Provv. possederit. 14. An & Lusatiam? 15. Amplum huic Merobodo per continuas victorias Imperium. 16. Dominium absolutum in Regno suo introducere satagit. 17. Hoc Semnonibus semper exosum. 18. Redditur suis invisus. 19. Quando, quomodo & a quo victus? 20. Harminio, ejus Successori quænam Provv. adscrib. 21. An etiam Lusatia? 22. Merobodus iterum ad pristinam libertatem pervenit remissive. 23. Monumenta Historica de Lusatia ante hæc temp. rara. 24. Post adhuc rariora. 25. Aventini aliquis locus assertur & explicatur. 26. it. Spangenbergeri. 27. Semnonum in Lusatia ultimus Rex quinam? 28. secundi Lusatiæ Incolæ fuere Slavi s. Venedi remissive. 29 Hi suos habuere Regulos. 30. Quinam horum primi? 31. Quasnam Provv. post discessum Semnonum occupaverint. 32. Familiæ s. filiorum Lechi Schema. 33. Primislaus & Casimirus, Lechi filii Lusatiæ Reguli. 34. Reliqui quas Provv. obtinuerint. 35. De conditione horum Regulorum variæ sententiæ. 36. Quidam AA. Imp. Romano subjectos credunt. 37. Quidam Poloniæ Regno. 38. Quidam absolute regnasse contendunt. 39. Rastix Moraviæ Regulus a Ludovico Germ. R. excæcatus. 40. Obotritis s. Wagris etiam tales fuere Reguli s. Duces. 41. Die Herren von Wenden quinam? 42. Cromeri & Neugebaueri Sententiæ de Regionum inter hujus Lechi filios distributione. 43. Lusatiæ tum temp. Ditivoniæ nomen. 44. Temporum, quando hæc gesta, Ratio & supputatio. 45. Micislaus Prunislai Lus. Reguli Abnepos septimus post Lechum Poloniæ Dux. 46. Primus Christianam suscepit Relig. 47. Quanto & ubi baptizatus. 48 Ante h. Polonica Hist. certa tempp. supputatione caret. 49. Poloniæ eo temp. paruisse Lusat. colligitur. 50. Divisa tamen inter Poloniæ & Silesiæ Principes. 51. Secus sentientium argumenta. 52. refutantur. 53. Priscis illis tempp. etiam Bohemiæ subsuit. 54. Quando ei cesserit. 55. Duces Bohem. Lusatiam per Castellaneos suos gubernarunt. 56. Cotbusium horum Castellaneorum sedes. 57. locus quidam de Luzensibus & Luczanis ex Cosma Pragensi explicatus. 58. alius quidam de Provincia Stodor s. Stoderana, ex Ænea Sylvio & Cromero. 59. Tractus circa oppidum Boh. Zoticium Saaß, totius Boh. fertilissimus. 60. Notatur Olomucensis. 61 a Conjecturis ad exploratiora progrediendum 62. liberi vixere hic locorum habitantes Sclavi. 63. ab Hildeberto & Dagoberto Regg. Franciæ primum tributarii facti. 64. ab h. temp. usque ad Carol. M. altum in Hist. h. de re silentium. 65. a Carolo M. omnium primo Lusatia in Prov. Imperii asserta 66. an tota? 67. Historia hujus Belli secundum Brotusum. 68. secundum Cranzium. 69. secundum Blondum. 70. secundum Bonfinium. 71. secundum Peucerum. 72. secundum Abbatem Ursbergensem. 73. secun-

Contenta seu Summaria Sectionis secundæ Capitis hujus.

Contenta seu Summaria Sectionis tertiæ.

Contenta seu Summaria Sectionis quartæ.

Contenta seu Summaria Sectionis quintæ.

Contenta seu Summaria Sectionis sextæ.

156.

156. Succinctus quidam hoc de laudatissimo Principe Panegyricus.

Argumentum Sectionis septimæ & hujus Capitis ultimæ.

157. Membr. h. constituit Seriem Lusatiam inferiorem Gubernantium eadem qua prior, ratione & modo conscripta & ad Christianum modernum inf. Lusatiæ Dominum usque perducta.

X.

Contenta seu Summaria Capitis decimi, cujus Titulus: Imperio Romano subjectum & ejus factum Feudum Lusat.

1. Ratio Connexionis hujus cap. cum præced. 2. Goldasti Tractatus de Privilegiis R. B. Caput & Cauda hujus Disquisitionis. 3. Scriptoris hujus gravissimi JCti & Poly-historis summi Laus. 4. Henricus Auceps Imp. eum ;cæteros Sclavos, tum etiam Lusatos Imperio R. subjecit. 5. Lusatia antiquiss. tempp. sub nomine Milzaviæ seu Milcieniæ Imperii R. Feudum fuit. 6. refutantur qui ad Regionem illam Bohemiæ Milischau referunt vocabb. hæc. 7. Hujus Milzaviæ Fines. 8. Domini. 9. Infeudationis de Lusat. Origo atque Institutio. 10. victos atque subjugatos Lusatos Imperium R. ita recognovisse, ut in partitione inter Regg. facta semper Ei obveniret, qui Franciam Orientalem i. e. Germaniam sortiebatur non v. qui Italiam ex Hist. probatur. 11. Lusatia immediatus primo S. R. Imperii Marchionatus. 12. Series quorundam Marchionum Lusatiam immediate possidentium. 13. Eorum tunc temp. Titulus. 14. Jus & sessionis & suffragii in Comitiis Imperii. 15. Marchionatus Lusatiæ olim ab Impp. utplur. in præmium navatæ operis in re militari bene meritis collatus. 16. Exempla hujus rei ex Hist. petita. 17. Lusatia tanq. Feudum Imperii R. Feloniæ in S. Cæsar. Majestat. commissæ obnoxium & exinde Imper. apertum. 18. Exempla hujus Rei ex Hist. petita. 19. Investiturarum a Diverf. Impp. super. Lusatia tanq. Feud. Imperii factarum Formulæ. 20. Sicut cæteri Imperio R. G. subjectæ Provinciæ; ita etiam Lusatiam ad Expeditiones contra hostes Reip. tam internos, quam externos teneri probatur: (1) Exemplis. 21. (2) Legib. s. Recessibus Imperii. 22. An etiam ad Expeditionem Turcicam? Aff. 23. Ejus ad ejusmodi Expeditiones bellicas Taxa, Anschlag in specie, a multis antiquiss. tempp. & annis ex Matriculis Imperii: (1) contra Hussitas. 24. (2) contra Turcas. 25. Quomodo hodierno tempore h. in passu cum Lusatia nostra comparatum. 26. crescente Hussitarum Religione Bohemi ab Imperio R. se eximere eunati. 27 Lusatia in Hussitarum partes transire nolentes non ita uti Bohemi ab Imperio avulsi. 28. pari jure quo ipsum Bohemiæ Regnum etiam incorporatæ Provinciæ, quas inter & Lusatia nostra fuit, Imperio R. nexæ. 29. In Comitiis Norimbergens. anno 1356. utraque Lusatia quidem Boh. Regno incorporata eum Clausula tamen salutari: *salvo Imperii R. jure.* 30. Quemadmodum Regg. Bohem. *olim* sic Duces Sax. *hodie* Lusatiam solent recipere in Feudum. 31. Lusatia unum ex Feudis vexilliteris Saxoniæ, remissive. 32. in Fine h. capitis producuntur Testimonia quorundam Autorum Thesin h. nostr. luculenter comprobantia, præpr. elegantissima quædam loca ex celeberrimi Conringi aureo Tractatu de Finib. Imp. it. ex Bodino, Knipschildio &c.

XI.

Contenta seu Summaria Capitis undecimi, cujus Tit. cum Feudum fuit Imperii Rom. perpetuo fere adhæsit Bohemiæ Regno.

1. Ratio Connexionis hujus cap. cum præced. 2. Quamdiu proprios habuerit Marchiones Lusatia. 3. Terra Lusatia *primo* Bohemico solo quasi accrevit. 4. altas in eo fundo *postmodum* egit radices. 5. Ratio & occasio Facti ex Hist altius eruendæ. 6. circa Pontificatum plures semper fuere Competitores 7. Ansa h. plurium Contentionum ae bellorum civilium. 8. Pontifex Authoritate Imperat. Rom. confirmandus. 9. Legem h quis Imperatorum primus tulerit. 10. e Pontificibus Rom. quis primus abolere studuerit. 11. Henricus IV. jus h. contra Papam tueri conatus. 12. Famosum inde erga d. Imperatorem Papæ odium. 13. & bellorum civ. semina. 14. Descriptio Belli illius ap. Historicos decantatissimi inter Henricum IV. Imp. & Rudolphum Svevorum Comitem ejus Antagonist. acerrimum. 15. Wratislaus Bohemiæ Dux a cujus partibus tunc temp. steterit? 16. Saxonum s. Misnensium Marchio contra cui parti adhæserit? 17. Lusatia superior eo temp. Misnensibus ab Imp. adempta & Bohemis tradita. 18. Ratio & Causæ hujus mutationis. 19. Misnensium ille Marchio, cui Lusatia tunc erepta quis fuerit? juxta sent. diverf. plur. Autorum. 20. Zeilero præpr. contradicitur. 21. Et Olomucensi. 22. Quis Wratislaus ille Bohemus, cui Lus. data? ex mente & recens. plur. & diversimode sentientium Autorum. 23. ab Imp. Henrico IV. factus o-

mnium primus Bohemiæ Rex, 24. Lusatia tunc cum Moravia, Silesia, & Polonia Bohemico Regno adjecta. 25. an Imperator R. has Provincias Bohemo jure attribuere potuerit? 26. Ratio, fundamentum & occasio hujus Creationis & Concessionis secundum mentem & sententiam plur. Autorum. 27. Integer huc apprime quadrans Locus ex Hagecio transscriptus. 28. Dresseri singularis h. de re Opinio. 29. I. Wladislai bujus merita I. publ. Imperii R. Bonum Causam hujus Donationis præbuisse probatur. 30. quamdiu postm. Lusat. superior sub Bohemotum perstiterit Regimine? 31. Budissina cum Tractu vicino Viperto Comiti cuidam Groicensi a Wratislao dotis loco data. 32. Lusatia superior Bohemorum Regum perpetuum Asylum. 33 Exempla hujus rei ex hist. petita. 34. Brandeburgenses Marchiones posthæc Lusatiam adepti. 35. quando, quomodo, qua ratione quibusque auspiciis factum? 36. Primislaus II. quintus Bohemiæ Rex Dignitatis Imperatoriæ Candidatus. 37. Lusatiæ superioris Traditione Electoris Brandeb. suffragium sibi comparat. 38. contraria de h. Primislao sententia Olomucensis. 39. ut & Æneæ Sylvii. 40. alienasse hunc Primislaum Lusatiam certum probatur. 41. Modus alienationis ap AA. incertus. 42. *Sunt* qui factam putant per *Donationem.* 43. Testimonia & Rationes eorum. 44. *Sunt* qui per *Dotationem.* 45. eorum Testim. & rationes. 46. *Sunt* qui per *Oppignorationem.* 47. Eorum testim. ac fundamenta. 48. *Sunt* qui per *Venditionem.* 49. Eorum rationes & testim. 50. Elector f. Marchio Brandeb. ille, cui Lusatia a Bohemo primo tradita quis fuerit? ex mente & recensione variorum Autorum. 51. Marchiones Brandeburg. Lusatiam infer. ante possedisse, quam superiorem accepere. 52. Quamdiu sub Brandeburgensium Dominio permanserit utraque Lusatia? 53. Lusatia iterum ad Bohemiam transit. 54. Quando, quibus auspiciis, qua ratione ac modo factum? 55. Waldemarus Marchionum Brandeburgensium ex Familia Comitum Ascaniæ ultimus, absque sobole masculo moritur. 56. Bella exinde varia orta. 57. horum Historia. 58. Lusatia quanq. remotior etiam his implicata. 59. Veteribus Dominis Bohemis tandem se tradit. 60. Peuceri locus quidam. 61. locus ex Incorporatione Caroli IV. Imperator. 62. Quamdiu Regibus Bohemiæ ex diversis Familiis ortis ea post tempp. paruerit? 63. Carolus IV. utramque Lusatiam Coronæ Bohemiæ per privilegium, quod barbare vulgo Incorporationem vocant, inseruit. 64. Examinatur Incorporatio hæc *cum ipsa.* 65. *cum Ejus* consensu totius Imperii R. in Comitiis Norimbergens. anno 1355. solenniter facta *confirmatio.* 66. ipsa Incorporationis aurea, quam vocant, Bulla ex Goldasto & Conringio huc transumpta. 67. Causa f. Occasio hujus Incorporationis pro & contra ex mente & sent. Peuceri. 68. Dresseri. 69. Olomucensis. 70. Carpzovii. 71. aliorum quampl. AA. 72. facta Incorp. Lusat. utraque usque ad Ferdinandum IV. Imperat. Bohem. Regno continua serie adhæsit. 73. Sittavia Rudolpho Sax. Electori quondam a Carolo IV. oppignorata. 74. redempta iterum ab eodem. 75. de Lusatia, Regno Hungarico hæreditarie adjungenda olim deliberatum. 76. Qua conditione & motu Ferdinandus IV. Johanni Georgio I. Electori Saxon. cesserit remissive. 77. hactenus dicta de Lusatia super. intelligenda tantum. 78. Inferior quando Regno Boh. cesserit? 79. Quamdiu divisæ fuerint hæ duæ Provv. 80. quos Dominos interea tempotis habuerint? 81. quando & sub quo Domino iterum conjunctæ. 82. Quomodo & qua occasione remissive. 83. una cum super. Electori Saxon. a Ferdinando IV. tradita remissive. 84. insignis Error Arumæi, Limnæi, Fabritii & aliorum multorum tam Publicistarum quam Historicorum de Lusatia infer. 85. refutatur ex Goldasto.

XII.

Contenta seu Summaria Capitis duodecimi, cujus Tit. quo pacto cesserit Landgraviis Misniæ f. Ducibus Saxoniæ.

1. Ratio Connexionis. 2. Omnium Rerum Vicissitudo. 3. Hominis. 4. Temporis. 5. Regnorum & Provinciarum. 6. Carolus IV. Legem fundamentalem de Incorporatione Lusatiæ æternam & immutabilem fore credidit. 7. Lusatia Dominos suos raro mutavit. 8. Avulsionis Lusatiæ a Bohemia incunabula ex ipsis Historiarum latebris eruenda. 9. inter bona a DEO mortalibus concessa Pax summum. 10. Cujus Germania circa initium hujus seculi pertæsa aliquam Belli ansam anxie quærebat. 11. De Bohemico rebellanrium Bello. 12. Fistulæ diu interclusæ turbidiores emittunt aquas. 13. Lusatia nostra tanq. membrom venenati Corp. etiam tunc infecta. 14. ut legitimo jure Regno Boh. ita iniquo tunc fœdere copulata. 15. Capita hujus Fœderis ex Theatro & Dario Europæo petita. 16. Lusatia ut reliquæ Bohem. Provv. in verba Friderici Palatini haut juravit. 17. Neptuno ipso insaniente nemo clavum rectum tenere potis est. 18. Ferdinandus II. tunc temp. in magnas redactus angustias. 19. Aquila valde denudata.

data. 20. auxilia impetrat ab Hispaniarum Rege. 21. Duce Bavariæ. 22. Electore Saxoniæ Joh. Georgio I. 23. incidenter hujus Principis Laus a pietate erga Cæsarem & Imper. R. 24. a singulari Zelo erga DomumAustriacam. 25 notatur Duc de Rohan Autor. quidam Gallus in Elector. h. nostrum iniquus. 26. Densensio hujus Herois contra morsus Ducis de Rohan. 27. Opem fert Ferdinando: (1) pecuniam mutuam dando. 28. (2) Commissionem Lusatiam & Silesiam nomine Cæsaris subjugandi in se suscipiendo. 29. frustratis pacis Legibus hanc Commissionem armis exsequitur. 30. Historia hujus rei. 31. inita a Saxone Belli primordia, statim victoria in monte albo prope Pragam sequitur. 32. Quot Provinciæ unico hoc Fortunæ ictu iterum ab Imp. recuperatæ? 33. Vitium superbiæ rebus plerumque secundis commune. 34. Domus Austriaca de absoluto in Germania adstruendo Imperio cogitabat. 35. Edictum de restituendis bonis Ecclesiasticis novorum malorum Fax. 36. Arcana Ratio hujus Edicti remissive. 37. Electorem Sax. Imp. per Tyllium aperto Marte aggressus. 38. fœdere cum Suecorum Rege Gustavo facto se munire cogitur. 39. Vitia politica contra Rationem status ab Imperatore in h. secunda rerum Catastrophe commissa remissive. 40. Auctoritas in Germ. jamjam recuperata Cæsari denuo decedit. 41. Confirmatur iterum (1) per mortem Gustavi S. R. 42. (2) per Victoriam Nördlingensem. 43. (3) per pacem f. Transactionem Pragensem cum Electoribus Sax. & Brandeb. initam. 44. Historia hujus Pacis ab ortu, progressu & conclusione ejus. 45. examinantur Rationes & Causæ, quæ Electorem ad h. Transactionem impulerint? 46. Prima. 47. Suecorum post mortem Regis sui scopus. 48. Gallorum. 49. Secunda. 50. Tertia. 51. Ducum Vinariens. Prætensiones. 52. Auctoritas tunc temp. ap. Suecos. 53. Scopus. 54. Quarta 55. notatur Grammondus Continuator Thuani in Electorem Sax. & pacificationem hanc injuriosus 56. Defenditur Elector Sax. Joh. Georgius I, gloriosi. memoriæ prolixe contra insultus hujus Galli. 57 facta Pace Pragensi utraque Lusatia Electori Saxoniæ Joh. Georgio I. per Legatos Imp. tradita. 58. hujus Traditionis Tempus, Modus, Locus. 59. Loca inferioris Lusatiæ quænam ab h. Traditione excepta. 60. Exceptionis hujus Ratio 61. Marchiones Misniæ utramque Lusatiam olim possedisse probatur. 62. Duces Saxoniæ ab antiquiss. tempp. in Lusatiam jus habuisse probatur. 63. ut & in universum Bohemiæ Regnum. 64. Pirna Bohemiæ olim Urbs. 65. Lusatiam unam ex iis Provinciis, quæ fratribus Regis Bohemiæ junioribus, jure Appanagii olim concessæ, esse probatur. 66. Lus. jam olim sub Regno Bohem. constituti Ducibus Sax. fideles. 67. Lusatiam utramque Joh. Georgium I. Electorem Sax. ab Imperatore Ferdinando III. obtinuisse: I. Titulo ac jure Oppignorationis. 68. eoque duplici: (1) pro pecunia mutuo data, probatur. 69. (2) pro factis in gratiam Cæsaris belli sumptibus, probatur. 70. II. Traditionis, probatur. III. 71. Gladii, probatur. 72. notatur hic Error Paræi intolerabilis. 73. Divisionis Lusatiæ Ratio moderna ex Testam Joh. Georgii I. E. S. petita. 74. tenent hodie Duces Sax. utramque Lusatiam jure Feudi. 75. Ratio ac Fundam. hujus Assertionis.

XIII.

Contenta seu Summaria capitis decimi tertii, cujus Titulus: de Forma ac statu Reipubl. Lusat. inferioris.

1. Ratio Connexionis hujus Cap. cum præced. 2. Imperantium & parentium Consensus Summum bonum Politicum. 3. quomodo hic comparandus. 4. qui summam potestatem in Republ. habet, omnibus superesse non potest. 5. Imperium in plures Canales diffundendum. 6. Ratio & fundam. hujus Axiomatis. 7. Faciem potiorem Lusatica nostra Respubl. a quo nacta, ignotum. 8. conjecturaliter Alberto cognomento Urso Brandenburgensium Marchioni attributa. 9. Ratio & Series hujus Rei ex hist. fusius petita. 10. Inferioris Lusatiæ Incolæ ex parte origine Francones. 11. Eorum vina origine Rhenana. 12. Divinationes de ortis circa ea tempora Magistratuum Lusat. nominibus atque officiis. 13. Lusatia f. sub Regum f. sub Principum fuit moderamine, semper per delegarum administrata Magistratum. 14. Causa f. Ratio hujus rei. 15. Officialium in Lusatia pro rerum & causarum occurrentium Diversitate diversæ Provinciæ ac Munera. 16. Magistratus Lusatiæ in latiori significatu sic dicti distinctio in *Ecclesiasticum* & *Politicum*. 17. De Ecclesiastico, remissive. 18. Politici in constitutum *a Principe*, & electum *ab Ordinibus*. 19. Quinam a Principe? 20. quinam a Statibus. 21. Inferioris in *nobilem* & *ignobilem*. 22. Nobilis quinam? 23. ignobiles qui? 24. Tractationis hujus materiæ Partitio.

De Pro-Marchione s. Provinciæ Præside, Land-Vogt.

25. a Capite inchoandum. 26. *Origo* & *Nomen* hujus Officii examinatur. 27. Antiquitas Tituli Land-Vogt, ex antiq. Hist. monumentis ab an. 810. deducitur. 28. Præfectorum Budiss. & Gorlicens. ab an. 1140. 29. taxatur hodiernus Titulorum luxus. 30. Præsidum f. Pro-

ſ. Pro-Marchionum Luſatiæ Officium ab antiq. huc usque temporibus ſemper unum idemque, Character tamen diverſus. 31. hic in documentis hiſtoricis venit latine ſub nomine: *Advocati.* 32. Teſtimonia hac de re. 33. *Præfecti.* 34. Teſtim. hac de re. 35. *Capitanei.* 36. Teſt. hac de re. 37. *germanice* Pfleger und Verweſer. 38. Teſtim. hac de re. 39. Land-Voigt. 40. Teſtim. hac de re. 41. ſimpliciter Voigt. 42. Teſtim. hac de re. 43. Disquiſitioni Nominis ſuccedit Rei. 44. Officium h. in Luſat. ſupremum. 45. Ratio ac Fundam. hujus *Prærogativæ.* 46. illuſtre. 47. Exempla hujus rei. 48. Catalogus Pro-Marchionum Luſatiæ ſuperioris ab anno 1368. ad hæc usque, quo hæc ſcripſi, tempora omnium. 49. Catalogus quorundam Pro-Marchionum Luſatiæ infer. 50. a deſcriptione hujus muneris ad *Modum* illud *acquirendi* Transgreſſio. 51. conſtituuntur Pro-Marchiones Luſatiæ. 52. a quonam? 53. quinam ſ. quales. 54. quo modo formali. 55. Actus Inſtallationis Baronis a Kallenberg ex Theatro Europæo huc allatus. 56. a Conſtitutionis poſtulatis ad *Munus ipſum* ſ. poteſtatem Pro-Marchialem Transgreſſio. 57. Capita quædam hujus Muneris ex Inſtructionibus quorundam Pro-Marchionum paſſim collecta generalia. 58. De Loco ſ. *Aula* Pro-Marchionum ordinaria quædam in Luſat. ſuperiori. 59. inferiori.

De Capitaneo Provinciali, Lands-Hauptmann.

Eadem qua ſupra Methodi ratione hic agitur de hujus Officii. 60. Origine. 61. Nomine. 62. Dignitate. 63. Modo, illud acquirendi & 64. adminiſtrandi. 65. in fine exhibetur Catalogus quorundam Præfectorum Provincialium.

De Præfecto Redituum, Gegen-Händler.

De hujus Officii: 66. Nomine. 67. Adminiſtratione.

Vom Hofe-Richter.

68. De Nomine. 69. Officio ipſo, 70. Ejus Salario.

De Procuratore Cameræ Electoral.

De hujus Officiis. 71. Nomine. 72. Materia.

De Pro-Præſidibus ſeu Præfectis Juridicis Budiſſinenſi & Gorlicenſi, Amts-Haupt-Leuten.

De horum Munerum: 73. Origine. 74. Nomine. 75. Dignitate. 76. Modo illa conſequendi. 77. Adminiſtrandi. 78. remunerandi ſeu ſalariis.

De Senioribus Prov. Landes-Elteſten.

De horum: 79. Origine. 80. Nomine. 81. Dignitate. 82. Electione. 83. Officiis. 84. Salariis.

De Oratore Prov. Landes-Beſtalten.

De hujus Officii: 85. Nomine. 86. Neceſſitate. 87. Qualitate.

De Syndico Provinciali.

Hujus Officii: 88. Nomen. 89. Capita.

Sectio Secunda, hujus Capitis

Contenta ſeu Summaria.

90. A perſonis Juſtitiam adminiſtrantibus eorumque ad ipſa Collegia h. e. a Membris ad Corpora Transgreſſiu. 91. Ratio hujus Transgreſſ. ſeu Connexionis. 92. Olim Luſati unde jus petierint? 93. Tribunal Magdeburgenſe ſummum olim Juris Weichbildici Dicaſterium & Juris Saxonici Fons. 94. De hujus Judicii Origine & 95. Jurisdictione pro & contra. 96. Quando, a quo, qua occaſione iterum ab h. exempti noſtri Luſati? 97. quando, a quo, qua ratione Judicium Appellationum Pragenſe inſtitutum? 98. Quando, a quo, qua ratione Dreſdenſe. 99 quæ jura hodie obtineant in Luſ. 100. quatenus. 101. Elector Sax. ſummus Juris Sax. Deſenſor. 102. Jurium Provincialium in Luſatia Qualitas. 103. Diverſitas. 104. Authoritas. 105. De Curiarum ſeu Dicaſteriorum Luſatiæ Præſtantia atque Gravitate. 106 Horum prima Budiſſinenſe ac Gorlicenſe.

De Dicaſteriis Præfecturarum Budiſſ. & Gorlicenſ. Von den Aemtern Budißin und Görlitz.

Examinatur pro viribus hujus judicii: 107. Inſtitutio. 108. Nomen. 109. Locus. 110. Tempus. 111. Perſonæ: principales. 112. Acceſſoriæ. 113. Jurisdictio ſecundum quantitatem & qualitatem. 114. Jura, ſecundum quæ Cauſæ in eo deciduntur communia. 115. Leges ac Ordinationes peculiariter huic præſcriptæ. 116. Materia in prima, ſecunda Inſtantia, 117. & tandem Modus procedendi ſeu Forma Proceſſus in h. Jud. uſitatus juxta omnia & ſingula ejus requiſita.

De Judicio (ſic dicto) ordinario.

Exhibetur eadem Methodo hujus Judicii: 118. Origo. 119. Nomen. 120 Locus. 121. Tempus. 122. Perſonæ: *huic* Præſidentes, 123. Aſſiſtentes, 124. *in eo* agentes, 125. procurantes ſeu poſtulantes, 126. miniſtrantes

tes. 127. Jurisdictio. 128. LL. & Ordinationes peculiares. 129. Materia seu Causæ. 130. Modus procedendi. 131. & deliberandi seu vota majora colligendi.

Von Hof-Gerichte.

Descriptio h. Judicii absolvitur consimili plane quo priora, modo ab Ejus: 132. Nomine. 133, Tempore. 134. Membris, ex quibus constat. 135. Causis circa quas versatur. 136. Ordinationibus peculiariter ei præscriptis.

Von Wäysen-Amte.

Eadem ratione inquiritur in hujus Jud. 137. Nomen. 138. Originem. 139. Causas efficientes & quidem ordine in 140. primam, 141. secundam, 142. tertiam. 143. Tempus. 144. Locum. 145. Personas. 146. earum Munera. 147. LL. & Ord. peculiares & 148. Jurisdictionem.

Sectio Tertia: Capitis hujus Contenta seu Summaria.

149. A *Magistratibus* & eorum *Collegiis* ad subditos s. status & eorum *Conventus* Transgressio. 150. Ratio hujus Connexionis.

De Ordinibus seu Statibus Lusatiæ.

151. Distinctionum supr. datarum applicatio. 152. quot & quales Provinciæ Ordines tempore Semnonum priorum Lusatiæ Incolarum. 153. quot & quales hodie in Lus. superiori. 154. Inferiori. 155. De Ordine Equestri Lusatiæ remissive. 156. de Nobilium sedibus & Prædiis s. (uti Feudistæ loquuntur) Castris, Ritter-Sitze. 157. De horum Administratione & Jurisdictione. 158. De Ordine Civili seu Civium Lusat. 159. De Regimine ac Administratione Civitatum Lusat. in genere. 160. in specie: de Civitatum Consulibus. 161. Prætoribus, 162. Senatoribus, 163. Syndicis.

De Statuum Lusat. Conventibus.

164. Connexionis Ratio. 165, De vario Comitiorum genere, ratione ac modo generalia quædam remissive. 166. eodem quo Judicia, & Comitia jure in proprio Lusatos celebrare posse Territorio, probatur. 167. Distinctionum & differentiarum Ratio explanatur inter: Conventus generales, Land-Täge, & speciales seu singulares, Ausschuß-Versammlungen. 168. inter Ordinarias & Extraordinarias, 169. inter illustres (ad quos nempe Princeps Legatos mittit suos) & minus illustres. 170. Partitio hujus Materiæ.

De Conventibus Provincialibus Generalibus, Land-Täge, proprie sic dictis.

Horum delineationem expedivi: *I. quoad Præparatoria:* ubi agitur: de 171. Eorum Tempore. 172. Loco. 173. Personis: ex Ordine Equest. 174. Civili. 175. harum Convocatione & 176. Adventu. II. *quoad Formam:* ubi agitur de 177. Statuum Comparitione. 178. Sessione. 179. Membris tam Ordinis Nob. quam Civil. eorumque jure Proedriæ s. Sessionis Ordine. 180. Tabulæ s. Classis primæ, 181. secundæ, 182. tertiæ, 183. Propositione. 184. Deliberatione. 185. Votorum Collectione. 186. eorumque cum Constatibus Gorlicens. 187. Deputatis Civitatum Communicatione, Replicatione, Triplicatione &c. III. quoad Materiam, quam 188. secui in (1.) *Principum Postulata,* ubi 189. agitur de Steuris in genere, 190. in specie de eorum divisionib. 191. De jure ac modo colligendi. 192. conferendi. 193. exigendi. & 194. & (2.) *Statuum gravamina,* ubi agitur: 195. de Negotiis publ. concernentibus status publici: 196. (1) Conservationem. 197. (2.) Meliorationem. IV. *quoad finem,* ubi agitur 197. De Tempore durationis. 199. De modo finiendi, & 200. Forma Recessuum Conventuum Provinc. Land-Tags-Schlüsse.

De Conventibus Provinc. singularibus, Ausschuß-Versammlungen.

201. De Eorum Convocatione 202. Convocationis Ratione. 203. Deliberatione & 204. Conclusione, in fine annectuntur quædam 205. de Senatu h. Selectiorum Ausschuß in specie & quidem de Eorum institutione. 206. Institutionis Ratione. 207. Numero ac 208. Fine.

XIV.

Contenta seu Summaria Capitis decimi quarti, cujus Titulus: 1. Quæ Nobilium Lusatorum Conditio, 2. quæ Feudorum Ratio, 3. quæ jura & potestas in Subditos, Ecclesias &c.

1. Ratio Connexionis hujus Cap. cum præced. 2. Nobiles considerantur (1.) vel in se, (2.) vel ratione Dominorum, a quibus Feuda tenent, (3.) vel ratione sibi subjectorum.

Sectionis Primæ de Nobilibus Lusatiæ in se consideratis Contenta seu Summaria.

3. Mortalium una eademque Conditio & naturalis quædam æqualitas. 4. Ratio hujus axiomatis fusius expl cita. 5. certus Perso-

Perſonarum Reſpectus habendus. 6. Diſtinctio inter nobiles & plebejos ab omnibus Terrarum Orbis populis jure Gentium recepta. 7. pari ſorte naſcimur, ſola virtute diſtinguimur. 8. Virtus Nobilitatis Cauſa. 9. an ſufficiens? 10. Princeps Fons & Caput omnis Dignitatis. 11. Nobilitas & juris gentium & juris Civilis fundamentis ſimul nititur. 12. Nobilitatis ſunt diverſi & gradus & ſignificatus. 13. explicantur ex Tiraquello in ſpecie. 14. De quibus Nobilibus nobis h. l. ſermo. 15. Nobiles Luſatiæ ut & cæteri Germaniæ Nobiles, aliarum Nationum Nobilibus excellentiores. 16. Ratio prima 17. Ratio ſecunda. 18. Ratio tertia. 19. Ratio quarta. 20. Bodini judicium de Germanorum Nobilitate. 21. & naſci & fieri utrumque nobilitat. 22 Origo & Antiquitas Nobilitatis Luſaticæ unde & a quibus temporibus potiſſimum derivanda: ſecundum Seldenum. 23. ſecundum Cureum. 24. ſecundum Limnæum 25. Familiarium nobilium Miſnenſium primariæ & fulcra quaſi totius Nobilitatis Miſnicæ quænam ſecundum Pekenſtein. 26. Quænam in noſtra Luſatia? olim. 27. noſtro tempore. 28. ex ſingulis ſingulorum ſtemmatum nobilium Originibus Nobilitatis Luſatiæ antiquitas & præſtantia optime haurienda. 29. inquiritur in quotquot haberi potuere, Nobilium Luſaticorum Stemmata in ſpecie, & exhibentur, quantum fieri potuit, uniuscujusque natalitia & Origines. 30. a Nobilium Luſatiorum ſtemmatibus ad eorum merita Transgreſſio. 31. Diſtinguendum inter Nobilitatem nativam & dativam. 32. Nobilitas quibusdam tacite confertur. 33. quinam illi? 34. Nobb. Luſatiæ omnem Nobilitatem, præter hæreditariam deſpiciunt. 35. atro exinde notantur carbone. 36. genus jactans ſuum aliena laudat 37. Nobb. Luſatiæ & gente & meote Nobiles. 38. probatur Exemplis e Luſatorum Nobilium Familiis prognatorum omnis ætatis Virorum quam plurimis, qui Duce DEO & Comite Virtute aliquando ad omnis generis dignitatum Culmina conſcenderunt & adhuc conſcendunt.

Sectio Secunda de Nobilibus Luſatiæ reſpectu Dominorum, a quibus Feuda tenent, conſideratis, quorum nomine dicuntur Vaſalli.

39. De Vaſallorum & Feudorum origine atque Etymo remotive. 40. Luſatiæ noſtræ Feuda cum Germaniæ Feudis communia. 41. Germ. Feudorum non una eademque ubique conditio & ratio. 42. Diſcrepantia h. unde oriatur. 43. Negotia feudalia ſecundum locorum & Curiarum mores & conſuetudines metienda. 44 Luſatiæ Feuda ab aliarum Provinciarum Feudis diverſa. 45. probatur remiſſive. 46. partitio hujus mater. 47. nullum jus in re eſſe poteſt antequam acquiratur. 48. hinc l. *De Feudorum Luſat. Acquiſitione* oritur Titulus. 49. Feuda uti communiter ſic etiam in Luſatia noſtra acquiruntur (1.) *Alienatione* & (2.) *Succeſſione*. 50. quomodo & per quos actus *Alienatio* fieri ſoleat? 51. an ad Alienationis modos Conſenſus Senioris & agnatorum requiratur? N. 52. Objectio quædam ex Privilegio ſimultaneæ inveſtituræ. 53. Diſtinguendum inter Alienationes *judiciales* & *extrajudiciales*. 54. in Alienationibus *judicialibus* quid juris? 55. quid in *extrajudicialibus*? 56. Modus acquirendi Feuda per Alienationem late patet. 57. reſtringitur tamen h. l. quoad per acquirentes vi Pacti alicujus Feudalis der Lehne Pacti. 58. explicatur (1.) Pactum ipſum cum ſuis Clauſulis. 59. Deinde argumenta & Rationes illud ſuadentes: prima. 60. ſecunda. 61. tertia. 62. ab Alienatione ad (2.) *Succeſſionem* ſecundum Acquiſitionis Feudorum modum Tranſitus. 63. Modus h. conſervationis potius quam Acquiſitionis ſpecies. 64. Succeſſio eſt l. (1.) ex *Teſtamento*, l. (2.) ab *inteſtato*. 65. qualis h. l. intelligenda? remotive. 66. *Succeſſio* (1.) *Teſtamentaria* in Feudis locum non habet. 67. Ratio ac fundam. hujus Reg. 68. Privilegium Maximilianum Luſ. ab h. Regula Feudali exſortes facere videtur. 69. obſcurum nimisque late h. in parte ſumptum a quibusdam. 70. ab Electore Saxoniæ merito explicatum per Reſtrictionem quandam. 71. Ejusque Reſtrictionis Ampliationem. 72. primam. 73. ſecundam. 74. tertiam. 75. a Succeſſione Teſtamentaria ad (2.) *Succeſſionem ab Inteſtato* progreſſus. 76. an uti alias communiter, ſic & hic loci deſcendentes maſculi in Feudis in infinitum ſuccedunt? A. 77. Ratio & Fund. hujus Affirmativæ. 78. deſcendentibus deficientibus an proximiores agnati? A. 79. Fund. hujus Aff. 80. quem ad gradum usque? 81. graduum Computatio quænam h. l.? 82. an Patris Frater & fratris filii in ſtirpes an in capita ſuccedant? 83. de Luſatiæ inferioris moribus Feudalibus quædam obiter. 84. transgreditur pro Methodi Ratione ab Acquiſitione ad ipſam II. *Feudorum Luſat. Materiam*. 85. Luſatiæ noſtræ Feuda aliarum Provinciarum Feudis longe præſtantiora. 86. paucis ſaltem lineolis locus hic expediendus. 87. Ratio. 88. Feudis Luſ. in excellentiori, quam aliarum vicinarum Prov. Feudis, gradu conceſſa. 89. primo jura *Patronatus*. 90. probatur. 91. *Imperii in ſubditos*. 92. probatur. 93. *Venationum*.

94. pro-

94. probatur. 95. Dignitas, Origo & Titulus hujus juris examinatur adcuratius. 96. delineantur LL. & ſtatuta quibus tamen in Luſ. circumſeptum: (1) quoad *locum*. 97. (2.) quoad *tempus*. 99. quoad *perſonas*. 98. *braxandi*. 100. probatur &c. 101 progreditur a Materia ad III. *Feudorum Luſatiæ Formam*. 102. Forma dat eſſe Rei. 103, Feudorum Formale uti ordinarie ſic & in Luſat. conſiſtit in (1.) *petitione* Inveſtituræ, (2.) *inveſtitura* ipſa. (3.) & *Sacramento* Fidelitatis. 104 (1) *Petitio* Inveſtituræ Feud. fieri debeat quoties? I. (1.) *Senior*, I. (2) *Vaſallus* moritur. 105. *Primo Caſu* quando? 106. pœna Intermiſſionis. 107. Contraria quædam, a ſtatibus Prov. allegatur conſuetudo. 108. refellitur a Legislatore ſacratiſſ. in der Lehens-Ordnung. 109. quare? Ratio prima. 110. Ratio ſecunda. 111. *Secundo Caſu* diſt. inter (1) *heredes* ſ. deſcendentes ipſos & (2) *conveſtitos*. 112. *priores* quando debeant petere inveſt.? 113. quomodo temp. computare? 114. an prorogari poſſit? A. 115. Cauſarum quas eo caſu allegare neceſſe habeant? Prima. 116. Secunda. 117. Terminus primæ quinam? 118. ſecundæ quinam? 119. quid ulterius circa h. obſervandum? 120. *Poſteriores* quando petere debeant. 121. Ratio & Fundam. hujus poſitionis. 122. Conſuetudo non interrupta optima Juris interpres. 123, (2.) *inveſtituram* ipſam facit I. 1. *Dominus* ipſe. 124. Quando? 125. Quomodo? 126. I. 2. Ejus *Pro-Præſides* Budiſſ. & Gorlicenſ. 127. quando? 128. quomodo? 129. Relevium quid? 130. (3.) *Juramentum* fidelitatis tandem præſtandum I. 1. homagio *incluſum*. 131. Ratio. 132 quando? 133. I. 2. *abſolutum*. 134. quando? 135. a Forma tandem ad IV. *Feudorum Luſat. Finem ſ. effectum* acceditur. 136. Finis Feud. eſt. I. 1. ratione *Domini*, I. 2. ratione *Vaſalli*. 137. ratione *Domini*, *Servitia* puta in Luſ. quænam? 138. Von den Ritter-Pferden quædam ex Privil. a Divo Ferdinando 1550. dato. 139. ratione *Vaſalli: beneficia* puta quænam? remiſſive,

Sectio Tertia de Nobilibus Luſatiæ ratione ſibi ſubjectorum conſideratis. Contenta ſeu Summaria.

140. quinam hi? 141. conſiderantur vel ethice, vel politice 142, quæ conſideratio hujus loci? 143. an Reip. expediat antiq. ſervitutis jus ſ. ſpeciem ſaltem hujus revocare? Aff. 144. *a Rationibus*: prima, 145. ſecunda. 146. tertia. 147. quarta. 148. *ab Exemplis*: Luſitanorum. 149. Polonorum. 150. Livonum. 151. Nobiles Luſatos ruſticos ſuos pro hominibus propriis & quaſi ſervis tractare probatur. 152. ap. exteros quosdam male propterea audire. 153. Eorum Defenſio a rationibus, petitis: *ab* (1.) *Utilitate*. 154. probatur. 155. (2.) *Æquitate*. 156. Servitus alicujus pop. acquiritur I. 1. *ex Conſenſu*, I. 2. *ex Delicto*. 157. exponitur fuſius ex Hiſtoriarum ſerie & jure morali, quomodo Saxones Nobilium Luſat. Anteceſſores in victos Slavos, Ruſticorum noſtrorum majores, tanquam injuſtos Luſatiæ poſſeſſores, jus acquiſiverint? (1.) *ex Conſenſu*. 158. quomodo? (2.) *ex Delicto*. 159. Nobb. Luſat. Saxonum Succeſſores, jure h. quæſito Titulo præſcriptionis hodie legitime utuntur. 160. Juris executio non habet injuriam. 161. Saxones victis & relictis Slavis quare impoſuerint pœnas tam ſeveras, labores puta perpetuos? 162. horum ſucceſſores ruſtici noſtri an leniores hodie mereantur faſces? N. Ratio prima. 163 Ratio ſecunda. 164. Servitutis diſtinctio in *perfectam* & *imperfectam*. 165. Luſatiæ noſtræ Slavorum ſervitus an *perfecta* an *imperfecta*? 166. definitur Servitus perfecta ex Grotio. 167. Operæ *indeterminatæ* ungemeſſene Frohnen quænam? 168. *Determinatæ* quæ? 169. quales a noſtris ſubditis requirantur? 170. quo jure ac ratione. 171. quomodo h. in p. vicinarum Provv. ſubditi ſeu ruſtici a noſtris diff. 172. Ruſtici noſtri pro *veris ſervis* tamen *non habendi*. Ratio prima. 173. Ratio ſecunda. 174 Ratio tertia. 175. Ratio quarta. 176. *Servis* tamen maxime *accedunt*: Ratio prima. 177. Ratio ſecunda. 178. Ratio tertia. 179. Ratio quarta. 180. Doctorum & Interpp. Juris quorundam nobis adſtipulantium collecti Calculi. 181. Loca quædam ſent. noſtr. probantia aus der Ober Lauſitziſchen Unterthanen, und Nieder Lauſitziſchen Landes Ordnung adducta. 182. Objectio quædam de ſumma indeterminatarum operarum injuria. 183. refutatur prolixe. 184. perpetua ad operas quotidianas ſ. perpetuas obligatio, perpetua alimentorum certitudine compenſanda. 185. Ruſtici groſſo pane nec delicatis cibis alimentandi. 186. cibus ac potus illa portio, quæ ruſticis noſtris quibusdam in locis certis anni temporibus atque ſervitiis debetur unde originem traxit. 187. Onus h. Nobilium Luſaticorum non quidem pretioſum, attamen oneroſum. 188. quare ruſtici anniverſaria h. alimenta tam ſtricto jure a Dominis poſtulant & æquivalens pro his accipere nolint? 189. quid juris Nobilibus in ruſticos competat in caſu reſiſtentiæ ſ. denegationis ſervitiorum? 190. de pœna quæ h. in caſu decernenda: pecuniaria. 191. Incarceratione. 192. bonorum oppignoratione 193. Relegatiooe. 194. an etiam delinquentium ruſticorum liberi & ſucceſſores h. in c. puniendi? A. 195. an ruſticis

fugere licitum? N. 196. pœnæ fugientem rusticum suscipientium quænam? 197. quomodo & a quibus Dominis præscribi possunt? 198. qua ratione & modo manumittendi. 199. Vocab. Loß-Brieff unde? 200. Ejus pretium seu Taxa. 201. Ejus Formulæ remissive. 202. fugientes an repeti possunt? A. 203. Ratio prima. 204. secunda. 205. tertia. 206. processus hujus requisitionis quinam? 207. an literæ requisitoriæ contra fugientes rusticos decerni possint? 208. jura in rusticos ad arbitrium buni viri referenda. 209. Gailii monitum notabile h. de re. 210. Abusus in omnibus improbandus. 211. an jure suo quis possit abuti? 212. Domini subditos suos assiduis operibus ad Tyrannidem usque gravantes quomodo puniendi? 213. an Jurisdictio iis propter crudelitatem auferenda? 214. invehitur in quosdam ex Tribu Levi Nobiles Lusatos, queis haud de meliori luto finxit præcordia Titan, qui sub umbra servitiorum debitorum miseros subditos ad sanguinem usque turpiter emungunt inque carceres & vincula ex causa interdum frivola & haud satis prægnante detrudunt. 215. quorundam DD. de ejusmodi Cyclopibus Censura. 216. hujus Enormitatis Causa quænam? 217. Ordinatio a Statibus h. de re ex professo conscripta atque confirmata alia Unterthanen Ordnung an omnes comprehendit casus? N. 218 silente Lege generali & provinciali quo recurrendum? 219. de librorum censualium in quibus nomina; servitia, pensiones & id genus alia subditorum contioentur (Erb-Register,) natura, fide, requisitis. 220. De gravaminum genere von den Rucken. 221. Variæ rusticorum nostrorum distinctiones atque gradus. 222. Frey-Bauern quinam? 223. De Tutelari h. in rusticos jure. 224. Lehn-Bauern quinam? 225. De horum servitiis atque emolumentis successoriis. 226. Bauern: gantze quinam? 227. De eorum servitiis atque prædiis. 228. halbe quinam? 229. De eorum servitiis. 230. Groß und klein Gärtner quinam? 231 de eorum servitiis manuariis. 232. Häußler quinam? 233. De eorum serv. & juguriolis: 234. Onera rusticorum dist. in *operas* Frohnen, & *censur* Zinsen. 235. De Exactionibus rusticorum nostrorum publicis remissive. 236. De variis pensionum, quas rustici nostri pro conditione prædiorum & qualitate pactorum & consvetudinum, Nobilibus præbere solent speciebus, ubi etiam de juribus tam venditionalibus Abzüge, Theilschillinge, Vorfänge &c. quam successoriis Erbrecht &c. quædam usque ad finem hujus Capitis.

XV.

Contenta seu Summaria Capitis decimi quinti & ultimi, cujus Titulus: De urbibus & oppidis Lusatiæ (1.) Superioris & (2.) Inferioris.

1. Continuationis seu Connexionis hujus cap. cum præcedente Ratio. 2. Desiderium operæ mutuæ & per conseq. vitæ beatæ hominibus innatum. 3. in Societate Civili h. quærendum. 4. Societatis hinc hujus incunabula. 5. Ejus varia impedimenta. 6. petulantissimorum hominum insultus atque injuria horum maxima. 7. Media huic malo occurrentia quænam? 8. Urbium exinde Ortus. 9. De Urbium Germanicarum Origine in genere fusius. 10. De Urbibus & Castris extructis *contra Slavos* priores Lusatiæ incolas: 11. a Carolo M. & ejus filio. 12. Ab Henrico Aucupe. 13. Imperator h. vere Theseus germanicus. 14. *a Slavis* Lusatiæ tunc temp. incolis *ipsis*. 15. Urbes Lusatiæ pleræque a Slavis originem ducunt. 16. Numerus Urbium Lusaticarum illo ævo rarus. 17 a Saxonibus Slavos subsequentibus Lusatiæ incolis auctus. 18. a *generalibus* ad *specialiora* Progressus, ubi agitur de

In Lusatia Superiori

Urbibus & Oppidis vel *primariis* seu Hexapolim constituentibus, nempe Budissina Metropoli, Gorlicio, Sittavia, Laubena, Camentio & Lœbavia. Quorum singulas sigillatim delineationes dedi ab Eorum I. *Origine* & (1.) Nominis & (2) ipsius Civitatis. 2. *Descriptione* & (1.) Loci & (2.) Rerum inibi gestarum. 3. *Fortuna* in (1.) incrementis (2.) decrementis. 4. *Prærogativa* ex (1.) Sessionis ordine (2) privilegiis singular. quib. gaudet. II. *Secundariis* s. minorum gentium ut pote Wittchenau, Hoierswerda, Muscovia, Königsbrug, Elystra, Reichenbach, Seidenberg, Schönberg, Marklissa, Rottenburg, Weissenberg, &c. quæ municipia potius quam Urbes voc. quanquam & Reip. nomine quandoque etiam municipia veniant l. 4. ff. de administr. rer. ad civ. pertin.

In Lus. Inf.

De Urbibus 1. *Majoribus* ut: Lubeoa, Gubena, Soravia, & 2. *Minoribus*: Forsta, Spremberg, Luberosa, Sonnewalda &c.

CATA-

CATALOGUS

Auctorum, Scriptorumve, quorum Nomina atque Testimonia in hoc citantur Opere.

ABbas *Urspergensis.*
Abrahami Hofmanni *Descriptio Regii Ingressus (scil. Matthiæ II. R. B) in Lusatiam superiorem.*
Adelboldi Episcopi *Trajectensis Vita Henrici II. Imp.*
Adamus Scholiastes.
L'Ambassade de Messieurs *les Ducs d' Angulesme, Conte de Bethane & Chateauneuf envoiez en Allemagne per le Roy Lovis XIII.*
Alberti Crantzii *Saxonia.*
Andreæ Althameri *Commentarius in Corn. Tacit. de Moribus Germ.*
Andreæ Gailii *Observationes Pr.*
Anthon. Bertram *de Comitiis Imperii.*
Agricola *de Ponderibus & Mensuris.*
Arnoldus Vinnius *de Jurisdict.*
Arnisæus *de Rep.*
Aventini *Annales Boj.*
Aulus Gellius.
Barthol. Sculteti *Tab. geograph. Lusatiæ super.*
Basilii Fabri *Thesaurus Eruditionis Scholast.*
Benedicti Carpzovii *Commentar. in Leg. Reg.*
Ejusdem Dissert. de Jure ac privilegio sereniss. Princip. Elector. & Ducum Sax. de non appellando.
Ejusd. Processus Sax.
Ejusdem de Onerib. Vasalli Feud.
Boemus Aubanus *de Morib. & Rit. gentium.*
Brotufii *Genealogia Anhaltina.*
Bilibaldi Pirkheimeri *Explicat. Germaniæ.*
Brachelii *Histor. nostri Temp.*
Brerewodi Scrutin. *Linguarum.*
Brauers Stätte Buch.
Cambdeni *Descriptio Brittann.*
Caroli Stephani *Dictionar. Hist.*
Caspari Ziegleri *Exercitationes Jur. Publ.*
Casparis Ens *Relationes Historico-politicæ de Regnis & Reb. publ. totius Terr. Orb. s. Thesaurus politic.*
Carionis *Chronicon per Philipp. Melancht. & Caspr Peucerum.*
Casp. Peucerus *de Orig. Mysor.*
Christoph. Besoldi *Thes. Pract.*
Ejusdem Synops. Jur. publ.
Ejusd. de Statu Reip. subaltern.
Chronic. Mansfeld.
Casp. Klok. *de Contributionibus.*
Casp. Manzii *Tr. de Censib. & Pension.*
Cochlæi *Hist. Hussit.*
Cosmæ *Decani Pragensis Chron. Bohem.*
Cromerus *de Reb. Polon.*
Corp. Jur. Civil.
Conradus Celtes.
Claudianus.
Curæi *Annal. Siles.*
Danielis Paræi *Medulla Hist. profan.*
Davidis Chytræi *Saxonia.*
Dionys. *Halicarnass. de Antiqu. Roman.*
Ditmari *Episcopi Martispurgens. Chron. Martispurg.*
Dominicus Arumæus *ad Aur. Bull.*
Eliæ Reusneri *Genealog.*
Elias Schædius *de Dis German.*
Æneæ Sylvii *Hist. Bohem.*
Ephraimi Nasonis (*absque dubio personati Autoris*) *Prodromus Silesiacus anno 1665. editus.*
Erici Mauricii *Dissert. de Nobilit. germ.*
Ernesti Brotufi *Chron. Martispurg.*
Ernesti Carhomanni *Consilia.*
Francisci Fabri *Silesia.*
Florus.
Freybergers *Germania Restaur.*
Georgii Fabritii *Origines Saxon.*
Ejusd. Annales Urbis Misn.
Georgii Seldeni Adel-Schild.
Georgii Schönborneri *Politicorum lib.*
Georgii Rittershusii *Genealogia Principp. Imperii.*
Georgii Mundii *Tr. de Munerib. honorib. & Onerib.*
Georgii Springsfeldii *Tr. de Jure Apanagii.*
Gothofredi *Archontologia Cosmica.*
Golnizii *Compend. Geograph.*
Grammondus, *Continuator Thuani.*
Hartmanni Pistoris *Quæst. Jur.*
Helmoldi *Chron. Sclavonicum.*
Helwaderi *Sylva Chronolog. Circuli Baltici.*
Hermanni Conringii *Tr. de Finib. Imperii.*
Ejusdem de Judiciis Reip. German.
Ejusdem de Officialib. Imperii.
Ejusdem de Urbib.
Hermanni Kirchneri *Orationes.*
Hattyseri *Annalysis Jur. Feudal.*
Henricus Binnius *de statu Region. Germ.*
Hornii *Introductio ad Geograph antiq.*
Hubert. Giphanius *de Ordin. Judiciorum.*
Hugo Grotius *de J. B. & P.*
Husani *Tract. de homine proprio.*
Jacobus Lampadius *de Republ. Rom. Germ.*
Joachimi Meisteri *Gorlicens. Poemata.*
Jodocus Willichius.
Joh. Andr. Gerhard *de supremis in Imper. Rom. Judiciis.*
Joh. Prætorius von Erfindung der Schätze.
Joh. Bodini *Method. Histor.*
Ejusdem de Republ.
Joh. Barclaii *Icones Animarum.*
Joh. Heinrichs Hagelgans Beschreibung der Kayserl. Erb-Lande.
Joh. Matth. Wakenfelds *Votum de Contro-*

troverf. Sax. super. Jur. praced. in Dign. & success.
Joh. Garzon *de Reb. Saxon.*
Joh. Andr. Quenstets *Dialogus de Virorum illustr. Patriis.*
Joh. Surii *Praepositi Fuldens. Chronic.*
Joh. Boteri *Politia Regia s. Della relation universal.*
Joh. Ernesti Crameri *Disputatio de Lusatia Anno 1651. Jenæ habita.*
Joh. Limnæi *Jus publ.*
Joh. Dubravius *Olomucensis.*
Joh. Theodori Sprengeri *Pratens. illustres.*
Ejusdem Jurispr. publ.
Ejusdem Lucerna modern. Imperii.
Josias Nolden *de statu Nobilium.*
Justus Lipsius.
Julius Cæsar.
Just. Sinold *de Collectis.*
Kayserl. und Königl. Land- und Lehn-Recht *cum Addit. Zobelii.*
Kekermanni *Systema Politic.*
Lansius.
Laurentii Pekensteins *Theatr. Saxonic.*
Lazius *de Migrationibus popul.*
Lehmanni *Chronic. Spirense.*
Lottini *Thesaurus Sapientiæ politicæ.*
Matth. Wechneri *Observationes pract.*
Matth. Colerus *de Process. Executio.*
Martin. Rumelius *ad Aur. Bull.*
Magiri *Commentarius ad Ptolomaum.*
Martini Zeileri *Itinerarium Germ. cum Continuatione.*
Ejusd. Topographia Saxoniæ, super. Thuringiæ, Misniæ & Lusatiæ mit Kupffer-Stücken deutsch.
Ejusdem Epistola.
Mantuanus.
Matth. a Sudetis *de Origin. Bohem. & Slavorum.*
Matthiæ Quadens deutscher *Nation* Herrlichkeit.
Matthiæ Dresseri *Isagog. Hist.*
Ejusdem Tr. de Urbib. Germ.
Martin. Laudensis *de Servitutib.*
Mercatoris *Atlas Maj.*
Matth. Stephanus *de Nobilitat. Civil.*
Melchioris Goldasti *Tr. de Privilegiis Regni Boh. & circumjac. Provv.*
Mævius *ad Jus Lubecens.*
Ejusdem Tr. von Absolge der Bauern.
Melchiæ Nehelii von Witestall *Chorographia Decennalis* oder zehnjährige Historische Erzehlung aller vornehmsten Geschichten, welche von Anfang der Churfürstl. Durchl. zu Sachsen Armee vom Jahre 1631. biß 41. sich begeben, samt einer *Chorographi*schen Beschreibung derer Länder, in welchen dieser Krieg geführt worden.
Nicol. Betsius *de Statutis, Pactis & Consuetudinib. Nobilium.*
Ortelii *Theatrum Orbis.*
Otto Tabor *de Jure Cerevisiariæ.*
Ovidius.
Pantaleon von deutschen Helden.
Pancratii Vulturini *Panegyricus Siles. 1566. Patavii editus.*
Pauli Merulæ *Cosmograph.*
Paulus Diaconus *de Reb. Longobard.*
Petr. Gregorius *Tholosanus. de Rep.*
Petri Albini Meißnische Land- und Berg-Chronicke.
Petrus Muller *de conventibus circulorum.*
Philippi Cluveri *Germania antiq.*
D. Philippi *Prof. Lipsiens. Usus Pr. Instit. Jur.*
Ptolomæus.
Plinius.
Polybius.
Pomponius Mela *de Situ Orbis.*
Quintus Curtius.
Raphael Volateranus.
Reineri Reineccii *Annales de Gestis Caroli M.*
Rohanei *Ducis Trutina statuum Europæ cum Not. Jos. Arndii.*
Salomonis Roselii *Dictionar. Geograph.*
Sauers *Theatr. Urbium.*
Schickfusii *Chronicon Silesiæ.*
Sebastian Kraiser *de Jure venandi.*
Sebastian Münsteri *Cosmograph.*
Sleidanus.
Spangenbergs *Chronic. Saxonicum.*
Ejusdem Adel-Spiegel.
Ejusdem Sachsen-Spiegel.
Strabo.
Tacitus *de Morib. Germ.*
Tiraquellus.
Theatrum Europæum Abelini.
Theod. Reinking *de Regim. Sec. & Eccles.*
Trittheimii *Abbatis Spanheimensis Annales Franc.*
Vechneri *Breviar. German.*
Vellejus *Paterculus.*
Wenceslai Hagecii *Chronic. Bohemicum.*
Wolfgangi Weinrichii *Chronic. Monasterii Gernrodæ.*
Wolfgang Krausens Stamm und Ankunfft des löbl. Hauses zu Sachsen.
Zacharias Hermann *de Jure Patronatus.*

Accedunt:

Manuscripti quidam Rerum Lusaticarum Codices & Collectanea, quæ inter Christophori Manlii Gorlicens. Commentaria jam olim de Rebus Lusaticis conscripta.

Item:

Ober-Lausitzsche Landes-Ordnung.
Lehns-Ordnung.
Unterthanen-Ordnung.
Amts-Ordnung.
Cantzeley- und Gerichts-*Taxa de Anno 1597.*
Waysen-Amts-Ordnung.
Privilegia der gesamten Lande *&c. &c. &c.*
und andere Ober-Lausitzsche *tam Politiam quam Justitiam concernentes Constitutiones, Patenta & Privilegia.*

ABRA-

ABRAHAMI FRENCELII
V. D. M.
LUSATIÆ UTRIUSQUE
NOMENCLATOR,
EXHIBENS
URBIUM, OPPIDORUM, PAGORUM, MONTIUM ET FLUVIORUM NOMINA.

Æsticampium.

ÆSticampium f. *Sommerfeldum*, apud *Christophor. Manlium Rer. Lusat. lib. I. c. 11. & 15. lib. 6. c. 38. & 86.* German. Sommerfeld, Sorabis Semein, oppidum Lusatiæ Inferioris. *Manlius R. Lus. lib. 6. c. 114. Ann. 1482. annitente Georgio Stenio, sedatum est bellum Marchicum, 16. Septembris, Camentii: ubi fuerunt una Principum Saxoniæ, fratrum, &* (Alberti) *Electoris Brandeburgii Consiliarii, Johannes Glogoviensis*, (Pribusiensis) *& Georgius Stenius; transactum est hoc modo: Johannes resignavit in manus Regis* (Matthiæ Huniadis) *oppida Ducatus Glogoviensis, Zulichium, Crosnam*; Sommerfeldum *Lusatiæ Inferioris, & Boberosbergam: illa Georgius nomine Regis, ut quidem* Curcus (*Annal. Siles. Part. 2. fol. 295. edit. German. Witenberg. anno 1587.*) *in vetustis chartis se invenisse scribit, pro dotalitio Barbaræ viduæ, quod fuit 50000. aureorum, tanquam* hypothecam, tradidit Marchioni. Atque ab eo tẽmpore has urbes Marchiones Brandeburgii retinent. Confer. *Christoph. Hartknoch de Repul. Polon lib. 1. cap. 3. p. 113. seq. edit Lips. ann. 1698. Sam. Grosser.* Laußitzsche Merckwürdigkeiten *III.* Theil *f. 91. seq. Nicolaus Henelius Silesiograph. Renov. cap. 7. p. 516. edit. Lips. anno 1704. Sommerfelda*, Sommerfeld, oppidum Ducatus Crosnensis, ut quidam notant, cum e contrario alii inferioris Lusatiæ esse putent, ad *Lubiscum* sive *Lupum*, quem *Lupam* alli vocant, fluvium: itque situ non refragante: *loco* alioqui *situm amano, campus ut dici æstivus jure mereatur.* Colles vicini vitiferi. Deflagravit hujus seculi anno nono (1609.) die Martii vigesima nona, incendio ab anu improvida vaccam fumn curante, excitato. Schneider *Serutin. Hist. Lusat.* Sommerfeld, ein Churfürstl. Brandenburgisches Städtlein, lieget zwischen den Städtlein Forst und Naumburg, dafür das Flüßlein Lubus, so etliche Lupa nennen, rinnet: drey Meilen von Guben und Sorau. Wird von etlichen zu Schlesien gerechnet, und soll vor alters mit seiner Zugehorung eine besondere Herrschafft gewesen seyn: Wem sie aber damahls gehöret haben, ist mir nicht wissend. Ann. 141.. und 1455. wird Sommerfeld in dem, denen IV. Städten in Nieder-Laußitz ertheilten Privilegio, mit unter die Städte gezehlet, die zu keiner Zeit von einander getrennet, sondern zu ewigen Zeiten beym Königreich Böhmen gelassen werden sollen. So finden sich auch zweyerley Meinungen, wie und auf was Massen dieser Ort an Chur-Brandenburg gelanget. Denn etliche schreiben es habe Churfürst Fridericus II. zu Brandenburg, da er sich An. 1462. zu Guben mit Konig Georgen zu Böhmen verglichen, und ihm das Marggrafthum Nieder-Laußitz abgetreten, sich von solchem Lande die drey Städte, Cotbus, Peuzen und Sommerfeld vorbehalten; andere aber erzehlen das, was Manlius oben berichtet. Celebris est inter doctos *Johannes Rhagius*, (Rack vocabulo Sorabico, id est *Cancer*, Krebs,) Doctor Theologus, Rhetor & Poëta laureatus excellens, *Sommerfeldensis* seu *Æsticampianus*, cujus vitam recenset *Manlius Rer-Lusat. lib. 7. c. 1.* Meminit ejus quoque *David Chytræus Chron. Saxon l. 3 fol. 91. edit. Lips. anno 1593.* Et *Mutianus Epist. 343.* ap. *Cl Tenzelium Supplement. Hist. Goth. 1. p. 167. Hic est* (sic ille ad *Urbanum*) *Æsticampianus poëta laureatus & cœlestis Philosophiæ Doctor: multa vidit, multa legit, diu docuit. Fuit Romæ, Parisiis, & aliis in locis fama nobilitatis. Non est levis & amasius, sed maturus & gravis Theologus:*

Si

Si hunc honorabis, pertinebit honor ad vestram gloriam; inferet enim vos victuris monimentis. *Udalricus Zasius* epist. ad *Thom. Wolphium juniorem* appellat *Johannem Æsticampianum*, *Academiæ Moguntinæ lumen primarium. Vid. Tenzel. Supplem. dict* in reliquiis *Epistolar. Mutian.* pag. 1. Semrin vero nomen oppidi Sorabicum, natum videri posset ex parte priore vocabuli Sommerfeld: hoc est, ex Sommer, quod *æstatem* significat. Alii tamen illud ex 3. perf. Semrie, verbi compositi Semriu, vel Semru, hoc est, *morior*, derivant, quod locus forte *obitu quodam seu peste* inclaruerit, Thema mru, *morior*, sterben.

Barutum. BARUTUM, Baruth, Barth, Sorabis Bart, vicus Lusat. Super. intervallo unius, & dimidii milliaris situs ab urbe Budissa, ad fl. Lobdam, seu Aquas Læbicas: sedes avita *Baronum de Gersdorf*: jure nundinarum gaudens privilegioque Schriftsassiorum, id est, e Cancellaria suprema acceptandarum literarum peculiarium & clausarum. Videas sic *Templum* & *palatium*, utrumque splendide exædificatum, & *capellam* venustissimam. Ferunt nonnulli, castrum ipsumque adeo pagum *ab Suevis* olim seu *Francis* fuisse conditum: quorum sententiæ ratio nominis accedit: Videtur enim *Barutum*, Barth seu Bart ortum ex antiquo Vocabulo Teutonico sive nomine proprio masc. Barutto, quod a Bar, id est *filius*: prius legitur ap. *Goldastum Rer. Alamann. Tom. II. Part. I fol. 137.* posterius sæpe in *libro Heroum* (im Helden Buch) occurrit. Sed a Bar, Bertha quoque, id est, *filia, gnata*: veteres scripsere Berhath, Berata & Berchta, vid. *Goldast. l. c. f. 144.* Utrumque autem Bar atque Bertha primo ex Bären, pario, hoc autem ex Ebr. Chald. & Syr. בר *bar filius*, a quo etiam ברתה *filia*. Samarit. rad. ברא Arab. *immunis fuit*. Sicut ergo Bar & Bertha proprie *filius*, & *filia ingenua seu libera*: liberi enim sunt liberi: ita Baruth, Bart, vel Barth, proprie ein frei Dorf, oder freier Ort: vel eines freien Sohnes Sitz und Wohnung, id est, *immunis locus*, seu *habitaculum ingenui filii*. Sunt porro a Bertha nomina propria *mascul.* Berthold, (olim Berahtolt, Beracholt, & *Bertoaldus*,) i. e der Berthen hold, qui favet puellæ ingenuæ: aut cui bene vult puella clara; Berterich, reich von der Berthen, dives puellis. Berthger, quasi tu dixeris, gar der Berthen, totus puellæ deditus, & Berthiland, vel *Bertelandus*, regio gnatæ: *Bertemundus*, der Berthen Mund: *Berthelmus*, Helm der Berthen *Bertfredus*, Friede der Berthen, & *Bertefusus*, Fuß der Berthen. Præterea a Bertha sunt hæc nomina prisca, & *propria* quidem *fæmin. Alemannica:* Berchtrat, Berthrath, der Berthen Rath: & Berthgart, Berthild, quasi tu hodie dixeris, Berth gar, & der Berthen Hold, id est, *plane filia mea*: & *filia blandula*, &c.

BELEGORUM, seu *Belgora*, Belgern, Sorab. Biela Hohra, olim Biela Gora, pagus Lusat. Sup. in diœcesi Grædicensi, sic dictus, quod sit situs sub monte calvo, rupe alba & saxis candidis referto. Nam Bielus, a, e, albus, a, um, & Hohra, seu Gora, mons. Sedes nobilium a Ziegler & Kniphausen. Bellogerum.

BELSCHWITIUM. Belschwiz, it. Ebendörfel Bielscheze, Ebendörfel, *a planitie*, (von der Ebene) quod a tergo, pagi juga montium Sudetorum, quorum ultimus, proximus *Lubanus* (Luben) est, omnino desinant. Belschwitz ex Sorabico Bielscheza, & hnc a Biely, a, e, Sorab. *albus, a, um*, sicque latine *Albulam* dixeris, & Germ. Weißdorff. Credam *a betuleto* contiguo sumptam fuisse rationem nominis: quia berulæ sunt candidi ligni arbores: aut quod ultra pagum *nigricantes montes* non occurrant. Ad Senatum urbis Budissinæ, a qua tertio milliaris quadrante distat, sane quondam pertinuit: uti testantur *Annales Urbis* ad annum 1421. nunc Decani Budissinensis patrocinio floret. Belschvitzium.

BELVITIUM, Belwiz, Bi.leze, pagus ad Aquas Læbicas, dimidio milliari infra Læbaviam, in diœcesi Kitlicensi: peculium Nobil. a Rükart: a Biely a e, *albus* weiß. Germanice ergo Weißdorf vertas. Belvitium.

BERGA, (1) Berge, Sahor, vel Zahor, id est, *ultramontanum* pagus, hintern Berge: sic quidem dictus a Sorabis vicinis terræ Misnensis, qui supra Sprewam fl. degunt: nam alii sa, za scribunt, *ultra* hinter, & Hohra, mons; Sorabis Germanis simpliciter Berge, quod sit ad radices montium Sudetorum, in loco editiori conditus. Berg enim *montem* vocamus. (De *Zaboriis*, genere hominum speculantium abdita & latentia, vid. *D. Johannes Adamus Osiander in Theol. Cas. Part. II. cap. 1. pag. 861* seqq.) Peculium est *Cœnobii Stellæ Mariani*, Sorabos incolas habens, frequentantes ab antiquo templum Postwicense. Anno M DCC V. febris maligna *omnes matresfamilias*, lacus pagi inferius inhabitantes extinxit: memorabilis quoque casus est, quem sibi in hoc pago obtigisse, in *Postillis Balduanis* his verbis annotavit *Michael* Schwach secundus a reformatione salutifera ecclesiæ Postwicensis præco sacer: Anno 1633. acht Tage nach Michaelis, kamen die Kayser- Berga.

Kayserlichen ins Land (Ober-Lausitz) plünderten im Lande allenthalben: Bey Berge fieng mich die Schildwache, und walten (ihrer) zweene koppen; thäten mich zwischen Pferden von einander, legten mir grosse Schmertzen an, als wolten sie mir das männliche Glied abschneiden, dachte auch nicht anders, es wäre geschehen: fiel für todt nieder unter den Pferden. Darnach führeten sie mich in Reks Matthes Hauß bunden mich mit der rechten Hand in das Riegel-Loch die lincke dähneten sie aus, und wolten mit Strohwischen über mich: da fället ihr Roß eines in Keller, da sie dem aushelffen musten, da halff mir GOtt davon. Es regnete sehr denselben Tag: nach diesem bin ich mit meinen beyden Söhnen, Jungfrau und Kindlein, (die sich selbige Nacht dem Obersten, der im Pfarrhause quartierete untergaben, aber endlich auch kaum beym Leben blieben) bey Nacht in die Stadt (Budißin) gegangen, und durch Hülffe meines Sohns eingelassen worden. Vor Martini nahmen die Kayserlichen die Stadt wieder ein und ich zog mit denen Meinigen vor Weyhnachten wieder heraus, da dreschte sich die Plünderung den gantzen Winter, biß sie den 2 May 1634 die Stadt und Kirchen anzündeten, da der Chur-fürst im Anzuge war: (1) *Berga*, Bergen, Sorabis Lohra, vicus dynastiæ Hojerswerdensis, diœcesi ejusdem oppidi inclusus: latine, vi etymi, *Montem* sonat, an per antiphrasin? nam planiciem campestrem pratis viridantibus vestitam occupat. Quam fluvius *Elster* persæpe inundat, & mole aquarum pene obruit.

Bernhardi. *BERNHARDI civitas* seu *urbecula*, Bernstadt, & vulgo Bernstädel, quod sit oppidulum parvum: quondam etiam Bernsdorf, id est, *Bernhardi* pagus, a vicino pago Alt-Bernsdorf, quod in ejus agro excreverit Sorabis Bernadzize, sive Benadsize, per Syncopen ex eodem nomine *Bernhard. M. Salom. Hausdorfius*, Pastor deque ecclesia Christi, & hoc oppido quam optime & præclare meritus in *Conc. Incendiaria sua circa fin. edit. Sitavia anno 1689.* Bernstadt ist unsers Städtels Nahmen von alters her. Zwar soll dieser Ort, nach Abgang der Wendischen Völcker nur ein Dorff gewesen seyn, welches Herr Bernhard von Biberstein, der auf dem sogenannten Hutberge zu Schönaw gewohnet, nach seinem Nahmen Bernhards oder wie es kurtz ausgesprochen wird Bernsdorf genennet, und hernach aus dem obersten und besten Theile desselben ein Städtel gebauet, und ihm den Namen Bernhartsstadt, oder Bernstadt gegeben haben soll. Ich aber erachte, daß ihm anfangs der Nahme Bernsdorff geblieben: dahero zum Unterschied, der übrige Theil des Dorffes, Alt Bernsdorf geheissen worden, welchen Nahmen es noch führet; und ist gleichsam als eine Vorstadt am Städtel, und reichet an dem Wasser, (zu beyden Seiten) herunter biß auf Schönaw. So liegt bey Lauban, ein Alter Lauban: bey Löbau, ein Alt-Löbau, bey Seidenberg, ein Alt Seidenberg. Die alten Raths-Insiegel lauten also: *Sigillum oppidi Bernhardsdorf.* In einer alten Bulla zu Rom unter dem Pontificat Joh. XXII. A. D. 1322. datiret wird es *Peremarzdorf*: Vom Bischoff Rudolpho zu Meissen aber, der selbige Bullam unterschrieben, Bernsdorf genennet. In einem Briefe, darinnen der Rath und Gemeine allhier denen Husliten Treu und Glauben zugesaget, datiret Anno 1430. schreiben sie also: In GOttes Nahmen, Amen: Wir Bürgermeister und Geschwornen, und die gantze Gemeine der Stadt Bernsdorff, bekennen öffentlich mit diesem Brieff allen und jeglichen die diese Schrifft lesen und hören: alsdann unser Finde des Heers der Weisen in unser Stadt kummen, und fiengen uns in der Befestigung unser Kirchen, die wir besotzt hatten, &c. In einer andern Bulla, ebenfalls zu Rom Anno 1339. und im V. Jahre des Pontificats Benedicti XII. datiret, heisset es Civitas Bernardi, Bischoff Johannes aber zu Meissen, in einer Bulla zu Stolpen Anno Domini 1407. d. 3. Aug datiret, nennet den Rath allhier zu zweymaln, *Burgimagistrum & consules oppidi Bernstad.* Jetzo der Privilegien und andern Documenten zu geschweigen: indessen weil es doch nur ein Städtel, obs wol vormahls, integris adhuc privilegiis in viel bessern Stande mag gewesen seyn, nennet mans insgemein Bernstädtel, und zürnet deßwegen niemand. Igitur non attendendus *Schneiderus in Scrutin. Histor. Lusat. Part IV. sub tit.* Bernstädtlein; D. Johann Francke schreibet in dem Fragmento seines Lausitz. Chron. es sey der Ort vom Marggraf Albrechten zu Brandenburg dem Beer um die Zeit, da die Wenden in dieser Gegend bekrieget, vermuthlichen erbauet: weil der Nahme fast hierzu stimme, und er sonsten von den bewährten Historicis für ein Urheber der Städte und Schlösser Berlin, Bernau, Berewolde, &c. Derer Benennung gleiches Ursprungs zu seyn scheinen, gehalten würde. Distat oppidum ab urbe Læbavia, uno: a Gorlicio & Sittavia altero: a Budissina quarto: quinto a Lubano, & septimo lapide a Camenicia: amneq; *Polsnica* (Plüssen) alluitur: & posset a quatuor videlicet ab *Æde sacra*, crucis forma exstructa: *panni* nitidioris factura: *cerevisia* de hordeo coctæ bonitate, & *agris* fertilibus commendari. Seculo XIV. hoc est, intra annos 1330. & 1350. (Anno enim 1320. testantibus Chronicis dynasta *Johannes Bibersteinius*, montis Schœnavici possessor fuit: sed anno 1350. *Conegunda* Abbatissa cœnobii quatuor rusticorum prædia in pago Bertsdorf, soluta pecunia coë-

coemit: reliqua enim prædia jamjam cœnobio attributa erant,) ad *πατρῴαν* Cœnobii Srellæ Mariæ pervenit una cum octo pagis, qui districtus una vocabulo *Circulus liber*, Germ. der Eigen, it. der Eignische Frey-Creyß vocatur. Aliquoties (an. 1430. 1469. 1614. 1617. 1644. 1661. 1671. 1677.) incolas oppidi Vulcanus hospes durissimus invisit: & nostra quidem memoria, anno denique 1686. d. 20. Novembris, quo supra sesquicentum & novem privatas ædes, turrim templi, Diaconi, & Præceptorum ædificia, curiam, officinam cerevisiariam, duas apothecas hordearias, & horrea decem ac novem in cineres convertit. De hoc incendio supra laudati *Rev. Hausdorffi*, tale extat.

I. *ἰσομηνημερότετράστιχον*:

QVINqVe qVater soLes spectarat LVna noVeMbrIs:
Et tVa VVLCanI tigna fVrore eV-Vnt,
TVrresqVe o Bernstat, bInæ sIC Ira poLarChæ:
In transgressores, qVIs ferat? Igne fVrIt.

II. Chronodistichon duplex:

BernstaDt In CIneres Versa est trIstesqVe rVInas:
qVAs DefLent nati DVRIter atqVe patres.
HIs serVato tVI IesV foLatIa VerbI:
pertrIstes tantVM qVoD reCreare potest!

Bernsdorfum. BERNSDORFUM, Bernsdorf, Sorab. Nischichow, (1) pagus spatio unius lapidis infra Camentiam: pertinens ad diœcesin templi ejusdem urbis cœnobiani: putarim dictum quasi Bergensdorf, a Bergen, *abscondere*, quod sit lacus aptus recipiendis hominibus reculisque, cum superiora arva camposque Mars furiosus deprædatur & expoliat. Nischi enim *inferiorem* sonat, & Chow, seu Chowani, absconsionem. Thema Chowam, abscondere, recondere. (2) Bernsdorf, sive Alt-Bernsdorf, Stare Bernadiize, hoc est, *Vetus Bernsdorfum a Bernhardi* nomine ita appellatum, pagus vicinus *oppido Bernhardi*, quem *Polsnica* amnis medius secat.

Bertsdorfum. BERTSDORFUM, Bertsdorf, (1.) Ober-Bertsdorf, vulgo, Bettelsdorf, pagus supra Bernhardi civitatem, peculium Baron de Gersdorf. (2). Nieder-Bertsdorf, it. Bertsdorf simpliciter, Sorabis Bartow, infra civitatem Bernhardi, ad amnem Polsnicam: Stellæ Mariæ pagus. (3) Bertsdorf, dimidio lapide sejunctus vicus ab urbe Sittavia, cui paret. Vulgo a *Bertoldo* conditore derivant: quid si a Bertha, simplici nomine, villæ vocatæ fuerint, id est, filia: (v. *Barutum*) quod sint quasi filiæ dynastarum, recentiores villæ, ex qua, tanquam ex matre natæ & productæ sunt, & filiarum instar ei subjiciuntur. Sic enim Ebræis בנות *banoth filiæ* etiam, respectu suæ metropoleos dicuntur oppida, pagi ac villæ, *Num 21, 25. Jos. 17, 16. Judic. 11, 26.* &c. *Glassius Rhetor. Sacr. tr. 1. cap. 9. p. 195. edit. Jen. anno 1668.*

BESCOVIA, Besko, Beskau, Sorab. Beskowa: Lusatiæ Inferioris ad Sprevum fluvium, & *Biberfteiniorum* quidem olim: post *Episcopa Lebusensis*: & rursum *Marchionis Brandeburgici*, jure oppignorationis, oppidum, *Manlius Rer. Lus.* lib. 1. cap. 12. clarum lacu permagno, & piscoso, cui Scharmützel nomen. Idem lib. 1. cap. 20. Aliis melius Peschowa, (lege Peschowa) cum p. ir. Pesko & *Pescovia* scribitur: nomen enim a Peß, Poß, vel Pieß, id est, canis, ortum: quorum priora duo vocabula sunt linguæ Sorabicæ atque Bohemicæ, utterium Polonicum est: & ex verbo Sorab. Bohem. Polon. chowam, id est, servo, observo, recondo: item alo, nutrio. füttern, quod canes alere in gratiam dynastæ sui, cives oppidi teneantur: nunc vero onus illud atque debitum ære soluto in fumum abiit. Sorte ergo ea quodammodo pares incolæ Pescoviæ is fuerunt, de quibus *Herodotus* lib. 1. p. 78. *Canum Indicorum tamen in gratiam præsidis Babylonis alebatur multitudo*, ut ad *præbenda eis cibaria, quatuor in Babylonis urbis planitie magni vici attributi essent, aliorum tributorum immunes*. Hinc non male *Alumnam earum*, aut canis urbem, Germ. Hunde-Stadt, vi etymi. *Pescoviam* vertas. *Schneider. Scrutin. Hist. Lusat. Part. IV.* Anno 1576. haben XXVIII. unter die Superintendur allhier gehörige Priester sich der Formulæ Concordiæ unterschrieben. Man findet hierinn den Walstein oder Beinbruch, auf mancherley Art, als einem Arme, Beine, Finger, &c. gleich, welcher sonderlich denen heilsam ist, die einen Arm oder Bein zerbrochen haben: Man soll auch einsmals alhier einen der gleichen Stein gefunden haben, der einem Menschen ähnlich gewesen, und Arme, Beine, &c. gehabt. Bescovia.

BIELA, Biela, Bielam. Biela Sorab. pagus Gorlicæ urbis ad Nissum fl. distinguitur in Ober vel Hoberne Biele, & Wendisch Biele, Ex adj. Biely, a, e, *albus, candidus*; Itaque Germanis Weissenheim, lat. *Albula*. Biela.

BIELOSCHCA, Bieloschka, Sorab. id est, *Albula*, Weißig, pars pagi Tetzschwicii, infra Hojersverdæ oppidum, in diœcesi Colmensi: *ab aquis albis rivuli* ita dicta; Biely enim *albus*, Sorabis: constat una dom uncula hortulani, & duabus moletrinis, Bieloschca.

letrinis, quarum una Hydromyla, & altera Mola alata seu Pnevmatica est.

Biesigium. BIESIGIUM, Biesig, Sorabis **Piesk**, aut **Pisek**, id est, **Sandhausen**, Glareo-villa: **Piesk** enim Sorabis, & **Pisek** Bohemis, *arena, sabulum, glarea* **Sand**: Arenosa autem terra sic primum comparet, descendenti ex Reichenbachio, a quo non longe distat, ad partes Boreales. Sedes hodie *Nosticiorum* est, a Vulcano anno 1715. voracibus flammis misere consumpta.

Biesniga. BIESNIGA, seu *Biesnicium*, **Biesniz**, Sorabis **Biesniza**; **Groß und Klein-Biesniz**, **Wulka a Mala Biesnize**, pagi duo agri Gorlicensis, ad radices montis Landescronæ: Germanis proprie **Laufenhausen**, (**wohin man vom Berge leicht laufen und etwas holen kan**,) a **Bieju**, seu **Biezyn**, *curro*, **laufen**, Sorab.

Boblicium. BOBLICIUM, **Bobelz**, **Bobliz**, Sorabis **Bobelize** & **Bobelze**, pagus sui juris quidem, & Senatus Budissinæ urbis protectionem venerans: Hortulanos duos tamen xenodochium sibi vendicat: distat ab urbe intervallo dimidii milliaris ac templum S. Michaëli sacrum rustici frequentant: unde Germanis vel **Blasendorf**, aut **Brüderheim**, Polonis enim **Babel** & Sorabis olim **Bobel** seu **Bubel** (a quo **Bublink**, *globulus*, **ein Knopf am Rocke**,) & Bohemis **Bublinka**, *bulla*, **eine Wasserblase**. Denique thema **Bublin**, Bohem. **Bublati**, *murmurare, strepere*.

Bohovium. BOHOVIUM, **Halbendorf**, **Bohow**, pagus, milliari uno & dimidio supra Budissinam, ad pedes Sudetorum montium: puto *per antisthecbon* sic dici, pro **Pohow**, & hoc *per epenthesin* literæ H pro **Pow**, quod vulgo pronunciari solet loco **Pol**, id est, *dimidium*: rivulus enim medium fere secat, atque disterminat: alias tribus est dicatus ecclesiis: *Portwicensi* Sorabicæ: & *Crostensi*, *Cunewaldensique* Teutonicis: tribus *dominis* paret ac obsequia præstat: *Pro-Marchioni*, *Decano*, & *nobilibus* nuper *Nosticiis*: tempore antiquo partem ejus ad Senatum *urbis Budissinæ* pertinuisse, *Annales* ad Annum 1421. nos docent.

Boravia. BORAVIA, **Borau** Sorab. **Boran**, id est, (proximi) *pineti villa*, **Fichtendorf**, in diœcesi Nidana, infra Ostricium peculium Kisewetterorum, **Bor** *sylva pinea*, *pinetum*, Sorab. Polon. **Borowize**, Bohemis *idem*.

Boricium. BORICIUM, **Boriz**, melius **Poriz** seu **Poritzsch**: (al. **Poratsch**, vid. D. Carpzov. Analect. Fact. Zittav. P. III. c. 14. 10) Sorabis enim olim **Parieza**, hoc est, *secundum fluvium* Nissam conditus pagus: **Am Fluß**: vel **am Neiß-Flusse herab gelegen**: ex **Po**, præpos. *secundum, juxta*; & **Rieka**, *fluvius*, vocab. Sorabicis Sittaviæ urbis curæ accedit anno 1375. Anno autem 1485. ἰχθυοτροφείοις seu piscinis amplissimis ornatur.

Bosancium. BOSANCIUM, **Bosankwiz**, **Bosanseze**, ist est, *villa Sambucea*, **Holunderau**. **Bosanki**, *baccæ Sambuceæ*, **Holunderbeeren**; Thema **Bos**, *Sambucus*, **ein Holunderbaum**, peculium Senatus urbis Budissinæ: a qua ad dimidium lapidis vere sejunctum est.

Breidendorfium. BREITENDORFUM, **Breitendorf**, (1) pagus dimidio milliari infra Læbaviam, in parochia Citticensi: dotis loco datus parocho: Sorabis **Wujesd**, *ab exitu seu egressu* sic dictus: **Wujesd**, enim Sorabis, (**Wujezd** Bohemis,) *diverticulum, exitus, egressus*, **eine Ausfahrt**: prope silvam enim betulis consitam, & colles situs est: quibus superatis, planities ejus & arva patent, exitusque viarum multarum. (2) **Breitendorf**, Sorabis **Brietna**, (a **Breit**, *latus, protensus*,) pagus dynastiæ Hojersverdanæ: **liegt in der Länge und Breite herunter, an Gebäuden und Aeckern**.

Bresena. BRESENA, **Bresen**, (1) Sorabis **Briesow**, quasi **Birkenaw**, pagus in agro Budissinensi, distans ab urbe tertio quadrante milliaris: **Briesa**, *betula*, Sorabis: & **Briesowy**, *a. e. adj. betuleus*, **Birkicht**: Hinc **Briesow**; betulis enim vestita tota vicinitas est. (2) **Bresen**, **Briesena**, in diœcesi Gothana, infra Budissam, ad ripas (**pschi Briese**,) Aquæ Læbicæ: ex **Brew**, **Breh** vel **Broh**. *littus, ripa, margo aquæ*. (3) **Bresen** Sorabis **Brieseze** ex **Briesiza**, *betula*, **eine Birke**, **Birckenhausen**, in diœcesi Grædicensi (4) **Brieschke**, Sorabis **Briesska**, ex diminutivo **Brieska**, quod a **Briesa**, *betula*, peculium præfecturæ Hojersverdanæ, in diœcesi Serchensi. (5) **Briesing**, **Briesenke**, ex eodem **Briesa**, *betula*, pars pagi Colmensis, in territorio eodem Hojersverdano: *betulis* enim *tribus quacurve*, tanquam raris ejusdem loci arboribus, vestitus est. (6) **Briesing**, Sorabis **Briesenka**, in parœcia Gaussicensi supra Budissam: Germanice item vertas **Birkendorf**, quod sit ex eodem sæpius dicto **Briesa**, id est, *betula*, nomen ortum.

Buchwaldum. BUCHWALDUM, **Buchwalde**, **Bukownia**, ex **Buk**, fagus, **eine Büche**: (1) *in diœcesi Baruthana*, ad Aquas Læbicas, peculium *Baronum de Gersdorf*: aula pagi flammis bis in cineres conversa est. Anno 1584. die 13. Julii: & Anno 1609 die 30. Augusti. (2) Villa *Toparchiæ Hojersverdanæ*: Sorabi incolæ templum Serchense frequentant. (3) pagus *dynastiæ Muscovianæ* ad Nissam situs. Anno 1711. die 22. Octobris undecim rusticorum villas & unam hortulani

lani domunculam, ſubitaneo exorto igne amiſit.

Budiſſa. BUDISSA, *Budiſſin*, & *Budiſſina*, ſic paſſim metropolin Luſatiæ Superioris Hexapolitanæ appellat *Ditmarus Chron. Merſeburg* lib. 5. f. 53. & lib 6. f. 63. 67. 73. & 105. edit. Francof. ad Mæn. an. 1580. *Budeſin*, *Joh. Aventinus* Annal. Bojor. lib. 7. f. 541. edit. Baſil. an. 1580. *Budiſſinum*, *Stanislaus Sarnicius* Annal. Polon. lib. 6 c. 2. fol. 1048. edit. Lipſ. Germ. Bauzen, Sorabis Budiſſin, ſeu Budiſchin: ceterarum urbium nomina iſtæc ſunt, *Gorlicium*, *Sittavia*, *Lubanum*, *Camenicium*, & *Labavia*: in locum poſtremæ falſo *Gubenam* inferioris Luſatiæ civitatem, ſubſtituit *Philippus Cluverius* Introduct. Geograph. lib. 2. cap. 13. p. 152. edit. Lugdun. an. 1627. Et fertur tale de iis *Abrahami Golnicii* judicium: Bautzen die gröſſeſte: Görlitz die ſchöneſte: Zittau die reicheſte: Camitz die feſteſte: Lauban die kleineſte: Löbaw die älteſte. Alii *illuſtrem* quendam *Baronem* ſic ſenſiſſe perhibent: *Budiſſa* tribuendam eſſe gravitatem: *Gorlicio* liberalitatem: *Zittavia* civilitatem: *Laubano* bibacitatem: (ſed *Tacitus* de morib. Germ. c. 22. ſcribit: *Diem noctemque continuare potando, nulli Germanorum probrum:*) *Camentia* ſagacitatem: & *Labavia* frugalitatem. *Budiſſinam* cum *Dresda optimum oppidum Potentiſſimi Electoris Saxonici eſſe*, ait *Du. Heiſſius* Gallus in *Hiſtoire de L' Empire lib. 6. c. 10. edit. Pariſ. an. 1684. v. Acta Erud. Lipſ. 1685. p. 393.* Die edle Haupt-Stadt Budiſſin im Marggrafftthum Ober-Lauſitz, *D. Georg. Henr. Götze*, *Miſcell. Conc. Part. I. p. 516.* Diſtat urbs dimidio lapidis a præaltis montibus Sudetis, ædificata in planicie, maximam partem ſuper cautem duriſſimam & abruptam: atque muris, aggeribus, foſſis, propugnaculis, imo & ab ipſa natura ſatis, munita eſt. Hinc perſæpe etiam difficillimas ac diuturnas fortiter obſidiones pertulit: ad occidentale latus *Spreova* fluvio inter præcipitia rigatur: igne crebro in cineres ſubſidens, ſemper pulcrior ſplendidiorque ſurrexit: cives alit pietate, juſtitia, doctrina, morum elegantia atque ſvavitate, liberalitateque & philoponia præclaros: prætereaque *ſex memorabilia oſtendit*: I. *Ædem* auguſtiſſimam, D. Petri, in qua, rariſſimo exemplo & Lutherani Orthodoxi, & Romano-Catholici diſtinctis horis ſumma pace, publicam ſuam religionem exercent. II. *Arcem* vere Regiam. III. *Dicaſterium* provinciale ſupremum. IV. *Scholam* percelebrem. V. *Machinam aquaductoriam* artificioſiſſimam; & VI. *Hydromylam* ſedecim rotis * frumentum permolientem, cui parem fere Europa haud habet. De *etymo* diſcrepant eruditi. I. *Chriſtoph. Manlius* Rer. Luſ. l. 1. c. 6. ita: *De* Budiſſinæ *etymo nota eſt vulgi narratio, Baronem Bohemicum loci Dominum, cum uterum ferret ejus uxor*, ſi filium, *id quod maxime optabat ipſe, ederet, inde oppido nomen fore, quodammodo voviſſe: mare nato*, Budiſſinam *vocatam urbem: quæ vox lingva Heneta idem ſonat ac ſi diceres* (Bude ſyn) ſi erit Filius. *Alii regem, cum obſtetrix nunciaret de uxoris partu, ibi edito, quæſiviſſe ajunt*, filius ne eſſet? *atque inde loco nomen factum.* II. *Æmilius* lib. 5. *ad hoſpicalitatem Budiſſinenſium reſpicient, a celebri illa in fabulis anu*, Baucide, *etymon urbis ludens deducit:*

Jamque ubi quarta dies roſeo decedet olympo,
Baucenii tanget mœnia veſtra ratis.
Mænia quæ liquidis gelidus *Sprea* præterit undis,
Subque cava largas rupe volutat aquas.
Forſitan hæc veteri tenet urbs *a Baucide* nomen,
Hoſpite qua ſummus Juppiter uſus erat.

Hæc *Manlius*. De *Baucide* legatur *Ovidius* Metamorph. lib. 8. v. 634. ſeqq. *Jacobus Ticinus Epit. Hiſt. Roſenthal. cap. 7.* num. 67. p. 258. Budiſſina, *ſi etymi rimemur originem, Slavicum nomen eſt, ex ſequenti eventu huic loco proveniens: Comes quadam Czechica (ut habet Frencelius Pater) cum de jaciendis urbis fundamentis deliberando ſitum ejus regionis Sprea flumini adjacentis ſecum ipſa perpenderet multum gravida, partuique vicina, & de herede maſculo ſolicita, in has Bohemicas voces erupiſſe fertur:* Bude ſyn, *quæ tantundem denotant, ac ſi latine dixiſſet*, Erit filius, *ille videlicet infans, quem materno etiamnum utero incluſum circumfero. Illa igitur verba Anno Chriſti 958. Ottone I. rerum potiente, urbi condita nomen indiderunt, ut ſecunda in tertiam vocalem immutata, Germanice* Budiſſin, *vel* Bautzen, *Wendice* Budeſſen, *latine* Budiſſina *hodiedum cognominetur; ſita eſt ea civitas loco peramano, mœnibus cingitur, caſtroque in colle exſtructo, longe lateque ſpectabilis efficitur; incolas habet variis artibus & ſcientiis excultos: & quod inde conſectaneum eſt, politis, humanamque converſationem decentibus moribus commendabiles, &c.* Sic etiam *Annales Budiſſinenſes fere*: Anno 958. hat Burggraff Wezla die im Jahr 921. durch Auffüheung des Schloſſes angefangene Stadt, vollends auch aufbauen laſ-

* Am Riettbor zu Arnſtadt in Thüringen iſt eine Mühle mit XVI. Gängen, Anno 1572. von Graf Günthern, den ſtreitbaren erbauet, Der Fluß Rodaun treibet eine Mahl Mühle in der Stadt Dantzig mit XVIII. Gängen, Jo. Chriſtoph. Olearius Syntagm. Rer. Thuring. Part. I. p. 5.

lassen : und seinem Gelöbniß ein Gnügen gethan: denn er kurtz zuvor seiner Gemahlin, so schwanger gewesen, versprochen, zu dem Schloß se eine Stadt zu erbauen, wofern sie einen Sohn gebähren würde, in Böhmischer Sprache lauteten seine Worte : budelé ßen, daheero hat nachmahls die Stadt den Nahmen Budissin bekommen. Et f.359. *Hieronymus Emserus* giebet vor, daß Budissin erstlich ein offener Flecken gewesen der von denen Sorabis oder Wenden zum Städelein gemacht, nachmahls aber Anno 958. von einem Böhmischen Burggrafen, so Weczlau geheissen, der ihr auch das Stadt-Recht zugebracht, mit Mauren und Thoren gebauet woeden. Als seine Gemahlin, die schwangeres Leibes gewesen, durchgefahren, und den Bau beschauet hat sie nach dem Nahmen gefroget, und als sie keinen rechten Bescheid bekommen, weil die Stadt dozumahl noch keinen Nahmen gehabt, hat sie ouf Böhmisch gesagt: Pan budelé ßen, Herr, wird das, so ich in meinem Leibe trage, ein Sohn seyn so soll das auch eine Stadt werden; und als sie GOtt mit einem jungen Sohn erfreuet, hat sie durch ihre Beysteuer und Hülffe die Stadt erbauen lassen: es ist ouch darauf derselben, von ihren Worten her, der Nahme Budissin gegeben worden. *D. Casparus Peucerus Idyll. Patria, v.108. seqq.*

Post aliquot sed secla, ubi Franca potentia lapsa,
Nudavit solitis hæc loca subsidiis.
Nissa ista iterum cessit provincia dudum
Vicinis populis præda petita feris.
Arcem Bojemus prior & pugnacior armis
Maturis fecit deditione suam.
Urbemque adstruxit, gravida de conjuge adimplens
Votum: si soboles mascula nata foret.
Nam partu primo facilique enixa maritum,
Possessa fecit sospes in arce patrem.
Hinc ubi a voto tractum post nomen inhæsit,
Quod rogat, *ut fœtum det Deus esse marem.*

Repetit quoque eam fabulam *Schneider. Scrutin. Hist.* Lusat, Part. IV. cap. Budißin. III. Alii aliter tam de conditæ urbis anno, quam etymo sentiunt. *Caspar Peucerus Idyllio citato* ad marg. Budissina (urbs) circa annum Christi condita DCCC. Arx (Ortenburg) annis CL. ante *Annales Budiss. MSC.* Der *Monachus Pirnensis* will von Erbauung dieser Stadt (Budißin) für gewiß affirmiren, solche sey um das Jahr Christi 882. von einem Mähreischen oder Slavischen Fürsten Budessintio, der dem Böhmischen Hertzoge Hortivitio, von der Mutter her, befreundet gewesen, erbauet worden, und daß ouch sie von ihme den Nahmen habe: welcher diesen tractum regionis eine eben lange Zeit beherrschet, bis daß er endlich von dem Böhmischen Hertzoge Spirigneo des Hortivitii Enckel, einer Rebellion halber im Jahr 927. vertrieben, und dieser tractus regionis wieder zum Hertzogthum Böhmen geschlagen worden. Sed de *Budissintio*, nihil quod sciam, rerum Bohemicarum scriptores e paucissima etiam de *Spitigneo*, utpote quem brevi admodum Spatio principatui præfuisse, perhibeat *Æneas. Sylvius Hist. Bohem.* cap. 14. *Jo. Dubravius Hist. Bohem.* lib. 4 p. 117. seq. Boregk Böhm. Chron. fol. 4e. Accedit, quod annum acceptæ a Bohemis Lusatiæ *Bathlolomaus Sculterus* Goelicensis, aliique DCCCC post natum Christum, subductis rationibus faciant. IV. B. D. *Benjamin Leuberus*, quondam *Elect. Saxon. Consiliarius ac Fisci Procurator, Jurisconsultus, Historicus, Philologus*, dum *viveret, clarissimus*, simpliciter ex Buda vel Bauda, voce *Sorab. Bohem.* & *Slavonica* denominatam Budissinam hisce contendit *Libro de Marchion. Lusat. Super. cap. 1 f. 4.* Daß Budsetz und Oetenburgk ein Nahmen, und jenes Sorabischer oder Slavischer, dieses aber deutscher Sprach sey, ist aus deme abzunehmen, daß die Soraben, Slaven und Zechen, denen von ihnen ouf den Grentzen, oder on den Wassern, oder an Wasserfurten aufgebauten Schlössern, Burgken, Schutzöetern, und Grentzörtern, solche Namen gegeben haben: also ist das Schloß und der verwahrte Ort, wider ihre Feinde in Böhmen Anno 678. aufgebouet, Budetzsch genonnt worden *Hagecius* in Chron. Bohem, Part. I. p. 5. in Anno 678. Buden, ein Schloß oder Ort an dem Waßer der Eger, *Hagecius* Part. I. p. 67. in Anno 881. Budin oder Buda In Ungarn, ein verwahrter Ort oder Schloß an der Donow: Budweiß, ein Ort oder Schloß on der Multow wider die Bayern: Budweiß in Mähren, ein Schloß oder Ort, wider die Oesterreicher und Ungern; und also heist ouch Budsetz, ein Grentz Schloß, Grentz Hauß, Grentz-Burg Ort-Burg, Ortenburg, eine Burg am Orte, an der Grentze des Landes, oder zum Schutz des Landes an der Sprew: und eben donnenher ist das alhier zu Budißin, an der Stadt und an der Sprew gelegene Schloß oder Hauß, welches vorheeo die Froncken und Deutschen Ortenburg genennet haben. *Peuceurus* in Idyllio v. 19. 33. 64. 65. *Annales Budissinenses* in exordio, & in Anno 1400. von denen Sorben-Wenden, Milzeneen, &c. Budsetz, Budseß, Budtzen, und von denen Deutschen und Meißnern, &c. mehrere Zierlichkeit in der Aussprache zu geben, Bautzen benennet worden: hat auch solche beyde Namen Orten-

burg, und Budtzen, Bautzen und Budißin, promiscue und publice lange Zeit geführt. *Annales Budissinenses* Anno 1400. 1405. 1483. 1505. e516. 1538. e564. & in Appendice, n. 3. 4. circa fin. *Christophorus Manlius Gorlicensis* lib. 7. Rer. Lusatiar. p. 100. 10e. 145. Und hindert nichts, daß das Wort Budißin nicht gleiche Syllaben im Schluß, mit dem Worte Budsetz hat; auch daß der Nime Budißin auf andere Maße von einer besondern Histoeien / (deren *Peucerus* in *Idyllio* v. 110. e11. 112. 113. und *Manlius* lib. 1. Commentar. Rer. Lusat. p. 8. gedencken.) vom gemeinen Mann hergeführet wird; denn die vielen und mancherley nationes. nemlich Francken, Lausitzer, Sorben, Wenden, Zechen, Deutschen, Meißner &c. welche alhier zu Lande gehau'set haben, deren hat ein iedwederer solches Wort nach seinem dialecto, und Art zu reden, und zu schreiben, verdrehet ausgesprochen, und fuegebracht, und aus Budsetz, Budsen, Bautzen, Budißen und Budißin gemachet. So wird auch eemeldte Historia, wie gedachten Orts *Manlius*, ein gebohrner Lausitzer und Görlitzer selbst bekennet, vor keine gewiße Sache und Historie, sondern vor eine bloße allusion gehalten Ast quid vetat, unius ejusdemque nominis & vocabuli dari posse plures allusiones? Hactenus *B. D. Leuberus*. Nos (V.) hypothesi singulari Viri ἐν ἁγίοις, Budissinam esse *Budseciam*, peculium illud *Witekindi Magni*, missa: probamus quidem (1) ex Buda, voce sumptum esse nomen *Budissa*; itemque (2) nomen utrumque, tam *Arcis* Ortenburg, quam *Urbis Budissæ*, eandem obtinere vim atque significationem: addimus tamen (3) hoc posterius Budißin, compositum nobis videri ex vocabulis Buda, Sorab. Polon. (Bohemis Bauda sonat,) id est, *arx castrum*, & ex adverbio ßem, id est, *huc*, seu *huncce in locum*. Urbem itaque primo Budaßen vel Baudaßem, dictam fuisse sentiam, & denique Budißin, εὐφωνίας ἕνεκα, item Baitzen, id est, *Castrum huc!* seu *hunc in locum exstruamus nos arcem!* sicque utriusque nominis Ortenburg & Budißin eadem vis ac significatus. Porro etymi, quod nos docuimus, causa hæc quidem fuit: sita erat Arx olim e regione seu ultra fluvium Sprewam in colle, postea dicto Preicz, Preiczberg. & Protzschberg; displicuit autem dynastæ populoque (*Teutones* mistas cum *Sorabis* fuisse certum omnino est,) castrum illud antiquum: & consilio habito decrevere, ut in citeriorem Sprewæ ripam super collem, ad latus pagi Koschetze, (unde etiam Koschwitz, pars suburbii australis) transferretur. Teutonum ergo vox tum fuit, hier Ort der Burg! & Soraborum, Preicz tam, Puda ßem! id est, *procul hinc; Hic sit locus castri civitatisque!* dictum factum: ruit antiqua moles, cæptumque tum nomen Preicz vel Preiczberg: atque arx nova tumque urbis primordia, tres, uti ferunt *Annales*, tabernæ exædificatæ sunt, nimirum Anno 650. Tabernæ vero Anno 800. ædificiis plurimis auctæ formam urbis amplissimæ acceperunt. Denique ut utraque utriusque populi vox μνημόσυνον apud suos haberet perpetuum, omnes consenserunt, ut Teutonum vox hier Ort der Berg, esse *Arcis* Ortenburg. Soraborum vero Buda ßem, (a quo Budißin) *urbis* æternum nomen. Et hæc quidem de Ortenburgi & *Budissæ* etymo, mea sententia est: quam in rem ex parte ita *D. Casparus Peucerus* Idyllio Patria:

Arx (*Ortenburg*) prior est ipsa multoque vetustior urbe,
Teutonicæ prodens nomine gentis opus
Adversi primum stetit inque cacumine montis,
Diruta ceu liquet quod modo nomen (Preiczberg) habet.
Ex usu castrum reprimendis hostibus aptum:
Quod vocis Sorabæ (Preicz) parte priore notat.
A Sorabis etenim, (qui successere vetustis
Olim Hermunduris) ædificata fuit.
Hanc bello excidit *Francus* * flammisque cremavit,
Non oportuno quod stetit illa loco.
Construxitque ultra vallem meliore profundam
Sede aliam. excelso præcipitique situ.
Solis ad exortum subter habente Suevo:
Qua nulli accessus difficilesve patent.
Molis at exustæ monumentum insigne prioris
Ad ripam gelidi fluminis Hesperiam
Eminet, in summo proclivum vertice dorsum,
Congestis instar collis, ab aggeribus.
Extenso in longum tractu, quod surgit in altum,
Cui cinerum cumulus, cui ruderumque subest.
Lusato arcem igitur Sorabo, Zechio, atque Polono,
Opposuit Francus * limite contiguo,
(* unaque Sorabus).
In quo concurrere suis hi finibus omnes,
Diversas quamvis incoluere plagas.

Ac

* Francis tum immistos Sorabos fuisse; tanquam confœderatos, diserte probat nomen Preicz, vel Preitschberg, quod quidem cæpto peractaque excisione arcis, demum natum arbitror.

Ac fossis *septum* ** vallo circumdedit alto,
(** Corrupta exemplaria habent *septem.*)
Militis auroram versus ad excubias,
Securas præstare vias, villasque tueri,
Cujus ab immiti cura latrone fuit.
Quin & tres statuit, castrum foris ante tabernas,
Hospita defesso tutaque tecta viro,
Post aliquot sed secla, ubi Franca potentia lapsa,
Nudavit solitis hæc loca subsidiis.
Nissana ista iterum cessit provincia dudum
Vicinis populis præda petita feris.
Arcem Bojemus prior & pugnatior armis
Maturis fecit deditione suam.
Urbemque adstruxit. - -

Bunitium. BUNITIUM, **Bünnewitz**, Sorabis **Boneze**, aut **Bnneze**, pagus Lusat. Super. tribus quadrantibus milliaris supra Budissam, ad pedes montis Lubani exædificatus; pars tutelæ ac curæ Senatus dictæ urbis & ab antiquo in diæcesi ecclesiæ Postwicensis Ex **Bugny**, voc. Bohem. Sorabis **Busny** olim, i. e. *petulans procax*; proprie *erro, vagabundus*. Radix **Bujam**, Polon. (idem quod **Biezam** Sorab.) *vagor, evagor*: Forte quod libere & sine impedimento montis proximi, hic detur excursus in planities agri camposque, Germ. **Freygang**, vel **Freygangsdorff**.

Caczca. CACZCA, seu *Katzschka*, Sorabis **Kaczka**, id est, *Anas*, νῆσσα, **die Ente**: nomen montis altissimi omnium Lusatiæ Superioris, siti in agro Budissino inter pagos **Meschwitz** & **Kunewalde**: exhibet apex supremus ejus ἐρείπια sive rudera multa *delubri* atque *aræ*: *Ara* ipsa seu mensa, nondum plane diruta, lapidum grandium plurimorumque cumulum sistit: *delubrium* autem partim petra protensa præaltaq;, partimq; lapidibus aliis ingentibus exædificatum fuit. Credam structuras istas veteres *Sorabos* idolis suis fecisse: proximam enim partem montis **Praschiwa**, seu **Praschwiza** adhucdum vocant Rachelenses Sorabi, id est *Oraculum* ex verbo **Praschu**, **Praschau**, i. e. *quæro, interrogo, consulo*. Et hæc quidem petras *quinque* conspiciendas præbet: quarum *tres* tanquam muri præalti protensique admodum, una cum ruderibus suis horrorem ac pavorem fere incutiunt intuentibus. Ejusmodi delubrum Oraculumve extitisse etiam omnino credam in altero vicino monte, sito inter pagos **Kleindähse** & **Jejeschk**, Germanis, **der grosse Stein**, *Saxum ingens.* Petra amplissima summaque ibi visitur, muro nunc disjecto, munita olim semicirculari longo præter propter passus octoginta & tres.

CALENBERGUM, **Kahlenberg**, Sorabice dixeris, **Lischa Hobra**, pagellus diæceseos Czastensis in finibus Lusatiæ Super. australibus: juris sui, soluto pretio libertatis. Traxit nomen a *colle* proxime adjacente, *nudo arboribus*. Caltenbergum.

CALOVIA, Germ. **Calau**, **Calaw**, & **Calow**, it. **Kale**, & **Kalow**, Sorabis **Kalawa**, sexta & ultima confœderatas inter civitates Lusatiæ Inferioris: *Ch. Manlius Rer. Lusat.* lib. 1. cap. 11. *Inferioris quoque seu minoris Lusatia sex numerantur oppida pracipua confaderata & ipsa*: Lucca, *qua vox lingua Heneta* pratum *significat*: Gubena, Sommerfeldum, Sprembergum, Lubinum, (*Willichio* Lubenum,) & Calovia, *quam* Calvam *vocabat Melanchthon. Hac enim diserte in Wenceslai & Sigismundi Regg. privilgiis hoc ordine recensentur, regno Bohemie*, (nunc Ducibus Saxonicis) *immediate subsunt omnia, prater* Sommerfeldum *Johanni Marchioni Brandenburgio subjectum*. Confer *Idem lib. 6. cap. 38.* Nomen **Kalawa Kala**, &c. non quidem a **Kahl**, *calvus*, voce Germanica ducendum autumarim: non enim probari facile potest, conditores priscos urbis fuisse Teutones; sed referam ad **Kal**, subst. id est, *limus*, it. *fex, sedimentum vini, cerevisiæ, & aliorum liquorum*: vel ad verb. **Kalam**, *luto, lutulo, limo, limare*, vocabula Slavica sunt, quæ a Polonis & Bohemis nunc, quoniam olim nostra fuerunt, repetimus: sane autem ideo **Calawa**, seu *Calovia* hinc ducta est, quod hic sit *tellus limosa*, alibi vero arenosa: Sorabis equidem etiam **Kalam**, aut **Koln**, *fodio, pungo, stimulo*, & **Kalawy**, *pungens*, **stachlicht**, & Polonis **Kole**, *fodio*: ast hæc tamen causam nominis præbere non videntur. *Schneider. Scrutin. Hist. Lusat. Part. IV.* **Calau oder Calow ligt 2. Meilen von Luckau, an dem Flüßlein Dober, davon nicht fern daßelbe bey Dobermünde sich mit der Spree vermischet. . . Ihr Anfang und Name ist Wendisch, und einerley mit dem Namen, der, nicht von Tokai weit, in Ungarn gelegenen Vestung Calo, darvon** *Martin. Zeiler.* **Ungr. Königr. Beschreib.** p. 356. **zu lesen. Das fürnehmste Gebäude hierinnen ist die Pfarr-Kirche mit einen hüpschen hohen Thurme, den man auf 3. Meilen weit sehen kan: in welcher Deutsch, (weil die meisten Einwohner der Stadt, Deutscher** Nation **und Zungen) auch zugleich** Slavisch, **weil viel Wendische Dorffschafften hier eingepfarret, geprediget wird, und unter denen auch jede** Nation **ihre besondere Kirchen-Diener hat.** Calovia.

CAMENTIA, *Camentium*, & *Camitium*, **Camenz**, Sorab. **Kamienz**: Urbs Lusat. Super ad Elystrum (Nigrum) tribus a civitate *Budissina*, sex a *Lubavia*; novem a *Gorlicio* & *Sittavia*; & duodecim a *Lubano* mil- Camentia.

milliaribus distans. De etymo & conditu ejus ita *Christophorus Manlius Rer. Lusat lib. 1. cap. 5. De* Camitio *hoc tantum cives narrant, a nobilibus* Camitiis *olim in monte vicino habitantibus oppidum denominatum; cum antea a* tribus cauponis *loco nomen esset: quæ appellatio postea in alium pagum inter Budissinam & Camitium sit translata:* Heslæ *prius Slavico nomine celebrem.* Hæc ille. Sed *Hesla* nomenclatura nunc quoque superest: Sorabi enim sua lingva pagum **Haßlow** vocant ab **Haßlo**, Polonica & Sorabica voce, id est, *tessera militaris*: qui Germanis **Drey Keezschem**, *a tribus* Cauponis, quarum una juris Budissinensis, reliquæ duæ nobilium peculium sunt. De *Camitii* porro Vocabulo accuratiores *Annales urbis* nos ita docent, scilicet nomen urbis non quidem a Toparchis, dictis *Camitiis* esse: sed Toparchas a *Camitia* urbe cognomen accepisse suum: fuisse autem eos origine ac natione Rhenenses, annotavit *Crugius* in *Collectan. Lauban.* Vetus oppidum, a tribus cauponis dictum, conditum fuisse, ait *D. Leuberus libro de Marchionibus Lusatiæ*, Anno Ch. M C XLII. eo combusto supra petram sedem suam locumque jussu ac voluntate conditoris *Bernhardi de Vesta* sortitam urbem esse, Anno Christi MCCXXV. alii habent annum MCCLV. sed falso:) indeque *Camitium* vocatam, quod **Kamen** idiomate Sorabico sit *lapis, rupes, planities saxea, cautes*: Polonis **Kamien**, *idem*: vel **Camenz**, Sorabis **Kamienz**, quod **Kamaniza** (Polon. **Kamienica**) sit *domus lapidea & camentila*: quamobrem **Kamienz**, **Camenz**, *Camitium*, proprie *civitas, quæ sit rupi vel cauti imposita*, Germ. **Felsen-Stadt**, **Steinheim**, **Felsenburg**; sic Ebræis etiam a *petra*, בית־צור Bethzur, Jos. 15, 58. Et Germanis a **Stein**, **Königstein**, **Hohenstein**, **Lichtenstein**, **Sonnenstein**; & a **Fels**, **Drachenfels**, **Lichtenfels**, **Rheinfels**, **Weißenfels**, **Wildenfels**. Porro apud Polonos quoque **Kamieniec**, *Camineceum*, Podoliæ urbs: & apud Misnicos, **Chemniz**, urbs: & apud Lusat. Super. in Principatu Gorlicensi, **Chemniz** pagus, &c. ex eodem **Kamen** vel **Kameniza**. Denique constructa atque exædificata urbe *Camencia*, & nomine novo, de quo hactenus, decorata, placuit amodo Toparchis ut sese *Dominos de Camenz*, sive *Camitios* scriberent, quorum prosapia tandem nomenque tempore Belli Hussitici, in *Borsone* ultimo expiravit. Urbs ipsa vero libertate sua donata Anno MCCCC. LVI. Budissinæ, Gorlicio, & Læbavio confœderata est; jussu atque autoritate Caroli IV. Imperatoris, quo ipso Lusatia Superior *Tetrapolis* tum vocari cœpit. Sed placent etiam verba Annalium recitare: **Die Stadt Camenz ist erbauet worden durch den gestrengen und erbaren Bernhard von Vesta, (oder von der Veste) sein Sohn auch Bernhard genannt, hat sie an einen andern (itzigen) Ort versetzet; auch die Kirche, so durchs Feuer beschädiget, aufs neue lassen weihen, in der Ehre der heiligen Apostel** Philippi **und** Jacobi, **durch** Brunonem II. (secundum ordinem XXI. Episc. Misnens.) **Stifftern der Kirchen** S. Petri **zu Budißin, im** XVII. **Jahr seines Bißthums**, Act. d. 19 Maji. Anno Christi M.CC.XXV. **Hieraus kan man beyläufig abnehmen, wie lange die Stadt gestanden; die Herren der Stadt wurden sonst auch Freyherren und des Geschlechts der Edlen Herren von Gräfenstein genennet, deren Wappen (einen schwartzen ausgespreusten Flügel im gelben Felde) die Stadt auch, ehe sie Böhmisch worden, geführet: sie haben gewohnet auf einem Schloße, an und vor der Stadt gelegen, welches hernach aus Rath der andern von Land und Städten, damit es nicht die Hußiten einnehmen möchten, erkauffet worden vom letzten Herrn** Borso **von Camenz, der hierauf gesessen, mit Zulassung Kaysers** Sigismundi, Anno M. CCCC. XXXII. **bald darauf ist das Schloß abgebrochen, und die Stadt davon befestiget worden.** Plura de *Camentia*, *Manlius Rerum Lusat. lib. 6. c. 138.* Et *Samuel* **Großer Laus. Merckw.** Part. III. fol. 60 61.

CANITIUM, **Kaniz** vel **Kannewiz**, Sorabis **Kanaza**, nomen (1) pagi milliaris prope spatio positi ab urbe Budissa ad Euri partes: paretque eidem. Germanice dixeris **Geiersdorf**: **Kania** enim *milvum* sonat. (2) *Familia* nobilis a **Kaniz**, ex eodem **Kamia**: quod *milvi* pennam clypeus ejus exhibeat. Vulgus pictorum sculptorumque pennam *pavonis* pingit fingitque, sed falso quidem. Canitium.

CHEMNITIUM, **Chemniz**, vulgo **Chemlitz**, *per antistachon*, Sorabis **Kamienz**, etymon vide in *Camitium*; peculium Baronum de Gersdorf, vicinam oppido **Bern-Städtel**. Chemnitium.

CISELITIUM, **Kiselitz**, Sorabis **Koßleze** olim: pagus dimidii lapidis intervallo supra Gerlicium ad Nissam, in diœcesi **Wendischoßig**. Germanice vertas **Hugelsdorf**, aut **Hugelhausen**: nam **Koslo**, plur. **Kosle**, Sorabis, *tumulus, collis, monticulus*. Utuntur voce eadem Poloni, & Slavo-Tartari: ita enim *Martinus Broniovius* libro de *Tartaria* fol. 5. *Colles seu tumuli*, (apud Tartaros) *vulgo Mogilii.* Sunt etiam ex **Koslo** seu **Kosle**, plur. **Kislingswalde**, **Kißdorf**, olim **Kisl**[illegible]**sdorf**, pagi ad pedes collium, aut in tumulis positi. Et **Kieling**, *Cislingius*, nom. famil. id est, *collis seu tumuli habitator*, **ein Hügeler oder Hügel**: quamobrem illi errant, luduntque, quibus *Cislingii* tanquam *Petreoli* dicti sunt, quo voca-

vocabulo milites Teutonicos a Macedonicis Alexandri Magni satellitibus vocatos fuisse sentiunt Methodius ac Glossator speculi Saxonici, eo quod Saxones essent a Saxis sic nuncupati. Confutavit hos jam pridem *Albertus Cranzius*, vid. *Petr. Albinus Chron. Misn.* in *Præfat. de voce* **Kieslo** plura in Origin. Lingv. Sorab. lib. 2. cap. 2. p. 665. seqq. vid. infra in *Cosela*.

Citlicium. *CITLICIUM* **Kitlitz**, Sorabis **Ketlize** (1.) pagus Læbavia dimidio milliaris spatio sejunctus: quondam (anno 1594.) *Tzezwitiis*, nunc *Gersdorfiis* atque *Hundiis* paret. Germanice nominabis **Keßelsdorf** ex **Kotel**, ahenum: **Es liegt wie ein Kessel abschüßig ins tieffe.** (2) Familiæ nomen, dominorum a **Kitliz**: **Kitliz**, ergo **Keßler**, Teutonice; ex eodem **Kotel**, ahenum, dim. **Kotlik**, idem: quod ahenum (alii modium falso pingunt) tanquam præcipuum ac primum agalma sit in insignibus Kitliciorum. Hinc errat qui de Kitliciis apud Henelium *Silesiogr. Renovat. Part. II. c. 8. p.* 504. **Es ist kein Zweifel, daß erstens nur der Uhr-oder Büffels Ochse im Wapen (derer von Kitlitz) wird zu sehen gewesen seyn.** An. Chr. 1408. Johannes III. de gente Kitlicia, Baruthi dominus, Misnensium præsul XXXV. qui ante triennium ætate confectus, consensu collegii dignitatem cognato suo, Decanu Misnensi, Timoni, de generosa Kitliciorum familia resignaverat, obiit Budissinæ 10. Cal. Martii, conditus in cœnobio Franciscano, ut habet Supplementum Chronicorum Misnensium Fabricii. Extat adhuc tumulus saxeus humillimus, solo nimirum æquus in choro templi, nunc sicuti, ante summum altare, in quo visitur effigies episcopi, & ad dextram Kitliziorum insigne, krus niger, *MODIUS (lege ahenum)* & sub eo trabes obliquæ alternatim rubræ & albæ, ad sinistram Agnus Dei Episcopæ Misnensis ἄσημα: Inscriptio talis est: *Anno Domini MCCCCVIII. die 10. mensis Februarii obiit Dn. Johann Kithliz, Episc. Misn. Plura de Kitliciis* Nicolaus Henelius in Silesiograph. cit. Part. I. c. 6. p. 503-512.

Colma. COLMA, Colm, Sorabis **Koinza, Koinze** it. **Konz** & **Konze**; Teutonice verias **Kieferhausen, Kieferheim**, nam **Koina** & **Koiza** Sorabis: Polonis **Choina**, pinus arbor **eine Kiefer.** Dantur autem Colmæ seu **Koize** plures per Lusatiam superiorem (I.) **Cunersdorf**, Sorabis **Koinze**, pagus oppidi Bernhardi, ad cujus diæcesin pertinet, latus occidentale attingens. Flisnicius amnis medium secat, & sic dicitur a pineto (**Koine** vel **Koina**,) cauponæ vicino, qui Teutonibus **der Jekelbusch.**

(II.) **Weiß** Colm, **Biele Koinze**, prædium remotum milliaris intervallu unius ab Hojeriwerda. Spreæ fluvio transitum præbet, ac Labiorum dominio subjacet.

(III.) Colm, **Colmen, schwartz Colm** Sorab. **Czorne Koinze**, it. Majaur **Koinze** & **Konze** simpliciter dynastiæ Hojerwerdanæ pagus, in confinio Misniæ, æde sacra (cujus filiam Teizchwitium sistit) & domo parochiali elegantissime constructis gaudet, pineto undique vestitur: cognomina **Czorne** (nigrum **schwartz**) & **Masaur** (**schmericht**) a pice liquida seu axungia cinata sunt, quam in fornace suo non longe a pago, rustici excoquunt & conficiunt. Anno Chr. 1702. die 30. Jan. hora septima post occasum solis exorto incendio septem villæ & horrea una cum omni supellectili & frugibus in cinerem & fumum convertuntur.

(IV.) *MALA* **Koinza**, **klein Coinz**, Micropinus, uno leucæ spatio supra Budissam, cujus senatui paret, in diœcesi Postwicensi.

(V.) **Wulla Koinza, Groß Coinz** non longe dissitum a Mala **Koinza**: Pencigiorum peculium, qui Pilzæ sedent, Rustici ecclesiam Postwicensem frequentant.

(VI.) **Cunnerwiz**, Sorabis olim **Koinze**, pagus infra Landescronam, montem, ad dimidium lapidem supra Gorlicium, in diœcesi Jaurnicensi.

COLONIA **Cöln**, Sorabis **Kölna**, it. **Kölnow**, Germanis proprie **Schupfenaw**, vel **Schupfenhausen**: pagus, diœcesis ecclesiæ S. Nicolai in urbe Budissina ad dimidium lapidem hinc sejunctus, partimque Capitaneo Provinciali, & partim Decano subditus est, & **Kolna** vel **Kolnia**, id est suggrundia, protectum **an Schupfen**: **Kolne** autem a **Kol**, voce Sorabica & Polonica (**Boden, Kül,**) id est palus, sudes, stipes: quod sit tectum stramineum plerumque duobus quatuorve suffultum stipitibus. Videtur autem conditorem pagi virum plenum humanitatis fuisse: Colnæ enim nomen prædio suo imponere voluit, eo quod paruit æquale hoc esse vicino pago sui nominis **Welko** (**groß und klein Wölke,**) **es sey nur ein Schupfen gegen Grosdorf.** Hinc enim (Welkoviæ) a **Welky**, Bohem. **Wielki**, Polon. **Wulki**, Sorab. id est, magnus, amplus, **gros**, appellationem antiqui attribuerunt. Colonia.

COMOROVIUM **Komoran, Commeran**, Sorabi **Komorow** (1) Pagus Lusatiæ super. in diæcesi Neschwicensi, juxta viam publicam medius inter **Königswarthe** & **Witgenaw**. (2) **Komorow** in diœcesi Clixensi: duobus milliaribus a metropoli Budissa, prædium dynastæ in **Kaupe** & **Klix**, hoc est, Dn. Christophori Friderici de Gersdorf. (3) **Komoren** dicitur etiam lingua Sorabica, Senftenbergum, **Senftenberg**, castrum atque oppidum Marchionatus Misnensis. Et (4) Commern aliis Gommorn, præfectura Elect. Sax. in finibus Magdeburgicis. Hoc quidem postremum a Cimbris seu Gomeriis sic vocari opinatur Petrus Albinus Chron. Misn. Tit. 2. p. 45. mallem incunabula Vocabuli in lingva Sorabica quæsivisset: Sorabis enim Polonisque **Komor**, Bohemis **Komar**, culex, κώνωψ **eine Mücke**, abhinc Comorovium.

abhinc ergo Commern seu Gommern, item Comeran, Komorow, &c. quasi tu dixeris Germanice Mückendorf, Mückenheim, Mückenstadt, causas nominis credam suppeditasse ipsasmet locorum conditiones, quod paludibus scateant putidis & langvidis, aptisve ad generandos alendosque culices. Ceterum tria priora loca his epithetis vulgus Soraborum discriminare solet: Seftenbergam vocant Sly Komorow, malum Comorovium, alterum sive Clixense, Dobry Komorow, bonum Comorovium, & tertium, hoc est, Keschwicense, Kostochann Komorow, disceptum Comorovium, quod dynastæ olim injuria atque vis male incolas tractaverit & fere discerpserit.

Corsa. CORSA, Kirsche, Kirschau, Sorabis Korsem: pars inspectionis Decani Budissinensis, sita in confinio Bohemiæ & Misniæ ad Sprovium fluvium, uno supra dimidium milliari a Metropoli Budissa: nomine vocatur composito, quasi tu dixeris korisso ksemi, inclinat ad terram Vectium Korin Sorab. (Polon. Korze & Korzem) submitto me, ad pedes alicujus jaceo; & semia, terra: profecto quod ad pedes montium & collis radices ædes hic collocatas videas: Germanice ergo apte nuncupes, Erdneige. Fuit olim ad latus australe pagi, in loco edito, densisque vestito arboribus munimentum seu castrum, cujus rudera, muri, & meatus subterraneus hodieque supersunt: eversum autem est A. C. 1351. & 1359. quam in rem ita Christophorus Manlius rer. Lusat. lib 6. cap. 20. Anno 1351. (sic etiam Annales Gorlicenses) Corsa arx a Sittaviensibus reliquarum urbium ope, nec non Svidnicensis Ducis auxiliis & ductu, capta & diruta est. Annales Sittavienses referunt hoc ad annum 1352. & mensem Novemb. denique Annales Budissinenses ad annum 1359. Nos igitur sic conciliamus, sentientes primo arcem Corsam captam dirutamque fuisse anno quidem 1351. vel 1352. mense Novembri; interea dynastas loci nuper fuga elapsos, anno 1358. quo Sittavia soluto ære liberata a manu ac potestate Rudolphi Saxonici, Bohemiæ rursus inserta est, arcem denuo instaurasse, ea ratione, eum maxima pars agri ejus sit sita ultra Sprevam in terra Rudolphi Saxonici, quod crederent, se suamque jure meritoque non ad Bohemum, sed Saxonem pertinere: itaque causam eam fraudemque detestantes Lusati, ne fines regionis coarctarentur, iterum Anno 1359. arcem instauratam Corsam aggrediuntur, captamque funditus evertunt atque exscindunt. Confer. nunc D. Jo. Bened. Carpzovius Analect. Fastor. Zittav. Part. II. cap. I. fol. 178.

Coséla. COSELA, Coseln vel Koseln Sorabis Koslow, aliis Konlow pagus Lusatiæ super. (1.) in parœcia Postwicensi, a metropoli Budissa lapidis spatio sejunctus, tripliei subest dominio ac potestati, Promarchionis, Decani & Senatus Budissini, nomen accepit a Kosle, vel Kozlep i. e. a tumulis colliculisve; copiam enim tumulorum ad latus occidentale pagi congestorum, magnam passim conspicimus: dixi de hoc etymo, & *Coslio in Orig. Lingv. Sorab. lib. 2. c. 2. p. 665.* nunc addemus testimonia in gratiam eorum, qui sepulcra Soraborum hos tumulos collesve seu Cosle fuisse sentiunt, quibus nos accedimus; quia tumulis bujusmodi collibusque factitiis Lusatia superior dives est, permultis autem ratio, ob quam congesti fuerint, satis non constat. In rem ergo etiam *Ernestus Brotufius Chron. Merseb. cap. 14.* Umb die Stadt Merseburg sind viel tumuli und kleine Hügel in Feldern geschüttet und aufgeworffen, aus fünfferley Ursachen: zum ersten, daß man auf etzlichen die Wacht- und Schar-Wache gehalten: Zum andern, daß man sich des Tages darauf könne umbsehen; denn die alten Heyden keine Thürme noch Kirchen im Felde noch in den Dörffern gehabt: Zum dritten, so haben sich etzliche alte heydnische Herren darein begraben, und darauf verbrennen lassen: Zum vierdten die alten Heyden, als die Schwaben, Wenden, haben ihren Göttern auf diesen Hügeln geopfert, und daselbst angebetet: zum fünfften, so haben auch etzliche heydnische vornehme Geschlechte solche Hügel in die Felder, Höltzer und vor die Dörfer auffschütten lassen, welche sie für sich und ihre Geschlechte zum Begräbnis gebraucht. Derer findet man viel in der Sorben und Hermundurorum Lande, das ist Meissen, zwischen der Elbe und Saale, und in Thüringen, Sachsen, Lausitz, und sonderlich umb Lüneburg, in der alten Marck, Salzwedel, und im Holtze, wenn man jenseit Ilenburg vor Mükruhm gegen Torga zeucht, und an andern viel Enden vor den Wendischen Dörfern. *Lit. Garmannus de Miracul. Mortuor. lib. 3 tit. 2. p. 968. Sepulcra olim principum (1) circa radices montium erant (2) his ostentationis causa* acervos lapidum indebant: ac (3) *denique montes factitios superstruebant.* Tertiam ac ultimam *Brotufii* causam confirmat etiam *Johannes Hubertus de Fulst in Hist. Polon. lib. 1. c. 4.* Cracus (Poloniæ Princeps) quum per multum tempus bene ac feliciter regnasset, obiit tandem & e conspectu Cracoviæ ultra Vistulam in monte Lassotino, aggesto instar montis tumulo, (quemadmodum ipse mandaverat,) sepultus est, extatque in hunc diem usque is tumulus haud procul a delubro, quod D. Benedicti nomine vocatur. Refert eadem *Johannes Dlugossus Hist. Pol. lib. 1. fol. 53.* similisque ubi de sepultura Vandæ, *ib. fol. 57. Herodotus lib. 1. p. 39.* In Lydia est Halgattis, Crœsi parentis sepulcrum, cujus basis e grandioribus est lapidibus, reliqua sepulcri pars terræ aggestæ moles est. Quod sepulcrum construxisse ferunt homines circumforaneos atque operarios, & una cum his adjuvantes ancillas. *Athenæus Dipnosoph. lib. 13. cap. 11. f. 234* hæc habet: *Clearchus lib. 1. rerum amatoriar.* Gyges Lydorum

dorum rex, inquit, non ob vivam solum amicam, (concubinam) celebris fuit, cum se ipsum ac ipsius totum imperium in illius manum tradidisset: verum etiam ea mortua, omnes Lydos congregaos, tumulum illum in Lydia accumulavit, qui nunc etiam Amicæ cumulus nuncupatur, in altitudinem elevatus: ita ut cum ipse regionem circumiret, quæ est intra Tmolum, undecumque verteretur, tumulum aspiceret, atque omnibus Lydiam habitantibus esset conspicuus. Et lib. 14. c. 10. f. 256. Intueri licet ubique in Peloponneso ac in Lacedæmone præcipue magnos tumulos, qui sepulcra Phrygum dicuntur eorum, qui cum Pelope venerunt. Quamobrem honoris ergo erecti illi tumuli sunt. Id nos & Æschilus docet

πολύχωστον ἂν εἶχες τάφον.

exaggeratum valde fortitus es tumulum.

Et Euripid. in Rel.

ἐμοὶ ἐν χώσεις τάφοις κεῖσθαι πεσόντας.

Alii quidem in aggestis tumulis jaceont mortui.

Hinc χῶμα Græce loquentibus idem quod sepulcrum, ut nulli non cognitum est: *χώματα μεγάλα*, à *καλῶσι τάφους*, Athenæus lib. 14. Imo eo usque progressus est olim Græcorum in hoc genere luxus & ambitio, ut Plato in L. de Leg. cap. 12. ejusmodi aggerum altitudinem lege definierit. Sic & de Romanis *Virgilius lib. 3. Æn.*

Ergo instauramus Polydoro funus & ingens

Aggeritur tumulus tellus - - - -

Et lib. II.

- - *Fuit ingens* monte sub alto

Regis Dircenni terreno ex agere bustum.

Ubi Servius: Apud majores nobiles aut sub montibus aut in montibus sepeliebantur: unde natum est, ut super cadavera aut pyramides fierent, vel ingentes collocarentur columnæ. Dion. Cassius lib. 55. Druso & filiis Germanici cognomen tributum, honoresque statuarum fornicum, & honorarii ad ipsum Rhenum tumulidati. Conf. plura ap. *Cl. Becmannum in Syntagm. dignit. Part. I. Differt. 3. cap. 1. p. 148. Hartknoch. de Reb. Pruss. Differt. 13. p. 193. D. Thom. Broionium Vol. Oper. IV. de collibus fictitiis sive tumulis veterum heroum in Britannia (cit. Act. Erud. Lipf. Supplem. Tom. I p. 28.)* (2) Kosel, Koslow, pagus non longe a Camentia segregatus, (3) Kosel, Koslow, item pagus ad fines dynastiæ Moscovianæ.

Cotbusium. COTBUSIUM, Kotwitz, Kotbus, Kotjebus, Sorabis, recentior urbs Lusatiæ inferioris, quam Pyzena, *Manlius rerum Lusat. lib. I. cap. 14.* imo minoris nlim famæ ac amplitudinis, quam Calovia, Sommerfeldum &c. quia numerum sex præcipuarum urbium Lusat. Infer. non ingressa est. Vi etymi (nisi fuerit olim urbs dicta (1) ex Kotcžwuj Bohem. id est, rheda, carruca, eine Kutsche, quod ad viam regiam antiquam sita sit,) vel (2) Kotbus, Kotjebus, quasi tu dixeris latioe *nudipedalium urbs*, der Barfüsser Stadt. Ebr. בית חלוץ הנעל *Beth chaluz hanaal*. Deutr. 25, 10. nam Chodžu Bose Sorabis (Polonis Chodze boso) *nudus pedibus incedo*, barfuß gehen. Vel (3) Kotwitz, quasi aucora, sive murex, eine Ancker oder Klammer Stadt: Kotwiza enim Sorabis (Polonis & Bohemis Kotwica) ancora, it. murex. Porro utriusque posterioris nominis ratio a Conditore *Cotwicio* pendet. Fuit enim ille (1) *nudipedalium* Choro (tys tij Chodža bosse) id est, *Franciscanis fratribus supra modum addictus*, utpote quibus monasterium construxit, mortuusque apud ipsos sepeliri voluit. Fuit (2) Conditor ipsemet prosapia sive gente *Cotevicius* (des Geschlechts von Kotwitz) sed hoc cognomen sumtum est ex voce Sorab. Polon. & Bohem. Kotwiza, h. e. *ancora* it. *tribolus*, *murex ferreus*, *ὄνυχμα* familiæ *cancer aureus*, sive rectius *tribolus* aut *murex aureus*, *Cancro* haud plane absimile fit. Confer. *Christophorus Manlius* rer. Lusat. lib. I. cap. 13.

CUNOVIA, Cuna, Kunia, Kuhna, Sorab. Kunow, seu Koinow, olim, pagus perpetuus, nunc oppidum Lusatiæ Superioris in planitie amœna situm, paret Dominis de Warnsdorff & de Knochen, distatque Gorlicio uno milliari. Arx optime & eleganter exstructa, capellam sacram habet. Conjiciam a *pinea sylvula proxima* nomen ei datum esse, Koina enim *pitium arborem* Sorabis sonat. Adsine tamen etiam alterum vocabulum Sorab. Polon. & Bohem. Kuna, i. e. martes, sed dubito, an hinc ratio nominis sumenda sit. Cunovia.

Darinum. *DARINUM*, Darn, Sorabis, Darin, Dominorum de Haugwitz ad aquas Nigras in finibus Misniæ aula sat splendida & augusta, quarta lapidis mensura ab Gedavio distans, in cujus diœcesi sita est. Vocabulum sumpsit a *cespite vivo gramineove* (von grünen Rasen) forsan quod pratis palodosis adjaceat terra alias solidiore firmioreque gaudens, aptaque effodiendis præbendisque cespitibus, qui stipadio fuerint Sorabis bellicosissimis olim & strenuissimis in proximo considentibus factitio tumulo. Polonis autem Daren, Bohemis Darn, & Sorabis Dorn, *cespes vivus & gramineus*, *βῶλος*, ein grüner Rasen. Ex eodem *Darniowus* & *Darnistus*, adjectiva, cespofus, cespitiu, rasicht, Polon.

Daubena. DAUBENA, Dauben, Sorab. Dabon, pagus parœciæ klein Förstchen, a quercubus sic dictus, germanice Eichenhausen, Dub, *quercus* Sorabis.

Daubitium. DAUBITIUM, Daubitz, Sorab. Dubz, pagus in principatu Gorlicensi, ex Dub, hoc est, quercus Eichendorff.

Debschicium. DEBSCHICIUM, Debschitz, Sorab. Tepsez, (1) nomen pagi, ad Spревam, supra Budissam: an quod sibi non timeat a diluvio seu ab aquis, in colle exstructus? (2) Familiæ nobilis

nobilis illustrissimæque, derer von Döbschitz. Retuli aliquando ad vocem *Depce* Polon. (Sorabius Tepzi) calcare, concicare, proterere vid. *orig. lingv. Sorab. lib. 1. p. 262. seqq.* Melius nunc mutata sententia, tanquam compositum, ex Tepin ßo Sorab. (Polon. *topin*, & bodenius, *topiti*) hoc est, mergor, submergor, in aquis suffocor, pereo in aquis, ertrincken, im Wasser umkommen. An quod primus Depschiciorum persequendo hostes principis sui, aqnas seu flumen profundum ingressus, sine vitæ periculo prospere feliciterque ex eo emerserit? probat etymon figura clypei fluvium exhibentis: derer von Döbschitz Wapen ist ein rother Schild, der Wasser-Fluß darinnen weiß, das Creutzlein darauff gelb oder gölden, auf dem Helm die Federn alle weiß, die Helmdecke roth und weiß.

Dehsa. DEHSA, Dehse, Sorab. Tajen, Großdehsa, Würki Tazen: Kleindehse, *Malys* Tajen, pagi supra Budissam, *ad exitum montium silvestrium siti*, liegen beyde am Ausgange der Berge, und des Gehöltzes. Orta nomina ex Tajeni, id est, exitus, abitus, discessio. Bohem.

Delenum. DELENUM, Dehlen, Sorabis Delan, pagus Soraborum unius lapidis intervalln segregatus Budissa Metropnli, sub cujus umbra atque præsidio sui juris floret. Ad pedes montium, vallem occupat, indeque nominis ratio, nam *Delny* seu *Deleny*, inferinr, ex Adverbin *Dele, deorsum, infra, subter*, herab, hernieder, Sorab. Dole, Bnhemis.

Dencwitium. DENCWITIUM, Denckwitz, Sorabis Djenckeze, i. e. quasi tu latine dixeris *diei pagus* Tagendorff; Djien enim Sorabis & Polonis, *Den*, Bohemis, *dies*. Ant Djennebeze, i. e. a derivato (vocab. *Den*,) Dennice Bohem. lege Djennize, i. e. *Phosphorus, lucifer*: nam diem, dieique nuncium in colle situs facile conspicit ac contemplatur: quam gratiam fere vicinis pagis oppositi montes vallesque invident atque negant. Budissinam quartn & vicesimo stadio attingit, & immunis a servitiis, Senatus patrocinio floret, diœcesi Postwicensi insertus.

Ditrichsbachium. DITRICHSBACHIUM, Dietrichsbach vulgo Dieterichsbach & Dyteesbach, Sorabis Ditrichseze, satis amplus pagus Lusatiæ superinris in districtu dntalitio (in Elgnischen Creysse) subque umbra ac regimine Mariæ-Stellæ. Positus a conditoribus suis ad dimidium lapidem supra nppidum Bernhardi. *Rivum* (die Bach) suo nnmine *Goilam* (die Zola) incolæ vocant: sed Ditrich, ex qun prior pars nominis. Sorabis nlim hodieque proprie *cobalus, Satyrus nocturnus, spectrum nocturnum exercent venationes:* Germanis das wütende Heer, item der treue Eckart, quo de plura *M. Hilscher Diss. de exercitu furioso.* Erasmus Francisci in *prof.* cap. 8. p. 527. *Christianus* Lehmann Schauplatz des Ober-Ertz-Geb. sect. 2. cap. 15. p. 77. & 78. Ernst Bilderb. Part. 3. p. 701. *M.* Hanse *Theol. Paraclet. Part. 3. conc. 6. p. 134.* atque alii. Habent eandem Græci latinique vocem immutatam pauln tamen. Græcis enim Τίτυροι & Latinis Tityrci, comites Bacchi, dictis, nec non *fauni & Satyri*, ut testis est *Ælianus var. hist. lib. 3. cap. 40.* ad quem locum pluribus de *Tityris, & an differant de Satyris*, disputat *Jacobus Perizonius* Batav. clarissimus. Et etiam Germanis Dietrich *spectrum* sive *dæmon*, de cujus etymo ita *Johannes Saubertus* libro de *Sacrificiis* cap. 7. p. 156. Diet I. Theut, *Deut quondam Germanis unde adhuc germanicum* Dietrich, *& Britannis hodiedum* Dysth, *æteonum significat, teste Camdeno de scriptor. Britann. Mea sententia* Dietrich vnx germanica æque & Sorabica, item Tityrus & τίτυρος, ex תרע Samar. i. e. ὁ ἀπολλύων, rad. תרע *festinavit, rupit, erupit*; quomodo *Satyrus a* שעיר Sair, *dæmon*; credibile igitur, nocturnas hujusmodi larvas dæmonnm olim his in locis persæpe visas fuisse atque auditas, montibus enim, collibus, vallibusque humnsis ac nemnribus seu sylvis abundat. Testatur etiam *Chorographia Autoris vetusti* districtus dotalitii, (des Eignischen Creyses) avorum proavnrumque memoria lemures demum ejusmodi abhinc discessisse. Verba ita sonant: Die Einwohner melden, daß vor der Zeit, ehe die grosse Glocke ist gegossen worden, so geschehen Anno 1514. im Dietrichsbacher Berge Zwerge gewohnet haben; Sie sind offt ins Dorff kommen, und haben sich in die Häuser und Stuben verfüget, also daß die Leute ihrer gar gewohnet gewesen; Nachdem aber die Glocke gegossen und geläutet worden, hat sie der harte Schall des Ertzes, welchen sie nicht erdulden können, vertrieben, daß man derselben bißhero keines mehr gespüret hat. Paria habens *Martinus del-Rio lib. 3. disquis. Magie. qu. 3. Sect. 5. p. 405. Ante annos*, inquit, centum quo tempore nondum hæresis Lutheri *nata, Germaniam dæmonum manifesta & crebra infestatione plenissimam fuisse.* Putaverim vero ego sonum ac verba sacra Evangelii studio & industria *B. Lutheri* per gratiam Dei nobis dati, Tityros istos nmnes sopiisse. Similiter de fuga lemurum e regno Angliæ differit *Johannes Doughtejus Analect. Sacror.* Excurs. CLIV. in V. T. p. 412. edit. Londin. An. 1658. *Accepimus*, sic ille, *fando multoties de ludibundis dæmoniis (quos Cobalos vel Faunos ficarios nominare solebant) a majoribus nostris antehac sæpe visis, eisque molestiam abunde satis creantibus. Nihil tale inter nos illorum posteros jamdiu inauditum fuit; unde statim succurrit mihi consideratio, nec forsitan omnino futilis, vel inepta, quanta & quam potens sit nunc dierum Evangelii sincere enunciati lux, qua oberrantes olim tales larvas sic absterreat tandem, & in carcerem infernalis sui barathri fugatas compellat.* Igitur a *lemuribus sive*

Tityris

Tityris pago Dietrichsbach vel Dietrichsezec factum nomen non frustra conjiciam.

Dobrilucum.

DOBRILUCUM & *DOBRILUGUM*, *apud Joh. Sleidanum Comment.* lib. 18. p. 259. *Dobralucа*, & *Dobralucsa* ap. *Georgium Fabricium Orig. Saxon.* lib. 2. p. 262. & *Annal. Urb. Misn.* sub Anno 1184. *DOBRELOK.* ap. *scriptores Acad. Witteb. Tom. III. p. 164. Dobriluch* & *Dobirlug*, in *diplomatibus Theodorici & Cunradi*, ap. *Chr. Schlegel* de Vet. Cell. p. 35. & 37. & *Dobirluc*, in diplom. *Urbani* Papæ, & *Wiegonis* Abbat. Cellens. ibid. p. 89. & 90. Germ. Doberluk, Sorab. Doberlow, cœnobium vacuum Monachis ab Anno 1540. ad *Doberam* fluvium, in Lusat. infer. conditum a Comite Bremensi, *Ottonis* Marchionis Misnensis fratre, ut docet *Fabricius* l. dicto priore; Vel rectius a *Dieterico* seu *Theodoro Eilebergensi*, duodecimo Lusatiæ Marchione, circiter annum Christi 1184. ut *idem* docet in *Annal. Urb. Misn.* sub l. A. confer huc diploma cœnobio Dobrilugensi datum a *Theodorico* patruo, An. 1200. ap. *Chr. Schlegel tr. de Cella Vet.* p. 35. seqq. in quo etiam termini prædiorum ejus describuntur. Vel Anno 1190. ut habet *Peucerus*. Hinc etiam, etsi cum reliqua inferiore Lusatia factum esset olim ditionis regni Bohemiæ, nihilominus Ducibus Saxoniæ a Timone oriundis, nomine protectionis, quam ei præstitere tanquam fundatores ac patroni, certas pensiones solvisse, docent literæ Spicensis transactionis, quæ est facta Anno 1544. *Chr. Manlius rer. Lusat.* lib. cap. 11. nostra memoria in civitatem muris arceque eleganter munitam Doblacuca conversa est, jussu ac privilegiis Christiani Ducis Saxo-Merseburgici, a quo tenetur. De etymo ita *Chr. Manlius rer. Lusat.* lib. 1. cap. 34. *Asserit* Melanchthon *in scripto quodam Anno 1558. ab Adolpho Comite in Nassau, & Academia Witebergensis Rectore publice proposito* (extat *Tom. III. scriptor. publicor. Acad. Witteberg. p. 164.*) *Caluczones, quos sub Ilingis ex utraque parte Albis collocat* Ptolomeus, *esse oram circa* Luccam & Dobrilucum, *in quo tractu est &* Kirchanum *oppidum.* Lock *autem nomen vetus idem quod nemus & Dobrelock (Dobrylock) bonum nemus significare. Hac conjectura, si vera est, sicut & nominum similitudo, & situs faciunt verisimilem, Lusatiæ inferioris partem etiam* Calucones *olim possedere; Licet* Peucerus, *a quo non dissentit* Pirckheimerus, *Electoratum Saxoniæ vicinum iis assignet, in quo & ipso est LOCHA arx saltu celebris. Ac venire cuipiam in mentem posset, ex compositis* Caloviæ & Luccæ *nominibus*, Caluecconum, *sic enim scripsit* Melanchthon, *appellationem factam. Ast de hoc sentiant alii, quicquid velint, nostrum non est rem incertam affirmare.* Dobreluzum *autem ad Callucones pertinuisse non putamus. Quia Etymon superius alii non admittunt. Nam Slavica lingva ejus, quæ Lusatiæ inferiori usitata est, gnari vocabulum* Lug (vulgo Luß) *lamam sive paludem sonare affirmant, sed quæ arboribus aut certe arbustis careat: Atque inde factum cœnobio nomen.* Nimirum Lug palus, Dobry, a, e. *bonus a, um. Dobra* etiam nomen fluvio vicino est, ex eodem *Drobra* fœm. id est, *Aqua bona*, sicque *Dobrelucum* Germanice quasi gut Pfuhl, vel Pfuhl an Dober-Wasser.

Drebcovia.

DREBCOVIA, apud *Manlium rer. Lusat.* Lib. 1. cap. 10. & lib. 6. cap. 36. Dreblo, Sorab. Drewko, i. e. *oppidum ligneum*, Holtz-Stadt, Holtz-Hausen, Drewo it. Drewko *lignum* Sorab. Polon. Bohem. Igne in cineres & fumum abiit die 2. Aug. An. 1696. *Schneider, Scrutin. hist. Lusat. Part. IV.* Drewko, dieses Städtlein lieget 2. Meilen von Cotbus, und fast auch so weit von Finsterwalde, und also zwischen diesen beyden Städten, an einem kleinen unbenannten Wässerlein, so unter Cotbus in die Sprer fället. Es soll von dem gemeinen Manne Trebatsch genennet werden, (scilicet per jocum, ut sentio ex Sorab. infin. *trebacz*, (præsens trebam) indigere, opus habere.) Es sind dessen Inwohner mehrentheils Wenden, mit etlichen wenigen Deutschen vermischet, daheero man es auch unter die VI. Wendische Städte des Landes zu zehlen pfleget. Wer es erbauet, ist ungewiß, doch gewiß Wendischen Ursprungs.

Drebnitium.

DREBNITIUM, Drebnitz, seu Trebnitz & Steindirffel, Sorabis Drebenza seu Drebenze, in parœcia Hochkeichsensi, Decani Budissinensis peculium, ita dicitur a *simpulis, scrupis seu lapillis, quorum copia hic permagna est.* Es hat viel kleine Brockşteine, drebenz, subst. Sorab. i. e. mica. ein Bröcklein, thema *drebin, drebim, frango, tero in miculas aut scrupulos.*

Drebnovia.

DREBNOVIA, Drebnow, Drebenaw, Sorabis. *Drewnovo* i. e. *castrum ligneum*, Holtzburg; Drewany enim *ligneus* adject. ex *Drevoo*, lignum, subst. Sorab. Id primum & antiquissimum nomen urbis fuisse, Annales nos docent, quæ nunc *Gorlicium*. Moles etiam lignea castri figuram sustinens, petram præruptam occupat. v. Dn. Sam. Grosser. Lauß. Merckwürd. Part. III. fol. 69.

Finstervaldum.

FINSTERWALDUM Finsterwalde, Sorabis *Kabin* aut *Grabin* juxta lingvam Lusatiæ inferioris. *Chr. Manlius rer. Lus. lib* 1. *cap.* 16. Finsterwaldum *post Hiobum & Ottonem a Dista, fratres Augusti Saxoniæ beneficiarios, nunc Ottonis filii duo regnunt, sed hoc oppidum utrum Misnia, quod plerique volunt, an Lusatiæ nomine rectius censeatur, compertum nondum habeo. In articulis quidem criminum, quæ An. 1547. Hexapolitanis intendit Ferdinandus Cæsar, inter Lusatiæ inferioris oppida numeratur. Secundum enim accusationis caput fuit, quod relicto Ferdinandi mandato contra hostem ejus Johannem Fridericum Saxoniæ VII. virum, qui Dobriluzuk cœnobium occuparat, &*

in Lusatia inferiori Sonnewaldum, Finsterwaldum & Luccam dedi sibi postularat, nec ipsi essent profecti, nec milites, aut tormenta aliave, quæ bello usui forent, misissent. Vitam *Christophori Nischkii Finsterwaldensis*, verbi divini Ministri in Crotendorff, recenset *D. G. H. Götzius Conc.* Miscell. Part. I. p. 769. seqq. Vetus vero nomen Sorabicum *KABIN*, seu *GRABIN* ducam ex Sorab. *KAB* seu *GRAB* (Polonis item *Grab*, & *Grabina*) id est, *acer, carpinus*, ein Ahornbaum, oder rothe Buche: quod eo genere arborum vicina sylva *densa quidem & opaca* (unde Germanis oppidum Finsterwalde) referta sit.

Forsta. *FORSTA, & FORSTUM, apud Manlium rer. Lusat. lib. 10 c. 12. Forestum* apud *Thomam Carve*, Itiner. Part. II c. 37. p. 47. edit. Mogunt. An. 1639. Urbs Marchionatus Lusatiæ inferioris ad brachium fluminis Nissi. Germanis Forst, Sorabis Barschcj, Bibersteiniorum olim sedes. Vel a *sylva*, quæ Teutonibus Forst. Sorabis Barschcj & Borschcj, & Bohemis Forß Germanis Forst, Sorabis Barschcj sonat, sic dicto, aut a Barschcj, id est, *acanthus*, Sorabis & Polonis translatum vero nomen a pago vicino Alt-Forste, olim in oppidum. Historiam urbis fere scripsit *Samuel Grossrus* Lauß. Merckwürdigk. Part. III. fol. 67. seqq. Thomas Carve *itiner. Part. II cap. 37. p. 47. Jurantes temere & perjurantes merito percellat malus dæmon, qui non ita pridem* (Anno 1638.) *in Lusatia inferiore in oppido Forrsti vulgo Forst, militem communi, hac tempestate, voce, & solenni militibus precatiuncula (rapiat me dæmon) abutentem inspectantibus testibus de repente abstulit. Res ita (ut a fide dignis refertur) habet. Faciens iter pecoris alicujus emendi causa lanio, atque nil mali metuens in equites Foresti & circum hybernantes inciderat, quem non nemo ex procacioribus, suspicatur, quod res erat, bene nummatum incedere, in sylvam abducit, omnibusque dispoliat, ac inter alia quoque centum Imperiales thaleros eripit. Cum vero lanio latrunculum probe nosset, mox redux commendantem loci adit, justissimasque de injuria & damno sibi illato, querelas deponit, simulque nominat militem furti auctorem, qui advocatus negat primum pernegatque se quicquam a lanione unquam accepisse, sed nec de facie quidem nosse hominem malevolum, multisque debacchatur ignominiis in lanium: Quippe qui se innocentem ad hoc tribunal detulisset; Addit dein mendacio diras execrationes, malo tandem se dæmoni iterato iteratoque audacter devovet: Rapiat, inquit, animam meam cum corpore cacodæmon, si ego prædatum egressus fuerim, aut violentas manus in hunc lanionem applicarim. Dictum factum. Audiit non surda aure vocatus Sathan, proximusque conclave ducis forma militari rubeo amictus pallio ingreditur. Hominis novitate perculsus Colonellus, causa judex, miratur audaciam ingredientis, rogat quis sit, curve non prius monitis ministris adsit? respondet, se vocatum, non ultro introiisse simulque disposita chlamide coccinea in mensam, militem invadit, ac secundum caput arreptum inspectantibus omnibus, nemine contra nitente abducit: Quando militi nefarie perjuro bulga cum* centum imperialibus *excidit*. Miles vero postero die eodem loco, quo ipse pridie lanium aggressus fuerat, mortuus repertus est; funestissimum hujus rei eventum merito perpendant, atque ad eum contremiscant, qui tam sangvinolentum hospitem continuo lingva, continuo ore circumferunt, dæmonique se libere devovent parvipendentes, verene an mendaciter id faciant. Referunt eandem historiam *Annales Budissinenses* sub An. 1638. Zailerus Cent. 3. Ep. 29. *Albrecht.* tr. Fluch abc. p. 141. *Samuel Edelius* thes. Catech. Part. 3. conc. 9. p. 134. Ernst *Amphith.* Part. II. p. 403.

Fridlandia. *FRIDLANDIA*, & *Fridelandum*, Fried-land. Sorabis. Brilan Ordinis militiæ Sancti Johannis Hierosolymitani per Marchiam, Saxoniam, Pomeraniam, & Vandaliam, Magistrum, titulo emtionis, respiciens oppidum Lusatiæ inferioris, *Manlius* rer. Lusat. lib. 1. cap. 12. *D. Becmann* lib. von Ritter S. Johannis Orden cap. 4. p. 107. seqq. Fuit quondam A. C. 1422. usque ad annum 1523. dynastia Cocceritiorum, *Schneider* Scrutin. Hist. Lusat. Part. IV. & *Becmann* loc. dict. p. 168. Nomen accepit, ut me quidem amici docuere, ex Sorabicis vocibus *Dobry*, syllaba prima *do* suppressa, id est, bonus, a, um. it. Lian, Lien, vel Len, ist est, linum, quasi dixeris *Lini feracem civitatem*, eine Flachs-Stadt, quod linum copiosissime ferat. Sed quid si *terram pacis* significet? Ex vocab. German. Fried. *pax* & Land, *terra*, posuit enim in Brilan, B. pro F. sumi, & litera media & ultima abjici, per Syncopen & Apocopen.

Gaussiga. *GAUSSIGA*, Gaußig, Sorabis Hußka, pro Hußka, Hußka autem *diminutivum* i. e. *os parvum*, Mündlein ab Husta vel *Usta os* der Mund, pagus Lusatiæ superioris supra Budissam sic dictus, quod ad confluentem rivulorum duorum situs sit, qui capita sunt aquæ nigræ, ligt am Munde zweyer Flüßlein, die des schwartzen Wassers, so in die Elster fliessen, Haupt-Quellen mit seyn, sedes nuper Kisewetterorum nunc *Neitschiciorum*.

Gersdorffum. GERSDORFFUM (Gersdorff) (1) Sorabis olim Gierseze pagi ejus nominis in Lusatia superiore: Alt und Neu-Gersdorff, in agro Sittaviensi. (Gersdorff) ad oppidum Reichanbach. Gersdorff inter Gorlicium & Laubam pagus prodigio quodam nobilitatus. Manl. lib. 1. Comment. c. 10. (a) *Familia illustris* ac *nobilis* derer von Gersdorff, aut Giersdorff, vulgo ab hordeo (von der Gerste) sic dictos esse *Gersdorffios* genealogia quædam docet, vid. *Henelius Silesiograph.* renovat.

Port.

Part. II. cap. 8. pag. 498. Credam *Gierschium* (*Giers* seu *Girs*, appellatum quondam primicerium gentis, addita autem vox Dorff. *pagus* est, quod in eo sedem suam collocarit, rationes etymi hæ sunt: (1) dantur familiæ per Lusatiam *Gierschiorum* appellatione celebres. *Adam Girisius* Consul Zittanus, qui obiit 1663. d. 7. Julii. *Albertus* Gierisch filius *Adami*, itidem Consul & Syndicus Sittav. obiit. Anno 1699. d. 18. Dec. &c. (2) *Gierschovv*, districtus Litthuaniæ, *Joh. Dlugossus Hist. Polon.* lib. 7. f. 862. (3) *Gierschii* seu *Gersdorffii* Bohemiam, Silesiam, Lusatiamque & Misniam, terras Slavicas, ab antiquissimo tempore, tanquam patriam suam agnovere. (4) Gierß proprie vox Slavica, Polon. &c. id est, ὑποσέλινον, *hipposelinum* Germ. Liebstöcke, sativum aliud est, & vulgare, aliud verum, conf. *Pedacius Dioscorides* de *Medica Mater. lib. 8. cap. 13. & Marcellus Virgilius* in *Commentario* ibidem. (5) Hipposelini *flores* tanquam ornamentum *pilei* esse possunt. (6) Flores *lutei coronæ figuram* præbent. (7) Semen *nigrum*, & (8) radix *alba* est, porro (9) *Gersdorffiorum* clypeus *pileum* quoque sistit, qui sit receptaculum florum. (10) *Coronam luteam*, floribus hipposelini haud absimilem, denique (11) colores *clypei albi & nigri* itemque *rubri* pinguntur. Cum itaque hipposelini nomen faciesque omnis probe *Gersdorffiorum* nomini atque insignibus respondeat; hinc a Gierß, id est, *hipposelino* Gersdorffios (uti & Girisios) nomen traxisse, a vero haud alienum esse arbitror.

Goldtraumium. *GOLDTRAUMIUM*, Goldtraum, oppidum Lusatiæ sup. recens ad Qvissum fluvium, in confinio Silesiæ; a *somnio* conditoris sui dynastæ in Tzschochaw, quod erat de inveoto illic auro, sic nuncupatuoi; Sorabice ergo, *SLOTNA*, aut *SLOTYSSON* i. est. *Aurea*, ita *somnium aureum* appellaveris. *Slotna* autem *urbs aurifera*, qualis *Zlatna* (lege Slatna) apud Transsylvanos: *Sloty*, *a*, *e*, adject. aureus, a, um, & ßon *somnium*, Sorabis, ßen, Polonis & Bohemis idem.

Gerlicium, *GERLICIUM*, *Gerlicia* apud *D. Philippum Jacobum Spenerum*, *Sylloge Genealog. hist.* p. 134. & *Manlium rer. Lusat.* lib. 3. cap. 30. *Gorlitia*, ap. *Alanum Manessonium Malletum*, Gallum in descript. Universi, p. 108. edit. Lutet. Anno 1683. qui in hac urbe *Academiam* seu *Universitatem* esse dicit, quæ nunquam hic fuit, doc. *Act. Erud. Lips.* Anno 1684. p. 22n. Germ. Görlitz, Sorabis Sorlze, & per Metathesin, Solerze, aliis Zorlece, Zhorlece & Zgorlece, quod Z. sonum literæ S. æmuletur; Bohemis *Gerlice*, & *Gorelice*, Urbs celeberrima Lusat. Sup. ad Nissam fl. & caput sui Ducatus: die berühmte schöne Stadt Görlitz, *D. G. H.* Götze *Conc. Miscell.* Part. I. p. 516. Ebraice תבערה *Tabeera*, ex *Num.* cap. 11, 2. & *Deut.* cap. 9, 22. Et Germanice Brandenburg, (Brandenburgum) vel Brandt-Stadt dixeris: Oritur enim nomen ex compositi verbi Polon. Zgorzec, cujus præteriti 3. pers. sing. est Zgorzal, id est, *deflagro*, *conflagro*, *consumor* incendio; sic ab eodem Zgorzec, subst. Zgorzenin, *deflagratio*, Zgorzelina, *combustum aliquid*: Sorabi pro more suo Z. in S. mutantes, & G. in H. verbum idem schorin, scribunt: Quod & in perfect. 3 pers. schoril, sonat. Bohemis quoque schoreti; *thema* simplex, Polonis est *Gore* & Gorzin, Bohemis, Horeti, it. Sorabis Horiu, hoc est, *ardeo*, *flagro*, *uro*, brennen; quod quomodocunque scribas ex Ebræo חָרָה *charah*, arsit, natum est. vid. *Orig. Lingv.* Sorab. lib. 2. c. 7. f. 578. itaque ex Zgorzal Zgorzelice, & litera Z. per aphæresin sublata *GERLICE*, Görlitz. (Pohorzeletz (leg. Zgorzeletz,) *cum conderetur, aut instauraretur, a Sobieslao Bohemiæ Duce Anno 1131. appellata est; unde tandem* Görlitz *flexu seu commutatione quadam literarum factum ait Dresserus in* Gerlicio, *Balbinus* lib. 3. decad. 1. Miscell. Hist. regni Bohemiæ c. 7.) Porro ex eodem Sorleze, a quo postea Solerze, litera altera G. per syocopeo extrita; falso autem & corrupte veteres olim pro *Zgorzelice*, scripserunt *Tzerelik*, *Tzcorelik* & *Tschorlitz*, quomodo scriptum urbis nomen legitur apud *Cosmam Pragensem*, *Cnemiandrum*, *Manlium* & in *Annalibus* passim. Jure vero Lusati nostrates pronunciant & scribunt Görlitz, seu *Gorlicium* per aphæresin literæ Z. h. e. S. lenis. Causam nominis *Gorlicii* hisce nobis aperit *Joannes Dubravius* Hist. Bohem. Lib. II. p. 300. *Sobieslaus secedens in Lusatiam superiorem* Gorlicium igne exustum *instaurat. Christophorus Manlius rer. Lus.* lib. 3. c. 28. factum id fuisse annotat Anno post reparatam salutem MCXXXI. Sic etiam *Paralipomena Cosmæ Pragensis* Hist. Bohem. nec non *Annales Budissinenses*, *Gorlicens.* & *Abraham Gastius* in Annal. Gorlicens. carmine heroico conscriptis. Adduot *Paralipomena Cosmæ Pragensis* ipsum Sobieslaum nnmen civitati dedisse Zgorzelice (ita legas, non *Tzborelik*) quam antea Drewnow, (male alii leguot *Drenovv*) vocatam esse. Nimirum res ita sese habet: Quemadmodum ex cirounstantiis historiæ datur colligi: *Drevvnovv* oppidum antiquis sic dictum, quod ligneis ædificiis constaret, Drewno enim *lignum* sonat Sorabis, illud nescio quo casu Anno MCXXXI. in cineres convertitur; quam cladem calamitatemque oppidi sui, cum cives Sobieslao principi querula voce nunciarent, Zgorzilo je ßo *Drevvnovv* id est, *combustum est o Domine, Drevvnovium tuum nostrum*: Timu eos bonn ac æquo esse animo jubet Sobieslaus, additis promissis, se eorum verborum memorem fore: Civitatem enim lapideam, quæ hactenus lignea fuerit, se iis conditurum. Dictum factum, Anno currente 1131. veniens in Lusatiam,

urbem

urbem instaurat, ampliat, meliorem facit, imponitque ei nomen Zgorzelije, id est, Tabecca, ut querimoniæ suæ perpetuam cives boni haberent cum memoriam, tumque consolationem. Porro alii aliter circa etymon urbis ludunt potius scilicet ex ignorantiæ lingvæ Slavicæ seu Sorabicæ, qua Gorlicenses veteres olim locuti sunt. Christophorus Manlius rer. Lus. lib. 3 cap. 28. 29. & 30. Anno 1131. Sobieslaus in Lusatiam superiorem secedens Gorlicium, ut plerique alii (quibus nunc addantur Nicolaus Polius Hemerolous. pag. 63. Paulus Stranskius de Republ. Bojem. cap. 8. p. 335. (Ernst Blumen-Lese p. 222.) volunt, condidit, ut nos, instauravit, in ruinis vetustissima seu villæ seu munitionis Devvnovia: Olomicensis (Lib. II. p. 300.) Budissinam quoque vetustate squallentem tum eum renovasse ait, ac arces nonnullas vidua Vigberti dotis nomine oppignoratas, soluto ei pretio, redemisse. Nos uxorem Viberti ante maritum obiisse, ex historia ejus supra scripsimus. Nisi forte Vipertum juniorem sic dicit Olomucensis; cujus tamen nusquam alibi meminit, Curæus etiam (Chron. Siles. P. I. f. 44. Vers. German. Witeb. edit. Anno 1587.) in calce historia de Boleslao III. Crivousto seu distorto, bellatore felici, qui hac ætate in Polonia rerum potitus est, sub eodem hoc anno scribit Sobieslaum, qui Lusatia magnam partem occupaverat, instaurasse & munivisse celebrem urbem Gorlicium, quæ prius sæpe fuerit vastata. Sed ut ad Gorlicium redeam cum plerique arbitrentur, ultra hoc tempus nullam retro esse hujus nostri loci natalis memoriam, priusquam ad reliqua progrediamur, hujus minuenda est opinio. Wratislavia cum essem anno abhinc quinto (1566.) legendos mihi dedit amicus Annales rerum Bohemicarum manu scriptos, quos ante annos plusquam quadringentos Cosmas (de quo videndus Bohuslaus Balbinus Epitom. rer. Bohem. lib. 3. cap. 8. in notis fol. 211. seqq.) ecclesia Pragensis Decanus, vir, ut tunc ferebant tempora, nec indoctus, nec infacundus, jam octogenarius latino sermone contexuit, tribus libris historiam sua gentis ab initio inhabitata ejus terra, usque ad Sobieslai cujus tempora jam persequimur, primum principatus annum complexus: Ex eo ipso Chronico Wenceslaum Hagecum in suos rerum Bohemicarum commentarios, pleraque transscripsisse apparet. Meminit ejusdem Cunradus Gesnerus in appendice Bibliothecæ suæ; & addit, nondum id uspiam esse impressum. Georgius, item Fabricius Historicis & Chronographicis Germaniæ, quos singulis distichis descripsit, hunc Cosmam annumerat, & in suis rerum Misnicarum libris subinde citat; idemque autor fuit erudito juveni Johanni Brunoni, ut annales ejus pertexendos, & ad nostram usque ætatem continuandos susciperet, quod refert Matthæus Collinus in epistola lucubrationibus oratoriis Bohuslai Hassensteinii, Baronis Bohemi præfixa. Nos etiam cum alias testimoniis ejus usi sumus, & utemur posthac - - Ad hanc igitur historiam (Cosmæ) adjecerat παραλειπόμενα innominatus quispiam, tum aliunde tum ex Moravorum Chronicis congesta. In iis Gorlicii quoque fit mentio duobus locis; primum sub Anno 1126. his verbis: Eodem tempore quasdam munitiones Bohemi reædificaverunt, quæ Slavice Prinda, (sic & Dubravius Hist. Bohem. Lib. II. p. 300.) IZORLIK, TACHOU, appellantur. Et iterum Anno 1131. Dux Zebezlaus ad radicem cujusdam villæ, nomine TACHOW, in finibus Mesco castrum ædificavit, quod ex nomine adjacentis villæ appellavit: aliud quoque ædificavit, in partibus Milesko, juxta flumen Nissa, appellavitque nomen TZHORELIK (lege Zgorzelice,) quod antea Drevvnovv vocabatur. Etsi autem fieri potest, ut, quisquis fuit supplementi collector, ex duobus diversis chronicis hæc expresserit, in quorum altero pro anno MDXXXI. librarii vitio seu errore MCXXVI. scriptum fuerit, ut sint duæ annotationes unius & ejusdem historia, præsertim cum Tachovia etiam utrobique fiat mentio. Tamen ut maxime id concedamus, ex prima illa annotatione evincitur, nunc non primum conditum, sed reædificatum esse Gorlicium; sicut & Olomucensis (Hist. Bohem. lib. II. p. 300.) diserte inquit: Gorlicium igne exustum instaurasse Sobieslaum. Quod si numerus annorum Christi non est corruptus, collatis inter se & diligenter consideratis his duobus locis, reperiemus, ubi nunc Gorlicium est ad Nissum, olim munitionem fuisse Drewnuviam. Eam destructam quacunque ex causa vel occasione: (nam id non traditur) reædificatam a Bohemis anno Christi 1125. appellatamque jam tunc fuisse Slavice hoc est Bohemice (nam & in Cosma historia Bohemi sæpe nomine generis dicuntur Slavi) IZHORELIK; (lege Zgorzelice melius autem ὕστερον πρότερον sic statuas, fuit enim Drewnovv antiquis oppidi nomen) Sexennio post, hoc est, anno MCXXXI. exustis forte, ut vult Olomucensis, recentibus his ædificiis, Sobielaum tandem castrum ibi excitasse, in quo prius nomen TZHORELIK (Zgorzelice) hæserit. Atque hic annus MCXXXI. tanquam conditi primum Gorlicii auspex constanter cum in inscriptione quadam, quæ in choro monasterii Gorlicensis exstat, tum in annalibus Urbis passim legitur: Estque is sextus imperii Lotharii. Inscriptio sic habet; Anno Domini 1131. civitas regia Gorliz construitur. Annales sic fere: Anno 1131 primo cœptum est Gorlicium mænibus, turribus fossis &c. muniri auxilio Sobieslai Ducis. Primum ejus nomen Tschorliz (leg. Zhorlitz) fuit. Ante urbem conditam pagus eo in loco erat Drebenavv, (DREWNOW) dictus, ad Nissum situs cum tribus cauponis, hactenus Annales. Solus Cnemiander Budissinensium secutus Annales, conditi Gorlicii annum ponit 1136.

1136. Zorzeliz (Zgorzelice) *dictum initio* Gorlicium : *Inferioris Lusatia Slavi* Sguzeliz (leg. Sgorzeliz) *dicunt*, *Drebenavia* (vel Drevenaviæ) *nomen a* Slavica voce *DREBO* (leg. *Drevoo*) *qua* lignum *appellatur*, *factum apparet* ; *sicut & Drebcovia* (*DREWCOVIÆ*) *oppidi*. *Eo tempore floruit & in pretio fuit* S. Bernhardus *Abbas Clarevallensis* (*Helmold.* lib. 1. c. 59. (*bron Slao.*) *in Gallia*, *doctrina*, *pietate*, *& sanctimonia vita prastans*, *nec rudis exercitiorum fidei* : *cujus ideo mentionem facio libentius*, *quod scripta ejus*, *qua* Carolus *Imperator in ultima senecta lectitasse fertur*, *non discrepant a sententia Divi Pauli*, *& nostrarum ecclesiarum doctrina*, *qua hominem per misericordiam Dei*, *propter unicum mediatorem Filium Dei*, *Dominum nostrum JEsum Christum*, *fide justificari affirmamus*. *Citantur verba ejus ex initio sermonis primi* (edit. Basil anno 1495. serm. alias LI.) *quem in festum Annunciationis beata Mariæ habuit* : *de verbis Psalmi LXXXIV*. Et habitet gloria in terra nostra : Misericordia & veritas obviaverunt sibi, justitia & pax osculatæ sunt, &c. *Ea ponemus aliquanto*, *quam a* Melanchthone & Peucero *factum est plenius* : Necesse est „primo omnium credere, quod remissionem „peccatorum habere non possis, nisi per indul„gentiam Dei. Deinde, quod nihil prorsus „habere queas operis boni, nisi & hoc dederit „ipse: postremo æternam vitam quod nul„lis potes operibus promereri, nisi gratis detur „& illa. *Et paulo post* : Ideoque si credis, „peccata tua non posse deleri, nisi ab eo, cui „peccasti soli, & in quem peccatum non cadit, „bene facis. Sed adde adhuc, ut & hoc cre„das, quod per ipsum tibi peccata donantur. „Hoc est testimonium, quod perhibet in corde „nostro Spiritus S. dicens : dimissa sunt tibi „peccata tua ; sic enim arbitratur Aposto„lus, gratis justificari hominem per fidem. Bernhardo σύγχρονος *fuit* Robertus *Presul Wratislaviensis duodecimus electus anno 1126 & anno quindecimo post* (*tametsi plures ex Dlugosso numerat Curaus*) (dicit vero *Dlugossus* quoque hist. Polon. lib 4. fol. 426. anno 1176. *Robertum* episcopum Wratislaviensem *Haimoni* successisse : anno 1141. vocatum Cracoviam, & anno 1143. decessisse, lib. 5. fol. 457. & 461.) *propter spectatam ipsius dexteritatem*, *& industriam*, *ad Cracoviensem ecclesiam translatus*, *vir tanto munere dignissimus*, καὶ ἀληθῶς ἐπίσκοπος. (plura de eo *Nicolaus Henelius Silesiograph. Renov.* cap. 8. p. 58. & 59.) *Claruit eadem ætate & Hugo* presbyter, *natione Saxo ut scribit* Trithemius (& *Comes* quidem *Blankenburgicus*. vid. *Joh. Georg. Leuckfeldius Antiquit. Blankenburg.* p. 30 - 36. *edit. Francof. & Lips.* anno 1708. add. Celeberrimi *Leibnicii* præfat. ad *Chronicon Alberici Monachi*) *Abbas apud S. Victorem*, *prope Lutetiam Parisiorum in Galliis*, *ordinis Canonicorum regularium Augustini*, *Theologus*, *& Philosophus insignis*, *electus anno 1130. qui obiit anno 1138. ut* Siffridus *presbyter Misnensis annotavit*, *a quo vir doctissimus & devotus appellatur*, *de eo vide testes veritatis Illyrici p. 245*. *Hac eo recitavi*, *ut quis tum fuerit ecclesia status*, *qua religionis*, *& doctrina forma*, (imo etiam pessimam vitam Clericorum, & doctrinam corruptissimam fuisse tum temporis, probat *D. Ægidius Strauchius differt. de Waldensibus initio*) *de scriptis & historiis eorum*, *quos commemoravi*, *intelligeretur* : *Simul etiam ut meam de pracipuo capite nostra persoasionis sententiam ostenderem*. *Porro quid significet* vox Heneta Yzorelik (Zgorzelice) *vel ut nostrates Annales habent* Tschorliz, *scire nondum potui*. *Neutiquam tamen dubium mihi est*, *ex illa ipsa vetusta loci hujus appellatione deflexum postea recens* Gorlicii *nomen*, *immutato nonnihil* διὰ τὸ εὐφωνον *sono*. *Nihilominus improbo conjecturam* V. Cl. Petri Vincentii *Wratislaviensis praeceptoris mei* : *Qui* Gorlicium, Lusatiæ *seu* Elysiorum montem *atque* arcem *significare asserit*. Gora *enim lingva Heneta* (inferioris Lusatiæ) mons *dicitur*, *unde diminutivum est* Gorka monticulus. Elysios *autem apud* Tacitum Lusatios *esse aut Silesios*, *libro primo dictum est*. *Sed subjicio hac de re eruditam disputationem doctissimi Vir.* Laurentii Ludovici, *Leobergensis*, *ex oratione*, *quam is primam habuit*, *cum munus docendi in Gymnasio Gorlicensi ipsi commendaretur*. *Hoc vero loco*, *inquit*, *ideo delector*, *quod memoria majorum semper eum celebrem nobis clarumque reliquerit*, *atque civitatis nomen nos tum de majorum virtute rebusque praclare gestis*, *tum de officio nostro admonere videatur* : *Siquidem tacere nequeo*, *qua cogitanti eade re in mentem venerunt* : *Sed non nisi sub hac proferam conditione*, *si prius impetravero ab iis*, *qui historiarum cognitione instructi sunt*, *ut si qua minus commode dixerim*, *cupiditati mea erga patriam*, *veniam hanc concedant*. *Nam appellatio Teutonica montis vicini*, *qui* corona *dicitur* regionis, *ostendit*, *locum hunc fuisse jam olim celebrem*, *atque pra cateris cultum magis & habitatum seu munitum*. *Postea Stencli a Vistula & Carpatho in viciniam hanc infusi*, *eandem exprimere appellationem voluisse videntur*, *nomine* Gorlicii. Montem *enim illi sua lingva* Gora *seu* Hora (scribunt nunc Hohra) *vocant*, *de qua voce nos admonet dictio Hebraa* הר (har) *qua sono & significatione plane congruit*, *& hoc proprium loci montosi in sacris literis notum est*. *In multis autem locis vicinis* Lissæ *appellatio haret*. *Quod nomen esse* Lusatiæ *plurimis consentaneum videtur*; (sed vero Lissa vocabulum non *Lusatiam* quidem, sed *calvum locum* significat; Estque Soraborum vox; nam Lysy, Lisa seu Lischi, a, (Polonis & Bohemis Lysy, &

Lysa) *calvus, calva.* Kohl; hinc Lyßa pagus Gorlicio vicinus, id est, *calvus*, it. Marcklißa, quod sit sub calvo monte oppidulum situm; Et Lischa hobra, Lißehor, pagus, hoc, est, (*calvus mons*) *ut existimem nomen* Gorlicium *congruere cum appellatione Teutonica & dici quasi* montem Lusatiæ; *Notum est enim, quas in compositione vocum peregrini, vel concisiones, vel symbolicas literarum permutationes, aut syllabarum inflexiones faciant: ac facile ex aspiratione leniore gravior fuerit formari, cum alios mollior, alios durior delectat pronunciatio; ut ex voce* Trzigori (id est, Tres montes, Dreibergen, a trzy, Polon, id est, tres, & gora, mons) *& similibus facile licet conjectari; eadem de causa non displiceret deducere appellationem a voce* עיר *qua Hebrais simpliciter*(leg: *similiter*) *sonat quiddam excitatum, seu in altum eductum adificium, turribus munitionibus, sive urbem eam structuram, sive arcem dicamus: ut* Gorlicium *dictum videatur, quasi* urbs *seu* arx Lusatiæ. *Nam litera* ע *a principio dictionis Hebrais etiam aspirandi vim habuit; sed aliam quam nos scribendo exprimere possumus: Ac sape veteribus per literam G expressa est; ut in vocabulo* Gomer *&* Gomorrha, *apparet: cum tamen hac litera plane sit alterius potestatis; Hac ratione & ad vocabulum* אור *Ur referri posset, quod lucem seu lumen significat. Quod si quis simplicem maluerit retinere* Gerlicii *sonum, eodem tamen res redibit. Nam &* גר *ger significat* advenam *seu* peregrinum, *qui habitandi causa in locum aliquem peregre advenit, unde communem* Germanorum *appellationem eruditi dedu unt. Idem ergo significabit* Gorlicium, *quod* advenæ seu peregrini incolæ Lusatiæ. *Sed quia & Graci* ὄρος *retinuerunt aspira um, locus ipse primam quam dixi rationem appellationis probare videtur. Esse vero consentientes Etymologias, qua ad fontes hebraa lingva congruunt, omnes docti affirmant, qui multas fabulosas narrationes ex sacra lingva fontibus dijudicarunt. In Heneta vero lingva plures mansisse voces Hebrais cognatas, mirum non est; cum Historia testentur, Henetos loca orientalibus proxima olim tenuisse. Amemus ergo hanc appellationis rationem, & statuamus hunc ipsum locum jam olim seu* arcem, *seu* caput, *seu* lumen regionis *hujus appellatum. Et de majorum facinoribus egregiis nos commonefacere; & quid nobis faciendum sit, ostendere: Nempe, ut quam illi virtute atque industria sua laudem & gloriam perpetuam civitati, huicque regioni invenerunt, eam nos studio atque labore nostro auctam atque amplificatam posteris relinquamus. Hac ille. Post hac scripta audivi, qui* dicerent *Melanchthonem*, (cui jungas *Dresserum* de Urb. German. in *Gerlicio*, & *Laurentium Peccenstein* in *Poliographia*) *existimasse,* Gorlicii *vocabulum Heneta lingva* ἐμπρησμοῦ incendii *significare*, eine Brondstette: Brandenburgum *quidem a Polonis Sgorelecium* (vel Zgorzelecium) *vocari*, Cromerus *annotavit*; (Sic & Joh *Dlugossus* hist. Pol. lib. 1. fol 66. Zgorzelica nunc Teutonico nomine Brandenburg appellatur. *Stanislaus Sarnicius* Annal. Polon. lib. 5. c. 2 fol. 1023. Zgorseletia, quæ nunc *Brandenburgum* est. Chron. Sax. fol 107. Brenneburg, jetzo Brandenburg, von denen Wenden aber Schorelitz geheissen) *Idem* Cromerus *lib. 12. inter oppida, qua in submontana & Hungaris finitima Polonia ora Germani a Casimiro II. cognomento Magno, Polonia Rege acciti condiderunt, & Germanicarum Urbium nominibus* (derivatis & corruptis e lingva Slavica) *appellarunt*, Gerliciam *etiam recenset*. Hactenus *Manlius*.

GOTHA, Germanis Gotte, corrupte ex Sorab. Hucjen, Hucjina; vertas proprie idiomate Teutonico, Brüel, ex brülen, vel brudeln, quod sit positus locus juxta aquas leviter fluescentes murmillando, & strependo: Hucjeni enim Sorabis, (Bohemis Huceni wody) *strepitus, stridor, murmillum,* γόγγυσμος, das riseln, bollern, brudeln des Wassers. Et verbum Huciti (Bohem. (Hucje Polon.) *strepo, strideo, murmuro,* γογγύζω; item *fremo, bacchor*, rauschen, riseln, sausen, tosen, murmeln, brudeln, bollern. Vicus Ducatus Gorlicensis ad Læbdam fluvium infra Budissinam: paruit olim (An. 1564 1619. &c.) *Nosticiis*, quorum felix pro pago nunc Lichaniam, &c. possidet: Hodie Dominos *Ziegleros* agnoscens; habet castrum perantiquum & templum haud inelegans, quorum utrumque tamen infaustæ perniciosæque flammæ nostra memoria (An, 1701. die 5. Augusti) non parum corruperunt. Gotha.

• GUBENA, ap. *Christ. Manlium* rer. Lusat. lib 1. c. 11. & lib. 6. c. 57. *Gubinum* lib. 6. c. 38. *Gobbinam*, ex Cranzio lib. 6. c. 19. & *Gobinum*, lib. eod. cap. 62. Germ. Guben Sorab. Gubin, *amplissima* (*Lusatia* inferioris) *Urbs* ad *Nissum & Oderam confluentes*, *Manlius* lib. 6. c. 59. *M. Zacharias Theobaldus* Bell. Huss. cap. 69. Gubam vocat. *Ad oppidum* Gubam, ita ille, *quod ad Spreviam.* (lege Nissum) *amnem est, pervento, monasterium* (Bohemi Hussitæ Procopio Kaso duce, Anno 1429.) *expugnare, omnibusque trucidatis in acervum lapidum redegere, ita ut Gubam commune omnium civium suorum sepulcrum, factum fuisse scribat.* Sumptum vocabulum, nescio qua causa, ex verbo Sorab. Gubin (Polon. Gubick, Bohem Hubic) id est, *perdo, amitto*, verlieren. Sorabi superioris Lusatiæ Subin, (pro Schubin estque compositum ex præpos. sze, ex, & Hubin, vel Gubin) pronunciant. Proinde Gubena.

Ur-

Urbem amissam atque perditam, interpreteris, German. ein verlohrner Ort.

Hainitium. HAINITIUM, Heinitz, Sorab. Hainetze, pagus in diœcesi Postwicensi milliaris fere unius intervallo sejunctus ab Urbe Budissa: Senatus peculium ab An. 1470. Latine *Nemorosus pagus*, *Betulia*. Germ. Puschdorff aut Forstschen, Hain enim *nemus. Sorabis*, unde & Hainstwo, *forestaria*, die Forsterei, & Hainick, *præfectus sylva*, *saltuaria*, ein Förster, *Betuleto* autem a latere boreali vestitus est.

Herbsdorffum. HERBSDORFFUM, Herbsdorff & Herwigsdorff, posset etiam dici Bitterfeld, Sorabis Hierkeze, pagus Lusat. Super. Spatio unius lapidis supra Lœbaviam; sic dictus ab Hierki adjectivo: *amarus*, *acris*, *austerus*, herbe, bitter, quod terra ipsius saxosa sit, palustris, clivosa, ardua, adeoque amara agricolis omnino.

Hirsfeldum. HIRSFELDUM, Hieschfeld, ad Nissam amnem, uno lapide *Sittavia*, ac tribus *Gorlicio* separatum oppidum Lusat Super. Sorabice dixerim Jelenize, nam *jelen* Sorabis atque Polonis (Bohemis *Gelen*) *cervus*. *Manlius* rer. Lus. lib. 1. cap. 8. Hirsfeldum, hoc est, Ἐλαφοπέδιον, *cum vicina molletrina*, *Sittaviensis juris est*; nimirum ab Anno Domini M DVII. antehac *Cunradi* a Kiow peculium fuit. An. M. CCCC. LXIX captis cæsisquecivibus Sittavis ad novam moletrinam, hoc oppidum ab Hussitis Bohemis incensum in cineres ruit. *Manlius* lib. 6. cap. 104.

Hohebucum. HOHEBUCUM, Hohebocke, Sorabis Bukowy, a Buk, *fagus*, (a quo Bukow, quoque, id est, *Lubeca*, apud *J. Dlugossum hist. Polon. lib fol. 66.*) Igitur Germanis proprie Buchheim: *Gaziorum* sedes, finitima Sefftenbergæ: ædem sacram nitidamque valde præbet parœcis suis Teutonibus ac Sorabis, cui nunc præest *Adam Crügerus*, vir doctus, historicus, & Philologus insignis, de quo etiam *Homeri* illud (Odyss. 1. v. 7. usurpari possis:

πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω.

Multorum autem hominum vidit urbes & mentem novit

Alias dives ipse pagus agro, aqua, piscinis, pascua pecudum, feris, sylvis; nec non *vinea* (*raro terra bono*) quæ vinum, generosissimum præbet, fragrantissimum, ac optimæ efficaciæ.

Hohkirchum. HOHKIRCHUM, Hochkirch, Sorabis Bukeze, pagus Lusat. super. medius Budissinam inter & Lœbaviam, uno & dimidio ab utraque lapide remotus. Templum ei est sat amplum quidem, nec capit tamen diœcesis suæ coetum numerosissimum Soraborum; situs editus est, unde Germanis Hochkiche, id est, *Alta ecclesia* vocatur, Sorabicum Bukeze, a Buk, *fagus* arbor.

Hoiersverda. HOHERSWERDA, ap. *Caspar. Peucerum* in *Idyll.* Patria: it. *Werda Herois*, Hoyerswerda. Sorabis Wojeceze, aut Woeieze, Lusat. Super. oppidum limitaneum, sive ad limites Misniæ ac inferioris Lusatiæ conditum, dynastia XXX. pagorum amplum & celebre; a *Carolo* IV. Imperatore soluto ære anno 1357. coemptum & Cameræ, curiæque provinciali, quoad territorium, publicos census, bernas ac leges in perpetuum insertum testim. *diplomat. Caroli* IV. An. 1357. & *Ferdinandi* I. An. 1544. scriptis. Nomen *a fluvio Elystro Nigro*, quod illud circumfluat, partimque medium secet, partimque præterfluat, sumptum videri posset. Sonat enim, quasi tu dixeris, *totum in flumine*, ex Sorabica præpositione We vulgo Wo, id est, *in*; & rieka *fluvius*, *flumen*. Aliter alii. *D. Caspar Peucerus Idyll. Patria*:

Quosque habuit Nigro circumflua Werda ab Elysho:
Quæ sveta dominum nunc quoque voce refert.

Heroem Werda nam prævia dictio signans,
Sedem hic Heroi lege fuisse monet.

Schneider Scrutin. Hist. Lus. Part. IV. Hoyerswerda ist eine schöne austrägliche Herrschafft, bestehet in XXXII. Dörffern, einem Schloß, und Städtlein gleiches Nahmens, davon sie auch ihren Nahmen erhalten, und liegt 2. Meilen von der Stadt Camentz und dem Schlo[illegible] Marckflecken Königswarte; Dafür die [illegible]rtze Elster zum theil vorbey rinnet, und eines theils auch durch daßelbe etliche mahl fliesset; wenn sie erbauet, findet man nicht; doch hält man dafür, daß solche von den Teutschen gebauet sey: dazu auch ihr Nahme miteinstimmet. Denn das Wort Werd oder Weeder ist ja Teutsch, und bedeutet einen Ort, der mit Wasser umgeben, und verwahret ist, also daß man so leicht nicht dazu kan, wie dieser Ort vor Alters gewesen und noch ist. Daß mans aber Hoyers oder Hewerswerda heisset, so erachten etliche, daß sein erster Urheber oder Herr, den Nahmen Hoyer, der sonderlich bey den Sachsen geringe gewesen, gehabt: Andere hingegen, die Hewerswerda schreiben, wollen es sey zuerst von Bergleuten, so man vor diesem gemeiniglich nur Hewer genennet, und in dieser Gegend nach Eysenstein geschürffet, erbauet, und also von ihnen benahmet worden, welches auch der Wahrheit fast näher, denn das vorige kömmt, sonderlich weil man den Eisenstein hierum findet.

Kir. hana. KIRCHANA, apud *Georg. Fabricium* Orig. Saxon. lib. 2. f. 262. *Kirchanum* apud *Manlium* rer. Lus. lib. 1. c. 12. *Kirchhayn* in *diplomate Urbani VI.* pontificis, ap. *Christianum Schegelium* libro de *Cella veteri*, pag. 89. edit. Dresd. An. 1703. & *Kirchan* ap. *Scriptoret*

ptores Acad. Witteberg. Tom. III. pag. 164. Germ. Kiechan, Sorab. Kosck rectius Kostk, Urbs Lusatiæ inferioris a *delubro* aut *coemeterio* sic dicta: Kostk enim Slavis Sorabisque olim *fanum, templum, delubrum* a Kosska diminut: id est, *osficulum*, thema Kosz, *os, Ossis*; quod *semiusta osficula*, cinis, eesque aliæ in uenas collectæ, ibi conditæ fuerunt. Sic & Polonis hodie Kosciot, atque Bohemis Kostel, *templum, ædes, sacra*, a Kosz, seu Kost, os, ossis; quod officula sanctorum sub altaei contineret. Itaque Germani bene sua lingua Kostk, mutarunt in Kirchen, quod est æque a Kirche Κυριακὴ, *ecclesia, ædes Domini:* Sed a Kirche, nata sunt nomina Kirchau, Kirchana, Kiechhayn, euphoniæ causa, seu pee *Epenthesin*, utut alii tamen, sed, me sentiente, præter necessitatem posterius vocabulum compositum sentiant ex Kieche, & Häyn, ut sic, quasi tu dixeris *templum* arboribus sacris septum.

Konigswarta. KONIGSWARTA, *Cönigswartum*, ap. *Christ. Manlium* rer. Lus. lib. 1. cap. 8. Königswqrte, Sorabis Rakeze, vicus Lusatiæ superioris ad aquas Nigras: Ebraice המצפה *Mitzpa* seu *Hammitzpa*, dixeris olim (an. 1350.) *Paneviciorum* sedes, *Manlius rer. Lus.* lib. 6. cap. 125. postea Schleiniciorum, *Ponicaviorum, Gersdorffiorum, Lusiciorum*, nunc illustrium *Vice-dominorum ab* Eckstadt. Nomen Rakeza, olim Rekeze, non quidem, ut vulgo fertur, a Rak, voce Sorabica, quæ *Cancrum* sonat, sed a Rek, id est, *heros, dominus, regulus*, Boh[illegible] Eo etiam pertinet nomen Königswert[illegible], id est, *Specula Regis seu Domini*; causam appellationis his nos docet Schneider *Scrut. hist. Lusat. Part. IV.* Königswaertha, das Schloß und Städtlein, liegen beneben der dazu gehörigen Herrschafft, im Budißinischen Creyße, zween Meilen von Hayerswerda und Budißin, an dem also genannten schwaetzen Wasser (welches bey Hayerowerda in die Elster fället, darum diese alsa sart die schwaetze Elster genennet wied.) Man schreibet van solcher, daß sie von dem jungen Könige Carolo, Kaysers Caeoli M. Sahn zu der Zeit, als er die Wenden dieses Landeo bekrieget, und dieses Oets sein Lager, wie D. Peucerus vermeinet, gehabt, ihren Nahmen und Ueprung erhalten habe. Etliche abee wallen sie nicht var sa alt achten, sandeen sagen, es habe der Römische König odee Kayser Heinricus I. ums Jahr Christi 929. allhiee sein Lagee wider die Lausitzischen Wenden, die biß dahera zum öfftern an dem Oet, wo jetzo die Stadt Meissen stehet, über die Elbe gesetzet, und im Lande Meissen, so nunmehro wiederum mehrentheils mit Teutschen besetzet gewesen, grossen Schaden gethan, eine Zeitlang gehabt, hätte auch nach Zurücktreibung und Ubeewindung deeselben einen starcken Thurn odee Warthe wider derselben fernern Einbruch allhier erbauen lassen, dabey um Sicherheit willen, bald etliche Häuserlein van den Teutschen auffgerichtet; die Warthe aber in nachfalgenden Zeiten von den Hertzogen zu Böhmen gar zu einem Schlaß und Festung gemachet woeden wäee. Noch andere meynen hingegen, es sey die besagte Warthe allererst in den Polnischen Kriegen ums Jahr 1007. oder 1013. wider die Palen von dem Marggrafen zu Lausitz, aber, wie nach andere wallen, von den Polen selbst wider die Teutschen aufgerichtet woeden. Paucis, Rakezon Königswarte, *Specula Regia* dicitur, ad differentiam pagi vicini Warthen, Sorabis Strotza dicti, (Sorabis enim Strotza, *excubia*, seu *vigilarium*, voc. *Seneca*, Bohemis Straz, & Polonis Stroz, idem, quod illic præfectorum specula primaria seu militum prætorianoeum; hic autem secunda seu militum gregariorum olim fuerit, die Haupt-odee Stabswache wied zu Königswerthe, die untere aber zu Warthe gelegen haben.

LAUBA, *Laubanum, Lubauum, Laubinga*, Lauben & Lauban, Soeabis Luban, ad Qvissum amnem, *pulcrum oppidum, Lauban, quod subito incendio fere totum deletum est anno 1554.* Scriptor. Acad. Witeberg. T. II. *Laubin* ap. *Jo. Dlugossum* Hist. Polon. lib. 13. fol. 438. Quarta urbium primariarum Lusatiæ superiotis. *Æmilius* Poeta nomen habeee a Germanica voce Laub, id est, a *fronde viridi*, scribit: Ita enim ille, teste *Christophoro Manlio* rer. Lus. lib. 1. c. 27. Lauba.

Qvissi ad irriguas urbs condita cernitur undas,
Quamvis circuitu parva, vetusta tamen.
Et bene si memini, recteque relata recordor,
Inclita de viridi nomina fronde tenet.

Suffragatur *Jacobus Fabricius* in descriptione urbis Laubæ, arbitratus, quod ratio nominis a Piccardis & Waldensibus tabernicolis quærenda sit: quos in hoc loco olim consedisse conjicit, testimonium *Æneæ Sylvii*, & *Johannis Dubravii* cohjecturæ suæ obtendens. Operæ igitur pretium erit, utrosque audire Autores. *Æneas Sylvius* Hist. Bojem. cap. 41. ita: *Piccardus quidam ex Gallia belgica, transmisso Rheno per Germaniam* in Bohemiam *penetravit, qui præstigiis quibusdam fidem sibi concilians, brevi tempore, non parvam mulierum virorumque plebem attraxit, quos nudes incedere jubens, Adamitas vocavit, & ibi* occupata insula quadam, amne Lusinitio cincta, *filium DEi se dixit & Adam vocari.* Sed vero & ita *Johannes Dubravius* Histoe. Bohem. lib. 14. p. 363. seqq. *Hac porro tempestate* (anno 1160.) *ne quis novam existimet, quia nuper magnum in Bohemia sumpsit incrementum, hæresis Piccardica, malo astro micare cœpit; plurimum quippe mali Bohemis secum invexit,*

ut

ut jam pridem docuit; Autor ejus Petrus cognomine Waldensis, natione Gallus, civitate Lugdunus, vir idiota, indoctus, illiteratus &c. Ergo in Bohemiam *tandem reliquiæ illorum (discipulorum Petri) confluxerunt, quo sentina omnium sectatorum confluere solet.* Et lib. 26. p. 686 edit. Francof. an 1687. *Ad eam usq; diem Moravia intacta ab hæresi & factionibus Taboritarum fuit: in secessu tandem insula, quam sibi mora fluvius non longe ab arce Strasnicia fecit, novi emersere Taboritæ, errores veteres ab externis Piccardis mutuatos innovantes. Et rursum* p. 687. *Terrore perculsus impiorum cætus deserta insula dissipatur, major ex parte in Bohemiam dilapsus, ubi Piccardorum vocabulum retinuit.* His igitur verbis uterque, *Sylvius* & *Dubravius*, ad tempora modo Wenceslai & Sigismundi Regum ac Imperatorum, Piccardorum adventum in Bohemiam referunt. Sunt tamen alii, jam seculo XII. Bohemiam Piccardos intrasse, asserentes. vid. *D. Ægidius Strauchius dissert. de Waldensibus, sect. 1 cap. 1. aphor. 3. num. 5.* Diserte huc ita *Paulus Stranskius* de *Republ. Bojem. cap. 6. n. 5. commodum evenit, ut religiosi quidam ex Galliis Germaniaque profligati, Petri Waldi discipuli, viri tum pietate, tum sacrarum literarum scientia spectatissimi Anno 1176. in Bohemiam venirent.* Et *Matthias Parisiensis* in *Henrico III.* Rege Anglorum, hoc est, anno 1250. *in Bohemia, Bulgaria, Croatia, Dalmatia, in Germania hinc inde multi fuerunt Piccardi;* Sed quicquid sit de tempore adventus istorum hominum, non tamen congruit cum anno conditæ Laubæ, ne dicam pagi Alt-Lauben; *Laubam* enim conditam nominatamq; fuisse anno præter propter DCCCC. *Annales urbis* referunt. Alii annum Christi 1180. definiunt. Et *B. D. Leuberus* libro *de Marchionibus Lusat.* c. 2. f. 31. Lauben ist Anno 1273. zu erst erbauet worden: Sed verba hæc de *munium fossarumque structura* accipiam, quæ hoc anno (juxta alios anno 1264.) primum cœpta, sed anno 1318. sub *Woldemaro*, ut nonnulli tradunt, absoluta fuerit. vid. *Christoph. Manlius rer. Lusat.* lib. 5. cap. 12. *Annales Budissin* in Exordio, & *Abraham Sculterus* in *Annal.* ad an. 1318. Ad hæc *Annales Laubanenses* Anno 1126 & *Gorlicenses* An. 1273. urbis jam pridem conditæ *Lauba*, *cœnobium S. Crucis*, & anno 1131. *Cœnobium Mariæ Magdalenæ* fundata scribunt. Utrumque ergo, urbs ipsa & urbis nomen jam extitit, cum adhuc in lumbis patrum Piccardi hæsissent. Vixit enim *Petrus Waldus* seculo XII. hoc est, circa annum MCLX. ita *Dubravius loc. cit.* ad *marg.* & *Flacius* in *Catalog. Test. Verit.* p. 705. *Piccardus* autem sociique sui sic appellati sunt teste *Paul. Perrino lib 1. Histor. Waldens. cap. 3.* & *Thuano Vol. 1. lib. 6.* ad ann. 1548. a *Piccardis*, Galliæ provincia; Alii tamen ad *Pegardum* quendam nominis rationem referunt: Ita *Wessenbeclus* apud *Boxhornium Hist. univers. sub anno* 1159. denique alii ex obsoleto vocabulo *Piccard*, quod textorem significet, derivant, sic ipse *Boxhornius*. Et hæc quidem contra Etymon Autorum *prima* classis. *Secundi ordinis* sedem occupat *Michael Frombeerus*, *JCtus Laubanus*, qui in Chronico manuscripto suo *Lanban* seu *Lauban* componi dicit ex Luze & Bahn; quarum vocum illa *aquam*, seu *lacum*, hæc *viam regiam* significet; Luze autem hoc ipsum est ex Luza voc. Sorab (Lauze Bohemis) id est, *lacus* sive *palus*; & Bahn, *via regia*, *tritave*, Germanorum vox: pergit idem, Luze fuisse antiquum & primum pagi, *Lauba veteris*, seu Alt-Lauban, *nomen*, a Quisso via trita regiaque separati: itaque & Luze & Bahn, primo Luzeban, & denique Lauban, nomen compositum fuisse, opinatur. Sed hac conjectura & compositione haud opus est: Nam Luban, seu Luben (sit hoc *tertii ordinis* etymon) vox Sorauborum Lusatorum simplex, & nomen quidem (1) *montis* siti in *agro Budissino*, Germanis der Tromberg, dicti. Est vero hoc vocabulum Luban seu Luben, ex Lub, voce itidem Slavica, Polonica, &c (Laub Bohemis) id est, *cortex arboris*, *liber*, die Baumrinde oder Schale, natum; ut adeo Luben, sit proprie *mons plurimarum corticum*, ein Berg, wo viel Rinden und Schalen liegen; (2.) nomen pagi, Luban, Laube: supra Lœbaviam, ab eodem Lub, denominati; Igitur ex voce Lub quoque Lubam, Lauben, tum *pagi* Alt-Lauben, & *rivuli*, tumque *urbis* nomen derivandum; Et Luban proprie *locus corticosus*, Germ. Rindendorff, atque Schalen-Rindehausen; Sorabi enim conditores pagi Alt-Lauben, unde dicta urbs est, tuguria sua *corticibus* tegere sunt soliti. Sic *Virgilius de casa rustica, Eclog. 1. 69.*

Pauperis tuguri congestum cespite culmen.

Et testis est *Helmoldus Chron. Sclav.* lib. 2. cap. 13. *Slavi in construendis ædificiis operosi non sunt, quin potius casas* de virgultis *contexunt, necessitati tantum consulentes adversus tempestates & pluvias.*

Leuba. LEUBA, Leube, Sorabis Lobie, id est, Tieffendorff, a Lobio, profundum, submontanam enim terram occupat, pagus ad Nissæ aquas constructus, non longe ab oppidulo Ostritz.

Lichanum. LICHANUM, Leichnam seu Leichen, Sorabis Lichan (1) Wucki Lichan, groß Leichen, *Nosticiorum* sedes avita; (2) Maly Leichan, klein Leichen, ad Spream utrumque, infra Budissam: ex Lichi, a, e, liber, solutus, frey, ledig, voce Sorabica Inferioris Lusatiæ, q. d. latine *liber pagus* Freyhausen, quod libera sint arva amplissima, utut aquis Spreæ quam proxima.

Lissa. LISSA, Germ. Liße it. Maeckliße, Sorabis Lischa: proprie oppidulum *Lissa* dictum olim simpliciter; latine *oppidum calvum*, Kahlen Stadt, quod *infra montem calvum* sibi imminentem sit positum, uno lapide supra Lubanum, ad Quissum amnem, Lischi, Lischa, seu Lißy, Lyßa, Bohemis atque Polonis, *calvus, calva*. Vocabulum Marck, *vicum* seu *oppidum* sonat, quomodo a Maeck, etiam Maeckflecken. Itaque lapsus est Vir doctissimus *Laurentius Ludovicus* vocabulum *Lyssa* pro *Lusatia* habens: *In multis Gorlicio locis viciuis Lyssa appellatio haret, quod nomen esse* Lusatiæ plurimis consentaneum videtur: Sic ille apud *Manlium* rer. Lus. lib. 3. cap. 30. Hincque idem Manlius lib. 1. cap. 8. *Lyssam* vicum, *quem* Marcam Lusatiæ *nonnullis appellare placet*, Gotzones *tenent*. Sed error fortassis quoque calami in voce *Gotzones*: Nam Lissa, olim Kotwiciorum, sed vero *Manlii*, & nostra ætate, *Döbschiziorum* peculium fuit. Docent id nos diplomata Imperatorum scripta in favorem Senatus Lyssæ, anno 1548. & 1606. Pergit diligentissimus noster *Manlius* lib 6. cap. 65. *Anno 1432. Qnissus in feriis Pentecostes in immensum effusus ita intumuit, ut circa Laubam quidem agris & pratis vehementer noceret; in Lyssa vero vico summum templi altare excederet, & ad duo de quinquaginta domos auferret, nullis hominibus mersis. Quæ inundatio in causa fuit, ut postea oppidum in locum editiorem, ubi etiam nunc situm est, transferretur, quo injuriis fluvii minus esset obnoxium.* vid. *Henricus Rochius Chron. Lusat.* p. 367. seq edit. Lips. 1687. Incendiis quoque afflictum persæpe oppidum est, annis nimirum 1431. 1574. 1594. 1602. 1617. 1667. 1698. Ignis ultimus (utinam ultimus) templum pulcerrime exædificatum in cineres & tristem tumulum convertit, quod accidit quoque anno 1431.

(a) LISSA, Liße, pagus, *calva planitiei*, aut *calvi collis* ad Nissum, in agro Gorlicensium; itidem ex Lischi, *a, e, calvus, a, um*. Sic *Lyssa*, sive *mons calvus*, arx *Bohemia* est, cum oppido, in subjectam ingentem sylvam regiam ex alto despiciens, *Paulus Stransky de Republ Bojem*. cap. 2. p. 97.

(3) LISSA HORA, Lißehor, Sorabis Lischa Hohra, id est, *mons calvus*, Kahlenberg, Hohra, enim *montem* significat, pagus Lusatiæ superioris in diœcesi Keschwicensi, supra colliculum collocatus.

Lœbavia. LOEBAVIA, *Loebavium* & *Lobava*, Liebe, Löban. Sorabis Libije, seu Lobije, postrema urbium Lusatiæ superioris, antiqua tamen, & umbilicus quidam, sive medicullium reliquarum civitatum; Nam tribus Budissina, Gorlicio & Sittavia: & sex Lubano, Camitioque lapidibus segregatur. *Christophorus Manlius*, rer. Lus. lib. 1. cap. 2. *Sex civitatum fœderatarum antiquissimam esse* Loebaviam *& perhibent vulgo*, & Johannes Lauterbachius *libro Epigrammatum scribit. Anno. M C LXX. medio nocte quartum VII. bris diem insecuta, spatio duarum horarum urbs hac incendio consumpta est, septem solummodo domibus salvis, & sex hominibus in hypogeo suffocatis. Petrus Ernestus Cramerus* differt. Chorogr. de Lusatia, thes. 2. Lobavia, *vulgo* die Liebe, *templa habet* II. (*verius* IV.) *scholam quidem fovet sibi utilem, non vero magni nominis, Turrim unam* (hodie V.) *Incolæ victum acquirunt per assiduam agri-horti culturam.* Ab hac venit illud proverbium, die Stadt ist klein, aber die Liebe desto grösser. Sic ille. De *origine nominis triplex* occurrit Autorum sententia: aliis enim ex Liebe, & Aue, q. d. *campus peramœnus ac jucundus*, ita *Dresserus* de *urb. Germ.* p. 327. & *Schneider* Scrut. Hist. Lusat. P. IV, cap. Löbaw. Aliis a *Libussa* conditrice trahunt nomen, ita fere *Annales urbis*. Sed missis diverticulis nos viam sequimur regiam. Traxit nim: civitas appellationem suam a *pago* contiguo, cui *Loebavium vetus* nomen Germ. die alte Liebe: Sorabis *Stare* Libije: is autem a *valle declivi* seu a *profunditate* sic dictus est, Sorabis enim Lobio *locus profundus, ac depressus*, & Lobina, *profunditas*, Löbaw, *Loebavia, Lobavium* &c. id est, *civitas profundum aut declivem locum occupans*, Germ. Tiefen Stadt, Tiefenhausen: hincque commode figuræ urbis verba subscribimus *Deut.* 33, 13. 14. 15. 16. Ihr Land liegt im Segen des HErren, da sind edle Früchte, vom Himmel, vom Thau, und von der Tiefen, die hunten liegt. Da sind edle Früchte von der Sonnen, und edle reiffe Früchte der Monden. Und von den hohen Bergen gegen Morgen, und von den Hügeln für und für. Und edlen Früchten von der Erden, und was drinnen ist.

LUBENAVIA, Lusatiæ inferioris oppidum. *Manlius rer. Lus* lib. 1. cap. 12. Germ. Lübenaw Sorabis Lubnow, sic dictum ex Lobina, Sorab. Bohem. Hlubina idest, profundum, quod ad Spreæ profundum flumen collocatum sit. Schneider. Scrut. hist. Lusat. P. IV. Lübenow, Schloß und Städtlein, liegt zwischen den Städten Lübben und Calow, von ieder eine gute Meile, darbey der tieffe Fluß Spree fliesset; Ich erachte, wie der Nahme selber zeiget, daß es aus Liebe und Awe zusammen gesetzet sey, (sc. per paronomasiam) und so viel, als eine gute und liebenswürdige Awe bedeutet, daher o auch besser, daß man Liebenau, und nicht Liebenau schreibe. Wolte man aber ja Liebenau schreiben, und solches von dem Wendischen Wörtlein Lübbe, das ist hoch (ast *lobio, profundum*, Sorabis Lübbe fictitium Lubenavia.

voca-

vocabulum est,) und Auher deriviren, daß es so viel, als hohe Aue, weil der Platz, da dieses Schloß und Städtlein stehet, höher als der umher gelegene Morast ist, heissen solte, so könte solches auch nicht wohl improbiret werden, ic sonst werde ich berichtet, daß der Ort eigentlich Neu Libenau zum Unterscheide eines nicht fern von hier gelegenen hübschen Schlosses und Dorffes, Alt- und Groß-Lübenau genannt, heisse.

Lubinum. LUBINUM, apud Agricolam; *Lubina*, ap. Chr. Manlium rer. Luf. lib. 1. cap. 11. 24. 37. & lib. 6. cap. 38. Lübben, Sorabis Lubio: urbs Luf. infer. ac *sedes quondam præfectorum, in qua arcem Bohuslaus felix Dominus Lobcowitzius & Hassensteinius splendide exornavit, Manlius*, lib. cit. 6. c 126. nostra memoria, anno 1666. die 6. Aprilis *Curia* denuo *suprema*, & anno 1668. die 21. Martii *Proto Synetrio* huc translato amplius inclaruit, beneficio ac autoritate Principis memoriæ immortalis *Christiani* Ducis Saxo-Merseburgici. Nomen retulerim ad Lobio, Sorab. seu Glubio, Bohem. (Polonis Glabio) ist est, profundum, quod attingat situ vicinam decliviorem profundioremque Spreæ sylvam, de urnis in agro Lubini sæpe effossis, vid. Manlius rer. Lusat. lib. 1. c. 24.

Lucca. LUCCA, *regium oppidum* Lusatiæ inferioris, *Lucea, Scriptores Acad Witeberg. Tom. III. pag. 63.* Germ. Lucke & Luckaw, Sorabis Lukow, vulgo Wukow, ex Luka, (vulgo Wuka, Sorab. Polonis Laka, Bohemis Lauka) id est, *pratum*, λειμών, eine Wiese. sic etiam *Manlius* rer. Luf. lib. 1 cap. 11. Lucca, *vox lingua Heneta pratum significat. Idem* lib. 1. cap. 35. *Lucca olim Lunekgna dicta.* vid. & *lib. 4. cap. 5.* Ast hoc, de altero nomine forstassis alii dubitabunt. Est etiam *Lucca* Misniæ civitas, prope quam Fridericus iniquos prostravit Svevos Misnensi marte cohortes, unde proverbium, quo cladem superbo alicui minamur: *Accidet tibi, quod Svevis* ad Luccam, *Manl.* rer. Luf. lib. 4. c. 26. add. *Peucerus Chron. Car.* lib. 5. p. 82. & *David Peifer. rer. Lipsiens.* lib. 4. p. 447.

Lusatia. LUSATIA, al. *Lusitia*, *Lusuatia*, apud *Münsterum* Schol. in *Pompon. Mela* lib. 3. c. 1. f. 216. die Lausitz, vel Lausitz al. Lausnitz. Sorabis Luzize, nomen regionis sitæ Silesiam inter & Misniam: interque Marchiam & Bohemiam. *Plinius Nat. Hist.* lib 28. cap. 2. inquit: *In Aphrica nemo destinat aliquid, nisi præfatus Aphricam.* Idcirco vitio mihi vertent, nisi in eruenda patriæ dulcissimæ meæ notione omnem operam collocem: certe enim,

Ante leves summo pascentur in ætere cervi
Et freta destituent nudos in littore pisces:
Ante pererratis amborum finibus exul
Aut Ararim Parthus bibet, aut Germania Tygrim,
Quam vel Lusatiæ labatur pectore nomen.

Sed vero multifariam nomen pingunt scribuntve passim docti indoctique pariter; ex quo puto factum, ut nec de etymo unam omnes ferant amplectanturque sententiam. Quod ad prius: Ita *Christophorus Manlius rer. Luf.* lib. 1. cap. 37. §. 3. Lusicos *olim dictos* Lusatios, *ex* Cromero *colligitur: quod ipsum quoque nomen inferioribus tantum Lusatiis tribuit* Brotufus: *Sicut &* Lusunciorum, Lusnicensium, & Licicavicorum: *quorum postremos tamen* a Lusatiis *discernere videtur* Cromerus: *a quo modo* Licavici; modo ex Witichindo Saxone, Licicavi *appellantur*: Luzici *nominantur in diplomate Johannis XIII. Pont. max. in Annalibus Misnensibus sub An.* DCCCC LVIII. Dicivoniæ (lege *Driovonia*) *&* Luticensium *mox fiet mentio, sed ex recentioribus quoque non eadem omnes utuntur inflexione*: Lusatos Johannes Cochlæus *vocat libro primo Historia Hussitica, &* Althainerus *semel*: *De* Lusani, *postea audiemus.* Lausnicæ *apud* Münsterum: Lusatiæ *apud* Aventinum: *Nec desunt, qui* Lusitiam *dicunt. si* Cromero *fides. Nos populares nostros* Lusatios, *patriam* Lusatiam *vocabimus.* Hæc *Manlius.* Pauca his annectam, nimirum varie flectunt *Lusatia* vocabulum scriptores fere pro diversitate lingvarum. *Lusatiam* scriptitant *Latini: Lausuciam*, Lausitz & Lausnitz, qui *idioma Bohemicum* sequuntur: *Lusitiam, Lusici, Luzici, & Lusnizam*, qui *sermonem* callent *Sorabicum. Lutitiam*, vel *Luticiam*, quibus *Antistæchon*, & *Lusuncium*, quibus *paragoge* placet. Sunt aliis quoque *Leutici, Lusatii.* Ita *Antonius Pagi Critic. Hist. Chronol. in Annal. Baron. Tom. IV. ad ann* Chr. 1034. agens de *gente Leuticorum*, quæ sæpius in Christianos pessime sæviit, quam sitam fuisse scribit in Germania ad mare Balticum, in ducatu Megapolitano. Hæc *Act. Erud. Lips.* Anno 1707. p. 64. Jam ad *etymon*: Abit enim, ut aures nos præbeamus doctissimo *Christoph. Hartknochio*, scribenti ita *in dissert.* de *Orig. Pomeran.* p. 68. *Unde Lutitiorum nomen derivetur, vix poterit a quoquam determinari.* Me vero colligente, novem passim leguntur *etyma Lusatia.* I. *Teutonica originis* esse nonnulli contendunt: Lausnitz enim, quasi tu dixeris, Lautermütz, id est, *regionem ubivis commodam & fructuosam* significare ajunt. *Petrus Ernestus Cromerus Budissinus dissert. Chorograph. de Lusat.* th. 2. *edit. Jena* Anno 1651. *Alii non denegant derivari posse* Lusatiam *ab utilitate, ut dicatur quasi* Lauternütz: *Mutatis quibusdam literis, ut T. auferatur, & loco ejus S. ponatur, quod antiquis fuit usui,* docen-

docente Johanne Goropio Becano. *l.5. Gallic. f. 110.* Petrus Grey, Tholoz. *lib. 15. de Republ. cap. 1, uti et, pro ∫i, u vero legatur cum Signatura duorum punctorum.* Sed bene *Johannes Christianus Nesenus Zittaviensis, in Hist. Lusat.* th. 2. *Prope ridicula eorum Etymologia, qui Lausnitzenses quasi* Lauternütz *appellatos prædicant.* II. Alii a lauschen derivant, quod est *latenter & callide observare,* & a vocula seu terminatione nitz: *Cramerus disp. cit. Alii tentant* Lusatiam *derivare a verbo* lauschen, *per elisionem literarum* chen, *id est* warten, wo es hinaus will, sich fürsehen, *ideo quod hæc gens astuta sit, provida consilii ac prudens.* Nitz *autem syllabam esse Vindorum autumant. Nesenus loc. dict. iterum* bene: *Nomen* Laußnitz, *qui ab astutia gentis, per vocabulum* lauschen, *quod significat latenter observare, derivant, longius videntur abire.* Addo Nitz, vel nitz, terminatio *Teutonum* propria est, ubi exprimere volunt nomina propria Sorabica desinentia in ize, vel eze, plane ergo nihil significat. III. *Beatus Cramerus* etymon *Lusatia* sibi placens hæc habet; *disputatione & thesi citata: Debet* Lusatia *secundum quosdam natales suos partim* Vandalis (Sorabis) *quia* Lusati *dicuntur a Luc, quod Slavis idem est ac* sylva; *Germanis vero, quia addita est vocula* Saße, *qua idem significat, ac* Sitzen, *quod docet verbum* Landsaße, der auf dem Lande sitzet, oder wohnet. *Ex his* Lusati, *quasi* Waldsassen. *dicti: id quod patet ex* Dresser. *de Urbib. Germ. præcip. & Isag. hist. Part. 5. Huic derivationi loci arridet convenientia: Siquidem huc & illuc silva oculis occurrunt, ac nemora.* Et paulo post: *Derivationi in frontispicio theseos posita, ut optima præ ceteris fidem adjungimus: Quanquam olim hac de re nihil certi haberi potest, eandem non ut veram, sed probabilem venditamus.* IV. Quid sentiant *Philippus Melanchton* & *Casp. Pencerus,* his verbis nos docet *Christophorus Manlius rer. Lus. lib. 1. c. 28.* Ilingus *a Tacito inter* Lygiorum *gentes* nominari Elysios; *ad quos alludat* Lusatiorum *nomen,* Peucerus *affirmat, &* Philippus Melanchthon Elysios *existimat esse aut* Silesios, *unius abjectione literæ, aut* Lusatios *mutata voce in sonum elegantiorem. Delectatum enim Tacitum virum doctum allusione græcæ vocis, qua amœnissima illa beatarum animarum sedes Poëtis significantur, maluisse* Elyseos *dicere: Quod laudari audiret spatiosos campos, feraces frumenti, & juga gignentia, aurum, argentum, ferrum: & cognovisset, magnam ibi oppidorum frequentiam esse, eaque honestis legibus ac judicibus regi, & justitiam cives inter sese, & erga hospites exercere. Hæc fere de Elysiis* Philippus lib. 3. *Chron. Orat. de Electoribus & præfatione in Catechesin Trocedorphianam.* Ceterum bene nuper literatissimus *Justus Godofredus Rabenerus Elysiis* אל אשר id est, *nemus DEI,* dictis, cum ubi fuerint sederintve olim, scrutatus diligenter, certi nihil invenirer, ait tandem, non nisi *in culis* locum esse daodum. vid. ejus *Amœnitates* p. 17. *seqq. edit. Lipsiæ* Anno 1695. V. Porro aliis natales nominis Lusatiæ ex amne *Lubossa* derivare libet. Ita *Autor Annalium Budissinensium* Part. Gen, cap. 2. fol. m. 18. *Lubossa* autem *amnis est,* ut scribit *Manlius rer. Lus.* lib. 1. cap. 27. *haud procul Soravia ortus Sommerfeldum alluit, & mox apud Gubbinum a Nissô absorbetur: tam brevi tamen cursu, nimirum sex plus minus milliarium, XXX. molas agit.* VI. *Alberti Cranzii* cogitationes quæ sint, hisce nobis iterum verbis communicat *Christophorus Manlius* lib. dict. cap. 39. *Porro* Lusatiis *nomen fecisse* Lusuntium, *Bohemiæ amnem,* Æneam Sylvium Hist. Bohem. *testem laudant* Cranzius *scribit: cum tres sint ejus terræ fluvii, quos* Multavio *receptos in Albim secum devolvit,* Saxona *nimirum, qui* Æoex (loc. cit) Saczona, Dubravio (*Hist. Bohem. lib. 1. p. 41. edit. Francof. anno 1687.*) Sasava, (*vel* Sassava) *est:* Lusuntius *vel* Lusnitius *Taborum, &* Misa *Pilsnam alluens, credibile esse ait, pulsos inde a Marcomannis Bojos, nomina fluminum, ad quæ pridem incoluissent, secum extulisse; ut* Lusuntii *accolæ, qui in proximis ad Bohemiam regionibus consedissent,* Lusatii *dicerentur: Sicut qui ad vicina his loca transiissent,* Misæ *accolæ, Misnenses etiam nunc appellarentur: & ultra hos progressi, Saxonæ accolæ,* Saxones. VII. Nec displicet nonnullis, quin credant ex pago vicino Radebergæ oppido, *Lusatia,* die Lausitz dicto, eo quod in limine provinciæ sit situs, Lusatiam fuisse nuncupatam: Sic referunt *Annales Budissinenses* Part. gener. cap. 2 fol. 16. & 17. Denique VIII. nova ac singularis est notatio, quam fingit *D Johannes Francus* in *fragmento Chronici Budissinensis,* dicit enim a *venatu Lusatos,* sive *Luzicos* appellari: nam Lowec, seu Lowiec, sermone Slavico & Polonico, *Venator.* Hinc Lowijy, adject. *Venaticus,* & *Venatorum præfectus:* denique ab hoc Lowcjy, facta sunt Luzi, *Luzici,* & *Lusatia;* Sic fere *ille.* Sed enim vero calculum Viro ἐν ἁγίοις adjicere haud possumus: nam vocabulum Luzici more Teutonum legi non debet, quasi litera Z sumenda esset, ut in *Zelus, Zingiber* &c. Valet enim Z apud Venedos Slavosve *S lene* sive *molle:* quamobrem *Lusice* & *Lusatia* legendum. Superest ut IX. veram ac genuinam pandam originem, unaque eam investigandi & apprehendendi media atque argumenta facilia sistam. Primo verum quam quod verissimum est, natales voculæ *Lusatia* non alios quærendos esse quam Slavicos sive Sorabicos. vid *Manlius rer. Lusat. lib. 1. cap. 31.* secundo ex veritate *Johannes Aventinus*

Anual.

Annal. Bojor. lib. 5. fol. 441. *Lusatos* vocat *gentem paludibus septam*, nec non *gentem paludibus & aquis, tanquam muro naturali munitam.* Tertio communis simul ea sententia est, ab *Luzicis* sive *Lusicis*, vel Łużyze (al. Łużice) hoc est, *inferiore* Lusatia translatum ac propagatum vocabulum *Lusatia* fuisse in superiorem regionem. Vid. *Nesenus Hist. Lusat. num.* 3. Imo annotant *Annales Budissinenses part. general. cap.* 8 & *Annales* quoque *Gorlicenses* dictam esse primo *Lusatiam* partem superiorem temporibus demum *Matthiæ Hunniadis* Regis Hungariæ, & Marchionis Lusatiæ. *D. Caspar Peucerus* in *Idyll.* annum MCCLX. nominat, quo *Otto* Marchio Brandenburgensis provinciæ superioris Dominus sit factus. vid. *Manlius rer. Lusat. lib. 3. cap.* 43. *Peucerus* ita:

Lusata superna
Tunc dici a Dominis Marchia Marchiacis
Hac capit primum primisque autoribus istis
Nomen, cui prisum Carula Nissa dedit.

Verum enim vero a Peucero bene dissentit *Manlius rer. Lusat. lib. 1 cap. 3.* *Lusatia* nomine dictam scribens superiorem provinciam, jamjam imperante *Henrico Aucupe* Imperatore. Quicquid sit, nos eam hic serram non reciprocantes, *Luzice* sive *Lusatia* nomen tum inferioris regionis peculiare ac proprium tumque commune nunc superioris quoque, sine omni dubio, ratione supra ex *Aventino* allata moti, ortum natumque esse credimus, ex vocab. Sorab. Łuža (vulgo Włuža) id est palus, seu lacus, Bohem. Lauže idem. Ex ex priori quidem Luzice Łużyze, (vulgo Włužyze) Lusice & Lusatia: ex posteriori vero, hoc est, Bohemico Lauže prodiisse vocabula Laußiß, Lausniß &c. u commutato in au diphthongum sentimus. Hinc itaque Lusatia proprie, vi etymi quidem regio paludibus fæcunda, Germ ein wasserreiches Land, so voller Büschen, Seen. Teiche und Flüsse ist. Porro ex eodem Łuža seu Lauže, Laußiß pagus sic dictus olim, (de quo vid. *David Peiferus rer. Lips. lib. 1. p. 115.*) nunc pars suburbii Freibergensis in Misnia: item Laußiß, pagus Radebergæ proximus; nec non Laußiß, rivulus Misniæ & de quibus passim historici & chronographi.

Mariæ-Stella. MARIÆ-STELLA, *Stella sancta Maria, Stella Mariana* & *Phosphorus*, Marien Stern, vulgo Morgen Stern, Sorabis Błošchter, a *Claustro* latino: Cænobium ordinis Cistertiensium, & Misnensis diæcesis, dimidii milliaris spatio ab urbe *Camenz*; quod quidem accepta a Marchionibus Brandeburgicis *Johanne* & *Ottone* Lusatiæ tunc dominis potestate, anno MCCLXIV. 16. Cal. Aprilis die Gertrudis Virginis fundatum est a tribus devotissimis Viris *Witigone*, *Burchardo* & *Bernhardo*, fratribus ac Dominis in Camenz; quorum postea, hoc est, *Witigo* & *Bernhardus* præsules facti Misnenses; ille obiit anno præsulatus septimo & vigesimo, 11. Non. Martii, seu anno Christi redemptoris MCCXCIII. hic vero 5. Idus Octobr. anno Christi, Non quidem MCCCXXI. ut habet *Inscriptio Templi Mariastellensis*, & *Icon Episcopi* tumulo imposita: sed MCCXCIX. ut docet *Georgius Fabricius Annal. Misn.* lib 2. f. 46. medius *Burchardus* uxoratus, reliquit filium *Henricum* mortuum anno 1380 *Jacobus Ticinus Epitom. Hist. Rosenthal. cap. 1.* num 34. Hic vero *Borsonem* genuit ultimum familiæ atque ἄπαιδα. At anno demum 1284. vicennio instruendo insumpto (rustici enim operas perangarias difficulter faciebant) Virgines seu moniales de antiquo claustro, quod fuit olim extra oppidum *Camenz*, in illud venerunt. Ceterum de *Vitigone* ita *G. Fabricius Annal. Urb. Misen* lib. 2. fol. 45. Anno MCCXC. *præsul* Vitigo, *fera ductus pœnitentia, quod dia esse suam bello olim exhauserat, in Lusatia Cœnobium Mariæ stellam, duobus a Budissina milliaribus condit* (absolvit condendo) *cujus procurationem ob formam religionis committit Abbati Veterocellensi.* Porro *de bello ejus* ita, sub an. MCCLXVI. Vitigo *præsul de generosa Camenitiorum familia, castris aptior quam quieti: primus enim a majorum suorum moderatione discessit Cum Henrico* (Alberti Thuringiæ Landgravii filio vid. huc Christianus de Cella Veteri § 6 p 67. seq.) *Marchione Misnense de metallis Scharffenbergii decimis litigat, quam causam Rex Boëmiæ Wenceslaus, Henrici affinis componit.* Et sub anno MCCLXXII. *Conventus indictus Budissinam, in quo Brandeburgii, Johannes, Otto, Conradus, fratres, Marchiones per arbitros litem diremerunt cum præsule Misnense, propter eas villas, quas rex Boëmiæ præsuli ademerat, & Majoribus Marchionum dederat, estque satisfactum voluntati præsulis.* Et sub anno MCCLXXXIV. *Violatam concordiam inter Ericum Magdeburgicum antistitem & præsulem Misnensem, Otho & Conradus, Marchiones Brandenburgii resarciunt, nonis Junii.* Iterum sub Anno MCCXCI. *Witigo præsul cum Friderico Dieterici Marchionis, cognomento Sapientis,* (an rectius, *Henrici?* de quo supra) *filio bellum inauspicatum gerit, quem cum ab obsidione oppidi Pirnæ præsul primum repelleret, adolescens princeps fortius irritatior, copias instaurat, Pirnam expugnat, Dresdam capit, Scharffenbergum occupat; Præsul cum quo se tuto reciperet, præsidium non haberet, ad Wernerum antistitem Moguntinum confugit Interea & arx Stolpena illi aripitur. Tandem Henrici Mersburgii & Brunonis Numburgani* pa-

patrociniis vix efficit, ut in ſedem priſtinam reſtituatur. Denique Witigo poſt damna multa collegio illata, anno ſeſſionis ſeptimo & vigeſimo moritur II. Non. Martii anno M CC XCIII. Et ſuccedit Bernardus Miſnenſis præpoſitus, ex eadem Camenciorum gente, ut quidam annotarunt. Hic ſenex admodum cum viro inquieto & ad egeſtatem redacto ſuccederet, difficiliorem & magis oneroſam habuit functionem. In initio controverſia inter ipſum & Fridericum Marchionem ac Palatinum Saxoniæ fuit, quæ bonis conditionibus ſedata. Anno autem M CC XCIX. Bernardus præſul obit 5. idus Octobr. qui ad inſtaurandas ſervandasque ſuæ diœceſis reliquias, oppidum Pirnam regi Wenceslao, Dresdam Henrico Marchioni vendidit. (add. *Petr. Albinus Chron. Miſn. tit. 15. p. 403.*) *Literæ Alberti I. Regis venditionem comprobantes, Norimbergæ ſunt ſcripta. In locum demortui præſulis declaratur Albertus III. præpoſitus, Miſnenſis e generoſa Comitum Leiſnicorum familia. Arcem Stolpenam hic recuperavit* (*Petrus Albinus* Chron. Miſn. tit. 15. p. 409. addit: Vitigo II. Biſchoff hat (auch) die Stadt Pien wieder auf eine gewiſſe Zeit an ſich gelöſet.) Sed vero *cauſam nominis* cœnobii *Stellæ Mariæ* dicti, his aperit *Jacobus Ticinus Epit. Hiſt. Roſenthal.* cap. I. num. 30. *Alter Parthenonum haud procul Camencio ſitus, cui Stella Mariana, ſive Phoſphori nomen indidit ſequens hiſtoria quam reverendisſimus Dominus Chriſtianus Pfaltz, Canonicus Pragenſis in dedicatoria epiſtola ad Venerabilem Virginem Abbatiſſam Annam Margaretam Dornin, anno 1661. libro ſuo germanico præfixit, quem Suſpiriorum mortalium titulo compellavit. Ejus verba ex Teutonico in latinum ita transfero: Cum reverendiſſimus & illuſtriſſimus Dominus Bernardus dominus de Camentz,* (*poſtea*) *in ordine epiſcoporum Miſnenſium ſeptimus & viceſimus* (ita etiam *Petrus Albinus Chron. Miſn.* tit. 22. p. 560) *Vice quapiam venatu relaxarat animum,* (nocte ſane intempeſta admodum, potuiſſet enim alioquin ruſticorum proxime adſitorum pagi utriusque Pawzig & Kukow implorare auxilium & impetrare,) *atque ad id loci, ubi nunc cœnobium ſitum eſt, qui mire uliginoſus fuerat, perveniſſet, una cum caballo, cui inſidebat, in uligine ſubſidit. Quandoquidem vero viribus propriis emergere non valebat, omnipotentis Dei ſanctiſſimaque matris Mariæ auxilium imploravit, emiſſoque ſimul voto ſeſe adſtrinxit ad fundandum ædificandumque, ſi diſcrimini eximeretur, monaſterium. Poſteaquam igitur noctem totam ei inhæſiſſet uligini, indeque elabi nequicquam contendiſſet, matutino tempore ante ſolis exortum, fulgente Phoſphoro, ante ſe caput conſpexit, pullo candidoque peplo exornatum; quo viſo tellus* (quod eſſet accliva) *primum ſolideſcere, tum firmam ſubſiſtere, tandem præſuli* (tum canonico) *prorſus incolumi facilem evadendi opportunitatem concedere. Poſt quem optatiſſimum exitum, voti nuncupati promiſſionisque Deo factæ haud immemor ſub annum 1264.* (*quo tempore Sereniſſimi Principes ac Domini Johannes & Otho Marchiones Brandenburgici, Superiori Luſatiæ imperabant*) *Parthenium Mariæ Stellenſe aſceterion ſacri ordinis Ciſtertienſis in honorem benedictæ Virginis Mariæ, divi Johannis Baptiſtæ, & ſanctæ Urſulæ cum ſociabus* (*quarum ſacra lipſana hic loci reverenter conſervantur*) *exſtruendi* (conſenſu & ope fratrum) *initium fecit vicenniumque ipſum ſtruendo inſumſit; Etenim anno 1284. ſacratæ Deo virgines e Veteri Camencenſi, urbi adſito, monaſterio, in novum ſunt inductæ. Eo ipſo autem in loco, quo epiſcopus ſubſiderat in ambulacro ſacellum erectum eſt, quod etiamnum in magna veneratione habetur, ubi ſacræ Virgines ſolenniorībus anni diebus Synaxi ſanctiſſima reficiuntur. Deducto ad colophonem ædificio, ſeptem & triginta annorum ſpatia ſupervixit fundator: fatis tandem conceſſit anno 1321. 4. idus Octobris in Parthenone iſthoc tumulatus.* Hactenus epiſtola nuncupatoria & interpres *Ticinus*: lapſus calculi *Pfalziani*, facile ex ſuperioribus *Fabricii* verbis corrigas.

MARIANA VALLIS, Marienthal, cœnobium virginum ordinis Ciſtertienſium in ſuperiore Luſatia, Oſtricio oppido & Niſſæ fluvio contiguum: a valle, (*Caſpar Bruſchius*: Mariana vallis.

Semper enim valles ſilveſtribus undiq; cinctas
Arboribus divus Bernardus amabat; & urbes
Et fluvios; juga ſed Benedictus amabat & arces
Cœlo ſurgentes, e quorum vertice late
Proſpectus petitur - - -)

in qua ſitum, & B. *Virgine Maria* Θεοτόκῳ, cui ſacrum nomen recentius accepit: Olim enim *conventus Sifridorfenſis* & *cœnobium Seifersdorfenſe*, a pago Seifersdorf, quem propius olim attigit, nunc dirutus jacet, dictum eſt. *Bohusl. Balbinus Hiſt. Miſcell. Bohem. Decad. lib. 5. Volum. erect. XI. fol. 103. & Volum. XIII. erect. p. 302.* Ab *Beatrice* autem fœmina pia ac hilari, *Ottonis Pii*, Marchionis Brandenburgici uxore, filia regia *Wenzeslai Ottocari I.* & *Premislai Ottocari II.* Reg. Bohem. ſorore, *Manlius rer. Luſ. lib. 5. c. 5.* primo inſtitutum eſt, teſtimonio *Annalium Budisſinenſium, Gorlicenſium*, it. *Bartholomæi Sculteti literarumque fundat.* Scriptarum anno quidem 1262. die 17. Martii, hoc eſt, die Lunæ poſt Dominicam Reminiſcere. *Jacobus* igitur *Ticinus Jeſuita* Epit. *Hiſt. Roſenthal. cap. 1. num. 29* errorem calcularium, neſcio quo autore, commiſit, ſupputans annum fundationis 1238. nec accurati plane *Annales Sittavienſes*, qui anno 1263. cœno-

nobium esse fundatum narrant. Ampliavit reditus ac dotem *Henricus Dux Javoriensium, & Dominus Lusatia superioris eis-Labica. Schneider. Hist. Lusat. Scrutin.* P.IV. nec non *Domini de Leipa, Berca., Quercu, Donyn*, aliique, *Annal. Sittav.* sub an. 1313. & *D. Lenber* tr. MSS. de *cænob. Lusat. sup. cap. 12.* Quatuor vicibus flamma tristissima & subitanea in cineres consedit, nim. ann. 1422. quum in veteri sua area staret. anno item 1515. 1542. die Calixti, & denique anno 1683. die XXII. Augusti.

Mosca. MOSCA, *Moska, Moskovia*, & *Muscovium* apud *Christoph. Manlium rer. Lusat.* lib. 1. cap. 12. Moske, Moskaw; Sorabis Mujakow, oppidum Lusat Superioris in principatu Gorlicensi, ad Nissum fluv. Ab anno Chr. 1644. *Comitibus Callenbergiis* paruit, habens nomen ex deminutivo Mužik, hoc est, *homuncio, homulus* ein Männlein, thema Muž, *vir*, Sorabis & Bohemis Maž, Polonis Mužakow, ergo aut Moskaw, Germanice Mannheim. Consistorio ecclesiastico & Superintendente nostra memoria inclaruit, *tribus* alias *memorabilibus* celebre, 1. Arce magnifica, 2. Templo splendido, & 3. cerevisia triticea anno 1624. primum cocta.

Johannes Caspar Crusius in Moscovia decore eximio:

Audivi esse aliquod vulgi proverbium in ore:
Arx, Templumque novum, nec non cerevisia suavu,
Hac tria Moskovia quod sint haud ultima nostra
Ornamenta ferunt. Ast ista locutio vulgi
Vulgo de rebus fertur, quas diximus ipsis.
Arx, quia munificu exstructa est sumptibus istbac,
Qua celeber multis conclavibus arte paratis,
Arte peregrina, qua tellus Italia gaudet,
Cujus imaginibus splendent laquearia picta
Pendentique fabre formatis undique gypso,
Fossis cincta cavis, ornataque turribus altis,
Quarum monstratur structura hydrotechnica in una.
Qua est opus excellens, pulcrum, spectabile, rarum.
Imprimis quoniam summo sub vertice turris
Pendet, & ex imo vi forti fertur in altum
Unda, per occultos, vicino e monte canales,
Qua post artificis ductu fluit inde per ora
Sirenum, infantum, miroque per organa flexu.
Pars II,
Relliqua, queis adstans largo conspergitur imbre,
Pro directoris lubitu latitantis in antro,
Et qua plura capit Arx hac dignissima visu,
Estque suus decor exterior laudabilis (infra
Dicendus) Templo, quod plebs Germana frequentat.
Nec spernenda quidem cerevisia nostra, sapore
Grata, colore subalbida, nutrimenta bibenti
Optima dans, suavis peregrinis indigenisque:
Si non diluitur vel aqua vel simplice lora.
Hac tria Moskovia dicunt encomia nostra.
Sed nos ulterius meditemur, (si licet istud,)
Proverbi melior qua sit sententia dicti:
Nunquid erit falsum lector si dixero, ternis
Significarer hisce statui tres orbis & urbis,
Queis sine non constare potest respublica quavis,
Et quibus, assistente Deo, Moscovia floret &c.

NIDA, Niede, pagus Lusatiæ super. in principatu Gorlicensi ad amnem *Vitigum*, puto causam nominis sumptam *a situ*, latera enim acclivia montis occupans aquas fluvii fere nunquam & nusquam timet. Ex Nide ergo vel nidy, Soraborum adv. id est *nunquam*: sed & Nidže, *nusquam* apud eosdem. Hinc *Nida* Niede, aptissime perque jocum, *Utopia Lusatia*, Germ. Nirgendshausen, vel Nimmerheim. Sic *Nida* fluvius Poloniæ, ex eodem Nidže, vel Nidy, *nusquam*, vel *nunquam*, quia gurgite absorptus nusquam comparet, sed sub cava terra longo intervallo labitur. *Joh. Dlugossus Hist. Polon. lib. 1. fol. 13.* *Nida* fluv. *cujus fons* in *villa* Mostowzow *confugiens per aliquale spatium fluens subterraneum agit gurgitem*, & tandem *in borra villa* Dzierzkow *prapositura Cracoviensis emergit, ostia ab utraque parte oppidi & castri nova civitatis* Korczyn *prope villam* Protniki. Nida.

NIEMETIUM Türckenhausen, (pro Thüringshausen) Sorabis Niemez, seu Niemz pagus intra Witgenaviam, Cœnobii Stellæ Mariæ, ex Niemz, vocabulo Sorabico, id est, *Germanus, Teuto*, quod ab homine *Germano*, seu *Thuringo* conditus fuerit, sed Niemz, ex Niemy, *mutus*, quod *tanquam muti* videantur Teutones Sorabis, verba rerum non intelligentes. Probant etymon vocabuli Niemz, ex Niemy, *Nicolaus Henelius, Silesiogr. renov. cap. 1. p. 27.* add. *D. Thomas Reinesius Var. Lect. lib. 1. cap. 14. pag. 51.* Niemetium.

NISENDORFUM, in diœcesi Neschwicen- Nisendorfum.

censi infra Budissam. Germ. Nisendorff, Sorabis Nisa, seu Nischawies, id est, *inferior pagus*, Niederdorff, a Nische, Nischa, inferior, & Wies *pagus*, Sorab.

Nissus. NISSUS, *Nisa* aliis, die Neisse, fluvius admodum rapax, qui in montanis Bojemicis penes *Prosevitium pagum supra Crazium* oppidum exortus, *Sittaviam*, *Hirschfeldam* & *Ostricium* prætervectus, Vitigoque auctus, *Gorlicium*, *Roteuburgum*, Muscoviam & Forstum Lusatiæ urbes, ubi in tres funditur alveos, alluit, ac tandem infra Gubenam ad pagum Ratzdorf, Viadrum ingressus, opes ejus adauget. *Johannes Dlugossus Hist. Polon.* Lib. 1. f. 15. errat circa fontem & ostia Nissi, cum ait: Nissæ *fons prope oppidum* Szytavam *circa villam* Schochow: *ostia circa villam* Schydla, seu Schidlo. Romana lingva vertas *Inferiorem fluvium*; nam nizßi, & nizßa, Bohemis (Sorabi scribunt, Nischi & nischa) comparativus ex Niski seu Nizky positivo, *inferiorem* sonat: scil. quod ad inferiores Septentrionis partes fluat. Thema Nizíki, Bohem. Niju & Nezim. Sorabis *demittere* & *submittere*, *humshare* niedrigen, demüthigen. De *Nisso* plura *Nicolaus Henelius Silesiograph. renovat.* cap. 5. p. 579. 581. *Samuel* Großer Lauf. Merckw. Part. V. f. 4. D. Joh. Bened. Carpzov. Analect. Fast. Zittav. Part. 1. cap. 7. f. 82.

Nostitium. NOSTITIUM, Nostitz, Sorabis Noßatez, & Noßteze, pagus non longe a Weissenbergo oppido, æde sacra recenti ac pereleganti. & aula splendida decoratus, peculium Zieglerorum: causa nominis non patet, natum tamen istoc ex vocab. Bohem. Nosatec, seu Noßatez, id est (1) *malleus sculptorius*, καλαπτής, ein Spitzhammer (2) *ligo*, σχαχὶς, ιιακέλλα, eine Haue oder Hacke, (3) *lituus*, it. *bacillus*, formam mallei sculptorii quandam referens. Ex eodem Noßatez, Nostitz, *Nostitius*, die von Nostitz, familiæ illustris cognomen; vulgo signum seu tesseram ejus scuturiam pingunt, quasi essent *cornua* Hinc *Poëta*:

Nosticium cornu duplex *insignia monstrant*,
Utrumque ornatum est versicolore nota.
Quis sensus? signant quid cornua? cornua robur
Dicere virtutis pagina sacra solet.
Quid candens rubensque color per cornua? facta
Fortia Nosticium marte togaque virum,
Robore, consilio, virtute & sortibus ausis
Crescere Nosticiam fac Deus alme domum.

Sed forte errant pictores sculptoresque: *lituos* enim seu *bacillos binos* olim insigne præbuisse *Nosticiorum* ex nomine Noßatez omnino suspicor: *lituus* autem apud veteres Romanos *bacillum* vocabatur, quod *incurvum & leviter a summo inflexum esset. Cicero lib. 1. de divinatione*, Tom. IV. Oper. f. 357. Romuli lituus; *id est, incurvum & leviter a summo inflexum bacillum, quod ab ejus litui, quo canitur, similitudine nomen invenit.* Hujusmodi *lituus* seu *bacillus incurvus*, in numis *Sexti Pompeji* & *M. Antonii* deprehenditur, quod signum *auguratum* eorum denotans fuisse exponit *Paulus Pedrusius* S. J. *Tom. II. Numismatum* Thesauri *Farnesiani edit. Parma* an. 1701. Vid. Acta Erud. Lips. An. 1705. p. 427. 429. & 430. *Lituus episcopi* (nunc) *insigne: erat hac virga brevis in summo curva, qua olim augures sedentes ex avium volatu tempora designabant. Romulum ea usum Cicero, Plutarchus, & alii scribunt; inde baculum in summo curvum, in imo acutum pontifices quoque habuerunt, quo non tantum episcopi, sed & archipræsules patriarchaque concionantes utuntur, & quandoque cum celebrare incipiunt, scribit Guido Pancirollus Thesaur. Var. Lect. lib. 1.* cap. 20. pag. 32. Itaque *Nosticii* Germanice die von krum Stäben, forte quod majores ipsorum vel in aulis Principum regumque *officiarii* fuerint *primarii*, Stabherren, jure gestandi baculum ornati: *vel* quod res *ecclesiæ optime curaverint.* Sed has tamen conjecturas meas judicio aliorum libenter submittam.

ODERVITIUM, Odernitz, Sorabis Wodrinza, al. vulgo Wudrywge, pagus in agro Sittano; nomen accepit a *rupturis*, colliciis *aut hiatibus terræ, quæ fiunt a violentia aquæ, aut inundationibus*, Germanice Rißwick, Rißdorf, wo es viel Schlifter, Erdenritze oder Wasserrisse giebet, da das Wasser leicht reisset und einreisset: nam Wodrywam vulgo Wudrywam, *abripio, demolior, dejicio, avello, abstraho* terram, & Wudrywki plur. *collicia, ruptura terræ*, thema Dru vel Dreju seu Dryiu, id est, *scindo, rumpo, demolior, dejicio*, vid. *Origin. Lingv. Sorab. lib. 2. cap. 4. p. 950. seq.* Odervitium.

OIBINUM, *Olvinum, Oyvinum*, Oybin, Oiwin, Oywyn, it. *Mons Paracleti, cœnobium Orvinense: Cœnobium Arxitem*, & *pagus* in montanis seu agro Zittaviæ urbis: quorum duo priora vis ignis cœlestis diruit, rudera enim, digna tamen visu, tantum supersunt. Historiam cœnobii, montemque ipsum describit *Christophorus Manlius rer. Lusat. lib. 6. cap. 27. 28. Bohuslaus Balbinus Miscell. Hist. Bohem. lib. 3. Decad. I.* cap. 8 f. 113. seq. *Sam.* Großer Lauf. Merckw. P. 5. c. 3. f. 12. & 13. & *D. Joh. Bened Carpzovius Analect. Fast. Zittav. Part. 1. cap. 27. fol. 146. 168.* De Etymo *nominis Oibin* agit quoque *Christoph. Manlius loc. cit. Cum qui munitione rupis se tenebant, finem maleficiorum nullum facerent, ab Imperatore* (Carolo IV.) *magnis copiis diu circumsessi sunt: is, ubi se operam ludere, suoque exercitui ab obsessis saxorum* Oibinum.

xorum & omnis generis missilium jactu de loco superiore plurimum incommodari animadvertit, ad auxilii divini implorationem conversus, votum fecit, si arce potiatur, numinis se eam cultui dicaturum: capta demum arce, cum Vienna longe minori labore expugnata recordaretur, ceu admirabundum in hac verba prorupisse ajunt: nunquam e Vienna, nunquam tantum mihi, quantum una ista arx fecisti negotii. Atque ab hac emissa & ingeminata Imperatoris voce nomen loco mansisse. Ego Viennam neque Austriacam nostram, neque alterum Gallicam a Carolo unquam obsessam reperio: tametsi contra Philippum Austriæ ducem bellum eum gessisse, ex Hieronymi Ziegleri *Viris illustribus Germaniæ, Darmstatinus annotavit. Verisimilior itaque est Chronici Oivinensis narratio, quam ascribo: Fertur quod cum Carolus Imp. in obsidione hujus loci ad expugnandum prædones ibidem latitantes, cum exercitu sudaret, & multam difficultatem pateretur in expugnando. Nam illi in castro ferta desperatione (Jovius lib. 2. Hist. Ultima necessitas in rabiem vertit, atque eos plerumque, qui penitus de vita desperant, ex timidis longe fortissimos facit) indurati, lapidibus & aliis jaculis plurimum molestabant exercitum, qui tamen finaliter expugnati sunt: unde Christianissimus & invictissimus Imperator pensata difficultate obtinendi hoc castrum, & recogitans de munitione illius fortissima civitatis Wyenna, repetivit cum admiratione in vulgari*, O wyn, O wyn, *quasi diceret*, o Wyenna, quæ es insignis & præclara civitas, vix crederem, me tantam difficultatem habere in tua expugnatione, sicut circa hoc vile & ignominiosum castrum. *Principes autem & militares in exercitu verbum Imperatoris, quod dixit*, o Wyn, o Wyn, *quasi pro eminus, id est, fortunato & memorabili dicto ex ore Imperatoris rapientes ab hoc eventu loco nomen imposuerunt: unde usque hodie vulgariter cognominatur* Owyn *apud* Bohemos: quamvis Alemanni *dicant* Oivin. *Hactenus* Chronicon. *Arcis nomine deinde cœnobium etiam vulgo appellatum est.* Hæc *Manlius.* Præter alia illa a beato Viro allata etyma, *tertium* sermone civium doctorum urbis Sittæ tritum circum ferri solet: (repetunt etiam illud *Balbinus Miscell.* Hist, Bohem. *Dec. I.* l.3.c.8. & *Joh Frid. Carpzovius Analect. Fast. Zittav.* P. 1. cap.22. fol. 148. & alii) nimirum e gallicis voculis *Oy bien*, id est, *ime bene*, esse compositum *Oybinum.* Cœlestinos enim Patres Carolo IV. Imper. quærenti, *Et bien mes peres vous en plaist il ce lieu?* respondisse ferunt: *Oy bien; Sire*; hoc audito Imperatorem jussisse, ut loci nomen *Oy bien* fieret. Sed antiquius omnino Carolo IV. Oibini nomen est; legitur enim in privilegio *Johannis Regis Bohem.* dato in *vigilia* festi *Margarethæ anno 1346.* (vid. *D. Carpzovius Analect. Fast. Zittav. Part. I. c. 22. fol. 148.*) mea igitur sententia videtur vero consentaneum a Venatorum Bohemicorum vulgari celeri sucate **O wen**, id est, o! *feras*, vel *ite feras! fera ursusve prope est.* Germanice **heraus**, **fort!** (a venatoribus enim primo inventus locus & ædificatus est,) nomen ortum compositumque fuisse. Ceterum de usu formulæ haud dubium, cum cujusvis linguæ homines ac milites imprimis eam adhibeant: sic *Simei* maledictis *Davidem* proscindens

Ze Ze egredere. &c. 2. Sam 16, 7.

Virgilius Æneid. 6.

- - - procul hinc, *procul este prophani*;
conclamat Vates, *totoque absistite loco.*

Et Eclog. 9. 2.

O Lycida vivi pravenimus advena nostri
(Quod nunquam veriti sumus) ut possessor agelli
Diceret: hæc mea sunt, veteres migrate coloni.

Chronicon Saxonicum hæc habet fol. 24. Weil König Carl (der grosse) auf S. Hülfenberg war, flohe sein Volck über das Wasser die Mone (sonst der Mayn) geheissen: Da kehreten die Sachsen wieder, und rieffen, Francke fort! Francke fort! und baueten daselbst eine Vestung, die nenneten sie Sachsenhausen, daß sie da behausen wolten, & fol 25 König Carl kam vermittelst Göttlicher Hülffe wieder zu seinem Volck, und vertrieb die Sachsen von ihrer neulich erbauten Vestung Sachsenhausen, und bauete auf der andern Seite des Wassers, da vorher die Sachsen stunden, und rieffen, Francke fort, Francke fort! eine andere Vestung, und liesse sie denen Sachsen zum Spotte, nach ihren Ruffen, Franckfort heissen, welche nun noch den Nahmen hat, und eine grosse Kauff Stadt geworden ist. Videatur autem etiam *Ditmarus Chron. Merseb. lib. 7. fol. 104. Johannes Melelius epist. ad Georgium Sabinum de relig & sacrif. Veterum Borussorum: peracto prandio funebri, sacrificulus surgit de mensa ac scopis domum purgat, animasque mortuorum, cum pulvere ejicit, tanquam pulices, atque his precatur verbis, ut e domo recedant*, **jedli pili dusṡice nuwen! nuwen!** *hoc est, edistis, bibistis animulæ, ite foras! ite foras!* Itaque *Oiwin*, &c. olim **Owen** Germaniceque vertas, **heraus hausen**, & latine *Exi feras.*

OLSTIRA, Elster, Sorabis **Halſtrow** & **Halſtrow**, nuper *Ponicaviorum*, nunc *Cnochiorum* oppidum, uno lapide Camentia Lusatorum super urbe distans; nomen, ut non nulli autumant, fert *ab amne Elystro* qui *Niger* vocatur, ab aqua nigra, quam ad Hojerswerdam recipit: contra alii *Elystrum* a sic dici ex oppidi nomine credunt. Oppidum enim Elster, *a pica ave* nuncupari: quod hæc avis tiliam arborem, in foro adhuc stantem, eo tempore, quo conditores Olstira.

res de nomine, quale ei dandum eſſet, diſceptarint, præter opinionem involavit. Hinc etiam *picam avem ſuper tilia ſedentem*, ſigillum oppidi & inſignia ejus referunt.

Opitium. OPITIUM, Opiz, Sorab. Pſowa ſubintellige wies pagus in diœceſi Milkelenſi, utrumque nomen Opiz & Pſowa, ex idiomate Sorabico ſumptum, Opiz ex Bohem. quidem Opice [Sorabis enim Wopiza,) id eſt *ſimia*, *ſimius*, ein Affe: & Pſowa id eſt, *canina*, ex adject. pſowy. pſowae *Caninus*, *a*, *um*. Credibile putem pago primum *Opitii* ſeu Opize nomen inditum fuiſſe, quod *ſimiam* conditores videndam præbuerint, cum vero peregrinum Sorabis fuerit animal, & *pro cane eam* habuerint, hinc Pſowam, id eſt, *Caninum pagum* magis quam Opize, id eſt ſimiæ villam dicere voluerunt. Germ. Hundhauſen & Affendorff.

Oſſigium. OSSIGIUM, Oßig, Sorabis Woßek, id eſt, Aſpenhauſen, Aſpenheim. (1.) Niemski Boßek, Deutſch Oßig. (2.) Serſki Woßek, Wendiſch Oßig, pagi ſupra Gorlicium non longe a ripis Niſſi fl. (3.) Woßek etiam Sorabis dicitur Großhayn, *urbs Miſnia*, pro quo corrupte ſcribunt Guosdek, it. Grozedek, vid. *Petr. Albinus Chron. Miſn. tit. 10. p. 260.* & *tit. 20. pag. 523.* ex Sorabica voce Woßek (Polonis & Bohemis Oßyka) id eſt, *populus nigra*, *ſeu tremula*, eine Aſpe; thema Woßa (unde etiam Woßeza) *idem*.

Oſtricium. OSTRICIUM, ap. *Chr. Manlium rer. Luſat. lib. 1. cap. 8* Oſteriz, vel Oſtriz, Sorabis Wotrow, aliis Woſtrojua, Polonis Oſtrow. oppidum ad amnem Niſſum, in præfectura Sittav. Nominis origo vel ex voce Polon. atque Bohem Oſtry (it. Sorab. Wotry, qui partim literam ſ. ſupprimunt, partimque W. capiti adponunt) id eſt, *acutus*, *acer*, *acerbus*, *aſper*, ſcharf: fortaſſis quod ſpatium perangustum & aſperum aquas inter & montes occupat: vel ex Oſtrow, Polon. & Bohem. i. e. *inſula*, *terra undique aquis cincta*: quia exundantibus Niſſi aquis, peninſulæ quandam faciem præbeat. Sic *Johannes Dlugoſſus Hiſtor. Polon. lib. 1. fol. 67.* Oſtrow Meklenburgici Ducatus *civitas*, *a loco inſula*, *in qua ſtat erectum*. *Tertio* æque alludit Polon. Oſtrojny, a, e, id eſt *cautus*, *circumſpectus*, cives enim cautos eſſe exundantes aquæ jubent. *Cœnobio Vallis Marianæ paret*: & pro *umbilico Gorlicii* & *Sittaviæ* communiter habetur; ad nam lapidem ſecundum ab utraque urbe diſtat. Germanice vi etymi vertas, Schalſenheim, vel Halb-Inſel, aut Sieh dich für.

Paulsdorffum. PAULSDORFUM, Paulsdorf, Sorab. Paulize (1.) Niemske Paulize, Deutſch Paulsdorf, it. Pohlsdorf in ſpecie: lapidis dimidii intervallo ab oppido Reichenbach; (2) Serſke Paulize, Wendiſch Pohlsdorf, prope Læbaviam: Ex nomine *Pauli conditoris* ſic dictum utrumque eſt. Powol Paulus Sorabis.

PFORTENA & Porta, apud *Manlium rer. Luſat. lib. 1. c. 12. & 20.* Pforten, Sorabis Brode, & diminutive Brodk, oppidulum Luſatiæ inferioris vicinum Foreſto ac Sommerfeldo, ſuperiorum memoria *Biberſteiniis Baronibus*, nunc Illuſtriſſ. Comitibus Promniciis ſubjectum. Traxit nomen ex Brod, voce Sorabica, Polon. Bohem. id eſt *vadum*, portus, der Furt, vel Pfort, Ebræis item ether, Pfortena.

POLSNITIUM ap. Chriſtoph Manlium rer. Luſat. lib. 1. cap. 8. Polßniz, al. Pulßniz, Sorab. Polſnlza, vulgo per antiſtæchon Poiznisa, Germanice vertas Halberſtadt, oppidum Luſatiæ Superioris a rivulo Polſniza, die Polßniz, qui id alluit, & Luſatiam a Miſnia ſejungit, ſic nominatum fuit ante ſesquiſeculum dynaſtia *Johannis Schlibii*, ſuperioris Luſatiæ Capitanei, *Manlius* lib. & cap. cit. noſtra memoria *Gottlobi Wertheri*, nunc jure hæreditatis *Maxenorum*: Polſniza lat. Polſoicius, proprie aqua dividens, intermedia, aut diviſa in dimidium, ein theilendes oder getheiltes Waſſer, das auf die Helffte läufft, ex Pol, Sorab (Bohem. Pül) medium, dimidium, halb, die helffte: dividit mox e fonte ſcaturiens *Obornum* pagum, nec non paulo poſt *Polſnitium*, in partes duas, ut, citerior ſit *Luſatia*, ulterior autem *Miſnia* terra: porro Polſniza, alius fluvius Luſatiæ ſuper. Germanis per metatheſin quandam die Plüßnitz, latinis *Pliſnicius*, transfluit *Beruſtadium* & vicinos pagos, in Niſſum ſe exonerans tandem ad pagum Nikeritz. Polsnitium.

POSTWITIUM Poſtwiz, Sorab Budeſteze pagus (ab Anno 1507.) Senatus urbis Budiſſinæ, a qua intervallo milliaris unius ad radices *primi montium Sudetorum* Sorabice Luben dicti, remotus diſtat: nomen Teutunicum corruptum e Sorabico; hoc autem compoſitum ex Buda *taberna caupona*: & verbo ſteju, ſto, ſtehen; quare latine quaſi tu dixeris, *Tabernam hic ſtantem habes*. Germ, Schenckenſtette, vel eine Schencke ſtehet da. *Sprewa* fluvius medium ſecat, ſtratus ponte ſaxeo, cui par non eſt in tota provincia. *Templum*, quod hic viſitur in gratiam Soraborum conſtructum ſatis amplum atque ſat elegans eſt, cujus *filia* olim in agro pagi Lilevitii frequentabatur: nec *domus curialis lapidea ſilenda erit*; *in cineres quidem incendio* (Anno 1676. die 30. Aprilis) redacta, paulo poſt tamen eleganter reparata: nam foſſa aquaria, aquis eo in rivo perductis, undique cingitur, licet in editiore planitie poſita ſit. Poſtwitium.

REGIUS *pons* Luſatiæ ſuper. ad Polſnicium fluv. in confinio Miſniæ, oppidum, Regius pons.

Germ.

Germ. Königsbrück, Sorabis corrupte ex priori Teutonico, Kunsberg; D. *Caspar Peucerus* in Idyll. *Patria*:

Amoute esse alii, quod malunt, vulgus ut effert,
Sive a poute nihil sit, vel ab arte refert
Regis fat Zochi disterminat, huicque cohærens
Limito, quod Mysium Polsena & amne solum.

Reichenbachum. REICHENBACHUM, Reichenbach, Sorabis Richbach, id est ad *rivulum usque pertingens*, (das da reichet bis an den Bach) oppidum Lusat. super. Gorlicium inter & Budissinam situm, a Gorlicio autem ad secundum lapidem distat, *Chr. Manlius rer. Lus. lib. 1. cap. 8. & lib. 6. cap. 59.* Aliis quasi *dives rivo* reich vom Bache. Hinc *Jacobus Poutanus* interpres *M. Zachariæ Theobaldi*, *divitorivium*, *vicus in Gorlicensium agro. Hist. Bell. Hussit. cap. 72. fol. 140.*

Rotenburgum. ROTENBURGUM, Rotenburg, Sorabis Rotenburk, oppidum Lusatiæ super. ad fluv. Nissam versus Boream ad tertiumque lapidem infra Gorlicium: nomen *a rubro castro* seu *turri* habere dicitur. Fuit quondam (an. 1497.) dynastia *Ottonis Nosticii*, testimonio *diplomatis Ferdinandi I Regis Bohemiæ* scripti an. 1544. *Christoph. Manlius rer. Lusat. lib. 1. c. 8. Rotenburgo* Erasmus Nosticius *imperat*: hodie *Godofredus Schneiderus*, civis Gorlicensis Anno 1450. ab Hussitis solo æquatur: Anno 1580. die 20. Augusti & Anno 1613. die *S Jacobi* in cineres totum subsidet, arce servata. Anno 1640. die 7. Sept. periit pars forum cingens, & anno 1680. denuo maximus domuum numerus. An. 1680. die 3. Febr. dynasta *Nosticius Lib. Baro* ad mensam cœnaturus, globulo bambardæ lethaliter trajicitur; sicarius gladio & rota punitur Budissæ anni ejusdem die 17. Junii.

Rulandum. RULANDUM, apud *Chr. Manlium rer. Lusat. lib. 1. cap. 8.* Ruland, Sorabis Rulant, oppidum Lus. super. ad Nigrum Elystrum. Videtur dictum fuisse olim Rugeland, quasi *terra seu oppidum, in quo justitia exercetur*, ex voc. Land, *terra, regio*, & rügen, i. e. *denunciare, indicare*, it. *accusare, arguere*; passim enim in Germania singulis fere annis conventiones paganorum oppidanorumque, præsente magistratu institui solent: quas Rugegerichte, seu Dingsgerichte, it. Gedinge vocant, repetitis juribus ac legibus plebis, die Rügen: singulique vi jurisjurandi adacti revelare tenentur, quæ vel sibi aut magistratui nociva sint, ut removeantur. Aliis quasi Ruheland, id est *terra seu ager respirans a cultura*; denique aliis tanquam *Rolandi* civitas, *a statua Rolandi* hic collocata, cujus tamen nulla vestigia apparent. *D. Caspar Peucerus Idyll. Patria.*

Saxonicis fuerit quod enim his antiquitus oris
Sedes & limes regibus imperii,
Comprobat a Maguo Witechindo nomen adepta,
Quod vallis reliquo servat oppidulo (Wittschenaco)
Et prius huc Francos regua extendisse, Rolandi
Utilis arx bello nomine dicta monet,
Qua Sorabo rursus quamvis cessere feroci,
Teutonicum mansit nomen utrique tamen &c.

Fuit autem, teste *Chr. Manlio rer. Lusat. lib. 6. cap. 32. Eilbergiorum* olim (anno 1363.) tempore Caroli IV. Imp. hinc *Gersdorfiorum* (anno 1547.) peculium: hodie S. R. I. *Comitem Carolum Sigismundum ab Hoym* dynastam reveretur.

Schmelna. SCHMELNA, Schmöllen, Sorab. Smelnow, pagus Lus. sup. in planitie montium sudetarum ad confinia Misniæ, ipsius Verdæ episcopalis ex Smelna, *juncus* Schilffrohr, unde & Smelsina *juncetum*, quod junco scirpoque abundet.

Schoenbriga. SCHOENBRIGA, Schönberg, Sorabis Schimberk it. Schumberk, id est *Pulcrimontium* seu *Pulcermons*, schön enim *pulcrum* & Berg *montem* sonat, posset etiam dici Sorabice Biela hohra, nam Biely, *albus*, i. e. *pulcer*, & Hohra *mons*, ratio nominis a situ sumpta, quod ad collem seu monticulum pulcre arboribus vestitum exstructa sit: vel quod pulcre ad montem sit posita, Schön am Berge, (1) *oppidum* in principatu Gorlicensi: *Christophorus Manlius rer. Lusat. lib. 1. c. 8.* Schonbrigam *Joachim Frencelii ad Conigshanum & Libenstainum equitis aurati civisque Gorlicensis hæredes tenent*: nunc Lœbiorum peculium. *Item lib. 6. cap. 110. Anno 1476. Olsnicius in via Leobergense prædas agens factis inde crebris excursionibus, Schönbrigam oppidulum, villam Rudolphi superiorem, Copperam & Reutenuciam pagos exussit.* Clatuit annis 1545. 1555. & 1556. In hoc oppido *Mathæus Friderici verbi divini minister* orthodoxus ac industrius, qui ut *a potationibus nimiis & ingurgitationibus*, ebrietateque suos & alios deterreret, singularia in lucem exposuit publicam Scripta dissvasoria, scilicet (1.) *diabolum potatorem*, den Saufteufel. (2.) *Libellum contra potatores*, quo exhibet (a) *chirographum Cancellariæ infernalis*, ein Sendschreiben des höllischen Satans und der Stände seines Reichs, an die Zutrincker. (3) *Literas suas ad potatores*, Sendschreiben *Mathæi* Friedrichs an die vollen Brüder in deutschen Lande. Præfationem inscripsit *Joachimo Frencelio*, supra laudato patrono suo. Confer *Theatrum Diabolorum* fol. 316-339. *edit. Francof.*

ad

ad Man. an. 1569. (2) *pagus* Lusat. super. in diæcesi Cunewaldensi, quinto supra Budissam lapide, ex utroque latere montes pulcros præaltosque habens.

Seidenberga. SEIDENBERGA, Seidenberg, Seidenberk, oppidulum Lusat. super. limitaneum ad Eurum: gaudet eo privilegio, quod inter sellas, hoc est dynastias tres præcipuas provinciæ suæ habeatur, juxta diploma Imperatoris Ferdinandi I. scriptum an. 1544. dicitur autem Seidenberg, *quasi* seit-am-Berge, quod sit conditum *juxta declivia montis seu collis*, habens tamen nomen suum mutuo acceptum ex pago vicino, Palæo-Seidenbergo, Alt-Seidenberg. *Christophorus Manlius rer. Lusat. lib. 1. c. 8.* Seidenbergum *pertinet ad Bohemiam*, (sc. ratione dynastarum, non terræ) *cornu cervinum quinque ramorum pro insigni gerit: Bibersteinii enim* (dynastis Fridelandiæ quondam, ad annum usque 1551. *juxta Annales Soraviæ MSS. Adami Bisseri*) *paruit, unde adhuc ad Fridelandensem Baronatum pertinet*; sic *ille*. Nostra memoria *Nosticiis* nuper, nunc *Einsidelliis* dynastis paret. Anno 1402. Haben Caspar van Gersdorf, und Peter Göldner Erbeichter zu Lauban, zugleich und mit einander das Städtlein Seidenberg um fünfftehalb hundert Marck gekaufft.

Sea. SEA, Seum, See, Sorab. Jysar, pagus in partibus Borealibus principatus Gorlicensis ita vocatus, quod stagnosus sit: Jysor enim Sorabis stagnum, lacus, eine See.

Sitavia. SITAVIA, cum T. simplici, quo modo etiam *sigilla* vetusta docent, & *diploma Wenceslai*, d. d. 1. cal. Decembr. an. 1290. Vid. *D. Carpzovius Analect. Fastor. Zittav. P. I. c. 4. fol. 45. 46.* *Zithavia* ap. *Jo. Dlugossum Hist. Polon. lib. 13. fol. 448.* *Szytava*, apud *Eund. lib. 1. fol. 16.* vulgo *Sitta*, *Zittavia*, Zittaw, Sitte, Sorabis Zitawa: Bohemiæ olim, at ab anno præter propter 1358. vid. *Doct. Carpzovius Analect. Fastor. Zittav. Part. I. c. 1. fol. 2. 3. 4.* Hexapoleos superioris amplitudine & merito suo tertia urbs: sita ad Nissam & Mandavum flumina, ipsiusque Bohemiæ limites ad pedes montium Sudetorum: claret Senatu inclyto, eruditis ac honestis civibus, Theologis piis, schola celebri, negociatione lintearia fausta, & pagis denique ædificiis atque incolis frequentissimis copiosissimisque. De anno conditus sui scripsit ἐπίγραμμα αἰνιγματῶδες, ut fertur, *David Crinitius Neopomuzenus* ab *Stavazoa*, quod ita sese habet:

*S*i tot concipiat tacita quis mente DecembreiS,
175. Quot vivens Abraham vidit in orbe pius.
*I*nde tot adjiciat messes, quot mæsta JacobI
Stirps, Ægyptiacis triste gerebat agris. 430.
*T*ot quoque conjungat brumas, quot tartara misiT 600.
Morte Philistæos Sangar ad ima viros.
*T*um tot iis annos David quot sceptra gerebaT 40.
Addat quot Moysi verba deditque Deus. 10.
*A*nnus erit volucri Nissus, quam præterit undA
Urbs, quando in Lusatis cœperat esse jugis.
*V*rbs celebris rebus variis, & divite cornV, 1255.
Cum natura suas larga ministrat opes,
*I*nde magis celebris forsan Primislaus illI
Alter fundator, qui fuit Ottogarus.
*A*uspice tam claro sunt mœnia prima locatA
Urbis ab extremis nomina disce notis.

Sed nos nominis originem ac rationem perscrutabimur. Annales Urbis MSS. ad annum 1255. hucita: Es geschah in diesem (1255.) Jahe, daß der Hochgebohrne Fürst Ottocarus genannt, ein König zu Böhmen, der kam auf den Plan und Gelegenheit, da itzo die Stadt Zittau stehet, und besahe das Land: und vermerckte des Landes Fruchtbarkeit, und bedachte seine Frommen, damit das Böhmeeland gemehret würde, und satzte die Stadt Zittau aus, und reitet also herum, als weit es ihm dauchte als die Stadt Zittau seyn solte mit Ringen und Gassen: und war herumgeritten nach dem zu rechten, als itzo die Stadt gelegen ist, van dem Creutzhofe herum zu dem Webeethor, hinter der Jüdengassen, und hinter den Fleischbäncken über den Neumarckt, bis wieder zum Creutzhof: Dieser Plan und Umschweif ward gezeumet, und die Leute baueten Häuser und Wohnungen, und samleten sich alda: und viel Gäste zagen dadurch, und besserten sich die Leute alda: und der König gab ihnen Freyheit, daß sie gar redlich baueten mit Abzeichnung der Stadt Ringen und Gassen: darnach nach etlicher Zeit (An. 1277.) kam König Ottocarus in seine Stadt, spürete und merkte die Mehrung der Einwohner, und grosse Zufuhre der Gäste; Da ward der König zu rathe, daß er wolte die Stadt ummauren lassen, und ließ eine Furche fahren mit einem Pfluge, und umreitet die Stade weiter, als sie zuvor umgriessen war, in alle der Weise, wie die Stadt nach heutiges Tages stehet; da nannte er die Stadt Zittau (1.) Zitta, das ist, sitz alda, und begnadet die Stadt mit solcher Freyheit, daß ihme die Stadt keine renten, nach Steuer geben durfte, sie thäten es denn van guten Willen aus Verehrung. Repetit eadem *Christopho-*

stophorus Manlius rer. Lusat. lib. 3. cap. 46. Annales Budissin. Part. Gen. cap. 9. Zittau die dritte Sechs-Stadt in Ober-Lausitz, ist anfänglich ein geringer Flecken gewesen, welcher (2.) von dem Getreide, (scil. voc. Slav. zito) dahin es mit grosser Mühe aus Böhmen geführt, abgeladen und verkaufft worden, den Nahmen bekommen, andere wollen, daß sie um das Jahr Christi 1255. vom Könige Primislao sey erbauet und befestiget worden, welcher soll zu seinen Unterthanen gesagt haben, Sitz da, und dahero den Nahmen Zitto erlanget. Andere wollen den Ursprung dieser Stadt Zittavia daher deriviren, als (3) Zedene oder Sidonia, welche den Marggrafen von Ringelheim, Manfredum, Brunitonis Sohn geheyrathet, habe sie das Städtgen damahls erbauen, und nach ihrem Nahmen nennen lassen: Deren beyder monumenta noch bey dieser Stadt vorhanden. &c. *Annales Gorlicenses:* vom Könige Primislao Ottogaro II. (al. III.) ist der neuangefangenen Stadt der Nahme Zittau q. d. Sitze da, gegeben worden. *Christophorus Manlius* rer. Lusat. lib. 3. cap 465. *Narrant alii, dum spatium urbis arvo designatur, Regem obequitantem jussisse lente duci aratrum, subinde, repetita voce* sesitt, *vel* sittig, ex qua (4.) *nomen Sittavia factum sit.* Alia etyma M. *Michael Retelius Sittaviensis, Scholæ Gedanensis Con-Rector in elegia sequenti confinxit:*

Sitta Bohemorum sub rupibus inclyta structa es,
Arcis ubi Oibina sub jove saxa jacent.
Sed dic, unde trahis nomen? quis & indidit? illud
De lingvis tractum pluribus esse liquet.
An (5) quia structor erat cultus bene moribus urbis?
Sic etenim mores gens Alemanna vocat,
An (6) quia pica loquax? quæ Grajo nomine σίττη
Dicitur, hæc de se nomina clara dedit?
Nam tibi facunda turba est numerosa puella,
Fallere quæ juvenes voce loquace potest.
Fertur in hanc picam mutatas esse Camænas,
Quæ vel adhuc lingva verba loquacis amant.
O utinam tales modo Sittaque σίττας,
Ut tua jam quævis pica Camæna foret,
Illa dedisse tibi conjectem nomina Musas,
Quas tamen hanc urbem semper amasse puto.
Vina fere dulces oluerunt mane Camœna,
Flaccus ait: res est vera, quod inde liquet.
Nam (7) Sittam ζυθὸν dicit cognatio monstrat
Litterula, qui te potus Apollo juvat.
Συθὸς enim Cereris cerevisia dicitur avi,
Quam satis egregio Sitta sapore coquit.
Pica lubens bibit hinc ζυθὸν quam Græcia σίττην
Nomine, sed Musam lingva latina vocat.
Ergo libet quoties Zythi sumsisse Camœnis
Pocula pro vino te dare mane puto.
An nomen fortita refers aliunde? quod inter
(8) Hexapoleis urbes ζῆτα relata jaces.
Ζῆτα velut sexta est in Græca littera lingva,
Inter sex urbes sextaque nomen habes.
Frugibus (9) an quod es alma bonis? nam docta vocavit
Frumenti varios Græcia σῖτα cibos.

Porro ita idem *Retelius* elegia ad *Dornspachium:*

Urbs jacet ad montes contermina structa Bohemos,
ad nubes quorum quercubus exit apex.
Nomine quam miro vocat hospes & incola Sittam,
Forte (10) quod ad nemorum sit sita *Sitta plagas.*

D. Benjamin Leuberus tr. de Marchion. Lusat. cap. 2. f. 26. Es mag dem wohl also seyn, daß die Stadt von einer Fürstin, (es mag nur gleich dieselbige, wie Reusnerus in Stemmate Witichindeo p. 53. & in Op. Basilico Part. 3. p 270. Czytava, oder wie der Autor der Zittauischen Canzley will, Zittavia, oder wie Zeillerus und Dresserus meinen, Zedena oder Sidonia geheissen) den Nahmen bekommen, und so viel heisse, Zittow, das ist (11) Zittena Au, eine Awe oder Ort Landes, der Fürstin Zitte gehörig. Es ist aber diese Zitte, Zedena, Sidonia oder Chytava eine Gemahlin und Wittibe gewesen eines Manfredi, welcher ein Sohn gewesen Brunitonis, wie ihn Dresserus und Zeillerus nennen. Aber Reusnerus sagt angezogener Oerter, sein Vater habe Brunico geheissen, und derselbe sey gewesen filius Brunonis, nepos Friderici, pronepos Dietgremi, abnepos Wirekindi, junioris comitum Wethini, dominorum Budsseciæ. Celeberrimus *E. M. Johannes Theillius* Programm. CXLII. p 8. seq. huc etiam ita: *Quod ipsum nomen & originem Zittæ concernit, de eo non adeo liberandum esse putem, si modo constiteris, quod & hodieque constat, urbem esse situ commodo, agro fucundo, moribus probis, religione sincera, populo forti, Republica optime constituta; quod ipsi Deus misericordissimus perpetuum esse faxit.* Matthæus Dresserus *ἀπὸ τοῦ σίτου, quod est frumentum, videtur deducere voluisse. Vetusti quidam Annales a Zythavia, Zittavia, Sedena, seu* Sidonia, *pia & illustri femina, Christianissimi Principis Manfredi uxore, quæ anno Christi M. XXI. Idibus Julii obiit, inque*

eo loco, quo urbs est hodie, cœnobium Benedictinorum fundaverat; unde & litera Z in insignia urbis mansit. Licet vero tralatitium sit, urbes a conditoribus suis nomina gerere, ut Perusiam a Persio seu Perusio Trojano, Capuam a Capuo Ænea commilitone (cujus alter commilito Antenor Patavium condidisse dicitur) Romam a Romulo, Constantinopolin a Constantino, & Alexandrias multas ab Alexandro M. hæ tamen & alia plures longe plus celebritatis ex suis moribus & rebus gestis sibi collegerunt, quam nominis & famæ ex hisce conditoribus. Omnino itaque longe celsiorem gloriam a Regis filio nacti sunt Zittani, quam a Regis filia, nempe dum Wenceslaum IV. Regem Bohemiæ IV. Premyslai III. Ottogari filium per annos aliquot faucte habuerunt, & liberaliter educaverunt, quod & is postea cum insigni gratia & favore regio fassus est. Porro aliquatenus videri queat jejunius, Sittam dici quasi sitam, nonne & Budissa nostra sita est? hinc fidicines & vetus formula inscriptionum, H. S. E, id est, hic Situs est. Nolo alia huc adferre. Quod si tamen etymologiis, in quibus plerumque sumus ἕτοιμοι πρὸς λόγους, οὐκ ἔτυμοι, & allusionibus indulgendum fuerit, eadem ego ratione vocabulum urbis deduxerim ex principe lingva, quam alii a principe fœmina: facile, inquam, est arcessere. (12.) Zittam a עֵדָה seu עֵידָה *Zedah, qui est* cibus seu commeatus venatione, *hoc est, industria ac labore acquisitus, ex quo incolarum patesceret laboriositas & industria, liberalitas & beneficentia, cujus rei testimonia desumere possumus* ex *Exod.* 12. v. 39. *1.Sam.* 22. v. 10. *Psal.* 78 v. 25. *Psal.* 132 v. 15. *Vel etiam* (13) a - - Ziz, flos apertus bractea, lamina: *literas* enim Z. S D. & T. *esse inter se ἐυμεταβόλους. harum rerum* eruditi & norunt & concedunt. Interim tamen vetustis ego Annalibus nihil detractum volo - - Mihi, ut paucis quamcunque meam symbolam adjiciam, inter tot etyma *Zittaviæ* illud peregrinis non displicet, quo urbis nomen a žito, voce Bohem. Sorab. Polon. i. e. *frumentum* Getreide, derivatur, Rationibus his quidem motus, quod (1) *Zittavia* Bohemici sive Ducatus sive regni urbs antiqua fuerit. Bohemi autem ut & conditores urbis, quicunque fuerint, Slavice, non teutonice locuti sunt. (2.) Nec *Premyslaus* natione Slavus, alio sermone, præterquam Slavico usus est, hinc etiam quod Slavus ipse esset, ne ad Imperium a Principibus Alemanniæ sublimaretur, *Gregorius Papa dissvasit.* vid. *Christ Manlius rer. Lusat. lib. 3. cap. 43.* (3.) Regio urbis frumenti ferax est, divesque agris. Denique (4.) Scriptura nominis Slavicam redolet indolem: nam Zitaw, Zitavia vel Zitawa, scribitur Z. litera & valet S. lene; unde germanicis etiam Sittaw & Sitta & Sitte vocatur. Proinde *Zitavia* idem atque locus frumenti, triticive ferax; Germanis eine gute Korn - Weitzen oder Getreyde - Stadt: Ebræis בית־לחם. *Bethlechem, Bethlehem.* Zito autem vox Slavica, ut & adfinis Græca σῖτος, ex Ebræo חטה *Chittah*, triticum: radix חנט *chanat*, edidit, protulit, protrusit frumentum.

SONNEWALDUM, Sonnewalde, Sorabis Hrodžischczo, seu Rodžischczo, it. Grodžischczo, oppidum Lusatiæ Inferioris castro ornatum ad rivulum Dobram, uno lapide distans a Finsterwaldo, Calovia & Kirchhâna. Sonnewalde ex lingva Teutonica, quod silva (wald) hic sit rarior, & clariorem lucem *Solis* (der Sonnen) mortalibus conspiciendam præbeat: quod utrumque Finsterwaldo vicino deest. *Christophor. Manlius rer. Lusat. lib. 1. cap 12.* Sonnewaldum *superioribus annis exustum, Comitibus Solmensibus subest; ex hac familia juvenis quidam generosus, Dominus Johannes* Comes de Solms & dominus in Mintzenberg. *cum Bernhardo Breidenbachio Camerario, decanoque Moguntino & Philippo Birckio equerio, ut Valla verbo utar, Hierosolymae ad sacrum sepulcrum & inde in montem Sinai ad divam Catharinam profectus anno 1483. & confecto utroque itinere, in reditu dysenteria correptus, Alexandria in Ægypto, ibidem diem suum obiit eodem anno, ipsa nocte, qua festum omnium Sanctorum præcedebat, ad S. Michaëlem in templo Jacobitarum, ubi est sepultura peregrinorum Christianorum, tumulatus: ut testatur Breidambachianæ peregrinationum istarum historia*; sed Hrodžischczo vel Grodžischczo ex hrod (alii rod) seu grod, *castrum, arx, locus munitus & septus*, eine Veste oder Vestung. Thema hrodžu seu grodžu (Polon. Grodze) *sepio*, munio, ich verzäune, bevestige — Sonnewaldum.

SORAVIA, & *Sorabium* apud *Christophorum Manlium rer. Lusat. lib. 1. c. 12.* urbs Lusatiæ Infer. *Illustrissimorumque Comitum Promnitiorum sedes*; Germ. Soraw. Sorabis žarow: id est *urbs gruum*, Kranich-Stadt: Sorabis enim žerawa & Polonis atque Bohemis žoraw *grus*, ein Kranich. Alii aliter: scil. a žarużu, quod *lugere* Sorabis valet, quidam derivant. *Christoph Manlius rer. Lusat. lib. 1. cap. 31.* Ad Soraborum *vocabulum alludit & Soraviæ nomen, quod oppidum est Lusatiæ Infer. & pagus in districtu Gorlicensi. Adamus Büsserus Consul Soraviensis in Chron. MSS. Sorav. fol. 11.* Wenn, wie, und von wem Sorau erbauet, und einen andern Nahmen bekommen hat, habe ich nicht aus Schrifften, oder sonst, gründlichen erfahren können: als, wie mich etliche Leute berichtet haben, die es ohne Zweiffel von ihren Eltern oder Groß-Eltern gehöret haben, so sey derselben Fleck, darauf es gebauet, und noch heutiges Tages stehet, eine lange sauer alte Aue gewesen, welche sich bis an das Vorwerck — Soravia.

Alt-

Ist Sorau genennet, erstrecket: Bey welchen Vorwerck und Wiese hierum erstlich ein Fleck oder Marckt erbauet, und Soran, nach Gelegenheit der Sauren Auen genennet worden, und ist alldo verfallen Eisen und gemachter Arbeit viel gefunden worden; hernachmahls aber ist die Stadt besser hierein gebauet worden: und ist anfänglich das Kirchlein zu S. Peters genennet, hinter dem Schloß die Peau Kirche gewesen. *Schneider Serutin. Histor. Lusat. Part. IV.* Soraw: man achtet diesen Ort für der ältesten einen im Lande, und will, daß er nach vor Caroli M. Zeiten von den Soraben seinen Anfang und Nahmen bekommen. Wie denn noch heute bey Tage hierinn viel Wenden ouf den Dörffern wohnen, dorunter etliche Zeidler genennit werden, die so gor leibeigen seyn sallen: in der Stadt aber wohnen mehrentheils teutsche Leute, die gleichwohl sich beyder Sprachen zu gebrouchen wissen, *Joh. Sam. Magnus Descript. Urb. Sorav. edit. Lips* anno 1710. in præfat. Ich will mich hierinn nicht longer oufhalten, woher die wehrte Stadt Soraw ihren Nahmen bekammen; ob Sorau heisse von denen Sorabis und Wenden, nach des gelehrten *Michaël Neandri in Orbe Terræ* Part. 1. p. 89. 90. 91. und anderer Gelehrten Meinung, oder aber von der Gegend und der Sauren Aue, dorinnen es liegt: oder aber von dem Götzendienst, welchen ehmahlen unsere blinde Vorfahren als Heyden der Sonnen auch allhier geleistet, wenn sie aufgegangen, indem Sorau Anno 1384. Zorau Anno 1411. Zor, Zaro und Zara genennet worben; welches denn ein Wendischer Nahme und so viel als die Morgenröthe (Serio, Sorabis: Zaro, Bohemis: Zorja, Polonis aurora, ex Ebr. שחר Sohar, splendor, radix Sahar splenduit) heisset, die der Sonnen Aufgang mit sich bringet; Sonsten ist auch noch dieses hierbey wohl zu mercken, daß unser seliger hochverdienter Herr Superintendens Herr *M. Ludovicus Lucius* in seinem Sorav. Vale p. 50. bey Benennung unser Stadt Sorau seine gute Gedancken gerichtet auf das Ebreische Wort שׂרה i.e. principale und nicht unrecht; alldieweil ja unser Sorau oder Soro unter denen Herrschafften unsers gnädigsten Grafen und Herrn die Zierde, Crone, Säule Mutter und Residenz ist.

Spremberg. SPREMBERG apud Scriptores *Academ. Witeberg.* Tom. II. p. 168. Et *Sprembergum* ap. *Christoph Manlium rer. Lusat. lib. 1. c. 11.* Spremberg, Sorabis, Lusatiæ Inferioris Grodk superioris Hrodk, vel Rodk per aphæresin. *Manlius* loc. cit. Sprembergum, *cui olim* Grodcaviæ *vocabulum* (fuit) *Carolus IV. anno 1360. emptum Lusatiæ Inferiori adjunxit; inde etiamnum insigne gerit Leonis Bohemici cum cauda duplicata: sed qui in eodem oppidi templo alibi albo, alibi nigro colore pictus visitur.* GRODCAVIA, mallem Grodcopia (quomodo Grodkau. vel Grodkow & *Grodcovia* oppidum Silesiæ, vid. *Nicol. Henelius Silesiogr. Renov cap. 7. p. 201.*) ipsissimum nomen Grodk est, quod etiamnum hodie Sorabi Lusatiæ Inferioris lingva & ore suo utuntur, diminutivumque est, id est, *castellum*, *castrum minusculum*, eine kleine Burg, ein Schlößlein, vel Schlößel ex Grod, i.e. *arx*, *castrum*, *acropolis*, Sorab. Inf. Lusat. & Polon. Hrod, Sorab. Lusat. Super. Moscovit. Gorod & Bohem. Hrad. *Sprembergum* autem vel Spremberg, teutonice dicitur quod *Sprewa amne alluatur, & colliculis quibusdam septum* sit; credam tamen antiquum nomen urbi Spreeburg fuisse, id enim nos Sorabicum vocabulum docet: unde Spremberg, u in e mutato, *per antistæchon* saltem natum.

SPREWA, ap. *Ditmarum Chron. Merseb.* lib. 6. fol. 64. *Sprowa*, ap. *Jo. Dlugossum* Hist. Pol. lib. 1. fol. 16. *Sprovvna*, ap. *Commentatorem Vincentii Kadlubkonis Hist. Pol.* lib. 1. f. 624. *Spreoa*, in epitaphio *Rhagii*, *Sprea*, *Reinero Reineccio* in indice *Ditmari*: Germanis die Spree, Bohemis Sspre, Sorabis Sprowa & Rieka communiter, pater & princeps fluviorum Lusatiæ superioris, ita dictus, forsan ex vocabulo Bohem. & Polon. Sprawa, id est, *negotium causa, factum, actio, lis, quæstio; puta*, quia a fonte suo, ex quo scaturit, usque ad urbem Budissinam, Lusatiam secernit a Bohemia & Misnia; causasque litium de finibus summovet: Differunt autem A & O. Sprowa & Sprawa per antistæchun: sic *Prooo*, seu *Provvo*, idolum Slavorum ex Prawo: Et Sprettaw, *Sprottavia*, urbs Silesiæ ex Sprzatam: Et Stroja, pagus Lusatiæ Sup. Germ. Warte, seu Seeworte, a Straj, *excubia*, vigiliæ &c. Ceterum malim tamen *Sprea* vocabulum, quotquot sunt, ex Germ. spreien ducere; a Svevis autem veteribus ea nata, perque traditionem ad Sorabos perlata fuisse credam, quia in usu his nomina fluvii adeo non sunt. De ortu ac ostiis *Sprea*, ita *Johannes Dlugossus Hist. Polon.* lib. 1. fol. 16. Sprowa, *ejus fons ex alpibus circa villam* N. ostia *inter monasterium Nova-Cella* & *Francofordiam.* Supple & corrige, Ejus *fons ad radices Sudetum montium ad villam Gersdorf, in agro pagi* Ebersbach, *siti in districtu urbis Sittavia: ostia partim ad villam Lessovo supra Francofordiam, partimque ad Spandam, ubi Havelo juncta paulo post in Albim sese exonerat. Stanislaus Sarnicius in Descript. Polon.* sub voce Svevi fol. 1879. edit. Lipf. an. 1712. *Flumen* Sprea *oritur* ex montibus Sudetis duobus (lege tribus) milliaribus a Budissino urbe Venedorum *Germanorum.* Sed audiendus quoque *Christoph. Manlius*; ita enim ille *rer. Lusat. lib. 1. cap. 26. Sprea in radicibus montium Bohemia* h. e. *Sudetum oritur*

Sprevva.

prope Slucnaviam & Tollensteinum oppida, & arcem ditionis Slcıniciorum in Sprembergo, vel potius Jerigesvvaldo pago, in prato, secundum Willichium (hodie diceret, si in vivis esset, *in Jerisvvaldi olim pagi diæcesi, ad pagum NeoGersdorfium situm in præfectura Urbis Sittavia, & quidem in prato pagi* Ebersbach, *dimidii milliaris fere spatio infra oppidum Rombergum) ubi agrestes, cum propter montium* (vicinurum) *asperitatem, agriculturam exercere minus queant* (lini textura atque) *ligni sectu victum quaritant, & multas scandulas divendunt ad tecta domuum, quæ in Lusatia & Silesia pleraque sunt scandulata: duobus juxta eundem* Willichium, *&* Peucerum, *vel secundum* Brotuffum, *quatuor* (forte ratione fluxus) *ut nos observavimus,* tribus milliaribus Germanicis communibus supra Budissinam *ad Austrum. Hujus mænia præterlapsus, postquam Sprembergum quoque, quod nomen ab eo suum accepit, utrinque alluit; Cotbusium petit, ubi juxta arcem, molam artificio & utilitate insignem agit. Postea ingens tum latitudine tum longitudine silva, a Sprea,* Sprevica *dicta Cotbusio Lubinum usque extenditur. In ea flumen inter alneta, quæ ibi sunt plurima, & betulas sese diffundens, maximam suppeditat copiam laudatissimorum pisciculorum, quos* fundulas Albertus vulgo fundulos; Rodeletius cubitides fluviatiles barbatulas; Gesnerus mustulas fluviatiles minimas: Georgius Agricola & Willichius *male* gobiones fluviatiles; *alii aliter appellant.* Johannes Langus V. Cl. *de his piscibus interpretabatur* barbatas, *quorum mentio est in historia Milonis ejus, pro quo orationem habuit* Cicero: *commendantur autem gobitides Cotbusiana a magnitudine & sapore, præ aliis quorumcunque fluminum & locorum: alnorum corticibus Willicho autore, non aqua solum Sprea infecta nigricat, sed & pisces nigriores sunt, & propter virtutem astrictoriam, cute & carne densiore, atque ita palato gratiores. Mox Lubini mænia relinquens trajectum recipit, qui neque hodie nomen amisit, etiamsi ponte ibidem junctus sit, maximaque est eadem parte ejusdem flexura, unde curvum Spream nuncupant, quousque Bescoviam perveniat. Supra hanc lacum influit, quo ad oppidum rursus egreditur. Hinc Furstenwaldum, Witichio teste, & inde per Copenicum, Berlinum, quam urbem Autoa vocat, confluit, eamque a contiguo oppido Colonia segregat, & arcem magnificentissime extructam Illustrissimi Electoris Brandenburgici* (*nunc item Potentissimi Regis Prussia*) *sedem alluitur. Ita Lusatiam & Marchia Brandenburgensis partem emensus Sprea, cursu a Septentrione in occasum reflexo, circiter duo a Berlino milliaria, ad oppidum Marchia & arcem natura arteque munitissimam Spondam intercidente nomine miscetur Havelo, qui postea non longe ab Havelburgo ab Albi excipitur. Hæc est recentissima & verissima Spreæ historia, partim a Willichio, partim a nobis observata: Cum qua facit parva illa Germania tabula chronographica, jam olim a Tilemanno Stella edita.* Hæc *Manlius.*

STORCHA, Storche, Sorabis Baczon, pagus Lusat. Super. in diæcesi Gidensi, id est, *Ciconiarum sedes,* Baczon enim *ciconia* Sorabis, liegt auf der Höhe, da also zureden nicht Menschen wohnen, sondern Störche nisten solten, hat sandichten Boden. Storcha.

STRELA, Strele, Sorabis Tzielan, pagi Lusat. super. corruptum nomen, pro Strelan seu Strzelan; solent enim Sorabi molliorem sequentes sonum vocum per syncopen in medio, literam R quandoque absorbere atque occultare, ut ne audiatur in pronunciando: Sic ipsis trebam & tzebam *indigeo*: trji & tzi vel zi, *tria* &c. ex Strela Bohem. vel Strzala Polon. hoc est *sagitta, jaculum, telum*; ab hoc quoq; verbum strzelam, Pol. vel Strjliti, Bohem. (Sorabis tzielin, & tzielim,) Sagittare, jaculari, schüssen. Et strelio seu streliz Polon. strelen seu strelez Bohem. (Sorabis tzylz) *sagittarius, jaculator, sclopetarius*: Sagittæ enim vel jactus teli intervallo spatioque fere (eines Bogenschusses weit) ab urbe Budissa distat, Senatuique paret, uno excepto colono, spectante ad Pro-Marchionem Provinciæ. Ex eodem *Strela*, Strele, Strelow. Pirnensi monacho *Streyle* oppidum Misniæ, ad Spatium sagittæ emissæ ab Albi *diremptum*: Et *Strela* Strelen, *Cromero Strelinum* oppidum Silesiæ ad Olavam fluvium. In insigni etiam minuri hæc civitas habet literam S, quam *Sagitta* decussatim penetrat: forsan ideo, quod ipsum nomen Struzala. Slavice Poloniceque *Sagittam* significet: *Nicol. Henel, Silesiogr. Renov. Part. I.* c. 7. p. 524. & 525. Strela.

TAUCHRIZIUM, Tauchriz, Sorabis Tuchrize it. Tuchorz, uno cum dimidio milliari supra Gorlicium ad rivulum Goilam & brachium Polsnicæ: Gersdorfiorum sedes anno 1584. dein ab anno recuperatæ salutis supra millesimum sexcentesimo & duodecimo, *nobilium Warnsdorfiorum*, quorum etiam peculio Logaw & Taubenheimium fuere. Videas hic templum non admodum quidem magnum, perelegantem ac amplam aulam, annis 1703. 1704. 1705. & 1706. incendio funesto anno 1686. in cineres redacta priore, exædificatam: nec non viridarium anno 1702. primitus adornatum: denique pratis peramænissimis amplissimisque, & alneto a septentrionali parte atque agris fæcundis, vivariisque a ceteris lateribus pagus sic cingitur undique, ut credere possis amœnissima loca Thessaliæ *Tempe dicta* ab *Æliano que Var. Hist. lib. 3 c. 2.* Tauchrizium.

descri-

descripta, huc collocasse naturam: de etymo *nominis* ita *M. Georgius* Gottlob Pitzschmann in *Orat. funebr.* pag. 24. seq. edit. Lips. an. 1702. Ich lese in beglaubten schrifftlichen Urkunden, daß dieser Ort nicht jederzeit Tauchritz geheissen, sondern es hat ihn in dem 1097. Jahr nach Christi Geburt Herr Johann von Gersdorff, welcher eine gebohrne Schleinitzin zur Ehe gehabt, mit dem Nahmen Tauber besessen: alldieweil sich aber sein Sohn Nicolaus wider seinen Willen und Geheiß öffters in Schwimmen und Tauchen geübt, einesmahls aber darüber jämmerlich ertruncken, so habe er in rei memoriam, sich dieser thränseligen Begebniß zu erinnern, aus dem Nahmen Tauber, Tauchritz gemacht. Sic ille: referam propter terminationem *iz* quæ indicium signumque Mavici nominis est, ad Tchow, voc. Sorab. Polon. & *Bohem* i. e. *viverra putorius* eine Illis oder elteis: sic der Taucher Tuchor, quod feri ejus animalis copia aliquando hic facta fuerit. Hinc Tauchritz proprie Iltenohausen.

Triblavia. TRIBLAVIA, ap. *Christoph. Manlium rer. Lusat. lib. 1.* Germ. Triebel, Sorab. Tribela, Tribla, oppidum Lusat. Inf. & quasi medium Moscovium inter & Sprembergum: Vulgo *a tribus bellis* derivant. Malim dictum olim Treblo ex Sorab. Trebam, i. e. egeo, indigeo, it. audeo, nam ex trebam perfectum Jaßym trebat & in neutro genere wom je trebalt; Unde Trebalo je miesto, oppidum quod eguit, aut ausum est.

Tschirna. TSCHIRNA, Zschirna Sorabis Czorna (1) pagorum & (2) amnium in agro Goriicensi nomina: id est, nigra *villa* seu *aqua*: Ex Czorny, *a, e, niger, a, um*, sic Czarna seu Czorna sub intellige Woda, (Schwartz-Wasser) fluvius Poloniæ, apud *Joh. Dlugossum Hist. Polon. lib. 1. fol. 13.* Ex Czarne, lacus terræ Lublinensis, *apud eundem, loc. cit. f. 26.* Deniqꝫ Tschirne, Tschirns (Czorny) id est *Nigrinus*, Schwartz, vocabula *familiarum* apud Lusatos: Hinc *Tschirnii* quoque, & *Tschirnitii*, quod clypei eorum *albi pem* si stant: nec non *Tschirskii* & *Tschirnhausii*, quorum insignia *nigro colore bonasove* gaudent.

Veteschovia. VETESCHOVIA, (Lusatiæ Inf. urbs) apud *Christ. Manlium rer. Lusat lib. 1. cap. 12.* Fitzsche. Vetzschke, Vetzschko, quæ corrupta nomina sunt, ex Sorab. Witoschow seu Jiroschow, rectius Litoschow, vel Lietoschowa, sonat hoc utrumque quasi tu dixeris latine *locus misericordiæ*, Ort der Barmhertzigkeit. Sorabis enim hodieque Litoschzimy Pol n Litoscimy, & Bohemis Litostiwy, misericors, quod a Litosc Pol. vel Sorab. Litoscz misericordia, Thema Lituju & Litujem, Sorab. (Sorabis Inf. Lus. Liutuju, & Liatujom) *dolorem capio, indoleo, dolore afficior, it. misereor* Leid tragen, sich bekümmern; Hinc Lito, *subst.* quoque, sed Liuto, Sorabis Inf. Lusatiæ *dolor, miseratio*, das Leid, die Bekümmerniß.

UJESDUM, Uhyst, Sorab. Wujesd pagorum Lus. Sup. nomina: (1) ad sylvam Taucheranam, *Senatus Budissini* peculium, (2) ad Spream fl. sedes Dominorum *a Mezerad* ex Wujesdu Wujesdzie seu Wujesdzem, *evehere equo aut curru*, it. *exeo*, ausfahren, ausziehen, wo man aus dem Walde ausgehen, oder das Wasser durchfahren kan. Etiam Wugezd, *exitus*, *egressus* Bohemis. (3) Wujesd, pagus in diœcesi Kitlicensi, Germ. Breitendorff, de quo supra. Ujesdum.

UNWURDA, Unwürde, Sorab Wuher, pagus spatio dimidii milliaris infra urbem Læbaviam, peculium *Dominorum ab* Hund. Ex Wuchor, Sorab. (Pol. Ugar) id est *ager requietus, novalis ager:* ein Brachacker, it. eine Brand-Ader; hoc autem ex verbo Wuhorin seu Wuhorim, exuro, deflagro, ausbrennen, es mag vor alten Zeiten etwa ein wüste Feld gewesen seyn, das man ausgebrandt und zubereitet hat. Unwurda.

WEIGSDORFFUM, Weichsdorff, Sorabis Wuhamjize, (1) quasi Weidsdorff, pagus *supra Budissam* in paræcia Cunewaldensi, a *pascuo publico* sic dictus. Wuhon enim *ager compascuus*, die gemeine Treibe, oder Vieh-Weide, quod sumptum ex verbo Wuhenim, vel Wuhonim, i. e. *armenta & greges pastum educere.* (2) Weichsdorff, pagus *juxta Sittaviam* ita dictus ex weichen, vel ausweichen, *viam alicui dare, locum concedere, removere, retrahere se*, sic & Wuhancjize Sorabis, ex Wuhonim, quod itidem *removere se*, vel *locum concedere alicui significat.* Ceterum causa nominum ex eo nata est, quod hic pagus ad limites Bohemiæ sit positus, quos *lapis terminalis, aliudve signum* signarit. Apud Christianos olim erat lignea crux, cui imposita manus & gladius (in signum der Gerichte über Hals und Hand,) & germanice dicebatur ein Weichbild, (aliis Creutzbild, heiliger Stock, it. Weitbild, & Weitbiet, weil das Recht so weit gehet, als das Gebiete) dieweil man bey einem solchen Bilde wieder zurück weichen muß, und einem andern nicht weiter in sein Gebiet greiffen darf. Weigsdorffum.

WEISSENBERGA, Sorabis Woßberk, corrupte ex Germ. Weissenberg, id est, *albus mons, Leucorea*, Wittenberg, oppidum Lusatiæ Super. Budissinam inter & Reichenbachum ad Aquas Libicas sive Lœbavienses, quibus alluitur a meridie & occasu: sic autem vocatur, quod in *colle seu monticulo albescente*, (hoc est, virgultis & arbustis vacuo,) sit collocatum. Ab civibus Sorabicis incolitur, & pertinuit quondam fide ac Weissenberga.

ſubjectione ad dynaſtas modo Maltianos modo Grædicianos: ſeculi autem ſuperioris anno vigeſimo & ſeptimo (1627.) exemptum & libertate ſua donatum eſt; habens nunc defenſorem protectoremque immunitatis ſuæ, ſuffragio libero ſelectum, *Capitaneum ſupremum curiæ provincialis.*

Weiſſigium. WEISSIGIUM, Weißig, Sorab. Woßoka, pagus (1) in agro Budiſſino (2) in diœceſi Königswartenſi, hoc eſt, *Altus* Hochdorf. *ob ſitum editiorem*, Woßoki enim, fœm. Woßoka, & neutr. Woßoka, *altus*, *excelſus*, *a*, *um*.

Wigandsdorffum. WIGANDSDORFFUM, Wigandsdorf, Sorabis Wigancziże, oppidum metallicum Luſat. Super. in extremo ad Eurum provinciæ angulo ſitum, parsque pagi Meffersdorffii, ex quo ortum, privilegio atque indultu Electoris glorioſiſſimæ memoriæ *Johannis Georgii II.* dato anno poſt Chriſtum natum, ſupra milleſimum & ſexcenteſimum, ſexageſimo ſeptimo, Novembris die decimo. Nomen, quod quidem origine Teutonicum eſt, fundatori ſuo debet, Viro nobili ac ſtrenuo *Wigando a Gersdorf*, cujus proſapiæ clariſſimæ hodieque paret. Duabus etiam nundinis anniverſariis ſolennibus, præter encœniales gaudet, quarum primæ ſeptimana proxima a Georgii & ſecundæ a Margaretæ diebus celebrantur: hebdomadarias autem quovis die ſecundo, hoc eſt, Lunæ inſtituere ei permiſſum eſt.

Witgenavia. WITGENAVIA, it *Witigenowe, in literis fundationis Stellæ Mariæ*, Germ. Witgenau, Sorabis Kulow, oppidum Luſat. Super. ad Elyſtrum. cives privatim publiceque lingua loquuntur Sorabica. Nomen Sorabicum ei a pago vicino Stary Kulow (Germ. Keule) i. e. *a Veteri Culovio* acceſſit. Hinc Nowy Kulow, olim dicta civitas eſt, id eſt, *recens atque rotunda ſeu ſphærica.* Kulia enim Sorabis Kula, Pol. & Kule Bohemis, *globus*, *orbis*, *ſphæra*: utrumque etiam tam oppidum quam pagus hemicycli figuram propemodum refert. De ortu *nominis Teutonici* Witgenau quid alii ſentiant, ita *Schneiderus in Scrutin. Hiſt. Luſ. Part. IV.* Witgenau, die Wenden ſollen dieſen Ort in ihrer Sprache Kulow heiſſen: er wird von etzlichen für gar alt geachtet, und vorgegeben, daß er ſeinen Anfang und teutſchen Nahmen von dem Sächſiſchen Hertzoge Witekindo dem Groſſen, ſo mit Kayſer Carolo M. und deſſen Sohne, dem Jüngern König Carolo ums Jahr Chriſti 789. und 806. wieder die Sorben und andere Wenden gekrieget, überkommen habe, und mit dem Städtlein Rolond ſchon ums Jahr Chriſti 790. in eſſe geweſen ſey; Andere aber ſind der Meinung, es habe den Nahmen vom Herrn *Witigone* von Camentz, ſo Biſchoff zu Meiſſen geweſen, und dieſes Städtlein dem Stifft Marienſtein zugewendet haben ſoll, wie ſolches auch der fundations-Brief ausweiſet, welches auch der Warheit ähnlicher zu ſeyn ſcheinet: ſonderlich, weil gewiſſe Nachricht iſt, daß die Kirche alhier vor Zeiten nur ein Fillal geweſen, und nach Croſtitz, welches Dorf eine unter den älteſten Kirchen dieſes Landes haben ſoll gehöret habe: Deßgleichen daß allererſt Kayſer Carolus IV. dieſem Städelein einen freyen Jahrmarckt zu halten zugeloſſen haben ſoll. *Jacobus Ticinus Jeſuita in Epitom. Hiſt. Roſenthalenſ.* cap. 7. p. 267. & ſeqq. *Conſtans patrum majorumque noſtrorum opinio & traditio eſt, civitatem Witgenavienſem, (quam Sorabica lingua* Kulow *vocitamus) tribus Budiſſina, una Germanica leuca Roſenthalio diſſitam, a Wittkindo Saxoniæ Rege, Caroli M. Imper. antagoniſta, nomen ſuum mutuatum eſſe; Eo enim in loco, in planitie amœna ſito, ſeſe adverſus Caroli exercitum meridiem ac occidentem verſus triplici foſſa per hemicyclon ducta, duplicique inter foſſas prealto aggere: Orientem vero ac ſeptentrionem verſus vallo ſimplici & foſſa unica præterfluentis Eliſtræ aquis repleta, communiviſſe memoratur, quæ omnia hodiedum viſuntur, quanquam ſitu temporisque diuturnitate non modicum in priſtino robore imminuta atque depreſſa.* Joannes Pomarius in Chronicis Magdeburgenſibus *ſub annum Chriſti 1587. editis, autor eſt, quod Carolus M. Imper. anno 772. primo Wittikindi exercitum prælio profligaverit: protractumque deinde bellum ſit ad annum usque 785. quo luſtralibus baptiſmi undis, adſtite Carolo, ablutus Wittikindus Chriſtianis ſacris initiatus fuerit: equello nigro (quem gentilitium Regis ſcutum præ ſe ferebat) in candidum commutato. Unde ſi vera eſt ea de Wittegenavia origine traditio ſuperius poſita, colligo oppidi hujus fundamenta anno Chriſti 785. priora eſſe, jamque ad vicinum ante nongentos & ſedecim annos a Wittikindo eundem locum ita fuiſſe circumvallatum. Et quanquam alia antiquitatis argumenta vel conjecturæ non ſuppeterent, ſane quercus ipſæ annoſiſſimæ perveruſtam eſſe hanc civitatem teſtantur, quæ in aggeribus plantatæ per hemicyclum inter Budiſſinenſem, Camecenſem & Hoyerswerdenſem portas totum fere ſpatium occupant, civiumque ædes a ventorum impetu, inſigniter tutantur, ſimulque qua ad Auſtrum reſpicimus tiliis copioſis miſta nemoris perjucundi commoda exhibent, ad reſtaurandum per veris æſtatisque horas animum, grato virore incolas invitando. Porro Privilegia, quæ Carolus IV. Romanorum ac Bohemiæ Rex anno 1349. 11. Octobris in caſtris prope Spremberg, huic civitati contulerat, Wenceslaus Caroli filius, ac in regnis ſucceſſor, anno 1387. Albertus itidem Rex anno 1431. Maximilianus II. anno 1567. Rudolphus item II. anno 1577. Ferdinandus etiam re non*

minus

minus quam nemine secundus, anno 1623. confirmavit: Leopoldus vero Primus anno 1666. 6. Octobr. una eademque amplissima membrana denuo complexus, autoritate summa roboravit. Civitas hæc gemino gaudet templo: Minus a S. Cruce denominatum, in suburbio Budissinam vergente situm est - - - Templum alterum, (quod priori longe majus capaciusque est) intra ipsam civitatem ipsorum, ut fama est, incolarum accolarumque impensis est exstructum: altitudo ejus 38. longitudo interior 60. latitudo 30. ulnarum spatium exæquat: fornices terni, universaq; intrinseca moles denis columnis intra ipsos parietes, totidemque extra, innititur. Quinis fenestris grandioribus, ternis minoribus lumen cæli excipit: pictosq; anno 1626. sub fornice medio XII. Apostolos illustriores reddit: tectum ex imbricibus constat, in cujus medio turricula cum proportione alta eminet, sub annum 1612. erecta, & cupro vestita. Sena altaria ædem exornant, summum B. V. Mariæ, S. Joh. Baptistæ & S. Georgii M. statuis vetustate æstimabilibus decoratur: cetera quinque Corpori Christi, S. Barbaræ, S. Nicolao & Bennoni, S. Sebastiano, & B. Virgini soli sunt attributa: choros partim civium & ruricolarum oportunitati, servientes habet complusculos: quibus omnibus odeum elegans supereminet: organo sub annum 1614. renovato & aucto ad decorem instructum. Peculiari Numinis misericentiæ providentia adscripserim, quod cum primo Junii 1654. Civitas (exceptis solum sex domibus) universa immitibus Vulcani flammis in prædam cederet, ignis contiguam templo huic turrim depastus, totumque campanarum æs ceræ instar liquefaciens, templum hoc attingere vel non præsumserit vel laudabili civium studio præpeditus non valuerit. - - Prope sacram hanc ædem extra tamen cœmeterii muros ædicula quondam stetit, B. V. Mariæ Elisabetham invisenti dicata: quæ senatus consensu anno 1491. sodalitati sagittariorum attributa est, ad habenda ibidem statis diebus sacra, juxta fundationem a Joh. Episcopo Misnensi an. 1491. confirmatam. Qua temporum injuria Sacellum hoc pessum iverit, nullis literarum monumentis vel hominum ætate provectorum testimoniis habeo compertum. Hæc *Jesuita*. Ceterum quamvis annis 1676. d. 24. April. 1687. 24 Maji 1690. 9. Julii 1700. & 1715. incendiis furentibus oppidum iterum iterumque pene in cineres conversum sit; in integrum tamen mox restitui cœpit. An. 1632 *peste* cives ita attriti sunt, ut ex omni conjugum numero paria duntaxat quina permanserint, quæ marito pariter atque uxore superstite non dissolverentur.

DISSERTATIONES HISTORICÆ TRES *DE* IDOLIS SLAVORUM,

PRÆSIDE

M. JOHAN. PETRO LUDOVICO,

POET. LAUR. CÆS.

exponet

MICHAEL Frenzel, Postvvitz Lusatus,

IN ACADEMIA WITEBERGENSI

Anno eis ioc oiiic. Mense Maji & Sept.

Horis ante & pomeridianis.

---

§. I.

De Cultu Deorum.

IMpia Slavorum antiquissimæ gentis numina expositurus, quid de illorum opinione, qua omnem Deorum cultum ignorasse Slavos olim & respuisse, judicem, dicendum prius, & explicandum est. Stultius fere nihil hac re & absonum magis esse potest. Ipsa quippe origo(*a*) illorum quamcunque etiam auctores comminiscantur, revellit eandem eidemque manifeste repugnat. Quam feram enim barbaram gentem, & effrenatam depingunt scriptores, a moribus tamen, vitæque integritate & simplicitate insignem fuisse, & commendatam dissimulare non possunt. Adeoque illam, quam Tacitus olim Germanis, & majoribus nostris dedit, singuli fere merentur laudem: quod plus apud illos boni mores effecerint, quam apud alios bonæ leges. (*b*) Tanta enim illis suæ religionis observatio erat, ut, licet ab omni propemodum humanitate, & sapientiæ artibus

bus remoti erant & alieni, ad servitutemque difficiles (c) ad cultum tamen divinum quæ pertinere videbantur, promoverent strenue, ac observarent; & qui Regum suorum potestate & potentia gubernari vix poterant, sacri ordinis auctoritati cæca quadam pietate libenter obtemperabant. (d) Quare, vel a solis majoribus suis venerandos esse Deos, & religiose colendos scire poterant (e) Slavi.

(a) De origine Gentis non unæ sunt auctorum sententiæ. Quæ res investigatu eo difficilior, quo minus scriptis antiquis prodita est & celebrata. Non quidem cum Crantio, aliisque non sublestæ fidei Scriptoribus dixerim cum Vandalis, hoc est, Germanis Venedos seu Slavos omnium literarum expertes fuisse: hoc enim semper in dubium vocavi & ante me vocavit Clarissimus Morhovius, in dem Unterricht von der teutschen Sprache p 65. Carminum antiquorum, antiquissimi generis scribendi, quibus facta Heroum celebrarent, quæ Tacitus recenset de M. G. cap. 3. v. 2. pag 65. memores. At vero negligentiam in annotando, seu potius in custodiendis illis, quæ scripserant, non possum non dolere. Sive id factum sit, quod majores gloriam in factis magis, quam verbis quæsierint, sive quod hanc scribendi rationem molliorem esse, quam ut virum deceret, crediderint fortitudinis, & bellorum amatores, nunc non disputo. Fecit vero hæc incuria natales eorum adeo obscuras, ut multi de illis solliciti fuerint, pauci in opere satis felices. Plures difficultatem hujus rei sustulisse, & explicasse videri volunt, eo quod intricatam reddiderint. Non sufficit Scytharum antiquissimi populi filios dicere, atque sic ignorantiæ suæ medelam velut in lumbis Adami quærere, illa enim gentium vagina, & ignaviæ asylum jam ante explosum est. Placet sententia Præceptoris mei, in dissertatione de rebus Slavicis jam olim in juventute habita, qua a Riphateis Wendos, seu Slavos ortos esse confirmat, Sarmatiamque, amplissimum terræ tractum in Asiam usque coluisse, ex optimis auctoribus Ptolomeo, aliisque comprobat, Conf. Chytræus in continuatione Crantii pag. 3. edit. 1586. Witteberg. Fol. & ipse Crantius in Vandalia sua variis in locis.

(b) Hanc virtutis gloriam Germanis & pluribus aliis, quos Barbaros dicebant Romani & Græci, denegare & supprimere eandem non possunt. Unus id ex multis in Germanos alias iniquis Scriptoribus præstat I. Cæsar de Bell. Gal. Lib. 6. pag. 135. edit. Lugd. 1573. Taciti vero verba habentur in Lib. de M. G. ex quo Saavedera in Symbolis politicis pag 648. Symb. 81. edit. Colon 1649. Neuhusius in Theat. ingenii Humani Lib. 1. cap. 13. pag. 243. edit. Amstelod 1664. Schedius de Diis Germ. Syngram. 2 cap. 13. pag. 291. aliique transscripserunt.

(c) Utrum libertatem, an licentiam amaverint Slavi nescio; hoc scio, servitutis impatientes fuisse. Testatur id Helmoldus in Chron. Slav. pag. 2. v. 5. edit. 1659. Henrici Bangerti. Ita vero ille: sunt *inaccessi paludibus, & nullum inter se Dominum pati volunt.* Hinc regulorum suorum potestas tempore pacis admodum exigua erat, belli vero temporibus globo militum veluti Dux & Imperator Rex illorum præerat.

(d) Commune id omnium societatum vinculum est, legibus enim in partibus, & obsequio retinetur multitudo, autoritatem vero illæ & valorem a religione accipiunt. Hinc Romulus apud Livium Lib. 1. pag. 4. edit. Wechelianæ 1588. Fol. rebus divinis rite perpetratis, vocata ad concilium multitudine, quæ coalescere in populi unius corpus nulla re præterquam legibus & religione poterat, jura dedit. In stuporem usque trahunt lectorem Helmoldi, Ditmari, Johann. Dubravii & aliorum, qui de his scripserunt, de Slavorum cruentis & severis Idolorum suorum cultibus, testimonia. Illos enim quos commercium quoddam cum Diis aut familiaritatem cum Dæmonibus, quos magis venerati sunt, habere existimabant, timuerunt maxime, & venerati sunt, vitamque profundere & corpora sua negligere, volentibus iis non dubitarunt. Neque alia tot Episcopatuum in veteri Saxonia a Carolo & successoribus constitutorum, ratio dari facile, & afferri potest, quam, ut majestas Caroli, qui toties victoriæ laurum e Saxonia reportarat, rarius Domitor eorum fuerat, a Superis confirmata plebi diceretur. Id quod Eginhardus in vita Caroli M. de Bello Saxon. pag. 10. edit. Lips. 1616. ex eoque Helmoldus pag. 14. & innumeri alii prolixius, & copiosius exequuntur.

(e) Nemo sibi persuadeat, posteros Nochi eo tempore, quo oras has, & regiones incoluere, a veri Dei agnitione & cultu desciviſſe statim, & deflexisse. Tangebat enim diu posteros Parentum suorum, & sacri cultus memoria. At in diversas regiones distracti, bellis & victoriis se delectantes, verum Dei cultum neglexerunt, & regionibus ampliandis studentes heroes & duces suos in prælio ereptos, tanquam indigetes Dei & ountios venerati sunt, in numerumque Deorum tandem illos asciverre. Post a Creatore, & iliis qui Deorum loco erant, tanquam Numinibus minus conspicuis,

tuis, in res obvias magis, & cognitas delapsi, Solem, Lunam & quæ sunt generis ejusdem, in hominem & putabant benigniores in Deorum numerum adoptarunt, tandemque verum Deum amiserunt. Quæ prolixe *Schedius in Dedicatione Libri* jam laudati Eliæ, filii sui morte vix annos 26. nati in conatu maximarum rerum præventi pag. XVII. declarat, a quo tamen hic dissentiendi necessitas fuit. Eleganter compendii Gothani Auctor ex Thom Aquin. pag. 24. *Accidit istis si ut alicui eunti ad regiam principis, qui, volens videre principem quoscunque bene indutos ipsum Principem esse existimat.*

An gens absque cultu Deorum? §. II. At naturam suam quis ita exuere potest, & illam, qua homo est, rationem adeo extingvere? ut a communi omnium mortalium sententia, quod Numen aliquod singulorum moderator existat, & cultum ab hominibus religiosum exigat, ita discedat, ne revertendum quidem esse, & ad frugem redeundum ipsa conscientia, & natura jubente, existimet. Vere non minus quam prudenter ait Tullius: nulla gens tam fera, nemo omnium tam est immanis, cujus mentem non imbuerit religio (*a*). Quid enim sit Deum dissimulare, & ad tempus numen nun agnoscere unde proveniat, Grotius in libro de veritate religionis Christianæ docet, a pravoque ingenio eorum maxime, quorum interfit, ne quis sit Deus, id est, humanarum actionum judex, & scelerum vindex accerrimus, venire hanc, a tam recepta antiquitus sententia discessionem, non sine gravitate admonet. Impietas ergo & animi scelerata libido Numinis existentiam impugnare audet. Non quod propugnari sententiam posse existiment scelesti mortales; Sed ne impediri, quominus voluptatibus suis inhæreant, & cohiberi malitia illorum possit, de summo justissimoque Judice tam abjecte sentiunt (*b*). Tandem vero, ipso quem impugnaverunt, volente sic accidit, ut lumine rectæ quoque rationis obfuscato, quo meritas malitiæ suæ pœnas darent, in errore semel amplexo perseverent. Id quod gravioribus argumentis ad propulsandas adversariorum sententias demonstraremus, nisi luculentiora argumenta, quibus Sorabos Deos habuisse, & coluisse stabiliremus, historia nobis suppeditaret.

(*a*) Dignissima philosopho verba, qualia apud Ethnicos complura, præsertim *Platonem, Aristotelem & ipsum Ciceronem de natura Deorum, somnio Scipionis*, & alibi extant, quæ si legerent nostri homines, tam blasphemi in Deum suum vix essent. Multum enim ad id conferunt, ut quanta cura a philosophis Deus quæsitus fuerit, & quod aliter sentientes derisi & explosi a sapientioribus fuerint constet. Quod Grotius in Libro de veritate religionis Christianæ l. 1. p. 20. edit. Paris. 1650. fol. feliciter monstravit.

(*b*) Non aliud quibus stultitiam suam, tegerent, aut speciose saltem celarent athei medium habent, evidentius scelus esset si contra Superos peccarent, & mandata judicis agniti violarent, & voluptate damnosa ad tempus fruerentur, pœnarum infernalium conscii.

§. III. Equidem si omnes quos unquam Sorabi, Slavi, Venedi & qui sunt generis ejusdem Deos venerati sunt, exponere animus esset, & recensere: In difficili negotio, & perobscuro versarer. Quippe antequam populus hic in interiores Germaniæ fines migravit, eorumque sedes, & terras occupavit, religionemque Christianam admisit, parum admodum de illis, eorumque Diis & Idolis literis proditum erat (*a*). Quare antiquioribus illis temporibus relictis, ad recentiora progredimur, Deos Slavorum a fatali illa omnium gentium migratione, qua & Slavi alienas terras, apta occasione a Germanis, vicinis suis invitati, conglobatis viribus quærebant, numerantes. (*b*) Quo tempore Vandali quibusdam scriptoribus audivere. Qui dummodo recte explicentur, non castigandi propterea, a recentioribus, & ignorantiæ accusandi sunt. (*c*) Unus enim quo sensu id dicatur Chytræus exponit: qui tamen a quibusdam recentioribus non satis circumspecte taxatur. Veneramur magni & accuratissimi Historici sententiam, qui, in sua quam de rebus Slavicis scripsit dissertatione errorem scriptorum quorundam, qui hæc nomina sine ratione confundunt, jure meritoque reprehendit: at illorum exprobramus opinionem, qui salvam summi, & accuratissimi Historici sententiam, in suas partes inepte trahunt, & nulla ratione Vandalorum nomen Venedos seu Slavos mereri clamitant. Ipse enim modo laudatus a nobis Chytræus Vandalos adeo impro- Difficultas Historiæ de Diis Slavorum.

prie dici Venedos, quam a Germanis Scytha dicatur, aut ut ipse ait; sicut post migrationem Bojorum ex Bohemia in Bavariam, nihilominus novi incolæ Zechi, seu Slavi veterum incolarum nomen retinent. Quo ergo jure Venedi Bohemi, eodem etiam Vandali dici possunt & appellari.

(a) Non possibile id esse Crantius, in his versatissimus, Vandaliæ suæ mox ab initio ait. Causam rei addens, quod omnia veterum Vandalorum, & Venedorum monumenta taceant. Quæ enim de primordiis regnorum tradunt Monachi, sæpius nugæ sunt & fabulis ita commixta, ut vix verum a falso discernere possis.

(b) Quietis impatiens populus Wandali erant, & ad arma strenuus, contra Imperatores in Oriente & Occidente regnantes, insurgentibus & militantibus se adjunxerunt, fortiterque in belli societatem ab aliis asciti, contra hostem pugnarunt. Quod cum Sec. V. iterum atque iterum factum ab illis esset, & res in alienis terris feliciter, & prospere eveniret, suas terras migrationibus vacuas reddiderunt, a multitudineque incolarum desertas. Fertilitate loci & terræ fæcunditate invitati sunt a Vandalis in Pomerania, Polonia, Silesia, Lusatia, Saxonia & Bohemia degentibus Venedi seu Slavi per Russiam, Livoniam, Lithuaniam, usque ad Sinum Finnicum diffusi. Quare hi sedibus suis relictis Vandalorum ingressi, cum superstitibus Vandalis se conjunxerunt, habitumque eorum, & regionis consvetudines in plurimis amplexi sunt rebus, ubi diu post manserunt vixeruntque. Vid. de hac re Helmoldus & quns cum eo confert in notis Bangertus pag. 10. qui vel centum hujus migrationis scriptores adducit. Addatur quem & ille habet Crantius in dicta Vandalia, Lib. 1. capitibus diversis, & inter recentiores Clariss. Schurtzfleischius de rebus Slav. & ipse Dn. Frencelius in scripto Slavo-Germanice nuper de Baptismo Budissæ 1688. evulgato.

(c) Primus qui Vandalorum nomen cum Venedorum confundit inter recentiores Crantius in Vandalia videtur, quanquam & ipsa veterum Chronica discrimen hoc non adeo observant. Id quod animadvertit Chytræus in Continuatione Crantii pag. 3. 4. &c. Bangertus pag. 10. in Helmoldum. Crantium vero non excusarem, nisi & Chytræus, qui nihil erroris hic admisit, aut convinci alicujus potest, explicaret Crantium & quo modo id dici queat, aperiret. Sonum quidem vocis, quem Chytræus addit, inter Wendos & Wandalos ad nomina confundenda non sufficere, fateor, sed quod a loco pristinorum incolarum, capit argumentum, improbare non possum. Cui robur accedit, si ipsius Bangerti de hac re expositio legatur, qua multos Wandalos in Vandalia a Venedis jam occupata, hæsisse, & permansisse, in unamque rempublicam cum Venedis coivisse & coaluisse, aperte docet.

§. IV. Hunc populum Deos coluisse, consensus omnium scriptorum communis confirmat, & comprobat. Qui quidem tanta sunt in varietate, ac dissensione constituti, ut omnes eorum, hac de re, sententias enumerare prolixum non minus, quam molestum sit. Nam & de figuris Deorum, & de locis, atque sedibus, & actione vitæ, & cultu, multa dicuntur, in quo tamen non omnes conveniunt, sed summa dissensione inter se certant, & digladiantur. Quod vero maxime rem causamque attinet, Slavi uno & generali vocabulo Boh Deos suos insignivere. Cujus tituli tanta in Lingva sua auctoritas & potestas est, ut Idolum vix sustinere eundem & promereri possit. Unum enim nulloque dependentem Deum, quem Græci eadem felicitate ἄυταυτον pronunciant, denotat illis, atque designat. Soraborum vero seu Slavorum Boh, Bohemi Buh, Poloni Bog gravitate non minori effantur. Singulis enim tantum, ac Hebreis [illegible], hoc est, Numen nulli mutationi obnoxium vicissitudinique, quod idem fuit, est, & erit. (a) Id quod accuratius, & luculentius Slavica Lingva, & indoles ejus docet.

Slavi Deos coluere.

(a) Placet Etymon hujus vocabuli ex ipsis Slavonicæ linguæ fontibus promere, lectoremque de hac re facere certiorem. Est enim hujus vocis radix prima Sum, a quo imperfectum ja buch, quod facit in tertia ejusdem temporis ty Bjsche vel buh, quod cum nostro Boh, literis inter se facile mutandis, unum idemque signific. t. Cæterum, & Buh in veterum monumentis legitur, ut Belbuh Deus albus, Jutterbuh &c. de quibus Schedius cap. ult. videatur. Consensum aliarum quoque linguarum in nominibus divinis fatalemque harmoniam ostendit idem Schedius Syngram. II. c. 13. pag. 295. 296. 297. seqq.

§. V. Pulcherrimum vero hoc, quo Idola sua venerabantur nomen, a majoribus relictum, admonere illos officii erga superos, & venerationis facile potuit. Equidem, si recte judico, vocem,

Usus vocis Boh.

Boh

Boh solam a veteribus rarius adhibitam, usurpatamque fuisse, existimo, licet nostris Sorabis seu uti nunc audiunt Wendis, id adeo inusitatum non est. Vix enim veteribus illa nisi cum peculiari nomine Idoli conjuncta, innotuit, Sic **Bogißlaw**, (a) **Zernyboh**, **Jutterboh** (b) apud auctores, Saxonem Grammaticum inprimis, Helmoldum aliosque legimus, solum **Boh** vel **Bog** remotis nominibus aliis, vix legimus. Causam hujus rei rationemque si investigo, duplex ea videtur: altera, quia non iis doctrinæ præsidiis, & sapientiæ artibus exculti erant Slavi, ut, cum Romanorum, & Græcorum sapientibus, inanem divini cultus speciem viderint, & Deum alium Idolis longe majorem esse, crediderint. Sed nullum Idolis aliud Numen concipiebant, ac quod ante oculos erat, crassoque animo faciebat satis (c). Altera vero, quod tanta apud illos Deorum copia fuerit, ut vix ulla regio extiterit, quæ a peculiari quodam Idolo, seu genio non tueretur (d). Quare de alio quodam & uno Deo quærere minus illis necessarium erat.

(a) **Zernyboh** opponitur **Belbuh**, illum enim album Deum, hunc nigrum dicunt Wendi. Quod tamen proximæ dissertationi reservabimus

(b) **Jutterboh** quid denotet, & significet, disputant Linguæ Slavoicæ ignari. Fabulam Schedius de *jutta* tangit, at non absolvit. vid. p. ult. Alii bonum Deum eadem falsitate interpretantur. Illud absurdum est, hoc cum origine vocis non convenit. **Jutt** enim non Germanorum gut est, sed Slavorum jutr, quod auroram, solis, quem venerabantur Slavi, nuntium, & præconem, denotat, nisi enim hnc esset, ex diversis Linguis vocem constare diceremus, quod aperta rei veritate opus non est.

(c) Inanis Idololatriæ species Philosophis Ethnicis cognita satis fuit, atque perspecta, Quare aliud, ut Cicero ait, Deorum Numen quærentes, impii sæpe in Deos suos plebi, & inferioris sortis hominibus visi sunt. Libere enim de illis, & majestate eorundem, acerrimeque disputarunt. Quod blasphemum fuisset, & Philosophis, ac Sapientibus indignum, si idololatriam suorum & vanitatem non præscivissent. Neque tamen id plebi aperiendum erat, quæ aliter compesci, & a malitia, sceleribusque arceri non poterat. Poëtæ tamen & Oratores ita liberales cum Deorum nominibus, & honore erant, ut ea non solum Mecænatibus suis darent, sed quandoque ipsos superos illis posthaberent. Incidi nuper in *Claudiani* carmina: Admiratus profecto sum, Poëtæ alias, intra alias laudes, ad doctrinam pertinentes, pii, modesti, & prope dixerim aliquando Christiani, in adhibendis Numinibus & cum Principibus consulibusque conjungendis licentiam. Ethnicum enim & religioni, quam in carminibus profitetur, addictum fuisse, contra alios, *& Cl. Barthium*, jam evicerunt eruditi. Hic in Manlii Theodori Consulatum, Carmine Panegyrico, celebratum, inter alia ita canit:

> Jupiter, ut perhibent, spacium cum discere vellet
> Naturæ, regni nescius ipse sui.

pag. 4. edit. Francofurt. 1650. in 4t. ubi conferatur *Casp. Barthius* in optimis locupletissimisque in Poëtam notis, nisi insigne hoc opus negligentia typographi deformasset turpiter, & perdidisset, pag. 65. Dicere possemus de aliis, sed res magis est obvia, quam ut expositione nostra ei opus sit.

(d) Cum Deorum majestas in homines virtutibus & actionibus insignes & præ aliis conspicuos post mortem transiisset: Ita numerus Deorum auctus, & locupletatus est, ut multitudine sua tandem laboraverit. Romanorum Deos extendunt Scriptores usque ad 30000. *vid. Schedius in Præfat. Libri de Diis. Germ.* sæpius laudati *pag. 2.* Non cessisse Romanis Slavos in numero, dummodo ea diligentia annotassent, qua devotione coluerunt, videmus in antiquis Chronicorum Scriptoribus, quorum plures collegerunt illi, atque annotarunt. Non spernendam Idolorum multitudinem vel solus Helmoldus suppeditat in Chron. Slav. cap. 52. pag. 125. seqq. & quos ex Chronicis MSC. citat *Bangertus* in h. l. Ditmarus in Chron. suo Lib. 6. p. 154. edit. Mader. 1668. *Helmst. Dubravius in Histor. Bohem. p. 7.*

§. VI. Quanquam id quoque diffiteri non possumus Helmoldum, ex eoque Joh. Dubravium hujus rei gravissimos scriptores non in unam eandemque superstitionis consvetudinem consentientes Slavos, sub diversis Numinibus principem quendam Deum & Regnatorem agnovisse, scriptis suis prodidisse. Verum nec ille peculiari nomine carebat, quod in altera dissertatione patebit. Nullum ergo adhuc dum ipsis locum, quo Idololatriam agnoscerent, sollicitique de supremo quodam Nu- Testimonia Autorum.

Numine essent, locum fuisse evinci potest.

Multitudo Deorum apud Slavos. VII. Plures vero Deos venerati sunt Slavi, solliciti, ut unumquodque suum habeat in rebus mundanis moderatorem (a). Quod commune illis quidem eum Romanis erat, nec hactenus rationi humanæ, non luce quidem diviniore radianti contrarium est. Quibus tenebris maxima orbis pars obfuscata adhucdum, & involuta est, Verum in eo rationem exuere, quod unum omnium Deorum genitorem, & gubernatorem, Idolum illud esse, & certo loco circumscribi posse crediderint. Hoc enim absurdum, & ne homine quidem dignum erat. Quod ulterius illustrarem, nisi fori cancellos, extra quos vagari non licet, intelligerem.

(a) Illud enim persuadere sibi vix poterant Slavi, tot rebus in, & sub coelo gubernandis unum quendam sufficere. Quare ad sublevandum Deorum laborem plures Deos esse, & Semideorum nomen mereri, quod superioribus Diis subessent, statuerunt. Horum vero, quos plebem Deorum commodius Latini dicunt, quemlibet ad certum, in certa regione officium alligatum a summoque instructum credebant. Quæ Ethnicorum mythologia, quantis etiam coloribus poetarum tegatur, nil tamen divini habet, quod non humana consilia sapiat, & apud saniores evilescat. Tota enim Numinum suorum majestas a regimine politico non multum abhorret. Ibi enim Saturnus, Summus Rex obtruncatur, res publica quasi cælestis in alium, Jovem scilicet, transfertur, qui oppugnatur a malis hominibus, quibus, ut resisteret, convocat ad arma cælicolas &c. & centum alia sunt, quæ sine cachinno vix percipit homo diviniori doctrina imbutus. De quibus apud *Romanos Ovid. fab. VIII. Metamorph. p. 14. edit. Herbagiana 1543. fol.* Non aliter vero Slavis evenisse, supra docui, ubi summam religiosissimamque idolorum suorum venerationem breviter saltem ostendi: Quot enim regiones Slavi, tot idola habuerunt, custodientia illas & conservantia *ait Helmoldus & in eum Bangertus p. 125. & 22.*

Deus Slavorum maximus quis fuerit? §. VIII. Nec vero de eo disquiro hactenus, quem Deorum & Primum & Maximum ab initio statim, ubi idololatria cœpit, coluerint Slavi, & venerati sint (a). Id quidem certum est, Svantovitum pro Deo & summo, & maximo totius universi habitum ab omnibus Slavis fuisse (b) At de origine hujus idoli & natalibus dubitare forte, vel judicium saltem suspendere non sine causa possumus. Audiemus primum illos, qui hic loquuntur scriptores. Celebratissimus eorum, & diligentissimus *Helmoldus est*, ex quo reliqui omnes, uti paulo inferius in transcursu dicam, sua sumpserunt & exscripserunt. Quare aliter fieri non potest, quam ut Helmoldo errante, omnes quoque, qui eum sequuntur, impingant.

(a) Errat in eo *Ditmarus in Chronico Slav. lib. VI. p. 135. edit. Helmst. ad. 1667. 4t.* Luarasici mentionem faciens, ac si ille in terra Rugianorum, seu Ranorum summus Deorum & maximus fuerit, ab omnibus gentilibus veneratus. Dupliciter enim id falsum, nisi Luarasicum ab omnibus, non Slavis, sed Rugianis cultum fuisse, intelligere Ditmarum dicamus. At Luarasicum hic confudisse cum Radigasto observavit *Joach. Joh. Maderus Helmstad. PP. in not. ad h. l.* de quo tamen in sequenti dissertat. ulterius dicendi locus erit.

(b) Nemini id ignotum esse potest, quippe omnes, quos ego, hac in parte, vidi, historici hic consentiunt, nec ullus, uti prolixius infra dicam, prætermisit hanc rem, sed omnes eodem modo recensent.

§. IX. Is vero origines Svantovici admodum recentes facit, ut nesciam, si aliæ causæ intervenerint, annon discedere ab illo, & paulum aliter sentire recta ratio, & veritas jubeat. Communis omnium, nec mala quidem sententia est, quod tempore Ludovic. I. (a) jussu Imperatoris reliquiæ S. Viti Diocletiani temporibus ob fidem Christianam obtruncati, in novam Corbejam in Saxonia, ad veteris Francicæ similitudinem exstructam, liberalitateque Imperatoris & munificentia auctam, delatæ & ad movendos Slavorum animos (b) & præparandas ad pietatem mentes asportatæ ex Francia, summa cum solennitate, addo superstitione fuerint (c). Quas cum diu venerati essent Slavi, sumtusque ad cultum S. Viti quotannis præbuissent. Cum jugo servitutis tempore Ludovici Germanici (d) religionem quoque excussisse Slavos, ab amore tamen S. Viti non penitus recedentes. Cultum ergo superstitione mutasse. Quod cum comperissent Slavi reliqui, omnes hunc Vitum, mox ab illis Svantovitum dictum, coluisse & arbitrum omnium rerum & De Suantovico.

tegna-

regnatorem Idolorum suorum voluisse. Qua in superstitione dudum permansisse Slavos iidem affirmant.

(*a*) Carolus M. Ludovici I. Pater, de Nova Corbeja in Saxonia extruenda jam ante cogitarat, in quo conatu Imperator in Romanam Ecclesiam & auctoritatem Pontificis æquior, cum excessisset, Ludovicus ante obitum, Imperii hæres ab eo constitutus, a Parenteque ut S. Petri honorem promoveret strenue, graviter admonitus. Qui paternis virtutibus, si non in aliis, in iis tamen, quæ ad Pontificis potestatem ante Carolingos admodum exiguam, & tenuem, augendam pertinerent, insistens, Corbejam novam in Saxonia exstruxit, feliciterque absolvit. Cæterum Vetus Corbeja in Piccardia ad Samonam fluvium sita, Nova ad Visurgim in Episcopatu Paderbornensi effecta est.. *Vid. Meibomius Sen. Tom I. rerum German. in Chronico Corbejens. not. & in tractatu de translatione S. Viti, & institut. Corbejæ adjecto. p. 763 edit. Helmstad. 1637. fol. Crant. in metropol. lib. III. c. 1.* addat *Engelhus. Chron p 163. edit. Mader.* In quo de translatione S. Viti seq versus leguntur:

Felix Saxonia, gaude, per pignora Sacra
Viti ditata, quæ dat tibi Francia grata,
&c.

(*b* Illud enim tunc præcipuum ad convertendos Ethnicos erat medium, quo cælestem lucem, miraculorum umbra & mendaciis fabulisque &c. obscurarunt, & tenebris obduxerunt. Quare ut eo feliciores monachi in Corbeja nova progressus facerent, & Slavi, gens vicina, sanctitate sua, & devotione invitarentur ad religionem Christianam, & allicerentur. S. Vitum seculi Diocleriani notissimum martyrem, cujus ossa, a Carolo M. ex Italia asportata, in monasterioque S. Dionysii, in quo hodie Reges Galliæ tumulos suos habent, asservata, in Saxoniam recens conversam transtulerunt, in Corbejaque nova custodierunt & pro more solito coluerunt. Exiverunt postea, ut *Helmoldus* ait, Pastores gregem animarum sitientes, & non paucos lucrati sunt, ad religionemque veram perduxerunt. *Vid. Meibom. & Helmold ll. cc. Chron. Engelhusii p 149. edit. Mader. Chronic. Lauterbergens. edit ejusd. p. 245.*

(*c*) De multis miraculis in itinere cum ossibus S. Viti glorlantur scriptores, ita, ut singulis itineris hujus partibus, certa affingant. Omnesque, prout fortuna S. Vitum portantibus obviam facti essent, a morbis aut aliis corporis molestiis liberatos fuisse. In quo diffusus est Henricus Meibom. supra citatus, qui hæc omnia ex Chronicis antiquis collegit, & prolixe exposuit.

(*d*) Filiorum Ludovic. fatali discordia omnia in Imperio turbata sunt, quare & Slavi caput antea sub jugum Imperatorum missum, erigebant rursus, & cum jugo servitutis religionem abjiciebant. De quo *Helmoldus Chron. lib 1. c. VII. pag. 23. Saxo Grammaticus hist. Dan. lib. XIV. p. 168. edit. Ascens. Paris. 1514. fol. Joh. Dubravius hist. Bohem lib. 1. p. 7. edit. Basil. 1575. fol. Aimoinus de gestis Francor, lib. V. c. 26. p. 483. edit. Wechel 1613. fol. ex recentioribus innumeri alii.*

§. X. Ita speciose quidem Helmoldus & reliqui. At omnia fabulose perscripta esse, non unis argumentis evincam. Omnes enim ex Helmoldo sua habent (*a*) qui tamen nec ipse certum se esse, sed a cæco quodam rumore accepisse confitetur (*b*). Imo habitus & cultus reliquus Suantovito exhibitus non Romanæ, sed Slavonicæ Ecclesiæ respondens, (*c*) errasse hic Helmoldum, ut & alibi (*d*) aperte docet. Omitto illa, quæ rem maxime omnium suspectam reddunt, quod scilicet implacabili odio Christianos & sanctos suos persequuti fuerint Slavi, (*e*) unde eorum sacra amplexos fuisse non credibile est. Cæterum ipsa vox non sanctum Vitum, uti gloriantur adversarii, sed Solem denotat Slavis, nec ergo hic, quod arripiant, ipsis relinquitur (*f*). Dubia circa historiam Svantovici.

(*a*) Unico ergo Helmoldo erroris & falsitatis convicto omnium quoque reliquorum cadit auctoritas. Qui ita in ejus verba jurarunt, ut facile ex collatione omnium ferme scriptorum ostendere possemus, fideliter omnia ab uno esse exscripta Helmoldo, nisi id chartæ angustia prohiberet. Sufficiat vero loca, in quibus de Svantovito agitur bona fide adduxisse, quæ si benevolus lector evolvat, vel hac in parte nobis assentietur. Primum vero fabula, quantum ego quidem scio, exstat *apud Helmoldum lib. I. c. VI. p. 21. c. LII. p. 125. lib. II. c. XII. p. 234. 235.* Ex quo *Saxo Grammat. qui* non multo post Helmoldum vixit, *Hist. Dan. lib. XII. II pag. 168. Abbas Stadens. chron. pag. 89. ad A. DCCC. edit. Reinecc. Auctor compilat. Chronol. p. 129. a Mader. 1665. in 4to. cum Chron. Lauterberg. Helmstad editus Engelhus. Chron. p. 165. Scriptor. sec. XV. Joh. Dubrav. Histor. Bohem. lib. I p. 7.* Recentiores tandem allegare opus non est, nulla enim, nisi in his monumentis fundetur, est eorum auctoritas.

(*b*) In dubium itaque rem vocantes non Helmoldum, sed fabulam ab ipso Helmoldo sic appellatam, convellimus & confutamus. Nullo enim edoceri potuisse de

hac re veterum monumento in ll. cc. confitetur.

(c) Figura certi Idoli & ceremoniæ, & omnia quæ ad cultum Svantoviti pertinent, non S. Viti seu Romanæ Ecclesiæ ritibus, verum Slavorum in ordinandis faciendisque sacris consuetudini, usquique respondent, quod ex inspectione auctorum citatorum facile liquet. Si enim amore S. Viti ut liberatoris sui & vindicis ducti, Svantovitum coluissent, & ceremonias & ritus, quibus antea ad auxilia & suppetias exoratus erat S. Vitus, retinuissent. Abjicere vero simulacrum, mutare figuram Idoli, alios ministros & flamines a pristinis diversos constituere, quid aliud est, quam totum cultum evertere, & nihil nisi opinionem relinquere.

(d) Non in his tantum erravit Helmoldus, si quidem errasse dici meretur rem dubitanter & ambigue proponens; Sed etiam in aliorum nominum originibus evolvendis infelix fuit. Gravem sane errorem de maris Baltici etymo animadverterunt in eo jam olim docti, vid. Crant. Vandal. lib. II. c. 17. p. 36. & Bangertus in Helmol. loc. p. statim 3.

(e) Licet enim hanc rem cum Rugianis accidisse de S. Vito concedamus, quomodo error, tam brevi tempore creverit, a minimaque Slavorum parte, in universam eorum multitudinem transierit, animo comprehendere non possum. Constat enim vatinianum contra Christianos odium: scimus neces & cruciatus, quibus Christianam religionem opprimere, & extinguere sanctorum memoriam conati fuerunt. Lucos, & si alia loca sacra habebant, pollui Christianorum accessu crediderunt. Et quantopere bone Deus detestati sunt Slavi Christum, & Ecclesiam suam, si servire el vi & armis adactis necessum fuit. Fabulam ergo esse, quod non sponte solum amplexi fuerint Christianorum S. Vitum; sed & omnium Deorum maximum, & summum, omniumque reliquorum regnatorem crediderint & venerati sint Slavi, facile liquet. Sanguine quidem Humano gaudere Deos suos & piari legimus, amore in Christum, Ecclesiam Romanam aut ejusdem Sanctos ductos fuisse Slavos, nullibi compertum habemus.

(f) In scriptura Historicos non convenire, adeo inusitatum non est. Condonatur id seculis barbaris, dicit *Cl. Reineccius in Abbat. Stadens. Præfat.* Hic vero varia lectio rem admodum suspectam reddit. *Svantovitus* veteres omnes legunt. Recentiores, *Dubravius, Engelhusius*, & alii quos supra laudavi, Svvatovitus scribunt. Melius quidem hi illis, quanquam non rectius. Svvantovitus, enim ne in somnio quidem Slavonice *S. Vitus* audit. Viderunt hoc recentiores, & *Svvatovitum* scripserunt, quod quidem propius ad Linguam accedit, nil tamen nisi verborum lusum paulo faciliorem meretur. Swiate quidem Slavis Sanctus est, sed ubi manet veterum auctoritas? Engelhusius & Dubravius recentiores sunt & nihil hic probare queunt. Verior nostra est derivatio, & probabilior, & in veterum monumenta æquior, quam nunc evolveremus, nisi, ut sequenti dissertationi reservetur negotium, propositum nos admoneret.

DISSERTATIO HISTORICA SECUNDA DE IDOLIS SLAVORUM.

* * *

Suantevitus. Cum superiori dissertatione fabulam de *Sancto Vito* discusserim; quid ceteri de *Suantevito* sentiant auctores, expendam necesse est. Sunt enim qui fabulosum de illo martyre commentum, in Helmoldo & aliis suboluere, & aliquantum meliores propterea sunt: in eo tamen infelices, cum in alium scopulum impegerint, Slavonicæ Lingvæ non admodum periti. Nec enim in Swiata, Slavis *Sancta*, & Wiß, quod sua Lingva *substantiam* notat, veras *Suantevi*ti origines eum illis reperimus; neque Swica, nostris *Lumen*, vocabulo natales dedisse credimus; eum a recto veritatis tramite, & genuina vocis scriptura hæc omnia quam longissime absint (a).

(a) Posterior sententia *Schneideri* est, in *Chron. Lipf. lib. IV. p. 141.* cujus conjectura in eo præ aliis se commendat, quod æque cognoverit nobiscum autor, *Suantevitis* summum, quem inter omnes Slavorum Deos principatum habuit, incongrue satis *S Vito* tribui: de *Lumine*, quo tamen an solem intellexerit, equidem divinare nolim,

nolim, rectissime omnium explicari. Cum vero nihil prohibeat, quo minus hic ipsum *Solem* assumamus; tot deinceps ritus & descriptiones *Svantevitis* huic sententiæ faveant: tum maximam *Solis* rationem quascunque gentes inter idola habuisse constet: & postremum vix aliud etymon nomini hujus idoli respondeat; abire etiam ab hac veritas cogit. Nec alias ob causas priorem rejicimus; quippe quæ easdem plane difficultates habet; neque credibile, ut aliquoties monuimus, imperitam ac rudem gentem *substantiam divinam* sine sole & imagine coluisse; quin potius, quod Cæsar, infra commemorando loco de Germanis affirmat, illos saltem Deos, & *Solem* inter hos præcipue adorasse, quos cernerent, & quorum operibus aperte juvarentur, certum est.

Origo Suanteviti.

§. II. Verum, ne impugnasse aliorum saltem judicia, nec certius quid, aut probabilius attulisse videamur; nostra, quæ circa origines *Suanteviti* sententia sit, & quam firmissimis porro argumentis nitatur hæc ipsa, breviter exponimus. Svvantevitum enim a Slonzez vel Swonzez, quod apud Slavos *Solarem*, aut *Deum*, aut *Dominum solis* notat, dictum appellatumque fuisse existimamus (a).

(*a*) Ut de etymo vocis antea recte pleneque constet, danda a nobis opera est. Primúm igitur Swonzo Slavis *Sol* dicitur; a quo Swonzez *Solaris*, imo *arbiter Solis* provenit; apposite Germanis ein Sonnen-Monn. Nunc vero, quod perpetuum est, ultimam literam Z in Slavicis vocibus, Germani in wiz, præmisso E in sua Lingua transferunt, & ita a Swonzez, habes Swonzewiz, uti ex Bunez Bunewiz, Slunckez. Slunckewiz factum, quæ nomina pagorum in Lusatia sunt. Cum autem Z in una voce bis non sine molestia ac pronuntiationis difficultate audiatur; unius porro ejusdemque cum T & S organi ac originis sit: alterum Z in T mutatur, sicque a Swonzewiz, Swontewiz dictum; ad terminationem item indolemque Romanæ Linguæ; non *Svantevizus*, sed *Svantevitus* scriptum est. Et cui hæc non sole meridiano clariora videbuntur? qui saltem a *Ruzzis*, *Russos*, & *Ruttos* in veteribus Historicis passim legi animadvertit. Ita enim peregrina ad illius Linguæ in qua usurpantur indolem efformanda sunt; uti, bono cum Deo, in libro de *Orthographia Germanica*, qui proxime carceres mordebit, copiosius edisseram. Confer, si vis, *Dausquium* in vasto volumine de *Orthographia. Vol. II. Tractat. XXI. p. 340.* At vero instabis, non *Svontevitum* sed *Svantevitum* legi. Hunc ego, qui mihi hæc objicit, in Sveviam, aut si hæc longius abest, in Thuringiam relego, audiet ibi Voter, Schwoger, & apud Pontificios in sacris ibi cœtibus; *Poter noster* &c. quis vero ab elegantioribus Linguæ cultoribus Vater, Schwoger, *Pater* & scribi & pronunciari dubitet? Ceterum falso alii legunt *Svantovitus*; Helmoldus enim, a quo reliqui omnes sua habent, *Svantevitus* scribit: principem autem hujus idoli scriptorem omnes sequantur par est. Vides ergo quam nulla literula, apex nullus obstet, quo minus *Svantevitum* Germanice den Swantewiz *Solis Idolum* dicamus? quot vero flexus, & reflexus, metatheses & aphæreses requiruntur? Si *Svantevitus*, *Sanctus Vitus* esse, aut *Sanctum lumen*, sive *Sanctam substantiam* notare debeat; hoc tamen neminem hactenus animadvertisse libere profitemur.

§. III. Et quam belle denique omnia, quæ de *Suantevito* dicuntur, cum iis, quæ gentes de sole commentæ sunt, concordant: ut sententiæ nostræ esse quam certissimi, vel ob has causas tantum possimus. Cum enim *Suantevitus* DEus Deorum, & commune Slavicæ gentis oraculum ab *Helmoldo*, *Saxone Grammatico*, *Dubravio* aliisque appelletur; singula huic sideri quam aptissime respondent (*a*).

An Suantevitus solem indigitaverit?

(*a*) Solem equidem *Macrobius lib. I. c. XVII. Saturn.* & *Julian Apostata hymn. Regi omnium soli dicato* plusquam diuinis laudibus ornant, ac omnis superstitionis apicem fuisse, ad quem omnis quoque Idolorum cultus, ceu communem rerum arbitrum respexerit, non levibus argumentis convincunt. Hinc fulminantem *solem* sub *Jove*, serenum sub *Phœbo*, aut *Dio*, frugalem sub *Cerere* & *Baccho*, sub aliis Deorum nominibus, alia ejus opera Romanos & Græcos æque, ac barbaras gentes coluisse diligentissimus scriptor *Cluver* in *Germania antiq. lib. I. c. XXVI.* quam solidissime demonstrat. Cui *Seneca lib. IV. de benef. c. VII.* pondus addit; qui *Jovem*, id est *Solem*, ex eo *Statorem* dici, quod beneficio ejus omnia stent, existimat. *Tot enim appellationes ejus esse possunt*, pergit, *quot munera*, & *cap. seq* addit: *Hunc & liberum Patrem, Herculem & Mercurium appellant*, quum horum singulis officiis fungatur, quæ imperita multitudo diversis nominibus adscripsit. Cum quibus confer *Apul. lib. de mundo p. 75.* sub finem. At neque *Slavos* ab hac opinione penitus alienos fuisse *Helmoldus lib. I. c. 83. p. 185. §. 4. edit. Bangerti* testatur: *non diffitentur Slavi unum DEum in cœlis cæteris im-*

Imperitantem. Ecquis vero tandem summus ille Slavorum DEus fuit? num ignotus ille Atheniensium, de quo in *Actibus?* minime omnium. Philosophis enim hanc ingenii acrimoniam largior; imperitæ plebi, qualis Slavorum populus tunc erat, illud *Cæsaris lib. IV. p. 135. comment. Gall.* applico: *Deorum numero illos solos ducunt, quos cernunt.* Qui nam vero illi? pergit Cæsar: *Solem, Vulcanum & Lunam.* En antesignanum Ἥλιον, ducem illum, principem & moderatorem: mentem mundi, cœli faciem, ut apud *Tullium in Som. Scip. c. IV.* audit. Hic ille arbiter omnium rerum, hic tot causarum patronus, tot nominum ac titulorum apex. Hunc omnis terra, gentes omnes, & quam late demum superstitio suas radices extendit, si Æthiopes, qui nimium solis calorem fastidiunt, exceperis, colunt, suspiciunt, venerantur. *Ad hunc etiam DEum Deorum qui propius accedebat, eo divinior ac præstantior, ipso Helmoldo teste lib. I c. 83. p. 185. erat Slavis.* Ἥλιον ergo Θεὸν μόνον & illi cum aliis apud *Herodot. lib. I. Strabon. XI.* crediderunt. De quo elegantissime Orpheus cecinit; qui versus *in Apulejo lib. de mundo* circa finem pag. 75. servati. Sed forte indignus tanta divinitate *Suantevitus* est? imo apud Slavos omnium longe dignissimus, quo dignior nullus, nemoque divinior. Ita enim *Helmold. lib. I. c. VI. p. 21. §. 5. Suantevito primatum Deitatis specialiter attribuerunt Slavi. Ab hoc omnes responsa capiunt, huic singuli sacrificia exhibent.* id lib. cit p 125 §. 3. pergit: *inter multiformia Slavorum Numina præpollet Suantevit, DEus terra Rugianorum, utpote efficacior in responsis, cujus intuitu ceteros quasi Semi Deos æstimabant.. Quin de omnibus Slavorum provinciis statutas sacrificiorum impensas transmittunt.* Imo *lib. II. cap. XII. p. 235.* ulterius progreditur: *Suantevitum DEum Deorum esse profitentur.* Vides hic quam apposite *Suantevitii* divina majestas, quam inter Slavos habebat, *soli* tribuatur: & quam ovum ovo similior sacer *solis* apud diversas gentes cultus, ac veneratio rursus Suantevito sit: quam inepte vero hæc omnia ad Sanctum Vitum trahantur. Cum enim *Suantevitus* antiquissimum Slavorum idolum dicatur: *S. Vitus* recentissimus inter omnes Slavorum Deastros est, post Ludovici Pii tempora demum natus: porro cum illi omnium Slavorum, qui quartam tunc ferme Europæ partem occuparant, uti apud ipsum *Helmold. lib. I. c. 1. p. 1. §. 2.* & *Cromer. de Origin. Polon. lib. I. c. 2. & 10.* invenies, commune oraculum fuerit: hic nonnisi Rugianorum, pusilla sane majestas, tam arctis finibus terminata, dicatur. Quis ergo vel in somnio nobis hæc fabulas & anilia commenta unquam persvadebit.

§. IV. Superstitiosam colendi idolum rationem, brevitatis studiosi, bonam nunc partem scientes præterimus; cum ab aliis hæc ipsa auctoribus jam satis descripta esse reperiamus: de illis tamen, quæ facere ad sententiam, aut aliquantum lucis indigere videbuntur, erimus nonnihil commemoraturi. Idolum enim commune Slavorum quamvis *Suantevitus* fuit, certis tamen de causis in terra *Rugianorum*, natura situque munitissimo luco relictum, per universas eorum regiones ut solem gentes aliæ, Slavi venerabantur (*a*). Cultus Suantevitii.

(*a*) *Suantevitii* divinitatem per omnes Slavorum terras a Mari Baltico ad Hungariam usque, & amplius patuisse §. 13. lit. 11. demonstratum dedimus. *Ab hoc enim omnes Slavi responsa capiunt, huic de omnibus Slavorum provinciis statutas sacrificiorum impensas transmittunt*, dicit *Helmold. ll. cc.* nunc in quanam regione steterit *Suantevitus* dicendum. *Rugianorum* vero terram, veteribus *Ranorum*, sedem hujus idololatriæ fuisse *Helmoldus* autor est *lib. I. c. VI. p. 21. §. 3. & 4. stabat idolum in terra Rugianorum, seu Ranorum, qui habitant in corde maris* puta Baltici. Imo & oppidum *Archona* seu *Arkona*, (hodie forte *Putbus*, ut Buno *in Cluver. p. 186. lib. III. c. XIV.* annotat, quæ urbs *terræ illius Principalis* audit *Helmoldo lib. II. c. XII. 513. p. 236.*) a *Saxone Grammatico lib. XIV. f. 319.* nominatur: *Arkon in Excelso promontorii cujusdam vertice collocata, non manufactis sed naturalibus præsidiis munitur. Medium urbis planitiem habebat, in qua Suantevitii delubrum.* Quæres tamen nobiscum benevole lector, quæ causa Slavis fuerit, quod in terra Rugianorum, maximam eis partem remotissimo loco primarii Deastri sedem elegerint, cum in meditullio regionis plerisque id commodius longe fuisset, nec tanto itinere Suantoviti cultores essent defatigati, nonnunquam vere ab ejus cultu detenti. Sunt quidem, qui *Helmoldum lib. II. c. XII. p. 235. §. 5.* hic denuo audiunt, *S. Vito in Corbeia Nova terram Rugianorum a Ludovico esse oblatam, Sacerdotes vero ibi Oratorium in honorem S. Viti fundasse, hinc religionem cum superstitione Suantevitii mutatam ibi quoque radices egisse*, credentes. Sed fabula supra detecta. Ipse sane dubitat *Helmoldus*; *Tenuis enim fama commemorat*, ait l. c. Nos ejus duplicem ex ipso Helmoldo causam, veriorem longe afferimus; nam securitatis ergo fecisse id Slavos, cum *Arkona* Rugianum oppidum natura quam munitissimum scirent, existimamus: deinceps commerciis, & *halecum captura* aliisque divitiis affluentissima Urbs ad Suan-

Suanteviti reditus, quos ab omni mercatura habebat, non parum contulit. Imo felicium nundinarum patronum quando credidere suum *Suantevitum* Slavi in metropolin quoque ponerent utilitas suadebat. Et tandem dignissimi hoc Deastro Slavis ceteris videri poterant Rugiani, quos ipse a pietate, justitia, munificentia, & cultu præ reliquis commendat *Helmoldus*. Evolve eundem *lib. II. c. XII.* si vis, & hæc singula quam verissima esse deprehendes.

Fanum, figura & sacra Idoli.

§. V. Fanum deinde Idoli, (*a*) figura (*b*) & sacra quæ ei fiebant, (*c*) ut & ratio colendi, (*d*) dies festi. (*e*) omina (*f*) ceteraque nostram sententiam quam solidissime confirmant.

(*a*) Magnificentissimum *Suanteviti* delubrum *Saxo lib. XIV. f. 320.* pluribus verbis celebrat: *exterior ædis ambitus accurato calamine renitebat. Ipsum fanum duplex septorum ordo claudit; e quibus exterior parietibus contextus puniceo culmine tegebatur: interior vero quatuor subnixus postibus parietum loco pensilibus, aulæis nitebatur:* Omnia sane majestatis ac venerationis plena, si & cetera consulas, quæ apud *Cramer. lib. I. c. 43. Hist. Eccles. Pom.* & recentiores alios extant. Nemo ex plebe facile admittebatur ad hoc templum, solus Pontifex certo tempore intrabat, cum omnium Deorum ibi aras & focos, plenissimamque divinitatis sedem crederent Slavi; ut ex aliis prolixe disseruit *Christoph. Arnoldi ad Resseum p. 195.* & alibi.

(*b*) Figuram Idoli *Saxo Grammat. d. l.* ita describit: *Ingens in æde simulacrum, omnem humani corporis habitum granditate transcendens,* (ita enim gigantis instar, sol & alibi depingitur) *quatuor capitibus totidemque cervicibus mirandum perstabat, e quibus duo pectus totidemque tergum respicere videbantur. Ceterum tam ante, quam retro collocatorum unum dextrorsum, alterum lævorsum contemplationem dirigere videbatur* (en quatuor anni tempora, quæ Sol perficit, habes) *Corrasa barba, crines attonsi figurabantur,* (causam ipse subjungit) *ut artificis industriam ritum in cultura capitum æmulatum putares. In dextra cornu vario metalli genere excultum gestabat,* (ex hoc enim annonam, *Solis* opus, perspiciebant) *Læva arcum reflexo in latus brachio figurabat.* (arcus enim & sagitta proprium solis insigne: vid. *Tollii sapientia insaniens p. 58 59.*) *Tunica ad tibias prominens fingebatur, pedes humo contigui.* (ita & Poëtæ radios *Solis* describunt) *Haud procul frenum ac sella simulacri, compluraque divinitatis insignia. Quorum admirationem conspicua granditatis ensis augebat.* Alia ex equestri armatura ut calcaria, ephippia, frena, ocreas ceteraque *Cramerus d. l.* addit. Qua causa id factum sit modo indicatum est.

(*c*) Antequam rem divinam faceret Sacerdos, scopis quam diligentissime fanum *Suanteviti* purgabat, spiritu oris compresso, quem quoties revocare opus erat, ad ostium decurrit, ne scilicet humano halitu numinis præsentia offenderetur. Uti *Saxo l. c. Munster. lib. III. Cosmogr.* & *Schedius Syntagm.* ult. *c. XII. p. 503. de Dis. Germ.* pluribus edocent. Tum, ut mox constabit, *merum*, ac *placentam* ea magnitudine offerebant, ut homo post eam latere potuerit, forma tamen (ne aliquid a sole abluderet) rotundam. *Nummos* quoque Idolo pendebant, & tertiam spoliorum ac prædæ partem. *Apud Ranos* quidem *non habetur moneta, nec est in comparandis rebus consvetudo nummorum, sed quidquid in foro mercari volueris, panno linteo comparabis.* dicit *Helmoldus lib. I. c. XXXVIII. p. 95. §. 7.* Sed *aurum & argentum quod forte per rapinas ac captiones hominum, vel undecunque adepti sunt, aut uxorum suarum cultibus impendunt, aut in ærarium Dei sui conferunt.* Sol enim *Rex* ille *rubeus*, & *Deus metallorum*, ut cum Poëtis ac chymicis loquar, cui ergo & hæc munera respondent. Cum autem Christianorum sangvine Deos suos delectari Slavi existimarent, ut *Helmold.* cap. XII. lib. II. p. 235. §. 9. *Suantevito suo in peculium honeris annuatim hominem Christicolam, quem sors acceptaverit, litare consueverunt.* Imo *lib. I. c. LII. p. 125. §. 3. & c. XII. p. 236. §. 11.* quod *Odescalco Christiano Sacerdoti insidiati propterea fuerint, quo ejus cruore Suantevitum placarent*, testatur.

(*d*) Illud quoque non prætermittendum est, quando *Saxo noster l. c. trecentos equos aluisse Suantevito Slavos* memorat. Quod manifestissimum est Solis insigne. Hinc *Claudianus in Olybr. & Probin.*

Sol, qui flammiferis mundum complexus habenis,
Sparge diem meliore coma, crinemque repexi.
Blandius elato surgant temone jugales.

Ubi, ne prolixi simus, confer, quæ in eruditissimis notis *Barthius in h. l.* Claudiani collegit. Candidum vero equum ei porro tribuit *Saxo l. c. albi coloris peculiaris fuit Suantevito equus, cujus juba, ac cauda* (hinc radii solares criniti, Sol criniger, ignicomus, Phœbus comosus Poëtis dicitur) *pilos convellere nefarium ducebatur. Hunc soli Sacerdotes curant, cui insidere Suantevitus, contra hostes suos egregius bellator creditur Slavis.* Eodem sane modo Solem *Tollius lib. cit. p. 60.* describit; *Jam victor atque triumphator Rex aurea corona, prostratis hostibus in candidis equis toto cœlo invehitur.* Cum quo & *Alberi-*

cus Gentil. de Deor. imagin. ac ceteri mythologiæ Scriptores [illegible]uuntur.

(*e*) Neque festi dies, ac solennia anniversaria Suanteviti, a solis cultu fuere aliena. Post lectas enim fruges, mactatis ante ostium victimis solenne geoti epulum erat. Ad ortum Solis excubante ante fores populo, sacerdos templum ingressus, cornu, quod priore anoo impleverat, contemplatur, & si plena mensura, uberem, si qua parte minuta tenuem messem prænuntiat, jubetque fruges eo diligentius asservare. Quo facto, poculum exhaurit Sacerdos, ac mero impletum dextræ simulacri restituit, in omen sequentis anni. Tum admonet quoque ad colendum Suantevitum Sacrificulus; reliquum diei datur luxuriæ. In quo epulo, sobrietatem violare pium æstimatum est, servare nefas habitum. Uti prolixius hæc omnia *Saxo* jam aliquoties citatus differit. Ejusmodi solennia finita messe instituta, Soli Sacra fuisse ex aliis disces *Schedio & Cluvero* auctoribus allegatis.

(*f*) Unum superest, quod *divinationes* & *omina* concernit. Cum enim bellorum quam maximus patronus & arbiter crederetur Suantevitus: ab hoc quoque auspicia sumebant Slavi. Ante fanum enim ait *Saxo l. c.* hastarum triplex ordo disponebatur, ad quem equus Suanteviti a Sacerdote productus, si ante dextro quam lævo pede hastam transcenderet fausti; sin sinistro, infelicis ominis erat. Quem ritum ominandi & *Cranz. Vandal. V. Cluverus Germ. antiq. lib. I. c. XXXVI. p. 259. Elias Schedius Syngramm. II. c. XLV. p. 499. Cramer. lib. I. c. 21. hist. Ecclesiast.* explicarunt, jam ante a *Tacito de M. G.* apud majores nostros animadversum.

Duratio cultus Suanteviti.

§. VI. Duravit vero hæc *Suanteviti* apud Rugianos superstitio ad annum N. C. M CLXVIII. usque; quo tempore idolum a *Waldemaro I.* Danorum Rege penitus deletum, ac igne concrematum est (*a*) ipsique Rugiani ad fidem Christianam reducti.

(*a*) Cum renuissent Rugiani Waldemaro I. Regi Daoorum, contra hostes pugnanti suppetias ferre; hic aliis Pomeraniæ principibus ipsoque Obotritorum Duce *Pribizlavo* in belli Societatem adscitis, terram Rugianorum magno impetu invadit, mox obtinet, & urbis *Arcona* incolas ea lege in fidem recipit, ut sine mora, ac pretio captos a se Christianos dimitterent, & veram religionem Danico equidem ritu amplecterentur. Quod cum facere coacti essent Rugiani; *Suantevitum* evertere suis Rex imperat, quando ad id præstandum nullus poterat Slavorum adigi, hi cuniculis ac ferro simulacrum effodiunt, aulæis, quibus sacellum tegebatur, avulsis totoque ornatu surrepto. Magnus tunc ex omni gente fuit concursus, vindictam Dei sui contra Danos singuli expectantes: sed corruit tandem Idolum; prostratum fune in collum misso per totum exercitum, conspicientibus Slavis, protrahitur, mox frustulatim conei sum igne penitus absumitur. Addit *Saxo l. c. Dæmon in furvi animalis figura ex idolo migravit, subito se circumstantium conspectui subducens.* Tum vero varie judicatum a Rugianis pristinis cultoribus est, aliis Dei sui injurias lachrymis, risu prosequentibus aliis, sibique ac suæ simplicitati indignantibus. Cum hoc ergo in plerisque deleta Suanteviti sui, totiusq; idololatriæ divinitas est: Bohemi tamen rumore hoc Ipsum de Suantevito suo cum tantum pereepisseot, ejus memoriam & post servarunt, peregre advenientem hac formula salutantes: *Witaus Witaus*, quod de *Suanteviti moderamine* ac vita per ipsum mortalibus concessa interpretabantur. De quibus singulis *Helmoldus, Dubravius, Saxo, Crantius, Emserus, Albinus, Schedius, Cramerus, Brotuffius, Schneiderus, Arnoldus* aliique plures consulantur. Nobis enim tantum dixisse sufficiat, dum ad reliquos Slavorum Deos nunc facimus progressum.

§. VII. *Suantevito* nunc *Radegastum* Radegastus. subjungimus, Idolum nulli ex reliquis secundum; iisdem tamen circa scripturam, & genuinas nominis natales difficultatibus pressum; ut expedire se ne unus ex omnibus quidem ac singulis scriptoribus hactenus potuerit. Nam vocis origines alii in germanico **Rath** & **Geist** quærunt; (*a*) alii idem vocabulum a **Gast** derivant; (*b*) ad Polonorum **Gest**, aut **Gessa**, Romanis *Jupiter*, confugiunt alii; (*c*) rursus alii a **Radehasez**, consiliorum arbiter Slavis, petunt: (*d*) plurimi auctorum *Radegasium* celebrem Obotritorum Regem, in Deorum, ut putant, societatem a suis receptum, primas Idolo natales dedisse existimant. (*e*) Nobis in tanta auctorum varietate uter verius, aut probabilius dixerit, perquirendum nunc est.

(*a*) Cum Linguæ Slavicæ imperitia errorum in hoc argumento, communissima causa sit; quam & hic delioquendi occasionem auctoribus dederit, videodum est. Ac primum quidem illi admodum inepti unt, qui Slavorum Idola e Germanis vocibus, a quibus tamen hunc populum quam longissime absuisse, supra demonstratum est, peti debere, quamentis caligine nescio,

nescio, existimant: cum tamen Linguæ suæ, quam tenacissimi semper custodes fuerint Slavi, ut in eorum posteris in Lusatia & alibi adhucdum comparet. Hunc igitur scopulum eliminare & illi debuissent, qui a Rath, & Geist consiliorum interprete, aut *spiritu* nomen *Radegasti* provenisse delirant. Non equidem nescio Rade Slavis quoque consilium dici; nec ignorare quoque illud possum, Geist, agrestiores Gaast, longiori cum mora, pronuntiare; uti Hallis Suevor. Der Hoal-Gaast, & ita ex Radgeist facile Radgast, & *Radegastum* fieri: sed quis nisi omnium absurdissime, si cetera cuncta reclamant, uni scripturæ fidem habebit, quam casu sæpius convenire, omnes eruditi fatentur. Sic דָּג Ebr. piscis ταχὺς Gr. *celer*, Tach Germ *tectum*, literis arctius longe inter se, ac Radegast, cum Radgeist cohærentibus. Quis vero nisi per febrim somniabit? דָּג piscem a Germ. Tach venite, cum squammæ ei tecti instar aut tegumenti sint, vel a Græcor. ταχυς, cum in aqua quam celerrime se nobis subducat. Subrides nos forte B. L. at tenacissimos auctorum errores magis magisque admirare nobiscum potius, qui in originibus Slavonicis investigandis quavis talpa cæciores sunt. Imo quam subtilium tandem consiliorum, si Diis placet, & *Radegastus* auctor fuisset, qui *taurinum caput* ante pectus gessit, ita enim pingebatur a Slavis; egregius sane *Mercurius*, qui in consiliis *boves* & *asinos* callida fateor animalcula, imitatur. Explodendi igitur cum aliis *Joach. Pastorius ab Hirtenberg in dissert. de Originibus Sarmat. p. 19.* & *Sagittar. de Bardovic. c. II. §. XXV. p. 56.* qui sententiam hanc approbant. Quibus nollem subscripsisset *Cl. Tenzelius* in den Monatl. Unterred. *A. 1689. p. 698.* falsus enim hic, Vir in tali studiorum genere alioquin nulla non laude dignissimus.

(*b*) Eadem censura & illi digni sunt, qui ultimæ in *Radegasto* vocis originem paulo aliam in Vernacula nostra eandemque meliorem longe invenisse se arbitrantur. Quibus equidem illud facile largior, Germ. Gast non *hospitem* veteribus, uti nunc, sed *fortissimum quemvis*, & ad utrumque paratum denotasse: (id enim præter *leges Salicas*, & *Carolingorum scriptores*, *Meibomius in not. ad Wittek. p. 42. Bangertus, in lib. I. Helmold. c. 52. p. 127. Schottelius lib. V. Gramm. p. 1057.* & nuperrime *Illustris Stiegelius*, Spate *in Lex. Germ.* libro a multis annis desideratissimo, aliique docent) at vero exinde *Radegasti* taurinum pectus Radgast *alacrem consiliorum interpretem dixisse* Slavos quod *Bangertus l. c. Masius de Diis Obotrit.* & *Arnoldus* ad Rosseum *p. 177.* & *Excell. Sagittar. l. c.* interdunt; a me ob datas præcedente §. rationes impetrare hactenus nequivi.

(*c*) His omnibus non melior conjectura *Joach. Pastorii* est, qui in *dissertat. Sarmat. p. 22.* ultimam *Radegasti* syllabam in voce Polonica Geß, aut Gessa, quam *Alexander Gvagninus* Polonorum *Jovem* notasse, in *Chorographia* credit, inveniri posse existimat. Abludit enim a scriptura nimium vox; neque cum Polonorum idolis, *Radegastus* noster confundendus est.

(*d*) Sententia hæc ceteris utique præferenda; qua a Radedoscz, quod in Latino *satis consilii* veritas; aut Radechoscz, Slavis *consiliorum arbiter*, nomen *Radegasti* deducitur. Neque enim, quod vel circa scripturam, vel Linguæ Slavonicæ indolem rationemque monere, aut aliud quid desiderare possemus, invenimus. Cui etiam eo libentius subscriberemus, nisi idoli effigies ac cultus infra describendus a nobis, aliquantum alienior ab ea, planeque diversus esset.

(*e*) Nemini obscurum esse existimo, quis *Radegasius* fuerit? Obotritarum celebratissimus apud Historicos Rex, & immanissimus pariter, ac infelicissimus tyrannus. Hic enim conglobatis 200000. militibus Italiam ingressus, totam metu ac tremore percussit: cumque & ipsi Romæ extrema minaretur, desperare jam tum de salute sua plerique Romanorum cœperant, teneram Honorii Imperatoris ætatem, tantisque rebus impatem longe secum reputantes. Plurimi vero causam belli malique non aliam credebant, quam quod Deorum sacris neglectis, Christo nomen dedissent Romani. Hinc ad renovandam pristinæ religionis faciem, tota urbs animos mentesque applicabat, plures veterem idolorum suorum cultum jam jam receperant. Has inter divini pariter humanique juris ingentes calamitates, præsentissimam æterni Numinis opem experti Romani sunt. Nam præter omnium spem *Radegasius* imprudenti plane ac infelici consilio vastissimum exercitum, ne magnitudinem ejus rescirent Romani quam arctissime in montium jugis contrahit. Mox ab hostibus concluditur, fame ac situ conficiendus cum suis. Sed milites abjiciunt arma & infinita eorum capitur a Romanis multitudo. Ipse Radegasius Rex, cum fuga sibi consulere vellet, in vincula conjectus, vita tandem privatur. Quam barbarorum cladem præter *Socratem, Sozomenum, Zosimum, Zonaram, Cedrenum* aliosque, ex Latinis *Orosius*, *Paul Diaconus* & *Jornandes* inprimis, ac recentiores inter *Joh. Cuspinianus* de *vitis Imperator.* innumerique alii quam prolixissime describunt.

bunt. Hunc ergo post mortem *Radegasum*, ob præclara in gentem suam merita DEum ac arbitrum belli credidisse Slavos, ac Martis instar sui coluisse, auctores existimant, atque hoc ipsum *Radegasti* idolum Slavis esse pro certissimo habent. Quam sententiam approbant *Albinus p. 149. Reinesius de Deo Endovell p. 12 Schedius Syntagm. ult c. IV. p. 482. Sagittar. l. c.* aliique plures. Verum enimvero, quamvis hic illos Deastros creandi, qui in bello pro patria defuncti sunt, modus non adeo insuitatus gentibus erat: multa tamen, quæ scrupulum injicere nobis queunt, hoc loco reperiuntur. Addemus primum quid male *Bangertum* hic habeat, *in lib. I. c. 52. Helmoldi p. 126. Si quis tamen contendat, idolum Rege, Radegasio puta, antiquius fuisse, & hunc ab illo esse denominatum, non multum refragabor.* Deinceps impetrare a me vix possum, ut illum Numinis loco habuisse Slavos existimem; qui non infelix solum in bello fuit, ac misere in hostium ipse manibus periit: sed etiam, uti *Paul Diac. lib. XIII. pag. 666.* exertis verbis scribit; imprudenti plane consilio militum tantam jacturam fecit; *ut in vilissimarum pecudum modum singulis aureis passim greges hominum venderentur.* Exspirant ergo *res feliciter gestæ*, quas ei *Sagittar. d. l.* ad sententiam probandam frustra tribuit.

Origo appellationis. **§. VIII.** Cum vero certo certius constet, *Radegastum* Martem suæ gentis fuisse, nomen ejus a **Rodwoj** (*a*) quod *Ducem belli* Slavis significat, natales quoque sumpsisse, nobis probabile videtur.

(*a*) Ne scripturæ diversitas scrupulum injiciat legenti, quomodo conciliandum utrumque vocabulum sit, ostendendum est. Primum autem illud sciendum, scriptores in voce hac admodum differre. *Zosimus* enim *lib. VIII. in Arcad. & Honorio* Ροδογαῖσος. *Isidor. Hispal. Goth 437.* Radagatsus. *Helmoldus lib. I. c. 21. p. 61 §. 1.* Radigastus, *lib. I. c. 2 p. 6. §. 6.* Redegast & *lib. I. c. 52. p. 125. §. 2.* Radigast. *Ditmar. Chron. Merf. lib. VI. p. 135.* Riedegast legunt. Ex diversa hac scribendi ratione, nunc facile colliges, vocis scripturam aut ambiguam esse, aut multam partem corruptam. Quod si impetravero, non a literis amplius vocis originem petendam, sed in cultu idoli, ac muneribus quæ sustinuit potius quærendam esse patebit. Et vero hoc ipsum **Roswodj** *Dux belli* Slavis, titulus Martis Oraculo, quale Radegastus fuit, ut mox ostendam, admodum conveniens omnium optime præstat. **Rosno** enim Slavis *da* est, separandi vim habens particula; **Wodju** vero *duco* illis significat, & hinc **Roswods** *belli Dux* Germ. **ein Hertzog. G** vero & **T**, aut **D** literæ admodum a plebe confunduntur; ut hujus terræ incolæ agrestiores pro **Wasser, Watter** dicunt, alii **Water**; sicque ex **Roswodj, Rodwodj** factum, uti adhuc dum **Rodewitzpagus** in Lusatia est. **W** itidem cum **G** facile miscetur, uti pro, **Wilhelm**, Latinis Guilelmus, aut Gulielmus dicitur; & ita **Rodwodj** in **Rodgodj** ac vocalibus *o* in *a* mutatis, uti superius §. 12. lit. hh. factum est, **Radgadj** habes, quo modo etiam *Isidorus* l. c. legit. Latinius vero pro, *Radgatsus*, *Radgastus* aut *Radegastus scribitur*, ad difficilem consonantium vitandam juncturam. Quod & cum omnibus ac singulis, quæ de idolo dicuntur quam arctissime cohæret; ut suo nunc loco dicetur.

§. IX. Ipsum Idolum in *Retra* urbe stetit primum, post etiam apud *Obotritos* inventum, (*a*) *aureum* vere toto corpore erat; cujus capillis *avicula* inhærebat; *tauri* capite dextra tegebat pectus, læva manu *bipennem* tenens (*b*). Locus Idoli & forma.

(*a*) *Obotritorum* regio hodie *Meklenburgensium*, & *Sverinensium* est. Hinc quærit *Bangertus lib. I. c. 52. p. 126. b. in Helmold.* qui fiat, quod in *Retra* urbe, quam Pomeraniæ quondam fuisse, ex ipso *Helmold. lib. I. c. 21. p. 61. §. 1.* patet; eum *Riaduros sive Tolenzos*, Retarum incolas puta, *cis Panim* Pomeraniæ fluvium *habitasse* dicat, (hodie *Rabel* vocari *Chytraeus in Vandal. part. 1. Chron Sax. lib. III p. 210* divinat) Qui fiat, inquam, quod in hac urbe *Radegastum* stetisse existimet *Helmoldus*; & alibi tamen præcipue *Obotritorum* idolum fuisse innuat. Loca ejus in promptu sunt: *lib. I.* enim *c. 2. §. 6. p. 6.* ait: *Post Odera lenem meatum, & varios Pomeranorum populos, ad occidentalem plagam occurrit Winnulorum provincia, eorum qui* Tolenzi sive Redarii *dicuntur. Civitas eorum vulgatissima* Retre, *sedes Idololatriæ. Templum ibi magnum constructum dæmonibus, quorum princeps est* Redegast. Hinc Redarii *Bangerto lib. cit p. 11.* Stolpenses & Anclamenses sunt, ad illum Oderæ meatum versus occidentem, uti *Helm. l. c.* vult, siti. Cum quo consentit *Ditmar. Chron. Merseb lib. VI. p. 135.* nisi quod hic urbem Redariorum *Riedgast* dicat; quam eandem cum *Retra* esse, ante *Exc. Sagittarium*, qui tamen conjecturæ autorem se credit, *tractat. de Bardewico c. II. p. 55.* id observarunt *Cl. Bangertus lib. cit. p. 127.* ac ipse *Maderus* in margine auctoris p. 136. Sed aliter forte Helmold. lib. I. c. 52. p. 125. *Radegast DEus terra Obotritorum.* nulla amplius Redatiorum facta mentione. *Bangertus* se ita conciliasse Helmoldum *l. c.* existimat; quando etiam in urbe *Mechlenburgo*, & vicino oppido *Gadebuschio* templa ac statuas Radegasti

gasti fuisse *Reimari in Chron. MSC.* testimonio, ipsoque nomine *Gadebuschi*, quod a *Radegasto* ortum fuisse credit, ac reliquiis templi Gadebuschani de *corona Radegasti* in partes vocatis confirmat: sed ita sibi ipsi contrarius esset *Helmoldus*, qui *lib. I. c. 21. p. 61. §. 1.* ait: *Redarii propter antiquissimam urbem, & celeberrimum illud fanum, in quo simulacrum* Radigast *ostenditur, regnare* inter Wilzos *eo quod ab omnibus populis Slavorum frequentarentur, propter responsa & annuas sacrificiorum impensiones.* *De* quo gloriari vix Redarii potuissent, si & in aliis Slavorum regionibus *Radegasti* idolum fuisset inventum. Quare idem tunc temporis nec *Obotritas* habuisse, existimandum est. At vero errasse Helmoldum dicemus? nec quicquam. Cum enim everteretur ab Ottone M. 960. *Retra* urbs, ipsusque cum ea *Radegastus*; Obotriti avitæ religionis tenaces in suis terris celebre *Radegasti* idolum statuerunt, ac multa post venerati, *ad secul. XII.* usque sunt. Uti nec dissimulare *Bangertus*, cum eoque *Excell. Sagittarius ll. cc.* possunt.

(*b*) Figuram Idoli ex vetere Chronico *Bangertus lib. cit.* exhibet, quod *Christ. Arnolds* in *append. ad Rosseum p. 176.* resumit. Cujus imago viri justum statum sistit, corpore nudum nec ullo circa pudenda etiam velamine tectum: vultus vero ferox est, ac severus; caput crispum, cui avis explicatis alis inhæret; pectori quoque tauri caput nigrum additur, quod dextra suffulcit Idolum. Disputat vero *l. c. Bangertus*, unde tauri caput ei tributum sit; dicitque: *Qui genealogiam Principum Meklenburgensium ad Anthyrium referunt, caput illud taurinum a Bucephalo Alexandr. M. esse contendunt. Anthyrium enim Alexandro militasse, postquam ille in fata concessisset, ad suos Obotritos navi reversum esse, atque insignia Bucephali caput in prora, gryphum in puppi ostentasse; quam sententiam nos in suspenso relinquimus.* Nullius, licet fabula de Anthyrio quoque vera esset, quæ tamen falsissima est, hæc apud me auctoritatis sunt. Ipsam enim animalium naturam insignia dedisse Radegasto certus sum: cum *taurus* fortitudine ac robore validissimum animal, *gryphus* itidem promptissima ad rapinas avis, egregias bellantium virtutes exprimere Slavis viderentur] Hinc læva manu bipennem tenet, singulare isto tempore, armorum genus. Cumque pugnantibus consilia suggerere, ac robur largiri crederetur a suis: *Hunc* enim *ad bella properantes salutant, illum prospere redeuntes muneribus debitis honorant*, dicit *Ditmarus p. 136.* lib. cit. ut resumeret animum quandoque, tot in bello laboribus ac molestiis defatigatum, *ostro ei lectum parasse* Slavus, *Helmold. lib. I. c. 2. p. 6. S.* innuit, an vero ad colorem pariter, qui purpureus ex ostro veniebat, ac ipsam materiam & testam animalculi respiciat auctor, divinare equidem nolim. Purpura tamen magnam Deastri divinitatem augere poterat, ac rubeus color pugnæ cruentæ signum fieri. Ceterum *templi* magnitudinem *Ditmarus lib. VI. p. 135.* admiratur: *In eadem* tertia urbis Rethræ vel Ridegast parte, quæ orientem respicit, *nil nisi fanum est, de ligno artificiose compositum, quod pro basibus diversarum sustentatur cornibus bestiarum. Hujus parietes varia Deorum Dearumque imagines mirifice insculpta, ut cernentibus videtur, exterius ornant.* Addit deinde vexilla ibi servari ad expeditionem necessaria ipsaque numina galeis atque loricis terribiliter vestita esse. Id tamen me male in auctore habet, quando *Luarasitum primat tenere, & præ ceteris a cunctis gentilibus coli* existimat. Aut enim pro *Luarasito*, *Suantevitus* restitui oportet, de quo supra: aut, quod mallem, *Luarasiti* nomine hic intelligendus *Radegastus* est. Cui *Adamus Bremensis p. 48.* ipseque *Helmold.* l. c. principatum inter Deos Slavorum, maxime Redariorum, concedunt. In sacrificandi tandem modo rituque prolixus *Ditmarus* est, l. c. qui utique hic consulendus. Nec aliter *Helmold. lib. I. c. 52. p. 125. § 2.* cultum ejus describit, aliis tamen Slavorum numinibus eundem pariter tribuens: quibus de hostiis ac festis diebus addit: *solennitates diis dicandas sacerdos juxta sortium nutum denuntiat, conveniuntque viri & mulieres cum parvulis, mactantque diis suis hostias de bobus & ovibus, plerique etiam de hominibus Christianis, quorum sanguine Deos suos oblectari jactitant. Post cæsam hostiam sacerdos de cruore libat, ut sit efficacior oraculis capiendis. Consummatis juxta morem sacrificiis, populus ad epulas & plausus convertitur. Ultimumque bono pariter ac malo deastro in compotationibus libant.*

§. X. Tandem *Radegasti* idolum *ab Ottone M.* Imperatore circa annum 960. penitus deletum est; (*a*) apud Obotritos tamen cultum, donec omnes Slavorum populi Sec. XII. Christo nomen dedere. Extirpatio Idoli.

(*a*) Cum omnes ferme Slavos perdomuisset Otto; Rethram quoque urbem cœpit, atque impiis Slavorum eversis numinibus, totam idolorum ibi sustulit superstitionem. Ut *Ditmarus lib. II. p. 24.* aliique docent. Sed vero circa annum 1130. *Radegasti* meminit adhuc dum *Helmoldus lib. I. c. 52. p. 125. §. 2.* cum aliis idolis ab *Obotritis* culti. Hos ergo majorum suorum numina, cum iisque & *Radegastum* repetiisse oportet. Quæ sententia *Bangerti* quoque est *cit. lib. p. 127.* & qui eum sequitur *Cl. Sagitt. d. l. p. 55.* Seculo vero XII. & ipsi cum aliis veram Christiani nominis religionem amplexi sunt.

DISSERTATIO HISTORICA TERTIA *DE* IDOLIS SLAVORUM.

* * *

§. I.

Juterbogus. MAlos æque ac bonos Deos Slavi coluerunt (*a*) inter illos Czernebog erat; hos inter eminebat Juterbog; quod Luciferi nomen apud Slavos fuisse existimo (*b*) de cujus tamen cultu ac imagine silent Historici (*c*).

(*a*) *Schedius* ult. de *DIs Germ. cap. Vandali*, inquit, *in conviviis & compotationibus suis pateram olim certis verbis consecrabant, autore Cranzio lib. III. Vandal. c. XXXVII, sub nominibus Deorum* boni & mali: *omnem prosperam fortunam a* bono *Deo*, *adversam a* malo *dirigi putantes*. Sed duplici malo Schedius haeret: qui primum *Vandalos* cum *Venedis* confundit, Cranzio suo domestico errore, ac peculiari; deinde hoc ipso antiquiorem paulo nominare debuisset auctor, quando hæc verba non *Cranzii* sed *Helmoldi* sunt, *lib. I. c. 52. p. 125. §. 2.* de Slavorum potandi ritu id asserentis. Cum quo *Ditmarus* quoque ac *Saxo* faciunt, auctores passim a nobis citati. Quæ colendi mala Numina consvetudo apud alias quoque gentes invaluit. De quibus *Ramundus, Vives, Steuchus, Mornaus, Vossius, Grotius, Seldenus, Cluverus, Schedius, Rossæus*, aliique veterum ex instituto variarum gentium theologiam docentes, prolixius egerunt.

(*b*) *Juterbocum* Numinis loco Slavis venisse, apud veteres scriptores non inveni. Oppidi mentionem *Ditmarus lib. VI. p. 141.* facit, nihil tamen præter nomen commemorans. *Albinum* vero in *Chronico Misnensi* conjectura saltem de Idolo augurari, ipsa verba ejus *cit. XI. p. 150* indicant: Zernebog ist so viel als ein schwartzer Gott; gleichwie Juterbog ein Morgen-Gott. Da man * ohne Zweifel auch ein solchen Abgott, welches * vielleicht aurora gewesen, geehret. Daraus dann zu mercken, daß es ein lauter Fabel, was daselbst von der Jutta und ihrem Bock * gesaget wird. Nemo enim putet *Albinum* posterioribus verbis fabulosos hujus rei scriptores taxare; qui ipse ad fabulam temere ab incolis ejus loci creditam, ac tenacissime in hunc usque diem custoditam respicit. Quod edoceri facile poterat *Albinus* Vitembergæ antea Professor, a qua oppidum non adeo procul distat. Dicunt vero quantum sermone per alios accepi: Juttam insignem liberali hospitio feminam ibi vixisse; quæ caprum manifesta superstitione aluerit: apud hanc cum peregrini diverterent subinde, in proverbium abiisse, ut illi qui peterent locum quærentibus de itinere inter viam responderent: nach der Jutte ihrem Bock, indeque Jutterbock factum esse; quod etiamnum creditur a plerisque. Alii tamen, quæ conjectura plurium hodie in primis est, quasi gutter Gott dictum esse putant, errore, qui ex Linguæ Slavicæ imperitia provenit. Slavis enim Juttrny *mane* & Bog *Deum* atque sic Juternybog matutinum Deum denotat Luciferum aut Phosphorum; apposite Germani ein Morgenstern. Eundem vero hunc Deum & oppido natales dedisse, atque alio nomine Belbog Slavis, seu album Deum dictum esse allegati auctores existimant.

(*c*) Cum nullum hujus rei vestigium apud veteres Historicos extet, quid de cultu ejus divinare nunc debeam, ignorare me fateor. Memini equidem me apud *Varronem* legisse, auroram Græcis æque ac Romanis multum honoratam fuisse; qui *lib. V. de LL. §. 2. p. 31.* inquit: *Principium diei* mane, *quod tum* manat *dies ab oriente*. Nisi *potius quod bonum antiqui dicebant* Manum. *Ad cujusmodi religionem Graci quoque, cum lumen adfertur, solent dicere* Φῶς ἀγαθόν. At idem Slavis applicari posse, cum nullibi in veterum monumentis reperiam, non affirmo, obtrudere enim quid præter illa, temerarii esse censeo. Quantum autem conjectura assequor, *Juterbocum* a *Belboco* paulo diversum esse puto, sub illo *auroram*, sub hoc *bonos Deos* in universum omnes cultos. Isthuc enim *Helmold. p. 6.* digitum intendit; quando plures Deos bonos, id est *Belbocos*, plures itidem malos, seu *Zernebocos* apud Slavos fuisse edocet: qui tamen singuli propriis denuo nominibus distingvebantur.

§. II. Belboci dissimilis Czernebog erat, *malus* Deus, Slavisque a nigredine dictus. (*a*) Neque de hoc plura apud Historicos extant (*b*). Zernebocus.

(*a*) Hujus dei *Helmoldus lib. I. cap. 52 p. 125. §. 2.* meminit: *malum Deum Slavi sua lingua diabol sive Zcerneboch*, lege Czerneboch, *id est nigrum deum appellant*. Quod repetunt ex eo *Ernest. Brotuffius Chronic. Merseburg. lib. I. p. 446. Munster. Cosm. lib. III.*

Albi-

Albinus tit. XI. p. 150. Vossius de Idol. gent. lib. I. c. 5. Sched. p. ult. Arnoldi p. 199. Pastor. p. 20. ll. cc. nullus vero eorum quidquam addit. Czorny tamen *niger* Slavis, Bog *Deus* est, a quo Czernebog ater, seu malus Deus dicitur. Cum terrorem hic color oculis animoque incutiat, quot mali Dei munus esse gentes crediderunt; lucis atque albi coloris, omniumque deliciarum simul *Belbocum* sive *Juterbocum* ex adverso arbitrati.

(*b*) Quanti hic populus malos Deos fecerit *Helmold.* p. 6. § 12. indicat; *Regem metuunt Slavi propter familiaritatem Deorum, vel potius Dæmonum, quos majori præ ceteris cultura venerantur.* Hos enim rebus adversis præesse, quas avertant a cultoribus suis, & hostibus inferant, existimarunt, ut supra indicatum ex Helmoldo est. Addit *Brotuffius lib. cit. p. 446.* Zernebog halten sie vor einen Gott, welcher ihnen in jenem Leben böses zufüget &c. quod ex *Pirnensi* quoque *Albinus p. 150.* assumit, vellem tamen veterum testimoniis uterentur, cum vitam post mortem non credidisse Slavos, censeant alii. Ceterum de cultu ejus denuo nihil quicquam reperi, multo minus de imagine Idoli edoctus. Quo fit, ut in supra dictis nunc penitus persistam.

Trigla. § III. *Trigla* Slavis *triceps* est, (*a*) Stetinensium olim ac Brandeburgensium aliorumque locorum idolum; (*b*) cui cœli terræque ac inferorum tribuebatur potestas. (*c*) Quod ipsum tandem diverso tempore diversis in locis eversum est (*d*).

(*a*) Multi abditum SS. Trinitatis mysterium in superstitiosa variarum gentium religione quæsiverunt, subtilitatis magis, quam veritatis laude conspicui. Contra quos, mea sententia, omnium eruditissime *Hieronym. Floravantius* egit *lib III. de Beat. Trinit. contra Ethnicos. Cluverus* enim sua hic conjectura quoque aberravit, qua ejus noticiam Germanorum majores habuisse *lib. I. c. XXIX. p. 202.* asserit, hinc merito suo in *Vossii* censuram *lib. I. c. 87. p. 271.* incurrit, qui tamen ipse *lib. VIII. c. 12. p. 397. de Idolol. gent.* non penitus ab errore immunis. Meo nunc judicio omnes quoque illi falluntur, qui in *Trigla* Slavorum idolo reconditæ hujus sapientiæ vestigia quædam latere existimant: cujus rei quam falsissimi conjectores sint, inferius puto constabit apertius. Quod ante quam fiat, in diversam nominis scripturam, & veram ejus originem denuo inquirendum est. *Triglaff Chytraus in proœm. Metrop.* exprimit; *Arnold. ad Ross. p. 179.* Triglas legit, *Albinus Chronic. Misnens. p. 149. Trigla.* Omnium diversissime a reliquis *Brotuffius Chronic. Merseb. p. 446. Triphat* scribit. Quid vero hæ scripturarum differentiæ ac dissimilitudines velint, sæpius jam indicatum est. Nominis veras natales quod attinet, a Slavorum trzy, id est, *tria*, & Glowa *caput* provenisse id arbitror. Hinc Trihlowa latinis *Trigla*, ad cujus indolem respiciendum esse aliquoties docuimus: huic vocabulo *triceps* aliquis apud Romanos *cerberus* respondet, de quo *Hesiodus*, *Hyginus*, *Apollonius*, *Palæphatus* aliique agunt: cujus descriptiones nihil divini sapiunt, æque ac *Trigla* Slavorum nulla veri cultus vestigia præbet, ut supra dictum est.

(*b*) Non unius loci idolum *Trigla* Slavis fuit. *Brotuffius l. c. p. 446. Brandenburgi* stetisse dicit, vestigiis ejus ad sua usque tempora relictis. *Albinus l. c. p. 149. Brotuffi* auctoritate nixus idem sentit; ex *Sabino* tamen addens Brandenburgi Marchiæ Metropoli eo loco Triglam stetisse, ubi nunc templum B. Virginis sit. Idem porro in *Misnia* ac *Grimmensi ponte* inprimis, triceps idolum fuisse memorat. Et simile quid *Zwickaviæ*, templi mœnia inclusisse, ex ejus oppidi Chronico *Cnauth Prodrom. Misn. p. 383.* nuper edito, docet. *Julini* vero celeberrimo olim Pomeraniæ oppido nunc *Wollin* angustis finibus terminato cultum esse *Zeillerus Part. I. Itin. Germ. c. 17.* scribit. At *Stetini* omnium splendidissime Idolum extructum fuit. Nam teste *Cramer. lib. I. c. 21. seqq.* aureum aureo velamine in capite tectum, in meditullio civitatis, supra montem stabat, templi quoque magnitudine ac splendore cum quovis alio Deastro certans. Eodem plane modo *Triglam* olim ad *Colbergam* celebratam esse, nomenque Idoli pagum ad urbem situm, cum aliis in monte ibidem vestigiis retinere, amicus quidam certiores nos fecit.

(*c*) Quid muneris tributum *Triglæ* fuerit, *Sabinus libro de Brandeburgo March. metropoli, apud Albinum p. 148.* docet: *triceps Idolum, Trigla dictum, olim Venedi summa veneratione coluerunt. Id Dianæ fuit simulacrum.* Hanc Sabini sententiam Albinus suo testimonio approbat: cum, quod ipsa Diana ab Eustachio ex veterum mente Trigla appelletur: cui addi etiam illud *Horatii lib. III. Carm. Od. XXII.* in Dianam potest:

Ter vocata audis:
Diva triformis.

Nam a *Virgilio* pariter ac *Ovidio* tria Dianæ ora assignari passim invenies. Causam ex *Porphyrione* in hunc Horatii locum *Anton Mancinellus* subjungit: *quia eadem existimatur Lucina, Diana, & Proserpina. Acron* item Horatii Scholiastes in h. l. dicit: *Trina Dianæ potestas putatur.* Et utraque *Ascensius* conjungit in ejusdem loci commento; Quod omne suo quoque Idolo Slavi tribuerunt,

runt. De cetero a numero ternario *Triglam* quoque Græci piscem dixere. De quo *Jovius c. XVIII. p. 135. de Pisc. Rom* consulatur. Tum vero, quod idem eum Diana *Trigla* idolum fuerit Albini conjecturam auget: quando *Triglæ* luna quoque tribuebatur; *Dianam* vero quasi *diem* cum nocte *uniat*, luna lucente existima, dictam esse *Cic. de nat. Deor. p. 310. lib. II.* ac alibi docet. Quibus etiam *Schedium Syngr. c. X. p. 500* adderem, nisi, quod & alibi observavi, omnia ex *Albino* transcripsisset auctor, nullibi in toto libro ejus facta mentione, quod tanto viro utique indignum est, nisi fatis impeditum, quo minus ultimam libro manum imponeret excusandum esse putemus. *Arnoldus* vero pleraque *Schedio* debet, qui ex auctore Anonymo *vita Othon lib. II. c. 20. & 22.* refert: *Trigla equus generosus sacer erat, nigri coloris, qui magno studio a quodam Sacerdote curabatur, a quo in bellum ituri rei eventum explicabant.* Quod cum nullibi apud alios reperiam, & ipse ritus ex asse *Suantevito* respondeat, aut hunc cum *Trigla* confundi, aut rem omnem fabulosam esse existimo, cum bella & prælia curare Deæ non sit; in Dearum vero numero *Triglam* fuisse hactenus ostensum est, nec ipsi, qui contra sentiunt Schedius & Arnoldus, inficiantur auctores.

(*d*) Stetini cultus hic sæpe interdictus est. Tandem caput idoli *Otto* Episcopus *Honorio* Pontif. Romam misit, corpus vero confregit. vid. *vita Ott. Episc. p. 36. edit. Colberg.* Quod subinde repetiisse Slavos, nonnunquam & reparasse Cramerus d. l. auctor est. In pago tamen ad Colbergam sito, cui Trigla ab idolo hoc nomen est, rudera ejus in montis fastigio, ad hunc usque diem ostenduntur. Et ante seculum in Misnia quoque imaginem ejus hinc inde latuisse, supra docuimus.

Flins. §. IV. Flinz Lusatorum præcipuus Deaster (*a*) a Flinß lapide, cui insistebat, dictus, (*b*) facie pallidus erat, (*c*) ac mortis propterea arbiter, (*d*) a Lothario tandem II. deletus (*e*).

(*a*) Sorabis, Slavorum in Lusatia genti inprimis ab auctoribus tribuitur Deaster. Citat Chronicon Saxon. *Syngram. III. c. VII. p. 486. Schedius* in hanc rem; Vandalos equidem cum Venedis denuo confundens, errore superius a nobis animadverso. *Brotuffius* itidem *Lusatorum Idolum p. 446. lib. cit.* dicit. Quibuscum præter recentiores scriptores, veterum quoque monumenta concordant. Cum locus ubi steterit idolum, in pago ad Budissam cui Oehne nomen est, pluribus in Lusatia cognitus sit, cujus ingens lapidum in monte moles, certissima vestigia præbet. De quo vid. Plur. Rev. D. Frenzel parens tractat. de Bapt. in præfat.

(*b*) Nomen Flinz Illustris Spate in *Lexic. Germ.* a Germanico Flincken deducit; cum quo fecisse & *Schottelius* videtur. Quanquam vero hoc literæ admittunt, Slavos tamen suos sua lingua Deos dixisse arbitramur. Flins enim Slavis lapidem designat, splendidum forte ac durum, qualis ein Flinten-Stein. Huic quando impositus Flinsius fuit, ab eodem quoque dictum esse censeo. Aberrat conjectura *Schedius* l. c. *Suspicor Flinsium in honorem Vislai, vulgo* Wislauw *erectum fuisse, Regis Obotritorum, qua vox tandem corrupta annis fit, atque* Flinz *ab imperitis scriptoribus dictum.*

(*c*) Figuram Idoli *Albin. lib. cit. p. 149.* describit, *Monachi Pirneusis* ac *Chron. Sax.* nixus assertis: Flinz silici impositum Saxones *a lapide* dicunt. Hujus cadaverosum corpus longo pallio tegebatur, manu baculum tenens, cum tumente vesica. Sinistro humero leo insidebat; quod veteres ita interpretantur, ac si per eum se a mortuis excitandos credidissent Slavi. Addit *Verstegan* apud *Arnold. p. 178.* dextra manu facem gestasse. Aliter paulo *Manlius in chron. MSC.* describit; *fuisse* enim perhibet *Idolum nigra casarie, rubei coloris pallio accinctum. Dextra manu perticam gessisse, cui ceu flava merges sive manipulus spicarum, & is quidem in summitate ardens esset præfixus.*

(*d*) Cum tota figura ad brevitatem partim vitæ humanæ facere queat, quorsum vesicam, ac facem referas; partim aperta funesti casus signa, ut pallium, baculum, facem etiam ac Leonem, præ se ferat; ipsumque idolum cadaveri simile sit: morientium patronus Slavis fuerit, scriptores collegerunt. Quod judicium *Albinus* quoque de citatis sibi auctoribus fert.

(*e*) *Lotharius II.* Saxonem c I ɔ CXXVI. novennio antequam Imperator fieret, destruxisse Idolum *Manlius in Chron MSC.* refert, cui *Brotuffius* quoque & *Albinus ll. cc.* patrocinantur.

§. V. Faunus Slavorum *Zuttiber* fuit Zuttiberus. (*a*) a Zwodzowy nominatus. (*b*) Ejus idolum in sylva Merseburgo proxima Dæmonis instar colebatur; (*c*) At seculo XI. jam lucus excisus est, ipsaque superstitio penitus sublata (*d*).

(*a*) Romanorum aut Græcorum in sylvis superstitiones exponere prolixum nimis esset, quanquam non a scopo penitus alienum. Quid Celtæ ac Germani in lucis fecerint, *Schedius* ac *Cluverus* exponunt. Hac vero superstitione Slavi *Zuttiberum* suum coluerunt. Quem *Brotuffius* Dæmonem

monem propterea dicit, einen Holztrufſel.

(*b*) Errant denuo, qui nomen a Germanorum Zottigt & Beer derivant, ursique figuram fine fundamento idolo tribuunt. Faunos equidem pilosos plerumque deſcribi ab auctoribus ſcio; at vero Germanos cum Venedis confundendos non eſſe, id eſt, quod ſæpius monui. Quæri igitur vocabulum apud Slavos debet, cui quoque Zolozower vel Zowbzower, quod illis *glandifer* eſt, Deus in *quercibus* cultus, reſpondet. ow facile in u tranſit; ut Græcorum ου: W itidem cum *v* & β ſæpiſſime permutatur, ſic Wandali, Vandali, & Βάνδαλοι ſcribitur, quibus ita diſpoſitis Zudzober fit, & ad pronunciationis difficultatem ſublevandam Zuttiber. Quercum vero honoratam arborem Slavis ac Deo huic ſacram fuiſſe nunc porro docemus.

(*c*) Lucum idoli ac ſuperſtitionem omnium clariſſime *Brotuffius Chron. Merſ. p. 462. lib. II. c. VI.* deſcribit; cujus verba, cum auctor non adeo obvius ubique ſit, huc adſcribemus: *Zuttibero* haben die Bürger der Stadt Merſeburg einen lucum, das iſt, ein Eichwold heiligen laſſen, darinn hat bey Verliehrung ſeines Lebens, niemand einen Baum oder Aſt dürffen abhauen, denn ſie alle dem Abgott geheiliget, daſelbſt ſeind im Jahr zu gewiſſer beſtimmten Zeit, viel Heyden und abgöttiſche Wenden von fern zuſammen kommen, haben dem Teufel Zuttibero geopffert, und ihn angebetet, es hat auch der Zuttiberus ſeine eigene Pfaffen gehabt, mit ihren ritibus ſacrificiorum. Ex quo ad verbum *Albinus Chron. Miſnienſ. p. 146.* tranſcribit. Nec alia *Schneiderus Chronic. Lipſ. lib. I. p. 142.* aſſert, cui quoque *Peifer. in Lipſ. lib III. p. 279.* aliique accedunt. Sylvam vero ad *Salam* fluvium non procul a Merſeburgenſium ponte floruiſſe, idem *Brotuffius lib. II. c. 6. p. 581.* arbitratur.

(*d*) Wigbertum (quem alibi Wigwertum vocat, *v* cum *b* mutato, uti ex *Zuttiver Zuttiber* factum ab eodem eſt) Merſeburgenſium Epiſcopum, cujus vitam *lib. II. c. 6. p. 585 ſq.* recenſet, ſuperſtitioni huic finem feciſſe l. c. dicit; quando poſt C. N. 1007. lucum cum cultu, igne ac flammis penitus deleverit. Cujus rei veſtigia e Salano ad Merſeburgum ponte, ſuo ſe adhuc tempore innumeris quercibus terra ſabuloque ſepultis in fluvio obſervaſſe, idem teſtis eſt.

Henilo. §. VI. Inter Deos domeſticos ac tutelares Slavorum *Henilo* fuit, ab Honidlo, averrunco eis, ſic appellatus; (*a*) Qui oſtiatim ad cultores deferebatur, certa ad cuſtodiendum ſuos a ſacrificulo formula admonitus (*b*).

(*a*) Honiu Slavis arcere eſt, Honidlo averruncum iisdem denotat, German ein Grſcheuhe. Ab Honidlo vero *Henilo* factum eſſe, arbitramur; quandoquidem id omne, quod dicitur de idolo, cum hac voce optime concordat.

(*b*) Omnium apertiſſime idolum *Ditmarus lib. VII. Chron. Merſ. p. 226. ſq.* definit. Cum enim de ſpectro diſſeruiſſet, mulieri cuidam, ſuo tempore ſatis infeſto, inquit: *Non eſt admirandum, quod in his partibus tale oſtendatur prodigium. Nam habitatores illi raro in Eccleſiam venientes, de ſuorum viſitatione cuſtodum nil curant: domeſticos colunt Deos, multumque prodeſſe eosdem ſperantes, his immolant. Audivi de quodam baculo, in cujus ſummitate manus erat, unum in ſe ferreum tenens circulum, qui a Paſtore illius villæ, in qua is fuerat, per omnes domos has ſingulariter ductus in primo introitu a portitore ſuo ſic ſalutaretur:* Vigila Henil, vigila. *Sic enim ruſtica vocabatur lingua, & epulantes ibi delicate de ejusdem ſe tueri cuſtodia ſtulti autumabant.* Et hactenus *Ditmarus*, in reliquis enim ſcriptoribus nihil ejus invenimus.

§. VII. Inter Deas Soraborum *Ciza* erat, a *mammis* ſic dicta; *a* unde Cicæ urbi nomen venit, ubi ſteterat ante idolum, *b* ad Caroli M. tempora usque cultum (*c*). Ciza.

(*a*) Cic (Germ. Zitz) Slavorum Lingua *mammillas* notat: Deam itaque Mammillatum *Cizam* interpretamur. Nam *Iſidis* loco, de qua *Plutarchus, Lucianus* aliique, Slavis *Cizam* fuiſſe, munia ejus comprobant. Quæ eo tendebant ſingula, ut fœcunditatem in omni animantum genere promoveret, & parturientium maxime ſublevaret labores. Quorſum *Albini* teſtimonium *p. 154.* pertinet; qui quidem *Cizam* a Cerere dictam eſſe putat; mox tamen addit: Ciza id eſt, mammoſa quaſi altrix. Eine Sonnetrin aller Ding. Von welchen Nahmen etliche das Zitzkout, das auf in der Marck und bey dem Lauſitzen viel gehalten wird, her derivirn, gleichwie von Iſide das Kaut Iſechart. hæc Albinus.

(*b*) *Brotuffius lib. II. Chronic. Merſ. p. 565.* Zizam a *Zittone* Principe ac conditore ſuo dictam eſſe exiſtimat. De qua tamen origine *Joh. Garzon Bononienſis in Chron. p. 384.* ante eum admodum ambigit, qui *Zizam a quodam fortasſis Zittone* dictam eſſe, dubius omnino pronunciat. Nobis Ziza Dea oppido nomen dediſſe videtur; cum, quod ibi ejus idolum ſteiſſe ſciamus; tum vero Numburgenſes Epiſcopi, pariter mammillarum Præſules, id eſt Zizæ urbis dicantur.

tur. Quæ conjectura *Cnoutbii* quoque est *p. 296. l. c.*

(*c*) Carolus M. Imperator cum conditor Episcopatus Cizensis sit, juxta *Brottuffium lib. I c. 18.* & *Albinum c. XI. p. 142.* Cizain idolum destruxerit quoque ac delevcrit oportet. Coarguendi propterea illi sunt, qui idem Henricum Aucupem præstitisse demum existimant. In quorum numero præter meritum a *Cnautbio Ditmarus* habetur, cum nihil ejus rei apud auctorem, quantum videre potui, extet.

Marzana. §. VIII. Mortem Slavi sub *Marzana* idolo coluerunt; ne ante tempus ea prævenirentur. (*a*) Communis hæc superstitio Polonis, Silesiis, Lusatis, Misnensibus aliisque fuit: a *Miesco* Polonorum Rege seculo X. maxime sublata (*b*).

(*a*) Morze Polonis *interficere* est; pro quo Slavi Moriu dicunt, Germani morden. Marzana ergo (rectius Marzawa, vel Marzava) *feminam homicidam* notat, eine Mörderin. Mortem enim substantiam esse misera gens credidit, quam precibus ac sacris arcere a se facile posset, ne immaturo obitu ab ea obrueretur. Qua in superstitione qui præterea ex Ethnicis fuerint *Voss. de Idol. lib. I. c. 19 & lib. IX. c. 39.* tradit. Et plures sane extiterunt, qui mortem sive aërem pestilentissimum esse, sive bestiam mordacem existimarunt, hinc ipsam mortem a mordendo quidam dixere, quo de Critici. Illud vero commentum hodienum defendere, Christiano Philosopho longe iodignissimum est. Pudet turpissimi erroris, quo anonymus quis mortem *vermiculum* esse in epistola Francofurti 1650. edita asseruit: quem jure meritoque *Wagnerus* peculiari disputatione perstrinxit, cui titulus, *Mors Mortua* est, Vitembergæ aliquoties recusa. Sed in viam redeundum, & quam tenaciter Slavi cultum *Marzana* tenuerint, demonstrandum est. Errat vero *Cromerus*, qui *lib. III. de Reb. Gest. Polon. Marzanam* cum *Cerere*, aut *Ziza* Slavorum confundit. Nec melior eo *Vossius de Idol. lib. I. c. 39.* est, quando pro *Venere Marzanam* Slavis fuisse existimat. Uterque enim sibi ipse in ritibus ac cæremoniis huic Deæ tributis, quas lugubri pompa absolvit, adversatur. Et quam aperte ipsa, quæ in hunc usque diem in Lusatia *Marzana* consvetudo viget, Cereri ac Veneri Deabus repugnat. Dominica enim *Lætare* idolum stramineum, quod altera manu scopas tenet, altera falcem fœnariam gestat, ac albi coloris veste tegitur, in perticæ fastigio circumferunt, luctuoso vestimenti genere amictæ mulieres. Hoc postea inter cantus lugubres ac ejulationes, variis inter viam contumeliis agunt, lutoque conspergunt, ac extra fines tandem suæ regionis positum discerpunt, ac diluniant. Domum vero reversæ mulieres convivia celebrant, totum diem istis consumentes. Quem ritum & suo tempore observarunt *Matth. de Michovia lib. II. Chron. Polon. c. 2. Alex. Gvagninus Chron. Pol. de Miescone. Schneid. Chron. Lips. L. IV. p. 143.* & qui hos citat *Arnold. ad Ross. c. 8. p. 116. seqq.*

(*b*) Destructum idolum Seculo *X.* a *Mieslao* seu *Miesco* Polonorum Rege est. Cum enim maximam partem Poloni ad fidem tunc Christianam perducerentur, in desvetudinem hæc superstitio abiit, ipsaque idola die VII. Martii, ad annum Chr. 965 Dominica *Lætare*, jubente ac imperante *Mieslao*, in cineres cremata partim, & in flumen præcipitata; partim ex altissimis locis dejecta, & nullis non contumeliis acta sunt. In cujus rei memoriam diem hunc *atram dominicam* appellant, ipsasque cæremonias, sive superstitionis, sive contumeliæ causa in pristinos Deastros suos, ad hunc diem usque solenni ritu repetunt. vid. *Cureus in Annal. Siles. p 31.* & *Gvagnin. l. c.* Alios vero hujus generis ritus *Arnoldus* addit *c. 8. p. 118.* auctor sæpius a nobis citatus.

§. IX. Sivva Raceburgensium Dea fuit, (*a*) a Siwa, quod Slavis *vitalem* notat, dicta. (*b*) Hæc *Cereris* imagine pingebatur: (*c*) quam Henricus Leo demum delevisse creditur, templo in istius locum ad Seculi XII. exitum magnifice extructo (*d*). Siva.

(*a*) Polaborum Deam, hoc est, Racenburgensium in primis *Sevvam* fuisse, *Helmold. lib. I. c. 52. §. 2.* autor est. Quo ergo hic fundamento *Brottuffius lib. I. c. 3. p. 446. Chron. Merseburg.* nitatur; qui eandem Nordalbingorum facit, quæ *Oldenburgi* (nunc Lubeca dicitur, teste *Woltero Chronic. Bremens. p. 44. Tom. II.* Scriptor. Germ. Meibomii) culta fuerit, equidem nescio. Quem tamen citra ulteriorem investigationem sequitur *Albinus Chronic. Misnens. tit. XI. p. 150.* Sub *Polabis* enim minime Nordalbingos intelligit Helmoldus, quo nomine solos *Sturmarios, Holzotos* & *Thetmarzos* complectitur *lib. I. Chron. c. XLVII. p. 114. §. 2.* licet aliis scriptoribus *Polabos* nonnunquam *Nordalbingos*, vel Lubecenses esse largiamur.

(*b*) Unde nata *Sivva Dea* vox sit, auctoribus non adeo constat. Schedius a veritate mihi nimis abire videtur, quando ad ejus Originem repetendam *Syngram. II. c. IX. p. 457.* ita disserit: *Syebam hanc puto corrupta voce dictam esse, alias symbullam. Argumento est, quod a Polabis seu Herulis culta fuerit, & ipsa mater totius Regio Prosapia trin-*

Principum Vandaliæ & Megalispoleos, cui posteri tanquam magnæ matri gratificaturi in perpetuam memoriam stelam dedicarunt. Fuit filia Sitalcis Regis Gothorum, Anthyrio Magno nupta. Sed ob multas causas hæc nobis origo sublestæ fidei videtur. Primum enim Anthyrium, quem sub Alexandro Magno militasse dicunt, Obotritorum primum Principem fuisse, plures dubitant, de quibus *Bangert. in Helm. p. 35. columna 1. sub fin.* agit, cum quo confer, quæ *p. 113. lat. 1.* habet. Deinceps a *Symbulla Syoba* quam longissime abest, & longius, si cum Helmoldo & reliquis *Sivva* exprimimus; imo de re ipsa altum apud scriptores silentium est, hinc jure meritoque ab illo hic facimus discessum. Veriores illi nobis videntur, qui Slavicam vocem etiamnum usitatam Siwa hoc est *vitalem* huc trahunt, quod idolo ac scripturæ quam aptissime convenit. Vitæ enim & frugalitatis mater Raceburgensibus fuerit, figura ejus rem indicat apertius

(c) Idolum enim sic describitur a *Bangerto p. 127. in Helmoldum*: stabat illa utraque manu in tergum rejecta, altera uvam cum folio viridi, pomum aureum altera tenens. Capilli per tergum ad poplites usque fluebant. Eodem modo *Schedius Syngr. III. c. IX. p. 487.* describit, qui tamen de cultu ejus addit: *Hanc venerabantur summo honore, eique uti & Radagusa variis ritibus sacrificabant. Congregabantur enim tam viri quam femina, una cum juvenibus, & DIs hisce immolabant boves & oves: Christianos etiam, quorum sanguine delectari statuas illas Hierophantas prædicabant. Mactatis hostiis sanguinem mysta libabant, quo paratiores & habiliores essent ad vaticinandum. Finito sacrificio populus ad comedendum & bibendum convertebatur.* Vellem hic Schedius auctorem ex veteribus nominasset, mihi enim ex aliorum Deorum ritibus hæc compilasse hactenus videtur; cum omnia Helmoldus aliis quoque Deastris tribuat.

(d) *Vicelinum* Lubecensem Episcopum, qui circa annum 1150. Cœtum divinum moderatus est. Idolum *Sivva* delevisse *Brotuffius l. c.* vult, cui equidem non refragamur, quippe in variis locis verbum domini disseminasse illum *Alberti Crummedykii chronicon Lubecense* a Meibomio Tom. II. Scriptor. Germ. p. 389. editum, ad an. M. C. LII. testatur. Neque dissentiunt ab illo, qui Henricum Leonem destruxisse idolum, atque ædem sacram isthuc, ubi steterit Dea, splendide extruxisse, existimant; qua in sententia *Bangertus*, & *Arnoldus* sunt l. c. Henricus enim Leo sub idem tempus vixit, & Vicelino Episcopo in capite religionis subinde usus est, vid. *Helmold. lib. I.* capitibus diversis. Quando vero templum extrui cœpit, tunc fatis jam concesserat Vicelinus. Sub finem enim vitæ suæ Henricum ad templa hinc inde erigenda multos demum sumptus fecisse *Arnoldus lib. IV. c. XX. p. 419. §. 5. in continuatione Helmoldi* tradit.

§. X. Ditmarus, Saxonum Imperatorum Seculi X. Scriptor, Dearum quarundam mentionem facit, quas Lusati in bellis ac præliis secum habuerunt, vexillis cum artificio intextas. Cum vero de earum nominibus nihil porro commemoret auctor, nec suppleri historia ex aliis facile queat, in hujus unico testimonio acquiescendum est (a). De Deabus Luticiorum.

(a) Luiticios hic Lusatos esse *Manl. de Reb. Lusat. lib. I. MSC.* testatur; neque verba Ditmari, quæ *lib VII. Chron. p. 223.* extant, aliter volunt: *Luitici redeuntes irati dedecus Deæ suimet illatum, queruntur. Nam hæc in vexillis formata a quodam Hermanni Marchionis socio lapide uno trajecta est: & dum hoc ministri ejus Imperatori dolenter retulissent; ad emendationem XII. talenta perceperunt. Et cum juxta Worzin civitatem, Mildam nimis effusam transire voluissent, deam egregio L. militum comitatu alteram perdiderunt. Tam malo omine residui domum venientes, a servitio Cæsaris se malorum instinctu abalienare nituntur. Sed habito post communi suimet placito a prioribus suis convertuntur*; hæc ille. Plura enim non inveni, neque apud alios auctores harum Dearum memoriam fieri memini. Rarum enim exemplum, quando sequior sexus fortitudinis ac roboris vim largiri militibus, a Luiticis juxta Ditmarum credebatur. Sed nihil tamen novi apud Germanos est, qui non ante præliis decertabant, quam matres familias in consilium adhibuerant, an committendæ sint acies, de quibus erudite *Schedius* egit de *DIs Germ. Syngram. II. c. XLIII. p. 430. seqq.* cum quibus *Cluverus* quoque conferri meretur *lib. I. in German antiqua* & alibi passim. Sacrarum item mulierum consilia, jussa, responsa & omnia plurimum apud Celtas valuisse *Marc. Zuerius Boxhornius in originibus, Gallic. c. 2.* &c. erudite demonstrat. Causam hujus rei invenies apud *Tacitum* inprimis de M. G. ubi confert, quæ inter alios interpretes *Magnif. Kirchmajerus* in hæc loca animadverrit.

§. XI. Magna in veneratione apud Wagrios *Prono*, aliis *Prove* deaster fuit. (a) Quem *agriculturæ* patrocinium sustinuisse e nomine inprimis conjector. (b) Virili ceterum forma in columna stabat, corona caput redimitus, oblongis atque erectis auribus. Dextra Prono & Prove.

vomerem gestabat, hastam sinistra manu cum vexillo tenens, ac ocreas pedibus indutus. (c) Ei singularis sacerdos erat, qui Miche dicebatur, atque luci curam, deastro dicati, gerebat. (d) Sublata vero hæc superstitio a Geroldo Altenburgensi Episcopo Sec. XII. dicitur, luco propriis ab eodem manibus exciso (e.

(a) Helmoldus Deastri hujus aliquoties mentionem facit. Quem *lib. I. c. 52. p. 125. §. 2. Altenburgensis terræ Deum* dicit, quod idem *lib. I. c. 69. p. 160. §. 15. & c. 83. p. 185. §. 3.* repetit. Cum vero inter principes Wagriorum urbes *Altenburgum* fuerit, nullum est dubium, quin in tota eorum regione hic quoque cultus deastet sit, quamvis in sola Altenburgo urbe ejus steterit idolum; id quod & in aliis Slavorum idolis animadvertimus. Et Wagriorum deaster a *Bangerto* dicitur *p. 126. in Helmoldum.* Celebratissimam enim ejus superstitionem fuisse, indicata modo Helmoldi loca satis superque testantur.

(b) In scriptura hic admodum discrepant auctores, magisque in origine quærenda dissentiunt. *Bangertus l. c.* de hac voce ita disserit: *Nomen idoli dupliciter effertur*: Prove & Prono. *Prior lectio est in MSC. altera in chronico antiquo Saxoniæ. Priorem confirmat nomen vici in Wagria, ubi idolum ejus in luco stetit, qui vicus ab illo* Provenow *in hunc usque diem dicitur.* Sed ipse hæret Bangertus, cum unde vox orta sit, nesciat Slavicæ Linguæ ignarus, quanquam *Prono* scribendum esse, statuere videatur. Ceterum de natalibus vocabuli multa afferuntur, alii a *probando* Germanorum etwas probiren, id est explorare rem, dictam *Prove* ab initio esse existimant. Cujus officium ac munus fuerit in veritatem ac falsitatem rerum inquirere, quorsum etiam ferrum, quod manu tenebat idolum, referunt, & *probationis* dicunt, ein Proveisen vid. *Bangertus d. l. Cranzius* vero apud Schedium a Græco πρόνοια deducit, quod Dei providentia mundus regatur. Sed hunc ipse refutat *Syngram ult. c. XI. p. 501.* ubi ita ait: *potius, prout conjicimus, Brennus erit Rex antiquæ Germaniæ, cui posteri statuam erexere, & templum dicarunt in perpetuam memoriam; quam deinde ignara & stupida plebecula pro Brenno Prono dixit.* Sed fallitur *Schedius*, quid enim Germani cum Venedis? & quis Slavorum deastros Germanorum heroes, juratos hostes fuisse nisi contra omnes historicos asserat? Illis igitur hæc etyma digna saltem sunt, qui Slavicæ Linguæ indocti, inanibus conjecturis quid assequi voluerunt, quam vero aberraverint semper, hactenus indicatum est. Nobis *Prono* a Slavorum Brone nomen venisse credibile videtur; ea vero voce quicquid ad agriculturam pertinet comprehendunt. Et hoc modo vomerem idoli, ocreas, coronam, ac aures assumimus, uti nunc porro constabit.

(c) Ipsum idolum & figuram ejus *Bangertus p. 126.* exhibet, a quo *Arnoldus p. 158.* repetit. Vultus ejus ibi rugis contrahitur, totum corpus incultum plane & asperum est, ac ita ubivis deforme; ut agrestem & rusticum hominem bene penitus sistere videatur. Vomerem hinc, quem dextra tenet, non probationis esse, quo ferro candido in veritatem inquisiverint Slavi, uti cum aliis *Bangertus p. 189.* vult, sed signum sui, quod habebat muneris inter agricolas existimamus, uti modo indicatum est. Coronam deinceps messem decere, quæ agrorum deliciæ serta ac coronæ dicitur, quam notissimum est. Aures vero sive bovis sive asini dicam, agricolarum labores optime referunt. Ipsa deinceps hasta hominem agrestem convenit, qua bestias ab agris arcere, aut alia se ratione contra hostes tueri valeat. De quibus *Helmoldus, Crantius, Bangertus, Schedius, Arnoldus*, aliique conferantur.

(d) Sacrificulum hujus deastri peculiare a munere suo nomen habebat, de quo ita *Helmoldus lib. I. c. 69. p. 160. §. 15. nomen Flaminis, qui præerat superstitioni eorum, erat Mike.* Schedio Miche scribitur. Unde vox ipsa provenerit, non certo constat; in Lusatia hodiernum Miche monachum dicunt, quod an huc pertineat non curo.

(e) De destructione idoli ita loquitur *Schedius* l. c. *Geroldus Episcopus Aldenburgensis idolum subvertit, lucum & nemus illi dicatum propria manu excidit, & combussit.* Sed cum nulla veterum scriptorum nitatur auctoritate Schedius, merito de re ipsa dubitamus. *Vicelinus* enim jam Aldenburgi aras ac focos veri Dei instituit, ipseque Episcopatus ab Ottonis M. floruit temporibus, uti inter alios Chronicon Lubecense apud *Meibomium Tom. II. rerum Germanic. p. 395.* habet, *Geroldus* vero M. C. LVIII. ad Episcopatum pervenit, *Vicelino* surrogatus. Si vero *Prono* idolum Lubecæ quoque stetit, uti quosdam velle Bangertus indicat, Geroldum, qui Henrici Leonis suffragio Aldenburgensem Episcopatum Lubecam transtulit, jam tum florentissimam urbem, cum primus ibi Episcopus factus esset, templis ac sacris ædibus ornasse Episcopatum, & omnes superstitionis reliquias penitus delevisse, aliquanto cum veritate consentit.

ABRA-

ABRAHAMI FRENCELII
COMMENTARIUS PHILOLOGICO-HISTORICUS
DE

DIIS SORABORUM ALIORUMQUE SLAVORUM,

In quo

Slavorum antiquitates, multaque hactenus obscura illustrantur, aut minus recte intellecta & scripta corriguntur.

Conspectus Commentarii
five
Syllabus Capitum

SECTIO I. παρασκευαστική.

Cap. I. De Religione Veterum Soraborum Slavorumve in genere.

Cap. II. De πολυθεΐα & Sacrificiis Soraborum Slavorumque, quam sint absurda, & non ex natura praescripto.

Cap. III. πολυθεότητα & Sacrificia Gentilium esse ab Ecclesia V. T. prava amulatione assumpta.

SECTIO II. ἐπαγωγική.

Cap. I. De Svantevito, Deo Soraborum Slavorumque supremo.

Cap. II. De Radegasto s. Marte Soraborumque altero supremo Deo.

Cap. III. De Vitbo sive Deo vindice aut vindicta.

Cap. IV. De Porevitbo pradarum & bello oppressorum Deo.

Cap. V. De Provo, Deo sive praside Justitia ac fori.

Cap. VI. De Siwa Polon. Zyvvie, Dea vita.

Cap. VII. De Poreuutio, Deo embryonis.

Cap. VIII. De Slota Baba, sive Dea obstetrice.

Cap. IX. de Ciza, Dea Nutrice vel Nutricum.

Cap. X. De Potrimpo, Deo sufficientia sive victus & amictus.

Cap. XI. De Occopirno, Deo fluminis.

Cap. XII. De Percuno, Deo tonitru & fulguris.

Cap. XIII. De Perdoito, Deo venti.

Cap. XIV. De Pogoda, seu ut alii scribunt, Podaga, Dea serenitatis seu temperiei.

Cap. XV. De Jutrobogo sive Deo aurora.

Cap. XVI. De Schovaixtixio seu Zviczio Deo lucis atque ignis.

Cap. XVII. De Vorskaito & Schoveibrato Diis pecorum.

Cap. XVIII. De Dzievvanna seu Dzievonia, Dea ferarum Silvestrium, Silvarumque.

Cap. XIX. De Antypo, Deo lacuum, fluviorum & fontium.

Cap. XX. De Pilvito DEO diviciarum.

Cap. XXI. De Pergubrio, Deo frugum & Messis.

Cap. XXII. De Curcho, i.e demensi, sive portionem suam cuilibet distribuente Deo.

Cap. XXIII. De Hennilo excubitore Deo.

Cap. XXIV. De Trigla, Dea Poli, Soli Salique.

Cap. XXV. De Pusceto, Deo lucorum sacrorum.

Cap. XXVI. De Svitiboro sive Zuttibero, altero Deo lucorum sacrorum.

Cap. XXVII. De Püstrico, rituum ac religionis neglecta vindice Deo.

Cap. XXVIII. De Auschvveito, Deo agrotantium & bene valentium.

Cap. XXIX. De Marzava, Dea Morte seu Mortis.

Cap. XXX. De Flyniso, Deo mortuos excitante.

Cap. XXXI. De Czernebogo & Diablo i.e. atro Deo ac Diabolo.

Cap. XXXII. De Picello, Deo inferorum.

Cap. XXXIII. De Barschuccis & Marcopetis sive Damonibus administratoriis.

Cap. XXXIV. De Koltkis sive Kobalis.

Cap. XXXV. De Damone Meridiano.

Cap. XXXVI. De Deabus Luitiiorum & Equo eorundem.

(L) 3 In

In Nomine JEsu!

De

Diis Soraborum aliorumque Slavorum.

SECTIO I.

Παρασκευαςική.

CAPUT I.

De

Religione veterum Soraborum, Slavorumque aliorum in genere.

§. I.

DE *Diis* (seu *idolis* verius,) *Slavorum*, ac *Soraborum* in specie acturi, ut ratio methodi operisque constet, illud præfaminis loco monendum duximus, nos hic non nuda tantum vocabula sive nomina idolorum, unde sint, quidve significent; sed historiam quoque eorundem, hoc est, originem sive causas idolorum, ritus sacros, & a quibus, quove in loco, & denique in quæ usque tempora culta fuerint, propositurus esse. Nam his ipsis circumstantiis positis & explicatis, non modo naturam idolorum, verum etiam partem historiæ patriæ (*Lusatiæ &c.*) rectius cognosci atque absolvi posse arbitrabar. Quinimo accessit ratio divina hæc uberius tractandi: Ait enim divus *Paulus* Apostolus, *Ephes. 2, 11. Mementote, quod gentes fueritis in carne*, &c. Ad quæ verba bene *B. D. Ægidius Hunnius* in *Comment. p. 206 edit. Francof. ad Mœnum. an. 1593. Quemadmodum Paulus vult Ephesios perpetuo memores esse veteris suæ calamitosæ conditionis: ita nos etiam decet nostræ infelicitatis, in qua fuimus, nunquam oblivisci: nos enim a gentibus illis veri dei ignaris nostram trahimus originem. Proinde convenit multoties ad animum revocare majorum nostrorum cæcitatem, cum præsentissima rerum omnium desperatione conjunctam: quo pacto in tenebris & umbra mortis federint.* Et *B. D. Balduinus Comm. §. 1. Jucunda est memoria pristinæ miseriæ, si ea jam est superata. Ideo Paulus Ephesios suos meminisse vult, quod quondam gentes fuerint: facit hæc memoria nos deo, pro exoptata liberatione gratos, & præsenti sorte contentos: quemadmodum autem hæc memoria in omnibus est necessaria, ita inprimis in rebus Spiritualibus sæpe inculcanda est.* Non male etiam *Gerardus Joannes Vossius præfat. Lib. 1. de Orig. Idol. Non inficior, deos gentiles esse σκύβαλα, imo stercora: sed stercorare agrum utile est.*

§. II. Illud vero, quod *Paulus eodem loco ait: gentes quondam fuisse ἀθέυς*; vel ita accipiendum erit, quod, verbis *Athanasii Orat. contr. Idol.* πολυθεότης sit ἀθεότης; vel simpliciter, quod gentes caruerint notitia veri & unius illius Dei, qui se populo Ebræorum, nuncque Christianis mediante verbo, patefecerit: aut quod cultum ac nomen dei iis tribuerint veteres, quæ commentitia sane bruta, muta idola, atque humani cerebri figmenta fuerunt. Quare non vult dicere Apostolus, quod fuerint olim pagani. (Ait tamen *Cicero Lib. 1. de nat. deor. p. 283. Equidem arbitror, multas esse genteis sic immanitate efferatas, ut apud eas nulla suspicio deorum sit. Quid? Diagoras, atheos qui dictus est, posteaque Theodorus, nonne aperte deorum naturam sustulerunt?*) plane ἄθεοι, sumpta voce in latissimo significatu, hoc est, quod nullum omnino Dei sensum & notitiam habuerint: profecto enim Deum illum verum esse, ejusque invisibilia, & divinitatem, ac potentiam cordibus eorum fuisse inscriptam ac manifestatam, alibi idem affirmat, adeo ut etiam ex divinis operibus, mentis acie, Deum investigare illos posse contendat. Audisis eum, *Rom. 1, 19. 20. Id quod de Deo cognosci potest, manifestum est in ipsis: Deus enim eis manifestum fecit: nam ipsius invisibilia jam inde a condito mundo ex iis, quæ fecit, mente perpensa pervidentur: Ceterà vindelicet ejus cum potentia, cum divinitas ad hoc ut sint inexcusabiles.* Quamobrem Deum esse unum, verum, bonum, justum, vindicem scelerum, naturalibus argumentis non tantummodo ethnici condidicerunt: verum etiam praxi ipsa, Deos ejusmodi fingendo & colendo demonstrarunt. Quo *Cicero libr. I. de LL.* edit. *Gothofrd. Tom. IV. p. 427.* asserens: *nullam gentem, neque tam immansuetam, neque tam feram esse, quæ non, etiamsi ignoret, qualem Deum habere deceat, tamen habendum sciat.* Et *lib. 1. de Nat. Deor.* Tom. IV. p. 280. it. lib. 2. p. 298. *Hoc omnibus innatum & in animo insculptum est. Idem lib. 2. de nat. Deorum* p. 305. *Esse deos, ita perspicuum est, ut id, qui neget, vix eum sanæ mentis existimem.* De *divinat. lib. 1. in fine p. 410. Religio est conjuncta cum cognitione naturæ* (alii legunt, *religione est juncta cum*

cogni-

cognitione natura.) Marsilius Ficinus lib. de relig. Christ. Sicut corporis in cælum erectio propria hominis: ita cultus divinus ferme hominibus naturalis, quemadmodum equis hinnitus, canibus latratus, ap. *M. Sam. Edel. Thes. Catech. Homil. I. Part. 2. p. 4.* Confer. *Aristoteles l. 1. de cœlo, c. 3. Tom. I. Oper. p. 601. edit. Aurel. Hieronymus Comment. in Psal. 95. Tom. VIII. Oper. fol. 68. Lutherus Tom. III. Jen. G. f. 204. & Geebardus Exeg. Locor. loc. 2. c. 4. f. 240. seqq. B. Cluverus Germ. Antiq. l. 1. c. 22. p. 164. Seldenus de Jure N. & G. lib. I. c. 6. p. 75. seqq. Vossius de Orig. Idol. lib. 1. c. 1. Joh. Ludov. Fabricius in Apolog. pro genere humano contra calumniam Atheismi, edit. Heidelberg. anno 1682.* (vid. *Act. Erud. Lips. An. 1683. p. 76. Lutherus* bene *Tom. II. Jen. Lat. f. 152 b. Nisi esset notitia divinitatis inextinguibiliter omnibus hominibus indita, nunquam fuisset idololatria inventa. Cur enim idola coluerunt, nisi quod divinitatem aliquam esse, omnes persvasum habuerunt? quomodo eam tribuerent hominibus, dæmonibus & sic veritatem Dei in mendacia verterent, si eam non esse putassent? aut quomodo eos honorare præsumpsissent, quibus nihil, id est, divinitatem unquam existentem tribuissent? cognoverunt ergo, sed in hoc erraverunt, quod veritatem Dei commutaverunt in mendacium: & econtra mendacium in veritatem Dei, hoc est, id quod vere Deus est, tribuerunt homini, aut creaturæ, & e diverso quod non est Deus, sed mendacium, tribuerunt Deo. Idem* ita quoque *Tom. IV Jen Lat. f. 618. b. Majorem hanc omnium gentium animis instillavit natura, quod Deus colendus sit, qui mundum & omnia condidit: sed postea in minore vitium est, quod ratio non sequitur cultus verbo institutos, sed fingit ipsa sivi modum, quo Deum coli velle putat.* Adde de *Theologia Homeri. Adam. Rechenberg. Exercit. in N. T. p. 263. - 286. D. Balduinus Cas. Consc. lib 2. c. 1. cas. 10. p. 68. Veri Dei aliqualem Cognitionem habuerunt ethnici, ex lumine naturæ, non quidem quid sit, nempe Pater, Filius, & Spiritus Sanctus; hoc enim ex solo verbo discitur, sed an sit, & qualis sit. Origenes Homil. 6. in Genes. Tom. I. Part. 1. Oper. f. 11. Philosophiæ operam dantes, licet non integrum & perfectum regulam pietatis attigerint, tamen senserunt Deum Patrem & regem esse omnium, id est, qui genuerit & regat universa.* Igitur hoc sensu utique nec plane ἀθέους, seu sine religione & cultu Numinum Sorabos Slavosque alios unquam fuisse dixerim.

§. III. Testes autem religionis priscæ Slavicæ, ut veritas elucescat, adscribimus sequentes. De *Lusatis* nostris, ita illustris *Ditmarus Episcopus Merseburgensis Chron. lib. 6. f. 65. edit. Francof. Post hæc Luizici* (Lusati,) *nostri pridie quam ad Oderam fluvium venirent, sociantur, Deos suimet* (suos) *præcedentes subsecuti.* Et de *Redariis*, ibid. *Est urbs quadam in pago Redariorum, Riedegast* (Rethre) *nomine, tricurnis ac tres in se continens portas, quam undique Sylva ab incolis intacta & venerabilis circumdat magna. Duæ ejusdem portæ cunctis introeuntibus patent: tertia, quæ orientem respicit, & minima est, tramitem, & mare juxta positum, & visu nimis horribile monstrat. In eadem nil nisi fanum est, de ligno artificiose compositum,* quod *pro basibus diversarum sustentatur cornibus bestiarum. Hujus parietes variæ Deorum Dearumque imagines mirifice insculptæ, ut cernentibus videtur, exterius ornant: interius autem Dii stant manufacti, singulis nominibus insculptis, galeis atque loricis, terribiliter vestiti, quorum primus Luarasici dicitur, & præ ceteris a cunctis gentilibus honoratur & colitur.* De *Slavis porro supra & ad mare Balticum* sitis, *Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. c. 52. ita: Inter multiformia Slavorum numina præpollet Zvantevith, Deus terræ Rugianorum, utpote efficacior in responsis, cujus intuitu ceteros quasi semideos æstimabant. Unde etiam in peculium honoris annuatim hominem Christicolam, quem sors acceptaverit, eidem litare consveverunt. Quin & de omnibus Slavorum provinciis statutas sacrificiorum impensas illo transmittebant.* De *Diis Obotritis* seu Idolis *Meklenburgensium* vid. *Schediasma Historico Philologicum. Hectoris Godofredi Masii, edit. Hafn. an. 1688.* De Diis, locis sacris, festis, & *Prussorum*, Chr. Hartknoch *Diss. 6. 7. 8. 9. 10. 11. de Reb. Pruss.* add. *Jo. Dlugossus Hist. Pol. lib. 2 fol. 118.* De *Bohemis suis* ita *M. Paulus Stranskius de Republ. Bohem. cap. 6. p. 248. Ævo quo primi gentis* (Bojemicæ) *conditores mei majores in has oras ingressi, divos penates suos secum attulerunt, & aliquot seculis postea profana & eadem fere in Bojemia, quæ apud Slavicas gentes ceteras culta fuit religio: iidem sacrorum ritus eadem Deastrorum numina, quorum parens fere* (*falsum mihi*) *creditur fuisse Græcia. Nec potuit, tamen in divinis genus hoc hominum, publice receptis numinibus esse contentum, privatim sibi quisque domi quoque sua, Deos confingebat. Credebantur autem ii, alii aliis esse majores, & potentiores: Maximus sane omnium fuisse perhibetur principio* Pron *sive* Peron, *a verbere*; Non a *verbere*, quidem, id est a prani, quod est a verbo prati, *verberare, ferire*: Pron, sive Peron; (Polon. Pioron,) id est, *fulmen*, vid. infra cap. XI. num 3. *forte κεραύνιος Ζεὺς, cui postea anteferebatur, vel ad minimum æquabatur, Swanto-Wit; illius cultui sacer erat locus in urbe veteri Starogrado, apud Oldenburgum: hujus vero Julini sive Vineta, urbe apud Rugianos omnium quondam Europæ urbium maxima.* Pronio *nullum, Svvianto-Viti adolescentis facie expressum, ponebatur simulacrum:*

crum: Huic delubrum, illi lucus peculiaris, cultu amplissimo dedicabatur, ac statis uterque mensibus concursu maximo frequentabatur. Omnes illinc Slavi, ipsi adeo quoque Bojemi, rebus deploratis responsa ac opem petebant, omnes Deastros istos sacrificiis honorariisque annuis colebant. Pronii cultus ex Græcia, ut diximus, ad Slavos videtur commigrasse: Svianto-Viti vero ex monachorum Corbejensium disciplina profluxisse. Imp. enim Ludovici I ævo perhibetur ex S. Viti nomini consecrato cœnobio Corbejano, in Rugiam venisse monachi aliquot religionis Christianæ præcones, jactaque in populo superstitioso ab ipsis tum fuisse qualiacunque, sed ea tamen immodica S. Viti martyris deprædicatione resperfa christianismi fundamenta. Cum autem armis tribuque ambitiosorum ac avarorum nominis Germanici principum, cum ceteræ Slavicæ gentes, tum Rugiani quoque acerrime premerentur, mutasse apud eos profano cum dominatu etiam novos cultus christianos & Rugianos excusso jugo Germanico, pulsisque Corbejensibus doctoribus, religionem vertisse in superstitionem, colendoque eam operosa Svianto-Vito principia dedisse; Lucus & cultus Pronii a Geroldo antistite succisus: Svianto-Viti vero simulacrum, direpto ejus fano ac ærario opulentissimo, a Waldemaro, Danorum Rege, concisum crematumque fuit. Vestigia tamen venerationis Svianto-Viti ex Slavicarum gentium animis nec dum penitus eximi potuerunt: Hodie namque inter eos adhuc amicum amicus manu gratulabunda excepturus, Witey, Witey, vel Witam te, solet ingeminare: compellationeque hac sua Svianto-Vitum, quasi sospitatorem celebrare. (sed etymon hocce verbi Witey, falsum. vid. Orig. L. Sorab. lib. 2. c. 4. p. 837. seq.) Summis hisce diis jungebantur Dii complures quasi intermedii, superi videlicet & inferi: ac inferi vicissim partim stygii, partim terrestres, partim aquatici: nymphæ etiam seu montium, fontium & nemorum potentes Deæ. Cælestium a me numero censentur. Chasen, Ladon, Zizlila, Marzena, Ziwiena, Chrvorz, Zelun, Pohoda, Mokšla, Pochwist, vel Nehoda, qui, nisi ego fallor, notant solem, Martem Venerem, Dianam, Cererem, Typhonem, Mercurium, Serenitatem, Pluviam, Nimbum, vel quamvis intemperiem. Inter Stygios videntur referendi, Merot, Radamaš, Niwa, Tasani, Sudice, Wily, Trzibek, (leg. Trzibog.) quod est Pluto, Rhadamanthus, Proserpina, Eumenides, Parcæ, Hecate, Lues; Terrestres habiti sunt Zel, Poleb, Shetek, sive Sjurzitek, Diblik, hoc est, Genius, Liber, (Cromero Castor, Polluxque.) Lar, Verta: Fontium, montium, silvarum, imo & aëris Deos, Deasque a priscis Bojemis invocatos quoque fuisse memorant nostri scriptores: sed nomina eam in rem, quod sciam nulla prodidere.

Domi similiter quisque sua Deos fere sibi comminiscebatur, & præter publica illa numina, libamentis victimisque colebat. Sic Climbam Teta Libussæ soror; Dyrsam Przemyslus, Crasatinam Nesamyslus, Kyhalam Banca, Crosinam Lidmila, coluisse feruntur. Hæc Stransky. Confer. Dubravius Hist. Bohem. lib. 1. p. 52. seq. Porro de Polonis ita Alexander Gvagninus in Descript. Sarmat. Europ. f. 9. edit. Spir. an. 1581. Mieczslaus mandavit omnibus & singulis suo imperio subjacentibus, die septima Martii, idola omnia vanorum Deorum comminuere, demoliri, igneque consumere. Nam antea quaslibet vanas Creaturas, Solem, Lunam, Auram, quam Pogwisd appellabant, cultu divino prosequebantur. Præterea Jovem, quem illi Jessam, Plutonem, quem Lacton, sive Lactonem, Cererem quam Niam, cujus templum Gnesnæ celeberrimum erat, Venerem, quam Marzanam, & Dianam, quam Zievoniam gentili lingva appellabant, Lelum quoque & Poletum, Romanis Castorem & Pollucem appellatos pro Diis colebant. Et adhuc in compotationibus illa gens nomine eorum utitur, Lælum Poletum vociferantes. Solebant autem Viri, mulieres, juvenes & senes horum Deorum suorum, diebus festis ad lusus & choreas pariter convenire, maxime vero 25. die Maji & 25. Junii. Quam congregationem populi Stado, i. e. agmen (Stado, Polon. & Bohem. grex, it. armentum eine Heerde, Sorabi Stadlo, & vulgo Stadwo, pronunciant) appellabant, quod ad huc apud Ruthenos & Lituanos passim in villis observari videtur. Post Dominicam enim conductus Paschæ ad Divi usque Johannis Baptistæ festum mulieres & virgines diebus festis ad choreas turmatim convenire solent, Ladonem, que canentes, & Lado, Lado frequentius ingeminantes, manibus complaudentes in gyrum choreas ducunt. In Silesia quoque confinii Poloniæ 17. die Martii, quo videlicet tempore hæc idola demolita sunt, pueri in villis & oppidis ex more recepto simulacrum quoddam (stramineum) ad similitudinem mulieris, conficiunt, oppidoque turmatim egressi quandam cantionem ingeminantes simulacrum illud de ponte in flumen præcipitant. (sed ritum illum etiam Romani observarunt, vid. Lactantius Instit. divin. lib. 1. c. 21. p. 131.) Sic & Joannes Dlugossus Hist. Polon. lib. 1. f. 36.-38. edit. Lips. anno 1711. Constat autem Polonos ab initio suæ originis idololatras extitisse, & pluralitatem Deorum, & Dearum, videlicet, Jovem, Martem, Venerem, Plutonem, Dianam, & Cererem, ceterarum gentium & nationum errore lapsos credidisse coluisseque. Appellabant autem Jovem Jessem lingva sua; a quo velut Deorum summo, omnia temporalia bona, & omnes tam adversos, quam felices successus sibi credebant præstari. Cui etiam præ ceteris Diis amplior impendebatur honos frequentioribusque colebatur

tur sacris. Martem *vocabant* Liadam, *quem praesulem & Deum belli, poëtarum figmenta pro nunciant. Triumphos de hostibus, & animos feroces ab illo sibi precabantur confecti, asperrima illum placantes cultura. Venerem nuncupabant* Dzidzielia, *quam nuptiarum Deam existimantes, prolis facundicatem, & filiorum atq; filiarum ab ea sibi deposcebant numerositatem donari.* Plutonem *cognominabant* Nia, *quem inferorum & animarum, dum corpora linquunt, servatorem & custodem opinabantur, postulant se adeo post mortem in meliores inferni sedes deduci. Quibus etiam delubrum primarium in* Gnestrensi civitate, *ad quod ex omnibus locis fiebat congressus, fabricarunt.* Diana *quoque, quae superstitione gentili foemina & virgo existimabatur, a matronis & virginibus, serta simulacro suo ferebantur.* Ceres *a colonis, & agriculturam exercentibus frumentorum grana sacris certatim ingerentibus colebatur. Habebatur & apud illos pro Deo* Temperies, *quem sua lingva appellabant* Pogoda, *quasi* bonae aurae largitor. *Item* Deus vitae, *quem vocabant* Zywie. *Et quia imperium* Lechitarum *in regione vastissima silvas & nemora continente fundari, contigerat, quibus* Diana *a veteribus inhabitare & illorum habere imperium persuasum fuerat, fingebant nomen illorum lingva* Dziewanna. Ceres *autem mater & Dea frugum, quarum satu regio indigebat,* Marzanna *vocata, apud illos in praecipuo cultu & veneratione habita fuit. His autem diis Deabusque a Polonis delubra, simulacra, flamines & sacrosancta instituta, lucisque in praecipuis ac frequentioribus locis venerationes & solennitates cum sacrificiis institutae, ad quas mares & foeminae cum parvulis convenientes, Diis suis victimas & hostias, de pecoribus & pecudibus, armentisque, nonnunquam de hominibus in praelio captis offerebant. Qui confusam ac popularem Deorum placandam multitudinem libamentis credebant, in eorumque honorem ludi certis temporibus anni decreti & instaurati sunt, ad quos peragendos multitudo utriusq; sexus ex vicis & coloniis in urbes convenire, pro diebus institutis jussa, ludos hujusmodi impudicis, lascivisque decantationibus & gestibus nonnunquam plausu, & delicata fractura, caeterisque venereis cantibus, plausibus & actibus, Deos Deasq; praefatas receptis invocando observationibus celebrabant. Horum ludorum ritum, & nonnullas eorum reliquias Polonos, quamvis ab annis quingentis Christianitatis cultum constat professos usq; in praesentia tempora annis singulis in Pentecostes diebus repetere, & veterum superstitionem gentilium annuali ludo, qui Idiomate eorum* Stado, *id est, grex appellatur, quod greges hominum ad illum peragendum conveniant, & in cuneos seu greges divisi homines tumidi & seditiosi, in voluptates, segnitiem, & comessationes proni, peragunt, meminisse.* De *Lithuanis* rursum ita *Alexander Goagninus loc. cit. f. 52. Ad* Jagielonis *Uladislai Regis Poloniae ex Ducibus Lituaniae tempora, tota gens Lituanica, & Samogitica prisca multorum Deorum, seu potius Daemonum superstitioni dedita erat. Imprimisq; ignem, (quem sua lingva* Znicz (leg. Zwicz.) *ut rem sacram appellabant;) cultu divino sequebantur, eumque in celebrioribus locis atque oppidis perpetuum observabant, & sacerdotes cum ministris ad hoc munus obeundum ad Sibeliant, quod si in curia ministrorum ignis extingueretur, capite plectebantur. Hujusq; modi ignis Vilna metropoli Lituaniae in arcis medio, (ubi nunc basilica divo Stanislao dicata, erecta est,) perpetuo asservabatur.* Fulmen *quoque, quod* Perunum, (Piorum Polon. *fulmen.) Slavonica lingva appellabant, pro Deo colebant,* Lucos *praeterea & eximias proceras que arbores in sylvis singuli sacrosanctas habebant, easq; cultu latriae venerabantur, ita ut violare eas ferro injuriave aliqua nefas esset, quod si Lituanus ejusdem fidei perpetraret, ut videlicet aliquam arborem, vel ignem quolibet modo dehonestaret, statim vel daemonum violentia interibant, vel membro aliquo arrepti privabantur. Solem forte nubibus obscuratum credebant sibi succenseri, ideo sese illi, quo placaretur devovebant. Viperas item atq; serpentes Deos esse credebant, eisque cultum praecipuum exhibebant, & singuli patres familias, cives, coloni, & nobiles singulos serpentes domi asservare solebant, quos pro penatibus & laribus familiaribus adorabant; lacq & gallos gallinaceos eis immolabant erat que inauspicatum & exitiabile toti familiae, quempiam ex eis violasse dehonorasseve, aut domi non fovisse, tales enim, vel bonis omnibus privabantur, vel crudeliter lacerati interibant. Erat autem apud eos quotannis solenne sacrificium, sub initium mensis Octobris post collectas fruges, ad quod frequentes cum uxoribus & liberis servisq;, conveniebant: ac toto triduo opipare epulabantur, de his quae diis ad offerendum mactarant. Quod & nunc in Samagitia, Lituania, & quibusdam locis Russiae, ab agrestibus observatur. Ex bellis revertentes manubias & unum aliquem de captivis praecipuum, & insignem virum victima loco igni consecrabant.* Denique de *Russis,* vel *Russiae populis Gvagninus libro dict. f. 81.* ita: *In civitate* Novogrodia magna *erat olim quoddam* idolum Perun *appellatum, hoc in loco, quo nunc est monasterium,* Perunski monaster, *ab idolo eodem dictum. Hoc idolum a Novogrodensibus praecipue, cultu latriae adorabatur; habebat autem formam hominis, lapidem igniteum manu tenentis, similem fulmini. Nam Perun Ruthenis, & Polonis fulmen significat. In hujus laudem & honorem ignis ex quercubus; qui perpetuo die nocteque ardaret, construebatur. Quod si negligentia mi-*

niſtrorum, ad hoc officium obeundum deſignatorum, ignem extingui contingeret, tunc capitis pæna plectebantur. Et fol 85. *In* Obdoriæ *regione ad oſtia Obdi fluvii, eſt quoddam antiquiſſimum Idolum de lapide exciſum, quod Moſchovitis* Zolota Baba, *id eſt,* aurea anus *dicitur. Eſt autem ſimilitudo mulieris vetulæ infantem in gremio tenentis, & alterum juxta ſe infantem habentis, quem nepotem illius eſſe incolæ dicunt. Hoc Idolum ab Obdorianis Jubriſcis, & Vobuliſcis, aliiſq; conterminis gentibus cultu latriæ veneratur, &c. Sed ſatis de religione priſca Slavorum,* Sarmatarum &c. Soraborumque in genere.

CAPUT II.

De
Πολυθεΐᾳ & *ſacrificiis Soraborum Slavorumve, quam ſint abſurda, & non ex naturæ præſcripto.*

§. I.

Illud autem ex antedictis, & num. quidem ult. breviter conſtabit, errore πολυθείας impio excæcatos olim fuiſſe Slavos: ſed de hoc plura paulo poſt exempla nos dabimus: acceſſit præterea huic malo aliud longe pejus, ſcilicet quod ſacrificia fecerint, hoſtiisque humanis aliisve rebus Diis ſuis litarint quondam. (de ritu immolandorum hominum uſitato multis populis, vid. *Lactant. Inſt. Divin. lib. 1. c. 21. p. 129-133.*) Ita *Grunovius* rerum Pruſſicarum ſcriptor ait: *antiquis temporibus apud Pruſſos multos Kriwaitas, id eſt, ſummos pontifices ſenio confectos ſeſe Diis patriis devoviſſe.* Hartknoch *Diſſert. 9. de rebus Pruſſicis p. 155.* Adiſis ejusdem *Diſſert. 10. p. 159.* De *Slavis*, id eſt, *Wagriis, Sorabis* & *Obotritis* ſic quoque *Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. cap. 52.* Diis *dicati erant flamines, & ſacrificiorum libamenta, multiplexque religionis cultus: porro ſolennitates Diis dicatas ſacerdos juxta ſortium nutum denunciat: conveniuntque viri & mulieres cum parvulis, mactantque Diis ſuis hoſtias de bobus & ovibus: plerique etiam de hominibus chriſtianis, quorum ſanguine Deos ſuos oblectari jactitant. Poſt cæſam hoſtiam ſacerdos de cruore libat, ut ſit efficacior oraculis capeſſendis. Nam ſanguine dæmonia facilius invitari, multorum opinio eſt.* Et paulo poſt: *In peculium honoris annuatim hominem Chriſticolam, quem ſors acceptaverit Zvantevitho litare conſueverunt. Hoc ſacrificii genus ſubiit Princeps Godeſcalcus*; nam teſte eodem *Helmoldo, lib. 1. c. 27. in urbe Leontio, quæ alio nomine Lenzim dicitur, 7. idus Junii* (an. 1066.) *cum presbytero Eppone ſuper altare immolatus eſt.* Idem etiam ex parte expertus eſt *Johannes Epiſcopus Mecklenburgenſis*, quod e ita rurſum *Helmoldus lib. 1. c. 23.* Joannes Epiſcopus *ſenex, cum cæteris Chriſtianis, in Magnopoli, id eſt, Mecklenburg, captus ſervabatur ad triumphum. Ille ergo pro confeſſione Chriſti fuſtibus cæſus: deinde per ſingulas civitates Slavorum ductus ad ludibrium, cum a Chriſti nomine flecti non poſſet, truncatis manibus ac pedibus corpus ejus in platea projectum eſt. Caput vero deſectum, quod barbari conto præfigentes in titulum victoriæ, Deo ſuo Radigaſto immolaverunt. Hæc in metropoli Slavorum Rethre geſta ſunt IV. idus Novembris* (an. 1066.) *conf. Hector. Gothofr. Maſius Schediaſm. Hiſt. Philolog. De Diis Obotrit. c. 5. p. 110. 111. 112. Nicol. Mareſcalcus Annal. lib. 2. c. 11.* Idem *Helmoldus lib. 2. c. 12.* de *Rugianis* diſſerens, *Inter varia,* ait, *apud eos libamenta, ſacerdos nonnunquam hominem Chriſtianum litare ſolebat: hujusmodi cruore Deos omnino delectari jactitans. Accidit ante paucos annos maximam inſtitorum multitudinem eo* (ad Rugiam) *conveniſſe, piſcationis gratia. In Novembri enim flante vehementius vento, multum illic halec capitur, & patet mercatoribus liber acceſſus, ſi tamen ante Deo terræ legitima ſua perſolverint. Aſficit tunc forte* Godeſcalcus *quidam* ſacerdos Domini de Bardewich, *invitatus, ut in tanta populorum frequentia ageret ea, quæ Dei ſunt. Nec hoc latuit diu ſacerdotem illum barbarum, & accerſitis rege & populo, nunciat irata vehementius Numina, nec aliter placari poſſe, niſi cruore ſacerdotis, qui peregrinum inter eos ſacrificium offerre præſumpſiſſet. Tunc barbara gens attonita, convocat inſtitorum cohortem, rogatque ſibi dari ſacerdotem, ut offerat Deo ſuo placabilem hoſtiam. Renitentibus Chriſtianis, centum marcas offerunt in munere. Sed cum nihil proficerent, ceperunt intentare vim, & Craſtina bellum indicere. Tunc inſtitores onuſtis jam de captura navibus, nocte illa iter aggreſſi ſunt, & ſecundis ventis vela credentes, tam ſe quam ſacerdotem atrocibus ademere periculis.*

§. II. Sunt vero, ut breviter dicam, hæc *duo principia, Deos multos eſſe, & delectari eosdem victimis*, & cupere id, quod crudelitatem præ ſe ferat, plane abſurda, ac rationi atque Theologiæ naturali, quæ penes gentes fuit, omnino adverſa & contraria. Unum enim eſſe Deum, *monarcham*, veteri vocabulo, quo de *Adam Rechenberg. Exerc. in N. T. p. 352.* ſs. ac rerum moderatorem ſummum una cum aliis emunctioris naris gentilibus, quorſum vid. *Lactantius* Inſtit. Divinar. lib. 1. c. 5.-7. & lib. 2. c. 1. p. 159. *Voſſius de idololatr. lib. c. 2. Schedius de Diis Germ. lib. 1. c. 12. Adam Rechenberg. Exercit. in N. T. de Monarch. Haret. p. 348. ſs.* Slavi ipſimet quoque confeſſi ſunt. Huc ita iterum ſæpe memoratus *Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. c. 83. Inter multi-*

multiformia Deorum numina, quibus arva, silvas tristitia atque voluptatis attribuunt, non diffitentur, unum Deum in cœlis ceteris imperitantem: illum præpotentem Cœlestia tantum curare: hos vero distributis officiis obsequentes, de sanguine ejus processisse, & unumquemque eo præstantiorem, quo proximiorem illi Deo Deorum. Vocarunt autem Deum Deorum, vel unum illum Deum vernaculo suo vocabulo Boh, Bůh, Bog, vel Bohg, quod *Deum* sonat: utunturque eo nomine etiamnum hodie universi Slavi, ubi de Deo res est; legitur illud in simplici sua forma apud *Helmoldum Chron. Slav. lib. 1. c. 52* cum ait: *malum Deum sua lingva* (Slavi) *Diabol, sive* Czerny Bog, (vel Czerneho Boha,) sic enim legam, non Zcerneboch, *id est, nigrum Deum appellant.* Nec compositum quidem nomen est, Czerny Bog quemadmodum olim suspicabar una cum fratre meo *Michaele*, vid. *Ejus Differt. 1. De diis Slavorum:* rectius duæ funt voces, quarum prior Czerny adjectivum sive ἐπίθετον διακριτικόν est, id est, *niger*, & Bog, *Deus* appellativum. Quidquod in compositis idem sæpe occurrit, quale est, v. g. *Bogislaus, Bugislaus, Bugslaus*, vel *Buggezlaus*, apud *Saxonem Grammaticum, Hist. Dan. lib. 16. f. 375. Helmoldum Chron. Slav. lib. 2. c. 12. Arnoldum Chron. Slav. lib. 3. c. 4.* & *D. Mayerum Hist. Vers. Bibl. Luther. c. 6. p. 65.* nec non *Svatebogus*, apud *Aventinum Annal. Bojor. lib. 4 f. 331.* & *Mistobogus*, vel *Mistobogius*, &c. apud *Dubravium Hist. Bohem. lib. 5. v. 179.*

§. III. Igitur cum unus sit Deus, mirari subit, quanam fronte πολυθεΐαν potuerint palliare Slavi, dicereque, *semideos de sanguine ejus* (unius Dei) *processisse.* Sane ergo corpus, quod constat materia & forma, tanquam partibus essentialibus, & matrimonium Deo tribuendum foret. At si corpus Deo esset, Deus absolute perfectus haud foret, nec unius ac simplicis essentiæ, sed ex essentiis diversis conflatus. Tum etiam partes illæ essentiales aut forent productæ aut improductæ. Si productæ, etiam ipse Deus unus vel Deus Deorum, quem componerent, productus esset: itaque nec reverà Deus esset, a quo ceteri. Sin improductæ, utraque earum esset & infinita, & absolute perfecta, id est, peculiaris atque distinctus Deus: ac consequenter ille Deus, ad quem eæ constituendum concurrerent, ex binis Diis compositus: & horum uterque rursus ex binis aliis, itaque porro in infinitum. Sique partes istæ improductæ essent, tum aut per se & suam naturam jam ab æterno invicem junctæ cohæsissent: aut essent ab aliquo principio externo invicem revinctæ ac coagmentatæ. At prius non est; quoniam repugnare videtur aliquid ex aliis esse conjunctum atque compositum, nec tamen existere, a quo id sit compositum. Sin autem posterius, agnosceret utique Deus unus ille aliquem sui auctorem ac opificem, a quo esset constructus, atque compositus: neque proinde verus & unus Deus esset. Amplius contra matrimonium Dei, quod semidei de sangvine ejus procedant, graviter *Plinius Nat. Hist. lib. 2. c. 7. Matrimonia quidem inter Deos* (Huc *Cl. Claudianus lib. 1. de Raptu Proserp. v. 37. ss.*

Dux Erebi quondam tumidas exarsit in iras,
Prælia moturus superis, quod solus egeret
Connubii, steriles, diu consumeret annos,
Impatiens nescire locum, nullasque mariti
Illecebras, nec dulce patris cognoscere nomen.)

credi tantoque ævo ex his neminem nasci, & alios esse grandævos, semperque canos, alios juvenes atque pueros, atri coloris, aligeros, claudos, ovo editos, & alternis diebus viventes morientesque, puerilium prope deliramentorum est. Quamobrem absurdum & puerile est, credere de sanguine Dei processisse semideos aliave numina: nec enim sanguis Deo est, eo quod corpus sive materiam & formam non habet, sed Spiritus est, vid. hic *Lactantium Instit. Divin.* lib. 1. c. 8. p. 54. seq. c. 16. p. 104-106.

§. IV. Porro est illud etiam absurdum, quod ille unus ac supremus Deus cœlestia tantum curet; reliqui autem Dii ei obsequantur & distributis officiis mundum regant. Adhæsit huic opinioni quoque *Aristoteles lib. de Mundo cap. 6. Epicurus* ap. *Cicer.* lib. 1. de Nat. Deor. p. 281. *Quærere a nobis soletis, quæ vita Deorum sit, quæque ab iis degatur ætas. Ea videlicet, qua nihil beatius, nihil omnino bonis omnibus affluentius, excogitari potest. Nihil enim agit, nullis occupationibus est implicatus: nulla opera molitur, sua sapientia & virtute gaudet: habet exploratum fore se semper cum in maximis, tum in æternis voluptatibus.* (Parum aliter *Grotius*, naturam universam inferiorem gubernari per *angelos* scribit in *annotat.* ad *Matth.* cap. 22, 7. quod dogma videtur hausisse ex Rabbinorum & gentilium schola, quas frequenter adit, ita *D. Joh. G. Dorscheus Comment. in Matth.* loc. cit. p. 337. Conf. idem ad Luc 1, 19. p. 600) *Plinius Nat. Hist. lib. 2. c. 7. Irridendum*, inquit ille, *agere curam rerum humanarum illud, quicquid est summum: Anne tam tristi atque multiplici ministerio non pollui credamus, dubitemusve?* Et *Ovidius 2 Hist.*

Non vacat exiguis rebus adesse Jovi.

At enim pie *Ambrosius Offic. lib. 1. c. 3. Tom. I. Oper. f. 5. Sunt quidam, qui Deum putant curam mundi nequaquam habere: sicut Aristoteles asserit, usque ad lunam ejus descendere providentiam. Et* (at) *quis operator negligat*

gligat operis sui curam? quid deserat & destituat, quod ipse condendum putavit? Si injuria est regere; nonne est major injuria fecisse, cum aliquid non fecisse, nulla injustitia sit: non curare quod feceris, summa inclementia, conf. Lactantius Instit. Divin. Origenes Homil. 3. in Genes. edit. Paris. an. 1512. f. 7. Tom. I. Oper. Part. I. lib. 1. c. 2. Aristoteli opponimus *Aristotelem*, qui *Ethic. lib. 7. c. 12.* ait *Deus nulla re eget, nec amico* (administratoreve) *opus habet. Cicero lib 1. de nat. Deor. f. 271.* Tom. IV. Oper. *Sunt Philosophi, & fuerunt, qui omnino nullam habere censerent humanarum rerum procurationem Deos. Quorum si vera sententia est, quæ potest esse pietas? quæ sanctitas? quæ religio? hæc enim omnia, pure ac caste tribuenda Deorum numini ita sunt, ac si animadvertantur ab his.*

§. V. Ut autem denuo destruamus pluralitatem Deorum, eorumve, quam Slavi somniarunt, divinitatem negemus, argumentari ita porro licebit: Si mundus hic non nisi ab uno gubernatur atque regitur, etiam non nisi unus ac singularis Deus datur; mundum autem non nisi unus Deus regit; itaque nec nisi unus Deus existit. Major primum isto fundamento nititur; quoniam si præter hunc ipsum Deum, qui actu regit, & administrat hunc mundum, daretur adhuc alius Deus; tum ille, qui regit, faceret id, vel cum consensu, ac voluntate alterius, vel citra eundem. At citra consensum ac voluntatem Dei quicquam fieri non potest, quia hoc est contra majestatem Dei & potentiam. Si cum consensu vero id facit, aut necessario id facit, hoc est, ita ut sine consensu alterius alioquin nec posset mundum regere: aut libere, hoc est, ita ut etiam sine consensu alterius id posset præstare. Sed si necessario, ipse omnipotens non est, nec absolutam potestatem in suum opus a sese creatum habet, quod absurdum. Si denique libere, poterit sine alterius consensu atque voluntate quicquam fieri, quod, uti dictum, contra majestatem Dei est, ac potentiam. Quo deinde & illud accedit; si præter hunc ipsum Deum, qui actu gubernat hoc universum, daretur adhuc alius Deus; tum alter ille, qui dari ultra illum concipitur, (posito, quod actu illius regimini sese non immisceat,) vel posset omnino sese immiscere, vel non posset. Si non posse dicas, Deum impotentiæ argues, quem tamen Deum, hoc est, omnipotentem esse affirmas. Quod si vero posse inquias, id sequi omnino fateberis, posse alterum illum Deum, quem fingis, in mundo nostri Dei aliquid velle fieri, quod hic fieri tamen nolit. Sed si hoc, ut vel alterutrius voluntatem prævalere alteri, vel non prævalere dicas, necessum est. Si prius, tantum is erit omnipotens, vel Deus, cujus voluntas alteri prævalet; alter vero non omnipotens vel non Deus. Si posterius, neutrius voluntas fieri poterit: eritque ita uterque eorum impotens, quod absonum. Pro minore autem confirmanda dicimus: Si a pluribus rectoribus mundus hic gubernatur, aut subordinati ii invicem essent, ut unus ab altero in regendo (essentialiter,) dependeret: aut coordinati, ut neuter ab altero dependeret. Jam si subordinati dicantur, tum solus ille, a quo alter dependeret, Deus esset: alter, qui dependeret, saltem ita nuncuparetur, reipsa autem aliquid Deo inferius, vel plane non Deus esset. Atqui vero nec coordinati dici possunt, quasi neuter ab altero in regendo mundo dependeat. Primum enim cum minoris virtutis non sit, vastissimum illud, multoque elegantissimum mundi systema ex nihilo producere, quam singulas ejus partes regere ac administrare; nihil profecto causæ erit, quamobrem plures uno rectores fingamus, aut necessarios omnino esse arbitremur: neque enim nisi ab uno, fabricatum hoc totum universum est. Nunc autem constat, nequidem inferiora in hoc mundo regimina administrari a pluribus rectoribus coordinatis posse: Multo igitur minus illud mundi hujus totius regimen, quod tam summe arduum, tamque incomprehensibiliter majus est quovis terreno imperio, a pluribus administrabitur. Alias vero melius tanto semper est regimen quanto pauciores fuerint rectores. Est autem mundi regimen haud dubie optimum, itaque & unum tantum illius moderatorem esse, est verosimile.

VI. Denique si coordinati isti gubernatores essent, oporteret vel ita esse coordinatos, ut singuli singulas mundi partes regerent: & sic quidem *Slavi* senserunt, teste *Helmoldo loc. cit.* supra, num. 2 vel ut singuli mundum universum quovis tempore administrarent: vel denique ut singuli mundum quidem universum, sed distinctis tamen temporibus, moderarentur. At vero nihil horum asseverari citra absurditatem potest. Nam si primum, ita coordinati plures illi rectores essent, ut singuli singulas mundi partes gubernarent: tum nullus eorum universali, atque perfecto in totum mundum, omnesque res mundanas polleret dominio; id quod vero aliquam impotentiam finitudinemque ac imperfectionem arguit. Tum autem nec sic conformi huic, & ad finem eundem atque communem respicienti regimini sua amplius constaret ratio. Quandoquidem nisi singularum partium potestas ad unam providentiam referatur, non poterit summa ipsa constare; unoquoque nihil curante amplius, quam quod ad eum proprie pertineat, ait *Lactantius lib. 3. Instit. cap. 3.*

si

si vero ita plures isti rectores sint coordinati, ut singuli mundum universum quovis tempore administrent: aut id faciunt per communem voluntatum consensionem atque concordiam, aut per dissensum atque discordiam. At non per dissensum atque discordiam; aut enim alter alteri prævalet: aut neuter alteri prævalet. Si prævalet, tum ille tantum, qui prævalet, omnipotens atque Deus est, alter impotens, atque Deo inferior. Si neuter alteri prævalet; aut utrumque eorum, quæ ambo per discordiam volunt, efficitur, aut neutrum. Si neutrum, cessat utriusque gubernatio, & quidem sufflaminata ab intercursu alterius: itaque neuter omnipotens, adeoque nec Deus est. Si vero utrumque, fiet idem simul, & non fiet: quia quod unus eorum vult fieri, alter vult non fieri. Sed neque per communem voluntatum consensionem, atque concordiam. Vel enim ista consensio daretur inter plures mundi rectores ex quadam naturæ necessitate, vel ex libero eorum arbitrio. At non ex naturæ necessitate; alias enim nullus eorum se solo liber in agendo ad extra esset, quin dependeret ex naturæ conditione a consensu alterius. Si vero ex libero eorum arbitrio, poterit tamen unusquisque eorum, ubi velit, contra voluntatem alterius aut ceterorum agere, quod est absonum. Postremo nec plures isti rectores ita dici possunt esse coordinati, quasi singuli mundum quidem universum, sed distinctis tamen temporibus moderentur. Primum quod sic unusquisque eorum nec perpetuum, nec in omnes omnino res mundanas, tanquam alias aliis tractu temporis succedentes, haberet imperium: quod contra divinam majestatem. Tum, quia oporteret, vel ut alter alterius modum regiminis sequeretur: vel ut quisque alium modum regiminis adhiberet. Jam autem non datur unquam alius regiminis modus, quam qui semper obtinuit. Sed si alterius modum regiminis sequeretur, aut faceret id necessario, ut non posset aliter agere: aut libere, ut posset etiam præcedenti regimini contravenire. Si necessario: Deus in agendo ad extra, ab alterius nutu & voluntate ita dependeret, ut contra eandem haud posset agere. Si libere, posset nihilominus contra arbitrium alterius agere, atque id destruere, quod quidem alter ille Deus destructum nollet, quod perabsurdum. *B. Christ. Donati Instit. Pneumat. Part. Spec. sect. I. cap. 7. p. 172.* add. *Lactant. Instit. Divinar. lib. 1. c. 3. &c.*

§. VII. Superest, ut pariter cultum Deorum, qui mactando victimas peragebatur, tanquam absurdum & rationi prorsus contrarium demonstremus. Pontificii quidem nonnulli, *Gregor. de Valent. lib. 1. de Missa c. 4. Bellarmin. de Missa lib. 1. c. 20 Ribera in Comment. ad cap 10. Hebr. Jacobus Bolducius tractat. de Oppio Christ. Johannes Pelleterius dissert. de arca Noa.* (vid. *Act. Erud. Lips. Anno 1702. p. 531*) nec non *D. Joh. Spencerus lib. 3. de Legib. Hebraeor. ritualibus, dissert. 2.* (vid. *Act. Erud. Lips. Anno 1686. p. 118.*) quibus cum facit etiam *Rudolphus Hospinianus in Epist. dedic. de Origine Templorum*, naturæ ductu sacrificia & oblationes gentibus (ut & Patriarchis,) innotuisse contendunt. *William Cave Antiq. Apost.* Einleit. 1. Theil. *n. 7. p. 18. 19. edit. Lips. an 1696.* Ich meines Orts halte es vor klar und ausgemacht, was zum Exempel die Danck-Opffer betrifft, daß selbige, als die Heiligung der Erstlinge unter den Früchten, und die Darbringung anderer dergleichen Gaben allerdings dem Menschen aus seiner eigenen Vernunfft gelehret worden seyn, daß es nemlich recht und billig sey, selbige zu Bezeugung eines danckbaren Gemüthes, dem HErrn zu heiligen. Was die blutige Versöhn-Opffer, die GOtt an des Sünders statt annahm, belanget, so mögen wir billig dafür halten, daß sie ausdrücklich von GOtt selbst eingesetzet worden seyn. Denn weil die Vergebung der Sünde aus lauter unverdienter Göttlicher Gnade und Barmhertzigkeit herrühret, so muß nothwendig das Mittel, wodurch selbige kan erhalten werden, von GOtt selbst verordnet seyn, der es auch sonder zweiffel zu erst dem Adam offenbaret, von welchem es hernach auf seine Kinder kommen. vid. infra *Sect. 2. c. 1. §. 18.* Quinimo *Lessius lib. 2. de just. & jure c. 38.* eo usque insaniæ processit, ut hodieque absque superstitione fieri posse, & licitum esse pronunciet, (sed vide huc alia ap. *Euseb. Cæs. demonstr. Evangel. lib. 1. c. 10.*) si quis apud Indos & Japonios sacrificia Deo offerat, etsi Deus id non præceperit. Recte autem *Suarez. in 3. Part. Thom qu 83 art. 1. disp. 71. sect. 8.* contra socios disputat, *nullum esse naturale praeceptum, ex quo sufficienter colligi possit, determinationem illius ad talem modum cultus, scil. per sacrificium, esse omnino necessariam ad morum honestatem.* Hæc ille, quibus nihil verius aut rectius dici poterat. Nec enim natura constat, dona ac munera sensibilia Deo offerenda, qui istis non eget; multo minus id constat, hanc esse veram & optimam colendi Deum rationem: omnium deoique minime, ut id per destructionem rei oblatæ fiat; quin absurdum potius rationi videri poterat, Deum tanquam spiritum, aut delectari istis victimis externis & corporeis hostiis, aut cupere id, quod crudelitatem aliquam præ se ferat. Placet hoc ipsum exemplis & verbis gentilium declarare: *Pythagoras* certe in victimarum mactationes, quibus *Dei nomen contaminari putavit*, licere cognatas cæde nefanda

fanda exturbare animas, graviter conquestus de iis, qui ipsos

Inscripsere Deos sceleri, numenq; superum
Cade laboriferi credunt gaudere juvenci.

Curtius lib. 7. c. 7. Sacrificare & exta spectare, &c. *Superstitionem & humanarum mentium ludibria esse*, scripsit. Et *Porphyrius* apud *Theodoretum Orat. 7. de curand. Graec. affect.* (quo de autore & libro, vid. *Rivetus Critic. Sacr. lib. 4. c. 21. & Act. Erud. Lips. an. 1685. p. 47. seqq.*) inquit, *cum sacrorum primitia ad multam iniquitatem hominibus processissent, execrabilem paulatim usum victimarum inductum esse crudelitatis plenissimum: Et Deos nullo pacto habendos esse, qui sibi rem divinam fieri casis animantibus gaudeant, esse injustum, impium, ac scelestissimum facinus, mactare Diis animalia, ideoq; ne ipsis quidem hoc gratum contingere.* Quinimo *Plato Epimonide* in genere de sacrificiis & quovis cultu Numinis dixit; *οὐ δ' ἂν δυνατὸν εἰδέναι τῇ θνητῇ φύσει τῶν τοιούτων πέρι, non potest natura mortalis quicquam certi de his cognoscere.* Porro illud etiam exemplo suo probarunt Slavi: *Helmoldus* enim *lib. 2. c. 12.* barbaram illam gentem *attonitam* fuisse scribit, cum percepisset irata sua numina non aliter, nisi cruore placati posse: ideoque ut victimas ipsimet darent, ad fictas & ementitas revelationes & argumenta recurrere sacerdotibus opus fuisse, quo persvaderent, delectari Deos sangvine humano. Vid. supra num. 1. Prorsus ut *Romanis*, quibus Sibyllinos libros consulere; & *Graecis*, quibus oraculorum responsa requirere, sacrificiis divina facturis opus fuit. Quamobrem vero verius jus sacrificiorum absurdum fuisse visum gentilibus, ac speciatim *Slavis* quoque, ac tale, quod nullo modo erui ex natura & investigari unquam potuerit. Sentiunt mecum *Eusebius Caesariensis demonstrat. Evang. lib. 1. c. 10. D. Joh. Meisnerus Tract. de Prophetis sect. 3. num. 20. & 21. Stephanus Clotzius dissert. de Agno Dei, Joh. 3. 29. punct. 2. §. 14. num. 6. edit. Rostoch. anno 1634. & recus. anno 1703. Joh. Saubertus de Sacrific. c. 2. p. 23.-26. Masius de Diis Obotr. c. 5. p. 93. ss. Simon Patricius Comm. in Gen. c. 43.* cit. in *Act. Erud. An. 1696 p. 198. & 199. Petrus Jurius, Hist. Critic. Dogmatum & cultuum Part. 1. c. 13. vid. Act. Erud. Anno 1704. p. 491. seq.*

CAPUT III.

Πολυθεότητα, & *Sacrificia gentilium esse ab Ecclesia V. T. prava aemulatione sumpta,*

§. I.

IGitur cum divinae Philosophiae ac naturae repugnent *πολυθεότης*, & ritus sacrificandi, prout exemplo suo Slavi ipsimet, aliique prisci superstitiosi probant, nihil prohibet, quo minus asseramus, esse isthaec *duo capita*, autore diabolo, illo *mimo & simia Dei*, ut eum vocat *B. D. Lutherus Tom. III. Jen. Lat f. 300. B. & alibi*, (quo videsis etiam *D. Matth. Zimmerman. Analect. Mens. 3. n. 7. p. 133-138.*) sumpta & ad paganos olim translata ex prava aemulatione, per traditionem falsam & corruptam, a doctrina ritibusque sacris Ecclesiae verae; qualis quidem penes Patriarchas & Judaeos V Test. olim fuerit. Corrumpere autem eam doctrinam perfacile fuit Diabolo: quia sine scripto usque ad Mosem, propagata est olim: quare vero illam doctrinam veram tum ore tantum, & non alia ratione, seu scriptura propagare voluerit Deus, nostrum non est curiosius inquirere; neque enim omnium operum suorum nobis rationes Deus reddere tenetur. *Ludovicus* equidem *Ellies du Pin in praefat. ad Bibl. Sacr. cap. 3. edit. Paris. an. 1699* autumat, eos, qui Theologiam gentilium & commenta Poëtarum a Mose (vel Patriarchis) repetunt, *conjecturis solum niti*, quibus *demonstrandi probandique* vim *ac robur nullum inesse.* vid. *Act. Erud. Lips. an. 1700. p. 7.* Vellem autem ego, ne Vir doctissimus tam levi brachio tot tantorumque sapientum *σοφωτάτας φροντίδας*, excussisset: incumbit enim ipsimet probandum, quo jure conjecturarum vocabulum iis adfingat. Sensit autem longe aliter jam pridem *Tertullianus* libr. de *Praescript. adv. Haeret. f. 121. edit. Basil. an. 1539. Si Numa Pompilii*, inquiens, *superstitiones revolvamus, si sacerdotalia officia, insignia & privilegia, si sacrificantia ministeria, & instrumenta & vasa ipsorum sacrificiorum ac piaculorum & votorum curiositates, consideremus, nonne manifeste Diabolus morositatem illam Judaea imitatus est? Chrysostomus* Homil. 49. in c. 24. *Matth*, ait: *Haeresis omnia similiter habet, scil. qua sunt in Scriptura.* Ita dicere possumus: Paganismus omnia similiter habet, quicquid docuit Deus in Scripturis. Christiani & credentes habent ea in veritate, pagani in corruptione. *Tertullianum* denique sequuti feliciter sunt e *Nostratibus, Philippus Melanchthon Apolog. Aug. Conf. artic. 3. p. 98. Gentes habebant*, ait ille, *sacrificia sumta a patribus: horum opera imitabantur: D. Casparus Peucerus* libro de divinat. passim. *D. Chemnitius* Exam. Concil. Trid. Part. I. p. 16. *Franzius* item, *Waltherus, Dilherrus, Taubmannus, Buchnerus, Dietericus, Ursinus* Analect. Vol. I. lib. 4. *Mebius, Carpzovius, Schedius, Fabricius, Funccius, Bornmeisterus, Johannes Nicolai, Colbergius, Christ. Wormius, Daniel Omeisius* Part. 2 der gründlichen Anleitung zur Teutschen accuraten Reim- und Dicht-Kunst. (conf. *Act. Erud. An. 1704 p. 254.*) *Lic. Christ. Frid Garmannus* Lib. de Miraculis Mortuor. e *Calvinia-*

viniania Mornaus, *Grotius*, *Seldenus*, *Heinsius*, *Vossius*, *Joann Doughtejus*, *Joh. Bompartius*, (conf. *Act. Erud.* An. 1690. p. 58 ss.) *Bochartus*, *Dickinsonus*, *Witsius*, *Spanhemius*, *Joh. Jac. Cramerus*, *Petrus Jurieu*, (vid. *Act. Erud.* An. 1705. p. 11.) *Thomas Godwinus* Mos. & Aar. l. 4. c. 1. p 314 ait: *Origo & fons tot generum idololatriæ existit ex abusu & deorsione S. Scripturæ. E Pontificiis*, *Steuchus*, *Huetius*, *Picinellus*, &c. qui uno ore omnes maximoque cum applausu Theologiam omnem ac sapientiam gentilium ex sacris literis passim, atque a veteribus judæis sumptam fuisse adfirmant, probant & declarant.

§. II. Nos ergo vestigia sequentes nostrorum aliorumque Doctorum, (præsuppositis iis, quæ *B. Doctor Martinus Lutherus* Tom. III. Jen. Germ. f. 204. ss. de ratione corrupta habet: Die Vernunfft kan nicht die Gottheit recht austheilen, noch recht zueigen, dem sie alleine gebürt: Sie weiß, daß GOtt ist, aber wer, oder welcher es sey, der da recht GOtt heist, das weiß sie nicht. Et paulo post: Die Vernunfft spielt der Blinden-Kue mit GOtt, und thut eitel Feilgriffe, und schleicht immer neben hin, daß sie das GOtt heist, das nicht GOtt ist: und wiederum, nicht GOtt heist, das GOtt ist, welches sie keines thät, wo sie nicht wüste, daß GOtt wäre, oder wüste eben, welches oder was GOtt wäre. Darum plumpt sie so herein, und gibt den Namen und göttliche Ehre, und heisset GOtt, was sie düncket, daß Gott sey, und wil also nimmermermehr den rechten GOtt, sondern allewege den Teufel, oder ihr eigen Dünckel, den der Teufel regirt. Darum ists gar ein groß Unterscheid, wissen, daß ein GOtt ist, und wissen, was oder wer GOtt ist. Das erste weiß die Natur, und ist in allen Hertzen geschrieben; das andere lehret allein der Heilige Geist,) omnino vero simile arbitramur: (1) *πολυθεότητα Slavorum*, quemadmodum & reliquorum paganorum fraude & astutia Satanæ primitus ortam, & progressam esse, *ex Articulo* ** *de sanctissimo individuo & S. S. Trinitatis mysterio*: quo docemur & credimus unum esse Deum, quoad essentiam, & Trinum, quoad personas, Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum. Factum enim esse nunquam puto, ut hunc Articulum sive etiam vocabulum Trinitatis secreto habuerint, & *disciplina Arcani* occultandum crediderint veteres, sive primitivæ ecclesiæ, ac Novi Testamenti Doctores, ut ut de his quidem tale quid sentiant *Emmanuel Schelstrattuus Dissert. de Antiquitate ecclesiæ* 2. (vid. *Act. Erud. Lips. an. 1693. p. 199*) *& Gilbertus Burnetus in expositione. Unde quadraginta Articulorum Confessionis Anglicanæ, ad Artic. I*, vid. *Act. Erud. Lips. An. 1700. p. 359. Jacobus Laderchius* ad Acta Passionis Ss. Crescii & Sociorum Martyrium p. 80. seq. edit. Florent. an. 1707. vid. Act. Erud. An. 1707. p. 99. Jusserat enim Christus Apostolos suos *exire in universum mundum*, *& docere omnes gentes*, *& baptizare in Nomine Patris Filii* & *Spiritus Sancti*; quamobrem omnes articulum de SS. Trinitate omnibus

** Alia de origine idololatriæ ex *Guil. Surenhusio Comment. ad Tr. Talm.* עבודה זרה sive *de cultu peregrino*, docent *Acta Erud. Lips. An. 1702. p. 47. seq. Athanasius Lib. contra Gentiles, p. 12. st. edit. Vitemberg. an. 1532. Lactantius Inst. Divin.* lib. 1. c. 8. ss. *J. Rondellus* Traject. ad Mosam Professor Græcæ Linguæ, & Collegii Rector, quid sentiat, nobis hisce verbis ex Ejus *Animadv. in cap. qu. Theophrasti*, *edit. Amstelod. anno 1686.* exponunt *Illustres Collectores Actor. Erud. Lips. anno 1686.* Scilicet, *non dubitat is asserere*, *sacratissimorum etiam religionis nostra mysteriorum vestigia & umbras aliquales in gentilium sacris deprehendi: puta Trinitatis in Apolline, sub triplici forma repræsentato: it. in Sanco, Fido & Semone, utpote quibus nominibus unum idemque numen cultum esse constat: pariter incarnationis mysterium Fabula* Æsculapii, it. Promethei, *speciose satis putat adumbrari. Fatetur quidem se dubitare, unde gentilibus hac talia innotescere potuerint, cum revelationem utique præsupponere videantur: arbitratur tamen harum quoque rerum naturalem quendam forte dari sensum: non secus, ac ipsius divinitatis magis licet obscurum, confusum, ac in hominum cordibus tantum non penitus obliteratum. Probabilius id ex eo evadere putat, quod experientia teste constet, in aliis quoque rebus humanam mentem sibi relictam quandoque formare sibimet ideas rerum antea nec visarum, nec auditarum: quas tamen reipsa tales extare postmodum liqueat. Exempli loco adducit historiam* J. C. Scaligeri, *cui aliquando per somnium apparuit Brugnolus quidam, celebris quondam apud Venetos Grammaticus, nomen ipsi suum, patriam ac professionem commemorans, de quo tamen expergefactus nil unquam aut legisse aut inaudisse se recordari potuit; uti testatur in eleganti Carmine, quod in hujus rei memoriam, & præter somnium adhuc dum ignoti Brugnoli honorem composuit: extitisse vero aliquando hujus nominis Virum, decennio demum post edita parentis Carmina, filius Josephus Scaliger sciscitando perdidicit. Eodem referendum ait Rondellus, quod inter Americanos abiit, qui ex nostris primi has in terras appulerunt, tot fidei capita ac ceremonia deprehensa fuerint, qua nostra religionis umbram rituumque figuram manifesto satis retulerint, quorum longum catalogum ex Montano recenset.*

bus ac singulis studiose tradidisse credide-rim. Porro etiam a conditu mundi, & post diluvium *a Noachicis* istud fidei caput habitum non secreto, sed publice summa cum diligentia propositum, & inculcatum est omnibus atque singulis quovis tempore & loco. Bene S. *Hieronymus Epist. ad Damasum. Tom. III. Oper. f. 117. Im ambobus Testamentis Trinitas prædicatur. Origenes* itaque errat, Homil 3. in Genes. T. I oper. p. 6. *In baptismo Christi primum capit sacramentum patescere Trinitatis.* Hinc recte etiam miratur *Nicolaus Gurtlerus S.S. Theol. D. & Professor Athenei Hanoviensis Instit. Theol. c. 4. §. 5. & 6* quare Viri quidam docti putaverint, primos Parentes, integros adhuc & rectos, mysterium Trinitatis venerandæ ignorasse: cum certissimum sit, mentem ipsorum primo statim vitæ momento fuisse a Deo determinatam (*informatam*) ad hasce cogitationes: Patrem, Filium & Spiritum S. ens unum perfectissimum, & hominem & reliqua omnia fecisse; & eas cogitationes servare, ac subinde repetere (secum & coram aliis) debuisse. vid *Act. Erud. Lips. An. 1694. p 350.* Præstat vero robur & firmamentum assertioni nostræ (1) *Nomen* אלהים *Elohim*, quod plurale est, & pluritatem personarum in Deo omnino designat *Gen. 1, 1.* construitur enim cum verbo singulari ברא *bara, creavit*, ut essentia doceatur. vid. *D. Michaël Waltherus Spong. Mos. adh. 1. Hottingerus Hist. Creat. quæst. 12. p. 21. seq.* (2) *Sermo divinus Gen 1, 27.* נעשה *faciamus hominem ad imaginem nostram, secundum similitudinem nostram.* vid. *Hottinger. lib cit. 86. p. 249. & 256.* Et (3) denique *Moses* diserte *Genes. 1. v. 1. & 2.* אלהים *Elohim* in tres determinat personas: nam *Patrem* introducit mandantem; per *Dixit* seu Verbum mandantis indigitat *Filium*: & per *Spiritum* aquis incubantem inculcat *Sanctum*, *Chemnit. Part. I. Locor. de Spiritu S. p. 113. Gerhard. Loc. de Creatione cap. 2. §. 9. seqq.* Atque hinc *Patres* antiqui hanc collegerunt Personarum in divinitate distinctionem, collato pronunciato Apostolico, *Rom. 11, 35.* Quod Pater sit αἴτια creationis προκαταρκτικὴ ex quo omnia; Filius δημιουργικὴ, per quem omnia: Spiritus S. τελειωτικὴ, in quo perficiantur omnia. Quod tamen dextre accipiendum est, non de essentiæ, vel potentiæ in agendo inæqualitate, sed de personarum distinctione, &, qui ex ea resultat in operibus ad extra agendo, ordine. *Waltherus Spong. Mos. loc. cit. p. 9. edit. Norimberg. an. 1642.* (*D Georg. El. Edzardus in annotat. ad Avod. Sar. p. 196.* asserit etiam ac probat, Judæis antiquioribus fuisse persvasum, quod nomem אלהים non modo pluralitatem personarum inferat, sed talem omnino pluralitatem, *quæ minimum tribus* absolvatur: Asserunt enim judæi, *judicium tribus minimum viris constitisse*: ideoque Synedrium illud *Psal. 82, 1.* vocari אלוהים *Jarchius*: *Synedrium non vocatur* אלהים *nisi tribus constet Judicibus, edit. Hamburg. an. 1705.*) Atque hæc quidem sunt tria argumenta desumpta ex Articulo creationis. Qunrsum optime *B. D. Johannes Gerhardus in Exeges. Loc. 3. de Sanct. Trin. mysterio cap. 8. §. 109.* Moses *Scripturam Sacram ab opere Creationis exorditur, neque cuiquam potest esse dubium, hujus articuli doctrinam divinitus traditam in publicis ecclesiæ Israeliticæ conventibus perpetuo fuisse repetitam: præsertim cum Sabbatum ipsum debuerit esse perpetuum memoriale creationis, Exod. 20, 10. Sex diebus operaberis, septimo celebrabis Sabbatum; sex enim diebus fecit Deus cælum & terram; sed requievit die septimo. Quod si ergo ex creationis articulo, prout in Vet. Test. describitur, mysterium Trinitatis demonstrari potest, eo ipso confirmatum erit, doctrinam de Trinitate non fuisse populo Israëlitico penitus ignotam, sed in ecclesiasticis conventibus traditam, ac perpetuo repetitam.* Hæc *Gerhardus*, quo etiam confer. *D. Lutherus Tom. VI. Jen. Germ. f 544. seq.*

§. III. Crediderunt vero *Noachici* etiam atque Patriarchæ *post diluvium* unum esse Deum in essentia, & trinum in personis: quod iisdem, ut paulo antea, argumentis probabimus. Construitur enim (1.) iterum cum verbo singulari אלהים *Elohim*, v. 9. *Gen.* 8, 1. ויזכר אלהים & *recordatus est Deus*; nec non v. 15. וידבר אלהים & *locutus est Deus.* (2.) Ait Deus in plurali, *Gen* 11, 7, הבה נרדה ונבלה *agite descendamus & confundamus ibi labium eorum.* Et *Jacob, Gen. 20, 13.* Et *fuit quando* התעו אתי אלהים *fecerunt me errare Deus de domo patris mei.* (3.) Clare etiam אלהים *Elohim in tres* determinatur personas, v. g. a *Jacobo Gen.* 48, 25. אלהים *Deus* (Spiritus S.) *in cujus conspectu ambulaverunt patres mei, Abraham & Isaac*: אלהים *Deus* (Pater) *qui pascit me a tempore praecedente usque ad diem hunc*: המלאך *Angelus* (Christus) *qui redemit me ab omni malo, benedicat pueris.* Quo referam etiam *Gen.* c. 18. v. 2. quod scribit, Dei Filium stipatum *duobus angelis* creatis Abrahæ apparuisse: nam his tribus hospitibus symbolice Trinitatem Abrahamo adumbratam fuisse, nonnulli docent, vid. *D. Franzius de Interpr. Script. Orac. 151. Gerhard. Exeg. Loc. 3. §. 164. D Clotzius tr. de Angelolatria Disp. 5. punct. 9. th. 24. D. August. Pfeiffer Dub. Vex. Cent. 1. loc. 45.* Imo *B. D. Wilhelmus Lyserus in Trisol. religion. Disput. 2. part. gen. thes. 17.* cum *Athanasio Dialog. 3. de Trin.* docet, *non absurdam videri sententiam qua dicit, omnes tres Deitatis personas*

sonas in assumptis visibilibus formis apparuisse. Verum litem hanc meam non facturus, concludo, cum religionis primævi mundi caput fuerit sanctissimum, plures una personas esse in Deitate: quod, illud ipsum accipiens infernalis cacodæmon, quo ægre faceret Sacrosanctæ Triadi, hinc πολυθεότητα in mundum introduxerit; suppresso enim ternario numero determinato personarum divinarum, (quem alias satis se nosse, publice coram Christo confessus est, vocans eum *Sanctum Dei, Marc. 1, 24. Luc. c. 4, 34.* ex trisagio *Esai. c. 6, 3. D. Joh. Georg. Dorschaus Comment. in Luc. pag. 770.*) dari אלהים *Elohim* sive plures Deos, indefinite ex hoc ipso nomine ac fonte, ut crederent, suis persuasit Itaque inde factum puto, ut idolis porro tribuatur vox אלהים *Elohim, Exod. 22, 20.* & alibi; cum tamen revera non sint אלהים *Elohim*, sed אלילים *Elilim. Lev 19, 4. Esa. 9, 10.* ab אל *al, nihil, nihilum, res non existens, inutilis:* quia idola nihil sunt, nihil prosunt, *1. Cor. 8, 4. scimus,* ὅτι εἴδωλον *quod nihil Idolum in mundo.* q. d לא אלהים *non Dii, 2. Paral 13, 9.* quinimo Scriptura per contemptum Idola vocat גלולים *stercora*, Deos *stercorarios, 1. Reg. 15, 12. 2. Reg. 17, 12,* Potest etiam esse diminutivum ab אל *El*, Deus. q. d. *Deunculi*, Götterchen, contemptim sic appellati. Item אַל אֵל *non Deus*; idola enim non sunt vere Di; vel etiam אל לֵיל *Deus noctis, nocturnus, lucifugus*; quales sunt Dæmones, qui in Idolis coluntur: vel ab אלה *alah, execratus est*; quia Idola sunt res execrandæ. *Gerhard. Exeg. Loc. 2, cap. 2. §. 13. Glassius Gramm. Sacr. lib. 3. tr. 1. cap. 34. p. 466.*

§. IV. Sed jacto in animis corruptis hominum πολυθεϊσμοῦ fundamento, veterator porro Diabolus suos effascinavit, ut (l) *tot Deos crederent, quot in Scripturis essent Dei attributa, vel nomina, Symbola, atque opera.* Nimirum communicata cum Ebræis per Mosen & Prophetas Scriptura Sacra, male habuit Diabolum, quod indies nomen honosque summi Dei cresceret, atque per orbem omnem passim dissemiraretur: Vero simile namque est, historiam & doctinam Scripturæ Sacræ ad omnes omnino gentes dimanasse studio atque opera Ebræorum: quamobrem cum lumen verbi divini extingvere non potuerit, dedit operam, ut etiam circa illa corruptæ jampridem mentes humanæ errarent, quæ de DEO dicuntur, quod sit ipse Deus: vel quæ unum idemque sunt cum ipsa divina essentia: juxta regulam tritam: quicquid in Deo est, *illud ipse est Deus.* Hæc autem *Attributa* vulgo vocant, nec non *nomina*, ut testatur *Occam. lib. 3. qv. 3. antiquos*, inquiens, *id vocasse in divinis nomina, quod nos dicimus attributa.* Qualia sunt, v. g. quæ *operativa* seu ἐνεργητικὰ vocantur, *potentia, bonitas, justitia*, & alia. Hinc, inquam, quot *nomina* fuerunt, tot *numina* esse post Numen unum sive Deum supremum, gentes sibi sunt persuasi. *Ratio prima* erat, quod hæc attributa ratione seu mentaliter, & ut Græci loquuntur, λόγῳ ac ἐπινοίᾳ, id est, mentis cogitatione seu cognitione differre conciperent, cum inter se, tum ab essentia divina: utut in re idem sint, tum cum essentia divina, tum inter se mutuo: quia Deus est simplicissima essentia, & compositionem realem non admittit; *Donati Pnevmat. Part. Sect. 1. cap. 5. § 8. sqq.* In rem nostram *Philippus Cluverius Germ. Antiq. l. 1. c. 29. p. 217. Causa tantæ confusionis* (plurimorum Deorum) *origoque nulla alia fuit, nisi ea, quod Adamus & primi* (addo secundi tertiiq;) *ejus posteri, uni illi vero Deo ob multiplicem potentiam ac vim, variasque ob virtutes & effectus, varias ac multiplices tribuissent appellationes.* Et *Seldenus de Diis Syris, prolegom. cap. 3. A nominum in sacris adhibitorum multitudine ingens Deorum fiebat accessio: & quæ primum nomina tantummodo, numina deinde diversa æstimabantur.* (Ita *Valentinus* secundo post Christum natum seculo singulis Dei operibus singulos Deos attribuit. vid. *Tertull lib. adv. Valent, Iren. lib. 1. c. 1. & 5. Epiphan. Hæres. 31. Theodoret. lib. 1. Hæres. fab c. 10.* &c. *Gerhard. Tom. I. Loc. de Natur Dei c. 6. §. 45 fol. 58. a. Mart. Chemnitius Loc. de Deo in specie Part. I. Locor. p. 35.*) Eo etiam pertinent ipsa testimonia Ethnicorum: *Seneca lib. 4. de Benefic. c. 7. & 8.* ita: *Quid aliud est natura, quam Deus & divina ratio, toti mundo & partibus ejus inserta? Quoties voles, tibi licet aliter hunc auctorem rerum nostrarum compellare: & Jovem illum optimum ac maximum rite dices, & Tonantem, & Statorem: qui non, ut historici tradiderunt, ex eo, quod post votum susceptum, acies Romanorum fugientium stetit, sed quod stant beneficio ejus omnia, Stator, Stabilitorque est: hunc eundem & Fatum si dixeris, non mentieris: nam cum fatum nihil aliud sit, quam series implexa causarum, ille est prima omnium causa, ex quo cetera pendent. Quæcunque voles illi nomina proprie aptabis, vim aliquam effectumque cælestium rerum continentia. Tot apppellationes ejus possunt esse, quot munera. Hunc & Liberum patrem, & Herculem, ac Mercurium nostri putant; Liberum patrem: quia omnium parens sit: quod ab eo primum inventa seminum vis est, consultura per voluptatem. Herculem, quia vis ejus invicta sit, quandoq; lassata fuerit operibus editis in ignem recessura. Mercurium, quia ratio penes illum est, numerusque & ordo. & scientia. Quocunque deflexeris, ibi illum videbis occurrentem sibi. nihil ab illo vacat: opus suum ipse implet.* Et *Maximus Mandarensis Grammaticus Epist. ad*

Augustinum num. 43. Tom. Epist. Augustini, edit. Basil. ann. 1593. Equidem *unum esse Deum summum sine initio, sine prole natura: seu patrem magnum atque magnificum: quis tam demens; tam mente captus neget esse certissimum? Hujus nos virtutes per mundanum opus diffusas; multis vocabulis invocamus: quoniam nomen ejus cuncti proprium videlicet ignoramus. Nam Deus omnibus religionibus commune nomen est: Ita fit, ut dum ejus quasi quædam membra carptim variis supplicationibus prosequimur, totum colere profecto videamur.* Sic etiam *Varro* apud *Augustinum lib. 4 de C. D. cap. 9. & 11.* docet, gentiles plures quidem Deos deasque nominasse, omnes autem *in uno Jove* comprehendere voluisse. Quo & *Macrobius Aurelius Theodosius* pertinet, qui *Saturnaliorum lib. 1. c. 19.* ait: Omnes *pene Deos duntaxat, qui sub cœlo sunt, ad solem referunt; addens: Id non vana superstitio, sed ratio divina commendat; si enim sol, ut veteribus placuit, dux & moderator est reliquorum luminum, & solus stellis errantibus præstat, ipsarum vero stellarum cursus, ordinem rerum humanarum, ut quibusdam videtur, pro potestate disponunt, velut Plotino constat placuisse, significant, necesse est, ut* Solem, *qui moderatur nostra moderantes, omnium, quæ circa nos geruntur, fateamur autorem. Et sicut Maro quum de una Junone dicat, quo numine læso ostendit, unius Dei effectus varios pro variis censendos esse numinibus, ita diversa virtutes solis nomina Diis dederunt; unde ἓν τὸ πᾶν, sapientes principes prodiderunt. Virtutem igitur solis quæ divinationi, curationique præest,* Apollinem *vocaverunt; quæ sermonis auctor est,* Mercurii *nomen accepit; nam quia sermo interpretatur cogitationes latentes, ἑρμῆς, ἀπὸ τοῦ ἑρμηνεύειν propria appellatione vocitatus est.* Porro in sequentibus capp. c. 20-30. prolixe docet ac demonstrat *Macrobius solem*; seu virtutes solis, signare *Apollinem, Liberum Patrem, Martem, Mercurium, Æsculapium, Herculem, Serapim, Adonim, Atinen, Osirim, Nemesin, Inonem, Saturnum, Jovem.* Bene autem *S. Augustinus* de *C. D. lib. 4. cap. 11.* Non fit *necesse per cuncta discurrere: Deus unus, de quo multi a poëta nobilissimo dictum putant, Deum namque ire per omnes terrasq; tractusq; maris: cœlumque profundum. Ipse in æthere sit Jupiter, ipse in aëre Juno: Ipse in mari Neptunus: in inferioribus etiam maris ipse Salacia: & in terra Pluto: in terra inferiore, Proserpina: in focis domesticis Vesta; in fabrorum fornace Vulcanus: In sideribus Sol & Luna & Stella: in divinantibus Apollo: in merce Mercurius: in Jano initiator: in termino Terminator: Saturnus in tempore: Mars & Bellona in bellis: Liber in Vineis: Ceres in frumentis: Diana in silvis: Minerva in ingeniis. Ipse sit postremo etiam in illa turba quasi, plebeiorum Deorum: ipse præsit nomine Liberi virorum seminibus & nomine Libera fœminarum: Ipse sit Diespiter, qui partum perducat ad diem: Ipse sit Dea Mena, quam præfecerunt menstruis fœminarum. Ipse Lucina, quæ a parturientibus invocetur: Ipse opem ferat nascentibus, excipiens eos sinu terræ: & vocetur Ops. Ipse in vagitu os aperiat, & vocetur Deus Vagitanus: Ipse levet de terra, & vocetur Dea Levana: Ipse cunas tueatur, & vocetur Dea Cunina. Non sit alius, sed ipse in Deabus illis, quæ fata nascentibus canunt, & vocantur Carmentes, præsit fortuitis, vocetur; Fortuna. In Diva Rumina mammam parvulo immulgeat: quia rumam veteres dixerunt mammam. In diva Potina potionem ministret. In diva Edulica escam præbeat. De pavore infantiam Paventia nuncupetur: De spe, quæ venit, Venilla. De voluptate, Volupia. De actu, Agenoria. De stimulis, quibus ad nimium actum homo impellitur, Dea stimula nominetur. Strenua Dea sit, strenuum faciendo. Numeriaque numerare doceat. Lamena, quæ canere. Ipse sit & Deus Consus, præbendo consilia: & Dea Sentia, sententias inspirando. Ipse Dea Juventa, quæ post prætextam excipiat juvenilis ætatis exordia. Ipse sit Fortuna Barbata, quæ adultos barba induit: quos honorare voluerit; ut hoc qualecunq; numen saltem masculum Deum, vel a Barba barbatum: sicut a nobis, Nodotum, vel certe non fortunam, sed quia barbas habeat, Fortunium nominarent. Ipse in Jugatino Deo conjuges jungat: & cum Virgini uxori Zona solvitur, Ipse invocetur sive virtutes ejus, & Dea Virginensis vocetur. Ipse sit Mutinus, vel Tutinus: qui est apud Græcos Priapus, si non pudet. Hæc omnia, quæ dixi, & quæcunque non dixi; non enim omnia dicenda arbitratus sum: hi omnes Dii Deæque sit unus Jupiter; sive sint, ut quidam volunt, omnia ista partes ejus, sive virtutes ejus, sicut eis videtur, quibus eum placet esse mundi animum: quæ sententia velut magnorum multorumque doctorum est. Hæc si ita sunt, quod quale sit, nondum interim quæro: quid perderent, si unum Deum colerent prudentiore compendio? quid enim ejus contemneretur, cum ipse coleretur? Denique ratio secunda* erat, quia gentes argumentabantur, Deum sibi nolle tribuere actiones plurimas & diversas, ideoque nec præsentem videri: quia beatissimus ipse sit, neque enim ad Deum pertinere putabant, commune axioma; *actiones plurimas unius esse posse suppositi.* confer. quæ dixi *supra cap. 2. num. 4.* Quamobrem etiam absentiam numinis, præsentia simulacrorum resarcire aut exhibere voluerunt, vid. hic *D. Zimmermannus Analect. Miscell. Mens. 3. n. 8. p. 138. seq.*

§. V. (III.) *Sacrificia* quoque *ac ritus*, qui a Slavis ac reliquis gentilibus circa sacra adhibiti sunt; ex consvetudine ecclesiæ Patriarcharum, Judæorumque V. T. fluxis-

fluxiſſe credendum eſt. Extat eam in rem *Diſſertatio Philologico-Theologica B. Doctoris Georgii Mabii, tum Licentiati & illuſtris Gymnaſii Martisburg. Rectoris, qua una cum Tractatu de Oracul. Ethnic. Orig. &c. prodiit Lipſiæ anno 1660. & ſecunda vice anno 1685.* Hinc ſequentia omnino huc apponemus: (1) Certum eſt, ab Adamo ejusque filiis ad omnes illorum poſteros ritum ſacrificandi propagatum fuiſſe. (2.) Nec tamen ex recta naturæ inclinatione Patriarchas ſacrificaſſe, prout Pontificii nonnulli, aliique volunt (*vid. ſupra c. 2. n. 7.*) quorum craſſum errorem *Pererius in Gen. cap. 4. v. 2. n. 13.* & *Capnio in Cabala lib. 3.* aliique rejiciunt. vid. *D. Gerhard. Confeſſ. Cathol. Tom. III. p. 1207.* (Bene omnino *Origenes*, ſive quisquis eſt autor lib. 1. in Jobum c. 1. Tom. I. Oper. Part. II. p. 7. ad verba verſ. 5. Vitulum unum pro peccatis animaque illorum offerebat: *Dic, o beate Job, quis te docuit vitulum mactare pro animarum peccatis? quis te docuit ita de longe figuram adimplere illorum, quæ perficienda ſunt in noviſſimo tempore? Spiritus, inquit, Sanctus mihi revelavit: Spiritus me docuit, ut vitulum pro animabus offeram in figuram illius vituli, de quo dictum eſt: cito adducite vitulum ſaginatum: & ut vitulum pro peccatis jugulem in typo illius, de quo dictum eſt: ecce agnus Dei, ecce, qui tollit peccata mundi. Ipſe, inquit, Spiritus Sanctus me docuit vitulum pro peccatis animarum offerre, atque de longe figuram adimplere illius, qui tanquam vitulus ſaginatus pro mundo mactandus eſt in noviſſimo tempore: qui tanquam agnus immaculatus pro mundi peccatis erit immolandus. Qui enim docuit Eſaiam dicere, ſicut ovis ad victimam ductus eſt; & ſicut agnus coram tondente ſe ſine voce: & peccata noſtra ipſe portavit, & propter impietates noſtras deductus eſt ad mortem; qui docuit Hieremiam dicere: ego autem tanquam agnus immaculatus ductus ad immolandum, aliaque innumera his ſimilia: qui ergo omnes illos docuit dicere: & prophetare de eo, qui erat venturus: idem ipſe, inquit, etiam me illuminavit, ut vitulum pro peccatis offerrem, & typum futuri vituli atq; agni adimplerem.*) Tum quia ſacrificia haud fuiſſent in Statu innocentiæ: cæperunt autem ſtatim poſt lapſum, quando Mediator in ſeſe receperit luendam pænam: *J. Tolandi* in Diſſert. de Origin. Judaic. ſententiam, acceſſiſſe demum ritus ac ceremonias eccleſiæ Judaicæ poſt adorationem vituli, quas nec fine, nec natura ſua bonas fuiſſe idem putat, nemo noſtratium probabit. vid. *Act. Erud. Lipſ. Anno 1709. p. 253.* utpote quia commonefactio de futuro ſacrificio Meſſiæ in ara crucis offerendo eſſe debuerant: tum quia, ut ſacrificium Deo placeat, requiritur expreſſa Dei ordinatio: quoniam norma ſive ſuprema ratio cultus divini pendet abſolute a voluntate Dei: extra mandatum autem eſſent ſacrificia ἐθελοθρησκεία, & ſic nullo modo grata & accepta. Confer. *D. Gerhard Tom. III. Loc. de Lege Ceremonial. & Forenſ. §. 14. f. 108. ſeq.* add. *Nicol. Gurtlerus de Origin. mundi lit. t. p. 15.* (3.) A Patriarchis & Judæis ad gentes ritum ſacrificandi migraviſſe. Eo pertinet ὁμοψηφία *B. D. Dorſchei*, & *D. Riveti. Dorſcheus in Myſteria Miſſæ cap. 1. §. 12.* ita ait: *Ethnici, & qui a vera eccleſia defecerunt, imitatione eorum, quæ a Patriarchis ad venerationem ſupremi Numinis inſtituta viderunt, ad ſuas ſacrificiorum proceſſerunt ceremonias, tum quia omnes e Noacho orti; tum quia ex Patriarcharum vel peregrinatione, vel converſatione, vel celebritate hauſerunt: tum quia fama templi & religionis in gente Iſraelitica inſtituta, ad orbis etiam fluxit incolas. Hinc veſtigia etiam non obſcura cultus Moſaici emicant in illis licet myriadibus ſuperſtitionum. Rivetus Exercit. 42. in Gen.* hæc habet: *Dæmonum, quos gentes colebant, vafrities, quia cultus divini avidiſſimi ſunt, etiam eos ritus ſuis ſuggerebant clientibus, quos a Deo præſcriptos fuiſſe populo ſuo noverant. Ergo partim ex κακοζηλίᾳ, quia mundus in quibusdam imitari Eccleſiam ſolet, partim inſtigante Diabolo, varia ſacrificia, & varii ritus etiam apud ethnicos obſervabantur.* Hæc *ille*. Et ſic quidem ex *Mabio* hactenus. Addimus illud: *Agnum Dei mactari neceſſe fuit ab origine mundi: Apoc. 13, 8.* non in decreto, efficacia, promiſſis & oraculis ſolum: ſed in typis quoque & agnis, victimisque legalibus, usque ad tempus, quo Agnus ille *ſeſe traditurus eſſet oblationem & hoſtiam Deo, Epheſ. 5, 2.* quo præſtito ἀπὸ μηχανῆς ſilentium œconomiæ Moſaicæ imponendum erat: quamobrem ut ab Agno Dei antitypo optimo, gregem hominum averteret Diabolus, inde a prima mundi origine, & poſt diluvium, ſacrificia ſimiliter atque victimas inſtituit, (videſis hic iterum *D. Mabium Orat. cit. p. 99. ſeqq.*) maxime in eum finem, uti jam dixi, ut Agni Dei memoriam partim ex animis evelleret, partimque Scripturas ſacras viliores redderet: Denique ut homines tanquam αὐτόχειρας & *homicidas* in orcum ſecum pertraheret ac conjiceret. conſ. *D. Michael. Walther. Offic. Bibl. Repoſ. poſter. 12. 1. artcul. 1. §. 667. p. 572. & articul. 3. §. 745. p. 657. ſi.*

§. VI. Inſuper *alia* quoque *multa* occurrunt, quæ gentes exteræ e Sacris paſſim Scripturis hauſerunt, aut fama, aut lectione, quorum copiam magnam videſis ap. *Waltherum in Offic. Bibl. cit. §§. 667 725. 745. 758. 772. 783. 849. 898. 1068. Dilherr. Elect. lib. 1. c. 4. & 16.* nec enim ea hic repetendi ſpatium datur. *Carolus Robothamus* Dis-

Disquis. in hypothesin Baxterianam de fœdere gratiæ cap. 2. ait: *Mansisse apud gentes plurimas notionem de sacrificiis expiatoriis & propitiatoriis in genere: ast periisse omnem de sacrificio illo unice propitiatorio in individuo memoriam, periisse typicam rationem & σχέσιν sacrificiorum, qua ad Christum respicere gentiles plane ignoraverint. Praterea e Sacrificiis intelligere quidem eos potuisse, Deum non esse implacabilem; sed quod actu placatus jam sit, nulla cum fiducia statuere ipsis ex hoc fundamento licuisse*, ut referunt verba ejus *Act. Erud. Lips. Supplement. Tom. III. p. 65.* Ex his vero, atque aliis, quorum hucusque meminimus, satis abundeque patere puto, non aliunde, quam e Scripturis Sacris, minus tamen intellectis & applicatis, omnem omnino pariter *Slavorum Soraborumque priscorum* emanasse & profluxisse Theologiam, qualis qualis ista fuerit. Igitur argumentum hoc obsignare aut confirmare paucis, at gravissimis *D. Philippi Nicolai Comment. de Regno Christi lib. 1. cap 4.* verbis licebit: *Inundavit Satan*, sic ille, *permissu Dei, omnes fere terrarum populos* (ergo & Slavos) *fluctibus & procellis densissimarum superstitionum: quo vero id præstaret versutus, imitatus est opera Dei, & umbram religionis cœlitus allata callida & fallaci æmulatione*: sic *ille*. Verum enim vero hactenus dicta exemplis Numinum σὺν Θεῷ jam confirmabimus.

SECTIO II.

Ἐπαγωγική.

CAPUT I.

De Svantevito, Deo Soraborum Slavorumque supremo.

§. I.

S*criptura Sacra adulterum* non inepte appellari Diabolum, verbo *Tertulliani*, (*ex Esai. c. 1, 22. & 2. Cor. 2, 16.* forte id nomen sumpsit, quod *sicut caupones οἱ κάπηλοι, Vinum aqua infusa adulterant, ita hic Scripturas*,) nemo opinior inficias ibit, qui vel *Svantoviti*, Soraborum Slavorumque numinis primatum, figuram, aliaque accuratius pensitaverit. Sunt enim ita fere hæc comparata, sicut sonant illa, quæ in divinis passim literis Deo O. M. tribui solent. Dicitur (1) Deus אל עליון *El elion, Deus altissimus, Gen. 14, 19. 20. cui similis nemo*, באלם *Baëlim, in Diis, Exod. 15, 11.* אלהי האלהים *Elohe haelohim, Deus Deorum, Psalm. 136, 2.* אל גדול יהוה ומלך גדול על־כל־אלהים׃ *Deus magnus Dominus, & Rex magnus super omnes Deos, Psal. 95, 3. Magnus Deus & laudabilis, valde terribilis ipse* [illegible] על־כל־אלהים *super omnes Deos, Psal. 97, 9.* Sic de *Swantevvito Helmoldus Chron. Slav. lib. 2. cap. 12. Adeo hac superstitio apud Ranos invaluit, ut Svvantevit* (leg. *Svvantevvit*) *Deus terra Rugianorum, inter omnia numina Slavorum primatum obtinuerit, clarior in victoriis, efficacior in responsis; unde etiam nostra adhuc ætate non solum Wagirensis terra, sed & omnes Slavorum provincia illuc tributa annuatim transmittebant, illum Deum Deorum esse profitentes.* (2) *Metaphorice* vel ἀνθρωποπαθῶς Deo tribuuntur *Oculi*, qui exactissimam ejus notitiam ac providentiam significant. *Job. 34, 21. Psal. 11, 4. Sirac. 23, 15. Deut. 11, 12. 1. Reg. 9, 3. 2. Paral. 16, 9. Amos. 9, 4.* *Ensis* sive *Gladius*, ceu iræ & vindictæ ejus symbolum, *Deut. 32, 41. Jud. 7, 20. Psal. 7, 13. & 17, 13. Esa. 29, 1. 6. 34, 5. 6. Ezech. 21, 8. 9. 10. Zachar. 13, 7.* *Equus, Habac. 4, 8.* *Equitatio*, qua gloriosa Dei operatio prædicatur, quam in cœlis exserit in tempestatibus, *Deut. 33, 26. Psal. 68, 34* tum celeritas in exequendis judiciis, *Psal. 18, 11. Esa. 19, 1.* *Currus*, quo vel nubes, *Psal. 18, 11. 12. Psal. 104, 3. Esa. 19, 1.* vel magnificentia divina hominibus patefacta, *Habac. 3, 8.* vel ministrantium Angelorum myriades denotantur, *Psal. 68, 16.* *Crater* vel *Calix*, qui vel beneficia, *Psal. 23, 5.* vel divinarum afflictionum modum diversum, *Psal. 75, 9* innuit. Talia vero passim *Svvantevviti* effigiei per μίμησιν attributa esse paulo post videbimus. (3) Dicitur Deus, *Jehovah-Zebaoth seu exercituum, 2. Sam. 5, 10. Psal. 24, 10. Psal. 46, 8. 12. Rom. 9, 29. Jac. 5, 4.* יהוה איש מלחמה *Dominus Vir belli*; Der Herr ist der rechte Krieges-Mann, *Luther. Exod. 15, 3.* cujus *dextera frangit inimicos, Exod. 15, 6. dat salutem* (*Luth.* Sieg) *Regibus, & redimit suos de gladio malo, Psal. 144, 10. docet manus ad conflictum, & digitos ad bellum, ibid. v. 1. roborat vectes portarum, Psal. 147, 12.* Atque hujusmodi fere *bellatorem* gentiles in opprobrium Dei, *Svvantevvitum* esse credebant. Videas etiam *gladium* ei attribui, quomodo ad Deum Christum *Psaltes* ait: *accinge te gladio tuo super femur o! potens*, gürte dein Schwerdt an deine Seiten, du Held, *Psal. 45, 4.* Vel *Gladius Svvantevviti* sumptus videtur ex *Jos. 5, 13.* ubi dicitur, quod Josua vidit *Christum* ceu *Virum stantem e regione sua & gladium evaginatum in manu ipsius.* Excursus perpetuos

os & nocturnos quoque eundem agere Swantewitum Slavi credebant: quomodo de Christo Deo iterum *David* scribit: *Psal. 45, vers. eod. Equita super verbum veritatis, & mansvetudinis justitiæ. Luther.* Zeich einher der Wahrheit zu gut, und die Elenden bey Recht zubehalten. *Signum* tribuitur Swantewito, quia *Exod. 17, 15.* Deus dicitur יהוה נסי *Dominus elevatio mea*, der HErr mein Panier. *Capita quatuor Swantewiti* forte superioritatem imperii significarunt: ita Christus dicitur שר־צבא־יהוה *princeps exercitus Domini*, ein Fürst über das Heer des HErrn. *Jos. 5, 14.* Denique facta *pace adipe triticorum saturare suos* Deus dicitur, *Psal. 147, 14. Tibullus Eleg. 11. lib. 1.*

Pax arva colit: pax candida primum
Duxit araturos sub juga curva boves.
Pax aluit vites, & succos condidit uvæ:
Funderet ut nato testa paterna merum.
Pace bidens, vomerque vigent, at tristia duri
Militis in tenebris occupat arma situs,
Rusticus e lucoque vehit male sobrius ipso
Uxorem plaustro, progeniemque domum.

Ovidius 2. Fastorum:

Sub juga bos veniat, sub terras semen aratas:
Pax Cererem nutrit, pacis alumna Ceres.

Igitur a Swantowito quoque Slavi segetes, & messem copiosam precabantur. Sed de his satis. *Paulus Hachenberg lib.* de *Germania Media diss 8. p. 256.* ait: *Ad Manni honores pertinere videtur clarissimum illud apud Rugianos simulachrum, ad similitudinem Jani, qui non alius ac Noachus dicendus est, affabre effictum, quod Saxo Grammaticus Hist. Dan. lib. 14. pluribus descripsit.*

§. II. Antequam autem historiam *Swantewiti* commemorem, prius Scriptor antiquissimus *Ditmarus*, *Episcopus Merseburgensis* exponendus erit, qui palmam sive primatum *Swantowito* negare videtur; ita enim ille *Chron. Merseb. lib. 6. f. 65. primus* (Deorum Slavicorum) *Luarasici dicitur, & præ ceteris a cunctis gentilibus honoratur & colitur.* Hæc *ille.* Respondeo (1) error forte non *Ditmari* ipsius, sed typographi est, quo *Luarasici* nomen confictum ponitur pro *Radegast:* nam Autor illustris de *Redariis* loquitur, deque eorum urbe *Rethre*, ubi idolum Radegasti fuit. Clare *Helmoldus Chron. Slavorum lib. 1. c. 2. Civitas* (Redariarum) *vulgatissima Rethre, sedes Idololatriæ, templum ibi magnum, constructum dæmonibus, quorum princeps* (ibi) *est Radegast.* (2) Distingv. inter Slavos in genere omnes, & *Redarios in specie. Swantewitus* Slavorum omnium primarius Deus fuit: sed *Radegast* Redariorum, ut & ceterorum Slavorum fuit, habito tamen respectu & ratione non *Swantewiti*, sed numinum, quorum in urbe Rethre figuræ repertæ sunt. Huc iterum *Helmoldus* in verbis citatis: *Templum ibi* (in Rethre) *magnum constructum dæmonibus, quorum (scilicet ibi extantium,) princeps est Redegast.*

§. III. Sequitur jam observ. (1) *Nomen Swantewiti*; multifariam hoc scribitur: *Saxoni Grammatico Hist. Dan. lib. 14. f. 321.* audit Swantovithus; *Helmoldo Chron. Slav. lib. 1. c. 52.* Zvantevith: *& lib. 2. c 12.* Zwantevith, it. Zvanteviti: *Ensero de Vita & Miraculis Bennonis*, Swantewitus. *Dubravio Hist. Bohem. lib. 1. p 53.* Svatovitus: *Albino Chron. Misnens. tit. 11. p. 299.* Swantewitz. Clariss. *Dn. Samueli Grossero* Lausitz. Merckwürd. II. Haupt-Theil. *f. 4.* Svantowitz. *Zachariæ Schneidero Chron. Lips. lib. 4. p. 141.* Schwanthewitz. *Paulo Stranskio de Republ. Bojem. cap. 6.* Swanto-Wit, & Sviantewitus. *Stephano Johanni Stephanio in not. uber. in libr. 14. Hist. Dan. Saxonis Grammatici f. 246.* Santevith. *Johanni Henrico Ursino Analect. Sacr. Vol. 1. lib. 6. in appendice. p. 421. & M. Johanni Casparo Zophio, in Chron Geran. Part. I. f. 196. Johanni Henrico Ursino* iterum in *Analect. sive Quæst. Bibl. lib. 2. c. 22. p. 83.* Svvante-Vithe. *Jeremiæ Simoni in Chron. Ileburg. Part. I. p. 196.* Svvantevvitz. *Jacobo Ticino in Epit. Hist. Rosenthal. cap. 1. p. 31. & 32.* Svvantevvicus, &c. sed Sorabis atque *Slavis* olim dictus est in vernacula sua Swanty=Witez.

§. IV. Observ. (2) *Etymon Swantewiti.* Hic iterum variant autores: alii enim vocabulum origine *Slavo-Latinum* esse contendunt: alii *Slavicum simpliciter*, qui rursum in varias abeunt sententias.

§. V. Qui *Swantewiti* vocabulum *Slavo-Latinum* esse volunt, illud a ßwiaty, *sanctus*, & *Vitus*, quod nomen S. Martyris fuit, derivant. Ubi notandum: quoniam *Swantevitus* (usu Autorum) compositum, & tritum sermone Slavico nomen esse perhibetur, a nemine, quod sciam, hactenus impugnatum est, quod pars prior vocis non sit sumpta a Slavico adjectivo ßwiaty, *sanctus*: quamobrem non de hac, sed de parte, ut volunt, posteriore vocis, *Withus, Witus, Vitus*, *seu* Witz, lis saltem est. Præterea & illud notandum; ut hodie dicitur Sorabis ßwiaty, Polonis ßwiety, Bohemis swaty, *sanctus*: ita olim veteres nonnulli *per epenthesin* swenty, (leg. ßwenty.) szwenty, & swynty, dixerunt. Sic enim legitur illa vox in *Catechismo Prussico, & Symbolo Apostolico Lithuanico,*

nico, apud *Christophorum* Hartknoch *Differt. 5. de reb. Prussicis p. 84. 86. 87. & 94.* Porro a *Vitus*, seu *Vito Sancto martyre*, est *Vitus, Vithus, Witus, Wicus*, Witz, &c. Ita *Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. c 6.* *Tradit veterum antiqua relatio, quod temporibus Ludovici Secundi, egressi fuerint de Corveia monachi sanctitate insignes, qui Slavorum salutem sitientes, impenderunt seipsos ad subeunda pericula & mortes pro legatione verbi Dei. Peragratisque multis Slavorum provinciis, pervenerunt ad eos, qui dicuntur* Rani, *sive* Rugiani, *& habitant in corde maris. Ibi fomes est errorum, & sedes Idololatriæ. Prædicantes itaque verbum Dei cum omni fiducia, omnem illam insulam lucrati sunt, ubi etiam Oratorium fundaverunt in honorem Domini ac Salvatoris nostri Jesu Christi, & in commemorationem* Sancti Viti, *qui est patronus Corveiæ. Postquam autem permittente Deo, mutatis rebus, Rani a fide defecerunt, statim pulsis sacerdotibus atque Christicolis, religionem verterunt in superstitionem. Nam Sanctum Vitum, quem nos martyrem ac servum Christi confitemur, ipsi pro Deo venerantur, Creaturam anteponentes Creatori. Nec est aliqua barbaries sub cœlo, quæ Christicolas ac sacerdotes magis exhorreat. Solo nomine* S. Viti *gloriantur, cui etiam templum ac simulacrum amplissimo cultu dedicaverunt, illi primatum Deitatis specialiter attribuentes. Et lib. 2. c. 12.* Tenuis *fama commemorat, Ludovvicum Karoli filium, olim terram Rugianorum obtulisse B. Vito in Corbegia, eo quod ipse fundator extiterit cœnobii illius. Inde egressi prædicatores gentem Rugianorum, sive Ranorum, ad fidem convertisse feruntur, illicque Oratorium fundasse in honorem Viti martyris, cujus venerationi provincia consignata est. Postmodum vero, ubi Rani, qui & Rugiani, mutatis rebus, a luce veritatis aberrarunt, factus est error pejor priore; nam* Sanctum Vitum, *quem nos servum Dei confitemur, Rani pro Deo colere cœperunt, fingentes & simulacrum maximum, & servierunt creaturæ potius quam creatori.* Sic & *Saxo Grammaticus Hist. Dan. lib. 14. f. 371.* *Rugiani quondam a Carolo Cæsare expugnati, Sanctumque* Vitum *Corvegiensem, religiosa nece insignem tributis colere jussi, defuncto victore, libertatem reposcere cupientes, servitutem superstitione mutarunt, instituto domi simulacro, quod* Sancti Viti vocabulo *censuerunt; Ad cujus cultum, contemptis Corvegiensibus, pensionis summam transferre cœperunt, affirmantes, domestico Vito contentos, externo obsequi non oportere. Dubravius Hist Bohem. lib. 1. p. 52. seq. Successit deinde nova* (superstitio,) *Carolo Magno rerum potiente victoreque Saxonum, & in his Sclavorum quoque, quos Rugianos cognominant: placuerat Victori, ut gens victa, cultui præterea & sacris ritu Romano peragendis animos dederet, ac cum ceteris Saxonibus ad sanitatem paulo ante ab eodem Carolo revocatis, ut templum Divi Viti maxima tunc in veneratione apud illas nationes habiti, tributis coleret. Pendebant Rugiani templo tributa, quoad* incolumis viveret Carolus: *ipso mortuo nec tributa dare, nec cultum retinere Romanum volebant, sed domi sibi fanum, & in eo simulachrum constituentes, stipem quotannis viri mulieresque unum quisque eorum per capita nummum fano inferebant. Et cum tributi reddendi nomine a finitimis appellarentur, contentos se esse domestico & Vito, & tributo, respondebant. Huic simulacro*, Svatoviti, *hoc est*, Divi Viti, *vocabulum indiderant. Confer. Paulus Stransky* citatus supra *sect. 1. cap. 1. n. 3. & Bocerus* apud *Albinum Chron. Misn. tit. 11. p. 300.*

§. VI. Itaque de *S. Vito* paucis, quis fuerit, nobis erit dicendum: *Sanctus Vitus* puer VII. annorum, juxta *Zwinger. Theatr. Vit. Hum. vol. 16. lib. 1. f. 3016.* juxta *Hondorffium* & *Sturmium* in *Calendar. Sanctor. f. 155.* XII. annorum, una cum *Modesto* & *Crescentia* sub Imp. Diocletiano, martyrii palmam accepit. *Martyrologium Romanum* ad *diem XVII. cal. Julii: In Lucania apud Silarum flumen natalis Sanctorum martyrum Viti, Modesti, atque Crescentiæ, qui sub Diocletiano Imperatore e Sicilia illuc delati, ibidem post ollam ferventis plumbi, post bestias & catastus divina virtute superatas, cursum gloriosi certaminis peregerunt. Petrus de Natalibus Catalog. Sanctor. lib. V. cap. 118.* Vitus, *Modestus, & Crescentia martyres sub Diocletiano Imperatore in Sicilia martyrio claruerunt: qui Vitus ex Luciana* al. *Lucania,* qua de *Phil. Cluverius Ital. Antiq. lib. 4. c. 14. p. 720-740. provincia, nobili progenie, patre Hyla senatore progenitus: ætatis suæ anno - ad Martyrii palmam pervenit. Cum enim pater ejus idola coleret: & Vitus Christum adoraret: sæpius eum pater verberabat eo quod idola colere nolebat. Demum pater illum Modesto ejus nutritori tradidit: ut ei suaderet, quatenus Deos colere studeret. Cui apparens angelus ipsum confortavit; & adhuc puerum ad coronam martyrii animavit. Qui & in Christi nomine miracula patrare cœpit: & multos a diversis languoribus sanavit. Quod audiens Valerianus præfectus puerum accersivit: & sacrificare nolentem, cathomis cædi jussit. Brachia autem & manus verberantium subito aruerunt, Præfectus quoque manum amisit; pro quo tamen Vitus oravit: & continuo sanitatem percepit. Præfectus ergo puerum patri tradidit: & ut ipsum corriperet, persuasit. Tunc pater Vitum in domum ducens diversis musicorum generibus, & puellarum lusibus aliisque deliciarum generibus mutare animum pueri satagebat. Et cum ipsum in thalamo inclusisset ornato, mirabilis fra-*

fragrantia inde exiit, quæ patrem & familiam nimio odore perfudit. Aspiciensque pater per rimas hostii, VII. angelos radiantes circa infantem conspexit: quos Deos suos esse putavit; statimque excæcatus est. Ad cujus vocis clamorem tota civitas commovetur; ita ut præfectus accurreret, & cur ei hoc accidisset, interrogaret; Qui dicebat, quod Deos igneos videret, & eorum aspectum ferre non valens lumen amiserat. Et cum in templum jovis, pro recuperando lumine ductus esset, & nihil proficeret: filium pro sanitate rogavit, & lumen ejus precibus recuperavit. Cum autem nec sic crederet, sed puerum occidere cogitaret, Angelus Modesto & Crescentia nutritoribus ejus apparuit: & ut navem conscendentes puerum ad aliam terram ducerent, imperavit. Qui naviculam præparatam divinitus invenerunt: & angelo duce una nocte ad territorium Tonagritanum (*a Touagro* fl. sic dictum, vid. *Phil. Cluver. Ital. Antiq. lib. 4. c. 14. p. 722.*) *pervenerunt, & juxta fluvium Silarum* (*de* Silaro fl. *Id. l. c. p. 721. sq.*) *sub arbore quieverunt: ubi aquila eis cibum deferebat; & multa miracula puer faciebat. Interea filius Diocletiani imperatoris a dæmone accipitur; & nisi Vitus Lucanus veniat, se nunquam exire fatetur: locum quoque, ubi inveniendus sit, ab eodem explicatur. Vitus ergo quæritur: & inventus adducitur ad Imperatorem: qui super ejus filium manum imposuit, & protinus ab eo dæmonem effugavit. Cum autem illum Imperator ad Deorum sacrificia invitaret: & Vitus recusaret, & cum Modesto & Crescentia in dirum carcerem missus esset: subito ferri moles ei imposita cecidit, & carcer immenso lumine coruscavit. Christus quoque Sanctis apparens, illos ad passionis tolerantiam animavit, Quod imperator a custodibus intelligens, eos eductos in clibanum ignis immisit: quos tamen ignis omnino non tetigit; in quo psallentes hymnum trium puerorum audiuntur: indeque illæsi omnino educuntur. Tunc leo terribilis ad sanctos devorandos demittitur: sed tamen ab eis fidei virtute placatus eorum vestigiis modeste prosternitur. Tandem in eculeo eos Imperator jussit appendi, & in illo diutius extorqueri. Sed orante puero, ut eos Dominus liberaret, subito aër turbatur, terra concutitur, tonitrua mugiunt, templa Deorum corruunt, & multos opprimunt: Imperator autem territus fugit: & angelus sanctos exsolvit, atque fluvium Silerum, unde venerant, in momento reposuit: ubi oratione fusa Domino animas reddiderunt. Quorum corpora ab aquilis custodita, Florentia illustris fæmina sancto Vito revelante, repperit: & cum aromatibus in Mariano prædio sepelivit. Qui passi sunt 16. cal. Julii.* Sed vero *Viti corpus* primum translatum est *Roma Parisios*, A. C. DCCLV. inde *in Saxoniam* delatum Anno Christi DCCC XXXVI. Ludovici Imperatoris anno XXIII. *Sigebertus Gemblacensis* ad *annos jam dictos* ita: *Fulradus Abbas Sancti Dionysii Parisiensis, corpus sancti Viti martyris Roma Parisios transtulit.* Et paulo infra: *Hoc tempore reliquiæ Viti martyris a Parisiis ad Corbejam Saxoniæ transferuntur. Unde ipsi Franci testati sunt, quod ab illo tempore, gloria Francorum ad Saxones translata sit. Witichindus Monachus Gestorum Saxonicorum lib. 1.* Post multa *tempora Romam veniens quidam Fulradus nomine, & ibi gesta legens pretiosi martyris, notavit locum sepulcri: veniens levavit reliquias sacras, collocavitque eas in pago Parisiaco. Inde regnante Ludovico Imperatore translatæ sunt in Saxoniam, & ut legatus Caroli confessus est, ex hoc res Francorum cœperunt minui, Saxonum vero crescere.* Habet hæc quoque *Stephanus Johannes Stephanius Not. Uber. in lib. 14. Hist. Dan. Saxon. Grammatic. f. 246.* Præterea *duplicem Corbejam* faciunt, *veterem* & *novam*: *Vetus Corbeja* ad Samonam fluvium sita; *Nova ad Visurgim* in Episcopatu Paderbornensi, translatis eo reliquiis Viti effecta est. Vid. *Meibomius Sen. Tom. I Rer. Germ. in Chron. Corbejens. not. & in Tract. de Translatione S. Viti, & Institut. Corbejæ adject. f. 763 edit. Helmstad. anno 1687.* Tandem *Divus Wenceslaus, principem Bohemiæ agens impetratis ab Othone Cæsare divi Viti reliquiis, sanctum Virum venerandum Bohemis exhibuit*; ita *Dubravius Hist. Bohem. lib. 1. p. 54.*

§. VII. Alii, qui *Slavicum* esse *nomen simpliciter* pronunciant, in *quatuor classes* dispesci possunt. Vel enim ipsis *Swantewitus* est a **swiatz** & **swieza**, id est, *sanctum lumen*; vel a **swiata** & **Wiez**, id est, *sanctum fundamentum* (vel *res sancta* rectius;) Prius etymon amplectitur *Emserus in Vita Bennonis*, *B. Zacharias Schneiderus Chron. Lips. lib. 4. p. 141. Christianus Heckelius* Beschreib. Bischoffswerd. c. 2. p. 3. *Johannes Henricus Ursinus in Theol. Symbol. num XI. p. 27. Swantevitus sacer ignis.* Et *Analect. Sacr. Vol. I. Lib. 6.* in appendice p. 421. *Schwantewitz Vandalorum* (Soraborum) *vox, sacrum lumen significat.* Alterum alii. *Petr. Albinus Chron Misn. tit. XI. p. 300. Emserus* legt diesen Nahmen in der Sclavischen Sprache aus, und sagt **Swante** sey so viel, als *sanctus*, heilig, **Witz**, so viel, als *lumen*, wie denn solches nicht unglaublich, weil sonsten solcher Wendischen Nahmen sehr viel, so auf das witz ausgehen, als **Carolwiz**, *Caroli lumen*, Hugwitz *Hugonis lumen*, Zernewitz, *nigrum lumen*, Belwitz; *album lumen*, Starewitz, *vetus lumen*. Wiewohl andere das Wörtlein Witz auslegen, es soll so viel heissen, als ein Grund; in welcher Bedeutung **Swantewitz** so viel wäre, als ein heiliger Grund; gleich wie etliche die Stadt Zerbist, oder Zerbitz, auslegen, schwartzer Grund, Zernewitz.

newitz. *M. Caspar Zopbius Chron. Gerav. Parc. I. p. 175.* Andere sagen, weil Witz auf Wendisch, so viel heisse, als Licht, so sey Schwantewitz, so viel als ein heilig Licht. *M. Jeremias Simon Chron.* Eilenburg *Part. I. p. 196.* Die Sorben-Wenden hotten zu ihren fürnehmsten Abgott den Swantewitz, welcher seinen Nahmen hotte von dem Wendischen Worte Swante, das ist, heilig, und witz, das ist Licht, oder Grund: Daß also Svvantevvitz so viel heisset, als ein heilig Licht, oder heiliger Grund. Hæc *ille.* At enim harum neutra mihi placet notio; quod utraque sit contorta valde & aliena a genio Lingvæ Slavicæ: sic enim non *Svoantevvitus*, sed Swata-Swieza vel Swante-Svitius & Schwanteswitz, scribendum foret: nam swieza, *lumen* sonat. *Secundo* Wiez, non *fundamentum*, sed *rem*, *causam*, *negotium*, signat: Græce dixeris πρᾶγμα, ἔργον, χρῆμα, Germ. ein Ding, Sache, Handel, Geschäffte. *Tertio* nec *femininum* Swata aut swanta swieza aptum omnino est, ut idolo Svvantevviti applicari queat, quod formam viri, non mulieris gessit. *Quarto* Zwiez; vel *Svoitzius Deus lucis*, εἴδωλον minorum gentium, diversumque a Svvantevvito fuit, de quo infra. Denique quinto haud probabile, quod Slavi Sorabique Swantewitz, pronunciaverint: Witz enim terminatio Slavica non est; sed Teutonica correpta, & exprimens voces Slavorum, Soraborumve, quæ in ez, vel eze, desinunt: sic ubi Sorabi Jileze, Bielscheze, Roswodeze, Döbseze; ibi Germani Eilewitz, Belschwitz, Rodewitz, Debschitz, &c. Quare nollem, ut clarissimi Viri *Albinus*, *Simoniusque* huc quoque retulissent dictiones proprias, Corolwitz, *Caroli lumen*, Hugwitz. *Hugonis lumen*, Zernewitz *nigrum lumen*, Belwitz, *album lumen*, Storewitz, *vetus lumen*, & Buckowitz, *Dei lumen*, GOttes Licht, oder GOttes-Grund. Isthæc enim vocabula longe aliter a Slavis, & nisi fallor, hoc modo atque sono prolata enunciataque sunt: Kraholizez (a Sorab. Krabolz, *misnt.*) Luczez. *Vir familia clamantium aut frumentum.* Czornez, aut Czerniz, *Vir ater, aut spinis septus, spinosus*, German. der von Schwortz, oder Dorn. Bielez, *Albus*, Weisse; Starez, *Vetustus, antiquus*, Alter; & Bukeze, *faginus*, Buchheim Buchsdorf, a Buka, eine Buche, *fagus*, Addesis *Fratris nostri Michaelis Dissert. 2. de Idolis Slavorum. §. II. & annotat. ibid.*

§. VIII. Ulterius aliis *Svvantevvitus* idem quod *Sancta essentia*, aut *Sanctum Ens*; quia adjectivum swiaty, swyata, & swiate, *Sanctus, a, um*; & Wiez, *ens*, *essentia*, (rectius *res*) Sorabis. Meminit hujus etymi beatus ac venerandus meus Parens *Michael Frencelius*, in *Nuncupat. Conc. de Baptismo*, Swantewitz, das ist, swiata wicz, *sancta essentia*, das heilige Wesen, nec non *Frater percharus Dissert. cit. 2. de Idolis Slavor. §. II.* Ast nec istud, meo judicio, salva autoritate, cujuscunque sit, firmo talo consistit; Sorabis enim & Slavis, *Ens*, sive *essentia*, non Wiez, dicitur, sed Byczi; confer. *Psalter. Sorabicum in præfat. ad lector. lit. C. 3. edit. Budiss. an. 1703.* Wiez autem *res*, *causa*, *negotium*, uti dixi *num. 7. praced.*

§. IX. Denique *quarti ordinis* etymologiam exhibet charissimus *Frater* germanus meus, *Michael Frencelius*, nunc temporis Verbi divini minister Colmæ in agro Hoierswerdi oppidi, *Dissert. 1. & 2. de Idolis Slavorum, edit Witteberg. anno 1692.* cujus hæc verba sunt §. 11. *Vox* Svvantevviti *non* Sanctum Vitum, *uti gloriantur adversarii, sed* solem *denotat Slavis*; & §. 12. *Svoantevitum a* Slonzez *vel* (vulgari) Swonzez, *quod apud Slavos* solarem *aut* Deum, *aut* Dominum solis *notat, dictum appellatumque fuisse existimamus.* Porro in glossa: *Ut de etymo vocis recte pleneque constet, danda a nobis opera est: primum igitur* Slonco, *(leg.* slonzo,*) vel κατ' ἀντίστοιχον* Swonco, *(leg.* swonzo,*) Slavis* (Sorabisque) sol *dicitur: a quo* Sloncec, *vel* Swonzez, *solaris, (seu arbiter solis) provenit: apposite Germanis*, ein Sonnen-Mann. *Nunc vero, quod perpetuum est, ultimam syllabam* zez, *in Slavicis vocibus, Germani in* wiz, *præmisso E in sua lingua transferunt: & ita a* Swonzez, *habes* Swonzewiz; *uti ex* bunec, *(vel* bunez,*)* Bünewitz, Slunkec, (aut Slunkeze) Slunkewiz, *factum, qua nomina pagorum in Lusatia (super.)* sunt *Cum autem* c, *vel* c. *Sorab. in una voce bis non sine molestia ac pronunciationis difficultate audiatur: unius porro ejusdemque cum* T & S. *organi ac originis sit: alterum* Z *in* T. *mutatur; sicque a* Swonzewiz, Swontewiz, *dictum: ad terminationem item indolemque Romana lingua, non Sovantevizus, sed* Svantevitus *scriptum est. Et cui hac non sole meridiano clariora videbuntur? qui saltem a Ruzzis, Russos, & Ruttos in veteribus Historicis passim legi animadvertit. At vero instabis, non Svoontevitum, sed Svantevitum legi. Hunc ego, qui mihi hac objicit, in Sveviam, aut si longius abest, in Thuringiam,* (Lusatiamque) *relego, audiet ibi* Voter, Schwoger, *& apud Pontificios in sacris ibi canentibus,* Poter noster, *&c. qui vero ab elegantioribus lingua cultoribus* Vater, Schwager, *Pater & scribi & pronunciari dubitet? Ceterum falso* alii *legunt* Svvantovitus: *Helmoldus enim, a quo reliqui omnes sua habent, Svantevitus scribit: principem autem hujus idoli scriptorem omnes sequantur par est. Vides ergo, quam nulla literula, apex nullus obstet, quo minus Svantevitum, Germanice* den

Swan-

Swantewitz, *Solis idolum dicamus: quot vero flexus & reflexus, metathefes, & aphærefes reqniruntur? Si* Svantevitus, *Sanctus Vitus esse*; aut Sanctum Lumen, *five* sanctam substantiam, (essentiam) *notare debeat: hoc tamen neminem hactenus animadvertisse, libere profitemur*. Huc usque ex *Frotris dissertatione*; ubi etiam argumenta plausibilia satis ad confirmandum etymon legi possunt.

§. X. Cum itaque, ut vidimus, circa etymon *Svvantevitì*, אין אל אצבעות חרמים שוות: *non omnes digiti eruditorum sint æquales*, quemadmodum veteres *Ebræi* loqui solent, in *Talm. Pesach. f. 112. 2. & Nidda f. 66. 12.* superest, ut quid ego sentiam, paucis significem; nimirum sexagenarii, *Helmoldus Saxo*, &c. de ponte non dejiciendi sunt. Sentiunt enim constanter, *Svvantevitì* nomen sumptum esse, ex vocabulis *Sancti Viti*. Hos ut defendam probemque, multæ me causæ urgent; *primo* enim stetit Svanteviti simulacrum (multo autem vetustius illud esse dicit *Nicolaus Marescalcus*, v. infra ejus verba citata §. 17. *c. fin.*) præter propter ab An. Chr. DCCCLXXVI. ad annum M C LXVIII. usque vid. *Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. c. 6. & 7. & lib. 2. c. 12.* sed currente anno 1168. *Helmoldus*, in vicinia in vivis fuit, viditque novellos denuo Christianos factos Rugianos; quamobrem credibile prorsus, quod ab ipsismet Rugianis, aut sacerdotibus eorum fando acceperit, quicquid de Svanteviti nomine aliisque consignavit. Secundo *Saxo* quoque, utpote *Helmoldi σύγχρονος*, vixit in contubernio Absalonis Archiepiscopi Lundensis, quo præsente Svanteviti simulacrum dirutum est: Scripsit autem *Saxo* autore Absalone *historiam Daniæ sua*; quare non dubium, quin ex ore Absalonis perceperit, quæ de Svantevito, ejusque nomine, accurate scribenda & recensenda essent; nec enim pro compilatore Helmoldi, *Saxonem* habere possumus. Igitur utrisque his testibus oculatis & auritis, *Helmoldo*, inquam, & *Saxoni*, injuria quodam modo fieret, nisi verbis eorum crederemus. Accedit *tertio* astutia & calliditas Slavorum. Hi enim æquivoce saltem, aut per *μίμησιν* Deum suum *Svantevitum* hoc est, *Sanctum Vitum* appellarunt, ut quæsiti a Christianis, quem Deum colerent? Sanctum Vitum, dicere possent. Hinc *Helmoldus lib. 1. c. 6t. Sanctum Vitum, quem nos martyrem ac servum Christi confitemur, ipsi pro Deo veneramur, Creaturam anteponentes creatori.* Et paulo post. *Solo nomine Sancti Viti gloriantur*, sic & *Saxo lib. 14 f. 249. Erat simulacrum urbi præcipua religione cultum, crebrisque finitimorum officiis celebratum, sed falso Sancti Viti vocabulo insignitum. Falso*, inquit, id est, in ludibrium Christianorum. Ceterum *quarto*, Vocabula *ὁμοιόπτωτα καὶ ὁμοιοτέλευτα* fere sunt *Vitus*, latin. German. Veit: Sorab. Witaj (Witasch) it. Wicjas. & Bohem. Witej. quorum tamen duo postrema *Victorem, superiorem, & triumphatorem*, einen Sieger oder Uberwinder sonant: *Vitus* autem (a quo Veit, & Witaj, vel Witasch,) quasi *avitus nomen seniorum*, ut nos docet *Chr. Becmannus Orig. Lat. Lingv. in voc. Vigantut, p. 1156. edit. Francof. & Lips. anno 1672. in 8.* Sed credentes Slavi, vocabula Vitus & Witej, seu Wicjas, in utraque lingva scil. latina & Slavica sensu uno convenire: ex eo Idolum suum Swanty Witej, vel Sorabice Swiaty Wicjas, appellarunt, id est, *Sanctus Victor*. Causa nominis erat, quod illud *adversum sacrorum suorum hostes bella gereret*, ut refert *Saxo lib. 14. f. 371. & clarum in victoriis esse*, ut scribit *Helmoldus lib. 2. c. 12.* Igitur Swanty vel Swanty Witej, (a quo Germanis Swantewiz, corrupte & Latinis *Svvantevitus*) omnino ex latino *Sanctus Vitus*, ratione soni externi, & usus vulgaris: differt autem ab eodem ratione formæ internæ seu significationis. Paucis, *Svantevitus a Sancto Vito* quidem dictus est; sed nomen tamen, quid signet, ex genio vernaculæ suæ interpretati Slavi sunt. Atque sic inventa nunc a me est nominis Svanteviti vera atque genuina appellatio Slavica, Swianty Witej quæ hucusque in ruderibus suis alte sepulta fuit.

§. XI. Observ. (3) *Figura* seu *simulacrum Svanteviti*, (simulacra quam sint vana, & supervacua, probat *Lactantius Inst. Divin. lib. 2. c. 2.*) & *locus*, ubi steterit. De utroque ita *Saxo Grammaticus Hist. lib. 14 f. 319. seq. edit. Soreus. an. 1644. in fol.* Arkon (urbs insulæ Rugiæ) *in excelsi promontorii cujusdam vertice collocata, ab ortu, meridie, & aquilone, non manufactis, sed naturalibus præsidiis munitur, præcipitiis mœnium speciem præferentibus, quorum cacumen excussa tormento sagitta jactus æquare non possit. Ab iisdem quoque plagis circumfluo mari sepitur: ab occasu vero vallo quinquaginta cubitis alto concluditur. Cujus inferior medietas terrea erat, superior ligna glebis interfita continebat. Septentrionale ejus latus fonte irriguo scatet, ad quem muniti callis beneficio, oppidanis iter patebat. - - Medium urbis planities habebat, in qua delubrum materia ligneum, opere elegantissimum, visebatur, non solum magnificentia cultus, sed etiam simulacri in eo collocati numine reverendum. Exterior ædis ambitus accurato calamine renitebat, rudi atque impolito pictura artificio varias rerum formas complectens: unicum in eo ostium*, (videas heic æmulationem pravam Satanæ, ortam ex loco 1. *Reg. 6, 8.*) *intraturis patebat. Ipsum vero fanum duplex septorum ordo claudebat;*

equibus exterior parietibus contextus, puniceo culmine tegebatur: interior vero quatuor subnixus postibus, parietum loco pensilibus aulais nitebat, necquicquam cum exteriore prater tectum, & pauca laquearia communicabat, (alias diis sine tectis templa ædificarant pagani. *Rudolph. Hospin. de Orig. Templ. c. 1. p. 2. edit. Tigur. 1587.*) *Ingens in ade simulacrum, omnem humani corporis habitum granditate transcendens: quatuor capitibus, totidemque cervicibus mirandum perstabat: e quibus duo pectus, totidemque tergum respicere videbantur*, (sic *Janus quadrifons, quia omnium rerum principium, & quatuor anni tempora significaret, vid. Jan. Pierius Vol. Hieroglyph. lib. VI. c. 30. & 31.*) *Ceterum tam ante, quam retro collocatorum unum dextrorsum alterum lavorsum contemplationem dirigere videbatur, Corrasa barba, crines attensi figurabantur, ut artificis industriam, Rugianorum ritum in cultu capitum amulatam putares. In dextra vero cornu, vario metalli genere excultum gestabat, quod sacerdos sacrorum ejus peritus, annuatim mero persundere consueverat, ex ipso liquoris habitu sequentis anni copias prospecturus. Leva arcum reflexo in latus brachio figurabat. Tunica ad tibias prominens, fingebatur, qua ex diversa ligni materia creata, tam arcano nexu genibus jungebantur, ut compaginis locus non nisi curiosiori contemplatione deprehendi potuerit: pedes humo contigui cernebantur, eorum basi intra solum latente. Haud procul frenum ac sella simulacri, compluraque divinitatu insignia visebantur. Quorum admirationem conspicua granditatis ensis augebat, cujus vaginam ac capulum prater excellentem calatura decorem, exterior argenti specie commendabat. Dubravius Hist. Bohem. lib. 1. p. 53. Effigies* (Svantoviti) *erat quadrifrons, qualis olim Jani apud nonnullos, ut circumstantes ab omni fani parte, conspectu simulacri perfruerentur: dextra cornu, lava arcum gestabat, proxime suspensa erant ensis, frenum, sella, juxtaq; candidus equus stabulabatur, simulacro consecratus, &c. D. Chytraus Chron. Saxon. lib. 1. f. 11. Idoli Rugii effigies in pago Altenkirchen, in aditu templi, Saxo incisa, ostenditur. Cacodamonis monstro potius, quam Dei alicujus simile, quod Svantovitum veteres incola: hodierni Vitoldum appellant.*

§. XII. Præter illa, quæ *supra* §. 1. diximus, nonnulla adhuc, occasione simulacri Svanteviti, annotabimus, ut denuo κακοζηλίαν Satanæ, & male sanam harmoniam gentilium perspiciamus. I. *Svanteviti fanum pensilibus aulais* nitebat. Sic quoque Deus Tabernaculum, & Sanctum Sanctorum velis & peripetasmatis tegere & ornare jusserat, *Exod. cap. 26, 1. seqq. & cap. 36, 8. seqq.* Illud *Turca* etiam imitari solent. *Joh. Bapt. Tavern. in Descript. Aula Turcica cap. 22.* Es werden drey Millionen Frantzösische Pfund von zwölffen, die jährlich ous Egypten eingehen, von Türckischen Kayser guten Theils ongewandt auf reiche Teppich und kostbare Gezelte, die er alle Jahr nach dem Chetz abschickt, das Grab des Mahomets damit auszuzieren, und zubedecken, das Gezelt, so man gegen das Mosquee aufspannt, ist vor den Chetz, welcher die siebenzehen Tag nie daraus kömmt, so lang die devotion währet; Der oberste Priester des Mahometischen Gesetzes hat diesen Greiff erdacht, und trägt ihm dieser Teppich samt dem Gezelt unbeschreibliche Summen Geldes ein, welches Mittel er denn alle Jahr von neuen hervor sucht. Wenn nun das Geschenck vom Kayser angekommen ist, so schickt solcher oberster Priester aus sonderlichen favor und Wohlwollen denen meisten Mahometanischen Potentaten ein Stück von dem Fürhang des alten Gezeltes; welche ihm hingegen auch große præsente wieder zurück senden; dieser Fürhang, welcher aussen um das Gezelt herum hangt, und verhindert, daß man die nicht sehen kan, die darunter sind, bestehet aus vielen stücken, ist sechs Schuch hoch, und van ziemlicher Länge. Es bildet aber dieser Chetz denen Patentaten, welchen er etwas davan zuschickt, ein, daß wenn sie ein solches stück vom Fürhang an ihre Gezelte machen lassen, wenn sie wider die so genannte Ungläubige in Krieg ziehen, sie so dann lauter Glück haben, und den Sieg gewiß davon tragen werden. Es muß gar ein vornehmer Potentat seyn, als etwa der Tartar Cham, oder der grosse Mogol, wenn er ihm den Fürhang des Gezelts, oder den Teppich gantz schickt, welchen er denn alle zehen oder zwölff Jahr, bald diesem, bald jenem offerirt. *Thevenot.* ReiseB. *Part. I. lib. 2. c. 21.* Das Beyenllah oder Gottes-Hauß zu Mecha, das, wie die Türcken sagen, zuerst von dem Patriarchen Abraham solle erbauet worden seyn, ist äuserlich mit einer Tappezerey von schwartz seidenen Zeug, einer Art Damasken, überzogen, und es wird alle Jahr van Alkair eine neue, auf Unkosten des Groß Türcken dahin geschickt. *Et l. 1. c. 37 p. 67.* In allen Türckischen Mosqueen ist ein stück Zeug, so zu Mecha gebraucht worden. II. *Cornu Svanteviti, annuatim mero perfusum.* Videas hîc male illud Prophetæ *Habacuci* applicatum. *cap. 3, 4 Splendor ejus, ut lux erit, Cornua in manibus ejus.* conf. *Jul. Firmicus lib. de errorib. Prof. relig.* Similem ritum cum Slavis, *Zeilanenses* pagani hodieque fere observant: quod e ita *Robertus Knox Ceylan.* ReiseB. *lib. 3. cap. 4. p. 167.* Jährlich im Junio, oder Julio wird in Ceylan ein Fest und allgemeine Versammlung gehalten, so sie Perahar nennen, da die drey Götter fürnehmlich ihren Umgang halten; dieses Fest währet vom neuen Monden an, bis zu dem vollen Mond: zwey oder drey Tage vor

den

den vollen Mond wird einem jeden von den Abgöttern ein silbern Gefäß nachgetragen: womit sie denn gleich um die Stunde, da der Mond voll wird, hinaus an einen Fluß ziehen, selbiges darein tauchen, und voll Wasser schöpffen; welches von ihnen mit zurück nach dem Tempel getragen, alda bis auf das folgenge Jahr, aufgehoben, und alsdenn hinweg geschüttet wird. *ὡς ἐν παρόδῳ* legi etiam porest, quid *Grotius de cratere Josephi, Gen.* 44. sentiat: & quemadmodum eum confutat *B. D. Abraham Calovius Bibl. Illustr. ad h. l.* III. *Ensis Svantevitii* prægrandis, docet nos memoria repetere, quod annotavit *Joh. Phil. Pfeiffer Antiq. Græc. lib. 1. c. 5. p. 7. Lacedæmonii omnes Deos suos colebant armatos: auctor enim est Plutarchus in Institutis Laconicis, quod non solum Venus, sed omnes alii Dii, tam mares quam fæminæ, Spartæ fuerint hastata, tanquam omnibus virtutem bellicam habentibus. Alias ubique nuda, vel saltem sine armis proponebatur Venus. Armata tamen apud Spartanos Veneris etiam meminit Pausanias, eamque Morphus nomine dictam fuisse scribit, lib. 3. Laconicorum: Meminit item ejus Quintilianus lib. 2. c. 4. & Epigrammata Veterum Græcorum, quæ ibidem armatam Venerem celebrant, lib. 4. Antholog. c. 12 n. 19. 21. 22. 23. 24. 25. 31.* (Sic etiam *Michaël Angelus* in suis *Gemmis Antiquis delineatis edit. Romæ an. 1700.* figura 73. *Venerem victricem* ostendit, nudam quidem, & scuto suffultam, dextram hasta, *lævam ense armatam*, adstat quoque cupido, qui matri galerum porrigit, doc. *Collect. Act. Erud. Lips. an. 1700. p. 482.*) Causam ensis Veneri olim præbiti, optime nobis explicat *Hieronymus Epist. ad Principiam Virginem, Tom. III. Oper. f. 107. Ut scias semper virginitatem gladium habere pudicitiæ, per quem truncat opera carnis, & superat voluptates: gentilis quoque error Deas Virgines finxit armatas.* Alia legas ap. *Lactant. Inst. Divin. lib. 1. c. 20. p. 126.* Sed vero quod & *alios suos Deos armatos ob oculos posuerint prisci gentiles, forte ideo fuit factum, quod ab iis virtutem bellicam esse petendam indicarint: summum enim decus in armis ponebant. Charilaus tamen causam sciscitanti cuidam, cur Spartæ omnia Deorum simulacra essent armata? respondit, Ne, quæ opprobria hominibus objiciuntur, ob ignaviam in Deos referamus: ac ne inermes nostri juvenes Diis vota nuncuparent, ut est apud Plutarchum in fine Apoph. Reg. Laconicor. p. 332. Unde videtur juvenes quoque Lacedæmoniorum armatos fuisse, dum Deos suos colerent.* Hæc *Pfeifferus. Cicero lib. 1. de Nat. Deor. p. 291.* galeatæ etiam meminit Minervæ. *Sittavia Lusatorum* in æde Sancti Johannis. historiam vidimus *Matth. 25. 1-13.* depictam in tabula antiqua, qua Christus Salvator noster Hispanice vestitus, & gladio prælongo cinctus sistitur. Atque hoc posterius fatrem in gratiam antiquitatis, & rei domesticæ, monendum erat. *D. Martinus Lutherus Comm. in Psal. 45, 3. Tom. III. Jen. Lat. fol. 466. a. Christus non est pingendus cum felle vel gladio in ore, sicut eum passim pingunt, nisi spiritualiter intelligas: sed ita pingendus est, ut labia ejus videantur esse merum saccarum, & mel, qui aliter pingit hoc os, is errat.*

§. XIII. Observ. (4) *Cultores Svantevitti.* Hi fuere (1) *Slavi in genere omnes:* ita *Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. c. 6. De omnibus provinciis Slavorum illic* (Arconæ apud Svantevitum) *responsa petuntur, & sacrificiorum exhibentur annuæ solutiones. Et cap. 52. Inter multiformia autem Slavorum numina præpollet* Zvantevith, *Deus terræ Rugianorum: -- De omnibus Slavorum provinciis statutas sacrificiorum impensas illo transmittebant. Saxo Gramm. Hist. Dan. lib. 14. f. 321.* Statuam Svanteviti *totius Slaviæ pensionibus cultam fuisse scribit. Et mox: Alia quoque fana (præter Arconense) compluribus in locis hoc nomen habebant, quæ per suppariæ dignitatis ac minoris potentiæ flamines regebantur.* (2) *In specie,* quod mirum, etiam *Christiani* nonnulli. Ita enim *Saxo loc. dict. Hanc Svantevitti statuam totius Sclaviæ pensionibus cultam, finitimi quoque reges, non absque sacrilegii respectu donis prosequebantur.* Scilicet (1) *mercaturæ ergo:* id factum esse memorat *Helmoldus lib. 1. c. 6.* inquiens: *Sed nec mercatoribus, qui forte ad illas sedes appulerint, patet ulla facultas vendendi vel emendi, nisi prius de mercibus suis Deo ipsorum* (Rugianorum, Svantevito) *pretiosa quæque libaverint: & tunc demum mercimonia foro publicantur.* (2) *Piscationis gratia.* Ita rursum *Helmoldus lib. 2. cap. 12. In Novembri flante vehementius vento, multum illic* (in Rugia) *halec capitur, & patet mercatoribus* (Christianis) *liber accessus; si tamen ante Deo terræ legitima sua persolverint.* (3) *Bohemi-Slavi:* Ita *Dubravius Hist. Bohem. lib. 1. p. 53. Diu superstitio & cultus ejusdem simulacri* (Svatevitt) *etiam inter Bohemos viguit.* (4) *Lusatii & Misnenses-Sorabi:* Ita *Hieronymus Emserus in vita Bennonis cap. 8. Jacebant Misniaci & Lusatii fallacibus cacodæmonis technis irretiti, & offusis Idololatriæ tenebris occæcati adeo, ut simulacris tribuerent honores soli divino Numini deferendos. Horum Idolorum unum* Radgost, *alterum* Czornebog, *tertium, idque potentissimum, Svantevvitz appellabatur.* vid. *Petrus Albinus Chron. Misn. tit. 11. p. 299. seq. Simon Chron.* Eilenburg. *Part. I. c. 8. p. 197. Jacobus Ticinus Epit. Hist. Rosenthal. cap. 1. p. 29. sq. Sebastian Mann* in kurtzen Entwurf der Stadt Hayn in Meissen, *edit. Dresd. an. 1663. in 4.* Man hält dafür, daß so wohl der Abgott Swantewitz

witz und Zutiberus (zu der Soraber Wenden Zeiten) in dieser (der Stadt Hayn) Gegend absonderlich sind veneriret und angeruffen worden. Dieses Bildnüß nun des Svvantevvizi, so auf teutsch so viel als ein heiliges Licht, oder wie etliche wollen, ein heiliger Grund heissen und bedeuten soll, und welchen die Soraber-Wenden an diesem Orte im Heydenthum, die meiste Ehre angethan, soll noch für unserer Zeit (nach Ausweisung und Bericht Laurentii Beccensteins) in S. Annen Capellen, alhier vor dem Dreßdenischen Thore gelegen, deßen rudera E. E. Roth ohngefehr für 2½ Jahren hat vollends übern hauffen werffen lassen, in einem Winckel, (gleich wie der Rolond noch heute zu Tage in etlichen Städten) möchte man wohl sagen, bloß zum Gedächtniß gestanden und aufgerichtet, zu sehen gewesen seyn, von welchem Abgott auch das Dorf Swantewitz, so anitzo Tit. Herrn Christian Seydeln, Churfl. Sächß. wohlbestalten hiesigen Amt-Schreiber zustehet, also ernennet worden seyn soll. (Alhier stehen ihrer etliche in den Gedancken, obberührtes Bildnüß des Götzens Swantewitz sey zwar bey Menns gedencken an diesen Orte annoch zubefinden gewesen, nicht aber habe eigentlich selbiges in S. Annen Capellen, sondern vielmehr in einer absonderlichen Clouse, nechst darbey gestanden: welches ich auch auf gewisser Nachrichtung muß gestellet seyn lassen.) Hæc *Manyus.* (5) *Wagrii*, id est, *Lubecenses: Helmold. lib. 2. c. 12. Etiam nostra adhuc ætate, non solum Wagirensis terra, sed & omnes Slavorum provincia illuc* (ad Svantevitum) *tributa annuatim trasmittebant, illum Deum deorum esse profitentes.* Denique, ut alios sicco prætercam pede, (6) Imprimis *Rugiani: Helmold. lib. 1. c. 36. Sunt Rani, qui ab aliis Runi appellantur, populi crudeles, habitantes in corde maris, Idololatriæ supra modum dediti, primatum praferentes in omni Slavorum natione, habentes Regem, & fanum celeberrimum* (Svantevitii:) *Unde etiam propter specialem fani illius cultum, primum venerationis locum obtinent; & cum multis jugum imponant, ipsi nullius jugum patiuntur, eo quod inaccessibiles sint, propter difficultatem locorum. Gentes, quas armis subegerint, fano suo censuales faciunt. Major flaminis, quam regis veneratio apud ipsos est: qua sors ostenderit, exercitum dirigunt. Victores aurum & argentum in ærarium Dei sui conferunt, cetera inter se partiuntur, confer. supra §. 5.*

§. XIV. Observ. (5) *Cultus Svantevitì. Helmold. paucis ita lib. 1. c. 52. Inter multiformia Slavorum numina præpollet Zvantevith, Deus terræ Rugianorum: utpote* (1) *efficacior in responsis, cujus intuitu ceteros* (2) *quasi semideos æstimabant: Unde etiam* (3) *in peculium honoris annuatim hominem Christicolam, quem sors acceptaverit, eidem litare consueverunt. Quin* (4) *de omnibus Slavorum provinciis statutas sacrificiorum impensas illo trasmittebant.* (5) *Mira autem reverentia circa fani diligentiam affecti sunt: namneq; juramentis facile indulgent, neque ambitum fani, vel in hostibus temerari patiuntur. Et lib. 2. c. 12. Rugiani Sanctum Vitum, quem nos servum Dei confitemur, pro Deo colere cœperunt, fingentes ei* (6) *simulacrum maximum, & servierunt creaturæ potius, quam creatori. Adeo autem hæc superstitio, apud Ranos invaluit, ut Zvantevit Deus terræ Rugianorum inter* (7) *omnia numina Slavorum primatum obtinuerit,* (8) *clarior in victoriis, efficacior in responsis. Unde etiam nostra adhuc ætate, non solum Wagirensis terra, sed & omnes Slavorum provincia, illuc tributa annuatim transmittebant, illum Deum Deorum esse profitentes.* (9) *Rex apud eos modicæ æstimationis est, comparatione flaminis. Ille enim responsa perquirit; & eventus* * *sortium explorat. Ille ad nutum sortium, & porro Rex & populus ad illius nutum pendent. Inter varia autem libamenta, sacerdos nonnunquam* ** *hominem Christianum litare solebat: hujuscemodi cruore Deos omnino delectari jactitans;* reliqua vid. *supra sect. 1. cap. 2. §. 1. Dubravius Hist. Bohem. lib 1. p. 53. Sacerdos* (10) *sacra Svantovito, vino & placenta faciebat: vinum pridie solenniter* (11) *in cornu, quod dextra gerebat, infusum; si postridie integrum sine ulla diminutione manebat, bonum incrementi liquidarum fluentiumque rerum illius anni eventum significari dicebat: malum vero, si quid de vino fuerat sua sponte diminutum. Habuit &* (12) *placenta, a sacerdote & populo comesa, sua præsagia, futuram ejus anni frugum copiam, aut inopiam præsagiens. Erat q; sacrificium utrumq; ad mores gentis prorsus appositissimum; siquidem in hunc usq; diem Sclavini placentis & vino nimium delectantur, tractantq; liben-*

* Per *sortes* enim olim Satanas oracula quoque edebat; qua de re legatur *D. Mabius de Orac. Ethnic. cap. 2 p. 39. seqq. Ant. van Dale Dissert de Oracul. Ethnic.* (conf. *Act. Erud. Lips. an. 1684. p. 211.*) *D. Casparus Peucerus de Divinat. cap. de Sortibus. p. 396 - 421.* Modus autem ille sortitionis ab Ebræis ad gentiles transiit, ita nos docet *Robertus Sheringhamius Comm. in Jonam.* vid. *Act. Erud. Lips. an. 1696 p. 395.* aliam sortium originem tradit *Cicero lib. 2. de Divinat. Tom. IV. Oper. p. 397.*

** De ἀνθρωποθυσίᾳ gentilium, & causis ejus prolixe disserunt *D. Mabius Orat. de Sacrificiis. p. 102 - 111. Johannes Saubertus Libr. de Sacrific. cap. 21. Masius de Diis Obotrit. c. 5. p. 112. si. M. Adami* (vulgo *Misander,*) *Delic. Bibl. V. T. Tom. V. quæst. 141. p. 94 - - 106.*

libenter arma & belligerantur: simulacrum illud vetus bellicosum armisque instructum imitantes.

§. XV. Atenimvero prolixior longe hic est *Saxo Grammaticus Hist. Dan. lib. 14. f. 320 seq.* quem nunc audiemus: *Solemnis eidem* (Svantevito) *cultus hoc ordine pendebatur:* (13) *Semel quotannis post lectas fruges promiscua totius insulæ frequentia, ante ædem simulacri, litatis pecudum hostiis, solenne epulum religionis nomine celebrabat. Hujus sacerdos præter communem patriæ ritum,* (14) *barbæ comæq; prolixitate spectandus, pridie quam rem divinam facere debuisset,* (15) *sacellum* (*quod ei soli intrandi fas est*) (16) *adhibito scoparum usu, diligentissime purgare solebat: observato,* (17) *ne intra ædem halitum funderet. Quo quoties capessendo vel emittendo opus habebat, toties ad januam procurrebat, ne videlicet Dei præsentia mortalis spiritus contagio pollueretur. Postero die populo præ foribus excubante detractum simulacro* (18) *poculum curiosius speculatus, si quid ex inditi liquoris mensura subtractum fuisset, ad sequentis anni inopiam pertinere putabat. Quo annotato, præsentes fruges in posterum tempus asservari jubebat. Si nihil ex consueta fœcunditatis habitu diminutum vidisset, ventura agrorum ubertatis tempora prædicabat. Juxta quod auspicium instantis anni copiis, nunc parcius, nunc profusius utendum monebat. Veteri deinde mero* (19) *ad pedes simulacri libamenti nomine defuso, vacuefactum poculum recenti imbuit: simulatoq;* (20) *propinandi officio statuam veneratus,* (21) *tum sibi, tum patriæ bona, civibusq; opum ac victoriarum incrementa solennium verborum nuncupatione poscebat. Qua finita admotum ori poculum nimia bibendi celeritate continuo haustu siccavit, repletumque mero simulacri dextera restituit. Placenta quoq; mulso confecta, rotunda forma, granditatis vero tanta, ut pene hominis staturam æquaret, sacrificio admovebatur. Quam sacerdos sibi ac populo mediam inter ponens, an a Rugianis cerneretur, percontari solebat. Quibus illam a se videri respondentibus, ne post annum ab hisdem cerni posset, optabat. Quo precationis more non suum, aut populi fatum, sed futuræ messis incrementa poscebat. Consequenter* (22) *sub simulacri nomine præsentem turbam consalutabat, eamq; diutius ad hujus numinis venerationem sedulo sacrificii ritu peragendam hortatus, certissimum cultus præmium, terra mariq; victoriam, promittebat. His ita peractis reliquum diei* (23) *plenis luxuriæ epulis exigentes, ipsas sacrificii dapes in usum convivii, & gulæ nutrimenta vertere, consecratas numini victimas intemperantiæ suæ servire cogentes. In quo epulo sobrietatem violare pium æstimatum est, servare nefas habitum.*

§. XVI. Antequam reliqua *Saxonis* huc transferam, quædam interferenda erunt. *Johannes Spencerus de Urim & Thummim cap. 4. sect. 13. p. 226.* multus in eo est, ut asserat, falsissimum esse illud veterum verbum: *Dei simiam esse Diabolum.* Verba ejus apud *D. Carpzovium Comment. ad Schickard. Jus Reg. cap. 1. th. 2. p. 20. edit. Lips. an. 1674.* hæc *sunt: Probe novi, illud e tonstrina dictum, Diabolus est Dei simia; multo plurimos non aliter, quam ut oraculo missum accipere solere: at quam vanum & a vero alienum sit, facile percipiat quispiam, qui plurima illa legis instituta recolat, quorum ne rudiores lineas & umbellas in tota rituum ethnicorum farragine reperiamus, quæ tamen omnia eadem opera, qua ulla alia, templis suis donare potuit diabolus: & voluit sane, si cultum ex divino per omnia ornatum tanti habuisset. Præterea si Diabolus Dei instituta tanquam cultus sui exemplar & speculum ante oculos semper habuisset, ipse procul dubio ritus suos veteres e vestigio permutasset, cum Deus leges aliquas iis e regione pugnantes tradidisset. Deinde, quas nuces, quid commodi captare poterat Diabolus, (qui cuncta ex usu agit,) si modo simia fuisset, & sese ad cultus divini imitationem tam sedulo composuisset? quid, ipse video, illius magis intererat, plane diversas cultus sui ceremonias instituere, ut per eas, tanquam proprios characteres, greges sui ab ovibus Pastoris Israelis distinguerentur. Neque credibile est, Diabolum cultum divino similem, ut vanitati & fastui inutili litaret, ambire voluisse: procul dubio non adeo delirat vetus serpens. Hæc Spencerus.* add. *Ejusdem Librum 8. de Legibus Hebræor. ritualibus,* Sed vero non primus ille quidem est, qui se inveteratæ apud eruditos, & omni destitutæ dubio sententiæ opponat: nam ante ipsum totus pridem in eo fuerat *Sam. Parkerus libro 2. Tentam. Phys. Theol. cap. 1. p. 181. seq.* ut ostenderet, vana omnia esse, quæ eruditi e gentilium Theologia promant, quasi e veri Dei cultu ad ipsos translata essent, & *toto cap. 3. inde a pag. 268. & seqq.* prolixe isthoc unum caput probare nititur, plerumque gentilium Theologiam Historicam perperam & temere Sacræ Historiæ accommodari. Nuper etiam his accedere *Johannes Marchamus* voluit; quem docte eleganterque celeberrimus Academiæ Ultrajectinæ Theologus *Hermannus Witsius in Ægyptiacis, edit. Amstelod. an. 1683.* refutavit. vid. *Act. Erud. Lips. an. 1684. p. 211. seqq.* *Spencerum* autem correxerunt *Johannes van der Waeyen. in Var. Sacris. dissert. 3.* (vid. *Act. Erud. An. 1693. p. 362 seqq.*) *Christianus Wormius de corruptis Antiquit. Hebr. apud Tacit. & Martial. vestigiis, c. 3. Salomon a Til, in Atrio Gentium, Part. 2.* (*conf. Act. Erud. Lips. An. 1695. p. 397.*)

Quicquid sit, nos *Parkero*, etiam *Spencero*, aliisve opponenda nostra duximus, quæ ex cultu *Svanteviti* nunc recitato, pro confirmanda veterum sententia collegimus *I. Efficax vel efficacior aliis Diis in responsis dicitur* fuisse *Svantevitus*. Mihi vero dubium non est, quia responsa Svanteviti opera ipsiusmet Diaboli data fuerint, ut sic imitaretur *Urim & Thummim* (de quo *Exod. c. 28.*) & reliqua divina oracula, compellationes atque οἰκονομίας, seu consociationes, quibus sese evidenter Deus communicavit & aperuit Patribus & Prophetis; de quibus *Paulus Ebr. 1, 1.* inquit, *Deum olim πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως, multis vicibus, & multis modis olim locutum esse Patribus.* Evolvesis huc *D. Georg. Mobium, in Tract. de Oraculis Ethnicorum, cap. 3. & 4* & quidem editionis recentioris *Lipf. anno 1685.* quo data opera *Antonium van Dale* refutat, sibi adversantem in *libro de Oraculis*; quippe qui Oracula ethnica ex meris artificiis ac fraudibus hominum, honorem, autoritatem, lucrumque captantium esse orta magno studio contendat. Etiam mihi *D. Casparus Peucerus Budissin: libro de divinat. cap. de Oraculis. p. 220.* & *seqq. edit. Francof. an. 1593.* assentitur. *De Urim & Thummim* vid. *Waltherus Spicileg. quæst. 16. D. Quenstedt. Antiq Bibl. & Eccles. cap. 1. n. 6 p. 44. 45. 46. 47. Johannes Lundius Jud.* Heiligth. *lib. 3. c. 6. f. 428 - 448. edit. Hamburg. & Rudolstad. anno 1704. in fol.* Data insuper responsa illa Diaboli per idolum Svvanteviti sententiam infringunt *Joh. Aventini Annal. Bojor. lib. 2. f. 81.* aliorumque dicentium, Oracula nato Christo plane desiisse; at hos confutant quoque *D. Mobius tract dict. c. 6. p. 96 seqq. Antonius van Dale dissert. de Oracul. Ethnic. edit. Amstelod. anno 1682.* (conf. *Act Erud. Lips an. 1684. p. 207. seqq.*) *Erasmus Francisci in Exoticis cap 45. de Oracul. p. 524-540. Misander. Delic. Bibl. V. T. tom. III. qv. 61. p. 839. seqq. Rabenerus in Amœnitatibus p. 11. & sequentib.* quibus addendus Vir clarissimus *Wilhelmus Johannes Müllerus*, talia in *Descript regni Fetu, p. 59.* nobis narrans: Wann der Cucu (idolum seu diabolus terræ) um etwas soll gefraget werden, so begeust einer von seinen Pfaffen den daselbst liegenden grossen Stein dreymal mit Wasser, und gebrauchet sich hiebey einiger Beschwerungs-Worte; alsdenn erscheinet Cucu in Jäger-Gestalt, und giebt auf die gethane Frage Antwort. Et p. 57. Wenn eine wichtige Sache vorfällt, um welcher willen der Abgott soll befraget werden, beruffet man hiezu einen Pfaffen, demselben wird das Vornehmen entdecket, ingleichen ein Opffer gegeben, um sich einer Antwort und Raths bey dem Abgott zu erholen. Mit solchem Opfer gehet der Pfaff entweder an einen besondern Ort, welcher diesem oder jenem Obossun (Gott) gewiedmet ist: oder es hat der Pfaff in einem dicken Gepüsche eine eigene Hütte, zu welcher er sich allein verfüget; wie es aber eigentlich mit solchen Fragen und Antworten beschaffen sey, habe ich niemahls weder von den Pfaffen, noch von den Schwartzen recht erfahren können. Sic & *Jacobus* Apostolus ad Hermogenem: *Idolum, quod adoras, & divinationes, quas tibi putabas ab eo responderi, confringe*: ita *Abdias* Apostol. Hist. lib. 4. c. 4. p. 521. II. *Mira reverentia circa fani diligentiam affecti sunt.* Sic *Levit. c. 19. 30. Sanctuarium meum metuite: ego Dominus.* Docent autem Ebræi, constitisse reverentiam Templi in V. T. in gestibus externis erga templum exhibendis, v. g. ne intraret aliquis in templum baculo vel calceis, vel pulvere pedibus inhærente, vel pecunia sindoni illigata, &c. item, ne exspueret, vel ne transiret Templum, ut viæ faceret compendium, sine necessitate: vel ne ad lævum latus more lugentium, aut excommunicatorum Templum ingrederetur, sed ad latus dextrum ingrederetur, & exiret in sinistrum; vel ne finito ministerio suo tergum obverteret templo: vel ne sessum caperet in templo, quod soli Regi licebat: vel ne domum suam ad formam templi: vel utensilia domestica, ad formam utensilium templi fabricaret, &c. ita *Maimonides de Domo Electa, sive Templo, c. 7 Talm. Babyl. de Fratriarum jure c. 1. & de Mensuris Templi c. 2. & de Juge-sacrificio, c. 1. & de Die Expiat. c. 2. D. Dassovius Comment. MS. in Levit. loc. dict. sect. 9.* III. *Ambitum fani ne in* (ab) *hostibus temerari patiantur.* Illud *a Judæis* quoque observatum est. Hinc *Herodes* Atrium pro peregrinis a se constructum, muro lapideo trium cubitorum, discrevit ab Atrio fœminarum: quem murum condecorabant pilæ paribus intervallis dispositæ, inscriptionem ejusmodi literis Ebraicis, Græcis & Latinis exaratam ferentes. *Non debet alienigena locum sanctum transire. Josephus de Bell. Jud. lib. 6. c. 6. Quensted. Antiq. Bibl. & Eccles. c. 8. num. 4. p. 736. Goodwin. Mos. & Aaron. lib. 2. c. 1. p. 152. Chladni Inventar. Templor. c. 2. artic. 2. p. 167.* Sic & apud Græcos non omnibus adire templum licebat, de quo *Pfeifferus Antiq. Græc. lib. 1. c. 39.* per totum. IV. *Solennis cultus post lectas fruges.* Iterum heic Slavos videas æmulos rituum populi *Ebræi*. Jusserat enim *Ebræos* Deus collectis frugibus panes primitiarum duos offerre, cumque panibus septem agnos immaculatos anniculos, & vitulum de armento unum, & arietes duos, libamentaque, &c. *Lev. 23, 16. seqq.* Et postea v. 39. *A quinto decimo die mensis septimi, quando congregaveritis omnes fructus terræ vestræ, celebrabitis ferias Domini septem diebus.* Itaque solennia duo festa

cele-

celebranda a Judæis erant, lectis frugibus: prius erat *Festum Pentecostes*, & posterius *Festum Tabernaculorum*. Alia huc pertinentia dabimus infra in capite de *Pergubic*. V. *Sacerdos barba comaque prolixitate spectandus*. Scilicet id factum, quia Deus prohibuerat *Lev. 21, 5. nec radent caput, nec barbam sacerdotes filii Aaron*. vid. *D. Gejer. de luctu Ebraeor. cap. 8. §. 8. p. 227. seq.* præterea aliis etiam Judæis dictum est, *Lev. 19, 27. neque in rotundum attondebitis comam, nec radetis barbam*. Erat tonsio anguli capitis, si quis tempora capitis pone aures æqualiter tonderet, ut quasi coronam faceret capitis, & supra tempora multi succisi crines apparerent: tonsio anguli barbæ erat, si tonderentur maxillæ superius & inferius mentum. Ita *Raschi, Autor Siphra, & Elias Orientalis in Lev. c. 19.* conf. *D. Gejerus de Luctu cap. 8. p. 281. seq.* VI. *Pridie quam res divina fieret, sacellum scopis purgatum est* Sic in Ecclesia V. T. singulo die ante lucem ortam, convocatis sacerdotibus ad conclave vasorum lapideorum, sors prima de eo erat, *qui altare suffitus purgaturus esset*: facto sortilegio sacerdos purgaturus altare decinerabat. *Dassovius Antiq. Ebr. MSS. sect. 1. cap. 3. n. 5.* (In Synodo Carthagin. 4. anno 418. juxta Marianum Scotum habita, sancitur, ut Templorum pavimenta energumeni verrant. de Orig Templ. lib. 1. cap. 12. fol 24.) Purgabatur autem etiam singulo mane *altare holocaustarum, Lev. c. 6, 5. 6. vestietur tunica sacerdos & fœminalibus lineis tolletque cineres; quos vorans ignis excussit, & ponens juxta altare spoliabitur prioribus vestimentis indutusque aliis efferet eos extra castra: &c.* Circa quam cinerum collectionem, not. (1) *Persona colligentes:* Hæ erant sacerdotes, induentes vestes lineas, id est, caligas lineas, cuti adjacentes, indusium reticulatum, baltheum, & cidarim lineam. *Chaskuni in Lev. c. 6.* Quas vestes albas necessario fuisse requisitas in cinerum remotione, nonnulli Ebræorum arbitrantur, quia remotionem spirituum immundorum adumbraverunt. *R. Menachem in Lev. c. 6.* Quicquid tamen de vestium significatione sit, certum est, istas vestes lineas, quibus sacerdotes cineres collecturi induebantur, fuisse vilioris pretii, quam erant ordinariæ vestes sacerdotum lineæ, in quibus ministrabant. *Majmonid. de Jugesacrific. c. 2. Talm. Babyl. de Festo Expiat. f. 13.* (2) *colligendi tempus*; communiter colligi solebat cinis altaris quam primum aurora effulgeret, nisi quod in festis circa initium tertiæ partis noctis, & in Festo Expiationis media nocte colligeretur. Tempore autem ingruente, sacerdotes ad munera Templi sorte distribuenda convocabantur; deinde sacerdos ad cineres colligendos electus lavabat corpus: & postea quam vestes lineas induisset, manus ac pedes lavabat, sive sanctificabat, ac capiebat vas sacrum argenteum Pesachta, quod cineribus colligendis erat accommodum. *Majmonid. de Jugesacrif. c. 2. Mischna de Festo Expiat. c. 1. circa finem.* (3) *Denique deportatio cineris* ita instituebatur: nempe sacerdos, qui quotidie cinerem de altari deferebat, implebat vas sacrum suum argenteum, cineribus, & quantum capere eo vase poterat, tantum de altari deferebat, & ad latus altaris australe, effundebat in locum peculiarem cineribus effundendis destinatum, & a scala illa, tribus palmis remotum: in quem etiam avium ingluvies & cinis altaris aurei interioris, ut & cinis candelabri sacri dejiciebantur. *Mischna de Jugesacrific. cap. 10. Maimonid. de Jugesacrific. c. 2. Abarbenel in Levit. fol. 236. col. 4. Elias Orient. in Levit. c. 6. & Raschi in Levit. c. 6.* Deinde alii Sacerdotes posteaquam lavissent manus & pedes, reliquos in altari cineres coacervabant, facientes in medio altari acervum cinerum. Pomum altaris dictum; & eorum dimidium Omer, sive quintam partem Ephæ in vase deportabant, ac in eundem locum, ad scalam altaris projiciebant. A quo loco postea per alios sacerdotes, ultro se ad illud ministerium offerentes, & promiscue per omnes, modo non essent vitiosi, in vasis minoribus extra civitatem cineres deportabantur, deporsatique in locum mundum deponebantur, ubi dissari a ventis nequirent; quem locum a parte orientali civitatis fuisse, Ebræi asserunt. *Majm. de Jugesacrific. c. 2. Mischna de Juge sacrif. c. 2. Abarben. in Levit. f. 236. R. Levi Ben. Gerson in Levit. c. 6.* Hæc *Dassovius Comment. MS. in Lev. cap. 6. sect. 1.* Addatur *Johannes Saubertus de Sacrif. c. 17. p. 715-718.* VII. *Ne intra ædem balneum funderet.* Mira ἐθελοθρησκεία nata & propagata, ut opinor, ex his causis: Deus decalogum promulgaturus, populo Israel per Mosen dixerat: Cavete, ne ascendatis in montem nec tangatis fines illius, omnis, qui tetigerit montem, morte morietur, *Exod. 19, 10. & 21. Contestare populum, ne forte velit transcendere terminos ad videndum Dominum, & pereat ex eis plurima multitudo.* Et *steterunt procul, cap. 20, 18.* confer. eo *c. 33, 20. 22.-25. & c. 34, 3.* Sic & de *Elia* dicitur *1. Reg 19, 13. cum audisset* (sibilum auræ tenuis, in qua Dominus,) *operuit vultum suum pallio, & egressus stetit in ostio speluncæ.* Illa itaque præcepta & exempla sibi capienda duxit Diabolus, Spiritus superbus, suisque persuasit, ut statuas cominus intueri, & ore, tanquam parte corporis pudenda, contingere vererentur: nonnulli enim olim osculabantur simulacra, *1. Reg. 19, 18.* eorumque ora ac manus, ita ut sæpe salutantium tactu præter-

terque meantium, idola mento essent attritiore, & dextris attenuatis. Hinc igitur duplex exorta ceremonia est: (1) *Adoratio*, qua eminus stantes a facie jactabant (id est, porrigebant,) manus, ut loquitur *Juvenalis, Satyr. 3, 106.* vel *basia*, ut *Phædrus fab. 88, 28.* manusque retractas velut augustiores factas verenter ad os suum referebant. Quem communem ritum colendi se non observasse, testatur *Jobus cap. 31, 27.* vid. *Zebnerus Adag Sacr. Cent. 4. Adag. 36. Pfeifferus Antiq. Grae. lib. 1. c. 4. Bayerus addisam. ad Selden. de Diis Syris, prolegom. c. 3. p. 38. sq. Saubertus de Sacrific. c. 12 p. 281-283.* (2) *Capitis orisque obvelatio*, qua cautum, ne inter devotionem & adorationem oculis circumspicerent, *Virgilius Æn. lib. 3. Alexander ab Alexandro Gen. Dier. lib. 2. cap. 14. Tiraquellus in not. ibid. fol. 182. Saubertus de Sacrific. c. 12. p. 274. ss.* vel ne impuro halitu Deos contaminarent. Huc *Mandeslov lib. 1. c. 16. Indian.* Reisebeschr. Im Tempel sahen wir einen Pfaffen, daß er die Bilder mit Blumen und Kräntzen behirng, welche die, so zum Gebet oder Götzendienst kamen, zum Opffer mitbrachten. : : Indem der Pfaffe den Schmuck an die Bilder legte, hatte er das Maul mit einem grossen Tuche verbunden, damit nicht etwa sein unsauberer Odem an das Bild käme. cit. *Jacob. Nicol. Röserus Evangeliograph. Emblem. Part. I. p. 255. seq. Robertus Knox Ceylan.* Reise-Beschr. *lib. 3. c. 4. p. 164.* Die Cingulayen halten jährlich im Monat Junio oder Julio, an einem Neu-Monden ein hohes Fest, und allgemeine Versammlung, das sie Perahar heissen, zu Ehren ihren Göttern, und deren Hülffe und Beystand zuerwerben, wird ouf folgende Weise angestellet: Der Priester träget einen gewissen Büntgen alten Stab (durch welchen Allout neur Dio, das ist, der Gott und Schöpffer Himmels und der Erden abgebildet werden soll) hervor, welcher umher mit angereyeten Blumen umhangen, und mit einen stück streiffiaten seidenen Zeuges also umwickelt ist, daß ein Theil davon bedecket wird, und ein Theil unbedeckt bleibet: für diesen bücket sich das Volck nieder, und betet ihn an; es bringet ihm auch ein jeder einig Opffer zum Geschenck dar, nach seinen freyen Willen. Wann nun solche freywillige Opffer von dem Volcke auf und angenommen werden, so nimt alsdenn der Priester seinen gemachten Stab auf die Schulter, wobey er denn ein Tuch um den Mund gebunden hat, um zuverhindern, daß nicht etwan sein Athem dieses reine stück Holtz beflecke, und setzet sich also auf einen Elephanten, &c. (*Johannes Xiphilinus Epit. Dionis in Augusto. f. 196. Proculeius cum primum Largo factus esset obviam, cœpit nares suos & os manu occludere, atque ita significare iis, qua aderant, præsentes tutum non esse coram eo respirare.* *Largus* war in grossen Gnaden bey Augusto, und hatte kurtz vorher den Cornelium Gallum Ægypti præfectum angegeben, daß er sich selbst ermordet, ous Furcht fürm Kayser nicht zubestehen.) Eam igitur ob causam etiam apud *Slavos* inter ædes Svanteviti halitus nec captus, nec emissus est. Quod alias oris obvelationem attinet, solet eadem ceremonia ab *aulicis Regis Ceilanensium* adhiberi: *Rob. Knoxius lib. 2. c. 2. p. 74.* Was jrgends nur zu essen, oder zu trincken vor den König gebracht wird, ist mit einem weissen Tuch bedecket, und ein ieder, der es bringet, hat eine Binde um den Mund gebunden, damit sein Athem nicht des Königes Speise berühren möge. Seine manier Taffel zu halten, ist folgende; Er sitzet auf einem Stul gantz allein an einem kleinen Tisch, so mit einem weissen Tuche gedecket ist: Er isset auf einen grünen Plantan Blatte, welches in einem güldenen Becken ligt: es werden zwantzig oder dreyßig Gerichte vor ihn zubereitet, und in sein Eßgemach gebracht; von welchen nun unter diesen Gerichten dem Könige beliebet zu fordern, von demselben nimmet ein Edelmann, der hierauf bestellet ist, ein Theil heraus, und reichet es mit einem großen Löffel in des Königes Becken, dieser Bediente pflegt auch mit verbundenen Maule aufzuwarten. Sic & *Wilhelm* Boßmann *in Descript. Guineæ, de regni Fidæ populis. p 406.* Im reden halten die Geringern die Hand vor den Mund, um vermittelst ihres Athems den Vornehmen nicht zu incommodiren. De *Papa Rom.* vero ita *Zwingerus Theatr. Vol. I. lib. 3. f. 218. Conradus Dietericus Tom. I. in Eccles. f. 489. & Ernestus Delic Hist. colloqv. 30. p. 553. scribunt:* Er bindet den neuen Cardinælen im ersten Rath-Sitz das Maul zu, damit sie also mit still schweigen die Aeltere hören lernen; und wenn sie ein oder dreymal so verbunden im Rath gesessen, bindet er ihnen das Maul wieder auf, und giebet ihnen Macht und Gewalt, dasjenige zu reden, was zur gemeinen Wohlfart der Kirchen verträglich ist. VIII. *Poculum curiosius* speculatur, &c. *Albericus Monachus Trium Fontium Chron. Part. II. ad ann. 1003. p. 42.* Henricus Imperator (*Pius & Sanctus vocatus*) *Reges gentilium in interiori Germania commorantes, qui Winidi dicuntur, tributarios sibi facit. Licet Guillelmus sequenti* Henricu Conradi filio *hæc adscribat. Henricus hic Windelicos subegit, populos Svevis conterminos, qui Windelici Fortunam adorabant, cujus Idolum in loco nominatissimo potientes cornu illius dextera apponunt plenum potuillo, quod ex aqua & melle confectum, ydromellum vocant Græco vocabulo. Idem fecisse Ægyptios, & omnes pene Orientales populos, affirmat Sanctus Hieronymus super* Isaiam: *Unde ultimo die mensis Novembris sedentes in commune prægustant, & si cornu plenum inveniunt, magno strepitu applau-*

plaudunt, quod eis scilicet in futuro anno pleno cornu copia responsura sit in omnibus: si contra inveniunt, gemunt. Hos populos Henricus tributarios fecit; ita, ut in omnibus solennitatibus, quibus coronabatur, quatuor Reges eorum lebetem, quo carnes condiebantur, in humeris suis duobus vectibus per annulos quatuor inductis ad coquinam vectitarent. Hæc *Albericus*, absque dubio de Idolo *Svantevitі* verba faciens. Fallitur autem in eo, quod *fortunam Windelicos*, id est, *Sorabos-Slavos* adorasse, ait. Diserte enim *Jo. Dubravius Hist. Bohem. lib. 1. p. 52.* Fortunam, *quid ea sit, nec sciunt* (Slavi) *nec vim ullam in homine habere fatentur. Sed quando vel domi morbo langventibus, vel foris in prælio periclitantibus mors imminet, jubentur pro incolumitate sacrificare, habentq; persvasum, per sacrificia salutem sibi redemptum iri.* Confer. huc, quæ dixi *lib. 4. cap. 1. de Orig. Lingv. Sorab. 1152. seqq.* Ceterum φιαλομαντεία διὰ πλυνῶν καὶ λεκανίδων, per pelves & cyathos, jamjam *Josephi* ætate, inter probrosas Magiæ partes una fuit; quam vero obelo suo censorio imprimis configunt *Nicolaus Choniat. in Andronic. lib. 2. Artemidorus Ονειρ. lib. 2. cap. 74. D. Casp. Peucerus de Divinat. cap. de Magia. p. 299. ss.* Ita enim Oeconomus ejus, *Scyphum, quem furati estis, ipse est, in quo bibit Dominus meus, & in quo divinare solet, Gen. 44, 75.* Sunt tamen, qui Josephum non magice, sed *inebriando divinasse*, id est, veritatem elicuisse epotis crateribus, intelligant: ita *Johannes Michaël Dilherrus Disp. Philolog. edit. Jen. an. 1639.* Cujusmodi cratere, seu tripode usus quoque est *Dionysius. Athenæus Dipnos. lib. 2. cap. 1. fol. 16. In Dionysii templo victoriæ signum est* Tripos; *nam ex tripode loqui dicimus, vera loquentes: est autem cognitione dignum: Dionysii tripodem esse cratera: crater enim vel vinum ostendit mentem hominis, & veritatem detegit.* IX. *Mero ad pedes simulacri, libamenti nomine defuso.* Sic *ritus offerendi munera libaminum, Ebræis* demandatus erat; ut pupillus nim. ex munere in altari combureretur, vinum autem in basin altaris effunderetur: verumtamen libamen sive vinum tum adhibebatur, si munera cum sacrificiis offerantur, & tunc dicebantur munera libaminum: si munera, quæ constabant simila mixta oleo, seorsim offerebantur, tunc vinum non adhibebatur: porro nec cum aliis sacrificiis, quam holocaustis bestiarum, & sacrificiis salutaribus tam publicis, quam privatis, (excepto sacrificio pro peccato & reatu leprosi,) munera libaminum offerebantur: & triplici quidem quantitate: nempe si sacrificium esset capra aut agnus anniculus, requirebat pro munere decimam Ephæ similæ, permixtam cum quarta parte Hinis olei: & pro libamine itidem quartam partem Hinis vini: sed agnus die secundo Azymorum in holocaustum datus, habebat duas decimas permixtas tertia parte Hin olei; & pro libamine quartam partem Hin vini: si esset aries, requirebat pro munere duas decimas permixtas quarta parte Hin olei; & pro libamine dimidiam partem Hin vini. Si esset bos, requirebat pro munere tres decimas permixtas dimidio Hin olei: & pro libamine dimidiam partem Hin Vini. *Maimonid. præfat. in libr. Mischn. de Munerib. & Abarbenel in Levit. f. 226. & 207.* Bestiæ autem illæ, & munera dari de rebus communibus poterant, sed vinum a præfecto libaminum accipiendum erat, dato signo sacrificii, ad quod adhibendum esset. *Maimonid. de Sacrific. c. 2. & Mischna de Siclu. c. 5. D. Dassovius Comment. MS. in Levit. cap. 2. Sect. 1.* confer. *Num. 28. 14.* X. *Placenta mulso confecta.* Placentæ pars itidem oblationum sacrarum in V. T. erant. Erant autem placentæ illæ vel crassæ, vel tenues, & dicebantur *munus in furno metallico coctum*, ein Speißopffer, vom gebacken im Ofen. *Lev. 2, 4.* Falsus ergo *Dubravii* sarcasmus, *supra §. 14. circa fin.* quo eo principio institutum sentit, utrumque *sacrificium* (rectius *munus* vocasset,) meri & placentæ, quod *ad mores gentis fuerit appositissimum.* Præceptum enim offerendi munera ecclesiæ datum erat: usus ergo munerum ab Ecclesia ad gentiles descendit ex æmulatione: paucis, *Dubravius* loquitur ex ignorantia Elenchi. XI. *Reliquum diei plenis luxuria epulis* exactum: consecratæ numini victimæ intemperantiæ servire coactæ. His similia habet *S. Hieronymus lib. 18. ad Esai. cap. 65, 11. Tom. V. Oper. f. 246. Est in cunctis urbibus & maxime in Ægypto, & in Alexandria Idololatria vetus consvetudo, ut ultimo die anni, & mensis ejus, qui extremus est, ponant mensam refertam varii generis epulis & poculum mulso mixtum, vel præteriti anni, vel futuri fertilitatem auspicantes.* De Græcorum, Romanorumque epulis sacrificalibus, vid. *Doughtejus Analect. Sacr. V. T. Excurs. 147. p. 392. ss. & Johannes Saubertus de Sacrific. cap. 26. p. 678 - 701.* Habeas hic rursum, pessimum abusum verbi divini, *Levit. cap. 23, 4. Deut. 12, 18. &c.* Nimirum ecclesiæ pia & temperans lætitia per gentiles conversa est in impunitam nequitiam.

§. XVII. Jam e diverticulo in viam. Pergit *Saxo loc. cit.* (24) *Nummus ab unoquoque mare vel fœmina annuatim in hujus simulacri cultum, doni nomine pendebatur. Eidem quoq;* (25) *spoliorum ac prædarum pars,* (*vid. heic 1. Paral. 19, 7. 8. 11. cap. 27, 27-28.*) *tertia deputabatur: perinde atq; ejus præsidio parta obtentaq; fuissent. Hoc quoq; Numen* (26) *cre-*

trecentos equos descriptos, totidemque (27) *satellites in eis militantes habebat: quorum* (28) *omne lucrum seu armis, seu furto quæsitum, sacerdotis custodia subdebatur. Qui* (29) *ex earum rerum manubiis, diversi generis insignia, ac varia templorum ornamenta conflabat, eaque* (30) *obseratis arcarum claustris mandabat: in quibus præter abundantem pecuniam,* (31) *multa purpura vetustate exesa congesta fuerat. Illic quoque* (32) *publicorum munerum ac privatorum ingens copia visebatur, studiosis beneficia poscentium votis collata. Hanc itaque statuam totius Sclaviæ pensionibus cultam, finitimi quoq; reges non absque sacrilegii respectu donis prosequebantur.* (33) *Alia quoque fana compluribus in locis hoc numen habebat, quæ per supparis dignitatis at minoris potentiæ, flamines regebantur. Præterea* (34) *peculiarem albi coloris Equum titulo possidebat,* (35) *cujus juba aut caudæ pilos convellere nefarium ducebatur.* (36) *Hunc soli sacerdoti pascendi insidendique jus erat, ne divini animalis usus quo frequentior hoc vilior haberetur: In hoc* (37) *equo opinione Rugiæ, Svantovitus (id simulacro vocabulum erat) adversum sacrorum suorum hostes bella gerere credebatur. Cujus rei præcipuum argumentum extabat, quod is nocturno tempore stabulo insistens, adeo plerumq;* (38) *mane sudore ac luto respersus videbatur, tanquam ab exercitatione veniendo magnorum itinerum spatia percurrisset.* (39) *Auspicia quoque per eundem equum hujusmodi sumebantur. Cum bellum adversum aliquam provinciam suscipi placuisset, ante fanum triplex hastarum ordo, ministrorum opera disponi solebat: in quorum quolibet bina e transverso juncta, conversis in terram cuspidibus figebantur, æquali spatiorum magnitudine ordines disparante. Ad quos equus ductanda expeditionis tempore solenni precatione præmissa, a sacerdote e vestibulo cum loramentis productus, si propositos ordines ante dextro, quam lævo pede transcenderet, faustum gerendi belli omen accipiebatur: sin lævum vel semel dextro prætulisset, petenda provincia propositum mutabatur.* (40) *Nec prius certa navigatio præfigebatur, quam tria continue potioris incessus vestigia cernerentur.* Hæc *Saxo*, Brevissime *Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandalor. lib. 1. cap. 9. Rugia Anchona, quondam in Oceani littore, numen quattuor frontibus aluit, cujus oculi in omnes vigiles, duo priora, terga totidem respectabant. Equus peculiaris numini, quem pascere soli flamines solebant, quibus conscendere solis permissum. Noctu plerumque sudore maduit, tanquam multum exercitatus: alterum insigne, cornu varie inornatum, quod dextera ostentabat. Numen illud summum censebant, cui barbarus quispiam contra regionis morem administrabat comam colligatam & in tergum reflexam habent. Sacra ad colendas præcipue Septembres peregrini frequentes agebant. Hora stata flamen cornu ostentabat, & si libamen imminutum, rerum omnium ubertatem pollicebatur: epotum rursus complevit, auspicium anni futuri reponens.* (41) *Nundinæ simul tunc agebantur, equibus & numinis ærarium ditissimum; dedecus nullum sacris peractis in propatulo concumbere. Duravit hoc ad,, Caroli tempora Magni. Divum Visum cum mo-,, nachis e Corvea susceperunt; sed non multo,, post cum ipsis derasulis sanctum deturbarunt,,, & trucidarunt idolumque pristinum in locum,, reposuerunt, Svantovitum appellantes. Usque ad Baldomari regis Danorum tempora, sub quo igni injectum, dæmonium figura animalis fusci penetralibus excessit.*

§. XVIII. Licebit autem in hæc quoque breviter commentari. I. Ratio *nummi Svantevito annuatim pensi, & partis tertiæ spoliorum, nec non munerum*, quibus de *Grammatico* in principio §. *præced.* sumpta videtur, per traditionem partim ex *Exod. c. 30, 13.* partim *Num. 31, 11 seq.* & *Exod. 35, 4. 5.* Imo *decimas spoliorum*, sive *ipsas manubias*, ut sic loquar, jamjam *Abrahamus* obtulit, *Gen. 14, 20. Ebr. 7, 4. Josephus* enim *Antiq. Jud. l. 1. c. 11.* δεκάτην τῆς λείας, vocat. Et Græci ἀκροθίνια quæ vox etiam legitur, *Ebr. 7, 4. Henr. Stephanus Thes. Gr. Lingu. Tom. I. f. 561.* ἀκροθίνιον, & *frequentius in plurali* ἀκροθίνια, *primitiæ*, ex ἄκρος, & θὶς, θινὸς, *id est, acervus: ut sint* ἀκροθίνια *quasi* τὰ ἄκρα θινός *id est, summitates acervi, quod videlicet primitiæ ex summo acervo sive summitate acervi excerpi soleant. Ponit tamen & alias etymologias* Svidas, *& post eum* Eustach. *sed futiles, meo quidem judicio. Constat autem* ἀκροθίνια *esse primitias frugum: nam &* θῖνα *volunt quidem proprie* frumenti acervum *appellari. Capitur vero & pro primitiis manubiarum, quæ Diis offeruntur.* Ἀκροθίνια λαφύρων, Decimæ spoliorum, *ab Dion. Halicarnass. lib. 1.* πρῶτα μὲν νῦν ?οῖσι θεοῖσι ἐξεῖλον ἀκροθίνια, *ibi ante omnia Diis primitias* (seu prædæ decimas) *selegerunt, Herod. l. 8. c. 121.*

Ὁπᾷ ?ὰν πολέμου θέδοτιν
ἀκροθίνια ξελὼν ἔθυε.

Ubi belli munus spolia partibus immolasset (Hercules.) *Pindarus Olymp. Od. 10.* vid. plura ap. *Jo. Dougthejum Analect. Sacr. Excurs. 123. p. 372. seq.* Is vero Gentiles ejusmodi aliasque decimas solo naturæ impetu actos, insitæque rationis saltem svadela solvisse contendit: *Analect. Sacr. Excerpt. 8. f. 26.* (exempla multa collegit *Hospinianus lib. 2. c. 13 de Orig. Templor. f. 75.*) cui non assentior: qui ritum istum ac consvetudinem, uti jam dixi, e Scriptura Sacra, aut rebus gestis Patriarcharum ortam pronunciem: confer *Gen. 14, 20. Num. 31, 11. seqq. Jos 6, 24. &c.* lege σύμψηφον *B. D. Waltherum in Offic. Bibl. 7. §. 85. p. 893.* Imo nec Patriarchas ipsos, v. g. Abrahamum, &c. decimas ejusmodi Deo obtulisse, ex sola sua gratitudine,

dinc prout vult *Seldenus de Synedr. lib. 1. c. 2. p. 7. 51.* vide alios *supra sect. 1. c. 2. §. 7.* affirmaverim, sed id procul omni dubio ex instituto aut divino permotos instinctu & jussu fecisse autumo: sic etiam ex parte *Johannes Doughthejus loco eodem p. 24.* mecum sentit: *Rudolphus Hospinianus lib. 2. c. 12. de Orig. Templor. f. 74. 77.* anathemata sacra, quæcunque sunt in templis Christianorum, orta ex superstitione judaica & gentili judicans damnansque, sua per nos gaudeat persuasione; non enim in nimia nos profusione peccamus, nec pauperes nostros unquam negligimus. II. Equi autem milites que Svantevito fortassis ideo attributi sunt, quod *Num. 4, 3. 23. 30.* Levitæ dicuntur *militasse militiam in tabernaculo*, In quæ loca ita *B. D. Henricus Höpfnerus* in prælect. publ. super *Psalm. 68, 12.* Levitæ dicebantur exire in militiam tabernaculi, quia in tabernaculo æque ac milites in castris excubabant, suo ordine & certis stationibus, & Deo, quasi duci suo serviebant, conf. *Num. 8, 24* Deinde quod etiam viri reliqui Israëlitarum in castris medium locum dare jussi sint. *Num. 2, 2.* Singuli turmas, signa, atque vexilla & domos cognationum suarum castra metabuntur filiurum Israël per gyrum tabernaculi fœderis. *B. Lutherus*: Die Kinder Israel sollen für der Hütten des Stifts umher sich lagern, ein jeglicher unter seinem Panier, und Zeichen, nach ihrer Väter Hauß. confer. huc etiam, quæ de ἱεροδούλοις, Veneris, Martis, fanorum, &c. observat *D. Zimmermannus Analect. Miscell. mens. 1. num. 10. p. 15.* Sed III. Unde equus albi coloris Svantevito sacer? Sane equos (candidos) Diis consecratos Persæ etiam atque Germani veteres aluerunt, uti testantur *Herodotus lib. p. 76. & Tacitus de Morib. German. c. 10.* nec non Græci & Romani, ut scribunt *Pausanias* in Laconicis, & *Ovidius lib. 2. Metamorph. fabul. 2.* qui Phætonti equos tribuit: add. *Doughthejus Analect. Sacr. V. T. excurs. 119. p. 313. seqq.* sed Soli præcipue luminari maximo cœli, antiquitus equi albi & quadrigæ, ὡς τὸ τάχιστον τῷ ταχίστῳ θεῶν, ut loquitur *Heliodorus* Æthiop. 10. dicati erant: *Bochartus, Hieroz. Part. I. lib. 2. c. 10. p. 176.* populos varios recenset, a quibus hoc sit factum: quod genus idololatriæ ipsamet imago solis, vel historia verius, quæ extat *Exod. 14, 24.* collat. cum *Habac. 4* (al. 3.) v. 8. peperit Et credibile est, ipsos judæos Solem insidentem currui, equis albis candidisve tracto, pinxisse, ut sibi suisque commemorationem historiæ ejus sempiternam facerent. Verum alii aliter quoque. *Johannes Conradus Dietericus Diatribe de usu, abusu & neglectu lection. Secular. Scriptor. p. 149.* una cum *Tremellio* not. ad. *Esaia cap. 46, 1.* arbitratur, *Tempore Josiæ regis, ex Persarum usu, vel ex superstitione per Assyrios introducta, a judæis equorum quadrigarumque solis imagines fusas fuisse*: addens, p. 150. *Venerabilis Beda in lib. 2. Reg. 23, 11. quæst. 25. Tom. IV. p. 459. eleganti conjectura exponit, cur equi soli fuerint attributi*; Ostendit *hic locus omni generi idololatriæ & superstitionis Judæos omni tempore fuisse mancipatos, ita ut in venerationem Solis, quem more gentilium Deum esse credebant, simulacro ejus, quod fecerant, currus equosque subdiderint, & hoc in atrii templi Domini. Sic enim solent gentiles pingere vel facere simulacrum solis, ut puerum juvenem in curru ponentes equos eidem quasi cursu cælum petentes subjungant. Cui propterea pueri aptant imaginem, quia sol, velut quotidie novo ortu natus, nullum per secula senium incidit. Audientes* Græci ab *Israëlitis, quos divinas habere literas fama prodebat, quod Helias curru & equis igneis ad cælestia translatus, vel hoc ipsum in pariete depictum videntes, crediderunt vicinia decepti nominis,* (quia ἠλίας accentu in priorem syllabam rejecto & α in ο mutato fit ἥλιος) *Solis hic transitum per cælos esse designatum, & miraculum divinitus factum, commutaverunt in argumentum erroris humanæ stultitiæ commentum, quos imitati ipsi judæi satagerunt, ne in aliquo gentilium stultissimis minus stulti parerent. Ex καπιζυλια igneos currus Eliæ in cælum transvecti, ad solis equos detorsisse scriptor iste multis nominibus venerandus existimavit*: (cujus sententiam approbat *Jo. Doughthejus Anal. Sacr. Excurs. 119. p. 316.*) *quanquam id valde incertum; etiamsi ipse Chrysostomus eandem conjecturam praeoccupaverit* in Serm. 2. de Elia. *Confer. Pellicanus in 2. Reg. 23, 11. J. Meursius in Spicil. Theocrit. p. 150. seqq.* Hæc *Dietericus. Clar. Samuel Bochartus Hieroz. Part. I. lib. 2. c. 10. f. 177.* superstitionis originem ad Manassem & Amonem refert, quoniam ille *adorasse* dicatur *omnem militiam cœli. 2. Reg. 21, 3* hic *fecisse malum coram Domino, sicut fecerit Manasse pater ejus, 2. Reg. 21, 20.* Denique in hac idem est sententia, f. 176. *Veros equos* intelligi, *2. Reg. 23, 11.* non sculptas equorum effigies: *Nam si de statuis hic ageretur,* ita ille, *non simpliciter diceretur, equos amovisse Josias, sed equos aureos vel aneos &c. Et materiam scriptura indicasset, ad vitandam homonymiam; quomodo vituli ab Aarone, & serpentis a Mose, & boum ac leonum a Salomone conflatorum. Nec in una statua equos a curru distinxisset, prout his verbis fecit: Et amovit equos, &c. & currus solis combussit igne. Praeterea cum statua non nisi loculum suum occupent, quorsum, equis, statuæ affixis, quique adeo illius fuissent particula & appendices, assignatum fuisse diceretur spatium inter Templi fores, & domum Nathan-melechi in Pavarim, interjectum? Omnino hæc verba designant*

plateam aliquam Templo atciguam, in qua equis soli sacratis exspattari liberum fuit. Quid quod solis imaginem idololatra potius in ipso Templo erexissent, quam in vicina platea. Sic *Bochartus*, quem omnino laudat *Job. Cyprianus in Contin. Hist. Animal. Part. I. c. 12. p. 303. ss. Goodwinus Mos. & Aar. lib. 4. c. 2. p. 318. seq. Romani in honorem solis pompas facientes equos & currus huc illuc ducebant, quod idem* (primi) *fecere Israëlitæ: unde 2. Reg. 23. 2. & Josia removit equos, quos dicaverant Reges Jehuda Soli, & currus solis combussit igne.* Quicquid sit, uti equos albi coloris soli fuisse adpictos, aut consecratos a judæis, quo lucis solaris candorem splendoremq; quodammodo referrent; sic eo ipso Slavis datam causam aliquam fuisse suspicor, consecrandi ejusdem coloris equum Svantevito suo. Præterea IV. quod ait *Saxo: In hoc equo, opinione Rugiæ Svantovitus adversum sacrorum suorum hostes bella gerere credebatur.* Hoc autem ipsum, ducti vi veritatis jam ante de Deo dixerant Ægyptii, *Exod. 14. 25. Dominus pugnat pro eis,* (filiis Israël) *contra nos.* V. Idem *Saxo: Equus mane sudore ac luto respersus videbatur.* Similia his *Corn. Tacitus Annal. lib. 12. cap. 13.* Gotarzes *apud montem, cui nomen Sambulos, vota Diis loci suscipiebat, præcipua religione Herculis; qui tempore statuto, per quietem monet sacerdotes, ut templum juxta equos venatui adornatos sistant; equi ubi pharetras telis onustas accepere, per saltus vagi, nocte demum vacuis pharetris, multo cum anhelitu redeunt. Rursus Deus quos sylvas pererraverint, nocturno visu demonstrat: reperiunturq; fusæ passim feræ. Alexander ab Alexandro Gen. Dier. lib. 2. c. 14. f. 185. edit. Lugdun. an. 1586. Præcipuæ admirationis, inquit, apud Persas colitur Hercules in monte, cui nomen Sambulos, qui per quietem sacerdotes monere dicitur, ut equos venatui sistant ornatos: qui quum per nemora & saltus diu vagati fuerint, nullo rectore nocte redeunt ad stabula vacuis pharetris, mox omnes saltus feris confossis constratos reperiunt, ita ut multo venatu incolæ ditentur. Joh. Bapt. Tuvernieur. Itin. Indic. lib. 3. c. 11. f. 265.* In der Pagode zu Bamarous ist auf dem grossen Altar, unter denen Abgöttern, ein Bildnis 5. oder 6 Schuh hoch, an deme man aber weder Arm, Füsse, oder Leib siehet: es erscheinet nichts von allen, als der Hals und Kopff, und alles das übrig ist bis auf den Altar hinunter, mit einem langen Rock bedecket, welcher sich unten herum aus einander breitet; man siehet bißweilen an dessen Hals eine kostbare Kette, oder Schnur von Gold, oder Rubinen, oder Perlen, oder Smaragden. Dieses Götzenbild war Bamnadau zu ehren, und nach dessen Bildnis gemachet, welcher sonst unter ihnen (den Indianern) eine grosse und heilige Person gewesen, dessen Nahmen sie offtmahls im Munde führen. Auf der rechten Seite des Altars siehet man auch eine Abbildung eines Thiers, oder vielmehr Chimæren, oder Unthiers, als welches theils einen Elephanten, theils ein Pferd, und theils ein Maulthier vorstellet; solches ist von dichtem Gold, und nennen sie dasselbe Gareu, leiden auch nicht, daß ein einiger Mensch, ausser denen Braminen, zu denselbigen nahe. Sie sprechen, daß dieses das Bild des Thieres sey, welches jene heilige Person, so lang sie noch auf dieser Welt gewesen, geritten, und auf demselben grosse Tagereisen verbracht, indem er ausgereiset, zu sehen, ob die Menschen ihre Schuldigkeit überall in obacht nehmen, und niemand Gewalt oder Unrecht thäten. Notes autem, ut ad *Svantevitum* redeam, quibus indiciis malus dæmon, sub hoc idolo latitans, sese veluti sorex prodierit: quod nocturno tempore evagatus, mane redierit; Est enim *princeps tenebrarum, Ephes. 6, 12.* ἐξουσία τοῦ σκότους, *potestas tenebrarum, Luc. 22, 53. Col. 1, 13.* ἐξουσία, *potestas ad agendum concessa; non* δύναμις seu *potentia & virtus agendi.* (*Gerhardus Harm. Pass. c. 4. p. 181.*) Eo pertinent, quæ tradunt de malis dæmonibus, probati satis in sua classa autores ethnici: solere nimirum eos, cum tota nocte ad libitum lascivierint, adventum exorientis solis fugiendo sollicite præcavere. Ita *Philostratus de vita Apoll. Thyanei lib. 4. c. 5. Apulej. Metam lib. 6. Lucianus in Philospec. &c.*

Noctevagi ferimur, nox clausas liberat undas,
Errat, & abjecta Cerberus ipse sera.
Luce jubent leges Lethæa ad stagna reverti,
Nos vehimur, vectum nauta recenset opus.

Propertius lib 4. Eleg. 7.

Jamque vale, torquet medios nox humida cursus,
Et me sævus equis oriens afflavit anhelis,
Dixerat, & tenues fugit ceu fumus in auras.

Anchises scil. qui noctu ab inferis elapsus, & diu cum nato Ænea colloquutus jam tum reditum parabat *Æn. 5.*

Perge age, Tartarea mecum simul omnia noctis
Musa sequi: trepidam Phaëton afflavit ab alto
Tisiphonem, &c. Val. Flacc. Arg. l. 3.

Tempus vero reditus hujusmodi, quo inferas suas sedes rursus repetere credebantur Dæmones, statuebant id magis districte circa gallicinii horas: quod inter ceteros annotavit *Philostratus in vita Apoll. Thyan. lib. 4. c. 6.* sed nec Christianos postea primoris ævi omnino incredulos habuit

buit hæc opinio, utut vel unius *Prudentii* autoritas in testimonium sufficiat.

Feruut vagantes Dæmonas
Lætos tenebris noctium,
Gallo canente exterritos,
Sparsim timere & cedere,
Invisa nam vicinitas
Lucis - - -

Cathem. od. 5. Lucis odium seu detestationem in causa ponit: & quidem, prout docet Salvator noster, *Joh. 3, 20. Omnis, qui mala agit, odit lucem, & non venit ad lucem, ne arguantur ejus opera.* Hæc collegit *Jo. Dougthejus Analect. Sacr. Exsurs 21. p. 61. seq.* add. huic Lic. *Christ. Frid Garmannus* de Miracul. Mort. lib. 2. tit. 10. n. 53. 54. p 753. seq. ubi plura. Credam etiam Satanam ideo noctu evagatum in equo Svanteviti, ut aliquo modo sibi applicaret historiam luctatoris nocturni Christi Viri dicentis ad Jacobum, *dimitte me, jam enim ascendit aurora*, de qua *Gen. 32, 24. ss.* Ast vero sicuti,

Ut jugulent homines, surgunt de nocte latrones:

Horatius lib. 1. Epist. 2. add. *Job. 24, 14.* ita certe Satan, ille noctambulo, olim & hodie. Adisis & *Fromman. de Fascinat. lib. 3. part. 7 cap. 2. p. 896. seq.* ubi de tempore fascinationis magicæ, hoc est, nocte, plura. Et *Erasmus Fransisci in Prot. c. 58 59. 60.* ubi de nocturno venatu Diaboli, vom wütenden Heer des treuen Eckards; (nobis des Dietrichs) von schädlichen nächtl. Jägerblick, und von der boßhafften Gauckel-Jagd des Satans. VI. Ait *Saxo Grammaticus: auspicia quoq; per eundem equum sumebantur.* Pariamemorat de *Lusatis Ditmarus Chron. Merseb. lib. 6 f. 65.* ubi de cultu Radegasti agit: verba ejus cap. seq. proferam. Sic & de Germanis *Tacitus lib. de Morib. Germ. c. 10. Proprium gentis equorum quoq; præsagia ac monitus experiri, aluntur iisdem nemoribus ac lucis, candidi, & nullo mortali opere contacti, quos pressos sacro curru sacerdos ac rex, vel princeps civitatis comitantur, hinnitusque ac fremitus observant. Nec ulli auspicio major fides, non solum apud plebem, sed apud proceres, apud sacerdotes. Se enim ministros Deorum illos conscios putant.* conf. *Cluverus Antiq. Germ. lib. 1. c. 36. p. 273. seq.*

§. XIX. Meminit præterea *Saxo* (42.) Vexilli, cui *Stanitia* nomen, quod Svantevito sacrum esse voluerunt, & cultu plane mirabili, aut horibili prorsus prosecuti sunt. Autor ille ita, *lib. 14. fol. 322. Oppidani portam urbis* (Arconæ) *quo minor eam attentandi facultas pateret, ingenti glebarum acervo præstruxerant, aditumq; coacta cespitum compage claudentes, tantum ex eo operæ fiducia contrahebant, ut turrim, quæ supra portam sita fuerat, signis tantum aquilisque protegerent. Inter quas erat Stanitia magnitudine ac opere insignis, cui tantum venerationis a populo Rugiano tributum est, quantum omnium pene Deorum majestas obtinuit. Eam præ se ferentes in humana divinaque grassandi potestatem habebant, nec quicquam eis, quod libitum foret, illicitum habebatur: populari urbes, aras demoliri, fas ac nefas in æquo ponere, cunctosque Rugiæ penates, aut ruinis aut incendiis evertere potuissent, tantumq; superstitioni indultum est, ut exigui panni autoritas regiæ potestatis vires transcenderet: Plectentes signo perinde ac divino gestamini honorem habebant, offitia damna, injurias obsequiis expendentes.* Quod attinet ad vocem *Stanitia*, quam & proverbio non immerito dixeris Helenam, pro qua digladiantur, notat *Stephanus Johannes Stephanius in Not. Uber. ad h. l. p. 246. Ad oram veteris codicis appositum fuisse,* Stuatira: *Sed neutrum recte,* ita ille pergit: *forte legendum erit: inter quas erat Svanteviti, sub rudi aquila; ita observante & monente Excellentissimo viro, & multarum antiquitatum peritissimo, D. Henrico Ernstio, collega & amico meo conjunctissimo.* Hactenus *Stephanius.* Putaverim retinendam omnino esse vocem *Stanitia*: vocabulum enim Slavicum est: Bohemis ac Polonis adhuc frequentissimum, Stan, & dimin. Stanek id est, *tentorium, papilio,* it. *ordo*, ein Gezelt, it. Stand, a verbo staun, Sorab. sive Stanic, Polon. id est, *surgo, erigo, sisto*, in Imperat. stan, *surge, exsurge,* stehe auf. Igitur a stan, vel stanek, tentorium, *Stanitia, per paragogen vel antistæchon,* k in t, (quod sæpe ut c, legitur) transmutato; sic autem dictum vexillum a Slavis est, quod aut juxta, vel super tentoria figeretur: aut *Synecdochice*, quod esset præcipua pars tentorii castrensis, vel tentorium atque papilio ipsius idoli Svanteviti. Etiam Germanis Standart, equestris militiæ insigne, labarum turmæ equestris, a Stand, quod est a stehen, stare, vel Goth. stanta, sistere, quod sit quasi signum statarium. Denique a Stan, Slav. nom. propr. *Stanislaus* nobis Stenzel, de quo alibi.

§. XX. Sequitur *vexilli* Svanteviticì *causa, & æstimium.* Unde utrumque fuerit, Quod causam concernit, sive quamobrem signum peculiare, (*singulare simulacri signum* vocat *Saxo, lib. 14. f. 323.*) Svantevito Slavi dedicarint; non quidem pompæ saltem, & ostentationis ergo factum esse crediderim, aut quod satellites trecenti, totidemque equi ipsi militaverint, quibus de *ante § 17.* Videtur enim res altius quærenda: nimirum Satan, ut jam sæpius probavimus, quo magis misellos homines a Deo abstraheret, ad imitandum ecclesiæ ritus & ceremonias, more veteratoris totus

ſe compoſuerat: audiverat autem dixiſſe Moſen, יהוה נסי *Dominus ſignum meum*, der HErr mein Panier, quibus nominibus altare exſtructum vocarit, *Exod. 17, 15.* perceperat dixiſſe etiam Davidem, imo & Eccleſiam, dicere, *Dediſti* (Deus) *metuentibus te* נס *nes, vexillum, ut elevet ſe propter veritatem, Selah,* aut *B. Luthero* interprere, du haſt aber doch ein Zeichen (Panier) gegeben denen, die dich fürchten, welches ſie aufwarffen, und ſie ſicher machte, Sela! quamobrem hæc facta dictaque veterum peſſime depravaturus *Stanitiam*, (ſeu Slavice Stanek,) Svantevito, ſive ſibimet potius comparandam curavit: qua comparata & publice recepta, tandem dolo malo ſuos inſtituit, ut de iſto vexillo non minus gloriarentur, quam pii veteres & Chriſtiani de ſuo יהוה נסי Dominus vexillum meum. Porro, quod eſt alrerum, æmulatione prava effecit, ut probata autoritate Stanitiæ, fas eſſe ſui crederent, in quemcunque locum ipſa perferretur, omnia ruinis & incendiis evertere. Dicitur enim in hiſtoria, quæ anſam dederat Moſi altare conſtruendi, & vocandi illud יהוה נסי: *Et debilitavit* (ויחלש) *Joſua Amalec, & populum ejus in ore gladii. Dixit autem Dominus ad Moſen: ſcribe hoc ob monimentum in libro, & trade auribus Joſuæ, delebo enim memoriam Amalec ſub cælo.* Ex hoc capite puto detortum jus, poteſtasque graſſandi in omnia, militum *Stanitiam* præferentium. Verum enimvero hinc ſigna etiam *apud Romanos* inſtar numinis ſunt habita: vid. *Lipſius Comment. in Tacit. Annal. lib. 2. p. 88. Seldenus de Jure Nat. & Gent. lib. 2. c. 7. p. 219.* Hinc & *Dani* veteres vexillum ſuum Dannebroge vocatum, cælo decidiſſe dixerunt, tempore Waldemari II. Regis, cum adverſus Livonos, adhuc gentiles, in armis eſſet, quibus ad fidem Chriſtianam convertere eos, omni ſtudio contenderet; ſcribunt autem, vexillum iſtud in infelici prælio commiſſo cum Dithmarſis, circa annum Chriſti 1500. fuiſſe amiſſum atque deperditum: *Stephanius ad Saxon. h. l. & Cl. D. Becmannus Syntagm. Dignit. Pars. I. Diſſert. 7. c. 3. p. 748.* Nec inferioris apud Pontificios quondam æſtimii fuit *Mauritii vexillum*, quo de vid. *Chron Saxon. f. 153. 310. 381. 382. 490. edit. Witteberg. anno 1589.* Denique, quod ait *Saxo*, *Rugianos fiducia operis ſui, turrim ſignis tantum aquilisq; protegiſſe;* Hoc ipſum ex ſimili ratione eos ſentiam feciſſe, qua *Jebuſai* tale quid fecerunt, quo de legatur *2. Sam. 5, 6. & B. Lutherus in gloſſa ibidem.* Videtur etiam poſſe ex his verbis colligi, inſigne vexilli Stanitiæ, *aquilam fuiſſe*: licet aliis argumentis deſtitutus, nihil affirmo. Certum tamen, quam quod certiſſimum eſt, *Deorum Dearumve* imagines quaſdam vexilla Slavorum exhibuiſſe, teſtibus *Ditmaro*, & *Fabricio*: Confer. *Jo. Dougthejus Analect. Sacror. Excurſ. 54 p. 153. ſs.*

§. XXI. Obſerv. (6) *Svanteviti deſtructio*: & quidem (1) apud *Rugianos*. Geminam autem idoli everſionem bene memorat *Nicolaus Mareſcalcus Annal. Herul. & Vandal. lib. c. 9.* primam enim factam eſſe a Carolo M. Imp. & ſecundam a Waldemaro Rege Danorum, docent nos ipſius verba, ſupra a nobis recitata §. 17. Utut vero non negaverim, Slavos-Rugianos Chriſtianiſmum profeſſos eſſe ſvaſu Carbli M. quod & *Saxo* & *Dubravius* ſupra citati § 5. teſtimoniis confirmant: etſi *Helmoldus* ad Ludovici Imp. tempora referat, *Chron. Slav. lib. 1. cap. 6.* ſed cum hodie nobis non adſit priſtini Idoli figura, nec conſtet, utrum prorſus convenerit cum Svantevito, in cultu, autoritate, rebusque aliis: eapropter de Svanteviti ſic inſpecie dicti ſaltem excidio ultimo, ſive ſecundo, ut alii volunt, nunc dicendum nobis reſtat. Neglexerat vero ſuo tempore idoli everſionem atque vaſtationem, cum evertere atque delere omnino poſſet, Ericus III. Daniæ Rex: qua de re ita *Saxo, Hiſt. Dan. lib. 14. f. 248. ſeq. Ericus contracta adverſum Rugiam, claſſe, quo gnavius bella conficeret, maritima Danorum expeditioni primus equos adjecit, quaternos ſingulis navigiis mandatis: eumq; morem diligens poſteritatis cura ſervavit. Claſſis eo numero digeſta, mille & centum navigiis frequens reperta eſt. Quibus Dani ad Rugiam appulſi, urbem Archon adverſum ſe valido præſidio firmatam inveniunt, &c. Igitur Archonenſes cum nec vires conſerendi belli haberent, neque locum ad contrahenda auxilia ſuppetere cernerent, neceſſitate victi, ſalutem & in Chriſtiana ſacra tranſitionem pacti, ſtatua, quam venerabantur, retenta, Danis ſe tradunt. Erat enim ſimulacrum urbi præcipua civium religione cultum, crebrisq; finitimorum officiis celebratum, ſed falſo Sacri Viti vocabulo inſignitum. Quo aſſervato, oppidani veterem ſacrorum morem penitus abrogari paſſi non ſunt. Primum itaque ſolenni ritu prolui juſſi, ſtagnum majore pellendæ ſitis, quam initiandæ religionis ardore petentes ſub ſpecie ſacrorum feſſa obſidione corpora refecerunt. Datur Archonenſibus pariter rerum divinarum antiſtes, qui & eis cultioris vitæ formam perſcriberet, & novæ religionis rudimenta contraderet. Sed poſt abſceſſum Erici, cum antiſtite pulſa religio; ſiquidem Archonenſes abjecta obſidum charitate, priſtinum ſtatuæ cultum repetentes, qua fide divinum ſuſceperunt, prodiderunt.* Itaque melius rem egit, adjutus opera Caſimiri & Bugislai Ducum Pomeranorum, & Pribislai Ducis Obotritorum, *Helmold Chron. Slav. lib. 3. c. 12.* *Waldemarus I.* nam is motus

tus multis belli caufis, varias Rugiæ partes adortus eft; *cum vero ubique præda, & nusquam pugnæ materiam reperiſſet, Arkon obſidione tentavit. Hujus enim urbis non magis munimenta, quam ritus evertere cupiens, univerſa Rugia profanos cultus ejus excidio deleri poſſe arbitrabatur. Neq; dubium habebat, quin exſtante ſimulacro facilius gentis mœnia, quam ſacrilegia domarentur. Poſt dies aliquot, poſtquam Rex urbem igne ac oppugnatione afflixiſſet, ſequuta deditio eſt.* *Saxo* iterum ita lib. 14. f 324. *Rex oppidanos in fidem hac lege recepit, ut ſimulacro cum omni ſacra pecunia tradito, captivos Chriſtianos ergaſtulo liberatos abſque redemptione dimitterent, omniaque vera religionis momenta Danico ritu celebranda, ſuſciperent. Quin etiam ut agros ac latifundia Deorum in ſacerdotum uſus converterent, ſeque quoties res poſceret Danicæ expeditionis comites exhiberent, nec unquam accerſiti, Regis militiam proſequi ſuperſederent. Præterea annuatim ex ſingulis boum jugis quadragenos argenteos tributi nomine penderent, totidemque obſides in earum conditionum firmamentum præſtarent.*

§. XXII. *Poſtero die Esberus ac Suno, jubente Rege, ſimulacrum everſuri, quod ſine ferri miniſterio convelli nequibat, aulæi, quibus ſacellum tegebatur, abſtractis famulos ſuccidendi officium arripere juſſos, attentius monere cuperunt, ut adverſum tantæ molis ruinam cautius ſe gererent, ne ejus pondere oppreſſi, infeſto numini pœnas luere putarentur. Interea fanum ingens, oppidanorum frequentia circumſtabat. Svantovithum talium injuriarum autores, infeſtis numinis ſui viribus inſecuturum ſperantium. Jamque ſtatua extrema tibiarum parte præciſa, propinquo parieti ſupina incidit. Cujus extrahendæ gratia Suno miniſtros ad ejusdem parietis dejectionem hortatus cavere juſſit, ne ſuccidendi aviditate pericula ſua parum diſpicerent, neu ſe labenti ſtatuæ per incuriam proterendos objicerent. Ruinam ſimulacri non ſine fragore humus excepit. Præterea frequens ædem purpura circumpendebat, nitore quidem prædita, ſed ſitu tam putris, ut tactum ferre non poſſet. Nec ſylveſtrium beſtiarum inuſitata cornua defuere, non minus ſuapte natura, quam cultu miranda Dæmon in furvi animalis figura penetralibus excedere viſus, ſubito ſe circumſtantium luminibus abſtulit.*

§ XXIII. *Igitur oppidani ſimulacro urbe egerendo funes injicere juſſi, cum id priſtinæ religionis metu per ſeipſos exequi non auderent, captivis exterisq; quæſtum in urbe petentibus, ut illud ejicerent, imperabant ignobilium hominum capita divinæ iræ potiſſimum objectanda ducentes. Quippe domeſtici numinis majeſtatem, quam tanto cultu proſequi conſueverant, graves e veſtigio pœnas a ſuis violatoribus exacturam putabant. Tum vero variæ incolarum voces exaudiebantur, aliis Dei ſui injurias lamento, aliis riſu proſequentibus. Nec dubium, quin ingens prudentiori oppidanorum parti rubor inceſſerit, ſimplicitatem ſuam tot annis tam ſtolido cultu deluſam cernenti. Pertractum in caſtra* (Danorum) *ſimulacrum, admirantis exercitus concurſus excepit. Nec prius ſibi principes ſpectandi licentiam indulſerunt, quam plebem viſendi ſatietas amoviſſet. Reliquum diei in obſidibus, qui pridie remanſerant, accipiendis eraductum eſt. Sed & ſcriba principum in urbem mittuntur, qui ſacerdotali miniſterio rudem religionis populum Chriſtianis ſacris aſſvefacerent, ejusque ſacrilegis ſenſibus ſanctitatis diſciplinam ingenerarent. Veſpera appetente omnes, qui culinis præerant, ſimulacrum attentatum ſecuribus in exigua fruſta aptosque foculo ſtipites redegerunt. Crediderim tunc Rugianos priſtina piguiſſe cultura, cum patrium avitumque numen, quod maxima religione celebrare ſolebant, igni deformiter applicatum concoquendis hoſtium alimentis famulari conſpicerent. Poſthac noſtri pariter & ſanum cremandum, & baſilicam lignis machinamentorum inædificandam curabant, belli inſtrumenta pacis domicilio permutantes. Itaque quod obterendis hoſtium corporibus excogitaverant, ſalvandis eorum ſpiritibus impendebant. Dies quoq;, quo theſaurus Svantevitho votorum nomine conſecratus a Rugianis traderetur, præfigitur. Veſpera tertia Regi ſeptem æqualis magnitudinis area, conſecrata Deorum numini pecunia referta a Rugianis allata ſunt. His peractis remittendæ expeditionis decretum vulgatur.* Hactenus *Saxo.*

§. XXIV. Verumenimvero *Helmoldus* hic etiam audiendus, qui rem omnem hiſce brevibus complexus eſt, *Chron. Slav. lib. 3. c. 12. In tempore illo congregavit Waldemarus, Rex Danorum, exercitum grandem & naves multas, ut iret in terram Rugianorum, ad ſubjugandum eam ſibi. Et adjuverunt eum Kazemarus & Bugezlauus principes Pomeranorum, & Pribizlavus princeps Obotritorum, eo quod mandaſſet Dux* (Henricus Leo) *Slavis ferre auxilium regi Danorum, ubicunque forte manum admoviſſet ſubjugandis exteris nationibus. Proſperatum eſt ergo opus in manibus Regis Danorum, & obtinuit terram Rugianorum, in manu potente, & dederunt ei pro ſui redemptione, quicquid Rex impoſuiſſet. Et fecit produci ſimulacrum illud antiquiſſimum Zoantevith, quod colebatur ab omni natione Slavorum, & juſſit mitti funem in collum ejus, & trahi per medium exercitum in oculis Slavorum, & fruſtatim conciſum in ignem mitti. Et deſtruxit fanum cum omni religione ſua, & ærarium locuples diripuit. Et præcepit, ut diſcederent ab erroribus ſuis, in quibus nati fuerant, & aſſumerent cul-*

cultum veri Dei. Et dedit sumptus in ædificia Ecclesiarum, & erecta sunt duodecim ecclesiæ in terra Rugianorum & constituti sunt sacerdotes, qui gererent populi curam, in his, quæ Dei sunt. Et affuerunt illic pontifices Absolon de Roschilde, & Berno de Magnopoli. Hi adjuverunt manus Regis cum omni diligentia, ut fundaretur cultus domus Dei nostri in natione prava atque perversa. Erat autem tunc temporis Princeps Rugianorum, vir nobilis Jaremarus, Tetiszlavi Regis Rugiæ frater, qui audita vera Dei cultura & fide catholica, alacriter ad baptisma convolavit, præcipiens etiam omnibus suis, se cum sacro baptismate renovari. Ipse vero factus christianus, tam in fide firmus, tam in prædicatione erat stabilis, ut secundum Paulum, jam a Christo vocatum videres, qui fungens vice Apostoli, gentem rudem & beluina rabie sævientem, partim prædicatione assidua, partim minis, ab innata sibi feritate ad nova conversationis religionem convertebat. Acta hæc sunt sub *Tetiszlao Rege Rugiæ*, Anno Christi M C LXVIII. quo Saxones civilia bella gerebant, *Saxo lib. 14 f. 326. Helmoldus Chron. Slav. lib. 2. c. 13. Chytræus Saxon. lib. 1. f. 11.*

§. XXV. (2) *Apud Sorabos-Misnenses & Lusatios.* Dubio procul Sorabi, & quidem Misniæ, cultum Svanteviti exuere primo cœperunt temporibus Caroli M. Imp. Ita mecum sentit etiam *Christianus Heckelius Chron.* Bischofswerd. *c. 2. p. 3. & 4.* refert enim *Hepidanus Cœnobita S. Galli in Annalibus suis brevibus: Anno 783. Rex Carolus Mersburgi resedit. Goldast, Rer. Alam. Tom I, f. 7.* Et *Regino: Carolus M. anno 808. contra Bohemos castrum ædificat Dresdam ad Albim, & contra Sorabos Vandalos ne Thuringiam vastarent, Numburgum ad Salam. Calvisius Op. Chron. p 747.* proinde vero consentaneum, multos Sorabos Misniæ, relictis castris Svanteviti, Christianos tunc factos fuisse: utpote, quos ideo dignos putaverit pius Imperator, ut urbes eorum aggere & mœnibus muniret, & illic consisteret. Continuavit conversionem Imp *Henricus I.* sive *Auceps*, imprimis circa ann. 927. quo capta & excisa est urbs Soraborum *Grunavv. Calvisius Chron. p. 805. Peiferus Grimmam* vocat, *Rer. Lips. lib. 1. p. 91.* Huc etiam ita *Helmoldus Chron. Slav. lib 1. c. 8. Henricus Rex Boëmos & Sorabos ab aliis regibus edomitos, & ceteros Slavorum populos, uno grandi prælio ita percussit, ut ceteri, qui perpauci remanserant, & Regi tributum, & Deo Christianitatem ultro promitterent.* Anno sequenti 928. idem *Henricus* contra *Sorabos Lusatiæ*, & Slavos alios urbem Misenam ad Albim ædificat: Ab isthoc vero anno primordia quidem suscepti Christianismi a Sorabis Lusatiæ facienda arbitror: successit enim Henrico I. filius, a quo Misnensis ecclesia, sive Episcopa, ex testamento Patris, mediis imperii ipsius annis fundata, & acceptis literis pontificis Johannis XIII. an. 968. (al. 958. sed falso) perfecta est: vid. *Fabricius Annal. Urb. Misn. Helmoldus Chron. Slav. lib. 1, c. 10. Albinus Meisn. Chron. tit. 22, p. 556.* Huic enim Episcopatui tunc *Lusatia Utraque* inserta est. Inde igitur colligo, partem populi Sorabici Lusatiæ Utriusque jam tempore Henrici I. Imp. *a cultu Svanteviti* aliorumve Deorum recessisse: universam autem gentem conversam, & Svantevitum abolitum esse sub Ottone I. antequam is (anno 962.) in Italiam abiret: quorsum iterum ita *Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. c. 9. Rebus rite peractis in Dania,* (ao. 952.) *fortissimus Otto Rex convertit exercitum ad subjugandos Slavorum rebelles. Quos pater ejus uno grandi bello domuerat, ipse tanta deinceps virtute constrinxit: ut tributum & Christianitatem, pro vita simul & patria, libenter offerrent victori, baptizatusque est totus gentilium populus. Ecclesiæ in Slavonia tunc primum constructæ.* Porro anno M XII. (alii habent an. 1013.) *Sorabi* denuo, una cum ceteris Slavis abjurata religione Christiana, ad sua idola, & *Svantevitum* redierunt: *Helmoldus lib. 1. c. 16. Omnes Slavi, qui inter Albiam & Oderam habitant, per annos septuaginta & amplius Christianitatem coluerunt, omni scilicet tempore Ottonum;* (Sed sub Henrico II. Imp. se absciderunt a corpore Christi & ecclesiæ, cui ante conjuncti fuerant. Igitur cum Henrici II Imp. (vid. supra verba *Alberici §. 18. num. 8*) Tertiique cura, tumque Bennonis Episcopi Misnensis opera Sorabi denuo ab idolo Svanteviti abstracti sunt *Autor Legendæ* de Vita & miraculis Bennonis, ap. *Jacobum Ticinum in Epit. Hist. Rosenthal cap. 1 p 31. Acri odio Sorabi ferebantur in Christicolas, inita adversum eos, ubi ubi persequendos, conspiratione. Quod posteaquam cum angore animi innotuisset Divo Bennoni, se positis aliis negotiis omnibus, in hanc duntaxat curam pro virili incubuit, quo excæcatos hosce mortales tam periculoso errore quamprimum eximeret; ne igitur conceptum opus expeditiori methodo effectum daret, benignissima compassione misellos sibi aggrediendos ratus est. Ita enim comparatam noverat gentem isthanc, ut violentia, interminationibusque flecti nescia humanitate solum & clementia inclinaretur: nam quantumvis Henricus III. Romanorum Rex annis superioribus armorum strepitu Christi profiteri nomen, Christianaque amplexari dogmata eos compulisset; brevi tamen a discessu ejus intercapedine temporis, in errores pristinos relapsi, eoque ipso effecti sunt deteriores. Alia ergo via tentandos arbitratus Divus Benno, doctrina ac institutionis suavitate, multos eorundem ad rectum salutis tramitem direxit: magna*

ani-

animarum præda juratum humani generis hostem Svvantevvitumq; idolorum principem despoliando; cœlestibus deliciis afferens illos, qui alioquin Tartareis fuissent suppliciis mancipandi. M. Martinus Heidenreich *in Vita Bennonis cap. 14. p. 11.* Quæ conversio postrema ad annum Christi 1066. & sequentes, temporaque Henrici IV. Imp. referenda est. Nam Anno 1066. Benno præsul electus est Misnensis: obiit autem 16. cal. Julii, anno 1106. cum annos XCVI. vivendo fecisset.

§. XXVI. Denique (3) apud *Bohemos. Dubravius Hist. Bohem. lib. 1. p. 53. Diu superstitio & cultus Svantoviti, simulacri etiam inter Bohemos viguit: donec Divus Wenceslaus principem Bohemiæ agens, impetratis ab Othone Cæsare Divi Viti reliquiis, sanctum Virum, Idolo profano abolito, venerandum Bohemis exhibuit. Sed ne sic quidem memoriam Svantoviti delere ex mente Bohemorum quivit; quippe nunc quoq; nullam magis solemnem Bohemi salutationem habent, quam eam, quæ fit sub Viti nomine: excepturi enim vel hospitem, vel amicum, vel intimum quemquam peregre advenientem,* Vitei, Vitei, *ingeminant; sospitati, quasi a Svatovito concessa, ita congratulantes, quia forte ita evenit, ut peste circumvicinos increbescente, ipsi duntaxat, qui Svatovitum colebant, a contagio integri & incolumes permanserint.* Hæc *Dubravius:* sed quæ ille in testimonium suæ narrationis de voce atque etymo Witey, differit, & a *Stranskio,* (vid. supra *Sect. 1. cap. 1. num. 3.*) *Schedio,* aliisque repetuntur nos discussimus *lib. 2. Orig. Lingv. Sorab. cap. 7. p. 837. seq.*

CAPUT II.

De

Radegasto, seu Marte Saraborum Slavorumque, ac altero supremo Deo.

§. I.

INter nomina illa Dei, quæ vulgo attributa externa vocamus, ultimum non obtioet locum, *Justitia,* qua Deus summe justus, imo ipsa Justitia dicitur. Est vero, ut alias distinctiones prætereain, Deus aut erga se, aut erga creaturas justus: erga se justus est, quia tribuit sibi ipsi atque a creaturis etiam sibi tribui jubet summam illam gloriam, quæ ipsi ut summo Enti ac summo booo debetur. *Esa. 42, 8.* Erga creaturas justus est, cum dispositive, quatenus omnes actiones, omnia opera sua ad extra, juxta normam æquitatis, & justitiæ disponit: estque justissimus totius universi gubernator ac dominus: tum distributive, quatenus unicuique creaturæ reddit, secundum opus suum. Porro justitia ejus, qua distributive se exerit, vel remunerativa est, qua bonos præmiis afficit: vel punitiva, qua malos pœnis affligit. *D. Gerhard. Exeges. Loc. II. sect. 12. §. 229. f. 319.*

§. II. Sed pœnas etiam tres primarias sive capitales vocant, quæ mala communia, (Land-Plagen) vulgo audiunt, quod bonos simul & malos affligant, suntque ea: λοιμὸς, λιμὸς, πόλεμος, id est, *pestis, annona caritas, bellum. 2. Sam. 24, 13.* Bellum reliquarum duarum mater, fons & scaturigo est: *pestis,* malum magnum: *annona caritas,* malum majus: & *bellum,* malum maximum.

§. III. Cum autem *Bellum,* quo de nunc præprimis, a justo Deo immittatur ob peccata hominum, qualia quindecim in Sacris Literis commemorantur. *Mollerus Num. Sacr. §. 63. p. 22. edit. Lips. an. 1669.* Idcirco justi etiam atque boni *Imperatoris* munia Deo attribui solent: Dicitur enim Deus *Vir belli,* der rechte Kriegs-Mann, *Exod. 15, 3. Princeps exercitus Domini, Jos. 5, 14.* יהוה צבאור *Dominus Zebaoth, 1. Sam. 1, 3.* vel צבאים *Zebaim,* id est, *exercitus, Psal. 103, 21* confer. de hac phrasi *Walther. Spong. Mos. ad Gen. 2, 1. p. 102. seqq.* Dicitur etiam de Deo, quod *portas hostium ipse subverteat, Judic. 5, 8.* quod *ponat terminum pacem Psal. 147, 14.* paucis: de præsentia Dei *in castris* legas *Deut. 23, 14.* de præsentia *in acie, & conflictu* cum hostibus, *2. Sam. 5, 24. 2. Paral. 32, 8.* de præsentia *in obsidione,* & *expugnatione* urbium, *Josua. 6, 2. c. 8, 1. Psal. 18, 29. Psal. 60, 11.* de præsentia in aperiendis viarum & portarum claustris, *Deut. 9, 3. Esa. 35, 2.* in obeundis vigiliis, *Exod. 13, 21. Zach. 2. 5.* in largieoda victoria, *Deut. 7, 23. Judic. 20, 28. 1. Reg. 20, 13. 2. Reg. 13, 17.* confer. *Gerhard. Loc. de Magistrat. Polit. sect. 6. membr. 8. §. 370. Tom. VI Locor. f. 416. seqq.*

§. IV. Itaque Slavi, Sorabique, istis aliisve similibus publica fama, traditioneque acceptis, vel ipsa natura suffragante moti, cum Deum summum, cui hæc competerent, cœlestia tantum curare crederent, *Radegastum* quendam confioxerunt, qui ut belli præses atque imperator exercitus publice seorsimque ab omnibus sit invocandus ac adorandus.

§. V. Hinc observ. (1) *Nomen Radegasti.* Varie illud ipsum ac modo dissimili a multis scribitur, quoniam lingva & pronunciatione non omnes conveniunt; atque Idolum Slavicum cum *Rodegasto* rege Gothorum confunduot. Nimirum apud *Zosimum lib. 5. in Arcadio & Honorio f. 803.* & in *Olympiodori* Excerptis exprimitur Ῥοδο-γαϊσός:

γάϊσος, f 853. edit. Sylburg. apud *Prosper. Aquitan. in Chron. ad A. C. 402. & ad ann. C. 407.* apud *Orosium*, & *Abrahamum Bucholcerum* in Indice Chronologico, ad A.C. 405. *Abb. Urspergens. pag. 125. Rhadagaisus:* apud *Isidorum Hispalens. & Freculphum* Episcopum *Chron. lib. 5. c. 5. Radagaisus:* apud *Ditmarum Chron. Merseburg. lib. 6. f. 65 Riedegast:* apud *Helmoldum Chron. Slav. lib. 1. c. 2. Redegast, lib. 1. c. 23. Radigastus, & c. 52. Radigast:* apud *Baugerum* in not. ad eundem p. 126. & *Masium* tr. de Diis Obotritis, *Radegastus: in Chron. Saxon. ad an. 1133. Ridegast:* apud *Albertum Cranzium Vandal. lib. 3. c. 4. & 37. Radegast:* apud *Nicolaum Marescalcum in Annal. Herul. & Vandalor. lib. 1. c. 4. Rhadagasus:* apud *Emserum* in Vita Bennonis, *c. 8. Radgost:* apud *Nicol. Petrejum de Cimbr & Gothor. Orig. lib. 2. p. 93. Radegastus:* apud *Fabricium Orig. Saxon. lib. 2. f. 159. Radagastus:* apud *Schneiderum Chron. Lips. lib. 4. p. 141. Radigast:* apud *Johannem Saubertum* de sacrificiis *c. 5. Radegast & Redegast: & c. 22. p. 552. Radegisius.*

§. VI. Observ. (2.) *Etymon Radegasti.* Nomen *Radegasti* derivaturis perplacet nonnullis non tam etymon, quam originem potius idoli tradere; nam a *Radegasto* sive *Rhadagaiso*, rege Gothorum Vandalorumque (i. e. Germanorum) bellicosissimo, communiter illud arcessunt. *Petrus Albinus Chron. Misn. tit. XI. p 299.* Etliche halten dafür, Radegast sey ein Wendischer (rectius der Wandalen) König gewesen, welchen sie hernach zu ehren und anzubeten angenommen. Denn solches bey den Heyden nicht unbräuchlich gewesen, daß sie ihre Obrigkeit, so ihnen für andern viel gutes gethan, sie etwan aus einer grossen Noth errettet, oder sonsten sich wohl um die Unterthanen verdienet, nach ihren Todt als Götter geehret: Der Nahme aber ist ohnezweiffel deutsch, wie man derselben Composition mehr hat. *Henricus Bangertus not. ad Helmold. Chron. Slav. lib. 1. c. 52. p. 176.* Radegastus *celebre Obotritorum numen, &c. nomen illi a Radegasto, rege quondam Obotritorum bellicosissimo, inditum fuisse putatur. Hunc enim cum post res magnas feliciter gestas & praeclara edita facinora, in praelio occubuisset, pro numine colere caeperunt.* Et p. 127. Radegastus, *ut illud de nomine adjiciamus, Graecis* Ροδαγάισος, *ut Zosim.* lib. 5. *in Arcadio & Honorio, & in Olympiodori Excerptis Latinis nonnullis Radagastus appellatur:* ut *Isidoro Hispalensi* Chron. Goth. aera pag. 437. *Ereculpho* Episcopo Chron. T. II. lib. 5. c. 5. **Gast**, vox nostra, non ut hodie *hospitem*, sed quemvis hominem ad omnia promtum & habilem significabat. Multae hinc apud veteres appellationes, cum hac voce compositae. Inter Auctores Legis Salicae, apud *Basilium Joann. Herold.* occurrunt *Rodogast, Salogast, Windogast*, & *Wisogast. Carolus M.* praefat. *Capitulorum*, quae ad Legem Longobardorum addenda, scribit, Ducibus, Comitibus, & Castaldiis. Leg. Franc. l. 4. Alias voces hinc factas collegit *Meibomius* not in *Witichind* p. 42 Similiter *Thomas Reinesius* de Deo Endovellico. p. 12. *Radagaisum Scytham, qui a Gothorum quodam corpore Rex electus in Pannoniis, adsumtis Hunnorum, Vandalorum copiis cum ducentis millibus Italiam inundaverat, circa A. C. 400. ut est ap. Jornandem & J. Magnum lib. 18. c. 7. Vandali Obotriti superstitione sua in Deum refinxere nomine Radegast, cujus simulacrum in urbe Rethero venerabantur, teste Kranzio lib. 2. Vandal. c. 22. & 25. lib. 3 cap. 4. Metropol. c. 43.* sed bene *D. Gothofred. Masius* Schediasm. *de Diis Obotritis, & praecip. de Radegast. cap. 3.* dubiam variantemque de rege Radegasto esse sententiam Autorum, monet: cujus haec verba sunt: *Id obiter notamus, discrepantes esse Auctorum de* Radegasto *sententias, alii Gothorum Regem fuisse narrant, alii vero Vandalorum, vel potius Obotritorum Principem, qui Gothorum Sarmatarumq; auxiliis instructus tantam expeditionem susceperit.* (*Radogaisus* ex transrhenanis Celticis Germanicisque nationibus collectis hominum quadringentis millibus. *Zosimus* lib. 5. pag. 803.) *De interitu etiam Radegasti diversa scribunt; alii in praelio fortiter pugnantem cecidisse, allii in fuga captum misereque trucidatum a Romanis memoria prodiderunt. Quicquid autem de eo videatur, ad nostrum quidem institutum parum facit: utrobique illud constat, Radegastum ingenti animo Virum, magnaque apud suos & exteros auctoritate fuisse: unde etiam mortem ejus acerbe vindicandam Vandali rati, duce Carolo rege, novam ingentemque expeditionem 400000. equitum peditum qua in Italiam parabant, quam tamen in Galliam & Hispaniam deinceps susceperunt, uti videre est apud Isidor. Hispalens.* Chron. Goth. aera. 443. *Sigon. de occident. Imp. lib. 10. an. 404. 405. In vetusto quodam Chronico Germanice scripto, hac de rege* Radegasto *verba invenio:* Wie denn auch ihre (der Obetriten) Vorfahren, und sonderlich Radegast der Obetriten und Herulorum König zur Zeit Stiliconis A. C. 407. nebst andern in Italien mit grossen Volck gezogen, allda gewaltig obgesieget, auch nachgehends Africam und Hispanien bezwungen. *Quod tamen unde hauserit Auctor, equidem ignoro. Certe, qui expeditionis hujus mentionem injiciunt, Radedastum vel in praelio pugnantem cecidisse, vel non diu post superstitem memorant* (captum esse in fuga, & cum liberis obtruncatum, scribit ex *Zosimo Calvisius* Chronol. an. 405. p 578. & ex *Orosio Bucholzerus* Indic. Chronolog. h. a.) *quod autem de Africa & Hispania subacta, tradit Auctor,*

Duce

Duco Alarico post necem Radegasti contigisse accepimus: tunc enim Alaricus immensis Gothorum copiis stipatus Galliam petiit, a Stilicone vero insidiose invasus est: quapropter (*Zosimus* lib. 5. in fin. dicit, Honorium Imp. negasse Alarico postulata sua; unde hic iratus Romam obsederit. &c. Historiam a. obsessionis narrat idem lib. 6) *in furorem rabiemquem conversus Italiam ferro & igne vastavit: Romam biennio obsidione cinxit, & tandem A.C. 410. cepit, Inde Gothi per Campaniam, Lucaniam, Brutiamque simili strage progressi, Rhegium pervenerunt, iter in Siciliam meditantes. Sed & Alarico subita morte intercempto Gothi Romam reversi, quicquid reliquum erat, ad excitium vastitatemque vocarunt: Non uno igitur duce a Gothis Vandalisque gesta sunt, quæ Auctor Chronici soli Radegasto tribuere videtur. Hunc vero Radegastum propter eximiam virtutem & heroica facta post obitum inter cælites constitutum, divinoq; honore affectum memorant, erecta in honorem ejus statua aurea, cui Radegasti nomen impositum, & oraculi celebritas accessit. Verum ut illud dicam, quod res est*; qui ita sentiunt, nominis potius, quam temporis rationem habent, & Idoli hujus cultum duratione nimis brevi circumscribunt. Fuisse heroa quendam fortissimum, qui originem idolo nomenque dederit, non equidem inficior; at hunc fuisse *Radigastum*, cujus seculo demum V. injicitur mentio, dictu quam probatu est facilius; sensit hoc *Clariss. Bangertus*, hinc in notis ad *Helmold. Chron. lib. 1 c.52. Siquis*, inquit, *idolum Rege fuisse antiquius & hunc ab illo denominatum esse dixerit, non multum refragabor. Itaq; & plures olim extitisse Hercules accepimus, sic plures etiam Radegastos fuisse existimo: quorum bellicosissimum Vandali pro numine venerari cœperint. Etenim, ut apud Romanos & Græcos frequens erat virorum fortium apotheosis; sic eundem apud Germanos morem obtinuisse, constat. Habuere suum Romani Herculem; sed & suum Germani habuere: ut innata huic genti fortitudo animi, sic neminem magis divino honore dignum putabat, quam qui in prælio rem strenue gessisset. Hinc plures apud Germanos Dii nati, & a cæca gente religiose culti; primum enim statuas & imagines in honorem eorum, vel sub dio, vel in templis collocabant: ut non nisi veneratio quædam civilis & defuncti memoria quæri videretur: simulac vero annorum series vetustatis famam heroibus istis conciliaret, repente in concilio cælestium collocati fuerunt. Mox flamines & sacerdotes idolo præfecti, qui vel fraudulosa, vel Diaboli ope adjuti responsa precantibus dedere. Quisquis ergo tandem fuerit Radegastus, dubium certe non est, quin Vir fortis & strenuus miles fuerit, eaque propter inter Deos relatus superstitiosa gentis veneratione cultus sit: quando autem cœperit iste cultus, definire non licet: attamen ante seculum a Christo nato V. cœpisse sentio; cui non obstat, plures postea Gothorum Reges Vandalorumq; Principes in honorem virtutis Radegasti nomine insignitos fuisse. Hactenus Masius*, Vir celeberrimus. In hoc autem dicenti merito assentior, quod *Radegasti* idolum, rege sic dicto, multo vetustius esse possit; credibile enim est, quod jam a Slavis in patria veteri, cultum sit, & nondum occupata Vandalorum terra. Addam vero, primo, me sentiente, nihil prorsus præter nominis similitudinem Radagaisus rex, de quo tam multa scriptores, cum idolo Radegasto commune habuit: Fuit enim ille Radagaisus, seu Radegastus Rex Vandalorum & Gothorum, i, e. *Germanorum*, vid. *Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandal. lib 2. c. 14.* sed Radegastus, idolum sic dictum, ad *Obotritos, Redarios*, &c. id est, *Slavos Soraborq; pertinebat.* Secundo exigua valde apud Slavos regum erat quondam suorum autoritas: *Helmoldus lib. 2. c. 12. Rex apud eos* (Slavos Rugianos,) *modicæ æstimationis est, comparatione flaminis*: quamobrem nec divinam autoritatem regi tribui posse putaverim: esset enim illud infra majestatem numinis, contraque autoritatem flaminis: Neque tertio legitur a Slavis fuisse unquam in numerum Deorum homines collocatos: nam pro diis apud illos æstimabantur, qui procederent de sangvine Dei in cœlis imperantis. Ita diserte *Helmoldus lib. 1. c. 73. Non diffitentur Slavi, unum Deum in cælis, ceteris imperitantem, illum præpotentem cælestia tantum curare* (ajunt:) *hos* (alios) *vero distributis officiis obsequentes, de sangvine ejus processisse, & unumquemq; eo præstantiorem, quo proximiorem illi Deo Deorum.* Cum itaque Radagaisus homo fuerit, & non de sangvine Deorum fieri non potuit, ut in Deum eveheretur. Denique *quarto* nusquam in historia occurrit, quod Slavi Deos Germanorum, quales prisci Vandali fuere, in numerum suorum Deorum susceperint: quippe quod Germanos, resque eorum odio plusquam Vatiniano, & cane pejus ac angve aversarentur: ea de causa nec Radagaisus Teuto a Slavis pro Deo habitus est: nec etiam haberi potuit, quia ab ipsismet Vandalis, hoc est, Teutonibus pro numine agnitus cultusve non fuit: proinde similitudo nominum Radagaisi, & Radegasti errorem omnem peperit, quo Radegastum idolum a Radagaiso ortum trahere, dicitur: sed de hoc plura infra § 9.

§. VII. Porro de *etymo* nominis Radegasti ita quoque cap. dict. *B. D. Masius*, persuasus scilicet, Obotritos Slavos, sacra & lingvam ipsorum convenisse quondam cum gente, sacris, & lingva Vandalo-

rum seu Germanorum. *Radegasti nomen,* sic ille, *quale vel origine sit, vel significatione, conjectura potius res est, quam indubia observationis. Sunt qui natales ejus in Græcia quærunt, cum apud Zosimum lib. 5. in Arcadio & Honorio, & Olympiodorum in Excerptis,* Ῥαδαγαισος, vel Ῥοδογάϊσος, *inveniatur. Alii vero vocem natura Vandalicam esse contendunt: quibus cur assentiamur, non tam autoritate movemur, quam rationibus: Certe cum in Vandalia & a Slavis coli captum fuerit Radegasti numen, convenienter etiam originem vocis inde petimus, unde res ista orta est: licet deinceps idem nomen & Græci & Latini (nam & Latinis quibusdam, ut Isidoro Hispalensi Chron. Goth. Æra 437.* Radegaisus *dicitur,) terminatione suum fecerunt: perinde ac olim Romani nomina Arminii & Teutobochi, pro nostris vocibus* Heermen, vel Herman, *&* Teutebuk, *ut creditur, Latine efferebant, quorum tamen originem in Latino frustra quæsiveris. Sed nec una tamen inter Vandalos est nominis hujus expressio, modo enim Radegast, vel Radigast, modo etiam Riedegast, & Radegast, in historia antiqua legitur: quæ vocalium mutatio, ut fieri quandoque solet, propter variam Vandalorum dialectum, facile oriri potuit. Nobis præ cæteris placuit* Radegast, *cum eodem nomine hodieq; amnis insignidtur, qui* Gadebuschum *alluit,* * *ut sic derivatio Germanica aptior esse videatur. Nam si vocem ex* Rade, & Gast composueris, sensum plane convenientem gignit: Gast *enim antiqua significatione non tam hospitem notat, quam hominem omnium horarum, & ad negotia quævis alacrem & promptum: unde multa vocabula in veteri historia cum voce* Gast *compositionem ingrediuntur: quorum hodie superest appellatio: ut* Wolgast, Windegast. *&c. Cujus generis plura collegit celebris Methomius not. Witichind. p. 42. quem vide. Nec dissimile vero est* τὸ Gast *æque olim dignitatis & officii nomen fuisse, ut hodie nomina* Grafe, & Landgrafe *origine Germanica: vid. Limn. in Jur. Publ. Sane dum Carolus M. in præfatione Capitulorum, quæ Legi Longobardorum addenda, Ducibus, Comitibus, & Gastaldis scribit; conjectura nostra fundamentum præbet. V. Leg. Franc. l. 4. citante Bangerto in not. ad Helmold. Chron. Slav. p. 127.* Raden *vera nostra voce est consilium dare: ut ita* Radegast, *vi vocis, aliquem in consiliis dandis versatum significet; quod in idolum, a quo oracula & in rebus dubiis consilia petebant Vandali, non male quadrat; si vera primum heroa, Regem illum Obotritorum (unde nomen idolo inditum putant,) potius* Riedegast, *h. e. equitem generosum & alacrem dictum fuisse contendas, equidem non repugna. Sed hæ sunt, uti dixi, conjectura, nullis fere rationibus suffulta: quibus, ut impune indulgere licet, sic nimis curiose immorari, non est opera pretium.* Huc usque *D. Masius.* Ab eodem etiam parum abit ἐπίκρισις aut ἐπίσαγμα nobilissimi *Tenzelii in Colloq. menstr. Anno 1689. p. 698.* Es hat der Autor (D. Masius) eine Bedeutung deßelben, (waets Gast) ausgelassen, welche sich meines Erachtens am besten hieher schicket. Denn es heist auch (Gast) so viel als einen Geist, Spiritum, wie zu sehen, aus dem alten Sächsischen Symbolo Apostolico, welches Freherus und Boxhorn ediret, in dem dritten Artickel: und ie gelyse on than halgan Gäst: und aus dem Glaubens-Bekäntnis, welches die alten Teutschen vor mehr als 900. Jahren bey der Tauffe abzulegen pflegten, und Holstenius in einem alten MSto gefunden: gelobist in halogan Gast? Resp. ie gelobo in Halogan Gast: dafür in dem alten Fränckischen Symbolo, welches Lehmann und Boxhorn heraus gegeben, stehen. Kilaubu in wihon Kest; demnach hiesse Radegast, einen Geist, der einen Rath giebet, welches mehr eine religieuse persuasion machet, als wenn man den Gott mit einem losen durchtriebenen Gast conferiret.

§. VIII. Vidimus etyma eorum, quibus per μεταβολὴν ἐις ἄλλο γένος, dictionem Slavicam, ad fontes Germanicos deducere haud displicet: nunc, quid Slavicæ e contra lingvæ gnari sentiant, dispiciendum: Atque horum quidem *tres* leguntur notiones, singulæ tamen nomen *Radegasti* tanquam compositum, sistunt. Verba *Fratris* mei transscribam, nam is paucis complexus est, quicquid autoribus huc pertinentibus, sibique ipsi visum fuerit: Ille ita dissert. 1. de Diis Slavorum: Rade-„ gasti *nominis natales expressuri, ad Polono-„ rum* Geß, *aut* Geßa, *Romanis Jupiter, con-„ fugiunt alii: rursus alii a* Radedascß, *id est,„ fatis consilii,* (scil. Slavis est) *petunt, &c.„ Cum vero certo certius constet, Radegastum,„ Martem suæ gentis fuisse, nomen ejus a* Ras-„ wodß, *quod Ducem belli Slavis significat, na-„ talemquoque sumpsisse, nobis probabile videtur.„* Hæc *Frater.* Etymon primum est *Joachimi Pastorii ab Hirtenberg in Differt. de Orig. Sarmat. p. 22.* quem credam aures præbuisse *Alexandro Gvaguino,* scribenti in *Vitis Regum Polonorum, Sarmatiæ Europeæ Descript. fol. 9. edit. Spir. an. 1581. Jovem,* ait hic, *Poloni veteres Jessam, gentili lingva, appellabant. Alterum* Radedosß, eruditorum, Sorabiceque scientium non calamo scripta, sed ore tria παρωνομασία dici meretur, non enim lego, quod ullibi defendatur: tertium denique etymon sagaci *Fratris* industriæ debemus: unde in annotatis ad sua, loc. cit. ita pergit: *Ne Scriptura diversitas,„ scrupulum injiciat legenti, quomodo concili-„*

an-

* *Nicalaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandal. lib. 1. c. 4. Est in colliminio Gadebusum, quam alluit Rhadagasus amnis, nomen numinis obtinens.*

"*andum utrumq; vocabulum* (Radegast, & "Roswodj) *sit, ostendendum est. Primum "autem illud sciendum, scriptores in voce hac "admodum differre. Zosimus enim lib. 8. in "Arcad. & Honor.* Ῥαδογάϊσος; *Isidor. Hispal. "Goth 473 Radagatsus. Helmoldus lib. 1. c. 21. "p. 61. §. 1. Radigastus, lib 1. c. 2. p 6. §. 6. Rede-"gast. & lib. 1. c. 52 p. 125 §. 2. Radigast; Dit-"mar. Chron. Mers. lib. 6, f. 135. Riedegast: le-"gunt. Ex diversa hac scribendi ratione nunc "facile colliges, vocis scripturam aut antiquam "esse, aut multam partem corruptam. Quod "si impetravero, non aliter is amplius vocis o-"riginem petendam, sed in cultu idoli, ac mu-"neribus, qua sustinuit potius, quaerendam "esse patebit. Et vero hoc ipsum* Reswodj, "*Dux belli, Slavis, titulus Martis, oraculo, "quale Radegastus fuit, admodum conveniens "omnium optime praestat.* Rasno *enim Sla-"vis dicest, separandi vim habens particula. "*Wodźu *vero duco, illis significat; & hinc "*Roswodj belli dux, Germ. ein Hertzog. "S. *vero, &* T *aut* D. *litera admodum a ple-"be confunduntur, ut hujus terra* (Saxoniae) "*incola agrestiores, pro* Wasser, Watter *di-"cunt*, alii W der: *sicq; ex* Roswodj Rod-"wodj, *factum, uti adhuc dum* Rodewiz, "(*Sorabis* Roswodeze,) *pagus in Lusatia su-"per. est.* W *itidem cum G. facile miscetur, "uti pro* Wilhelm, *Latinis Guilelmus, aut Gu-"lielmus dicitur: & ita* Roswodj, *in* Rod-"godj, *ac vocalibus o in a mutatis,* Radgodj, "*habes; quomodo etiam Isidorus loc. cit. legit: "Latinus vero Radgarsus, Radgostus, aut Ra-"degastus, scribitur, ad difficilem consonantium "vitandam juncturam.* Haec *Frater.* Posset etiam quarto antiquam Radegast, ortum credi, per epenthesin syllabae eg, ex Sorab. & Bohem Radoscj, vel Radast, id est, *gaudium, laetitia, hilaritas,* εὐφροσύνη, εὐφρασία, χαρμοσύνη, sic enim apud *Ditmarum Chron. Mersch. lib 7 f. 106.* Knegini, scribitur, pro Kneni, id est, *Domina.*

§. IX. Verumenimvero ut litibus Grammaticalibus colophonem imponam: primo vellem sane, ut pro diversae omnino lingvae vocabulis, Radagaisus vel Radegastus, & Radegast, habeantur: supra enim Radegasti regis nomen, quia Gothus Vandalus seu Teuto ipse fuit, esse e sermonis Germanici vocibus rothen & gast compositum; audivimus *Doctorem Masium & Tenzelium:* aut forsam rectius, meo arbitrio, Radagaisus vel Radegastus erit ex nomine Alemannico proprio *Ratgis, Ratkes, Ruigoz, Ruthcoz, Ruadcoz, Radkoz, Ratgisus,* vel *Rotgisus*, sic enim unum idemque nomen varie usurpatum & scriptum legitur apud *Melchiorem Goldastum Tom. II. Part. 1. Rer. Alamann* in *Catalogis Nominum Propriorum masculinorum. f. 132. & 141.* Radegast, autem vox Slavica est, ut mox dicemus. Secundo, error autem eorum, qui nomina Radagaisus, Radegastus, & Radegast, pro iisdem accipiunt, ideo condonari facile poterit, quod sono parum, aut nihil fere vocabula differant. Id enim peculiare & proprium lingva Germanica & Slavica sive Sorabica, habet, ut ὁμοιόπτωτα & consona literis plurima vocabula in utraque videas; quae tamen in forma aut significatione prorsus discrepant: sic v. g.

Germanis	Sorabis
Gast, hospes.	Gost, tesqua.
Haube, vitta.	Huba, os, labium.
Heu, faenum.	Hai, ita, sic.
Ja, ita, sic.	Ja, ego, pronomen.
Krug, urceus.	Kruch, pars, particula.
Küssen, osculari.	Kusam, mordeo.
Lecker, linctor.	Liekar, medicus,
Leine, funis.	Lina, argilla.
Löwe, leo.	Lowa, caput.
Lose, malus.	Lojo, lectus.
Lust, dolus.	List, literae, epistola
Mämme, mater.	Mam, habeo.
Mücke, culex.	Muka, farina.
Paß, transitus. it. literae commeatus.	Paß, zona.
Pracht, decor.	Pruh, pulvis.
Riebe, rapa.	Rib, boletus,
Ritz, rima, fissura.	Ritj podex.
Schlau, versutus.	slawa, gloria.
Schöne, pulcer.	jona foemina,
Speien, spuo.	Spiwam canto.
Wicke, vicia.	Wieko, operculum, tegillum, &c.

Praeterea Sorabi sive Slavi etiam una cum Germanis non pauca communia verba possident, quae materia & forma plane conveniunt: v. g.

Mauer, Germanis.	Muria, Sorabis, murus.
Treme,	Trama, tignus, pila.
Rath, consilium.	Rada, idem

plura vid. de *Orig. Lingv. Sorab. lib. 4. cap. ult.* Hinc etyma vocum lingvae Slavicae quaesituri, visa harmonia nominum, prudenter sibi caveant, ne eo ipso εἰς ἄλλο γένος lingvae descendant, ex genioque peregrinae dictiones explicent, aut sedem illarum, spreta propria ac nativa prorsus alio transferant. Atque sic, ut paucis me absolvam, vocab. Idoli Radegast, non ex Germanico nomine ac significatione Radegasti aut Radagaisi regis ducendum aut exponendum arbitror. Sed quia vox oris ac usus Slavici, tanquam composita derivanda omnino est ex Slav. Sorab. Polon. Bohem. &c. rada, *consilium,* & gast vel

gosci, *tesqua, saltus, condensum.* Hincque Radegast, idem atque *consultor, patronus,* (bellicus) *sedem suam habens in silva densa.* Germ. ein Waldrath oder Kriegs-Gott, der im Walde seinen Sitz hat. Nam rada, consilium, meronymice sæpe pro consultore aut consiliario accipi solet. Bene ad etymon nostrum *Ditmarus Chron. Merseb. lib. 6. f. 65.* *Urbem* Riedegast (sedem Radegasti) *undiq; sylva ab incolis intacta & venerabilis circumdat magna.* Et paulo post: *Hanc ad bellum properantes salutant, i. e. consulunt Deum urbis de bello prudenter suscipiendo, & gerendo conficiendoq; prospero.* Ceterum Gast, aut Gosci, vocabulum est hodie obsoletum; hæret vero in nominibus propriis pagorum, ut Buchigost, Durrwald, pagus dynastiæ Seftenbergensis in confinio Lusatiæ. Polonis pro Gost, super est Gestwa, id est, *tesqua, saltus, saltuosus locus,* a gesty, *densus, spissus,* vel verbo gesceic, *crassesco, denseo, condenseo:* pro quo Sorabi husciuju, dicunt scribuntque; & ab hoc husty, *densus, crassus,* mutaro G. in H. Igitur Gost, vel gosci, idem ac si Sorabice dixeris Huscina rudikker, verwachsener Wald. Et tantum de etymo.

§. X. Observ. (3.) *Figura Radegasti,* sive *Martis Slavorum:* de hac ita *Adamus Bremensis, Hist. Eccles. lib. 2. c. 11.* *Forma erecta augustiori conspicuus erat, capillis non prolixis, sed crispioribus, & quasi in gyrum actis decorum facie rotunda & ad majestatem magis quam venustatem composita; supra caput avis distentis alis capillo innexa stabat; pectus insignia gentis ostendebat, nempe nigrum Tauri caput, quod dextra tenebatur; sinistra vero bipennem gerebat; de cetero nudus, nec ulla sui parte obvelatus;* repetit hæc verba etiam *D. Masius* de *Diis Obotritis cap. 4. p. 72.* *Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. c. 2.* ita: *Civitas Redariorum vulgatissima Rethre, sedet idololatria: templum ibi magnum constructum dæmonibus, quorum princeps est* Redegast. *Simulacrum ejus auro, lectus ejus ostro paratus: pons ligneus transitum præbet, per quem tantum sacrificantibus aut responsa petentibus via conceditur.* *Baugertus* in not. ad Eund. lib. 1. c. 50. *Radegastus, celebre Obotritorum numen: totus ille in urbe Rethra in fano suo stabat aureus, uti scribit Helmoldus* supra c. 2. n. 7. *capillis capitis avicula dispassis alis inhærebat: pectori tauri caput nigrum gentis insignia, additum, quod dextra fulciebat: sinistra vero bipennem jactabat. Chron. Saxon. ad ann. 1133.* Der Obotriten Abgott zu Mecklenburg hieß Ridegast, der hatte für der Brust ein Schild, darinnen stund ein schwartzer Püffels-Kopff, in der Hand eine Streit-Axt, und auf dem Haupt ein Vögel. *Albinus Chron. Misn. tit. XI. pag. 299.* Radegast wird also beschrieben, daß er ein Schild für seiner Brust gehabt, darinnen ein schwartzer Püffels-Kopff gestanden, hat in seiner Hand eine Streit-Axt, und auf dem Haupt einen Vogel gehabt. *Georgius Fabricius Orig. Saxon. lib. 2. f. 159.* Radegastus *regio habitu ex auro fuit solido, & pulvinaria purpurea habuit.* *Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandal. l. 1. c. 9.* *Idolum* (Rhadegasi) *erat armatum, thoracatum & loricatum, cui in pectore insigne, tauri caput.* Zacharias Schneider *Chron. Lips. lib. 4 p. 141. seq.* Des Radegasts Beschreibung wollen wir aus der Sächsischen Chronick kürtzlich hieher setzen: Der Obotriten zu Mecklenburg Abgott, (schreibet der Autor desselben Chronici,) hieß Riedegast, der stund auf einer Seulen, hatte in der einen Hand eine Streit-Axt, und hielt mit der andern einen über die Brust hangenden Schild, in welchem ein schwartzer Püffels-Kopff gebildet war: auf dem Kopff aber stund ihm ein Vogel, mit ausgebreiteten Flügeln. *M. Joh. Caspar Zopf Geran. Chron. Part. I. p. 175.* Radegast soll vor dem ein Wendischer (der Wandeln, oder Teutschen) König gewesen seyn, welchen sie (die Rendrer) nachgehends als einen Gott verehret. Er wird also beschrieben, daß er ein Schild vor seiner Brust gehabt, darinnen ein schwartzer Püffels-Kopff gestanden, im güldenen Felde, hat in seiner rechten Hand eine Streit-Axt, oder Helmbart, und auf dem Haupt einen Vogel gehabt.

§. XI. Atenimvero bene notat doctissimus *Masius* loc. cit. p. 83. seqq. non ubique eandem idoli (Radegasti) imaginem & formam, neque æque pretiosam statuæ materiam fuisse, *In urbe Rethre quidem,* ita ille, *totum aureum stetisse, ex Ad. Bremensi & Helmoldo commemoravimus. Gadebuschi vero ex alio quodam metalli genere statua ejus confecta erat. Testatur illud Radegasti corona, quam hodie, si fides habenda incolis, superstitem habent, unde illud etiam evincitur, non ubique avem dispansis alis capillo inhæsisse, sed ejus loco coronam impositam esse, adeoq; ornamenta pro arbitrio artificis varia, statuam vero pro facultate incolarum modo ex auro, modo ex alio metalli genere fusam & erectam esse, modo etiam ligno imaginem ejus insculptam: ita Ditmarus lib. 6. Chron. in urbe Riedegast parietes templi varia Deorum Dearumque imagines mirifice insculpta, (ut cernentibus videtur) exterius ornant. Interius autem Dii stant manufacti, singulis nominibus insculptis, galeis atque loricis terribiliter vestiti, &c. Nec omnes Radegasti statuas in templis, multas quoque in lucis & sylvis collocatas esse, probabile est illi, qui mores religionemq; Germanorum* (Slavorum rectius h. l. dixisset,) *novit. An ad orientem, vel occidentem versus statuas posuerint, memoria proditum non invenio, nec res est tanti momenti, uti nec illud constat, num ubique stantem Radegastum, an alio etiam*

tam corporis habitu coluerint. In urbe Rethre, ubi celeberrimum & pretiosissimum ejus fanum erat, non tantum aureum simulacrum memorat Helmoldus & Ad. Bremensis, sed & lectum ostro paratum: oerosimile igitur est, vario habitu a caca gente repræsentatum, nec similem ubiq; situm fuisse, modo lecto jacentem, deprehensum, forte etiam sedentem, quod majestati numinis conforme erat, cum oracula & responsa Slavis daret, & solennes sacrificiorum oblationes in maxima gentis frequentia, quotannis exciperet, de quo Ditmarus, Helmoldus, Ad. Bremensis passim meminerunt. Prout enim danda erant populo responsa, decoratum fuisse credibile est, quale discrimen etiam in aliis Diis observatum est, ut alia bello, alia pace ornamenta præ se ferrent, atq; hinc modo coronam Radegasto impositam, modo stantem cum bipenni, modo lectum ipsi stratum, modo galeam impositam reperimus.

§. XII. Non possum, quin hic quoque recenseam conjecturas ejusdem B. Masii, quibus quid sibi voluerit exterior Radegasti figura, sapienter docet. Pars imaginis, ita ille, pulcritudinem herois, pars oero res gestas & insignia illius ostentat: quæ supra caput volitat avis, excellentiam ejus, famamq; celeritatem, (fama ob celeritatem avis, Eccles. 10, 20. D. Glassius Rhet. Sacr. tr. 1. c. 11. p. 1283) prodit. Fuit enim olim inter veteres avis ala ta (pariter ut Pegasus alatus in Hadriani & L. Pap. Cursoris, & aliorum quorundam numis, docente Joan. Pierio Val. in Hieroglyphic. lib. 3. c. 6. p. 46. edit. Francofurt. anno 1678) etiam fama hierographum, quæ, ut ait Poëta, vero volitat per ora virum: sed & Regii diadematis symbolum illud esse crediderim, cum in eligendis Regibus auspicia apud Gentiles multum valuerint, ut Romuli & Remi exemplo discimus. Dum autem sinistra bipennem jactat, pugnandi alacritatem repræsentat, armorumq; scientiam: non minus etiam corporis robur animique fortitudo designatur. Coterum quod caput taurinum in pectore gestat, ad cognitionem gentis, unde fatus prognatusq; fuerit, nos deducit, Obotritis enim seu Mecklenburgensibus a prima oetustate insigne fuit taurinum caput, quo hodie etiam Principes Mecklenburgenses utuntur: quare vero illud inter insignia Mecklenburgensium referatur, causam afferunt, qui Genealogiam Principum descripsere: illi enim ad Anthyrium illustrissimæ hujus prosapiæ originem referunt, Anthyrium vero ex Obotritis oriundum, Alexandro M. militasse contendunt: cum vero diem suum Rex obiisset, ad suos Anthyrium rediisse navi vectum, & in ora Gothica prius, dein Balthica appulisse, urbes condidisse oarias, Megalopolim, Herulam, & Stargardiam, natumq; ex se filium reliquisse, Anaoam, a quo oriundi sunt Herulorum Vandalorumq; Reges: ita memoria prodidit Nicolaus Mareschallus annal. Herul. & Vandal. l. 2. c. 1. addit autem, quod huc potissimum spectat: Anthyrium reducem in prora navis, qua vehebatur, Bucephali caput, in puppi gryphum monstrasse, eaque duo postea in memoriam Alexandri suæq; gentis famam ad posterorum insigne transiisse: quod si verum est, Bucephalus notat nigrum tauri caput, nec minus Anthyrio debetur gryphi signum: confer. Münster. lib. III. Cosm. Pergit mox Masius in discursu de insignibus Principum Mecklenburgensium his verbis: sunt, inquiens, qui Taurinum caput frustra a Bucephalo derioari ajunt, non enim ipsum Alexandri equum capite, sed nomine tantum Bucephalum fuisse: hujus rationem affert Piccartus apud Becmann. de Orig. Lat. Lingv. p. 304. seq. (edit. Francof. & Lips. ann. 1672. in 8. Picarto accedit Joannes Pierius Valerianus in Hieroglyph. lib. 3. c. 29.) in Thessalia olim Bucephalos esse dictos omnes equos, quibus βουκράνιον herba figura inusta: atq; hujus generis etiam fuisse equum Alexandri, non bubulo præditum capite, ut vulgo putatur, idque etiam Etymologici autor affirmat: Βουκέφαλος ὁ ἵππος, ὃ Ἀλέξανδρος ἐκέκτητο, οὐχ, ὥς τινες ἔφασαν, ὅτι βοὸς κέρατα εἶχεν, τοῦτο γὰρ ψεῦδος ἐκοσμεῖτο γὰρ ὑπὸ Ἀλεξάνδρου χρυσοῖς, ἀλλ' ὅτι οὕτως ἐν Θεσσαλίᾳ ἐκαλοῦντο ἐν ἵππον ἔχοντες ἐγκεκαυμένον βουκράνιον. Cui, si fides habenda frustra taurinum caput a Bucephalo quis derivarit, quod tamen certum existimat Clariss. Spenerus in Opere Heraldico part. 2. lib. 1. c. 61 ut post Piccartum vix negaturus sit aliquis doctior. Malim igitur cum inclyto hoc viro bovis vel bubuli, quam Bucephali caput interpretari Mecklenburgensium insigne: quod fortitudinis cum prudentia conjunctæ emblema haberi demonstrat in opere laudato lib. 1. c. 61. n. 3. (vid. etiam alia apud Joan. Pier. Valer. Hieroglyph. l. 3. per totum) hinc etiam Cimbris (quomodo nunc Lusatiis inferioribus insigne Taurus est,) in usu fuit tauri insigne, ipso teste Plutarcho, oeroq; simile videtur, a prima origine idem Henetorum & Obotritorum symbolum fuisse. Certe & illa pars Wagriæ, quæ ad Holsatiam spectat, Taurinum caput ideo sibi vendicat, quod Obotritis Principibus aliquando subjecta esset: unde hic versus exstat apud Jonam Elverfeld de Holsat.

Hoc, sed Obotritis olim subjecta superbis
Frontis habet torvi signa tremenda bovis.

Ex quo apparet, vetus & genuinum hujus gentis insigne haberi: posset etiam alia Tauri capitis significatio dari, si quis Poëtarum potius lusum, quam argumenti dignitatem imitari vellet, in ea, cujus supra memineramus, fortitudinem & prudentiam ejusmodi symbolo designari, quorsum & Gryphus spectat virtutis & roboris insigne, quod Vandalorum Principibus proprium ex Münstero memorat Theodorus Hœpingus de Insign. c. 6. p. 5. §. 8. n. 708. confer.

fer. Limnaus in Jur. Publ. Sed Rostochiense domininm notari, docet Spenerus loc. cit. quod hic non disputamus; existimem tamen Rostochienses potius sua insignia a Principibus mutuo sumpsisse, quam vice versa. Cetera, quæ hic in genere concernunt illustris familiæ Mecklenburgicæ insignia, apud Auctores memoratos invenies: confer. Sibmacher in Wapen-Buch. *p. 7. Placos versus, quo sensus eorum Hieroglyphicus exprimitur:*

Mecklenburgiaca virtutem & robora gentis
Bucephali caput & gryphis imago docet.
Justitia & fidei studium nudata puella
Brachia, quamque affert annulus arrha probat.

sic hueusque iterum *Masius ὁ νῦν ἐν ἁγίοις.*

§. XIII. Sed quod ad Origines insignium Mecklenburgensium attinet, fortassis illud satis antiquitatis foret, quod illa in pectore supraque caput idoli *Radegasti*, tanquam emblema imperatoris bellicosissimi ac prudentissimi gestata sint. Nam quod Romanis Mars, id certe Obotritis aliisque Slavis Radegastus fuit. *Masius de Diis Obotrit. c. 5. p. 106.* Radegastus *Martis loco Obotritis cultus: & p. 121* Radegastus *Obotritis instar Martis fuit.* Adde eundem *c. 6. p. 149.* Hue etiam *Chron. Merseb. lib 6. f. 68. Hanc* (Riedegasti urbem) *ad bella properantes salutant, illam prospere redeuntes muneribus debitis honorant.* Imo & idoli nomen hoc ipsum confirmat, de quo supra: nec non effigies, ut *Masius* eam interpretatur. Verum enimvero præstat etiam circa hanc nostram mentem exponere, (I) Supra caput *Radegasti* avis distentis alis stabat, ut significaretur *alacritas Ducis, motusq; & expeditiones celeres.* Tali emblemate *Nabuchdonosor* depingitur *Ezech. 17, 13. Aquila grandis magnarum alarum longo membrorum ductu, plena plumis & varietate venit ad Libanum, & tulit medullam cedri, &c.* Et *Cyrus*, de quo Dominus inquit *Esa. 46, 11.* quod sit *in oriente volucru sua, v. B. Lutherus in gloss.* ad h. l. confer. *Esa. 8, 8. & Glassius Rhetor. Sacr. tr. 1. c. 11. p. 1284.* Sed de Ave Radegasti pauca adjiciam: fuisse *gryphum*, *Nicolaus Marescalcus* sentit, vid. *§. praced.* Est autem *Gryphus* avis peregrina & fabulosa: quid si ergo fuerit *accipiter*, aut *falco*? ita quidem libenter sentiam. Gestrab enim *accipiter*, it *falco*, Bohemis & Slavis, ceterisque ex hoc Güstrow, *Gustrovium*, vel *Gustroina*, caput Wendiæ, in Mecklenburgicis, nomen accepit: sane ideo, ut conjicio, quod accipiter aut falco insigne gentis, atque idoli sui fuerit. (II) *Nudus* Radegastus, & nulla sui parte obvelatus erat: ut signaret *belli pradas, & miseram captivorum conditionem, nuditatemq;.* Hinc *Esaias* dicitur *nudus* (i. e. exuta toga extima, indusiatus) mandato Dei ambulasse. *Esa. c. 20, 2.* Ratio autem nuditatis illa datur a Deo, v. 3. & 4. *Sicut ambulavit servus meus Esaias nudus & discalceatus (triduum annorum signum & portentum erit super Ægyptum & super Æthiopiam,) sic minatur Rex Assyriorum captivitatem Ægypti & transmigrationem Æthiopia, juvenem & senem, nudum & discalceatum, discoopertis natibus ad ignominiam Ægypti. Lutherus:* Also wird der König zu Assyrien hintreiben das gefangene Egypten, und vertriebene Morenland, beyde Jung und Alt, nackt und barfuß, mit blosser Scham, zu schanden Egypten. (III) *Aureum* erat *idolum*: nam *auri sacra fames*, in militibus, conf. *Jerem. 20, 5. De aureis idolis.* vid *Esa 46, 6. Baruch. 6, 41. c. 6, 3. 10. 29. Seldenus de Diis Syris Syntagm. 1. c. 1. p. 141. & Bocharrus Hieroz. Part. I. lib. 2. c. 34. f. 333.* (IV) *Nigrum tauri caput*, vere robur ac fortitudinem militum depingit; sic enim de *Josepho*, & posteris ipsius, *Moses Deut. 33, 17. Quasi primogeniti Tauri pulcritudo ejus, cornua rhinocerotis, cornua illius, in ipsis ventilabit gentes usq; ad terminos terra, &c.*

§. XIV. Observ, (IV) *Cultores Radegasti.* Et (1) teste sane *Helmoldo, Chron. Slav. lib. 1. c. 21.* Ab *omnibus populis Slavorum*, (non ergo *Germanorum* numen Radegastus fuit, ut scribit *Johannes Saubertus de Sacrific. c. 5. p. 105.*) *fanum Radegasti frequentatum est, propter responsa, & annuas sacrificiorum impensiones.* (2) In specie, *Tholenzi, & Redarii*, Radegastum ut Deum coluere. *Helmoldus lib. 1. c. 2. Post Odora lenem meatum, & varios Pomeranorum populos, ad occidentalem plagam occurrit Winulorum provincia, eorum, qui Tholenzi sive Redarii dicuntur; civitas eorum vulgatissima Rethre, sedes Idololatria, Templum ibi magnum constructum dæmonibus, quorum princeps est* Redegast: *Simulacrum ejus auro, lectus ejus ostro paratus. Civitas ipsa novem habet portas, undiq; lacu profundo inclusas. Pons ligneus transitum prabet, per quem tantum sacrificantibus, aut responsa petentibus, via conceditur. Tholenzi & Redari trans Panim habitant. Similia habet Adamus Bremensis Hist Eccles. lib. 2. c. 11.* Sed Rethram tamen urbem *Riedegast* appellat *Ditmarus Chron. Merseb. lib. 6. f. 65.* Num autem diversa fuerit hæc a *Rethra*, prout contendit *Masius de Diis Obotr. 1. c. 4. p. 62.* aliis discutiendum relinquam. *Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandalor. lib. 1. cap. 4. Rhata quondam Luteciorum caput, unde Rhetarii.* Rhæta *portis novem, lacu olim quoquo versum profundissimo intercludebatur: ponte tamen ligneo angustissimo, ceterum pertinde longo transitum pandente, in qua urbe Rhadagasi phanum, medioximi inter numina*

mina multa, tota ex auro, pulvinaribus purpura. Nihil jam horum, praeter ponticulos quosdam nomine obscuros: inter Malachinum ac Teteram, in pede montis, ubi Rhadagasi lucum fuisse solennem existimant. Non possum non, quin hic commemorem triste ac diuturnum bellum, quod inter gentem cæcam Slavicam, Rhedarios, & vicinos eorum *Rhadagasti* causa gestum est: *Nicolaus Marescalcus Annal. lib. 2. c. 31.* Rhadagasi *gazophylacii* causa, ortum esse scribit: *Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. c. 21.* de eo ita: *In diebus illis factus est motus magnus in orientali provincia Slavorum, civili inter se bello dimicantium: Quatuor autem sunt populi eorum, qui Lutatii sive Wilzi dicuntur, quorum Kyzinos atque Circipanos circa Panim, Riaduros sive Tolenzos cis Panim habitare constat. Inter hos de fortitudine & potentia valida orta est contentio. Siquidem Riaduri sive Tolenzi, propter antiquissimam urbem, & celeberrimum illud fanum, in quo simulacrum Radigast ostenditur, regnare volebant, adscribentes sibi singularem nobilitatis honorem: eo quod ab omnibus populis Slavorum, frequentarentur, propter responsa & annuas sacrificiorum impensiones. Porro Circipani atque Kyzini servire detrectabant, imo libertatem suam armis defendere statuerunt. Crescente igitur paulatim seditione, tandem pervenitur ad praelium, ubi inter validissimas pugnas Riaduri atq; Tolenzi fusi sunt. Ideo secundo & tertio restauratum est praelium, item iidem ab eisdem contriti sunt. Multa millia hominum hinc & inde prostrata: Circipani & Kyzini, quibus bellum necessitas indixerat, victores, Riaduri atq; Tolenzi, qui pro gloria certabant, dejectionis suae pudere vehementer afflicti, accersierunt in auxilium fortissimum regem Danorum, & Ducem Saxonum Bernhardum, nec non & Godescalcum, principem Obotritorum, singulos cum exercitibus suis, aluerunt q; tantam multitudinem de propriis stipendiis sex hebdomatibus. Invaluitq; praelium adversus Circipanos atq; Kycinos, nec habuerunt vires resistendi, obsessi tanta multitudine, caesaq; est ex iis maxima multitudo, & quamplurimi in captivitatem ducti. Ad ultimum quindecim millibus marcarum, (40000. Imperial.) pacem mercati sunt. Principes pecuniam inter se partiti sunt.* (3) *Obotriti*, hoc est, *Mecklenburgici*, *Helmold. lib 1. c 52. Radigast Deus* (erat) *terra Obotritorum.* conf *Bangertus not. h. l. p. 126. seq. & D. Masius de Diis Obotrit. c. 4 p. 68 Nicolaus Marescalcus Annal. Herul & Vandal. lib. 1. c. 9.* Rhadagasus *summus apud Herulos divorum, in urbe Megapoli phanum magnificentissimum habuit unum, alterum in Rheta: tertium in urbe Venetorum amplissima.* (4) *Bardi sive Bardewici urbis incola, Sagittarius Hist. Bardewic. c 2. p. 85.* (5) *Luizici*, quibus de infra §. 15. sequenti testem producam *Ditmarum Episcopum Merseburgicum* Denique (6) *Sorabi*, hoc est, prisca gens Lusatiæ & Misniæ; vid. hanc in rem verba *Emseri* citata a nobis supra cap. 1. sect. 2. n. 13. *Schneider. Chron. Lips. lib. 4. p. 141. David Peiferus Rer. Lips. lib. 3. p. 279. edit. Martisburg. an. 1689.*

§. XV. Observ. (5) *Ritus colendi Radegastum.* Agit de hisce more suo, hoc est, accurate, prolixe, & optimo ordine *B. D. Masius in Schediasmate suo de Diis Obotritis* sæpius citato *capp. 5. & 6. a pag. 86. -- 151.* Nos vero historice, hoc est, breviter procedemus. *Ditmarus* ergo in *Chron. Merseb. lib. 6. f. 65.* ita: Posthæc *Luizici nostris, pridie quam ad Oderam fluvium venirent, sociantur:* (1) *Deos suimet praecedentes subsecuti. Quamvis autem de his aliquid dicere perhorrescam, tamen ut scias, lector amate, vanam eorum superstitionem, inanioremque populi istius executionem, qui sint, vel unde huc venerint, strictim enodabo. Est urbs quaedam, in pago Redariorum, Riedegast, nomine, tricornis, ac tres in se continens portas, quam* (2) *undiq; Sylva ab incolis intacta & venerabilis, circumdat magna; duae ejusdem portae cunctis introeuntibus patent: tertia, quae orientem respicit, & minima est, tramitem & mare juxta positum, & visu nimis horribile, monstrat. In eadem nil nisi* (3) *fanum est de ligno artificiose compositum, quod pro basibus diversarum sustentatur* (4) *cornibus bestiarum Hujus* (5) *parietes variae Deorum Dearumque imagines mirifice insculptae, ut cernentibus videtur, exterius ornant: interius autem,* (6) *Dii stant manufacti, singulis nominibus insculptis galeis atq; loricis terribiliter vestiti: quorum* (7) *primus Luarasici* (seu Radegast) *dicitur, & prae ceteris* (8) *a cunctis gentilibus honoratur; & colitur* (9) *Vexilla quoq; eorum nisi ad expeditionis necessaria, & tunc per pedites hinc nullatenus moventur. Ad haec curiose tuenda* (9) *ministri sunt specialiter ab indigenis constituti, qui cum huc idolis* (10) *immolare, seu iram eorundem placare conveniunt, sedent hi duntaxat,* (11) *ceteris astantibus & invicem* (12) *clanculum mussantes terram cum tremore infodiunt, quo* (13) *sortibus emissis rerum certitudinem dubiarum perquirant. Quibus finitis* (14) *cespite viridi eas aperientes* (15) *equum, qui maximus inter alios habetur, & ut sacer ab his veneratur, superfixas in terram duorum cuspides hastilium, inter se transmissorum supplici obsequio ducunt, & praemissis sortibus, quibus id explicavere, prius per hunc quasi divinum, denuo augurantur; & si in duabus his rebus par omnium apparet, factis completur: sin autem a tristibus populis, hoc prorsus omittitur. Testatur idem antiquitas errore delusa vario, si* (15) *quando his seu a longo rebellionis asperitas immineat, ut e mari praedicto aper magnus*

& candido dente e spumis lucescente exeat, seq; in volutabro delectatum terribili quassatione multu ostendat. Quot regiones sunt in his partibus, tot templa habentur, & simulacra dæmonum, singula ab infidelibus coluntur. Inter quæ civitas supra memorata (16) *principalem tenet monarchiam.* (17) *Hanc ad bellum properantes salutant, illam prospere redeuntes* (18) *muneribus debitis honorant, & quæ placabilis hostia Diis offerri a ministris debeat, per sortes ac per equum, sicut præfatus sum, diligenter inquiritur. Hominum, ac sangvine pecudum ineffabilis horum furor mitigatur. Porro Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. c. 52.* hæc habet, quibus una disserit de modo colendi Deos alios Slavis usitato. *Prove*, inquit ille, *Deus Altenburgensis terræ: Sivva, Dea Polaborum: Radigast, terræ Obotritorum. His dicati erant flamines & sacrificiorum libamenta, multiplex religionis cultus. Porro* (19) *solennitates Diis dicandas sacerdos juxta sortium nutum denunciat, conveniuntq; viri & mulieres, cum parvulis, mactantq; Diis suis hostias de bobus & ovibus: plerig; etiam de hominibus Christianis, quorum sangvine Deos suos oblectari jactitant. Post cæsam hostiam sacerdos* (20) *de cruore libat, ut sit efficacior oraculis capessendis. Nam sangvine dæmonia facilius invitari, multorum opinio est. Consummatis juxta morem sacrificiis,* (21) *populus ad epulas & plausus convertitur. Est autem Slavorum mirabilis error: nam in conviviis & compotationibus suis* (22) *pateram circumferunt, in quam conferunt, non dicam, consecrationis, sed execrationis verba, sub nomine Deorum, boni scil. ac mali, omnem prosperam fortunam a bono Deo, adversam a malo dirigi profitentes, ideo etiam malum Deum sua lingva* Diabol *sive* Czernebog, *id est, nigrum Deum appellant. Hæc Helmoldus.*

§. XVI. Paucissimis ad ritus, cultum Radegasti attinentibus, commentabimur. Dixi (1) supra sect. 1. c. 2 §. 1. de *Johanne Episcopo* Mecklenburgensi, mactato & capite ejus circumlato, in honorem Radegasti: similem prope in modum *Philistæi* caput *Saulis* regis Judæorum per varias urbes perferendum curavere, *1. Sam. 31, 8. 1. Paral. 11, 9.* (2) *Luizicios*, cum in bellum iverint, *Deos suos præcedentes, esse subsecutos*, inquit *Ditmarus*. Sic de *Caribibus* scribit *Hieronymus Benzo, Hist. Nov. Orb. lib. 2. c. 6. Caribes*, ita ille, *ad bella Chioppem numen suum, velut victoriæ arbitrum, secum deferebant, eiq; priusquam expeditionem inirent, lectas humanas victimas vel ex captiva alicujus familiæ liberis, vel ex hostibus captis, mactantes, pluribus sacrificiis litabant, totumq; ipsius simulacrum sangvine oblitantes, carnes inter se ipsi epulabantur. Si victoriam domum referrent, effusa cum lætitia cantantes, saltantes, & sese ad ebrietatem usq; potu invitantes, hostium sangvine, quos bello captos adducerent, Idolum similiter ungebant. Victi vero, mæsti & confusi novis sacrificiis Chioppen placare studebant, ut deinceps propitius ac volens adesset ipsis & victoriam daret.* Probabile est *Philistæis* quoque fuisse hunc morem, ut Deos suos præcedentes sequerentur cum exercitu: hinc enim evenit, ut profligati a Davide, illos in castris relinquerent, *2. Sam. 5, 21. 1. Paral. 15, 12.* Videtur autem, a *populo Israëlitico* consvetudinem isthanc ad gentiles transiisse; nam *Arca fœderis nonnunquam præibat, cum in bellum egrederentur* judæi, vid. *Jos. 3, 6, 14. c. 6, 4. &c.* (3) Fanum pro basibus diversarum sustentatur *cornibus bestiarum.* Alias pagani & Diis suis *cornua* imposuere, cornutos eos fabricando: sic *Hammon* arietis cornuti figura præditus est. *Claudianus lib. 10. Pharsal. v. 514 st. Tiraquellus not. ad Alexandr. ab Alexandr. lib. 6 c. 2. f. 806.* Et *Venus* cornuta colebatur, *Alex. ab Alex Gen. Dier. lib. 3. c. 12. f. 348.* vid. ibid. *Tiraquellum:* sic & *Astarte. &c.* De *India* Orient. & Occid *Diis cornigeris*, nostro tempore visis, legatur *Joh. Alb.* von Mandelslo *Descript. Ind. Orient. lib. 1. c. 37. & Joh. Lud. Godfr. Hist. Ind. Occid. p. 38.* sed rationem cornuum tradunt fuisse autores, ut potestas summa significaretur; nam regni symbolum cornu habitum. vid. *D Mabius de Orac. Ethnic. c. 2. p. 27 seq. Joan. Doughteius Analect. Snor. V. T. Excurs. 74. p 212. seq.* (4) Quæ placabilis hostia Diis offerri a ministris debeat, per *sortes* diligenter inquiritur, ait *Ditmarus.* Et hoc putarim derivatum esse ad Slavos, ex *Levit. c. 16, 7 8. 9. 10.* (5) *Helmoldus* ait: fuisse Slavis mirabilem errorem, quod in conviviis & compotationibus suis (sacris scil.) *pateram* circumtulerunt, in quam contulerint *execrationis verba*, &c. confer. huc *Judic. 9, 27 Amos. 2. 8.* recte vero pateram cjusmodi diceres *calicem Dæmoniorum*, de quo *Paulus 1. Cor. 10, 21.* vid. *Pfeiffer. Antiq. Græc. lib. 1. c. 30.*

§. XVII. Observ. (6) *Radegasti destructio.* Quod si *Emsero in vita Bennonis* credimus: Videntur (1) *Sorabi*, id est, *Lusati & Misnici*, tempore demum prædicti Episcopi, Radegasto ultimum valedixisse. Ait enim *Autor, Sorabis præcipuos fuisse tres Deos Radegost, Czornebog, & Svvantevvitz*, vid. supra *sect. 2. c. 1. §. 13.* verum *Bennonis* suasu abstinuisse eos *Svvantevito:* quo circa credibile, eodem tempore & autore *Radegastum* etiam exstirpatum: factum autem illud est, præter propter A. C. M LXVI. vel paulo post, vid supra c. 1. §. 25 (2) Apud *Obotritos, Redarios*, &c. diutius hæsit idololatria: nam, teste *Helmoldo*, adhuc dum A. C. MCXXX. Radegasti cultum impium

um apud eos viguisse constat. Ita enim ille, *lib. 1. c. 52. Postquam mortuus est Kanutus, cognomento Lavvardus Rex Obotritorum, successerunt in locum ejus Pribizlaus atq; Niclotus, bipartito principatu, uno scilicet Wagirensium atq; Polaborum: altero Obotritorum provinciam gubernante. Fueruntque hi duo truculentæ bestiæ, Christianis valde infesti: Invaluitq; in diebus illis per universam Slaviam multiplex idolorum cultura, errorq; superstitionum. Nam præter lucos atq; penates, quibus agri & oppida redundabant, primi & præcipui erant, Prove, Deus Aldenburgensis terræ; Sivva Dea Polaborum, Radigast Deus terræ Obotritorum. Sæpe quidem ante hæc tempora manus dederant Christianismo: Anno cum primis DCCCC LV.* quo victi Redatii atque Obotriti *Heppidanus* Cœnobita S. Galli h. ann. *Ditmarus Chron. Merseb. lib. 2. p. 18.* quibus addendus *Helmoldus lib. 1. c. 9. 11. 12 20. Georgius Fabricius Orig. Saxon. lib. 2. f. 159.* refert ad ann. DCCCCLVII (*quo ait, Rhedariorum metropolim Rhedam funditus excisam, nec postea instauratam esse, &c.*) sed promissis tamen diu non steterunt; *Helmoldus lib. 1. c. 14. & 16.* Factum est ergo divina providentia, anno MCLI. ut Niclotus princeps Obotritorum paganus ipsemet aut subsidiaria sua, cohors Saxonum, fanum idolumque Redegasti destrueret, eo quod terræ incolæ ab eo defecissent Huc mea opinione *Helmoldus lib. 1. c. 71. In diebus autem, quibus Dux aberat, venit Niclotus, princeps terræ Obotritorum, ad dominam Clementiam Ducitricem Luneburg, & conquestus est, in facie ejus & amicorum Ducis, quia Kycini & Circipani paulatim rebellare cœperint, & obiisti tributis juxta morem persolvendis. Et destinatus est Comes Adolfus, & populus Holzatorum & Sturmariorum, ut adjuvarent Niclotum, & coërcerent rebellionem contumacium. Abiitq; Comes cum duobus millibus & amplius electorum. Niclotus quoq; contraxit exercitum de Obotritis, & abierunt pariter in terram Kycinorum & Circipanorum, & pervagati sunt terram hostilem, omnia vastantes igne & gladio. Fanum quoque celeberrimum cum idolis & omni superstitione demoliti sunt. Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandal lib. 2. c. 39. Sed & Cissinos & Rhetarios rebellantes Niclotus negotio haud ita magno coercuit, & in officio retinuit: Rhatam tamen ante urbem tum celeberrimam aratro æquavit, quæ nunquam coaluit: Idolum Rhadagasi cum nummis argyrotopei sustulit, in cæremoniis majorum inconcussus perstitit.* Sed vero simile, quod in errore nihilominus permanserint terræ incolæ *Obotriti* scil. seu *Mecklenburgenses*, nec non *Kycini Rhedarii, &c.* pace impetrata: tamdiu usque cum clade ultima affecti vel deleti maximam partem, aut alio pulsi sunt. Accidit illud opera Henrici Leonis Slavis *Mecklenburgicis* sive *Obotritis*, tumque *Brizanis, Staderanis* aliisque Havelam, inter & Albim habitantibus opera ac studio Alberti Ursi, circiter ann. MCLXII. De conversione ultima enim *Mecklenburgensium* plurimis agit *Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. c. 87.* de reliquis idem iterum, cap. 88. *In tempore illo Orientalem Slaviam tenebat Adalbertus Marchio, cui cognomen Ursus, qui etiam propitio sibi Deo amplissime fortunatus est in funiculo sortis suæ. Omnem enim terram Brizanorum, Stoderanorum, multarumq; gentium habitantium Havelam & Albiam, misit sub jugum, & infrenavit rebelles eorum. Ad ultimum, deficientibus sensim Slavis, misit Trajectum, & ad loca Rheno contigua, insuper ad eos, qui habitant juxta oceanum, & patiebantur vim maris, videlicet Hollandos, Selandos, Flandros, & adduxit ex eis populum magnum nimis, & habitare eos fecit in urbibus & oppidis Slavorum. Obotriti autem ab Henrico Leone deleti sunt.* A. C. MCLXIV. Huc iterum ita *Helmoldus lib 2. c. 5. Omnis terra Obotritorum, assiduis bellis, maxime vero novissimo bello, tota in solitudinem redacta est, Domino scilicet favente, & dextram pijssimi Ducis* (Henrici Leonis) *confortante. Si quæ Slavorum extremæ remanserant reliquiæ, propter annonæ penuriam & agrorum desolationes tanta inedia confecti sunt, ut congregatim ad Pomeranos sive ad Danos confugere cogerentur, quos illi nihil miserantes Polonis, Sorabis atque Boemis vendiderunt.* Add. *Crantzius Vandal. lib. 5. c. 7.*

§. XVIII. Verum merentur etiam seorsim legi, quæ de Radegasti destructione *Masius* scripsit *lib. de Diis Obotrit. cap. 7. p. 151-158.* Denique hujus Viri caput octavum sequens, sive ultimum, quod de *reliquiis Radegasti* disserit, paucissimis mutatis, vel omissis, huic nostro capiti imponat colophonem. *In oppido Mecklenburgensium Gadebusch*, sic ille, *coronam Radegasti superesse incolæ hujus loci uno ore affirmant, idque se a majoribus accepisse contestantur. In monumentum rei coronam illam fenestræ templi versus occidentem inseruerunt, mutata tamen coronæ forma, ut in latitudine expansa eo commodius isti loco aptaretur.* (*Nicolaus Marescalcus* Annal. Herul. & Vandal. lib. 1. c. 4. *Est in collimitio Gadebusum, quam alluit Rhadagasius amnis, nomen numinis obtinens, cujus visitur in fenestra templi corona etiamnum ex ære simulacri ejus fusilis.*) Ceterum *verane sit illa corona Radegasti, in utramque partem disputari posset, si res tanti momenti foret. Præterquam enim, quod Gadebuschi statuam Radegasto sacram fuisse nemo historicorum, præter Reinerum Kock, cujus non adeo magna est auctoritas, testatur; aliis etiam de causis suspecta est hæc traditio; neque enim vel in*

Chronico Saxonico, ubi accurate imago idoli exprimitur, vel in alio scriptore coronam Radegasto impositam legimus, sed potius avem, dispansis alis aperto capiti insidentem, nec etiam magnitudo coronæ permittit, ut capiti statuæ olim aptata fuisse videri possit: In figura forte etiam Critici quicquam dubii invenerint, qui coronas veterum Germanorum, (rectius h. l. dixisset *Masius, Slavorum.*)*earumque formam penitius norunt. Denique unde & a quo corona Radegasti servata, cum tota adeo statua a Christianis destrueretur? Sed non disputabimus cum incolis de rara antiquitatis monumento: nec si tanti est, coronæ vetustioris gloriam oppido invidebimus; afferemus ea potius, quæ traditionis fidem juvare possunt: solennem Radegasti cultum hic loci olim fuisse, plura adhuc vestigia monstrant: nam & amnis qui alluit urbem, eodem nomine gaudet, eademque est vici cujusdam propinquioris appellatio, quod in memoriam Radegasti factum esse intelligi potest; quæ obstare huic assertioni videntur, tanti non sunt, ut assensum nostrum remorari possint: neque enim quia* Chron. Saxonicum *coronæ non meminit, ideo nullibi hoc ornatu conspicuum fuisse idolum negari debet, cum varius fuerit statuæ habitus, varius etiam ornatus. Magnitudo coronæ non repugnat, quo minus statuæ imposita videatur, non enim mediocrem statuam fuisse vero simile est. Unde reliquias, & quomodo servarint, non opus est, ut solicite inquiramus, sufficit rem ipsam adesse; Cur templo inservierint idololatriæ veteris reliquiæ, ratione non caret; pio enim consilio a majoribus id factum esse existimo, ut eodem loco, quo Evangelii lucem solenniter vident incolæ, tenebras gentilium in memoriam revocaret, eoque nomine gratias divinæ benignitati agant, quod e densiori illa cæcitate ereptos ad clarissimam veritatis Evangelicæ cognitionem perducere voluerit; tumq; Israëlitæ etiam gentilis idololatriæ reliquias Deo devoverint, convenienter illud Diaboli ferium, velut quoddam trophæum & victoriæ signum erexere. Verum etiam singulare genus metalli esse ajunt, ex quo illa Radegasti corona conflata est, ut nulli artifices, quale est, dicere hactenus potuerint, quod quidem istis hominibus, quorum interest, accuratius expendendum relinquo. Certe tanta est metalli duritiei, ut a saxis parum abesse observaverint. Similia fere de cornu Oldenburgico & aliis narrantur: quæ id circo ex ignoto quidam metalli genere, facta esse complures statuunt, sed levibus tamen experimentis confisi: norunt enim sagaciores Docimastici, ignibus & arte eo adigi posse materiam, ut in propriam formam redeat, appareatque tandem, cujus sit generis, ubi sublata fuerint heterogenea, quibus quæ melioris nota sunt velut involuta latent. Sed in viam redeamus. Nuper adeo fenestram illam, in qua Radegasti corona videtur, grandine & vehementi fulminis ictu excussam esse accepi, ut tamen metallum nihil quidquam detrimenti senserit.* Huc usque *Dominus Masius.*

CAPUT III.

De Vitho, sive Deo Vindice aut Vindictæ.

§. I.

A*Rma capito!* vel *Ad arma!* sic ad suos quondam veteres *Romani*, ubi justum piumque Bellum gerendum, & impetus in hostes faciendus erat: formula utraque frequenter legitur. *Varro lib. 2. de Re Rust. c. 4. cum cohortaretur miles, ut caperent arma. Livius lib. 10. Cos. arma capere milites jubet, & sequi se extra vallum. Virgilius lib. 3.*

- - Sociis tunc arma capessant, Edico.

Silius Italicus lib. 7.

- - Propere capere arma maniplis
Edicit. - -

Et *lib. 8.*

Ite igitur, capite arma viri. - -

Porro *Cæsar* lib. 1. de *Bell. Civ. conclamabatur ad arma, atq; omnes copiæ, paucis exceptis, præsidio exeunt. Livius.* lib 3. *Alterna voces, ad arma, & hostes in urbe sunt, audiebantur.* Eodemque *lib. Cursus clamorq; vocantium ad arma.* Et post: *perpulerunt ut ad arma conclamaretur.* Ibidemque, de Valerii Cos. oratione: *ultimum orationis fuit, se arma capere, vocare omnes Quirites, ad arma. Idem* lib. 6. *Ingens in urbe trepidatio fuit, conclamatumque ad arma. Idem* lib. 7. *Conclamatum ad arma, concursumque in muros.* Rursus eodem lib. 20. *Conclamatum tamen celeriter ad arma est.* Et lib. 8. *Et concursatum, conclamatumque ad arma est omnibus locis. Idem* lib. 9. *Decurrit inde quanto maxime poterat tumultu ad arma, & pro vestram fidem cives, clamitans, arx ab hostibus capta est, ite, defendite.* Et lib. 20. *Quæstorq; ibi L. Opimius Pansa occisus, conclamatum inde ad arma.* Et lib. 21. *Et in oppido, ad arma, conclamatum est.* Et lib. 23. *Quem ut adesse tumultuosi nuntii refugientes ex speculis stationibusq; attulere, ad arma, conclamatum. Idem* lib. 24. *Simul ad libertatem, simul ad arma, vocantes in Acradinem convenire jubent.* Et lib. 25. *Et plerosque ferociter signum ut daret institisse duci, ad arma vocantes sciret.* Et lib. 29. *Aliis exercitibus alios jamq; ad arma pro se quisque vocabat.* Et postea: *velut ad arma conclamatum esset, concurrerunt.* Iterumque eodem libro: *Velut si urbem extemplo aggressurus Scipio foret, ita ad arma est conclamatum.* Et lib. 42. *Cum vidissent pro-*

precul venientem hostem, ad arma, conclamaverunt. *Ammianus Marcellinus* lib. 17. *signis illico fixis, ex more, cum undiq; ad arma conclamaretur.* *Ovidius* lib. 14. *Metamorph.*

Certatimque emuts uno ore, arma, arma,
loquuntur.

Horatius lib. 1. Carm. Od. 35.

Ad arma cessantes, ad arma
Concitet, imperiumque frangat.

L. Annaeus Florus lib. 2. Comploratum igitur publice statim, & pari voce clamatum est, ad arma. Hæc *Barnabas Brissonius* de *Formul. lib. 4. p. 344.* edit. *Francof.* ann. 1592. qui laqueo misere suffocatus periit Parisiis anno 1591. Symbolum ejus erat: *nondum effugimus fortunæ laqueos, Jac. August. Thuan.* Hist. lib. 102. f. 1047. edit. *Germ. Francof.* ann. 1622. *Andr. du Saussay in Continuat. de Scriptoribus Ecclesiast.* p. 60. edit. *Colon. an. 1684.*

§. II. Alio modo locutus Deus est, cum in hostes concitaret suos, nimirum isthoc: e. g. ad *Mosen: ulciscere filios de Madianitis, Num. 31, 2.* Hinc & *Moses* ibid. vers. 3. *Armate*, inquit, *ex vobis viros ad pugnam, qui possint ultionem Domini expetere de Madianitis.* Id circo *David* Deum *ultionum Dominum* appellat, *Ps. 94, 1.2. Deus*, inquiens, *ultionum Dominus, Deus ultionum libere egit: exaltare, qui judicas terram, redde retributionem superbis.* Et *Paulus 1. Thess. 4, 6. Vindex est Deus.* Imo Deus ipse ait: *Mihi vindictam, & ego retribuam, Deut. 32, 35. Rom. 12, 19. Ebr. 10, 30.* Competit autem Deo vindicta, propter justitiam, quæ in eo est, *distributivam*; Hæc enim vel *Remuneratrix est*, vel *Vindicatrix.*

§. III. Amplius ratione etiam seu naturæ vi cognosci potest Deus, quod sit *justus* & *vindex*, quia sanctus ipse: nam ratione sanctitatis suæ, per naturam, non nisi ad recte agendum fertur, nec potest non simul tam ad bonum remunerandum, quam ad vindicandum malum summa cum æquitate ferri: Hinc prudenter *Orpheus* in *hymnis*, apud *Stobaeum* Serm. 9.

Ὄμμα δίκης μέλπω πανδέρκεος ἀγλαομόρφου.
ἣ καὶ ζηνὸς ἄνακτος ἐπὶ θρόνου ἱερὸν ἵζει, &c.

Latine ita sonat:

Oculum justitiæ canto retro videntis formosa,
Quæ etiam super Jovis principis sacro sedet solio,
Cælitus respiciens vitam mortalium in varias gentes divisorum,
Injustorum ultrix, suppliciis gravans justis:
Veritatis æqualitate reconcilians dissimilia:
Omnia enim quæ mala mente committunt homines
Temere: nimium concupiscentes malis consiliis,
Hostis improborum, benevola autem versaris cum justis.

Hesiodus lib. ἔργ. καὶ ἡμερ. ita ad Persen fratrem de justitia ac Nemesi Dei:

ἡ δέ τε παρθένος ἐστὶ δίκη Διὸς ἐκγεγαυῖα
κυδνή τ' αἰδοίη τε θεοῖς, οἳ ὄλυμπον ἔχουσιν.
καί ῥ' ὁπότ' ἄν τίς μιν βλάπτῃ σκολιῶς ὀνοτάζων,
Αὐτίκα πὰρ Διὶ πατρὶ καθεζομένη Κρονίωνι,
γηρύετ' ἀνθρώπων ἄδικον νόον, ὄφρ' ἀποτίσῃ
Δῆμος ἀτασθαλίας βασιλήων. id est, *Valla* interprete:

Illa quidem Virgo est supero Jove nata parente,
Nomine clara suo, cunctisque verenda Deorum:
Quam si quis violet, lacrymans sua fata parenti;
It jovis ante pedes & lamentabile fundens,
Humanos queritur mores, & debita poscit
Supplicia in populos. - -

Et *Aristoteles lib. de Mundo c. 7.* sub *fin. Tom. I. p. 1223: Deus principium & finem & media rerum omnium tenens, rectaque linea incedens, operatur illa quidem secundum naturam: e vestigio comitem habens justitiæ præsidem, quam Δίκην nominaverunt, divinæ legis vindicem simul, ut quicquam* sanctionum *ejus prætermissum est.* Denique *Philemon apud Justinum de Mon. Dei. pag. 82.* ἔστιν Δίκης ὀφθαλμὸς, ὃς τὰ πάνθ' ὁρᾷ.

§. IV. Verum autem in eo lapsi sunt graviter gentiles, quod vindictam Dei in idolum permutaverint; Hoc Græcis Δίκη, *Actor. 28, 4.* nec non νέμεσις *Nemesis* vocatum, a νεμεσάω, *indignor, irascor justa de causa, cupiens sum cuiq; νέμεσθαι*: Latinis *Dice*, ac *Justitia*, quam dextra *pateram*, & sinistra *hastam* puram: vel loco hastæ *ramum*, aliquando *bilancem* tenentem; alibi *sedentem*: quod sapientem judicem, vindicemque deceat deliberatio: *forma severa, integra, vivida, non velato capite, sed diademate ornato* sculpserunt; *Anton. Augustin. Dial. 2. p. 20. 21. Alex* ab *Alex.* Gen. Dier. lib. 3. c. 26. f. 608 seq. *Bajerus* additam. *ad Selden.* de *Diis Syris* p. 104. ss. *Pomponius Laetus Hist. Rom.* lib. 2. p. 12. edit. Argentor. an. 1510. in 4. *Romani profecturi ad bellum: Nemesi sacrificabant, quod non sine ratione factum arbitramur; Virgo autem & victrix Nemesis numen fuit, quo, qui ex malefactis delinquebant, puniebantur; unde victores Ne-*

mesim non frustra invocabant; Romani enim semper justa movere arma: cetera nationes odio & malevolentia, livoreque, quod imperium tanta urbis justitia augeretur, tela in populum Rom. capiebant. Nemesis, *quam plerique existimaverunt esse vim fortunæ, alii filiam justitiæ, alii vim quandam esse inter cælestes discurrentem, prima rerum semina, quæ fatorum & fortium vires temperat atque emendat, rebus humanis trutinam adhibens e caloq; serena despectans, nocentes punit, bonis præmia largitur, & cum sit velocissima, quia diu non permittit impios præesse, atque crassari, alata fingitur a veteribus, & ejus pedibus supponitur rota, cum citissime discurrat; sed tandem multitudine scelerum indignata, oculos jam diu ab rebus humanis avertit & cum genitrice in remotiore parte cæli, ultra terrarum regiones non reditura renascentem orbem expectat*, Rhamnusia *est adpellata, ab Rhamnunte oppido Atticæ regionis, ubi templum & simulacrum habuit; & ab Adrasto,* Adrastia: *Romæ templum huic Deæ posuit in Capitolio, ut inde suam urbem posset ulcisci.*

§. V. Similiter & *Sorabis*, sive *Slavis* vindex Deus, **Wet**, seu *Vithus* est dictus; ast quale fuerit idolum, quæ ejus sacra, quive cultus peculiares ei exhibiti sint, nunc καθῶν αμιν explicabimus.

§. VI. Observ: (1) *Nomen Vithi*: dicitur *Vithus*, ita *Saxo Grammaticus Hist. Dan. lib. 14. f. 327. Simulacrum, quod Rigia* Vithum *vocabant. Rugievithus*, ita πολυμαθέστατος *Morhofius Dissert. Academ. de divinit. Princip. p. 105. Fuerunt quoq;*, inquit ille, e *Regibus Dii, Porevithus, Rugievitus. Nicolaus Marescalcus Annal. Herul & Vandal. lib. 1. c. 9. Sed & Carentina Rugiorum quondam Rugiavitum, Porevitum, & Porenutium habuit.* Dicitur etiam *Rudianot*, apud *Petrum Albinum Chron* Meißn. tit. XI. p. 303 die Wenden hatten auch einen Gott mit sieben Köpffen. *Rudianot. Ragowiz*, & *Rugiewiz, ap. Samuelem Grosserum* Lausitz. Merckwürdigk. II. Haupt-Th. f. 4 Utraque autem nomina, *Rugievithus*, & *Rudianot*, ex errore nata ac scripta putaverim. *Rugievithus* enim tanquam compositum e Saxonis modo allatis verbis sumptum, quum ait: *Simulacrum, quod Rugia* (i. e. terræ seu insulæ Rugiæ) *Vithum vocabant.* Alterum *Rudianot* plane corruptum, forte autem *Rugievit* legendum; quod tamen æque falsum, atque ex vocab. *Rugievithus* sumptum videtur.

§. VII. Observ. (2) *Etymon Vithi. Vithus* forma terminationeque latina gaudet; sed lingva vernacula, id est, Slavica, Polonica, Sorabica, **Wet**, dicebatur; id est, *talio, vindicta*, die Rache. Verbum inde descendens **Weczu**, Sorabis est admodum frequens, id est latine, *ulciscor, vindico, exposco*, Germ. ich räche. Hinc & subst. **Weczer**, *Vindex*, *ultor*, ein Rächer, & **Weczeni** *vindicta, ultio*, das Rächen. Compositum **Neweczu**, *non vindico* ich räche oder vergelte nicht. Denique **Wet**, vel **Weczu**, per *prosthesin*, ab Arab. ארת i. e. *lite vicit aliquem*: a quo etiam Græcorum αἰτία, *causa, culpa, crimen*, quod ultionem & vindictam meretur. verb. αἰτιωμαι, vel αἰτιῶμαι, *imputo* scil. *mala, vel in malam partem, criminose alicui objicio aliquid, in judicio accuso.* Adfine alterum Arab. עדו *adversarius fuit*; Chald. ערה *spoliavit*; Syr. עוח *delevit peccatum*, nomen: nec non Ebr. עיט *invehi in aliquem*. Itaque *Vithus*, seu *Withus*, Slavice, **Wet**, idem quod *Deus talionis*, aut *vindicta*, seu ipsa *talio*, *vindicta*, *Nemesis*, item *Bellona*. Huc *Saxo* loc cit. *Vithi numen perinde ac Martis viribus præditum, bellis præesse crediderant.*

§. VIII. Observ (3) *Figura Vithi.* De hac *Saxo loc. dict.* hunc in modum: *Amoris* (velaminibus) *factum quercu simulacrum, quod Rugia Vithum vocabant, ab omni parte magno cum deformitatis ludibrio spectandum patebat. Nam hirundines, quæ sub oris ejus lineamentis nidos molita fuerunt, in ejus pectus crebras stercorum sordes congesserunt, dignum numen, cujus effigies tam deformiter a volucribus fœdaretur. Præterea in ejus capite septem humanæ similitudinis facies consedere, quæ omnes unius verticis superficie claudebantur. Totidem quoq; veros gladios cum vaginis uni cingulo appensos, ejus lateri artifex conciliaverat. Octavum in dextra districtum tenebat. Hunc pugno insertum firmissimo nexu ferreus clavis adstrinxerat, nec manu, nisi præcisa, evelli poterat: quæ res truncandæ ejus occasio exstitit. Spissitudo illi supra humani corporis habitum erat; longitudo vero tanta, ut Absalon supra primam pedum partem consistens, ægre mentum securicula, quam manu gestare consueverat, æquaret. Hoc numen perinde ac Martis viribus præditum, bellis præesse crediderant. Nihil in hoc simulacro jucundum visentibus fuit, lineamentis impoliticalaminis deformitate sordentibus.*

§. IX. Duabus autem, priusquam ulterius pergam, lineolis depicta *Vithi* species expolienda a me erit: Primo enim, ubi *Saxo* ait, *hirundines in Vithi pectus crebras stercorum sordes congessisse*: eo ipso nihil novi plane, aut quod rude esset, nobis commemorat; prorsus enim sub eodem habitu *Baruchus* in *Apocrypha Jeremiæ Epistola* cap. 6. v. 21. Idola Babelica depingit: *Supra corpus eorum, & supra caput eorum volant noctuæ, & hirundines,* (χελιδόνες) & *aves; etiam similiter & catta* (οἱ αἴλουροι, *catti.*) *Lactantius Just. Divin.* lib. 2. c. 4. fol. 176. *aves ipsæ, quas terrore falcis aut inguinis abigi existimant, simulacris fabrefactis,*

id

id est, hominum plane similibus, insident, nidificant, inquinant. Credam ergo Slavos aliorum gentilium consvetudinem observavisse, quia aves in templa admiserunt, ut *analecta sacra* legerent. Ita *Euripides* in *Jone act. 4. v. 1196. seq. Tom. II. p. 464. seq. edit. Heidelberg. anno 1597.* Delphicarum columbarum meminit, quarum opus erat, sacrarum in templo epularum libamenta legere, ne quid de sacris reliquiis interiret. *Ursinus Analect. Sacr. lib. 1. c. 3.* Hinc etiam *sacræ* & *inviolabiles* illæ aves fuerunt. Quo *Herodotus lib. 1. p. 65. Aristodicus templum Branchidarum circumiens, passeres aliasq; aviculas, quæ forte in templo isthic nidulabantur, e nidis exemit. Quæ cum ille faceret, memorant vocem ex adyto auditam, quæ ad Aristodicum ferretur, atque hujusmodi quædam sonaret: Hominum sceleſtiſſime, quænam libido te incessit, ut auderes meos supplices diripere?* Quæri posset, unde hæc superstitio? Et non dubito, quin sit sumpta a *Tabernaculo Israelitico*, vel *Templo Hierosolymitano*, ad cujus trabes nidulati sunt passeres, avesque aliæ. Sic enim *David Psalm. 84, 4. Passer invenit sibi domum, & turtur (Kimchius* legit *hirundo, Bochartus palumbus,) nidum sibi, ut reponat pullos suos; altaria tua,* (id est, Tabernaculum, vel Templum, *per Synecdochen*) *Domine virtutum.* Negant quidem Ebræi ullas aves templo Hierosolymitano insedisse, quia eos id abigebat, quod כולה עורב vocabant, in summo tecti fastigio positum: *Kimchius* in h. *Psalm. Aliquid fecerunt* (Judæi) *in templi tecto, ne aves ibi quiescerent; quod vocabatur* כולה עורב *chole oreb, id est, arcens corvos.* Hujus in *Talmud* frequens mentio. *Eupolemus* etiam tale μορμολύκειον tribuit Templo Salomonis. Ait enim apud *Eusebium, l. 9. fecisse Salomonem retia duo ærea, annulis conserta, & machinæ imposuisse, quæ viginti cubitis supra templum eminebant, & totum illum obumbrabant, & ex singulis regibus appendisse tintinnabula quadringenta magni ponderis: & tota illa retia sic adaptasse, ut sonarent tintinnabula, & aves sonitu suo abigerent, ne templo insiderent, & in portarum aut porticuum laquearibus nidificarent, & stercoribus suis templum pollnerent.* Sed *libro primo Regum*, ubi Salomonis templum accurrate describitur, nihil tale reperias, ut neque in *Josepho*; quamvis idem scribat de Templo ab Herode exstructo, de *Bell. Jud. lib. 6. c. 6.* κατὰ κορυφὴν δὲ χρυσέους ὀβελοὺς ἀνεῖχε τεθηγμένους, ὡς μή τινι προσκαθεζομένῳ μολύνοιτο τῶν ὀρνέων, *in summo autem aureis verubus horrebat acutissimis, ne ab insidentibus avibus pollueretur.* Pone tamen etiam Salomonis templum in tecti vertice hujusmodi verubus vel retibus inhorruisse: hoc quidem aves a summo, non tamen a toto tecto aut ab aliis Templi partibus arcuisset. Si ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ, *super pinnaculum Templi*, stare potuit Christus illæsus, *Matth. 4, 5.* quanto magis aviculæ? *Bochartus Hieros. Part. 2. lib. 1. c. 8. f. 53. seq.* Ceterum ob illam *Vithi* figuræ sorditiem irridere priscorum Slavorum insaniam possumus, quod simulacra ipsi timuerint, quæ aves tamen inquinarint. Deridet ea propter gentilium idola *Lactantius lib. 21. Divinar. Instit. c. 4.* & *Minutius Felix in Octavio*; *Clemens Alexandrinus* Admonition. ad gentes breviter: αἱ δὲ χελιδόνες, καὶ τῶν ὀρνέων τὰ πλεῖστα, καταξαίρουσιν αὐτῶν τῶν ἀγαλμάτων ἐσπετόμενα, οὐδὲν φροντίσαντα, *hirundines autem & multæ aves sæpe advolantes inquinant ejusmodi simulacra, ratione nulla habita.* fol. 34. edit. Colon. an. 1688. conf. *Stephan. Joh. Stephan.* not. uber. ad Saxon. h. l. f. 247.

§. X. Secundo cum ait *Saxo*, in capite *Vithi septem humanæ* similitudinis species consedisse, & *septem* gladios cum vaginis, uni ejus cingulo appensos fuisse: Credam *Vitho* ista attributa esse (1) ideo, quod *septenarius numerus* sacer scil. vid. *Gellius Noct. Attic. lib. 3. c. 10. Macrobius in Somn. Scipion. lib. 1. c. 6. edit. Florent. an. 1515. Philo lib. de mundi opificio fol. 14 - - 20. & lib. 1. de Legis Allegor. f. 28. seq. Rupertus Observat. in Prolog. Flor. p. 12 seq.* Et (2) quod *Scripturæ* testimonia fama ad gentiles perlata fuerint: quibus dicitur talionem vindictamque ut plurimum *septuplam* sumi solere. Sic enim Deus ad Cainum: *omnis, qui occiderit Cain, septuplum punietur. Luther.* Wer Cain todtschlägt, das soll siebenfältig gerochen werden, *Gen. 4, 15. & v. 24. Lamech: septuplum ultio dabitur de Cain: de Lamech vero septuagies septies.* Sic *Levit. 26, 18.* inquit Deus: *Sin autem nec sic obedieritis mihi, addam correptiones vestras septuplum, propter peccata vestra;* conf. *ibid. v. 21, 24. & 28.* Sic *David* quoque prout interpretes LXX loquuntur. *2. Sam. 12, 6. Agnam reddet septuplam.* Ubi tamen in Ebræo est, & pro ove reddet ארבעתים *quadruplum.* Et *Psalm. 79, 12. Redde vicinis nostris* שבעתים *septuplum.* Hinc igitur Deo vindici suo Slavi *septem* quoque *facies*, & totidem *gladios* adjunxerunt: ut adderent & innuerent vindictam certam, multam ac gravem; quamvis tarda illa feraque non nunquam esse soleat. conf. *Glassius Rhetor. Sacr. tract. 1. cap. p. 1371.*

§. XI. Observ. (4) *Vithi Cultores. Kareminenses* Rugianos nobis nominat *Saxo* lib. cit. De *Karentia* autem urbe Rugiæ clarissima, ita *idem libr. eodem f. 326. Hæc undique secus voraginibus ac lacunis vallata, unicum palustri ac difficili vado aditum habet. Quo si quis incautis via excessibus aberraverit, in profundum paludis incidat necesse est.*

Hoc

Hoc vadum emensis pratentus urbi collis occurrit, hic adportam ducit, mediusque vallum ac paludem interjacet. Et paulo post f. 327. *Insignis hic vicus trium prapollentium fanorum adificiis erat, ingenua artis nitore visendis. Iis tantum pene venerationis privatorum Deorum dignitas conciliaverat, quantum apud Arkonenses publici numinis* (Svanteviti) *autoritas possidebat. Sed & hic locus, ut pacis tempore desertus, ita tunc frequentibus habitaculis confertus patebat. Quorum altitudinis tres ordines fuere, infimo, medii supremique ponderibus sustentamentum prabente. Quin etiam tanta confertionis angustia fuere, ut si tormentis in urbem lapides jacerentur, nudam humum, in quam conciderent, non offenderent. Super hac natus immunditiis fator cunctos urbis penates asperserat: nec minus corpora, quam motus animos cruciabat. Unde Danis Karentinos obsidionique resistere nequivisse, conspicuum fuit. Neque enim eorum tam promptam deditionem ulterius mirari voluerunt, quorum tam arctam necessitatem liquido perviderunt.*

§ XII. Observ. (5) *Ritus colendi Vitbum.* *Saxo* in his admodum brevis est, dicit enim (1) *privatum* Deum Karentinorum fuisse: tantum tamen (2) *venerationis* ejus *fano* attribuisse incolas, quantum apud Arkonenses publici numinis Swanteviti autoritas possederit. Denique addit: hoc numen perinde ac *Martis* (3) viribus præditum, (4) *bellis* præesse crediderant.

§. XIII. Observ. (6) *Urbis destructio.* Historiam totam his fere verbis *Saxo loc. alleg. f. 325. 326. 327. & 328.* recitat: *Postquam Waldemarus Rex Danorum Arkonenses in fidem receperat, obsidesq; Absolon susceperat, hoc propinqua noctu hora concubia quietem capiente, ingens barbari clamor insonuit, Gutsckalki, quo Absolon apud Slavos interprete utebatur, copiam flagitantis. Qui hac voce excitus, quid nam barbarus afferret, mutuo clamore perquirit. Ille postulato Absolonis aditu, propius accedere permissus, eumq; extra tentorium ad se progressum per interpretem alloquutus, impensius orare capit, permitteret sibi Karentinis Arkonensium fortuna nuntium offerre, hortariq;, ut similibus pactis exitium pracurrentes suam atq; urbis incolumitatem pacisci non differant: prafatus se voluntatis eorum indicium postridie relaturum. Praterea se patre Littogo Karentia natum Granzamque dici asseverabat, prasentis urbis* (Arconæ) *non civem, sed advenam esse, nec in eam sponte profectum, sed cum aliis inter supplementa transmissum. Quod ne fraudulenter asserere putaretur, debilitatum vulnere lacertum ostendit, sine cujus usu civibus opem ferre non posset. Absolon in homine tam graviter affecto parum momenti hostium viribus accedere judicans, parvique ducens pugna an deditionis hortator existeret, petitionem ejus ad Regis arbitrium relegavit: ac protinus Waldemarum e somno excitatum consuluit. A quo rem arbitrio suo tractare jussus, expectanti barbaro, omnia a Rege prater tridui inducias concessa, respondit sollicite providens, ne hostibus longum muniendæ urbis tempus daretur. Ceterum insequentis spatium, ut omnium induciarum expertem dimitteret, pollicetur, prafatus, ni in littore, quod urbi sua proximum foret, se cum omni Rugia primatu, tempore pradicto, obvium prabuisset, ulteriore pactionis aditu cariturum. Sequenti die Absalon Granza Karentinensis promissione ducibus exposita, cunctisq; ejus experimentum sumi debere judicantibus, cum triginta navigiis noctu discessit: Regi sub primam lucem insequi monito. Tantus autem Karentinis, Arkonensis expugnationis nuntio, terror incesserat, ut locum, qui ab Absolone prænotatus erat, ante prafixum tempus accederent. Illic Granza equo insidens, voce eminus missa, quis nam classi praesset, rogabat. Quam postquam ab Absalone ductari cognovit, Granzam se esse confessus, Regem Tetiszlavum cum Jarimaro fratre, & universis Rugiana nobilitatis proceribus advenisse perdocuit. Quos Absolon, interposita fide, nave exceptos, ac per omnia Arkonensium exemplo deditionem pactos, ad Regis adventum usq; detinuit. Quo per omnia pactionibus assentiente, solo Jarimaro ex Rugianorum optimatibus assumpto, una cum Svenone Arusiensi, Karcutiam pergit: reliquos quo totius urbem peteret per Esbernum fratrem epulis allectos non ante reditum suum dimittendos curavit. Triginta solos domesticos milites secum habebat, quorum majorem partem, orantibus Karentinis, ne quid rixa per ejus comites in urbe concitaretur, remisit: fiduciaq; quam familia abundantior ad urbem contendit. Karentini interim, quo deditionem suam concinniorem efficerent, sex millium numerum explentes armati sese portis effunduntur, viamq; Danorum progressui opportunam, suffixis humo cuspidibus diversa acie circumstare caperunt. Quo aspectu stupentem Svenonem, rogantemq;, quid nam sibi hostium vellet excursus? Absalon metu carere pracepit, eorum egressionem ab obsequendi studio profectam docendo. Qui si nocendi animum gererent, facilius intra urbem facinus exsequi potuissent. Quanta porro illum fiducia praditum astimemus, qui capitis sui potestatem armati hostis ancipiti arbitrio tam facile tradere non dubitavit? Sed & milites ejus exemplo firmati, nec vultu, nec ordine mutato parem procedendi constantiam conservaverunt, plus spei in unius Absalonis prasidio, quam metus in hostium multitudine reponentes. Transgressos vadum, viamq; vallo citeriorem aggressos, Karentini, qui se hinc inde centuriaverint, humum prostratis corporibus perinde ac superos adorandi officio venerati sunt. Jucundus Absalo-*

salonis ingressus, avido egresfionis populo extitit. Neq; enim ut privatæ rei legatus, sed tanquam publicæ pacis minister excipitur. Porro in urbe majus fanum vestibuli sui medio continebatur, sed ambo parietum loco purpura claudebantur, tecti fastigio solis duntaxat columnis imposito. Itaq; ministri Absalonis direpto vestibuli cultu, tandem manus ad interiora fani velamina porrexerunt. Quibus amotis, factum quercu simulacrum, quod Rugia Vitbum vocabant, patebat: illis maxima cum totius urbis exanimatione, tibiis ejus secures applicare cœperunt: quibus abscissis, comitante sono lapsus terræ truncus impingitur. Hoc viso oppidani, Dei sui viribus insultantes, religionem mutavere contemptu. Deniq; vero statuam ipsi oppidani, Absalonis edicto, intra mœnia cremare jussi, (quo etiam statuis *Porevithi* & *Porenutii* fieri debebat, de quibus infra) *preces imperio opponere cœperunt, orantes misereatur confertæ urbis, nec incendio objiciat, quorum jugulo parcat. Nam si ignis ad vicina prolapsus, unum e tabernaculis corripuisset, ob eximiam consertionem, universa indubitanter convelleret. Quapropter eam* (una cum Porevithi, & Porenutii statuis) *urbe egerere rogati, diu repugnaverunt, quod se membrorum, quorum ministerium imperio exhibuissent, numine pœnas exigente, usum amissuros, metuerent, contemptumque religione excusare pergebant: ad ultimum Absalonis monitu. Dei, qui sibimet opitulari non posset, potentiam floccipendere docti, spe impunitatis accepta, imperio ocius paruerunt. Sveno vero, quo magis simulacrum aspernendum doceret, super illud, cum a Karentinis ejiceretur, sublimis consistere voluit; quo facto pondus contumeliæ auxit, nec minus erubentes rubore quam onere vexavit, domesticum numen alienigenæ pontificis pedibus subjectum cernentes. Dum hæc a Svenone geruntur, Absalon tribus cœmiteriis in agro Karentino dedicatis vespere Karentiam rediit: deletoq; simulacro, una cum Jarimaro, profunda nocte ad naves pervenit, eumq; secum cœnitare coëgit. Sequenti luce scriba, & qui privata principum sacra tractabant, sacerdotiorum ornamentis donati, regenerandæ per aquam provinciæ ministerium peregerunt. Item basilicas compluribus in locis moliti, privata superstitionis tuguria, publica religionis domiciliis mutaverunt.* Sic sparsim *Saxo*. Acta hæc sunt die secundo ac tertio post factam Swanteviti destructionem, Anno Christi MCLXVIII. confer. supra *cap. 1. num. 24. in fin.*

CAPUT IV.

De Porevitho prædarum & bello oppressorum Deo.

Pars II.

§. I.

SÆpe numero in Scripturis Sacris Deus vocatur אל שדי *El Schaddai*; & prima quidem vice. *Gen. 17, 1.* Ista duo nomina, quid significent, paucis indicabimus: אל *El*, quidem *Deum* sonat; sed שדי *Schaddai*, *fortem, robustum, potentem*; imo & *vastatorem*. Nam qui potens est, potest, ubi & quando vult, vel juvare homines, vel disperdere. Quamobrem, cum Deus sit παντοκράτωρ, potest juvare mortales, vel destruere eos, & quæ sunt illorum, quandocunque vult, & ubi vult; & quibus tandem modis ipse vult. Radix שדד ad Arabum nunc quidem lingvam proprie pertinet, & *corroborare potentiam*, it. *incurrere, durius excipere. ligare*, significat. Ebr. *vastare*; Æthiop. *expellere*: Samar. *constringere*: sed & alias τῦ שדי *Schaddai* origines interpretationesque dabit nobis *Drusius Loc. Diffic. ad Gen. h. loc. cap. 45. p. 61. seq.* qui conferri potest.

§. II. Nec vero nomine tantummodo, sed & praxi nominis atque opere gaudet Deus. Diserte ipsemet ita ait *Deut. 28, 6. 7. Benedictus eris, ingrediens & egrediens, dabit Dominus inimicos tuos, qui consurgent adversum te, corruentes, in conspectu tuo; per unam viam venient contra te, & per septem fugient a facie tua.* Idem e contra malis etiam fugam, spoliationem, vastationem, eversionem & ruinam denunciat, cap. eod. v. 19. *Maledictus erit ingrediens.* v. 25. *Tradet te Dominus corruentem ante hostes tuos, & per unam viam egrederis contra eos, & per septem fugies: & dispergeris per omnia regna terræ.* v. 29. *Omni tempore calumnias sustinebis, & opprimeris violentia, nec habebis, qui liberet te.* v. 32. *Filii tui, & filiæ tuæ tradentur alteri populo, videntibus oculis tuis, & deficientibus ad conspectum eorum tota die: & non erit fortitudo in manu tua.* Hinc quos bello opprimere Deus vult, *armis privat*: quod malum evenit *Judæis*: *1. Sam. 13, 19. seqq. Porro faber ferrarius non inveniebatur in omni terra Israël; caverant enim Philisthiim, ne forte facerent Hebræi gladium aut lanceam. Descendebat ergo omnis Israël ad Philisthiim, ut exacueret unusquisq; vomerem suum, & ligonem, & securim, & tridentem, & sarculum; retusæ itaq; erant acies, vomerum & ligonum, & tridentium, & securium, usq; ad stimulum corrigendum. Cumq; venisset dies prælii, non est inventus ensis & lancea, in manu totius populi, qui erat cum Saule & Jonatha: excepto Saule & Jonatha filio ejus*

§. III. Perspicuum est ex his, quæ jam dixi: utrumque vincere hostem, & prælio cadere, aut vinci ac privari armis, &c. esse ab omnipotente, sive אל שדי *El Schaddai*, quod justus ipse sit, *2. Paral. 12, 6.* Secundum enim justitiam *remuneratricem* piis

ſæpe victoriam confert; & quoad *vindicatricem*, malos, propter peccata, ſtrage & clade multat: Quamobrem, ut pii victoria potiantur, Deum precari: & mali, ne dispereant, deprecari eum neceſſe habent: exemplo *Salomonis*, qui in inaugurali ſua oratione ita ad Dominum Deum Iſraël: *Si egreſſus fuerit populus tuus ad bellum contra inimicos ſuos, per viam, quocunq; miſeris eos, orabunt te contra viam civitatis, quam elegiſti, & contra Domum, quam ædificavi nomini tuo, & exaudies in cælo orationes eorum, & preces eorum, & facies judicium eorum. Quod ſi peccaverint tibi, non eſt enim homo, qui non peccet, & iratus tradideris eos inimicis ſuis, & captivi ducti fuerint, in terram inimicorum longe vel prope, & egerint pœnitentiam in corde ſuo, in loco captivitatis, & converſi deprecati te fuerint in captivitate ſua, dicentes, peccavimus, inique egimus, impie geſſimus; & reverſi fuerint ad te, in univerſo corde ſuo, & tota anima ſua, in terra inimicorum ſuorum, ad quam captivi ducti fuerint, & oraverint te contra viam terræ ſuæ, quam dediſti patribus eorum, & civitatis, quam elegiſti, & templi, quod ædificavi nomini tuo; exaudies in cælo, in firmamento ſolii tui, orationes eorum, & preces eorum, & facies judicium eorum: & propitiaberis populo tuo, qui peccavit tibi, & omnibus iniquitatibus eorum, quibus prævaricati ſunt in te, & dabis miſericordiam coram eis, qui eos captivos habuerint, ut miſereantur eis. Populus enim tuus eſt, & hæreditas tua. &c. 1. Reg. 8, 44-51. 2 Paral. 6, 34-39.* proinde ad ſolum atque unicum Deum, exorta tempeſtate belli, ſupplices preces inſtituendæ ſunt. Nam Mars ἀλλοπρόσαλλος eſt; Dei autem eſt & adjuvare, & in fugam convertere, *2. Paral. 25, 8.*

§. IV. Deploranda itaque coeciſſimæ *Slavica* gentis inſania ſeſe denuo nobis hic ſiſtit: cum enim ſuo quosque diſtincto imperio, *minores* quidem *Deos* hæc inferiora regere, *Helmold. Chron. Slav. lib. 1, cap. 83.* Slavi crederent, tria idola excogitarunt, (unde figmenta cordis vere ea dixeris, a quorum poteſtate ac nutu res belli pendere ac regi putarunt, *Radagaſtum* videlicet, *Vithum*, & *Porevithum*, quorum ille imperium *in milites* exerceret, iſte vindictam *ab hoſtibus* ſumeret, & hic denique ſuis aſſiſteret, ne *prædæ*, ruinæ & captivitati exponerentur, ſed *ſpoliis* omnino opimis onuſti ac ditati domum revenirent. Quod ad ultimum attinet, Romanorum, contenderem, *Jovem Prædatorem*, a quo prædæ eſſent, eo pertinere: de quo *Alexander ab Alexandro Genial. Dier. lib. 1. cap. 14. & lib. 3. cap. 22.* Itaque jam de *Porevitho*.

§. V. Obſerv. (1) *Nomen Porevithi.* Dicitur *Porovithus a Saxone Grammatico Hiſt. Dan. lib. 14. f. 327. & Dan. Georg. Morhofio, Diſſert. Acad. de Divinit. Principum. p. 105. Porevitus, ab Nicolao Mareſcalco Annal. Herul. & Vandal. lib. 1. c. 9.* Et *Barovit, a Davide Chytræo. Chron. Saxon. f. 11.* ſed & Porevit, *a Petro Albino Chron. Miſnenſ. Tit. XI. p. 302.* Ac *Pierovviz a Sam. Groſſero* Lauſiꝛ. Merckw. 11. Haupt-Theil. *f. 4.*

§. VI. Obſerv. (2) *Etymon Porevithi.* Nemo non gnarus lingvæ Slavicæ videt, convenire prorſus *Porevithi* vocabulum, quod ἔτυμον attinet, cum Polonico Porywacz, id eſt, *raptor, prædator*; it. *rapax, trahax*; quod oritur ex verbo Porywam, *rapio, arripio, corripio, ſurripio, apprehendo aliquid*; Hinc porro & Subſt. Porwanie, vel Porywanie, *raptus*: & adject. Porywczy, *proruptus, volaticus, impetuoſus, præceps*: & adv. Porywcze, *raptim, turbulente, temere.* Vi ergo etymi *Porevithus*, *Deus prædator, aut prædarum, ac bello oppreſſorum numen. Chytræus Chron. Saxon. f. 11.* cit. Barovit, *Mercaturæ præſidem*, ſeu *Mercurium* ſonare docet: attamen, qua voce Slavica nitatur, aut unde ſua habeat, non meminit: Boruti quidem Bohemis, *vaſtare, deſtruere* ſignificat: ſed hæc vis verbi ad *Mercurium* converti non poteſt. Plauſibilior interim viderur *B. Morhofii* ſententia, qua loco ſupra dicto, docet, fuiſſe *regem* quendam *Porevithum* vocatum, qui ſit in Deum conſecratus: ſed vero rationes non deſunt, quibus conjecturam ejus ſuſpectam facere poſſimus, quarum non poſtrema, quod *Porevithi* nomen in catalogo Regum aut Principum non legitur.

§. VII. Obſerv. (3) *Figura Porevithi*; de hac *Saxo* lib. & fol. allegato ita: *Porevithi ſimulacrum quinque capitibus conſitum, ſed armis vacuum fingebatur. Petr. Albinus tit. XI. p. 302.* die Wenden ſollen auch einen fünffköpfichten Gott gehabt haben, Porevit genannt. Circa figuram duo notamus, quæ ad noſtrum etymon & interpretationem non parum faciunt. Primo *armis vacuum* ſimulacrum fingebatur: eo quod ab hoc numine armis exui hoſtis crederetur: & quod ſuos juvaret, ne armis rebusque vacui domum redirent: denique quod pro tali ac tanto Deo haberetur, qui ſuis victoriam poſſet largiri, etſi armis inſtructi haut eſſent: qualis Deus Iſraëlis fuit. *Judic. 5, 8. & 1. Sam. 13, 19. 20. 21.* *Secundo quinq; capita Porevithi*, opinor ſignificaſſe, quod profligati & in fugam acti, propter confuſionem, quaſi uſu *quinque ſenſuum* ſint deſtituti: itemque quod, ut ait *Salomo Prov. 20, 18 gubernaculis ſeu conſiliis*, (non armis tantum) *tractanda ſint bella.* Nam *in bello plurimum ingenium poteſt*, ait *Saluſtius Bell. Catil. c. 2.* *Cui non eſt adverſus omnes ſatis virium, circumvenire quærit ſolitudinem ſingulorum*, ait *Cyprianus lib. 1. Epiſt. 1. f. 2.*

edit. Basil. an. 1521. Confer. huc ii, qui de *strategematis* scripserunt, *Valerius Maximus lib. 7. c. 3. Sextus Julius Frontinus*, it, *Flavius Vegetius de Re militari, Ælianus de Instruend. acieb. Modestus de Vocabul. rei militar. edit. cum Commentar. Godescalci Stevvechii, Antverp. an. 1585.*

§. VIII. Observ. (4) *Porevithi cultores, Saxo lib. 14. cit. Karentinos* nominat: quorum urbem supra descripsimus cap. 3. n. 11. *David Chytraus Chron. Sax. fol. 10 seq.* iis adjungit *Julinenses Pomeranos*; scribit enim ita: *Emporium in littore Balthico amplissimum, & a multis externis gentibus, & diversarum nationum, lingvarum & religionum populis, Henetis, Danis, Svecis, Slavis, rursus Judais & Ethnicis, sola Christianorum fide excepta, pagatim, ita ut singuli suas distinctas plateas, nominibus gentium insignitas, tenerent, inhabitatum fuit Julinum*, (unde Julinenses) *in insula (quam a præsenti oppido* das Wollinische Werder *hodie appellant, ab ortu, ponte pralongo supra Diuenoum fl. quem Viadri in mare properantis alveum esse apparet, continenti Pomerania junctam: ab occasu Sveno seu Svevo fl. a meridie lacu recenti, admodum piscoso: ad boream Balthico mari cinctam, & quatuor fere milliarium spatio undiquaque patente) situm: ac urbis ambitum milliare Germanicum excessisse, ex antiquis ruinarum vestigiis, & montibus seu editioribus urbis locis, quibus castella olim adversus hostiles insultus imposita fuerunt, constat; adhuc extantibus, quos* den Schloßberg, *Moderoni*, Roveinel, *&* Silberberg, *hodie appellant. Ubi vero nunc templum D. Michaëlis cum cumiterio extra oppidum cernitur: eum florentis olim antiqui Julini umbilicum fuisse perhibent. Frequentiam populi & inde æstimare licet, quod viginti duo millia civium Julini, ab Ottone Bambergensi baptizata esse scribuntur. Pristinam vero potentiam, diuturna bella, & victoria adversus Svenonem Danorum regem, tandem ab eis captum, demonstrant. Verum nihil in rebus humanis perpetuum aut firmum esse, ut ceterarum urbium olim florentiss. Troja, Hierosolyma, Tyri, Carthaginis, Corinthi deletiones; sic Julini etiam excidium, varias idolorum & libidinum confusiones, luxum, amulationes, & seditiones secutum demonstrat, ubi singula gentes, sua idola & ritus proprios servarunt: publice autem ex professo, Triclaff*, (leg. Triglowe) *Deum Tricipitem (cujus adhuc in Brandenburgensi canonicorum templo ad Havelum effigies cernitur) & minorum velut gentium Divos armorum ac mercatura prasides*, Harpit, & Barouit, (leg. *Vith & Porevithid* est, *Vithum & Porevithum*,) *quasi Martem & Mercurium, præterea Bialbug & Zernebug, album & nigrum Deum coluerunt. Idololatriam tetra libidinum confusiones, opulentiam, luxus, superbia, petulantia, & intestina dissensiones, ac diversarum nationum populos perniciosa amulationes ac distractiones orta sunt: quibus adducta societates mercatorum inde emigrarunt. Secuta sunt cum Dania Rege Waldimaro I. bella, qui Rugiis domitis, & Dania regno subjectis, Julinum quoque, jam intestinis seditionibus labefactatum, & mole laborans sua, captum solo aquavit, A. C. 1170. ut campi jam sint, maxima ex parte, ubi vetus Julinum fuit, exiguo tamen oppido Wollin, veteris urbis vestigium retinente ahuc superstite, quod D. Johannem Bugenhagium, Pastorem Wittebergensem, multarum in Germania & Dania Ecclesiarum οἰκιστὴν, nascentem primum excepit.* Repetit eadem *Chytraus in Proamio Metropol. & Stephanius not. in Saxon. f. 197. seq.* add. *Saxo. lib. 14. p. 359.*

§. IX. Observ. (5) *Porevithi cultus.* Paucissima huc pertinentia nobiscum communicant Historici. *Chytraus* in verbis modo adductis, (1) *minorum gentium Divum* fuisse Porevithum, memoriæ prodit, *mercaturaque prasidem*, & quasi *Mercurium:* sed posterius hoc *supra n. 6.* rejecimus. *Saxo* lib. alleg. *privatum* etiam *Deum* appellat; & paulo post ait, *Porevithi simulacrum* (2) in proxima *ade* (a fano Vithi non procul distante,) colebatur. Ædem autem ipsam (3) *ingenua artis nitore conspicuam* fuisse perhibet. Denique, ut nos sentimus, fuit (4) *Porevithus præda largitor*, & (5) *oppressorum* quidam *Deus*. vid. *num. 6. & 7.*

§. X. Observ. (6) *Porevithi destructio.* Accidit hæc Julini; ut nos *Chytraus* docet, A. C. M C LXX. vid. n. 8. circa finem. *Karentia* autem *Porevithi* statua, eodem die, ac anno, quo *Vithi* excisa & cremata est; Dicit enim *Saxo*: nec *Vithi excidio contenta satellitum manus*, ad Porevithum *simulacrum, quod in proxima ade colebatur, avidius porriguntur.* Reliqua, quæ huc spectant, ex capitis præcedentis num. XIII. repeti poterunt; nam ab iisdem civibus, qui *Vithum* egesserant, ex urbe, jussu Absolonis, *Porevithus* egestus, & in ingem conjectus est. Hinc etiam *Saxo* de statuis, earumque excidio in sensu plurativo loquitur, quem tamen nos §. cit. ita differentem in medium produximus, quasi ibi de sola *Vithi* statua verba faceret.

CAPUT V.

De Provo, Deo sive præside Justitiæ ac Fori.

§. I.

Vidimus hucusq; post *Swantevithum* gentis Slavicæ *bellica Numina*, sive Deos, qui belli ac rei militaris præsides essent; nam cum Slavorum *genti crudelitas ingenita, saturari nescia, & impatiens otii fuerit*, teste

Helmoldo lib.1.c.52, eam ob rem primo loco ponenda erat religio, quam cum hostem armis invaderent, aut bello ipsi premerentur, publice privatimque observaverint. Sequitur, ut nunc audiamus, quem *pacis tempore*, tanquam Deum, res suas unicuique tribuentem, coluerint. Valde enim fallit, fallíturque, qui rempublicam Slavorum priscorum iis moribus stetisse suspicatur, quos *Ovidius* pingit lib. 1. *Metamorphos. v.144. & seqq.*

Vivitur ex rapto, non hospes ab hospite tutus,
Non socer a genero, fratrum quoq; gratia rara est:
Imminet exitio vir conjugis, illa mariti:
Lurida terribiles miscent aconita noverca:
Filius ante diem patrios inquirit in annos:
Victa jacet pietas, & Virgo cæde madentes
Ultima cælestum terras Astræa requirit.

Atenim vero justitiam, quæ suum cuique tribuit, Slavi etiam observarunt: quo faciunt testimonia *Helmoldi*, *Saxonis Grammatici*, & *Witekindi*. *Helmoldus lib. 2. c. 12.* ita: *Quamvis odium Christiani nominis & superstit onum fomes plus omnibus Slavis apud Ranos (Rugios) invaluerit, pollebant tamen multis naturalibus bonis. Erat enim apud eos hospitalitatis plenitudo, & parentibus debitum exhibent honorem: nec enim aliquis egenus aut mendicus apud eos repertus est, statim enim ut aliquem inter eos aut debilem fecerit infirmitas, aut decrepitum ætas, hæredis curæ delegatur, plena humanitate fovendus. Hospitalitatis enim gratia, & parentum cura, apud Slavos virtutis locum obtinent. Idem*, lib 1. c. 6. ubi de Rugiis quoque: *Flaminem suum non minus quam Regem venerantur.* l. 1. c. 1. *Pruzi,* (Prussi) *homines multis naturalibus bonis præditi, humanissimi erga necessitatem patientes qui etiam obviam tendunt his, qui in mari periclitantur, vel qui a piratis infestantur, & subveniunt eis.* Et cap. 82. ubi de *Wagriis* (sive *Lubecensibus*) *Nulla gens honestior Slavis, in hospitalitatis gratia. In colligendis enim hospitibus omnes quasi ex sententia alacres sunt, ut nec hospitium quendam postulare necesse sit. Quicquid enim agricultura, piscationibus seu venatione conquirunt, totum in largitatis opus conferunt; eo fortiorem quemque, quo profusiorem jactitantes: cujus ostentationis affectatio multos eorum ad furta vel latrocinia propellit. Quæ utique vitiorum apud eos quidem venialia sunt: excusantur enim hospitalitatis palliatione. Slavorum enim legibus accedens, quod nocte furatus fueris, crastina hospitibus disperties. Si quis vero, quod rarissimum est, peregrinum hospitio removisse deprehensus fuerit, hujus domum vel facultates incendio consumere licitum est, atque in id omnium vota pariter conspirant: illum inglorium, illum vilem, & ab omnibus exibilandum dicentes, qui hospiti partem negare non timuisset.* Et lib. 2. c. 13. *Sed nec in construendis ædificiis operosi Slavi sunt, quin potius casas de virgultu contexunt, necessitati tantum consulentes adversus tempestates & pluvias. Quoties autem bellicus tumultus insonuerit, omnem annonam paleis excussam, aurum atque argentum, & pretiosa quæque fossis abdunt, uxores & parvulos munitionibus vel certe sylvis contutant. Nec quicquam hostili patet direptioni, nisi tuguria tantum, quorum amissionem facillimam judicant. Idem* lib. 1. cap. 83. *Jurationes difficilime admittuntur: nam jurare apud Slavos quasi perjurare* (pejerare) *est, ob invicem* (leg. vindicem) *Deorum iram. Saxo Grammaticus Hist. Dan* lib 14. fol 291. *Illuris fædus Barbaris* (Slavis) *religioni erat calculum in undas conjicere, seqe si pacto obviam issent, mersi lapidis exemplo perituros orare. Witekindus* lib. 2. *Annal Saxon. Sæpius exercitus eos* (Slavos) *læsit, in multis afflixit, & in summam calamitatem perduxit, illi vero nihilominus bellum elegerunt, omnem miseriam cara libertati postponentes. Est namque hujusmodi genus durum, & laboris patiens victui levissimo assuetum, & quæ nostris gravi oneri esse solet, Slavi pro quadam voluptate ducunt; Transeunt dies plurimi his pro gloria, magno latoque imperio: illis pro libertate ac ultima servitute varie certantibus.* Apud *Helmold.* lib. 1. c. 83. Pribizlaus Princeps Wagirensis ait: *Dentur nobis jura Saxonum, in prædiis & reditibus, & libenter erimus Christiani, ædificabimus ecclesias, & dabimus decimas nostras.*

§. II. Imo vero, ut Slavi illud, quod justum atque fas est, sibi curæ ac cordi esse, publice testarentur, ipsam *Justitiam*, eo quod origo ejus e coelo sit, pro numine quodam habuerunt. Quo ipso quidem iterum attributum seu nomen Dei, in idolum commutarunt. Dicitur enim in Sacris אלהים שופט צדיק *Deus judex justus, fortis & patiens, Psalm. 7, 12. Dominus, qui judicat omnem terram, Gen. 18, 25. Qui sedet super thronum, & judicat justitiam, Ps. 9, 5. Dominus in æternum permanet, paravit in judicio thronum suum, & ipse judicabit orbem terræ in æquitate, judicabit populos in justitia, Psal 9, 8. 9. Deus stetit in Synagoga Deorum, in medio autem Deos dijudicat, Psal. 82, 1. Faciens* (est) *misericordias Dominus, & judicium omnibus injuriam patientibus, Psal. 103. 6.* &c. Hinc ergo Slavis, Sorabisve *Provus* (Prawo) id est, *Deus justitia*; perinde ut Græcis Θέμις, ἰσονομία, Δίκη, εἰρήνη, *Vossius* in *Physiolog. Christ. lib. 8. c. 11.* Romanis & Ægyptiis *Justitia, Pietas*, Εὐχαριστία, *Fides Astræa*, Deæ, *Alexander ab Alexandro*

xandro Genial. Dier. lib. 4. cap. 12. *Vosfius* lib. 8. c. 13. citato: & Indis Orientalibus *Quisy Hocombinos*, id est, *Deus Justitia, Pinro* Wunderl. Reisebeschr. cap. 5. p. 27.

§. III. Observ. igitur (1) *Nomen Provi*: Multifariam autem, ut solent peregrina, formatur hoc vocabulum. *Prove*, apud *Helmoldum Chron. Slav*, lib. 1. c. 52. *Prove Deus Aldenburgensis terra.* lib. 1. c. 69. *Inde progrediens visitavit Aldenburg, ubi sedes quondam Episcopalis fuerat, & receptus est a Barbaris habitatoribus terra illius, quorum Deus erat* Prove, lib. 1. c. 83. *Prove Deus Aldenburg.* Prove, *in agro Aldenburgensi idolum, Andreas Hendorffius Promptuar Exemplor. f. 58. Prono, in Chron. Saxon.* sub anno 1133. Der Wenden Abgott zu Oldenburg hieß *Prono.* Sic & apud *D. Masium, in Schediasm. de Diis Obotrit.* c. 2. p. 34. 38. 39. 40. *Nicolaum Marescalcum Annal. Herul. & Vandal.* lib. 1. c. 9. necnon *M. Michaëlem Frencelium*; Fratrem meum, *Differt. 3 de Diis Slavorum. Prone*, apud *Cranzium Vandal. lib.* 3. c. 37. *Prone* Gott der Aldenburger. *Prone*, sive *Prono*, apud *Johannem Saubertum de Sacrific.* cap. 5. p. 105. & c. 7. p. 168. *Provins*, apud *Paulum Stranskium*: vid. supra sect. I. c. 1. n. 3. *Promo* apud *Petrum Albinum, Chron. Misn* tit. XI. p. 302. *Promo* soll in sonderlichen Ehren seyn gehalten worden bey den Lübecker Wenden, item bey den Oldenburgern und Holsaten. *Provus* & *Prova*, apud *Davidem Peiferum Rer. Lips.* lib 3. p. 279 *Celebriora Deorum, Dearumq; nomina erant*, Provus, Siba, Radegastus, Podagra, (leg. *Podaga*,) Flusius, Triphata (leg. *Trigolova*,) Prova Sed'erior quidem Beati *Peiferi* est, pro diversis Diis Provum & Provam habentis.

§. IV. Observ. (2) *Etymon Provi.* Ex varia nominis scriptura, varia subinde etyma exorta sunt: quorum tria hisce verbis complexus est Theologus ac Philologus insignis *D. Masius* Schediasm. de Diis Obotrit. c. 2, p. 38. seq. *Unde* Prono *dictum illud idolum, quaque fuerit nominis & cultus origo, non una est Doctorum conjectura: Cranzius quidem* (quo cum fere sentit *Paulus Stranskius*, vid. locum paulo ante cit.) *a Graca voce πρόνοια deducit, quod Dei providentia mundus administretur: sed non satisfacit Schedio, cui a* Brenno *derivandum videtur. Sed plures fuere* Brenni *in historia clari: quorum duo, alius qui Templum Delphicum spoliavit, aliusq; qui Romam diripuit, Livio, Floro, Plutarcho, Diodoro Siculo, Trogo, Ciceroni, Plinio, (Pausania) & aliis memorantur. Ante hos vero alius in Vandalia Brennus vixit, a quo Angli Britannia invasores originem ducunt, vid. Avent. lib. 1. Annal Bojorum: omnium autem primus veteris Germania Rex fortissimus erat, cui posteri in memoriam virtutis statuam collocarunt, accedente postea superstitiosa gentis errore, ut templum venerationi illius dicarent, ut pro Brenno corrupta voce Prono dicerent. Ita plerisque eruditis persuasum esse invenio: mihi vero incertum esse videtur, utri Brenno tribuenda sit idoli origo; neque tamen cum Cranzio ad Gracam vocem confugio. Schedio vero simile visum est,* Brennum *aliquem eorum, quos historia refert, Ducem manustrenuum & nomen & originem idololatria dedisse: facile enim accidisse, ut pro Brenno inculta plebis vitio* Prono *substitueretur. Brennum autem ipsum alii a* Brennen *deducunt, quasi Brennum dicas, qui igne & flammis hostium terras ad vastationem vocat; alii dictum putant, quasi* Berennum (ein Berenner, von Berennen) *hoc est, invasorem, qui aliorum terras repente adoriatur. Sed illustris Juris consultus Joh. Strauch* Disp. 3. in *Tacitum de Morib.* Germ. c. 3. § 6. *ab obsoleta voce* Bryn, vel Brenn, *i. e. galea derivatum ait; unde* Brennio *est galeatus, seu scuto tectus: occurrit autem vox illa in Otfridi Evangelio, antiquissimo scripto Germanico l. 5. c. 1. notante Sauberto de Sacrificiis* p. m 112. Hucusque *Masius.* Addit *Cl. Andreas Borrichius* in not. ibid. p. 40. Brennus *apud antiquos Gallos fuisse dignitatis nomen, notat Bochartus in Can.* lib. 1. c. 42 *Germanis vero instituta, mores, literas & antiqua plurima rerum vocabula cum Gallis communia fuisse, ex Strabone & Tacito patet: ut juste dubitari queat, utrum vox* Prono *ab illo Rege Germanorum Brenno, an a majestatis indice vocabulo Brennus tutius derivaretur; imo quid impedit, quo minus hoc (more gentium) Deo impositum esse nomen dicas aque ac Hesus apud Lucanum? Quod originem vocis attinet,* Brennus a פרנס *dici statuit Bochartus, ut idem sit, quod Princeps* vel ποιμὴν λαῶν, *unde & Cambri, teste* Camdeno, *Regem Brennin appellant. Neque mirum est, priscos Germanos inter alias Phœnicia lingua reliquias hanc quoq; vocem retinuisse, sic Clarissimus Borrichius. Johannes Saubertus de Sacrificiis* cap. 5. p. 110. seq. *Germanorum* (lege Slavorum.) *idolum Prono, repræsentavit Brennum Ducem, manustrenuum, dignumque tali nomine. Quamvis enim quidam ita dictum autument, quasi* Brenner; *qui hostes igne domat; alii, quasi* Berenner, i. e. *invadentem, adorientem. Verissime tamen est ab obsoleta voce* Brynn, vel Brenn, i. e. *galea, unde Brennio, galeatus, seu acutissime sensit chori Critici fax fulgentissima, JCtus eminentissimus Johannes Strauch Disput. 3. in Tacit.* de M G. c. 3. § 6 Habet eam *Otfridus*, qui circa initium Seculi IX. vixit, in *Evang.* quo hactenus non extat antiquius scriptum Germanicum, lib. 5. c. 1.

Ist uns thas airüsti
Brunia alafesti:

Joh ist uns helm ouch übar thaz,
Joh wasan alawasaz.

§. V. Non multum etiam distat ab illustr. *Strauchio* svavissimus *frater* meus *Dissert. 3. cit. cujus* verba nunc apponam: *Nobis* Prono *a Slavorum* Brone, *nomen venisse credibile videtur: ea vero voce, quicquid ad agriculturam pertinet, comprehendunt.* Prono *enim agricultura patrocinium sustinuisse, idem docet. Sane quidem vox* Bron. *a* Prono *una litera b. differt. nec a Germ.* Bryne, *significatione abscedit: ex Asia autem in Europam delata putatur: Hinc tot populis communis est: Syris enim* בירונא *vestis genus: Germanis* Brinn, *apud Autorem* des Heldenbuchs; *& Gallis brunie, thorax ferreus, pectorale aneum; Sorabis & Polonis* Bron, *arma, armatura, it. telum*; gewehr, waffen. Bronne, *plur. occa, pecten terra*, eine Ege. *Est & verb.* Sorab. Bronuju, *occo*; *&* Bronie, Polon. *defendo, tueor.* Bronienie, subst. *tuitio, defensio*, vid. *Orig. Lingu. Germ.* lib. 4. c. 3. Verum nec a Bryne, vel Bronne, aut *Brenno*, &c. *Provi* nomen ducam: spuria enim est lectio *Prono*, ab *Chronici Saxonici* typographo minus attento primum in orbem eruditum invecta: genuina certe appellatio idoli *Provo*, vel *Prove* erat, ut *Helmoldus* plus simplici vice docet: Denique u, more veterum legendum tanquam W. Germanicum, *wao* Arabum; & u initiale Polonicum & Bohemicum. Est vero *Provo* idem quod Prawo Bohem. Polon. Sorab. olim Prowo, seu Prowo, id est, *jus, justum, aquum, rectum, lex, δίκη, δίκαιον*, das Recht. Ab hoc Sorab. Prawuju, & Polon. Prawuie, *contendo, certo, discepto jure, confligor judicio*, ich rechte, führe das Recht. Prawda, *veritas, justitia, aquitas*, die Gerechtigkeit, oder Billigkeit: sed Prawo, a prawiu, vel praju, *verbo, dico, loquor, decerno*, ich rede, gebe Bescheid. Hoc ab Arab. פרח *dixit, finxit, concinnavit*: quomodo Latinis *justitia, justum, jus*, a *jubeo*, primo: & hoc ab Ebr. יבב *vociferatus est*; sic Græcis *δίκη, δικάζω, judico*, cui simile latin. *dico, dicere, per aphæresin*, ex Ebr. צדק *justus fuit.* Æthiop. *verax, sincerus fuit, fidem habuit.* Quamobrem vi etymi, *Provo*, vel *Prove, Deus* seu *præses juris, vel justitia, aut recti, aqui bonique numen.* Germ. GOtt des Rechts, oder der Gerechtigkeit.

§. VI. Observ. (3) *Figura Provi*, Nititur etiam etymon nostrum idoli figura: quam ita sistit *Bangertus* not. ad *Helmold.* lib. 1. c. 52. *Stabat* Provo *virili forma in columna, corona caput redimitus, oblongis atq; erectis auribus: altero pede tintinnabulo insistens, ocreas etiam indutus: dextra ferrum rubrum & quasi candens tenebat: altera vexilli contum quatiebat.* Ferrum, *qua forma fuerit, non usque adeo certum: vomeris speciem retulisse quidam non sine causa prodidere. Chron. Saxon.* sub anno 1153. f. 154. Der Abgott zu Oldenburg hieß Preno, (leg. Provo.) und stund auf einer Seule, hatte in der Hand eine rothe Peovenße, und einen Banner-Stab; hatte zweene lange Ohren, mit einer Krone, trug ein paar Stiefeln an, und unter einem Fuße eine Schelle. *Petrus Albinus* Meißn. *Chron.* tit. XI. p. 302. *Promo*, leg. *Provo*,) wird also beschrieben, daß er auf einer Seul gestanden, zwey lange Ohren, mit einer Kron gehabt, gestieffelt gewesen, desgleichen in der Hand eine rode Borneisen (*an* Broveisen.) und eines Paners Stab, unter dem Fuß eine Schelle. *D. Masius* de *Diis Obotrit. c. 2. p. 35. Figuram Provi Chron. Saxon. suppeditat talem: forma virili innititur columna, sed paulum incurvatus; una manu ferrum gestans, instar clypei, altera bipennem cum vexillo jactans; altero pede tintinnabulo inharens, & quidem ocreatus; caput corona ornatum, auribus oblongis atque erectis, ferrum autem rubrum erat, ut candentis speciem præ se ferret, forma vomeris, ut putatur.*

§. VII. Priusquam de simulacro, quid partes singulæ denotent, disseram: testimonium antiquissimum, *Provi* notionem declarans, denuo producendum erit. *Helmoldus* nimirum nobis diserte suffragatur, *Provum* quoque *præsidem justitia*, aut *judiciorum innuens.* Ait enim ille lib. 1. cap. 83. *In nemore, quod dicatum erat Deo terra Aldenburgensis, secunda feria hebdomadatim populum terra, cum flamine & regulo convenisse propter judicia.* Quod si ergo *propter judicia* atrium *Provi* frequentatum fuerit, sequitur, quod *Provus* ipse pro numine justitiæ habitus sit. Jam ad imaginem, tuta, quod ajunt, frequentique via. Erat (1) *Provus virili forma* sculptus. Minus recte enim interpres *Cranzii*, *Stephanus Macrofcus*, in indice Vandaliæ: Prone, der Aldenburger Göttin, & *David Peiferus*, cui *Provus* & *Provа*, dea, diversa sunt numina, *Rer. Lips.* lib. 3. p. 279. Nam cum justitiæ præsidem haut effæminato, sed virili animo præditum esse oporteat; hinc *Provum* etiam Slavi forma virili sculpserunt. Quo *Jethro*, qui ad *Mosen*: *provide de omni plebe, viros sapientes & timentes Deum, in quibus sit veritas, & qui oderint avaritiam; & constitue ex eis tribunos - - qui judicent populum omni tempore, Exod. 18. 21. 22.* Et sequitur paulo post: v. 25. *Moses electis viris strenuis de cuncto Israel, constituit eos principes populi*, &c. Et *Salomon* Proverb. 28, 1. *Justus quasi leo confidens absque terrore erit. Horatius* lib. 3. od. 3.

Justum ac tenacem propositi virum,
Non civium ardor prava jubentium,
Non vultus instantis tyranni,
Mente quatit solida; neq; Auster

Dux

Dux inquieti turbidus Adria,
Nec fulminantis magna Jovis manus,
Si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinæ.

Philo lib. 2. de judice fol. 453. Is, qui ad judicandum ascendit tribunal, judicari se non minus, quam judicare cogitet, & una cum potestate assumat prudentiam, ne decipiatur; justitiam, ut suum cuiq; tribuat: fortitudinem, ne flectatur precibus aut misericordia: quo minus animadvertat in convictos sceleris; nam cuicunq; virtutes hæ cordi fuerint, bene meritus de republica existimandus est; quippe qui more boni gubernatoris sedat tempestates negotiorum commissorum, sua fidei, ad salutem, securitatemque illorum, qui pendent ab ejus arbitrio Bene etiam *Cicero* Orat. pro *Cluentio*: *Illud est hominis magni & sapientis, cum judicandi causa tabellam sumserit, non se putare esse solum, neque sibi, quodcunq; concupierit, licere: sed habere in consilio legem, religionem, æquitatem, fidem: libidinem autem, odium, invidiam, metum, cupiditatesq; omnes amovere, maximique æstimare conscientiam mentis suæ, quam ab Diis immortalibus accepimus, quæ a nobis dividi non potest.* (2) Caput *corona* redimitus: Num quod *corona* terræ ac regionis sint *bonæ leges* judicis? quo *Maimonides Tom. I. Hal. Talm. Thor. cap. 30. p. 10. b.* apud *Schickard. de Jur. Reg. cap. 1. theor. 1. p. 2. & 3. Tribus coronis coronati sunt Israëlitæ, corona legis, sacerdotii & regni. Est etiam diadema* (corona principis) *judicium rectum, seu justitia. Job c. 29, 14* Vel potuit aliquomodo respici *corona justitiæ*, de qua *2. Tim. 4, 8.* Paulus enim Apostolus, ab Jerusalem per circuitum usque ad Illyricum, i. e. Slavorum terram prædicavit Evangelium Christi. Denique simplicissime dici potest, quod redimitus corona fuerit *Provus*, quia mos ac consvetudo esset gentilibus, capita Deorum coronis cingere. Sic *Baruchus* cap. 6, 9. *coronas certe aureas habent super capita sua Dii illorum.* De corona *Radegasti* dixi *supra.* *Valerius Maximus lib. 1. c. 2.* ait: *Simulacra Deorum coronas porrectis manibus sustinuisse.* Hinc ad Christianos quoque consvetudo pervenit, ut simulacra Christi coronis ornarent: quorum exemplum eximium edidit *Canutus*, Rex Angliæ Daniæque, qui a militibus suis Rex Regum omnium longe potentissimus appellatus, cum assentationes eorum coarguendi causa, aquam maris, juxta quod tunc forte deambulabat, inclamasset: unda jubeo, ne pedes meos tangas: aqua vero nihilominus totum madefecisset; retro progressus, en, inquit, vocatis me Regem, qui hanc parvulam undam meo imperio cohibere, vel remorari nequeo: nullus nempe mortalium est tali nomine dignus; est Rex unus, Pater Domini nostri JEsu Christi, hunc Regem appellemus, &c. Posthæc Vintoniam profectus, coronam, quam gestabat, capiti simulacri Christi crucifixi, quod in templo Apostolorum Petri & Pauli pendebat, suis manibus imposuit, nunquam posthæc ejusmodi ornamento capitis usus insigni. *Polydor. Vergilius Hist. Angl. lib. 7. fin.* seu, ut *Henricus Hüntingdon* hac de re scribit: *Rex Cnut nunquam postea coronam auream cervici suæ imposuit, sed super imaginem Domini, quæ cruci affixa erat, posuit eam in æternum, in laudem Dei Regis magni. Hist. lib. 6. f. 364. D. Beckman. Syntagm. Dignit. Part. I. Dissert. 4. c. 3. p. 385. Lansius* Orat. pro *Britann. p. 636. Ernestus Apanthism. lib 2. c. 20. p. 414 & lib. 3. c. 32. p 704.* Credibile vero est Canutum imitari voluisse sanctos, de quibus *Apoc. c. 4, 10. mittebant coronas suas ante thronum Dei.*

§. VII. (3) *Oblongis atq; erectis auribus.* Has attributas *Provo* existimem, quo admoneretur judex (α) ut omnes, quicunque sint, patienter audiat, accusantes & accusatos, juxta κοινὸν θρύλλημα. *audiatur & altera pars.* Nam, ut docet *Seneca* in *Medea.*

Qui statuit aliquid parte inaudita altera,
Æquum licet statuerit, haud æquus fit.

(β) Ne auribus propriis, suorumque aut aliorum, nimium tribuat. Quo optime *Philo* iterum libro *de Judice f. 453. Ante omnia lex præcipit judici, caveat ne vanam narrationem auribus accipiat: quasi dicat, heus tu, cura ut aures perpurgatas habeas; purgabuntur autem, si sæpius eluantur doctis sermonibus, & excludant vanas, vulgo proritas damnatasq; fabulas figmentorum poëticorum, scenicorumq; rem nihili multis verbis exaggerantium. Quin & aliud quiddam idem præceptum admonet, ab expositione priore nihil discrepans: Qui auritos testes, inquit, accipit, vane non sane accipit; nam oculi rebus ipsis interveniunt & contrectant quodammodo negotia, eotaque percipiunt adjuvante luce, per quam illustrantur, deprehenduntur que omnia, aures autem, sicut recte dixit quidam e veteribus, minus fidei habent, quam oculi, ut quibus non cum rebus ipsis sit commercium, sed cum sermonibus rerum interpretibus non semper veritatem sectantibus, quod legis caput mihi videntur quidam e Græcis legislatoribus desumpsisse e sacratissimis Mosis tabulis, interdixisseq; ne ex auditu feratur testimonium; quod quæ quis vidit certa judicanda sint: quæ vero audivit, non perinde firma fidei.* (4) Dextra *rubrum ferrum* quasi candens tenebat, *Chronicon. Saxon loc. cit.* illud Probeysen vocat, id est, ferrum probationis, forte quod in *Provi* luco & fano, aut ad sacras illius quercus, quas interstabat idolum, criminis rei contrectando ferrum aut vomerem

rem candentem examinarentur & probarentur: ita *Bangertus* not.ad *Helmold.Chron. Slav. lib.1.c.52. & D. Masius de Diis Obotrit. c.2.p.35.* Hoc enim genus judicii non tantum priscis Gothis, vid. *Loccenius lib. 1. Antiq. Svea Goth. c. 7.* & Christianis Germanis, quorum exempla multa, ritus, originem, & abrogationem exponit *Bangertus* ad *Helmold. l. 1. c. 83.* Addesis *Ditmar.Chron. Merseb. lib. 2. p. 18. Schelwig. Cynos. Consc. quæst. 54. p. 477. Ernst. Amphitheatr. Part. I. p. 745. seq. Misander. Delic. Bibl. V. T. Tom. V. quæst. 141. p. 112. seqq.* Sed & Slavis valde usitatum fuit: conf. *Helmoldus lib. 1. cap. 83.* Hodieque id genus Ordalii, ut vocant, adhibent Æthiopes *Guinenses*, teste *Wilhelm. Joh. Müller* Beschreib. *Fetu p. 79. seq.* nec non *Siamenses* & *Japani*, de quibus *Erasmus Francisci* in *Exoticu num 41. p. 473. sq. M Adami* (alias *Misander*) *loc. cit. p. 115. sq.* item *Ceilanenses*, qui ultimi tamen oleo fervido & fimo vaccino utuntur. De qua re ita *Robertus Knox Ceylan.* Reise-Beschr. *lib. 3. cap. 9.* Zuweilen unterscheiden sie ihre Streit-Sachen auch auf solche Art, daß sie darüber in heissem Oel schweren: wovon dann, weil es etwas merckwürdiges ist, ich ein wenig eigentlicher Nachricht ertheilen wil. Also nun zuschweren, wird nur in Fällen grosser Wichtigkeit verstattet, als wenn etwan ihre liegende Güter in Anspruch genommen werden, oder wenn keine Zeugen bey einem Handel vorhanden gewesen. Wenn sie nun also schweren sollen, so bekommet erst eine jedwede Parthey vor dem Landes-Hauptmann hierzu eine Vergünstigung, welche zu solchem Ende von ihm mit eigener Hand geschrieben wird; so dann gehen sie beyde, und waschen sich den Kopf, und den Leib, welches vor eine heilige Ceremonie geachtet wird, und selbige Nacht werden sie beyde in ein Hauß gefänglich eingesetzet, nebst einer über sie bestellten Wache, und wird einem jeden ein Tuch über die rechte Hand gebunden, und versiegelt, damit sie nicht etwan einige zauberische Mittel gebrauchen mögen, ihren Finger dadurch harte zu machen: den folgenden Morgen werden sie hinaus geführet; da sie denn reine Kleider anlegen, und sich saubern, indem sie es achten, als ob sie da vor Gottes Gegenwart kämen; hiernechst binden sie das Blat, worauf des Landes-Hauptmanns Einwilligung geschrieben ist, fornen an das Gelenck der Hand, und verfügen sich darmit unter eine Bogahah, oder Gottes-Baum, und versamlen sich darbey alle Beamten aus selbiger Grafschaft, nebst einer grossen Anzahl anders Volcks. Hierauf werden Cockernüsse herbey gebracht, und das Oel daraus alda vor den Augen des Volcks gezogen, damit jederman sehen möge, daß kein Betrug dahinter stecke. Gleichfals haben sie auch nahe darbey eine Pfanne mit Kühemist, und siedenden Wasser; und wenn nun beydes das Oel und der Kühmist recht siedend, und durch und durch erhitzet worden seyn, nehmen sie ein junges Blat von einem Cockernuß-Baume, und tuncken solches in das Oel, damit jederman sehen möge, daß es heiß ist: denn das Blat zischet und läufft davon zusammen, macht auch ein solch Geräusche, als wenn man Wasser in heiß siedendes Oel giesset: und eben also verfahren sie darnach auch mit dem Kühemist. Wann dann jederman gestehen muß, daß das Oel heiß genung ist, so kommen die zwey Personen, treten an beyde Seiten dieses siedenden Oels und sagen: der Herr des Himmels und der Erden sey Zeuge, daß ich dieses, wessen ich beschuldiget werde, nicht gethan habe; oder, die viererley Arten Götter seyn Zeugen, daß dieses streitige Land mein ist. So dann schweret der andere gerade das Widerspiel; doch muß der Ankläger allezeit zuerst den Eyd ablegen; der Beklagte führet auch darbey seine Unschuld an, oder sein habendes Recht und Befugnüs. Hiernechst werden die Tücher, darein ihre Hände zuvor gebunden sind, abgenommen: und unmittelbar darauf, nachdem sie die vorigen Worte gebrauchet tuncket der eine seine zwey Finger in das heisse Oel, und sprenget damit dreymal heraus: darauf gehet er zu dem siedenden Kühemist, und thut eben also; gleicher gestalt verfähret auch der andere: Nach diesem verbindet man ihnen die Hände wieder mit dem Tuch, und verwahret sie beyde gefänglich, bis auf den nachfolgenden Tag. Auf selbigen nun werden ihre Hände besichtiget, und die Enden an den Fingern mit einem Tuche gerieben, damit man sehe, ob die Haut abgehe: denn von welchen Fingern selbige sich abreibet, der hat falsch geschworen; dessen Strafe nachmals ist, daß er dem Könige eine hohe Busse erlegen, auch dem Gegentheil grossen Abtrag thun muste. Ich kan bezeugen, daß einige, die also geschworen, ihre Finger nach der Zeit von allerley heissen Dingen sind unversehret blieben, nachdem Gebrauch dieses heissen Oels, ob es aber ihrer Unschuld, oder vielmehr ihrer Kunst beyzumessen sey, daß solches geschehen, ist mir unbewust. Hæc *Knoxius.* Sic & Germanos priscos tum paganos, tum Christianos, intincta aqua, aut oleo fervido, non nunquam etiam aqua frigida, lites sæpe suas diremptisse, monumenta docent, vid. *Erasmus Francisci Exotic. num. 42. p. 480 sq.* Ex *Goldasto Rer. Alamann. Tom. II. Part. 2. f. 178.* in gratiam antiquitatis formulas addam, quibus ferrum & aqua ad judicium faciendum sint consecrata. I. *Benedictio ferri* ad judicium faciendum. *Benedic, Domine, per invocationem sanctissimi Nominis tui, ad manifestandum verum judicium tuum, hoc genus metalli, ut omni Dæmonum falsitate procul remota, veritas veri judicii tui fidelibus tuis manifesta fiat, per Dominum nostrum JEsum CHristum filium tuum*

um, qui venturus est judicare vivos & mortuos & seculum per ignem, amen. II. *Benedictio Aquæ ad* judicium faciendum. *Omnipotens sempiterne Deus, judex justus & fortis, qui es auctor pacis, judicans æquitatem & rectum judicium tuum; tu hanc aquam igne ferventem sanctifica, qui tres pueros de accenso fornace salvasti. Præsta, quæso, piissime, si quis innocens de hoc furto vel stupro, seu nostra inquisitionis causa immunis atque indebitor in aquam manum miserit, sicut Susannam de falso crimine liberasti: Ita & ipse salvam & illæsam manum educat: Ita Deus omnipotens, si quis culpabilis ingruente Diabolo corde indurato, per aliqua maleficia, aut per herbas contegere peccata sua voluerit, tua justissima hoc veritas in ejus corpore declaret, & manifestet, ut anima per pœnitentiam sanetur, per tuum unigenitum filium Deum & Dominum nostrum JEsum CHristum, qui tecum vivit & regnat per omnia secula seculorum, amen.* Ast benedictiones illas, & probationes juste abrogatas fuisse idem pluribus refert *Goldastus*, libro, quem dixi, f. 155. ad *Henr. Bangert.* citatus supra n. 8. not. ab *Helmold* lib 1. cap. 83. p. 194. seq. p. 84 - 89. *Paulus Hachenberg. German. Med.* Dissert. 3.

§ IX. Porro (5) sinistra *contum vexilli* quatiebat *Provus.* Hic contus, sive quod malim, hasta, recte symbolum πιοςασίας erat. Ab antiquo enim *hasta* (*halebarda*) nota publicæ potestatis, idemque, quod nunc Sceptrum, fuit: vid. *D. Becmann. Syntagm. Dignit. Differt* 5. *c.* 4. §. 4 *Part.* 1. *p* 495. baculusque præsidibus tribunalium justitiam administraturis, tribui solitus est: Sic apud *Ebræos*, censores vel officiales judicum, שוטרים *Schoterim* dicti, cum baculis & flagellis per plateas urbis circumibant, ut mensuram & pondera examinarent, & mores publicos observarent, ut docet *Schikardus de Jur. Reg. cap.* 4. *Theor.* 14. *p.* 241. & *D. Carpzovius in notis ad h. l.* De officiariis *albi baculi*, in Aula *Anglicana*, vid. *Becmann. Syntagm. Dign. Differt* 8. *c.* 1. *p.* 772. *Robertus Knox* Ceylan. Reisebeschr. lib. 2. c. 5. p. 102. Alle Bedienten und Gerichtsaufwarter der Obersten-Richter in der Insul Ceylan, tragen Stäbe in Händen, gleich den Schäfer-Stäben, mit einem gekrümmeten Ende zu oberst, dergleichen niemand ausser ihnen tragen darf. Der Anblick besagter Stäbe, zu was vor einer Bothschafft auch diese Leute verschickt werden bedeutet ja so viel, als des Adigars (obersten Richters) Hand und Siegel. Similiter apud *Græcos* jam olim judicibus baculus dabatur, eo colore, quo tribunal denotatum erat: *Pfeiffer Antiqv. Græc.* lib. 2. c. 26. p. 250. *Damnaturique illi maleficos, baculum frangebant. Hinc de Biante Philosopho legitur, cum quendam maleficum publicata sententia damnaverat, & postea fleverat, interrogatus, cur ipse fleret, ut qui potentiam absolvendi & dijudicandi haberet? Respondisse illum, se flere, ut hominem, baculum frangere, ut judicem. D. Olearius Differt. de Lacrymis Christi membr.* 2. §. 23. *edit. Lipf. anno* 1683. (6) *Ocreas* indutus. Ocreati pedes significant administrationem justitiæ, quos muniri ocreis oportet, ut judex per spinas, sentes & tribulos, hoc est, omnia pericula transire possit, puniendo malos, & nemini parcendo ex indulgentia, vel propter munera (confer. huc *Ephes.* 6, 15. & *Glassius Rhetor. Sacr.* tr. 1. cap. 12. p. 1297.) *Philo* huc iterum lib. *de judice*, fol. 453. *Secundum praeceptum judicis est, ne accipiat munera; nam munera, ut lex ait, excæcant oculos, officiunt justitia, mentem a recta via cogunt decedere. Praterea muneribus induci ad injustitiam, est scelerati hominis: sicut semimali, non reddere jus absque opera pramio; sunt enim quidam prætextati inter justos injustosque medii, instituti ad tuendos oppressos ab oppressoribus, qui tamen non dignantur gratis ferre sententiam, pro causa meliore, venales mercenariique judices; quod si quis queratur, negant se prævaricatos: vicisse enim litem quos oportuit, & victam partem adversariam. Quæ excusatio nequam est. Oportet enim duo quædam inesse in sententia boni judicis, ut sit incorrupta, & legitima. Ceterum præses venalis muneribus justitiam suapte natura pulcerrimam dehonestare se non intelligit, & peccat non simpliciter, primum quod assuefacit se ad avaritiam, arcem iniquitatum omnium: deinde quod accepto pretio mulctat eum, cui prodesse debuerat.* Et paulo post rursus *Philo* fol. 454. *Tertium judici præcipitur, ut causas partium examinet ante judicium, semoto in totum respectu personarum, sive sint cives, amici, domestici; sive contra inimici, alieni, exteri: nequid vel benivolentia, vel odium cognitionem impediat; alioqui necesse est judicem impingere, velut si cæcus incedat absque baculo, ducente, sustentanteve nemine. Ideo decet bonum judicem personas, quæ judicantur, non animadvertere, sed solam naturam negotiorum sinceram nudamque considerare, ut non juxta opinionem, sed juxta veritatem judicet, sic cogitans, Dei rem esse, judicium; judicem vero ministrum, & procuratorem: procuratori autem non permittitur largiri de eo, quod Dei est, a quo ut optimo accepit hoc depositum rerum omnium optimum.*

§. X. Nondum imaginem *Provi* absolvimus, nam (7) altero pede *tintinnabulo* insistens fingebatur. Pars hæc figuræ sumpta, ni fallor, ex *Exod.* 28, 33. 34. 35. & *Sirac.* 45, 11. *Sicut enim Aaron, vel pontifex summus sacra administraturus, Ephod pallio super fimbriis sphærulis aureis & tintinnabulis ornato, induebatur, ut audiretur sonus ejus, quando ingressus & egressus est sanctuarium:*

sive ut excitaretur in ipsomet pontifice, & populo divina majestatis reverentia: D. Gerhardus de Novissimis Loc. Tom. VIII. fol prim, ita justitiæ imago apud Slavos pede uno tintinnabulo insistebat, ut significaretur, reverentiam justitiæ apud omnes esse debere, & supplantandam nunquam. Quo *Chinensium* consvetudo pertinet, quam *Anonymus* in *Descriptione Chinæ p 74* interprete *Sebastiano Schrammio* hisce describit: Drey Richter sind am Hofe, die man nennet Hugtan, Tzia, und Tontay, diese geben in ihren Häusern die Woche einmahl Gehör, und ehe sie die Thore in ihren Pallästen lassen öffnen, werden drey Stücke gelöset, damit sie zu erkennen geben, daß sie sich wollen auf die Stühle setzen. Autor addit: Dieses ist ähnlich dem göttlichen Gericht, wenn er im Himmel donnert, dadurch nicht allein die Unschuldigen und Frommen erinnert, sondern die Schuldigen und Gottlosen zugleich erschrecket, und furchtsam gemachet werden. Imo tintinnabulo pede insistebat *Dise Slavica*, quasi cunctaretur, signum daret & innueret, quod lento quidem gradu ad vindictam *divina humanave procederet ita, tarditatemque supplicii gravitate compensaret. Valer. Maxim.* lib. 1. cap. 2 non enim *campana*, quod dicitur, *sine pistillo Deus, judexve est.* Denique (8) In *columna* stabat. Nam justitia est patriæ fida columna suæ. *Domus justorum stabis*, ait *Salomon, Prov. 12, 7.* Si non *permanserit in tabernaculo tuo injustitia, tunc levare poteris faciem tuam, absq; macula, & eris stabilis, & continebis, Job. cap. 11.* Contra *regnum a gente in gentem transfertur propter injustitias, Eccles. 10, 8. Et remota justitia, regna nihil aliud sunt, quam magna latrocinia*, inquit *Augustinus de Civit Dei, lib. 4. cap. 4.*

§ XI. Observ. (4) *Provi cultores.* Fuit autem *Provus* quondam numen, non *Germanorum* quidem, ut sentit *Johannes Sauberius, de Sacrific.* c. 5. p. 105. & c. 7 p. 168. sed (1) in genere *Slavorum Septentrionalium.* (2) in specie *Wagriorum*, & (3) specialissime *Altenburgi*, urbis *Wagriensis.* Primo Slavorum commune numen *Provum* fuisse, testatur *David Peiferus, Rer Lips. lib 3. pag. 279. Slavorum*, inquit ille, *celebriora Deorum, Dearumque numina erant Provus, Siba Radigastus &c. Secundo* quod ad *Wagrios & tertio, ad Altenburgenses* in specie attinet, eo ita *Petrus Albinus Chron. Misn. tit. XI. p. 302. Promo* (leg. *Provo*) soll in sonderlichen Ehren seyn gehalten worden, bey den Lübecker Wenden, item bey den Oldenburgern und Holsaten. Et *Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. cap. 52.* Prove *Deus Aldenburgensis* terræ. *Idem lib. 1. c. 69. Vicelinus inde progrediens visitavit Aldenburg, ubi sedes quondam Episcopalis fuerat, & receptus est a barbaris habitatoribus terræ illius, quorum Deus erat* Prove. Iterum *lib 1. c. 83.* Prove *Deus Aldenburg, Andr. Hondorff. Promp. Exemplor. fol. 58.* Prove, *in agro Aldenburgensi, ubi olim Episcopalis fuerat sedes, idolum cultum. D. Masius Schediasm. de Diis Obotrit.* c. 2. p. 34. *Inter Obotritorum numina celebre idolum.* Prono, *vel* Prove, *fuit, cujus meminit Helmoldus* lib. 1. c. 53. itemque c. 69. & 83. Dicitur autem ibi *Aldenburgensium Deus, quod præcipue ab istis coleretur: nec minus tamen in summa apud* Wagrios *reliquos veneratione erat: in tractu Lubecensium fana ipsi dicta, & in ipsa veteri* (urbe) *Lubeca aliquam ejus* statuam publico cultui expositam fuisse ferunt, *quod tamen incertum habet Clariss. Bangertus in Notis ad Helmoldum tanquam antiquorum annalium suffragio destitutum.* Certe tamen in *regione illa Wagriorum, quæ Lubecam circuit, maxime hanc viguisse idololatriam, argumento est vicus Provenan, ab idolo in hunc usq; diem nuncupatus. Sunt qui prope hunc vicum in luco, versus mare, idolum stetisse scribunt. eis villam* Putboß, *eo loco, qui hodie Wienbergen vocatur, nec illi quidem auctoritate Helmoldi destituuntur, &c. Cetero qui Wagria sive terra Wagirensium, sita in occiduis partibus maris Balthici, & terminus quondam Slaviæ, Helmoldi ætate, non angulus ille circa Aldenburgum, qui hodie hoc nomine vulgo venit, sed omnis ille tractus erat, qui inter Travam, Svalam & Sventinam amnes: deinde a septentrione & oriente mari Balthico, Lubecam usq; concluditur, quæ terra nostra ætate non contemnendam Holsatiæ partem constituit. Nam Lubecam, Segeburgum, Oldesloam, Plonam, Niestadium, Lütkenburgum, & Aldenburgum complexus est. Aldenburgum metropolis & amplum istis temporibus, & propter loci naturam & portus commoditatem, opulentum admodum emporium, & Slavorum Regulorum multo tempore regia fuit. Vocatur hodie Saxon.* Oldenburg, *Helmoldo Aldenburg, Danis* Brandehusa, & (*Sorabis*) *Slavis quondam Starigard, teste Helmoldo, lib. 1. c. 12. Est Aldenburgea, quæ Slavica lingua* Starigard, *hoc est, antiqua civitas dicitur, sita in terra Wagirorum, in occiduis partibus Balthici maris, id est, terminus Slaviæ. Hæc autem civitas sive provincia fortissimis quondam incolebatur viris, eo quod in fronte totius Slaviæ posita, contiguos haberet Danorum sive Saxonum populos & omnes bellorum motus ipsi, aut primi inferrent, aut aliis inferentibus exciperent. Tales autem in eis quandoq; reguli fuisse probantur, qui omni Obotritorum, sive Kycinorum & eorum, qui longe remotiores sunt, dominio fuerint potiti.* Hæc ille. *Starigard,* antiqua civitas, sive Aldenburg recte, nam stary, Sorab. *vetus, antiquus*; & gard, sive grad, vel grod, Slav. Bohem. Polon. hrod, Sorabis, *arx, castellum*, eine Burg, Schloß,

oder

oder Bestung. Plura de *Wagria* & *Altenburgo*, *Bangertus*, commentator doctissimus ad *Helmold.* loc. cit. *Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandal. lib. 1. c. 9. Colonia Chersonesi Cimbrica* Pranonem *colebat, qua urbs in confinio Stadii sita est, imo e regione. Ara extra urbem, ubi lucus sacer, circum septus, quo aditus portis geminis, intus* Pranonis *simulacrum, de quercu omnibus conspicuum. Quercum sacram nemo attigit. Solis hoc flaminibus ac sacrificulis permissum. Idola pene mille numen illud summum circumsessitabant. Ex Diis quidam bifrontes, alii trifrontes, & nonnulli polyfrontes.*

§. XII. Observ. (5) *Provi cultus.* Res septem *Provo* sacras dicatasve suo tempore commemorat *Helmoldus* sæpissime citatus: 1. flaminem, 2. lucum. 3. atrium. 4. asylum 5. diem. 6. sacrificia. & 7. epulas. De singulis notabimus ejus verba. Primo de *flamine* ita ille *lib. 1. c. 69. Porro nomen flaminis, qui praerat superstitioni* (Wagriensium) *erat Mike.* Rursus de 2. 3. 4. & 5. id est, *luco*, & die *sacro*: lib. 1. c. 83. *Accidit autem, ut in transitu* (per Wagriam) *venimus in nemus, quod unicum est in terra illa: tota enim in planitiem sternitur. Illuc inter vetustissimas arbores vidimus sacras quercus, quæ dicata fuerant Deo terræ illius Proven, quas ambiebat atrium & sepes accuratior tignis constructa, continens duas portas. Præter penates enim & idola, quibus singula oppida redundabant, locus ille sanctimonium fuit universæ terræ, cui flamen & feriationes & sacrificiorum varii ritus deputati fuerant; Illic enim secunda feria populus terræ cum flamine & regulo convenire solebant, propter judicia. Ingressus atrii omnibus inhibitus, nisi sacerdoti tantum, & sacrificare volentibus, vel quos mortis urgebat periculum; His enim minime negabatur asylum. Tantam enim sacris suis Slavi exhibent reverentiam, ut ambitum fani nec in hostibus sanguine pollui sinant. Jurationes difficillime admittuntur. Nam jurare apud Slavos quasi perjurare est, ob invicem* (vindicem) *Deorum iram. Est autem Slavis multiplex idololatriæ modus: non enim omnes in eandem superstitionis consvetudinem consentiunt. Hi enim simulacrorum imaginarias formas prætendunt de templis, veluti Plunense idolum, cui nomen Podaga: alii Sylvas vel lucos inhabitant, ut est Prove Deus Aldenburg, quibus nulla sunt effigies expressa.* Denique de 6. & 7. hoc est, *de sacrificiis & epulis* hæc *Helmoldus* lib. 1. c. 52. *Invaluit in diebus illis per universam Slaviam multiplex idolorum cultura, errorq; superstitionum. Nam præter lucos atque penates, quibus agri & oppida redundabant, primi & præcipui erant Prove, Deus Aldenburgensis terræ, Siwa, Dea Polaborum, Radigast, Deus Obotritorum: His dicati erant flamines, & sacrificiorum libamenta, multiplexque religionis cultus. Porro solennitates Diis dicandas sacerdos juxta sortium nutum denunciat: conveniuntq; viri & mulieres cum parvulis, mactantq; Diis suis hostias de bobus & ovibus; plerique etiam de hominibus christianis, quorum sanguine Deos suos oblectari judicant. Post cæsam bestiam sacerdos de cruore libat, ut sit efficacior oraculis capessendis. Nam sanguine dæmonia facilius invitari multorum opinio est. Consummatis juxta morem sacrificiis, populus ad epulas & plausus convertitur.*

§. XIII. Observ. (6) *Provi destructio.* Hanc toties factam esse arbitror, quoties Wagrienses ad fidem christianam sunt conversi. vid. *Helmold. Chron. Slav.* lib. 1. cap. 12. *Celeberrima autem & ultima illa fuit, quam Vicelinus & Geroldus ecclesiæ Aldenburgensis antistites moliti sunt:* Friderico Barbarossa S. R. Imp. & Slavis Henrico Leone imperantibus; De *Vicelino* ita *Helmoldus lib. 1. c. 69. Vicelinus* (oratorio Cuzelinensi, & Ecclesia Bernhovede dedicatis, altareque in urbe Lubeca constructo) *inde progrediens visitavit Aldenburg, ubi sedes quondam Episcopalis fuerat, & receptus est a barbaris habitatoribus terræ illius, quorum Deus erat Prove. Porro nomen flaminis, qui præerat superstitioni eorum, erat Mike. Sed & princeps terræ vocabatur Rochel, qui fuerat de semine Crutonis, idololatra & pirata maximus. Cœpit ergo pontifex Dei proponere barbaris viam veritatis, quæ Christus est, adhortans eos, ut relictis idolis suis festinarent ad lavacrum regenerationis. Pauci autem Slavorum applicuerunt se fidei, eo quod langvor fortissimus esset, & nec dum inclinata essent corda principum ad edomanda corda rebellium. Dedit autem episcopus pecuniam cæsoribus lignorum, ad impensas sanctuarii, & cœptum est opus fabrica prope vallum urbis antiquæ: quo omnis terra die Dominica propter mercatum convenire solebat.* Acta hæc sunt A. C. 1149. Dein de *Geroldo* Vicelini successore, ita idem *lib. 1. c. 83. Venientibus nobis* (*Helmoldus* autor destructioni huic præsens interfuit.) ad (*Prove* Dei) *nemus illud*, in lucis Israelitas servire Deo cœpisse, sub judicibus Othoniele, & Ehud, observat *Rodolphus Hospinianus de Orig. Templor. c. 1. p. 1.*) *& prophanationis locum, adhortatus est nos Episcopus, ut valenter accederemus ad destruendum lucum. Ipse quoque desiliens equo, contrivit de conto insignes portarum frontes, & ingressi atrium, Omnia septa atrii congessimus circum sacras illas arbores, & destrue lignorum injecto igne fecimus pyram, non tamen sine metu, ne forte tumultu incolarum obrueremur, sed divinitus protecti sumus. Posthac divertimus ad hospitium, ubi Thessemar suscepit nos cum magno apparatu. Nec tamen dulcia vel jucunda nobis fuerunt Slavorum pocula, eo quod videremus compedes, & diversa*

tormentorum genera, quæ inferebantur Christicolis de Dania advectis. Aspeximus illic sacerdotes Domini captivitatis diutina detentione maceratos, quibus episcopus nec vi, nec pretio subvenire poterat. Proxima die Dominica convenit universus populus terræ, ad forum Lubicense, & veniens Dominus Episcopus habuit verbum exhortationis ad plebem, ut relictis idolis colerent unum Deum, qui est in cælis, & percepta baptismatis gratia, renunciarent malignis operibus, prædis scilicet & interfectionibus Christianorum: cumque perorasset innuentibus ceteris, ait Pribizlaus: Verba tua, o venerabilis pontifex, verba Dei sunt, & saluti nostræ congrua: sed qualiter ingrediemur hanc viam, tantis malis irretiti? Ut enim intelligere possis afflictionem nostram, accipe patienter verba mea: populus enim, quem aspicis populus tuus est, & justum est nos tibi pandere necessitatem nostram; Porro tui juris erit compati nobis. Principes enim nostri tanta severitate grassantur in nos, ut propter vectigalia & servitutem durissimam, melior sit nobis mors quam vita. (Tiberius Batonem Dalmatam interrogavit: Dic, inquit, quamobrem visum est, vobis deficere, tantoque tempore nobiscum bellum gerere? Is respondit: Vos, inquit, caussam dedistis, qui ad greges vestros custodiendos, non canes-mistitis aut pastores, sed lupos. Joan. Xiphilinus Epit. Dionis f. 215. ex Dion. lib. 55.) Ecce hoc anno, nos habitatores brevissimi anguli hujus, has mille marcas Duci persolvimus; porro Comiti tot centenaria, & nec dum evicimus, sed quotidie emungimur & premimur, usque ad exinanitionem. Quomodo ergo vacabimus huic religioni novæ, ut ædificemus ecclesias, & percipiamus baptisma, quibus quotidiana indicitur fuga? Si tamen locus esset, quo diffugere possemus; Transeuntibus enim Travenam, ecce similis calamitas illic est: venientibus ad Panim fluvium, nihilo minus adest. Quid ergo restat, quam ut omissis terris feramur in mare, & habitemus cum gurgitibus. Aut quæ culpa nostra, si pulsi patria, turbaverimus mare, & acceperimus viaticum a Danis, sive institoribus, qui mare remigant? Nonne Principum erit hæc noxa, qui nos propellunt? Ad hæc Dominus Episcopus ait: Quod principes nostri hactenus abusi sunt gente vestra, non est mirandum; non enim multum se delinquere arbitrantur in idololatris, & in his, qui sunt sine Deo: quin potius recurrite ad ritum Christianitatis, & subjicite vos creatori vestro, sub quo curvantur, qui portant orbem. Nonne Saxones & ceteræ gentes, quæ Christianum nomen habent, degunt cum tranquillitate, contenti legitimis suis? Vos vero soli, sicut ab omnium discrepatis cultura, sic omnium patetis direptioni. Et ait Pribizlaus, si Domino Duci, & tibi placet, ut nobis cum comite eadem sit culturæ ratio, dentur nobis jura Saxonum, in prædiis & reditibus, & libenter erimus Christiani, ædificabimus ecclesias, & dabimus decimas nostras. Posthæc abiit Episcopus noster Geroldus ad Ducem (Henricum Leonem) propter colloquium provinciale, quod laudatum fuerat Ertheneburg. & evocati venerunt illuc Reguli Slavorum, ad tempus placiti. Tunc adhortante Episcopo Dux habuit verbum ad Slavos de Christianitate: Ad quem Niclotus regulus Obotritorum ait: Sit Deus, qui in cælis est, Deus tuus, esto tu Deus noster, (ita Teridates Armeniæ Rex Romam veniens, ad Neronem: Ego, inquit, Domine, Arsacis nepos Vologæsi & Pacori regum frater, tuus servus sum; venique ut te Deum meum non secus ac Μίθραν, ist est, Solem, colerem. Equidem is ero, quem tu me fato quodam efficies. Tu enim fatum meum es, & fortuna. Joh. Xiphilinus Epit. Dion. f. 292.) & sufficit nobis. Excole tu illum, porro nos te excolemus. Et corripuit eum Dux de verbo blasphemiæ De promotione vero episcopatus & Ecclesiæ, nihil amplius eo tempore actum est, eo quod Dux noster nuper Italia rediens totus quæstui deditus esset. Camera enim erat inanis & vacua. Redeuntem ergo Ducem Brunswig prosecutus est Episcopus, & mansit apud eum diebus multis: Dixitque ad Ducem: Ecce jam toto anno in curia vestra sum, & sic vobis oneri: In Wagiram quoque veniens non habeo, quod manducem. Cur ergo imposuistis mihi onus nominis hujus vel officii? Melius mihi multo fuit antea quam nunc. His provocatus Dux, accersivit Comitem Adolfum, & habuit cum eo rationem de trecentis mansis, qui oblati fuerant in dotem Episcopi. Tunc designavit Comes Episcopo in possessionem, Uthina & Gamala, cum appendiciis eorum. Insuper prædio, quod dicitur Bozoe, adjecit duas villas Gothesvelde & Wobitze. In Aldenburg quoque dedit ei prædium commodum satis & adjacens fora. Et ait Comes: Eat Dominus Episcopus in Wagiram, & adhibitis viris industriis æstimari facias prædia hæc, quod defuerit de trecentis mansis, ego supplebo, quod superfuerit, meum erit. Veniens ergo Episcopus vidit possessionem, & habita inquisitione cum colonis, deprehendit prædia hæc vix centum mansos continere. Quamobrem Comes fecit mensurari terram funiculo brevi, & nostratibus incognito; præterea paludes & nemora funiculo mensus est. Et ita fecit maximum agrorum numerum. Perlata ergo causa ad Ducem, adjudicavit Dux Episcopo dari mensuram, juxta morem terræ hujus, nec mensurandas paludes aut sylvas robustiores. Multum ergo laboris adhibitum est, in requirendis prædiis his; Non per Ducem, aut Episcopum requiri potuerunt, usque in hodiernum diem. Hæc autem, quæ prædixi, conquisivit Geroldus Episcopus quotidie insistens Principibus, opportune, importune, ut suscitaretur scintilla episcopalis nominis in Wagira: Et ædificavit civitatem & forum Uthina fecitque sibi domum illic. Quia autem congregatio clericorum non habebatur

in

in Aldenburgensi episcopatu, præteream, quæ erat Cuzelina, quo alio nomine (Germanico) *dicitur Hagerestorph, annuente Duce fecit eos transmigrare Kegeberg ad locum primæ fundationis, quatenus in solennitatibus, quando pontificem oportet esse in populo, haberet in clero supplementum. Quod licet Ludolfo, præposito & fratribus videretur incommodum, propter tumultus fori, cesserunt tamen consilio majorum, cui refragari locus non erat. Et fecit illic domum episcopus. Inde progrediens adiit Archiepiscopum, cui etiam multa obsequia dependit, sperans sibi reddi Falderense monasterium, quod antecessor ejus & fundasse & possedisse dinoscitur, sed Archiepiscopus in partem ecclesiæ pronior callidis sponsionibus deduxit virum, promittens ac inducians, ac tempus redimens. Mandavit autem reverendissimo Viro Epponi præposito, ne penitus retraheret manum a subsidio novellæ ecclesiæ hujus, sed subveniret episcopo, tam in personis, quam in ceteris adjumentis. Quamobrem episcopus noster accersivit de Faldera Brunonem sacerdotem; is enim defuncto Vicelino, Slavia decesserat, & transmisit eum Aldenburg, ut curaret salutem populi illius. Ad quod nimirum opus ille divino suscitabatur instinctu. Viderat namque nocturna visione chrisma in manibus suis, de cujus operculo succreverat novella plena virorum, quæ confortata validam crevit in arborem. Quod nimirum pro sententia ejus obvenit. Statim enim, ut venit Aldenburg, aggressus est opus Dei, cum magno fervore, & vocavit gentem Slavorum ad regenerationis gratiam, succidens lucos, & destruens ritus sacrilegos. Et quia castrum & civitas, quæ olim ecclesia & sedes cathedralis fuerat, deserta erat, obtinuit apud comitem, ut fieret illic Saxonum colonia, & esset solatium sacerdoti de populo, cujus nosset linguam & consvetudinem. Et factum est hoc novellæ ecclesiæ non mediocre adjumentum. Siquidem ædificata est ecclesia honestissima in Aldenburg, libris & signis, & ceteris utensilibus copiose ordinata. Et restauratus est cultus domus Dei in medio nationis pravæ ac perversæ, anno quasi nonagesimo post excidium prioris ecclesiæ, quod contigit occiso Godescalco, pio Principe. Et dedicata est ecclesia a pontifice Geroldo, in honore sancti Johannis Baptistæ, astante & omnem devotionem adhibente nobili comite Adolfo, & Domina Mechtilde ejus pissima conjuge. Et præcepit comes populo Slavorum, ut transferrent mortuos suos tumulandos in atrium ecclesiæ, & ut convenirent in solennitatibus ad ecclesiam, audire verbum Dei. Quibus & sacerdos Dei Bruno juxta creditam sibi legationem sufficienter administravit verbum Dei, habens sermones conscriptos verbis Slavicis, quos populo pronunciaret opportune. Et inhibiti sunt Slavi de cetero jurare in arboribus, fontibus & lapidibus, sed offerebant criminibus pulsatos sacerdoti, ferro vel vomeribus examinandos. In illis diebus Slavi quendam Danum suffixerunt cruci. Quod cum Bruno sacerdos renunciasset Comiti, ille vocavit eos in causam, & damno multavit, tulitq; genus illud supplicii de terra. Videns ergo Geroldus episcopus, quia in Aldenburg positum esset fundamentum bonum, suggessit Comiti, ut in pago, qui dicitur Susse suscitaretur ecclesia. Et miserunt illuc de Falderensi domo Deilanum sacerdotem, cujus spiritus sitiebat labores & pericula in prædicatione Evangelii, missusq; venit in speluncam latronum, ad Slavos, qui habitant juxta flumen Crempine. Et habitavit inter eos sacerdos, serviens Domino in fame & siti & nuditate. His ita peractis, opportunum videbatur, ut ædificaretur ecclesia in Lucelenburg, & Ratbecove, & abierunt illuc episcopus & Comes, & signaverunt atria ædificandis ecclesiis. Crevit ergo opus Dei in Wagirensi terra, & adjuverunt se Comes & Episcopus ope vicaria. Circa id tempus reædificavit Comes castrum Plunem & fecit illic civitatem & forum. Et recesserunt Slavi, qui habitabant in oppidis circumjacentibus, & venerunt Saxones, & habitaverunt illic. Defeceruntque Slavi paulatim in terra.* Hæc *Helmoldus*, ad An. Christ. MCLV & MCLVI.

CAPUT VI.

De
Sivva, Dea vitæ: Polon. Zywie.

§. I.

A *foro ad ethorum* & οἰκονομίαν me converto: ubi in limine statim præmonendum, non posse a nobis accenseri Slavos Epicuri de grege porcis, dicentibus, *ex nihilo* (αὐτοσχεδίως, Luther. ungefehr) *nati sumus, & post hoc erimus, tanquam non fuerimus, Sap. 2, 2.* Equidem illud haud difficulter largiar, non mereri hanc nationem, ut fingamus nobis, sentiisse, dixisseve vel unum eorum, cum sanctissimo *Jobo.* c. 10, 2. 8. 9. 10. 11. 12. אלוה *Deus manus tuæ formaverunt me & fecerunt me, & quidem simul circumquaq;. Memento quæso, quod sicut lutum feceris me: nonne sicut lac fudisti me? & sicut caseum in formam infudisti? cute & carne induisti me, & ossibus atq; nervis compegisti me: vitam & benignitatem fecisti mecum, & visitatio tua custodivit spiritum meum. Nam multis parasangis hic a regia via fidei aberrarunt prisco tempore Slavi: Deum enim summum tantum cælestia curare confingentes, alia quadam numina ei substituerunt, quibus omnino regimen inferiorum, curamq; eorum attribuerunt.* Amplissimis itaque verbis confessi quidem sunt, sese genus ac progeniem *Dei esse, atque per Deum vivere, moveri & esse. Act. 17, 28. Sed veritatem eo ipso profiteri noluerunt, esse hunc ipsissimum Deum, qui fecit mundum & omnia, quæ in eo sunt,*

qui cœli & terra est Dominus, fecitque ex uno sanguine omne genus hominum, & qui dat omnibus vitam & halitum (κατὰ πάντα aut παντελῶς, *Luther.* allenthalben.) *per omnia. Act. 17, 24. 25. 26.*

§. II. Scilicet, ut nobis mentem suam aperirent atq; sententiam, quæ sibi fuerit, ostenderent, de sangvine Dei præstantiores quosdam semideos, deasq; processisse, dixerunt: a quibus tanquam præstantissimis caussis sit cum vita hominum, tumque corpus & nativitas. Hisce igitur tribus, quæ hominem constituunt & ponunt, tria præesse peculiaria numina, confinxerunt, puta, *Siwam, Porenutium,* & *Slotam Babam*: priori quidem vitam, sive vitæ dationem, alteri formationem hominis in utero, & tertiæ partus curam tribuentes. Porro prius & posterius numen, naturæ & castitatis causa, Deas, medium autem Deum esse masculum excogitarunt. Jam de priore.

§. III. Observ. (1) *Nomen Siwa.* Dicitur *Helmoldo Chron. Slav.* lib. 1. c. 52. *Andrea Hondorffio in Promptuario Exemplorum* f. 58. & *D. Masio de Diis Obotrit.* c. 2. p. 40. *Siwa. Nicolao Marescalco Annal. Herul. & Vandal.* lib. 1. cap. 4. & 9. *Siwa. Chron. Saxon.* fol. 254. Siwe *Petro Albino* Chron. Misn. tit. XI. p. 301, Sieba, & Syba, *Davidi Peifero* Rer. Lips. lib. 3. f. 279. *Siba. Johanni Sauberto de Sacrific.* cap. 5. p. 105. *Seba* & *Syba. Schedio* de Diis *German. Syeba*, aliis *Sieta*, ap. *Masium* loc. cit. p. 40. & 41. *Autor Anonymus* der Thüring. Merckwürdigk. c. 12. p. 54. *Siba* eine Göttin der Fruchtbarkeit. *Johannes Dlugossus Hist. Polon.* lib. 1. f. 37. edit. Lips. ann. 1711. *Deus vita, quem vocabant* Zywie: quasi fuisset numen masculini generis.

§. IV. Observ. (2) *Siwa etymon*: Sed vim atque originem nominis *Siwa* investigaturis, erit primo audiendus *D. Masius*, qui ita loc. cit. p. 40-42. Sivva *olim Razeburgensium Dea fuit, qui anto Polabi dicebantur,* unde *Helmoldus* lib. 1. c. 153. Sivvam *vocat Deam Polaborum: aliis etiam* Sieta *nuncupatur. Quid vero nominis illud, quæq; sit idoli origo, nemo veterum, quod equidem sciam, memoria prodidit.* Schedii *conjectura est, Syebam corrupta voce dictam fuisse; verum autem nomen esse Symbullam; rationem hanc affert, quod* Symbulla *inter Polabos seu Herulos tanquam mater regia prosapia illustrissimorum Principum Merklenburgensium culta legatur, fuisse enim Sitalcis Regis Gothorum filiam Anthyrio magno nuptam, qui paternam originem ab Herulis in Wagria, maternam vero traxerat ab Amazonibus, teste Nicolao Marescalco, & Sebast. Münster.* lib. 3. *Cosmogr. sed nimis durum est, pro* Symbulla Siwam *esse substitutam. Quæ de hac regina tradit Schedius, equidem non disputo, licet norim, maximam partem fabulas redolere, quæ de Anthyrio memorari solent: parum etiam verisimile quibusdam videtur, prosapia Mecklenburgica matrem potius, quam ipsum Anthyrium publice cultum; deniq; nec forma idoli, nec insignia huic regina respondent: omnes potius circumstantia suadent, hanc* Siwam *Polabis fuisse* Venerem, *cui* Reginæ *cujusdam nomen postea inditum, non negaverim. Solenne enim Germanis* (at quid hi hoc loco?) *fuit, ut Heroum, sic & celebrium faminarum nomina idolis adaptare.* Siwa *autem nomen in nostra gente olim satis usitatum crediderim; nam & Patrum memoria mulieres reperta, quarum* Siwa *nomen erat, quod alii pro* Lucia *corrupta voce dictum existimant. Quicquid autem de eo videatur, imago idoli satis prodit, Swoam fuisse Polabis, quod Romanis Venus erat.* Hactenus beati *Masii verba*: quibus id saltem appono; Nulla nos urgeri necessitate, ut Slavicæ vocis ortum in Germania inquiramus. *Sivva* enim Slavica Dea fuit; quapropter nec alibi locorum, præterquam in Slavia nominis ejus incunabula investiganda erunt. Bene ergo secundo *Johannes Dlugossus Hist. Pol.* libro & folio paulo ante dicto: *Habebatur & apud illos* (Polonos) *pro Deo* Temperies, *quem sua lingua appellabant* Pogoda; *quasi* bonæ auræ largitor: *item* Deus vitæ, *quem vocabant* Zywie. (lege jiwie.) Mallem scripsisset Zywa, id est, *Dea Vita.* Zywie enim (vel Sorabice ziwju,) verbum est *ineptum*, ut pro nomine seu substantivo accipiatur, id est, *educo, alo, nutrio, sustento vitam,* (ich erhalte, ernehre. sorge für eines andern sein Leben. it. zywie sie (vel Sorab. jiwiu so) *sustento me, colo vitam,* ich ernehre mich, suche mein Leben zu erhalten. Sed zywy zywa, zywe, vel Sorab. jiwy, jiwa, & jiwe, adject. *vivus, vivens, incolumis, vividus, vegetus,* a, um, lebendig, lebhafftig. Atque ex feminino jiwa vel zywa, dicta est fœminei sexus Dea *Sivva, Siva,* Siwen, mutata litera J, Z, in S. lenissimum, pro jiwa aut zywa, (lege Schiwa, literis SCH lenissime prolatis, id est, *Viva*; Alii scribunt *Seba, Siba,* & *Syba*, it. *Sybea*: scil. *per antistachon.* Sorabii enim W. V. & b. promiscue usurpant; it. We, in ex Ebræo ב, be, quod idem. Estque porro a jiwy, Sorabis substantivum, jiwenі; Polonis zywenice, vita; & jiwnosćż, (Polon. zywnosć,) alimonia, die Nahrung. Ex eodem jiwot, corpus it. uterus, in quo vita nobis datur, & e quo vivi pronascimur. Igitur *Sivva* vel Jiwa, proprie *viva,* & *per Metonym. causa pro effectu, Dea vita,* seu *Dea vita,* quod Slavi crediderint, dari nobis per Siwam vitam, qua vivimus, movemur, & sumus.

§. V.

§. V. Observ. (3) *Sivva figura.* Stabat autem *Sivva* utraque manu in tergum rejecta, altera uvam cum folio viridi, pomum aureum altera tenens; capilli per tergum ad poplites usq; fluebant: ita *Bangersus* not. ad *Helmold.* lib. 1. c. 52. Sic etiam *Chron. Saxon.* f. 754. Die Abgöttin Siwe hielte die Hände übern Rücken, in der einen Hand hotte sie einen gülden Apffel, in der andern eine Weintroube, mit einem grossen Blatte, und ihre Haore hiengen ihr biß in die Waden. *Petr. Albinus Chron. Misn.* tit. XI. p. 301. Sieba oder Siba ist eine Wendische Abgöttin gewesen, in gestalt eines schönen Weibes-Bildes, der die Haore biß auf die Waden gehangen, hot die Hände auf den Rücken (zu) gehalten, und in einer Hand einen güldenen Apffel, in der ondern eine Weintroube mit einem güldenen Blat gehalten. *D. Masius de Diis Obotrit.* c. 2. p. 42. *Sivva forma eleganti & augusta in columna stabat, sparsis capillis, & ad poplites usque demissis, caput serto ornatum, manibus in tergum rejectis, quarum una pomum aureum, altera uvam cum folio viridi tenebat, de cetero nuda. Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandal.* lib. 1. c. 9. *Polabi* Siwam, *Veneris nomine, percolebant: qua inter flores nudato corpore, lilio ab ore prominulo, blandule spirabat. Tale Divæ simulacrum, in colle* (Raceburgi) *ubi nunc templum religiosum.*

§. VI. Siwæ itaque figura perquam apte convenit cum simulacris, quibus *Venerem* nationes aliæ expresserunt; Eadem enim, quam dedimus, figura fere sculptam fuisse רמון *Rimmon Venerem* Syrorum, (de qua *2. Reg. 5, 18.*) multi conjiciunt: nam רמון *rimmon*, lingva sancta *malum punicum* sonat; sed non sine illo fructu simulacra Veneris conspiciuntur, vid. *Corn. a Lap. Nicol. Serarius*, & *Sanctius* ad *2. Reg.* loc. cit. nec non *Matthæus Hillerus* Onomast. Sacr. pag. 190. & 918. *edit. Tubing. an. 1706. Seldenus* tamen de *Diis Syr. Syntagm. 2. cap. 10.* ducit a רום *excelsus*, ut sit *Rimmon.* idem, quod *Elioun*, Phænicum numen, cui *Stephanus*, *Philo*, & *Hesychius* accinunt. *Pausanias* lib. 2. fol. 67. de Venere Corinthiaca: Venus *ipsa ex auro & ebore facta, capite apicem, qui Polus dicitur, gestat, manu altera papaver, altera malum tenet. Lylius Gyraldus in Histor. Deor. Syntagm. 13.* de Venere Saxonum: *Stabat Dea in curru nuda, myrto capite cincta, ardentem facem pectore, dextra mundi figuram, sinistra mala aurea tria ferebat: post erant nuda Gratiæ, nexis manibus poma gestantes, aversis invicem vultibus dona conferentes. Jugales quadrigæ aderant, gemini cygni, totidemq; columbæ:* cit. *Vossius de Physiolog. Christ.* lib. 9. cap. 4 p. 612. *Chron. Saxon.* fol. 30. Die Göttin Venus, so zu Magdeburg im Tempel gestanden, wor also gestolt, ein nockent Weib, mit klaren lieblichen Augen, ihr geknüpffet Haar hieng ihr biß ouf die Knie, auf dem Haupt trug sie einen Krantz von Myrrhen, mit rothen Rasen umflochten: en ihrem lachenden Munde hielt sie eine beschlossene Rose, auf dem Hertzen hatte sie eine brennende Fackel und Strahl; in ihrer lincken Hand, die gantze Welt, getheilet durch den Himmel, Meer und Erdreich; In der rechten Hond hielte sie drey güldene Aepffel, und stund auf einem güldenen Wagen, den zogen zweent Schwäne, und zwo weisse Tauben, neben ihr hatte sie ihre drey sonderliche Töchter, so mit den Armen in einander geschrencket waren, eine jegliche hat der andern den Rücken zugekehret; die förderste reichte den hintersten beyden einen güldenen Apffel zu, dieselben sahen auf die förderste, und überreichten ihr wiederum einen güldenen Apffel. Bene ergo, mea sententia, cum Veneris statuis apprime in multis figura Siwæ similis fuerit, ab eruditis docetur, *Sivvam* fuisse Slavorum Venerem: *Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandal.* lib. 1. c. 4. *Venerem Polabi*, Siwam *lingva gentili vocarunt*, *Bangertus* loc. dict p. 127. Siwa, *Venus Polaborum fuit. D. Masius de Diis Obotric.* c. 2. p. 41. *Omnes circumstantiæ svadent*, Siwam *Polabis fuisse* Venerem: & pag. 42. *Imago idoli satis probat, Sivvam fuisse Polabis, quod Romanis* Venus *erat.*

§. VII. Enim vero ne in exponendo simulacro multis insudem, placet huc transcribere verba *Johannis Pomarii*, quibus Venerem Magdeburgicam exposuit: habent enim plurima, numeris a nobis signata, quæ ad Siwam pertinent: ita autem ille in *Chron. Saxon.* fol. 33. *& seq. edit. Wittenberg. anno 1589.* Diese Venus war Venus Myrthia, die Myrten-Venus geheissen, daher, doß ihr der Myrten-Baum geheiligt wor; wie sie denn doher auch (1) einen Myrten-Crantz getragen; und aus den Poëten, und andern Scribenten ist bekant, doß man ihr dorum den Myrten-Baum geheiligt, weil mans dafür hält, daß derselbige eine besondere Krafft hoben solle, die Liebe zwischen zwo Personen gleich wie ein Philtrum oder Liebes-Tranck zu würcken und zu erhalten. Plutarchus will, daß der Myrthus ein Zeichen des Friedens und der Einigkeit sey, dohero bey den Römern der Gebrauch gewesen, doß in den kleinen Triumphen oder Gesiegs-Prängen, die Ovantes oder Houptleute, so solche fröliche Wiederfahrt oder Einzug hielten, weil sie mit geringer Mühe und ohne Blutvergiessen, und dennoch fost mit Frieden gesieget hatten, mit Myrten-Kräntzen, als dem Gewächs, so der Veneri geheiliget war, gekrönet worden, weil Venus nicht zu Krieg, Blutvergiessen und Uneinigkeit, sondern zu Liebe, Fried und Einigkeit Lust hat, welches auch unter Ehe-Leuten, derer Göttin die Venus geachtet wird, seyn soll. So soll Venus auch mit Myrten geschmückt, neben

den

muß freundlich und lieblich seyn, wie es heist:

Si quis amat, redames; ut ameris, amabilis esto.

Auch erinnerte dieser Göttin Geberde und Gestalt, wie man sich gegen empfangene Wohlthat danckbarlich erzeigen solle. Denn wie eine den andern beyden; die andern beyde aber derselben wiederum einen güldenen Apffel, mit abgewandten Angesichten darreichten; also soll man gegen einfältige empfangene Wohlthat doppelt danckbar seyn, und nicht auf die Gifft und Gaben, auch nicht auf Wiedervergeltung sehen, denn solches mehr gemarcktet und gewuchert, als Wohlthat erzeiget hiesse. Die Zahl, daß ihrer drey waren, bezeichnete die Art der Wohlthätigkeit, als da seyn, Wohlthat erzeigen, die erzeigte in Freundschafft annehmen, und sich hinwieder wohlthätig und danckbarlich zu verhalten; Denn Gaben annehmen und wiedergeben, erhält Freundschafft. Daß die Göttinnen nackende Jungfrauen frölicher und lachendes Gebärdes wären, zeigt an, daß Freundschafft, Liebe und Wohlthat ohne Bemäntelung, ohne Betrug, und Falschheit, und aus freyen, frölichen und lustigen Gemüthe, gehen und geschehen solle: Dahin auch ihre Nahmen weisen; denn Euphrosina heist frölich: Agathia lustig, und hurtig, Thalia blühend und freundlich; Denn wer Liebe, Freundschafft, und Wohlthat erzeigen will, der soll freundlich, hurtig und mit freundlichen Gemüthe und Gebärden thun und soll Liebe, Freundschafft und Wohlthätigkeit für und für unter den Leuten blühen, und nicht veralten und untergehen. Daß sie mit den Armen in einander geschrencket, und gleich an einander verbunden waren, bedeutet, daß durch Liebe, Freundschafft, und Gutthat die Leute einander devinciret und verbunden werden, und daß die Wohlthat aus einer Hand in die ander gehen, und demnach wiederum an den gereiche, von deu sie am ersten ausgegangen ist. Die Tauben seyn fruchtbarer Art, und werden sonderlich die Turteltauben, für ein Zeichen der ehelichen Liebe und Treue gehalten; daher man die Tauben der Veneri geheiliget, und Aves Veneris genannt, und an ihren Wagen gespannet hat. Daneben hat man auch diese Fabel, als sollen die Tauben darum der Veneri sonderlich lieb seyn, daß die Nympha peristera ihrer Jungfrauen eine in eine Taube verwandelt sey. Uber das so schreibet *Ælianus, Var. Hist.* l. 1. c. 15. edit. Argentor. anno 1647. daß man daher die Tauben der Veneri geheiliget, weil man auf dem Berg Eryce in Sicilia, (vid. *Cluverii Sicilia Antiq.* lib. 2. cap. 1. p. 134.) Eryx mons, *Plinius* N. H. lib. 3. c. 8. p. 155. edit Francof. ann. 1608. etliche Tage der Veneri jährlich gefeyret, welche die Siculer Dies Transitus, die Tage des Durchzugs genannt, und es dafür gehalten, daß alsdann die Venus in Libyam ihren Durchzug nehme; daher denn auch die Tage über keine Taube in der gantzen Gegend allda gesehen ward, weil sie alle mit ihrer Domina oder Göttin, die zu begleiten, weggezogen waren. Allererst aber nach den neundten Tage, thät sich eine überaus schöne Taube, auf dem Libybäischen Meer herfür, welche den andern nicht gleich, sondern wie Anacreon meldet, schön roth war, und für die Venus gehalten, und die Purpurfarbe Taube genennet ward. Dieser Taube folgete eine unzehlige Menge anderer Tauben, darum die Einwohner daselbst etliche Fest-Tage der Wiederkunfft Veneris alsdenn begiengen, in welchen die reichen und wohlhabenden stattliche Pancket hin und wieder anrichteten, wie Athenæus schreibet. Die schöne weisse Schwäne, welche neben den weissen Tauben am Wagen Veneris gezogen, wie auch Horatius, Ovidius, Statius und andere schreiben, bedeuten Zierlichkeit und Reinligkeit, und unbeflecktes Leben; wie denn durch die weisse Farbe Reinigkeit, Schöne und Schmuck, nicht wenig zur Erweckung, Mehrung, und Erhaltung der Liebe thut. So gebühret Eheleuten und zwar allen Menschen, sonderlich aber weiblichen Geschlecht, Reinlichkeit, Zierlichkeit, und für allen Dingen ein feiner, reiner, unbesudelter und unbefleckter Wandel. Diß ist die Venus welche die alten Sachsen im Heydenthum, sonderlich in Holtz Kreiß zwischen der Elbe Bude und Saale, Alee, und Ohea, für eine Göttin geehret, und angebetet haben. Die Annales Magdeburgenses berichten, daß diese Abgöttin zu Magdeburg in dem alten Römischen Schlosse, so des Burggrafens Schloß hernach gewesen, an der Elbe, dahin nachmahls S. Marien Magdalenen Kloster gebauet worden, auf dem alten runden Ziegelsteinernen Thurm gestanden sey, den man sonst auch den Hönenthurm heist, und noch heut zu Tage stehet, und für den alten Schloß- oder Burgthurm so alda von Druso erbauet worden, gehalten wird. Andere, wie auch Brottauf schreiben: daß die Göttin Venus etwas weiter von der Burg, hinauf nach der Elbe werts in einem besondern Tempel gestanden; welcher auch hernach, da gleich der Flecken und die Burg Magdeburg von den Hunnen und Wenden zerstöret, dennoch um der Abgöttin Veneris willen, stehend geblieben, denn auch die Heyden der Tempel, um ihrer Götter willen, in den Kriegen verschonet, und sie unbeschädigt gelassen, daß demnach auch der Tempel Veneris allda übergeblieben und die Venus darinn von den Völckern und Sachsen, so zwischen der Elbe und Saale gewohnet, geehret worden, bis zur Zeit Caroli Magni, der diesen Tempel mit der Venere zerstöret, und an statt desselben eine Kirche in die Ehre S. Stephani erbauet haben soll.

§. VIII. Num vero *Siga*, *Minerva* Thebanorum sermone Phœnicio, sic dicta, *Seldenus* de *Diis Syr. Syntagm.* 2. cap. 4. & *Sevaba*, idolum Arabum, quo de *Hottingerus Hist. Orient.* lib. 1. c. 7. p. 234. hue pertineant, aliis dijudicandum relinquam. Me judiee, illa fortaffis fententia locum aliquem obtinet, quia fentiam, Siwæ Slavicæ figuram aut fimulacrum fumptum effe videri ex hiftoria *Evæ*, matris omnium viventium. Vere enim omnia concordant. (1) *Nomen*: ut enim *Siwa*, vivam fignificat: ita Eva, aut חוה *Chavah*, id eft, *viva*, active & effective *Vivificans*, a חיה *Chajah*, *vixit*. Imo & a חיה *chajah*, per *antiſtachon*; Sorab. ʒiwy, *vivus*. (2) *Figura*: Stabat Sivva finiftra manu ad tergum rejecta: Ita Eva rejecto, quod ante oculos habere debuerat, quafi ad tergum Dei interdicto: tulit (manu altera) de fructu *arboris vetita, & comedit: deditque* (altera) *viro fuo, qui una comedit*, *Gen.* 3, 6. (3) Sicut uvam cum folio viridi *Sivva* manu prehenfam tenebat: ita Eva (quemadmodum & Adam) folia fieus carpfit manibus, *confuitque & fecit fibi perizoma*, v. 7. (4) Porro pomum aureum dextra tenebat *Sivva*; num quod Evæ, juxta veteres,

Mala mala malo meruit mala maxima mundo?

(5) Conjecturam meam eonfirmat *Gerh. Joh Voſſius*, qui de *Idol. lib* 1. *c.* 38. ad illa *Taciti*, *Pars Suevorum & Iſidi facrificat*, ita commentatur: *Dixero Germanis fuiſſe reliquias primava traditionis de Adamo & Eva; quorum ille Mannus ſit, hac Iſis. Nam quomodo Adam, quod hominem notat, ac κατ' ἐξοχὴν, marem, commodius reddidiſſent ſua lingva: quam Mannum? A Mann autem mulier dici potuit Manna, (Mannin) ſed non fuit hoc in uſu Germanis. Ac fortaſſe ex longa traditione retinuerunt Ebraum Iſcha* (אישה) *quod apud Moſen & veteri latinorum lingva viram ſonat; unde apud Feſtum: Viri querquetu lana. Romani autem cum audirent, Germania genti cultos* Man, & Iſcha, *ut ex illo Mannum, ita ex hoc Iſidem fecerint, quia non viderent, quod numen* Iſcha *quam Iſis eſſe poſſet.* Sic *Voſſius.* Hine concludam, quod qua traditione Germani veteres hiftoriam Evæ perceperint, eadem etiam illam ipfam Slavi prifci pereipere potuerint.

§. IX. Quid quod (6) exemplo recentiori nobis effe poffunt, *Indi Orientales*, ut pote qui noftra ætate traditione antiquiffima conceptam memoriam lapfus & reftitutionis Adami aeque Evæ perquam corrupte recolunt: fic enim fabulantur, ut nos docet *Johannes Baptiſta Tavenier* Ind. Reiſebeſ. lib. 3. c. 5. f. 153. feq. edit. Norimberg ann. 1681. Ram war eines mächtigen Raja Sohn, welcher Deseret genennet wurde, und war dieser der tugendhaffteste unter allen seinen Kindern, so er von zweyen heiligen Weibern erzeuget hatte. Er war vor andern seinem Vater sehr lieb, welcher ihn auch zu seinem Nachfolger benahmet hatte. Als des Rams Mutter gestorben, beredete die andere Frau, so ihres Mannes Gemüth vollkömmlich besaß, den Raja, er solte dem Ram und seinen Bruder Lockemann, seines Hauses und Staats völlig entsetzen, welches auch geschahe, und wurde nach Ausschliessung dieser beyden Brüder, der andern Frauen Sohn zum Erben des Raja erkläret. Als nun der Ram, und sein Bruder von ihren Vater Befehl erhalten, sich fortzumachen; gehorchten sie willig; und als sie in dem Abzug begriffen, gieng Ram hin, von seiner Frauen Sita, welche diese Abgötter vor eine Göttin halten, abschied zunehmen, welche sich aber nicht von ihm trennen wolte, sondern bezeugte öffentlich, sie wolte ihm aller Orten nachfolgen: und schieden sie also alle drey ab aus dem Hause des Raja zugehen, wohin sie ihr Glück führen würde. Bald anfangs waren sie sehr unglücklich; denn als sie durch ein Holtz wanderten, und Ram einen Vogel zu schiessen abwegs gangen, darüber aber sehr lang aussen blieb, befürchtete die Sita, es möchte ihrem Mann ein Unglück aufgestossen seyn, und bat den Lockemann höchlich, hinzugehen, und ihn zu suchen. Er weicherte sich dessen hoch, weil ihm Ram befohlen, die Sita nicht allein zu lassen, indem er aus einem Prophetischen Geist zuvor gesehen, was ihr begegnen würde, wo sie allein bliebe. Nichts destoweniger ward Lockemann durch das inständige Bitten seiner Schwägerin überwunden und gieng hin, den Ram zu suchen; und indessen erschien Rhevan, ein anderer Abgott, dieser Heydin, der Sitæ, in gestalt eines Faquirs, und bat sie um ein Allmosen. Ram hatte der Sitæ befohlen, ja nicht von dem Ort zu weichen, wo er sie verlassen; welches Rhevan wohl wuste, und dannenhero das Allmosen nicht wolte annehmen, welches ihm Sita darreichte, sie müste denn den Platz verlassen. Sita entweder aus Verachtung oder Vergessenheit des Gebots ihres Mannes, überschritt die Grentze, so er ihr gesetzet; so bald bemächtigte sich Rhevan ihrer, führete sie in den dicken Wald hinein, allwo seine übrige Suite auf ihn wartete, mit denen er sich wieder in seinen Staat begab. Als Ram wieder von der Jagd kam, und Sita nicht mehr fand, fiel er vor Schmertz in eine Ohnmacht, und als ihn sein Bruder Lockeman ermahnete, daß er wieder zu sich selbsten kommen, giengen sie beyde hin, die Sita zu suchen, welche ihr Mann inbrünstig liebte. Wenn die Braminen diese Begebniß ihrer Göttin Sita erzehlen, geschiehet es mit vielen Thränen, und Bezeugnüß ihres grossen Schmertzens, und bringen bey dieser Begebenheit noch so eine unbeschreiblicher Menge Fabeln bey, um die Hertzhafftigkeit des Rams zu erkennen zugeben, so

er

er im Nachsuchen der Sita Raub erwiesen. Sie wendeten alle Kräffte an, solchen Raub an Tag zubringen, bloß aber der Affe Harman genannt, hatte das Glück, etwas fruchtbares auszurichten. Er sprang in einen Sprung über das Meer, und machte sich in des Rhevans Garten, und traff allda die Sita in äusserster Betrübniß an, die sich aber nicht wenig verwunderte, als sie an diesem Ort einen Affen sahe, der sie ihres Mannes wegen, anredete; sie wolte aber dem Vorgeben eines solchen Ambassadeurs nicht alsobald Glauben zustellen: allein der Affe, damit er seine Commission erweisen möchte, überreichte ihr einen Ring, welchen ihm ihr Mann gegeben und sie bey ihren Sachen hinterlassen hatte; sie konte sich doch nicht ohne Mühe entschliessen, so grosses Wunder zu glauben, und daß ihr Mann Ram, ein unvernünfftig Thier habe können redend machen, sie von seinem Zustande zu benachrichtigen, und ihm so kennbare Zeichen seiner Liebe zu überbringen. Der Affe Harman that bey dieser Begebenheit noch Wunder; und als er durch einen Spion von des Rhevans Leuten erfahren, daß sie ihn wolten verbrennen lassen, gebrauchte er sich dieses Feuers, welches sie ihm zugerichtet hatten, zur Ansteckung des Rhevans seines Pallastes, welchen es fast gantz und gar aufzehrete, nechst den Lumpen, so man ihm an den Schwantz und andern Leib gebunden, und an welche man das Feuer gelegt. Er lieff alsobald unter das Stroh, und andere leichtbrennende materie, welches in dem Pallast einen grossen Brand anrichtete. Weil aber der Affe wohl sahe, er würde nicht wieder aus Rhevans Hand entkommen können, wo er noch einmahl darein geriethe, nahm er hurtig seinen Weg wieder, den er kommen war, und als er sich zuvor im Meer gebadet, setzte er mit vollen Sprung wieder hinüber, und gieng, dem Ram von seinen Abentheuer Bericht zu erstatten: Er sagte ihm die Betrübniß, in welcher er die Sita angetroffen, welche gantz verzweiffeln wolte, weil sie so weit von ihrem Manne entfernet. Ram, dem seines Weibes Liebe zu Hertzen gieng, entschlosse sich, sie aus des Rhevans Händen zu erlösen, durch was Lösegeld es auch immer geschehen möchte, welches auch geschahe. Eben der Affe dienete ihm vor einen Wegweiser, und noch etlichen andern Truppen, die Ram hie und da zusammen gelesen hatte; nach vieler ausgestandenen Mühe, langte er bey dem Pallast des Rhevans an, welcher noch rauchte, so groß war der Brandt gewesen: Und weil dieses Fürsten Unterthanen damahls an verschiedenen Orten zerstreuet waren, fiel es dem Ram leicht, seine liebe Sita, indem ee sich bey diesem Anfall ins Gebürge retirirt hatte, welche ihn Rhevan zurück gelassen, wieder zu erobern. Ram und Sita hatten eine unbeschreibliche Freude, sich wieder beysammen zusehen, und erwiesen dem Affen Harman, wegen so guter geleisteter Dienste, grosse Ehre. Sane nemo non videt, in hac fabula *Ram*, significare *Adamum*: [illegible]ר *ram*, enim *excelsus* latinis, qualis fuit Adam, quia filius Dei erat, *Luc.* 3, 28. Deus autem est ὕψιςος עליון *Eljon*, *Psal.* 18, 14. *qui sedet* על־כסא ר[illegible] *al-kisse ram*, *super solium excelsum*, *Esa.* 6, 1. suosque protegit, & educit e periculis ביד רמה *bejad ramah*, i. e. *manu excelsa*, *Exod.* 14, 8. Per *Lockemannum* autem puto significari concreatam sapientiam, & justitiam, qua instructi præditique protoplasti, *ab esu* (ל[illegible]) *vetita* arboris abstinere poterant. Denique per *Sitam* posset intelligi *Eva*, illa solivaga in paradiso: sed per *Rhevan* pessimus ille consultor & seductor diabolus; nam *Rhevan* consultorem sonat, ex Arab. רון i. e. *consulere*. Atque ex his sic dictis iterum colligo; quia ad remotissimos Indiæ orientalis populos historia Adami & Evæ pervenit, quam vero posteri valde corruperunt: credibile prorsus erit, quod & perlata sit integra historia Evæ ad aures Slavorum in Asia: Saræ vero posteri eorum in Europa, ita depravarint, ut ex ea fabulam, seu idolum *Sivva* fabricarent. Ceterum fabulas Indicas ea etiam de causa commemorandas hoc in loco duxi, quod Lockmanni facerent mentionem. *Turcis* enim *Lockmannus* creditur fuisse Propheta sapientissimus. Unde non facile iis assentior, quibus Lockmannus pro *Æsopo* est: cujus quidem sententiæ, quod sciam, *primus* autor est *Hottingerus Hist. Oriental. lib.* 1. c. 3. p. 101. seqq. & *secundus B. D. Pfeifferus* noster *Critic. Sacr. cap.* 16. *sect.* 2. *qu.* 5. Turcas autem ab Idololatris ut alia multa, ita & nomen Lockmanni, accepisse, omnino veri simile est.

§. X. Observ. (4) *Sivva cultores*. Sed missa idoli origine, undecunque sit, infectas absurdo *Sivva* sic dictæ cultu ac veneratione gentes nunc videbimus. Atque Germanos quidem, & Saxones cum *Schedio*, *Johanne Sauberto* libro *de Sacrificiis* c. 5. p. 105. *Paulo Hachenbergio libro de Germania media, dissert.* 8. *p.* 255. iis non accensebimus; rectius enim numerum occupant (1) in genere *Slavi*, ita *Petrus Albinus Chron. Misn. tit. XI. p.* 301. *D. David Peiferus Rer. Lips. lib.* 3. *p.* 277. & 279. (2) In specie, *Sorabi*, sive *Venedi*, *terra Misnensis* & *Lusatia*, docet nos illud *Peifferus* loc. cit. (3) *Polabi*, quorsum ita *Helmoldus Chron. Slav. lib.* 1. *c.* 52. *Sivva Dea Polaborum*. *Andreas Hondorff Promptuar. Exemplor. fol.* 58. Sivva *muliebre numen, apud Polabros* (leg. Polabos) *dominabatur*. (4) *Raceburgenses*. Huc ita *Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandal. lib.* 1. *cap.* 4. πολαβοὶ, *Polabi, quorum Raceburgium, ubi lucus quondam Veneri sacer, quam* Sivam *lingva gentili vocarunt*. *Banger-*

gertus ad *Helmold. lib. 1. c. 52.* Sivva *Raceburgensium Dea fuit.* Et paulo post: *Ea* (Sivva) *Venus Polaborum fuit, atque uti nonnulli autumant, eodem in monte culta fuit, in quo postea ab Henrico Leone templum cathedrale conditum, scil. anno 1172.* vid. *Arnoldus Chron. Slav. lib. 2. c. 13.* Sic etiam *D. Masius* de *Diis Obotrit. cap. 2. p. 42. Fama est, Razeburgi in eodem monte cultam* Sivvam, ubi *postea Henricus Leo templum cathedrale exstruxit: hodie incolæ istum locum, montem Palmarum, Germ.* Palmenberg, *vocant, ubi lucum Deæ sacratum fuisse ferunt.* Fuit autem *Razeburg*, Saxon. Razeburg, *Helmoldo lib. 1. c. 2. Racisburg*, & cap. 52. *Racesburg: Arnoldo* lib. 2. c. 13. *Raceburg metropolis Polaborum*; *Helmold.* lib. 1. c. 2. *Polabi, civitas eorum Racisburg.* *Polabi* autem vocati ii populi sunt, qui *secundum Albim fluvium* habitarunt: sic dicti, ex præpositione po, *secundum, juxta, &* labis, *Albis*, Sorab. Bohem. *Vossius Polabos, Saxones* vocat, per anticipationem, eo quod illa terræ pars postea a Saxonibus sit occupata. Verba ejus hæc sunt; *de Idololatr. lib.* 1. cap. 8. pag. 60. *edit. Francof. anno 1668. in 4.* *Quod si seculis aliquot retro tempora legamus, comperiemus iisdem damones ab antiquis esse Saxonibus cultos, quibus ante tempora Caroli M. præter Flinnum Deum, & Deam* Sibam, *malus Deus, quem ajebant, colebatur, ne noceret, ut est apud Georgium Fabricium* lib. 1. *Originum Saxonicarum* pag. 62. edit. *Jenæ ann 1597.* (5) *Oldenburgenses*, sive *Aldenburgenses* aut *Starigardenses*. *Petrus Albinus Chron. Misn.* tit. XI. p. 301. edit. Witeberg. an. 1580. Sieba, oder Syba, soll sonderlich für andern bey den Nordalbingis seyn geehret worden und zu Oldenburg gestanden seyn, welches Bild daselbst Vicelinus Bischoff von Lübeck zerstöret. Man schreibt, daß die Wenden gemeldten Abgott für Bischoff Johannis zu Mechlenburg Leichnam geworffen den sie mit Sensen im 1065. Jahr zu Stücklein gehauen. (6) *Rostochienses.* Hinc pertinet *Saxo Grammaticus Hist. Dan lib. 14. f. 295. edit. Soræ ann 1644 in fol* *Urbem quoque Rostok oppidanorum ignavia destitutam, nullo negotio* (Waldemarus I. Rex Daniæ) *perussit.* *Statuam etiam, quam gentis profana credulitas perinde ac caleste numen, divinis honoribus prosequebatur, incendio mandavit.* Ex *Nicolao* autem *Marescalco Annal. Herul. & Vandal. lib 1. c. 4* Statuam istam Sivvæ Deæ imaginem fuisse conjiciam, ita enim ille: *Supra Laciburgium* (id est Rostochium) *arca ingens arcu Herula, secundum Varnam juxtaque lucus quondam Sivoa.* (7) *Poloni.* Ex testimonio *Johannis Dlugossi in Hist. Polon.* lib. 1. fol. 37. quod videsis *supra num. V.*

§. XI. Observ. (5) *Ritus colendi Sivoam.* Exponit hos, quales quidem in genere fuerint, *Helmoldus Chron. Slav lib. 1. c. 52.* Verba ejus legas cap. V, præced. num. XII. circa finem: memorat autem 1. *lucos* 2. *flamines* seu *ministros*, 3. *sacrificia*, 4. *dies festos*, &c. quibus omnibus Sivvæ reverentia ac cultus quæsitus est. Adde his ea, quæ ex *Nicolao Marescalco, Bangerto*, & *Masio* antea *num. X.* exscripsimus.

§. XII. Observ. (6) *Siova destructio.* Historiam hac de re scriptores, quod ego quidem sciam, satis accurate, & quoad loca omnia, non consignarunt. Credibile vero est, factam esse (α) apud *Polabos, Obotritos* & *Wagrios*, eversionem idoli iterum iterumque: & primo quidem tempore *Ottonis I. Imp.* Dicit enim *Helmoldus* lib. 1. cap. 69. *Aldenburgensem Episcopatum Magnus Otto primus instituerat, subjiciens ei Polabos & Obotritos, confer. idem cap. 12. lib. cit.* secundo tempore *Godescalci* Principis Christianissimi Wagirorum, anno 1042. *Tunc enim readificata sunt per universam Wagirorum provinciam, nec non & Polabingorum & Obotritorum, ecclesia quondam diruta*, ait idem *Helmoldus lib. 1. c. 20.* Denique ultima eversio facta est tempore *Henrici Leonis*, nimirum computatione facta ab anno M C LIV. quo ille Evermodum Episcopum in Racesburg ordinavit: Et ita *Helmoldus lib. 1. cap 77.* *Nec hoc prætermittendum videtur, quod dilatante Deo fines ecclesia, ordinatus est in Racesburg Episcopus Dominus Evermodus, præpositus de Magdeburg, deditque ei Comes Polaborum Henricus insulam ad inhabitandum prope castrum.* *Præterea trecentos mansos resignavit Duci dandos in dotem episcopii. Porro decimas terra recognovit Episcopo, quorum tamen medietatem recepit in beneficio, & factus est homo Episcopi exceptis trecentis mansis, qui cum omni integritate eam redituum, quam decimarum sunt Episcopi.* *Interfuit his rebus agendis Dominus Ludolfus præpositus de Cuzelina.* Et cap. 83. ait idem *Helmoldus*: *Sed & in terra Polaborum multiplicata sunt ecclesia, instantia Domini Evermodi Episcopi & Henrici Comitis de Racisburg.* Acta hæc sunt Ann. Chr. M C LVI. *Andreas Hondorffius Prompt. Exemplor. fol. 58.* Sivva *muliebre numen, apud Prolabros* (leg. Polabos) *dominabatur; Idolum hoc Vicelinus Lubecensis Episcopus confregit.* Adde his, quæ *Petrus Albinus* de Sivvæ *Oldenburgica* abrogatione, & *Saxo Grammaticus* de *Rostochiensi* nos docent num. X. citati. (β) Apud *Sorabos* memoria ac reverentia *Siova*, si qua fuit, conversa gente evanuit, de qua *sect. 2. cap. 1. n. 25.* denique (γ) apud *Polonos*, An. Chr. 965. quo Miceslai regis jussione idola Poloniæ omnia confracta, atque in aquas abjecta sunt; historiam ex *Johannis Dlugossi Hist. Polon. lib. 2. fol. 91.* dabimus in capite de Dziewonia.

CAPUT

CAPUT VII.

De Porenutio Deo embryonis.

§. I.

Censorinus in illustri suo *de Die Natali* volumine, (ita id ex merito laudat *Sidonius Apollinaris Epist. ad Polemiam:*) cum *capite sexto* sententias discrepantes commemorasset, *Empedoclis, Hipponis, Democriti, Anaxagoræ, Diogenis Apolloniatis, Aristotelis*, disputantium, a quanam parte corporis fœtus in utero incresceret, ultimum tribuit locum *Stoicis*, his usus verbis: *Stoici una totum infantem figurari, dixerunt, ut una nascitur, oriturq́. Hoc autem ipsum docere etiam Hippocratem lib. ι. περὶ διαίτης*, annotavit præterea ad hoc caput in commentario *Henricus Lindenbrogius p.28.* Porro de causa fœtuum formatrice, quam *Galenus* ingenue fatetur, *se ignorare, lib. de fat. form. cap 6.* differendo ita pergit *Censorinus: Sunt qui id opinantur, fieri ipsa natura, ut Aristoteles atque Epicurus: sunt, qui potentia spiritus semen comitantis, ut Stoici ferme universi; sunt, qui ætherium calorem inesse arbitrantur, qui membra disponat, Anaxagoram secuti. Sed paulo post ait: Ut mares feminæve nascantur, quid causa esset, varie ab iisdem Philosophis proditum est: Nam, ex quo parente seminis amplius fuit, ejus sexum repræsentari dixit Alcmæon: ex seminibus autem tenuioribus feminas, ex densioribus mares fieri Hippon affirmat. Utrius vero parentis principium sedem prius occupaverit, ejus reddi naturam Democritus retulit. At, inter se certare feminas & mares, & penes utrum victoria sit, ejus habitum referri, auctor est Parmenides. Et e dextris partibus profuso semine; mares gignit, at e lævis feminas, Anaxagoras, Empedoclesq́, consentiunt: quorum opiniones, ut de hac specie congrua, ita de similitudine liberorum sunt dispariles. Super qua re Empedoclis disputata ratio talis profertur: Si par calor in parentum seminibus fuerit, patri similem marem procreari; si frigus, feminam matri similem. Quod si patris calidum erit, & frigidum matris, puerum fore, qui matris vultum repræsentat: at si calidum matris, patris autem fuerit frigidum, puellam futuram, quæ patris reddat similitudinem. Anaxagoras autem ejus parentis faciem referre liberos judicavit, qui seminis amplius contulisset. Ceterum Parmenidis sententia est, cum dexteræ partes semina dederint, tunc filios esse patri consimiles: cum lævæ, tunc matri. Sequitur vero de geminis, qui ut aliquando nascantur, modo seminis fieri Hippon ratus est. Id enim, cum amplius est, quam uni satis fuerit, bifariam diduci, id ipsum ferme Empedocles videtur sensisse: nam causas quidem, cur divideretur, non posuit, tantummodo ait, si utrumque sedes æque calidas occupaverit, utrumq́, marem nasci: frigidas æque, utramque feminam: si vero alterum calidiorem, alterum frigidiorem, dispari sexu partum futurum.* Hactenus *Censorinus*.

§. II. Nos, qui Scripturæ autoritatem veneramur, de creatione & formatione hominis sic quidem loquimur: *Gen. 1. 28. Benedixitq́, protoplastis Deus, & ait, crescite & multiplicamini, & repleto terram: Ex his itaque* verbis divinis scimus & sentimus, inesse humano semini ab ipso primo conceptionis momento, animam: ex semine autem, in vasculo uteri bene composito fieri paulo post massam similem archetypo homini, quæ membra omnia repræsentet, & hanc tandem in dies ex affluxu seminis materni, perfecte elaborari, augeri & perfici. *Sperling. de format. hom. c. 2. & 5.* confer. *Carol. Drelincurt.* Opusc. *de fœtus humani conceptione, &c. edit. Lugd. an. 1685. & Acta Erud. Lips. An. 1686. p. 473. seq.* Dicimus nos præterea, naturam naturatam solam seu sibi relictam hic non agere, sed a natura naturante, hoc est, Deo sublevari. Etenim per Deum sumus, inquit *Apostolus Act. 17, 48.* Et *Jobus cap. 10, 10. 11. Nonne* (tu) *Deus sicut caseum me coagulasti? pelle & carnibus vestisti, ossibus & nervis compegisti me.* Hæc ergo fides & philosophia nostra Christiana est, qua etiam credimus & sentimus, esse solius Dei creatoris munus ac opus, ne abortus fiat, & imperfectus homo nascatur.

§. III. Sed enim sagaciores etiam Slavi, lumine naturæ collustrati cognoverunt, αὐτοσχεδίως non fieri formationem hominis in utero, sed summam aliquam divinamque potestatem esse, quæ creet, formet, augeat & conservet hominem, esse & illam ipsam, quæ præcaveat, ne in abortum aut monstrum fœtus mutetur moriaturve. Gravidis fœtus onus usque ad septimum mensem, quo teste *Hippocr. l. de Part. Septimestr. s. 3. op. p. 36.* membranæ dum tenduntur, & umbilicus vellicatur, dolores matri pariunt, fœtusque pristino vinculo exsolutus gravior evadit. Hæ igitur si sanitate fruantur integra, fœtus pondus vix sentitur, statim vero ubi fœtus emortuus, dilabitur in utero, quocunque se vertat mulier, ὥσπερ λίθος, sicut saxum, ut iterum *Dictator l. de superfœt. p. 43.* matrique est ponderosior. *Lie. Germanus lib. 2. de Miracul. Morb tit. 3. n 22. p. 395.* Ast vero istam potestatem, sive ut clarius loquar, Deum embrynnis, *Porenutium* quendam esse, Slavi falsi opinati sunt: nam ad Deum Deorum propter ipsius majestatem & beatitudinem summam, illud curæ genus referre noluerunt, ne nimis abjecte, quam par est, de eo sensisse viderentur; in qua tamen opinione ipsi valde errarunt.

§. IV. (1) *Nomen Porenutii.* Dicitur numen illud *Porenuttus*; ita *Saxo Grammaticus Hist. Dan. lib. 14. f. 327. & Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandal. lib. 1. cap. 9.* Mallem *Poronutium* scripsisset: sic enim etymon, de quo jam, ipsum svadet.

§. V. Observ. (2) *Porenutii etymon.* Est autem Porenutii nomen simplicissime ex verbo Polonico **Poronic**, id est, *abortire, abortum pati*: ab hoc **Poronienie**, subst. *abortus, abortio, abortum.* Et **Poronicny**, *abortivus*, adject. Igitur *Poreuntius*, seu *Porenutius* rectius, idem est, ac si latine dixeris, Deus, aut potestas divina, hominem in utero perficiens, abortumque praecavens. Vel etiam, a contrario, Deus, qui faetum potest destruere & corrumpere. Hinc etiam *Porenutius* ille pro *vindice stupri* est habitus, quia tanquam Deus castam vult prolem, ne majestas sua cura & formatione nequam ac impuri feminis polluatur & contaminetur: Diserte huc *Saxo loc. cit. f. 328. Non mirum*, sic ille, *si illorum numinum* (ad *Pornutium* nos haec in specie applicamus) *potentiam formidabant, a quibus stupra sua saepe numero punita meminerant. Siquidem mares in urbe* (Karentia) *cum faemina in concubitum adsciti, canum exemplo cohaerere solebant: Nec ab ipsis morando divelli poterant. Interdum utriq; perticis e diverso appensi, insituto nexu ridiculum populo spectaculum praebuere. Ea miraculi faeditate solennis ignobilibus statuis* (vel ignobili statuae Porenutii) *cultus accessit, creditumq; est earum* (ejus) *viribus effectum, quod Daemonum erat praestigiis adumbratum.*

§. VI. Observ. (3) *Figura Porenutii.* Hanc ita sculptam fuisse scribit *Saxo loc. cit. f. 327. Porenutii statua quatuor facies repraesentans, quintam pectori insertam habebat; cujus frontem laeva, mentum dextera tangebat. Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandal. lib. 1. cap. 9. Porenutius quadrifrons quintam pectori insertam exerebat.*

§. VII. Observ. (4) Hic rursus *de causis figurae* nobis quaedam dicenda erunt: (1) *quatuor facies*, sive capita, repraesentabat; nim. quod Porenutium Slavi multis ac supplicibus verbis precati sint, ut is faetum sic perficeret, quo quadruplex, ut sic dixerim, caput, hoc est, *puerilem, juvenilem, virilem, atq; senilem aetatem* incolumis posset adipisci: sive gradus aetatis humanae, quos vulgo quatuor faciunt, aliquando adscendere. De gradibus autem aetatis humanae, quid alii senserint, videndus *Censorinus de Die Natali c. 4.* (2) *Quinta facie* pectori numinis inserta, videtur embryo significari: quod crederent, *Porenutium* exorandum esse, ut facie humana integra perfectaq; infantem ornet, ne sit monstrum imperfectusque homo. (3) *Frontem* laeva idolum tetigit, quia frons animum, affectuumque motus signat. Itaque a Porenutio sibi persvasa est caeca gens, quod infans sensibus & ratione sit praeditus. (4) *Mentum* dextera tenebat: fortassis ideo, quod liberos sibi, masculos imprimis, qui & virili robore, & forma eleganti praestent, a *Porenutio*, hoc est, Deo sibi parentes precentur: *filii enim columna sunt domus atq; patria: sed filia χαλεπὸν κτῆμα και δυσαμάθετον*, sentiente *Menandro.* Ineptit tamen *R. Salomon*, annotante *Abulensi*, qui *Num. 6, 24.* verba: *Benedicat tibi Deus*, sic interpretatur: *hoc est, det tibi multos filios, & custodiat te, scilicet ne habeas filias, Pelargus Comment. in Num. 1. p. 65.* In mento enim signum sexus masculi: & mentum prolixum, bonis moribus praeditum hominem significat.

§. VIII. Observ. (5) *Porenutii cultores.* *Karentiae* urbis *incolas*, sive *Rugianos* nobis nominat *Saxo Grammaticus loc. cit. f. 327.* nec dubium tamen, quin multo plures ex Slavica gente cum iis fecerint. De Karentia autem nos supra cap. 3. num. 11. pluribus.

§. IX. Observ. (6) *Porenutium colendi ritus*, seu *Porenutii cultus.* Huc quatuor illa pertinent, quae nobiscum *Saxo Grammaticus*, loc. dicto, communicat, primo, ubi ait: *Porenutium ut privatum Deum* fuisse cultum: secundo, *fanum ejus ingenua arte aedificatum nituisse*: tertio, uti jam dictum *num. 5.* habitum esse *Porenutium pro vindice stupri*; & quarto, pro *Deo embryonis*, quem ille virtute sua creet, perficiat; (Aegyptiorum sacerdotum commentum erat, corporis humani partes esse triginta sex, totidem etiam Daemones esse, qui singularum partium singuli habeant curam, iisque totidem herbae sacrari debeant, refert Conringius lib. 1. Medic. Hermet. c. 8. p. 69. & *Garmannus de Miracul. Morb. lib. 3. tit. 2. n. 141. p. 1017.*) & instruat sensibus ac robore.

§. X. Observ. (7) *Porenutii destructio.* Destructa autem tandem est Porenutii statua, capta per deditionem urbe Karentia, a Waldemaro I. Rege Daniae, anno MCLXVIII. eo ipso die, quo *Vitbi* & *Porevithi* imagines eversae & crematae sunt. Ita enim *Saxo loc. cit. Porevitho succiso, Porenutii templum appetitur: hac statua quatuor facies repraesentans, quintam pectori insertam habebat, cujus frontem laeva, mentum dextera tangebat. Hac famulorum ministerio securibus icta concidit*, Reliquas circumstantias, quibus *Saxo* historiam amplificat, vid. *supra cap. 3. num. 13.* Nam ad *Porenutium*, quoque spectant, quae nos ibi ad *Vitbum* in specie retulimus.

CAPUT

CAPUT VIII.

De *Slota Baba, sive Dea obstetrice.*

§. I.

SUperest λοχεία Slavica: perfecto enim absolutoque fœtu in utero matris, & Porenutio gratiis actis, pro re sua affabre gesta: Slavi, ubi partui jam vicinus infans esset, ad *Slotam Babam* mox sese converterunt. Hanc enim parturientibus adesse, atque operam ferre credebanr. Verum o prophanam, inanem, ac falsam opinionem! Quam multo feliciores nos Christiani, qui credimus & confitemur, Deum nos nostrosque de ventre extrahere. *Tu Deus extraxisti me de ventre*, inquit *David*, sive *Christus*, *Psalm. 22, 10* Bene etiam *Paraphrasis Chaldaica, ad Gen caput 30, 27.* quatuor claves Deo, ac Domino universi soli attribuit: nempe *clavem pluviæ, cibationis, sepulcrorum & uteri. De clave pluviæ* (ita *Chaldæus*) *scriptura sic dicit: Aperiet tibi Dominus thesaurum suum bonum, cælum, ut det pluviam, Deut. 28, 12. De clave cibationis: Aperies manum tuam, &c. Psalm. 145, 6. De clave sepulcrorum: Cum aperuero sepulcra vestra. Ezech. 37, 12. De clave uteri seu sterilitatis. Gen. 30, 22. Aperuit Deus uterum Rachelis.* Addam his ego, ὡς ἐν παρόδῳ, *quatuor claves* alias, quibus solus Deus aperit ac reserat spiritualia: quarum est *prima clavis Sciptura S. quæ liber* vocatur *clausus, Esa. 19, 11.* Secunda *cordis humani*, quod Spiritus S. aperit, in convertendo. *Act. 16, 14.* Tertia *Gratia divina*, per remissionem peccatorum, *Matth. 16, 19. c. 18, 18.* Et quarta *mortis & inferni, Apoc. 1, 18.* Has vero claves omnes junctim complectitur clavis universalis gubernationis, *Esa. 22, 22. Apoc. 3, 7. D. Michaël Waltherus Offic. Bibl Repositor. 2. arcula 1. §. 713.*

§. II. Neque vero meliore de luto fuerunt præcordia Græcis Romanisve, prudentissimis alias sapientissimisque hominibus: & parum abest, quin hos longe absurdiores Slavis pronunciem: Græcis quidem saltem una λοχεία, sed Romanis plures ejus furfuris Deæ fuerunt, quas parturientibus adesse censebant, Græcis autem *Diana* (*Diana* habet patrocinium obstetricandi, *Abdias Histor. Apost. lib. 3. c. 30. Cicero l. 2. de Nat. Deor. Ut apud Græcos Dianam eamque Luciferam: sic apud nostros Junonem Lucinam in pariendo invocant.*) dicta est λοχεία, quasi *partus arbitra*: & Romanis *Dii Nixii, Festus: Nixii Dii appellantur in Capitolio tria signa ante cellam Minervæ genibus nixa, velut præsidentes parientium nixibus: Egeria* Nympha, *unde ei sacrificabant gravidæ, ut egererent alvo conceptum: Prosa item, & Postverta, quarum illa etiam Anteverta dicta est: ut nos docet Macrobius lib. 1. Saturnaliorum cap. 5.* (*al. 7.*) *p. 102. Prosa ex Prorsa*, id est, *recta*, ut rectus partus ederetur. *Varro* apud *Agellium Noct. Attic. lib. 16. c. 16.* Quandoque *pueri contra naturam forte conversi in pedes, brachiis plerumque diductis retineri solent, ægriusque tunc mulieres enituntur. Hujus periculi deprecandi gratia, aræ statutæ sunt Romæ duabus Carmentibus, quarum una Postverta nominata est, Prosa altera, a recti perversiq; potestate & nomine. Egredienti in lucem fœtui præerat Natio, quasi nativitatem dicas. Cicero lib. de Nat. Deor. Cum fana circuimus, in agro Ardeati rem divinam* (ei) *facere solemus, quæ jam partus matronarum tueatur, a nascentibus Natio nominata est.* Denique edito in lucem, & nato infante, *Statina* culta est, ut puero in terra posiro præesset. Solebat enim obstetrix nascentem infantulum mox in terram statuere, qua pueri in terram positione Statinae Deæ utpote pueritiæ præsidi, consecrabatur. *Prima etiam constitutio infantis super terram, Statina Deæ sacra est, ita Tertullianus* in libro de Anima. Constitutum ita, sive humi depositum parens de terra tollebat, & in sinum suum recipiebat. Quò *Statius Epiced.* in *Fil.*

- - Meus, ille meus tellure cadentem
Excepi, & vinctum geniali carmine fovi.

Epiced. in Glauc. - Raptum sed protinus alvo
Sustulit exultans, ac prima lucida voce,
Astra salutantem, Dominus sine mente dicavit,
Amplexusque sinu tulit & genuisse putatur.

Claudianus in Ruffinum lib. 1.

Ruffinus, quem prima meo de matre cadentem
Suscepi gremio, reptavit parvus in isto
Sæpe sinu. -- --

Quare *suscipere*, vel in gremium tollere, sonabat perinde antiquo loquendi more ac patrem fieri. Fortassis autem isti ritus a judæis sunt sumpti, ait enim in huncce morem respiciens *David, Psal. 71, 6. Tibi innitor inde ab utero, a visceribus matris meæ tu abripuisti me, in te est laus mea jugiter*; ita sentit *Joan. Dorighteius, Analect. Sacr. Excurs. 143. p. 380.* Ast de his *Jo. Saubertus de Sacrific. cap. 3. pag. 42. ss.* aliique; nos nunc de *Slota Baba* verba faciemus.

§. III. Observ. (1) *Nomen Slota Babæ.* Scriptura genuina Slavica nominis est **Zlota Baba**: & legitur *Slota Baba*, S. initiale in *Slota* lenissime pronunciando: Slavis enim distinctionis gratia litera Z. S. lene valet: sicut & hoc jampridem, & ante me, *Julius Cæsar Scaliger Exercit. 106. num. 3. de subtilitate observavit*, inquiens: *Ad oppidum* Slotam, *sive* Zlotam, *utroque enim modo*

describimus. Variant tamen Scriptores Deæ vocabulum: siquidem βάβια, scribitur apud *Photium* Cod. CCXLII. & βαβαὶ apud Hesychium, *Babia*, apud *Seldenum* de Diis Syris Syntagm. 2. c. 4. & *Saubertum* de *Sacrif.* c. 3. p. 43. *Zlota Baba*, apud *J. C. Scaligerum* de *Subtilit. Exerc.* 112. num 1. *Zolota Baba*, apud *Alexandrum Gvaguinum* Sarmat. Europ. f. 85. & *Boxbornium de Republ. Moscov.* Part. I. p. 51. Alibi apud hunc vocatur latina interpretatione, *Aurea Anus*, lib. cit. p. 53 nec non *Aurea vetula*, de *Republic. Moscov. Part.* 2 *p.* 45. **Solata Baba**, eine alte göldene Vettel, ita *Erasmus Francisci* in Exoticis num 65. p. 536. & *Misander Delic. Bibl. N. T. Tom. I. quæst. 6. p. 397.*

§. IV. Observ. (2) *Etymon Slota Baba.* Nomina duo sunt, quorum subjectum posterius signat, sed prius metaphorice ipsius qualitatem. **Baba** enim Sorabis, Bohem. Polon. &c. *anus*, *vetula*, *mulier provecta ætate*, & Synecdochice avia, it. *obstetrix*, quod vetula illa ut plurimum esse solet. *Damascius* in vita *Isidori*, βαβια, & *Hesychius* βαβαὶ legunt, & pro voce Syriaca habent. *Seldenus de Diis Syris Syntagm.* 2. *c.* 4. *p.* 296. *edit. Lips. anu.* 1672. ita: *Ad Syriam Venerem referenda sit nec Babia pueritiæ atq; adolescentiæ, ut videtur, Dea, apud Syros culta, nequeo conjectare: nec de eo numine alibi quidmemini occurrisse, quam in Damascii vita Isidori apud Photium Cod. CCXLII. Verba ejus adjungam:* βάβια δὲ οἱ Σύροι, καὶ μάλιστα οἱ ἐν Δαμασκῷ τὰ νεογνὰ καλοῦσι παιδία· ἤδη δὲ καὶ μειράκια ἀπὸ τῆς παρ' αὐτοῖς νομιζομένης βαβίας θεοῦ. id est, *Babia Syri, & maxime qui in Damasco pueros recens natos, jam vero & adolescentes a Babia, quæ apud illos Dea putatur vocant. Alias* βαβαίας *legitur. Neutrum magis intelligo, quam ut locus hic de ea singularis docet. Meminit* βαβαὶ *Hesychius in vocabulo* Ἀμάν, *& vocem ait esse Syriacam, atque* σύγχυσιν, *seu confusionem significare. Id sane Babel sonat Ebraice.* Verba ejus: Ἀμὰν ἑβραϊστὶ, βαβαὶ Συριστὶ: ἑλληνιστὶ σύγχυσις. Hæc *Seldenus.* Possem concedere Syris Damascenis olim βάβια vel βαβαὶ, dictam fuisse vetulam sive obstetricem: ex Ebr. אבה *abbah*, *bene voluit*, it. *pater*, aut *mater fuit*, vid. *Orig. Lingv. Sorab* lib. 4 c. 2. p 1608. seq. *Wilhelm Dampier* Reise um die gantze Welt, Part. I. cap. 18. p. 936. Ein Weib heisset überall in Ost-Indien, nach Malaischer Sprache, *Babbi.* und *Mamma*, ein Mamm. Sed quid si Syri illi *Hunni* fuerint, Sarmatice vel Slavice loquentes? vixit enim *Isidorus Pelusiota*, in cujus vita vocabulum βάβια occurit, A. C. 440. ut *Bellarminus de Scriptorib. Ecclesiasticis* p. 119. edit. Colon. anno 1684. & *Morneus*: vel A. C. 450. ut *Pelargus*: vel Anno 482. ut alii, *Gerhard. Patrolog.* p. 437. edit. Jen. anno 1653. volunt. Jam enim A. Chr. 395. Hunni ab ultima Mæotidis palude in Asiam, Syriam ac Palæstinam irruperant, *Calvisius Chronolog. p.* 572. quos Hunnos vero e Juhuria, seu Jugra, vel Juhra, extrema regione Moscoviæ, primo exisse docti alii existimant *Boxbornius de Republ Moscov. Part.* 1. *p* 48. Slavorum ergo vel genus. vel vicini Hunni fuerunt: quamobrem facile credam, quod una cum istis Hunnis vocabulum βάβια in Syriam sit translatum: ex eoque tempore pro Syriaco habitum. Quod autem *Hesychius* ait, βαβαὶ Συριστί, ἑλληνιστί σύγχυσις, id est, *confusio*: forte quod βαβαι secundum quosdam naturale balbutientis puerulorum lingvæ quoddam rudimentum sit, & prima quasi vox, a balbutie formata. Mihi tamen origo ejus alia esse videtur. Porro & **Baba**, mons Poloniæ; *Johannes Dlugossus* Hist. Polon. lib. 1. f. 34. Baba *mons altissimus supra fluvium Sola, herbas multiferas germinans, & oppido* **Zywiec** *imminens*: puto per metonymiam adj. sic dictum, quod **babi** id est vetulæ herbas ibi sedulo colligant. Sic **Babe duschka** Sorabis, *carum, cuminum* pratense, Charbei, oder Feldkümmel, id est, *Vetula animula*, Quod vetulis valde conducat. Hinc etiam **Babimost**, *oppidum Poloniæ*, quasi tu dicas latine, *Vetulæ pons*. Alterum vocabulum **Slota**, vel **Zlota**, *adjectivum* fœminini generis, id est, *aurea*. **Sloty**, vel **Zloty**, masc. *aureus* ex subst. **Sloto**, vel **Zloto**, *aurum*. Sic *Martinus Opitius in Poëmat. pag.* 85. Denn **Zloto**, das heist Gold, auf Wendisch. Qua de causa corrigendus erit *Jul. Cæs. Scaliger*, qui de *Subtilit. Exerc.* 106. *sect.* 3. titulum facit, **Zlota** Gold, legam **Zloto**, i. e. *aurum.* Porro *idem* loc. cit. sic pergit: *Quod affines nostri Septentrionales*, Gold & Golt id vicini item nostri Orientales (i e. Slavi) **Zlota**, (legas iterum **Zloto**,) *vocant. Est q; ab hoc* **Slota**, *vel* **Zlota**, (subintellige **zemia**, vel **semia**,) id est, *oppidum aurea telluris.* Sic & apud Transsylvanos est *Zlotna*, vel *Zlatna*. (leg. *Slatna*) oppidum, fodinis aureis clarum, de quo *Opitius*, ubi supra:

Denn Zloto; das heist Gold, auf Wendisch: da die Stadt
Zwar kleine, doch nicht arm, davon den Namen hat.

Vid. Eund. p 78. & 101. Denique dictum est idolum **Zlota Baba**, *Aurea Anus*, sine quidem, non quod aurea figura ejus esset, aut ex auro conflata: sed quia auro charius habeatur. Nam Slavis **Zloty**, masc. & **Zlota**, fœm. (leg **Sloty**, & **Slotay**,) *aureus*, *aurea*, metaphorice is (ea) dicitur, qui *charus* vel quæ *chara nobis* est: perinde ut *Thren.* 4, 2. בני ציון היקרים המסלאים כפז *Filii Sion preciosi, æquiparati æstimati sunt auro puro,*

puro, i.e. auro contra chariores. *Lutherus*: Die edlen Kinder Zion dem Golde gleich geachtet. Ad quem locum ita *D. Joh. Tarnovius p. 212.* [redacted] מסלאין reddit *Chaldæus*, *pulcerrima erant forma, similes auro puro. Vulgatus, amicti auro primo, quasi vel ratione forma, vel ornatus conferrentur cum auro: sed melius sentiunt hi, qui credunt ita dici, quod fuerint tam pretiosi habiti, ut aurum*, die man möchte mit Gold aufwägen.

§. V. Observ. (3) *Slota Baba figura.* De hac ita *Boxbornius de Republ. Moscov.* Part. 1. pag. 50. *In Obdoria regione est antiquissimum idolum, e lapide excisum, quod Moscovitis* Golota Baba (leg. Zlota) id est, *Aurea Anus dicitur. Est autem forma mulieris vetula, infantem in gremio tenentis & alterum juxta se infantem habentis, quem nepotem esse illius, incola perhibent.* Quamobrem denuo haud satis subtilis & accuratus *Julius Cæsar Scaliger de Subtilit. Exerc.* 102. num. 1. *Rupes imminet oceano Scythico, qua* Zlota Babba, (leg. Baba) *hoc est, Anus Aurea dicitur. Anus enim prase fert formam. Est promontorium a specie, quam refert.* Sic *ille.* Ceterum ut hoc addam, sumpsit sua *Boxbornius* ex *Alexandro Goaguino* de *Sarmatia Europæa* ubi ita fol. 85. *edit. Spir.* anno 1581. (qua de vid. *Sam. Joachim. Hoppius in Schediasm. de Scriptorib. Hist. Polon.* fol. 10.) *In Obdoria regione ad ostia Obdi fluvii, est quoddam antiquissimum idolum, de lapide excisum, quod Moschovitis* Zolota Baba, *id est, aurea anus dicitur. Est autem similitudo mulieris vetula infantem in gremio tenentis, & alterum juxta se infantem habentis, quem nepotem illius esse incola dicunt.*

§ VI. Sed ut *figura ratio* constet, paucis observandum: assignari duos infantes idolo: quod Baba Slavis duplicem significationem, tum *obstetricis*, tum *vetula*, sive *avia synecdochice* obtineat: prioris ergo formæ seu potestatis causa, infantem in gremio tenet; quod illum veluti obstetrix de ventre matris extrahere soleat: posterioris autem respectu infans alter appositus, nepos intelligitur, qualem avia mediante filia generat. Amplius quia Aviæ non minori nepotes, quam ipsosmet liberos suos amore & cura prosequuntur, inde factum puto, quod idololatræ pro infante, veluti pro nepotulo *Slotam Babam* deprecantur, ne illum vel in calamitate deserat, sed quid faciendum ei, & quo migrandum sit, probe ac diligenter curet. Videsis *num. 8.*

§. VII Observ. (4) *Slota Baba cultores. Obdorianos, Jubriscos, Vobuliscos, Chudorenses*, & in genere *Moscovitas* seu *Russos* nobis nominat *Boxbornius*, & *Alex. Gvagninus*, ut *num. 8. sequenti* jam docebimus.

§. VIII. Observ. (5) *Slota Baba cultus.* Cl. *Boxbornius*, verbis iterum sumptis ex *Alex. Gvagnino* fol. 86. Sic pergit: *Hoc idolum* (Slotæ Babæ) *ab Obdorianis. Jubriscis & Vobuliscis, aliisq; conterminis gentibus* (1) *cultu latria colitur, præstantissimaq; & (2) maximi pretii pelles Zebellinas idolo offerunt, unaq; (3) cum reliquarum ferarum pretiosis pellibus, (4) cervos quoque selectiores ad sacrificium peragendum mactant, quorum (5) sangvine os, oculos, & reliqua simulacri membra perungunt. (6) Intestina autem cruda victima devorant, & (7) inter sacrificandum sacerdos idolum consulit, quid ipsis faciendum, quove migrandum sit. Dicuntur etiam in montibus vicinis huic idolo (8) sonitus, boatusq; quidam audiri, qui perpetuum sonitum, in modum clangoris tubarum edunt. Hoc autem nihil aliud esse existimo, nisi instrumenta quadam illic antiquitus posita, vel canales subterraneos sit natura ipsa effectos, ut ventorum perpetuo flatu, sonum boatumq; & clangorem continuum efficiant. Idem* paulo post, p. 53. ubi de Condora, alia provincia Muscoviæ: *Ejus indigena, inquit, proprio idiomate utuntur, & Aurea Anus idolum colunt.* Et Part. 2. pag. 45. *Tartarorum confinia tenent Moscovita idololatra: percelebre est illius* (illorum) *idolum, Aurea Vitula*, (lege Vetula) *si (9) qua gravior calamitas gentem premit, veluti fames, bellum, vel pestis: idolum suum statim consulunt, quod (10) hoc modo faciunt; coram simulacro prostrati preces fundunt, mox tympanum in medio statuunt, quod forte lecti circumstant, argenteum busonem tympano imponunt: dein bacillo percutitur tympanum. Ac cui circumjacentium accedit buso, protinus interficitur. Statim nescio quibus idoli præstigiis vita restitutus, malorum causas exponit. Itaq; placato idoli numine, non ita multo post, publica calamitate liberantur.*

§. IX. Observ. (6) *Slota Baba destructio.* Dubio procul idolum nondum in omnibus locis imperii Moscovitici destructum est, eo quod conversio gentium prædictarum tentata quidem, & quæsita, sed absoluta hactenus non fuit: maximam enim partem Septentrionales, cumprimis extremos ad hæc usque nostra tempora idololatriæ addictos esse, scriptores memorant. Sic recentissimus *Anonymus* in *Itinerario*, cui titulus, Reise nach Norden, edit. Lipf. ann. 1703. de Samojedis cap. 41. p. 200. Sie beten Sonn und Mond an Et cap. 82. pag. 255. Ich sahe sie frühe mit aufgehobenen Händen gen Himmel hinter der Thüre auf den Knien liegen, und die Sonne anbeten, welche sie vor ihren GOtt halten. Et cap. 53 p. 264. ubi de incolis Novæ Semblæ: Wir sahen auf denen Hügeln ausgehautne und in Form eines Menschen vom erhobenen und sehr dölpisch gemachten Schnitzwercke, ausgearbeitete Bäume, und vor einer solchen Statue, zwey auf den Knien liegen, welche ihr Gewehr niedergeleget hatten, und dieselbe anbeteten. Ibid. Wir sahen von ferne zweene andere dergleichen Götzen anbeten, den die Zemblianer Felizo nennen, darein sich der Teuffel setzt, und sein Oracul oder Antwort giebt. Proinde quæ *Samojedarum*, & *Zemlanorum* conditio, eadem esse po-

potest *Obdorianorum*, *Jubriscorum*, aliorumque ad mare glaciale habitantium; quos a eultu forsan *Slota Baba* nemo, ut dixi, prursus se vocare, & convertere potuit.

CAPUT IX.

De
Ciza, Dea Nutrice, vel Nutricum.

§. I.

CUm humo, upificium illud maximum manuum cælestium, in lucem est editus, eo ipso mumentu, duas, ut sic dixerim, arcas thesaurarias miseratiunum suarum Deus ei aperit, quia *multa est fides ipsius*, *Thren. 3, 23.* scilieet sui amoris unam, & alteram uberum matris. Quod ad primam attinet, *Deus ipse amor est*, 1. Joh. 4, 16. nuque longe *ardentius diligit, quam vel pater*, *Malach. 3, 17.* vel *mater*, *Esa. 49, 15. Jerem. 31, 20.* quamobrem infantem, figmentum suum, nun abjicit. De secunda legitur *Gen. 49, 25. Deus omnipotens benedicet tibi, benedictionibus uberum.* & *Hos. 9, 14. Da ipsis, Jehova, quid dabis? da illis vulvam abertientem, & ubera arentia.* In quæ verba *B. D. Sebastianus Schmidius in Commentario p. 414. Quemadmodum conceptio liberorum & nativitas eorum felix a Deo est; ita etiam nutritio & incrementa* (Sanctorius S. Statiu. s. 1. Aph. 65. ait: Corpora virorum sana & moderatissimu victu utentia, singulis mensibvs fiunt ponderosiora, unius sc. duarumve librarum pondere; & redeunt ad consvetum pondus eirca finem mensis, ad instar mulierum, sed facta crisi per urinam paulu copiosiurem vel turbidiorem. cit. *Garmannus de Miraculis Mortuor.* lib. 2. tit. 3 n. 6. p. 388.) *eorundem a Deo sunt; Dicit hoc versu Propheta. Da ipsis, &c. Habemus hic vulvam maternam, quæ vel non concipit, vel abortit: habemus ubera sed arentia, ut lac non habeant, quo liberos nutriant. Utrumque autem Deus dat, sicut dicit Propheta: Da ipsis, &c. Qui vero aufert, idem est, qui donat. Et 4 Esdr. cap. 8, 10. 11. Imperasti ex ipsis membris, hoc est, mammillis, præbere lac fructui mamillarum, ut nutriant id, quod plasmatum est, usque in tempus aliquod, & postea disponas eum tua misericordia.*

§. II. Itaque prursus credibile est, ex parte coguuvisse Slavos veteres, nisi sensu plane ac ratione destitutos eos putemus, hanc ipsam Numinis T. O. M. bonitatem putentiamque, sive ordinariam curam atque providentiam. Quia vero præoccupati erant falso suu principiu: qnud Deus supremus cælestia tantummodu curet, sequiores autem Dii inferiura, Hinc Deam quandam Deo substituentes, illi curam uberum ac nutritiouem infantum detulerunt: more Romauurum, qui Ruminam coluerunt, quasi illa sit, quæ rumas sive mammas sugentium curet: imu & Græcorum, quibus *Aphneo* seu *Lacturno* eam esse provinciam demandatam, persuasum fuit. Huc *Pausanias* lib. 8. f. 331. In *monte* (Arcadiæ Cresio) *templum ædificarunt* Aphnei, *quasi* Lacturni *vel uberis dicas. Nam cum Ærope Cephei filia vitium Mars obtulisset, puella quidem inter pariendum animam efflavit; At puer matrem complexus jam exanimem, lactis e mammillis ejus profluentem copiam hausit. Id Martis voluntate fiebat: ejus rei gratia, Aphnei nomen in Deos relatum: puero ipsi Æropo nomen fuit.* Porro & Ægyptii *Isidem* esse ejusmodi Deam, confinxerunt, quam ideu τίθην appellarunt, hoc est, *nutricem*, qnud infantes nutriat: *Vossius* de *Idololatr.* lib. 2. cap. 56. Hinc etiam *mammosa* vocabatur; quemadmodum & Græcis *Diana mammosa* & *multimammia* dicta est, quod ipsa sit umnium viventium nutrix: *Drusius* ad *loca difficil.* Genes. cap. 45. Visis igitur hactenus numinibus Slavicis quæ curam sobolis in utero & partu curam gererent, ratio ordinis postulat, ut Slavurum upiniuni inhærentes, Deam nunc subjiciamus, cui curatura sobolis in gremio & sinu matris jacentis commissa fuerit.

§. III. Observ. (1) *Nomen Ciza.* Vocabatur itaque hoc numen *Cisa*, vel *Ziza*, ita legit *Vossius* in *Physiologia* Christiana & *Theologia Gentil.* lib. 9. c. 40. p. 612. posterius *Ziza* it. *Zize*, legas apud *Abbat. Urspergensem* in Chronic. f. 308. *edit. Argentor.* anuo 1540. Ab aliis *Ciza* scribitur: ita *Joh. Conradus Knauthius* in *Prodromo Misnia.* p. 296. & 297. Credam autem Sorabis olim dictam esse Zyz, aut Zyzata; id est, *mamma*, vel *mammosa*: sic enim lingvæ analogia suadet: sed Polonis Dzidzielia, synonymice, seu rectius Dziedzielia, id est, *præses hæredis*, aut *dans & conservans hæredem*: Germ. Erhalterin des Erbes, aut Geberin der Erben: ex Pol. dziedzic, *hæres* (Boh. Dedic, idem,) unde verbum Dziedzicze, (Bohem. Dediti) *hæredem esse*: item *hæreditatem accipere*; & *subst.* Dziedzina, *hæredium*, ein Erbgut, &c. *Johannes Dlugossus Hist. Polon. lib. 1. f. 37. Venerem* (Poloni) *nuncupabant* Dzidziclia: *quam nuptiarum Deam existimantes, proli facunditatem, & filiorum atque filiarum ab ea sibi deposcebant numerositatem donari.*

§. IV. Observ. (2) *Etymon Ciza.* Appellatio idoli sumpta est ex Sorabico Zyz, id est, *mamma, mammilla, uber.* Buhem. & Pulon. Cyc, item Cecek, diminut. Bohem. sic & Germanis Zitz; idem. Vocis uriginem vid. in *Orig. Lingv. Sorab.* lib. 2. c. 2. p. 446. Hinc recte *Ciza* exponitur *Dea mammosa*, *Dea mammillarum*, vel *lactantium*, aut *Nutrix* infantum, it. *Dea nutricum.* Sunt, qui ab hujus Deæ nomine, urbem Misniæ amplissimam clarissimamque Zeitz, dictam arbitrantur. Ita *Johannes Conradus Knaut*, loc. cit. p. 295. Zeitz, die Hochfürstliche Stifftische

Re-

Residentz und Meißnische Grentz-Stadt an der Elster, drey Meilen von Naumburg, 5. von Leipzig; Deren Ursprung und Nahmen etwa Garzo und Ursperus einem alten Arminischen Kriegs-Obristen Citoni, andere dem weiland zu der Wenden Zeiten daselbst venerirten Idolo Cereris seu *Ciza Dea mammosa* & altricis omnium rerum, &c. (Daher sich auch noch einige Bischöffe Numburgi & Mammillarum Præsules zuschreiben angenommen,) zuschreiben wollen. Massen dergleichen Fanum Cereris noch tempore Caroli M. allda gestanden. *Vossius loc. dict. Ab hoc nomine* Cisa, *vel* Ciza, *nomen esse datum urbi* Cisaræ, *sive* Zizaræ, *in Noricis finibus, legos in fragmento illo, quod pro Vellejano, Wolfgangus Lazius vendicavit lib. 1. commentariorum cap. 8. cum revera sit ex Chronicis Conradi a Lichtenavv, Abbatis Urspergensis ad annum M C LXVII.* vid. partem ejus infra *num. VI.*

§. V. Observ. (3) *Figura Cizæ. Vossius* loco citato: *Hoc tempore non modo de effigie Cizæ nihil dicere habeo; verum ne illud quidem, utrum naturale, an animale fuerit numen.* sic *ille.* Svadet tamen nominis ratio, quod effigies mammosa prorsus fuerit, quomodo Isidem, de qua supra, veteres formarunt.

§. VI. Observ. (4) *Cultores Cizæ.* Non vero est dubium, quin Ciza culta sit (1) a *Sorabis*, utramque Lusatiam, Misniam & partem Thuringiæ atque Saxoniæ, olim incolentibus; Nam *Citium* seu *Cizia* urbs Misnensis terræ, a *Ciza* sic dicta est; *Ciza* autem vox & nomen est lingvæ Sorabicæ, (2) a *Polonis*, sub Dzidzieńá nomine. Vide testimonium *Jo. Dlugoss.* supra num. 8. (3) a *Suevis*, Soraborum in Misnia & Lusatia antecessoribus, & alibi habitantibus: & quidem (α) sub *Isidis* nomine; In rem nostram ita *Tacitus de Mor. Germ.* c. 9. p. 635. *Pars Suevorum, &* Isidi *sacrificat; unde causa & origo peregrino sacro, parum comperi, nisi quod signum ipsum in modum liburnæ figuratum, docet, advectam religionem.* Et *Johannes Aventinus.* Annal. Bojor. lib. 1. f. 116. Isis *mater Lybii Herculis regina Ægypti post cædem mariti, interitumque filii, in Germaniam, ad Suevum venit, frumenta temere incognita mortalibus inter ceteras herbas nascentia reperit, ferere, molere, & serere, & inde panes conficere docuit. Lanificii & olei, & vini usum monstravit, ob id Dea credita, Suevique eam consecrarunt, atque pro Dea coluerunt; signum ejus in modum liburnæ figurarunt, quo doceret advectam religionem, peregrinamque sacrum. Discessit inde Isis in Italiam,* Ceres *ibi, & Juno cognominata.* Leguntur eadem, apud *Andream Hondorffium*, seu interpretem ejus *Philippum Lonicerum, in Promptuario Exemplorum*, f. 59. edit. *Francof. ann. 1598.* Bene autem *Philippus Cluverius Germ. Antiq.* lib. 1. cap. 27 p 200. *edit. Guelferbyt. ann. 1663. Coluerunt* (Isidem) *Deam eandem etiam Rhodii, teste Appiano in Mithridaticis, & Meroitæ Æthiopes, teste Strabone lib. 17. Pro Ægyptiaca tamen proprie habitam fuisse priscis Græcis atque Latinis ex auctorum lectione manifestum est. At quia & Ægyptii & Græci & Latini, & simul Germani nostri,* (adde & Sorabos) *sacra ejus eisdem coluerunt ritibus; haud obscure inde patet, jam inde a dispersione gentium, ex una Asia omnes pariter, in suam quoque terram, detulisse, quemadmodum & reliquorum numinum religiones, item sacra & ceremonias. Quænam tamen hoc revera fuerit Isis, haud facile quis dixerit, in tanta opinionum discrepantia. Isin ergo esse lunam, ex Ægyptiorum Theologia jam constat. Lactantius lib. 1. cap. 11. Diogenes Laertius in proœmio. Diodorus lib. 1. Plato lib. 7. de leg. Dio Cassius lib. 50. Signum tamen ejus cur fuerit navigium, haud facile dixerim, nisi suspicari libeat, significare id Noachi arcam, quo celebrata fuit priscis mortalibus, ob memoriam servati ab aquarum inundatione generis humani.* (β) Sub *Friga* nomine, a Semnonibus Lusatiæ Inferioris, ita *Kirchmajerus Commentar. ad Taciti de Mor. Germanor.* lib. c. 9. p. 156. seq. (γ) sub *Ciza*, seu Ziza, nomine. Ita *Abbas Urspergensis in Chronico ad annum 1157. f. 308. Germanorum gentes primum considentes in partibus Rhetiæ, quæ nunc est pars Sueviæ, non longe ab alpibus in planitie, loco tamen munito, propter concursum duorum rapidorum fluminum, urbem* (Augustam Vindelicorum) *construxerunt, & non muris, sed fossatis eam firmaverunt, & ex nomine Deæ* Zizæ, *quam religiosissime colebant,* Zizerim *eam nominabant; Hujus quoque Deæ templum, ex lignis barbarico ritu constructum, etiam postquam Romani eam incolere cœperunt, inviolatum permansit, at vetustate collapsum, nomen colli servavit*, in quo *postmodum in lapide exculpti hi versus sunt reperti:*

Quem malo pollueras cultura nefaria dudum,
Gallus monticulum hunc tibi Ziza tulit.

Unde usque in præsens ab incolis idem monticulus Zizenberg *nominatur. Apud hanc Romani delete sunt magna cæde. Nam Titus Annius prætor, ad arcendas barbarorum excursiones cum exercitu in Kal. Augusti eam circumdedit, ipseque ad meridianam oppidi partem, qua sola patebat, castra sua cum legione Martia, operosissime communivit. Ad occidentem vero ultra fluvium, ubi Suevis aut barbaris aditus patebat. Avar Bogudis regis filius cum omni equitatu & auxilio Macedonico consedit. Igitur quinquagesimo nono die, quam eo ventum est, cum is dies deæ Zizæ apud barbaros celeberrimus esset, ludum ad lasciviam, magis quam formidinem cives ostentarunt. Tunc enim immanis barbarorum multitudo, quæ de partibus Sueviæ illuc convenerat, de*

proximis silvis repente erumpens, ex improviso castra irrupit, & Avaris exercitum delevit. Ipsum quoq; Avar regio habitu indutum, vivum comprehendentes, crudeliter in modum pecoris mactaverunt. A quo in loco, ubi mactatus est, vicus usq; hodie appellatus est Criechen Aveveni, in quo hi versus reperti sunt:

His nomen terris Bogudis dat regia proles
Græcus Avar pecudis de Suevis more litatus, &c.

(4) a *Thuringis*, ita *Autor Anonymus* Thüring. Merckw. Geschichte, cap. 13. p. 58. seq. edit. anno 1685. in 4. Einige meinen, unter den absonderlichen Thüringischen Götzen, wäre Isis, die in diesem Lande Ziz soll geheissen haben, mit gewesen. Diese Deastrin hat zwar anfangs ihren Anhang in Egypten gehabt, nachgehends haben auch die Schwaben der Hermundurer und Catten Vorfahren, nebst andern Völckern, ihr Opffer gebracht; Dannenhero meinet der gar zu frühe gestorbene, allein sehr gelehrte junge Mann, Elias Schedius, Syntagm. de Diis German. Eißleben, (vielleicht auch Eisenberg in Osterlande) hatte den Nahmen von dieser Göttin. Althamerus Schol. in Tacit. nebst Herrn Jacob Webern Superintendent zu Ordruf Conc. 2. von der Bekehrung der Thüringer, (da die Isis hiebevor auch soll veneriret worden seyn) wie auch einer, dessen Nahme in Binharts Chronicke stehet, sagen, Eisenach allwo diese Göttin angebetet worden, wäre von ihr benahmset,

— Nessi hic in valle decora
Isidis urbs altum tollit ad astra caput.

lauten des letzten seine Worte: man lässet billich einem jeden seine Einfälle; obgedachte Städte können auch wohl von Eisen ihren Nahmen führen.

§. VII. Observ. (5) *Cultus Cizæ.* Sane ipsum nomen nos docet, fuisse *Cizam* habitam (1) pro *Dea lactantium, lactentiumve*: & ab aliis etiam (2) pro *Cerere*, id est, matre terræ, segetisque inventrice: sic *Johannes Conradus Knaut* loc. cit. *Ceres sive* Ciza *Dea mammosa, & altrix omnium rerum.* Et pag. 379. Ciza, *sive Ceres alma mater, & altrix rerum omnium.* Amplius, ex *Joh. Dlugossi* verbis constat, *Cizam* sive Dzidzielam cultam fuisse (3) tanquam *nuptiarum Deam*; & (4) quæ donarit parentes fæcunditate prolis, filiorumque & filiarum numerositate. Denique, ut ex *Abbate Urspergensi* patet, *Cizæ* (5) in honorem templum extructum est, & (6) Indi celebrati sunt.

§. VIII Observ. (6) *Cizæ destructio.* Et quidem (1) apud *Sorabos Misniæ*: Huc ita Joh. Conrad. Knaut in Prodr. Misniæ p. 276. Das Fanum Cereris (sive Cizæ) hat nach tempore Caroli M. zu Zeitz gestanden; der alsdenn ein Kirchlein und Closter Canonicorum Regularium daselbst angelegt, so hernach von Kayser Ottone M. zum Stifft geschlagen worden, wie Brotuf. vorgiebt. Dittmarus hingegen affirmirt, daß mehrgedachtes Idolum erstlich von Henrico Aucupe, als die Stadt Anno 924. (gleich Zwickau, Merseburg, Altenburg, Borna; &c.) zuerst mit Mauren umzugeben, angefangen, niedergelegt, an dessen statt aber der Cultus Mariæ eingeführet worden; darauf denn bald eine so starcke Wallfahrt angangen, daß nachmahls bey Fundirung des Stifftes und Erweiterung der alten Capelle zur Haupt-Kirche, man die Rüstung deren pro anathemate, von denen gesund wordenen Personen zurückgelassenen Instrumenten, an Aexten Beilen, Parthen, Krücken, Schienen, &c. auf viel Wagen wegführen müssen. *Petrus Albinus Chron. Misn.* tit. 22. p. 568. Das dritte Bisthum im Lande zu Meissen, zu Zeitz, hat auch Kayser Otto der erste, fürnehmlich für die Sorben-Wenden, wie Stella schreibet, aufgerichtet, und wie das Merseburgische, Brandenburgische und Havelburgische, dem Ertz-Stifft zu Magdeburg unterworffen. Soll zuvor daselbst auch ein Closter Canonicorum Regularium, von Carolo M. oder seinem Sohne, seyn erbauet gewesen, wie *Brotuff.* meldet *Chron. Mersburg* lib. 1. cap. 18. & lib. 2. cap. 3. Addam his verba Illustrissimi Ditmari, ad quæ provocat *Knautius*: ita autem ille *Chronic. Mersburg.* lib. 1. fol. 12. *Antiquum opus Romanorum muro* (Henricus Auceps) *in Mersburg, decoravit lapideo, & infra eandem ecclesiam, quæ nunc mater est aliarum, de lapidibus construi, & XIV. cal. Junii precepit dedicari. Ceteras quoq; urbes ad salutem regni, & templa Domino, ob remedium animæ devotamente fabricavit.* Sed in his omnino nihil quicquam de *Ciza* idolo. (2) apud *Sorabos Lusatiæ.* Hos vero *Cizæ* cultum tanquam exsecrandum, abjurasse in conversione sua, certum est; sed de hac diximus in capite de *Svantovito.* (3) Apud Polonos jam a tempore *Miecislai* Dzidzielæ religio abrogata est. vid. caput de Dziewonia. (4) apud *Sveoos*, de horum conversione facta post annum Christi 537. legendus *Jo. Aventinus, Annal. Bojor.* lib. 3. f. 191. ss. (5) Apud *Thuringos.* De horum conversione scripsit eruditum opus, sub titulo *Antiquitatum Gentilism. Christianismi* B. & *Caspar Sagittarius*; docet autem Saxones, depulsis anno 640. Sorabis, in terra Thuringica anno Christi 818. & sequentibus Christi doctrinam & fidem amplexos esse.

CAPUT X.

De Potrimpo, Deo sufficientiæ, sive victus & amictus.

§. I.

SEntentia œconomiæ est, quam *Siracides* literis mandavit, cap. 29, 25: *Initium vitæ homi-*

hominis, aqua & panis, & vestimentum, & domus protegens turpitudinem. Et iterum cap. 39, 31. *Initium necessaria rei vita hominum, aqua, ignis, & ferrum, sal, lac, & panis similaginens, & mel, & botrus uva, & oleum & vestimentum. B. Lutherus* verba posteriora sic interpretatur: Der Mensch darf zu seinem Leben, Wasser, Feuer, Eisen, Saltz, Mehl, Honig, Milch, Wein, Oele und Kleider. Est vero quoque Sententia *ecclesia*, quæ priora illustrat: *Lauda Hierusalem Dominum, cane Deum tuum Sion: quia confortavit vectes portarum tuarum; benedixit filiis tuis in medio tui: qui posuit terminum tuum pacem, adipe frumenti saturavit te, qui emittit eloquium suum terra; velociter currit sermo ejus, Psalm. 147, 12. 13. 14. 15. Hieronymus Stridenensis in Comment. h. l. Thom. VIII. Oper.* f. 100. seq. hæc quidem verba *per metapheram* ad beneficia ecclesiæ N. T. Spiritualia applicat: quem sequitur *Lyra Brabantinus* in Postillis: sed bene ὁ μακαρίτης *Lutherus Comment. in h. l. Tom. V. Jen.* Germ. f. 462. Dieser Psalm ist ein Lob und Danck für (NB.) die leibliche Wohlthat GOttes, die da heist ein gut Jahr oder gute Zeit, darinnen GOtt Friede und Frucht auf Erden giebt, daß man sich nehren und regieren kan. Ultima autem verba, qui emittit eloquium suum terræ, velociter currit sermo ejus: sic *Idem* exponit f. 467. Hie zeiget David an die güldene Kunst, durch welche GOtt (NB) alle leibliche Wohlthat ausrichtet und giebt; spricht, es koste nichts mehr, denn ein Wort, das heist fiat, Gen. 1. denn er darff keiner Essen, Hammer, Ambos, noch Zangen darzu, daß er die Rigel veste mache, er darff keinen Stein noch Kalck darzu, daß er Frieden schaffe; er darff auch keiner Framen, weder Handels noch Müntzes dazu; daß er die Kinder drinnen reich und glückselig mache; also dorff er auch keines Pflugs noch Ege dazu, daß er uns sättige mit Weitzen, sondern er spricht zum Riegeln seyd veste, so sind sie veste, und zum Bürgern, seyd reich und glückselig, so sind sie reich und glückselig; und zu den Grentzen, der Friede sey bey euch, so ist Friede da; und zur Erden, trage Weitzen, so trägt sie Weitzen, wie der 33. Psalm auch sagt, wenn er spricht, so stehets da; und Psalm 78. Er sprach, da kam Ungiefer. Also hie auch, er sendet seine Rede zur Erden, das ist, er redet mit der Erden, und allem was auf Erden ist. Solcher weise redet der 107 Psalm, von denen so todt kranck sind, und doch genesen; Er sendet sein Wort und macht sie gesund; das ist: Er spricht, sey gesund, so wird man gesund; also, daß er keiner Artzney bedarff, sondern spricht sie mit seinem Wort gesund. Item, Psalm 148. Feuer Hagel, Schnee, Dampff, und Sturmwinde, die seine Wort ausrichten, das ist, sie thun, wie er mit ihnen redet, seine Reden oder Sprechen, ist so viel als schaffen; wie wir lesen Gen. 1. daß er die Welt geschaffen hat durch sein Sprechen. Und Paulus, Röm. 4. Er rufft dem, das nicht ist, daß es seyn, oder werden muß; und sein Wort, sagt er, läufft schnell, das ist, es geschicht flugs, und so bald alles, was er will, und so bald er spricht, so stehets da, wie Genes. 1. GOtt sprach, und es geschach. Es ist nicht so ein faul, kranck, todt Wort, wie der Menschen Wort und Gebot ist: Wenn dieselbigen gleich viel heissen und gebieten, so geschicht doch nichts, oder gar wenig; denn auch der König und Herren Wort oder Gebot geschicht wenig und langsam, es läufft nicht also; es kreucht und schleicht mit guter massen; wie man sagt: Es ist der Herren Gebot, das ist; es geschicht nicht. Ja wo nicht GOttes Wort dazu kommt, und spricht, was du König oder Fürst heissest, das geschehe, so wird gar nichts draus; es muß sein Wort dazu thun, und dem Gebot des Fürsten, Krafft, und denen Unterthanen, Furcht und Gehorsam zuthun geben; sonst wirds wohl heissen, und bleiben ein Herrn Gebot. Aber wenn GOtt zur Erden spricht, grüne, so grünet sie flugs daher; laß wachsen, so wächst der Halm daher; trage Weitzen, so trägt sie Weitzen, und geschicht alles flugs und bald; wie wir für Augen sehen, daß sein Wort nicht kreucht, sondern läufft; ja es springet, und thut es in einem Sprung und in einem nu. Als wenn er heist Friede in den Grentzen seyn, so ist der Friede alsobald da; den sonst kein Fürsten Gebot schaffen und erhalten kan; Wenn er die Leute in der Stadt segnet, und heist sie Glück haben, so schlägt flugs eytel Glück zu; da sonst kein Handel noch Werbung zu helffen kan: Wenn er heist die Riegel veste seyn, so ist die Stadt wohl verwahret und beschützt, da sonst keine Mauer noch Wehr es schützen und verwahren kan. Denique concludit B. Vir practice monstrans (1) διδασκαλία. Dieser Vers bestätiget, daß Schutz, Glück, Friede, und täglich Brod im Lande, nicht unser Kunst noch Krafft, sondern GOttes Wohlthaten sind und heissen sollen. Und wo GOtt nicht durch sein Wort alles schaffet, so hülffe doch alle unsere Mühe und Arbeit nichts; Denn mit aller Menschen Arbeit vermöchten wir nicht einen Halm aus der Erden zu bringen, oder zu erhalten, schweige denn mit Weitzen zu sättigen; auch nicht einen Hund zu vertheidigen, schweige denn Frieden in den Grentzen zu schaffen, auch nicht einen Heller zu gewinnen, schweige denn reich und glückselig zu werden; auch nicht einer Fliegen zu wehren, schweige denn die Riegel veste zu machen. Es heist, sein Wort: und nicht unsere Hand, seine Rede, und nicht unsere Kunst, schafft es und bringets zu wegen. (2) παράκλησις. Es ist aber auch für uns tröstlich, also geredt, unsern Glauben zu reitzen und stärcken. Denn weil wir hören, daß wir einen solchen GOtt haben, der alle Ding schaffet, und thut so leichtlich, daß ihm nicht mehr als ein Wort

kostet, sollen wir ja mit Freuden und gantzen Ernst erwegen, ihm gerne trauen, und glauben, daß er alles geben und helffen könne, und wolle, wider alle Pforten der Höllen; O wer das glauben könte! &c. Haec Theander Lutherus.

§. II. Quam turpiter ergo & miserabilem in modum Slavos pertraxit in errorem crassissimum, ἀνθρωποκτόνος & ψεύστης ille Diabolus, Joh. 8, 44. nimirum ut non crederent, a potentissimo, piissimo, & benignissimo Deo, Patre luminum, per quem πᾶσα δόσις ἀγαθὴ, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστιν: Jac. 1, 17. conferri sibi πᾶσαν δόσιν ἀγαθὴν, sed proficisci prorsus ab idolo suæ mentis quicquid necesse esset aut opus. Noverant enim probe, non posse sane per omnem vitam ab uberibus maternis hominem pendere; quia crescentibus annis crescat cupiditas, & necessitas longe copiosioris alimoniæ: noverant utique opus esse & pane, & carne, aqua & igne, vestibus atque habitaculo; nec tamen, ne quid deesset, ne paupertate premerentur, neve siti, fame, ac frigore urgerentur, Deum immortalem, sed nescio quem, *Potrimpum* deprecati sunt. Hunc vero nomen saltem fuisse, non numen vere dixeris: nihilominus in istum unum omnem spem Slavi habuerunt; & factum inde est, ut nec Dominum laudarint, nec Deum cecinerint; quod tamen David & ecclesia jubeant: *lauda Hierusalem Dominum, cane Deum tuum Sion. &c.* Similem autem cum Slavis errorem erravere *Graeci Romaniq;*: utpote quibus solemne erat infantulos suos *Educæ & Potinæ*, tanquam esus ac potus præsidibus commendare, quam primum succrescerent & a maternis uberibus separarentur; sed & validos, ac gressui pares *Statilino* vel *Statino* Deo dicabant, initiabantque: utrumque festis initiationis diebus factum est: quorsum ita *Terentius Phorm.* I. I.

porro autem Geta
Ferietur alio munere, ubi hera pepererit;
Porro alio autem ubi erit puero natalis dies,
(alio) *ubi initiabunt.*

Atque talia quidem festa initiationis Græcis videntur fuisse τιθηνίδια appellata: qualia Spartanis olim usitata fuere: ut scribit *Athenaeus* lib 4. Dipnos. *Copidem parato licet (extra civitatem) Spartiatarum, cuicunque collibitum est, In civitate vero τοῖς τιθηνιδίοις καλουμένοις ὑπὲρ τῶν παιδῶν, Tithenidiorum festis diebus, quos pro infantium salute celebrant.* Τιθήνη enim *nutrix* est, *lactatrix*, *alumna proprie*: docente *Suida*: sive sit mater, sive aliunde conducta. Τιθηνίδια igitur, si locus conjecturæ detur, festa quædam erant, quæ ob lactationis tempora feliciter elapsa, ab infantum parentibus vel cognatis ritu solito observabantur. *Joan. Dougbtejus* Analect. Sacr. excurs. 12. p. 27. Et credibile est, ejusmodi festa sumpsisse gentes a Patriarchis vel ab ipso Abrahamo, *Gen.* 21, 8. Hic tamen ablactationis die sacro Isaacum suum, non *Educæ*, aut *Potinæ*, sed Deo tradidit. Sed nunc ad *Potrimpum*, illum Slavorum *Educum* & *Potinum*, qui pueris ablactatis, ut ajunt, esum atque potum præbuerit, nos convertimus.

§. III. Observ. (1) *Nomen Potrimpi.* Itaque Slavis idololatris in medium collocatis, protinus τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως. *Matth.* 24, 15. primo quoad nomen, intueamur. Vocatur *Patrimpo*, sic scriptum legitur apud *Alexandrum Guagninum* Sarmat. Europ. fol. 64. b. *Gerhard. Joh. Vossium de Idololatr.* lib. 2. c. 1. p. 307. & *Joh. Saubertum* de Sacrific c. 16. p. 365. *Patrimpus* & *Potrimpus*: sic legitur apud. *Christ. Hartknoch.* Differt. 7. de Reb. Prussicis p. 134. *Potrimpus*, apud *Joan. Meletium* Epit. de Relig. & Sacrif. Vet. Borussor. ad *Georgium Sabinum*; itemque ap. *Boxbornium* de Republ. Mosc. Part. 1. pag. 167. *Georgium a Polenz*, & *Paulum Speratum* in Præfat. Agend. Eccles. aliosque, vid. *Hartknoch.* loc. cit.

§. IV. Observ. (2) *Etymon Potrimpi. Clariss. Hartknoch de Reb. Pruss. differt* 7. p. 134. & seq. de etymo idoli sic commentatur: *Martinus Murinius*, inquit ille, *in Chronico Prussico, quod Polonico scripsit idiomate, c. 4. p. 6. Potrimpum existimat fuisse Larem, sive unum ex Diis penatibus. Videtur autem hoc ex ipso vocis etymo probare velle, quando scribit, Potrimpum dictum esse, quasi Polonice diceres,* Bog Oyczystych; existimat ergo Patrimpium, a voce Græca simul & latina *Pater*, derivari posse, unde Bog Oyczystych, Deus patrius; nam Bog, Deus, & Ociec, *pater*, ab hoc Oyczyzna, *patria*, & Oyczysty, *domesticus*, Polonis. Verum enimvero contorta hæc notatio videtur. Raro enim *Patrimpus*, sæpius autem *Potrimpus* istud numen appellatur; quapropter Slavicum esse nomen putarim, (Prussi enim pars Slavorum fuut.) ductumque a nomine Potreba, Sorab. vel Potrzeba, Polon. id est, *indigentia*, *necessitas*, Germ. die Nothdurfft, Bedürfniß, it. *praelium, pugna, dimicatio, certamen, conflictus, acies.* Ab hoc porro Potrebny, vel Potrzebny, *indigus opis*, *indigens*, nothdürfftig, it. *necessarius, pernecessarius*; quo opus nobis est, Et Potrebnosoj, *necessitas*, *indigentia*; Verbum est Potrebam, aliis Potrzebam, aut Poczebam, *egeo, indigeo, opus habeo*: it. *potis sum, copiam habeo, audeo* ich bedarff, bin bendthiget, it. ich kan, mag, darff habe Macht, Potrzebuie, Polon. idem: Ex præpositione Po & Verbo trebam, vel tezebam, *egeo*; Igitur *Potrimpus* Prussorum ulim lingua Potreba, vel Potremba, dictus metonymice, quasi dicas Boh aut Bey teje Petrebe, Potrebnosoje, id est, *Deus indigentia, necessitatisq;*, vel *Deus curationis*, verbo *Apuleji*: qui ea procurat, quæ sunt ad vitam agen-

agendam sustentandamque necessaria. Germ. ein GOtt der Nothdurfft, der alles, was man zum Leben bedarff, giebet und anschaffet. Nec vero obstat, quod in Slavica, Sorabica, & Polonica voce Potreba, vel Potrzeba, M. litera media deficiat, extans in vocabulo Potrimpus;) potuit enim Prussis olim, Potremba, in usu esse per epenthesin, pro Potreba; qualis Lithuania vox est, Skompy, sed Sorabis Skupy, & Polonis Skapy, *avarus*, *parcus*, *tenax*; satis de etymo.

§. V. Observ. (3) *Figura Potrimpi.* Potrimpus *imberbi, ac lætantium, ridentiumq; in morem liberaliter exporrecta fronte referebat juvenem, caput viridante e spicis corona, præcinctum. Ridebat enim Percuni torvam in se tuentis sive immanitatem, sive vanam sine viribus iram, ut habet Thomas Clagius lib. 1. Linda Mariana cap. 8. p. 44. Consentiunt Hennebergerus, Schützius, Waisselius*, alii. Hæc *Christ. Hartknoch.* dissert. cit. p. 134.

§. VI. Aptissime etymo suo, quod nos eruimus, figura respondet: (1) *Caput viridante e spicis corona* præcinctum erat: putabant enim *Potrimpum* unum Deum esse, qui fruges herbasque & olera, quibus vivant homines, e terra annuatim produceret. Ita autem *David* de Deo Creatore & conservatore rerum omnium, *Psalm* 64, 10. 11. 12. *Visitasti terram, & inebriasti eam, multiplicasti locupletare eam: flumen Dei repletum est aquis, parasti cibum illorum, quoniam ita est præparatio tua. Rivos ejus inebria, multiplica genimina ejus, in stillicidiis ejus lætabitur germinans. Benedicens coronæ anni benignitatis tuæ, & campi tui replebuntur ubertate.* Et *Psalm.* 104, 13. 14. 15. *Rigans montes de superioribus suis, de fructu operum tuorum satiabitur terra: producens fœnum jumentis & herbam servituti hominum. Ut educat panem de terra, & vinum lætificet cor hominis, ut exhilaret faciem in oleo, & panis cor hominis confirmet.* Romani autem veteres, fere ut Slavi præstari sibi talia a *Cerere* putabant. Hinc ei præmetiales spicas in textilem coronam sive fertum plicabant, foribus templi Divæ illius appendendas. *Tibullus* lib. 1. Eleg. 1.

Flava Ceres, tibi sit nostro de rure corona
Spicea, quæ templi pendeat ante fores.

Horatius Epod. Od. 19.

Fertilis frugum pecorisque tellus
Spicea donet Cererem corona.

(2) *Potrimpus lætantium ridentiumq;* in morem liberaliter exporrectam *frontem* referebat: fortassis ideo, quia fama increbuerat, dixisse *Davidem*, *Psalm.* 145, 16. *Deus aperit manum suam, & implet omne animal benedictione* רצון *razon, ad voluntatem*, id est, ut *Lyra* exponit, *conveniente refectione. Lutherus*, mit Wohlgefallen, addens in gloss. das ist, gnug und satt, daß sie Wohlgefallen daran haben mögen. Eadem *Olearius* ad h. l. habet. (3) *Potrimpus imberbis* juvenis erat; quoniam nobis a teneris, ut ajunt, unguiculis, ad extremam usque senectam, cibum & amictum ordinaria providentia Dei parat. *David* ita *Psalm.* 37, 25. *Junior fui, etenim senui: & non vidi justum derelictum, nec semen ejus quærens* (incassum) *panem.* Itaque ex his aliisque perspicuum, sic pictam fictamque fuisse imaginem *Potrimpi*, ut opera & effectus Providentiæ divinæ quodammodo exprimeret, sicuti ratio & natura, atque sacra pagina nobis nos ante oculos sistere solet.

§. VII. Observ. (4) *Potrimpi cultores. Prussos* de grege horum fuisse perhibent *Alexander Guagninus* Sarmat. Europ. fol. 64. b. *Joh. Meletius* Epist. cit. *Simon Grunovius*, alii. vid. *Hartknoch.* dissert. 7. cit. p. 124. 125. 126. 127. De *Loco* etiam, qui Potrimpo aliisque Diis sacer fuit, ita in genere *Alexander Guagninus in Sarmat. Europ.* f. 64. *Bruteno summus sacerdos gentili ritu effectus est, nomenque ei dignitatis inditum fuit, Kire Kirteiito, quasi dicas, proximus noster Dominus. Hinc pontifici suo, Prutem, & Waidewuto, præclaram sane, & cum maximo sumptu* (comparatam) *habitationem, sub quercu quadam erexerant, loceq; Romana a Roma*, (legas omnino Romove, a Romwu,) i. e. locus congregationis a congregando sic dictus, *nomen indiderunt. Circa hanc quercum octo ulnarum in latitudinem, & altitudinem tela optima serica extensa fuit, in quam habitationem nemo, præter patriarcham eorum, Kirie Kirteiito dictum, & præcipuos ministros idolorum munia obeuntes, intrare poterat. Si autem aliquis visendi, honorandi, adorandi vel offerendi gratia ad idola venisset, tunc consistentes Deorum ministri, tela, ut idola viderentur, a quercu semovebant. Quercus hæc tripartita fuit inter ceteras sylvas quercinas delectissimo in loco, (ubi nunc oppidum Heiligenbeil; id est, Sancta Securis, constructum est) sita erat, ex una parte Prutenorum Deum, qui Petuno,* (leg. Percuno) *id est, fulmen dicebatur, habebant: in hujus laudem & honorem ignis ex quercubus construebatur, qui die nocteq; perpetuo ardebat, & nunquam extinguebatur, quod si negligentia ministrorum ad hoc officium præstandum deputatorum ignem extingui contingeret, capitali supplicio afficiebantur. Ex altera parte collocatum erat Potrimpo idolum, cujus cultus erat in serpente vivo retinendo, qui lacte, ut eo commodius viveret, alebatur. Tertia ex parte Dæmoniacum idolum,* Patalo *nomine, situm fuit; hujus honor in retinendo alicujus mortui hominis capite consistebat.*

§. VIII. Observ. (5) *Potrimpi cultus.* Circa cultum *Potrimpi* notand. (1) *Munia* ejus, propter quæ, & (2) *ritus* colendi sive quibus modis cultus fit. Quod (1) *Munia* attinet, circa ea dispariles sententias autorum invenimus. *In muniis*, ait celeberrimus *Hartknoch.* dis-

differt. fæpius alleg. p. 134. *Potrimpo competentibus, voriant Hiſtoricorum ſententia; Hennebergerus ipſum putat fuiſſe Solem: addit tamen, a Pruſſis eum frugum atq; bellorum Deum fuiſſe habitum: in lib de Vet. Pruſſ. f. 11. b. Schultzius, in terra & aqua imperium exercuiſſe* Potrimpum *exiſtimat. Martinus Murinius in Chronico Prusſico*, Potrimpum *exiſtimat fuiſſe Larem, ſive unum ex Diis Penatibus, &c. Ex his nemo unquam colliget, cui Deorum antiquorum æquiparari poſſit Potrimpus.* Hæc *Hartknochius.* Atqui *Pronæa* meo quidem judicio, imaginem *Potrimpus* referebat: indeque conciliari poſſunt ſingula, quæ de muniis ejus paſſim ac diverſo modo prædiceot. Verſatur enim *Pronæa*, (*πρόνοια*) circa omnia, quæ in mundo ſunt ac fiunt. Sic *Paulus* ait de Deo, *Coloſſ. 1, 17. Omnia in ipſo conſiſtunt.* Et *Sap. 6, 8.* *προνοεῖ Θεὸς περὶ πάντων.* Et cap. 8, 1. *Attingit a fine usq; ad finem ἰσχυρῶς, & diſponit omnia, χρηστῶς.* Hinc primo pro Sole haberi potuit *metonymice Potrimpus*, quia per Solem maturantur fruges: & Deus atque Sol hominem generant, conſervant & ſuſtentant. Deus etiam ſive *πρόνοια* divina *ἀνατέλλει Solem & pluit ſuper juſtos & injuſtos, Matth. 5, 45.* Secundo *frugum Deus* habitus eſt: ita rurſum *Moſes* de Pronæa divina, *Deut. 11, 12.* ait: *Dominus Deus terram ſemper inviſit, & oculi illius in ea ſunt a principio anni, usq; ad finem ejus.* Tertio pro bellorum Deo habitus eſt *Potrimpus*; nam **Potrzeba** Polonis & Pruſſis olim aciem, conflictum, dimicatiooem, certamen ſignificabat. Belli autem Deus habitus eſt, non quod inferat, ſed quod avertat bellum: ne ſcilicet panis quotidianus ſubtrahatur. Sic *David Pſal. 147, 14. Deus poſuit fines tuos pacem, & adipe frumenti ſatiat te.* Et *Lutherus in Catechiſm. Majori: Quonquam omnibus rebus a Deo datis abundaremus affluentiſſime, harum tamen nullam retinere poſſemus, neq; etiam cum ſecuritate frui, & gaudio, niſi conſtantem & pacatam Reipublicæ adminiſtrationem nobis tribueret. Ubi enim motus vigent, & tumultus fervent* bellici, hic *quoq; panis quotidianus ſubtractus eſt, aut ad minimum impeditur.* Quamobrem optime idem *B. Lutherus* in Quarta petitione Panis nomine, *pacem* etiam ſubintelligi, & peti docet. Quarto *in terra & aqua imperium exercuiſſe*, ab aliis fingitur *Potrimpus*: Sic de Providentia Dei, Autor Libri *Sapient. cap. 14, 3. 4. 5. Tua autem, Pater, providentia ab initio cuncta gubernat; quoniam dediſti & in mari viam, & inter fluctus ſemitam firmiſſimam oſtendens, quoniam potens es, ex omnibus ſanare, etiamſi ſine rate aliquis adeat mare; ſed ut non eſſent vacua ſapientiæ tua opera, propter hoc etiam & exiguo ligno credunt homines animas ſuas, & tranſeuntes mare per ratem liberati ſunt.* Denique *Quinto, Larem* eſſe alii dixerunt *Potrimpum*; quia Providentia divina non tantum verſatur circa omnia generatim; ſed & circa individua: nec tantum curam agit regionum, ſed etiam domus cujusque in ſpecie. Sic *David* iterum de Deo. *Pſal. 56, 9. Numerat Deus greſſus noſtros. Pſal. 139, 2. Jehova, tu cognoſcis ſeſſionem meam, & reſurrectionem meam. Pſal. 146, 3. iter meum & concubitum meum cingis. Pſ. 127, 1. Dominus ædificat domum.* Ex hactenus dictis nunc patet, an affirmari poſſit, *Potrimpum* fuiſſe Pruſſorum *Venerem*: vel numen ejusmodi, quale fuerit Gothorum *Frigga*, vel *Freja*: eo quod convenientia quædam inter illa numina, ratione figurarum & munium intercedat: ſentit poſterius *Cl. Hartknochius* differt. 7. cit. p. 135. nos negamus; ſed nolim tamen eum doctiſſimo Viro in arenam deſcendere. (2) Ad *ritus* pergimus, ſive quibus modis *Potrimpus* ſit cultus. Huc vero ita iterum illud præclarum Pruſſorum decus *Chriſt. Hartknochius* Differt. 10. p. 162. & ſequente: *Potrimpo ſerpens in cultum perpetuum olla impoſitus conſervabatur. Et lacte, ut commodius viveret, alebatur. Olla ipſa manipulis frumenti ſemper tecta erat. Hennebergerus ad Tabulam Prusſicam, p. 465.* Si *Potrimpo cultus divinus exhibendus erat, Waidelota tribus diebus ante jejunans, non niſi in nuda terra proſtratus jacebat, ut digne ſe præpararet ad ſacrificium offerendum. Henneberg.* de Vet. *Pruſſ. f. 11. b. Suffitus Potrimpo fiebat, ex thure & cera. Infantes etiam in honorem ejus immolabantur. Henneberg. in Comment. ad Tabul. Pruſſ. p. 465. fin.*

§. IX. Obſerv. (6) *Potrimpi deſtructio. Prima*, ut fertur, idoli, quo de loquimur, deſtructio facta eſt juſſu *Boleslai I. Regis* Poloniæ; quam in rem ſic *Dn. Hartknoch.* differt. 14. p. 207. *Boleslaus Rex compoſitis bellis Bohemicis, Saxonicis & Rusſicis, toto vi Prusſis incubuit, qui tandem bello fracti, conditionibus his pacem impetrarunt, ut & Polonis tributum penderent, & Chriſtianam religionem ſuſciperent. Et ne Prusſis ad idolorum cultum ulla reliqueretur occaſio, quercum Romoveanam, ut habent Prusſici ſcriptores recentiores, cum tribus Diis majoribus, Percuno, Picollo, Potrimpo, combusſit.* Verum ſimulac Boleslaus receſſiſſet, receſſit etiam Pruſſorum timor, adeo ut eadem facilitate Chriſtiana ſacra rejicerent, qua ante hac ſuſceperant. vid. *Joh. Dlugoſſus Tom. I. Hiſt. Polon. lib. 2. ad. ann. MXV. p. 152 ſqq. Cromerus lib. 3. de ortu & reb. geſt. Polon. p. 442. ſeq. Caſpar. Schütz, in Chron. Pruſſ. lib. 1. f. 8. Caſpar. Henneberg.* de Vet. Pruſſ. fol. 10. ſeqq. Rectius vero hæc ad tempora *Boleslai Ducis & Monarchæ Poloniæ* referimus, vid. *Joh. Dlugoſſus Hiſt. Polon.* lib. 5. fol. 506. ſeq. ad A. C. 1164. & 1165. Demum *Potrimpi* cultus introductus, continuavit ad illud tempus, quo lolium idololatriæ in Pruſſia radicitus extirpatum eſt a Cruciferis, vid. *Hartknoch. differt. cit. de converſione Pruſ-*

Prussorum: tum enim *Potrimpi* statua, & religio sublata simulque abrogata est.

CAPUT XI.
De
De Occopirno, Deo Fulminis.

§. I.

Visis hucusque numinibus Diisque, qui Slavorum vana & turpi opinione, vitam, corpusq; hominibus darent, nascendiq; facultatem præberent, atque lac matris, aliaq; ad vitam necessaria: nunc ad ea progredimur, quæ tempestates, ac injurias cæli, marisque & terræ, dispellerent. & averterent. Et inter hæc quidem, ne tonitrua & fulmina nocerent, terrerentve, aut molestias crearent, *Occopirnus* primam caveam occupabat: sic enim Deum tonitru vocare soliti sunt. Rectius autem *Jobus* tonitru, vocis ipsiusmet *Dei O. M. iram & eloquium* dixit, *quod ex ore illius exeat*, cap. 37, 2. Sane enim hic ille est, qui rugit voce, voce majestatis suæ, tanto cum sono & fragore, ut cælum terraque quasi ruitura videantur. Nec tamen subvertit ea, sed potenti manu conservat, etiamsi quodammodo terrefaciat. *Tonat itaque Deus* נפלאות *mirabiliter*, ita iterum *Jobus cap. eod. v. 4. & 5.*

§ II. Observ. (1) *Nomen Occopirni*. Slavis ergo Scripturæ & philosophiæ sobriæ canonibus posthabitis, *Occopirnus* dictus est, a quo fulmen exeat; sic legitur id genus numinis nominisve, apud *Meletium* Epist. *de relig. Veter.* Boruss. p. 167. nec non apud *Georgium a Polenz. & Paulum Speratum in Agend. Ecclesiast* videndus *Hartknoch. de rebus Pruss. dissert. 7. p. 125.*

§. III. Observ. (2) *Etymon Occopirni*. *Occopirnus* autem vox composita, latine dixeris, Patrem fulminis. Est enim ex Oc, Slavon. (Sorabis Woc vel Woz, per prosthesin) id est, *pater*. Dicitur idem etiam Polonis Ociec, Bohemis Otec, & Sorabis Wocziez, quæ voces saltem *per antisthechon* differunt; sic & Græcis ἄττα, Latinis Atta, & Germanis Ette, Hette, & Tate, id est, pater. *Martinius Lex. Etymol. fol. 2542. Ab Abba posse videri esse ἄττα, quod Thessal est pater. Abba ex* אב *abh. rad* אבה *Arab. pater fuit. Ebr. dilexit, bene voluit. Pirnus*, posterius vocabuli pars sumpta est ex Polon. Piorun, *fulmen, ignis calestis*. Unde Piorun bije id est, *fulminat; &* Piorunem uderzony, *fulminatus, fulmine tactus*. Et Piorunek, Kamien Piorundowy, *brantia* ein Wetter- oder Donner-Stein. Piorun autem, id est, *fulmen*, per metonymiam, ut mihi videtur, ab Ebr. פור *pur, disrumpi*: vel ex Arab פור *æstuavit*, unde פוראן *æstus ebullientis aquæ*. Huc *Plinii* pertinent verba, *fulmine perrumpit nubes*: *Nat. Hist. lib. 2. c. 43. Si in nube luctetur flatus vel vapor, tonitrua edi: si erumpat ardens, fulmina: si longiore tractu nitatur, fulgetra: his findi nubem, illis perrumpi. Et esse tonitrua impactorum ignium plagas; ideoq; protinus coruscare igneas nubium rimas. Posse & repulsu siderum depressum, qui a terra meaverit, spiritum nube cohibitum tonare, natura strangulante sonitum dum rixetur, edito fragore cum erumpat, ut in membrana spiritu intenta. Posse & attritu nubium elidi, ut duorum lapidum, scintillantibus fulgetris.* Quamobrem *Occopirnus*, vi etymi ac compositionis latine *Pater fulminis*; Græce βροντaῖος Ζεύς, Germ. der Gott des Donners, oder Wetters. Patris autem vox sumitur pro autore seu causa efficiente, per metaphoram; qua ratione etiam in Sacris accepta legitur *Gen. 4, 20. 21. Job. 38, 28. & Job. 8, 44.*

§. IV. Observ. (3) *Figura Occopirni*. Pertinent, meo quidem arbitrio, ad effigiem *Occopirni*, quæ tradit *Alexander Gvagninus* Sarmat. Europ. fol. 82 *Habebat* Perun, *formam hominis, lapidem ignitum manu tenentis, similem fulmini; nam* Perun, *Rutbenis & Polonis fulmen significat.* Aliam figuram idoli, non memini me legisse descriptam, quare concitato pede, ad dicenda reliqua pergam.

§. V. Observ. (4) *Occopirni cultores*. Autore *Johanne Meletio* Epist. de relig. & *sacrific. Vet. Borussorum p. 165. Borussis* seu *Prussis* quondam, it *Samogitiis, Lithuanis, Rutbenis, & Livonibus*, *Occopirnus* habitus pro Deo est. Idem de *Lithuanis* testatur *Alexander Gvagninus* Sarmat. Europ. sect. de Lithuanis. fol. 52 *Fulmen quoque, quod Perunum Slavonica lingua appellabant, pro Deo colebant Lithuani.*

§. VI. Observ. (5) *Occopirni cultus*. Sed nec de cultu *Occopirni* multa adeo scriptores: dubium tamen nullum, quin sacra ei facta fuerint, quoties diebus festivis cælum nubibus tonitrua & tempestates minaretur. *Johannes Meletius* Epist. cit. p. 167. *literis* prodidit: *Occopirni* numen invocatum, & capro ei litatum fuisse, in solenni illo anniversario sacrificio, quod consummata messe factum est. Ita enim ille: Facta autem messa, solenne sacrificium pro gratiarum actione conficiunt, quod *Rutbenica lingua* Ofinek id est, *consummatio messis*, dicitur. In hoc sacrificio Sudini Borussiæ populi, apud quos succinum colligitur, capro litant: litandi vero ritus est talis: congregato populi cætu, in horreo, adducitur caper, quem Wurschaytus illorum sacrificulus mactaturus, imponit victimæ utramque manum, invocatque ordine dæmones, quos ipsi Deos esse credunt: videlicet, Occopirnum Deum cæli & terræ, Antrimpum, Deum maris, &c *Cl. Hartknoch.* de Reb. Prussicis hæc duo ad Occopirnum pertinentia commemorat: primo, quod *Occopirnus* a quibusdam relatus sit inter Deos tertia sive ultimi ordinis, *dissert. 6. p. 118.* Et *dis-*

fert. 7. p. 125. ex *Meletio* refert, quod meximus itidem inter Deos fuerit Occopirnus, ut Deus cœli & terræ. Illud etiam sentiunt *Georgius a Polenz. & Paulus Speratus in Agend. Ecclesiast.* conscriptis anno 1530. Atque huie posteriori ut credam sententiæ, suadet mihi, tum nomen ipsius idoli, dequo supra §. 3. tum *Procopii* autoritas, quam hisce commemorat verbis *Johannes Dubravius* Hist. Bohem. lib. 1. p. 52. *Habent Slavi lege cautum, a majoribusque traditum ut inter numerum Deorum, unum illum, qui sit fulminis fabricator, Dominum omnium rerum, ac solum Deum esse, credant, illique boves & hostias ejus generis alias mactent.*

§. VII. Observ. (6) *Occopirni destructio.* Exstet nulla hujus facti, quod sciam, mentio; quamobrem existimem perdurasse apud Prussos cultum Occopirni ad annum usque Chr. M CC XLIX. Hoc enim sic scripsit *Jacobus Leodiensis* legatus pontificius in privilegio Pruthenis concesso: *Neophyti* (Prussi) *non extra idolo, quod semel in anno, collectis frugibus consveverunt confringere, & pro Deo colere, cui nomen Curche imposuerunt, vel aliis Diis, qui non fecerunt culum & serram, quibuscunque nominibus appellarentur, de cetero non libabunt, sed in fide Domini nostri JEsu Christi, & ecclesia catholica, & obedientia & subjectione Romana ecclesia firmi & stabiles permanebunt*; Legitur autem privilegium in *Chronico Prussia, Petri de Dusburg*, p. 463. seqq. edito a celeberimo *Chr. Hartknoch.* Jenæ Anno Christ. 1679. Ceterum in convertendis Prussis diligens etiam fuit Gvillelmus Episcopus, quorsum ita *Albericus Monachus in Chronico Trium Fontium* Part. 2. p. 527. In Prutia, quæ est ultra Poloniam & ultra Pomeraniam, *Episcopus Mutinensis Guillelmus* missus a Papa legatus (an. 1228.) ingenio & sapientia sua, non fortitudine multos peganos ad fidem attraxit, & lingvam eorum ex maxima parte didicit, insuper principem artis grammeticæ, scilicet *Donatum.* De Lithuaniæ & Samogitiæ gentis conversione, quæ accidit A. C. 1386. vid. inferius capite XVI. de *Schwaixtixio & Zviczio.* num. ult.

CAPUT XII.

De Percuno, Deo tonitru & fulguris.

§. I.

PRussos *tonitrua fulgetraq;* coluisse, scribit *Erasmus Stella*, idque refert *Christophorus Hartknochius*, ille Prussorum Plutarchus Rer. *Prussicarum differt. 7. p. 126.* Verum tamen latinis saltem ille nominibus idola significare voluit, quod non nesciret, non multum Slavica tanquam barbara, auribus oculisve delicatulis complacere: Credibile autem prorsus est, duobus istis vocabulis, Tonitru nempe & Fulgetra significari a *Stella* idola *Occopirni* & *Percuni*; siquidem *Occopirnum*, Deum fulminis; & *Percunum*, tonitru & fulguris Deum Prussi appellarunt: viso ergo *Occopirno* cap. præced. *Percunum* nunc sistimus.

§. II. Observ. (1) *Percuni nomen.* Dicitur *Parcuns*, *Georgio a Polenz*, & *Paulo Sperato*, in præfet. Agend. Ecclesiast. *Parchunus*, *Nicolao Marescalco*, Annal. Herul. & Vandal. lib. 1. cap. 4. *Parguus*, *Johanni Meletio* Epist. ad *Georg. Sabinum* p. 167. quem sequitur *Jo. Lomejerus* de Bibliothecis cap. 7. pag. 49. edit. Helmst. an. 1702. *Percunos*, *Christ. Hartknochio*, differt. 7. de reb. Pruss. p. 125. & 130. it. *Percunus*, ibid. p. 130. *Petuno*, & *Perun*, *Alexandro Gvagnino* Sarmat. Europ. fol. 64. & *Jo. Lomejero*, loc. cit. p. 49. Posterius vocabulum legitur etiam apud *J. C. Scaliger.* de subtil. Exerc. 259. sect. 3. *Joh. Wolffium* Lect. mem. Cent 16. Tom. II. p. 442. *Boxborn.* de Republ. Moscow. Part. 1. p. 39. Denique *Peruno*, dicitur *Johanni Sauberto* de Sacrific. cap. 16. p. 365. & *Gerardo Joanni Vossio* de Idololatr. lib. 2. c. 1. p. 306.

§. III. Observ. (2) *Percuni etymon*; Vocatur autem *Percunus* tam ex Lingvæ Lithuanicæ voce *Percunos*, quam Prussicæ *Percuns*, quarum utraque Latinis tonitru sonat; *Hartknoch.* differt. 7. p. 130. cit. Metonymice autem *Percunos* tonitru: quod sit fulguris adjunctum: proprie enim fulgur significat; descendit enim, mea conjecture, ex Ebr. ברק *barak, fulguravit*; sic etiam Syris, Chald. Æthiop. Arabibusque eadem redix usurpatur. Hinc. Subst. ברק *barak*, *fulgur*, *coruscatio*, *fulgor*, Ebr. *Percunus* ergo, vi originis, *Deus fulguris*, itemque *tonitru.*

§. IV. Observ. (3). *Percuni Figura. Praferebat Percunus igneam prorsus, & ira ardentem faciem; uti & caput flammis coronatum, & crispam innodemque nigri coloris barbam, ut eum describit Thomas Clagius lib. 1. Linda Mariana*, sive de *Virgine Lindensi*, cap. 8. pag. 44. Eadem tradit *Hennebergerus*, qui vero sua omnia, quæ scribit, de religione Prussorum ex *Grunovio* depromsit: edditque ille: *Percunum vultu non nisi iram & minas spirante aspexisse adversum sibi Potrimpum.* Accedit hisce *Schuzius* insuper inquiens: *Percunum fuisse effictum in forma viri mediocris ætatis*, in Chronico Prussico, fol. 2. b. fin. seq. vid. *Hartknoch.* de reb. Prussicis Differt. 7. peg. 130. Stabat etiam *Percuni* simulacrum, ex *auro solido* conflatum, in regione olim Meckleoburgica, prope oppidum *Parchunum*, ut docet *Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandal*, lib. 1. cap. 4. sed quæ figura ejus fuerit, non annotat.

§. V. Observ. (4) *Percuni cultores.* (1) *Prussos* nominat *Alexand. Gvagninus* Sarmat. Europ. f. 64. & *Chr. Hartknoch*, Differt. 7. cit.

Illis

Illis (2) *Samogitas*, (3) *Lithuanos* (4) *Ruthenos*, & (5) *Livones*, accenset *Johannes Meletius* Epist. de relig. & sacrific. Vet. Boruss. pag. 165. (6) *Novogrodenses*; ita *Alexander Guagninus* Sarmat. Europ. fol. 82 *Novogrodia Magna principatus amplissimus olim ex totius Russia ducatibus erat. Est autem in hoc principatu civitas ingens & ampla, Novogrodia Magna appellata, gentiliter* Novogrod Wielki, *dicitur. Eam Wolchow fluvius navigabilis interfluit, qui ex Ilmen lacu, duobus* Werst, (i.e. *milliaribus*) *supra civitatem emergens in alium* (Novogrodia Magna interlapsa) *Lagoda dictum exoneratur: triginta sex Polonicis milliaribus emensis.* - *In hac civitate erat olim quoddam idolum* Perun *appellatum, hoc in loco, quo nunc est monasterium* Perunski monaster *ab idolo eodem dictum. Hoc idolum a Novogrodensibus pracipue cultu latria adorabatur: Habebat autem formam hominis, lapidem ignitum manu tenentis similem fulmini. Nam* Perun *Ruthenis*, & *Polonis* fulmen *significat. In hujus laudem & honorem ignis ex quercubus, qui perpetuo die noctequa arderet, constituebatur. Quodsi negligentia ministrorum, ad hoc officium obeundum designatorum, ignem extingui contingeret, tunc capitis pana plectebantur.* Repetit hæc *Boxhornius Zuerius de Republ. Moscov.* Part. I. p. 59. (confer. infra num. 9. testimonia quoque *C. Scaligeri*, atque *Johannis Wolffii*.) (Pertinent huc quæ *Jo. Dlugossus Hist. Polon.* lib. 2. fol. 104 habet. *Wladimirus Novogrodensium olim, post totius Russia Dux ad religionem versus, in montibus Kijoviensi castro proximis fana, simulacra & idola locat, templaque & delubra adificat: Inter omnes tamen sua profana superstitionis deos Fulminis numen in pracipua apud illum cultura & veneratione habebatur, cui & plura templa instituit, & excellentiora. Nec ipse Dux tantum sed & universus Ruthenorum populus detestabiles ritus hujusmodi secutus, Fulminis numen prastantioribus immolationibus & holocaustis venerabatur. Fabricavit autem Dux Wladimirus deo suo principali Fulmini corpus & simulacrum ex ligno, caput ex argento, & nares ex auro, caterumq; diu lucos & simulacra constituit, & adducens filios suos, & filias sacrificat Diis, & coinquinat se & terram Russia idolis.*) Denique (7) & *Meklenburgenses*, teste *Nicolao Marescalco*, cujus verba ante num. 4. retulimus. Porro de *Loco* & *Quercu*, supra quam in Prussia fuit statua *Percuni*, (ut & *Potrimpi* & *Picolli*,) dixi jam ante cap. X. num 7. Nunc quæ faciant ad arboris descriptionem, recitabimus verba *Cl. Hartknochii*, quæ sic habentur, *Dissert. 7. de Rebus Prussicis* p. 129. seq. *Ha statua Deorum* (Percuni, Potrimpi, & Picolli,) *non fuerunt collocata in terra, sed inter ramos quercus Romoveana. Hoc ut rectius intelligatur, notandum est: Quercum illam fuisse tripartitam, ut dicit Matthias Stryckowski Ossostevicius, vel Alexander Goagninus in Sarmatia Europaa, ubi de Prussia: Hennebergerus & Waisselius sic scribunt,* hat drey Zweigen gehabt. *Matthias Pratorius sic eam describit: Habuit quercus Romoveana tres majores ramos ex uno caudice excrescentes, qui in suprema dicta quercus parte coaluere; quamobrem etiam quercus illa dicitur* Romove, *a Prussica voce* Romwu, *qua in infinitivo habet* Ruomot, *id est, coalescere. Et hoc ipsum vocabulum etiam Romoveana urbi nomen dedisse, asserit idem Pratorius*: Fallitur ergo *Dlugossus* Hist. Polon. lib 2. fol. 119. & *Goagninus*, de quo supra pag. 23. seq. *Dlugossus* ita: *Prussi speciale habent idioma, a Latino tamen aliquantulum-derivatum-unum & eundem sacrorum Pontificem apud civitatem eorum pro metropoli habitam, Romove vocatam residentem a Roma intitulatam, venerabantur.* - Et mox; *Prussos Romanos bellis civilibus in Italia per Casarem & Pompejum exortis, flagrantibus civilibus bellis Italia, veteribus sedibus desertis in has, quas incolunt, oras venisse,* - *& ad instar Roma, civitatem principalem Romove condidisse,* -- *asserunt. Porro confirmat sua, qua de quercu dixerat, arboribus aliis Prussorum olim idololatria destinatis: fuit enim,* sic ille pergit, *non ita pridem in sylva districtus Insterburgensis abies Anno 1664. fulmine icta; Hac erat arbor mira proceritatis, cujus truncus itidem se dividebat in tres ramos majores, eosque enodes, qui in superiore parte itidem coaluerant. Appellarunt eam abietem Prussi, Lithuani, Samogitaq;, contermini,* Rommota *vel* Ruombota; *sacramq; habuerunt. Addit idem porro & hac: In horto suo Nebudzensi ejusmodi pyrum trifidem reperiri, qua etiam Prussis & Lithuanis vocatur* Rommota, *ut &* Rumbota Krausis, *id est, pyrus coalita. At ejusdem forma fuisse Romoveanam existimat. Praterea referunt Scriptores, ita fuisse Deos in quercu collocatos, ne a variis cæli tempestatibus corrumperentur. Excrescebant nimirum ex tribus illis ramis majoribus alii ramuli quam plurimi, qui idola ab externis tempestatum injuriis defendebant.* Sed & ita *Chr. Hartknoch*, *Dissert.* 6 p. 111. de *Quercu Romoveana*: *Hujus diameter ad sex omnino cubitos sive Geometricos pedes duodenos protendebatur. In summitate fuit latissima, & ramis mutuum inter se nexis adeo impervia, ut pluvia per ramos & folia nullo modo potuerit penetrare. Et quod majorem mereretur admirationem, in hieme quoq; viridis conspiciebatur. Simon Grunovius* tract. 2. Chron. Pruss. *Casp. Henneberg. in comment ad Tab. Geogr. Pruss. p. 465. Thom. Waissel. f. 17. b. Caspar. Schuz* in Chron. f. 2. seq & p. 112. Sed neque illud de *Quercu Romoveana* omittendum erit, *a scriptoribus quibusdam eam poni in Rykajoth. & his quidem Rykajoth a Romove* non differt, *Henneberg. in lib. de Vet.*

Pruss. fol. 11. b. & fol. 13. Alii distiguunt Rykajoth a Romove, quando dicunt, Deos minores fuisse cultos in Rykajoth, majores in Romove. Sic enim Autor quidam Chronici Prussiæ Anonymus: die gemeinen Stellen, da sie die gemeinen Abgötter ehreten, wurden Rykajoth genennet; aber die Stelle, da die grosse Eyche war, darinnen die drey Abgötter waren, und der Hohepriester seine Wohnung hatte, die hiessen sie Romove nach Rom, (rectius vom Worte Romwu.) Hæc ad verbum descripsit Waiselius Chron. Pruss. fol. 18. a. Habes hæc etiam totidem fere verbis Chronicon. Wolffgangi Dietmari Elbingæ editum. Ad hæc & illud observatione indignum non est, adeo religiose Quercum illam Romoveanam a paganis Prussis fuisse cultam, ut etiam existimarint, si homines vel pecudes arboris illius folia de collo suspensa gestarent, eos a casibus adversis & infortuniis præservari. Henneberg. de Veter. Pruss. fol. 12. a. Tandem Quercus illa simul cum Diis Prussicis majoribus a Boleslao I. Rege Poloniæ excisa esse dicitur. Simon Grunovius in Chron. MSs. tract. 2. f. 26. Henneberg. in comment. ad Tab. Pruss. tit. Trifaltigkeit. Attamen Thomas Treterus in Vita Johannis I. Episcopi Varmiensis, dicit, hanc quercum usq; ad modo laudati Episcopi tempora stetisse, a Prussisq; veteribus clam fuisse cultam: Sed Episcopi hujus monitu a Magistro Winrico de Knipzode per Henningum Schindekopf excisam, quo in loco postea Petrus Nagel de Sehr monasterium St. Trinitatis condidit: sed fides sit penes autorem.

§. VI. Observ. (5) Percuni cultus. Quod attinet ad Percuni cultum, facit eo (1) Dignitas & munia, quæ vulgo a Prussis Percuno tributa sunt. Huc ita Hartknoch. Dissert. 7. p. 130. seq. Credebatur Percunus Deus esse fulminum & tonitruum, aliarumq; tempestatum, unde hodieque Lithuanis Percunos idem est, quod tonitru. vid. Henneberg. de Veter. Pruss. fol. 11. a. Schuzius ipsum in ignem imperium exercuisse putat. Utrique autem Schuzio videlicet & Hennebergero videtur fuisse Mars, Deus bellorum. Pleraque horum, quæ de Percuno dicta sunt, (adde & ea huc, quæ dixi supra de figura idoli, num. 4.) conveniunt & Thoroni Sveonum Deo; (etsi nec Prussi suum Percunum a Sveonibus, nec Sveones suum Thoronem a Prussis sint mutuati.) Quod ad insignia Thoronis attinet: quandam certe hic similitudinem deprehendo. Quanquam enim Johannes Magnus, aliique Thoroni coronam tribuunt; Stephanus tamen Johannis Stephanius in Notis ad Saxonem Grammt. circumdat capiti Thoronis flammam, in modum Solis alicujus, eodem modo, quo pictores ara Divorum exornare consveverunt. Præfectus autem fuisse dicitur tonitrui, & tempestatibus; non secus atque Percunus Prussorum, Thor, ait Adamus Bremensis, præsidet in aëre, qui tonitrua & fulmina, ventos, imbresque, serena & fruges gubernat, in libro de statu Daniæ, p. 152. Nomen proinde ipsum Thoronis a tonitru multi deducunt, ut Philippus Cluverius lib. 1. Germ. Antiq. c. 26. & Gerhard Johannes Vossius lib. 2. de Idololat. c. 33. Quamvis Johannes Schefferus non a tonitru Thoronem, sed contra potius a Thorone tonitrua esse dicique arbitretur: in Upsal. Antiq. cap 6. f. 50. Tribuunt autem plura Thoroni suo Gothicarum rerum scriptores; cum in manu sinistra duodecim stellas (alii stellas capiti Thoronis circumdant,) in manu vero dextra sceptrum, aut prout alii volunt, malleum igneum pingunt. An vero hæc Percuno Prussorum tribui queant, dicere non habeo. Verisimile tamen est, si Percunus fuit eum in modum, ut nos eum descripsimus, ab antiquis effictus, manus etiam ejusdem fuisse insignibus quibusdam exornatas. Utrumque vero simulacrum, Thoronis videlicet & Percuni, Jovem veterum, sive ipsum Solem, (imo Deum ipsummet supremum) retulisse, probatu haut est difficile. Nam quid aliud volunt stellæ in Thoronis manu, nisi solis (Dei) quoddam in eis regimen? quid duodenarius earum numerus, nisi menses duodecim, quibus absolvit suum cursum? aut si fuere septem (ut alii existimant) nisi tot per singulas hebdomadas dies, quibus redit ad initium? Sic profecto vetustissimi Theologi Phœnicum, Solem μὲν ὐ ὀρανῦ Θεὸν vocarunt, planetas reliquaque sidera dixerunt nutum ejus observare; & Ægyptii dodecatemoria signiferi Θεὺς βυλαίυς seu consiliarios: planetas vero ῥαβδοφόρυς seu lictores solis appellarunt, ut ex Scholiaste Apollonii observat Seldenus in Prolegomenis de Diis Syris, cap. 3. Ita de suo Thorone disserit sæpe laudatus Schefferus in Upsalia c. 6 p. 58. Quamvis autem ea de Percuno Prussico affirmate dici nequeant, cum ignoremus, num ei Prussi Stellas attribuerint: illa tamen, quæ Prussici Scriptores de Percuni capite flammis coronato referunt, huc apprime faciunt. Quid enim hoc ipso voluerunt exprimere, nisi Solem undique radiis flammisq; cinctum. Illa vero, quæ in subsequentibus de Thoronis cum Sole convenientia, scribit Schefferus, ex asse Percuno Prussico tribui possunt. Pergit enim: Sed & virtus amovendi tempestates, inducendi serenitatem, procurandi frugum copiam, & ubertatem (quæ videlicet Thoroni tribuitur) convenit in Solem: Solis enim illa, post Deum, beneficia. Nec nostræ huic sententiæ officit, quod Schuzio, Hennebergero, aliis, Percunus Mars fuisse putatur. Illi namque hoc non probant ex aliquo vetustiorum, aut etiam ex effectu Percuni. Et licet etiam hoc probassent, non deesset tamen nobis, quo assertionem nostram, vel illo ipso argumento comprobare possemus. Veteres enim Romani & Græci Jovi sub attribuerunt robur animi & audaciam; quidam etiam populi, ut Cares, Pontici, Cappadoces, colebant Jovem militarem. Quin etiam Jupiter ex secretiore veterum ethnicorum

Theo-

Theologia idem est, qui Mars, ut Gerhardus Johannes Vossius uberrime demonstrat in lib. de Idololatria. Apud Suedos quoque viri animositate & fortitudine clari a Thorono Deo, vocari solebant Thurra, Thorive, id est, fortes audacesq;, quod nobis indicio esse potest, apud veteres Suecos, Thor Deum, non tonitruum tantum, atque tempestatum, sed fortitudinis etiam, veluti Martem quendam fuisse præsidem. Neq; nos igitur absurdi quidpiam statuemus, etiamsi dicamus, Percunum Prussorum fuisse Jovem & Martem, vid. Johannes Schefferus in Upsalia antiqua c. 6. p. 18. Hæc *Harsknochius.*

§. VII. Porro *idem Dissert. 10. pag. 16.* his verbis (2) de ritibus & modis colendi Percunum differit: *Percuno,* inquiens, *perpetuo alebatur ignis, quernis lignis subinde appositis, ne unquam extingueretur. Si contigisset sacerdotum negligentia ignem extingui, Waidelottæ, cujus eo tempore officium erat ignis curam gerere, capitali supplicio afficiebatur, testibus Stryckovio, Hennebergero & Waisselio. Erat hoc ipsum apud Lithuanos etiam in usu, qui itidem in Kiernis Principis quondam sui honorem in edito colle ad Dziewaltoviam, inter alia sacra perpetuum ignem quercu alebant, per certos & ad hoc tantum negotium electos sacerdotes; vid. Alb. Wijuk Kojalowicz Pars. I. Hist. Lithuan. lib. 2. p. 45. Apud Gothos quantum colligere licet, ignis perpetuus non alebatur, in honorem unius alicujus Dei, sed Deorum omnium simul. Schefferus in Upsal. c. 10. p. 133 seq. Cælo tonante putabant Prussi Crive sive pontificem summum cum Deo Percuno loqui; quamobrem in terram provoluti, Percunum his verbis venerabantur: Devus Percunos absolomus. Hunc precabantur (more gentilium omnium* ut pote quod preces, potissima divini cultus pars sit, vid. *Johannes Sanbertus de Sacrific. cap. 13.* per tot.) *pluvias, & serenam tempestatem, ut sibi justo tempore, largiretur. Henneberg.* de Vet. Pruss. p. 11. a. *Johannes Lasicius. Polonus aliam adhuc formulam precationis in medium adducit, quam Lithuanis, qui Prussis, conterminis, usitatam fuisse refert: Cælo namque tonante rusticus detecto capite succidiam humeris per fundum suum portans his Percunum alloquebatur verbis:* Percune Dewaite, nie muiki und mana diewu melsu tawi palti miessu: idest, *Cohibe te Percune, neve in meum agrum calamitatem immittas: ego vero tibi hanc succidiam dabo. Verum nimbo remittente, carnem domum referebat, & cum suis absumebat,* Vid. *Lasic in libello de Diis Samogitarum p. 300. Adde his: nihil fere frequentius usu carnis suillæ, in cibo, & sacrificiis occurrit rituum gentilium perscrutatoribus. Ad cibos, quod attinet, sufficiat illud Æschyli:*

-- -- τί γαρ
ὄψον γένοιτο ἂν ἀνδρὶ τῷδε βέλτιον;

Quod obsonium (inter omnia) *hoc præstantius?*

ait ille. *Suillam carnem scil. intelligit, vel a natura ipsa ad epulandum donatam, sicut asserit Varro* de Re Rustica *lib. 2. c. 4. Quod ad sacrificia, vel immolationes faciendas; sus Græce ὗς. inquit idem Varro, a verbo θύω, quod est, immolare; quippe quia a suillo genere initium primum immolandi pecoris sumptum fuisse videatur. Illius mactatione solennia quæque maxime peragebant, contrahebant nuptias, inibant pacis fœdera.*

- - Jovis ante aram, pateras que tenentes
Stabant, & cæsa jungebant fœdera porca.

Virgilius Æneid. lib. 8. Quæ igitur afferri possent rationes, ob quas Deus suillas carnes tam vehementer & quoad omnem usum repudiaverit, multis passim autores exponunt, conf. Schickardus de Jur. Reg. c. 5. p. 390. seq. Carpzovius ad h. l. Ernst Fastnacht Woche p. 238. seq. *Cunæus* de Republ. Ebr lib. 2 c. 24. p. 318. seq. *Bochartus Hieroz. Part. 1. lib. 2. c. 57. Deylingius Analect. Sacr. Excurs. 163 p. 418 seq.*

§. VIII. Verumenimvero ne quicquam hic eorum desit, quæ Apis Prussica, diligentissimus inquam *Harsknochius* in alveolos suos congessit: dicemus porro verbis ejusdem, quæ, qualiave sacra *Percuno* communia fuerint cum *Potrimpo* & *Picollo*. Sic autem ille *differt.* 10 p. 158. & seq. *Ad cultum Deorum (Percuni scil. Potrimpi & Picolli,) generatim consideratum referimus illud, quod (3) ad sacra Prussorum Christiani non fuerint admissi, ut ea spectare possent. Et si aliquando contigisset, ut Christianus, vel alius quis extraneus sacra illa conspiceret, non nisi sanguine illud expiari poterat, etiamsi ille effugisset. vid. Caspar. Schuz. lib. 3. Chron. Pruss. fol. 3. Testis ejus rei est & Helmoldus Sec. XII. Scriptor: Usq; homines profecto, inquiens, inter illos, cum cetera omnia communia sint cum nostris, solus prohibetur accessus lucorum & fontium, quos autumant pollui Christianorum accessu. Hæc Helmold.* lib. 1. Chron. Slav. cap. 1. Sed (4) *neque Prussis omnibus liber semper* dabatur ad Deos accessus. Qui enim facinus aliquod patraverant, arcebantur ab illis locis, ubi Dii colebantur, ut auctor est *Hennebergerus* ex *Grunovii* tract. 3. cap. 3. *Similiter (5) si quis ob maleficia patrata capite plectendus, erat procul a conspectu Deorum ex urbe Romove educebatur. Hennebrg. de Vet. Pruss. fol 8. b. In Sacrarium quercue Romoveanæ nemini Prussorum intrare fas erat, (6) præter ipsorum pontificem Crive, & primarios flamines, sive, ut Prussorum verbo utar, Waidelottas. Circa hanc quercum fuerunt, ut dicitur (7) peripetasmata, sive vela serica octo (secundum alios, septem,) ulnarum, in altitudinem extensa, quæ non removebantur per Waidelottas, nisi in celebrioribus sacris, vel etiam, si aliquis Prussorum extra ordinem Deos*

adorandi, iisdemq; offerendi gratia, accesserat. vid. Matth. Strykowski Ossostevicius in Sarmatia Europao. Inter (8) *victimas Diis his offerri solitas, legimus etiam homines fuisse. Quamvis vero omnibus illis Diis humana offerentur victima, maxime tamen his Picollo & Potrimpo litatum fuisse*, notat *Hennebergerus* de Vet. Pruss. f. 11. b. Videlicet quando *summus pontifex, vel aliquis se pro populo Diis patriis devovebat, tum hoc in honorem omnium trium Deorum fieri consvevisse puto, qua ratione Waidevvutus & Prutenus semet ipsos Diis obtulisse feruntur: Quodsi ex hostibus capti Diis essent immolandi, probabile est, illos in honorem Picolli & Potrimpi tantum fuisse mactatos. Etenim Prussi veteres in bellum ituri hominem ex hostibus captum sequenti ritu mactare consveverant. Summus pontifex, Crive dictus, hosti pectus primo transfodebat, tum si sangvis continuo torrentis instar prorumpebat, prospere feliciterq; Prussi sibi res eventuras arbitrabantur. Henneberg. de Vet. Pruss. p. 20. ex Grunovio. Non procul hac a veterum hostiis consultoriis abeunt, quibus divina voluntas per exta disquirebatur. Romanos jam pratereo. Apud Celtas olim id genus hostias in usu fuisse, auctor est Diodorus Siculus lib. 5 Biblioth. cap. 31. Propius vero ad Prussicum hunc ritum accedunt, qua de Cimbris veteribus, qui cum Gothis dubio procul eadem habuere sacra, refert Strabo lib. 7. Geogr. fol. 294. Sequentibus eos*, inquit, *in bellum uxoribus vates quadam comitabantur, cana albo vestitu, carbasinus sapparis, desuper fibulis affixis, cinctu areo, pedibus nudis: ea per castra, captivis occurrebant strictis gladiis prostratosq; ad craterem aneum adducebant, amphoras circiter 20. capientem: super eam pulpitum erat, quo conscenso vates sublimius singulis supra lebetem elevatis guttur incidebat. E sanguine in craterem fuso suam captabant quandam divinationem: reliqua cadavera sic casorum scindebant, intestinisq; spectatis victoriam suis vaticinabantur. Deinde solebant etiam* Prussi *Ducem hostium in bello captum Diis suis immolare, quod contigisse legimus Gerhardo Rude Advocato, sive prafecto Sambiensi, teste Petro de Dusburg. Part. 3. Chron. Pruss. cap. 33.* Sed verba ipsa *Dusburgii* dabimus, ut ritus hic adhiberi solitos cognoscamus: *Fratrem etiam Gerhardum, dictum Rude, Advocatum Sambiensem indutum armis & depositum, super dextrarium* (id est, *equum, quo antea in bello utebatur*) *cremantes Diis suis pro victoria obtulerunt. Nicolaus Jeroschinus interpres Dusburgii* paulli *dilucidius idipsum proponit.* Videlicet primo ipsum Prussi equo, cujus singuli pedes singulis palis erant alligati, imposuerunt; deinde lignis undiquaque congestis, adeo ut circumstantibus conspici non posset amplius, more patrio, combusserunt. Verba *Jeroschini vid. ad citatum caput Dusburgii, confer. Autor Chronici ordinis Teutonici* fol. 110. *Quod si plures erant captivi, forte designabantur Diis immolandi. Expressa sunt ea de re verba Dusburgii:* Post hanc cædem, *inquit*, Nattangi volentes victimam Diis offerre, miserunt sortem inter Teutonicos ibi captos, ceciditque duabus vicibus super quendam nobilem & divitem dictum Hirshan, qui sic in angustia constitutus Henricum Monte (Prutenus is fuit) ut ad memoriam reduceret beneficia, quæ ipsi in civitate Magdeburg, sæpius exhibuit, ut eum ab hac miseria liberaret. Quo audito Henricus (id nominis adeptus erat in baptismo, sed postea pristinam religionem resumsit) eidem compatiens ipsum duabus vicibus liberavit: sed dum tertio missa sors caderet iterum super eum, noluit redimi, sed sponte offerens se in bona confessione hostiam Deo, ligatus, super equum suum, est crematus. Hæc *Dusburg. Part. 3. Chron. cap. 86. Eadem ratione Diis Prussicis immolati sunt Heidenricus Eylinger, Wilhelmus de Coburg, & forsasse plures. Hauserunt hunc morem Prussi* dubio procul *a Gothis*, apud quos idem obtinuisse probat *Schefferus* in Upsalia antiq. cap. 10. p. 137. & 149. seq. Præterea solebant etiam Prussi pagani (9) Diis suis *Equos albos* offerre, ut autor est *Hennebergerus* de Vet. Pruss. fol. 8. a. b. Idcirco non licebat ulli Prussorum album equum ad usus domesticos alere, eodem *Hennebergero* teste. Exemplum ejus rei habet *Petrus de Dusburg* Part. 3. Chron. cap. 6. dignum sane, quod legatur. Restringit tamen hoc ipsum *Dusburgius* Part. 3. cap. - in fine, ubi hæc habentur: Aliqui equos nigros, quidam albos, vel alterius coloris propter Deos suos non audebant aliqualiter equitare. Ex quibus liquido apparet, alios ab albis, a nigris alios, alios ab alterius coloris equis, abstinuisse. (10) *Manubias* in bello captas in quatuor partes fuisse divisas, quarum prima Diis, secunda summo pontifici, tertia amicis & fœderatis, quarta ipsis Prussis cederent, refert *Hennebergerus.* Sed Dusburgensis, cui, ut antiquiori, fides est habenda: Post victoriam, inquit, Diis suis victimam offerunt, & omnium eorum, quæ ratione victoriæ consecuti sunt, tertiam partem dicto Criwe præsentaverunt, qui combussit talia. Tertiam proinde partem Prussi Diis immolabant, reliquas sibi reservantes. Addit posthæc *Dusburgensis* ritum in comburendis equis, in bello captis, observari solitum: Nunc autem, *inquiens*, Lethovini, & alii illarum partium infideles dictam victimam in aliquo loco sacro secundum eorum ritum comburunt, sed antequam equi comburantur, cursu fatigantur in tantum, quod vix possunt stare supra pedes suos. Sic ergo audivimus *homines* Diis Prussicis fuisse partim mactatos, partim combustos. Cruore immolatorum. *Quercus* illa in orbe Romove adeo fuit conspersa, ut horrorem aspicientibus in-

ineuteret. Terrorem augebant ipsi Dii, qui sæpius illo in loco tonitrua, pluvias, va iasqua tempestates excitabant. Apparebant insuper hominibus sub specie serpentum, draconum, ignis, aliarumque terrorem incutientium rerum. *Schuz.* in Chron. Pruss. lib. 1. fol. 46. In aliis item sylvis ejusmodi spectra spectantium se oculis ingerebant: *Johannes Lasfitius* in lib. de Diis Samogit. p. 299. Hoc vero & *Gothis* fuit in usu, ut arbores diis dicatas cruore seu tabo immolatorum conspergerent, ut discimus ex *Adamo Bremensi* lib. de situ Daniæ. p. 94. (134) Uterque autem populus, videlicet & Gothi & Prussi, a Scythis hoc ipsum acceperunt, de qnibus *Lucanus* lib. 3. v. 150. dicit:

Omnis & humanis lustrata cruoribus arbor.

Super hæc ad cultum trium illorum Deorum generatim spectatum, & hoc addendum est, (11.) siquid populo, Deorum nomine, denunciandum erat, Waidelottæ Criwescisum *humeris sublatum, supra struem lignorum collocabant.* Eo in loco per aliqnod tempus cum Diis collocutus, eorum jussa Waidelottis exponebat, ut hi vicissim populo circumstanti illa renunciarent. *Simon Grunovius* tract. 3. cap. 1. & ex eo *Hennebergerus* de Vet. Pruss. p. 13. b. Ad extremum, (12) non licuit Prussis *eribus hisce Diis extra urbem Romove sacrificia offerre*, ut antur est *Henneberg.* ex *Grunovii* tract. 3. cap. 3.

§. IX. Obierv. (6) *Percuni* destructio. Destructus vero *Percunus* est (1) apud *Prussos*, una cum Quercu Romoveana per Boleslaum I. Regem Poloniæ, ita *Hartknoch. dissert.* 6. p. 112. conferantur tamen, quæ nos supra cap. 10. num. 9. annotavimus. (2) Apud *Lithuanos*, & *Samogitas* facta conversione harum gentium, de qua nos infra fusius. (3) Apud *Mecklenburgenses*, Anno Christi 1128. Hoc enim annu Ducatus fere integer Mecklenburgicus fidem Christi complexus est, vid. *Fridericus Thomas, Analect. Gustrov. period.* 1. *p.* 27. *seq.* (4) Apud *Novigrodenses*: Huc ita *J. C. Scaliger de subtilit. Exerc.* 259. *sect.* 3. ad *Cardanum*: *Animadverti Moscovitarum regiam abs te dici Novigardiam. Ea in Latinis commentariis etiam Nugardia vocatur. Peculiari lingua,* Novigrod, *quod novum castrum sonat. In Sclavorum lingua multas invenias ejusmodi terminationes ad oppida significanda. - - Moscovitarum vero esse regiam, nusquam audivi: neque eo audisse puto: falsum te eo fuisse arbitror, quod ibi Sarmatarum maximus fuerit principatus. Urbem ipsam maximam, opes maximas. - Qua nunc quod pareat Moscovitarum Duci; confectus est tibi claudicans syllogismus. Moscua enim Moscovitarum regia est. A cujus appellatione suis in diplomatibus initium semper facit ille Magnus Dux. Igitur Novigrod in ea terrarum parte, cum florens opibus, ac potentia, longe lateque imperitaret, a Johanne Basilio Moscovitarum Duce occupata atque exuta tum opibus, tum imperio suis. Ajunt eum de præda, ac manubiis trecentos carros preciosissimis onustos thesauris avexisse. Ii antequam Christianorum sacris initiati essent, idolo faciebant, quod* Perun *appellabatur. In ipsa prælii turbine a victoribus de ponte præcipitem datum in flumen, quod nomine Wolchovv, ex lacu Ilmen ortum, urbem secat, ajunt locutum. Sed & nunc ejus, aliquando vocem ex profundo exaudiri. Johannes Wolffius* Lect. Mem. Cent. 16. Tom. II. f. 442. *Novogardenses olim idolum quoddam, nomine* Perun, *eo loci, quo nunc est monasterium collocatum, imprimis colebant, venerabanturque. Deinde baptismate assumpto, id loco motum; cum in flumen dejecissent, adverso dicitur fluvio natasse: & circa pontem auditam fuisse vocem, Hac vobis Novogardenses in mei memoriam; simulque cum dicto, fustem quendam in pontem projectum fuisse. Solet etiamnum contingere, ut certis anni diebus hac vox Perun audiatur; qua audita subito ejus loci cives concurrunt, seque fustibus mutuo cædunt, tantusque inde tumultus oboritur, ut vix magno præfecti labore sedari possit* Denique (5) apud ceteros Russos desiit *Percuni* cultus, anno Christi 997. cum Wladimirus Russiæ Dux Græcorum fidem suscepisset anno 950. de quo ita *Joh. Dlugossus* Hist. Pol. lib. 2. p. 113. seq Sacrilegos ritus, quibus priscis temporibus Ruthenorum gens dedita erat, Wladimirus Russiæ Dux eliminaturus, tertio ex quo Christi fide illuminatus erat anno, idola, lucos, arasque & templa eorum confringit, incendit, & comminuit. Simulacrum vero Fulminis, quod præcipua veneratione apud Ruthenos colebatur, ad caudam equi alligatum, spectante multitudine Ruthenorum per terram trahi, & in flumen Dnieper mergi, gentibus Ruthenis ex utroque sexu deorum & simulacrorum suorum fletu, & ejulatu ingenti confractionem prosequentibus, mandavit. Promulgavit insuper Wladimirus Russiæ Dux edictum, ut omnes nationes & populi sibi subjecti relictis idolis, Christi fide & baptismatis charactere se insignirent, habiturus eos pro hostibus, bonaque eorum confiscaturus, qui detrectarent sanctis suis parere jussionibus. Qua necessitate populus Ruthenorum constrictus ad Kijow catervatim confluxit, & fidem Christi confessus in flumine Dnieper ab episcopo Corsinensi, & presbyteris ex Græcia adductis baptizatur, & in fide ac ceremoniis ejus eruditur. Audita autem est vox & ejulatus draconis in aëra querentis, se ex possessione Ruthenorum, non ab Apostolis, aut martyribus, sed ab una fœmina (Anna, Wradimiri conjuge,) ejectum esse. Ædificavit autem Wladimirus primam ecclesiam in loco, quo prius idolis thura incendebantur, & eam B. Basilio dicari ordinavit,

vit, sed & in aliis regionibus Russiæ templa & sacerdotes Dei multiplicat. &c.

CAPUT XIII.

De *Perdoito, Deo venti.*

§. I.

PRæclare *David Psalm. 148, 7. 8. Laudate Dominum ignis*, (fulmen, tonitru, & fulgur) *grando, nix, glacies, Spiritus procellarum, quæ faciunt verbum ejus.* Quibus verbis Physicus cælestissimus tria genera meteororum hypostaticorum, scil. *Ignita, Aquea, & Spirituosa*, eorundemque species recenset; causam insuper exponens ac nominans, cujus potestate atque voluntate fiant, & a qua dependeant; ubi ait: *Faciunt verbum ejus*; postremo finem deprædicat, propter quem meteora existant, scilicet, ut Deus laudetur: dicit enim, *Laudate Dominum, &c.*

§. II. Bene igitur mortalium res stetissent, sicubi Deo officinam suam meteororum homines imprudentes non rapuissent, turbassentve, intrusis scrutariis & frivolariis, qui artificium hoc nec profitentur, nec sciunt. Sapienter enim *Philo Sapient. cap. 13, 12. Vani sunt omnes homines, in quibus non subest scientia Dei, & de his, quæ non videntur bona, non potuerunt intelligere eum, qui est, neque operibus attendentes agnoverunt, quis esset artifex; sed aut ignem aut spiritum, aut citatum aërem, aut gyrum stellarum, aut nimiam aquam, aut solem, aut lunam rectores orbis terrarum Deos putaverunt.* Vani proinde & *Slavi, Prussi* nimirum, aliique, quibus fulmina *Occopirno*; tonitrua & fulgura *Percuno*; & vim flatusque venti *Perdoito* cuidam adscribere visum est: postremum ut videamus, habebit hic ille cursus animi nostri campum suum.

§. III. Observ. (1) *Perdoiti nomen.* Idolum ergo, quod imperaret ventis, Prussice, id est, Slavice *Perdoitus*, vel *Perdoytus*, vocatum est: ita nos docet una cum *Waisselio*, clariss. *Harsknochius* de Reb. Pruss. Dissert. 8. p. 140. & Dissert. 10. p. 163. *Johannes Meletius*, Epist. de relig. & sacrific. Veter. Boruss. illud *Gardoaten* appellat, *per antistæchon*, P. in G. transmutato; nisi error potius fuerit typographi, qui *Perdoytum* exscribere debuisset.

§. IV. Observ. (2) *Perdoiti etymon.* Ceterum ut aliis a *Pendendo*, seu verbo **Predam**, aut **pschedam**, *vendo*; nobis tamen, ceu mox rationem dabimus, a *perflando*, *Perdoito* nomen factum esse videtur: ventus autem est meteorum spirituosum, ex effluvio flatuoso e globo terreno egresso, ortum, quod ascendere laborans, reprimitur, & in obliquum retorquetur, cumque impetu per aërem ruit; **Pscheduju** enim verbum Sorabis, id est, *perflo*, **ich durchwehe**, blase durch. Polonis **Przeduje**, & Bohemis **Preduju**, at Prussis olim **Perduju** erat; compositum ex præpositione **pschez. Pres**, vel **Per**, id est, *per*, & **Duju**, flo, spiro, *flatum edo*: sic **Naduju**, *inflo, satisflo*, ex **na**, & **Duju**: & **Wuduju**, efflo, ex **Wu** ,: & **Duju**. Ut autem ex **Naduju**, fit *nomen* **Naduty**, Sorab. & Bohem. id est, *inflatus*, it. *tumidus, turgidus*: & **Wuduty**, *efflatus*, a **Wuduju**: ita ex **Pscheduju**, vel **Perduju**, factum **Pscheduty**, vel **Perduty**, *perflatus*, it. valde *turgidus*, aut *tumidus*, **hoch, oder sehr aufgeblasen.** Ab hoc **Perduty** ergo *Perdoitus*, vel *Perdoytus*, quasi tu dixeris latine, *idolum turgidum, vel quod flando perflandoque se multum fatigat*, vel *flatum multum hinc indeque* concitat.

§. V. Observ. (3) *Pardoiti figura.* Menti autem verius, quam pictis tabulis statuisve, effigiem *Perdoiti* impressam olim fuisse, nobis scriptores videntur significare. *Credebant Prussi*, ita ait celeberrimus *Christophorus Hartknoch. Dissert. 10. p. 163. seq. ingentis magnitudinis Angelum sive Deum in mari consistere, & quo se ille verteret, eo quoque ventos converti. Quod si Deus ille ad iram concitaretur, credebant miseri homines ipsum flatu suo pisces abigere, imo enecare. Fuit hæc dubio procul aliarum quoque gentium opinio; cum neque ex recentioribus desint, qui Angelos ventorum Æolos esse statuant, inducti nonnullis sacrarum literarum male intellectis testimoniis*, ut *Psalm. 17. Apoc. 7. &c.* vid. *Libertus Fromondus lib. 4.* Meteorologicorum cap. 1. artic. 3. p. 178. seq.

§. VI. Observ. (4) *Perdoiti cultores.* Sed vero in catalogo Deorum, quos *Prussi* in specie, calamitatibus pressi, ut & festis diebus invocare soliti sunt, *Perdoitus*, tanquam Deus tertii ordinis recensetur. *Thomas Waisselius* in Chron. Pruss. & *Harcknoch.* Dissert. 8. p. 140. Prussis porro *Samogitas, Lithuanos, Ruthenos*, & *Livones* accenset *Johannes Meletius* Epist. alleg. p. 165. & 167.

§. VII. Observ. (5) *Cultus Perdoiti. Johanne Melesio* Epist. cit. p. 167. autore, *Gardoates*, id est, *Perdoitus Deus nautarum fuit; scilicet, quoniam talium hominum vita, salusque & periculum a vi ventorum pendet.* Sic quoque *Harsknochius Dissert. 8. p. 140.* Perdoytus *Deus navium: & Dissert. 10. pag. 163.* Perdoitus *Deus nautarum piscatorumq;. Cum huic Deo*, sic *idem loc. cit. p. 164. sacrificium Prussici piscatores exituri piscatum, offerre volebant, in horreum aliquod convenientes magnam piscium vim collectam in tabulis exponebant. Sub hac ad pateras suas sive ad pocula dilapsi strenue potabant, idolothytorumque reliquias comedebant. Ad extremum Sigonota consurgens ventos dividebat, indicabatq;, quo die, quo loco sperari posset dives piscium*

captu-

captura. vid. *Waissel.* in Chron. f. 20. b. Placet hic etiam collocare *Athenai* verba, queis, qualiter alii quoque gentiles capturæ piscium causa, Deos sint precati, docemur: sic autem *ille*, *Dipnosoph. lib. 8, c. 1. Homines sane in Lycia piscium vates, silentio non pratermittam; de quibus ita narrat Polycharmus libro secundo rerum Lycia hunc in modum: Cum ad mare perveniunt, ubi nemus est in littore Apollini sacratum, in quo gurges est in arena, accedunt ad oracula petentes, duos obeliscos habentes, atq; in utroq; carnes numero decem assatas; tunc sacerdos silens apud nemus assidet; ii autem, qui oraculum petunt, obeliscos in gurgitem projiciunt, ac expectant, quid accidat. Post obeliscorum jactum gurges impletur mari, tantaque ac hujusmodi piscium copia ingreditur, ut aspectus ob hanc rem offendatur: ob magnitudinem vero, ut quandoque aufugiant. Cum vero piscium species significarunt, sic oraculum petentes responsum accipiunt a sacerdote, pro quibus oraverunt. Apparent autem cernua, glauci & balana aliquando & pristes, multiq; incogniti, neq; antea conspecti.* Et cap. 3. *In Olynthiaco monumentum est Olynthi, Herculis Bolyaq; filii: narrant incola, quod Novembri ac Februario mensibus Bolya in Olynthum ebullitionem mittit, pisciumq; innumera multitudo ex stagno in fluvium Olynthiacum accedit: est autem fluvius hic non valde profundus, ita ut vix talum attingat, tanta nihilominus piscium venit copia, ut incola omnes quantum salsamenti in eorum usum sit satis, condire possint. Admirabile est etiam, quod Olynthi monumentum non transmutetur, prius consuetudinem fuisse inquiunt in Apollonia, mense Februario, ut justa persolverent mortuis; at nunc in Novembrem mensem ea esse translata, ac ideo solis his mensibus pisces ascendere, quibus defunctis, exequias absolvere consveverunt.* Et paulo post: *Semus Delius libro secundo Deliadu, quando Brizo, inquit, sacrificant, qua vates est somniorum, antiqui siquidem Brizin dormire dicebant:*

Sopiti auroram sic expectavimus almam.

Cum Dea huic inquam sacrificant, Delia mulieres omnibus bonis plenas scaphas afferunt piscibus exceptis; quoniam cum pro omnibus precantur, tum pro navium incolumitate. Hactenus *Athenaus*.

§. VIII Observ. (6) *Perdoiti destructio.* Credam *Perdoiti* figuram, si qua fuerit, vel memoriam, numinisque cultum perdurasse ad annum usque Chr. M CC XLIX id est, usque ad tempora *Jacobi*, legati pontificii; hoc enim hortante & svadente Prussi, Diis omnibus, qui non fecerunt cælum & terram, quibuscunque nominibus appellarentur, publice tandem renunciaverunt, vid. *supra cap. XI. num. 7.*

CAPUT XIV.

De Pogoda, seu ut alii scribunt, Podaga, Dea serenitatis seu temperiei.

§. I.

PEr *Spiritum ipsius pulcros fecit* (Deus) *coelos*; ita *Jobus cap. 26, 13. B. Lutherus* vertit: Am Himmel wirds schön durch seinen Wind. Agendæ autem sunt maximæ gratiæ doctissimis commentatoribus, qui nos his verbis doceri probant: *I. dari mysterium S. S. Trinitatis*: sic enim interpretantur verba: Per *spiritum* (*Sanctum, manus* ipsius hoc est, *Filii Dei*, pulcros fecit (*Pater*) cœlos. II. dari *gloriam cælestem & beatitudinem felicissimam*, quia significetur, quod cœlos non tantum in se fecerit Deus elegantissimos, sed & *gloria & gaudia plenos*, habitaculum Angelorum & beatorum, quos in illis beatos reddat & pulcerrimos. vid. *B. D. Sebastianus Schmidius Comment. in h. l. pag. 192.* Præterea ex hoc loco tamen & discimus, adornationem sudi cœli fieri a Deo, veluti causa prima, & per ventum, tanquam per causam secundam, quia iste dispellat nubes, tonitrua, fulmina, &c. Ita *Johannes Brentius* annot, in h. l. f. 96. *edit. Hala Svevor, an. 1546, Per Spiritum, hoc est, ventis, qui spiritus Dei dicuntur, nubes dispellentibus calum fit clarum & serenum.* Suffragantur *Vinarienses*, *Olearius*, alii. Cum igitur nos cap. præced. de *Idolo venti* disseruimus, nunc *serenitatis* numen, quale illud fuerit, aut quo nomine sit appellatum a Slavis, e ruderibus ac latebris suis in antiquitatis saltem gratiam, perscrutandum a nobis erit.

§. II. Observ. (1) *Pogoda nomen.* Scilicet serenum ac clarum cœlum fieri non opera quidem Dei ipsius altissimi, sed cura & regimine inferioris seu minoris Deastri prisca Slavorum gens credidit: Deam autem, seu sexus fæminei εἴδωλον fuisse, cui id munus incumberet, legimus. Vocatur enim *Pogoda*, apud *Johannem Dlugossum Hist. Polon. lib. 1. fol. 37.* Et *Podaga*, apud *Helmoldum in Chron. Slav. lib. 1. cap. 83.* sed legam ibi *Pogoda*, per transpositionem litterarum. *Podaga* enim Slavicæ lingvæ vox non est, neque vel origo apparet, unde fuerit orta, vel notio ulla excogitari & inveniri potest, quam habeat.

§. III. Observ. (2) *Etymon Pogoda.* Originem numinis sermo Polonicus & Sorabicus nobiscum communicat: Sorabis enim Pohoda, & Polonis Pogoda, ta. *subst. serenitas, temperatio cæli, sudum*, it. in genere, *opportunitas, occasio, tempus commodum, congruum*: & adject. Pogodny. (vel Pohodny.) *serenus, placidus, apricus dies*; Pogodne Wiedro, *tempestas serena, & egregia, dies*

tersus, mitis, clementia cœli, sudum. Ex po, præpos. & radice seu verbo Poloo, Goie, (Sorab. hoju, & hojem, freq.) id est *aptum esse, prodesse, conducere, idoneum esse, valere*, taugen, tügen, Belg. deughen. Hinc Pogoda, proprie, *Dea*, quæ, in specie, *serenitatem cœli, aut auras, largitur*, egregie aptam agricolis, aliisve. Et bene *Johannes Dlugossus Hist. Polon.* loc. cit. *Habebatur & apud illos* (Polonos) *pro Deo* Temperies, *quem sua lingva appellabant* Pogoda, *quasi bonæ auræ largitor.*

§. IV. Observ. (3) *Figura Pogodæ.* In templo figuram *Pogoda* Deæ fuisse olim ostensam, non est dubium. Ita enim *Helmoldus* loc. dict. *Est autem Slavis multiplex idololatriæ modus: non enim omnes in eandem superstitionis consvetudinem consentiunt: Hi enim simulacrorum imaginarias formas prætendunt de templis, veluti Plunense idolum, cui nomen* Podaga: alii *Sylvas vel lucos inhabitant*, &c. lege Pogoda, pro Podaga. Sed vere omnino *Henricus Bangertus*. in not. ad *Helmold.* lib. 1. c. 52. *Podaga*, (Pogoda,) *Plunensium, idolum qua forma fuerit, nulli scriptores, quod equidem sciam, memoriæ prodidere.*

§. V. Observ. (4) *Cultores Pogodæ.* Ex *Johanne* vero *Dlugosso*, cujus verba jam num. 3. adduximus, patet, (1) *Polonos* Temperiem seu *Pogodam*, veluti Deam coluisse. (2) *Wagrios*, ac in specie *Plunenses*: sic *Helmoldus* loc. cit. *Plunense idolum*, Podaga, leg. Pogoda. De *Plöna, Plune*, seu *Plunem*, urbe, & castro Plunense, situ ejus, & fatis, multa quoque *Helmoldus Chron. Slav.* lib. 1, cap. 25. 75. 83. *Arnoldus Chron. Slav.* lib. 2. cap. 30 33. lib. 4. c. 1 & lib. 6. cap. 13.

§. VI. Observ. (5) *Cultus Pogodæ.* Duo nobis *presbyter Bosoviensis Helmoldus* exhibet facientia ad cultum & honorem *Pogodæ* quondam præstitum. Dicit enim in verbis citatis num. 4. (1) Simulacrum *ejus forma* imaginaria, & quidem (2) de *Templo*, fuisse prætensum. Nec dubium, quin plura Deæ reverentiæ signa & officia sint præstita. *Johannes* enim *Dlugossus* Hist. Polon. lib. 1. fol. 37. paolo post ita: *His Diis Deabusq; (Jessi, Liada, Niia, Pogoda, &c.) a Polonis delubra, simulachra, flamines & sacrosancta instituta, lucique in præcipuis ac frequentioribus locis venerationes & solennitates cum sacrificiis instituta, ad quas mares & fœminæ cum parvulis convenientes, Diis suis victimas & hostias, de pecoribus & pecudibus, armentisq;, nonnunquam de hominibus in prælio captis offerebant. Qui confusam ac popularem Deorum placandam multitudinem libaminibus credebant, in eorumq; honorem ludi certis temporibus anni decreti & instaurati sunt, ad quos peragendos multitudo utriusq; sexus ex vicis & coloniis in urbes convenire pro diebus institutis jussa, ludos hujusmodi impudicis lascivisq; decantationibus, & gestibus, nonnunquam plausu, & delicata fractura, ceterisq; venereis cantibus, plausibus, & actibus Deos, Deasq; præfatas receptis invocando, observationibus celebrabant. Horum ludorum ritum, & nonnullas eorum reliquias Polonos quamvis ab annis quingentis Christianitatis cultum constat professos usq; in præsentia tempora annis singulis in Pentecostes diebus repetere, & veterum superstitionem gentilium annuali ludo, qui idiomate eorum* Stado, *id est, grex appellatur, quod greges hominum ad illum peragendum conveniant, & in cuneos seu greges divisi homines tumidi & seditiosi, in voluptates, seguitiem, & commessationes proni, peragunt, meminisse.*

§. VII. Observ. (6) *Destructio Pogodæ.* Hæc (1) apud *Polonos* facta est in Catholica illa conversione gentis, de qua jam sæpe. (2) apud *Plunenses* autem comminutam esse, & in pulverem redactam, una cum excidio populi & ruina urbis suæ, vero prorsus consentaneum. Sed causam rei posterioris utriusque hisce commemorat *Helmold. Chron. Slav.* lib. 1. cap. 56. *Slavicus furor propter occupationes Saxonum, veluti ruptis loris effervescens, Holzatorum fines inquietabat, adeo ut Falderensis pagus jam pene in solitudinem redigendus esset, propter quotidianas interfectiones hominum, villarumq; deprædationes. Inter has tribulationum angustias, Vicelinus sacerdos hortabatur populum in Deo spem suam constituere, agere litanias, in jejunio & attritione cordis, eo quod dies mali instarent. Henricus itaq; qui Comitiam administrabat, Vir otii impatiens, & strenuus in armis congregato latenter de Holzatis & Sturmariis exercitu, hyemali tempore* (anno Christi 1139.) *intravit Slaviam, aggressusq; eos, qui præ manibus erant, & quasi sudes defixa in oculis Saxonum, percussit eos plaga magna, omnem scilicet terram Plunensem, Luthilenburgensem, Aldenburgensem, omnemq; regionem, quæ inchoat a rivo Svalen, & clauditur mari Baltico, & flumine Trabena. Omnem hanc terram una incursione, præda, & incendio vastaverunt, præter urbes, quæ vallis & seris munita, obsidionis propensius studium perquirebant. Proxima æstate Holzati se mutuo adhortantes etiam sine Comite castrum Plunen adierunt, divinoq; adjuti præsidio munitionem hanc ceteris firmiorem, præter spem obtinuerunt; Slavis, qui inibi erant, occisioni traditis. Gesseruntq; eo anno bellum pertile, vastaveruntq; crebris incursibus terram Slavorum feceruntq; eis, ut sibi facere proposuerant, omni terra eorum in solitudinem redacta.*

CAPUT XV.

De Jutrobogo, sive Deo auroræ.

§. I.

QUæ sit prima omnis diei gratia sive χρηστότης, & φιλανθρωπία Tit. 3. 4. τὰ πολυσπλάγ.

σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοὺς Dei, *Jacob. 5, 11.* quamque populo suo egregio Israelitico, in locis desertis commoranti, integris quadraginta annis exhibuerit; illa sic eleganter & magnifice quidem depingitur a *Davide Ps. 78, 25. 26. Januas cœlorum* (Deus) *aperuit, & pluit super eos Man, ad comedendum, & triticum cœleste dedit eis, panem fortium comedit, cibum misit eis, ad saturitatem.* Porro tantæ liberalitatis, benignitatisque, *Philo* Sapientissimus pulcre sic sistit: *Sapient. cap. 16, 28.* nimirum, *ut notum esset, quoniam oportet prævenire solem ἐπ᾽ εὐχαριστίαν, in gratia, & ad ortum lucis (πρὸς ἀνατολὴν φωτὸς) occurrere ei.* Videtur ergo, quod par ratio fuerit instituti matutini officii, apud Christianos veteres, scilicet, ut tum perpenderetur quod לבקרים חדשים *quolibet mane misericordia Dei sint nova, Thren. 3, 23. Isidorus de Orig. lib. 6. c. 19. Vespertinum officium est, in noctis initio vocatum a stella vespere, qua surgit oriente nocte: Matutinum vero est officium, in lucis initio a stella Lucifero appellatum, qua inchoante mane oritur. Quorum duorum temporum significatione ostenditur, ut die ac nocte semper Deus laudetur.*

§. II. Non vero latuit hoc ipsum munus atque officium & gentiles, quod cernerent sentirentque se quovis exortu diei novis affici ac cumulari beneficiis. Sic enim de *Romanis Alexander ab Alexandro Genial. Dier. lib. 4. c. 17. Sacerdos lanea infula velatus & fronde coronatus, aram manibus tenens ad orientem versus (quippe matutinum tempus sacrificiis idoneum existimarunt, quum Deos tunc assidere templis & matutinis salutationibus adesse opinio foret, Magorum & Persarum exemplo, quibus in more fuit, primo semper diluculo canere Diis hymnosq; & laudes dare, orientemq; solem venerari,) meditato & solenni precationis carmine, verbis priscis ex annalium vetustate erutis, numina & Deos precatus vota effundebat: quam precationem plerumq; ter geminabat. Id.* paulo post: *Fuitq; Apollonii Tyanei opinio, summo diluculo cum Diis versari; procedente mox die, de Diis loqui oportere.* Eo *Virg. l. 12. Æn.*

Illi ad surgentis conversi lumina solis,
Dant fruges manibus salsas, & tempora ferro
Summa notant pecudum, paterisq; altaria
libant.

Hinc etiam *Matuta Dea, & Dii Manes* priscis fuerunt: *Nonius Marcellus cap. 1. Manum dicitur clarum; unde etiam mane post tenebras noctis diei pars prima: inde Matuta,* quæ Græcis *Λευκόθεα. Nam inde volunt etiam Deos Manes appellari,* id est, *bonos ac prosperos, quod melior more sapientioribus, quam vita probetur. Cicero l. Tusc. Quid? Ino Cadmi filia nonne Leucothea nominata a Græcis, Matuta habetur a nostris?* Ex *lib. 3. de Nat. Deor. Quid deinde Ino Dea dicitur, & Leucothea a Græcis: a nobis Matuta dicetur, cum sit Cadmi filia? Ovidius lib. 6. Fastorum:*

Leucothea Grajis, Matuta vocabere nostris,
In portus nato jus erit omne tuo.

Propertius:

Hanc miser implorat navita Leucotheam.

Apud Phryges *Matuta, mater Deum* dicta est: *Alex.* ab *Alexandro Gen. Dier. lib. 3. c. 12. Fuit etiam Romæ in foro Olitorio ara Junonis Matuta. Livius* Decad. 4. lib. 4. *Et in foro boario sacellum matris Matutæ. Alex. ab. Alex.* G.D. lib. 2. c. 12. *Idem* lib. 3. c. 12. *ait, Athenienses Auroræ non vino, sed aqua melle diluta sacrificasse.*

§. III. Sed hisce gentibus merito nunc *Slavos Soraborve* adjungemus: Hi enim fulgidam auroram sic interpretati sunt, quasi esset numen præstantissimum, quod mortalibus indies bene vellet cuperetque: quodque tenebras discuteret, & diem largiretur, aptum tempus operibus agendis conficiendisque. Visa itaque Dea, a qua *Temperies, & sudum cœlum,* discussis fulminibus, tonitruis, fulguribus ventorumque turbinibus nunc locum iis Diis dabimus, a quibus *lux prima fit, diesque.* Hunc enim ordinem Deorum præscribere, nobis quodammodo vetus videtur diverbium, post nubila Phœbus.

§. IV. Observ. (1) *Jutrobogi* nomen. Illud ergo idolum quod Soraborum persuasione primam diei facem accenderet, Jutrobogus, seu *Juterbog* appellatur: ita enim legitur id genus nominis apud *Petrum Albinum Chron. Misn.* tit. XI. pag. 301. & *Juterboch*, apud *Jo. Conr. Knauth.* Prodrom. Misn. p. 378. Sorabis quidem Lusatiæ Super. dicebatur Jutruy Boh, sed Lusat. Infer. Jutry Bog.

§. V. Observ. (2) *Jutrobogi Etymon.* Juterbog, sonat tanquam sit compositum vocabulum, estque ex Sorabico nomine Bog, vel Boh, *Deus*: & Jutruy, vel Jutry, *adject. matutinus.* Sic Jutrua Wiesda, *Lucifer, Phosphorus*: gitrui jare, Bohem. *aurora, matuta*: & Jutro, Bohem. gitro, *tempus matutinum*; item ad verb. jutro, Polon. gitro, Bohem. & jutsie/Sorab. *cras*, auf den morgen. Est etiam a gitro, formula salutandi matutina: Dobre gitro, Bohem. Sorabi Lusat. Super. per *antistœchon*, dicunt, Dobre bretro, id est, *sit felix diei exortus*, guten morgen! Quamobrem *Juterbogus*, seu *Juterbog*, vi etymi, *Deus matutinus*, vel qui præest tempori matutino, vel Deus auroræ, vel *Aurora ipsa, Matutaque.* Sic *Petrus Albinus* Chronic. Misn. tit. XI. p. 301. Juterbog, Morgen-Gott, wird vielleicht Aurora gewesen seyn. Et *Cl. Knauthius* loc. cit. Juterbog, Morgen-Gott, sub cultu Auroræ, als man davor hält, verehret.

§. VI. Observ. (3) *Jutrobogi Figura.* De hac, quod referam, in monumentis scriptorum nihil quicquam invenio.

§. VII. Observ. (4) *Jutrobogi cultores.*

Dubium autem nullum, quin a *Sorabis*, hoc est, *Lusatiæ utriusque*, *Misniæ*, *Saxoniæque* populis Jutrobogus olim sit cultus. Id enim satis probat urbs Juterbog sita in limine Saxoniæ & confinio Lusatiæ Inferioris, cui commune cum Deo nomen factum est. Meminit urbis antiquissimæ his verbis *Ditmarus Chron. Merseburg.* lib. 6. f. 67. *Cum nos omnes ad locum, qui Juterbock appellabatur, venissemus.* Quinimo tenet nonnullos opinio, quasi effigies idoli sic dicti, in hac ipsa urbe steterit, *Petrus Albinus loc. cit.* Juterbog, Morgen-Gott, da man ohn Zweiffel auch einen solchen Abgott, welches vielleicht Aurora gewesen, verehret: daraus denn zu mercken, daß es eine lautere Fabel, was daselbst von der Juta, und ihren Bock gesagt wird.

§. VIII. Observ. (5) *Jutrobogi cultus*; sed & de hoc, qualis quidam fuerit, altum apud Historicos silentium.

§. IX. Observ. (6) *Jutrobogi destructio.* Nec hic, quod ego quidem sciam, literarum monumenta nobis quicquam conferunt. Satis vero certum, idolum jussu vel *Henrici Aucupis*, vel *filii Ottonis I. Impp.* excisum esse; Henricus enim Auceps, Archiepiscopatum Magdeburgensem primus fundavit; Otto I. autem consummavit, evocato ex cœnobio S. Maximini ad Treverim, Alberto, cui inspectionem ecclesiæ Magdeburgensis & vicinarum, hic in gentibus Henetis ad Salam & Albim, recens a patre Henrico Aucupe, & a se domitis, & magno labore ac fide ad agnitionem & cultum veri Dei, & Servatoris nostri JEsu Christi adductis, commendavit. *D. David Chytræus Chron. Saxon fol. 55.* Huic autem inspectioni etiam *Jutrobogum* fuit subjectum.

CAPUT XVI.

De
Schvvaixtixio seu Zviczio,
Deo Lucis atque Ignis.

§. I.

AUroram lux sequitur, & splendidissimum Solis jubar, quamobrem qui fuerint Dii lucis, quibusve nominibus appellarentur, nunc dispiciendum. Illud autem Sacræ nos docent literæ, primo ipsum Deum esse lucem, & factam secundo ab ipso lucis substantiam: quæ tertio accidentalem lucem, id est, qualitatem, sui similem producit, dein & radios, lumen ac colores.

II. Primo, inquam, αὐτοφῶς, lux ipsa, infinita, independens, increata, immaterialis & archetypa, οὐσία simplex, triplex ὑποστάσει, Deus est: Deus enim *noster lux est*, & *tenebra in eo non sunt*, inquit *Johannes 1. Epist. 1, 5.* Sic Pater, πατὴρ τῶν φώτων, *Jacob. 1, 17.* & φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον vocatur *1. Tim. 6, 16.* Christus φῶς ἀληθινὸν lux vera, *Joh. 1, 9.* Φῶς τοῦ κόσμου, *Joh. 8, 12.* & τὸ φῶς simpliciter *Joh. 1, 5.* Divinum etiam Spiritus Sancti numen lumen est, flammaque non solis Apostolorum lingvis, sed piorum quoque cordibus se infundens. Autor, qui *Aristoteles* esse creditur, *lib. de Theol. Ægypt. lib. 2. c. 4.* Primariæ lucis appellatione primum opificem exprimimus necessitate quadam ducti, quia essentiam, qualis ipsa in se est, explicare non possumus.

§. III. Porro secundo primum in principio rerum omnium mandatum infinitæ Lucis fuit, *fiat lux*! quod imperium mox secutum opus est, & imperativus factus est indicativus. Verissime *Basilius*: *Prima Dei vox lucis naturam creavit, tenebras dispulit, mundum illustravit, & exhilaravit, universis continuo gratum atque dulcem conspectum.* Sed quare a luce orsus sit creator Deus, sapienter docet *Beatus Ambrosius Hexaëm. lib. 1. c. 9. Tom. I. Oper. fol. 61. Unde vox Dei*, inquiens, *in Scriptura divina debuit inchoare, nisi a lumine; unde mundi ornatus, nisi a lumine exordium sumeret? frustra enim esset, si non videretur. Erat quidem Deus ipse in lumine: quod lucem habitat inaccessibilem. Et erat lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Sed etiam lucem fieri voluit, quæ oculis corporalibus comprehenderetur. Qui ædificium aliquod dignum habitaculo patrisfamilias struere desiderat, antequam fundamenta ponat, unde lucem ei infundat, explorat; & ea prima est gratia, quasi desit, tota domus deformi horret incultu. Lux est, quæ reliquos domus commendat ornatus. Lyra* Comment. in Gen. Tom. I. Oper. f. 22. *Convenienter inchoatur a luce; quæ est qualitas communis: sicut in generatione naturali inchoatio fit a communioribus formis: quia secundum Philosophum, embryo prius vivit vitam plantæ, postea animalis: postea hominis: vel leonis, vel hujusmodi,* Et 1 Physic. dicit. *Philosophus, quod a communioribus est incipiendum via doctrinæ: sicut pueri in principio vocant omnes viros, patres: & omnes fœminas, matres: postea distinguunt: secundo, quia distinctio non apparet, nisi per manifestationem: omnia autem per lucem manifestantur: & ideo distinctio incipit a luce. Tertio quia dies non potest esse sine luce: ideo lucem oportuit fieri prima die.*

§. IV. Ex nihilo autem creata lux a Deo est: materiam ejus primævam noli quærere, nulla fuit. Jussit conditor ἐκ τῶν μὴ φαινομένων τὰ βλεπόμενα prodire, *Ebr. 2, 3.* jussit ἐκ σκότους (ex non ente) φῶς λάμψαι, *2. Cor. 4, 6.* & vocavit τὰ μὴ ὄντα, ὡς ὄντα, Romanor. 4. 17.

§. V. Hæc igitur lux primus totius universi fuit, hodieque est, ornatus, rerumque naturalium omnium dos pulcerrima: primogenia per primum mundi triduum accessu suo,

&

& præsentia effecit diem; recessu & absentia reliquit noctem, incomprehensibili producta copia Nec solummodo illuminavit per tres primos dies, sed imprimis fovit agitatione sua chaos, & subtilitate permeavit, & spirituosa efficacia insinuavit se tamdiu, donec quarto die in stellas, solem maxime, ac corpora sublunaria mixta alia ad constituendum eadem a Deo distributa fuit. Nisi id fecisset lux, (quod adhuc certa ratione facit in corporibus compositis) cur primo, altero, tertioque die lucem esse oportebat, cum nullum tamen adhuc esset animal? Atque lucis hæc natura est, ut si sit libera, suique juris, radios emittat necessario & motu gaudeat, porosa liquidaque penetrando, ac vivificam vim excitando. *B. Kirchmajer. de Phosphoris p. 19. & 20.*

§. VI. Quantæ vero virtutis, utilitatisque lux sit, postquam distributa a Deo est, paucis exponam: lux corporis principium constitutivum est, sine quo nec movetur corpus, nec vitale quicquam exerit: lux agitat molem, & magno se corpore miscet: omnia obscura & diaphana illustrat: lumen radios, colores generat: Ignis & æstus parens est, humores extrahit, segetes maturescit, messem procreat; lux mediante sole diem adfert. *Sirac. 43, 2.* lætitiam suscitat, *Psalm. 97, 11.* timorem excutit, *Psalm. 27, 1.* facinorosos fugat, *Job. 24. 16.* imo & bestias rapaces: nam ubi ortus est sol, & congregati sunt, in cubiculis suis collocabuntur: exibit homo ad opus suum, & ad operationem suam, usque ad vesperum, *Ps. 104, 22. 23.* Lutherus eleganter; **Wenn die Sonne aufgehet, heben sie sich davon, und legen sich in ihre Löcher: So gehet der Mensch aus, an seine Arbeit, und an sein Ackerwerck, biß an den Abend.** Verbo, lux bona est, *Gen. 1, 4.* proinde propter lucem, nos conditorem lucis, Deum veneramur, eique hymnum canimus:

O lux beata Trinitas,
Et principalis unitas,
Jam sol recedit igneus,
Infunde lumen cordibus,
Te mane laudum carmine,
Te deprecemur vespere:
Te nostra supplex gloria
per cuncta laudet secula.

§. VII. Sic ergo nos Christiani: Verum enimvero veteres Slavi prorsus nobis tergum suum obverterunt, γνόντες illi quidem τὸν Θεὸν τῦ Φωτός, ἀλλ' ὐχ ὡς Θεὸν ἐδέξασαν, ἢ ἐυχαρίστησαν, ἐματαιώθησαν δὲ ἐν τοῖς διαλογισμοῖς ἀυτῶν καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος ἀυτῶν καρδία: *Deum* (quidem lucis, quod fit,) *cognoverunt*, (sed qui talis est, illum) *non ut Deum glorificarunt, neque grati* (*erga eum*) *fuerunt*: *frustrati* (autem) *sunt per cogitationes suas, & obtenebratum*, (adeo) *est insciens cor eorum*, *Rom. 1, 21.* ut adeo nesciant, quem lucis satorem, datoremque, duobus nominibus, *Schwaixtixil*, & *Zviczii* insignitum, illi constituerint: Dixeris *idolum quoddam Zeli fuisse, quod collocarunt in ædes suas ad provocandam æmulationem Dei* (lucis) **zum Verdruß dem Hauß-Herrn**, ut ait Propheta. *Ezech. 8, 3.*

§. VIII. Observ. (1). *Schwaixtixii*, & *Zviczii nomina.* Igitur idolum, quod luci præesset, & a quo lux diei ignisque veniret; Slavis *Prussicis Schvvaixtix* vel *Schvveixtix* dicebatur: ita *Thomas Waisselius in Chron. Pruss.* apud *Hartknoch. dissert. 8. de Reb. Prussicis, p. 140. Schvveixtix, Deus lucis.* Aliis, *Lithuanis* nempe & Samogitis *Zvicz*, (sic enim legendum vocabulum, id est *Svicz*,) dictum est; ita refert *Alexander Gvagninus in Sarmat. Europ.* cap de prisca religione Lithuanorum, f. 52. b. & *Gerhard. Joh. Vossius* de Orig. & progress. Idololatr. lib. 2. cap. 66. p. 660, uterque autem falso *Zvicz* scripserat.

§. IX. Observ. (2) *Schvveixtixii* & *Zviczii etyma.* Primo nomen **Zvicz**, ut notius nobis, derivandum: Hoc oritur ex Polonica voce **swiece**, Bohem. **swititi**, & Sorabis **ßwieczu**, *candeo, luceo, splendeo, fulgeo*, **ich leuchte, bin licht.** Hinc **swiec**, seu **Zvicz**, quia literæ S. & Z. unius valoris Slavis sunt, (*lux lumen*, & **ßwieza**, Sorab. & Pol. **swice**, Bohem. *candela*: **ßwietto** vulgo **ßwietwo**.) Sorab. item. *lumen, lux*, **ßwietly, a, e,** *adject. lucidus, a, um*, **ßwietloscz**, subst. Sorab. vel **swietlosc**, Polon. *claritas, splendor.* vid. *Orig. Lingv. Sorab. lib 2. c. 1. p 409. seq.* Quamobrem a **swiece**, vel **ßwieczu**, verbo, formatum, **Swiecz**, aut **Sviecz**, vel **Zvicz** *subst. masc. gen.* id est, *Lux*, vel *Deus lucis*, *Alexander Gvagninus loc cit.* paulo aliter vocab. **Zvicz**, interpretatur, dicit enim, Lithuani & Samogitæ, *ignem*, quam sua lingva *Zvicz*, ut (id est,) rem sacram appellabant, cultu divino prosequebantur. Videtur ergo sentire, quasi sit **Zvicz**, vel ex *adject.* Polon. & Sorab. **swiaty**, vel **ßwiaty**: *sanctus. sacer.* Lithuan. **swanty**, idem: vel ex verbo **ßwecżu**, *sanctum vel sacrum habeo, sanctifico.* Hinc etiam **ßwecżc**, & **ßwecżaczo**, *statua, effigies* sanctuli ejusdam, sed rectius, ut dixi, a **ßwieczu**, **ßwiecz**, vel **Zvicz**; sic enim Grammatica nobis svadet, & subjectum, cui tribuitur, quod lucem atque ignem repræsentarit. Sed vero & **ßwecżu**, Polon. **swiece**, *sanctifico*, ex **ßwieczu**, quode ante. vid. *Orig. Lingv. Sorab. lib. 2. c. 1. p. 416.* Secundo **Schweixtix**, vel **Schwaixtixius**, alterum nomen idoli, sumptum est ex lingva veteri Prussica vel Lithuanica: Lithuanis enim **Schwaixin**, est *juvare, auxilio esse, auxilium præstare, opitulari*, it. *prodesse*: sunt etiam hæ mihi formulæ recitatæ ab ipsismet *Lithuanis*: **Schweix** id est, *prosit*. **helff GOtt! Diewswos schwaiktsina**, *Deus me juvabit*, **GOtt wird mir helffen. Diews wos**

schwaikino manne, *Deus me adjutus est*, GOtt hat mir geholffen. Diews normus wos swaikin, *Deus nos juvit*, GOtt hat uns geholffen. Diews wos swaikisius wißus, *Deus vos juvabit*, GOtt wird euch helffen. Diews normus wißus wos schwaikin, *Deus nos juvabit*, GOtt wird uns helffen. Igitur ex Schweiz, Schweixtix, vel Schwaixtixtus, proprie *Deus auxilii*, seu *opitulationis*, *per metonym. adjuncti*, quod lux lumine suo profit multifariam.

§. X. Observ. (3) *Schweixtixii* & *Zoiczii figura*. Sileot de utraque, quos evolvere mihi licuit, omnino Autores.

§. XI. Observ. (4) *Schweixtixii* & *Zviczii cultores*. Teste vero *Thoma Waisselio*, in Chron. Pruss. (1) *Prussi* Schweixtixium invocarunt. vid. *Hartknoch*. Differt. 8. de Rebus Prussicis, p. 140. (2) *Lithuani* & (3) *Samogita Zviczium*; sic nos docet *Alexander Goagninus* Sarmat. Europ. cap. de prisca relig. Lithuanorum. confer nom. XII. sequentem.

§. XII. Observ. (5) *Schweixtixii* & *Zoiczii cultus*. Ad posteriorem pertinet, ubi ita *Alexander Gvaguinus* lib. & cap. cit. *Ad Jagiellonis Wladislai Regis Poloniæ, ex Ducibus Lithuania, tempora, tota gens Lithuanica & Samogitica prisca multorum Deorum, seu potius dæmonum superstitioni dedita erat, imprimisq; Ignem, (quem sua lingoa Zvicz, ut rem sacram appellabant,) (1) cultu divino prosequebantur, eumque (2) in celebrioribus locis atq; oppidis (3) perpetuum observabant, & (4) sacerdotes cum ministris ad hoc munus obeundum adhibebant, quod si (5) incuria ministrorum ignis extingoeretur, capite plectebantur. Hujusmodi ignis Vilna metropoli Lithuania in urbis medio, (ubi nunc Basilica, divo Stanislao dicata, erecta est) perpetuo asservabatur.* Sed de *Schovaixtixii* cultu ita *Hartknoch. Differt. XI. de Reb. Pruss.* ubi de festo diei XXII. Martii, quo *Pergrubio*, sacra facere solebant, pag. 178. *Vurscaitus opinione Prussorum*, Schwaixtixtum *Deum inoocabat, ut justo tempore gramina, pecora, homines que lumine suo collustraret foveretq;.*

§. XIII. Observ. (6) *Schvveixtixii & Zooiczii destructio*: Sine dubio, quod (1) ad *Prussos* ratione *Schvvaixtixii* attinet, cultus idoli hujus duravit ad annum usque M CC XLIX. in quo gens universa Christo nomen dedit. vid. *supra cap. XI. num. 7.* Multo autem tardius idololatriam superstitiooemque ratione *Svicii*, aliorumque Deorum *Lithuani* & *Samogita* exuerunt: oim. anno demum M CCC LXXXVII. quo monitu hortatuque piissimo Vladislai Regis Poloniæ, primi ex Ducibus Lithuaniæ, Lithuani, Samogitæque ad fidem conversi sunt. Eam in rem ita *Alexander Gvaguinus in Sarmat. Europ. Sect. de Vitis Reg. Polon.* fol. 18. *Anno a Christo nato 1386 Jagielo Magnus Dux Lithuania, cum fratribus suis Borisso, Svidrigielone, & Vitoldo, Cracoviam satis splendide, 12. Februarii venit; ubi ab omnibus ingenti tum letitia acceptus, & in arcem honorifice deductus est. Itaque 14. die Februarii, cum fratribus in fide Christiana instructus, sacro baptismi fonte abluitur, & Vladislaus appellatur. Eadem die baptismo absoluto matrimonium cum regina Hedvigi contraxit, Magnumque Ducatum Lithuania, Samogitia, Russia, sicut promiserat, regno Polonia incorporavit, univit, diplomatibusque & jure jurando confirmavit. Tandem hebdomada elapsa in Regem Polonia solenniter constituitur, & sacro diademate coronatur. Postea nuptiarum solennibus peractis, Jagielo cum regina in majorem Poloniam, sub Quadragesima tempore profectus est, propter pacificandas seditiones, qua per Domaratum Capitaneum generalem majoris Polonia, & Vincentium Palatinum excitabantur. Rebus itaq; in Polonia majori compositis in Lithuaniam expeditionem adornavit; nolens eam amplius cultui idolorum & dæmonum vacare: in comitatu suo magnam procerum & equitum Polonia catervam habens, Archiepiscopus quoque Gnesnensis, plurimiq; ecclesiasticorum, & seniorum Masovia, Cunradusq; Olesnicia Duces eum secuti sunt; Vilnaque solenniter conventu edicto, sub initium Quadragesima, de vano idolorum cultu abolendo tractare caperunt: sicq; illa gens barbara Lithuania & Samogitia sacro baptismi fonte lavata est. Porro turmatim stantes aqua lustrati (nomine unicuiq; turma, Stanislai vel Petri, &c. imposito.) aspergebantur.* Idem *Gvaguinus in Descriptione Lithuania* fol. 52. & seq. ita rursum: *Omnes errores & vanas superstitiones Lith. & Samogie. Jagielo, postquam cum Hadvvigi herede regni Polonia unica matrimonium contraxit, abstulit, sedavit, & Christianum nomen Lithuanis, baptismi lavacro ablutis indidit. Rebus enim in Polonia recte constitutis, volens, ne Lithuania patria sua ulterius dæmonum cultui vacaret, comitia generalia Vilna, Lithuania metropoli, anno Domini 1387. ad initium quadragenarii jejunii indixit, ad quas ingenti procerum & equitum Polonorum caterva stipatus, una cum Regina in Lithuaniam se contulit, Archiepiscopum Gnesnensem & multos sacerdotes ac pios homines, secum duxit. Semovitus quoque & Joannes Masovia, Conradusque Olesnicia, Duces eum comitati sunt. Convenerunt quoque Vilnam Skergelo Trocensium, Vitoldus Grodnensium, Valodomirus Kiovviensium, & Koributus Novogrodensium Duces fratres Principes, & infinita equitum plebisque multitudo: ibi de religione Christiana populariter suscipienda, ac de exterminando cultu falsorum Deorum, & omni superstitione diligenter actum, ipso Rege maximam ei rei operam navante, non solum hortando, & premiis alliciendo, sed etiam docendo. cum Polonici sacerdotes lingvæ gentilis ignari*

essent

essent. Porro gens barbara majorum suorum religiones agre relinquebat; sed cum mandato Regis Ignis sacer extinctus, templum, araque ejus, unde oracula a sacerdote edebantur, eversum esset Vilna, ubi nunc divi Stanislai templum, necatiq; serpentes, & succisi luci, arboresq; sacra, absque cujusquam læsione, Lithuani admirantes stupidique dicebant: quomodo Dii nostri iis perversis Polonis Christianis, hanc injuriam dissimulant, seque lædi scelestis manibus sinunt: quod si hoc aliquis nostrum perpetraret, confestim ira Deorum interiret? sed cum Poloni prater opinionem barbarorum, idola everterent, tum vero Lithuani vanitate sua agnita, alacriores ad Principum suorum religionem, facti sunt, plurimam ex his multitudinem Rex advectis ex Polonia pannis laneis albis ad baptismum perduxit. Porro cum immensi laboris esset, singulos sacro fonte tingere, nobilioribus tantum hic honor tributus est: reliquum vero vulgus turmatim distributum, aqua sacra a sacerdotibus aspergebatur, unumque nomen singulis turmis, tam virorum, quam mulierum, in nomine Patris, & Filii, & Spiritus Sancti, inditum erat, atq; una die triginta millia barbarorum baptisari sunt, exceptis nobilioribus, & illis, qui ante sacro fonte, in Polonia lavati erant; atque ab eo tempore Lithuani in fide Christi permanent. Johannes Dlugossus Hist. Polon lib. 10. fol. 108 · 110. ita ad an. 1387 *Gentem & regionem Lithuanicam Wladislaus Polonia Rex, quemadmodum in fœdere cum regno Polonia & Hedvigi regina icto, jurejurando se obstrinxerat ab idololatria & superstitione gentili, ad cultum unius veri Dei, & religionem fidei orthodoxa, reducturus, pra cunctis mentis sua desiderabilibus, catholica fidei affectans incrementum Bodzanta Gnesnensi Archiepiscopo, & pluribus viris ecclesiasticis, & religiosis, & exemplaribus, & regno Polonia, quorum doctrina, cura & opera, christiana religio, apud supra dictam gentem profanis ritibus deditam, fieri & florere posset, assumptis, in Lithuaniam ire pergit, apud quam Christus hactenus fuit incognitus & invisus. Non contentus autem ecclesiasticis Viris Hedvigim reginam, novam patriam, novamque regionem & gentem sui conjugis visuram, item Semovitum & Joannem Masovia, Conradumq; Olesbnicensem Duces, Bartosium de Viszemburg Palatinum Posnaniensem, Christianum de Kozyeglovvy Saudecensem, Nicolaum de Oszolin Vislitiensem, Zaxlikam de Miedzygorze cancellarium, Nicolaum de Moskouzovo, vi e-cancellarium regni Polonia, Wlodkonem de Charbinovvicze pincernam, Spitkonem de Tarnovo, Succamerarium, & Thomkonem Subpincernam Cracoviensem, pluresque alios Polonia barones & milites secum duxit. Cum autem in Lithuaniam perventum esset, conventum pro die cinerum apud Vilnam agit. Quo cum fratres regii, Skirgallus Throcensis, Vithavvdus Grodnensis, Wlodimirus Kiovienfis, Coributh Novogrodensis, Duces, & militum popularimumq; frequens numerus, regio jussu, convenisset, pluribus diebus, a Wladislao Polonia rege, adjuvantibus illum catholicis Ducibus, qui convenerant, apud milites & populares laboratum est, ut falsis Diis, quos hactenus, vano gentilium errore decepti, colebant, abjectis, unum verum Deum, ejusq; Christianam religionem venerari, credere, & colere consentirent. Renitentibus barbaris, & se suaque numina (erant autem hac pracipua. Ignis, quem credebant perpetuum, qui per sacerdotes, subjectis lignis, nocte atque interdiu adolebatur: silva, quas putabant sacrosanctas, & aspides serpentesque, in quibus Deos habitare & latere credebant) impium & temerarium contra majorum instituta deserere, & pessundare asserentibus: Wladislaus Rex ignem, qui perpetuus ab illis putabatur, in Vilnensi civitate, qua caput & metropolis gentis erat, servatum, & a sacerdote eorum, qui Zincz appellabatur & qui supplicantibus, ac de futuro rerum eventu numen consulentibus, falsa edebat (quasi hac a numine accepisset) responsa, custoditum; & sedula lignorum appositione nutritum, barbaris inspectantibus, extingui & templum aramque, in quibus hostiarum fiebat immolatio, disrumpi, silvas insuper, que sacrosancta putabantur, succidi, & lucos eorum confringi, aspides etiam & serpentes, qua & qui in singulis domibus velut penates Dii reperiebantur, interfici & necari (barbaris fletibus tantummodo & lamentis falsorum suorum Deorum & numinum, ruinam & cladem, ac exterminium, cum mussare contra Regis imperium non auderent, prosequentibus) disposuit. Contractis autem & exterminatis idolis, dum Deorum suorum falsitatem a quibus hactenus se ludificatos intellexerant, oculis pervidissent, universa Lithuanorum gens & natio fidem christianam suscipere, & vetusto errori renunciare, prona & obedienti devotione consensit. Per dies autem aliquot, de articulis fidei, quos credere oportet, & oratione dominica, atque Symbolo per sacerdotes Polonorum, magis tamen per Wladislai Regis, qui linguam gentis noverat & cui facilius assentiebat, edocta, sacri baptismatis unda renata est, largiente Wladislao Rege singulis ex popularium numero, post susceptum baptisma, de panno ex Polonia adducto, novas vestes, tunicas & indumenta. Qua quidem provida liberalitate & largitione effecit, ut rudis illa natio & pannosa, lineis in eam diem contenta, fama hujusmodi liberalitatis vulgata pro consequendis laneis vestibus, catervatim ad suscipiendum baptisma, ex omni regione accurreret. Et quoniam labor immensus erat unumquemque credentium baptisare sigillatim, concurrentis ad baptisma populi Lithuanici utriusque Sexus multitudo mandante Rege sequestrabatur in turmas, & cuneos, & universis de quali-*

bet

bet turmarum, benedicta aqua sufficienter conspersis, cuilibet etiam turmæ & universis, qui in ea constiterant, nomen Christianum & usitatum, abrogatis barbaricis, videlicet prima turma Petrus, secunda, Paulus, tertia Johannes, quarta Jacobus, quinta Stanislaus, &c. Feminis vero, quæ & ipsæ proprias faciebant turmas, competentia nomina videlicet, Catharina, Margaretha, Dorothea, &c. juxta numerum & quantitatem turmarum, imponebantur. Militaribus tamen, & natu majoribus, specialis impendebatur baptismus; qui & ipsi cum consortibus, parvulis, & cognatis, sacrum baptisma suscepturi, & christianæ fidei articulos cognituri, Vilnam certatim ruebant,

CAPUT XVII.

De *Vorskaito & Schvveibrato* *Diis pecorum.*

§. I.

NEmo tam hospes in sacris, cui organa illa egregia duo Dei ter O. M. germanique fratu, *Moses* & *Aaron* noti non sint, quamque sanctæ uterq; autoritatis ac potestatis summæ fuerit; ille enim leges condidit, Rempublicam instituit atque rexit: hic autem ecclesiam, & res sacras moderatus est. Sed & illud confirmat Scriptura in historia rerum utriusque, fuisse ad verba illorum, quibus cum Pharaone locuti sunt, maximam factam stragem pecorum, vid. *Exod.* c. 9, 3-7. Et cap. 10, 8. sic loquitur Spiritus Sanctus: quæsivisse Pharaonem ex Mose & Aarone: quinam sunt, qui ituri sint de Israel & Ægypto: *Ait Moses: cum parvulis nostris, & senioribus pergemus, cum filiis & filiabus: cum ovibus & armentis*, & vers. 24. *Vocavitque Pharao Mosen & Aaron, & dixit eis, ite, sacrificate Domino* NB. *oves tamen vestra & armenta remaneant; parvuli* (etiam) *vestri eant vobiscum. Ait Moses; Hostias quoq; & holocausta dabis nobis, quæ offeramus Deo nostro. Cuncti greges pergent nobiscum, non remanebit ex eis ungula.* Additur deinde *Exod. cap. 9.* dixisse Mosen ad Pharaonem: *facturum esse Dominum mirabile inter possessiones* (pecora) *Israel, & possessiones* (pecora *Ægyptiorum*, (nimirum) ut nihil omnino pereat ex his, quæ pertinent ad filios Israel, & v. 20. *Qui timuit verbum Domini*, (per Mosen & Aaron prolatum) *de servis Pharaonis; fecit confugere-jumenta in domus.* Et *grando non percussit ea.* Plura talia huc cumulare studio supersedeo.

§. II. Ex hactenus allatis colligunt Sapientes, I. Ex historia *Mosis* & *Aaronis*, fratrum principumque Reipublicæ & ecclesiæ judaicæ sumptas esse Cretensium fabulas, de *Minoë*, & *Rhadamanto*; quorum isto quidem *Mosen*, hoc *Aaronem*, significari: ita *Christianus Wormius* de *corruptis Antiq. Ebraicar. vestigiis* apud *Tacitum*, & *Martialem lib. 1. c. 3. p. 43. seqq.* II. Res gestas utriusque, Mosis ac Aaronis fabulam *Panos* peperisse. Nam cum dicitur, *Pan* Syringam suam ad Ladonem Arcadiæ flumen, conversam in arundinem deprehendisse: *Ovidius* Metamorph. lib. 1. fol. 18. id confictum ex eo est, quod Mosen filia Pharaonis in carecto ripæ fluminis expositum invenerit, *Exod.* 2, 5. Porro *Pan*, Deus *Ægyptius* habitus, vid. *Dickinson.* Delph. Phæniz. cap. 14. p. 38. seq. *Alexander* ab *Alexandro* Genial. Dier. lib. 4. cap. 12. fol. 513. *Pan* Deus *Arcadiæ*, *Virgil*, Eclog. 10, 26. & lib. 3. Georg. v. 394. Sic *Moses* quasi Deus quidam Ægyptiorum. *Dixit enim ad ipsum Dominus, ecce constitui te Deum Pharaonis, Exod. 7, 1.* Hinc *Philo lib. 1. de Vita Mosis* fol. 398. *Moses totius gentis* (Israeliticæ) *Deus atque Rex.* Tertio *Pan, ovium custos, Virgilius* lib. 1. *Georg. v. 17.* Et *Eclog. 2. v. 33. Pan curat oves, oviumq; magistros. Pan pecoris Deus, Ovid. lib. 2. Fastor.*

Pana Deum pecoris veteres coluisse feruntur,

Ita *Moses pavit oves Jethro, Exod. 3, 1.* &c. Pan *quarto* ab Ebr. פנה *pinnah, id est, principe, caput populi* dictus est, vid. *Iudic.* 20, 2. 1. *Sam.* 14, 38. *Jes.* 19, 13. Ita *Moses princeps populi Israelitici*, & veluti *Rex* quidam, *Deut.* 33, 5. vid. *Seldenus* de *Synedr. lib. 2. c. 2. p. 517. seqq.* & *Buckius Dissert. de Anno Ebr. Jubilæo num. 1. §. 2.* Porro & *Aaron* ipse Pan habitus est gentilibus; fuit enim Pan, unus ex Ducibus Bacchi; quia Aaron unus ex Ducibus Mosis: *Bacchus* autem significavit *Mosen*, vid. *Vossius* de *Orig. Idol. lib. 1. c. 30. p. 228. seq.* & *Bochart. Chan. lib. 1. cap. 18. p. 485.* Pan terrorem injecit gigantibus, cum in Deum aciem instruerent: quia cum Moses & Aaron Israelitas ex Ægypto eduxerint, *incubuerit timor eorum* (Israelitarum) *super Ægyptios*, *Psal.* 105, 38. Denique Panos simulacrum caprina facie, rubro colore, hirtis cornibus, pectore sideribus radiante, infima sui parte hispida, & caprino pede fuit; altera manu fistulam tenens, altera pedum incurvum, *Alex.* ab *Alexandro Genial. Dier. lib. 4.* cap, 12, f. 513. conf. *Tiraquellus* in *Comment.* ubi effigiem istam ex mente *Servii* considerat. Sed hæc fere tum ex facie Mosis sumpta sunt: de qua *Deut.* 34. *non caligavit oculus ejus, nec dentes illius moti sunt. Exod.* 34. 29. 30. dicitur *cornutam* (radiantem) fuisse faciem ipsius; tum quia dicitur, Aaron portabat nomina filiorum Israel in rationali judicii super pectus suum: Exod. 28, 29. de *pedo Mosis*, videsis *Exod.* 4, 3. & de *baculo Aaronis, Num.* 17, 6. 8. 10.

§. III. Verumenimvero non *Cretenses* solum, aliive historiam *Mosis* & *Aaronis* in fabulas converterunt; sed & *Slavi* cum iis fecisse videntur, postquam fama ac rumore illorum

munia atque res gestas perceperint. Sic enim v. 9. *Prussi* veteres *Prutenum* & *Waidevvutum* fratres fuisse confinxerunt, quorum ille Rempublicam, hic leges suæ gentis condiderit. Alii quidem ambos Duces faciunt, a quibus Prussi in Prussiam sint translati: & alii, quos inter Celeberrimus *Christophorus Hartknochius* est, eos recentiorum temporum ac otiosorum ingeniorum commenta, nominaque falsa esse putant; vid. *Hartknoch. de Reb. Pruss. dissert.* 7. p. 57. seq. Utriusque vero sententiæ autores sic conciliari posse putaverim, quod sentiamus, a vero prorsus non alienum esse, fuisse quidem eos duces, aut capita duo quondam, a quibus Prussi in regionem suam sunt delati, atque legibus decorati. Nomina tamen & munia amborum ex veneracula sua hujusmodi a Prussis tributa fuisse, quæ omnino ad personas Mosis & Aaronis alluderent: eo quod crederent, parum ab istis duces suos differre, tum ratione muneris, tumque curæ. Igitur cacozelia & ambitio nomina isthæc excogitavit: ut numina, consangvinitas, & munia Mosis & Aaronis corrumperentur. Credibile autem, quod Prussi a majoribus, qui cum judæis in Asia conversati sunt, per traditionem tatorum virorum fratrumque historiam & lineam sangvinis acceperint.

§. IV. Secundo corrupta etiam fuit *pastoritia vita & genus Mosis ac Aaronis*. Nam quia Moses pavit oves Jethro, nondum Dux vocatus Israelis: & quia ambo Moses atque Aaron de gente illa descenderent, cujus majores ad Pharaonem: Pastores sumus servi tui, & nos & patres nostri, Gen. 47, 3. confer. cap. 46, 32. & 34. & quæ supra dixi num. 1. ea propter etiam Prussi Prutenum & Waidewutum Deos, & custodes pecorum constituerunt. Hoc enim respectu, nominibus novis excogitatis, priorem *Vorskaitum*, & posteriorem *Schvveibratum* appellarunt. Ordo igitur rei œconomicæ postulat, ut, visis Diis, a quibus desuper bona quævis distribuerentur, nunc iis locum concedamus, qui infra in terris interque homines res agerent curarentque. Sic enim Slavi idola sua discernebant.

§. V. Observ. (1) *Vorskaiti & Schvveibrati nomina.* Itaque prior *Vorskaitus*, *Vurskaitus*, & *Worskaitus*, & posterior *Schvveibratus*, nec non *Ischvvambrat* dictus est, *Hartknoch. Dissert. 8. de Reb. Prussicis* p. 139. seq. *Vurschayto & Sueybrato*, ap. *Johannem Sanbertum de Sacrific. cap. 16. p. 365.* (leg. *Sveybrato.*) Adde aliis quoque prior vocatus est *Prutenus*, & posterior *Waidevvutus*: confirmat illud nobis testimoniis *Grunovii*, *Henneberberii*, & *Clagii Cl. Hartknoch. Differt. & pag.* cit. ubi ita: *sub nominibus Worskaiti & Ischvvambrati* sive *Schvveibrati*, *ut eum quidam appellant, coluisse dicuntur veteres Prussi Waidevvutum* & *Prutenum*, (lege converso ordine, *Prutenum & Waidevvutum*; fuit enim *Prutenus* Rex, & *Schvveibratus junior frater ejus, sed alii tamen aliter*) *primos gentis suæ Reges. Hi namque affecta jam ætate pro suorum salute se diis devoverunt, & quo facilius Deorum commercio jamjam fruituri, suorum saluti consulerent, ultro se in pyram e quernis accensam lignis conjecerunt. Quamobrem a Prussis memorem beneficiorum animum declaraturis, in Deos sunt relati, ita ut Waidevvutus sub nomine Vorskaiti* (*lege Schvveibrati*) *Prutenus Schvveibrati vel Ischvvambrati*, (lege Vorskaiti) *colerentur*. Hæc ex *Grunovio*, *Hennebergerus* de Veter. Pruss. fol. 11 seq. *Thomas Clagius* lib. 1. *Linda Mariana*, cap 8. p. 52. *Nos quamvis Deos illos in Prussia fuisse cultos* (*de iis tamen in antiquioribus Historicis nec vola nec vestigium*) *præfracte non negavimus: illud tamen, quod de Waidevvuto & Pruteno*, (*lege Pruteno & Waidevvuto*) *refertur, commentum esse cerebri Grunoviani, non ex vano arbitramur. Notandum est, Joannem Meletium, quem alii sequuntur, in hoc capite, Ducem Vorskaitum non referre inter Deos, sed statuere, nomen hoc fuisse Waidelotarum, id est, Prussicorum sacerdotum. Unde haud difficulter colligas, aut Grunovium nomen, quod sacerdotibus omnibus erat commune, Deo huic tribuisse, ut proprium: aut contra Meletium nomen, quod erat Dei proprium, per errorem tribuere sacerdotibus. Cum autem in rebus adeo vetustis nulla extent antiqua monumenta ex quibus lis hæc componi queat, nihil hic temere statuendum esse putamus. Illud tamen virgulam censoriam meretur, quod Waisselius* (*qui & alias multa sine judicio, tametsi sibi sint contraria, corradere consuevit*) *& Deum Vurskaitum, & sacerdotes Vurskaitos agnoscat, ut ex collatione locorum evidens est, vid. fol. 18. b. & fol. 19. b.* Hactenus *Hartknoch.* Conjiciam ego *Prutenum* vocari *Vorskaitum*, i. e. sacerdotem, more veterum, sic enim sacris quoque כהן *Kohen, Principem politicum*, primo, & secundo *sacerdotem* sonat, confer. *Gen.* 41, 45. c. 47, 22. *Exod.* 2, 16, c. 3, 1. *Job.* 12, 19. 2. *Sam.* 8, 18. c. 18, 26 & *Gen.* c. 14, 18. *Jos.* 20, 6. 2 *Reg.* 22, 8. &c. Sic quoque Melchisedecus erat *Rex Salem, & sacerdos Dei altissimi, Gen.* 14, 18. Pertinet etiam huc vetus *Pontificis Maximi* nomen, quod Romani Imperatoribus suis designabant, διὰ τὸ τῆς ἀξίας ὑπερέχειν, *propter dignitatis excellentiam. T. Zosimo* in *Gratiano & Theodosio*: Sed in specie propter summam potestatem circa sacra universis principibus debitam, de qua planissime *Dio Cassius* (vel *Nicæus* & ex eo *Xiphilin.* in Augusto fol. 194. *edit. Sylburg.* anno 1590. *Tom. III. Hist. Rom. Scriptor.* ἐκ τοῦ ἐν πάσαις ταῖς ἱερωσύναις ἱερᾶσθαι, καὶ προσέτι καὶ τοῖς ἄλλοις τὰς πλείους ἐκδιδόναι, καὶ τῶν ἱερῶν κυριεύειν, *ideo sacerdotibus dominantur, quia omnibus sacerdotiis funguntur, & præterea aliis plura dare possunt.* Quo etiam refert *Freberus* l. 50. ff. *de petit. hered.*

Tamen Principali vel Pontificali autoritate compelluntur ad obsequium supremæ voluntatis. Et sane non levis suspicio est, primos christianos Imperatores ad firmandam autoritatem suam in rebus sacris hoc cognomen retinuisse, judicio *Baronii* ad Ann. CCC XII. Neque motum fuisse creditur ante Gratianum, qui primus illud una cum stola pontificali respuit, ἀθέμιτον εἶναι χριστιανῷ τὸ σχῆμα νομίσας, ratus habitum hunc Christiano indignum esse. *Zosimus*. l. c. Nihilominus de illo quoque *Ausonius* in Panegyrico pag. 298. edit. Colon. ann. 1610. *Unus in ore omnium Gratianus, potestate Imperator, virtute Victor, Augustus sanctitate, pontifex religione, indulgentia Pater, ætate filius, pietate utrumque superat.* Et postea: p. 300. *Pontificalia potius vocentur, quæ Tu Pontifex Maximus Deo participatus habuisti.* vid. *Goldast. Præfat.* in *Tom. III. Constit. Imp.* Et contrarium quidem sustinet *Gothofredus*, Christianosque Imperatores pontificatum maximum sustinuisse diserte negans Epist. ad *Andr. Rivet.* in *Opuscul. Genev.* Ann. M DC LIV. edit. f. 30. seq. Unum *Zosimum* nempe id narrare hostem perpetuum Christianorum Imperatorum: apud omnes alios scriptores altum esse silentium: Gentiles Scriptores & in his Panegyristos maxime id non transmissuros, nec Patres reprehensione vacuum præterituros fuisse: imo Scriptores Ecclesiasticos, *Theodoretum*, lib. 3. c. 1. *Sozomenum*, lib. 5. c. 1. in Juliano Apostata id ceu novum jam & repetitum notare, quod is se ἀρχιερέα nuncupaverit: *Ausonii* locis respondet: priori Gratianum, pontifici M. æquari. sed ob religionem & castitatem; idque diserte ibi dici: Posteriori Gratianum Pontificem maximum vocari allusione quadam tantum, nempe respectu veterum Comitiorum Pontificalium, ad quæ Gratianus ipse literis suis allusisse videatur: sie ut eum dicat instar pontificis maximi, non in Comitiis pontificalibus, verum Deo participatum comitia habuisse. In veteribus Inscriptionibus quidem eundem titulum Christianis Imperatoribus additum legi, sed non imperatores ipsos hunc sibi titulum in illis vindicasse, verum ab aliis & superstitiosis quidem Romuli nepotibus Italisque tributum fuisse. Sed enim *Goldastus*, & post Gratiani tempora obtinuisse, & ab ipsis Impp. adhibitum fuisse ostendit, laudatque ex Actis *Concilii Chalcedonensis* Edictum, quo illius decreta approbentur, cum præscriptione: *Impp. Cæsares Flavius Valentinianus, Pontifex inclytus, & Flavius Marcianus, Pontifex inclytus, &c.* In ejusdem Synodi acclamationibus quoque non defuisse ait eidem Marciano Augusto Patrum voces: *Pio & orthodoxo Imperatori, Pontifici Imperatori.* Legitur etiam inter Pontificum epistolas *Anastasii Imperatoris* sacra cum inscriptione isthac. *Imperator Cæsar Flavius Anastasius, Pontifex inclytus, &c.* Necnon in veteri quodam monumento antiquarum inscriptionum: *D. N. Cæsar Justinus Pius, Felix, Victor, Triumphator, semper August. Pontif. Max. Franc. Max.* Omnia apud *Goldastum* cit. *Præfat. in Tom. III. Constit.* Apud alias gentes etiam Reges Sacerdotesque simul fuisse, dubitare non sinit Ovidii istud de Ænea:

Hac Ancus, quo Rege homines antistite Phœbus,
Rite colebatur, temploque domoque recepit.

Hæc *Celeberr. D. Becmannus Syntagm. Dignit. Part. 1. Dissert. 2.* cap. I. p. 111. seq. Add. *Selden. de Synedr.* lib. 1. c. 10. p. 227. seqq. & *Morhofius Dissert. Acad.* p. 93. seq. Quidquod hoc respectu in deserto per cunctos annos Mosen pontificem summum fuisse, Ebræi affirment, *Selden. de Success. in Pontific.* lib. 1. c. p. 101. Quamobrem, ut concludam, probabile omnino est, Prüthenum, quisquis ille fuerit, simul & Regem, & pontificem Prussorum fuisse: atque hinc esse, quod a *Grunowio Vorskaitus* id est, sacerdos vocitetur. Interim jus exercendi tractandique sacra penes quidem *Waidewutum* fratrem fuisse, a vero haud est absimile. Denique *Prutheno* e vivis sublato, potestatem circa sacra *Waidewutus* Rex etiam penes se retinuit; Dicitur enim de illo, quod fuerit & autor cultus divini apud Prussos, & Rempublicam Prussicam condiderit. vid. *Hartknoch. Dissert. 7 p. 128. Dissert. 10. p. 157. & Dissert. 16. p. 401. seq.*

§. VI. Observ. (2) *Vorskaiti & Schwweibrati Etyma. Vorskaiti* nomen sumptum ex vocabulo Slavico seu Polonico **Wrożek**, id est, *hariolus, vaticinator, fatidicus, superstitiosus homo*: cujus fœmin. est **Wrożka**, *fatidica, pythonissa.* Hinc **Wrożkow**, **od powiedź**, *oraculum, vaticinium.* Radix est **Wroże**, *divino*, scilicet opera dæmonis, **ich wahrsage.** Ducam autem ex Chald רז *ras, secretum, arcanum*: Emphatic. רזא *rasa*, legitur *Dan. 2, 19.* Hinc גלא רזין *revelans arcana, ibid. cap. 2, 28.* & וגלא רזיא & *qui revelat secreta, v. 29.* Alias Ebr. ראה *roah, hariolus*; & Chaldæis גזרין *gazerin, harioli*, plur. a rad. גזר *gazar, sciant.* Ab hac etiam *per antistæchon*, Germ. **Ketzer**, & Latin. *hæresis, hæreticus, per metathesin*: mutato etiam ג in H. Alterum *Schwweibratus*, quod & *per prosthesin Ischwwambratus* enunciatur, componitur ex Pruss. **swai**, vel Sorab. **swoi**, *suus*, & **brat**, Polon. & Pruss. **bratr**, Sorab. **bradr**, Bohem. id est, *frater*, **Bruder**; unde **Schweibratus**, idem atque *frater* suus, vel *frater ejus*: quod *Waidewutus* fuerit frater Pruteni. Sed **brat, bratr, bradr, Bruder**, frater Φρητὴρ Φράτηρ: a פרה *parah, crescere*; unde פרי *peri, fructus*, γέννημα, ἔκγονον, *frater fatus aut fructus patris, vel matris est.* Dicendum porro, unde sint *Pruteni* & *Waidewu-*

devouti nomina, quidve ſignificent. *M. Motth. Prætorius* Paſtor Niebudzentis, (ſic idem ſcribit *Hartknoch. Diſſert. 3. de Reb. Pruſſ. p. 58.*) *in annotatis ad Diſſertotionem meam de idololatria veterum Pruſſorum* (anno 1675. *publici juris factam,*) *mihi tranſmiſſis, Waitewutum putat dictum eſſe a Pruſſica voce* waidiu, i. e. *ſcientia*; & wuitis, i. e. *præfectus*. Waidewutus *igitur ſecundum hanc nomenclationem erit ſcientiæ præfectus, ſive doctor ſcientificus. Prutenus autem dictus ipſi videtur a* pruta, i. e. *intelligentia*. Pruta, *ut de meo aliquid adjiciam, convenit cum latino prudentia: & Græco* Φρονέω, *mente præditus ſum, mentis ſum compos, ſapio. Nam* Φρὴν, *mentem ſignat. Ducam autem hoc poſterius ex Arab.* פרה finxit, concionavit, dixit. Aut *Prutenus* ſimpliciter ab Arab. פרט *proceſſit, præmiſit* legatum. Hinc etiam Græc. πρόταγς, præfectus, adminiſtrator. Porro Waidiu, ſcientia, a verbo Sorabis uſitato Wiedžu, *ſcio*, quod vero eſt a Widžu, id eſt, *video*, ἰδέω, ſic & Ebr. ידע *jada, ſcivit, novit, agnovit, animadvertit*. Hinc ידעני *hariolus, futurorum ſciolus, divinator*: Wuitis, *præfectus*, Pruſſ. ſane idem quod Wodž Polon. i. e. *Dux, Coryphæus*: ex verbo Wodže, Polon. (Sorab. Wodžu.) *duco. ducto*; ſed quid ſi Wutus, vel Witis, rectius fuerit ſumptum ex Slavon. vel Sorabica voce Wucžu *doceo, a quo* Wucžer, *doctor, magiſter*; ut adeo *Waidevvutus* proprie ſit *ſcientiæ ſeu viſionis doctor.*

§. VII Obſerv. (3) *Vorskaiti & Schvveibrati figura.* Credibile autem, fuiſſe his idolis datas quondam figuras, ſed quales fuerint, ſilent veteres recentioresque ſcriptores. *Vexillum* autem Regis *Waitevouti* nobis hiſce ſiſtit & deſcribit *Simon Grunovius* tr. 2. c. 5. & ex eo *Henneberg*. de Vet. Pruſſ. f. 23. b. *videlicet fuit linteum quinque ulnas longum & tres ulnas latum, cui tres Deorum Pruſſicorum imagines media ſui parte erant intexta. Harum prima erat Potrimpi, ſecunda Percuni, & tertia Patolli, (lege Pecolli.) Regis inſignia, imago hominis ad umbilicum depicti, cui caput urſi apertum, duo equi tenebant. Habuerunt etiam inſignia, ut & vexillum, inſcriptionem certam certis characteribus notatam.* Hæc *Hartknoch. Diſſert. 18. p. 388 ſeq.*

§. VIII. Obſerv. (4) *Vorskaiti & Schvveibrati cultores.* Sub nominibus *Worskaiti* & *Iſchvvambrati* ſive *Schvveibrati*, ut eum quidam appellant, coluiſſe dicuntur veteres Pruſſi, *Prutenum & Waidevvutum*, vid. ſupra num. V.

§. IX. Obſerv. (5) *Vorskaiti & Schvveibrati cultus.* De cultu *Vorskaiti & Iſchvoombrati*, nihil certi conſtat, cum ſcriptores nihil de eo habeant, inquit *Hartknochius* Diſſert. 10. p. 164. *Idem* tamen ait *Diſſert. 8. pag. 140. Vurskaito imperium tribui in jumenta; puta, equos, boves, ſues, oves, aliaq; animalia quadrupedia: Iſchvvambrato autem in anſeres, gallinas, anates, columbas, aliasq; volucres.* vid *Henneberg*. de Veter. Pruſſ. f. 11. b. ſeqq. *Waiſſel*. fol. 18. a. *Schuzius* fol 3. b. ſeq.

§. X. Obſerv. (6) *Vorskaiti & Schvveibrati deſtructio.* Duravit autem apud nonnullos terræ Proſſicæ incolas idololatria usque ad ano. Chr. M CC XCVI. ſed maxima tamen pars illorum ad fidem chriſtianam jam converſa eſt Ann. M CC XLIX. quamobrem probabile, intra hæc tempora Vorskaiti quoque & Waidevvuti cultum, qualiscunque ille fuerit, plane deſiiſſe. vid. *Petrus Dusburg.* Chron. Pruſſic. cap. 755. & Privilegium *Jacobi* Legati pontificii, ad calcem ejusdem Chronici, p. 463. ſeqq.

CAPUT XVIII.

De Dzievvanna ſeu Dzievonia, Dea ferarum ſylveſtrium ſylvarumque.

§. I.

SEd uti Slavi ex hiſtoria Moſis & Aaronis Deos ſui pecoris domeſtici fecerunt; ita præterea ſylveſtrium ferarum, ſylvarumque idolum aliud, ex iis ſcripturæ male perceptis, & peſſime intellectis dictis, ſtatuerunt, quæ curam Dei circa feras nobis diſerte deprædicant. Nam de hac cura multa ſacra extant teſtimonia. Deus creavit ſexto mundi die חיתו ארץ *beſtias agri*, id eſt, *fera animalia, Gen. 1, 24. animam catulorum leona implet Deus, Job. 39. 1. Deus emittit fontes in convallibus, inter media montium pertranſeunt aquæ: potat omnes beſtias agri*, ait *David Pſ. 104, 11*, Ibid. *v. 20. 21. Ponit Deus tenebras, & facit noctem*; in ipſa *pertranſeunt omnes beſtiæ ſylva, catuli leonum quærunt ſibi a Deo eſcam.* Hinc etiam *Jerem.* 14, 5. 6. deplorat Deus famem & ſitim beſtiarum: *Cerva in agro peperit, & reliquit, quia non erat herba: & onagri ſteterunt in rupibus, traxerunt ventum quaſi dracones, defecerunt oculi eorum, quia non erat herba.* Novit etiam *naturas beſtiarum Deus*, ſcil. quæ habeant diviſam ungulam, vel non; *Lev.* 11, 3. Obſervat *parturientes cervas*, dinumerat menſes conceptus earum, & ſcit tempus partus earum. Extant etiam ſacra teſtimonia poteſtatis & imperii divini, quod exercet in feras, atque beſtias: *1. Reg. 13, 26. Tradidit eum Dominus leoni, qui confregit eum. Daniel Propheta* dicit *c. 6, 22. Deus meus miſit angelum ſuum, & concluſit ora leonum, & non nocuerunt mihi.* Sic & *venatum* probat, & venatoribus benedicit, *Gen. 9, 2. Terror veſter & tremor ſit ſuper cuncta animalia terræ.* Et *Jacobus* in perſona Eſavi venatoris dicit, *voluntas Dei fecit, ut cito oc-*

curreret mihi (fera,) *quam volebam*, *Gen.* 27, 20. Sed de his aliisque multo plura legi possunt apud *D. Wolffgangum Franzium*, *Lic. Johannem Cyprianum*, *M. Heermannum Heinricum* Frey, & *Samuelem Bochartum*; qui de feris animalibus integra volumina scripserunt. Verum tamen ea omnia, non Deo supremo, atque omnipotenti, sed ut dixi, Dziewannæ, idolo suo Slavi tribuenda existimarunt: qua de nunc breviter.

§. II. Observ. (1) *Dziewanna* nomen. Sylvestrium itaque ferarum præses a natione Slavica, *Dziewanna* appellata est; ita legitur hoc nomen apud *Johannem Dlugossum*, Hist. Polon. lib. 1. fol. 37. & lib. 2. f. 94. *Dzievonia*, ap. *Stanislaum Sarnicium* Annal. Pol. lib. 6. c. 2. fol. 1041. Sic etiam legendum vocabulum apud *eundem* lib. 2. c. 4. fol. 897. Ubi scribitur: Conferantur cum istis ea, quæ Chronologi nostri de *Dzienonia* seu *Diana* cultu veterum Polonorum scripsere. *Dzienoma*, lege pro *Dzienovia*. Aliis scribitur *Zievonia*; ita legitur apud *Alexandrum Gangvinum* Sarmat. Europ. fol. 9. *Zachariam Schneiderum* in Chron. Lipf. lib. 4. p. 143. *Gerh. Joh. Vossium*, de Idololatr. lib. 1. c. 39. p. 182. *Johannem Saubertum* de Sacrific. cap. 5. p. 105. Denique & *Ziovonia*, apud *Davidem Peiferum*, de Reb. Lipf. lib. 3. p. 313.

§. III. Observ. (2) *Dziewanna Etymon.* Origo nominis est ex dziwy, adject. id est, *ferus*, *sylvestris*, *agrestis*, wild, Polon. & Sorab. vel ex subst. Dziwina, *fera*, *ferina*, Sorab. Itaque Dziewanna, seu Dziewnia, vi suæ notionis *Dea ferarum*, eine Wild- und Wald-Göttin, qualis *Diana* olim apud Græcos & Romanos. Hinc recte etiam *Diana Slavorum* vocatur: ita *Alexander Gvagninus Sarmat. Europ. f. 9. Poloni Dianam antea cultu divino prosequebantur*, *quam* Lievoniam *gentili lingva appellabant*. *Johan. Dlugossus* Hist. Pol. l. 1. f. 37. *Quia imperium Lechitarum in regione vastissima silvas & nemora continente fundari contigerat, quibus* Diana *a veteribus inhabitare, & illorum habere imperium persuasum fuerat, fingebant nomen, illorum lingva*, *Dziewanna*: *David Peiferus* Rer. Lipf. lib. 3. p. 313, *Ziovonia*, Dianæ *erat nomen. Vossius* loc. cit. Zievonia sive *Diana*. *Stanislaus Sarnicius* Annal. Polon. lib. 6. cap. 2. fol. 1041. Diana *seu* Dzievonia.

§. IV. Observ. (3) *Dziewanna Figura.* Meminerunt simulacri quidem *Peiferus*, *Schneiderus*, *Dlugossus*, sed quomodo efformatum fuerit, non legi usquam.

§. V. Observ. (4) *Dziewanna cultores.* Hujus farinæ fuerunt (1) *Sarmatæ* seu *Poloni*. Ita *Johannes Dlugossus* in cit. loc. & verbis, jam num 3. *Alexand. Gvagninus* cit. ibid. fol. 9. b. *Poloni antea quaslibet vanas creaturas*, *Solem*, *lunam*, *auram*, *quam* Pogwisd *appellabant*, *cultu divino prosequebantur. Praterea Jovem*, *quem illi Jessam*, *Plutonem*, *quem Lactonem sive Lactonem*, *Cererem*, *quam Niam*, *cujus templum Gnesna celeberrimum erat*, *Venerem*, *quam Marzanam*, & Dianam, *quam* Zievoniam *gentili lingva appellabant*, *Lelum*, *quoque & Poletum*, *Romanis Castorem & Pollucem appellatos*, *pro diis colebant.* *Stanislaus Sarnicius Annal. Polon.* lib. 6. cap. 3. fol. 1041, *Cum Poloni Sarmatæ vocabantur*, *impense Dianam colebant.* (2) *Slavi*, id est *Sorabi Lusatiæ*, & *Misniæ*; ita *Zacharias Schneider* Chron. Lipf. lib. 4. p. 143. Die Slaven haben am vierdten Sonntag in der Fasten, der Marzanæ, und Zievoniæ Bildnüsse an Stangen gestecket, mit traurigen Gesängen und kläglicher Stimme, in einer Procession herumgetragen, und letzlich ins Wasser geworffen. (3) *Sorabi Lipsienses* in specie. *David Peiferus* Rer. Lipf. lib. 3. p. 313. videsis verba ejus num. seq.

§. VI. Observ. (5) *Dziewanna cultus.* Primo quidem pro Dea culta est sylvarum, ferarum, testibus *Dlugosso & Gvagnino*; confer. verba eorum, num. III. & V. (2) Credebant veteres, simulacro *Dziewanna* lustrari urbes pagosque, ut immunes essent a pestilentia: Hue ita *David Peiferus* loc. cit. p. 312. seq. *Lipsia* (olim) *impudicarum mulierum colluvies*, *in ganeis extra portam Halensem una habitabant*, *& sub antistita sua præceptis atque legibus meretriciis tenebantur*, *non multum dissimiles*, (*nisi quod plerumque perpetuo sui commodi causa quæstum corpore faciebant*,) *mulierum Babyloniarum*, *quæ semel tantum*, *in vita*, *ut Herodotus tradit*, *crinibus nodatis in aurum sertis redimita*, *& amæniore cultu nitida in templo Veneris sub fornice considebant*, *& se procis nummos in sinum gremiumque sparsuris venditabant*, *non ante ex illo loco recedentes*, *quam Venereo complexu cum procis juncta fuissent*, *nummosq; ab his datos militiæ Veneris consecrassent.* *Ceterum Lipsienses lupæ comte & scite culta ganearum fores*, *quæ bina invicem distantes erant*, *totos fere dies obsidebant*, *& blandis vocibus ad colloquia*, *veluti emtioni exposita*, *invitabant prætereuntes*; *ac quotannis primus jejunii quadragenarii diebus ludum faciebant*, *imaginem e stramento ad deformis viri similitudinem longa pertica suffixam una earum præferebat*, *sequebatur hanc veluti ducem*, *totum sororum reliquarum agmen*, *bina incedebant*, *& carmina in pallidam mortem dicentes*, *a lustris suis ad amnem Pardam properabant*, *eo cum venissent*, *ad flumen simul decurrentes stramentum in aquam demittebant. Atq; hac ceremonia oppidum se lustrare dicebant*, *uti anno insequenti immune a pestilentia esset.* *Quem morem a Venedis vetustis Lipsiæ cultoribus retentum fuisse crediderim.* *Hi enim*, *ut traditur*, *simulacra Martana*, *&* Ziovoniæ, (*hæc autem idolorum Cereris & Dianæ erant nomina*) *contis infixa*, *vulgo e vicis solenni pompa*, *lugubri & querulo Carmine deportare*, *& in proximam paludem*, *vel præter-*

fluen-

fluentem amnem abjicere solebant, conf. supra num. 5. *Schneideri* verba. (3) *Templo* honorabatur, v. g. in Taurica Chersoneso: Huc refert *Stanislaus Sarnicius* Annal. Polon. lib. 2. cap. 4. fol. 897. *Ovidii* verba sequentia:

Nec procul a nobis locus est ubi Taurica dira
Cæde pharetratæ spargitur ara Deæ,
Templa manent hodie vastis innixa columnis,
Perque quater denos itur in illa gradus.
Fama refert illic signum cæleste fuisse;
Consortem Phœbi gens colit illa Deam.

Dicit etiam *Sarnicius* paulo infra lib. 3 cap. 15. fol. 941. seq. *Veteres Sarmatas templum Ephesinæ Dianæ igne cremasse, quo Taurica sua Dianæ templum fama magis emergeret:* Verba ejus hæc sunt: *Altera pars exercitus Sarmatarum, qui Bithyniam & Nicomediam occupaverat, promovit castra Ephesum usq;, illicque templum celeberrimum, quod totius Asiæ sumptibus extructum, & longo temporum ævo locupletatum fuerat, uno momento ab eis igni absumptum est. forsan æmulatione quadam ad hoc inducti, qualis animos religiosorum pari studiorum propensione inter se certantium, suavi quodam de dirio non raro afflare solet; vel potius ita persuasum habebant, sua Dea Taurica templum non posse ad eam celebritatem & famam emergere, nisi Diana Asiatica, æmula ejus, ab ipsis e medio tolleretur. At Deus, qui sacrilegis est fuit q; semper infensus, amplius illam eorum insolentiam conjunctam cum avaritia, non tulit. Claudium namq; (Imperatorem) ut eum copiis eis obviam iret concitavit, qui cum numerosiorem exercitum haberet (trecentis enim fere millibus constabat,) eos consequutus partim cædit, partim capit, classesque eorum dissipat, & navium ad duo millia alias mergit, alias ad deditionem cogit. Fuit hoc prælium ad flumen Tyram, quem Nestrum vocamus, fere in conspectu Dianæ ipsorum & Templi Taurici, quod forsan spoliis ditare cogitarant:* Accidit autem hoc *Sarnicio* autore, ann. Christi, CCLVI. sed *Sethus Calvisius ex Pollione* (in Gallienis duobus fol. 176) adductis verbis incendium Ephæsinum ad annum Christi CCLXIII. retulit. In templo autem Taurico, de quo ante, (4) *flamines atq; popas* sacra in aris fecisse facile colligimus. Atque hæc omnia ad cultum *Dzievvanna.* Confer. huc quæ supra ex *Johanne Dlugosso* retulimus, cap. XIV. num. 6,

§. VII. Observ. (6) *Dzievvanne*, aut *Dzievoniæ destructio.* Sed feliciter Deæ hujus tum figura, tumque memoria interiit; (1) apud *Sorabos*, cum hi ad fidem Christianam accederent: de tempore, quo hoc factum, nos alibi. (2) apud *Polonos* sive *Sarmatas*: accidit hoc anno Christi 965. In rem ita *Johannes Dlugossus* Hist. Polon. lib. 2. fol. 94. *Anno 965. universa Polonorum regio fidei catholicæ jugum suscepit, studio Ducis Miecslai, & consortis suæ Dambrovvka; strictissimo enim Miecslai Polonorum principis edicto, & omnium Baronum, & nobilium Poloniæ consensu conformi, confringuntur idola, & falsorum Deorum simulacra, atque ædes flammis traduntur: cultores vero illorum & singulorum bonorum privatione, & capitis præcisione mulctantur, non modo singulos ritus, celebrationes atq; festa, quibus honos & supplicatio idolis impendebatur, sed & omnes incantatores, ariolos, augures, & phitones, Mieczslaus Dux Polonorum abrogavit, & erasit de terra, ludos omnes publice & privatim in honorem Deorum gestos prohibuit. — Et quoniam fere in omnibus civitatibus, oppidis & vicis insignioribus Poloniæ simulacra Deorum & Dearum idola atq; luci habebantur, quæ lentiue tardiusq; , quam jussio habebat Miecslai Principis, succidebantur confringebanturque: septima dies Martii ad confringendum abolendumque ea in universis Polonorum regionibus a Miecslao indicta est, qua adveniente qualibet civitas, quæq; villa deorum suorum simulacra confringere, & confracta in paludes, lacus & stagna, prosequente utriusq; sexus populo demergere, Saxisque obruere, cultoribus deorum dearumq;, & iis præsertim, quibus sacra eorum erant quæstui profusius ingemiscentibus, illacrimantibusq;, non tamen quicquam metu præfectorum Ducalium mutare audentibus, coacta est. Quæ quidem Deorum & Dearum, idolorumque confractio & immersio, tunc facta apud nonnullas Polonorum villas, simulacris Dziewanna & Marzanna in longo ligno extollentibus & in paludes in Dominica Quadragesima Lætare projicientibus & demergentibus, repræsentatur, renovatur in hunc diem, nec hujus consuetudinis vetustissimæ effectus usq; modo apud Polonos defluxit.*

CAPUT XIX.

De Antympo, Deo lacuum, fluviorum, & fontium.

§. I.

Ostensurus nobis Moses Deum lacuum, fluviorum ac fontium, quo autore per terrarum orbem oriantur, consistant, fluant, & scaturiant, sic infit *Gen. 1, 9. Dixit vero Deus, congregentur aquæ, quæ sub cælo sunt, in locum unum, & appareat arida. Et factum est ita: Et vocavit Deus aridam, Terram: congregationesq; aquarum appellavit Maria.* Quem in locum ita *D. Pelargus* comment. in *Gen. p. 10. Nota, etsi dicatur, omnes aquas congregatas fuisse in unum locum; fontes tamen & scaturigines in arida etiam siccaque terra ad generis humani usum, animantiumque commoda sparsisse Deum, minime negaveris; tum de quatuor fluviis in paradiso relictis, paulo post docemur; nec alius nunc, quam ab initio fuit,*

ordo, statusque elementorum credi debeat. De mole itaque aquarum, quæ toti superficiei prius effusa erat, intelligitur tantum, quod amota sit, & alio translata. Et *B. D. Gerhardus Comm.* ad h.l pag. 22. *Phrasis, in unum locum, accipienda est non collective, sed distributive; unde LXX. reddiderunt in plurali, συναγωγάς; & Ebræi quamvis aquarum congregationem paulo grandiorem vocant mare: Optime etiam Megalander B. D. Martinus Lutherus* Tom. IV. Jen. German. fol. 7. a. verba Dei *Gen.* 1, 9. ita παραφράζει; Die Erde komme herfür, und die Wasser unter dem Himmel theilen sich hin ins Meer, da in Teichen oder Seen, daß man das Land und Insulen sehe, also daß hie ein Stück, und dort ein Stück von der Erden herfür komme. Perspicuum ergo, quod Deo rerum omnium conditori adscribenda sit collectio lacuum, fluviorumque ac fontium origo, perennis scaturigo, & fluxus; confer. *Job.* c. 38, 8. 9. 10. 11. *Psal.* 33, 7 nec quisquam e Christianis est, qui aliter sentiat statuatve.

§. II. Nihilominus corruperunt etiam hic gloriam Dei *prisca gentes Slavica*, quod partim ipsis fontibus, lacubusque ac fluviis divinitatem quandam tribuerent, partimque alium omnino, cujus beneficio isti darentur, confingerent.

§. III. Quod ad prius attinet, eo ita *Ditmarus Chron. Merseburg.* lib. 1. f. 8. *Glomazi* (in Misnica terra,) *est fons, non plus ab Albi, quam duo milliaria positus, qui unam de se paludem generans, mira, ut incolæ* (Sorabi) *pro vero asserunt, oculisq; approbatum a multis, sæpe operatur. Cum bona pax indigenis, per futura hæc terra, non mentitur fructum, id est, tritico & avena, & glandine refertus, latos vicinorum ad se crebro confluentium efficit animos. Quando autem sævi belli tempestas ingruerit, sanguine & cinere certum futuri exitus indicium præmonstrat. Hunc omnis incola plusquam ecclesias, spe quamvis dubia, veneratur & timet.* Addit *Lic. Zacharias Schneiderus* Chron. Lips. lib. 1. pag. 13. Dieser Teich ist vielleicht der Potzner See, eine halbe viertel Meilwegs von dem Städtlein Lommatsch, welcher gewaltige Quellen hat, und, weil er nicht auslauffen kan, so tief ist, daß man den Fischen, deren es viel darinnen giebet, nicht wohl beykommen, noch Abbruch thun kan. Similiter de *Prussis* ita *Helmoldus Chron. Slav.* lib. 1. c. 1. Usque *hodie profecto inter illos cum cetera omnia communia sint cum nostris, solus prohibetur accessus lucorum & fontium, quos autumant pollui Christianorum accessu.* Et *Petrus Dusburgensis Chron. Pruss.* Part. 3. cap. 5. *Habuerunt* (Prussi) *lucos, campos & aquas sacras, sic quod secare, aut agros colere, vel piscari ausi non fuerant in eisdem.* Et *Cl. Hartknoch. Differt. 6. de loc. divin. cult. dicatis p. 117. Est in tractu Insterburgensi terræ (Prussia) vicus cognomento* Narpiszken, *sive* Napirszken, *quem præterlabitur fluvius Golba, cujus cultores olim monoculi reddebantur: & cui hoc contigerat, magnum gratiæ divinæ signum consecutus esse putabatur. Henneberger us quando hoc ipsum in Comment. ad Tab. Pruss. p. 327. recenset, testatur, paucis annis ante sua tempora monoculos ejus amnis cultores adhuc fuisse repertos. Confer. D. Mislenta in præfat. ad Menuale Prutenicum non longe a princip.*

§. IV. Quod autem attinet posterius, scilicet scaturigines, stagnaque aquarum, non Deum ipsum sed idolum quoddam aliud distribuere & largiri mortalibus eaipsa, *Slavi* etiam pessime crediderunt.

§. V. Observ. (1) *Antympi nomen.* Vocatur autem idolum illud, ut testantur monumenta veterum recentiorumque, *Autrimpus*, ita legitur apud *Meletium* Epist. ad *Sabinum*: vel *Antrympus*; quod apud *Thom. Waisselium* in Chron. Pruss. occurrit; vel *Anerympus*, quod apud *Georg. a Polenz & Paulum Speratum* in Agend. Ecclesiast. item communiter *Antympus*, quod apud *Hartknoch. Differt. 8. de Reb. Pruss.* p. 145. habetur.

§. VI. Observ. (2) *Antympi etymon.* Ducam vocabulum *Antympus*, quod per *prosthesin* pro *Tympus* dictum censeo, immediate a Syriaco תפא *tapha*, id est, *fluvius*; rad. תפא Æthiop. id est, *spuere, exspuere.* M. medio vocis insertum *per epenthesin*, quomodo *tympanum* ab Ebr. תף *toph, tympanum*: & Chald. plur. תופין *tympana.*

§. VII. Observ. (3) *Antympi Figura*: Quæ illa fuerit, certe apud autores, quos evolvi, vel legi, nondum descriptam invenire licuit.

§. VIII. Observ. (4) *Antympi cultores.* Teste autem *Johanne Meletio* Epist. ad *Sabinum* de relig. & sacrific. Veter. Boruss. (1) *Borussi* quondam, (2) *Samogitæ*, (3) *Lithuani*, (4) *Rutheni*, & (5) *Livones* dæmonium illud coluerunt. De Prussis testimonio suo confirmat *Thomas Waisselius* in Chron. Pruss. nam in catalogo Deorum tertii sive ultimi ordinis, quos Prussi invocare soliti sunt, *Antympum* collocat. vid. *Hartknoch.* Differt. 8. p. 140. Sic quoque *Georgius a Polenz, & Paulus Speratus* episcopi Prussiæ Ducalis in præfatione Agendæ, quam vocant, Ecclesiasticæ, inter Prussicos Deos *Antrympum* collocant.

§. IX. Observ. (5) *Antympi cultus.* Habitus vero Antympus est (1) pro *Deo maris*, magnorumque lacuum, *Thomas Waisselius* Chron. Pruss. accolæ lacuum invocabant Antympum, inquit *Hartknoch.* Differt. 8. p. 145. Meminit etiam (2) precum *Johannes Meletius* Epist. cit. quæ ad *Antympum* sint habitæ in solenni sacrificio, quod finita messe Sudini Borussiæ populi celebrarunt. Verba ejus hæc sunt: *Litandi vero ritus est talis: Congregato*

populi

populi catu in horreo, adducitur caper, quem Vurschichaytes (leg. Vurskaites) *illorum sacrificulus mactaturus, imponit victima utramque manum, invocatque ordine dæmones, quos ipsi Deos esse credunt, videlicet Occopirnum, Deum cœli & terra: Antrimpum, Deum maris, &c. Plura, quæ dicamus, non occurrunt.*

§. X. Observ. (6) *Antympi destructio.* Hæc per acta est Anno Chr. M CC XLIX. quo de jam sæpiuscule.

CAPUT XX.

De Pilvito, Deo divitiarum.

§. I.

BEne *Channa: Jehova pauperem facit, & ditat, 1. Sam, 2. 7.* Deus ergo promus condus divitiarum est; sed vero pro liberrima sua voluntate, sapientia ac justitia, eas distribuit, cui vult, & quando vult; nec ipsi media desunt, modive, quibus ditare possit. Unde colligere opes, cum affluunt, peccatum non est, approbante *Paulo*, cum ait: *Si quis suis non providet, fidem abnegavit, & infideli deterior est:* Et *Salomon* vult, *ut colligant homines, Prov. 6, 6. 7. 8 9. 10. 11.* idque commendat exemplo formicarum, quæ in æstate colligunt, ut suppetat hyberno tempore, de quo vivant. Sic *Josephus* reposuit frumenta in usum annorum sterilium. Et *Christus* inquit, *colligite fragmenta, Joh. 6, 12.* Ergo utrumque verum est, colligere licet thesauros, & non licet colligere thesauros. Colligere thesauros licet. (1) Ex cura officii, *Gen. 41, 35.* cap. 47, 24. admonentur Rex & incolæ, ut reponant sibi alimenta, sed vulgus contemsit hanc admonitionem, & helluatus est septem annis. Ergo quia non collegerunt, etiam eguerunt. Sic filius perditus collectas opes dilapidavit: ergo cœpit egere, *Luc. 15, 13. 14.* Multi ebriantur, & non volunt audire vocem domini: in sudore vultus tui, &c. *Gen. 3, 19.* Ergo mirum non est, quod egeant. Quare colligas in æstate, ut non egeas in hyeme, *Prov. 6, 8.* (2) Ex charitate erga suos: debes hoc tuis, ut colligas, *2. Cor. 12, 14. 1. Tim. 5, 8.* (3) Ex veritate, *Psal. 37, 3.* Victum quære in veritate, non per fas & nefas. (4) Ex vera fide, qua. (1) colligit fragmenta, juxta mandatum Christi, *Joh. 6, 12.* (2) contenta est, *1. Tim. 6, 6.* (3) non apponit cor, *Psal. 62, 11.* (4) habet, tanquam non habeat; (5) jacturam opum tolerat patienter & obedienter, *Phil. 4, 11. 12.* Possum abundare, & penuriam pati; omnia possum in Christo *Job 1, 21. Dominus dedit, Dominus abstulit, sit nomen Domini benedictum.* Deinde non licet thesauros colligere & reponere. Si oculus fuerit malus, ait Christus, si propositum fuerit impium, quale est avarorum, qui colligunt; (1) per fas & nefas, (2) ex incredulitate & avaritia; non sunt contenti, apponunt cor, opes thesauri loco habent, damnum suarum rerum tolerant impatienter & desperant. Sic non solum divites, sed etiam pauperes possunt reponere thesauros in terra: sed collectio hæc est impia: *D. Wolffgangus Mamphrasius* in Praxi Thenl. p. 205. Sed divitiæ tamen collectæ nihil solidum firmumve habent: feruntur enim ultro citroque ventorum in morem; id verum esse, argumento certissimo colligitur: quia sicut interdum repente advolant, ita prius quam prehendantur, possessore illuso iterum avolant, ait *Philo* lib. 1. de Monarchia f. 510. Et *Euripides*, Elect. vers. 943.

ὁ δ' ὄλβος ἄδικος, καὶ μετὰ σκαιῶν ξυνών,
ἐξέπτατ' οἴκων σμικρὸν ἀνθήσας χρόνον.

Injusta opes: quæ commorantur cum malis
Si floruerunt paululum, domo evolant.

vid *Zehner, Cent. 1. Adag. Sacr. 46. p. 232. seq.*

§. II. Gentiles etiam vel natura duce, aut luce Scripturæ, lumen radiosque latissime spargentis, accedente magistra experientia facti sapientiores, divitias a Deo esse non negarunt: Quo reponendus *Varro, lib. 4 de Lingv. Lat.* inquiens: *Dives, a divo, id est, Deo.* Sic & Sorabis **Bohastwo**, *divitia*, **Bohacżu**, *ditem facio*, & **Bohaty**, *dives*, *a* **Boh**, id est, *a Deo*, facta sunt vocabula. Quamobrem Deum quoque, ut opes collectas conservet & tueatur, eosdem precatos fuisse, historiæ perhibent.

§. III. Circa utrumque tamen Sorabi, imo Slavica natio tota, (de qua in hoc volumine loquimur) turpissime lapsa est; non enim Deum, sed idolum, quod nihil erat, confinxit, quod vim facultatemque colligendi & retinendi opes hominibus tribuat.

§. IV. Observ. (1) *Pilviti* Nomen. Illud idolum appellabatur *Piloitus*; ita *Johannes Meletius* Epist. ad *Georg. Sabinum*: & *Thomas Waisselius* in Chron. Pruss. juxta alios, *Peloitus*, ut annotat *Hartknoch.* Dissert. 8. de Reb. Pruss. p. 140.

§. V. Observ. (2) *Pilviti Etymon.* Ducam autem *Pilviti* vocabulum a Prussica voce **Plawim**, **Plawis**, *solvo, exsolvo*, ich bezahle: adfert eam ex *Simone Grunovio Christophorus Hartknoch.* Dissert. 5. de Reb. Pruss. p. 89. Polonis **Place**, & Sorabis **Placżu**, idem: sed hæc ex Ebr. פעל *paal, Jerem. 22, 13.* vel פעלה *peiilla, Levit. 19, 13.* id est, *merces*, radix פעל *paal, operatus est, fecit; merces* enim sive divitiæ, præmium laboris sunt. Igitur *Pilvitus*, proprie *Deus, qui præmiis ac divitiis mactat & ornat laborantes*, seu *qui labores ac operas manuum repensat. Hartknoch.* Dissert. 8. p. 140. *Piloiti* nomen cum latino *Plutus* fere convenire, ait: sumpsit hoc forte ex *Johanne Meletio*,

qui

qui Epist. ad *Georgium Sabinum*, *Pilvitus*, *Deus divitiarum*, *quem Latini* Plutum *vocant*.

§. VI. Observ. (3) *Pilviti Figura*. Nihil de hac, quod commemorem, veteres ac recentiores scripsere.

§. VII. Observ. (4) *Pilviti cultores*. *Johannes Meletius* Epist. ad *Georg. Sabinum* de relig. & Sacrific. Veter. Boruss. quam recenset *Marcus Boxhornius Zuerius* libello de Republ. Moscov. p. 165. Pilvitum pro Deo coluisse, ait, (1) *Borussos*, (2) *Samogitas* (3) *Lithuanos*, (4) *Ruthenos*, & (5) *Livones*. Hoc de Prussis etiam confirmat *Thomas Waisselius* in Chron. Pruss. & *Hartknoch*. Differt. 8. pag. 140.

§. VIII. Observ. (5) *Pilviti cultus*. Hujus idoli cultus (1) in genere in eo consistit, quod habitum sit pro Deo divitiarum. *Johannes Meletius*, *Thomas Waisselius*, & *Christ. Hartknoch*. loc. citatis: *Pilvitus* Deus divitiarum. Secundo, ut docet *Thomas Waisselius* apud *Hartknoch*. Diss. 8. p. 140. quod *Pilvitus* inter Deos tertii seu ultimi ordinis fuerit. Tertio, quod quotannis ter solenniter Prussi *Pilvitum* invocarint; nam primo die XXII. Martii, *Pilvitum Deum orabant, ut largiretur gramina, & uberem messem, tanquam mercedem laboris collati in agros*, *Hartknoch*. Differt. 11. p. 170. Secundo *mense Augusto, cum jam messis avidas colonorum manus expectaret. Quod si fruges*, inquit *Hartknoch*. Differt. 11. p. 171. *uredine, pluviis continuis, aut alio aliquo modo corrupta modicam gracilemq; messem dederant, invocabat sacrificulus Auschweitum, ut oraret Pergubrium, Percunum, Schwaixtixtum, Pilvitum, aliosq; Deos, ne subsequentibus saltem annis largam agricolis denegarent messem. Tertio finita messe, frugibusq; jam collectis sub finem mensis Octobris: quo de ita Johannes Meletius* Epist. ad *G. Sabinum* sæpe citata: *Litandi ritus, finita messe, erat talis: congregato populi catu in horreo, adducitur caper, quem Vurschaytes (Vurskaitus,) illorum sacrificulus mactaturus, imponit ostima utramque manum, invocatque ordine damonet, quos ipsi Deos esse credunt*; *videlicet*, Occopirnum, *Deum cœli & terra*: *Antrimpum, Deum maris*: *Gardoaten, Deum nautarum, qualis olim apud Romanos fuit Portunus*: *Potrympum, Deum fluviorum ac fontium*; *Piloitum*, *Deum divitiarum*, *&c.*

§. IX. Observ. (6) *Pilviti destructio*. Extinctus est maximam partem Pilviti cultus apud *Prussos*, cum alios Deos rejicerent, anno sæpus dicto, M CC XLIX. vid. tamen *Hartknochius* Differt. 14. p. 212.

CAPUT XXI.

De Pergubrio, *Deo frugum ac messis*.

§. I.

VEre *Moses Deut. cap. 11, 12. Dominus Deus tuus semper terram invisit. & oculi illius in ea sunt, a principio anni, usque ad finem ejus*. Et *David quoq;*, *ubi de Deo*, *Psal. 104, 13. 14. 15. De fructu operum tuorum, satiabitur terra, producens fœnum jumentis, & herbam servituti hominum: ut educas panem de terra; & vinum latificet cor hominis, ut exhilaret faciem in oleo, & panis cor hominis confirmet. Paulus* eleganter ita: *Deus dat unicuique grano corpus sicut vult, 1. Cor. 15, 38*. Et rursus *David Psalm. 65, 10. 11. 12. 13. 14. Visitasti terram, & inebriasti eam, multiplicasti locupletare eam; Flumen Dei repletum est aquis, parasti cibum illorum, quoniam ita est preparatio ejus. Rivos ejus inebria, multiplica genimina ejus; in stillicidiis ejus latabitur germinans: Benedicet corona anni benignitatis tua, & campi tui replebuntur ubertate. Pinguescent speciosa deserti, & exultatione colles accingentur. Induti sunt arietet ovium, & valles abundabunt frumento: clamabunt, etenim hymnum dicent*. Sic ergo clarum perspicuumque ex hisce similibusque dictis est, frugum, segetum, arborumque ubertatem, & quicquid terra fert, solius Dei ter imo millies optimi maximi munus atque beneficium esse. Hinc & omnipotentiam & existentiam ejus hæc cuncta deprædicant. *Stigelius*:

Emicat ex ipsis divina potentia terris:
Et levis est cespes, qui probat esse Deum.

Et alius apud *D. Joh. Gerhardum* Disp. Isag. XI. de Creatione:

Emicat in rebus calestis imago creatis,
Inque herbis summi fulget imago Dei.

§. II. Ecquid vero circa hoc caput doctrinæ veteres? (Sunt Philosophi, & hi quidem magni, atque nobiles, qui Deorum (plurium) mente, atque ratione omnem mundum administrari, & regi censeant: neque vero id solum, sed etiam ab iisdem vitæ hominum consuli, & provideri, nam & fruges, & reliqua, quæ terra pariat, & tempestates, ac temporum varietates cœlique mutationes, quibus omnia, quæ terra gignat, maturata pubescant, a Diis immortalibus tribui generi humano putant: sic *Cicero lib. 1. de Nat. Deor. p. 272.*) Ecquid Slavi? num vero ii Deo acceptum tulerunt, quicquid colligere annuatim, atque in succum & sanguinem convertere potuerunt? Minime etjam. Potuit utique de illa quoque natione justam suam querelam Deus facere: *illa non no-*

noverat, quod ego dedissem illi frumentum, & mustum, & oleum, & argentum multiplicassem illi, aurumque(quæ) *fecerunt Baali*; ut loquitur apud *Hoseam* cap. 2, 8. Erat autem isthæc ignorantia apud Slavos *prava dispositionis & obturata; nosse enim potuissent ex Libro naturæ*: ut ad h. l. annotat *B. D. Sebastianus Schmidius* in Commentario p. 63. Videamus ergo idolum, a quo frugum copiam ac messem illi expectarint, quæque ei sacra solennia fecerint.

§. III. Observ. (1) *Pergubrii Nomen.* Dicebatur illud Slavis priscis *Pergrubrius*: ita nos docet *Johannes Meletius* Epist. de Relig. & Sacrific. Vet. Poruss. Aliis *Pergubrius*, ita legitur apud *Hartknoch.* de Reb. Pruss. p. 118. 141. 166. 169. 170. 171. 172. 174. item *Pergubrios*, apud eundem p. 170. & 173. nec non *Pergribrius* p. 140.

§. IV. Observ. (2) *Pergubrii Etymon.* Conjecturam hic nostram saltem dabimus, quam sumpsimus e ruderibus priscæ lingvæ: Prussis enim olim **Per**, præpositio *pro* signavit; unde in Cathechismo primæ editionis de Sacramento Altaris: **Kas per wans dats wirst**; & edit. secundæ, **Kas per wans daczt wirst**, id est, *quod pro nobis datur.* Item **Kha per wans paltetan werst**; & edit. secund. **Ka per wans präliten wirst**, id est, *qui pro nobis effunditur.* Porro **Gobuns**, verbum, *venire, ascendere* significat: & pergubuns, compositum, *descendere, provenire.* Ita iterum in Cathechismo Prussico primæ edition. Symbolo: **Unsey gobuns na dangon**, id est, *ascendit in cælos.* Et **stwendau pergubuns wirst**, id est, *unde venturus est.* Et edit. secundæ: **Unsei gubons na dengon**, *ascendit in cælos.* Et **stwendau wirst pergubons**, *unde venturus est.* Vid. *Hartknoch. de Reb. Pruss. Diss. 5. p. 86. & 88.* Quamobrem *Pergubius* fortass. dictus quondam, qui postea *Pergubrius* per *epenthesin* appellatus est, id est, *Deus*, cujus *potestate* atque jussu *proveniunt, exsurguntque e terra fruges, segetes, &c.* **Der alles lässet aufkommen, oder aufwachsen.**

§. V. Observ. (3) *Pergubrii Figura.* Hæc, qualis fuerit, a Scriptoribus nobis non describitur.

§. VI. Observ. (4) *Pergubrii cultores.* Prout autem testatur *Johannes Meletius* Epist. de relig. & sacrific. Vet. Boruss. (1) *Prussi*, (2) *Samogitæ.* (3) *Lithuani*, (4) *Rutheni*, & (5) *Livones Pergubrium* tanquam Deum suum venerati sunt.

§. VII. Observ. (5) *Pergabrii cultus.* Tria præcipua Festa in honorem Pergubrii, ex traditione veterum, celebrata sunt; de quibus quidem verbis *Meletii & Cl. Hartknochii* nunc disseremus. *Hic* ita in *Differt. 11. p. 169. seq. Primus Prussorum festus dies, d. XXII. Martii celebrabatur, in quo Pergubrio sacrificium offerri solebat; Feria ipsa appellabantur Pergrubi. Ad has rite celebrandas rustici conveniebant in aliqua domo, ubi illos cerevisia, aut etiam alterius generis potus (cerevisiæ namque coquendæ rationem a Cruciferis demum didicerunt) dolium unum atque alterum expectabat. Hic sacrificulus ceremonias suas exorsus, obbam sive pateram dextra apprehendens cerevisia implevit, invocansque subinde Pergubrii nomen, laudes illius decantabat. Initium earum precum dat nobis Martinus Murinius:* **O wieszpocie Dewe nusu Pergubrios, &c.** id est, *O Domine Deus noster Pergubrios.* (*Obiter hic notari potest, formulam hanc non tam Prussicam, quam Lithuanicam esse.*) *In sequentibus eum Johannes Meletius* in Epist. cit. *non longe a principio, hæc verba pronunciasse refert: Tu abigis hiemem, tu reducis amœnitatem veris: per te agri & horti virent: per te nemora & sylvæ frondent: (ex quibus munia Pergubrii cognoscere licet) Preculis his finitis, dentibus apprehendens pateram sacrificulus sive Warskaitus, cerevisiam ebibebat nullo manuum adjumento adhibito; & hoc facto pateram evacuatam, retro supra caput jaciebat. Hac cum e terra sublata, iterumque esset impleta precabatur sacrificulus Percanum Deum tonitruum, ut pluviam justo tempore largiretur, Picollumque cum aliis Diis nocentibus ipsi subjectis abigeret: precibus finitis, eodem modo cerevisia exhausta pateram retro rejiciebat. Posthac Wurskaitus Schwayxtixtum Deum invocabat, ut justo tempore gramina, pecora, homines que lumine suo collustraret, foveretque. Pilvitum Deum orabat, ut largiretur gramina & messem uberem. Sub hæc alios etiam Deos ordine nominabat, ita ut in singulorum honorem pateram cerevisiæ sine manuum adjumento, ut supra diximus, exhauriret. His ita peractis, omnes Prussi, quotquot aderant, bibebant ordine, ex pateris, canebantque hymnum in Pergubrii laudem. Reliquum diei conviviis, compotationibus, choreisq; impendebant, ut Thomas Waisselius* refert. *Meletius* loc. cit. breviter ita: *Die Georgii sacrificium facere solent Pergubrio, qui florum, plantarum, omniumque germinum Deus creditur. Huic Pergubrio sacrificant hoc modo: Sacrificulus, quem Wurschkayten appellant, tenet dextera obdam* (obbam *cerevisiæ plenam: invocatoque Dæmonii nomine, decantat illius laudes: Tu, inquit, abigis hyemem, tu reducis amœnitatem veris, per te agri & horti virent, per te nemora & sylvæ frondent. Hac cantilena finita, dentibus apprehendens obdam* (obbam) *ebibit cerevisiam, nulla adhibita manu: ipsamq; obdam* (obbam) *ita mordicus epotam retro supra caput, jacit. Qua cum e terra sublata, iterumque impleta est, omnes, quotquot adsunt ex ea bibunt ordine, atque in laudem Pergubrii, hymnum canunt: postea epulantur tota die, & choreas ducunt.* Hæc ille.

§. VIII. Pergit *Hartknoch. Differt. cit. p. 171.*

Secundum solenne sacrum celebrabant Prussi pagani, mense Augusto, cum jam messis avidas colonorum manus exspectaret. Congregabantur tunc rustici in agris ad sacrum, quod lingua Ruthenica Ilzinek, (leg. Sazinek; *Johannes Henricus Ursinus Quaest. Bibl. lib. 3. cap. 10. pag. 130.* scribit, Sazinckh,) *id est, initium messis. Congregatos rusticos, si dives ipsis obtigerat messis, adhortabatur sacrificulus ad gratiarum actionem, quo & imposterum Deorum beneficio aeque uberem consequerentur messem. Finiebatur hoc sacrum exhaustu pateru cerevisiae. Quod si fruges uredine, pluviis continuis, aut alio aliquo modo corruptu modicam gracilemq; messem dederant, invocabat sacrificulus Auschvveitum, ut oraret Pergubrium, Percunum, Schvvaixtixtum, Pelvitum, aliosque Deos, ne subsequentibus saltem annis largam agricolis denegarent messem. Interea temporis rustici peccata sua, quibus Deos ad iram & vindictam exercendam provocaverant, deplorabant atque detestabantur, emendationem vitu promittentes. Sub hac singuli pro facultatibus suis conferebant frumentum & cerevisiam, famina panem afferebant, ex primitiis frugum coctum. Exigebatur quoque mulcta ab iis, qui facinus aliquod admiserant, aut Dii, aut homines lesi credebantur. Pecunia illa in commune soluta ad convivium instruendum impendebatur, quod eo usque durabat, donec cerevisia jam exhausta rusticis abitum imperaret. Thomas Waisselius in Chron. f. 20. Epulis finitis unus aliquis ex convivis, cui id negotii a ceteris datum erat, messem auspicabatur solenni ritu, manipulumq; demessum secum domum deferebat. Postridie primo domestici ejus, qui messis initium fecerat, dein ceteri omnes, quibuscunque placebat, messem faciebant. Johannes* etiam *Meletius* hic audiendus est: *Similiter,* inquit *ille, quando jam segetes sunt matura, rustici in agris ad sacrificium congregantur, quod lingua Ruthenica* Zazinek *vocatur, id est, initium messis. Hoc sacro perfecto, unus e multitudine electus messem auspicatur, manipulo demesso, quem domum adfert. Postridie omnes, primo illius domestici, deinde ceteri, quicunque volunt, messem faciunt.*

§. IX. Reliquiae quaedam, ut *ὡς ἐν παρόδῳ* addam, solennis hujus secundi festi, apud *Tartaros Circassios* ac *Comanos*, qui cum Slavis communem habent ortum, in hunc diem usque inveniuntur: quemadmodum nos his verbis docet *Johannes Baptista Tavernier* Itin. Persic. lib. 3. cap. 12. fol. 143. Das andere Fest der Comucher und Cherquier oder Circassier, welches sie vor Abhauung des Grases feyerlich begehen; dessen Ceremonien geschehen also: alle im Dorff, die es nur vermögen, nehmen jeder eine Ziege, massen sie solche höher achten, als ein Schaf, zu ihren Ceremonien: die aber unvermöglich, haben ihrer acht oder zehen eine Ziege. Wenn nun Ziege, Schaf, oder Lämmer, alles beysammen ist, nimmet jedweder das seine, schlachtet es, und ziehet ihm das Fell ab, woran der Kopff, nebst den vier Füssen bleibet, spannet solch Fell, mit zweyen Stäben, über die quer, von einem Fuß zum andern aus, und steckens auf eine in der Erde aufrecht stehende Stange; dessen obere Theil in den Kopff des Thiers kommt, so viel Stück Vieh geschlachtet sind, so viel hat es auch, mitten im Dorff, jede mit seiner Haut, aufgerichtete Stangen, vor welchen alle vorbeygehende eine tieffe Reverenz machen. Wenn nun jeglicher seine Ziege gekochet, bringen sie solche mitten auf den Platz im Dorff, und setzen alles gekochte Vieh auf eine Tafel. Der Herr des Dorffs findet sich auch allda ein, mit allen seinen Leuten, und hat jezuweilen auch einen Herrn, aus dem andern Dorf bey sich; wenn nun alles Fleisch auf der Tafel ist, setzen sich die drey Eltesten im Dorf, an solche und nehmen jeder ein paar Bissen. Nachmahls ruffen sie den Herrn des Dorfs, welcher, so er einen Gast bey sich hat, ihn gleichfalls, nebst etlichen Alten, mit hinbringet, setzen sich nieder, und essen von dem was ihnen die drey alten für sie beyseit gethan; das übrige wird dem auf der Erden gelagerten Volck ausgetheilet, und von ihm verzehret. Es giebt Dörffer, in welchen biß funffzig, so Ziegen als Schaf, oder Lämmer, und junge Böcke geschlachtet werden, des Bosa (oder gemeinen Trancks der Tartaen, welcher aus Hirsche zubereitet wird, und wie der Wein einen Rausch machet,) wird hierbey von manchen über zwey Eymer hergeschaffet, nachdem es jeglicher in Vermögen hat. Der ganze Tag wird mit essen, trincken, singen, und tanzen zugebracht, haben aber keine andere Music, als die Pfeiffer: doch ist sie noch gut genug, und sind gemeiniglich zwölff Pfeiffer beysammen: der erste hat eine so länger als ein Arm, die übrigen sind immer eine kürtzer, als die andere: daß also die letzte nur spannen lang ist. Wenn die bey der Tafel sitzende Alten satt worden, gehen sie nach Hauß / und lassen die jungen Leute, Männer und Weiber, nebst den Jünglingen und Jungfrauen bey ihren Pfeiffen lustig herumspringen, so lange der Trunck währet, bleiben sie da: Morgens aber ist das ihre erste Veerlchtung, daß sie sich zum Gras abmähen schicken. Haec *Tavernier.* Videsis hic iterum (1) *κακοζηλίαν* Satanae, qua affectavit legem constitutionemque Dei, *Levit.* cap. 23. to. 11. 12. 13. 14. qua jussit, ut Judaei ante messem offerant manipulum agitationis, aliaque sacrificia. De manipulo agitationis nos alibi. De aliis gentilibus, qui primitias frugum, similem fere in modum Diis obtulere, vid. *Johannes Doughtejus* in Analectis Sacris ad *Exod.* 23, 19. Excursu LI. (2) Notandum, quod legi de *oblatione frugum primarum* subnectitur lex de haedo non coquendo in lacte matris, *Exod.* 23, 19. Cujus haec ab *Abarbenele* reditur ratio, quod factum illud sit, ne idololatras imitentur; hos

hos enim sic fecisse tempore collectionis frugum; quod spem sibi fecerint, fore ob eam causam largiorem proventum imposterum, Deumque futurorum magis propitium, sicut recitat *Simon de Muis* Var. Sacr. ad *Exod.* loc. cit: fol. 438. qui tamen mox addit: *Abarbanel* satis se mihi probaret, si morem illum probaret, de quo nihil usquam legitur, quod sciam. Addo igitur: Imo vero legitur, ut exempla plura collegit *Samuel Bochartus Hieroz.* Part. 1. lib. 1. cap. 52. fol. 634. ss. Sane eo etiam me judice, *Tartari* pertinent, de quorum more ac consuetudine paulo ante dixi: probabile vero est, sic illos a majoribus suis fuisse institutos, quibus multo retro seculis eadem consvetudo fuerit.

§. X. *Finita messe, frugibusq; jam collectis, sub finem mensis Octobris, tertium solenne sacrum Pergubrio in honorem agebatur: quod Ruthenica lingva* Ozinek, (lege Ozinek, *Johannes Henricus Ursinus Quæst. Bibl.* lib. 3. cap. 10. p. 130. scribit corrupte Ozinkh,) id est, *consummatio messis*, (Polonis etiam zac, & Sorabis jecz, *metere sonat*, inde Zazinek, & Ozinek,) *vocabatur. Videlicet rustici* (ita rursum *Hartknoch. dissert. cit. p. 171. seqq.*) *ex uno paga, aliquando etiam pluribus, coacti, mensa primo fanum, deinde panem, & in utraque mensa ora binas pateras cerevisia plenas reponebant. Post hac Wurskaites sive Waidelotta quadam utriusque sexus animalia adducta, nempe porcum & porcam, gallum & gallinam, anseres & vitulos binos diversi sexus* (addit *Murinius ovem & arietem, caprum & capram,*) *sequenti ritu mactabat; Idololatricis quibusdam precationibus dictis, animalis, quod offerendum erat, caput & cetera membra fuste feriebat: sequebatur eum reliqua rusticorum turba, ictus pecudi ingeminans & sequentia verba proferens; Hac tibi* o Ziemenik *Deus* (*hoc dubio procul Pergubrio nomen erat lingva Ruthenica utentibus*) *gratias agentes offerimus, quod hoc nos anno conservasti incolumes, & omnia nobis abunde dedisti, idem ut & imposterum facias, precamur. Peracto sacrificio antequam ad epulas digrederentur, singuli ex rusticis congregatis* (ut vult *Mathias Strykovius in Sarmatia Europaa*) *aut sacerdos sive Waidelotta,* (ut asserit *Murinius*) *ferculi portiunculam abscissam in omnes adium angulos jactabant, hac verba proferentes: Accipe o Ziemienik grato animo sacrificium, atque latus comede.* (*Et hac erant ablegmina sive proficia, qua neq; Romanis quondam ignota.*) *Tum demum, Prussi ipsi lauto epulabantur. Johannis Meletii verba, quibus una ritus litandi caprum exponit, ita se habent: Facta autem messe, solenne sacrificium pro gratiarum actione conficiunt, quod Ruthenica lingva* Ozinek *id est, consummatio messis dicitur; in hoc sacrificio Sudini Borussia populi, apud quos succinum colligitur, capro litant: litandi vero ritus est talis. Congregato populi catu in horreo, adducitur caper, quem Vurschaytes illorum sacrificulus mactaturus, imponit victima utramque manum: invocatque ordine damones, quos ipsi Deos esse credunt: videlicet Occopirnum, Deum cœli & terra; Autrimpum, Deum maris: Gardoaten, Deum nautarum, qualis olim,* ap. *Romanos fuit Portunus; Potrympum, Deum fluviorum, ac fontium; Pilvitum, Deum divitiarum, quem latini Plutum vocant: Pergubrium, Deum veris: Parguum, Deum tonitruum ac tempestatum: Poclum, Deum inferni & tenebrarum: Poccollum, Deum aëriorum spirituum: Pulscatum, Deum qui sacros lucos tuetur; Auscoutum, Deum incolumitatis & agritudinis; Marcopolum, Deum magnatum & nobilium: Barstuccas, quos Germani* Erdmänlce, *hoc est, subterraneos vocant. His damonibus invocatis, quotquot adsunt, in horreo, omnes simul extollunt caprum, sublimemque tenent, donec canatur hymnus: quo finito, rursus demittunt ac sistunt caprum in terram. Tum sacrificulus admonet populum, ut solenne hoc sacrificium a majoribus pie institutum summa cum veneratione faciant, ejusque memoriam religiose ad posteros conservent. Hac conciuncula ad populum habita, ipse mactat victimam, sanguinemque patina exceptum dispergit: Carnem vero tradit mulieribus eodem in horreo coquendam. Ha interea dum caro coquitur, parant e farina siligineas placentas, quas non imponunt in furnum, sed viri focum circumstantes, hinc illinc per ignem jaciunt, absque cessatione, tamdiu quoad illa indurescant, & coquantur. His peractis epulantur atq; helluantur tota die ac nocte, usque ad vomitum. Ebrii deinde summo mane extra villam progrediuntur, ubi reliquias epularum, qua remanserunt, certo in loco terra operiunt, ne vel a volatilibus vel a feris diripiantur. Postea dimisso catu suam quisq; domum repetit. Recenset etiam collatis multorum observationibus sacrificium capri bisco πολυμαθέστατος Hartknochius, dissert.* cit. p. 176. seqq. *Ceremonias in hoc sacro peragendo observari solitas, fuse prosequitur Simon Grunovius, qui circa Anno 1520. Chronicon Prussia scripsit: Has vero ceremonias non ex alterius relatione habet, sed oculis suis eas vidisse se testatur; Refert enim aliquando forte fortuna intrasse se domum quandam rusticam, in qua multi clam, cum palam non liceret, congregati fuerant agricola: Hi simul ac Grunovium conspiciunt, certatim ipsum adoriuntur omnes: mortem ipsi prasentissimam minantes. Grunovius in tanto se periculo constitutum cernens furentes rusticos, Prussica alloquitur lingva, mortemq; deprecatur. Rustici audita Prussica lingva pra gaudio exultare, clamareq;,* Ha nussen Ritie, nussen Ritie. id est: *Hic noster Dominus, noster Dominus; post hac jurejurando Grunovium obstringunt,* (*quod in nomine Percuni prastare coactus est*) *ne unquam hoc ipsum*

Episcopo, in cujus diœcesi habitabant, indicaret. Ritus vero in sacrificando hirco sequentes observabantur; conveniebant rustici ex duobus, tribus, aliquando etiam pluribus pagis in horreum quoddam, ibique ignem lignis in longitudinem dispositis construebant. Viri hircum adducebant, ad locum sacrificio destinatum, fœminæ farinam triticeam (Meletii sententia, siligineam,) adferebant, eamque postea subigebant. Omnibus ita præparatis, Waidelotta, Grunovio teste, sublimi solio insidens, ad rusticos verba faciebat, de ipsorum Origine, rebusque antiquitus gestis, item de præceptis Deorum, quid illi ab hominibus fieri velint. Posthac Waidelotta hirco in medium introducto, utraq; manu imposita, indigitabat ordine Deos supra jam enumeratos, nimirum Occopirnum, Antrimpum, aliosque. Tum singuli rustici conscientiam peccatis contra Deos commissis inquinatam publica confessione expiabant: sub hæc omnes, quotquot in horreo præsentes aderant, (Martinus Murinius eorum quindecim numerat, cap. 5. p. 8. seqq.) hircum manibus sublatum, sublimem tantisper tenebant, dum hymnus decantaretur. Eo finito rursus demittebant hircum in terram. Tum sacrificulus hortabatur circumfusam multitudinem, ut solenne hoc sacrificium a majoribus pie institutum summa cum reverentia in Deos, facerent, ejusque memoriam ad posteros religiose propagarent. Concione illa ad populum habita, caprum vel hircum ipse Waidelotta, mactabat, sangvinemq; patina exceptum dispergebat, teste Johanne Meletio. Verum Grunovius vidisse se refert, Waidelottam capro caput præcidentem, rusticos autem adstantes sangvinem effluentem simpulis sive vasibus in hunc finem eo allatis, excipientes, pecorique suo bibendum postmodum præbentes. Waisselius addit, summa cura Prussos cavisse, ne sangvis in terram efflueret, eoque postea domum reversos omnia pecora sua fortunasque omnes conspersisse, quod verisimilius est, quam quod Grunovium audivimus asserentem. Mactati hirci carnem pelle nudatam rustici secabant in partes, tabulis impositam in furno assabant, ut autor est Grunovius testis oculatus. Meletius autem, ut & Waisselius dicunt, carnes fuisse coctas; sed utrumque in diversis Prussiæ locis, vel etiam in uno eodemque pago, præsertim postremis temporibus sub ordine Teutonico forsasse obtinuit. Cum enim ex his epulum apparatum fuisse dicatur, non assas tantum, sed elixas etiam carnes ipsos habuisse perquam est verisimile. Interea temporis, dum carnes assabantur, coquebanturque, rustici singuli coram Waidelotta, morem Christianorum imitantes, flexis poplitibus peccata sua confitebantur, quæ verberibus etiam a Waidelotta acceptis expiabant. Sed mox contra rustici simul omnes in Waidelottam irruentes, caput ipsius misere vellicabant. Post hæc mulieres quoque docebantur, quomodo vitam suam instituere ipsas oporteret, si Deorum gratiam promereri vellent, teste Grunovio. His peractis viri ignem illum, quem in longitudinem lignis dispositis excitatum fuisse diximus, circumstabant, (ut habet *Waisselius,*) *mulieres autem a farina siliginea, ut ex Meletio jam audivimus, placentas sive liba conficiebant, quamvis Waisselius farinam illam triticeam fuisse asserat. Has placentas non imponebant mulieres in furnum: sed viri ignem dictum circumstantes vel circumsistentes hinc atq; illinc per flammam eas jaciebant, & jactatas excipiebant, donec flamma indurarentur, coquerenturque. Postremo rustici ad epulas se conferentes, potabant, ex cornibus strenue tota die ac nocte. Summo mane, ut adhuc erant ebrii, extra villam progressi, reliquias ciborum certo in loco terra injecta operiebant, ne ab avibus vel feris diriperentur. Omnibus his peractis, suam quisq; domum repetebat. Legi de his possunt Grunovius, Meletius, Henneberger us, Schuzius, Murinius, Waisselius, aliiq;* MSS. *Chronica recentiora.*

§. XI. Placet vero denuo brevem excursum facere: nimirum reliquias tertii hujus solennis, hodie etiam observant *Tartari* ante nominati; sic enim pergit *Joh. Bapt. Tavernier, loc. supra cit.* Der vornehmste Feyer- oder Ceremonien-Tag der Conuchet und Cherquer oder Circassier, wird jährlich zu Ende des Augusti, auf folgende Weise gehalten: Die drey Aeltesten im Dorff vertreten der Pfaffen Stelle, und verrichten das ihnen auffgetragene Amt, in Anwesenheit des gantzen Volcks. Sie nehmen eine Ziege oder Schaf, dem sie, nach einigen verrichteten Gebet, die Kehle abstossen, machen solches wohl rein, und kochen es gantz unzerhauen: das Gekröse aber braten sie. Wenn nun alles gekocht ist, bringen sie es auf einen Tisch, fast wie in eine weite Scheine, wohin alles Volck sich versammlet: Die drey Alten stehen vor dem Tisch, hinter ihnen aber gleichfalls alle andere, so Männer, Weiber, und Kinder. Wann nun die Tafel mit dem Schaf hineingebracht ist, schneiden die Alten, die vier Füsse, samt den gebratenen Gekröse entzwey: und heben alles nebst einen grossen Becher voll Bosen in die Höhe, über den Kopff, damit es das hinter ihnen stehende Volck sehen möge. So bald dieses geschicht, fallen sie insgesammt auf die Erde, bis alles wieder auf den Tisch gesetzt ist, und die Alten etliche Worte gesprochen haben. So dann richtet sich das Volck wieder auf, und bleibet stehen; die beyden Alten, so das Fleisch halten, geben jedweder dem dritten, so zwischen ihnen stehet, und den Becher hat, etwas davon zu essen: nachmahls nehmen sie auch ein jeglicher ein Stückgen vor sich; wenn alle drey davon gessen, so trinckt der, welcher den Becher hält, am ersten, giebt dem, ihm zur rechten Hand stehenden auch davon: behält aber den Becher, und so ferners, ingleichen dem zur lincken. Wenn dieses nun vorbey, wenden sich die drey Alten, und bringen ihrem Ober-

Haupt

Haupt oder Herrn auch von dieser Speiß und Tranck, folgends aber der gantzen Versamlung, wovon grosse und kleine, alle etwas essen, und trincken, was von den vier Füssen mag übrig geblieben seyn, tragen sie wieder auf den Tisch, und verzehren es die drey Alten. Nach solcher Verrichtung setzen sich die erwehnten Alten an den Tisch, auf welchem das Schaf liegt; der älteste nimmt den Kopff, und isset ein wenig davon, gibt ihn hernach dem andern, welcher dergleichen thut, wie auch der dritte. Und wann dieser letzte etwas davon genossen, legt er ihn wieder vor den ersten, welcher gebietet, solchen dem Herrn des Dorffs zu überbringen, dieses nimmt der Herr mit grosser Ehrerbietung an, und isset etwas davon, gibt es folgends seinen nechsten Anverwandten, oder den er am wehrtesten hält, daß also immer einer dem andern den Kopff darreicht, biß er verzehret ist. Nachmahls nimmt jeder Alter ein paar Mund voll vom Schaff, ruffen sodann dem Herrn des Dorffs, der gar ehrerbietig mit der Mütze unter dem Arm, gantz zitternd herbey kommt; ergreifft ein von dem Alten ihm dargereichtes Messer, schneidet etwas vom Schaf, und verzehret es stehend, nachmahls wenn er auch aus dem, ihm gleichfalls vorgehaltenen Becher voll Bosa getruncken, gehet er gar andächtig wieder zurück. Alles Volck thut auch dergleichen, die Aeltesten die ersten, um die Knochen aber schlagen sich die Kinder, wer sie haben soll. Hactenus *Tavernier.* Est autem hæc tertia quoque solennitas Prussorum, quamque Tartari observant, sumpta per pravam imitationem, ex ritibus ecclesiæ judaicæ; quibus de *Levit.* c. 23, 15. seqq. & v. 39. cap. ejusd. & c. 16. 2. seqq. Confer. huc *Seldenus de Diis Syris*, pag. 81. & quæ nos supra diximus *cap. 1. num. 15.* & 16.

§. XII. Observ. (6) *Pergubrii destructio.* Denique vero cultus ille Pergubrii cum multis annis durasset, maximam partem collapsus est Anno M CC XLIX. de quo persæpe. *Interim*, ut prudenter notat *Christ. Hartknoch.* Dissert. 11. p. 174. seqq. sacrificium *in specie, quo caper, vel ut alii habent, hircus, quæ voces & Virgilio unum idemque notant*, (*qui lib. 2. Georg. mox caprum, mox hircum oblatum fuisse Baccho refert, vid. v. 380. & 395.*) *consecratus immolatusq; est finita messe, diutissime & clanculum quidem inter Prussos permansit. Decimo sexto namque adhuc seculo, plurimi de eo conquesti sunt, quod Prussi, præcipue Sambiani incolentes illud sacrum prohibente licet durissimasq; pœnas idololatris intentante Magistratu, per Waidelottas suos ad id muneris delectos peregerint. Hos* inter *Georgius a Polenz & Paulus Speratus Episcopi Prutenici* sunt, qui in præfat. Agendæ Ecclesiasticæ Anno 1530. conscriptæ, ita: In hoc angulo Prutenico, quamlibet exiguo, (de Sambia loquuntur) rudiores adhuc plerosque non parum multos tum pastores, tum oviculas habemus, Germanos, Brutenos, Ruthenos, Polonos, Masovitas, Lithuanos, atque Livonios, qui velut alteri Aborigines in hoc loco sedes sibi jam olim posuerunt: Referemus etiam rem miram. *Est adhuc in Bruthenis nostris Sambiensibus Sudorum quidam manipulus* (*ut reliquam abominationem superstitionum, reliquias gentilitatis taceamus.*) *Hirco etiamnum furtim nonnunquam faciens ac instar olim Samaritanorum, una cum vero Deo vana, prisci erroris numina tremens*, v. *D. Cælestinus Mitlenta*, in præfat. ad *Manuale Pruthenicum* lit. A. 6. b. Paria habet *Georgius Sabinus, primus Academiæ Regiomontanæ Rector*; cum hunc in modum de *Alberto Duce* canit, lib. 5. Eleg. 5.

Utque bonis studiis, ita moribus excolit urbes,
Imbuit ac vera relligione Dei.
Namque ferox hominum genus est & agreste sub Arcto,
Notitiam nondum quod pietatis habet.
Cæruleos instar sed adorat Numinis angues,
Mactatoque litat sacra nefanda capro.

Valentinus itidem *Scrckius* in Carmine gratulatorio, quod scripsit in *Ducis Alberti Senioris* felicem e castris Anno 1563. reditum:

Impia religio vanis agitata sub aris
Cessit, & hoc cepit sub Duce pulsa fugam.
Nam populus quondam qui numina vana colebat,
Auxilii quibus & nil rationis erat.
Pars satyros, faunosque leves venerata, litabat
Fumida suppositis ignibus exta capri.

Johannes Funccius in Commentario ad *Chronologiam* suam, lib. 10 ad Annum Christi 1217. *Populus agrestis & Dæmoniorum cultui deditus in ea terra habitabat; Quod reliquiæ in hodiernum diem testantur. Religio summa cum Mosis institutione de sacrando & immolando hirco in Festo propitiationis in multis conveniebat. Quem sacrificandi hirci morem Sudavii ad hunc diem (licet manifeste non ausint, prohibente eorum nefas pio Principe Alberto.) observare dicuntur. Centum & quot excurrunt abhinc annis, Anno videlicet 1577. edidit Albertus Fridericus Secundus Dux Porussiæ Statuta Provincialia*, die Landes-Ordnung *dicta, in quibus fol. 3. b. extat caput* von Zauberey und Bock-Heiligung: Ubi verba Statuti sic sese habent: Nachdem Zauberey in unserm Lande gemein, und auch die Bockheiligung bey den Sudawen (intelligitur hic extrema pars Sambiæ ad mare Balticum) noch in Übung seyn mag, wollen wir allen unsern Amtleuten, auch von Adel, den Räthen und Elterleuten in Städten und Dörffern befohlen haben, fleissig

darauf zusehen, und wo jemands befunden, es sey Mann oder Weib, so Zauberey treibt, oder dem Bock-heiligen, und dergleichen Dingen anhängig ist, soll es uns angezeiget werden, rc. *Recusa sunt eadem Statuta An.1640. ubi caput idem de consecratione birci reperitur. Ob eandem quoq; causam Sambiensec dicebantur* die Bockheiliger, *id est, bircorum cultores, ut testatur Jodocus Willichius.* Hactenus *Hartknochius de Livonum* conversione, vid. *Arnoldus Chron.Slav.* lib. 7. c. 8. & 9.

CAPUT XXII.

De Curcho, id est, demensi, sive portionem suam cuilibet distribuente Deo.

§. I.

SApientissimus *Salomo* pie in *πανaρέτῳ* suo, id est, libro *Proverbiorum, cap.30, 8. Mendicitatem & divitias ne dederis mihi (Deus,) tribue tantum victui meo necessaria: Lutherus* sic interpretatur: Armuth und Reichthum gieb mir nicht; laß mich aber mein bescheiden Theil Speise dahin nehmen. *B. D. Martinus Geierus Comment. ad h. l. p. 1672. seqq. Assertive ponit h. l. Salomo, quid cupiat: sustentationem videlicet convenientem: cujus (1) Autor sit Deus, instar providi patrisfamil. cuilibet suam determinans portionem: (2) modus innuitur verbo* הטריף *bitriph, quod nuspiam alias in hac diathesi reperiec: radix vero est* טרף *discerpsit, dilaniavit, rapuit, abstulit, ferarum more, qua tum sibi, tum catulis suis, alimentum hoc modo parant; uti constat de hoc verbi usu ex Deut. 33, 20. Ezech. 19, 3. c. 22, 13. Exod. 22, 13. &c. Quapropter & Agur sibi, tanquam imbelli catulo, rogat subministrari a Deo talem* טרף *cibum, qui fami pellenda vitaq; proroganda conducat, & de quo citra peccatum, instar catuli, participare possit; non enim Tereph semper rapacitatis vitium includit, sed abstractive nonnunquam designat id, unde vivitur:* ceu *Malach. 3, 10.* Afferte decimas - - *ut sit tereph cibus in domo mea. Prov. 31, 15. surgit, dum adhuc nox est, datq; tereph, cibum domui, vel familia sua. (3) Medium sustentationis est Lechem chykki, panis statuti, aut demensi mei, h. e. talis cibus, qui mea sufficiat sustentationi, quomodo mulier prudens puellis suis prabet* חק *demensum, c. 31, 15. convenit vero hoc ipsum ex sententia Autorum non paucorum, cum ἄρτῳ ἐπιουσίῳ, cujus quotidie meminimus in oratione Dominica, Matth. 6, 11. ita, ut panis quotidianus sit alimentum quotidie sufficiens ad substantiam, vel τὸ esse nostrum conservandum: quem Syrus vocat* לחמא דסונקנן *panem necessitatis, vel indigentia nostra; qui ipse convenit quoque cum illo Pauli, 1. Tim. 6, 8. habentes διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, his contentissimus.* Illustrari hoc potest ex illo *Exod. 16, 4. ubi de pane calitus dato, vel de manna, ait Deus, colligant* דבר יום ביומו *demensum diei, in die suo; item ex Dan. 1, 5. ubi juvenibus Israeliticis statutum dicitur dephar jom bejomo, demensum diei, in die suo, de cibo,* potuque *regio: qualis etiam fortuna contigit, Jehojachimo* ex carcere producto, 2. Reg. 25, 30. item *cantoribus sacris, Nehem. 11, 23. & c. 12, 47. Quibus dabantur* מנות *portiones dephar jom bejomo, demensum diei, in die suo. Huc etiam illud σιτομέτριον, cujus meminit Salvator, Luc. 12, 42. & quod nonnulli interpretantur de mensura frumenti, (nempe quaternorum modiorum) quam servi accipiebant in mensem.* Hæc *Gejerus* noster beatus.

§. II. Proinde est Deus, unus ille omnium rerum conditor ac conservator, a quo solo *Lechem chyk, panis demensi;* sibi *porcio cuilibet determinata & necessaria* distribuitur. Videntur etiam illud, filo rectæ rationis & fortasse traditionis ducti, gentiles de Deo sensisse: messe enim finita, ac fructu arborum, & quicquid terra producere solet, collecto, sacra celebrare consveverunt, in quibus pro portione & demenso in annum futurum cibo, publicæ solennesque gratiæ actæ sunt. Præterea diebus illis non solum a singulis particulæ ideo quædam panis cocti comestæ sunt, sed & in frusta plurima imago idoli cujusdam confracta est, quæ distributione facta, comestæ significarent, Deum esse, qui portiones cuilibet hominum in singulos anni dies copiose & affluenter distribueret determinaretque. Verum enim vero non Deum tamen illum cæli terræque esse, sed idolum aliod quoddam, a quo hoc beneficium proficiscatur, vulgi communis & late vagans persuasio erat. Rem exemplis probare licebit: *Hottingerus Hist. Eccl. Tom. IV. Secul. XV. p. 901. & 902.* ex *Archont. Cosmic. de Peruanis* sic scribit: *Apud Cuscon, Peruani regni caput, sacerdotes solis appetente quodam festo ex farina mayzi frumenti Indici, cum sangvine alborum arietum eodem die mactatorum, massam pinsebant & subigebant, ex qua coquebant placentulas. Hoc facto, ex diversis regni provinciis infiniti confluebant homines ad regiam Cuscaniam, distribuebaturque singulis particula quadam per sacerdotes, vocabantque hoc sacramentum, confuderationis & unionis cum Iuga rege. Qui panis illam buccellam percipiebant, magna id faciebant reverentia, promittentes sancte, se nunquam non honorificam Iuga facturos mentionem, sed neq; sinistri quippiam de illo cogitaturos. Soli insuper per totam vitam se omnem habituros reverentiam cultumque, cujus voti jam porrectam micam testem intra viscera sua reciperent. Agitabatur autem hoc festum bis quotannis, Augusto & Decembri, quo tempore placentarum istarum frustilla ad omnia templa totius*

regni

regni mittebantur, ut ibi distribuerentur populo, qui ad Cuscon non fuerat. *Idem* de *Mexicanis* p. 902. & 903. ita pergit: *Conficiebant massam, ex farina frumenti Indici, cum blito herba & melle: Ex massa illa fingebant idolum panaceum, ad magnitudinem lignea statua Vizlipuzli, qua in templo erecta visebatur. Hanc imaginem farinaceam feretro impositam ferebant sacerdotes humeris, insequente populo magnis passibus. Ad hunc modum circa arva & campos magno confecto spatio revertebantur ad templum. Veniebant huc paulo post vestales virgines, albis amicta mundissimisque stolis ex cubilibus suis spiras de tosto mayzo & blito herba factas afferentes. Has ossium grandiorum forma pistas adolescentibus tradebant, qui eas magna strue ante idolum congestas, ossa & carnem Dei sui Vizlipuzli nominabant. Ibi demum visebantur sacerdotes, ac ceteri templi ministratores flammeis pulcerrimis ac versicoloribus induti, ornati capita sertis, & colla carollis ex floribus concinnatis conspicui, hos Deorum Dearumque varia sequebantur simulacra. Sacrifici choreas agitantes & nescio qua carmina concinentes circum spiras illas saltabant, easque hoc pacto consecrabant, scilicet ut caro & ossa Dei sui fierent. Hinc producebantur immolandi captivi, & more consueto jugulabantur. Peractis his aliisque ceremoniis presbyteri idolum panaceum, habitu sancto exutum, confringebant, & cum spiris consecratis in frusta plurima redigebant, qua distribuebantur populo, magna cum venerationis specie ea recipienti, nec dubitanti carnem & ossa Dei se sui percipere.* Sistendus huc *Thomas Gage*, qui in Nova Hispania sua plures circumstantias recensendo idolum illud tamen a Vizlipuzli discriminat: verba ejus sic se habent: c. 20. p. 98. *edit. Lips. an. 1693.* Jn der Stadt Mexico waren (vor Zeiten) 2000. Götzen; die vornehmsten hiessen *Vitzilopuchtli* und *Tezcatlipuca*, (hujus imaginem descriptam vid. apud *Johannem Henricum Ursinum in Theol. Symbol. num. 1. p. u. seq.*) derer steinerne Bildnüsse oben auf dem Tempel auf Altären stunden, rc. Sie glaubten, daß diese zweene Götter Brüder wären, Texcatlipuca, war der Gott der Vorsehung und Vitzilopuchtli der Gott des Krieges, welche beyde sie mehr, denn alle andere Götter fürchteten. Sie hatten noch einen andern Gott, dessen Bildnüß oben auf der Götzen Capelle stand, denselbigen verehrten sie auch mehr, denn die andern alle, dieser Gott war aus allen denen Saamen, die in ihren Lande wuchsen, gemacht, sie machten nemlich aus selbigen ein Mehl, welches sie mit Blute von Kindern, und reinen unbefleckten Jungfrauen, deren die Brust mit einem Scheermesser aufgerissen, und das Hertz herausgenommen worden, um selbiges, als die erstlinge ihren Götzen zu opffern, anmengeten, und zu einem Teige kneteten. Dieser Götze wurde mit besonderen Pracht und Ceremonien in Beyseyn der sämtlichen Einwahner der Stadt eingeweyhet, und wenn die Einweihung geschehen, so hingen die, so vor andern andächtig waren, demselben allerley Edelgesteine, stücklein Gold, und andere Kleinodien an. So bald diese Ceremonie vollbracht war, so durfte sich ferner kein Mensch unterstehen diesen Götzen anzurühren, oder in seine Capelle zu gehen, ausser denen Flumacaztli oder Priestern van seinem Orden. Sie zerbrachen diesen Götzen irzuweilen, und machten von neuen Teige, welchen sie ebenfalls / wie den ersten kneteten, einen andern. Die Bißlein aber von den alten theileten sie unter das Volck aus: Denn ein jeder, der ein solches Stücklein bekam, schätzete sich für sehr glückseelig, insonderheit die Soldaten, welche dadurch Glück im Kriege zu haben verhoffeten. Bey Einweyhung dieses Götzen wurde auch ein gewisses Gefässe voller Wasser mit besandern Worten und Ceremonien gesegnet, und hernach unten am Altar heilig aufgehoben; Denn mit diesem Wasser wurde der König in der Crönung, und die Generalen derer Armeen bey anfang eines Krieges eingesegnet, indem ihnen ein wenig davon zu trincken gegeben wurde. Celeberrimus *Dominus Jacobus Daniel Ernestus Altenburgensium Decus aeternum*, νῦν ἐν ἁγίοις, recensitis his superstitionibus *lib. 2. Apanthism. cap. 7. p. 297. & 298.* sentit, perspicuum clarumque ex his sanæ *de Cœna Domini* doctrinæ, populis illis quondam manifestatæ vestigia comparere: retinuisse autem eos amisso nucleo. mera putamina; imo sanctissimam illam sacro sanctæ Eucharistiæ actionem, a versipelli illo alastore Diabolo, illis versam fuisse in vilissima execrandæ superstitionis κυσκολυμάτια; sic ille. Quicquid sit, nos illas superstitiones eo sensu ac ratione institutas putamus, ut paulo ante commemoravimus.

§. III. Jam ad Slavos. Observ. (1) *Curchi* Nomen. Verumtamen & hi Deum suum, a quo sibi singulis portiones demensaque vitæ porrigi, *Curchum* vocarunt, aut *Curche*; utrumque numen legitur in Privilegio *Jacobi* legati pontificii, de quo infra. Aliis *Curcho* dicitur, ita *Schützio*, in Chron. Pruss. & *Gorcho*, sic *Hennebergero*, lib. de Veter. Pruss. & *Gurcho*, ita *Alex. Guagnino* in Sarmatia Europæa, fol. 64. & *Johanni Sauberto de Sacrific.* cap. 16. p. 365.

§. IV. Observ. (2) *Curchi Etymon. Gorcho, Gurcho*, vel rectius *Curche*, & *Curcho*, nomen *ab eventu* vel *ceremonia*, per *metonymiam*, sumptum est; notat enim idolum, quod unicuique portionem suam tribuit, quodque ideo in frustilla minuta confractum est. Slavis enim ac Sorabis Kruch, *portio*, *fragmentum*, *particula*, & *frustum*. Et Kruchy, adject. Polon. *fragilis, fragosus*, zerbrechlich, das sich brechen oder zerstücken lässet. Kruchost, substant. *fragilitas*: & Krusse, *verbum frango, confringo, in micas diminuo, comminuo, contero.*

The-

Thema est Kraju, & Krajem / freq. id est, *scindo, frango*, ich schneide, zerschneide, zerstückele, zertheile; Atque hoc ex Ebr. קרע *Kara, scidit, rupit, laceravit*; vel a כרה *Karah, fidit, scidit*. Arab. *comparavit convivium*. vid. *Orig. Lingv. Sorab. lib. 1. p. 57.* Inde Ebr. ככר *Kikkar*, per πρόσθεσιν, id est, *massa, buccella, frustum*, vel ejusmodi demensum, quod viro in diem sufficit. Confer. *Jerem. 37, 21. 1. Paral. 16, 3. 1. Sam. 10, 3. Judic. 8, 5.* Optime vocabuli emphasin illustrant verba *1. Sam. 2, 36.* quibus posteris Eli ejusmodi prædicitur egestas, ut incurvaturi sint se pro numo argenteo, & pro ככר לחם *buccella panis, Lutherus* vertit, um ein Stück Brods. Sorabice dixeris, sa kruch chleba Interpres *Polonus* habet: abym jedl sztucz ke chleba. Igitur *Churchus, Curcho*, &c. quasi *Cruchus*; & vi etymi, quasi tu latine dixeris, *portio, vel portionis Deus, quiq; in frustilla eam ob causam fractus est*: Germanice, ein Stückel Gott, ein Götze, den man in kleine Stücklein, oder Bißlein, zerbrochen und zertheilet hat.

§. V. Observ. (3) *Curchi Figura*; Statuam simulacrumve quoddam Deo Curcho confectum, & datum fuisse, confirmat mos ac consuetudo gentis, quod semel in anno collectis frugibus, Prussi *Curchum* in particulas minutas confregerint: non autem constat, cujus figuræ fuerit: Illud quoque hoc loco notandum, singulis annis confracta statua vetustiore, novam ac recentem aliam reparatam & positam esse.

§. VI. Observ. (4) *Curchi Cultores*. Scilicet *Curcho* sic dicto sacra fecerunt (1) *Prussi*: & fortasse non soli quidem; A Masoviis enim vicinis huncce Deum accepisse Prussos, scribit *Grunovius*, & ex eo *Hennebergerus* in Comment. p. 156. Verum cum Polonici scriptores *Curchum* inter veteres gentis suæ Deos non recenseant, nec appareat, qua Prussicorum annalium fide *Grunovius* hoc asserat, calculum nostrum his non addimus; sic ait *Christophor. Hartknochius* dissert. 7. p 139. *Alexander Gvagninus* in Sarmat. Europ. sect. de Prussia fol. 64. *Habuerunt Prussi multos Deos, quos adorabant, cultuq; divino prosequebantur, semper tamen inter querceta holocausta eis offerre solebant, & quot fere res habebant, tot præsides & Deos constituebant, &c. Tertium Deum domesticum, Gurcho dictum habebant, is omnibus esculentu cibariisq; præponebatur.*

§. VII. Observ. (5) *Curchi cultus*. Quod attinet ad cultum *Curchi*, multa hic notanda occurrunt. Nam (1) inter minores Deos eum quidam referunt: (2) alii inter maximos. *Hartknoch. Dissert. 8. p. 138.* primus, nostra sententia, inter minores Deos fuit *Curcho*. (3) Imperium Curchi extendebat se in esculenta & potulenta: ita *idem* loc. cit. p. 139. & *Alexander Gvagninus* loc. paulo ante alleg. num. VI. (4) Locus, ubi colebatur, plerorumque Scriptorum testimonio fuit *Quercus* juxta oppidum, olim Schwento mest, id est, *Sancta civitas*, nunc vero Heiligen Beyl dictum. Consuli possunt ea de re *Hennebergerus* in Commentario ad Tabulam Prussicam. Geogr. p. 156. *Schuzius* & *Waisselius* in Chronicis. *Thom. Treterus in Vitis Episcoporum Varmiensium*, sub *Anshelmo*. Aliter tamen sensisse videtur *Hennebergerus* ante conscriptos modo laudatos Commentarios, cum in libello de veteri Prussia, sub quavis quercu tribus Diis minoribus Vurskaito, Ischwambrato & *Curcho* sacrificia offerri potuisse scripserit. Sed vero sub dicta Quercu Heiligenbeilensi collocata erat statua Curchi. *Hartknoch.* Dissert. 8. p. 138. Addit idem *Dissert. 6 p. 113.* Hæc *Quercus Gurcho sive Curcho Deo jam ab ipso Waldewuso Rege Prusenorum dedicata esse fertur*, vid. *Henneberg. in Comment. ad Tab. Pruss. pag. 156. Eodemq; illa modo* (5) ut *Quercus Romoveana, æstivis juxta & hibernis temporibus viruisse dicitur; in eo loco*, ait *Thomas Treterus ubi Heiligenbeil situm est, fuit ingens Quercus, qua non minus æstate quam hieme (opera procul dubio Diaboli) assidue virebat. Hac Treterus, vel potius Joannes Krezmerus, cujus ille opusculum Germanicum in latinam convertit lingvam, in lib. de Episcopis Warmiensibus in vita Anshelmi I.* (6) *Curcho* singulis annis nova statua, confracta vetustiore, fuit posita. vid. infra *verbi Privilegii Jacobi legati pontificii.* (7) *Curcho* perpetuus servabatur *Ignis*, (8) Inter sacrificia Curcho oblata fuerunt frugum & piscium primitiæ: illas enim offerebant collectis jam frugibus. (9) Quamvis vero *Curchus* juxta oppidum Heiligenbeil dictum, præcipue fuerit cultus; aliis tamen etiam in locis eidem sacrificia offerebantur, ubicunque scil. ad lacum ingens lapis reperiebatur. Ejusmodi lapidem inter Frauenburgum & Tolkemitam ad lacum recentem adhuc suo tempore extitisse testatur *Hennebergerus*, qui etiam notat, lapidem illum vulgo sacrum lapidem fuisse vocatum. In ejus generis lapidibus solebant piscatores, piscium primitias in honorem dicti Dei comburere. Non absimilis fuerat in piscibus offerendis & Perdoiti Dei Nautarum piscatorumque cultus, ut eum *Waisselius* delineat. Nisi dicere malis, *Hennebergerum* oblationem piscium, quæ Perdoyto fieri solebat, Curcho perperam adscripsisse. Verisimile namque est, Curcho nonnisi in quercu Heiligenbeilensi, ut non infimo Deorum, cultum divinum fuisse exhibitum; quæ autem extra hanc fiebant urbem, aliis esse diis tribuenda. *Hartknoch.* dissert. 10, p. 163.

§. VIII. Ceterum disputat modo laudatus clarissimus *Christophorus Hartknochius Diss. XI. de Festis Vet. Prussorum diebus, §. 5. p. 173. Utrum Curchus & Pergubrius distincti fuerint Dii nec ne? & num festum dies Curcho dictus differat a feriis, qua* Ozinck *dicebantur?* de qui-

quibus supra cap. præcedenti XXI. num. X. *Si quid conjecturis dandum*, ita ille, *dici posset non fuisse ferias in Curchi honorem institutas, ab illis, qua* Ojinek *dicebantur, diversas. Quin & hoc non absurdum esse videtur, si quis statuat, in feriis Curchi sacrificium Capri (de quo cap. praced. XXI. num. 10. cit.) fuisse Curcho oblatum. Ut hac statui posse existimemus, non una est causa. Quod enim ad prius illud membrum attinet, Curcho & Pergubrios Dii non videntur fuisse diversi, ut ex iis primo rebus, quibus praerant, non obscure colligitur. Pergubrius quippe frugibus, Curcho cibo potuiq; prafectus fuisse dicebatur. Deinde eodem tempore dicta feria celebrabantur, quod indicio esse potest, in unius Dei honorem illas fuisse institutas. Illud tantum discriminis fortasse intererit, quod Deus ille a Lithuanis, Ruthenis, Livonibus, & Prussis illis, qui Lithuanorum sunt vicini, appellatus est Pergubrios; a reliquis vero Prussis Curcho. Accedit, quod Meletius, qui fuse de feriis Pergubrii agit, nullam mentionem Churchi facit, quod certe aliam ob causam factum esse non videtur, quam quod Pergubrios idem Johanni Meletio, qui Curchus. Posterius illud, quod de sacrificio capri diximus, probatu non est difficile. Etenim caper immolabatur finita messe, eodem videlicet tempore, quo & feria in Pergubrii sive Curchi honorem institutae agebantur; Deinde disertis etiam verbis dicitur, in honorem Pergubrii caprum fuisse immolatum. Adde quod Thomas Waisselius in Chronico suo hoc, quod intendimus, satis manifeste indicat: cum enim duo priora sacra, videlicet, quod in Martio, & quod ante messem celebrabatur, enumerasset, pro eo, quod de sacro Pergubrii tertio, finita messe celebrari solito, debuerat agere, proxime subjicit ceremonias, quas in immolando capro adhibebant Prussi: quis ipso indicat, in sacro Pergubrii celeberrimum illud Prussorum sacrificium fuisse oblatum.* Sic Hartknochius. Paucissima, quæ in contrariam partem opponi possent, hic dabimus: nimirum Pergubrium & *Curchum* pro diversis Diis habitos fuisse vero simile magis esse videtur. Differunt enim *primo* toto, quod ajunt, cælo nomina: *secundo* itidem Pergubrius honorabatur, ut ejus munere ac beneficio gramina segetesque crescerent, & colligi possent: Curchus, ut collectas fruges singulis in usum concederet: vel breviter: iste ut essent, hic posterior, ut prodessent fruges, venerabatur. Tertio feriis Ojinek Pergubrio sacris publicæ ac solennes gratiarum actiones actæ sunt, pro messe feliciter consummata: feriis Curchi, quæ absque dubio collectis demum fructibus arborum hortorumve, & aliquot septimanis post sacra messis finitæ, celebratæ sunt, idolum in particulas confractum est, & ut conjicimus, particulæ illæ quidem a populo comestæ, si fuerint farinaceæ: vel deportatæ sunt domum, tanquam symbola, & τεκμήρια non de futuræ præsentis ac futuri anni cibi potusque copiæ & necessitatis. Denique ut & hoc addam, differt *Curchus* idem quoque a *Potrimpo*, quoad munia. Quippe hunc invocarunt, ut alimenta præberet per totam vitam: illum, id est, Curchum, venerabantur, quod jamjam annua daret & præberet.

§. IX. Observ. (6) *Curchi destructio*. Curchum & Quercum, sub qua prope oppidum Heiligenbeil statua ejus colebatur, Anshelmus I. Varmiensis Episcopus destruxit. Hæc nos docet *Thomas Treterus*, quem ea de re loquentem audire operæ nunc pretium erit. *Vocabatur*, sic ille, *locus hic* Swente Mesce, i. e. sacer locus, (alii legunt Swente Meste, quasi Swiete Miasto, Sorab. Swiate Miesto, i. e. sacra urbs) *contra hanc execrandam idolatriam Anshelmus multis & eruditis concionibus acriter invehebatur, quibus cum nihil apud dura cervicis Prutenos proficeret, & impiam hanc superstitionem in sua diœcesi augeri molestissime ferret, pracepit ad extremum, ut quercus illa exscinderetur. Cumque ad rem deventum esset, & quidam arbori securim admovisset, illa repercussa converso ictu ferientem graviter in pede vulneravit, ut in terram illico prosterneretur. Unde Christianis terror injectus, ut arborem attingere nemo auderet, infideles autem ista cum incredibili gaudio & voluptate spectabant. Qua res cum Episcopum vehementer affligeret, plenus Spiritu & divini honoris Zelo processit eo ipsemet, & accepta securi, ingens foramen in quercu effecit. Ceteri autem Christiani, eo jubente, ignem subjicientes, eam totam combusserunt, & idolum ad nihilum redegerunt. Prutheni nihilominus cum securis illa diligenter conquisita, ad manus illorum pervenisset, eam in eo loco, ubi nunc Heiligenbeil oppidum situm est, ab illaq; nomen retinet, pro insigni reliquia venerati in facello adservabant.* Gemina his habet *Henneberg.* in Comment. ad Tab. Pruss. p. 156. & *Caspar. Schutz.* in Chron. fol. 4. Alii tamen aliunde nomen illud oppidi Heiligenbeil deducunt, ut *Schuzius* loc. cit. testatur: *Hartknoch.* Differt. 6. p. 113. Denique *Curchi* sacra penitus conciderunt Anno Christi M CC XLIX. quo faciunt verba *Jacobi*, legati pontificii, in privilegio Prussis eo anno concesso; ita enim ibidem inter alia: *Idolo quod semel in anno collectis frugibus consueverunt confringere, & pro Deo colere, cui nomen Curche imposuerunt, vel aliis Diis, qui non fecerunt cœlum & terram, quibuscunque nominibus appellarentur, de cetero (Prussi Neophyti) non libabunt, sed in fide Domini nostri JEsu Christi, & ecclesia catholica obedientia & subjectione Romana ecclesia firmi & stabiles permanebunt.* Extat privilegium integrum ad calcem *Chronici Prussici Petri de Dusburg. p. 463. seqq. edit. Lips. anno M DC LXXIX.*

CAPUT XXIII.

De
Hennilo, excubitore Deo.

§. I.

EXpositis iis, qui vitæ necessaria mortalibus tribuerent, unus adhuc superest, videlicet ExcubitorDeus: noverant quippe probe Slavi, facilem jacturam fieri posse rerum, nisi a custode & conservatore summo protegerentur & defenderentur res hominesque. Et sane verum est, quod ait *David* Psalm. 127, 2. *Nisi Dominus custodiverit civitatem, frustra vigilat, qui custodit eam.* Ad quæ verba ita commentatur *Hieronymus*, vel quisquis ille sit, *Tom. VIII. Oper. f. 90. Fidelis anima civitas accipitur æterni Regis: quæ civibus bonis, id est, honestis moribus frequentatur; quam nullius potest tueri custodia, nisi illius, qui non dormitans protegit Israel.* Sed vero hic quoque graviter lapsi *Serabi* sunt: Non enim Deum, sed μορμολύκειον quoddam coluerunt, quod vigilias & excubias nocturnas, ad ædes suas ageret.

§. II. Idololatriam circa hoc caput gentis quondam perversæ recensebo verbis *Ditmari Episcopi Merseburgici*, qui ita in *Chron. Merseb. lib. 7. fol. 103. In mea vicinitate, & in oppido Silivellam dicto, miratulum quoddam accidit, in secunda Decembris hebdomada: fuit ibi quadam mulier, qua cum virum suimet domi non haberet, super se & super filios hospitium obserebat suum; & ecce ante gallicinium sonitus ab ea immensus auditus. Hac talibus ob stupefacta, vicinos clamore continuo evocans necessitatem suam indicat. Qui volentes eidem succurrero crebra jactatione repelluntur. Tandem januam frangentes, gladiisq; intrantes evaginatis, quid matri familias, vel ipsis tantum rebellaverit, diligenter inquirunt; & quia monstrum erat, hostem non invenientes, egressi sunt tristes. Mulier autem prædicta diem expectans solicita crastinum, proximum accessivit presbyterum: qui omnem hanc domum reliquiis sanctorum, & aqua lustravit benedicta. Insequenti vero nocte parum de supra dicto terrore concutitur, & Deo gratias crebra presbyteri visitatione liberatur.* - - - Pergit porrò ita, *Non est admirandum, quod in his partibus tale ostenditur prodigium. Nam habitatores illi raro ad ecclesiam venientes de suorum visitatione custodum nil curant & domesticos colunt Deos, multumque sibi prodesse eosdem sperantes, his immolant. Audivi de quodam baculo, in cujus summitate manus erat, unum in se ferreum tenens circulum, quod a pastore illius villæ, in qua is fuerat, per omnes domos has singulariter ductus, in primo introitu, a portitore suo sic salutaretur; Vigila* Henil, *vigila! sic enim rustica vocabatur lingua, & epulantes ibi delicate de ejusdem se tueri custodia stulti autumabant; ignorantes illud Davidicum: Simulacra gentium opera hominum, &c. similes illis fiant facientes ea, & confidentes his.* Hactenus *Ditmarus.*

§. III. Ut methodum consvetam sequamur, & commentariolum quasi in verba illustris Autoris sistamus: Observ. (1) *Hennili Nomen.* Appellatur itaque idolum *Hennil.* Sorabis olim Honidlo.

§. IV. Observ. (2) *Hennili Etymon. Hennil*, id est, *abigeus*, sive *qui abigit*, & *procul ire compellit*; Synecd. *Vigil, excubitor, ab* Honiu, verbo Sorabico, id est, *abigo*, *depello*, *arceo*, *amoveo*, *fugo*, ich treibe weg, halte zurück, scheiche. Hinc Honidlo, *subst.* (quomodo a Traschu, Traschidlo,) id est *abigamentum*, *amotio*, *depulsio*, *exactio*. it. *exactor*, *depulsor*, *expulsor* per *Metonym.* adj. pro subj Dicitur ergo pro Honidlo, corrupte *Hennil*, sed Honiu, ex Syriaco ענה, *solicitus fuit.* Igitur *Hennil* sive *Hennilus*, Deus *tutelaris quidam*, aut *Lar*, vel *Lemur*, *larva*, μορμολύκειον, μόρφωμα, תרפים Teraphim, pupa, 1. *Sam.* 19, 3. Talia autem revera fuerunt idola omnia gentilium: vid. *Baruch*, c. 6, 30. & *Zebnerus Similitud. Sacrar.* 109. p. 1221. seq. & de *Teraphim*, *D. August. Pfeifferus*, Exercit. Bibl. p. 17. ss.

§. V. Observ. (3) *Hennili Figura.* Hæc Symbolica fuit; nimirum *Baculus*, ut ait *Ditmarus*, *in cujus summitate manus erat, unum in se ferreum tenens circulum.* Sigilla ergo hæc tria boni excubitoris erant: *Manus*, *baculus*, & *circulus ferreus*. *Manus* potestatem & promtitudinem significabat; *baculus* clientelam, defensionem ac patrocinium probis exhibendum; *ferreus* denique *circulus*, pœnas infligendas turbatoribus, furibus nocturnis, & latronibus.

§. VI. Observ. (4) *Hennili cultores.* Sane *Serabos* nominat *Ditmarus*. Sorabia autem olim fuit, cujus ab oriente limes Silesia erat, & ab occidente fluvius Sala, vel plus ultra. Ex quo patet, Cultores *Hennili* fuisse olim Sorabos (1) *Lusatia*, (2) *Misnia*, & (3) *Thuringia* incolas.

§. VII. Observ. (5) *Hennili cultus.* De eo ita *Ditmarus*, paulo ante: *Baculus a pastore villa, in qua is fuerat, per omnes domus singulariter ductus, in primo introitu a portitore suo sic salutabatur: Vigila*, Hennil *vigila! & epulantes ibi delicate de ejusdem se tueri custodia stulti autumabant.*

§. VIII. Observ. (6) *Hennili destructio.* Referam idoli hujus destructionem ad tempora autoris, hoc est, *Ditmari*; scribit enim in verbis allatis, Ecclesiam presbyterumque habuisse illos Sorabos, a quibus *Hennilus* sit cultus. Quare credibile, quod resipuerint illi tandem, ac mox ad saniorem mentem redierint, facta demonstratione, quod vana esset

omnis

omnis eorum superstitio. Vixit autem *Ditmarus* ad Annum usque Christi MXVIII. quo mortuus est Cal. Decembr. & aooo quidem nativitatis suæ quadragesimo secundo.

CAPUT XXIV.

De Trigla, Dea Poli, Soli, Salique.

§. I.

SUnt inter Christiaoos non pauci Doctores, quibus persuasum videtur, sacratissimum articulum *de Tribus Elohim*, sive *Sacrosancta Trinitate*, Ecclesiæ unice per Verbum revelatum, Barbaris etiam atque geotilibus cognitum quodammodo fuisse: sed undenam? de hoc illorum triplex occurrit sententia: *Johannes* enim *Rondellus* feotit oaturam ipsam suo sensu perspicacissimo potuisse in hunc articulum descendere, quia divinando sæpe multa obscora conjiciat, inveniat & apprehendat, vid. supra plenam ejus mentem, sect. 1. cap. 3. num. 2. in additis. Alii notitiam SS. Trinitatis, ab Adamo, vel Noachi filiis ad quaslibet gentes propagatam esse contendunt, ita *Cluverius Germ. Antiq.* lib. 1. cap. 29. p. 217. seqq. *Vossius* de Idololatr. lib 8. cap. 12. p. 397. & *Autor nuperus* der Schlesischen Kirchen-Histor. p. 20. edit. Francof. ann. 1708. Alii e concionibus Apostolorum, vel Discipulorum eorum, gentilibus innotuisse volunt, quod Deus sit unus & tres personæ, Pater, Filius, & Spiritus Sanctus, ita *D Chytraus in proum. Metropol.* quo & *Slavos* idem retulit.

§. II. Verumenimvero primo quia *Roudellus* ipse suam sententiam aut conjecturam forte veram esse autumat: ideo forte etiam falsa esse poterit: secundo *Cluverio*, aliisque secundæ sententiæ patronis, & sibimet ipsi respondet *Vossius* de *Idololatr.* lib. 1. c. 37. pag. 271. seq. Denique tertia sententia ut nobis videtur probabilis, ita & secundam præcedentem approbamus, fieri tamen potuit, & factum omnino sic est, ut sequentibus temporibus in posteris memoria sanctissimæ Trinitatis prorsus expiraverit. Hoc testatur oratione sua *Miclotus* Slavus, Regulus Obotritorum, ad Geroldum Christianum, cum ait: *Sit Deus, qui in cœlo est, Deus tuus: esto tu Deus noster, & sufficit nobis.* apud *Helmold. Chron. Slav.* lib. 1. cap. 83. Itaque prorsus corrupta erat Theologia Slavorum, nec quicquam de Deo noverant, præterquam illud. quod per κακοζηλίαν instinctu Diaboli affectarunt, vel quicquid ex usu rationis ac naturæ didicerunt.

§. III. Nec aliter etiam sentiam de Dea tricipite Slavorum, quam *Triglam* vulgo vocant, quam quod signarit ipsis compendium quoddam Deorum, (verius ἐπιτομὴ δεισιδαιμονίας, epitome superstitionis, quomodo *Tatianus* quoddam Græcorum idolum vocasse legitur, apud *D. Martinum Chemnitium in Exam. Concil. Trident. Part. 1. c. de Tradition. pag. 137. edit. Francofurt. ann. 1615.*) vel Numen ejusmodi, quod triplici munere ac imperio, scilicet poli, soli, & sali gaudeat. Præterea κακοζήλως & ex instinctu præsultoris Diaboli hanc Deam excogitasse Slavos credam, ut injuriam Deo supremo facerent, eo quod de illo sacræ literæ doceant, quod sit τὸ πᾶν, *Sirac. 43, 29. Omnia in ipso consistant, Col. 1, 17.* portetque omnia verbo virtutis suæ, *Ebr. 1, 3.* quodque sit Dominus cœli, *Psalm. 7, 4. Esa. 42, 5. c. 44, 25.* Terræ, *Exod. 19, 5. Psal. 24, 1. Psalm. 50, 12. 1. Cor. 10, 26. Psalm. 47, 3.* marisque, *Job. 38, 8. Psalm. 33, 7. Esa. 43, 16. &c.* Quamobrem recensitis supra Diis, quorum quilibet particulare & distinctum regimen exerceret, atque ea curaret, quæ necessaria sunt ad vitam hominis; nunc *Triglam* subjungam, numeo illud, quod opinione Slavorum, omnia regeret, & vim potestatemque ceterorum Deorum inferiorum quasi omnem in sese contineret, exerceretque publice; nimirum tanquam mater Deum & conjux supremi Dei.

§. IV. Observ. (1) *Trigla Nomen.* Variant Autores circa nomen, nec uno modo scribunt: Scribitur enim *Triglaff*, (*per antistachon*, pro *Triglav*, vel *Triglaw*,) a *Chytraeo* loc. cit. & in *Chron. Saxon.* fol. 10. ab *Autore item* der Schlesischen Kirchen-Histor. cap. 1. p. 21. sed corrupte *Triphat*, apud eundem cap. 2. p. 64. legas *Trigla*, scribit *Andreas Angelus in Chron. March.* lib. 3. p. 309. *Sabinus* tract. de Brandeburgo; *Petrus Albinus* Chron. Misn. tit. 11. p. 297. *Zach. Schneiderus* Chron. Lips. lib. 3. pag. 279. *Joh. Saubertus* de Sacrific. c. 5. p. 105, item *Autor* der Schlesischen Kirchen-Histor. p. 20. *Trigeloff*, (pro *Triglow*,) ita *Valentinus* ab Eichstatt, (vid. infra num. ult.) sed Sorabis olim sive Slavis suo idiomate *Triglowe*, idolum dictum est.

§. V. Observ. (2) *Trigla Etymon. Trigla, Triglaf, Triglowe, &c.* tria capita, vel Deum tricipitem signat; estque **Triglowe**, plur. fæm. a quo **Trigla**, per apocopen, compositum. vocabulum, ex **tri**, Bohem. (Polon. **trzy**, & Sorabi **ʒi** scribunt) idem, quod Germ. **drey**, Latin. tres, tria, Græc. τρεῖς, τρία. *Martinus Lex. Etymolog. in Tres*, fol. 3909. Chald. תלת *telat, sunt tres, quod si pronuncies, ut vulgo, erit telas; inde facere possis tres, L. transeunte in R. sicut & alias: illud vero ex* שלוש*, id est, tres: inde* שלשלת Chald. שלשל *Schalschal*; Arab. סלסל, *catena, vinculum: prima catenatio perfecta est trium nodorum seu annulorum.* Hæc *ille.* Altera pars vocis est a Sorab. vel Slavoo. **blowa**, vel **glowa**, ut Poloni & Sorabi Lusatiæ Inferioris pronunciant, id est, *caput*: quod ducam ex

Ebræo גלל galal, volvit: unde gemin. גלגלת *gilgoleb*, *cranium*, scil. propter rotunditatem, & quia flexile seu volubile est. Ex etymo autem, quod e principiis Slavicis eruimus, patet, nihil commune, quod nominis sonum, Deæ Slavicæ **Triglá** esse, cum **Trigla**, vel τρίγλη, id est, mullus piscis, qui Hecatæ sive Dianæ sacer erat, vel ob nominis convenientiam, ut *Apollodorus* de Diis scotiit: vel quod Hecate maris, in quo mullus, habeat potestatem, ut *Melanthius* libro de Mysteriis Eleusiniis, aut quod venatrix sit, ut mullus est venator: ut *Hegesander*; aut quia Diana custos virginitatis, sicut mullus res Veneris aversatur, uti sentit *Vossius* de *Idololatr.* lib. 2. cap. 29. p. 452. Incertum pariter illud est, quod *Trigla* Slavorum Dianam, uti vult *Sabinus* (cujus fabulam & nomina ex historia Evæ sumpta esse, peculiari Dissertatione nuper anno 1703. *Gryphiswaldiæ Cl. Brandanus Henricus Gebhardus* probare annisus est, sub titulo, *de Hecate*) signarit: quæ τριοδῖτις, τρίμορφος, τριπρόσωπος, & τρισσοκέφαλος, id est, Trivia, Triformis, Triplicifacie, & Triceps itidem vocata est; rationes nominum vid. apud *Vossium* loc. cit. p. 450. seqq. Non enim difficultate caret illa assertio, quæ huc referenda esset, quasi Slavi religionem suam, quatenus ad *Triglam* attinet, mutuo sumpsissent a Græcis priscis vel Romanis. Sic statuentibus *D. Athanasii* verissima sententia opponi posset, quam is habet in libro contra Gentiles, p. 26. *edit. Vitemberga ann. 1532.* *Non iidem*, inquit ille, *apud omnes appellantur Dii, sed quot per orbem nationes sunt, tot fere finguntur Dii. Et sæpe fit, ut una regio & eadem civitas in hujusmodi simulacrorum cultu adversum se magna seditione dissideat. Nempe enim Phœnices Ægyptiorum Deos penitus nesciunt: Ægyptiiq; iisdem Phœnicum simulacra ignorant: Scythæ iisdem Persarum; & Syrorum Persæ non suscipiunt Deos: Pelasgi quoque Thracum sacra repudiant; Thracesque Thebanos ritus cultusque ignorant: Indi præterea adversus Arabes & Arabes contra Æthiopas hique ipsi adversum se de religione dissentiunt. Syri etiam Cilicum Deos minime adorant: Capadocumque genus Deos alios nominat. Sed & Bithinii alios & alios Armenii sibi finxere. Et quid me necesse est multa memorare? Epirotæ alios, quam qui insulas habitant, hique ipsi alios, quam Epirotæ Deos venerantur. Deniq; omnis ferme civitas, omnis pagus finitimorum nesciens Deos, præfert suos, hosq; solos ceteris præfert.* Ceterum contorta notio vocabuli Triglæ est, quam tradit *Autor* der Schlesischen Kirchen *Histor.* p. 20. seq. Bey denen an der Ost-See wohnenden Völckern ist ein Abgott, mit Nahmen Trigla, oder Triglaff gefunden worden, welcher drey Köpffe auf einem Leibe hatte, wodurch das allerhöchste Geheimniß der heiligen Dreyfaltigkeit vielleicht adumbriret worden, so gut nemlich ihr schlecht excolirter Verstand es zuliesse, der Nahme dieses Gottes ist eines guten teutschen Ursprungs; denn was die erste Sylbe heisse, verstehet jederman; das Wort glaffen aber ist bey den Hochteutschen noch im Gebrauch, und bedeutet so viel als von einander stehen, von einander gesondert; Daher die Teutschen mit diesen dreyköpffichten Gote vielleicht so viel sagen wollen, als ein Wesen, das in drey Häupter in einer Person unterschieden sey.

§. VI. Observ. (3) *Triglæ Figura.* Constat vero ex nomine, Triglæ idolum triceps fuisse; quod sane etiam affirmat *Valentinus ab Eichstete*: Der fürnehmste Abgott der Stetiner ist gewesen Trigeloff, (lege Triglow, vel Triglowe) mit dreyen güldenen Köpffen, daher er auch den Nahmen gehabt; ist gebildet gewesen mit 3. Köpffen, unter einem Hut, welcher in einer Hand den Mond gehalten, sic verba allegat *M. Johann Caspar Zopf, Gerau. Chron.* cap. 9. p. 176. Addesis huc *Chytreæum* inferius citandum. *Pirnensis Monachus* quoque scribit, idolum illud unum gestasse caput, insculptasque ei fuisse tres facies; cujus verba recitat *Petrus Albinus* Chron. Misn. tit. XI. pag. 297. addens p. 298. sequente: Man hat im Lande zu Meissen auch, wie ich berichtet bin, an etlichen Orten, alte Bilder, in Stein gehauen, mit dreyen Angesichten gefunden: Und ist sonderlich zu Grimen auf der Brücken eines dergleichen zufinden gewesen, daran drey Angesicht unter einem Hütlein: dannenhero denn zu achten, daß die Sorben diesen Abgott (Trigla) wie ihre Nachbaren, auch geehret. Wie denn vermuthlich, daß die Wenden insgemein etliche Abgötter gehabt, so bey ihren unterschiedenen Völckern, bey einem sehrer als dem andern geehret worden. Non addunt vero Autores citati, cujus sexus figuram *Trigla* gesserit: *Chytræus in Chronico Saxon. f. 10.* Deum in *gen. masc.* vocat: *Sabinus* de Brandeburgo, *Dianæ* simulacrum fuisse perhibet, & alii *Deam* appellitant. vid. *Act. Erud. Lips.* An. 1696. pag. 293. His jungimus *Andream Angelum*, ex quo figuram Deastri in Tabula appensa sistimus. Hinc & *Deam famellam*, & tricipitem quidem fuisse nos arbitramur. Obiter *D. Athanasii* verba hic referemus, quæ ita se habent, ad *Theophilum* lib. 6. pag. 76. *Maledictus, qui propter tria nomina personarum, & unitatem, plenitudinem divinitatis incomparabilem ternionem, aut trigarium Patri, & Filio, & Sancto Spiritui comparat, aut tria capita in se cohærentia ois facis, ut Philosophi dicere consueverunt, ut unam personam esse profiteantur fiat, fiat.* His nos docet *B. Pater*, prisco quoque ævo fuisse nonnullos hæreticos inter & Philosophos, a quibus Deus sit pictus fictusque in figura monstrosi hominis tricipitis. Absit vero, ut hinc datam causam fuisse

Sla-

Slavis sculpendi fingendique *Triglam* credamus.

§. VII. Observ. (4) *Triglæ cultores.* Fuerunt autem *Triglæ* cultores non quidem *Germani*, quemadmodum sentit *Johannes Saubertus de Sacrific. c. 5. p. 105.* recte enim *Petrus Albinus* loco paulo ante dicto, *Triglam* vocat commune *Slavorum* numen; nec unius etiam saltem regionis gentem, cultricem illius faciunt Scriptores; *I. Misnenses Sorabos* huc refert ipse *Albinus*, vid. num. præced. *M. Andreas Angelus Annal. March.* lib. 3. fol. 310. Den Abgott Trigla haben auch die Wenden zu Gemmin in Meissen geehret, und sein Bildniß bey sich gehabt. *II. Brandenburgenses*: *Albinus* lib. cit. p. 297. Trigla ist fürnehmlich der Brandenburger Abgott gewesen, dem sie auch auf den Hartunger Berg einen Tempel gebauet, da hernach ein Closter Præmonstrat. Ordens daraus gemacht worden. *Pirnensis* schreibet, daß man noch zu seiner Zeit, als um das 1526. Jahr, ein Bild daselbst gewiesen, so empor in einem Winckel gestanden, welches ein Haupt, und drey Angesichte gehabt. *Justus* aber will, es sey dieses Bildnuß auch in der Thum-Kirchen zu unser Lieben Frauen daselbst, so von Primislao der Wenden König, kurtz für seinem tode gestifftet, und darinnen er begraben, geehret worden. Wie denn *Produff.* meynet, daß aller Wendischen Abgott Tempel daselbst in der Burg von Brandone gebauet, da itzt der Thum stehet, gewesen sey; wiewol er anderswo solcher Götzen auch auf dem Berge gedencket. *David Chytræus* in Chron. Saxon. fol. 10. *Triglaff*, (lege *Triglav*) *Dei tricipitis adhuc in Brandeburgensi Canonicorum templo ad Havelum effigies cernitur. Et Georgius Sabinus de Brandeburgo metropoli Marchiæ*, fol. 80. edit. Francof. an. 1581. *Nihil perinde utramque ornat civitatem* (Brandeburgicam) *ut illud Templum beatæ Virginis, quod Imperator Henricus Auceps ad testificandam suam de Vandalis victoriam in monte Hartungorum extruxit. Id ædificatum est ad similitudinem Græcorum templorum: est enim quasi rotundum; & quatuor inclusum turribus quadrangulis, ita ut hemicyclia inter singulas turres instar eruptis eminerent. Singulis turribus impositi sunt globi inaurati, magnitudine insignes. Eo in fano stabat triceps idolum, Trigla dictum, quod olim Vandali summa veneratione coluerunt. Id Dianæ fuit simulacrum; Nam ex Eustathio Græco scriptore constat, Dianam olim Triglam fuisse dictam: idq; idolum paucis abhinc annis* (anno nim. 1523. ut scribit *M. Andreas Angelus Annal. March. f. 309.*) *ablatum est a Christierno, Rege Danorum, cum is exul in Marchia ageret.* *III. Stetinenses*, quo referam testimonium *Valentini ab Eichstett*, cit. num. IV. *IV. Julinenses* seu Julini urbis incolæ, confer. huc verba *D. Chytræi* supra cap. 4. num. VIII. & *Stephanius* in Notis ad Saxonem Grammaticum. *Hist. Daniel. lib. 10. f. 198.*

§. VIII. Observ. (5) *Triglæ cultus.* De hoc ita *D. David Chytræus in proœm. Metropol. Coluerunt* (*Slavi*) *publice ex professo idolum Triglaff, Deum tricipitem, quod primo capite cælum, secundo terram, tertio aquas istius Dei gubernaculo regi, defendi, & conservari dicerent. Autor Hist. Eccles. Siles. cap. 2. pag. 64.* Wahrscheinlich ists, wenn man sagt, daß der Theut unter dem Trigla verstanden worden, weil die drey Köpffe sein dreyfaches Regiment, das er im Himmel, auf Erden, und in der Hölle führete, habe entwerffen wollen. Hæc ille.

§. IX. Observ. (6) *Triglæ destructio.* Accidit hæc in urbe *Brandeburgica*, An. DCCCC XXVII. per Henricum Aucupem Imperatorem, *Sabinus* loc. cit. Addesis num VII. * Apud *Stetinenses* Trigla imperio & cultu exuta est Ottonis IV. Imperatoris tempore: quo de ita Valentinus ab Eichstett, Cancellarius Pomeraniæ. Der fürnehmste Abgott der Stettiner ist damahls gewesen Trigeloff, (leg. *Triglow*) mit dreyen güldenen Köpffen, daher er auch den Namen gehabt: Diesen haben sie gar hoch geehret, als einen Gott des Himmels, der Erden, und der Höllen: Da sie aber zum Christlichen Glauben sich bekehret, haben sie diesen Abgott dem Kayser Ottoni geschencket, der ihn ferner dem Pabst Honorio zugesandt; citat hæc verba *B. Martinus* Grundmann Geschicht-Schuhl, Part. I. p. 132 seq. & *M. Andreas Angelus Annal. March.* lib. 3. f. 310. *Præcipuus Stetinensium id temporis Deus erat Trigeloff, aurea capita tria, unde & nomen sortitus est, gestans. Hunc tanquam Dominum cæli, terræ & inferni, magna religione venerabantur; sed Christi fidem edocti, S. Ottoni donarunt, qui porro Honorio pontifici transmisit. Julini expiravit cultus Triglæ, Ann. Christ. MCLXX.* confer. *Chytræus* supra cap. 4. num. VIII. Denique *Misnenses Sorabi* Henrico Imperatoris Aucupis tempore, *Triglæ* superstitionem deposuerunt.

CAPUT XXV.

De Pusceto, Deo lucorum sacrorum.

* *Wertislaus* primus inter Duces Pomeranorum conversus est ad fidem, per manum sancti Ottonis Bavenbergensis Episcopi, & admisit cultum Christianæ religionis in terram Pomeranorum *Helmold. Chron. Slav.* lib. 1, c. 4. p. 222. factum hoc est anno Christ. 1124.

§. I.

MEmorant Tabulæ sacræ Scripturæ, venisse quondam ad Abrahamum, cum in quercubus Mambre degeret, Christum duobus stipatum Angelis: (vid. *Waltherus Spong. Mos.* pag. 492. seqq.) quos cum is vidisset, inquit *Moses*, *Gen.* cap. 18, 2. seqq. *Occurrit in occursum eorum de ostio Tabernaculi sui, & adoravit in terram. Et dixit, Domine, si inveni gratiam in oculis tuis, ne transeas servum tuum: sed afferam pauxillum aquæ, & laventur pedes vestri, & requiescite sub arbore. Ponamque buccellam panis, & confortetur cor vestrum, postea transibitis: id circo enim declinastis ad servum vestrum. Qui dixerunt, fac, ut locutus es. Festinavit Abraham in tabernaculum ad Saram: dixitq; ei, accelera, tria sata similæ commisce, & fac subcinericios panes. Ipse vero ad armentum cucurrit, & tulit inde vitulum tenerrimum & optimum: deditq; puero (servo) qui festinavit, & coxit illum. Tulit quoq; butyrum, & lac, & vitulum, quem coxerat, & posuit coram eis; ipse vero stabat juxta eos sub arbore.* Certum est quam quod certissimum, varie hancce sacram & divinam historiam gentiles detorsisse, inque rem suam ac fabulas commutasse. In quo astipulatur nobis *B. D. Michael Waltherus in Spong. Mosaica* ad h. l. p. 500. *Ethnicis*, inquiens, *per famam ex Ecclesia resonantem, usq; ad Constantini tempora innotuit, Deum ipsum in querceto Mamre ad Terebinthum arborem, quam*, Josepho *teste, libro 5. de Bell. Jud. cap. 7. memorant, ab initio mundi creati usq; ad illa tempora durasse, apparuisse; videsis Eusebium lib. 5. Demonstr. Evang. c. 9. Occasionem hinc sumsere, tum gentes, tum ad earum imitationem, judæi, quod lucos & nemora, ad rem divinam peragendum consecrarunt, ipsamq; quercum, sacram arborem esse voluerunt, quæ nihil habuere sacratius veteres Germani* (nec non Slavi) *haud dubie, quod per traditionem aliquam hausere, Deum ad illam aliquando apparuisse, suamq; præsentiam gratiosam specialiter contestatum fuisse.*

§. II. Sed operæ erit pretium, ut quas fabulas recentiores etiam Ethnici, nostro adhuc tempore, & Slavi quondam inde contexuerint, audiamus. De Ceilanensibus Indiæ Orientalis populis, ita *Robertus Knox* Anglus in Ceilan. Reisebeschr. lib. 3. cap. 3. p. 150. Einen andern grossen Gott haben sie über diß, den sie Buddou nennen, welchem die Seligkeit der Seelen zugeschrieben wird. Von diesem glauben sie, daß er einsmahls auf Erden kommen sey; und als er sich da aufgehalten, hätte er immer im Brauch gehabt, unter einem grossen schattichten Baume, den sie Bogahah nennen, zu sitzen: Dergleichen Bäume, von selbiger Zeit an, noch stets vor heilig geachtet werden, unter welchen sie auch die Ceremonien ihres Gottes-Diensts biß auf den heutigen Tag feyerlich begehen. Er soll letzlich von der Erde seinen Abschied genommen haben, auf dem Gipffel des höchsten Berges in Ceylon, der Pico de Adam genennet wird; allwo ein Abdruck ist, wie von einer Fußstapffe, welches ihrem Vorgeben nach, von ihm seyn soll. Videas hic historias Christi Abrahæ apparentis in querceto Mamre; & ascendentis de monte in cœlos, consummata passione, confundi, & in unam conflari. Porro ait *Knoxius* lib. c. cap. 4. Den Baum nennen sie Bogahah; wir aber den Gottes-Baum: er ist sehr groß, und ausgebreitet; Das Laub bebet allezeit, wie an einer Aspen: sie haben eine grosse Ehrerbietung gegen diese Bäume, und verehren sie von wegen einer alten Fabel, daß der Buddou, ein grosser Abgott unter ihnen, als er auf Erden seinen Aufenthalt noch gehabt, unter dieser Art von Bäumen, zu sitzen gewohnet gewesen. Es gibt sehr viel solche Bäume, welche sie überall im Lande umher pflantzen, auch mehr Sorge davor tragen, als vor einige andere. Sie belegen sie unten herum mit Steinen gleich einem gepflasterten Ufer, und kehren offt darunter weg, solche reinlich zu halten: auch zünden sie Lampen an, und setzen um derselbigen ihre Bilder auf: unter derer etlichen wird auch ein steinerner Tisch gesetzet, ihre Opffer darauf zulegen. Man pflantzet sie aller Orten in denen Flecken, und an den Land-Strassen, wo nur bequemer Platz dazu ist; sie dienen auch den Reisenden zum Schatten. Ingleichen setzet man solche zum Gedächtniß verstorbener Leute; nemlich an den Orten, wo ihre Cörper verbrannt worden: Es wird vor ein verdienstlich Werck gehalten, dergleichen zupflantzen; und geben sie vor, daß wer dieses thue, eine kurtze Zeit hernach sterbe, und in den Himmel komme; jedoch pflegen nur die ältesten Leute, die ohne dem, nach den Lauff der Natur dem Tode am nechsten sind, solche zupflantzen, sonst aber niemand, in dem die, so von jüngern Jahren sind, lieber noch ein wenig länger auf dieser Welt leben wollen, ehe sie sich nach der andern begeben. Et lib. 3. c. 4. Unter diesem Baum pflegen sie gemeiniglich in einer geziemenden Weite, ohngefehr zehen oder zwölff Fuß davon ab, auf den äussersten Ecken, des darinn verfertigten ebenen Platzes, einige Hütten oder Zelter aufzubauen: (videsis huc *Gen.* cap. cit. 18, 9. 10. 11. 13. 14. 15.) deren etliche zwar nur schlecht, von Blättern, zum gegenwärtigen Gebrauch gemacht, andere aber auch dauerhafftig gebauet sind, mit gehauenem Zimmerholtz, Laimwänden, so etliche Jahr stehen können; Diese Gebäude sind in kleine Behältnüsse abgetheilet, vor jedwede absonderliche Familie. Die gantze Dorffschafft tritt nehmlich zusammen, und ein jedweder bauet sein eigen Zimmer, so daß diese Gebäude gantz in einen Kreyß herum stehen, und nur eine Lücke offen gelassen wird, wodurch man zu dem Bogahah Baume kommen kan: und diese Lücke wird mit einer Art eines Thorweges oder

Schwieb-

Schwiebbogens überbauet. Der Gebrauch solcher Gebäude ist zum Auffenthalt derer Weiber, welche grosse Beliebung tragen, mit hinzukommen, und diese Ceremonien anzusehen, wobey sie auf ihr bestes und kostbarstes sich zu kleiden und auszuziehren pflegen. Ihre Verrichtung dabey bestehet darinnen, daß sie denen Täntzreyen und der Gauckel-Spieler ihre Possen mitzusehen: welche nachmahls durch ihr unverschämtes Anhalten von ihnen Geld, oder wohl einen Ring vom Finger, und andere dergleichen Dinge überkommen. Sie bringen über diß da ihre Zeit zu mit Betelessen, wie auch durch Gespräche, mit ihren Gespielinnen, und daß sie einander ihre schöne Kleider zeigen. Diese feyerliche Ceremonien geschehen jedesmahl bey Nachtzeiten; da denn die Hütten rings herum mit Lampen besetzt sind: es endigen sich selbige auch nicht in einer Nacht, sondern währen drey oder viere lang, biß an den vollen Mond, welcher denenselben allezeit ihre Endschafft giebet. Confer *Eundem* lib. 3. cap. 4. cit. p. 169 seqq.

§. III. Quoniam etiam Abraham erga Christum hospitalis fuit, cænamque ei apparavit; hinc iisdem Ceilanensibus in more positum, ut nomine *Buddovi* stipem colligant: qua de re iterum ita *Knoxius* lib. 3. cap. 4. p. 170. Gegen diesen Gott scheinen sie vor allen andern eine tieffe Ehrerbietigkeit und Andacht zu haben, wie aus den folgenden erhellen wird: Vornehme und Adeliche Frauen von hohen Stande pflegen zu weilen, wenn sie die Andacht gegen den Buddon ankommt, um seinet willen betteln zu gehen, wiewohl die Wahrheit zusagen, die allervornehmsten von solchem Frauen-Zimmer nicht selbsten in Person solches thun, sondern an ihrer Statt ihre Mägde abschicken, die sie doch gar schön auspuhen. Gedachte Weibsbilder nehmen das Götzen-Bild mit sich auf den Weg, und tragen es auf der flachen Hand, mit einem Stück weissen Tuchs bedecket: und also pflegen sie zu den Leuten in die Häuser zu gehen, und also zu sagen: Wir kommen, von eurer Mildigkeit etwas vor den Buddon zu seinen Opffer zu erbitten: Darauf sich denn das Volck sehr freygebig bezeiget: sie geben ihm nur von dreyerley Dingen, nemlich entweder Oel zu seiner Lampen, oder Reiß zu seinem Opffer, oder auch Geld oder Baumwollen Garn zu seinen Bedürffnuß. Arme Leuter gehen offtmahls umher, und betteln ihnen selbst einigen Unterhalt durch dieses Mittel; sie nehmen etwa ein Buch von ihrer Religion, oder ein Buddon Bild in einem Gehäuse, und wickeln beydes in ein weisses Tuch, welches sie sie mit grosser Ehrerbietung tragen: und so betteln sie dann im Nahmen des Buchs, oder des Gottes. Das Volck bücket sich so dann gegen sie nieder, und giebet ihnen einig Allmosen, entweder an Korn, oder Geld, oder Baumwollen Garn. Zuweilen sagen sie wohl zu den Bettler, was habe ich doch, daß ich geben könte? worauf er aber antwortet; man pflegt zu sagen, so viel als ihr zwischen euer zwey Finger aufheben könnet, ist schon ein Werck der Liebe. Nachdem nun ein solcher von jemand eine Gabe bekommen hat, spricht er gar vielen Seegen über ihn: als zum Exempel, der Seegen der Götter und des Buddon müsse euch überall begleiten: es müsse euer Getraite reiff werden, euer Vieh müsse sich mehren, euer Leben müsse lang werden; und dergleichen. Satis de *Ceilanensibus*.

§. IV. Jam de *Slavis* seu *Prussis*, aliisque. Hi tria ex historia sacra præmemorata in fabulas suas transtulerunt; (1) Christi accubitum & cænationem sub arbore: (2) Angelorum comitatum; & (3) eorundem ad mandatum Christi abitionem in urbem Sodomam, Lothique inibi defensionem. Singulis his Prussi, ceterique perverse abusi sunt. (1) *Puscetum* Deum sub sambucum arborem collocarunt, cui pane atque cerevisia sacra fecerunt, (2) imperium quoque *Pusceto* in *Barstuccas*, id est, spiritus attribuerunt, & (3) *Puscetum* orationibus defatigarunt, ut *Marcopolum Deum Supanorum* seu nobilium placaret, ne ab his gravi ac dura servitute jugoque premerentur. Historiam idoli ideo hunc transscribendam duxi, ut ostenderem, Slavis etiam suo more curæ fuisse sacra loca, lucosque: Etenim hucusque Deos illos in medium produxi, a quibus precati sunt, ut bene sit in foro atque thoro, id est, civiliter & œconomice; sequitur ergo, ut ad res chori, ut sic dixerim, nos convertamus, ut clarum sit, quos Deos coluerint, ut res sacra sarta tectaque usque permaneat. Et eo quidem primo Puscetum referimus.

§. V. Observ. (1) *Pusceti Nomen.* Sed ut barbarum, id est, peregrinum *Pusceti* vocabulum est; ita barbaro quoque & ab literatura Slavica prorsus alieno & disparili modo ab autoribus scribi solet: Apud *Meletium* epist. ad *G. Sabinum* p. 167. & 169. dicitur *Putscatus*: & *Petscatus*; *Paschvitus* apud *Martinum Murinium*; deniq; & *Puschkaitus* apud alios, & *Puscatus* apud *Chr. Hartknochium* de *Reb. Pruss. dissert.* 8. *p.* 141. & *Dissert.* 10. p. 164.

§. VI. Observ. (2) *Pusceti Etymon.* Consentiunt autem omnes, qui de *Pusceto* scripserunt, quod is sub *sambuco arbore* domicilium habuerit. vid infra num. VIII. Huc *clarissimus Hartknochius Dissert.* 16. p. 115. ubi de locis divino cultui dicatis: *Sub Sambuco etiam Deos habitare credidit cæca olim Prussorum gens; sed & nostris temporibus quibusdam in locis vana hæc persuasio mentes hominum occupavit, ut credant, sub Sambuco morari homunculos illos subterraneos, Barstuccas veteribus Prussis dictos, quod & mihi olim puero mulierculas aliquoties referre memini.* Adjiciam hic, ὡς ἐν παρόδῳ, quæ de usu baccarum sambucearum annotavit *Marcellus Vergilius* Commentario in *Dioscorid.* de Re Medica lib. 4. c. 168. fol. 589. *Primum*, inquit illa,

il e, *& in templis religioneque maximum Sambuco & ebulo honorem fecerunt sanguinea acrimque bacca: quibus ante inventum minium, & excogitatam coloris ejus rationem superstitiose Deos colentes homines non ante ad aras & sacrificium accedebant, quam rubente nativo aliquo colore, qualis in anchusa maris sambucoq; & ebulo est, faciet eorum colorassent, quasi placare sibi sine coloris ejus lenocinio numen non possent: aut fœminarum modo nollet Deus nisi purpurisso fucatus videri. Fuisseq; hunc gentibus morem, antiquitatis maximus autor testis Verrius quondam fuit, cujus autoritati credere necesse est, dicentis Jovis simulacri faciem diebus festis minio illinire solitos, & a censoribus inprimis miniandum Jovem locari institutum fuisse. Verum non fuit hic Romanis usus nisi aucta urbis majestate, & eum jam incepisset minium in pretio & honore haberi. Rudi autem adhuc seculo & in mundi novitate, nativis herbarum & pomorum coloribus ad eandem religionem usi sunt. Idque in Bucolicis suis Maro rerum omnium & antiquitatis peritissimus indicavit, canens ad lamentandos Galli amores venisse Pana, Arcadiæ Deum, quem viderat ipse sanguineis ebuli baccis miniiq; rubentem: quod ex quotidiano Deorum imaginum in templis spectaculo fictum ab eo est. Cœperunt deinde post inventum minium negligere homines, quod paratum ubique erat, translatumque ad ruris disciplinam & necessitates sambucus & ebulum est. Sed in viam iterum:* *Puscetus* itaque olim Prussis, aliisque **Bosowsky**, vel **Busowsky**, id est *sambucinus*; inde per syncopen & antistœchon, **Boski**, vel **Bosky**, **Busky**, & **Pusky**; & deoique *Puscetus*, *Puscatus*, vel *Puschkaitus*, adjecta terminatione latina *Tus*, id est, *Deus sambucinus*, vel qui *sub Sambuco in terris habitat*. Amplius **Bosowski**, vel **Bosowsky**, adj. a substantivo **Bos** Sorab. vel **Bes**, Poloo. Prussis olim **Bus**, id est, *sambucus*: Hincque **Bosowy**. *sambuceus*, *adjectivum*, quod vocant, μετουσιαστικον, uti contra **Bosowskei**, vel **Bosowsky**, διακριτικὸς; **Bos**, aut **Bes**, autem quasi **Bosch** vel **Besch**, per metathesin literarum, ex Ebr. סבך *sabach*, i. e. *perplexum esse, implicari*: quod sambucus lignosa & densa ramis, ac perplexa arbor sit: Chaldæis סבך *sebach*, & סבוך *ramus*, *perplexitas*, & *densidas frondis*: & Rabbinis סבך *sabach*, *pulpa*. *Sambucus* etiam multam albidam medullam habet, quæ vice carnis aut pulpæ est, quam non habet. Deoique etiam Latinum *Sambucus* ex eadem eadice סבך *sabach*, quomodo *Sambuca* ex סבכה *sabecha*, *Dan. 3. 5. 7.* per *epenthesin* literæ M.

§ VII. Observ. (3) *Pusceti Figura*. De hac nihil, quod sciam, nobis literis prodidere scriptores; & fortassis nulla fuit: nam sub Sambuco in terris hebitasse Puscetum, scilicet tanquam Deum, vel spiritum invisibilem, videntur credidisse veteres.

§. VIII. Observ. (4) *Pusceti cultores.* Teste autem Meletio, epist. ad *Sabinum*, p. 165. & 169. (1) *Prussi* quondam, (2) *Samogitæ*, (3) *Rutheni*, ac (5) *Livones*, hoc idolum, qualecunque fuerit, venerati sunt.

§. IX. Observ. (5) *Pusceti cultus.* Porro cultus ille Pusceti qualis fuerit, *titulus*, *ordo*, *locus*, *munia*, *potestas*, & *sacrificia* nos docent: quæ singula nunc recensebimus. (1) *Titulus*: Appellatus est *Deus terræ*, seu, qui in terra habitat, ut scribit *Waisselius*, *in Chron. Pruss.* (2) *Ordo*: Erant apud Prussos, aliosque Dii in tres distincti ordines: primo Tres majorum gentium Dii erant, Perennus, Picollos, & Potrimpus: secundi porro ordinis, sive minores erant itidem tres, Curchus, Vueskaitus, & Ischwambratus: ultimo Dii tertii ordinis, juxta *Thom. Waisselium*, in Chron. Pruss. erant, Occopirnus, Schweixtix, Auschweitus, Antrimpus, Perdoytus, Pergubrius, Pilvitus, & tandem, quo de hoc capite: *Puscetus*. vid. *Hartknochius* Dissert. 7. & 8. (3) *Locus*: credebatur enim, quod sub sambuco in terris habitet. (4) *Munia* ac *potestas*. Credebant nimirum veteres Puscetum (α) præesse lucis sacris, unde sacrorum præses lucorum, vocatur a *Meletio*, epist. cit. (β) posse eum placare Marcopolum, Deum Supanorum, ne rusticos graviore servitute premant. (γ) Barstuccis imperate, quos ministros ejus appellat *Martinus Murinius*. *Hartknochius* Dissert. 8. p. 141. (δ) posse eum fures, ut ablata restituant, vi ac potestate sua compellere. Ceremonias eo in casu adhibitas, seqoentibus verbis nobiscum communicat *Cl. Hartknochius* Diss. 10. pag. 166. seq. *Videlicet cum alicui furto res aliqua erat ablata, accersere continuo solebant Sigonottam, sive sortilegum (qui plerumque pauper, cæcus, vel claudus erat: Interrogatus autem, cur adeo pauper esset, respondebat, Deorum hanc esse voluntatem;) Hic primum invocabat Deum cœli Occopirnum, & Deum terræ Puschkaitum, precabaturq; ipsos, ne furem aufugere paterentur: tum acceptis duabus patinis, imponebat ille, cui aliquid furto ablatum erat, patinæ uni duos nummos, alterum pro se, alterum pro fure, fundebatque desuper cerevisiam. Posthac Sigonotta creta quidpiam depingens in patina illam concutiebat. In qua tunc patinæ parte nummus furis reperiebatur, in eam mundi plagam confugisse se fur existimabatur. His finitis in alteram patinam in terra collocatam Sigonotta cerevisiam infundebat, & in cœlum suspiciens, hæc pronunciabat verba: Benigne Deus cœli & terræ, & stellarum, per tuam potentiam jube tuos servos, ne honor tuus tibi eripiatur, ne fur, qui hanc rem (nominabat eam) abstulit, quiescat, donec reversus rem, quam furto abstulit, reddiderit. Tum attollebat patinam inquisiturus, utrum bulla aliqua in cerevisia reperiretur: Si hanc conspiciebat, persuadebat sibi, se voti sui compotem esse factum. Nulla vero bulla reperta,*

cere-

cerevisiam exhauriebat, infundebatque recentem, idque eousque iterabat, donec aliquod signum precum non frustra fusarum animadverteret. Hac Waisselius. Chronicon Dismari addit insuper, Sigonottam conspecto dicto signo, ceremonias suas illis verbis finiisse: in nonomine Patris, Filii, & Spiritus Sancti, Amen. Et hoc suo adhuc tempore fuisse frequentatum, cum a Germanis Prussiam inhabitantibus, tum pracipue a Prussis oeteribus, idque non solum in Sudinia sed etiam aliis in locis, testatur Waisselius in Chron. Pruss. fol. 220. Simile quid antiquitus apud Romanos in usu fuisse deprehendo, apud quos furtum per lancem & licium perquiri & concipi solebat, de quo ritu optime Petrus Pithaus lib. 1. Adversariorum cap. 2. (5) *Ultimo Sacrificia*: De his & prioribus prærogativis quibusdam, junctim ita *Meletius Epist. cit. p. 169. Ex omnibus Sarmatia gentibus supra nominatis,* (*vid. num. VIII.* præced.) *multi adhuc singulari veneratione colunt Pusscatum, qui sacris arboribus & lucis praest: Is sub arbore Sambuco domicilium habere creditur; huic passim homines superstitiosi litant pane, cerevisia, aliisq; cibis, sub arbore sambuco positis, precantes a Petscato, ut placatum efficiat Marcopolum, Deum magnatum & nobilium, ne graviore servitute a Dominis ipsi premantur; utq; sibi mittantur Barstucca, qui subterranei vocantur, (scil. ut in borrea sua frumenta congerant, congestaque servent, ut addit Harknochius* Differt. 10. p. 164.) *His enim damonibus in domo versantibus se fieri credunt fortunatiores: eisque collocant vesperi in borreo super mensam mappa stratam, panes, caseos, butyrum, & cerevisiam: nec dubitant de fortunarum accessione, si mane reperiant cibos illic absumptos. Et si quando intactus cibus in mensa remanet, tunc magna anguntur cura.* Hactenus *Meletius*. Conf. *Hartknochius* Differt cit 10.p.164.

§.X. Observ. (6) *Pusceti Destructio*. Anno quidem supra millesimum ducentesimo quadragesimo nono, uti testatur Privileginm Pruthenis a Legato pontificio *Jacobo* concessum, Prussi præstito jurejurandn prnmiserunt, se Diis quibuscunque, qui non feeerunt cœlum & terram, non amplius litaturos, nihilominus e supra num. IX. adductis verbis *Meletii Waisseliique*, quorum hic Chronicnn suum anno 1509. ille Epistolam suam auno 1552. edidit, colligitur, superstitionem Pusceti, seqnentibus temporibus nnndum plane evil uisse; dubium autem nullum, quin hodie, religinne Christiana clarissime ubique lucescente, penitus tum in Prussia, tumque alibi sublata & sepulta sit.

CAPUT XXVI.

De

Suitiboro, sive Zuttibero, altero Deo lucorum sacrorum.

Pars II.

§. I.

INter arbores, lucosque, qui sacri priscis fuere, multis permotus causis & rationibus, judiciosissimus antiquitarum Slavicarum scrutator *Christophorus Hartknochius* non solnm Sambucum, quo de cap. præced. sed & Tiliam, quercus, denique & querceta, sylvasque alias numerat: Prussorum autem ille superstitiones maxime percenseudo, dissertatione sexta, non diffitetur, similes ejusque generis ac commatis occurrere quoq; apnd omnes fere gentes, testimoniaque Scriptorum plurima & antiqua, quæ tamen cumulare sui instituti ratio prohibeat. Quamobrem nos de Sorabis nunc dicemus, vel de querceto, aut Pineto rectius, Merseburgensi, & idolo ipsius *Svitibero*, metonymice sic dicto; quoniam utrumque uno nomine comprehendebatur. Occasio autem erroris forte inde sumpta est, quod de Abrahamo dicit Spiritus Sanctus: *Plantavit vero Abraham nemus in Beerscheba, & invocavit ibi nomen Dei aterni, Gen.* 21, 33. confer. huc *Joh. Doughtejus in Analect. Sacris V. T.* Excurs. 13. p. 38. seq.

§. II. Observ. (1) *Svitibori Nomen*. Sylvæ proinde idolique secundi sacri, sive Merseburgici, imprimis quod lucis præesset, æque ut *Pusceros* nomen Sorabica lingva olim *Svitibor*, sive Swiaty Bor, fuit: ab aliis scribitur *Cuttiberus* ita *David Peiferus Rer. Lips.* lib. 3. pag. 279. nec non *Zuttiberus*, ita *Brotuffius Chron. Merseburg.* lib. 1. *Johannes Henr. Reitzius* in not. ad *Goodvvin.* Mos. & Aaron, lib. 2. cap. 1. p. 179. Et Germanice Zuttiber, ita *Chron. Saxon.* fol. 22. *Petrus Albinus* Chron. Misn. tit. XI. p. 295. *Schneider.* Chron. Lips. lib. 4. pag. 142. *Simon.* Eilenburg. Chron. Part. I. cap. 8. 194. seq. *Johannes Vulpius* in *Megalurg. Martisburg.* cap. 5. pag. 46. alii.

§. III. Observ. (2) *Svitibori Etymon*. Sunt qui Zuttiber, ita enim scribunt, Germanicum compositum vocabulum esse censent, dictum quasi Zottiger Beer, ita *Ludovicus Alphitander* tract. de Deo Endnvellico p. 28. De *Fauno illo* Zuttiber, (Zotticht Bär) de quo *Ernest. Brotuf. in Chron. defluxit nefandum istud* Zothen. Alii pro latina voce habent: ita *Thomas Reinesius* in διαπλρεσ tractatus præcedentis *Alphitandrini* pag. 43. *Vulgus*, ait ille, *in quibusdam Franconia, Thuringia, Saxonia, Misniaque partibus Diabolum adpellat* Lucifer, Luttiber, *idemque fieri ab Italia provincialibus, e colloquiis Trajani Boccalini adparet, sine dubio arrepto ab homiliastis, qui Luciferum e male intellecto comm. 12. cap. 14. Esaia, imitatione Gracorum Latinorumque (nam & Jobius Monachus apud Phot. c. 212. fol. 660. & Bernh. homil. 17. in Cant. & Legis Mohammedana seu Alcorani compilatores hac significatione usi sunt,) indigitant nomine. Hoc unius litera immutatione in Zuttiber abiit, ut ridicula est plerumque plebs rudis ac simplex in exprimen-*

dis lingvarum aliarum, maxime Latinæ, vocabulis: Sed cujus consvetudinis tamen legem faciant tandem. Sed vero mihi aberrare videntur, qui ultra vel extra Horizontem vel finientem Slavicum natales vocabuli *Zuttiberi*, quærunt. Zuttiber nomen quidem, a quo *Cuttiberus*, & *Zuttiberus* studio & opera Germanorum ad nos pervenit: ast hi Slavicæ vocis simulacrum verius quam vocem nobis tradiderunt; haud enim assveta aptaque satis illorum ora, aures-que esse solent, ut arripere accurate, pronunciareque possint vocabula barbara, Sorabica: & verum hic quod dici solet, Sarmatica illa sunt, & pagi Bohemici: qua propter arbitror, vocem Zuttiber, corruptam esse ex aliqua alia non multum dissimili voce Sorabica: fuisse igitur Zuttiberum olim Sorabica vernacula vocatum Zoldjowy, conjicit *Michael Frencelius frater meus de Idolis Slavorum dissert 3. §. 26. Faunus Slavorum,* sic ille *Zuttiber fuit, ab adjectivo oris vulgaris* jowdjowoy *nominatus.* Et in notis super hæc: *Errant, qui nomen a Germanorum* Zotticht, *&* Beer, *derivant, ursique figuram sine fundamento idolo tribuunt. Faunos equidem pilosos plerumque describi ab auctoribus scio: at vero Germanos cum Venedis confundendos non esse, id est, quod sæpius monui. Quæri igitur vocabulum apud Slavos debet, cui quoque* joldjowy *vel* jowdjowy, *(a quo facile fieri potuit* joldjower *vel* jowdjower*) quod illis glandifer est, (Deus enim in quercibus cultus est) respondet: denique* ow, *in* jowdjowy, *facile in* u, *transit: ut Græcorum ου, w iidem cum υ & β sæpissime permutatur: sic Wandali, Vandali, & Βάνδαλοι, scribitur: quibus ita dispositis,* judjober *fit, & ad pronunciationis difficultatem sublevandam* Zuttiber. Hæc *Frater meus:* cum quo, ut ingenue fatear, ob rationes, quas adfert sat plausibiles, quoque feci: ductus præterea eo argumento, quod hoc etymon confirmet testimonium Brotuffii aliorumque, partim, quoniam Zuttiberum interpretentur Germanice einen Holtz-Teuffel, partimque quia asserunt, Zuttibero quercetum sacrum fuisse. Sed enimvero liberum erit, ut cogitationes nunc posteriores meas aperiam. Nimirum *Brotuffium* opinor *quercetum* pro *pineto* scripsisse; nam pinetum Sorabis, Bohemis, Polonis Bor, vocatur, & Borowiza, vel Boruwize, pinus, eine Fichte oder Tanne: & swiaty vel swiaty, sanctum sonat: Hinc swiaty, swiaty, sviaty, vel svity Bor, idem, quod pinetum sacrum. Cum vero olim literæ S & Z, promiscue fuerint usurpatæ, quando pro Svicz, vel swiez, lux olim scriptum Zvicz, ut legitur apud *Alexandrum Gvagninum* in Sarmatia Europæa fol. 52. & *Vossium* de Idololatr. lib. 2. cap. 66. pag. 660. quare fieri potuit, quod & veteres olim pro Swiety vel Svitybor, scripserint Zuitibor. Ab hoc ergo Zuttibor, mutato priori i in t. forte ex scribarum negligentia. Hinc Zuttiber olim Swity, vel swiaty Bor, id est, (1) *pinetum sacrum*, & (2) per metonymiam, *idolum, præses pineti*, aut luci sacri, ein Fichter, oder Tannen Götze: quod sin pineto cultus sit.

§. IV. Observ. (3) *Suitibori Figura:* Nolumus ursi figuram *Svittibero* tribuere, quam *Alphitander* citatus paulo ante, in mente habuisse, suspicio est. Forsan autem ad illius simulacrum pertinent verba, quæ habet *Georgius Fabricius Orig. Saxon. lib. 2. f. 114.* edit. Jenens. ann. 1598. *Slavi in lucis arbores & elementa* (ignem &c.) *colebant, & Numen quoddam cornutum, & rictu furiali terribile; ei de omnibus cibis, quos ad secum adhibebant, ponebant libamina. Verum nihil definimus.*

§. V. Observ. (4) *Suitibori cultores.* Breviter huc ita *David Peiferus* Rer. Lips. lib. 3. p. 279. (1) *Soraborum numen peculiare Cuttiberus* leg. *Svitiborus*; sed alii (2) *Merseburgicos* cumprimis cultores ejus idoli fuisse olim referunt, vid. *Johannis Vulpii* testimonium num. VI. Similia (3) de *Hainensibus* scribit *Sebastianus Mann*, im kurtzen Entwurff der Stadt Hayn in Meissen, edit. Dresd. an. 1663. in 4to. Man hält dafür, daß so wohl der Abgott Swantewitz und Zuttiberus zu der Soraber Wenden Zeiten, in dieser Gegend absonderlich sind veneriret und angeruffen worden. Et paulo post: Es soll der Waldgott Zuttiberus dieses Orts in einem Eichwalde veneriret worden seyn, welcher bis zu den Zeiten Hildewardi des dritten Bischoffs zu Meissen, im Jahr Chr. 1060. annoch soll gestanden haben; jedoch durch denselben niederzulegen und gäntzlich zuverbrennen befohlen worden, wozu ihm dann etliche noch ungläubige Wenden, so nicht ferne vom Stifft um die Röder gewohnet; und öffters noch dahin gelauffen, solchen Abgott anzubeten, Ursache gegeben. Der Wald aber dessen soll an dem Orte gestanden haben, allwo antzo für den Naundörffer Thore die Scheinen und etliche Vorwerge der unsrigen aufgebauet sind, und sich also von daraus nacher Walde (so dieser Zeit dem Adelichen Geschlechte der Göckeritze zuständig gewesen) worvon auch solches Dorff hermahls den Nahmen erhalten, erstrecket haben.

§. VI. Observ. (5 & 6) *Suitibori cultus & destructio.* Junctim de puncto utroque ita diligentissimus Vir *Johannes Vulpius* in recenti Megalurgia Martisburgica cap. 5. pag. 46. seq. edit. Quedlinburg. ann. 1700. Insonderheit haben die Bürger zu Merseburg und die Landschafft um, oder an dieser Stadt den Zuttibor, (Sorab. *Svitibor*) als einen Wald- oder Holtz-Götzen geehret, demselben einen Lucum oder dichten Eich- (mallem, Fichten) Wald geheiliget, darinnen niemand bey Verlust seines Lebens einen Baum, oder Ast abhauen dürffen: nicht weit von der hohen Brücken dahin zu gewisser Zeit des Jahrs viel Wenden und andere Hey-

Heyden, (Slavi) von nahen und fernen Oeten zusammen kommen, und den Zuttiber (leg. *Svittiber*) geopffert, auch denselben angebetet, darzu waren gewisse Pfaffen bestellet, die ihre sonderbahre Ceremonien bey den opffern gehalten. Solcher Eich (Fichten, Wald nebenst den Gößen ist im Stande gewest biß auf die Zeit Wigberti des dritten Bischoffs zu Merseburg, welcher etwan im Jahr Christi 1008. diesen Wald und Abgott niederhauen und verbrennen lassen, worzu ihm die Soeben- und andere Wenden, welche an der Elster, Leppe und Pleisse gewohnet, und offt den Zuttiber (Svittiber) anzubeten, dahin gelauffen, sehr Ursache gegeben. An die Stelle hat gedachter Bischoff Wigbertus die Capelle S. Romani gebauet: von solchen Eich (Fichten) Walde hat man hernach lange Zeit, und noch zu Brotufs Zeiten, etliche lange, dicke eichene (oder fichtene) Bäume, Stöcke, und Stüffte in den Ufern der Saale sehen stecken; wenn zumahl das Wasser helle; dessen auch Kayser Feiedrichs I. Beief (den er dem Closter S. Petri anno 1152. belangende den Garben-Zehenden, in der wüsten Marck zu Kethewitz um die hohe Brücke zu Merseburg, so damahls und noch lange hernach höltzeen gewesen, ertheilet,) gedencket. Confer eadem apud *Brotuffium Chron. Merseburg*. lib. 1. cap. 6. *Chron Saxon. f. 22. Petrum Albinum Chron. Misn.* tit. XI. p. 295. *Schneiderum Chron. Lips.* lib. 4. p. 142. *Simon.* Eilenburg. *Chron.* Part. 1. cap. 8 p. 194. seq. Ceterum *Wigmannum*, præsulem illum Mersburgium appellat *G. Fabricius* Orig. Saxon. lib. 3. f. 268. eumqoe vivere desiisse ait anno Christi MVIII. *Vulpius* habet Anno Christi MXII. lib. cit. c. 9. p. 81.

CAPUT XXVII.

De Püstrico, rituum ac religionis neglectæ vindice Deo.

§. I.

SAcræ historiæ studiosis minime qoidem obscurum erit, qua magnifica & potentissima apparitione, quave fragosa & horrisona tempestate legem suam laturus Deus supremus, populo Israelitico sese ostenderit: quod factum ideo existimarem, ut sanctius coleretur, & minas jactaret gravissimas omnibus, præcepta sua transgressuris & violaturis; deberent itaque expavescere, & timere iram ejus, & oihil contra præcepta facere. Historiam videsis apud *Mosen, Exod.* cap. 19, 6. seqq. Sane autem nec dubium est, quin hinc in specie, adversus mendacem & scelestum inimicum suum *Cuschium*, qoisquis is fuerit, (vid. hic *Johann. Tarnov.* Comment. in *Psalm.* 7. p. 144. seq.) *David.* integer vitæ scelerisque purus formulam sumpserit, cum ita detonat: *Psalm.* 7, 12. 13. *Deus judex justus, & Deus indignans in omni die: si non conversus fuerit, omnibus pænitentia concionibus spretis, impius, gladium suum acuit, arcum suum tetendit, manibus pedibusque nitens, & paravit illum:* (Interpretes Sorabici hic perquam eleganter, a mlerl ßo.) *& ei parare fecit* (adaptavit vel artificiose imposuit) *vasa mortis* (Sagittas) *Sagittas*, inquam, *suas in ardentes* (vel male faciendi studio fervidos) *operabitur, vel immittet.*

§. II. Traosiit autem ad paganos idem religionis cultus ac hooos: quoniam, ut ait *Cicero* lib. 1. de Divinat. in fioe: *Religio est conjuncta cum cognatione naturæ.* Hioc *Plinius* in fine cap. 74. Panegyr. ad *Trajanum*: *Civitas religionibus dedita, semper Deorum indulgentiam pie merita.* Et. lib. 14. Nat. Hist. *religione vita constat.* Et *Livius* lib. 5. Decad. 1. *omnia prospere veniunt sequentibus Deos, adversa autem spernentibus.* *Horatius* 3. Carm. Od. 6.

Dii multa neglecti dederunt
Hesperiæ mala luctuosa.

Qualia itidem sentiisse *Sorabos* veteres, ex sequentibus haud obscurum erit: oam religionem ac ritus sacros sperneotibus, vel oegligeotibus circa eosdem, & munera raro aut gravatim offerentibos, iram Deorum impendere gravissimam, subitamque arbitrati sunt; eique muneri *Püsterum* vel *Püstricum* sic dictum præpositum essa crediderunt.

§. III. Sed vero idolum hoc delineaturus, prius controversiam, noper de eo motam, paucissimis adscribam: Ita enim huc *nobilissimus Dn. D. Georgius Henningius Behrens, Physicus Nordhusanus* celeberrimus in *Hercynia Curiosa sua*, cap. 6. n. 4. pag. 158. seq. edit. Nordhusan. an. 1703. Es will im Julio 1689. derer so genannten Monatlichen Unterredungen einiger guter Freunde pag. 722. nicht zugegeben werden, daß der Püster jemahls ein Heydnischer Abgott gewesen sey, weil dessen Gestalt gar nichts götzenhafftiges repræsentiret, und die Bildung seiner Haare zu erkennen gebe, daß er nicht gar viel hundert Jahr seines Alters zehlen könne. Derohalben hält der Autor (celeberrimos *Wilhelmus Ernestus Tencelius*) dieser Meinung davor, daß solches Bild von den Räubern auf den Kiffhäusischen oder andern daherum gelegenen Schlosse sey zu ihrer Defensioo gebraucht worden: indem wegen dessen Feuer-speyen ihnen niemand hätte beykommen können. Allein, es verzeihe mir derselbe, daß ich sage: wie solche Meinung nicht bestehen könne; denn ein jeder aus der Beschreibung des Püsters zur Gnüge ersehen kan, daß er ein götzenhafftes Ansehen habe; und zeiget die Bildung derer Haare nicht gar zu gewiß und allezeit das Alter eines Bildes an, massen dasjenige offt wieder zu einer neuen mode wird, welches die Alten voelängst getragen haben: Derowegen es keine unmügliche Sache

ist, daß die Heyden ihre Haare auf solche Art, als man an den Püster siehet, nicht auch sich hätten können zu der Zeit, da der Abgott gemacht worden, verschneiden lassen. Ferner gebe ich einem jeden Kriegsverständigen zu erkennen; ob nicht solches Bild denen Räubern zur Defension ihrer Raub-Schlösser, fast gar nicht, oder doch sehr wenig, gedienet habe? indem es nicht mehr als eine Seite hat defendiren können, und zwar schlecht genug; denn es nicht vermocht, immerfort Feuer auszuspeyen, sondern hat, wenn das Wasser heraus gewesen, nothwendig erstlich wieder mit andern müssen angefüllet werden, ehe es aufs neue angefangen Feuer-Flammen von sich zu geben, unterdessen es ja nicht den geringsten Schaden dem Feinde verursachen können, wenn er sich sonst nicht vor demselben, als einen Abgott gefürchtet hätte. Uber das sind in dem Hochgräflichen Schwartzburgischen Rudolstättischen und Stalbergischen Amte Heringen noch eine Art Götter anzutreffen, die man die Flämmische Länderey nennet, und solches daher: weil dieselbe vormahls nach der Rotenburg denen Flaminibus, oder Heydnischen Priestern, sollen zugehöret, und von ihnen den Nahmen bekommen haben: welche Muthmassung auch nicht ohne Grund ist: indem die Güter gantz frey sind, und derer Besitzer noch diese Stunde, die Flämminge genennet werden; von welchen Herr *D. Johann Titius* weyland bey dieser Stadt (Nordhausen) wohlverdienter Syndicus und Consulent, &c. in seinem unter dem Nahmen *Jansonii Torquati* herausgegebenen Büchlein vom redlichen Vormunde §. 14. p. 50. & seq. weitläufftiger handelt. Hat es nun vor besagter massen daselbst vor alters Heydnische Priester gegeben so müssen auch solche nothwendig einen Abgott gehabt haben, welcher allen Umständen nach, der Püster gewesen. Hæc ex Behrensenio in antecessum.

§. IV. Observ. (1) *Püstrici Nomen.* Variant circa hoc scriptores, quod natales ejus, qui sint, nondum perceperint. *Dn. Benjamin Scharffius in Juniperi descript. curiosa,* edit. Jen. anno 1679. & *Acta Erud. Lipſ.* Anno 1685. p. 363. vocant *Peisterum.* *Theodorus Zwingerus* Theatr. Vit. Hum. Vol. III. lib. 1. fol. 614. *Püstericium.* *Henricus Ernstius* Variar. Observat. lib. 2. cap. ult. *Bustericen.* *B. Caspar Sagittarius* Antiquit. Gentilism. & Christianism. Thuring lib. 1. c. 2. Büsterich, & Püstrich. *Joh. Christ. Olearius* Syntagm. rer. Thuring. p. 178. & 321. Püstrich, & denno p. 321. Püstericum. *M. Johannes Hoffmannus* Rector Francohusan. in Programm. Scholast. ann. 1696. *Püstricum.* *Zeilerus* Epist. 551. Päuster; Alii Päuster, Beustrich, Beusterd, Beustard, & Püster. ap. Cl. *Tenzelium* Monatliche Unterred. Anno 1689. pag. 722. *D. Adam Rechenberg.* Exercit. in N. T. p. 583. & *D. Behrensium* in Hercynia Curiosa, c. 6. num. 4. p. 154. *Acta Erudit.* loc cit. Büsterich; sed *Sorabis* olim lingva sua Bystry, dictus est.

§. V. Observ. (2) *Püstrici Etymon.* Verum enimvero, uti de idolo *Püstrici* soli fere rerum Thuringicarum Scriptores expressim agere solent, eo quod Thuringia una nobis imaginem ejus conspiciendam præbeat: Thuringia autem sedes solumque proprie Germanorum a multis seculis sit; ita communiter *Püstrici* nomen ortu & significatu Teutonicum credunt, dicuntque. Sic *B. Caspar Sagittarius* Antiq. Gentilism. & Christianism. Thuring. lib. 1. c. 1. num. 4. p. 9. edit. Jen. ann. 1685. in 4to. Ich weiß nicht, ob jemand von dieses Götzens Nahmens Ursprung etwas gemeldet; mir kömmt glaublich vor, daß er seinen Nahmen von dem alten Teutschen Worte Pusten, das ist, blasen, bekommen habe; Daher die Nieder-Sachsen einen Blaßbalg einen Puster nennen, gestalt er mit Wasser angefüllet, solches mit Sausen und Brausen heraus wirfft: deswegen er auch wohl Püsterich, das ist, reich von blasen, mag seyn genennet worden. Sed & Pist, Germanis sibilum, sive sonum signat, editum dentibus ore compresso: ab hinc Pister, & Pistrin, mas & fœmina sibilando vocans; & Pistricht, adj. sibilans, sibilo aliquem conspectans sibilando & sibilo, *Dn Spate*, Lex Germ. p. 1455. Quamobrem Püster vel Püstrich, olim Pister, aut Pisterich, dictus videri posset, eo quod vehementi sibilo ac stridore aquam, ignemque ejicere sit solitus. Sane autem ut argumenta præsto sunt declarantia, *Püstricum* quondam non Teutonum, sed veterum fuisse Soraborum, numen: ita origo nominis numinisve rectius e scaturigine lingvæ Slavicæ repetenda erit. Polonis enim Bystry, *rapidus, rapax, acris, violentus, qualis proprie torrens est, amnis aut fluvius:* item *sagax, solers, acutus, perspicax.* Sic & Bohemis Bystry, idem, quod rychly, hotowy, & spěšny, id est, *agilis, velox, celer.* Et bystro, it. bystrze, adv. rapide; & bystrosc, subst. *rapiditas,* Polonis. A bystry ergo, adjectivo, idolum bystry, olim Sorabis dictum; atque ex eodem, me judice, Germanici oris vocabula nata sunt, Büster, Büstrich, &c; vel B. in P. converso, Püster, Püsterich, Püsteich, it. Püstricus latin. *Püstericius, Piesterus*, &c. sed Bystry, idolum, id est, *celer, velox, violentus*, aut sub intellecta voce iræ, quasi tu latine dixeris: Numen plenum irarum, seu quod velox & præceps esse solet, ac gravissime punit ac consumit, veluti ignis aut tonitru. Verbo, *Fulgerator, fulminator*, Tonans; Græce καταιβάτης; qua de voce vid. *Petrus Burmannus tr. de Jove Fulguratore in Cyrrhestarum nummis, edit. Traject. Batav. an. 1700.* & *Act. Erud. Lipſ.* an. 1701. p. 36. seqq. Confirmat autem etymon nostrum, quod *Püstricus* igne modico calefactus, ignem evomeret, tonitruaque horrisona

ede-

ederet operareturve. Porro ex adjectivo Bystry, derivandum quoque nomen pagi haud procul a metropoli Misniæ Dresda siti, Pesterwiz, *Joh. Conr. Knauth. Prodrom. Misn.* pag. 335. Pisterwiz, im Amt Dreßden, ein alt Burgwarde Provinciæ Nisicensis, sub nomine (olim) Buistrize. Et Pistriz, vel Bistriz, pagus, prope *Witebergam*: ubi anno 1547. a 5. Maji, usque ad 7. Junii castra posuit Carolus V. Imper. oppugnans Witebergam. *Hondorffius, & Surmius in Calendar. Sanctor.* fol. 120. 134. & 149. it. *Abraham Sauer Diar. Histor.* fol. 250. Sic & Bystrzyca, (leg. Bystriza,) amnis Poloniæ, quod rapide fluat, ap. *Johann. Dlugoss.* Hist. Polon. lib. 1. fol. 16.

§. VI. Observ. (3) *Püstrici Figura*, seu simolacrum. Extat autem etiamnum confecta, depictaque passim & descripta figura Idoli. Figuram ipsam sive simulacrum *Püstrici*, quale olim fuit, penes se hodie habet Aula illustrissima Sondershusana Schwarzburgica: Illam, hoc est, picturam descriptionemque partim nos a latere paginæ, partimque verbis autorum hic dabimus. *Theodorus Zwingerus* Theatr. Vit. Hum. Vol. III. lib. 1. fol. 614. edit. Basil. anno 1586. ita: *In Thuringia a familia nobili Dutgerodia, idolum quoddam aeneum asservatur, in fundamentis arcis Rotenbergia (quæ deserta nunc jacet,) inventum in sacello subterraneo. Idolum appellant Pustericum, statura pueri formatum: manum dextram auricula dextra: sinistram genu sinistro appositam habens. Intus cavum est, & aqua repletum, atque igne circumdatum, cum ingenti sonitu aquam illam in adstantes instar flammarum evomit.* Ex *G. Fabricio* de Reb. metall. cap. de Ære. *B. D. Caspar Sagittarius Antiq. Gentilism. D. Christianism. Thuring.* lib. 1. cap. 2. p. 7. & 8. Es ist das Bild des also genannten Büsterichs, oder Püsterichs, welchen auch einige Püster nennen, von Ertz gegossen, inwendig hohl, gehet ungefehr ein Eymer Wassers hinein, und hält am Gewicht zwey und sechtzig Pfund. Es ist einer Ellen hoch, und der Umfang des Bauchs begreiffet eine Elle und ein Vierthel; und siehet man an demselben keine Fuß-Sohlen. Seine rechte Hand liegt auf dem Haupte, und die lincke ruhet auf dem lincken Knie: Wiewohl solche auf Verordnung Landgraf Moritzens zu Hessen, welcher diesen Götzen einsmohls nach Cassel bringen lassen, abgelöset worden; zweifelsfrey das Ertz zu probiren. Die Brüste, Achseln, und andere Theile des Leibes insonderheit aber der Bauch seyn nach der Masse des Bildes sehr dick: und kan wohl seyn, daß man dieser Ursache halber einen feisten und dabey kurtzen Menschen, hier zu Lande, (in Thüringen) bißweilen einen dicken Püster nennet. Mitten auf dem Kopf hat er ein Löchlein, (nicht ein Loch, welches Merian, oder wer der Autor des Ober-Sächsischen Kräyßes ist, eines Daumens groß, zu seyn, vorgibt,) und aber ein Löchlein im Angesicht, an statt des Mundes. Seyn beyde also klein, daß man keinen Finger hineinbringen kan. Unten ist mit eingegossen ein Eisen, samt einem viereckigten Loche, daß er, wohin man ihn stellen will, mit einem durchgesteckten Riegel kan gefasset und gehalten werden. Wenn er mit Wasser angefüllet, die zwey Löcher mit höltzern Pflöcken fest zugeschlagen, und also auf eine Pfanne mit glüenden Kohlen gesetzet wird, fänget er erstlich an hefftig zu schwitzen, daß ein Tropff den andern fort treibet, biß er gäntzlich erhitzet, beyde Pflöcke aus dem Maul und Kopffe heraus stösset, welche mit einem Knall und Krachen, als donnerte es, dahin fahren: keines weges aber mit einem Streichlein hinweg gerücket werden: wie D. Sigfried Saccus in seiner Epistel-Postill am S. Andreas Tage, und aus ihm Caspar Titius im Theologischen Exempel-Buch cap. 9. melden. Es sprützet das eingefüllte Wasser ziemlich weit heraus, wie Feuer-Flammen, welches einen übeln Geruch von sich giebet: fället solches auf Steine oder Erden, so beflecket es dieselbigen, als wäre es Schwefel oder Kreide: triffts aber Holtz, oder andere Materie, so brennen kan, zündet es solche gar leicht an. Es haben einsten in Graf Anton Heinrichs zu Schwartzburg Abwesen, ein Hauptmann und Schösser den Büsterich in der Hof-Küche zu Sondershausen, aufs Feuer setzen lassen, davon das Schloß angezündet, und kaum mit Noth gelöschet worden. Seit dem, wenn man des Büsterichs Würckung hat sehen, oder andern zeigen wollen, hat man ihn hinaus aufs Feld gebracht, da nicht leichtlich ein Schade daraus erwachsen können. Die Junckern von Tutgeroda sollen ihn erstlich, (ich weiß noch nicht, zu welcher Zeit,) gefunden haben, auf dem wüsten Schlosse Rotenburg, so auf einem hohen Berge, nechst bey dem Städtlein Kelbra lieget; nachdem ist er an einen Edelmann, des Geschlechts von Reiffenstein gelanget, von welchem ihn Graf Günther zu Schwartzburg (so im Jahr 1552. verstorben) überkommen hat.

§. VII. Pergit porro *idem* p. 10. seq. In diesem Seculo ist er (der Büsterich) in Kupffer gestochen, nec non mea ætate, absque tamen inscriptione Lipsiæ Anno 1689. vid. *Tenzelii* Colloq. Menst. anno 1689. & Anonym. mit dieser Uberschrifft:

Siehst du diß Bild, und bist ein Christ,
Danck GOtt, daß du errettet bist,
Durch sein Wort van der Heydenschafft,
Zum Christlichen Glauben gebracht.

Die Unterschrifft aber, ist diese: Wahrhafftige Abbildunge des Abgotts Büsterichs, welchen die Thüringer vor ihrer Bekehrung bey dem Städtlein Kelbra auf dem Berge Rotenburg, als einen Gott geehret, und angebetet haben. Dieser Götze ist zweyer Werckschuch hoch, inwendig hohl, von unbekannten Metall gemacht,

hat im Munde, und auf der Scheitel zwey Löcher, dadurch er voll Wassers und ander Materie gefüllet, die Löcher mit Zapffen verschlagen, zwischen glüende Kohlen gesetzet; so beginnet er durch die Brust zu schwitzen, inwendig zu donnern, dadurch sich die Zapffen entledigen, und mit Auswerffung vieles Feuers in unglaublicher Höhe und Weite gantz grausam anzuschauen ist. Ob nun wohl von etlichen, um das Metall zu erkundigen, von dem einen Arm ein Stücke, wie im Abrisse gezeichnet / geschlagen, ein ander Corpus gegossen, hat es doch nicht dergleichen effect præstiret; welches Bild auf dem Schlosse zu Sondershausen noch heutiges Tages zu sehen ist. Was allhier von der andern Materie neben dem Wasser, wie auch der unglaublichen Höhe gedacht wird, solches muß aus dem vorhergehenden geändert werden. Ob aber der Nachguß, und an was Ort derselbe würcklich vorgenommen worden, davon habe ich noch keinen gründlichen Bericht; gedachten in Kupffer gestochenen Abriß davon, wie ich zu Lübeck in die Schule gieng, im 1659. Jahr, ein Exemplar bekommen, hat Henricus Ernstius in Holtz schneiden lassen, und seinen im 1636. Jahr zu Amsterdam gedruckten Variarum observationum Libris, lib. 2. cap. ultimo einverleibet: wie solches aus nachfolgender Beschreibung, die mit der angeführten teutschen Unterschrifft überein kommt, zuersehen: *Vera effigies idoli Bustericis, quod Thuringi, antequam ad Christum converterentur, numinis instar, superstitiose cultu prosequuti sunt prope oppidum Kelben* (muß *Kelbra* heissen) *in mente Rotenburgico. Hoc simulacrum bipedalis magnitudinis, concavum, e metallo fabrefactum incognito, in ore & vertice capitis duo gerebat foramina, quæ immisso prius in alvum humore, aliaque materia, obturamente firmiter præcludebantur. Tum subjectis vivis carbonibus, idolum primo sudorem emittere per pectus incipiebat; mox intus enatum tonitru vi ingenti propellebat obturacula, & magnam cum ignis sursum ac in transversum eructabat, horrendo intuentibus spectaculo. Fuere qui metalli Speciem exploraturi portiunculam brachio avulsam, & igne liquatam in aliud corpus transfundere agressi sunt. Sed irrito successu, nec pari cum priore effectu. Servatur hoc idolum in hunc usque diem Sandershusii.* Dieses letztere Wort muß Sondershusii geschrieben werden. Nachmahls discurriret er von der Würckung dieses Götzen-Bildes: welches, weil es meine Meinung mit mehrern bekräfftiget, ich gleichfalls, wiewohl nur ins Teutsche übersetzet, anführen will. So gehet es gemeiniglich daher, daß Leute, so die Philosophie nicht verstehen, wenn sie etwas gewahr werden, dessen Ursach sie nicht begreiffen können, werden sie darüber bestürtzt, und meinen, es gehe übernatürlich daher, auch wohl in gemeinen und täglichen Dingen, und deren Ursprung in der Natur selbst gegründet ist; gewißlich diejenige, so in der Materie dieses Götzen-Bildes die Ursache solcher wunderbahren Würckung suchen wollen scheinen gantz keinen Verstand zu haben, von der Natur-Weißheit: Welche aber die Sache etwas genauer betrachten, können nicht zweifeln, daß die Pfaffen oder Götzen-Diener, damit sie das gemeine Volck betrogen, und ans eines ertichteten Götzen Gegenwart ihnen ein Ansehen und Gewinst zu wege brächten, einen solchen listigen Fund erdacht haben, da doch ein jedwedes auf diese Weise gemachtes Werckstück solche Würckung haben muß. Denn wenn du in ein holes und gantz verschlossenes Gefäß, das inwendig mit einem durchgeborten Deckel unterschieden, etwas feuchtes giessen wirst, daß es in den untersten Theil abläufft, in den obersten Theil aber etwas von solcher Materie, welche gar leichtlich zündet, und doch das Feuer lange halten kan, als da ist, von Schwefel, ungelöschten Kalck, Erdpech oder Kohlen gemachten Staub; Dieses Gefäß aber auf glüende Kohlen setzest, so wird die erhitzte Feuchtigkeit einen grossen Dampff abgeben, welcher wenn er durch die also genannte Antiperistasin den mittelsten Deckel erreichet, die darauf liegende Materie anzünden wird. Ferner wird alsdenn die dünngemachte Lufft, so sich in dem engen Platz nicht behelffen kan, wenn er mit grossen Ungestüm einen Ausgang suchet, die Pflöcke aus, und das Feuer mit grosser Bewegung vertreiben. Es hat Hero ein dergleichen Werck zuverfertigen gewiesen / welches, wie es der Vernunfft gemäß, also erfahren solches fast täglich die Büchsenmeister. Weil *Ernstius* in den Gedancken stehet, es würde zu einer solchen Würckung nicht sowohl die Materie des Götzens, als dessen inwendige Form und nebst den Wasser, auch eine andere leichtlich zündende Materi erfordert, so hat man sich noch zu erkundigen, ob bey dem Büsterich auch dergleichen in acht genommen würde. Schlüßlich hat auch Hr. Benjamin Scharff, in seiner Juniperi descriptione curiosa, so zu Jena anno 1679. in den Druck gegeben worden, diesen Götzen nicht allein ziemlich genau beschrieben, sondern auch dessen Vorder- und Hintergestalt in zweyen Kupffer-Blättlein abbilden lassen; Diese Beschreibung will ich nun deswegen mit anführen, damit der geehrte Leser, solche mit denen andern desto besser vergleichen möge. *Piesterus*, spricht er, *imago est ænea, incerta, nec adhuc, brachium licet hanc ob causam illi sit avulsum, cognita æris speciei, hominis sedentis staturam præ se ferens, capite magno perforato, ore perforato, ampleque ventre prædita, aspectu terribilis, & tota cava. Hæc si tota adimpleatur aqua, aliisque rebus diversarum qualitatum & supra ignem obturatis foraminibus in capite & ore ligno firmissime collocetur, paulo post cum incalescit humor, transudat sudoris instar. Succedente vero tempore, & accrescente calore,*

os, Ja-

obstacula foraminibus intrusa & admota maximo cum impetu rejicit, magnoque cum fremitu & boatu igneam evomit flammam, maximo cum terrore, summaq; admiratione adstantium. Hanc antiquam & de gentilium adhuc superstitione restantem imaginem asservat Illustrissima Aula Sondershusana Schwartzburgica. Olim posita fuit in monte Rotenburgo altissimo prope Kelbram sito, & ea usi sunt sacerdotes ethnici ad lucrum excitandum & sacrificia adaugenda, dum majoribus nostris fucum nescientibus persuaserunt, Deum Piesterum esse iratum, & præ ira ardore sudorem illum emittere; ideoq; necesse, ut donis placetur. Hoc si factum, ignem auxerunt, & tunc secuti sunt fremitus & boatus, ignisq; violenta egestio; quibus visis & auditis imperita superstitiosa cohors attulit, quæ possedit, ira Piesteri ut placetur. Add. *Autor Anonymus* Thüring. Merckw. Geschichte, cap. 12. p. 59.

§. VIII. Ulterius de *Püstrici causa materiali*. Ita porro *B. D. Sagittarius p. 10.* Es melden einige der Scribenten, daß viele in der Meynung stehen, Büsterich sey durch Zauberey und Teuffels-Künste also zugerichtet, und könne ihn niemand nachmachen, noch ein solches Bild, das Flammen ausgösse, bereiten und verfertigen. Aber ich halte davor, daß es alles natürlich hergehe und der Büstrich ohne Zauberey, allein durch Menschen Kunst und listige Erfindung gegossen sey wie vor alters der Ochse Perilli. Es seyn auch andere solche Bilder mehr, die das eingefüllete und erhitzete Wasser dergestalt mit starcken Brausen und Feuer-Flammen von sich gestossen, als donnerte und blitzete es, verfertiget worden. Denn bey Lebzeiten Pabsts Leonis des X. der vom 15 e 3ten Jahr bis 1521. den Römischen Stul besessen, ist ein solches von einem Meister zubereitetes hohes Bild zu Rom vorhanden gewesen, welches *Marcellus Palingenius* gesehen, und in seinem Zodiaco vitæ Humanæ lib. XI. davon also schreibet:

Vidi ego, dum Romæ decimo regnante Leone
Essem, opus a figulo factum, juvenisq; figuram
Efflantem angusto validum ventum oris hiatu.
Quippe cavo infusam retinebat pectore lympham.
Quæ subjecto igni resoluta exibat ab ore.
In faciem venti validi, longeque ferebat,
Ergo etiam ventus resoluta emittitur unda,
Dum vapor, exhalans fugit impellente calore.
Namque fugare solent sese contraria semper.

Hactenus ex *Sagittario.*

§. IX. Similiter de *Püstrico* ita diligentissimus *Johann. Christophorus Olearius Syntagm. rer. Thuring.* sub nomine Sondershausen pag. 321. seq. Es wird noch heutiges Tages ein uralter heydnischer Abgott, oder Götzen-Bild, der Püstrich genennet, (Püstericus) auf dem Schlosse zu Sondershausen zum Gedächtniß behalten, und als ein Wunder gezeiget: Seiner wird in vielen Büchern gedacht. Die Juncker von Tütgeroda haben ihn gehabt, ist darnach an den von Reiffenstein gelanget, von dem ihn Graf Günther zu Schwartzburg, (so Anno 1552. verstorben) überkommen. Es ist dasselbige Bild gegossen von Ertz, inwendig hohl, und gehet ein Eymer voll Wasser drein, ist einer Ellen hoch; der Umfang des Bauchs eine Elle, und ein Vierthel, wie ich selbst das mit einem Faden gemessen habe. Und ist ein alt Sprichwort: daß man einen fetten Menschen nennet, einen dicken Püstrich. Es hat der Püstrich keine Fußsohlen, seine rechte Hand lieget auf dem Haupte. Mit dem lincken Beine kniet er nieder. Die lincke Hand hat auf dem lincken Knie gelegen, ist vom Arm abgelöset worden, durch den Landgraf zu Hessen, der ihn einsmahls gen Cassel holen lassen. Am Gewichte hält er 62. Pfund; mitten auf dem Kopffe hat er ein Löchlein, (nicht ein Loch, welches *Merian* eines Daumens groß beschreibet,) und eines am Angesicht, an statt des Mundes; sind beyde also klein, daß man keinen Finger hinein bringen kan. Unten ist mit eingegossen ein Eisen, mit einen viereckichten Loche, daß er, wohin man ihn stellet, mit einem durchgesteckten Riegel kan gefasset und gehalten werden. Wenn er mit Wasser ausgefüllet, die zwey Löchlein mit höltzernen Pflöcken fest zugeschlagen, und also auf eine Pfanne glüender Kohlen gesetzt wird, fängt er an hefftig zu schwitzen, daß ein Tropff den andern fort treibet, biß er erhitzet, beyde Pflöcke aus dem Maul und Kopffe heraus stösset, welche mit einem Knall und Krachen, als donnerte es, dahin fahren; keines weges aber mit einem Stricklein hinweg gerücket werden, wie *D. Sigfridus Saccus* über die Epistel am S. Andreas-Tage, und aus ihm *Casp. Titius* schreiben. Es sprützet das eingefüllete Wasser ziemlich weit heraus, wie lauter Feuer-Flammen, das gibt einen übeln Gestanck von sich, fället solch Wasser auf Steine oder Erden, so beflecket es dieselbigen, als wäre es Schweffel oder Kreide; triffts aber Holtz oder andere Materie, die brennen kan, so zündets stracks an. Es haben einsmahls im Graf Antonii Heinrichs, und Graf Hanns Günthers Abwesen ein Hauptmann und Schösser den Püstrich in der Hof-Küchen zu Sondershausen aufs Feuer setzen lassen, davon das Schloß angezündet, in Gefahr gesetzet, und kaum mit Noth gelöschet worden. Sinter derselbigen Zeit, wenn man des Püstrichs Würckung habe sehen, oder andern zeigen wollen, hat man ihn hinaus aufs

Feld

Feld gebracht, da er keinen Schaden thun kan. Die Junckern von Tüttgeroda haben den Püstrich funden auf dem wüsten Schlosse Ratenburg, das auf einem hohen Berge stehet, nechst bey der Stadt Kelbra. Von derselbigen Höhe haben die Heydnischen Pfaffen die Einwohner des Landes durch des Püstrichs Donnern und Feuer-Flammen erschrecket, und in Gehorsam behalten: welches, wie *Saccus*, *Titius*, *Röserus*, und *Merian* schreiben, auch von den München im Pabstthum mit diesem Götzen-Bilde soll verübet seyn. Das Dorff Büsterwiz bey Dreßden, in einem Lateinischen Briefe, anno 1068. Buistrizi genannt, (*Petrus Albinus* Meißn. Chron. fol. 432.) gibt Anzeigung, daß auch an denselbigen Oertern dem Püstrich gedienet worden. Ferner melden zwar etliche der angezogenen Autoren, als *Saccus*, *Titius*, *&c.* daß viel in der Meynung seyn, und stehen, Püstrich sey durch Zauberey und Teuffels-Kunst also zugerichtet, und könne ihn niemand nachmachen, noch ein solch Bild, das Flammen ausgösse, bereiten und verfertigen. Aber es gehet mit dem Püstrich alles natürlich zu, und ist er ohne Zauberey allein durch Menschen Kunst und listige Erfindung gegossen; wie vor alters, ein Künstler, Perillus, einen Ochsen goß, von Ertz, daran ein Loch, daß man einen Menschen hinein stecken kunte, und wenn Feuer darunter angezündet ward, gab des Menschen Geschrey und Heulen eine solche Stimme, als brüllete der Ochse, welches der Tyrann Phalaris zu Agrigento in Sicilien am Werckmeister Perillo zu erst probiret und versuchet. *Phalaris* in Epist. ad Atheniens. *Cicero* in Verr. lib. 6. *Idem* in Pison. & Tuscul. Quæst. lib. 2. & 5. *Val. Max.* lib. 9. c. 2. *Plin.* lib. 34. cap. 8. *Plutarch.* in Parallel. min. *Stob.* Serm. 40. *Orosius* lib. 1. c. 20. *Horat.* 4. Epist. 20. *Propert.* l. 2. Eleg. 25. *Ovid.* de arte. lib. 1. Trist. lib. 3. Eleg. 11. & lib. 5. Eleg. 14. Idem in Ibin. *Juvenal.* Satyr. 8. *Persius* Sat. 3. v. 39. *Claudianus* in Eutrop. lib. 1. Als nun Perillus darinn verbrannt, hat Phalaris den Ochsen nach Delphis geschickt, daß er als ein sonderbares fürtrefflich Kunst-Stück zum Gedächtnis in Apollinis Tempel gesetzt worden, aber man hats nicht angenommen. *Lucianus*, & *Erasmus* in Adag. Da hat Phalaris den ehrin Ochsen in seiner Vestung, so auf einem Berge gebauet war, gestellet, und darin manchen Menschen gequälet; daher derselbige Ort genennet worden Collis sceleratus, das ist, der Schelmen-Berg. *Diodorus Siculus* lib. 19. Endlich ist der Wütrich Phalaris von der gantzen Bürgerschafft zu Agrigento überfallen, *Cicero* Offic. lib. 2. man hat mit Steinen auf ihn zugestürmet. *Val. Max.* lib. 3 cap. 3. und ihn in mehr besagten Ochsen gestreckt und verbrannt. *Ovid.* in Ibin. Etliche sprechen, die Agrigentiner haben den Ochsen ins Meer geworffen. *Timæus* ap. *Zwinger.* Theatr. Vit. Hum. f. 2940. welches doch nicht so ist; denn er ist ja da blieben, biß ihn die Carthaginenser im Kriege geraubet, darnach in Zerstörung der Stadt Carthago von Scipione den Agrigentinern wieder zugestellet worden. *Cicero* in Verr. l. 6. or. 9. *Münster.* Cosmograph. lib. 2. c. 92. Eben dergleichen hat *Aruntius Paterculus* ein Pferd von Ertz gegossen, (wiewohl *Fulgosus* dict. & fact. memorab. lib. 9. cap. 2. und *Letznerus* in dasselb. Chron. lib. 2. c. 16. von einem Ochsen sagen,) inwendig hohl, ist aber selbst von Æmilio Censorino, der die Stadt Ægistha in Sicilien beherrschet, hinein gestossen und darinnen verbrannt. *Plutarch.* in Parall. min. c. 75. Also ist das Ungarische Handvaß ausgegossen in Gestalt eines hohen Pferdes und Reuters, welches bey Sülzeborn anno 1642. aus dem Acker gepflüget worden, und Graf Ludwig Günther der II. zu sich genommen. Anjetzo ist solches zu Arnstatt in der Hochgräfl. Schloß-Bibliothec zu sehen. Viel anderer Kunst-Stücke aus Ertz hat man beym *Plinio* zu lesen nach der Länge lib. 34. cap. 8. Ja es haben vor langen Jahren Salomon und Hiram mancherley seltzame Dinge aus Ertz künstlich gegossen, *1. Reg. 7. 2. Chron. 4. Jerem. 52.* Es sind auch andere mehr solche Bilder, wie Püstrich ist, gemacht und vollbracht worden, die das eingefüllete und erhitzte Wasser dergestalt mit starcken Brausen und Feuer-Flammen herum gestossen, als donnerte und blitzte es; Denn bey Lebzeiten Pabsts Leonis des X. (der vom Jahr 1513. bis ins 152te den Päbstlichen Stuhl besessen) ist ein solches von einem Meister zubereitetes hohes Bild zu Rom vorhanden gewesen, welches *Marcellus Palingenius* gesehen, und davon schreibet. Vidi ego dum Romæ, &c. lib. 11. Zodiac Vit. Human.

§. X. *D. Georg. Henning. Behrens in Hercyn. Curios.* cap. 6. n. 4. p. 153. seqq. Zwischen dem wüsten Schlosse Kieffhausen, und der Hoch-Gräflichen Schwartzburgischen Rudolstädtischen Stadt Kelbra, liegt ein altes Berg-Schloß, so die Rotenburg genennet wird, und nunmehr sehr verfallen ist, hierauf hat zu denen Zeiten, da unsere Vorfahren noch ungläubige Heyden gewesen, der Abgott gestanden, welchen die Autores insgemein den Päuster, Püstrich, oder Peustrich: die Einwohner der güldenen Aue aber den Beusterd, oder den Beustard, und die Nieder-Sachsen den Püster nennen, weilen er, wie folget, die Feuer-Flammen gleichsam von sich püstet oder bläset. Dieser Heydnische Abgott ist noch vor gedachter Zeit ehemahls bey einem von Adel von Tutgerode am Hartze vorhanden gewesen, und nachgehends von dar nach Sondershausen gebracht worden, allwo derselbe noch biß hieher auf dem Hochfürstlichen Schwartzburgischen Schlosse in dem Zeughause, als eine Rarität, zum Gedächtniß aufbehalten wird. Die Materie, daraus dieses Götzen-Bild gemacht worden, ist ein Metall, was es aber eigentlich vor eine Gattung desselben

ben sey, kan man aus dem blossen Augenschein nicht erkennen, und wird vor gewiß gesagt, daß man solches auch nicht habe erforschen können, als einesmahls von dessen lincken Arm ein Stück abgelöset, und im Feuer probiret worden; derowegen es nicht unbillig von etlichen für ein unbekantes Metall gehalten wird. Die Gestallt desselben ist ziemlicher massen heßlich, denn er wie ein wilder und unbändiger Junge, der aus Boßheit seine Geberden verstellet, aussiehet. Es ist aber dieses gegossene Bild eine Elle hoch, seine rechte Hand lieget auf dem Kapffe, und die Finger von der lincken befinden sich über dem lincken Knie, denn der lincke Arm unter dem Ellenbogen bis auf die Finger, wegen der vorgedachten Probe des Metalls, abgebrochen ist. Mitten auf dem Haupt hat dasselbe ein Loch, wie ein guter Finger, oder Daumen dicke, und an statt des Mundes, ist noch so eines vorhanden. Der Bauch ist, nach proportion des Bildes, sehr dicke, und begreifft der Umfang von aussen auf fünff viertel Elle: und dieses ist die Ursach, daß ein sehr dicker und fetter Mensch dieser Orten ein dicker Püster oder Püstrich genennet wird. Inwendig ist so wohl der Bauch, als auch das gantze Bild hohl, und gehet ohngefehr ein Eymer Wasser hinein. Im übrigen mangeln demselben beyde Füsse, und kniet es auf dem zerstümmelten rechten Bein; das lincke aber ist etwas aufgerichtet, und ruhet dasselbe darauf; Dahero der Püster nicht, wie einige wollen, ein vollkömmlich sitzendes, sondern vielmehr ein knieendes Bild praesentiret, oder vorstellet, wie ein jeder, der es einmahl recht in Augenschein genommen hat, bekennen wird. Man sage, daß, wenn man diesen Götzen mit Wasser anfülle, dessen Löcher mit höltzernen Pflöcken verstopffe, hernach in das Feuer, oder auf glüende Kohlen setze, selbiger alsdann anfange so sehr zu schwitzen, daß ein Tropffe dem andern folge, so bald er aber gäntzlich erhitzet werde, stosse er beyde Pflöcke von sich mit einem solchen Knall, als wenn es donnerte: hierauf werffe derselbe aus beyden Löchern, in die Höhe und Weite, viele Feuerflammen, &c. Es vermeinen aber viele, daß solches Bild nicht natürlicher Weise die Feuer-Flammen ausspeye, sondern also von denen Heydnischen Pfaffen durch Teuffels-Kunst zugerichtet worden sey: indem sie dergleichen Zauberey und Augenverblendende Gauckeley vor Alters mehr getrieben hatten: Allein ab schon nicht zu läugnen stehet, daß von denen Götzen-Priestern alle ihre Betrügereyen mit Rath und Hülffe des Teuffels verrichtet worden und es also scheinet, daß es dieserwegen auch leicht eine solche Beschaffenheit mit diesem Abgott haben könne; zumahl, da dem Bericht nach, es selten ohne Unglück und jemandes Beschädigung abgongen ist, wenn derselbe auf dem Feuer seine Probe hat ablegen sollen, so ist es doch ebenfalls bekannt, daß der Teuffel, als ein Tausentkünstler sich ingleichen der natürlichen Mittel zur Zauberey bediene; Derohalben Herr *D. Sagittarius* in seinen Antiquitatibus Gentilismi Thuringiaci lib. 1. cap. 2. nicht ohne Ursach davor hält: daß es mit dem Püster alles natürlich zugehe, &c. Gedachter *Sagittarius* will, daß man sich erkundigen solle, ob bey dem Püster so wohl die inwendige Form, als eine leichtlich zündende Materie, so entweder schon darinnen, auf eine unbekannte Art, verborgen ist, oder mit dem Wasser erstlich hinein gethan werden muß, nicht zu zweiffeln; massen Herr *Lic. Benjamin* Scharf, weiland Hochfürstlicher Leib-Medicus und Bürgermeister zu Sondershausen, in seinen Lateinischen Tractat de Junipero cap. 8. p. 105. gestehet: daß der Püster nicht allein mit Wasser, sondern auch andern Qualitaeten angefüllet werde. Gewiß ist es, daß das Wasser allein und für sich selbst unmüglich Feuer-Flammen, wohl aber einen starcken Knall, und darauf ein pfeiffendes und gleichsam heulendes Brausen verursachen kan, welches die von dem *Athanasio Kirchero* in seiner Arte Magnetica Part. 2. lib. &c cap. 3. fol. 433. beschriebene Pilae Æoliae, oder Wind-Kugeln genugsam bezeugen; denn wann man dieselben allein mit Wasser anfüllet, und auf glüende Kohlen setzet, werden sie zwar, wie der Püster, den in das Mund-Loch gesteckten Pflock mit einem starcken Gethöne ausstossen, doch aber keine Feuer-Flammen von sich geben, man mag es auch versuchen, wie man will; und erinnere ich mich, daß der weiland unvergleichliche Mathematicus und Professor zu Jena, Hr. *Erhardus Weigelius* in einem Collegio Experimentali oder Curioso, in meiner und anderer Gegenwart mit solchen Wind-Kugeln auf vorbesagte Art unterschiedene curieuse experimenta angestellet: niemahls aber damit aus blossen Wasser Feuer-Flammen zu wege gebracht hat. Gleich wie nun dasselbe mit denen itztgemeldten Wind-Kugeln nicht angehet; also vermag der Püster ebenfalls nicht, solches zu thun, wenn dem Wasser nicht vorhero eine in demselben leicht brennende materie, es geschehe nun auf was Art und Weise es wolle, zugethan worden, weil der Püster nichts anders, als eine figurirte Gattung solcher Wind-Kugeln ist; wie ein jeder, der dessen fast Kugelrunden Bauch mit andern Umständen recht betrachtet, und gegen solche Kugeln hält, leicht bekennen muß. Woraus aber vorgedachte brennende materie eigentlich bestehe, ist mir noch unbekannt. Etliche muthmassen, daß solches nichts anders als Schwefel, ungelöschter Kalck, und dergleichen sey, zu welchen Gedancken sie unter andern von dem *Zeilero* verleitet worden, als welcher unter andern in der 551. Epistel pag. 870. gedencket: wie das Feuer von dem Püster nicht allein einen garstigen Gestanck, und dicken schwartzen Rauch von sich gebe, sondern auch wie Schwefel oder Kreide auf die Stei-

Steine oder Erde falle, und dieselbe also beflecke, welches dieselben vor Kennzeichen vorbesagter materialien halten, und ich dahin muß gestellet seyn lassen, weil noch niemahls den Püster habe probieren gesehen. Sed forte aliquid olei *Püstrico* datum est, aut aquæ, qua impletur, adfunditur? ita enim *clarissimus Mariotius Gallus, Academiæ Regiæ Scientiarum Socius, in tractatu de Motu Aquarum aliorumq; corporum fluidorum*, edito *Parisiis anno Chr. 1686. Præter materiam aëream, aliam adhuc aquæ inesse, quam fulminantem dixeris; Ubi enim olei quidpiam super guttam insigniorem aquæ vasculo cupreo vel stanneo immiseris, illudque candela subter incensa calefeceris, evaporatu·um primo aërem aquæ inhærentem, oleo deiu incalescente fulminationes quasi ex gutta ista aqua erupturas, quæ eandem in duas, tresve particulas divisura, partem olei vero in altum ejaculatura sint. Autumat autem istam vim procedere a particulis quibusdam salinis, quæ dato certo gradu caloris subito se dilatent, instar auri fulminantis.* Hæc ex *Act. Erudit. Lips. Supplement. Tom I. p. 152.*

§. XI. Porro ad *Figuram* Püstrici etiam pertinent, quæ scribit *Anonymus Autor* der Thüring. Merckwürd Geschichte cap. 12. p. 60. Ihre Fürstl. Durchl Herr Hertzog Johann Ernst, so zu Saalfeld itzo residiren, bekamen an. 1675. in Vertheilung des Fürstlichen Silber-Servises, so die weiland Durchlauchtigste und stille Fürstin, Frau Dorothea, Herzog Albrechts zu Eisenach nachgelassene Wittbe zu Altenburg hinterliß, ein Trinck-Geschirr. welches auf dem Bilde dieses Püstrichs stunde: Ihre Durchl. brauchten es auch damahls curiosität halber, zuweilen an statt des Mund-Bechers.

§. XII. Sed satis de figura *Püstricii*: κακοζηλίαν autem, quam spurcissimus Satan hic prodiderit maxime observes velim: nimirum, ignem, flammas, tonitrua horrenda, calicem *Püstrico* a suis tribui curavit, ut sic iræ vim, & qualitatem, in Sacris paginis Deo attributam, sibi figurisque suis vendicaret. *Ira Divina*, verba sunt *D. Wolffgangi Mamphrasii in Praxi Theol. p. 39. seq.* edit. Lips. anno 1612. *comparatur igni seu incendio ardenti, & omnia obvia absumenti. Moses cum timorem iræ Dei Israëli incutere vellet, dixit, Deut. 4. cave ne quando obliviscaris pacti Domini Dei tui, &c. quia Dominus Deus tuus ignis consumens est, Deus æmulator. Et Deus ipse ultionem iræ suæ comparat igni Levit. 32. Ignis succendetur in furore meo, & ardebit usq; ad inferni novissima. Cum timorem sui dicto populo incutere vellet, descendit in igne maximo in montem Sina, Nahum 1. Ante faciem indignationis ejus quis stabit, & quis resistet in ira furoris ejus? Indignatio ejus effusa est uti ignis, & petra dissoluta ab eo. Vim iræ suæ declaravit in Sodomitas. Gen. 19. in populum Israelis, Num. 11. in factiosos, Num. 26. ubi ignis, quo de populo 14000. absumebantur, Ira a Domino egressa vocatur. Sic in fine mundi iram suam effusurus in totum orbem, ignem cælitus ad comburendum cuncta demittet. Deinde ira Dei comparatur tempestati, quam horrendam indicat Scriptura, metaphorice vehementiam iræ depingens a terræ commotione, a spiritu & flatu, a fulguribus, & fulgetris, a multitudine aquarum, a fulminibus, a sagittis, a tonitruis, &c. Psalm. 18. commovebatur & contremiscebat terra. Psalm. 78. Inundarunt aquis nubila, vocem dederunt nubes, etiam sagittæ tuæ discurrerunt. Vox tonitrui tui in rota, illuxeruntq; fulgura tua orbi, commota est & contremuit terra. Psal. 63. Iratus est furor Domini in populum suum, & extendit manum suam super eum, & percussit eum: & conturbati sunt montes, & facta sunt eorum morticinia, quasi stercus in medio platearum. Psalm. 76. ab increpatione tua Deus Jacob consopitus est currus & equus. Tu terribilis es, & quis stabit coram te, simul caperit ira tua, id est, ubi e cœlo audiri facis judicium, terra timet & silet, &c.* Item: *Qui aufert spiritum Principibus, terribilis regibus terræ. Job. 9. Si voluerit contendere cum eo, non poterit ei respondere unum de mille, &c. Deus cujus iræ nemo resistere potest, & sub quo curvantur, qui portant orbem. Tertio ira Dei comparatur furori Zelotypi: Deus est æmulator Zelotes, qui instar mariti honesti & Zelotypi ardenter amat genus humanum, & vicissim vult ab eo se solum super omnia amari & coli. Ut igitur maritus aut sponsus honestus ardenter irascitur conjugi, fidem conjugii violanti, & aliis qui eam a se alienant. Ita Deus horrendas indignationum flammas concipit adversus omnes, qui se neglecto idola colunt. Omnino igitur horrendas indignationum flammas Püstricus spirasse visus est, ut sacrorum suorum, aliorumque idolorum tractatores negligentiores perterrefaceret & puniret. De calice etiam amari potus*, h. e. *pænarum & suppliciorum Deo metaphorice adsignato*, confer, *Psalm. 11, 6. Psalm. 75, 9. Esa. 51, 17, 22. Thren. 4, 21. Jerem. 25, 15. cap. 51, 7. Ezech. 23, 33. 34. Zachar. 12, 2. Matth. 20, 22. 23. cap. 26, 39. 42. Apoc. 14, 10.*

§. XIII. Observ. (4) *Püstrici cultores. Thuringos* communiter, hoc est, Germanos, terræ Thuringicæ incolas antiquissimos Viri docti id genus idoli coluisse scribunt: ita *Sagittarius, Olearius*, & ceteri supra a nobis citati. Nos rectius *Surabos*, regionis Thuringicæ invasores priscos in specie substituimus. Causa prima est, quod in catalogis Deorum Germanorum veterum apud scriptores de *Püstrico* altum sit silentium. *B. Sagittarius* lib. 20. & capite citato p. 10. Wer zu erst dieses Götzens Püstrich in Schrifften gedacht, kan ich zwar eigentlich nicht wissen jedennoch muthmasse ich, daß solches nicht ehe, als nach seiner neuen Erfindung, welche den Junckern von Tuttgerota zugeschrieben wird, geschehen. *Georgius Fabricius*, so im 1570. Jahr verstorben,

den, hat seiner Erwehnung gethan in dem Büchlein de Septem Metallis, und nach ihm *Theodorus Zwingerus* in seinem Theatro Vitæ Humanæ. Secundo extat apud *Othlonem* lib. 1. cap. 24. *Baronium* Anno 723. n. 10. in Epistolis Bonifacii, n. 119. *Johannem Letznerum* Hist. S. Bonifacii, & *Sagittarium Antiq. Gentilism. & Christianism.* Thuring. lib. 2. c. 4. p. 51. literæ Gregorii II. P. R. ad Thuringos perscriptæ, ubi inter alia hæc verba leguntur: Insinuatam nobis magnificæ fidei vestræ constantiam agnoscentes, quod paganis compellentibus vos ad idola colenda fidei plena respondetitis, magis velle feliciter mori, quam fidem semel in Christo acceptam aliquatenus violare; repleti nimia exultatione grates debitas persolvimus Deo nostro, redemptori, bonorum omnium largitori, &c. Putat equidem doctissimus *Sagittarius* pag. 53. nomine *paganorum* compellentium *Saxones* intelligi: Fraget man, was es vor Heyden seyn, so die Thüringische Herren zu Abgötterey genöthiget, so halte ich gäntzlich davor, daß solches eben die Sachsen gewesen, die mit ihrem Theil Thüringen nicht vergnüget, in das unter der Francken Könige Botmäßigkeit gehörige Thüringische Land gefallen, und einen Antheil desselben ihnen unterwürffig gemacht haben. Verum paulo post cap. 5. p. 56. *Sagittarius* bene in rem nostram: Ich läugne nicht daß es auch noch zu Bonifacii Zeiten viel Heyden in Thüringen sonderlich unter dem gemeinen Pöbel abgegeben, die Theils noch aus dem alten Heydnischen Thüringen gewesen, und in ihrer Blindheit bißher verblieben, theils, da es mit dem Regiment der Christlichen Fränckischen Könige, und dero Befehlshaber gar schlecht bewandt, entweder von sich selbst, abgefallen, oder durch die benachbarte Sachsen auch NB. wohl durch die Sorben, dazu genöthiget worden. Placet ideo posterior sententia, quia Gregorii II. temporibus, hoc est, seculo octavo Sorabi nondum omnes ex Thuringicis oris discesserint. Tertio adsunt vero testimonia perspicua, Sorabos olim Thuringiam occupasse, & in ea consedisse; ea autem hæc sunt: *Matth. Quad in Supplem. Europæ Vopeliana* Part. 3. cap. 13. p. 80. edit. Colon. an. 1597. Die Landschafft Thüringen ist vor Zeiten ein Königreich gewesen, und ligt zwischen den Flüssen Saal und Werram, hält in der Länge und Breite gleich 12. Meilen. - - Dieß Ort, sagt man, sollen etwa die Sorabi bewohnet haben. *Petrus Albinus* Chron. Misn. tit 6. p. 149. Die Wendischen Sorabi (*Andr. Angelus* Annal. March. fol 22. ait. die Wenden aus der Marck Brandenburg Pommern, Mecklenburg Laußitz, Böhmen &c.) sind Einwohner des Landes Meissen gewesen welche aber damit nicht zu frieden waren, sondern haben sich bißweilen an die Thüringer, ja auch wohl weiter (vid. *Sagittarius Antiq. Ducat. Thuring.* lib. 1. cap. 10. lib. 2. cap. 2. lib. 3. c. 5. 9. 10. & lib. 4. cap. 20.) an dasjenige, so den Francken und Sachsen zuständig mit Einfall, Raub und Plündern gemacht: Derhalben denn die Francken, als dieselbe Zeit ein sehr mächtig Volck, mit ihnen zusammen gewachsen, sonderlich weil sie die Thüringer, als ihres Reichs Verwandten und Unterthanen, von rechts wegen für unbilliger Gewalt beschützten, stets auch mit diesen, gleich wir Sachsen bey Braunschweig und Lüneburg untra mit den Wenden, so in der Marck, und besser hinter, gegen der See gesessen, zu Kampff gelegen, biß so lange sie die nahen Wenden entweder (aus Thüringen, nemlich an. 640. *Andr. Bejerus Geograph.* Jena cap. 4. p. 60.) vertrieben, oder allgemach nach einander mit Kriegen müde gemacht, daß sie etwas bändiger, und leutseliger worden. *Christophorus rer. Lusat.* lib. 2 c. 3. *Slavorum populi,* Sorabi *inquam, Venedi & Lusati non contenti amplitudine occupata terra, diu multumque ex una parte Thuringorum initio, deinceps Francorum, qui Thuringos sibi subjecerant, ex parte altera Saxonum arma exercuerunt e illorum ad Salam terras: horum ultra Albim & Lunapurgum agros perpetuis depredationibus infestando atque carpendo: adeo ut utrique sæpe vim bellicosissimarum gentium ægre ac difficulter sustinuerint, & represserint. M. Andr. Angelus* Annal. March. f. 20 Im 451. Jahr sollen die Slavi oder Wenden, so in Preussen an der Weichsel gesessen, ausgezogen seyn, und der alten Wandaler Sitz an der Oder und Sprer eingenommen, und sich nachmahls an den Orten, da itzt Mecklenburg, Pommern, Marck-Brandenburg, Meissen, Thüringen, 2c. liegen, niedergelassen haben. Ex *Spangenberg.* Chron. Querfurt. *D. Rivandr.* Chron. Thuring. *Jo. Christophorus Olearius Syntagm. rer. Thuring.* p. 303. ex programmate *D. Caspar. Sagittarii: Nonnulli,* Sorabortum *famosa gentis Slavica, regiam olim fuisse Salfeldiæ, ex superstite ingentium ruderum mole, aliisq; argumentis, colligunt.* Quid quod nomina Sorabica sunt *Balenroda, Coleda, Hatscheroda, Gotha, Jena, Ilmena, Laucha, Schvvarzburgum, Tuttigeroda, Vargula, Vinaria &c.* Utique ergo ut has urbes oppidaque *Sorabi* quondam construxerunt, denominarunt ac possederunt; ita inter idola eorum *Püstricus* non ultimum obtinuit locum. Quarto *Püstrici* nomen, quod tempore Tutigerodensium primo non quidem ortum est, sed tum emersit iterum in vulgus; hactenus paucis notum ex traditione veterum, omnium facillime ad Slavicæ lingvæ vocabulum Bystry, accommodatur, eoque idoli nobis natura ac ratio explicatur: quare cum Slavicum sit hoc nomen, numen etiam Slavicum sive Sorabicum fuisse necesse est. Ceterum illi merito a nobis exploduntur, quibus Püstricum fuisse Deum tutelarem ac proprium Friderici Imperatoris videtur; fabulam legas apud clarissimum *Wilhelm. Ernest.*

Tenzelium Colloq. Menstr. Ann. 1689. p. 719. & seqq.

§. XIV. Observ. (5) *Püstrici cultus.* Quod cultum *Püstrici* attinet, tribus ille modis nobis sistitur, *primo loci* denominatione, ubi imago quondam collocata fuerit: scilicet in monte Rotenburgico altissimo, Kelbræ (Thuringiæ urbi) vicino; ita *Dominus Benjamin Scharffius, in Juniperi Descriptione curiosa. Secundo muneris* atque officii descriptione; nam rebus sacris numen præfuisse, curasseque ne negligentius fierent, vulgus credidit. Denique *tertio potentiæ* ac *roboris* assignatione: namignem, flammas, tonitrua, & terrores *Püstricus* evomuit, nisi placatus fuerit, & religione sollicita honoratus. De momentis postremis ita iterum sæpe laudatus *Dominus Scharffius* l. dict. *Usi sunt imagine Piesteri sacerdotes ethnici ad lucrum excitandum & sacrificia adaugenda, dum majoribus nostris, (vel Sorabis suis) fucum nescientibus persuaserunt, Deum Piesterum esse iratum, & præ ira ardore sudorem illum emittere; ideoque necesse esse, ut donis placetur. Hoc si factum, ignem suggestum abstulerunt, sudor evanuit: sin minus, ignem auxerunt, & tunc secuti sunt fremitus, & boatus, ignisque violenta egestio, quibus visis & auditis, imperita, superstitiosaq; cohors attulit, qua possedit, ira Piesteri ut placetur.* Et *D. Sagittarius Antiq. Gentilism. & Christianism. Thuring.* lib. 1. cap. 2. p. 9. von dem Berge, wo das wüste Schloß Rotenburg, sollen die Heydnischen Pfaffen die Einwohner des benachbarten Landes, mit des Püsterichs Donnern und Feuer-Flammen erschrecket, und im Gehorsam gehalten haben, (add. *Autor Anonym.* Thüring. Merckw. Geschicht. cap. 12. p. 59.) welches wie *Titius* und *Merian*, auch *Jacobus Nicolaus Röser* in der Oster-Predigt, so er Ideam Hemauticam genennet, davon melden, auch von den Mönchen im Pabstthum mit diesem Götzen-Bilde soll verübet seyn. Quoad posterius ita etiam *D. Georg. Henning. Behrens* Hercyn. Curios. cap. 6. n. 4. p. 159. Sonst wollen einige davor halten, daß die Mönche nach dem Heydenthum auch ihre Gauckeley mit diesem Bilde getrieben, und dasselbe auf der Rotenburg in die Kirche in eine Mauer hinter eine Tafel gestellet hätten, zumahl, weilen dahin jährlich eine grosse Wallfahrt gehalten worden; wann nun dieserwegen viel Volck allhier beysammen gewesen, sey ein Mönch aufgestanden, habe geprediget, sich kläglich gestellet, und gesagt: daß GOtt im Himmel über ihre Sünde sehr zürne; und damit sie solches sehen möchten, würde der Püstrich bald donnern und höllisches Feuer ausspeyen: alsdenn habe er befohlen, die Tafel aufzuheben, dahinter der Püstrich gestanden; wenn das geschehen, habe derselbe, wie vor gesagt, sich erzeiget, und alsdenn das einfältige Volck reichlich geopffert, vermeinende, daß dadurch GOtt versöhnet würde; denn sie nicht gewust, daß sie von denen Mönchen wären also betrogen worden, indem unter der Predigt ein ander Mönch, durch einen heimlichen Gang in der Mauer hinauf zu dem Bilde gestiegen sey, dasselbe vorgedachter massen zubereitet, und die in denen Löchern steckende Zapffen mit einem Stricklein behende hinweg gezogen habe, wenn der predigende Mönch befohlen die Tafel auffzuthun. Es zweiffelt aber an dem itzgedachten Mönch-Betrug Herr *D. Sagittarius*, an dem allbereit angeführten Orte, und hält der Autor derer vorgemeldten Unterredungen (*Tenzelius*) p. 724. solches vor eine Fabel weilen es nicht möglich seyn könne, daß ein solch Bild in der Kirche hinter einer höltzernen Tafel stehen, und nicht alles mit seinem Feuer verderben und verbrennen solte. Confer. autem ipse *nobilissimus Tenzelius* loc. cit. p. 722. - - 715.

§. XV. Observ. (6) *Püstrici destructio.* Quamvis vero idolum Püstrici nostro ævo adhuc asservatur, memoriæ & curiositatis causa, & nomen ejus quoque mediante traditione acceptum a veteribus perduret: conjiciam tamen cultum ejus cœpisse vacillare & nutare anno præter propter 640. post natum Christum, quo Thuringicas sedes relinquere multi Sorabi coacti sunt: accessit dein conversio Teutonum Thuringicorum, studio ac opera *Wunfridi* sive *Bonifacii* quæsita ab anno Christi 718. vel 719. usque ad annum 742. conf. *Sagittarius Antiq. Gentilism. & Christianismi. Thuring.* lib. 3. cap. 5. & 12. & *Calvisius Chronolog. ad an.* 719. 724. & 734. (qui *Bonifacius* tandem apud Frisios Docemi nahe bey Dokum an dem Wasser die Borup,) die 5. vel ut alii habent. 9 Junii anno 755. obiit. Occisus autem a paganis rusticis & latronibus est *Calvisius* Chron. ad ann. 755. *D. Sagittarius* lib. dict. 3. cap. 25. p. 317. & 332. confer. etiam *Vita Bonifacii* ex *Sagittario* lib. cit. cap. XXVIII, in nuce quasi exhibita, & excerpta in *Act. Erud.* Lips. Anno 1685. p. 364. seq. Tum ergo residui Sorabi Thuringiaci cultiores redditi, in castra Christianorum una transierunt. Hoc autem facto, *Püstrici* cultus vel prorsus concidit, vel ad aliquas saltem ædes ita loca privata transiit.

CAPUT XXVIII.

De Auschwweito, Deo ægrotantium, & bene valentium.

§. I.

SÆpissime in Scripturis Sacris fit mentio, Deo curæ esse sanitatem hominum, ab eoque vim morborum, imbecillitatemque depelli ac curari: sic *Exod.* 15, 26. *Ego sum Dominus Deus Sanator tuus. Psalm.* 41, 4. *Dominus opem ferat illi supra lectum doloris ejus, universum stratum ejus versasti in infirmitate ejus, Esa.* 38, 5. *Factum est verbum Domini ad Esaiam*

am; vade & dic Ezechia hac dicit Dominus Deus David Patris tui: audivi orationem tuam, & vidi lacrymas tuas, ecce, ego adjiciam super dies tuos quindecim annos. Hinc Jacobus Apostolus cap. 5, 14. 15. Infirmatur quis in vobis? inducat presbyteros ecclesiæ, & orent super eum, ungentes eum oleo in nomine Domini; oratio fidei salvabit infirmum, & alleviabit eum Dominus. Alia hujus modi dicta plurima hic non comulo. Vere *Poeta*, quiconque is fuerit:

Ni Deus affuerit, viresque affuderit herbis,
Nil vel dictamnus, vel Panacea potest.

§. II. Nec vero gentiles plane latuit, Deum langvores curare; sic enim apud *Stobæum* ὁ Θεῖος: ὑγιαίνειν εὔχου τοῖς Θεοῖς ἐφ' ὅσον ἔχεις ζῆν, i. e. *Sanitatem Deos ora, quamdiu vixeris.* Et de *Slavis* veteribus ex *Procopio Dubravius* Hist. Bohem. lib. 1. p. 52. *Quando vel domi morbo langventibus, vel foris in prælio periclitantibus mors imminet, jubentur pro incolumitate sacrificare; habentq; persuasum, per sacrificia salutem sibi redemptum iri. Pessime tamen illa natio curam morbi medelamq; Diis aut idolis adsignavit*: (de Romanis tradit similia *Vossius de Idelolatr. lib. 8. cap. 6.*) *exemplo Ochoziæ, quo de 2. Reg. 1, 2. seqq. Cecidit Ochozias per cancellos cœnaculi sui, quod habebat in Samaria, & ægrotavit, misitque nuncios, dicens, ite, consulite Beelzebub, Deum Accaron, utrum vivere queam, de infirmitate mea hac. Angelus autem Domini locutus est ad Eliam Thesbitem, dicens, surge & ascende in occursum nunciorum Regis Samariæ, & dices ad eos: Nunquid non est Deus in Israel, ut eatis ad consulendum Beelzebub Deum Accaron?* Fuit etiam *Slavis* Deus peculiaris, quem de morbo consulerent; de quo nunc ex instituto, nam ad Deos jam descendimus, quorum operi potentiamque intra portas mortis & æternitatis versantes implorare consveverunt.

§. III. Observ. (1) *Auschvveitz Nomen.* Duplici vero modo scriptum inveni Idoli hujus nomen. Vocatur enim *Auscentus Johanni Meletio* Epist. ad *Sabinum* p. 167. & *Auschweitus, Thomæ Waisselio* in Chronico Prussiæ.

§. IV. Observ. (2) *Auschvveiti Etymon. Auschvveitus* vox composita, a verbo Auſwititi, (Bohem. Oſwititi, Polon Oſwiecam, Sorab. Woſwieczicj,) id est, *illustrare, illuminare, collustrare, lucem vel lumen afferre*, erleuchten, einen Glantz oder Schein geben: quod est ex præpos. au/o vel wo, *ex, con, in*, & simplici verbo, ßwiecźu, Sorab. vel swititi, Bohem. swice Polon. i. e. *luceo, splendeo, fulgeo*; sic ergo *Auschvveitus*, vel *Asvveitus*, rectius, proprie *Deus illustrans, illuminans*: ratio nominis erat, quia ægrotantes ignem sacrum consulebant, quam nam umbram ægroti repræsentaret. Placet rem verbis *Æneæ Sylvii* seu *Picolominei* illustrare: ita enim ille Libro de *Statu Europæ* sub *Friderico III. Imp.* cap. 20. f. 64. Tom. III. Rer. Germ. edit. Freher. *Post Lithuanos gentem reperit (Hieronymus Pragensis martyr) quæ sacrum colebat ignem, eumque perpetuum appellabat: sacerdotes templi materiam, ne deficeret, ministrabant: hoc super vita ægrotantium amici consulebant: illi noctu ad ignem accedebant, mane vero consulentibus responsa dantes; umbram ægroti apud ignem sacrum se vidisse ajebant: quæ cum se calefaceret, signa vel mortis vel vitæ ostendisset: victurum ægrotum faciei ostensa igni: contra, si dorsum ostentasset, moriturum portendit, testari igitur, & rebus suis consulere suadebant. Delusionem hanc esse, Hieronymus ostendit: & persuaso populo, deleto templo, ignem dissipavit, Christianorumq; mores induxit.* Porro, quæ est altera ratio nominis *Auschvveiti*, cineres etiam, ignis sacri ut morbum curaret, lustraretque ægrotum, adhibebant: quo de ritu ita *Harthnochius* dissert. 13. de funerib. Vet. Prussor. p. 188. *Prussi lecto affixi, Waidelottam sive sacerdotem ad se arcessebant, qui officii sui memor ægrotos consolabatur, subinde ipsis in memoriam revocans gaudia, quibus corporeis vinculis soluti, post hanc vitam cum Diis essent fruituri. Exactis mensibus quatuor, si morbus nihil remittebat, vota Diis, jubente Sacerdote, nuncupabant ægroti, ut pristinæ restituerentur sanitati. Si neque tum ægroti convalescebant, cineres ex foco Diis consecrato allati, ritibus idololatricis adhibitis, ad morbum curandum adhibebantur.*

§. V. Observ. (3) *Auschvveiti Figura.* Nihil hic, quod scribam, apud Autores occurrit.

§. VI. Observ. (4) *Auschvveiti cultores. Joh. Meletius* epist. ad *Georg. Sabinum* p. 165. nominat (1) *Borussos*, (2) *Samagitas*, (3) *Lithuanos*, (4) *Ruthenos*, & (5) *Livones*.

§. VII. Observ. (5) *Auschvveiti Cultus.* Præter ea, quorum supra num. 4. ex *Sylvio* & *Harthnochio* meminimus, faciunt huc, quæ leguntur præterea apud *Harthnochium Dissert. XI. de Festis Vet. Prussor. p. 171. Quod si fruges uredine, pluviis continuis, aut alio aliquo modo, corrupta, modicam gracilemq; messem dederant, invocabat sacrificulus Auschvveitum, ut oraret Pergrubium, Percunum, Schvvaixtixtum, Pelvitum, aliosq; Deos, ne subsequentibus saltem annis largam agricolis denegarent messem.* Igitur pro *intercessore* etiam habitus Auschweitus est. Denique in tertio solenni festo, quod mense Octobre annuatim celebrabatur, Auschweiti quoque mentio facta est, vid. *supra cap. XXI. num. 10.*

§. VIII. Observ. (6) *Auschvveiti destructio. Prima* apud *Prussos*, ut credibile est, destructio idoli peracta est, Anno MCCXLIX. quo de sæpius. *Alteram* recitant verba *Sylvii*, *supra num. IV. a nobis allegata.*

CAPUT XXIX.

De Marzava, Dea morte, seu mortis.

§. I.

MOrs (etiam secundum *Peripateticos*, quicquid dicat *Martin. Schoockius* tr. de Nihilo, vid. *L. Christ. Frid. Garmannus de Miracul. Mort. Diss pralim. de Cadavere*, sect. 1. n. 116. p. 77. s.) privatio est, & non-ens: Deus enim mortem non fecit, *Sapient.* 1, 13. *Deus creavit hominem interminabilem, & ad imaginem similitudinis sua fecit illum; invidia autem Diaboli mors introivit in orbem terrarum, ibid. cap.* 2. 23. 24. *Et per peccatum mors*, ait *Paulus, Rom.* 5, 12. Nam protoplasti minis Dei insuper habitis, per peccatum mortales facti sunt; mors ergo ab ira Dei, tanquam justissimi judicis, *Gen* 3, 19. Mors est operatio Dei, qua ipsissimus Deus interficit homines, inquit *Wolffgangus Franzius de Interpret. Scriptura Oracul p.* 187. Huc *David Psalm.* 90, 4. *Domine Deus, convertis hominem usq; ad contritionem, Luther.* Du lässest die Menschen sterben, & v. 6. 7. 8: *Defecimus in ira tua, & in furore tuo turbati sumus, posuisti iniquitates nostras in conspectu tuo, seculum nostrum* (Luther. unsere unerkannte Sünde) *in illuminatione vultus tui; quoniam omnes dies nostri defecerunt, & in ira tua defecimus.* Et huc usque quidem de causis remotis mortis; de quibus *Theologi: Ex verbo divino constat*, inquit *D. Joh. Gerhardus* Loc. de Morte cap. 2. Tom. VIII. fol. 17. *tres esse principales & primarias causas, propter quas homo morti est obnoxius; prima est Diaboli seducentis malitia; altera hominis delinquentis culpa: tertia Dei vindicis ira. Addunt vero propinquas; nimirum internas vel externas: interna sunt calidi innati, humoriq; nativi defectus: externa tam multiplices sunt, ut brevibus describi non possint. Tales enim causa externa mortis esse possunt v. g. gladius, venenum, laqueus, crapula, venus, fulmen, ignis, aqua, calor, frigus, lapsus, apoplexia, phthisis, febris, mœror, sitis, fames, & complura alia, ceterum naturalem & violentam causam mortis etiam faciunt.* vid. iterum *Gerhard.* loc. cit. fol. 20. seq.

§ II. At vero mors alias *Physice* considerata, proprie nullas habet causas; scilicet quæ ejus principia sint, & influxum importent ad esse causati. Non habet inquam causam efficientem, quia realis atque positivus effectus mors non est: hinc sequitur quoque, mortem non tam habere causam, quam non causam, sed causam deficientem: non-entis enim, quale mors est, nullæ sunt affectiones. *Causa finalis* proprie dicta itidem nulla est mortis; quandoquidem finis sit affectio entis realis atque positivi. Mors autem est non ens. Ipsa quidem mors est finis terminationis: scil. vitæ, isque privationis: sed non finis motionis: multo minus aliquis finis motionis dabitur, qui sit ipsius mortis finis. Materialis causa mortis quoque non est. Non enim mors est corpus, quod ex materia fit, & intrinsece constat. Et ita materiam constitutive sumptam mors respuit. Attribuitur quidem morti materia subjectiva accepta seu subjectum, quod est vivum, sed saltem improprie sumptum. Cum enim mors sit privatio & non-ens: non poterit de reali affectione entis, qualis est adjunctum: vel de objecto, circa quod, vel potentia, vel habitus versatur, participare. Causa formalis mortis itidem nulla est; quomodo enim illud posset habere formam, quod nequidem esse habet? quomodo illud posset participare de parte essentiali corporis nobilissima, quod ne quidem ignobilius possidet? Hinc morti non tam forma, quam absentia formæ, est adscribenda.

§. III. Præterea mortis etiam *nullæ sunt affectiones: nullæ operationes.* Assertio hæc patet; quale enim est esse, tales quoque inde ebulliunt affectiones, & affectiones. Si habes ens reale, reales inde fluunt proprietates atque operationes. Sin vero occurrit non-ens, occurrunt quoque non affectiones, & non-effectiones: considera hominem, & deprehendes humanas affectiones, humanas effectiones. Perpende autem tenebras, nullas effectiones, nullas operationes nominare poteris. Eadem conditio est mortis: Mors non habet essentiam, ergo nec essentialia consequentia, nec affectiones, nec operationes habere poterit.

§. IV. Miror ergo, qua vel curiositatis & novitatis prurigine, alii Φύσιν *substantiamque* vel mentis cæcitate, ac stupiditate alii Θεότητα seu *Deitatem* quandam morti tribuere ausi sint.

§. V. Inter illos, qui Φύσιν seu *substantiam* morti adscribunt: (1) equidem *Græci* fuerunt: Hi enim pro positivo ente habuerunt quondam Mortem. Pertinet huc fabula de morte ad tumulum Alcestidis ab Hercule correpta & pene interstincta, quam ad hujus versus illustrationem protulit Luc. Joh. Scappa ex Zezzis Commentario in Lycophronem. Et ita Herculem mortis domitorem agnoscit Alcmena mater in *Seneca* Hercule Oeteo ad finem v. 1945.

Agnosco, agnosco, victum est Chaos,
A Styge nate redis iterum mihi,
Fractaque non semel est mors horrida.

Hæc *Casp. Barth.* in Papin. Stat. lib. 3. Sylv. 1. v. 172. p. 288. II. *Paracelsus*: tribuit enim illi hoc paradoxon *Thom. Erast.* p. 3. Disput. de Nov. Paracels. med. p. 141. quod morbus hominem quendam interiorem generet, & quod homo ille, qui mortem obit, internus ille sit. Citat. librum de Morb. Physiognom. in quo contendit, morbum quemlibet integrum esse hominem, corpusque habere invisibile, & corpus esse microcosmi, imo microcosmum existere. Id vero habetur *lib.* 2. *de Podagr. p.* 585. III. Nostra memoria, & superiori quidem

dem seculo *D. August. Hauptmann* Epistolam in publicam lucem emisit Francofurti anno 1650. d. 3. April. quæ inscribitur Epistola præliminaris Tractatui *de viva mortis imagine* mox edendo consecrata, & opusculo ejus de Thermarum Walckensteinensium natura & usu anno 1657. conscripto, p. 160. ss. inserta quoque legitur: ubi mortem non pro privatione, sed pro reali atque positivo ente habet; ita quidem, ut eam Animalculum vivum constituat, ac declaret. Addidit in eodem opusculo προθεραπεύσεις idem quasdam rationes suæ assertionis, & ex parte ad quasdam objectiones respondet; Mortem, ut paucissima huc transferam, ita describit p. 178. Mors naturalis omnium minutissima & ferme invisibilis est bestiola atque insensiflimus vermiculus, qui ex subtilissimo excrementi genere corpus suum minutulum assumit; quo crassius enim est excrementum, eo etiam evidentius ex illo generatur insectum: Tenacissimæ autem est vitæ, quia ex constantissimi principii excremento, videlicet salino, eandem capit, quia in Sale omnia animantia, ut & ceteræ res cunctæ vitam suam atque vigorem fulciunt, & eo se corrumpente, totum postea corrumpitur, compositum. Porro de ortu mortis, hunc in modum etiam, p. 187. Der Todt ist nicht als eine Creatura in tempore creationis proveniens, sed post priorum scilicet parentum nostrorum miserabilem lapsum, in ipsis animantibus atque vegetantibus ex propria corruptione rerum (uti ferme cuncta ejusmodi insecta oriri solent) propullulans, zu consideriren: sic ille. Nec vero solus novæ hujus de morte opinionis permansit inventor *D. Hauptmannus Medicus Dresdensis*: paulo post enim ei adstipulati sunt *Athanasius Kircherus* in Mund. sub terran, & scrutinio Pestis, *Johannes Benedictus Stuibaldus*, *Paulus Zacchias*, *Hieronymus Bardi*, *Petrus a Castro*, tr. de Febribus, puncticularibus, *Thomas Cornelius Consentinus*, *D. Christianus Langius* in Animadversionib. ad *Petri Johannis Fabri Pathologiam* Spagyricam & nuper celeberrimus Doct. *Christian. Francisc. Paullinus* a quo ante tringinta & duo annos edita est, *Disquisitio Curiosa*, An mors naturalis, sit substantia verminosa: & altera vice auctior, & emendatior Francofurti & Lipsiæ anno 1703. vid. *Act. Erud. Lipf.* h. A. p. 170. seqq. sed vero habent illi, quotquot sunt, Antagonistas suos, B. Georg. Caspar. Kirchmajerum, & B. Georgium Wagnerum, quorum ille Witebergæ conscripsit & publica Disputationem de verminoso & cadaveroso dogmate; hic aliam ibidem, cui inscriptio, *Mors mortua*, habentque etiamnum adversarios non paucos, nec indoctos. *B. Lic. Christ. Frid. Garmannus* de Miracul. Mortuor. Differt. prælim. de Cadavere, sect. 1. n. 121. p. 8. ita ait: Ego rem salvam esse potarem, si afferret quispiam *Hauptmannum* causam ponere pro effectu. Adeoque vermes ut plurimum causare morbos, & consequenter mortem; quamvis non negandum, vermes etiam aliquando non esse causam, sed productum morbi, cumprimis in ulceribus, vermesque non tam in corpore nascuntur, quam ab extra eidem se ingerunt. Ast manum hic de tabula.

§ VI. Crassius denique V. & multo pejus ii lapsi sunt, quo omnino morti non enti quandam θειότητα tribuerunt: quales fuerunt *Lacedamonii* vid. *Plutarch*, in Cleomeno, & *Romani*: quo *Virgilius*, II. Æneid.

Multa boum circa mactantur corpora Morti.

Servius ad h. l. annotat: *Mortem habitam esse Deam.* Addit *Andr. Tiraquellus* annotat. in Genial. Dier. *Alex. ab Alexandro* lib. 1. cap. 13. fol. 55. memoratam eandem *Lucano*, *Statioque*; hujus esse, lib. 4. Thebaid. v. 528.

In scopulis mors sæva sedet --

alii legunt, *Inspeculis mors atra sedet*; illius autem:

Ipsamque vocatam
Quam petat a nobis mortem tibi coge fateri.

Præterea in *Orphei* quoque initiis habetur hymnus morti: cui manna thuris sacrificatum. Quia tamen mors implacabilis, ut eam effugere liceat nemini, ideo *nulla* ei *ara* usquam erecta; excepta una apud Gaditanos, uti narrat *Eustathius* in Iliad. 11. & *Dionysius* in Periegesf. Meminit etiam *Ælianus* in διαλ. ἱστορικῆ ceu ex *Eustathio* notavit. *G. Vossius* lib. II. de Hist Græc. De מות, Μὼθ, id est, morte. Phænicum Dea, videnda idem *Vossius* de Idololatr. lib. 1. c. 19. & de sacrificiis morti oblatis idem lib. 9. c. 39. p. 608. Denique gentibus prædictis accesserunt Slavi, de quorum Dea sive Murta nunc sermo erit.

§ VII. Observ. igitur (1) *Marzava Nomen.* Vocatur autem *Mors* seu *Nex Dea* Slavorum, vulgo Marzana, errore vel typographico vel autorum: u converso in n; genuinum nomen Marzana, vel Marzava, aut Morzawa, (lege Morschawa cum sch. leni) ſ. nat ita *Cromerus* de Reb. Polon, *Zarchar. S. bneider*, Chron. Lipf. lib. 4. p 143. *Vossius* de Id lolatr. lib. 1. c 39. *Johannes Saubertus* de Sacrific. cap. 5. p. 105. Marzanna, ita *Joh. Dingossius* Hist. Polon. lib. 2. fol. 94. Martana, t pro z scripto, ita *David Peiferus* Rer. Lipf. lib. 3. p. 313.

§ VIII. Observ. (2) *Marzava Etymon*; Latini scriptores, ut eleganter suaviterque dicerent, Marzanæ, vel Marzavæ nomen formarunt; Slavis enim olim Morzawa, vel Morzava, *Nex* dicta est; quod ipsum vocabulum ortum, ut nemo non videt, a verbo Polon. Morze, (Sorabi moriu pronunciant,) id est, *occido*, *interimo*, *neco*, *interficio*, ich tödte, bringe um. Hoc moriu, a mru, Sorab. Et morze, a mre, *morior*, ich sterbe, Polon. Marzava ergo

ergo Morzawa, rectius, ut dixi, proprie *Nex, qua necat*, aut *Dea occisionis*, vel *interimens*, & *interficiens*, latinis olim *Morta*. Sed plerique tamen omnes Scriptores, voc. Marzana etiem *Venerem*, vel *Cererem* interpretantur: ita *Alexander Gvagninus* in Sarmat. Europ. fol. 9. *Poloni antea quaslibet vanas creaturas, solem, lunam, &c. cultu divino prosequebantur. Praterea* - Venerem, *quam* Marzanam, *&c. gentili lingva appellabant. Joh. Dlugossus Hist. Polon.* lib. 1. fol. 39. *Ceres autem mater & Dea frugum, quarum satis regio indigebat,* Marzana *vocata, apud illos in precipuo cultu & veneratione habita fuit. Gerb. Jo. Vossius* de Idololatr. lib. 1. c. 39. pag. 282. Marzana *sive Venus. Peiseri* verba vid. paulo post num. XI. Error iste ex eo fonte scaturit, quod Morza, (vel. Morscha,) *sponsam* signat Slevis, Finis Marti, Lithuan. &c. Hinc ergo forte *Morzana* vocabulum duxerunt. Ast displicet tum hoc etymon, tumque significatio: quia non *Venus*, aut *Ceres* in conto sublata, & in aquas abjecta submersaque est, quo de ritu mox; sed Mors, seu mortis imago: quo facit, ut dies facer Dominicus *Latare* dictus, non quidem *Veneris* aut *Cereris*, sed *Dominica Mortis*, der Todten Sonntag, audit. Itaque corrigendi autores erunt, & pro vocabb. *Veneris* & *Cereris*; legendum *Mortis* nomen. Hæc *ως εν παρόδῳ*.

§. IX. Observ. (3) *Marzava Figura*. Num instar sceleti *Nex* Slavorum formate fuerit, quemadmodum pictores mortem pingunt, testimonio historicorum destitutus, pro certo dicere nequeo. Aliter etiem Græci prisci mortem sculpserunt: sic enim *Pausanias Eliacor. prior.* seu lib. 5. f. 205. *A tergo adstitit famina dentibus & aduncis ungvibus, quavis fera immaniori; testatur inscriptio, Mortam illam parcarum unam esse.*

§. X. Observ. (4) *Marzava cultores*. - Mortem tanquam Deam quondam (1) *Poloni*, (2) *Silesii*, (3) *Transsilvani*, itidem (4) *Lusati*, & (5) *Misnenses* Sorebi coluerunt. Hæc sequentia, quæ proponam, testantur.

§. XI. Observ. (5) *Marzava cultus*. Huc ita *Zacharias Schneider*. Chron. Lipf. lib. 4. p. 143. Die Slaven (in Meissen) haben nach ihrer Bekehrung (imo & ante conversionem) am vierdten Sonntag in der Fasten der Marzanæ (leg. Marzavæ) und Zievoniæ Bildnüsse an Stangen gesteckt, mit trautigen Gesang, und kläglicher Stimme, in einer Procession herum getragen, und letzlich in ein Wasser geworffen. Et porro; Die Schandbälge und offentliche Huren pflegten alle Jahr (zu Leipzig) am Mitfasten ein ströhern Bild, in Gestalt des Todes, auf eine lange Stange zu binden, dasselbe vor den Thoren, durch alle Gassen mit Gesang herum zutragen, den jungen Eheweibern vorzustellen, und endlichen mit Ungestüm in die Parda zu werffen, vorgebende, es würden dadurch die jungen Weiber fruchtbar gemacht, die Stadt gereiniget, und von den Einwohnern, im selbigen Jahr, die Pest und andere anfällige Kranckheiten abgewendet. Sic & *Peiferus* rer. Lipf. 3 p. 313. *Veneti* (aut Venedi) *ut traditur, simulacra* Martanæ (leg. Marzavæ) & *Ziovonia*, (*hac autem idolorum Cereris* (lege Mortis) & *Diana erant nomina*) *contis infixa, vulgo ovicis solenni pompa, lugubri & querulo carmine deportare, & in proximam paludem, vel praterfluentem amnem abjicere solebant.* Addesis huc testimonium *Alex. Gvagnini*, ex *num. XII*. De *Cauniis* fere similia, sed data alia occasione, refert *Herodotus* lib. 1. p. 70. inquiens: *Caunii sacra principio sibi constituerant externa, quorum postea pertasi, quum patriis duntaxat videretur utendum Diis, sumptis armis petulanter aërem ferientes hastis, ad Calyndricos usq; montes pervenerunt, se externos expellere Deos, dicentes.*

§. XII. Observ. (6) *Marzava destructio*. Et quidem in *Polonia*. Historiem verbis *Alexandri Gvagnini* commemorare placet. Ille eutem ita in *Sarmat. Europ. f. 9. seq. Anno Domini 962. Miesco, qui erat cacus natu, patri ex more funebribus exequiis peractis, communi omnium acclamatione in Monarcham Polonia eligitur. Hic concubinas septem habuit, nullam tamen ex illis facundavit; quamobrem maximo marore discruciabatur. Quapropter frequenter a quibusdam Christianis solicitabatur, ut Christo cum sua gente nomina daret, si velit charam sobolem a Deo obtinere: Christianorum itaque persuasionibus adductus, procos ad Regem Bohemia Boleslaum, qui fraerem germanum, divum Venceslaum nefarie occiderat, destinavit, matrimonium filia ejus expetens: cui rei Boleslaus libenter annuit, hac conditione, si sacrum Baptisma cum suis susciperet. Miesco itaque cum universa gente sua alacriter baptisatus est Anno Domini 965. Miesconisque priori nomine immutato, Mieczslaus appellatus est, quasi gladio nomen acquirens clarum: mandavitque confestim omnibus & singulis suo imperio subjacentibus, die septima Martii idola omnia vanorum Deorum comminuere, demolire, igneque consumere. Nam antea quaslibet vanas creaturas, solem, lunam, auram, quam Pogvvisd appellabant, cultu divino prosequebantur. Praterea Jovem, quem illi Jessam: Plutonem, quem Lacton, sive Lactonem: Cererem, quam Niam, cujus templum Guesna celeberrimum erat: Venerem,* (lege Mortem) *quam Marzanam; & Dianam, quam Zievoniam gentili lingva appellabant; Letum quoque & Poletum, Romanis Castorem & Pollucem appellatos, pro Diis colebant. Et adhuc in compotationibus illa gens nomine eorum utitur: Letum Poletum vociferantes. Solebant autem viri, mulieres, juvenes & senes horum Deorum suorum diebus festis ad lusus & choreas pariter convenire: maxime vero 25.*

die

die Maji, & 25. Junii. Quam congregationem populi Stado, id est, agmen appellabant, quod adhuc apud Ruthenos & Lithuanos passim in villis observari videtur. Post Dominicam enim conductus Pascha ad Divi usque Joannis Baptistæ festum mulieres & virgines diebus festis ad choreas turmatim convenire solent: Lodonemque canentes, & Lado, Lado, frequentius ingeminatu, manibus complaudentes in gyrum choreas ducunt. In Silesia quoque confini Poloniæ, die 17. Martii, quo videlicet tempore hæc idola demolita sunt, pueri in villis & oppidis, ex more recepto, simulacrum quoddam ad similitudinem mulieris conficiunt, oppidoque turmatim egressi quandam cantionem ingeminantes, simulacrum illud de ponte in flumen præcipitant. Paria legas supra cap. 18. num. 7. ex *Joanne Dlugosso. Johannes* Lehfter Poln. Adler-Nest lib. 3. cap. 1. p. 200. Unter dem Miesco, und auf sein Befehl ist der Brauch aufkommen, daß in Polen, Schlesien, und Siebenbürgen, an dem vierdten Fasten-Sonntag, Lætare genannt, die Kinder einen Götzen, auf einer Stangen umher tragen, mit Koth bewerffen, (vid. Esai. 30, 22.) und endlich in ein Wasser werffen. Denn an diesem Sonntag, welcher damahls auf den 7. (al. 17.) Martii einfiel, hat Miecislaus alle die Heydnische Götzen abreissen lassen, dieselbe den Kindern gegeben, welche solch Spiel mit ihnen getrieben, und endlich in die Kothlacken und Wasser versencket haben. Ja alles Volck edel und unedel hat an diesem Tage, bey Leib und Lebens-Straff mit Koth und Steinen auf ihre Götter werffen, und sich darauf tauffen müssen lassen. *Gvagninus, Cromerus*, Daher ist auch noch in Siebenbürgen der Brauch, daß die Kinder an diesem Sonntage Lætare, (so daher der Todten Sonntag geheissen wird, weil an dem Sonntag der Seelen Todt oder Götzendienst unter traurigen Todten-Liedern, so spöttlich ausgetragen wurden,) solchen gemachten Götzen mit obberühreten Ceremonien austragen. Habes ergo in his historiam quoque destructæ *Marzava in Silesia & Transsylvania.* Ex *Misnia* autem exactam eandem Deam, testantur verba *Schneideri*, supra num. XI. Cum autem Lusatii etiam aliquibus in locis more aliarum gentium Mortis imaginem die sacro, Lætare dicto, in aquas, vel alia vicina loca exportare soleant, illud testimonii loco nobis erit, tum cultæ olim, tumque jamdiu abjectæ & eliminatæ ejusdem Deæ in nostris regionibus.

CAPUT XXX.

De Flyniso, Deo mortuos excitante.

§. I.

D*ominus de Sion rugiet, & de Jerusalem dabit vocem suam; & movebuntur cœli &* *terra, & Dominus spes populi sui, & fortitudo filiorum Israel;* ita *Joël* Propheta sanctus cap. 3, 16. Cum *Leone* confert *Deum* judicem, & cum *rugitu* terribilem ejus *iram & executionem*, quam effundet adversus impios suæ ecclesiæ hostes ex Sione & Hierosolyma spirituali, seu ecclesia, in qua habitat, *Psalm.* 132, 13. sic *Joh. Himmelius, Joh. Tarnovius, Joh. Schmidius* h. l. & *D. Stockius, Mercerus, Calvinus,* & *Ebræi*, vid. de postremis *Eduardus Pocockius*, Com. in Joel. cap. 3. ab initio p. 268-270. edit. Lat. Lips. an. 1695. Alii malunt *rugitum* appellari *Evangelii prædicationem*, quod illa tam clara sit & sonora, ut per totum orbem audiatur; nec solum aures, sed & auditorum animos vi sua percellat, & solicitos reddat de salute cum metu & tremore procuranda: ita *Vinar.* h. l. *Johannes Gerhardus* Loc. de Extrem. Judici. cap. 7. Tom. IX. f. 61. & *Samuel Bochartus* Hieroz. Part. 1. lib. 3. cap. 6. f. 769. Alii nihilominus ad secundum Christi adventum, sive judicii extremi executionem verba accommodant: sic *Lyra Brabantinus*: Et *Dominus rugiet de Sion, contra impios sententiam proferendo:* (*ite maledicti*) *Et de Jerusalem dabit vocem suam: scil. justis dicendo: venite, benedicti, &c. Et movebuntur cœli, ad receptionem justorum; & terra, ad receptionem reproborum.* Et *D. Hieronymus*, Comm. h. l. Tom. VI. Oper. fol. 84. *Cum Solis & Lunæ, cunctarumque stellarum splendor tenebris fuerit commutatus: Dominus de Sion instar leonis rugiet sive clamabit; & tam excelsa vox ejus erit atque terribilis, ut cœlorum cardines, & terrarum fundamenta quatiantur. Cumque tam severus in eos fuerit, qui puniendi sunt, erit clemens erga populum suum: & dabit eis fortitudinem, quia appellantur filii Israel, mens scilicet cernens Deum: vel εὐθύτατον Θεοῦ, quem nos rectissimum Dei dicere possumus: qui non ambulaverunt per pravas semitas, sed gradientes in via Christi omnia recte fecerunt. Tunc scient & hi, qui punientur, & illi, quia assumentur in gloriam, quod Dominus habitet in specula sua Sion, & in Christo monte sancto suo, sive in eo, qui se dignum Dei habitaculo præparavit.* Addesis sic sentientes etiam *Vinar.* h. l. cit. Vatabl. *Cristoph. a Castro, Menoch. Tirin. &c.*

§. II. Poterunt igitur verba Prophetæ, *Dominus (ut Leo) de Sion rugiet, & de Jerusalem dabit vocem suam*, accommodari ad *vocem Christi*, quæ mortuos resuscitabit, viventesque ad tribunal suum convocabit, ut dicitur Job. 5, 28. Venit hora, in qua omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem Filii hominis: Nam resurrectionis præcise & formaliter acceptæ causa instrumentalis haud immerito statuitur vox Christi resuscitantis & judicantis. *Hanc Christi vocem*; ait *B. D Johannes Gerhardus Loc. de Resurrect. Mortuor.* cap. 3. Tom. VIII. Oper. f. 402. *non de nudo duntaxat jussu inter-*

interno, & voluntate efficaci, sed etiam de sono externo, & audibili intelligendam probabiliter statuimus: primo quia ipsa litera nos eo deducit: Dicitur Christus voce sua excitaturus mortuos; jam vero constat, quod vox sit sonus externus & audibilis; secundo, quia mortui dicuntur vocem illam audituri, Joh. 5, 28. Omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem Filii Dei. Atqui, si vox illa debet ex parte hominum audiri, utique etiam ex parte Filii Dei sonabit, ut mutua relationis vis ostendit. Tertio, quia Deus dicitur vocare ea, quæ non sunt, tanquam sint, τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα, Rom. 4, 17. quod quamvis directe & proprie ad Articul. Creationis pertineat, tamen consequenter & secundario etiam ad articulum resuscitationis, quæ est iterata ac nova creatio, accommodari potest, quod Filius Dei defunctos nondum existentes divina sua voce ita alloquatur, quemadmodum nos homines vivos & existentes compellamus. Quarte, quia in præludiis universalis resurrectionis in particularibus scil. resuscitatorum exemplis, Christus externa & audibili voce usus est: Filia Jairi dicit, puella surge. Matth. 9, 25. Vidua in Nain filium, sic alloquitur: adolescens, tibi dico, surge, Luc. 7. 14. Lazarum excitaturus, clamat voce magna, Lazare, veni foras, Joh. 11, 43. verisimile igitur est, in resurrectione universali ipsum eodem modo acturum: ac notant pii veteres, Christum propterea notanter dixisse: adolescens, tibi dico, surge: ne si in genere & universaliter dixisset, dico vobis mortuis, surgite, eo ipso statim momento omnes surrexissent. Probare igitur non possumus, quod quidam nudum imperium absque voce externa hic statuant; quidam contra vocem illam vivificatricem mediate per Angelum sonituram, & quia Christi nomine proferenda, divinam vim & efficaciam habituram autumant.

§. III. Sed verum quidem quam quod verissimum est, gentiles etiam multos aliquam resuscitationis, & resurrectionis notitiam ex lumine naturæ hausisse, probabilemque utramque ipsis fuisse visam, ut data opera pluribus ostendunt *Joannes Baptista Aurellius de Monte Albo Anglicanus* libro de resurrectione mortuorum, edit. Francofurti ann. 1587. *D. Joachimus Hildebrandus* sub initium operis de *Vita æterna ex lumine naturæ ostensa*, edit. Helmstad. ann. 1684. (vid. *Act. Erud. Lips.* anno 1685. p. 27.) *D. Humfredus Hodys, Anglus* tract. de Resurrectione ejusdem corporis, asserta ex traditionibus Gentilium &c. edit. Londini 1694 (vid. *Act. Erud. Supplem.* Tom. III. p. 37-43.) *D. Joh. Fechtius* Exercitatione XI. *An & quantum resurrectio carnis ex naturali ratione innotescat. in Noctib. Christian.* p. 888-976. edit. Rostoch. & Lips. an. 1706. & Exercitatione I. in *Schediasm. Sacris* p. 1-444. edit. Rostoch. an. 1706. (vid. de hac *Act. Erud. Lips.* Ann. 1688. p. 502. seq) & *Lic. Christ. Frid. Garmannus* de Miraculis Mortuorum lib. 3, tit. 4. p. 1211-1230. qui in tribus naturæ regnis scintillas resurrectionis dari probat, add. *Ludovicus Crocius* Syntagm. S. Theologiæ Lib. 2. c. 9. p. 328-336. Cujus hæc thesis est: Et si Carnis resurrectionem futuram esse, lumine naturæ demonstrari non possit: tamen compossibilem & consentaneam esse probari potest. Confer. etiam *D. Joh. Gerhard. Loc. de vita æterna* cap. 2. num. 21. Tom. IX. Locor. f. 164. Non dubito tamen, quin a vel ex verbi sacri revelatique traditione, vel ex pomœrio ecclesiæ acceperint aliquid de circumstantiis, v. g. de Voce Christi excitatura mortuos, sive de rugito illo plane leonino fortissimoque, quo de ante Prophetæ: quemadmodum promissum etiam reviviscendi *ab Ebræis*, vel *ex Libro Jobi, & Prophetarum hausisse Democritum*, asseverare non dubitat *F. Fernandius de Cordova*, doctissimus *Hispanus*, ap. *D. Joh. Fechtium* Exercit. 1. cit. p. 41. Nam credidisse v. g. non solum Danos, vid. *Thomas Bartholinus* Antiq. Danicar. Lib. 2. (vid. *Act. Erud. Lips.* An. 1690. pap. 28. ss.) nec non Germanos, vid. *Lucanus* lib. Pharsal. v. 453. sed etiam Slavos carnis resurrectionem & vitam beatam, testis nobis luculentus est de posterioribus *Petrus de Dusburg* Part. 3. Chron. Pruss. cap. 5. p. 79. *Pruthemi* (id est, Prussi) sic ille, *resurrectionem carnis credebant, non tamen, ut debebant: Credebant enim, si quis nobilis vel ignobilis, dives vel pauper, potens vel impotens esset, in hac vita; ita post resurrectionem in vita futura. Unde contingebat, quod cum nobilibus mortuis, arma, equi, servi & ancillæ,* (Albericus Monachus in Chron Trium Fontium lib. 1. p. 89. Windi, id est, Sclavi, quod est rudissimum genus hominum, hunc habent (morem,) ut mulier viro mortuo se in rogum cremati pariter arsura præcipitet,) *vestes, canes venatici, aves rapaces, & alia, quæ spectant ad militiam, urerentur. Cum ignobilibus comburebatur id, quod ad officium suum spectabat. Credebant, quod res exusta cum eis resurgerent, & servirent, sicut prius. Circa istos mortuos talis fuit illusio Diaboli, quia cum parentes defuncti ad Crive venirent, quærentes, utrum tali die vel nocte vidisset aliquem domum suam transire; ille Crive ad dispositionem mortui in vestibus, armis, equis, & familia sine hesitatione aliqua ostendebat, & ad majorem certitudinem, ait, quod in superliminari domus suæ talem figuram cum lancea vel instrumento aliquo dereliquit.* Confer. *Chr. Hartknoch.* de Reb. Pruss. Diss. 13. p. 107. seqq. De *Lithuanis* etiam hæc habet *Kojalowiz* Part. 1. Hist. Lith. lib. 5. cap. 139. *De altera vita, quam habituri a morte essent mortales, rediituque animarum ad sua corpora aliquid credebatur.* Memorabile quoque est, quod de *Livonibus Archontologia Cosmic.* lib. 1. fol. 319. his verbis refert: Wenn die Liefflånder Bauern einen Todten begraben, stehen sie in einen Ring um das Grab herum, und trin-

cken

cken einander zu; sie bringen auch etwa dem Todten eins, schütten ihm es darauf in das Angesicht; wenn der Cörper nun im Grabe ist, legen sie eine Axt bey ihm, samt einen Krug voll Bier, etwas Speise, und ein par Pfennige zum Zehr-Geld, mit diesen Worten: Ziehe hin in die andere Welt, da wirst du über die Teutschen herrschen, wie sie allhier über dich geherrschet haben. cit. *Ernst.* Bild. Part. 2. p. 808. confer. *Christ Kelch Liven. Hist.* Part. 1. p. 28. seq.

§. IV. Nos porro iis *Sorabos Lusatios* merito accensebimus: nam peculiare numen illis fuit, quod tanquam leonem rugitum horribilem editurum esse credebant; & daturum vitæ lumen denuo sepultis sub terra; Huic autem *Flynisi* nomen fecerunt.

§. V. Observ. (1) *Flynisi Nomen.* Igitur acturi de hoc idolo, variæ nominis expressiones prænotandæ erunt. Appellatur *Flinnus* apud *Georgium Fabricium* Orig. Saxon. lib. 1. f. 62. & *Adam* Erdmann *Mirum* Orat. de reb. Lusator. p. 10. Flins. apud *Scriptores Annal. Budiss.* & *Joh. Henr. Ursinum* in Acerra Philolog. lib. 5. num. 42. *Flinsius*, apud *David Peiferum* rer. Lipf. lib. 3. p. 279. & *Michaelem Frencelium* fratrem *Differt. 3. de Idolis Slavor.* Flinß, in *Chron. Saxon.* fol. 254. *Flint*, apud *Anonym. Autor.* Hist. Ecclef. Silesc. 2. p. 64. Flintz, apud *Jacobum Ticinum* in Epit. Hist. Rosentbal. cap. 1. pag. 30. *Wolffg. Frieder. a Roda*, de XII. Gemmis Apocal. 21, 20. Conc X. pag. 334. *Simon* Chron. Eilenburg. Part. 1. cap. 8. pag. 195. *Johannem Saubertum* de Sacrific. cap. 5. p. 105. & c. 7. p. 161. *Autor Anonym.* Hist. Ecclef. Silef. cap. 2. p. 64. *Flinz*, quoque in *Annal. Budiss. MSS. Joh. Henr. Ursinum* Analect. Sacr. Vol. 1. lib. 6. in appendice, p. 411. *Flinz*, cadaverosum idolum. Legendum autem z, ut molle s. *Flynisus*, apud *Christoph. Manlium* Rer. Lusat. lib. 2. c. 22. *Flyns*, apud *Andream Hondorffium* in Promptuario Exemplor. fol. 58. *Adam Erdmann Mirum* Orat. cit. p. 20. & *Samuel. Grofferum* Lausitz. Merckw. II Haupt-Theil. fol. 4. & 5. necnon *Flynz*, ap. *Petrum Albinum* Chron Misn. tit. XI. p. 298. *Schedium* de Diis Germ Syngram 3. cap. 7. & *Spate* in Lex. Germ. p 520. vel Flyntz, ap. *Dn. Sam. Grofferum* loc. cit. fol. 5.

§. VI. Observ (2) *Flynisi Etymon.* Circa etymon nominis dispar Autorum mens ac opinio: *A Saxi*, cui insistebat simulacrum, genere Flyns dictus est, ita *Manlius loc. dict. Joh. Henr. Ursinus* loc. cit. itidem: *Flins nomen, silicem significat, cui superstabat prægrandi. Chron. Saxon* fol. 245. Der Abgott hieß Flinß, denn er stund auf einem Flins-Steine. Repetont eandem notionem & rationem *Petrus Albinus Chron. Misn.* tit. XI. p. 298 *Annal. Budiss. MSS. Jeremias Simonis* Eilenburg. Chron. loc. cit. Contra *Dn. Spate* Lex. Germ. pag. 520. Flintz *nomen idoli, veterum Germanorum* (lege Soraborum) *sine dubio a* Flincken *dictum, id est, fulgurare: quare Jovis aut Solis simulacrum fuisse creditur. Johannes Saubertus de Sacrific.* cap. 5. p. 111. Flintz a *rege* Fizlau, vel Flizzau. Sed nolumus hanc μεταβασιν εις αλλο γένος amplecti, ne historicis, quutquot sunt, contradicamus, qui omnes uno ore *Flynisum* pro Deo Soraborum, & Deo quidem mortuorum habent. Ducendum autem, mea sententia nomen est, per antistæchon, ex voce hodie usitata Polonis & Bohemis, Pelny *sollicitus, strennus, vigilans, attentus*; unde Pilnuie, *attendo, adverto, observo*, Polon. & Pilnosc, subst. Polon. vel Pilnost, Bohem *diligentia, sedulitas, studium, attentio*; ideoque a Pilny, *Pilnus* vel *Plinus olim*, latina terminatione; & porro per *Antistæchon*, *Flinnus*, ut *Fabricius* scribit, denique & *Flins*, *Flynsius*, *&c.* sicque notat proprie *Deum, qui vigilat & strennus est, qui non dormitat, sed mortuos observat, resuscitaturus eos.* Analogiam etymi nominisque significationem, a nobis datam, confirmant symbola vigilantiæ: scilicet facula ardens, quam dextra manu gessit idolum: & Leo stans in lævo humero: nam Leo est ὀξυδερκέστατον θηρίον, animal visus accerrimi, ut scripsit *Menathon Ægyptius* in notis ad *Herodotum*: ergo vigilans quoque & attentus: ideo Ebræis etiam a verbo ראה *raa*, quod *videre* significat, Leo dictus ראי *rai*, & ראיה *rajeh*, primo: & deinde per *metathesin* ארי *ari*, & אריה *arieh*: *Sam Bochartus* Hieroz Part. 1. lib 3. c. 1. fol. 715. seq. Quod si allusio placeat, posset *Flins*, *Flinsius*, *per Synecd eben* & *epenthesin*, derivari quoque ex Arab. אבלים id est, *dæmon*; rad: בלס *perquisivit*, Ebræis: *miscuit*, Chaldæis: & *desperavit*, Arabibus in Couj 4. *Eisge cui dicas, tu, &c.*

§. VII. Observ. (3) *Flynisi Figura.* De hac ita *Christophorus Manlius Rer. Lusat. lib. 2. c. 32. In Chronico Saxonum sub anno MCXVI. annotatum est, Venedos seu Slavos iterum a fide Christiana descivisse, & vetus suum idolum, a Saxi, cui insistebat, genere, Flyns dictum, rursum erexisse - - Fuisse autem id adinstar mortui, pallidum, cæsarie nigra, longo amictum pallio, rubei coloris: dextra manu perticam gessisse: cui ceu flavus merges, sive manipulus spicarum, & is quidem in summitate ardens esset præfixus; in lævo ejus humero leonem stetisse erectum, qui mortuos, ut fuit gentis superstitio, suscitaret.* Verba *Chronici Saxonum* hunc in modum sese habent: fol. 245. seq. Die Wenden traten abermahl vom Glauben, und satzten wieder auf ihren Abgott, der hieß Fluß; denn er stund auf einem Flinsteine; war gestalt, als ein Todt mit einem langen Mantel: hatte in der Hand einen Stab mit einer Feuer-Blase (nebst einer brennenden Fackel, ita *Autor Anonym* Hist. Ecclef. Silef. c. 2. p. 65.) und auf der lincken Schulter einen aufgerichteten Löwen, der sie erwecken solte, wenn sie stürben. Repetit eadem verba *Christianus Heckelius* Chron.

Bischoffsw. cap. 2. p. 6. Sed audire operæ pretium existimo quoque alios: *Johannes Henricus Ursinus in Acerva Philolog.* lib. 5. num. 42. *Flins, Vandalorum Lusatiam incolentium idolum fuit: Nomen silicem significat, cui superstabat prægrandi; imago qualis mors pingi solet, cadaverosa forma, longo tecta pallio, manu baculum gestans cum inflata porci vesica* (ita etiam *M. Christianus Hermann in* Mitweid. Denckmal. p. 147. lib. 2. cap. 1. trug in der Hand einen Stab, samt einer aufgeblehеten Schweins-Blase.) *Hujus sinistro humero leo insidebat, a quo se barbari in vitam olim resuscitatum iri credebant; Centur. Magdeb.* 12. f. 1789. *Mirum inventum. An illi de victore Leone ex tribu Juda aliquid audiverant? Apoc.* 5. 5. *Petrus Albinus* Chron. Misn. tit. XI. p. 298. Flynß ein ander Abgott der Wenden, wird also beschrieben, daß er auf einem Stein, welchen Pirnensis einen Flynßstein nennet, gestanden; sonsten gestalt, wie ein todter Cörper, mit einem langen Mantel, in seiner Hand ein Stab mit einer brennenden Blase; und auf der lincken Schulder ein aufgerichteter Löw: Welches Pirnensis also auslegt, daß sie gegloubt, der Löwe solte sie, wenn sie gestorben, vom Tode wieder auferwecken. *Wolffg. Frieder. a Roda* de XII. Gemmis Apoc. 21, 20. Conc. X. p. 334. Der Götze Flinz genannt, ist gestalt gewesen, wie ein todter Cörper, mit einem langen Mantel, der in seiner Hand einen langen Stab, auf der lincken Schulter aber einen aufgerichteten Löwen gehabt; und sollen die Wenden geglaubt haben, der Löwe würde sie nach ihrem Absterben, vom Tode wieder auferwecken. *Jeremias Simon* Eilenburg. Chronic. Part. 1. cap 8. p. 195. Der Waldgott Flyntz oder Flynß hat unter einem schönen breiten Linden-Baum (bey Leipzig) gestanden, und zwar in schrecklicher Gestalt, wie ein todter Cörper, mit einem langen Mantel oder Rock behangen, in der rechten Hand einen Stab, mit einem brennenden Blaß-Feuer, auf der lincken Schulter aber einen aufgerichteten Löwen tragend, und auf einem Flinß-Steine stehend, und zwar, wie Pirnensis davon urtheilet, solches darum, dieweil die Sorben-Wenden geglaubet, der Löwe solle sie vom Tode wieder auferwecken. *Annales Budiss. MSS.* Flins oder Flinz, war gestaltet, wie ein todter Cörper, gantz nackt, ohne daß er mit einem Schurtz-Tuch umgürtet war; in seiner Rechten eine brennende Fackel haltende, auf seinem Haupte lag mit den förderſten Füssen ein Löwe, aber mit einem hintern auf des Bildes lincken Schulter. *Joh. Saubertus* de Sacrific. cap. 7. p. 161. *Deus Flintz eam formam præ se ferebat, qua mortis imago pingi solet, sed longo pallio erat tectus, manu gestans baculum, cum tumente suis vesica; sinistro humero sedebat Leo, per quem tandem a mortuis excitandos se* (Slavi) *confidebant.* vid. *Schedium de Diis Germ.* lib. 3. cap. 7.

§. VIII. Observ. (4) *Flynisi cultores.* Venedorum, in genere omnium, ut plura alia numina, ita communem etiam *Flinsium* fuisse, scribit *David Peiserus* Rer. Lips. lib. 3. p. 279. Verum alii *Soraborum* in specie Deum fuisse dictitant; & quidem (1) *Lusatorum superiorum:* quo ita *Annales Budissinenses:* Flins stund unweit, eine halbe viertel Meile nach Norden, von der Stadt, an dem Ort, wo nun das Dorff Ohna lieget, an der Spreu, auf einem hohen Kieſſelſteinigtem Thurme, da noch der Hügel, und die unten liegende Menge der Steine solches ausweisen: die grösten aber sind herunter in die Spree geschmiessen. Et porro ibidem: Diese Stätte, wo solcher Götze gestanden, war so sehr in diesem Lande berühmt, daß man anfangs in Willens gewesen, eine Stadt allda aufzubauen: Da aber die Fundatrix (fabula hic narratur) eine Böhmische Gräfin die Gelegenheit des Orts betrachtet, sagte sie: Howno, subintellige, tyde budje miesto, d. i. ein Dreck, salva venia, wird allhier eine Stadt seyn: Daher heisset man noch heute zu tage das Dorff Howno, oder Hownow; Teutsch, Oehna. (Rectius pagum ab voce Sorabica hono, i. e. campus dictum putes.) Bauete aber hingegen gegen über, über der Spree, die Stadt, welche sie hernach Budisin genennet. *Johannes Henricus Ursinus* loc. cit. Flins Vandalorum Lusatiam incolentium idolum fuit. *Andr. Hondorffius Promptuar. Exemplor.* fol. 58. edit. Francof. ad Mœn. ann. 1598. *Flyns, Lusatiam incolentibus fuit idolum. Autor* Hist. Eccles. Siles. cap. 2. p. 62. Den Flint, oder Flinz ehreten vor allen andern die Lausitzer Wenden; - wie denn unsern Boutzen, auf einem hohen Berge (rectius Hügel) man noch Merckmahle verschiedener Altäre, und andere Dinge, von gar sonderbahrer structur antrifft, welches Werck eine grosse Curiosité, und einer genauen Untersuchung allerdings würdig ist. *M. Samuel* Grosser, Lausitz. Merckwürdigk. II. Haupt-Theil f. 4. Die Lausitzischen Sorben hatten ihren Flynß, der nach etlicher Meinung auf einem Berge an dem Queiß; nach anderern Vorgeben aber auf einem Berge an der Spree, bey Budißin seinen vornehmsten Verehrungs-Platz besessen haben soll. (2) Misnensium, ac in specie (a) *Dresdensium, vicinorumque:* Sic enim *Antonius Weckius* in Beschreibung der Vestung Dreßden, fol. 289. Die alten Heydnischen Wenden, so weyland um Dreßden und Meissen gewohnet, haben unter andern einen Götzen gehabt, den sie Flintz genannt. (B) *Ilburgensium & Lipsiensium;* Ita enim *Jeremias Simon* Eilenburg. Chron. Part. 1. c. 8. pag. 195. Insonderheit haben die in der Eilenburgischen und Leipzigischen Pflege vor dessen wohnende Sorben-Wenden einen absonderlichen Waldgott gehabt, mit Nahmen Flyntz, welcher nicht weit von Leipzig unter einem schönen breiten Linden-Baum gestanden.

§. IX.

§. IX. Observ. (5) *Flynisi Cultus.* Hic quidem cetera inter in eo consistit, quod crederent barbari, Fliniso curæ esse mortuos, & pollere ipsum potestate ac vi resuscitandi corpora mortuorum, vid. supra num. 6. & 7. Sed figura hic breviter *hieroglyphice* exponenda erit: qua sane *Flynisus*, quid posset, & quare cultus sit, Sorabi significarunt; (1) *Imago cadaverosa* & pallium mortuos signarant, ut pote quorum ille Deus esset. (2) *Leo* erectus indicabat, quod voce hujus deastri fortissima, tanquam Leonis rugitu mortui evigilaturi sint: nec enim credas, ut vulgo perhibent, Sorabos sibi persvasisse, se a leone animali excitatum iri. (3) *Baculus* cœli pacem futuram notabat. (4) *Baculo* infixa erat non facula, ut rudis saltem conspectus prodit, sed merges erat seu manipulus spicarum aut aristarum, significans, Sorabos credidisse corpora sua ceu triticum terræ conditum pronascitura esse. An igitur illi verba Pauli fama perceperint? *1. Cor. 14, 36. ss.* vid. *Joh. Pierius Valer.* Hieroglyphic. lib. 56. cap. 1-14. ubi de Spica hieroglyphicis plura. *Autor Anonymus* Hist. Eccles. Siles. cap. 2. pag. 65. Dem Fling wurden viel Opffer, jedoch nur von Thieren gethan, zugleich auch Altäre und Heyne erbauet. Et porro: Sie (die Lausitzer) haben geglaubet, daß er sie durch sein Brüllen dermahleins von den Todten wieder auferwecken würde; woraus erhellet, daß diese Völcker sowohl resurrectionem mortuorum, als auch eine Belohnung des Guten, und Bestraffung des Bösen geglaubet haben.

§. X. Observ. (6) *Flynisi destructio.* Quod ad Lipsienses attinet, quo tempore Flyniso valedixerint, eo ita *Jeremias Simon* Eilenburg. Chron. Part. 1. c. 8. p. 196. Den Abgott Flynß soll S. Bonifacius Anno 728. abgeschafft, und hingegen an die Stelle ein Clösterlein gebauet haben. Confer. idem p. 203. Porro de Lusatis, & Flynisi apud eosdem abolitione ultima, ita *Christophorus Manlius* Rer. Lusat. lib. & cap. cit. *In Chronico Saxonum sub anno 1116. annotatum est, Venedos seu Slavos iterum a fide Christiana descivisse, & vetus suum idolum a Saxi, cui insisteret, genere, Flyns dictum, rursum erexisse. - Lotharium vero Ducem, qui novennio postea Imperator factus est, & Adelgotum, Magdeburgensium antistitem, in Lusatiam, quam meri tunc incoluerunt Venedi,* (sed Tautones illis admissos fuisse, probat arcis Ortenburgi nomen, urbi Budissinæ coævum.) *profectos, idolum denuo dejecisse.* Et paulo post: *In Merseburgensium etiam Annalibus* (Brotuffii) *legitur, undecunq; ea narratio sumpta est, Lotharium ducem idolum Lusatiorum Flynisum destruxisse,* (anno quidem 1118. 2. id. Jun. *Chron. Saxon.* f. 246. I. Haupt-Theil. lib. 1. f. 32. & ann. 1126. *Dominus Sam. Grosserus* habet an. 1129. Lausitz. Merckw. II. Haupt-Theil. fol. 9. *Christianus Heckelius* Chron. Bischoffsw. c. 2. f. 4. ann. 1316. forte error typographi erit p. 1. anno. 1116. it. p. 6. ann. 1124. nominat.) & *Lusatiam initio Imperii Romani Marchiam fecisse.* (hæc posteriora verba *Manlius* alibi confutat.) *Fabricius in Lothario suo habet,* fol. 10. *Nordalbingos dicto audientes facit: principem Vandalorum sede ad Albim expellit, ipsorum idoli peculiaris statuam, quam denuo posuerant, evertit: Pomeranos ad Christianam religionem reducit.* Similia legas in *Annal. Budiss. MSS.* apud *Petrum Albinum* Chron. Misn. titt. XI. p. 298. seq. *Andr. Hondorffium Promptuar. Exemplor. fol. 58. Michaëlem Frencelium fratrem nostrum* Differt. 3. de Idolis Slavorum, *Samuel. Grosserum* Lausitz. Merckwürd. II. Haupt-Theil fol. 8. & 9. Add. Merckwürd. I. Haupt-Theil fol. 32. aliosque.

CAPUT XXXI.

De
Czernebogo & Diablo, id est,
Atro Deo, ac Diabolo.

§. I.

Visis in theatro amplissimo Diis vivorum, mortuorumque, post obitum, curatoribus: restant in scenam producenda numina, in quæ, ne nocerent, & incommodarent, formidine mali, honores cultusque effusi leguntur. Slavvi etenim prosperam fortunam a bono Deo: adversam a malo dirigi professi sunt, ait *Helmoldus Chron. Slavor.* lib. 1. cap. 53. Hinc recte in διαγνώσει Somnii, quod somniavit *Ludovicus Alphitander* de Deo Endovellico, *Thom. Reinesius: Vinidi, quos qui Vandalos adpellant, improprie loquuntur, duplicem Deum unum boni, alterum mali autorem coluere: illum* Dobreho Boha; *hunc* zleho (sleho) Boha *adpellitantes: Persarum hac superstitione ἀποφιάδος & assecla, quos ejusmodi ἀντιπράττοντας δαίμονας coluisse, e Laërtii Proœmio notum est. Christiani autem facti Deum verum* Boha, *id est, nigrum Deum, qua ratione eum D. Paulus,* 2. ad *Corinth. 4, 4.* θεὸν αἰῶνος τούτου; *& Patres Latini adpellarunt Æthiopem, hodieque, ut &* Czerta, *nominant, & absolute* zleho (sleho) πονηρὸν, *nequam, malignum: imitationeque Patrum Ecclesiasticorum, etiam majores nostri Germani eundem* Hellemohren, *i. e. Æthiopem infernalem indigitarunt. Extat hac adpellatio in vetustis Rhythmis Germanicis, quibus ecclesia sub pontificibus Romanis statum ante hos 400. annos Imperatore Philippo deplorat Waltherus* von der Vogelweide. *Ejus familiaris & consiliarius domesticus, laudante Goldasto in Replic. pro Imp. c. 28. Johannes Saubertus* de Sacrific. cap. 9. p. 105. *Vandali* (leg. Sorabi, aut Slavi,) *in conviviis & compotationibus suis pateram certis verbis consecrabant, sub nominibus boni & mali; Est autem illis* Bel,

(Byly) *albus*, Zerne, (leg. Czerny) *niger*, & Buch, (leg. Bog,) *Deus*. vid. *Münsterum* lib. 3. Cosmogr. *Cranzium* Vandal. lib. 3. c. 17. *Autor* Hist. Eccles. Siles. c. 2. p. 65. Die Slaven verehrten einen guten, und einen bösen Gott; jenen nenneten sie Belbok (rectius Bylybog) diesen, den bösen aber hiessen sie Zernebog (rectius Czernybog)

§. II. Sed merito dubito, num Persarum tantummodo asseclas, Slavos dicere liceat; cum illa de duplici Deo, malo & bono, sententia longe plures per orbem terrarum homines occupaverit. *Plutarchus* libro de *Iside & Osiride* ita: *Vetustissima sacrarum professoribus rerum, & legum latoribus derivata est opinio, auctore incognito, fide firma & indelebili, non in sermonibus ea tantum & rumoribus, sed & in mysteriis ac sacrificiis tam barbaris, quam Graecanicis exstans*, neque casu ferri, & a fortuna pendere universum, mente, ratione, gubernatore destitutum: neque unicam esse rationem, quæ contineat id, & dirigat tanquam clavum, aut frena moderans, sed cum permulta a bonis juxta malisque sint confusa, imo nihil natura hæc sincerum, (ut verbo dicam,) proferat: non esse unum aliquem promum, qui e duobus doliis res nobis veluti aliquem liquorem, cauponis in morem, distribuat atque misceat. Ergo *a duobus principiis contrariis, adversisque duabus facultatibus, quarum altera ad dextram, & recta ducat, altera retrorsum avertatur atque reflectat*; cum vitam esse mixtam, tum ipsum mundum (si non universum, eum saltem, qui ad terram est, & lunæ subjacet,) inæqualiter ferri, variisque & omnis generis motibus agitari. Si enim nihil absque causa sit, & mali causam bonum non præbet, necesse est in natura, ut boni, ita etiam mali ortum peculiarem, suumque principium exstare, Atque hæc quidem sententia plerisque & iisdem sapientissimis probatur. Existimant enim alii, duos esse Deos, quasi contrariis deditos artibus, ut bona alter, alter mala opera conficiat; alii eum, qui est melior, Deum; qui deterior, dæmonem dicunt. Porro refert idem *Plutarchus*, quomodo opinio eadem in specia fuerit Persarum, qui tamen illam accepere a *Zoroastro*; hic enim *duo* cum statuisset *principia*, *boni* principem vocavit *Oromasden*, *mali Arimanium*: Sed & apud Ægyptios, quibus tamen plures erant Dii, præcipuus honos duobus præstabatur principiis ac causis universi, uni omnis boni, unde rerum generatio: alteri omnis mali, unde rerum corruptio. Non aliter quoque *Græci, Romanique* senserunt: nam etsi illi quidem non agnoscerent duo solum rerum principia, hactenus tamen priorum institere vestigiis, quod pro bono maloque effectu Deos discriminarent. Siquidem eorum iis alia bona, quæ juvarent; alia mala, & ut *Maro* vocat, læva, quæ nocerent. Atque ut apud *Augustinum* legas, *lib. 8. de C. D.* cap. 13. *Labeo numina mala victimis cruentis, atque hujusmodi supplicationibus placari existimat: bona vero ludis & salibus, quasi ad lætitiam pertinentibus rebus.*

§. III. Denique sententia de gemino rerum principio, sive autore bonarum uno, malarum altero hæsit præterea in Ecclesiæ pomæriis. *Manes* utique sic quoque sentiebat cum Discipulis XXII. in quibus præcipue memorantur *Thomas, Buddas, Hermas* sive *Tyrbo* & *Acua*, a quo Manichæi aliter dicti *Acuanitæ*. *Epiphan.* Hæres. 66. & *Nicetas Choniates* sive *Colossensis* lib. 4. *Thesaur. Orthodox.* cap. 33. Nec tamen Manichæi sic temere loquebantur, ut dicerent, duplex esse Numen: vel, si duos dicerent Deos, non aliter hoc solebant interpretari, quam unum proprie, alterum improprie Deum dici: quomodo etiam *Apostolus Paulus* ait, 2. *Cor.* 4, 4 *Deum hujus seculi, qui Diabolus est, excæcasse fidelium mentes.* Sed in eo tamen convenientia erat, quod ex duobus principiis, quorum unum esset Deus, alterum sive Hile, sive Dæmon; a priori bona, ab altero esse mala crederent; ab illo solem non factum quidem, prolatum tamen, vel missum: ab altero autem colubrum, & alia id genus animalia, facta esse in gente tenebrarum. Quæ qui dicit, is Diabolum creatorem, ac proinde Deum facit. Hanc *Manetis* insaniam legere est apud *Epiphanium*, Hæresi LXVI nec uno loco apud *B. Augustinum*; paucis vero apud eum libro de *Hæresibus*: *Iste*, inquit, *duo principia inter se diversa atq; adversa, eademq; æterna & coæterna, composuit: duasque naturas atque substantias boni scilicet & mali, sequens alios antiquos hæreticos, opinatus est; quarum in se pugnam & commixtionem fabulatur.* Per hæreticos, quos *Manes* secutus dicitur, intelligit *Marcum, Cordonem, Apellem*, alios; qui itidem duo statuerant principia. Sed cum *Manem* hunc constet natione fuisse Persam, ac Persicis etiam disciplinis, sumptibus viduæ cujusdam, fuerit imbutus, ut *Epiphanius* tradit; magis mihi verisimile sit, patriam in eo religionem secutum fuisse. *Zoroastris* enim & Magorum hæc doctrina erat, ut e *Plutarcho* ante vidimus. Atque idem a *Laertio* adstruitur e *Dionis* Histor. *Aristotelis*, lib 1. de Hist. *Hermippo* lib. 1. de Magis, *Eudoxo ἐν περιόδῳ Theopompi* lib. 8. Philipp. & *Eudemo Rhodio*. Hæc fere *Gerhardus Johannes Vossius* de *Idololatr.* lib. 1. cap. 5. Satis igitur superque ex his liquere puto, quam ampla, quamque antiqua sit doctrina de duobus naturæ principiis sive Diis, bono altero, & altero malo. vid. *Antidotum* adversus hoc venenum apud celeberrimum *Vossium* loc. cit. De *Slavis* nos inpræsentiarum, quos eidem in hæsisse luto sive opinioni, diximus supra. *Atelhardi* autem locus, cujus particulam ibidem exscripsimus, integer sic se habet; loc. cit. *Est autem Slavorum mirabilis error; nam in conviviis & compotationibus*

vnibus, pateram circumferunt, in quam confe-runt, non dicam consecrationis, sed execrationis verba, sub nomine Deorum, boni scilicet atque mali; omnem prosperam fortunam a bono Deo: *adversam a* malo *dirigi profitentes: ideo etiam malum* Deum *sua lingva* Diabol, *sive* Czernebog, id est, *nigrum Deum appellant.* Hæc *Helmoldus.*

§. IV. Observ. (1) *Czernebogi & Diabli Nomina.* Malum Deum Slavi, ait *Helmoldus* in verbis allegatis, *Diabol*, sive *Czernebog* appellant. Editio *Wesseliana*, excusa Lubecæ ann. 1659. habet *Zcerneboch*, inversis literis Zc, pro Cz, quod Sphalma quidem calcographo tribuam. Slavis autem cz. vel cz, puncto auctum, valet tsch, vel zsch. Et Bog, (non Boch,) Deum sonat: credibile etiam per G. scriptam fuisse vocem ab *Helmoldo*: quandoquidem in nomine proprio inde composito, *Bugislaus*, seu *Bogislaus* (Codex prædictus *Buggeslaus* falso legit.) i. e. *Deo laus*, (Gottlob, *Chron. Slav.* lib. 2. c. 6. illud literæ genus adhibuit: quod itidem in *Arnoldi* Chron. Slavor. lib. 3. c. 4. & 7. observavimus.) *Ludovicus Alphitander* in Somnio de Deo Eudovellico, p. 28. pro Czernebog, habet simplex Zerni, legendum autem czarny, vel czerny, aut czorny, prius est lingvæ Polonicæ, alterum Bohemicæ, & tertium Sorabicæ. Vocales enim a, e, o, permutabiles sunt. *D. Thomas Reinesius* in Διαχρίσ. p. 43. *Vinidi Diabolum* Czerneho Boha, i. e. *Nigrum Deum nominant. Johannes Saubertus de Sacrific.* c. 5. p. 105. *Colebant & Germani* (leg Slavi,) *malum Deum, sua lingva* Diabol, sive Zcerneboch, i. e. *nigrum Deum*, *Helmold.* l. 1. c. 53 sed paulo post. c. 9 Zernebuch, Zerne, niger, & buch Deus, (leg. Czerny Bog,) *M. J. Hoffmann. in Programm. Scholastico de Aureo Aroo*, in notis ap. *J Chr. Olearium*, in Syntagm. Rer. Thuring. Part. 1. p 190. scribit Zernebock. *D. Masius* de Diis Obotrit. c. 2. p. 30. 31. & 33. scribit itidem Zernebock, omisso C. & mutato finali G. in ck. ita & *Autor Hist. Eccles. Siles.* cap. 2. p. 65. *Georgius Fabricius* Orig. Saxon. lib. 1. f. 62. *Atrum & malum Deum inauspicatumque vocat*; usus latina tantum versione & circumscriptione.

§. V. Observ. (2) *Czernobogi & Diabli Etyma.* Diabol, (vulgo Diabow) it. Diabl, per Syncop. Sorabis & Slavonis Diabel Polon. Germ. Teufel. Belg. Duyvel Saxon. Tiefel, Tübel, & Tibel. Latinis, *Diabolus*, Gallis, *Diable*, Ital *Diavolo*, Græc. διάβολος, Æol. ζάβολος: (unde Zabulus, apud *Cyprianum, Hilarium & Papiam*; ex quo Czepel, Soraborum) voces unius ejusdemque principii ac originis, utut literulis aliquibus discrepent; cum Christianismo e Græca Ecclesia in civitatem Latinam, Germanicam & Slavicam translatas credimus. Græcis enim proprie διάβολος, calumniator; & synedochice seu κατ᾽ ἐξοχὴν, princeps malorum Spirituum, dæmonumque apostatarum: sic dictus, quod nos apud Deum, & Deum apud nos impudentissime calumnietur, *Apoc.* 12, 10. Hinc quoque *Isidoro, Criminator*, & *Tertulliano delator*, lib. 2. contra Marcionem, audire solet. Verbum est διαβάλλω, proprie *transfigo*, durchwerffen, durchschiessen. *Metaphorice, calumnior, defero, invidiam alicui conflo, accuso*: Simplex βάλλω, *jacio, abjicio*, ex Ebr. פלח *palach, discidit, disjecit, dissecuit.* Allusio vel illusio verius est, quod quidam vocem Teufel derivant, a תבל *tybal*, vel תבל *tebel*, id est, *mundus, orbis, quia* Diabolus κοσμοκράτωρ, *Ephes.* 6, 12. ita *Ludovicus Alphitander* in Somnio de Deo Endovellico. Pejus alii, quasi Teufel sit a Teutfall, quod defecerit a Deo. Teut enim summus & verus Deus priscis Germanis dicebatur. Denique pessime *Diabolus*, & Diabol, a *duobus bolis*, quod corpus & animam deglutiat. O Grammatica divina, quam ineptiunt sæpe, qui te negligunt, aut contemnunt! Alterum Czernebog, componitur ex czerny, adjectivo Bohem. czorny, Sorabis, & czarny, Polonis, i. e. niger, ater, schwartz: & Bog vel Bohg, aut Boh, Deus: quamobrem Czernebog. (rectius Czerny Bog, Sorabis enim duo vocabula erant, non compositum unum,) bene *Helmoldo, Fabricio*, aliisque idem atque *Niger aut Ater Deus. Petrus Albinus* Chron. Misn. tit. XI. p. 301. Zerneboq ist so viel, als Schwartzer Gott.

§. VI. Observ. (3) *Czernebogi, & Diaboli Figura.* Nun autem constat, quale simulacrum πονηροῦ apud Slavos fuerit: certe atrum fuisse, nomen indicat, *M. Job Hoffmannus* loc. cit. supra: *Idolum* Zernebock, *deformis & horrenda figura, ideo, ne noceret, colebatur. Hinc petulantium puerorum vox*, Zerrebock, *vel* Zernebock. Malim vero hæc derivare ex Zerren & Bocke Germanis vocabulis. Ab *Æthiopibus*, quod mirum, *albus* pingitur Satan, quod colore suo eum non dignum judicent: *Jobus Ludolphi* Hist. Æthiop. lib. 1. cap. 14.

§. VII. Observ. (4) *Czernebogi & Diabli Cultores.* Testis *Helmoldus* est, loc. cit. sæpius, quod *Slavi Sorabive*, (i. e. *Obotriti, Polabi, Wagirenses, Marchici, &c.*) quondam illum Dæmonem coluerint: Idem affirmant repetuntque *Albinus*, atque *Masius. Georgius Fabricius Orig. Saxon.* lib. 1. fol. 62. ait: *Saxones veteres in tenebris errorum maximorum, Flinnum & Sibam Deam, & Atrum nomine coluisse, addere alios; ultimumque eam ob causam, ne noceret, & malum Dæmonem inauspicatumque dixisse.* Sed certe hic *Saxonum* nomen, non de Saxonibus sic dictis, accipiendum: sed de Saxonicæ terræ priscis habitatoribus, Slavis. *Autor* Hist. Eccles. Siles. cap. 2. p. 66. Denen Schlesiern sind auch die zwey Götter, der Belbock, und Zernebock bekannt gewesen, jedoch nicht eher, als nachdem die Slaven zu ihnen gekommen als die, nebst denen Wenden, sothane Abgötterey in Teutschland zu erst einführten; denn zuvor wuste man von solcher nichts.

nichts. Wo aber die Slaven und Wenden solche herbekommen, stehet dahin: Es kan seyn, daß sie selbige in Polen aufgelesen, allwo sie sich viel Jahr verweileten, ehe sie weiter in Schlesien und nach Teutschland zu fortrückten, indem diese Gottheiten allda bereits lange bekannt waren. Ergo & *Poloni*, atque *Silesii* quondam cultores *Czernibogi* extiterunt. De aliis populis, qui Diabolum olim venerati sunt, vel in hunc usque diem venerantur, videlicet de Chinensibus, & Americanis, &c. vid. *Vossius* de Idololatr. lib. 1. cap. 8. *Masius* de Diis Obotrit. c. 2. p. 32. *Hondorffius* in Promtuar. fol. 82. seq. Et de judæis, *Frischmuthus* Differt. 2. de Hirco Emissario, cap. 1. *M. Adami*, (alias *Misander*) Delic. Bibl. Vet. Test. tom. V. qv. 138. p. 11. & 12. ac *Sam. Bocharius* Hieroz. Part. 1. lib. 2. c. 56. fol. 652.

§. VIII. Observ. (5) *Czernebogi* & *Diabli Cultus*. Scilicet, *ne noceret*, *Ater cultus est*, inquit *G Fabricius* loc. cit. & *Job Hoffmannus*, vid. num VI. *Nam adversam fortunam ab illo dirigi, Slavorum opinio fuit*, testis *Helmoldus* loc. dict. *Petrus Albinus* Chron. Misnens. tit. XI. p. 301. Es haben die Slaven den Zernebog darum geehret, als einen unter den bösen Göttern, daß sie gemeinet, daß in seiner Gewalt alles Böse wäre, und bathen ihn derhalben um Gnade; und versöhneten ihn, damit er ihnen nicht Schaden zufügen solte, in diesem und (NB) in jenem Leben, wie es Pirnensis ausleget. *Clariss. Andreas Borrichius* in notis ad *D. Masium de Diis Obotrit.* cap. 2. p. 33. *Certum est, gentiles veteres non ignorasse, esse quendam humanis rebus infestum Dæmonem: observandum tamen est, ipsos licet hunc timuerint Deum appellantes, loco veri Dei non coluisse: non enim innata summi Numinis reverentia, sed insita malignitatis formidine sibi ab ipso timuerunt homines; ex quo Deus inter mulierem & serpentis semen inimicitias posuit, Gen. 3. perpetuo quidem affectanda divinitatis studio illud egit fastuosus Dæmon, ut Deus crederetur; sed noxius Deus appellatus est; unde Germanorum, (lege Slavorum)* Zernebock, *quem Græci κακοδαίμονα, Latini Larvam, & Manium vocarunt, testibus Varrone & Apulejo, &c. A quibusdam etiam Malus Genius dictus est: unde Valer. Maximus, malum Cassii genium κακοδαίμονα, nominavit: ut cum Apulejo in eo vix consenseim, quod libr. de Deo Socratis, putat δαίμονα per genium exponendum esse.* Hæc *Borrichius*.

§. IX. Observ. (6) *Czernebogi* & *Diabli destructio*. Illa accidit divina gratia, maxime in Saxonicis regionibus, tempore cum primis Imperatoris Lotharii & anno quidem præter propter, MCXXXIV. quo a studio ac cura convertendi, Slavos imprimis laudatur Vicelinus ecclesiastes Falderensis, paulo post Episcopus Altenburgensis factus. vid. *Helmoldus* Chron. Slav. lib. 1. cap. 53.

CAPUT XXXII.

De Picollo, Deo Inferorum.

§. I.

SAncto *Luca* interprete Βεελζεβοὺλ (בעל זבול) *princeps Dæmoniorum* habitus est: nam Judæos dixisse memorat, ἐν Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια, per *Beelzebul, principem Dæmoniorum ejicit* (Christus) *Dæmonia*, c. 11. 15. Constat vero primorem & coryphæum dæmonum non solum atque unum Beelzebul ab omnibus agnosci: nam duos insuper alios summos legimus appellari Diabolos; videlicet Angelum mortis, vel *Sammaelem*, & *Asmodeum*, sive אירש אשמורן: *Sammael* certe ראש כל הסטנים *princeps omnium Satanarum* vocatur, in *Elleh haddebarim rab.* fol. 302. vid. *Lightfoot. Hor. Ebr.* ad *Johann.* cap. 12, 31. Nam hunc ipsum esse volunt, qui *Johannis* loc. cit. appellatur ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου, i. e. *princeps hujus mundi*. Et ὁ κράτος ἔχων τοῦ θανάτου; item Διάβολος. *Ebr.* 2, 14. Videndus etiam est de *Angelo Mortis Buxtorffius* filius in *Synag. Judaic.* c. 35. edit. *Latin. Basil.* an. 1641. p. 435. seq. edit. *Basil.* ann. 1680. cap. 49. p. 711. & Germ. Parentis, edit. *Basil.* anno 1643. p. 636. seq. De *Asmodæo* dicitur in Gittin fol. 68. 1. אשמדאי מלכא רשידי *Asmodæus rex Dæmoniorum.* Adde *Lightfoot.* Hor. Ebr. ad *Luc.* 11, 15. Alii contra quatuor Dæmonum antesignanos numerant, quorum hæc sunt nomina, si recutitis credimus, סמאל, עזאזל, עזאל, מחזאל, *Sammael, Azazel, Azael, & Macebazeel*; ita *Menachem* in *Levit.* 16, 8. At in *Capitulis R. Eliezer Azazel* dæmon idem, qui *Sammael*, cui in totius orbis populos, excepta gente Israëlitica, potestas est data; quemadmodum docet *Sam. Bochartus* Hieroz. Part. 1. lib. 2. cap. 56. fol. 652. Habet vero aliquid πολυμαθέστατος *Johannes Lightfoot.* Hor. Ebr. ad *Luc.* cap. 11. v. 11. p. 805. quo recensitorum dæmonum, videlicet trium priorum principatus causas secretiores manifestare contendit: v. g. tribui prærogativam *Beelzebulo*, quod inter ethnicos fuerit autor idololatriæ: *Asmodæo*: quod inter judæos fuerit autor apostasiæ: & Angelo mortis, quod omnes homines, nemine excepto, morte perdat: quærenti tamen, quis inter illos tres nobilior, præstantiorque sit, non satisfacit. Præterea si nos *Menachemum* sequimur, prioribus duobus, *Beelzebulo*, & *Asmodæo* principatus derogatur, inque eorum locum evehuntur *Sammaël, Azazel, Azael, & Macebazeel*: quo jure autem id fieret, annotatum non reperio: quare ad alios istum nodum solvendum ultro rejicio.

§. II. Propemodum similis disceptatio de principatu *Picolli*, Dei inferorum, apud Prussicos scriptores legitur. *Grunovius* enim

ei

ei (1) supremum quidem locum, sed non soli ac uni tribuit: ubi ait, Tres Deos veteribus Prussis fuisse præcipuos, *Percunum, Picollum, & Potrimpum*, vid. *Hartknochius Dissert. 7. de Diis Prussorum* p. 124. quo in loco contra illos agit, qui hos nunquam cultos fuisse perhibent. (2) Alii e contrario *Percunum, Picollum, & Potrimpum*, ad inferiora subsellia detrudunt: ita *Johannes Meletius* Epist. ad *Georg Sabinum* de relig. Vet. Prussorum: cui maximus Deos inter est *Occopirnus*, Deus cœli & terræ. Idem aute *Meletium* fecerunt *Georgius a Polenz*, & *Paulus Speratus* Episcopi Prussiæ Ducalis (nunc Regiæ) in præfatione Agendæ, quam vocant, Ecclesiasticæ, Anno 1530. conscriptæ. Sunt porro, qui *Curchio* præeminentiam adscribunt, eo quod in privilegio *Jacobi* legati pontificii dicitor, *Prussos abjueasse cultum Curchi, aliorumq; Deorum, qui non fecerint culum & terram*; inde enim colligi posse statuunt, *Curchium* eo tempore Deum apud Prussos fuisse præcipuum. Denique (3) rem controversam in causa *Picolli, Percuni* & *Potrimpi* aliqualiter sic decidit *clarissimus Hartknochius* Dissert. cit. p. 127. *Prussi veteres coluerunt tres illos Deos, Percunum, Picollum, Potrimpum. Postea vero cum Dii illi (maximi) a Polonis cum ingenti quercu Romoveana essent combusti; Prussi dictis Diis, utpote qui semet ipsos contra vim. hostilem tutari non poterant, alios Deos præposuerunt, aut saltem simulacris neglectis Solem ipsum, lunam & stellas colere coperunt: quo factum est, ut antiqui Prussorum historici nulla simulacrorum factamentione, ipsa cœlestia luminaria pro Diis habita esse memorent* Hæc *Hartknochius loc. cit.* Quicquid sit, cum *Picollus*, in specie, præses Dæmonum nihilominus habitus credatur, nos idolum illud, sicco pede præterire hic noluimus.

§. III. Observ. (1) *Picolli Nomen.* Dicitur ergo *Pocolus*, & *Poccollus*, apud *Meletium* epist. ad. *Sabinum* p. 167. *Picollos*, & *Pocollos*, idolum infernale apud *Schützium, Hennebergerum*, & alios. *Patelo*, apud *Alexandrum Guagninum* in Sarmat Europ. it, *Potollos* apud alios iterum, sed corrupte.

§. IV. Observ. (2) *Picolli Etymon. Picollos*, seu *Picollus*, (Prussis fortassis olim Pekelny Bog, vel Pekelnik,) nomen absque dubio sumptum a Polon. Pieklo, (Bohem. Peklo,) id est, *infernus, Orcus, Tartarus*, quamobrem *Picollos* proprie *Deus inferni, Dis, Orcus*: verom Pieklo, vocabulum videtur ortum ex Talm. in Pih. פגל *pagal, fœtidum reddidit*, Ab hoc פגול *pigul, fœtor, res abominanda, abominatio*, Ebræis. Sane autem infernus, locus est abominationis; quippe turba damnatorum erit דראון *derion, nausea*, (*Luther.* vertit, ein Greuel,) *omni carni*, (id est, *damnatorum corpora tam fœda, putrida, vermiculantia ac tabida erunt, tamquo gravia & horrida erunt damnatorum supplicia, ut omnibus spectantibus fastidium creent, Gerhardus Loc. de Inferno* cap. 5. §. 43. Tom. VIII. fol, 212.) ut dicitur *Esai*, c 66. 24. de quo versu ultimo *Jesaiano* notari quoque meretur, *Judæos eum* non legere, ob materiæ terribilitatem, sed reiterata lectione penultimi versus, misso ultimo, prophetiam finire. . Hinc *Picollus*, vi etymi quoque *Spiritus abominabilis*, vel *loci abominandi Deus*, ein Greuel-Geist, ein Gott der greulichen Höllen. Usos autem esse vocabulo Pieklo, veteres Prussos, testis luculentus est *Johannes Meletius* Epist. sæpe citata ad *G. Sabinum*: ubi ita disserens de ritibus *Prussorum, Samogitarum, de funebribus*, f. 74. seq. *In funeribus hic servatur ritus a rusticanis, defunctorum cadavera vestibus & calceis induuntur, & erecta locantur super sellam, cui assidentes illorum propinqui, perpotant ac belluantur; epota cerevisia fit lamentatio funebris, qua in lingva Ruthenica sic sonat:* Ha le, le, le, le, i procz ty mene (lege mne) umarl? i za (sa) ty niemel sto jesty, albo pity? i procz ty umarl? Ha le, le, le, le, i za (sa) ty niemel krasz ije leg. krasnije mlodzice, i procz ty umarl? id est, *heu, heu mihi, quare mortuus es? num tibi deerat esca aut potus? quare ergo mortuus es? Heu, heu mihi, annon habuisti formosam conjugem? quare ergo mortuus es? &c. Hoc modo lamentantes enumerant ordine omnia externa illius bona, cujus mortem deplorant: nempe liberos, oves, boves, equos, anseres, gallinas, &c. Ad quæ singula respondentes, occinunt hanc naniam: Cur ergo mortuus es? qui hæc habebas? Post lamentationem dantur cadaveri munuscula, nempe mulieri fila, cum acu; viro linteolum, idque collo ejus implicatur. Cum ad sepulturam effertur cadaver, plerique in equis funus prosequuntur, & currum obequitant, quo cadaver vehitur: eductisque gladiis, verberantes auras, vociferantes* Gey (leg. geyte) geyte, begayte (NB) pekelle (vel pekle) id est, *aufugite (vos dæmones) in infernum. Qui funus mortuo faciunt, nummos projiciunt in sepulcrum, tanquam viatico mortuum prosequentes. Collocant quoque panem & lagenam cerevisia plenam ad caput cadaveris in sepulcrum illati, ne anima vel sitiat vel esuriat; Uxor mane & vesperi, oriente & occidente sole super extincti conjugis sepulcrum sedens vel jacens, lamentatur diebus triginta; Cognati vero ineunt convivia die tertio, sexto, nono & quadragesimo a funere. Ad quæ convivia animam defuncti invitant, precantes ante januam. In his conviviis, quibus mortuo parentant, tacite assident mensæ tanquam muti, nec utuntur cultris. Ad mensam vero ministrant duæ mulieres, quæ hospitibus cibum apponunt, nullo etiam cultello utentes. Singuli de unoquoq; ferculo aliquid submensam jactant, quo animam pasci credunt, eisq; potum affundunt, Si quid forte deciderit*

de mensa in terram, id non tollunt, sed desertis (ut ipsi loquuntur) animabus relinquunt manducandum, quæ nullos habent vel cognatos, vel amicos viventes, a quibus excipiantur convivio. Peracto prandio, sacrificulus surgit de mensa, ac scapis domum purgat, animasq; mortuorum cum pulvere ejicit, tanquam pulices; atque his precatur verbis, ut e domo recedant, jely, pily ductsse, (lege Dussice,) nu wen, nu wen! hoc est, *edistis, ac bibistis animæ dilectæ, ite foras, ite foras! posthac incipiunt convivæ inter se colloqui, & certare poculis. Mulieres viris prebibunt, & viri vicissim mulieribus, seque mutuo osculantur.* Hæc *Meletius.*

§. V. Observ. (3) *Picolli Figura.* Erat autem *Picollo,* ut ad hunc redeam, *cana barba, facies pallida, & sursum prospectans: caput fascia candida redimitum: ut eum* describit *Hennebergerus* in Vet. Pruss. & in commentario ad Tabulam Prussicam. *Thomas Clagius,* addit, *faciem Picolli, & hominem & equum, & simul bovem retulisse: sed cum nemo vetustiorum, quantum mihi quidem constat, tam monstrosi capitis faciat mentionem:* in eam adducor opinionem, ut credam, *Clagium* confudisse effigiem ipsam *Picolli,* cum insignibus *Picolli,* quæ fuerant hominis mortui, equi, & bovis capita. Hæc *Hartknoch* Differt. 7. fol. 133.

§. VI. Observ. (4) *Picolli cultores.* Idolum *Picolli* venerati sunt, teste *Meletio,* loc. jam cit. p. 155. (1) *Borussi,* (2) *Samogitæ,* (3) *Lithuani,* (4) *Rutheni,* ac (5) *Livones.*

§. VII. Observ. (5) *Picolli cultus.* Primo pertinet huc locus facer *Picollo* dicatus, qui *Quercus* erat *Romoveana, Hartknoch.* Differt. 6. p. 118. confer. supra cap. X. num. 7. Secundo *munia Picolli:* de his ita idem *Hartknochius* Differt. 7. p. 133. *Hennebergerus existimat, eum fuisse Saturnum; sed minus recte.* Addit insuper idem, *Picollum in ædibus nobilium aliorumq; divitum sæpius apparuisse, & sacrificia pro mortuis, si nulla fuerunt oblata, rigidius exegisse. Hæc denique notant Scriptores Prussici, Picollum numen fuisse, quod non amari, sed metui volebat.* vid. *Henneberg. de Veter. Pruss. fol. 10. b.* (Breviter, quinque erant, quæ Picollo peculiariter tribuebantur: (1) promanare ab illo mala omnia: (2) posse eum mala convertere in capita aliorum: (3) imperium eum in mortuos habere: (4) apparitiones ab illo fieri: (5) & pueris terriculamento esse. vid *Hartknochius* Differt. & pag. cit seq.) Tertio denique *Picollo* etiam mortui hominis caput consecrari solitum est, ut habet *Alexander Guagninus in Sarmat Europ. Hennebergerus* dicit, potuisse etiam *Picollo* servari caput mortuæ pecudis. Diebus quoque festis, maxime majoribus, Picollo sebum cremabatur in olla: Imo in ædibus Supanorum, id est, nobilium & magnatum, homine mortuo, apparebat Picollus: qui nisi Sacrificiis placaretur, mire homines miseros divexabat. Si neque hoc curabant, tertiumque Deus reverteretur, non nisi sangvine crimen expiari poterat. Tum vero Waidelottam exorare solebant, qui vulnus in brachio se cespite sibi infligens, numen sangvine suo placaret. Signum placati Dei erat sonus in sacrario editus. *Henneberg. de Vet. Pruss.* fol. 10. *Waisselius in Chron. Pruss. Hartknoch.* Differt. 10. p. 162.

§. VIII. Observ. (6) *Picolli destructio.* Vide, quæ huc pertinent, supra. cap. X, num. 9. & cap. XII. num. 9.

CAPUT XXXIII.

De Barstuccis & Marcopetis sive Dæmonibus administratoriis.

§. I.

Diis majoribus, minoribusque dæmonas sive genios hominum, ministratorios subjungemus: nam hos perinde ut Deos ipsos reverenter olim Slavi habuerunt. Ecclesiæ autem traditione aliquid hic quoque percepisse videntur: David enim Angelos sanctos appellat משרתי *ministros Dei, Psalm. 104, 4.* Et *Paulus* λειτουργικὰ πνεύματα, εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν: i. e. *administratorios Spiritus, qui in ministerium emittuntur propter eos, qui hæredes erunt salutis, Ebr. 1, 14.* ex quo sane loco id notemus, *Angelos non quidem hominum ministros esse, multo minus servos. Nec enim superior servit minori. Est hæc prærogativa Servatoris nostri, cui volenti angeli, tanquam hero suo, ad nutum adesse, eique* διακονεῖν *sive servire tenentur, Matth. 4, 11. etsi ergo Apostolus angelos quidem* λειτουργικὰ πνεύματα, *ministratorios Spiritus vocat: Statim tamen adjicit, cui ministrent, ei nempe, a quo mittuntur, qui non est alius, nisi ipse Christus, cujus in toto capite nobilitates recensentur. Mittuntur autem* εἰς διακονίαν διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν, *in ministerium propter eos, qui hæreditaturi sunt salutem. Non dicit* εἰς διακονίαν τῶν μελλόντων, *in ministerium eorum, qui salutis erunt hæredes; ita enim hominum ministri fierent; sed* εἰς διακονίαν διὰ τοὺς μέλλοντας, *in ministerium propter hæredes salutis. Ad eum modum, quo Princeps præfectos suos ad subditos mittit, sibi, non ipsis ministraturos, in rebus tamen, subditorum salutem attinentibus. Denique non dicit: in ministerium, cujus vi associare se electis, eosdemque custodire debeant, sed propter electos, quod generalius est. Nam & ad Reges, Principesq; sæpe impios, mittuntur angeli, non ipsorum, sed piorum causa, ut sub eorum regimine tutam securamque agere vitam possint, Dan. 9, 13. Quamquam vero infinita*

vas homini utilitates jussu Dei præstent; ducec nostri sunt, præcedunt nos, comitantur, insequuntur, nunquam a latere nostro recedunt. Omnem incessum nostrum passusq; singuloc ad numerum revocant; Dum in utramvis aurem stertimus, corpora nostra, ne damnum capiant, protegunt. Ne in vita discrimen incidamus, sedulo cavent. Ut ex periculis liberemur, studiose procurant. In nostrorum funeribus lacrymas nobis abstergunt: in pectoris angustiis nos erigunt: in præliis nobiscum dimicant: in castris adversus hostem præsidio nos circumvallant: Diaboli insidias procul a nobis arcent e contra mundi machinas auxilio nos muniunt: de pœnitentia nostra intima animi lætitia afficiuntur: animam e corporis ergastulo egressam in Abraha sinum deportant: Tot nempe ministeriis servitiisq; nos sibi obstringunt. Per universa tamen ista non magis ministri servíq; hominum efficiuntur, quam Reges & Principec subditorum suorum, quorum usibus universum illorum officium, imo toti militum exercitus inserviunt. Hac nuper D. *Joannes Fechtius in Philocalia sua. p. 53. & 54.* edit. Rostoch. an. 1707. Sicut vero etiam Paodectæ Sacræ de cultu Angelorum: in quo multis modis Slavi errarunt.

§. II. Observ. (1) *Barstuccarum & Marcopetarum Nomina.* Dicebantur vero Deorum spiritus administratorii Slavis, seo Prussis in specie olim; *Barstucca* atque *Marcopeta. Hartknochius* Differt. 8. de Diis Vet. Pruss. p. 145. ita: *In quibusdam locis* (Prussiæ) *sui sunt Barstucca: in aliis iidem sub nomine Marcopetarum honorabantur.* Vocabulom prius repetit etiam *Meletius* Epist. ad *Georgium Sabinum.*

§. III. Observ. (2) *Barstuccarum & Marcopetarum Etyma: Barstucca* in sing. Prussis forte olim Barstek vel Barstuk, an quasi Prostak? a Prosty, rectus, erectus, quod *Barstucca* sint Spiritus erecto quasi vultu stantes paratique ad exequendum nutum atque voluntatem numinis superioris, hominisque. Et *Marsopeta*, ex Mrok, *crepusculum*, & pece, (vel peze,) *cura*, id est, qui sub crepusculo res curant, spiritus administratorii nocturni.

§. IV. Observ. (3) *Barstuccarum & Marcopetarum Figura.* De his, quod sciam, scriptores ne γρῦ quidem.

§. V. Observ. (4) *Barstuccarum & Marcopetarum Cultorec.* Autor *Johannec Meletius* epist. ad *Georg. Sabinum* refert huc (1) *Prussoc*, (2) *Samogitas*, (3) *Lithuanoc*, (4) *Ruthenos*, & (5) *Livones.*

§. VI. Observ. (5) *Barstuccarum & Marcopetarum cultuc.* Nimirum pro *ministris Deorum & adjutoribus hominum* in genere habiti sunt. *Joh. Meletius* epist. ad *G. Sabinum* p. 167. & *Martinuc Murinius* dicunt, eos uni *Paschwito*, sive *Puscete* servüsse. Amplius quod ad cultum eorum attinet, eò ita *Christ. Hartknochius* Differt. 10. p. 164. seq. *Barstuccis & Marsopetis Prussi (aliiq;) vesperi collocabant in horreo super mensam mappa instratam, panem, caseum, butyrum & cerevisiam, invitantes eos ad epulum. Nec dubitabant de futuro fortunarum suarum augmento, si mane reperissent cibos illos absumptos. Quem vero cibum maxime reperiebant consumptum, eum in sequentibus consecrationibus cumulatius apponebant. Quod si Dii illi cibum in mensa reliquerant intactum, magna solicitudine angebantur, omnia improspera sibi eventura credentec; Melet.* loc. cit. pag. 169. *Waisselius* fol. 20 b. *Idololatricum hunc ritum adhuc superiore seculo fuisse superstitem, maxime in Sambia, & quod ego miror, prope Conitiam in Pomerellia, tradit Martinus Murinius in Chron. Prussiæ c. 7. p. 7. Quando Barstucca, sive etiam alii Spiritus, qui dicebantur Csiky, alicubi habitare volebant, qua ratione pronum in patremfamilias animum declararint, verbis Meletii edisserere placet: In domo, ait ille p. 170. congerunt noctu segmenta lignorum, & mulctru lacte plenu imponunt varia animalium stercora. Quod ubi paterfamilias animadverterit, nec dissipaverit segmenta, nec stercora e mulctris ejecerit, sed de inquinato lacte cum familia sua comederit, tunc illi apparere & permanere dicuntur.*

§. VII. Observ. (6) *Barstuctarum & Marcopetarum destructio.* Desiit denique quoad maximam partem, mea opinione, horum spirituum sive Diabolorum cultus anno, cujus facta sæpe meotio est, MCXLIX.

CAPUT XXXIV.

De Coltkis sive Kobalis.

§. I.

OBserv. (1) *Colrkorum* Nomen. Alterum genus Spirituum illi constituunt, quos *Joannes Meletius* epist. ad *Sabinum de relig. & sacrific. Vet. Boruss. p. 169. Diis Prussicis accenset*, & lingva Ruthenica Coltky, Græca *cobali*, (κόβαλοι) & Germanica *Kobaldi*, (Kobolde) nominati sont. *Hartknoch.* Differt. 8. p. 142. *Nos Coltkes eosdem esse putamus, quos Barstuccas & Marcopetas, licet eos Meletius distinguat.*

§. II. Observ. (2) *Coltkorum Etymon. Coltki* plurale, & sing. Kolek, nomen corruptum & correptum, ex Græco κόβαλοι, vel κόβαλος. Hoc ab. Arab. אלחבל *alchoblo*, id est, *dæmon*, radix חבל id est, *retia tendere*, Arab. vid. *Orig. Lingv. Sorab.* lib. 1. p. 149.

§. III. Observ. (3) *Coltkorum Figura.* Altum hic apud scriptores silentium.

§. IV. Observ. (4) *Coltkorum Cultores. Meletius* epist. dict. p. 169. Colunt (1) *Prussi*,

(2) *Samogita*, (3) *Lithuani*, (4) *Rutheni*, & (5) *Livones* quoque Spiritus visibiles, qui lingva Ruthenica, Coltky, (alii legunt Coltky,) Græca *Cobali*, Germanica *Coboldi* vocantur.

§. V. Observ. (5) *Coltkorum Cultus*. *Meletius* epist. cit. sic porro pergit: Hos *spiritus credunt habitare in occultis adium locis, vel in congerie lignorum; nutriuntque eos laute omni ciborum genere, eo quod afferre soleant nutritoribus suis frumentum ex alienis horreis furto ablatum*. *Hartknochius* loc. cit. *Apparebant* Coltky *agrestis, præsertim nocturno tempore, luna lucente; credebantur etiam nutritoribus suis comportare frumentum ex ingratorum horreis & granariis ablatum*. vid. *Martinus Murinius* in Chron. Pruss. cap. 5. pag. 9.

§. VI. Observ. (6) *Coltkorum destructio*. Non dubium, quin quicquid de *Coltkis* suggessit superstitio aboleverit tandem religio Christiana. Dixi autem de conversione *Prussorum*, *Samogitarum*. &c. jam sæpius.

CAPUT XXXV.

De *Dæmone Meridiano*.

Illud φάντασμα, quale fuerit, breviter ita describit *Boxhornius in Republ. Moscov.* Part. 1. ubi de Moscovitarum seu Russorum religione ac ritibus. *Dæmonem quoque*, ita ille, *Meridianum* (*Origenes* lib. 1. in *Job*. cap. 1. fol. 16. Tom. 1. Oper. Part. 2. Sicut in noctis tenebris: sic similiter in medio meridie plures dæmonum tentationes se demonstrant: quam ceteris temporibus. Hoc nimirum claruit in filiis Jobi, qui nonalio tempore; sed medio interfecti sunt meridie.) (*Moscovitæ*) *metuunt, & colunt. Ille enim dum jam matura resecantur fruges, habitu viduæ lugentis ruri obambulat, operariisq; uni vel pluribus, nisi protinus viso spectro in terram proni concidant, brachia frangit & crura, neque tamen contra hanc quoque plagam remedio destituuntur. Habent enim in vicina sylva arbores, religione patrum cultas, harum cortice vulneri super imposito, illud non tantum sanant facile, sed & dolorem loripedi eximunt*. Confer. jam *Psal.* 91, 6. & *Acta Erud. Lips.* anno MDCXCVI. p. 349.

CAPUT XXXVI.

De *Deabus Luititiorum*, &, *Equo eorundem*.

§. I.

Eleganter *illustrissimus Julius Cæsar Scaliger* Exercit. 307. sect. 29. de *Subtilitate Humana sapientiæ partem esse, quædam æquo animo nescire velle*. Et *Ebræi*; *non debes erubescere, interrogare id, quod nescis, ut illud scias; neque erubesces, de re aliqua quæsitus, quam nescis, dicere, nescio*. Hoc itaque *de me* ingenue profiteor, partem supereſſe Philologiæ, aut Theologiæ Slavico-Sorabicæ, paganæ, quam æquo animo nesciam, nimirum alia inter plura, quæ fuerint, quidve significarint *Deæ Luititiorum* & *qualis equus* eorundem, de quibus *Ditmarus*, *Fabricius*, *Pappenheimius* & *Abbas Urspergensis*: non erubescam interrogare alios doctosve viros, quæ nesciam, ut illa sciam. Verba proinde Autorum recitabo, ut illi habeant, quæ me doceant.

§. II. Scilicet *Dearum Luititiorum* his meminit Ditmarus in *Chron. Mersburg.* lib. 7. fol. 102. *Luitici redeuntes irati dedecus Deæ suimet illatum queruntur. Nam hæc in vexillis formata, a quodam Hermanni Marchionis socio, lapide uno trajecta est: & dum hoc ministri ejus Imperatori dolenter retulissent, ad emendationem XII. talenta perceperunt*. Et eum juxta Worzin civitatem Mildam nimis effusam transire voluissent, Deam cum egregia L. militum comitatu alterum perdiderunt. Jam malo omine residui domum venientes a servitio Cæsaris se malorum instinctu abalienare nituntur: sed habito post communi fuiore placito, a prioribus suis convertuntur. Georgius Fabricius Orig. Saxon. lib. 2. fol. 380. ubi de his sic quasi iræ plenus. *Nescio, qua ipsorum baba fuerat*. Sed Baba i. e. *anus vetula*, Sorabis, Bohemis, Polonis &c.

§. III. De *Equo Luititiorum*, ita *Chron. August. de Pappenheim*: Anno MLXVIII. *Burcardus* (Buggo ap. Abb. Ursbergens. sub anno Christ. 1088. fol. 240.) *Halberstadiensis Episcopus Luiticiorum provinciam ingressus, incendit, vastavit, avectoq; Equo, quem pio Deo in rheda colebant super eum sedens in Saxoniam rediit*.

Q. D.

Q. D. B. V.

DISPUTATIO HISTORICA DE SERBIS,

Venedorum Natione vulgo dictis die Wenden,

quam
consensu Spectabilis Philosophicæ Facultatis

PRÆSES
M. GEORGIUS Krüger, Libero-
fensis Lusatus.
&
LAURENTIUS Jetze, Rezenf. Neo-March.
RESPONDENS,

publico Philosophorum examini submittent
horis consvetis, d. Junii 1675.
In Auditorio Philosophorum Witteberga.

I. N. J.

UT jucundum & fructuosum veterum historias repetere & contemplari: sic arduum & periculosum. Nam (ut recte innuit Strabo) non solum propter mutationes res ipsæ incertæ sunt; sed etiam propter diffidentes Scriptorum opiniones, qui iisdem de rebus non eadem tradiderunt. Quapropter non demonstrationes; sed ut plurimum conjecturas de natione Venedorum, Serbis, rudi quod ajunt, Minerva, quæ ab historiographis digne annotata, hic sumus repetituri. Quod DEUS bene vertat!

PUNCTUM I.

De Serborum descriptione.

Serborum sedes.

§. I. SERBI (*a*) sunt populi Venedici, qui in Misnia (*b*) olim inter Albim atque Salam (*c*) fluvios, imo & in ipsa Bohemia (*d*): hodie vero superstites in Lusatia (*e*) (vulgo die Wenden dicti) consident.

(*a*) Dicuntur etiam Syrbi, Sorabi & Sorabes passim apud historicos. (*b*) Avent. lib. 4 Boj. annal. p. m. 171. *Interea Venedorum gens Soraber dicti, qui inter Albim & Salam considebant, ubi nunc Mocsi nominantur, insines Saxonum & Turingorum invadunt.* Id ib. *Deinde alia Venedorum nationes ferocissima (capita ennumerasse sufficiat) Sorabes, Boemi, Abrodita faderatu &c.* Misnia inde Sirbia dicta ut & Sorabia. vid. M. Reinh. Reinac. Steinh. de Misn. orig. p. 88. dicens: Es hindert gar nicht, daß Dithmarus Bischoff zu Merseburg, welcher unter Kayser Henrico II. gelebet, anzeiget, daß Meissen von den Sclaven oder Wenden Lummacia, von den Böhmen Syrbia sey genennet worden. Ubi pergit idem autor p. 96. & 97. dictus: In dem vergleichen sich die Scribenten, daß diese Wenden in Meissen den besondern Nahmen gehabt, daß sie Sorabi genennet worden ꝛc. Was sonsten dieses Volcks für eine Gewalt müsse gewesen seyn, weiset das genugsam, daß sie neben Meissen die Ober-Lausitz und ferner den gantzen Strich biß an die Elbe und Saal einbekommen. Helm. Chron. Slav. lib. 1. c. 2. *Albia in occasum ruens primo impetu Boëmos alluit cum Serabis.* (*c*) Micræl. in Pomer. lib. 2. n. 18. Endlich ward die Thür dadurch (sc. Vandalorum emigrationibus, Attilæ sævitia, & Germanorum dissensionibus) gar weit den Sclaven und Wenden oder der Sarmatischen Nation aufgethan, und aus denselben setzten sich die Wiltzer und Lutitier, oder Leditzer in Pommern und Marck: Die Soraber oder Sirfen in Meissen und Böhmen, die Obotriter in Mechelenburg. Trith. Abb. Spanheim. ap. Goldast. lib. 2. cap. 2. *Slavos*

 Sora-

Sorabos, qui nunc dicuntur Boëmi, Rex Dagobertus bello aggressus vicit, superavit & Francis subjectos tributarios fecit an 640. (d) Dubrav. hist. Bohem. lib. 1. *Sirbi Sclavorum populi Lusatia inferiori & superiori occupata Lusatos se nunc appellant.* D. Chytr. Chron. Saxon. l. 1. de Vandalia dicens infert: *In hodiernum usque diem passim ad ripam albis miserae gentis Heneta s. Slavicae reliquiae in Lusatia & alibi haerent.* (e) Ubi incolae se SERBOS lingvamque suam Serbßka reez appellant.

An Vandali? §. II. Quapropter Sorbi nec sunt, nec recte dicuntur Vandali, ut multi, quorum error detectus & castigatus (e) sunt persvasi, tum cognatione vocabulorum (f) tum successione Venedorum in sedes Vandalorum (g) tum magnorum autoritate virorum. Unde tam multi errores & historiarum confusiones (h) natae. Vandali enim populi Germani tum origine; tum sermone (i) perhibentur.

(e) Vid. M. Henr. Bangert, in not. ad Helmold. Chron. Slav, cap. 2. Melchior Goldast Heiminsel. comment. de re Bohem. Rhenan. lib. 2. rerum. Germ. c. 1. Münst. Cosmograph. c. 4 Franciscus Irenius lib. 1. exeges. Germ. 33. Flav. Blondell. lib. 1. decad. 1. Groppius Becan. l. 5. Spangenb. in Chron. Saxon. c. 14. & im Adels-Spiegel Part. 1. lib. 10. c. 5. verb. Wandeler und Wenden. Mart. Crom. lib. 1. rerum Polon. Mich. Beut. in comment. in Tacit. Germ. part. 1. c. 11. (f) ut Chytraeus ipse fatetur in Vandalia Chron. Saxon. dicens: *Vicina sunt nomina inter se Vends & Vandali.* (g) idem ib. Chytr. fatetur, *Vandali*, dicens, *dicuntur, quia post migrationem Vandalorum in Gallias, Hispanias, & Africam Veneds eorum terram occuparunt, sicut post migrationem Bojorum ex Bohemia in Bavariam nihilo minus novi incolae Czech Slavi veterum incolarum nomen retinent.* Ita Helm. Chron. Slav. lib 1. c. 2. *ubi ergo*, dicit, *Polonia finem facit, pervenitur ad amplissimam Sclavorum provinciam eorum, qui antiquitus Vandali, nunc Winithi s. Vindili appellantur.* Et certo respectu quidem magis excusandos, quam accusandos viros hosce al. scriptores historiarum satis accuratos, esse putamus. Sed pejus illi, qui mentem eorum non assecuti multa de Vandalis primis incolis intelligenda, ad Vandalos secundos s. Venedos accommodare volunt. (h) Sic gravissime hallucinatus est Georgius Nicolai in Sylloge hist. (quae cum praefat. Joh. Dresseri Lipsiae edita,) dicens: Um diese Zeit 245. soll der Wenden (Wandaler debebat dicere) König Gotharus in Pommern regieret haben. Wie Panthal. meldet. item anno 161. post. Ch. nat. die Wenden nehmen Merseburg der Römer Vestung ein: quod an de Venedis intelligi queat, judicent alii nos valde dubitamus. (i) Plin. lib. 4. cap. 14. *Genera Germanorum V. Vindelici (Vandali) quorum pars Burgundiones, Varini, Carini, Gottones, Ingavones &c. Istavones &c. Hermiones & Pancini. Ut Plinio aequalis* (teste & citante Bangert. in Helmold. not. cap. 2.) *sic eidem in hoc argumento ὁμόψηφος Tacitus scriptor verus & acutus Marsos, Gambrinios & Suevos, ita & Vandalos antiquissimos Germaniae populos facit. Lingvae etiam eadem cum caeteris Germanis usos esse diserte testatur Procop.* lib. 1.

§. III. Nec Serbi (*vulgo Wendi dicti*) confundendi sunt cum Wendis specialissime & καθ' ἐξοχὴν appellatis, (k) qui inter Danos & Megapolitanos ad Mare Balthicum sedes suas habuere. Hinc Principes Mechelburgici καθ' ἐξοχὴν olim die Herren der Wenden (*qui tamen Sorabum nunquam fuerunt*) sunt appellati; quo titulo hodienum Rex Daniae invictissimus, & Serenissimus Elector Brandeburgicus coronantur. — Wendi & Serbi non confundendi.

(k) Multas Venedorum species recenset Helmold lib. 1. cap. 2. Chron. Slav. *Pomeranos, Wilzos* s. Wiltos die Wiltzer-Wenden, *Lutitios, Circipanos, Kissinos, Redarios* die Reder Wenden, *Obotritos, Rugos, Sorabos* die Zorber-Wenden &c. Bangert. ubi in not. annotavit eleganter hunc in modum disserens: *Quanquam enim omnes illae nationes origine Venedicae essent, quae in terras Vandalorum successissent: tamen subsequentibus seculis obtinuit usus, ut soli Obotritarum & Wagriorum reguli aut principes καθ' ἐξοχὴν Wends*, die Herren der Wenden *dicerentur.*

§. IV. Non autem asserimus nos, omnes in universum, qui Lusati & Serbi dicuntur, etiam origine, aut natione esse Sorabos aut Venedos. Siquidem Germanos veteres incolas (*qui ad similitudinem Vandalorum in Pomerania* (l) *& Bojorum in Bojemia lingvam suam non penitus dedidicere, sed faventibus seculis denuo eam magis excoluere*) ut & Lusikos (m) aliosque, quos omnes praecise ab invicem distingvere hodie nec necessarium, nec possibile, (*omnes enim Lusati natione Germani*) iisdem admixtos nulli dubitamus. — Germani Serbis immixti.

(l) Legatur hac de materia Micrael in Pom. lib 2 inter alia discurrens: So ist die Wendische Sprache hier ins Land kommen, daß die Deutsche niemahls draus gehoben ist. Ja ich kan nirgends finden, daß die Vandalische Städte an der See jemahls gantz Slavonisch oder Wendisch gewesen wären, und den Gebrauch der deutschen Sprache nicht beybehalten hätten. (m) Lusikorum meminit Witik. scriptor. Saxon. qui temporibus Ottonis floruit, lib. 2. annal. Saxon dicens: *Eo quoque tempore* (Ottonis scil.) *Gero praeses Slavos, qui*

dicun-

dicuntur Lusiki, potentissime vicit. Melch. Goldast. Heimensfeld. de reb. Bohem. lib. 1. c. 8. *Idem casus qui Marcomannos & Quados, etiam Semnones* (qui ut ex Vet. Geograph. Cluv. lib. 3. introd. in Geograp. ad ripam Oderæ in Marchia & in Lusatia sedes habuere.) *excepit. Nam Sorabi & Lusiki* (qui & Lutici, Lutitii, Lucici) *gentes Sarmaticæ s. pulsis s. quod vero similius subactis Semnonibus, eam regionem occuparunt. Dubravius vocat Syrbos.* Micræl. lib. 2. c. 39. Miesßka ein König der Luzikauker, welche weiter im Lande wohnten, etwa da nun die Laußnitzer noch von den alten Loitzern übrig.

PUNCTUM II.

De Origine Serborum.

Origo Serborum.

§. I. Explicata jam populi Lusatici descriptione, sequitur, ut quædam etiam de Origine ejusdem dicamus. Sicuti autem perdifficile & fere impossibile est (*n*) primam eamque distinctam populorum originem revocare, nisi fabulas atque res incertas enumerare velis; quales Dubravius, atque Æneas Sylvius de Boëmis, productas (*o*) refutarunt: ita de natione Sorabica quantum e fide dignis historiis colligere possumus, hic tantum breviter sumus repetituri.

(*n*) Æn. Sylv. de Bohem. cap. 2. *Nondum ego quempiam legi autorem, cui fides habenda sit, qui tam alte gentis initium dederit, Ebraeos exceptos omnium mortalium primos.* (*o*) Idem Æneas pergit ib. dicens: *Multi e Germanis satis se nobiles arbitrantur ex Romanis ortos, Romani e Teucris ducere originem gloriosissime putant. Franci, qui & Germani, Trojanum se sangvinem esse dixerunt. Eadem Britannis gloria est, qui Brutum quendam exilio prafectum generi suo principium dedisse affirmant.* At *Boëmi longe altius orti ab ipsa confusionis turre se missos esse jactitant, nudos lucesisse &c. glandibus vixisse &c.* cap. 2. 3. & 4. Cui adstipulatur Dubrav. hist. Bohem. l. 1. dicens: *Quid fabulosius, quam originem velle referre ad divisionem, confusionemque lingvarum, quæ tunc facta fuisse dicitur, cum in solo Babilonico turris ædificaretur. Nam si vetus origo placuit, utiq; turri illa vetustior Adamus omnium gentium communis parens erit.*

An alienæ ortu?

§. II. Est autem extra omnem controversiæ aleam positum, Serbos non esse nationem novam; sed cum aliis Venedicis s. Slavicis populis a veteribus Sarmatis (*p*) ortam; id quod eorum lingva & mores satis docent. Unde & Plinius Geographorum antiquissimus SERBORUM quorundam mentionem (*q*) facit, eisdemque ad paludem Mæotin, ubi & ipse Ptolomæus (*r*) Sarmatis sedes antiquas assignat. Inde Sorabos nostros cum conterraneis suis tanquam e communi patria venisse, certum est.

(*p*) Vid. Helmold. supra cit. Sclav. Chron. lib. 1. c. 2. Micræl. in Pomer. Crom. de reb. Polon. 1. Matth. a Michau de Sarmat. descript. Alexander. Gangu. in Sauromat. &c. (*q*) Plinius qui seculo 1. post natum Christum floruit lib. 6. cap. 7. infert: *Inde Mæotis lacus in Europa dictus. A Cimerio accolunt Mæotici, Serbi, Vali, Arechi, Zingi. Deinde Tannim amnem gemino ore influentem incolunt Sarmatæ Medorum, ut ferunt, soboles, & ipsi in multa genera divisi,* conf. lib. 4. cap. 13. (*r*) Ptolomæus Plinio antiquior citat. a Dubr. lib. 1. histor. Bohem. ita: *Sarmatia, quam Ptolomæus ab ortu lacu Mæotide & Tanai, ab occasu Istula, a septentrione oceano Sarmatico, a meridie Carpathiis montibus terminat, omnium gentium, quos nunc Slavinos vocant, quondam communis patria fuit.*

§. III. Quando vero præcise, & quomodo adventus eorum in Germaniam sit factus, id ob varietatem autorum (*s*) determinari non potest, nec opus est. Omnium tamen optima & probabilissima sententia videtur eorum, qui putant, eos circa tempora Attilæ (*t*) Vandalia a suis incolis deserta, Germania per Hunnos vastata, & reliquis inter se dissidentibus; non quidem simul & semel, sed successive (*u*) in Germaniam immigrasse.

(*s*) Alii enim hoc, alii aliud tempus adventus illorum ponunt. Flav. Blondel. refert ad annum 600. lib. 1. de molin. Imper. Rom. d. 8. Hagek. Chron. Bohem. lib. 1. fol. 1. Barthold. Pontan. a Braitenberg. in Boh. pia ad ann. 644. Set. Calv. Chron. ap. ad ann. 645. Johannes Curio in Chron. lib. 3. ad ann. 450. Spangeb. in Chron. Saxon. c. 50. ad an. 451. alii aliter. (*t*) Optimis quibusque probabilis hæc est sententia Goldast. lib. 1. cap. 9. Mart. Crom. rerum Polon. lib. 1. cap. ult. Spangenb. in Chron. Saxon. cap. 50. 51. Jacob. August. Thuan. hist. suorum. temp. lib. 56. Neugeb. lib. 1. hist. Polon. fol. 9. Joach. Cur. annal. subs. Henric. Bangert. in not. ad Helmold. Chron. Slav. lib. 1. cap. 2. (*u*) Micræl. lib. 2. Pommerland cap. 12. & 37. Wenn man aber fragte, zu welcher Zeit doch eigentlich die Wenden in das Land kommen, so antworte ich, daß keine gewisse Zeit, darinn solches geschehen, könne gegeben werden: weil die Wenden nicht eben mit Gewalt herein brachen; sondern allgemach sich mit den Pommern vermischeten, eben wie sie mit den Preussen gethan haben: und insonderheit, da diese Länder von Einwohnern leer waren,

ren, haben sie gut machen gehabt, und ist eine Slavonische, und Wendische Familie nach der andern hierein gegangen.

An e Serbia Bosnensi? §. IV. Cæterum quod videntur (*x*) quibusdamSerbi nostri e Serbia Bosnensi descendisse, indeque nomen suum derivasse, nobis lusus vocabulorum videtur (*y*). Multo minus credimus, Sorabos omnes(*z*)esse colonos per Czehum ducem Bohemiæ in hasce terras (a)introductos.

(*x*) David Chytr. Chron. Saxon. in Vandalia. Heinr. Goldast. Heiminsf. lib. 1. cap. 8. M. Rein. Reinecc. Steinh. von Meißner Herkommen pag. 97. Loquimur autem de Serbis Bosnensibus, quorum mentionem facit Chytr. lib. c. p. 32. Cluv. in Geograph. lib. 4. p. 418. qui cum nostris Serbis nec sunt, nec fuerunt iidem. (*y*) Nam SERVI nomen suum a Servis Sarmatarum indomitis atque rebellantibus accepisse leguntur; de quibus totam historiam enarrat Avent. lib. 2. annal. Bojor. quos Imperator in Slavonia domuerit, atque in Pannoniam transtulerit ulteriorem. At vero SERBOS nostros nomen suum ex ipsa Sarmatia (quod nobis David Chytr. l. c. & Joh. Curæus in annal Siles. suppeditant) accepisse hactenus non dubitamus: Minus obstante, etsi Paul Langius in Chron. Citiz. vocem Soraborum ex Roswito denominatione Germanicam faciat. Nam illud non probavit, nec satis certus (*se ipso fatente*) annotavit. Nec multum de Etymologia vocis sumus solliciti (*z*) concedimus (*si historia de Czecho certa*) de Boëmis: ponimus de Transalbinis & Lusatis superioribus, quia lingvas Croaticam & Lusaticam fere convenire sumus persvasi: negamus de Lusatis inferioribus, argumento a lingvæ (*de qua mox*) & morum diversitate sumto. (*a*) Joach. „Curæus in annal. Siles. dicit: Czechus immisit & similiter novos colonos in illum tra„ctum, qui est inter Albim atque Salam, qui di„cti sunt Sorabi, quod ipsum nomen est a Sar„matis: alios qq. misit ad mare Balthicum „Windos dictos &c.

PUNCTUM III.

De Lingva Serborum.

Conditio lingvæ Sorabicæ. §. I. Obiter etiam de Sermone hujus nationis, non quidem quoad ætatem primam; sed nostram, quædam subjicere placet. Non autem est lingva nova (*b*) aut vulgo ut existimatur, ex variis lingvis mixta. Mixtus quidem populus Lusatiæ, uti Boemiæ & Bavariæ (*c*); sed lingvæ non sunt mixtæ (*d*).

(*b*) quales Anglica atque Gallica habentur ex diversis populis diversæ lingvæ mixtæ. (*c*) Æn. Sylv. in Germ. c. 47. *Et pauci sunt inter Boëmos, saltem, qui non utramque noverint lingvam: & undiq; cincta est terra Teutonicis plebibus.* Avent. annal. Boj. lib. 3. *Ad Draviq; Savique fontes adhuc lingva Veneda est in usu: sermo Bojus in urbibus & castellis invaluit.* (*d*) Nec obstat nobis unum atque alterum exemplum hominis vitiose loquentis, nec unum atque alterum vocabulum immixtum: hæc enim omnia ad novam aliquam lingvam mixtam sufficere, nemo nobis facile concedet.

Affinitas cum aliis lingvis. §. II. Habet etiam lingva Sorbica magnam cum Polonica atque Bohemica aliisque lingvis convenientiam (*e*); ideoque in communi patria lingvæ Sarmaticæ dialectum fuisse non negamus; sed hodie respectu Polonicæ atque Bohemicæ diversa lingva dici meretur. Siquidem non modo quoad materiam: sed etiam quoad formam præprimis (*f*) ab illis recedit.

(*e*) Ut lingvæ orientales Ebræa, Chaldæa, Arabica &c. aut Septentrionales Germanica, Svecica, Anglica: aut occidentales, Hispanica, Italica, Gallica &c. magnam quidem svavemque harmoniam inter sese habere dicuntur; propterea tamen non dialecti (si accurate loqui velimus); sed lingvæ diversæ potius dicuntur: sic quoque de lingvis Sarmaticis, Moscovitica, Polonica, Bohemica atque Vandalica aut (si placet) Sorabica judicandum esse, putamus. (*f*) Caret lingva Lusatorum peregrinis ineffabili multorum consonantium concursu, hinc eam omnium Slavicarum lingvarum facillimam judicamus. Cujus accedit analogia Grammatica, quæ ratione constructionum, in verbis temporum atque modorum formatione, quam proxime ad Germanismum accedit.

Discrepantia dialecti. §. III. Præterea ipsa Lusatorum lingva suis (*g*), propriis dialectis gaudet; Atque Lusatiæ quidem superioris Idiotismus propius accedit ad Slavonismum; inferioris vero ad Windismum, tanto discrepantes, ut incolæ vix se invicem intelligere queant non attendentes.

(*g*) Alia enim dialectus (ut superiores mittam) Lubenensis, alia Gubenensis, alia Cotbusiensis, alia alius diœceseos, quarum tamen omnium Cotbusiensem (in Lusatia inferiori) dialectum in sacris peragendis usitatam plerunque, experientia docet.

Usus lingvæ Sorbicæ. §. IV. Cæterum hodie & nominis & lingvæ usus apud Misnenses ut & Metropolitanos Lusatiæ evanuit; sed olim magna (non in omnibus præcise Serbicæ; sed) Sarmaticæ s. Slavicæ (h) amplitudo. Hodie nescio qua (præcise Serbica lingva) quasi ἀντιπαθείᾳ multis invisa. Sed olim tanta ejus & dignitas

&

& necessitas, ut & Imperator ipse Otto M. eidem studuerit, (*ii*) & leges Imperatoriæ (aureæ bullæ) ejus notitiam SS. Imperii Romani Archiprincipibus necessariam tradiderint, (*kk*) ut taceam ejus quasi sororis usum in sacris administrandis (*ll*) contra morem a Pontifice Romano concessum fuisse. Hinc versio Scripturæ S. (*mm*) Slavica nata.

(*bb*) Micræl. in Pom. l. 2. c. 4. Wir wissen, daß die Sarmatische Nation allgemählig so mächtig worden, daß sie nicht allein das grosse und kleine Reussen, sondern auch das gantze Burgunder-Land, da itzunder die Poln wohnen, und ferner die Walachen, Bulgaren, Serven, Podollien, Littauen, Croatiam, Dalmatiam, Mähren, Böhmen, Schlesien und die gantze Windische Marck, Illyricum mit ihrer Sprache erfüllet. Und man kan auch nicht leugnen, daß sie auch in Griechen-Land überhand genommen, und allda mächtig worden seyn. Wie denn noch heutiges Tages die Wendische Sprache allda allenthalben, und insonderheit an der Ottomanischen Pforte im Gebrauch seyn solle. (*ii*) Wittik. annal. Saxnn. l. 2. *Præterea* (præter alias scientias) *Romana lingva Slavenicaque loqui sciebat* (Otto Magnus.) (*kk*) Vid. Goldast. in Comment. de regn. Bohem. l. 4. c. 16. ubi & alii autores citantur. (*ll*) Æneas Sylv. hist. Bohem. c. 13. historiam narrat. Conf. David. Chytr. Chron. Saxnn. in Vandal. p. 37. & Goldast. l. c. l. 5. c. 2. ubi alicujus notatu digna Bernhardi scriptoris verba citantur sequentia: *Quidam Sclavus ab Istria & Dalmatia partibus nomine Methodius venit, qui adinvenit Slavinas literas & Slavice celebravit Divinum officium, & vilescere fecit Latinum.* (*mm*) quæ adscribitur Hieronymo, rectius Methodio aut Cyrillo Moraviæ Episcopis (sit penes historicos fides.) Vid. Goldast. sæpe laudatus l. c.

PUNCTUM IV.
De Moribus Serborum.

Mores Serborum. §. I. Mores Sorabici populi primi nobis sunt incogniti. Media vero ætas, quæ eosdem vidit, magis generaliter, quam specialiter mores eorum depinxit ut migrationibus (*nn*) studiosos, miseriæ & multi laboris (*oo*) patientes, libertatis patriæ tenaces, erga hostes suos sævientes; sed in domesticos fideles, modestos (*pp*) & conscientiosos.

(*nn*) Dubrav. histor. Bohem. l. 1. *Vetus mos erat omnium Sarmatarum Pomponio Mela autore non statis perpetuisque uti sedibus, sed ut invitavere pabula, vel ut cedens & sequens hostis exigebat: ita res opesque secum trahere solebant, castra semper habitantes, bellatores liberi.* (*oo*) Wittik. l. 2. annal. Saxnn. *Sæpius exercitus eos læsit, in multis afflixit, & in summam calamitatem perduxit. Illi vero nihilominus bellum elegerunt, omnem miseriam cara libertati postponentes. Est namque hujusmodi genus durum & laboris patiens victu levissima assuetum, & quæ nostris gravi oneri esse solet, Slavi pro quadam voluptate ducunt. Transeant sane dies plurimi his pro gloria magno, lataque imperio: illis pro libertate ac ultima servitute varie certantibus.* (*pp*) de sævitia eorum nemo dubitabit. Sed pro domesticis moribus sufficiat nobis unicus Micrælius, qui in Pomeran. l. 2. ita discurrit: Und weil die Wenden dessen Lob haben, daß sie sittsame und gewissenhaffte Leute sind, wie die Heneter also Philippus Melanchthon beschreibet, so hat sich ihr Wandel selbst andern Völckern angenehm gemacht, und ist ihre Sprache bald weit ausgekommen.

Ingenium & vivendi ratio. §. II. Hodiernos vero mores, cum notissimi, non opus est multis recensere. Neminem latebit, qui Lusatiam lustravit, civitates ut plurimum civilibus, iisque Germanicis: rusticos autem rusticis partim Germanicis (*qq*) partim propriis suis (*rr*) iisque immutabilibus moribus gaudere. Neque ut multa paucis dicamus: Est natio hilaris, affectu vehementiori prædita; erga hostem quidem immisericordiam; erga amicum v. (*ss*) plus quam fidelem amicitiam exercens, laboriosa, simplex (*tt*) religiosa. (*uu*)

(*qq*) Simplici victu & amictu sunt contenti, idenque hominem insolitis vestibus (allmode) ingredientem mirantur & ut superbum aversantur. (*rr*) Constat, eos Germani, qvi lingvam Sclavonicam (*libenter enim loqvuntur*) nescierit, conversationem non curare, putantes se negligi ab eo: contra crebrioribus inter se conventiculis studere, Xenodochia præcipue diebus festis frequentare, ibidemque poculo hilaritatis exhausto devote (prout externus habitus prodit) pro ratione temporis hymnos sacros, ex iisque Symbolum Apostolicum & Gloria illud Angelorum cantando exercere: post (juniores) jubilando, ovando, vociferando, choreisque ducendis ad satietatem usque totam fere noctem consumere: (*ss*) hospitem si quem linguæ suæ gnarum, & loqvacem acceperint, hospitalitate plusquam fideli suscipere, quasi manibus portaturos: interea laboris & miseriæ asse patientes, ut & nocte parum quiescant. (*tt*) Simplicitatem antiquam suam produnt, dum cultum literarum parum curant (quod vitium, in summo tamen gradu, tradit de antiquis conterraneis

eorum Moschis Chrv. in Geogr. c. 26. dicens: *In scholis legere duntaxat & scribere docentur pueri, nec Academia, aut collegia in universo extant Imperio Moscovitico*) appellantes eum satis doctum, qui legere & scribere sciverit; qui vero lingua vernacula bene concionaverit, doctissimum. Cæterea mirantur, aut pro superfluo habentes, aut male interpretantes. (*uu*) Theologos s. concionatores maximi pendent suos, & omnia eorum dicta (ut par est) pro verbo DEI suscipiunt, frequentaturi templum elegantibus phrasibus (frequentare domum DEI, aut ad verbum, DEI &c.) utuntur. Cæterum omnes libros expressos pro verbo DEI habent, quasi nullum aliud studium, nisi quo ad salutem promovemur, esset putantes. Hinc quandocunque aliquem legentem aut scribentem viderint, eum concionem meditari existimant.

PUNCTUM V.
De Religione Serborum.

Religio Serborum. §. I. Religionem paucis attendentes distinguimus inter Sorabos paganos Syncretistas s. Christianos primos & Evangelicos s. Christianos secundos. Ethnici πολυθείας illius Græcanicæ quidem participes non sunt facti; interim tamen ut reliqui pagani præter Deum verum (*xx*) dæmonem, nymphas Sylvasque (*yy*) teste Dubravio, coluisse, iisque sacrificasse leguntur.

(*xx*) Deum verum sua lingua, Beli bogh h. e. album Deum: dæmonem Zarni bogh h. e. nigrum Deum (ut Micræl. annotavit in Pom. l. 2. c. 76.) appellarunt. (*yy*) Dubrav. hist. Bohem. l. 1. ex Procop. hist. Gotica: *Habent præterea Slavini lege cautum a majoribusq; traditum, ut inter numerum deorum deum unum illum, qui sit fulminis fabricator, dominum omnium rerum, ac solum Deum esse credant, illiq; bestias ac ejus generis alia mactent &c. hinc pro incolumitate sacrificant, habentq; persuasum, per sacrificia salutem sibi redemtum iri.*

Quando conversi? §. II. Saxonibus autem Christianis, hi quoque seculo nono post N.C. ad Christianismum pervenere. Sed quia iisdem S. Viti legenda prædicaretur ad superstitionem relabascentes memoriam S. Viti primò in idolo, ut deum; deinde, pro vitio seculi, destructo idolo, ut patronum, semper sancte (*zz*) coluere.

(*zz*) Hinc putat Dubravius, *natam esse formulam Slavonicam*, VITEI, VITEI, *qua excipere solent hospitem aut amicum Slavi, quasi nomine S. Viti eidem gratulantes.* hist. Boh. l. 1. p. 7. Cæterum de Viti idololatria & superstitione ut & aliis idolis Slavicis plura disseruit Helmold. Chron. Slav. c. 52. 53. inter alia dicens: *Inter multiformia Slavorum numina præpollet Zuvante Wit deus terræ Rugianorum, ut pote efficacior in responsis, cujus respectu cæteros semideos æstimabant.*

§. III. Sed denique v. hæc natio inter alias fere prima fuit, quæ e tenebris Papatus Cimmeriis lucem Evangelii conspexit (*aaa*); atque hodie non nisi purum Evangelium Augustana Confessione omnibus sordibus papisticis liberatum audit: quod DEus conservet!

(*aaa*) Intendimus ad tempora Hussitarum & Dn. Lutheri, ad seculum 16. & 17.

PUNCT. VI.
De Republica.

§. I. Ut Sorabes omnis miseriæ atque laboris patientes: sic cujuscunque servitutis (*bbb*) impatientes cum omnibus Slavinis populis. Inde semper omnibus modis eo laborarunt a prima ætate, ut Monarchiam aliorumque dominatum in se fugerent: contra v. in (*ccc*) democratia s. aristocratia vivereot. Quam regiminis formam amaverint?

(*bbb*) Contra naturam quasi iis erat, ut porte sanguine libero natis, libereque educatis servire, aliusque imperio subditos esse. Quæ etiam maxima causa fuit, ob quam tam sæpe fidem Deo atque Imperatoribus datam resciderunt, sibique & suis posteris fatum infelix procrearunt. Vid. Micræl. in Pom. l. 2. n. 5. & 11. &c. Bangert. ap. Helmold. l. 1. c. 11. *Erant Wagrii vetusta superstitionis & avita libertatis tenacissimi, nec ullam occasionem, qua excuterent jugum Romanorum, negligebant.* (*ccc.*) Dubrav. hist. Boh. l. 1. ex Procopio dicit: *Slavinorum nationes non ab uno aliquo homine regi, sed jam inde ab antiquo plebeia communiq; libertate vivere, & de rebus omnibus, quæ cogitatu, factuve graviores occurrunt, communiter deliberare*, vid. Micræl. l. c. l. 2. c. 31.

§. II. Denique S. Romano Imperio ad Saxones translato ab Imperatoribus Henrico Aucupe & Ottone M. funditus depressi Imperioque Romano incorporati (*ddd*) fuerunt. Ubi ero primus Marchiæ Lusaticæ Administrator prædicatur. (*eee*) Quando incorporati imperio.

(*ddd*) Avent. l. 4. Helm. Chron. Slav. c. 8. n. 4. Goldst. l. 2. c. 3. dicit: *Circumferuntur versus antiqui ab incerto quodam Germano Poëta imagini Henrici hujus subscripti, in queis sub regis persona legitur:*

Wend,

Wend, Dän, Sorb, Böhmen, Marcomann,
Delmantz, macht ich mir unterthon.

(eee) vid. Wittik. supra cit. l. 2. Ubi Meibom. annotavit dicens: *Circumferuntur Rythmi, qui idem de Gerone testantur*:
Zu Laussnitz erster Fürst wass ich,
Dreisig Wendische Herren tödtet ich.

§. III. Quod v. Magistratum SS. Romani imperii subordinatum Lusatiæ attinet, ejus toties mutatio facta, ut hic vix recenseri queat: modo enim reges Bohemorum, modo Marchiones Misnenses, modo Brandenburgenses eam obtinuerunt. Donec ultima ætate per Dei Gratiam possessio ejus ad Serenissimam Domum Saxonicam pervenit, Uti jam palam est. Et hic persistimus.

DEum Opt. Ter Max. devotis suspiriis rogamus, ut Rutæ Saxonicæ Vigorem, Domusque Celsissimæ Florem, donec cœlum ruat, Patriæ nostræ servare velit! Amen.

DISPUTATIO CHOROGRAPHICA
DE
LUSATIA
In Illustri Academia Salana
PRÆSIDE
M. JOHANNE BARTHOLOMÆO
Bechmann,
placidæ eruditorum disquisitioni subjicit
PETRUS ERNESTUS CRAMER,
Budissa-Lusatus.
Autor & Respondens,
horis & loco consuetis
ad diem Februarii M DC LI.

§. I.

Situs Lusatiæ. REpetitis e Geographia, altero historiarum oculo, de Orbis terrarum in quatuor continentis Asiam, Africam, Europam & Americam sive Orbem novum generali divisione & singulorum locorum invenienda Longitudine & Latitudine, indeque unius ab altero intercapedine seu distantia, ac Zonarum Climatumque ratione, LUSATIA Patria dulcissima in Germania tertiæ sc. continentis ut Europæ parte nobilissima & amplissima, & sic in Zona temperata boreali, & quidem in Germania Inferiore sive Septentrionali, quæ a Superiore & Meridionali non incommode per Mœnum seu Moganum fluvium, aut potius per Sylvæ Semanæ & Gabretæ ductum continuatum separatur, sub climate potissimum octavo sita, habens ab Oriente Silesiam, ab Occidente Misniam, & superiorem Saxoniam, a Septentrione Marchiam, & a Meridie partem Bohemiæ.

Etymologia. §. II. Quo autem felicius progrediamur, merito ad ipsius vocis LUSATIÆ cognitionem nos pedem movemus, nostrumque laborem cum omnis rei inspectio Etymologia cognita plenior fit, ut Isid. Lib. 1. Orig. cap. 28. ad illam ipsam LUSATIÆ nostræ convertimus. Debet autem hæc, secundum quosdam, natales suos partim VANDALIS partim GERMANIS. Et quidem Vandalis, quia Lusati dicuntur a Luc, quod Sclavis idem est ac Sylva. Germanis vero, quia addita est vocula Sasse, quæ idem significat ac Sitzer, quod docet verbum Land-Sasse, der auff dem Lande sitzet oder wohnet. Ex his Lusati quasi Waldsassen dicti, id quod patet ex Dresser. de Germ. Urb. præcip. Isag. histor. p. 5. Huic derivationi loci arridet convenientia, siquidem huc & illuc sylvæ oculis incurrunt ac nemora.

Alii tentant LUSATIAM derivare a verbo lauschen per elisionem literarum chen i. e. warten, wo es hinaus will, sich fürsehen, ideo quod hæc gens astuta sit, provida consilio, ac prudens, ut infra suo loco dicturi sumus. Nis vero syllabam esse Vindorum autumant.

Alii præterea non denegant derivari posse LUSATIAM ab utilitate, ut dicatur quasi Lauter

ter Nutz, mutatis quibusdam literis, ut T. auferatur & ejus loco S. ponatur, quod antiquis fuit usui, docente Johan. Gorop. Becan. Lib. 5. Gallic. fol. 110. Petr. Greg. Tholoz. Lib. 15. de Rep. cap. 1, uti & tt pro ss. U vero legatur cum signatura duorum punctorum. Quoniam autem nomina in itz & nitz Sclavica sunt, teste Althamm. in Com. Tacit. Germ. veræ etiam voculæ scriptioni τὸ nütz minus inservit, cum rectius scribatur die Lausitz quam die Laußnitz, quod docet vox LUSATIA & documenta publica. Propterea derivationi in frontispicio theseos positæ, ut optimæ, præ ceteris fidem adjungimus, quanquam, cum hac de re nihil certi haberi potest, eandem non ut veram sed probabilem saltem venditemus.

Incolarum nomina.

§. III. Petet ex variis autoribus veria antiquioribus LUSATIÆ incolis fuisse nomina, quorum, cum scitu digna sint, merito mentionem facimus. Vocantur autem

1. SVEVI a Tacito de Germ. morib. ut refert Althamm. in Comment. ad hunc, & Dresser. de Germ. præcip. Urb. Fatemur quidem hac voce SVEVORUM in suo significatu generaliori omnes omnino notari Germanos, ut in pluribus veterum historicorum scriptis videre est, in specialiori tamen soli LUSATI hanc SVEVORUM dictionem jure sibi arrogare possunt. Dicti autem fuere LUSATI SVEVI, propter SVEVUM fluvium, Germanice die Spree, ad quem antiquiores illi habitarunt, horumque posteri adhuc habitant. Cur. Annal Siles. P. 2.

2. SEMNONES a Ptolomæo, Carione in Chron. & Althamm. in Comm. ad Tacit. quod nomen forsan Cureus intendit, quando eos vocat *Senones* Annal. Siles. Part. 1. dicens: Desertis sedibus veterum Lygiorum non solum, verum etiem vicinorum Germanorum Senonum, Hermundurorum, Marcomannorum, Bojorum &c. & quando occupationem harum sedum recenset, patet Senones fuisse accolas Svevi fluvii, ex prioribus etiam Curei verbis rem habemus luce clariorem, cum hæc nostra LUSATIA Lygiis sit vicina.

3. CENOMANNI, ut videre est ex Strabone.

4. CENINENSES, a Paulo Diacono sic allegati; dicti vero, secundum Cornelii Taciti sententiam a cultu divino & pietate, quam præ se tulerunt, siquidem idem Tecitus de Germ. morib. luculentissimum affert testimonium, quod, cum sit inimici, majorem sane fidem conciliabit.

5. ILINGI præterea nominantur, vid. Bilibald. Pirekeimer ad Tacit Germ.

6. LYGII, ut refert Philipp. Melancht. ad Tacit. Germ. quod nomen illi forsan his imposuere, qui LUSATIAM Silesiæ partem esse putarunt, vel qui ad morum & ingeniorum convenientiam respexerunt.

7. ELISII, cui voci vocabulum LUSATI, ut Cur. Ann. Siles. P. 2. notat, affine est. Dicunt quidam hoc vocabulum esse ab Elischa seu Elisa nepote Japheti: quod nimirum istius posteri bella & tyrannidem fugientes huc progressi sint. Hæ enim gentes simul etiam profectæ, novas sedes quæsiverunt, & promiscue habitarunt. Cur. Ann. Sil. P. 2. Carionis vero Chronicon autumet libr. 4 verisimilius esse hoc nomen illis ab Elisio fuisse impositum.

Divisio Lusatiæ.

§. IV. Dividitur LUSATIA in SUPERIOREM seu Meridionalem, & INFERIOREM seu Septentrionalem. Utraque suis gaudet δυναστείαις propriis. Primaria seu Metropolis in Superiori est laudatissima mea Patria Budissina: in Inferiori est Lucca.

Origo Divisionis.

§. V. Circa datam divisionem variæ sunt opiniones, quo nimirum tempore facta sit, siquidem in publicis documentis ante annum Christi 1466. editis ea nullibi invenitur, teste Dresser. de præcip. Germ. Urb.

Varii Domini Lusatiæ.

§. VI. Quoties hæc nostra LUSATIA Dominos suos mutaverit, patet ex historicorum scriptis. Docent eadem nos, eam jam Polonis, jam Silesiis, jam Bojis, jam Misnicis, jam Brandenburgensibus Marchionibus, jam Hungaris adhæsisse. Anno 1012. debellavit eos, inque suam potestatem redegit Boleslaus I. Polon. Rex, vocatus a Vandalis tunc ad Lusatorum voluntatem viventibus, & sic Polonis adhærere coacta fuit. Anno 1086. Imperator Henricus IV. Moguntiæ in conventu Imperii LUSATIAM Bohemis adjudicavit atque incorporavit. Anno 1163. transierunt quædam LUSATIÆ urbes ad Silesios, quædam ad Marchiones Misnicos. Anno 1213. Lusatia inferior Marchioni Brandenburgensi vendita est a Boleslao. Anno 1490. juravit Lusatia in verba Uladislai Regis Hungariæ. Crebrius autem & frequentius in hanc fuit Dominium Bohemorum.

Hodie sube Elect. Saxoniæ.

§. VII. Hodie fert clementissimam dominationem Serenissimi ac Potentissimi Electoris Saxoniei, cui sub initium Junii Anno 1623. a D. Ferdinando II. Imperatore Romano invictissimo per Legatos attributa, decimo vero & quarto anno post, nimirum Anno 1637. mense Octobri solenni ritu sacramentoque adhibito, in fidem data est; cum & hucusque per bene longam temporis seriem Regno Bohemorum fuerat incorporata, vid. Vechner. in Univers. Germ. Breviar. cap. 5. p. 171.

Unde Marchia?

§. VIII. Dicitur Marchia seu Marchionatus ein Marggrafftþum. Hinc Elector Saxonicus Sereniss. vocetur Lusatiæ Marchio, Marggraff in Ober- und Nieder Lausitz. Marchio autem seu Marggraff idem est ac Princeps limitaneus. Marck enim limitem significat, & lapides in finibus positi dicuntur Germanice Marcksteine. Cuspinian. in Proœm. Austriac. Hotomann. de verb. Feud. verb. Marchio-

chiones. Deducitur vero a Merckn, quod scil. fines Provinciæ ibi observari debeant ac retineri. Alii τὸ Marck derivare tentant a Mara, Marcka aut Mere, quod equum seu equam significat, & ab inde compositum volunt Archimarschallum, ex Græco ἀρχὸς Princeps, & Germanico Mara, Equus seu Equa & Schal vel Schalck, quod denotat ministrum, ut sit quasi magister Palatii, oder Oberster Stallmeister, vid. Dn. Georg. Philipp. Harsdorffer de Philolog. Germ. Disp. 11. n. 33. qui verbum hoc prolixius ibi tractat. Graff latine Comes, nominatus a comitando. Germanicum autem quidam a Gravitate deducunt, viros eosdem esse debere graves. Sed minime recte ex eo deducitur, cum vox sit pure Germanica & præfectum significet. Quod vero ex istis dictionibus Marggraff, qui præfectus est limitum, proveniat, & quidem recte, faciunt nobiscum Althamm. ad Tac. Germ. Christ. Becmann de Orig. Lat. Ling. Dresser. Mill. 6. P. 2. Matthæus Stephani & alii. Primus autem Lusatiæ Marchio fuit Goro, illustrissimus & fortissimus Princeps. Spangenberg spec. Nobil. Part. 1. Lib. 10. cap. 19.

Modus regendi. §. IX. Utraque LUSATIA absente ipso Marchione, suos habet Promarchiones plenipotentes. Ordinaria Superioris sedes est *Budissina*, Inferioris vero Lusatiæ Promarchionis sedes est *Lubena*. Hodie ceu gemmæ inmo ceu sidera splendent in Superiori Illustris & Generosus heros Dn. Dn. CUNRADUS REINNECCIUS a CALLENBERG, Baronatus Muscoviæ, Wettefingen und Weßheimb Dynasta hereditarius, a Serenissimo & Potentissimo nostro Electore Saxonico Legioni uni equestri summo cum imperio præfectus; In Inferiori Illustris & Generosus Dn. Dn. SIGISMUNDUS SIGEFRIDUS Baro a PROMNITZ, Dynasta in Pleß, Sorau, Tribel & Naumburg.

Origo Marchionatus. §. X. In hoc conveniunt Scriptores, quod Marchia nostra LUSATICA constituta sit ab Imperatore Henrico Aucupe. Circa tempora vero Constitutionis variant. Quidam dicunt, quod facta Anno Christi 920. cum Imperator Sarmatas devictos sibique devinctos dedisset. Alii factam eandem esse statuunt Anno Christi 927. devictis & prostratis Bohemis. Prius & posterius statuit Cureus, sui forsan nescius, vid. Annal. Siles. p. 1. p. 29. & p. 2. p. 302.

Urbes Lusatiæ superioris. §. XI. LUSATIAM SUPERIOREM Urbes constituunt primatiæ sex. Ab harum numero vulgo LUSATIA vocatur die Sechs-Städte, Hexapolis, & incolæ sæpius dicuntur Hexapolitani. Metropolis est BUDISSINA a fundatore Budislao Bohemorum Rege sic dicta ad Svevum sita: Longitudo ejus est 31. g. 50. m. Latitudo vero 51 g. o. m. Arcem habet munitissimam. Templa intra, inter, & extra mœnia VII. excepto monasterio jam diruto, quæ tamen partim exstructa, partim destructa videntur. Schola gaudet celebri; cujus hodie Rectorem habet Virum Clariss. Dn. Johannem Theil, M. P. L. C. præceptorum meum æterna veneratione dignum. Turribus ornata VII. exceptis propugnaculis, quæ harum numerum aliquoties excedunt. Aquagium etiam ibi ostenditur, cui, quod referunt, in tota Germania vix unum vix alterum respondet. Per hoc execrabilis belli tempus bis, nimirum Anno 1620. ab Electore Saxonico, jam Domino suo Clementissimo, & Anno 1634. a Cæsareanis funditus cremata, & horrendo, imo inhumano modo una cum ingenti hominum numero in flammas & cineres redacta & resoluta fuit. Quæ ruina postea quotannis incolas adhuc superstites in luctum vocat atque mœrorem.

GORLITIUM, Urbs alias satis laudata, ad Nissum fluvium locata. Longitudo ejus est 32. gr. 30. m. Latitudo vero 51. gr. o. m. A Sobieslao Principe Bohemico Anno 1131. munita & restaurata; Templis dotata V. in quorum numero duo inveniuntur, quorum, quod scitu dignum, & nullibi in tota Germania habetur, unum alteri superinstructum est. Simulacrum ibi monstratur sepulchri Domini nostri Jesu Christi, das heilige Grab, multo ære, multo labore & bina vice peracto itinere comparatum, aliaque circa passionem quæ occurrerunt notanda. Hoc sepulchrum, quod ajunt, nullius longitudini respondet, nisi eodem anno diem obituri, ajunt. Scholam ante pauca tempora habuit vix ac ne vix palmam Gymnasio cedentem, sed dira Martis sævitia illam in exilium detrusit. Turres eminent V. Propugnaculis vero munita quam plurimis, quam validissimis. Intervallum ab hac ad Budissinam constituit milliaria Germanica VI. Gorlitium.

SITTAVIA ad Nissum in ipsis Bohemiæ finibus collocata. Templa habet V. Scholam Scholarchasque celebres. Turres numerantur ibi III. intervallum ab hac ad Budissinam constituit VI. ad Gorlicium milliaria germanica. IV. Sittavia.

CAMENTIA, Urbs quam Ceres quamque etiam Bacchus amat ex parte, Neptunus vero nimis odit. Templis gaudet IV. Scholam horum temporum & seculi infelicitas atque iniquitas devastavit. Turres ostendit IV. hujus usque ad Metropolin intervallum est milliaria III. Camentia.

LAUBENA, ad Queissum, in finibus Ducatus Jauraviensis. Templa sibi exstruxit III. Scholam alit laudabilem. Turrium numerus est ternarius. Incolæ hujus ut & Sittaviæ & Budissinæ magnam operam consumunt in artificiose contexendo linteo. In hanc Urbem Anno 1424. tanta fuit Hussitarum rabies, ut pueros in scholis, & sacerdotes in Laubena.

ipsis templis mactaverint. Intercapedo ad Metropolin facit milliaria germanica IX.

Lobavia. LOBAVIA, vulgo die Liebe: Templa habet II. Scholam quidem fovet sibi utilem, non vero magni nominis. Turrim habet I. Incolæ victum acquirunt per assiduam Agri-horticulturam. Ab hac venit illud proverbium: Die Stadt ist klein, aber die Liebe desto grösser. Intervallum inter hanc & Budissinam milliaria sunt III.

Hæ fuere Urbes, quæ constituerunt Hexapolin. Jam subjungimus illis reliqua etiam oppida, quæ interposita atque locata videntur. Sunt ea autem sequentia:

WITCHENAW ad Svevum: Religionem colens Pontificiam, plurimumque utens idiomate Vandalico.

HOIERSWERDA, Nigro Elystro circumfluum: Arce dotata non adeo ineleganti. Peculium Nob. a Ponickau.

MUSCOVIA, non longe a Nisso: Baronatus supradicti laudatique illustr. & Generos. Dn. Dn. a Callenberg.

KONIGSBRUC, non vero Konigsberg, ut quidam errore imbuti putant, in finibus Misniæ. Vineta colit quam jucundissima. Baronatus Illustr. & Gener. Dn. Dn. a Schellendorff.

ELYSTRA die Elster: nomen forsan ab Elystro: peculium Nob. a Ponickau.

REICHENBACH ad Nissum. HIRSCHFELD ad Nissum.

SEIDENBERG. SCHONBERG, MARCLISSA. Bärn-Städtlein.

ROTTENBURG ad Nissum, peculium Nob. a Saltz.

Hoc Bertius in tabulis suis contractis errore ductus cum homonymo suo Imperiali Franconiæ Urbe ad Tubarim confundit, ut notavit Vechn. in Brev. Univ. Germ. p. 173. vid. Bert. l. 2. de Europa. p. 377.

WEISENBURG, Marienstern, Ducale Cœnobium insignis elegantiæ, incredibilis opulentiæ.

OSTERITZ cum cœnobio vicino Marienthal.

Descriptio Lusatiæ inferioris. §. XII. Positis Urbibus & oppidis Superioris nostræ Lusatiæ, convertimus nos ad Inferiorem seu Septentrionalem ejusque Urbes & oppida in recensionem vocamus. Metropolis est LUCCA, dicta a Sclavico Luc. vid. Cur. Ann. Sil. Part. 1.

Huic succedit LUBENA ad Svevum, dicta a Lygiis vel Luiis. vid. Cur. Annal. Sil. p. 2. Sedes alias Promarchionis & Præfecturæ Judiciariæ in Inferiori, ut in Superiori Budissina, ordinaria. Hanc munivit & amplificavit Boleslaus Anno 1175. Confunditur hæc Lubena a plurimis cum superius posita Lobavia seu Liebe.

GUBENA ad Nissum, Baccho præ ceteris urbibus amica. Hæc Anno 1434. funditus a Bohemis Uladislai Poloni opera destructa est, interfectis promiscue omnibus, adeo etiam ut tunc Commune sepulchrum suorum civium dicta fuerit.

Hanc excipit SORAVIA. Dicta hæc fuit, ut Cureus Annal. Siles. P. 2. autumat, a SORABIS olim illius loci incolis. Hodie Illustr. & Generos. Promnitianæ familiæ peculium.

Soraviam sequitur FORSTA ad Nissum, peculium Illustr. & Generos. Dn. Dn. a Biberstein.

Hanc excipiunt sequentes: SPREMBERGA ad Svevum. Vindemiis hæc gaudet, pomorum excussionibus, singularique triticeam coquendi cerevisiam experientia. Illustr. & Generos. Dn. Dn. a Kitlitz peculium. Tribel ad Nissum.

LIEBROSA, Baronatus Perillustris Dn. Dn. a Schulenburg: præl[u]stris literaturæ fideris.

SONNEWALD, Baronatus titulum acquisivit, peculium Comitum a Solmitz.

DOBRILUG, Collegium olim percelebre ad Elystrum nigrum.

LUBENAU, peculium Comit. Perillustris a Leonar.

NEUZELL Abbatia non infimi nominis.

FURSTENBERG. FINSTERWALDA. FREIENHAN. CALE. PFORTEN. Sunt etiam STORKAW. PESKO. PEITZ. COTBUS. SOMMERFELD sub cœlo Lusatio, quæ tamen si dominium spectes, ad Marchiam Electoralem Brandenburgicam pertinent.

§. XIII. Relatis utriusque Lusatiæ Urbibus oppidisque, merito etiam fluvios illius referimus præcipuos. Sunt autem illi sequentes: Fluvii Lusatiæ.

I. SVEVUS, Germanice die Spree. Hic ortum suum habet juxta Sprebergam pagum, e Bohemiæ montibus Lusatiæ confinibus. Cursu suo alluit laudatissimam meam Patriam Budissinam, Witchenaum, Senftenbergam, Sprembergam, Cotbusium, Lubenam, Peskoviam, Berolinum; ad Spandaviam influit in Havelam, & tandem sese in Albim exonerat. Laudat eum Ptolomæus lib. 2. cap. 11.

II. NISSUS die Neysse, alterum prope Grumpach, alterum juxta Fridlandiam ortum trahit. Præterfluit hic Grabstein, Sittaviam, Hirschfeldam Ostritz, Lissam, Gorlitium, Pribusium, Tribel, Muscoviam, Sommerfeldam, & tandem ad Gubenam in Viadrum sese effundit.

III. QVEISSUS: Hic oritur ad Fridbergam, præterfluit Greiffenbergam, Laubenam, Naumburgum juxtaque Saganum Bobera miscetur.

IV. Est ELYSTER die Elster, qui prope Konigsbruc Misniam a Lusatia dividit.

V. ODERA partem Inferioris nostræ Lusatiæ alluit.

§. XIV. Su-

Officiales Lusatiæ. §. XIV. Superiores Officiales LUSATIA habet sequentes: Promarchiones die Land Voigte. Capitaneos Provinciales die Landes Hauptmänner. Præfectos Juridicos, in Superiori dicitur der Ober Amts-Hauptmann in Inferiori der Verweser. Seniores Provinciales die Landes-Elitsten. Hi omnes & singuli ex Illustr. & nobilitate Generosis familiis eliguntur, constituuntur, & communi nomine eum ceteris die Land-Stände appellantur. Hos sequuntur Magistratus.

Conventus. §. XV. Hi dicti Status magnifica splendent potestate, quotannis conventus suos Ordinarios, &, si salus Regionis postulat, Extra-Ordinarios indicere. Utraque hanc potestatem habet, utraque eandem per singulos annos solenni ritu exercet.

Consistorium ecclesiasticum. §. XVI. Superior LUSATIA fovet Consistorium Ecclesiasticum Canonicum, cujus jam Præses est Decanus Venerandi Capituli Budissini, Vir plurimum Reverendus ac Nobilissimus Dn. MARTINUS SAUDRIUS a Sternfeld. Inferioris LUSATIÆ Consistorium celebratur apud Lubenenses.

Landgericht in Lusatia infer. §. XVII. Inferior præterea LUSATIA Judicium quotannis exercet, quod dicitur das Land Gericht. Hujus Præses pro tempore est Vir Nobiliss. Dn. ab Holtzendorff. Senior Consiliariis. Dn. D. Lochmann. Assessores vero Excellentiss. & Doctiss. JCTI, & quidem ex Lipsiensi Academia Dn D. QVIRINUS SCHACHER, & Dn. D. WIRTH, Vir uterque non incelebris; e Wittenbergensi vero Dn. D. TAUBMANN vocatus & constitutus, deinde etiam Gubensis & Lucceusis Syndici huic Judicio autoritate sua intersunt.

Idioma Lusaticum. §. XVIII. Idiomate utitur Superior quod neque in totum est Silesicum, neque in totum Misnicum; hoc aliquam partem impurius est, illo vero purius. Quanquam non negem, quod Gorlitium, Laubena ut & Sittavia, cum Silesiis sint propinquiores, eodem ferme abstruso loquendi modo utantur, Budissina, Camentia & Lobavia tamen, ut Misniaco territorio proximiores, Misnensium sale suos sermones condire quam plurimum student. Inferior vero LUSATIA idioma habet, quod habitu respectu Situs Urbium etiam Marchiaco respondet.

Fata Lusatiæ. §. XIX. Quam paterne nostram LUSATIAM DEus præ ceteris multis amaverit, quoties a summis imminentibus & irruentibus periculis liberaverit, quantisque beneficiis affecerit atque mactarit, mearum sane virium non est satis deprædicare. Hoc, hoc, inquam, non ultimo sed principe ponendum loco, quod per Spiritum suum Sanctum durissima & ferocissima Veterum nostrorum corda clementer emollire, &, cum hæc gens πολυθεότητα probaverit, a superstitiosis ethnicorum cultibus ad veram fidem pietatemque Christianam ducere voluerit. Annue summe & omnipotens DEus, annue votis & suspiriis tuorum, conserva veram verbi tui doctrinam, eripe gregem conversum ex infernalis lupi faucibus, largire Doctores veram salvificæ doctrinæ viam calcantes, protege eos sub alis immensæ tuæ misericordiæ & placido Serenissimi nostri Electoris Saxoniæ regimine.

Status Lusatiæ antiquissimus. §. XX. Vandali in nostra LUSATIA sedem sibi fixerunt. Invaserunt eam sub Zecho, fratre Lechi gentis Sclavoniæ ductore, & sedes a Svevo fluvio ad ipsam usque ditionem Brandeburgensem extenderunt. Res ab his peractæ fuerunt latrocinia, irruptiones, devastationes, ut docent ea, quæ de eorum rebus gestis adhuc exstant. Natio alias est implacabilis, ad servitutem nata, Nobilibus nostris LUSATICIS subjecta, nullum ex suis, ut aliæ, superiorem agnoscens, agros hortosque colens, literarum ignara, nullos ideo, nisi suos Ecclesiæ Doctores viros producens doctos, qui tamen postea se non Vandalos sed Germanos esse jactitant. Vestitum seu vestiendi modum nunquam mutat, in victu est sordida. Bella hæc Natio olim habuit quam plurima, quam atrocissima, ut superflue testantur scriptorum monumenta; testatur id bellum, quod aliquando Ludovico Caroli filio denunciavit, & ab Anno 830. usque in Annum 832. duravit. Cum vero Ludovicus gentis ferocitatem sentiret, Francofurti eam ad se accersitam placavit atque pacavit. Cur. Annal. Sil. Part. 1. Anno 860. Idola reliquit & ad Christianam fidem atque doctrinam se convertit, cui etiam usque huc constanter adhæsit. Hodie maxima ejusdem pars Lutheranis & Evangelicis se addixerunt, minima vero adhuc de parte stat Pontificiorum.

Encomium Lusatorum. §. XXI. LUSATOS satis commendavit Ligurinus, vetus quidam Poëta, qui vixit tempore Cæsaris Barbarossæ, sic de illis & Silesiis scribens:

> Gens astuta, sagax, prudens, industria, solers,
> Provida consilio, Legum Jurisque perita,
> Corpore, mente valens, animo vigil, ore venusta,
> Membrorum levitate vigens, patiensque laboris,
> Prompta manu, sermone fluens, avidissima laudis.

Sat commendationis hæc sunt Poëtæ verba: Sat commendationis ipsa est Experientia. Ex hac enim Provincia, tanquam ex equo Trojano, magna Doctorum prodierunt examina, magna adhuc prodeunt. Viros producam, quorum nomen magnum, quorum scientia inæstimabilis. Produco Magnum illum Theologum Dn. D. Schmid in celeberrima Argentoratensi Academia. Dn. D. Cnöfelium, Majestatis Regiæ Poloniæ Archiatrum & Consiliarium

rium graviſſimum. Dn. D. Biccium in Argentoratenſi Acad. JCtum & P. P. Dn. D. Thaborn in Academia Upſalenſi P. P. JCtum nobiliſſimum. Dn. D Epich in prælaudata Argentoratenſium Academia Medicum & P. P. Hos & plurimos alios, qui Provinciæ ſalutem & conſervandam & augendam hodie curant quam diligenter, quam vigilanter, Patria mea Budisſina produxit, quos tamen, ne forſan in eorum autoritatem & gravitatem recenſendo peccem, ſicco pede, & ſubmiſſa animi reverentia, tranſeo. Afferre adhuc poſſem Nobiliſſimum illum Archiatrum Megapolitanum Hehn, qui, ut & Gveinzius ille quondam Clariſſimus nunc beatiſſimus Patriam habuerunt Gubenam. Adeſſet Archiater Majeſtatis Regiæ Danicæ Janus, Luſati adeſſent plurimi. Immo ipſa ampliſſima Medicorum hujus loci facultas exhiberet nobis teſtimonium de nuperrima hic Laurea Doctorali coronato Viro Luſatio, ſi opus eſſet, horumque laudi & dignitati hedera appenderi poſſet. Sed mirari eosdem tutius erit, quam laudare.

Viri clari Luſatiæ.

§. XXII. LUSATIA noſtra non tantum Viros educat Doctos ſed & Bellicoſos. Quanquam autem ipſa hodiernorum heroum fortitudo ſatis nobis ſit teſtimonii, tamen, quo minus quis de effati hujus noſtri veritate dubitet, munimus nos autoritate Plinii Libr. 14. cap. 18. Natur. hiſtor. dicentis: Hermiones bellatores ſunt optimi. Vidare hic eſt exemplum Harminii ætate Imperatoris Auguſti, ſub quo & noſtra LUSATIA contenta eſt. Julius Cæſar Comment. Bell. Gallic. Libr 4. pro nobis eſt, dicens: Gens Svevorum longe maxima eſt & bellicoſiſſima Germanorum omnium, Svevos autem fuiſſe LUSATOS ſupra oſtendimus. Movent nos exempla, quæ habemus ex ſcriptorum fide collata. Cureus Annal. Sil. P. 1. dicit, quod tempora Henrici Aucupis Imperatoris viri fuerint in Luſatia nobiles, præſtantes robore animi & militiæ, qui deinde multos per annos aſperrima geſſerint bella cum Henetis & Polonis Anno 1419. Ziſckam Huſſitorum Ducem depulerunt. Anno 1468. concitante Rudolpho Epiſcopo Luſati ſub ſigno crucis bellum geſſerunt. Anno 1477. Uladislai Bohemi exercitum, cum urbes aliquot fruſtra tentaſſet, horum manus & arma dederunt dilapſum. Tandem ipſius Matthiæ Regis Bohemici teſtimonio multum roboris, multum laudis huic noſtræ LUSATIÆ tribuimus, dicentis: Hos, ſi militari diſciplina imbuerentur, eſſe plus quam Viros.

§. XXIII. LUSATIA ſatis eſt frugifera, ſat fertilitatis habet terra Patria, ſatis a DEO bonis mactata. Agricultura donata eſt maxima largitate colentium operæ reſpondente: campos habet amœniſſimos, prata oſtendit vernantia, hortos fovet jucundiſſimos & utiliſſimos, ſylvas gerit & nemora quam plurima. Bacchum ſibi habet amicum, præprimis tamen Inferior, cum Superiori omnem ferme ſuam fertilitatem abſtulerit. Nullum vero in utraque Luſatia vinum reſpondet Gubenſi. Lini & Lanæ tractatio eſt frequentiſſima. Ferrum in ea maximo numero cuditur. Greges ibi & armenta propter pabulorum copiam quam optime quam commode aluntur, ex quibus lacte fruuntur, caſeos butyrumque conficiunt, pecudes tondent, atque lanam vendendo magnam pecuniæ ſummam colligunt. Venaturis, piſcatu & aucupiis abundat.

Conditio Terræ.

Plura haberem in noſtræ Luſatiæ laudem ſcientia, quæ merito præmiſſis accuderem, niſi pagellarum habenda eſſet ratio. Priusquam vero remos inhibeamus puppimque ſiſtamus, DEO pro adhibito auxilio gratias merito agimus quam maximas quam plurimas, eundemque devote rogamus, ut Patriam ſub umbra alarum ſuarum contra quoscunque hoſtium furores clementer tueri, & ad ipſum uſque mundi finem tranquillam reddere & conſervare velit. Te vero, Lector Magne & benevole, rogatum volumus, commiſſorum ac omiſſorum nobis, propter inopiam autorum, veniam benigne impertias. Nos ancoram jacimus, ſtant littore puppes.

Q. D. B. V.

HISTORIAM
LUSATICAM

PRÆSIDE
CASPARE SAGITTARIO
HISTOR. PROF. PUBL. ORD.

Proponit
JOHANNES CHRISTIANUS
NESENUS
Zitta Lusatus.
AUCTOR & RESPONDENS.

I. N. I.

INTROITUS.

Solent, qui animum ad Historias applicant, gesta Patriæ suæ initio evolvere. Cujus quidem pervulgatæ consvetudinis potissima videtur ratio; cum studia Historica præter multiplicem apparatum multiplices quoque labores desiderent, & natale solum, nescio qua dulcedine, cunctos trahat, quod plerique Patriæ amore detenti difficultatibus illis sensim assvescere se existimant posse. Fuit sane & mihi Patria loco cujusdam condimenti, quo animus per ceteras universi orbis historias iturus accenderetur. Quapropter lineamenta HISTORIÆ LUSATICÆ contuli, ac qualis præcipue sub priscis Marchionibus, a Conrado Wettinensi, Saxonicæ familiæ illustri conditore descendentibus, Lusatiæ meæ status, adumbravi. Licet vero aliqua forsan haut in vulgus nota curatius exposuerim, non nisi primitiarum tamen nomine hanc opellam accipi velim. Harum immaturitatem LECTORES vel ideo, opinor, excusabunt, quod adminiculis quæ requirebantur, non instructus satis, & causæ etiam subnatæ sunt, quæ interdum properare me subegerunt. Ceterum ut iste labor cedat in Divini Numinis gloriam, votum meum primum & ultimum est.

§. I.

Historiam Marchiæ ac Marchionum LUSATIÆ per epitomam tradituri, neminem cujus integrum sequi liceat filum, ad manus esse, non immerito dolemus. Neque etiam certo nobis constat, an accuratior hujus argumenti historia unquam prodierit in lucem. Christophorum quidem Manlium Gorlicensem ad contexenda *Chronica Lusatica* animum adjecisse, sed & eidem operi immortuum, Petrus Albinus *Misnensis Chronici cap. XVI* monuit. Et jam ad manus est ejusdem Manlii Δεῖγμα *Lusatiæ MS.* qua tum ipsius Marchiæ, tum Marchionum Historiæ lineamenta tradit. Sed ex reliquis *VI. Lusaticarum rerum* libris non nisi primus, ex ceteris paucissima quædam excerpta ad manus venerunt. Neque etiam Benjaminis Leuberi JCti liber, *Quarta Monarchia* præferens titulum, typis habetur exscriptus, quem alias diversis septem capitibus *Historiam Lusatiæ Marchionum* tradidisse accepimus. Quoniam igitur, quorum vestigiis insisteremus, non suppetunt Scriptores integri, quæ disjecta passim ac dispersa in variis monumentis reperire datum, in unum corpusculum colligere decrevimus.

§. II. Exordiemur ab ipso nomine Lusatiæ: quod a Germanis Laußnitz effertur. Hoc, qui ab astutia gentis, per vocabulum Lauschen, quod significat *latenter observare*,

vare, derivant, longius videntur abire. At prope ridicula illorum etymologia, qui *Launitzenses* quasi Lauter Nutz appellatos prædicant. Albertus Kranzius in *Saxonia* procemio Æneam Sylvium auctorem laudans, a *Lusuntio* flumine Lusatiæ vocabulum arcessit. Sed Æneæ Sylvii *Historia Bohemica* Basileensis editio anni CIↃIↃLXXV. pro *Lusuntio* fluvio habet *Lusmicium*. Dresserus *Isagog. Historica parte IV. qua præcipuas Germaniæ Urbes* describit, Lusatos *populum sylvis inhabitantem*, interpretatur. *Lusati*, inquit, Laußnitzer, *inter Silesiam & Misniam quasi* Waldsasser. *Luc enim Slavis Sylva est.* Idem tamen eodem libro: *Nomen Lusatia Lygiorum vel Elysiorum populorum voci affine est.* Nec ea vocis origio displicet Schickfusio, quod patet ex *lib. IV. Chronicorum Silesiæ.* Et *Lygios* sane, qui & *Ligii*, *Lugii* & *Lugi* scribuntur, Tacito, Dioni, Straboni, Ptolomæo memoratos novimus: in quos inquirit Philippus Cluverius *Germania antiqua lib. III. cap. XXXIII.* ubi & de *Elysiis*, quos recentiores Geographi habent pro Silesiis, nonnulla affert. Alii vero *Luticios* sive *Luticios* Sclavos, quorum frequens in Annalibus Francorum, ac antiquis Historiæ Germanicæ Scriptoribus memoria, Lusatiæ nomen dedisse conjiciunt. At enim *Luticiorum* Sclavorum generale quoddam nomen fuit, hos quatuor complexum populos, *Tholenzos*, *Redarios*, *Circipanos*, & *Kyzinos*: id quod Helmoldo *lib. I. cap. II.* affirmanti credimus. Præterea ex eodem Helmoldo aliisque clarum, Luiticiorum sedes ad occidentem declinasse; cum Lusatia magis ad orientem vergat. Restat igitur dicamus, Lusatiam a *Luzicis*, qui iidem forte cum *Lunsizanis* a Continuatore Regionis ad an. IↃCCCCLXIII. laudatis, sive *Lusicis*, peculiari Sclavorum gente, nomen, accepisse. Quia autem Adamus Bremensis *lib. I. cap. XXXIV. Susos* cum *Bamannis* & *Sorabis* inter Sclavos recenset; non futilem plane censeo Albini conjecturam, *Lusos* in *Susorum* locum cooptantis, ut cum *Lusicis* una eademque gens fuerint.

§. III. Ab his Lusicis ipsa, quam incoluerunt, provincia *Lusici* & *Lusiz* fuit dicta: cujus mentio fit in diplomate Ottonis I. *de fundatione Ecclesiæ & Episcopatus Misnensis.* an. IↃCCCCLXVIII. item in Ditmari Mersburgensis *Chronici. lib. VII.* & aliis junioribus.

§. IV. Hujus nominis vestigia in vicina Lusatiæ Misnia superant: siquidem non modo vicum Laußnitz prope Eisenbergam, & alium in Thuringia prope Salsfeldium habemus; sed & viculus *Lusz* sive *Losniz* a cognomine torrente ita dictus Freibergensi civitati imminet: putatque Andreas Mullerus in *Theatro Freibergensi part. I. cap. II.* antiquis Lusicis nomen suum transscribere.

§. V. An autem ipsi hi Lusici a sylvosis, in quibus habitarunt, locis, ita dicti (quod & Mullero jamjam laudato placuisse video) an aliam nominis habeant originem, in tanta rerum Slavicarum caligine non ausim definire. Terminatio Germanicæ vocis Laußnitz, sive antiquioris Lusitz, Slavis, ac Sorabis præcipue, adeo familiaris fuit, ut quam plurima loca hoc & simili modo finientia, prima fronte Slavicos natales arguant. In Lusatia præter celebrem urbem Görlitz, item Camitz, plura alia, sed ignobiliora loca superant. In Misnia, præter oppida Chemnitz, Colditz, Crimmitsch, Delitsch, Lummitsch, Rochlitz, prolixa seges est pagorum in hanc Slavicam terminationem desinentium: quæ huc transscribere non vacat.

§. VI. Quod ad Lusatiæ hodiernos fines attinet, ab oriente Sole Silesiam attingunt; a meridie Bojemiam respiciunt; ad Misniam Saxoniamque superiorem flectuntur ab occasu; a septentrionibus ad Marchiam Brandenburgicam accedunt.

§. VII. Porro Lusatia omnis nunc in duas partes divisa est: quarum una in Austrum magis excurrens, adque adeo Bojemiam versus & Misniam spectans, *Superior*; altera ad septentrionem & Viadrum inclinans, atque idcirco Marchiam Brandenb. & Saxoniam superiorem respiciens, *Inferior* nuncupatur. Superior a sexagenario florentissimarum civitatum eam constituentium numero *Hexapolis* (die Sechs-Städte) appellari solet. His civitatibus nomina sunt sequentia: I. Budissina, Bautzen. II. Gorlicium, Görlitz. III. Zittavia, Zittau. IV. Lobavia, die Liebe. V Lauba sive Laubena. VI. Camicium, f. Camentia. Inferioris quoque oppida sex a Manlio laudantur præcipua: I. Calovia. II. Gobinum, Guben. III. Lubinum, Luben. IV. Cotbusium. V. Spremberga. VI. Luccavia. Quamvis nec contemnenda sint Soravia, Forsta, Sonnenwalda, Furstenberga, Finsterwalda.

§. VIII. Fluvii Lusatiam irrigantes sunt Sprea, Nissus, Elyster niger, Quissus & Vitigus. Et *Sprea* quidem in radicibus Sudetum Bojemiæ montium aliquot supra Budissinam milliaribus prope Sluknaviam & Tollensteinium arcem scaturiens, celeri per declivia fluxu trans Budissinam fertur: mox Sprembergam, cui ipsum dedit nomen, prætervectus, Cotbusium petit & Lubinum. Inde partem Brandenburgensis Marchiæ emensus, atque a septentrione in occasum reflexus, tandem ad Spandaviam in Havelam se exonerat. *Nissi* fons

est

est in iisdem jugis Bojemicis penes Prosvicium pagum, supra Cratzium oppidum: unde Zittaviam, Ostricium & huic contiguum Vallis-Mariæ monasterium prætervectus Vitigoque auctus, Gorlicium, Rotenburgum, Pribusium, Moscoviam & Forstum alluit, ac tandem ultra Gobbinum in Oderam labitur. *Elysterniger*, ad quem Cunicium, & celebre quondam Doberlugense cœnobium situm est, in Albim influit. *Quirsus* in pede Sudetum prope Fridebergam scaturiens, Griphensteinio arce, Gripheoberga, Lauba & Naumburgo præteritis, ad extremum prope Saganum Bobero inseritur. *Vitigus* supra Fridlandum, haud procul a Nissi fontibus emergens, Lissamque vicum stringens mox supra Gorlicensem civitatem a Nisso excipitur.

§ IX. Utramque Lusatiam antiquitus Suevi habitarunt, amplissimi potentissimique veteris Germaniæ populi, quorum complures gentes enumerant Tacitus & Ptolemæus. Ex illis *Elysios* Lusatiam superiorem cum parte Silesiæ; inferioris partem ac Marchiam Brandeburgensem *Senones* incoluisse, ex Ptolemæo conjicit Manlius. *Elysios* certe Philippus Melanchthon *in Chronico Carionis* existimat Silesios aut Lusatios esse, *mutata voce in sonum elegantiorem*. Forte enim Tacitus allusione Græcæ vocis, qua amœnissimæ illæ beatarum animarum sedes a Poëtis designantur, delectatus, maluit Elysios dicere, quod laudari audiret spatiosos campos feraces frumenti, & juga metallifera.

§. X. Posterioribus temporibus insusi ex Asia, Poloniam, Bojemiam ac magnam Germaniæ partem inundarunt Heneti ac Sarmatæ: quæ gentes cognatæ, ὁμόγλωττοι & vicinæ, *Slavi* communi nomine dicuntur. *Vandali* quidem a nonnullis appellantur; quamvis perperam: cum *Vandalico* nomine, quod est germanicæ originis, gens denotetur Gothica, atque adeo ad Germanos referenda: id quod ex Tacito, Plinio, Procopio, aliisque scriptoribus clarum. Neque tamen nescius sum, Dubravium ac nonnullos alios existimare, Vandalis devictis hoc nominis sibi arrogasse Slavos: quos multis in locis Vandalis successisse, luculenter probatum dedit aureolis ad Helmoldi *Chronicon Slavorum* Notis *lib. I. cap II.* celebris Polyhistor Henricus Bangertus. Et Wendorum quidem vocabulum diutissime huic populo adhæsit, quo & hodie ejus reliquias nuncupari deprehendimus.

§. XI Quod vero Sarmaticus hic populus non uno tempore, sed paulatim, nec cum impetu semper & magnis exercitibus, sed parte una populi post alteram introducta, in Svevorum ac Vandalorum sedes subintraverint, ideo nec tempus adventus illorum certo definiri potest. Imperante Valentiniano III. immigrationis hujus initium factum verisimile est. Progressi vero in Germaniam longe lateque dominari cœperunt, ac Francis jam in Gallia confirmatis, ipsi intractas a Francis & Saxonibus, imo & nonnullas Franciæ Saxonicæque ditionis oras sub potestatem suam redegerunt: ut demum Caroli M. ævo his Slavis nihil esset illustrius.

§. XII. Elati igitur prosperis rerum successibus inquietissimi homines, & optimis, iisdemque amplissimis terris non acquiescentes, longius seculo VIII. & sequentibus in Germanici regni fines progredi summis viribus tentarunt. Hinc vero perpetua & molesta maxime bella Reges Francorum Germanorumque, ut & Duces Saxoniæ contra prædatricem istam gessere gentem. Ut enim in patrio solo prædis assveti fuerant, sic nunc hoc unum agebant, ut Francos, Thuringos & Saxones perpetuis fatigarent bellis, & Germanici regni provincias partim occuparent, partim fœde lacerarent. Nec desiere unquam, ex quo tantopere potentia illorum aucta, insultare regibus Germaniæ, & Ducibus Saxoniæ, donec tandem ex Wagria & Meklenburgica terra per Henricum Leunem sublati, partim prœliis occisi, partim ultra Oderam submoti: ex Marchionatu autem Brandenburgico per Albertum Ursum exterminati, & Saxones in eorum loca reducti sunt. Pommeraniam vero, Moraviam, Venedorum marchiam, Silesiam & Lusatiam, ceterasque terras quas occupaverant, tanta virtute tutati sunt, ut nullis armis plane plerique expelli potuerint.

§. XIII. Sicut autem Slavica gens in varias divisa erat familias, ita in his famosa in primis erat Serbica seu Sorabica. Nam *Sorabi*, qui & *Sorbii* & *Serbi*, *Suvorbii* & *Suverbii*, *Sirbii* & *Srvi-bii*, Lusatiam superiorem una cum Misnia incoluerunt, ac parte Saxoniæ superioris ad Hercyniam, oppressis ibi Hermunduris, & ipsa Suevica gente. Unde dictæ regiones omnes uno nomine *Sorabia* appellari cœperunt. In inferiore Lusatia Luticios sive Luiticos collocat Manlius, quos tamen paulo magis ad occidentem habitasse supra monuimus, inque eorundem locum Lusicos suffecimus.

§ XIV. Consentaneum autem vero videtur Manlio, quod cum tandem Henricus Auceps Soraborum regionem, subacta gente provinciam Germanici regni fecisset, constitutis Misnensi & Lusatica Marchiis, Sorabiæ nomen exstinctum atque hanc quidem oram, quæ Hexapolin absol-

absolvit, cum Lusaticorum terra conjunctam communi nomine Lusatiam dici cœptam. Quamvis nec penitus tum alibi, tum in Lusatia Soraborum sive Serborum nomen exstinctum.

§. XV. Ceterum hi Slavi, horumque fœtus Heneti, Sorabi, Winidi, ipsique forte Lusici, amplitudine occupatæ terræ non contenti, diu multumque ex una parte Thuringorum initio, deinde Francorum, qui Thuringiam Cis-Unstruthanam sibi subjecerant, ex altera Saxonum, in quorum potestate erat Thuringia Trans-Unstruthum, exercuerunt arma. Et licet semel atque iterum feliciter contra eos pugnarent a Carolo Magno legati, Duce etiam Sorabici limitis constituto, nemo tamen in iis compescendis felicior fuit Henrico Aucupe, potentissimo Saxonum Thuringorumque Duce, ac post Rege Germanorum, qui Brandeburgum, validam Henetorum præcipuamque arcem asperrima hyeme, positis super glaciem castris, diururna obsidione fatigatam expugnavit. Witichindo Corbejeosi monacho Saxonicæ gentis primo Historico id credimus, cujus hæc sunt lib. I. *Tali lege ac disciplina cum cives assvefaceret, repente irruit super Slavos, qui dicuntur Hevelli, & multis eos præliis fatigans, demum hyeme asperrima, castris super glaciem positis, cepit urbem, quæ dicitur Brennaburg, fame, ferro, frigore Cumque illa urbe potitus & omni regione, signa vertis contra Dalmantiam.* Expeditio hæc
928. incidit in annum Iɔccccxxviii.

§. XVI. Coercitis igitur Sorabis & Lusicis, devictam eorum oram Henricus in præfecturas limitaneas, quas nostra voce appellamus Marchias, provide distinxit: ac in iisdem præfectos sive Marchiones constituit, qui assidue ad regni limites in armis excubarent, cumque finium & muniendorum perpetuo præsidio, & proferendorum curam agerent: simul populis quos armis adversus vicinos hostes defendebant, domi jura darent.

§. XVII. Sic igitur nata quoque est tum temporis post Brandenburgensem & Misnensem Marchia Lusatica, cujus tamen antiqvum caput ac primos limites nondum satis arbitror perspectos. Quod si vero hic standum conjecturis, plus inferioris, quam superioris, ut nunc vocamus, Marchiæ ad eandem pertinuisse est credibile. Hæc autem Marchia, quod Saxonibus & Misnensibus ad orientem vergeret, ab horum Scriptoribus ORIENTALIS, eorundemque præsides MARCHIONES ORIENTALES appellanrur. Sic enim sæpius apud Ditmarum, Auctorem Chronici Montis-Sereoi, aliosque legas. Neque tamen per *terram*, ut & *Marchiam Orientalem*, in monumentis paulo recentioribus Lusatia semper intelligenda; sed quandoque denotat certum tractum inter Muldam & Salam fluvios, qui Germanice dicitur das Osterland. Unde in Codice Ms. Bibliothecæ hujus Academicæ, quo privilegia monasterii Doberlugensis comprehenduntur, *Orientalis & Lusatia Marchia* inter se distinguuntur. Sic Theodoricus Junior *Orientalem & Lusatiæ Marchionem* se vocat an. CIɔCCLXXXIX. itemque ejusdem seculi XCV. ac quinque sequentibus annis: quod interpres germanicus ubique vertit Marck-Grafe in dem Osterlande und zu Lusitz. Sic Jutta *Orientalis & Lusatiæ Marchionissa* in eodem MS. nuncupatur diplomate an. CIɔCCXLVI.

§. XVIII. Hujus autem noviter ab Henrico conditæ Marchiæ cura commissa est GERONI, ex nobilitate Saxonica ad sylvam Harzicam dynastæ, qui & ab excessu Sigfridi Comitis Mersburgensis, qui primus censetur Brandenburgensis Marchio, ejusdem ditionem obtinuit, fremente licet Tancmaro, ac ob id civile bellum excitante, in quo misere occubuit. Chronicon *Archiepiscoporum Magdeburgensium MS.* Geronem primum fuisse notat Burggravium Magdeburgensem, eique defuncto successisse Hermannum Billingum. Refert Witichindus, triginta Slavorum principes per insidias ei exitium machinatos: quorum consilia cum detecta essent, ipse ad convivium vocatos multoque vino sopitos contrucidari jusserit. Misiconem Polonorum Ducem ab eo imperiali ditioni subditum, recenset Ditmarus *Lib. II.* Nepotem ejus (incertum an ex filio) a Lusatiis cæsum, scribit iterum Wichindus. Catastrophen vitæ ejus beatam, & ardens amplificandæ religionis studium exponit Ditmarus *lib. II.* cujus pleraque ad annum CIɔCLXXI. repetit Auctor Chronici Montis-Sereni. Monasterium Gernrodanum ab eo fundatum scribitur anno Iɔcccclxii. Triennio post obiit Gero, ut est in Con- 962.
tinuatore Reginonis, his verbis: *Eodem anno* Iɔcccclxv. *Gero Marchionum nostri temporis optimus, præcipuus obiit.* Positum ei 965.
Gerenrodæ sequens fertur Epitaphium: *Anno Domini* Iɔcccclxv. XIV. *Kalend. Julii obiit Illustris Dux & Marchio Gero, hujus Ecclesiæ fundator, cujus anima requiescat in pace. Amen.* Manlius uxorem ei tribuit *Hiddam* sive *Hildam*, filiumque Geronem, Archiepiscopum Coloniensem: utrumque per errorem. Nam Hidda ejus soror fuit, quæ ex Christiano Marchione Archiepiscopum illum genuit: quod clare satis demonstravit Auctor Chronici Montis-Sereni.

§. XIX. Geronem in Marchionatu Lusatiæ excepit CHRISTIANVS ille, jamjam lauda-

laudatæ Hiddæ maritus. Hunc ex Comitibus Wettinensibus Ditmari filium, Ditgremi nepotem facit Albinus in *Commentar. Rerum Misnicarum*, qui & obitum ejus re-
973. fert in annum ↃCCCCLXXIII

§. XX. DITMARUS Christiani filius, Geronis Coloniensis Archiepiscopi frater, tertius Lusatiæ Marchio, hæreditarium castrum ad confluentem Salæ & Bodæ *Northringen, post Nienburgum nuncupatum, a Slavis transalbinis captum multis quidem suorum perditis* (quæ sunt Auctoris Chronici Montis Sereni verba) *recuperavit*: eoque monasterium quod patre defuncto, ope matris fratrisque *in confinio castri Anhalt in loco, qui Dancmarisvelt dicitur* (forte a Tancmaro Geronis adversario ibidem cæ-
975. so) fundaverat, anno ↃCCCCLXXV. transtulit, *ipsamque Ecclesiam, ut firmiore eam stabilitate promoveret, Imperiali majestati pro tuenda ejus libertate tradidit.* Videatur etiam Ditmarus Mersburg. *lib. VII.* Uxor Ditmaro fuit Suanehilda, Hermanni Billingi filia, quæ a mariti morte, quam in an-
978. num ↃCCCCLXXVIII. refert Albinus, Eccardo I. Misniæ Marchioni ac Thuringorum Duci nupsit. Memoriam Ditmari servavit monasterium Nuvvenburgense in sequentibus rhythmis:

Titbmarus cum filio Marchio Misnensis
Pro tunc Dominus Lusacensis
Claustrum fundavit, dotavit, nos quoque pavit
Voce sub humana, fit ut hic laus quotidiana
In Christi cultum salvet eum prole sepultum.
Hac pro dote pia pater obtulit ultro Maria.

§. XXI. Quartus Lusatiorum Marchio GERO II. Ditmari ex Svanehilda filius. In hujus ævum incidit magna, quæ Lusatiam finitimamque Misniam vexavit, tempestas. Ab excessu enim Eccardi I, Misniæ hæreditarii Marchionis, Thuringiæque Ducis, qui contigit anno CIↃII. Boleslaus
1002. II. Chobrius, Polonorum Dux, Marchiam Lusaticam invadens Budissinam occupavit, & ad Misniam usque populando perrexit, qua & ipsa potitus est. Ditmarus lib. V. *Bolizlaus Misecontis filius, patre longe inferior, de morte latatur Comitis Ekkehardi, moxque electo exercitum omnem Geronis Comitis Marcham citra Albim jacentem, deindeque pramissis obsidibus Budisinam civitatem cum omnibus adpertinentiis, comprehendens, statim Strelam urbem invasit, Misnenses pecunia corrumpere clam tentans.* At Henricus II.
1005. Rex Germaniæ anno CIↃV. Budissinam obsidet, quæ jussu Boleslai eidem deditur. Ditmarus lib. VI. *Ipse vero cum Bojemorum Duce novo Milzienos, qui tum sibi fuere proximi, terminos per ineffabilem itineris difficultatem adiens Budisinam urbem possedit.* Et Paulo post: *Pradicta belli asperitate jam pene devicta, jubente per nuncium suimet Bolizlavo, regia potestati urbe salvis defensoribus traditur, prasidioque novo munitur.* Postea expeditione in Boleslaum suscepta, exercitus regius ad Doberlug consedit. *Exercitum nostrum*, inquit Ditmarus, *cum prosperitate ad locum, qui Dobraluch dicitur, in pago Luzici venientem, Henricus & Jaromirus Duces ad supplementum ejusdem cum suis properantes, latificant, majoreque consilii ac fortitudinis spe roborant.* Quem locum vel propterea consideratione dignum censemus, quod & pagi, hoc est, provinciæ Lusicensis, & loci illius, in quo postea nobile illud monasterium *Doberlugense* fundatum, mentionem injiciat. Sed Boleslaus brevi Budissinam cum aliis locis recuperavit. Ditmarus iterum: *Bolizlaus Luzici, Zara & Zelpuli denuo occupat, & non longe post Budisin civitatem prasidio Hermanni Comitis munitam socer invidus possedit. Milites cum assidua Bolizlavi impugnatione laborarent, viriliterque Duci resisterent, videntes nonnullos ex sociis eorum nutare, Dominumque se ad liberandos non venisse, licentiam hinc exeundi cum omnibus, qua habebant, apud Ducem prafatum impetrantes, urbem ei reddiderunt, tristesque patriam repetebant.* Sed Rex Henricus nova expeditione suscepta Lusatiam intravit, & licet morbo correptus reverti necessum haberet, relicti tamen Duces, & in his Gero noster ditiones Poloni vastarunt. Ditmari quædam afferemus: *Inde ad Luzici pagum, in cujus fronte urbs quadam Jarina stat, a Gerone dicta Marchione, qui magnus fuit, & sic nuncupabatur. Infirmabatur tunc ibidem Rex, & sibi dilectus Tagmo.* (Archiepiscopus Magdeburgensis.) *Tum Principes angusto versant in pectore, quid deberet fieri de incepta expeditione. Tandem ab his inventum, quod Rex cum Episcopis quibusdam & inferiori multitudine rediret. Arnulphus autem & Meinvvercus Episcopi cum Duce Jarimiro & Marchionibus GERONE & Hermanno caterisque compluribus Cilensi & Diedesi vastarunt.* Tandem hi motus pro tempore componebantur, dum Boleslaus *cum securitate obsidum apud se relictorum* ad Henricum Regem Mersburgum venit, *ac in die sancto manibus applicatis miles efficitur, & post sacramenta Regi ad Ecclesiam ornato incedenti armiger habetur.* Quomodo autem Boleslaus, sacramenti parum memor, *magnum comprovincialibus & Marchioni eorum intulerit damnum*, idem narrat Ditmarus *lib. VII.* At milites Cæsareani, ut *ad pagum Lusici dictum venerunt, a prasidio ex Cinni urbe egresso tentati magnam hostium multitudinem occiderunt.* Denique
Gero Marchio anno CIↃXV. contra Polo- 1015.

nos fortissime dimicans cum ducentis militibus optimis occisus, in monasterio Nuvvenburgensi a patruo Archiepiscopo sepultus est: quemadmodum fusius describit Ditmarus *lib. VII.* qui & uxorem ejus nominat Adelheidam, filiumque Ditmarum.

§. XXII. Is igitur DITMARUS (quem perperam Albinus Ditmari I. gnatum facit) quintus est Lusatiæ Marchio. In hujus ætatem incidit pax inter Henricum II. Cæ-
1018. sarem & Boleslaum Polonum anno CIↃXVIII. Budisinæ sacramentis confirmata: de qua initio *libri VIII.* consulendus est Ditmarus.

§. XXIII. OTTO Ditmari II. filius *sine liberis obiit, & in eo posteritatis propagatio cessavit*: ut habet Chronicon Montis-Sereni, cujus & sunt sequentia: *Odonis Marchionis meminit Scriptura passionis B. Adelberti, ubi dicitur; Odo pugnax Marchio lanceis vexillis terga vertit.* Albinus eum obiisse
1031. scribit an. CIↃXXXI.

§. XXIV. Post hujus Ottonis obitum Marchiam Lusaticam impetravit DEDO Diderici filius, id quod docet Appendix Chronici Montis-Sereni in codice Meibomiano his verbis: *Secundus filius* (Tiderici) *Dedo Marchiam obtinuit Hodonis marchionis, qui heredem non habuit.*

§. XXV. Hic ipse Dedo non est alius a Dedone Marchione Misniæ, quod putat Manlius, sed Marchiam Misnensem (credo ab
1045. obitu Eccardi II. quem anno CIↃXLVI. decessisse ex Hermanno Contracto apparet) ab Henrico III. impetravit. Quandoquidem autem per Henrici III. filium & successorem Henricum IV. exstimaret stare, quo minus a feudi Dominis impetraret bona Ottonis Orlamundani Marchionis (hujus viduam Adelam Brabantini stemmatis, a primæ uxoris Odæ obitu, Dedo duxerat: ut est in Appendice Chronici Montis-Sereni) Regi rebellare, ac in rebellionis societatem pertrahere cœpit Thuringos, jam tum ob decimas Archiepiscopo Moguntino ab Henrico Rege concessas novarum rerum cupidos. Debemus hoc Lamberto
1069. ad ann. CIↃLXIX. scribenti: *Interea Dedi Marchio Saxonicus, cum viduam duxisset Ottonis Marchionis tertio prius anno defuncti, prædia etiam, quæ ille a diversis dominis beneficii loco habuerat, summa vi nitebatur acquirere. Cum nullus daret postulanti, indignitatem non ferens, Regi, per quem potissimum stetisset, ne darentur, bellum parabat, crebrisque colloquiis Thuringos ad societatem armorum sollicitabat: promtum hoc fore sperabat, eo quod Rex Archiepiscopum adjuvando in exigendis decimationibus multum a se avertisset animos eorum.* Stimulos currenti admovebat conjux Adela: quippe *incitamentum illi furoris vel maximum erat uxor sævissima. Hæc placido hominis ingenio, & per ætatem jam mansuefacto juveniles animos inspirabat, sæpius obtundens, quasi vir esset, non inultus injurias acciperet, nec priori marito ejus audacia se imparem gereret, quo & virtute & opulentia superior esset*: quæ iterum Lamberti verba sunt. In Thuringia se tum continebat Dedo, ac Beichlingam & Scheidingam præsidio muniverat. Sed cum se viribus Regis imparem videret, ejusdem potestati se permisit: a quo non nisi adempta possessionum & redituum parte dimissus est. Lambertus: *Marchio adversus nullo loco vel munitione sustineri posse impetum Regis, incassum sæpe resistendi se suaque omnia dedidit. Dedi Marchio aliquamdiu habitus in custodia, tandem adempta possessionum & redituum non modica parte dimissus est.* Hæc si disertius exposuisset Lambertus, multam his temporibus affundere possent lucem. Neque enim nunc certo licet definire, quales illæ possessiones, num Lusaticæ, an Misnenses fuerint. Sed uti nulla calamitas sola; ita præter captivitatem Dedo Pater etiam filium cognominem expertus est adversarium. Audi Lambertum: *Filius ejus Dedi junior patrem ea tempestate infestius acerbiusque, quam alius quisquam, infectatus est.* Si hic suspicioni locus, forte novercale odium expertus Dedo junior, ut a noverca, ita a Patre quoque factus alienior. Et conjecturam firmat nostram ipse Lambertus, qui vulgi sermonibus jactatum tradit, dolo novercæ interfectum. Pergit enim Lambertus: *Ob eam rem exacto bello ingenti gloria esse cœpit apud Regem, egregiæ indolis adolescens, nisi ambitionis spiritu, & præpropera dominandi cupidine præceps raperetur. Is non multo post, cum nocte quadam ad necessitatem naturæ secessisset, opposito extrinsecus insidiatore confossus in inguine, & occisus est. Quis necis ejus autor fuerit, non satis constat: quamquam dolo novercæ interfectum vulgi sermonibus jactaretur.* Idem fatum tangit Appendix Chronici Montis-Sereni. Epitaphium ei Lambertus statuit non satis honorificum, his verbis: *Illud haud dubie liquet, monasteria & Ecclesias, moriente eo magna formidine exoneratas esse, cum mentibus omnium certissima opinio insedisset, eum augendarum opum studio, non homini parciturum, qui patri proprio non pepercisset.*

§. XXVI. Annus erat CIↃLXXIII. quo 1073.
suspicio de Saxonum libertate opprimenda propter Henrici cum Rege Daniæ colloquium Proceres Saxonicos ad conjurationem adversus Regem impelleret. Inter hos quoque conjuratos fuit Dedo noster Marchio, *& omni Marchione animosior atque implacatior uxor Adela*: quo elogio ipsam mactat

mactat Lambertus. Post colloquium tamen Gerstungæ habitum Dedo gratiæ Regis restitutus est, in cujus documentum Ruzenorum Rex Demetrius *Dedi Marchioni Saxonico, cujus ductu is advenerat Moguntiam, a Rege commissus est servandus, donec legati* (quos eo destinaverat Henricus) *reverterentur:* quæ verba sunt Lamberti ad ann. CIↃLXXV.

1075. §. XXVII. Hic annus CIↃLXXV. Dedoni Marchioni fatalis fuit, quo, ut ait Lambertus, *longa agritudine absumtus decessit*. Quod in exilio sit mortuus, (id quod Albinus in *Commentario Rerum Misnicarum* asserit) plane vero non videtur simile, nec Lambertus ei sententiæ usquam favet. Ab ejus obitu insignis contigit per Lusatiam mutatio, siquidem Henricus Rex Marchiam illam Vratislao Duci Bojemiæ concessit. Auctorem hujus rei gravissimum habemus Lambertum, qui, quod filius Dedonis, ab Adela matre Regi obses missus, ac ipse pater post pacem Gerstungensem debitam Regi fidem servaverit, Henricum ob illicitam hanc donationem non immerito videtur pungere. *Marchiam ejus*, inquit, *Boemico Duci in pramium exactæ militiæ dedit, tametsi uxor Marchionis Adala filium suum, cui hæreditaria successione Marchia debebatur, ei paulo ante pro se obsidem misisset, & ipse Marchio post recuperatam pacem in Gerstingun intemeratam semper erga Regem remque publicam fidem servasset*. Quisnam filiorum obses Henrico missus, non habeo dicere. Quamvis optatem id perspectum esset, præsertim cum postea longam narrationem texat Lambertus, quomodo una cum Utonis Marchionis filio ex custodia Moguntiam salvus evaserit. Tres reliquisse filios, *Dedonem* scilicet, *Henricum* Marchionem de Hileburg, & *Conradum* Comitem, qui a paganis occisus, docemur ex Appendice *Chronici Montis-Sereni*.

§. XXVIII. Sic igitur hoc tempore minimum Lusatia inferior (pro qua *superiorem* ponunt alii: quæ si non integra, bona tamen ejus pars in Polonorum manibus videtur fuisse) ad Bojemos devoluta est. Dubravius *Histor. Bojem. lib. VIII*, Vratislaum ab Henrico *bonam Lusatiæ partem mercedis loco adeptum*, memorat: qui in eo fallitur, quod id tunc factum putet, quo regnum discordiis intestinis inter patrem filiumque Henricos agitabatur: quod diu postea contigit. At vero non Lusatica modo, sed & Misnensi Marchia Dedonis filios privavit Henricus Rex, quam eandem Duci Bojemiæ commisit, non diu tamen possidendam: siquidem Ecbertus Thuringiæ Saxoniæque Marchio recuperavit. Lambertus id enarrat denuo, apud quem tamen scrupulus restat, qui hæc Misnensis Marchia Ecberti fuerit, cum ad Dedonis hæredes spectaret: ac pene in hanc sententiam venio, corruptum esse locum, quem subjungo: *Quoniam digrediens Duci Boemico Marchiam Misnensem tam spectata in arduis rebus fidei pramium dederat, Ecbertus Marchio, cujus eadem Marchia erat, filius patruelis Regis, puer longe adhuc infra militares annos, ubi primum decrescentibus aquis fluvius factus est transmeabilis, adjunctis sibi Saxonibus, Misenen perrexit, omniaque castella, quibus Dux Boemicus præsidium imposuerat, admota militari manu recepit, suosque milites, qui deinceps contra omnem hostium irruptionem indefessi excubarent*. Lambertum sequitur Paulus Langius in Chronico Citicensi, his verbis: *Circa idem tempus Henricus Imperator Marchiam Misnensem Vratislao Duci Bohemiæ dedit possidendam pro auxilio & obsequio, quod ei idem Dux contra Saxones continue impendebat, bellico. Ast Egbertus marchio, ejus provincia Dominus, filius patruelis Regis, puer adhuc, adjunctis sibi Saxonibus Misenam perrexit, universaque castella, quibus Dux Bohemus præsidium imposuerat, admota militari manu recepit*.

§. XXIX. Huic Albinus post Dedonem, novum Marchionem tribuit Henricum, Dedonis filium. Sed quid opus erat eundem in catalogum referre Marchionum, si per donationem Vratislao factam liberi Dedonis ab hæreditate paterna exclusi sunt? Quod tacite insinuare videtur Chronicon Montis-Sereni, quando eum tantum vocat *Marchionem de Hileburg*. Ceterum Vratislaus filiam Judithani in matrimonium dedit Viperto sive Vicperto, spectatæ virtutis ac potentiæ Comiti Groizensi: quem dotis loco Budissinam a socero accepisse volunt. Ipse autem Vratislaus an. CIↃXCIII. vivere desiit. 1093.

§. XXX. Non multo post VIPERTUS ille Groicensis Henrici V. Germaniæ Regis offensam contrahit, quæ non soluta prius, quam præter Leisnicensem urbem & alia nonnulla, Budissinam pagum Regi traderet: quæ Henricus statim Hoiero Comiti Mansfeldensi in feudum contulit; id quod enarrat Auctor libelli *de fundatione Bigaugiæ*. At denuo nova oriebantur dissidia, & Vipertus ab Henrico captus, ad annum CIↃ 1117. CXVII. in custodia habitus fuit: ac tum libertati restitutus Lusatiæ Marchionatu investitus est. Habet id denuo Auctor libelli de *Cœnobio Bigaugiensi* sequentibus verbis: *Wipertus ad curiam Wormatia indictam perrexit, & Imperatori pro suorum recuperatione grates persolvit, & ut Marchia Lusi censis ab eo insigniretur, promissis duorum millibus talentorum exoravit & impetravit. Indeque ab Imperatore inter reliquos Principes par habetur*. Idem Auctor ad seq. annum, Wicpertum *Marchionem in Luzic* salutat. Paulus Langius in Chronico Citizensi ad an CIↃCXVIII. Wi- 1118.
pertus

pertus Marchio *in provincia qua dicitur Svvorbia, dominabatur. Tandem præ ceteris ditatus, principatum quoque & Marchionatum in Lutzitz*(credo Langium scripsisse *Luzitz*) *sed & præfecturam in Magdeburg principalem obtinuit.* Obiit Viper-
1124. tus anno CIↃCXXIV. De quo iterum Auctor ille Chronici Montis-Ser. *Wicbertus Marchio, fundator Bigaugiensis anno Domini* CIↃCXXIV. *obiit Cal. Junii. Hic invaluerat prædiis & beneficiis in provincia nostra, qua Svvorbia dicitur. Monarchiam* (forte *Marchiam*) *quoque in Luzitz ac præfecturam in Magdeborch principalem obtinuit.*

§. XXXI. Viperto successit HENRICUS filius. Sed *Comites Adelbertus & Conradus Marchiam ejus invadunt, quam Adelbertus ad tempus tenuit, Luthario regnante, Hinricus in ejus gratiam rediens, eam recepit.* Est hæc Bigaugiensis libelli narratio, quam
1125. Auctor ad an. CIↃCXXV. hunc in modum prosequitur: *Synodus apud Leodium sub Innocentio congregatur. Ibi præsente Lothorio Adelbertus Marchio de Saxonia deponitur, & Hinricus filius Wicperti pro eo Marchio in Lusitz constituitur, qui hucusque ab Adelberto exclusus fuerat violenter.* Atque idem quoque *Hinricus Marchio in Lusitz, Præfectus Magdeburgensis* (Burggraviatum designat Auctor) *constitutus est:* quod habet idem scriptor ad ann. CIↃCXXV.

§. XXXII. Marchiam tum Misnensem tenebat Henricus Junior de Ileburg, qui Conradum Comitem Wettinensem Timonis filium, cognatum suum in Kirchbergensi castro captivum detinebat. Sed mira numinis divini factum providentia, ut
1127. Henrico anno CIↃCXXVII. mortuo, non modo ex carcere liberaretur, sed & ope Richenzæ Reginæ a Ludero Germaniæ Rege Misnensi Marchia investiretur. Atque hic CONRADUS Marchio Misnensis, Henrico Viperti filio anno CIↃCXXXVI. vita fun-
1136. cto in Marchia Lusatica, novo Luderi Regis beneficio successit: quo de memorabilis hæc est in Chronico Montis-Sereni narratio: *Henricus Marchio & Magdeburgensis Præfectus, filius Wiperti, ad curiam pergens Moguntia moritur II. Kal. Junii, cui in comitatu Magdeburgensi successit Burchardus frater Archiepiscopi. Marchiam vero Lusicensem, qua nunc Orientalis dicitur, Imperator Conrado Marchioni Misnensi concessit, qui etiam totius proprietatis heres factus est, quia alium heredem non habuit.* Appendix hujus Chronici summam utriusque donationis breviter item complectitur his verbis: *Post mortem Henrici captivitate solutus, anno* CIↃC XXVII. *liberalitate Luderi Imp. Marchiam Misnensem suscepit, cui etiam Lusicensem, qua Orientalis nunc dicitur, idem Imp. postmodum concessit.* Et de Marchia Lusatica iterum: *Wipertus Marchio, Pigaviensis Ecclesiæ fundator, cujus filiam Dedo comes duxerat, anno* CIↃCXXIV. XI. *Kal. Junii moritur, relinquens heredem Henricum Marchionem. Quo suo herede mortuo anno* CIↃCXXXV. II. *Kal. Januarii Imperator Marchiam Misnensem prius con-*
cesserat. Anno CIↃCXLIII Conradus noster 1143.
provincia Rochlicensi auctus fuit. Nam, ut idem Auctor memorat, *Conradus Rex dedit Conrado Misnensi & Orientali Marchioni & uxori ejus Lucardæ provinciam Rocheletz.*
Obiit denique Conradus anno CIↃCLVI. in- 1156.
que Sereni-Montis noviter a se condito, multisque reditibus ac privilegiis aucto monasterio sepultus est, relictis filiis Ottone, Diterico, Henrico, Dedone & Friderico. Ex quibus primogenitus *Otto* Misniæ, *Ditericus* Lusatiæ Marchiam, *Henricus* Comitatum Wettinensem, *Dedo* Rochlicensem, *Fridericus* Brenensem indepti sunt: sicut id diligentissimus Montis-Sereni monachus, ejusdemque appendix recensent.

§. XXXIII. Sic igitur THEODERICUS sive Ditericus Patri succedens in an-
num CIↃCLXXXIV. Marchiæ Lusaticæ non 1184.
sine laude præfuit. Hoc ipso autem anno V. Idus Febr. in Sereno-Monte, quo ægrum se deferri voluit, vitam cum morte commutavit, ac sepulturam nactus est. Monumento ejus hæc incisa sunt: Dietrich Marggraff zu Lusitz, ein Sohn Marggraff Conrads, leid hier begraben. Verschieden *Anno Do.* 1184. Ex prima uxore Dobergana, sive Lucarda Polonica natum Conradum filium, in torneamenti ludo lancea confossum anno CIↃCLXXV. amisit: uti pluribus enarrat Chronicon Montis-Sereni. Ex altera, pellice tamen potius, quam legitima conjuge Cunigunda, Bernhardi de Plotzke vidua, Theodorum Episcopum Mersburgensem genuit. Hic Theodoricus Marchio conditor est nobilissimi Cisterciensis Ordinis in Lusatia cœnobii, quod *Doberlug* vocatur: uti habent Auctor Chronici Montis-Sereni ad an. CIↃCLXXXIV. & diploma Conradi Orientalis Marchionis in villa Wardenbrucke an. CIↃCXCIX. scriptum. Attamen diplomate Theoderici Misnensis & Orientalis Marchionis in provinciali palatio Colnitz anno CIↃCC. dato, non modo a nostro, sed & ab Ottone ac Dedone fratribus fundatum dicitur.

§. XXXIV. Quod autem Theodoricus legitima prole mascula careret, Marchia Lusatica ad DEDONEM, Theoderici fratrem devenit, quippe quem Montis-Sereni Chronicon *Marchionem Orientalem* appellet ad annum CIↃCLXXXIV. eundemque Theodorico successisse, haud obscure indicet. Ex incisione ventris mortuus est
anno CIↃCXC. de quo digna lectu est recen- 1190.
sio

fio Auctoris Chron. Montis-Sereni: *Henricus Rex* (Friderici filius) *ducenda uxoris causa adpartes Apuliæ profecturus, Dedonem Orientalem Marchionem secum voluit proficisci. Qui itineris illius asperitatem & aëris qualitatem corpori suo, quia crassus erat, contrariam sciens, pro tollenda intestinorum arvina medico adhibito, ventris incisione mortuus est XVII. Kal. Septembris, & in Ecclesia Cellensi, quam ipse fundaverat, est sepultus.* Uxorem habuit Mechtildam, ex qua nati Conradus successor Patris, & Tidericus Comes Summersenburgensis.

1205. §. XXXV. CONRADUS Marchio Lusatiæ anno CIↃCCV. Mechtildam filiam primogenitam Alberto Brandenburgensi Marchioni collocavit: quas nuptias *Tidericus Comes de Summerschenburg in castro Groitz cum magna gloria & expensarum copia celebravit*: uti habet Auctor Chronici Montis-Sereni. Quomodo hic Conradus castrum Lebus spectans ad Uladislaum Poloniæ Ducem, a quo multis modis læsus, obsederit, ac cæso, qui contra datam fidem in ipsum irrumpere volebat, Uladislao, castrum occuparit, toties laudati Chroni-
1209. ci scriptor pluribus exponit ad an. CIↃCCIX. quo ipso Elisabetha Conradi uxor, ipsius Uladislai soror obiit, ac in Dobrilugensi cœnobio sepulta est. Ipse vero sequenti anno conjugem secutus II. Non. Maji decedens Cellis apud patrem sepultus est. Chronicon Montis-Sereni eum vocat *Virum audacem, & in armis strenuum, largum, & fidelitate præcipue famosum*. Diplomata ejus ad Ecclesiam Doberlugensem pertinentia habemus de annis CIↃCCXCIX. CCII. CCX.

§. XXXVI. Ex eo THEODERICUS sive Ditericus, Marchio Misniæ, Ottonis filius, Conradi nepos anno CIↃCCX. Mar-
1210. chiam Lusaticam *pro XV. millibus marcis ab Imperatore* (Ottone IV.) *redemit, ex quibus X. millia solvit, quinque vero Imperator eis remisit*: ut est in Chronico Montis-Sereni. Hujus Theoderici non pauca exstant in Ecclesiam Doberlugensem merita: id quod varia diplomata MS. Academiæ nostræ membranacea declarant. Paulus quoque Langius in Chronico Citicensi ad ann.
1214. CIↃCCXIV. diploma quoddam affert Friderici II. Imp. in quo sequens elogium tribuitur Theoderico: *Charissimus Princeps noster & consanguineus noster Theodericus, Misnensis & Orientalis Marchio.* Et alio ejusdem Imp. di-
1216. plomate anno CIↃCCXVI. testis citatur hoc modo: *Theodericus Marchio Misnensis &*
1220. *Orientis.* Vitæ valedixit an. CIↃCCXX. sicut sequentibus verbis indicat Chronicon Montis-Sereni: *Dietericus Misnensis & Orientalis Marchio, filius Ottonis, filii Conradi Marchionis Senioris, obiit XIII. Kal. Martii, sepultusque est in Cella juxta Patrem suum.* Ex uxore Jutta sive Juditha, Hermanni Thuringiæ Landgravii filia genuit Henricum, de quo nunc dicemus.

§. XXXVII. HENRICUS Theoderici filius, quod sæpe mallei vocem in ore haberet, *Hammerus*, quod liberalitatis laude excelleret, *Munificus*, apud recentiores κατ' ἐξοχὴν *Illustris* dictus, juxta Fabricium anno CIↃCCXVIII natus, sub tutela avunculi Ludovici IV. Thuringiæ Landgravii adolevit: ac postquam invito Ludovico, mater Popponi Hennebergico nupserat, eaque res turbis involverat Misniam, rebus compositis, postquam ephebis excessit Henricus,
an. CIↃCCXXXIV. Constantiam, Austriæ Ducis Leopoldi filiam ducit: ex qua Alberti 1234.
ac Theuderici Pater factus, anno CIↃCC 1248.
XLVIII. ab excessu Henrici, ultimi Thuringiæ Landgravii, qui contra Fridericum II. Rex Germaniæ electus, post longam controversiam non sine sanguine extractam, contra Sophiam Brabantinam, ejusque filium Henricum, Landgraviatum Thuringiæ sibi asseruit, eundemque Misniæ ac Lusatiæ Marchiis felicissime junxit.
Exstincta anno CIↃCCLXII. uxore Constan- 1262.
tia, quarto post anno duxit Agnetam Ottocari Regis Bojemiæ filiam, quæ improlis
anno CIↃCCLXVII obiit. Tertia uxor fuit 1267.
Elisabetha ex nobili Malticiorum prosapia, Hermanni & Friderici in monasterio Cellensi sepultorum mater. Condidit hic Henricus Cellam novam, inferioris Lusatiæ ad Oderam cœnobium, ac Dobelugense item, majorum more, privilegiis & reditibus auxit: id quod diplomata annorum CIↃCCXXXIV. XL. XLI. XLVIII. LXVI. LXVII. LXVIII. LXXI. LXXVI LXXIX. LXXXV. LXXXVII. demonstrant. Primorum trium hoc est exordium: *Heinricus Dei gratia, Misnensis & Orientalis Marchio.* At postquam ad Thuringiæ Landgraviatum adspiravit, plures assumsit titulos, hoc modo: *Henricus DEI gratia, Misnensis & Orientalis Marchio, Thuringiæ Landgravius & Saxoniæ Comes Palatinus.* Ab anno autem CIↃCC LXVI. ad pristinam titulorum rediit modestiam, & se iterum *Misnensem* tantum & *Orientalem Marchionem* scripsit. Causa autem hujus varietatis non videtur esse alia, quam quod vivus vidensque Alberto ac Theoderico filiis hæreditatem distribuerit, servata sibi tantum Misnensi Marchia. Sic enim ea de re Fabricius *Originum Saxonicarum lib. VI.* scribit: *Secutus tandem exemplum prudentissimi Principis Conradi proavi sui, ditionem inter filios, nobilitatis plebisque consensu, vivens distribuit.* Et paucis interjectis: *Sibi Pater retinuit Misniam, Alberto dedit Thuringiam, Dieterico Osterlandiam; filiis Elizabethæ certas præfecturas: Friderica Dresdensem assignavit; quid Hermannus proprium*

prium habuerit adhuc legere non memini. Ceterum de Alberto facile assenserim Fabricio, siquidem in Doberlugensibus diplo-
1285. ma exstat anni CIƆCCLXXXV. quo vivo Patre, quem *Illustrem Principem, Dominum Henricum Patrem dilectum, Misnensem Marchionem* salutat, Albertus sic profatur; *Albertus DEI gratia, Thuringorum Landgravius & Saxoniæ Comes Palatinus.* At in Theoderico, sive Diterico nondum Fabricio possum suffragari. Osterlandia huic tribuitur: quæ tum innexa videtur Marchiæ Misnensi: nec putaverim eo ævo *Orientalis Marchiæ* vocabulo venisse Osterlandiam, utut ita semper acceperit diplomatum Doberlugensium, sed recentioris ævi, interpres. Quod si igitur juxta Fabricium, Osterlandiam Theoderico dedit Henricus Pater, utique Lusatiæ Marchionatum eo nomine comprehensum crederem. Sed habeo argumenta, quæ necistum vivo Patre accepisse Theodericum persvadeant. Nam & Pater tituli retinens est, nec inter Doberlugensia vel unicum apparet, quo vivo Patre *Orientalem* se nuncupet *Marchionem*. At quia inter hæc unum an. CIƆCCLXVII. datum deprehendo; quo Theodericus se *Marchionem Landisbergensem* vocat, ac *pia recordationis genetricis suæ* meminit, in eam devenio opinionem, quasi Landisbergensem Marchiam Henricus Pater Theoderico filio resignarit. Huc accedit, quod ipse Fabricius hunc Theodericum *Landsbergensem Marchionem* nuncupat: quod ante eum fecit Suffridus Presbyter Misnensis, MS. Variloquus Erfordiensis, & Paulus Langius in *Chronico Citizensi.*

§. XXXVIII. Migravit Henricus ex hac vita Dresdæ, ut scribit Suffridus, & testantur monumenta Vetero Cellensia id
1288. factum anno CIƆCCLXXXVIII. In Cella cum tribus uxoribus & cum Hermanno ac Friderico filiis sepultus est. Theodericus vero filius ante Patrem excessit vita anno CIƆ CCLXXXII. (Variloqvus Erf. MS. habet annum sequentem) ac Sufelitii ad Albim humatus est, teste Fabricio. Verum Paulus Langius obitum ejus refert in annum LXXXV. & in monasterio Supplitz a se fundato sepultum tradit.

§. XXXIX. Ab Henrici igitur obitu Lusatiæ Marchiam indeptum credo THEODERICUM juniorem (Dicemannum vel Tizmannum, nescio qua ratione, vocant recentiores) Alberti Thuringiæ Landgravii ex Margareta Austriaca filium, Friderici Admorsi fratrem. Marchiæ enim Lusaticæ titulum inter ceteros quoque præfert: ut patet ex diplomatibus Doberlugensibus: quorum pleraque ita incipiunt: *Theodericus Junior, gratia DEI Landgravius Thuringorum, Orientalis & Lusatiæ Marchio, Dominusque terræ Plisnensis.* Ubi, quia Orientalis & Lusatiæ Marchia inter se opponuntur, facile liquet diversas quoque esse provincias: id quod jam supra monitum. Ceterum Theodericus ille *Juniorem* se appellat, procul dubio ob patruum, *Landisbergensem*, quem diximus *Marchionem*, qui Theodericum nostrum ejusque fratrem Fridericum ab Alberto patre post fugam matris dimissos sollicite educavit.

§. XL. Susceperat Theodericus ille Senior ex Helena Brandenburgica Fridericum, qui, quod impeditioris esset linguæ, cognomentum *Tenth* accepit. Ac is quidem cum ex Hildegarde Bojarica nullam suscepisset prolem, præterito ob degeneres mores, vitamque licenter actam, Alberto patruo, ejusdem filios Fridericum & Theodericum hæredes scribit. Alii Patri Theoderico Seniori id tribuunt, pro quo Paulus Langius *Henricum* supposuit, qui & eidem Marchiam Lusaticam assignat. Digna sunt, quæ cognoscamus, Auctoris verba; *Albertus habuit fratrem, qui dominabatur in Marchia Misnensi & Lusatiæ provinciis. Ir vicinus morti prædictos nepotes suos Fridericum & Theodericum ad se venire jussit, hisque multis proceribus & nobilibus astantibus omne Misniæ, Lusatiæ ac Libonotriæ imperium resignavit, deditque, cum alium heredem non haberet.* Sed plura forte, quam par erat, Alberti fratri tribuit Citizensis monachus. Interim filius ejus Fridericus diplomate anni CIƆCC
LXXXIX. a Langio allato hunc quoque præfert titulum: *Nos Fridericus Dei gratia Misnensis & Orientalis & de Landesberg Marchio.* 1289.
Ob istam, quam diximus, cum aliis de causis, inter Patrem ac filios bella intestina cœperunt, cumque pater in Albertum juniorem (*Apetz* abbreviate vocant istorum temporum scriptores: unde nescio quem *Apitium* confiarunt Fabricius & recentiorum alii) ex pellice Cunigunda Isenburgica natum, æquior, Fridericum ac Theodericum filios Thuringia privare vellet, nova horum cum duobus Germaniæ Regibus Adolpho & Alberto bella Thuringiæ Misniæque feralia enata sunt. Sed hæc, quia ad Historiam Misnicam ac Thuringicam proxime spectant, alterius sunt considerationis. Id vero ad Historiam Lusaticam pertinet, quod Theodericus in Lusatia sua cum Marchionibus Brandenburgensibus, ac imprimis Johanne III. Patri Alberto faventibus magna prudentia ac felicitate bellum gesserit, *in sumendis*, ut Fabricius ait, *armis primus, in deponendis ultimus.* At enim an Adolphus Rex Germaniæ arma sua in Lusatiam quoque protulerit, non habeo dicere. Nam etsi Suffridus Misnensis ad an. CIƆCCXCVI. testetur, 1296.
eundem *ad terram Orientalem castra & arma movisse,*

moviſſe, & in ea quibusdam munitionibus occupatis, quibusdam funditus destructis, direxiſſe aciem contra Miſniam; qui tamen adhuc de *Terra Orientalis* acceptione hoc in loco dubito, certi quicquam non auſim definire. Dum vero Fridericus contra Albertum Adolphi Regis ſucceſſorem veſtigiisque anteceſſoris in perſequendis Alberti filiis ipſo Patre inſtigante, inſiſtentem, ſe defendit ſtrenue, nec Theodericus rebus ſuis deeſt: qui tamen medio victoriarum curſu an.
1307. cIↄcccvII. Lipſiæ in templo D. Thomæ a ſicario (forte a Philippo Adolphi Regis fratre immiſſo: ut eſt apud Suffridum, Paulum Langium aliosque novitios) ipſa nocte Natalitiorum Chriſti vulneratur: ex quo vulnere die tertio obiit, & in Paulina æde ſepelitur, ubi hodieque legitur epitaphium a Dante Alligerio Florentino ſatis luculenter ſcriptum & ab Albino, Brotufio, Fabricio, Manlio aliisque repetitum. Quoniam autem hoc ipſum epitaphium ſummam geſtorum Theoderici noſtri fratrisque Friderici complectitur, etiam huc quod transſcribatur, dignum judicavimus.

TITZ ego ſum MANNUS, me olim genuere parentes
ALBERTUS Princeps, MARGARETAque pia
Imperium titulumque dedit Turingia nobis,
Marchia Luſatiæ, Miſena & ipſa potens.
Quaque paret vetus in planis Libonotria campis,
Et quæ Montano Flumine Pliſna lavat.
Frater erat FRIDERICUS item Mavortius heros,
Pro patria mecum prælia dura ſubit.
Nam ſuperare datum eſt nobis Victricibus armis
Boëmiæ populos Saxoniæque Duces.
Marchio de Brenburg Waldemar nomine dictus,
Agmine devictus vincula noſtra tulit.
Aſcanius Princeps cecidit quoque cuſpide noſtra,
Sed vitam ſupplex hic miſer emeruit.
Romulidum Reges ALBERTUS, ADOLPHUS & alter
Non poterant noſtras frangere Marte manus.
Viribus o pietas, noſtris ſed terga dederunt
Cæſareis opibus tunc ego dives eram.
Innumeri & noſtri cæſi ſunt enſe Suevi,
Audentes Patrios ſollicitare Deos.
Omnia ſic vici. Durum ſed vincere Fatum
Non potui, Lacheſis quod dedit atra mihi!
Objicit illa mea, crudelis, pectora ferro,
Dum ſteteram incautus in medio Eccleſiæ.
Sic Victor victus cecidi; ſed nulla triumphos
Et laudes meritas non dedit una dies.

Obiit VIII. Cal. Jan. An. Chriſti M CC LXXX. (Hujus epochæ error manifeſtus eſt.)

Dantes Alligerius fec.

Monumentum a Monachis novum chorum condituris apertum eſt, (quæ verba ſunt Manlii) *exemtumque cranium, cujus coma flava & prolixa etiamnum aſſervatur in fiſco Academiæ, cum cruribus & tibiis, cranio & oſſibus reliquis in vicina aliquot oppida diſtributis.* Proximo ante ante obitum anno, ſequenti uſum titulo, *Theodericus Junior, Landgravius Thuringiæ, Marchio Orientalis & Dominus in* Groiz Magnificus Dn. Fridericus Hortlederus obſervavit.

§. XLI. Quod igitur Theodericus Junior improlis eſſet, hæreditatem ejus ex aſſe adiit FRIDERICUS frater, quem idcirco & Luſaticæ Marchiæ, ſi non poſſeſſione, jure tamen auctum exiſtimamus. Unde auctor de Landgraviis Thuringiæ cap. LXXXII. *Morte frater ejus audita, advocatis ejusdem Titzemanni multas pecunias dare promiſit, ſicut & fecit in Thuringia: & factus eſt potens Marchio Miſniæ, & Orientalis, & Thuringiæ Landgravius.* Quapropter etiam *Orientalis Marchiæ* titulum non minus, quam reliquos in diplomatibus uſurpavit. Quod Paulus Langius in *Chronico Citizenſi* ad annum cIↄcccx. Altenburgi datum attulit, ſic orditur: *Fridericus DEI Gratia, Thuringiæ Landgravius, Miſnenſis & Orientalis Marchio, Dominusque terræ Pliſnenſis.* At vero ſi quæ unquam, brevis certe hujus Marchiæ fuit poſſeſſio: ſiquidem eadem Brandeburgicorum Marchionum opera excidit. Intercedebant nimirum Friderico cum Waldemaro I. Brandenburgico graviſſimæ lites, in deprædationes mutuas erumpentes. In his turbis captus Fridericus, non dimittitur, prius, quam inter duriſſimas conditiones alias Luſaticæ hæreditati renunciaſſet. Ceteras quidem conditiones non implevit Fridericus, quod a proceribus Miſniæ, imprimis a Rehefeldiis, qui inclutum *Loſeriorum* nomen inde acceperunt, ſingulari ſtrategemate liberaretur; Luſatica tamen pa-

cta quo minus immutata credam, Auctor de *Landgraviis Thuringiæ* facit, qui cap. LXXXVI scribit, quod *Friderici Marchionis advocati civitates terræ Orientalis Alberto Comiti de Kochin* (Kochensem Comitem appellat Fabricius) *commissario Marchionis Woldemari præsentarint*. An vero, quod idem refert Auctor, *munitiones Orientales, hostibus subactis, valida manu anno sequenti re obtenta denuo possederit Fridericus*, documentis aliis confirmari queat, multum ambigo; crediderimque potius in Brandenburgensium manu permansisse, donec familia illa in
1322. Waldemaro II. & Johanne IV. ann. CIↃ CCC XXII. penitus exstincta, in Lusaticis Bojemi succederent. Nec multo post Fridericus Marchio diuturno gravique morbo exhaustus, supremum diem obiit anno
1324. CIↃCCCXXIV. sepultus Isenaci in æde suburbana D. Catharinæ, in sacello D. Johannis. Lapidi sepulchrali sequentes versiculi a Bertoldo Fabro inscripti sunt:

Ecce FRIDERICUS, virtutis alumnus, amicus
Pacis, conditur hic: stirps Imperialis: Et illic
Fulgeat iste pius Marchio Landgravius.

Præterea Bertoldus hæc apposuit ANNO. DOMINI. MILLESIMO. TRECENTESIMO. VIGESIMO. Q. V. A. R. T O. XVI. K M L. SED MS. Quas notas Magnificus Dominus Fridericus Hortlederus sic feliciter exposuit, ut denotent XVI. KL. MENSIS DeceMbriS. Monumentum sepulchrale priscæ magnificentiæ exemplum, olim fata sua Isenaco Gotham, inde rursus anno CIↃIↃCXIII. ad Reinhardi fontem sacrum translatum, ibidem etiamnum conspici. laudatus, sed nunquam sat laudandus Dn. Hortlederus *in Supremis Honoribus Friderici Senioris Ducis Saxoniæ* anno CIↃIↃCXXII. exstincti, scripto vere amœbæo, observavit.

§. XLII. Ab epitaphio Friderici ad Lusatiæ Marchiam reverto, quam in manibus Brandenburgicorum ad usque exstinctam eorundem familiam mansisse, ab iisdem ad Bojemos pervolutam dixi. Hæc res, quia insignem Lusatici regiminis mutationem continet, paulo altius repetenda est.

§. XLIII. Lusatiam inferiorem jam sub Henrico IV. in potestatem Bojemorum venisse supra fuit indicatum. Nam Vratislaus Dux (quem regiam dignitatem impetrasse volunt) eandem ab Henrico in præmium navatæ militaris operæ acceperat. Successores Duces, quique Ducibus immisti per Reges Germaniæ creati Bojemorum Reges ad Ottocarum II. Lusatiam superiorem possederunt. Neque tamen tam quieta semper fuit possessio, quin Poloni eandem aliquoties turbaverint. Hoc temporis intervallo partim fundatæ, partim insigniter auctæ sunt superioris Lusatiæ civitates. Et sub Sobislao quidem Duce, postquam vetus castrum, mœnibus, fossis ac propugnaculis ornatum ab incendio illustrius surrexit, GORLICII nomen accepisse volunt, circa an. Christi CIↃCXXXI. Sic Dubravius Budissinam temporum vetustate squalentem ab eodem Sobislao instauratam scribit. ZITTAVIAM quoque sub regimine Bojemico conditam, vero nnn est absimile, quamvis non sim nescius, quid de Zittavia Manfredi Ringelheimensis Comitis uxore circumferatur. Quod quidem si certissimis comprobari potest documentis, origines urbis ad seculi XI. initium referendæ essent. Sed quid opus majorem, quam res ipsa patitur, antiquitatis gloriam venari? cum longe sit illustrius per paucorum seculorum decursum exsurgere, quam diu cum fortunarum procellis luctari, aut semel contractum splendorem amittere, vel imminutum cum tædio intueri.

§. XLIV. Ut autem ad Ottocarum II. revertar, is Marchionibus Brandenburgicis Lusatiam addixit, Illustrem hujus rei testem habemus Carolum IV. Imperatorem, cujus in diplomate quodam post Goldastum aliosque a Conringio *cap. XXIX. de Finibus Imperii Germ.* edito, diserta hæc sunt verba: *Marchia Budissinensis & Gorlicensis, quæ cum ceteris civitatibus, oppidis & pertinentiis suis ad Regnum & Coronam Bohemiæ ab antiquo pertinuerunt, per illustrem Ottocarum quondam Regem Bohemiæ, proavum nostrum, in personas quondam illustrium Brandenburgensium Marchionum ex certis causis & rationibus alienata fuerunt.* Qui Regem illum tam lauti boni objectione suffragium in electione Cæsarea ab Ottone II. Marchione mercari voluisse asserunt, nescio an fidem dictis satis certam queant facere. Mihi enim verisimilius fit, hanc provinciam dotis loco concessam Ottoni Beatricem sororem Ottocari, filiam Primislai ducenti. Ex eo tempore Lusatia superior a Brandenburgicis retenta, donec Friderico Alberti filio Misniæ Marchione in augustias coacto, etiam inferiori Lusatia potirentur.

§. XLV. Quandoquidem autem illustre Marchionum Brandenburgicorum genus brevi post exstingveretur, novis, quæ mox emerserunt, bellorum periculis implicata Lusatia, alternante belli fortuna, nunc Bavaros, nunc alios ex victoria præsides sortita, prius se his malis explicare non valuit, quam veteres Dominos Bojemiæ Reges admitteret. Id quomodo sit gestum, nunc paulo curatius, propositæ tamen

men brevitatis memores, tLademus. Cum Rex Germaniæ ac Imperator Henricus VII. gente Lucelburgicus veneno in ipsa sacra Evcharistia præbito in Italia sublatus esset anno CIↃCCCXIII, ac successori Ludovico Bojariæ Duci a quinque Electoribus lecto, reliquorum suffragiis majorumque meritis confisus, se opponeret Fridericus Pulcher, Austriacus, Rudolphi ex Alberto I. nepos, gravissimis exin bellis porta aperiebatur. Ludovicus, quod in Johanne Rege magnam spem victoriæ repositam existimaret, eundem omnibus modis ad se pertrahere laborabat. Commodum itaque accidebat Waldemari & Johannis Marchionum Brandeburgicorum obitus, quorum hæreditatis bonam partem Ludovicus Johanni pollicebatur, si regiam dignitatem suam strenue defenderet. Id cum Johannes ad belligerandum promtus fecisset, ac prælio victus, captusque frater germanus Henricus, præmium navatæ operæ a Ludovico exspectabat. Is vero periculis defunctus, promissorum immemor, Budissinam tantum, quam Marchio, dudum oppignoratam tenebat, sine precio Johanni restituit: Brandeburgensem autem Marchiam cum Electorali dignitate solenni investitura Numburgi anno CIↃCCCXXIX. facta
1329. majori filio Ludovico attribuit, qui postea a Pseudo-Waldemaro ejusque fautoribus exagitatus, Marchiam fratri Ludovico Romano, servata Electorali dignitate resignavit. Interea Johannes Rex Budissina non contentus Gorlicium, aliaque superioris Lusatiæ oppida a regno quondam abalienata suo milite recuperat, moleste id quidem Ludovico Germanorum Rege ferente, sed quod mutare non posset, pro tempore transmittente. Atque in hunc fere modum recentiores summam rei exponunt: in quibus tamen nonnulla forte desideres, præsertim quando Carolus IV. testetur, *Marchionibus Brandenburgicis absque sexus masculini haredibus decedentibus ex hac vita, Nobiles, Milites, Clientes, cives, universosque incolas Marchia Budissinensis & Gorlicensis ad subjectionem & obedientiam Johannis Bohemia Regis genitoris sui, tanquam ad ordinarium, legitimum & naturalem Dominum suum & ad Coronam Regni Boëmia, de cujus gremio jam dudum constiterant, deliberatione non improvida redisse.* Quæ quidem non tam armis compulsos, quam sponte sua Lusatos ad Regnum Bojemiæ reversos declarant. De Gorlicio ad Bojemos tum revertente circumferuntur sequentes leonini:

Anno milleno treceno vice nono
Quendam Saxonia Gorlitz est facta Bojema.

Dresserus libello *de pracipuis Germania Urbibus*, & Petrus Bertius *lib. III. Commentarior. Rerum Germanicarum* observant, Gorlicium paulo ante in Henrici Silesiæ Ducis manibus fuisse, qui ea restituta Zittaviam acceperit: ac tum quidem cautum, ne unquam Gorlicium a regno Bojemiæ avelleretur. At Dubravius *Historia Bojem. lib. XXI* eundemque secutus Manlius, Gorlicium Friderico Gravi Marchioni Misniæ a Johanne, quod instinctu Ludovici Regis pactam sibi filiam remisisset, ereptum, ac porro quicquid ademptum a regno oppignoratumve erat, expulsis possessoribus Johannem recuperasse tradunt. Consentit in eo Fabricius, ac tandem sic concludit: *Cum tanto successu ubique uteretur, Fridericus domesticis motibus atque bellis impeditus, amissa recuperare non potuit; queque ante & a Brandenburgico, & jam a Boëmo erepta sunt, nunquam in posterum fuerunt restituta.* Interim in Friderici Strenui, qui Friderici Gravis fuit filius, epitaphio Vetero-Cellensi *Orientalis* titulum deprehendo hunc in modum: *Anno Domini* M. CCCLXXX VII, *Kl. Junii obiit mitissimus Princeps Fridericus Thuringia Landgravius, Misnensis & Orientalis Marchio, Dominusque terra Plisnensis. Orate pro eo.* Diploma Doberlugense aono CIↃCCCLXIV. 1364.
Dresdæ datum sic incipit: *Nos Fridericus Dei gratia, Thuringorum Landgravius, Misnensis, Orientalis & in Landsberg Marchio, Comes in Orlamunda, Dominusque terra Plysnensis.*

§. XLVI. Regnum Bojemiæ accessione Lusatiæ insiguiter auctum a Johanne accepit CAROLUS IV. qui monasterium Cælestinorum Oyvvinum nunc in ruderibus jacens, in monte *Paracleti* dicto ad Zittaviam condidit ann. CIↃCCCLXVIII. De hoc 1368.
cœnobio elegans locus est in Pauli Langii Chronico Citizensi, quem integrum afferre non pigrabibimur: *Imperator Carolus inter alia pietatis opera, qua exercebat, monachos ordinis Celestinensis ex Gallia in Germaniam primus duxit, posuitque eos in altissimo monte, in confinibus Slesia & Bohemia, non procul a Zittavia, mutans castrum quod ibidem erat munitissimum, in cœnobium, regaliter & magnifice eis providens de vita necessariis. Est autem ipse mons totus saxeus, undique prominentes habens rupes & scopulos, & est semotus & liber, in medio aliorum situs montium nemoris Hercinia sive Bohemica. Vivunt denique sub regula S. patris Benedicti in magna charitate, rigidam & artissimam vitam ducentes: quemadmodum expertus sum, dum eos visitavi ob dicti monasterii fundationem investigandam (uti & aliorum) per Trittemium missus anno Domini* CIↃIↃXVI. *Et est solum & unicum per Germaniam, ex que assumtis monachis Georgius illustris Dux Saxonia hoc dicto tempore secundum aque in monte sublimi, qui Regalis lapis dicitur, a Pyrneo oppido ad miliare unum remoto, fundare*

dare & erigere cœpit. Consultissime autem fratribus aliunde in Alemannia monasterium non habentibus locum firmissime munitum in extremis finibus Bohemiæ providit, ut super ventura Hussitarum rabies non haberet facultatem eos devastandi, sicut (pro dolor!) de monasteriis non munitis in umbilico aut corpore regni Bohemiæ positis actum est. Conservant denique illud castrense monasterium fratres etiam pro tutela potius Alemanniæ, præsertim Silesiæ & Misnæ. Potest quippe ex eodem monasterio pugnari contra Hussitas & alios hostes patriæ, si postulaverit necessitas. Inditum est autem nomen loco ob altitudinem, ut dicatur Ovvin, id est, sublime sive supprius, & fundatum est anno Domini CIↃCCCLXVIII. *per Carolum IV.* Literas fundationis a Carolo IV. in Italia tum existenti in Lucensi urbe XVII. Martii fuisse datas ex *MS.* quodam *Zittaviensi Chronico* didicimus.

§. XLVII. Theodoricus a Niem in *Nemore Unionis tract. VI. Labyrinth. cap. XXXIII.* putat Carolum IV. Lusatia terra, sub qua videtur etiam Silesiam complecti, Imperium spoliasse. Verba ejus hæc sunt: *Ac etiam Lusatiam, quæ inter fines Saxoniæ, Misniæ & Poloniæ consistit, & per Archiepiscopum Magdeburgensem ab Imperio tenebatur in capite seu in feudum, a quodam Archiepiscopo tunc Magdeburgensi, quem propterea ipsi metropoli præfeci curavit, pecunia comparando, illam ex tunc dicto Regno Bojemiæ adjecit, illa etiam Imperium turpiter spoliando.* Ac licet Carolus Marchiam Budissinensem & Gorlicensem arctissime ac indivisibiliter junxerit regno Bojemiæ, idque cum consensu Electorum ac Ordinum Imperii, in Comitiis Norimbergensibus anno CIↃCCCLV. non tamen eo ipso Lusatia, sicut nec ceteræ provinciæ, Imperii Germanici jure exciderunt: quod in Recessu Ratisponensi anno CIↃCCCCLXXI. confirmatum, & in Matriculis Norimbergensi CIↃCCCCXXXI & CIↃCCCCLXVII. Ratisponensi CIↃCCCCLXXI. Norimbergensi CIↃCCCCLXXX. Coloniensi CIↃCCCCLXXXVIII. censitum. Ceterum verba Carolinæ constitutionis de conjunctione Lusatiæ cum Corona Bojemica ita habent: *Nec non Marchiam Budissinensem & Gorlicensem cum vasallis, vasallagiis, feudis, feudatariis, utilitatibus, fructibus, obventionibus, jurisdictionibus, judiciis, honoribus, consuetudinibus, & omnibus dictorum Ducatuum & Marchiæ pertinentiis, velut utile & immediatum dominium nostrum, & Regni Bohemiæ præfati, eidem Regno & ejus felici Coronæ in perpetuum adjungimus, incorporamus, inviseeramus, adscribimus, adpropriamus, & indivisibiliter conjungimus.* Et quod de consensu Ordinum Imperii dictum, patet ex Gerlaci Archiepiscopi Moguntini confirmatione Norimbergæ die B. Luciæ Virginis laudato anno data, quæ speciatim *sui & aliorum Dominorum Principum Electorum consensum accessisse* memorat. Quamobrem quod de sola Gorlicensi civitate scripsit Dresserus, eam *ad Bojemiæ regnum rediisse, ea conditione & lege, ne ullo unquam tempore ab ea abalienaretur, aut avelleretur*; de tota Marchia Budissinensi & Gorlicensi accipiendum.

§. XLVIII. Neque tamen diuturna admodum illa fuit conjunctio: siquidem, quod speciatim ad Gorlicensem Marchiam attinet, eandem ab excessu Caroli IV. (is vita functus an. CIↃCCCLXXVIII.) Johannes filius accepit, quando Wenceslao cum Imperatoria dignitate Bojemia & Silesia, Sigismundo Brandenburgensis Marchia cederent. Atque hinc est, quod Krantzius, aliique hunc Johannem, *Ducem Gorlicensem*, Æneas Sylvius, *Ducem Lusatiæ* nuncupent. De eodem Dubravius lib. XXII. *Ne Johannes natu minimus filius præteritus a Parente videretur, Gorlicium illi atque alias in superiore Lusatia urbes ad possidendum fruendumque assignavit.* Verum *hic ipse Johannes* (quæ verba sunt Dresseri) *propter effrænatam libidinem & insolentiam civitate exclusus, in inferiori Lusatia, quod reliquum fuit vitæ, potissimum consumsit.* De hoc Johanne Caspar Peucerus in Idyllio *Patria* inscripto, quod repetit Historiam ejus regionis, quæ olim provincia Nissana & Nicæa, nunc Hexapolis & Lusatia superior vocatur, ita canit: 1378.

Invexit nomen Ducis, & fastigia Jannes,
Hoc (Carolo IV.) *genitus, regnum Gorlisioque novum,*
Imperium breve sed, patria quod jura nequivit
Pristina, non nomen, non abolere decus.
Hoc Budissinos propter spreviffe colonos
Concordi clasis mente utriusque ferunt.
Illum posthabitis qui legibus, arte & honore
Antiquis ausit quid pariatque novum.
Nec quid ab hoc juris petierunt, nec decus unquam
Marchiacum adscito postposuere Duci.

§. XLIX. Mortuo Johanne Jodocus Moraviæ & Brandenburgensis Marchio, Wenceslai & Sigismundi patruelis Ducatum Gorlicensem sibi vendicavit, idque Wenceslai Bojemiæ Regis permissu. At Gorlicenses missa legatione ad Sigismundum Ungariæ Regem impetrarunt, ut penes Bojemiæ regnum ditio maneret. Rationes suæ postulationis habuerunt graves. Primo, quod Ducis Johannis imperium nimis fuisset durum, tum, quod Gorlicium a corpore regni Bojemici haut liceret avellere. Ab hoc igitur tempore Bojemiæ regni membrum inviolatum hæc urbs permansit. Atque hæc fere Matthæi Dresseri in *de præ-*

cipuis Germaniæ Urbibus narratio est: qui mallem suos auctores laudasset.

§. L. Sic igitur Lusatia omnis Bojemici juris facta in ditione Regum Bojemiæ ad præsens ævum mansit: ac, prout vel florens fuit, vel afflictus regni hujus status, cum eodem effloruit pariter ac attrita est. Qui autem porro per Lusatiam universam gestum in turbis illis ac feralibus bellis Hussiticis sub SIGISMUNDO Rege, anno cIↃ
1437. ccccxxxvii. decedente: quid sub brevi regimine ALBERTI II. Austriaci; sub LADISLAO posthumo, in ipso flore ætatis ac apparatu nuptiarum cum sponsa Gallicana
1458. an. cIↃccccLviii. exstincto; sub GEORGIO a Cunstat PODIEBRADIO, quod natalibus deerat, fortitudine ac felicitate compensante, sed & Brandenburgicis, qui iterum beneficio Ladislai in Lusatia invaluerant, præter *Corbusinum* & *Peicam* pauca relinquente; sub ULADISLAO Casimiri Poloniæ Regis filio, qui manu Friderici III. Cæsaris regni Bojemici provinciarumque regno junctarum vexilla accepit, ac porro æmuli Matthiæ Ungariæ Regis successionem adiit; sub ejusdem filio LUDOVICO
1526. ad Mohazium a Turcis anno cIↃIↃxxvi. a Solymanno Turcorum Imperatore cæso; sub FERDINANDO I. Caroli V. fratre, Regum optimo, ac a religione nostra non adeo alieno; quid sub filio Ferdinandi MAXIMILIANO II. ejusdemque gnatis RUDOLPHO ac MATTHIA Regibus contigerit: in illa quæ huic scriptioni præfinita, brevitate expedire nobis non est integrum: eaque spes nos habet, fore ut Patriæ Patres, omnesque Patriæ amantes, ac si qui erunt alii Lectores benevoli, hoc Catone contenti vivant.

§. LI. Quod reliquum est, ad præsentem Lusatiæ statum descendimus, paucis expositur, quomodo utraque Marchia regno Bojemico exempta ad Saxones, atque adeo ad ipsam illam familiam, quæ quondam Conradi Marchionis temporibus ad Fridericum Admorsum, Orientalem illum tractum gubernavit, postliminio devoluta sit.

§. LII. Nimirum postquam JOHANNES GEORGIUS I. Saxoniæ Elector potentissimus, more majorum, Austriacam in vindicando Bojemiæ regno causam tueretur, ac id gravissimis impensis tanto exercitui alendo sufficientibus faceret; post reductas ad obsequium provincias, non tam in præmium fortiter æque ac feliciter navatæ operæ, quam in tantorum sumtuum septem auri milliones superantium restitutionem, a FERDINANDO II Cæsare utriusque Lusatiæ Marchionatum, feudali quidem nexu, sed oneribus vasallagii communibus nequaquam obnoxio, in solidum accepit. Postquam autem eade re certis tabulis anno præsentis seculi quinto & trigesimo, die xxx. Maji Pragæ obsignatis 1635.
actum, ipsa Lusatiæ traditio sequenti anno xiv. die Aprilis in provincialibus Comitiis 1636.
Gorlicensibus facta. Et Ferdinandi quidem Regis nomine cessionem illam legati Cæsarei Christophorus Baro a Schellendorff, Felix Rudigerus, & Melchior Erle, sequentibus Electoralibus Consiliariis, Caspari a Bonikau, Friderico a Metsch, & Gabrieli Tunzelio, in optima amplissimaque juris forma offerentes, Lusatos a nexu Regum Bojemiæ solutos in fidem ac clientelam Serenissimi Electoris, ritu maxime solemni tradiderunt.

§. LIII. Ex eo tempore utraque Lusatia clementissimi JOHANNIS GEORGII I. 1656.
Electoris regimini paruit. Ab ejusdem obitu, qui anno cIↃIↃcLvi. contigit, ex testamenti Electoralis decreto, Superior Lusatia Serenissimo Potentissimoque successori JOHANNI GEORGIO II. inferior autem Serenissimo fratri CHRISTIANO, Episcopatus Mersburgensis Administratori attributa est. Ut sub horum maxime moderato regimine Lusatia terra porro vigeat, floreat, suumque decus sub Saxonicæ rutæ umbra ad finem usque mundi servet, devotis exoptamus suspiriis.

COROLLARIA.

I.

POloni Lusatiam olim appellarunt *Ditiwoniam*. Videantur Cromerus *lib. I Histor. Polon.* in Lesco. Neugebauerus *lib. II. Hist. Polon.* in Lesco III. an. Iↄcccx.

II. Ludovicus Germanicus, Ludovici Pii filius, ad convertendos Sorabos aliosque Slavicos populos *Ecclesiam Nisicensem* fundavit, cujus propagationem & defensionem Conrado Comiti commisit.

III. Qualis hæc Ecclesia fuerit, dubitatur. Quidam ad Neissensem in Silesia Vratislaviensi vicinam & subjectam trahunt, cum præsertim Nissa fluvius ibidem nomen & locum habeat.

IV. At vero Neissa hæc Silesiæ dissita omnis a provincia Nisicensi, ad quam Dresdensem quondam tractum pertinuisse patet. Meminerunt autem provinciæ Nisicensis Otto I. & Johannes XIII. ille Diplomate *de fundatione Ecclesiæ Misnensis*; hic, fundationis illius Confirmatione. Utriusque verba prope conveniunt: *Inde usque quo idem fluvius* (Milda) *intrat in Albeam, & sic sursum & ultra provinciam NISIZI ad eundem terminum sine dubio; nec non in altera parte Lusizi & Selpoli, illam videlicet infra*

eundem

eundem terminum, & inde in aquam, qua dicitur Odera, Et sic Odera sursum usque ad caput ejus, inde quasi recta via usque ad caput Albea. Inde deorsum in Occidentalem partem, ubi divisio confinium duarum regionum est, Behem & NISENEN. Ortonis diploma Moguntiæ aono ɔɔcccclxvııı. Johannis datum anno ɔɔcccclxvııı. qui annus est (ut ipsa habet bulla) *majoris Ottonis Imperii sextus, & minoris primus.* Porro pagi *Nisen* mentionem facit Ditmarus lib. IV. *Post hæc*, inquiens, *Henricus Botzlaum, Ducem Bojemorum in cunctis fuimet necessitatibus semper paratum cum suis adiit, honorificeque ab eo susceptus, cum exercitu ejusdem a finibus suis per NISENI & Deleminci pagos usque ad Mogelini ducitur.* Porro Henricus II. anno cɪɔxııı. in bulla confirmationis Episcopæ Misnensis, appellat pagum NISICI & *NISEN*, inque ea villam *Brochotinacethla* collocat. In alio diplomate Henrici IV. NISANI vocatur, eidemque attribuitur villa *Luibitowa* in Burgwardo *Buistrizzi.* Et in alio ejusdem Regis diplomate in pago NISENI sub Burgwardo *Wotz* plures villæ, & in his *Gozebudi* indigitantur. Complexus igitur hic pagus partem Misniæ superioris & Lusatiæ. Unde hic quoque Ecclesia Nisicensis, non vero in Silesia quærenda est.

V. Fuit autem olim peculiaris in Præsulatu Misnensi Archidiaconatus Nisicensis dignitas: quæ, ut ex dictis colligere est, ambitu Ecclesiastico Prisoitz, Ketschenbroda, & multas circumjacentes villas complexa est. Olim autem Diœcesis Nisaoa latius videtur & pene usque Budissinam patuisse: quod ex laudatis Ottonis I. & Johannis Papæ diplomatibus clarum, ubi *divisionem duarum regionum Behem & Nisen* tangunt. Nato tamen Archidiaconatu diœcesios Nisanæ fines forte contracti sunt.

VI. Palatinatus Saxonici dignitas sub Regibus Germaniæ Saxonicis videtur nata.

VII. Saxoniæ Palatinatus a Comitibus *Gozezensibus* ad *Sommerseburgios* Comites, ab his ad *Henricum Leonem*, ab hoc ad *Thuringia Landgravios*, hinc ad *Misnia Marchiones* devolutus.

VIII. Palatinatus Saxonicus *Friderico* ejus nominis IV. *quinti* patri, & *Friderici* III. nefarie occisi filio posthumo a *Friderico Sommerseburgio*, quamvis consangvineo ereptus, & familiæ suæ applicatus.

IX. Friderici Sommerseburgii nepote *Alberto* circa annum Christi cɪɔclxxx, sine liberis defuncto, *Henricus Leo*, Bojariæ atque Saxoniæ Dux potentissimus, quod sanguine ei cohæreret, Comitatus Sommerseburgii & Palatinæ dignitatis, legitimum se hæredem dixit; & *Adelheida* Quedlinburgensi Abbatissæ, Alberti sorori, Wichmanno Archiepiscopo Magdeburgico Comitatum vendenti vehementer se opposuit, ipsam arcem Sommerseburgum funditus evertendo.

X. Henrico Leone a Frederico I. proscripto, *Hermannus Thuringia Landgravius Ludovici* frater, Palatinus Saxoniæ creatus est in comitiis Erfurtensibus. Auctor de Landgrav. Thuring. cap. xxv. Engelhusius in Chronico pag. 236. Variloqvus Antiquitatum Erfurtensium MS. ad an. cɪɔ clxxxıı.

XI. Henrico Thuringiæ Landgravio, Friderico II. opposito anno cɪɔccxlvııı. exstincto, cum Henricus Misniæ Marchio succederet, simul quoque Palatinatus Saxoniæ hæres factus est. Et ab eo tempore Misniæ Marchiones itemque Thuringiæ Landgravii, ac post Electores ac Duces Saxoniæ titulum, & omisso titulo insignia Palatinatus Saxoniæ ad præsentem ætatem retinuerunt.

XII. Unicus adhuc in historia Palatinatus Saxoniæ scrupulus restat: Quo jure Electores Saxoniæ stemmatis Ascanii titulum Palatinatus Saxoniæ prætulerint Sic enim in Diplomatibus Doberlugeosibus an. cɪɔccclxxxvı. legas: Wenceslaus zu Angern, Westfalen, Sachsen und Lüneburg Herzog, Pfalzgraf zu Sachsen, Grave zu Brene, Burgrave zu Magdeburg, und des heil. Röm. Reichs Ertzmarschall. Item anno cɪɔcccxlıv. Rudolff des heil. Röm. Reichs Ertzmarschalck, Albrecht und Wenßlav zu Angern, zu Westfalen, zu Sachsen und Lüneburg Hertzogen, Pfaltzgraven zu Sachsen, Graven zu Brene, Burggraven zu Magdeburg. Et ne puteshunc titulum a Thuringiæ Landgraviis omissum, ecce eodem anno Wilhelmus Doberlugeosibus diploma dedit sic incipiens: Wilhelm, Marckgrav zu Meissen, Landgrav in Döringen und Pfaltzgrav zu Sachsen.

XIII. Forte autem Bernhardus Alberti Ursi filius Henrico Leoni exauctorato in Saxoniæ Ducatu beneficio Friderici I. succedens, aut ejus posteri hunc assumsere titulum, quo usus olim Henricus Leo.

XIV. Si vero beneficio Imp. alicujus etiam hanc dignitatem acceperunt, hodierni Saxoniæ Duces, qui iisdem in dignitate Electorali ac Ducatu Saxoniæ successerunt, duplici titulo Palatina dignitate fruuntur.

XV. Datur casus, ubi qui injuriam intulit, justum; qui accepit, injustum gerat bellum.

DIS-

DISSERTATIO
De
LUSATIA
EX
ACROASIBUS ACADEMICIS
CONRADI SAMUELIS SCHURZFLEISCH,
PROF. PUBL.

STUDIO ATQUE OPERA
JOHANNIS FRIDERICI VOLLHARDI
COLLATIS EO MONUMENTIS INSTITUTA.

§. I.

Scriptores de Lusatia. Lusatia a nemine hactenus, præterquam a *Christophoro Manlio Gorlicensi*, (a) integra descripta est: quod opus cur hactenus suppressum, ac ne doctissimis quidem visum fuerit, ego equidem non miror, qui ejus pariter atque *Abrahami Hoffmanni* fortunam satis cognitam habeam, quæ non permisit, ut quod hi viri pro veritate causæ, ac dignitate patriæ susceperant, ex animi sententia perficere possent.

(a) Magnopere laudatur a Martino Mylio in annalibus Gorlicensibus an. 1575. Fuit enim summo ingenio, & judicio subacto ac maturo, poëta elegans, historicus insignis, & diligens Lusatiæ scriptor. Ejus epigrammatum liber Praga, Bohemiæ metropoli, est editus. Poëmatum volumen nondum est prælo expressum. Commentarios rerum Lusaticarum septem libris distinctos composuit, quos interest expoliri cum cura, & perfici plane atque absolvi. Ipse sibi moriturus tale fecit epigramma, quod in annalibus Gorlicensibus a viro clarissimo Christiano Funccio mihi perliberaliter communicatis continetur:

Qua tumulum servat? pietas. Quis conditur illo?
Scrutator patriæ Manlius historiæ.

Alius est Johannes Manlius, locorum communium collectione notus passim atque celebratus. Christophorus ut nomine quidem Martino Zeilero, & aliis, qui indices historicorum confecerunt, cognitus fuit.

Peuceri Idyllium. §. II. Inter eos, qui partem Lusatiæ attingunt, facile primas tenet Caspar Peucerus, vir, cum viveret, eruditione nemini secundos, & in historia Lusatica Christophori Manlii doctor, qui quantam in illa operam collocaverit, docet ejus Idyllium, quo docta totius Lusatiæ superioris descriptio continetur. Id vero anno MDXCIV. auctoritate Senatus Budisfinensis editum fuit, ac meretur, ut diligentissime ab omnibus legatur.

Melchioris Goldasti Bohemia. §. III. Nec tamen me fugit, plures fuisse, qui huc incumberent, quanquam aut cedunt Peucero, aut ei atque Manlio aliquid debent. Nisi quod Melchior Goldastus cum regni Bohemiæ diplomata manu sua versaret, Lusatica pari diligentia tractavit, quorum exempla in codicibus exarata nuper videre mihi contigit, & plura, quam quæ evulgavit Goldastus, beneficio insigni virorum jurisconsultissimorum Leuberi & Hartranfftii.

Scriptores Historiæ Lusaticæ. §. IV. Tum vero huc studii aliquid contulerunt Joachimus Meisterus, præceptor Christophori Manlii, qui metro concinnavit orbis Gorlicensis descriptionem, a doctissimo Funccio mihi transmissam, Joachimus Cnemiander, & qui ex eo multa hausit Martinus Mylius, collector annalium Gorlicensium nondum editorum, Thomas Faber, cujus extant annales Budisfinenses, Bartholo-

tholomæus Scultetus, Laurentius Ludovicus, Johannes Coqvus. Similiter Bohemiæ, Poloniæ, Silesiæque scriptores (*b*) per sæpe res Lusaticas monumentis suis commendarunt.

(*b*) *Æneas Sylvius, Martinus Cromerus, Joachimus Curaus, sæpe etiam ex scriptoribus nostratibus Siffridus Presbyter Misnensis, Monachus Pirnensis, ex Boicis Johannes Aventinus.*

Origines Lusatiæ. §. V. Inter Bohemos Johannes Dubravius, Episcopus Olomuzensis, elegantissimus gentis suæ, & antiquitatis scientissimus scriptor tradit, (*c*) antiquitus Serbios, quibus denotat Sorabos, esse nominatos, quorum pars fuere Milciani, notatione situs a cæteris distincti, & pago Niseni & Budesin, unde postea Marchia Budisfinensis dicta est, comprehensi. Propterea non potuit esse immemor diplomatum, ab imperatoribus Saxonicis & Salicis datorum, in quibus signantur Milciani, haud sane alii, quam qui hodie Lusatiam superiorem colunt. Eos in ditionem atque potestatem suam redegit Henricus Auceps, primus ex Saxonibus rex Germanorum, qui populationes Slavorum prohibiturus, Misniæ Marchiam instituit, ex eaque impetum Polonorum Lusatiorumque inhibuit, & tandem virtute auctoritateque sua pervicit, ut legibus Germaniæ parerent. Graviter Detmarus Merseburgensis scribit: *Ex ea* (urbe & marchia Misnensi) *Milzenos suæ subactos ditioni, censum persolvere coegit.* (*d*)

(*c*) *Lib. 2. hist. Bojem. p. 14. Nomen Soraborum commune habuerunt superioris & inferioris regionis* (Lusatiæ) *populi, quod fere in desvetudinem abiit avo Henrici Aucupis, quo Lusatia regni Germanici Marchia provinciaque facta est.* * *Non quod ante Sorabos ibi non habitaverint Germani (omnino enim ante eos ibi sedes atque domicilia sua habuere Suevi) sed quia post Germanos in eas terras Sorabi, Slavorum, qui in Germaniam magnam migravere, portio, longe lateque penetrarunt, atque adeo non aborigines, sed advenæ illic locorum fuerunt. Vid. Manl. comment. rer. Lusat. lib. 1. col. 13. 14.* Linguæ Teutonicæ usum primus in eam regionem *invexisse memoratur Albertus Ursus, apud Manlium lib. 4. col. 53.*

* Brotuffus Brotuff. perperam censet a Lothario II. eam Marchiam esse institutam.

(*d*) *Iidem Milzeni, qui alias Milciani appellantur, a quibus nomen sortita est Marchia Milzavia* (*Milcienia*) *qua & Budisfinensis dicitur, ac Suevo, quem vulgo Spream vocant, rigatur, serius Lusatia titulo ornata, quod vel solum diploma* incorporationis Caroli IV. *testari satis potest. De Luticiis existimat Albertus Cranzius, Lusatios eo nomine antiquitus esse denotatos, lib. 5. Sax. cap. 1. Nec dubitat Peucerus ipsis attribuere Lusatiam inferiorem. Conf. Henr. Meibomius de pagis Saxonia in pag. Luzici. Quanquam ex Helmoldo liquet, illos esse eosdem cum Wiltis, & sane multo amplius patuisse. Vid. Manlius Comment. lib. 1. col. 15.*

§. VI. Sunt, qui putent, partem Slesiæ fuisse, cujus sententiæ est Albertus Cranzius, (*e*) quod multis ac solidis argumentis atque rationibus licet refutare; quandoquidem a finibus Silesiæ secernitur Quisso, Bobera & Nisso amnibus. Idque ut pro certo habeatur, plurima faciunt monumenta, quæ in hac quæstione finium regundorum mihi adjumento atque usui fuerunt. An Lusatia pars Silesiæ.

(*e*) *In præfat. Saxon. Qua causa fuit, cur affirmaveris Christ. Manlius, Cranzium vulgi sermonibus deceptum, opinionem eam animo imbibisse. Errore forsan inde orto, quod pars Lusatiæ fuit sub Heurico barbato Silesiæ Duce, qua postea jure pignoris ad Ascanio-Brandenburgicos, hinc ad Bohemos pervenit. V. Manl. us comment. lib. 3.*

§. VII. Fuitque hæc præcipua semper Lusatiorum cura, ut quanto possent opere, limitem tuerentur, atque ea de causa nomen durissimæ gentis sortirentur. (*f*) Quod illustri Abbatis Oybinensis documento proditum est, qui Uladislao cœnobium Oybinense Bohemiæ vindicaturo, acerrime in comitiis Olomucensibus contradixit, ac vicit ejus sententia, quod persequitur Christoph. Manlius, & cumulate satisfacit argumentis, ex charta manuscripta depromtis. (*g*) Lusati durissima gens.

(*f*) *Cosmas, Pragensis Ecclesia Decanus, in Chronico Bohemorum ex bibliotheca Marquardi Freheri prælo Wechel. expresso, pag. 11.*

(*g*) *lib. 7. comment. p. 144. Haud vero omittendum est, dynastiam Budsetia prius in patrimonio majorum Dedonis fuisse, quam fuit Marchia Budissinensis, quippe qua præfecturam duntaxat a regibus atque imperatoribus institutam designabat, priusquam utraque vero & perpetuo jure conjungeretur. Neque existimandum est, cum Budsetiis detracta est Lusatia superior, omnes simul ejus partes detractas esse: saltem enim iis relicta sunt possessiones atque dynastia Rotenburg, Moskau, Hoyerswerda, Camentium.*

§. VIII. Sed, ut vices rerum humanarum sunt, fines Lusatiæ non semper iidem Fines Lusatiæ.

dem fuerunt, neque fortuna semper isti populo indulsit, sive æmulatione vicinorum, sive ingenio gentis, quæ externa arbitria non facile passura erat. Propterea Domus Luzemburgica, quæ augendæ suæ potentiæ rationes optime callebat, titulo connubii atque belli (*b*) regno Bohemiæ potita, utramque Lusatiam, quæ antiquitus ad Marchiones Misniæ pertinuerat, honestis conditionibus obtinuit, & fide servandorum privilegiorum data, novis atque felicibus auspiciis conjunxit. Ita factum, ut Lusati inde a Johanne Bohemiæ rege usque ad imperatorem Sigismundum, in quo ea stirps defecit, Regibus Bojemo-Lucemburgicis sacramentum dicerent, & obsequia cum tranquillitate conjuncta servarent.

(*b*) *1. Est titulus electionis, quippe qua regnum Bohemia pariter, atque accessiones ejus concernit, postquam extincta est familia veterum Bohemia Ducum atque regum Czecchiorum, qui per annos DLXXXIIII. summam rerum ibi tenuerunt: 2. beneficiaria concessionis regni Bohemia, quod Germania* feudale *est, cui Lusatia, Marchionibus Misnia olim intercepta, sub illud tempus eodem jure annectebatur: 3. Connubii inter Johannem Lucemburgicum, & Elisabetham regni Bohemia haredem, contracti: quandoquidem ejus soror natu major propter Ducem Carinthia, in regni Bohemia jura iniquum, cui illa nupserat, a regno est exclusa. 4. Belli, quod titulum inter omnes gentes validum habet, quo jus adeo ab Elisabetha regni harede, & regni Ordinibus, veris atque vivis ejus membris, pro parte saltem electionem habentibus, ac demum ab imperatore, tanquam supremo illius regni beneficiarii domino acquisitum, & ad Johannem delatum, & investitura Henrici VII. imperatoris solenniter firmatum, atque contra amulum hostemque Henricum Carinthia Ducem est defensum. Vid. Martinus Boregk Chron. Bohem. part. 1. p. 247. 289. Wencezlaus Hagecius Chron. Bohem. part. 1. p. 376. 377. 378. 379. 380. 395. Eo spectant tabula, quibus Johannes Luzelburgicus* Marchiam & provinciam Budissinensem & Gorlicensem *(quarum hanc antiqui in Lusatiam superiorem juris testem Friderico gravi, qui recusato Juditha, Johannis filia connubio, & postea regnante Carolo IV. domus sua commodum neglexerat, armis eripuit) sibi tanquam* immediato & naturali domino *subditam ordinavit, & leges constituit atque confirmavit. Huc respexit Carolus Johannis filius, quando promulgavit diploma* incorporationis, in quo comprobatur, *Marchiam Budissinensem & Gorlicensem ab antiquo ad coronam & regnum Bohemia pertinuisse: apud Melch. Goldastum append. document. pag. 75. Qua verba usitatum Caroli IV. stylum signant, & in diplomate Gerlaci Archiepiscopi Moguntinensis eodem anno (1355.) dato repetuntur, & paulo explicantur atque confirmantur. Hic tantum venit in quastionem, quid vocabulis* ab antiquo* *denotetur: & unde initium ejus juris sit numerandum, ratione cujus postliminium in Marchia Budissinensi & Gorlicensi allegatur. Mihi certis argumentis constat, non posse illud intervallum porrigi ultra tempora Henrici IV. Saliqui, quippe ante quem non fuere in Bohemia reges, & ipso etiam Cosma Pragensi teste, anno 1086. Vratislaus ex Duce Bojohemia rex ab Henrico IV. est creatus, etsi nondum eo tempore hareditarius ejus dignitatis titulus cœpit, ac certe Vratislai frater, liberi, nepotesque usque ad Vratislaum II. id est, ab anno 1086. usque ad 1159. Duces dicti fuerunt. Conf. cum Cosma Hagecius an. 1086. Nunc quam late pateat postliminii intervallum, inter Marchiones Brandenburgo-Ascanios, & reges Bojemo-Lucemburgicos, a quibus contemplatione Bojemo-Czecchiorum asseritur postliminium, breviter est videndum. Sane epocha regii tituli ab Vratislao, saltem pro ejus persona intellecti, perpetui autem, atque hareditarii a Uladislao II. numeratur. Dabo itaque vocabula,* ab antiquo, *ample sumenda, & ad Vratislaum primum regii tituli acquirentem, esse referenda: non tamen ex eo sequetur, primos Lusatia acquirentes fuisse Czecchios, propterea quod rationes intervalli, quo hi Marchiam Budissinensem concessione Henrici IV. acquisitam tenuerunt, non plures, quam ducentos annos conficiunt, facta quidem temporum ab anno 1086. usque ad 1286. supputatione. Marchia Gorlicensis, qua regionis superioris, postea Lusatia quoque dicta pars est, Friderico gravi erepta, paulo post ad Bohemiam accessit. Regio inferior, qua suo & proprio nomine Lusatia appellatur, neque Czecchios Duces, neque reges dominos habuit, donec Friderico admorso intercepta, ex patrimonio Wettinensi in ditionem Brandenburgo-Ascaniam, atque exinde in potestatem regum Bojemo-Luzelburgicorum, qui aborigines Czecchios interjecto duntaxat Henrico Carinthio, in eo regno exceperunt, & per Johannem Bohemia regem primo superiorem, deinde inferiorem Lusatiam ex inauguratione beneficiaria Ludovici IV. Imp. cognomento Bavari acquisiverunt. Etsi enim a patre Henrico VII. in veram atque legitimam beneficiariam regni Bohemia possessionem inauguratus fuerat, tamen Lusatiam obtinuit demum ab excessu patris & ritu atque lege beneficiaria accepit primum a Ludovico IV. imperatore, eam filio Ludovico, qui Romani cognomine distinguitur, attributuro, & perinde ac septemviratum Brandenburgicum, in patrimonium sua gentis addicturo, si tuto licuisset per Lucelburgicos, qui in ea cau-*

* Ibidem per dudum declaratur, aliquando etiam omittitur.

fa intercedebant, & propter Bohemiam familia sua acquisitam jus postliminii ratione Marchia Budissinensis allegabant, ac postulatis suis efficiebant, ut Ludovicus non perinde cum Marchia Lusatia, atque cum Marchia Brandenburgica ageret. Quod cur non aque hic, at ibi, factum fuerit, neque Ludovicus Bavarus aque Lusatiam, atque Marchiam Brandenburgicam, vindicaverit, quam tamen extincto Waldemaro, ex familia Ascanio-Brandenburgica ultimo, jure caduci vindicare potuisset, haud dubie caussa fuit metus, cum propter fundatam ex propinquo Luzelburgicam potentiam, cum propter prætensum postliminii jus, quod vacante etiam dominis ac hæredibus Marchia Budissinensi, Johannes Bohemia rex asserebat. Sane quam est manifestum ac diplomate in eam rem edito probari potest, Marchiam Budissinensem a Ludovico Bavaro in Johannem ritu jureque beneficiario collatam esse. Similiter veris auctoribus constat, Budissinenses anno 1319. & Gorlicenses anno 1329. in verba Johannis Bohemia regis jurasse, apud Johannem Abbatem in chron. an. 1319. Mart. Boregk part. 1. pag. 299. Christoph. Manlium comment. lib. 6. col. 79. Wenceslaum Hagecium chron. Bohem. parc. 1. pag. 395. conf. Casp. Peucer. idyll. an. 1319. 1320. Anonymi chronicon Marchionum utriusque Lusatia in periodo regum Bohemia stirpis Lucemburgica: Melchior Goldastus de regno Bohem. lib. 3. cap. 16. n. 37. Martinus Mylius tradit, Ludovicum Bavarum eo quoque ex promisso fuisse obligatum, propterea quod is Johanni propter auctoramentum navanda sibi opera ac dandi suffragii septem viralis pollicitus fuisset Inculcatam bonorum Waldemari partem. si, quod eventus approbavit, nulla prole auctus decederet, in annal. Gorlicens script. pag. 128. Pari fato Lusatia inferior, quam Valdemarus Friderico admorso Misnia Marchioni ademerat, eo an. 1319. sine liberis mortuo, Johanni Bohemia regi accessit, non postliminio, ut placet Manlio; * siquidem ea nunquam ducum regumque Bohemia provincia fuit, & postquam ad Ascanio-Brandenburgicos pervenit, jus in eam non a regibus Bohemia, sed a Marchionibus Misnia derivatum, & Friderici admorsi cessione in Valdemarum, Ascanio-Brandenburgica gentis ultimum collatum est atque confirmatum. Unde factum arbitror, quod Lusacia inferior, quamlibet a Johanne acquisita, & regno Bohemia adjuncta, haud perinde, ac Lusacia superior nominata fuerit in instrumento incorporationis Carolino anno post natum Christum M CCC LV. indict. octava, VII. Id. Octob. edito. Nec est facile, quem lateat, Lusatiam inferiorem, ut ut sæpe etiam mutarit dominos suos, nullum tamen ex Ducibus atque regibus Bohemia dominum habuisse, quod per subjecta exempla ac periodos, quibus ibi suum quisque principatum nomine atque titulo Marchionis tenuit, nunc a me posset demonstrari I. Periodus memoratur stirpis Ringelheimensis in Siffrido, aliis Sigefrido. II. Comitum Stadensium in Gerone, Christiano, al. Carsterio, Detmaro I. Decmaro II. ac Ottone liberorum experti. III. Budsetiorum Dedonis, Henrici senioris, & Henrici postumi, sive junioris. IV. ex familia Danica Viperti & Henrici ejus filii. V. Comitum Wettinensium, postea Misnia atque Lusacia Marchionum, Conradi I. Diterici, Dedonis II. Conradi II. Diterici II. quam successionem paulo interruperunt Silesia Duces, * Boleslaus Henrici barbati filius, & Boleslaus cognomine sævus: inde postliminio Marchiones Misnia, Henricus illustris, concessu atq; beneficio Friderici II. Imp. primus in ea familia Landgravius Thuringia ac Saxonia Palatinus, & quod ex diplomatis manuscriptis didici, celebris in Saxonia Commendæ Dömitzensis conditor, Diterícus pinguis, Dizmannus, ac denique Fridericus admorsus, cui Valdemarus inferiorem Lusatiam in universum ademit. VI. Ascanio-Brandenburgicorum, Ottonis Pii, qui bello Misnico, cum Alberto degeneri, atque filiis ejus gesto, insignem inferioris Lusatia partem, & a Boleslao sævo quoque ejusdem haud ignobilem orientalem portionem est consecutus, Ottonis longi, Hermanni, Johannis illustris & Valdemari hujus propaginis, qua ex Alberto Urso per Ottonem descendit, ultimi, qui demum anno 1317. omne, quod in Lusatia inferiori Misnensibus reliquum fuerat, iisdem bello eripuit, cessionemq; illius provincia Friderico admorso extorsit. Vid. Manlius comment. lib. 4. & 5. Chronicon Marchionum utriusque Lusatia supra allegatum. Unde intelligitur, Johannem Luzelburgicum ex alia causa acquisivisse Lusatiam inferiorem, atque acquisiverat Lusatiam superiorem, &, quod certis liquet monumentis, eam non propter Bohemiam, neque adeo postliminio esse acquisitam. Qua de causa factum est, ut longe post Johannem Luzelburgicum, ex regibus Bohemia primum acquirentem Lusatia inferioris, Wenceslaus ejus ex Carolo nepos, quatuor hujus Provincia Ordinibus singulari privilegio caveret de incolis nunquam a corona regni Bohemiæ quovis modo avellendis atque alienandis. * Non ideo, quasi Lusatia inferior olim, & ante Johannem ad Bohemia regnum pertinuisset (nam si huc pertinuisset, eodem postliminii titulo in instrumento incorporationis aque, ac Marchia Budissinensis & Görlicensis inclusa fuisset) sed quia duntaxat primo, & sine mentione interioris atque civilis cum Bohemia nexus ab avo ipsius acquisita, tunc demum pari & aquo incorporationis Bohemica jure censebatur. ** Alioqui certo cognitum est, postliminium quoque ratione Lusatia superioris con-

* Comment. lib. 4. col. 63.

* Joach. Curæus annal. Siles. p. 264. Christoph Manlius Comment. lib. 3. p. 46. seq.

* Manlius l. 7. rer. Lus. p. 102.

** Manlius lib. 2. comment. p. 21. inprimis ar-

rem Budissinæ insidiati sunt Poloni, quam Boleslaus Chrobrius ab excessu Eckhardi I. Marchionis Misniæ expugnavit. Manlius itidem p. 29. Chron. Marchionum utriusque Lusatiæ in Boleslao Chrobri, quæ vox arcis notione venit.

contineri certo, quod paulo ante definivimus, intervallo, siquidem multo ante reges Bohemiæ Lusatiam subegerunt Saxones, postq; hos tenuere Marchiones Misniæ, quibus eam primum anno 1086. præripuit Henricus IV. Saliquus, & Bohemus, ad quos neque stirpis, neque successionis jure pertinuit, attribuit. Quod quomodo factum sit, non mirabitur, qui considerat turbatum ejus temporis statum, quo Henricus IV. gessit imperium, afflictum certe ac perpetuis dissidiis agitatum. Eam vero occasionem adepti Bohemi, ipsam etiam Misniæ Marchiam sæpe sunt aggressi, ac impetu eo facto, multa detrimenta ei regioni intulerunt, quod Pirna atque alia Bohemis finitima urbes plus satis testantur.

An in patrimonio electoris Bohemiæ fuerit Lusatia?

§. IX. Cæterum ex quo Lusatia cum regno Bohemiæ conjuncta fuit, inventi sunt, qui putarent, pro ea parte, qua audit inferior, in regis Bohemiæ, in quantum Septemviri, patrimonio deputatam fuisse. Qui error unde ortus sit, varia equidem opinio est: mihi sufficit demonstrare, reges Bohemiæ diu ante dignitatem eligendi Cæsares habuisse, quam consequerentur inferiorem Lusatiam. quippe quæ accessit quidem regno, postquam mutavit suos dominos, sed pars Bohemici *Electoratus* nunquam facta est, & provincia duntaxat Bohemiæ evasit, ac ex alia causa atque diversis ab *Electoratu* rationibus acquisita, & regno attributa sane atque adjuncta, *electoratui* autem, qui nullam divisionem recipit, minime innexa fuit. (*i*)

(*i*) *Regnum Bohemiæ accurata notione distingui ab* Electoratu *debet, avelli autem ab eo, constituto Electorum ordine, non potest. Quod autem neque Lusatia inferior, quæ hic cumprimis in quæstionem venit, neque superior* Electoratui *Bohemico illigata sit, vel ex eo ostenditur, quod regnante in Bohemia Ottogaro II. jus Electoratus Bohemici acquisitum & Filio ejus Wenceslao tabulis Rudolphinis A. MCC XC. ratione Bohemiæ confirmatum fuerit, quo tempore Lusatia inferior erat in ditione Marchionum Misnensium, superior autem parebat Marchionibus Brandenburgicis stirpis Ascaniæ. Postea vero, quam utraque Lusatia in Johanne Lucelburgico regno Bohemiæ accessit, nil in ea re est immutatum: quandoquidem omnes ejus in eo regno successores non aliter* electoratus *Bohemiæ munus gesserunt unquam & administrarunt, quam ratione regni Bohemiæ, quippo ratione cujus* archipincernatus, & deinceps quartus electoratus *institutus est atque confirmatus. Quapropter sanxit Rudolphus I. Habsburgius,* ipsum regem Bohemiæ imperii debere pincernam existere, & jus ac officium pincernatus apud eum, nec non ejus hæredes jure hæreditario residere. Extitit etiam dilucide declaratum, prædictum regem Bohemiæ, & suos hæredes in electione regis Romanorum, futuri imperatoris, cum cæteris electoribus habere, ad similitudinem aliorum electorum, eligendi plenarium jus & vocem, *in diplomate an. 1290. Wenceslao regi Bohemiæ Erfurti dato, atque ab Hagecio in sermonem Germanicum converso, Chron. part. 1. au. eod. Neque eo secius constitutum est in sanctione pragmatica Caroli IV.* de electoribus *tit. 4. ubi regi Bohemiæ, in quantum regi, suffragium* electorale *confirmatur. Nec moramur auctoritatem Speculi Saxonici, regi Bohemiæ electionem detrahentis, lib. 3. cap. 57. cum quo consentit Abbat Stadensis, at ari illi, qua conscriptum est speculum, suppar, au. 1240. Nam multa sunt ejus speculi commemorationes, quæ neq; antiquitatis monumentis, neque diplomatum fide approbantur. Neq; hic opera pretium est circumspicere commodam speculi interpretationem, quando constat, & demonstrari potest exemplis, multa in eo commentitia atque falsa contineri. Quanquam sunt, qui ex Matthia Hupfuff, cujus liber titulo* Käyß. und Königl. Land- und Lehn-Rechte *anno 1503. evulgatus est, conficere posse se existimant, prædictum speculi caput non intelligi de omni rege Bohemiæ, sed duntaxat de eo, qui neque per patrem, neque per matrem originis Teutonicæ fuisset. Abbas Stadensis in ea parte Epkouem Repkovium, speculi illius compilatorem haud dubie secutus, commentum illud fide ejus auctoris, cujus æquali erat, & forsan in compilando socius adjutorque, ad se perlatum propagavit, scriptor cætera in rebus actisque, quæ in Friderici II. tempora inciderunt, eximius, atque ad eruendam septemviratus Germanici originem, & ad istius avi, quo vixit, facta eventaque singularia cognoscenda aptus cumprimis idoneusque.*

§. X. Sed ex quo utraque Lusatia in regum Bohemiæ ditione fuit, hoc consecuta est ex pacto *unionis* atque fœdere, (*k*) quod regibus iisdem cum vicinis Principibus fuit, ut ea conjunctio & magno ipsi usui, & præsidio esset. Non quia putemus, Bohemiæ septemviratui fuisse innexam, quod rejecimus paulo ante, sed quo intelligatur, ejus ad regnum Bohemiæ accessione, communem utriusque defensionis causam, & pari æquoque jure tutos fines fuisse. Quem fructum tantum abest ut amiserit, postquam in ditionis Saxonicæ (*l*) fines descripta est, ut quoque firmum ac perpetuum hodieque capiat, reddita antiquis

Nexus cum regno Bohemiæ.

Vladislai, Ferdinandi, Maximiliani, Rudolfi, tutati sunt. Ut Ludovico Camerario * *non fuerit causa, quamobrem in ea parte coargueret Saxonem, vir alioqui nimius animi, & in Austriam Saxonicamque domum tanto iniquior, quod suis consiliis, quæ nil medium relinquebant inter præcipitia & summa, utraque adversabatur, & conjunctis viribus resistebat. Etenim officii sui ducebat Elector, scissa factionibus Bohemia & republica per dissensiones distracta, justa Cæsaris causa servire, & immoto animo stare contra seculi mala, ac prohibere ruinam vicinæ domus cum vicinia, tum obligationis suæ causa. Imperiti sunt, qui nihilo secius temere pronunciarunt, ac nil sociali Electoris bello quæsitum opinati sunt, quam belli stipendium Lusatiam, quod contendit P. Piasecius, hist. sui temp. an. 1620. Multo enim interiores ejus rei rationes fuerunt, & tales quidem ac tanta, ut Cæsaris Electorisque periculum tunc par, & causa communis esset. Neque moramur intempestive credulos; & actorum consiliorumque illius temporis ignaros. Omnino autem laudamus Electorem, & gratulamur Lusatiæ, quæ ductu hujus Principis ad decus suum veramque gloriam rediit, & postquam accepit dominum, tanta caritate ac fide complexa est, ut senserit, honesto obsequio perpetuam clementiam repensam esse. Nam & sancte cavet dignitati ordinum, & servat privilegia civitatum, & jus fasque exemplo suo tuetur. Illud etiam memorabile est, quod sapientissimus Elector cum cæteras Lusatiæ immunitates prolixe ac liberaliter concessas confirmaret, tum privilegium a Rege Ferdinando I. anno 1544. die 21. Febr. Pragæ superioris Lusatiæ Ordinibus, genere illustri nobilique præditis impertitum* * *sanctione beneficiaria novissima roboravit. Quod cujusmodi sit, facile intelligamus, si veras propriasque ejus notas afferamus, & quamobrem concessum traditumque fuerit, ante oculos ponamus. Inest in eo testimonium rerum ab Ordinibus bene fortiterque gestarum, & gerendarum eadem fide in posterum insigne auctoramentum. Sed qui id consequi studet, capax esse debet beneficii, quod petit, ut feudi sit auctori atque conditori privilegii, aut qui in ejus locum successerit, tanquam Lusatiæ Marchio ac Princeps. Præterea qui nulla prole auctus, atq; adeo hæredum beneficiariorum expers, hoc tale beneficium solicitat, is præterquam quod orbitatem suæ domus grave familiis malum allegat, etiam necesse habet ætatis suæ viriumq; specimen dare, quod haut dubie eo spectat, ut clientela beneficiique dominus, eum expeditionibus servitiisque sibi & patriæ utilibus decoriq; adhibere possit. Idque ut rite atque ex privilegii præscripto fiat, ille, qui studet beneficii esse particeps, cogitur toto corpore loricatus atque gladio accinctus vi sua inserre se in equum, & grave pondus armaturæ militaris firmo atque expedito robore superare. Si tamen foret, qui liberis, quibus cum rem familiarem faciat, æque carens, ac inopia insuper laborans, fortunam iniquam, atque æs alienum, nulla sua culpa contractum coram prætore Marchionatus demonstraret, illi jus atque facultas eadem ex formula Privilegii futura esset agendi cum prædio beneficiario, quasi cum peculio suo, & libere alienandi vendendique, siquidem nullum inde præjudicium ac detrimentum inferatur Domino beneficii aut agnatis jus simul quæsitum a primo auctore beneficii derivantibus. Qui ritus unde sumptus sit, & quæ ex re occasionem acceperit, hic posset disquiri, eo magis, quia in priscis Saxonum placitis, quæ diu apud Lusatos viguerunt, licet legere, omnem acquirendæ & conservandæ nobilitatis rationem in gladio atque armis fuisse sitam: ut sane Dynastæ atque Nobiles Lusati aptum hoc familiis suis consolandæ orbitatis remedium a rege Ferdinando, impetraverint, cujus fructum nuper ceperunt illustrissimus MAXIMILIANUS LIB. BARO a SCHELLENDORFF, & eques suæ gentis splendidissimus WARENSDORFFIUS, qui virtute atque viribus freti, hoc privilegio in solatium orbitatis dato concessoque, fortunis atque facultatibus amplissimis, felicissimam accessionem laudis maximæ adjunxerunt.* Fuitque hoc Lusatiæ decus perpetuum *fere* atque invidendum, quod viros produxit egregios, *qui bello atque* literis permagnum ad rempublicam momentum *attulerunt*, & *nacti* crescendi spatium, res summas aggressi sunt atque perfecerunt. *Quorum honori Christophorus Manlius singulare volumen composuit*, dignum, ut opera *viri eruditi quam primum elimetur, & cum ejus commentariis rerum Lusaticarum, qui penes me sunt, in lucem emittatur. Nam & multa ibi reperi, quorum ignaro difficile sit, assequi res Bojohemicas, Saxonicas, Brandenburgicas atque Misnenses, & usu meo didici, præcipuam originum Wettinensium partem illic contineri. Quanquam non diffiteor, Bojohemos invidisse vicinis suis Lusatiam, & quandoque cum Ascanio-Brandenburgicis ad premendos Misniæ Marchiones operam contulisse.* Refertque ad hoc institutum evolvi Chronicon Marchicum Wolffgangi Justi, *unde* quædam decidenda sunt, quæ Manlius noster dubia *reliquit. Vid. Comment. lib. 5. fol. 75. Nobis sufficit, Lusatiam utramque hoc seculo rediisse a Bohemis ad priores acquirentes suos, Electores atque Duces Saxoniæ, quatenus iidem sunt Misniæ, & antiquitus pari jure erant Lusatiæ, & nunc de integro vero atque postliminio sunt ejusdem perpetui atque hæreditarii Marchiones, quorum principatus imperiumque felix & contra casum fortunamque firmum sit, atque in posteris integra innocentique virtute meo ac omnium civium meorum voto continuetur.*

* In Considerat. caussar. bell. p. m. 169.

Titulo Borrith.

VIRI

VIRI CELEBERRIMI,

MICHAELIS HENRICI GRIBNERI

PROFESSORIS PUBLICI

IN

ACADEMIA WITTEBERGENSI

PROGRAMMATA DUO,

QUORUM

I. DE JURE CIVITATIS GERMANICÆ LUSATIÆ COMPETENTE

II. PROGRAMMA

DE

MARCHIONE GERONE.

TRium *Marchiarum*, ex quibus *duas Saxonia Dux* tenet, *tercia* a *Brandenburgico Marchione* possidetur, plerique ad *Henricum Saxonem*, qui & *Auceps* dictus fuit, origines referunt, (*a*) a quo Sarmatis Misniæ & Lusatiæ, Henetis Brandeburgicam Marchiam oppositam esse contendunt. Sed quæ eundem autorem habent, eas dispari adeo conditione esse condiras non frustra mireris, si verum est, quod Illustri & publici juris peritissimo Viro placuit, *Brandenburgicam* quidem *non modo jus civitatis Germanica obtinuisse, sed & justi ducatus ab initio rationem habuisse*, *Misniam & Lusatiam juris Slavici habitam, adeoque utriusque Marchioni nullum inter Ordines Imperii locum fuisse.* (*b*) Ita persuasit Vir summus *Giovanno*, (*c*) & JCto Lipsiensi *Titio*, (*d*) quos in eandem sententiam discessisse video; mihi ingenue, fateor, contraria omnia probantur, qui sola auctoritate Viri, quem diximus, opinionem, quam primus, puto, ille in medium attulit, niti, non rationibus evidentibus, quales, ut tam insigne discrimen admittamus, requiruntur, eam, quod pace dissentientium dictum velim, sustineri censeo. Atque Misniæ quidem suffragii jus luculenter satis asseruerunt Viri celeberrimi *Hornius*, (*e*) atque *Ludvigius*,

(*a*) Nolim omninm ego Marchiarum origines cum *Cranzio Vandal. L. 3. c. 16.* &, qui eum sequitur, *Manlio* ab *Henrico* repetere, aliud dudum evicerunt Viri docti, vid. *Palat. Caten. hist. L. L. 11. c. 2. n. 56.* plures tamen Comites limitum, quos Marchiones appellamus, ab eo constitutos esse neminem latet. Ille *Slesvicensis* Marchiæ, quam Danis objecit, autor est *Kranz. l. c. Adamus Bremens. c. 40.* idem earum, quas diximus, *Misnensis*, *Brandenburgica*, *Lusatia* conditor habetur, licet alii *hujus* initia ad *Lotharium II.* alii ad *Ottonem I.* maluerint referre.

(*b*) Illustris *Cocceji* doctrina est, Henricum I. Marchiæ Brandenburgicæ jus civitatis Germanicæ dedisse, ejusque eam fuisse formulam, ut tanquam Ducatus proprio jure & potestate uteretur, adeoque regno mediate subesset. *Jur publ. prud. c. 3. sect. 5. n. 68. & 71.* Misniam & Lusatiam juris Slavici mansisse, adeoque nunquam locum & suffragium in comitiis habuisse. *n. 70.* Sed de Ducatu Brandeburgico alibi forte videbimus, nunc Lusatiæ tantum causam agimus.

(*c*) Ita accipio, quæ Vir clar. *Germ. Princip. L. 2. c. 2. p. 47. seq.* habet. Ubi enim Marchioni Brandenburgico jus in comitiis regni & inter Principes Imperii tribuerat, Misnico & Lusato eandem facultatem non obscure negat.

(*d*) Vid. *Ej. Spec. Jur. publ. L. 1. c. 3. §. 15.*

(*e*) Egregie Misniæ Marchionum causam egit Vir Magnificus in *programmate, quod anno 1706.* de hoc argumento conscripsit.

gius, (*f*) licet hic, alias Misniæ Marchionibus parum æqvus, (*g*) minus recte amisisse id deinceps eos putet, quod omissum aliquamdiu fuit. (*h*) Lusatiæ igitur videamus, utrum recte idem denegetur, ut si liquido evinci nequeat, ejus Marchiones suffragatores in comitiis olim fuisse, id saltim appareat, non modo rationibus dissentientium parum roboris inesse ad jus hoc nostris Marchionibus denegandum; verum etiam plus, quam probabile esse, Lusatiam etiam olim provinciam Germaniæ ejusque Marchionem inter Ordines regni fuisse. Quod dum obtinere cupio, non opus est, ut causas repetam, ex quibus Silesios (*i*) aliqui jus civitatis in Imperio habuisse (*k*) ac *Bohemiam* (*l*) Germaniæ provinciam esse, alii evincere conati sunt, aut liti me interponam eorum, qui *Lusatia septemvirale votum*, (*m*) quo Rex Bohemus gaudet, inhæsisse contendunt. Aliæ mihi succurrunt rationes, ut non sit, cur eo digrediar. Id initio certum expeditumque habeo, *Slavici juris* (*n*) *nomen*, cum Misniæ & Brandenburgico Marchionibus non obstet, *Lusato* quoque *objici non posse*, quem *eodem jure*

(*f*) Non possum; quin ipsa celeberrimi Viri verba adjiciam, qui mutata, ut videtur, priori sententia jus nostrorum Principum dissimulare non potuit. Ita *in Paradoxis*. §. *17. p. 19. quidam*, ait, *nullo eum* (Misniæ Marchionem) *tempore habuisse suffragium existimant, quod juris Slavici ille esset quidam &c. Utrique male. Illi, quod Misniæ Marchionem per quinque secula comitiis interfuisse suffragatorem, nemini ex historia posset esse ignotum.* Et in formula Brandeburgica §. *10. lit. u. p. 94. Misniæ Marchionem jura civitatis Germanicæ habuisse, plurima fidem faciunt. Sane tot loca sunt, unde patet, quod comitiis interfuerit, quod* archi-venatoris *munere functus sit, quod Cæsarum literas subscriptione adprobaverit*, ut mirer &c. Quæ satis recte se habent, nisi, quod *Schützius*, contra quem illa disseruisse videri voluit *L. 1. t. 8 pos. 4.* non neget, olim Misnicos votum habuisse, sed eo illos nunc non uti ostendat.

(*g*) Viderint alii quo jure, ubi vasalli, qui olim Ducatui Brandeburgico paruerint, recensentur, Misniæ quoque fiat mentio: quam recte tradatur, eam Brandeburgicis accessisse, si pactis, ut par erat, satisfactum fuisset: denique ut alia omittam, cur Misniæ initia tam tenuia esse putet, qui Brandeburgicas origines adeo augustas contendit. *vid. Germ. Princip. L. 5. c. 1 p. 16.* Mihi eo digredi hic non licet. Notasse sufficiat, quæ alio loco & tempore expendi merentur.

(*h*) Quod una manu dedisse nostris videtur, id, quantum potest, altera iis adimere conatur, dum suffragii jus dudum extinctum esse frustra contendit. Sane, quas affert rationes absque negotio invertere & pro Marchionibus nostris urgere licet. Quid enim? si olim territoriorum numerus suffragia non auxit, hodie quoque possessoribus plura vota non præstabit. Sed vid. laudat. *Hornii* Programma, ex quo reliquis dubiis facile poterit satisfieri.

(*i*) Sunt qui *Lusatos Silesiis accensent*, quod si ita esset, non parum nobis argumenta eorum prodessent, qui & Silesiis jus civium Germanicorum tribuerunt. Sed errorem hunc refellit *Manlius Commentar. rer. Lusat. L. 1 c. 41* add. *Ejusd. δεῖγμα.* & *Schurzfleischii diss. de Lusat. thes. 6.*

(*k*) Nihil hic definire audeo, asserere tamen Silesiis jus Germanicæ civitatis voluit *autor der fernerweiten grundlichen deduction der evangelischen Schlesier religions-freyheit.*

(*l*) Longum foret controversiæ hujus causas ac utriusque partis rationes recensere, quas integris tractatibus alii exhibuerunt. videsis *Celeberr. Hertium de renovata Rom. Germ. Imperio & regn. Bohem. nexu 1709 add. Perill. atque Excellentiss. Autor. des Eur. Herold. P. 1. p. 221. seqq. Goldast. de Regn. Bohem. L. 3. c. 3. & Lyserum de Elector. Bohemia*, qui evicerunt, Bohemum civitatis jus, quod feliciter iterum nuper vindicavit, olim habuisse. Sed inde argumenta ego pro Lusatis ducere nolim, cum facilius alia ratione eorum jus ostendi possit.

(*m*) Qui Lusatiam pro circulo Electorali Bohemico habent, quod *Fabricio Orig. L. 5. p. 542.* & qui eum sequuntur, visum fuit, jus suffragii Marchionibus nostris facile puto largientur. Sed neque inferiori, neque superiori Lusatiæ septemviralem dignitatem inhærere docent *Scharfschmid. Vol. 1. Ex. 7. th. 25. p. m. 588.* & *Schurzfleischius de Lusat. p. 13.* ut satius sit isto argumento non uti. *add. Gion. Saxon. c. 2. pag. 71.*

(*n*) Utuntur hoc potissimum ratiocinio, qui dissentiunt; sed inane nomen priscarum gentium frustra nobis objicitur, cumque quoad Misniam id fallere ostenderint Viri, quos supra allegavi, Clarissimi, adversus Lusatiam quoque parum roboris ei inesse puto.

jure cum reliquis Marchionibus *constitutum* esse tam diu *præsumo*, (o) donec luculenter allud Viri Clarissimi demonstrent. Jam ipsa auspicia Marchiæ hujus non parum me in ea sententia firmant. *Primum* ea *Geroni* (p) credita est, quem *Marchionem Ducem*, (q) etiam antequam Lusatiæ Brandenburgica Marchia accederet, (r) dictum fuisse constat, ex quo, si id non confici potest, quod plurimis placuisse scio, justi ducatus formulam Lusatiam habuisse, (s) Jus tamen civitatis Germanicæ Marchionum satis puto apparere. (t) Eadem ergo conditio Marchionum, qui Geronem (u) secuti sunt, ut forte dubitandi nulla superesset causa, si Lusatia diutius proprios præfectos habuis-

(o) Hoc volo, onus probandi non incumbit iis, qui Marchionem adversos Slavos Germaniæ ordinibus inserunt, cum juris præsumtio ab hoc onere eos liberet, sed illis, qui disparem ejus a Brandeburgico & Misnico conditionem comminiscuntur.

(p) Ita plerique tradunt, qui res Lusatiæ exposuerunt. vid. *Sagittar. thes. 18. Manlium L. 2. c. 10. Schurzfleischius* tamen noster, quo nescio auctore, Lusatiam inferiorem primum tenuisse Sigfridum scribit in Lusat. p. 11.

(q) *Geronem* primum Lusatiæ Marchionem DUCEM appellari constat, ac a *Sagittario, Meibomio, Hoppenrodio, Coccejo, Ludwigio*, aliisque observatum fuit, qua de causa Dux dictus; utrum dignitatis, an officii aut gentis nomen id fuerit, non est expeditum. Sed ea de re ex instituto agendi forte erit occasio. Interim observo in diplomate, cujus Ampliss. *Ludwig.* initium exhibet *in form. Duc. Br. p. 38.* apud *Leuberum*, qui *Stap. Sax. n. 1601.* integrum id inseruit, *duas legi* eo loco, quo *ducis* nomen ille expressit.

(r) Parum proficiunt mea sententia, qui, dum formulam *Ducatus Brandeburgici* eruere cupiunt, ad *Geronem*, quem *Ducem* appellatum fuisse monui, confugiunt. Nam ut alia, quæ huic argumento obstant, plurima omittam, Gero *Dux dictus* fuit, cum nondum Brandeburgicam Marchiam teneret, sed Lusatis tantum præesset. Ita *Chron. Mont. Seren.* Geronis Ducis & Sigfridi Comitis meminit. vid. *Coccej. p. 76.* Sed & quæ de Garone ex *Witichindo* commemorat *Ludwigius form. pag. 85. lit. a.* eo tempore evenisse videntur, quo Sigfridus *Brandeburgicus* erat Marchio, Gero Lusatiæ tantum limites adversus Slavos tuebatur.

(s) Non id nunc ago, ut Lusatiæ Ducatum asseram, licet eadem opera id fieri posse putem, qua Brandeburgicum alii eruere conantur. Sane quæ speciem aliquam habent rationes, ex felicius multo pro Lusatis urgentur. Neque desunt, quos excitare possim, pro Ducatu Lusatiæ testes, si Doctorum suffragia huic rei sufficerent. *Mylerus* scribit, Geronem Comitem *Ducatum Lusatiorum* ab Ottone hereditario jure obtinuisse *Archol. cap. 9. thes. 2. p. 80.* Quem sequitur *Burgoldensis P. 1. disc. 20. p. 354.* Eadem *Hoppenrodii p. 480. & Meibomii Tom. 1. p. 703.* sententia esse videtur. Principes illustres appellari Lusatiæ Marchiones, *Ludovig* docet *form. Duc. Br. p. 45. lit. m.* quæ appellatio Ducibus fuit propria. Pertinent & huc, quæ de *Gerone* passim circumferuntur rythmi: *der Lausiz erster Fürst ich war.* add. *Schurzfleischius* noster diss. de antiq. Saxon. dign. p. 16. ubi Lusatiam *principatus* titulo tenuisse Comites Vetinenses tradit.

(t) Geronem, quem virum magnum & potentem Vitichindus appellat, qui apud Henricum Aucupem & Ottonem I. gratia plurimum valuit, inter Imperii Ordines locum habuisse nemo forte est, qui negat, & diplomata, quibus inter reliquos Principes Comites ac fideles Imperatoris commemoratur, evincunt, quæ cum apud *Hoppenrodium, Leuberum* & *Ludvigium* legi possint, hic repetere nolo. Marchiam autem orientalem, id est Lusatiam jus hoc ei præstitisse, cum hujus tantum non ubique, ubi de Gerone agitur, mentio fiat, facile intelligitur. add. *quæ dixi lit. S.*

(u) Geronem in Marchionatu Lusatiæ excepit Christianus, ut plerique tradunt, etiam *Manlius L. 2. c. 16. & Sagittarius.* Sunt tamen, qui *Lusatiam* velint post illius obitum ad *Hermannum Billingium* pervenisse. Nun ausim ego has difficultates tollere, conjecturam affero, quam nemini obtrudo: *Dominium utile* penes Christianum, *directum ducis Saxoniæ* Hermanni fuisse. Multa sunt, quæ *tres Marchionatus* Misniæ, Lusatiæ & Brandeburgicum, *feuda Saxoniæ* olim fuisse suadeant. *Comites* certe *Saxoniæ*, ut alia omittam, vocantur Marchionum illarum præfecti, ipse *Gero* etiam apud *Goldastum* & eo quidem tempore, quo utramque & Brandeburgicam & Lusaticam Marchiam tenebat; Comites autem Provinciarum olim fere omnes Ducum Vasalli: neque tamen inde inferas, jus civitatis in Imperio eos non habuisse, cum vinculum fidei, quo Duci tenebantur Comites, eis non obstaret, quo minus ferrent in Comitiis suffragium, quod nemini, quem prisca Ordinum & Comitiorum ratio non latet, ignotum esse potest. Sed hæc ulterius expendi merentur. Confer. *Spec. Sax. L. 3. art. 62.*

habuiſſet. Ubi ad Miſniæ (*x*) Marchiones Luſatia pervenit, ac Brandenburgico quoque (*y*) aliquamdiu paruit, votum ſane dixerunt Marchiones, licet Luſatiæ nominatim mentionem non fecerint, cum mos illorum temporum id nec exigeret, nec pateretur, quibus territoriorum numerus ſuffragia non augebat. Poſt Bohemiæ juncta fuit, ut Marchiones iidemque Reges voto, quod vindicare ſibi poterant, ſponte ſua abſtinuerunt. Quod fraudi noſtris eſſe nequit, non magis ac ipſis Bohemis, qui tanto temporum intervallo privilegio non comparendi uſi fuerunt. Tandem feliciter ad Miſniæ Marchiones Luſatia rediit, feudali tamen lege a Boëmis (*z*) translata, quod vinculum falluntur, qui obſtare noſtris Principibus putant, quominus amplius inter Ordines Imperii referri poſſint, cum ne ſummo quidem Imperio fides feudalis obſtet, (*aa*) & Vaſallum Auſtriæ quondam *Wuertemburgicum*, eundemque Comitiis interfuiſſe conſtet. (*bb*) Cæterum temporis lapſum, non uſum & quæ ſunt alia, quæ vulgo objici ſolent, fruſtra opponi, cum alii invictis argumentis oſtenderint, (*cc*) non eſt, cur hoc loco illa multis repetam, in primis cum hic inſtituti ratio ſubſiſtere me jubeat. Quare finio, id tamen addo, eam, quam contra illuſtrem Virum ſententiam tueor, Viris etiam Celeberrimis *Manlio, Conringio, Sagittario, Schurtzfleiſchio* placuiſſe, qui de jure civitatis Germanicæ, quod Luſatiæ aſſerui, non dubitarunt. Quod nuper dixi, cum *Luſatia jus civitatis Germanica* aſſeterem, *iis, qui Ducatus Brandenburgici formulam eruere cupiunt, parum prodeſſe Geronem*, id nunc ulterius perſequor, qui non paucas, ſi quicquam perſpicio, rationes obeſſe ſeotio, quo minus Ducis elogium, quod Geroni competiiſſe, Viri Clariſſimi contendunt, ad Marchiam Brandenburgicam poſſit referri. Quod, dum aggredior, conſtitutum mihi non eſt ipſam Ducatus Brandenburgici formulam ſolicitare, licet non levibus ſciam difficultatibus urgeri ſententiam, (*dd*) quæ ante Illu-

(*x*) Notum eſt, Miſnenſibus modo inferiorem, modo ſuperiorem, modo utramque Luſatiam paruiſſe: neque adeo liquet, quo jure iterum eam amiſerint. vid. *Perill. atque Excell. autor des Europeiſchen Herold. p. 245.* Sub Henrico Aucupe autem Comites Wetinenſes Luſatiam tenuiſſe, quod *Giov* in Sax. p. 71. tradit, memoriis illius temporis non coovenit.

(*y*) Paruit etiam aliquamdiu Brandeburgicis Luſatia inferior inprimis, unde & *autor Specul. Saxon. l. c.* vexillum *Luſatia Brandeburgico* tribuit, non tamen ideo ejus aut acceſſio aut comitatus fuit, niſi & Brandeburgicam Luſatiæ provinciam fuiſſe putes, cum Geroni Luſato poſt mortem Sigfridi illa cederet. Qua ratione & ex quibus cauſis autem amiſerint, quæ tenuerunt pleraque, *Manlius* tradit *L. 2. & 3.* qui unus res Luſatiæ luculenter expoſuit.

(*z*) Hypothecæ jus primum in Luſatiam conſecutus eſt Gl. Mem. Princeps Elector Div. Jo. Georg. I. anno 1620. d. 6. Junii, cui traditio acceſſit anno 1623. d. 13. & 20. Junii. Pleniſſimum deinde jus accepit pactis d. 30. Maji 1635. initis, quæ pax Pragenſis confirmavit. Solennis traditio tandem anno 1636. d. 14. Aprilis facta eſt. Translata fuerunt jura regia omnia, quæ Imperatoribus & Regibus competierunt, (unde *nobilitandi* etiam *jus* Electoribus noſtris in Luſatia competere nonnulli ſcribunt,) ea tamen lege, ut directum dominium Regi Boëmiæ ſervaretur. add. *Perill. Autor des Eur. Her. P. 1. p. 246. & P. 2. p. 439.*

(*aa*) *Vid. Grot. L. 1. c. 3. §. 23.* ibique *Heunig. p. 250. & Vitriar. Kulpiſ. lib. 12. lit. c. p. 27.* &, quos ille plures excitavit.

(*bb*) Vid. *Eur. Her. P. 1. p. 482. Limn. L. 1. c. 7. n. 100. L. 5. c. 16. n. 6.* & in *addit. ibid.*

(*cc*) Vid. inprimis *Horn. l. c.*

(*dd*) Non pauca ſuperſunt dubia, quæ Viri Celeberrimi nondum ſatis expedierunt, (ut plura omittam alia): I. terræ illæ, quas novo Ducatui ab initio ſubſuiſſe, volunt Pomeranicæ, Meclenburgicæ & reliquæ (*vid form Duc. Br. p. 87. ſeqq*). ad Saxoniam olim pertinuerunt; imo II. ipſa etiam Marchia fruſtra diſſentiente *Clar. Turckio Geogr. æv. Med. §. 51.* vid. *Land-R. L. 3. art. 62. CRANZ. Sax. L. 3. c. 9.* Quæ & III. in circulum Saxoniæ poſtea eſt relata. IV. Neque adeo conſtat, quem Palatinum, quos Comites priſcus ille Ducatus habuerit. Sed & (V). Imperator Fridericus I. Saxoniæ Ducatum Henrico Leoni ablatum Marchioni Adalberto Urſo conceſſit, conſuetudinibus Imperii adverſari ratus, ut unus duobus Ducatibus præeſſet, manifeſto indicio, ne illo quidem tempore Marchiam Ducatus juſti rationem habuiſſe. conf. GIOV. *in Poruſſ. p. 50.*

Illustr. *Coccejum* (*ee*) forte nemini venit in mentem, ac, quæ hactenus pro ea allata sunt, tantæ rei vix sufficere, argumenta (*ff*). In medio ista relinquam, cum mihi propositum tantum sit ostendere, *Geronem Ducem Brandenburgicum non fuisse*, adeoque præcipuam, & cui potissimum innituntur Viri Clarissimi, rationem parum illorum sententiam juvare. Scilicet *Geronem* hunc primum Lusatiæ Marchionem DUCEM dictum fuisse, post *Spangenbergium*, *Angelum*, *Meibomius*, *Sagittarius*, *Hoppenrodius*, *Knauthius*, *Becmannus* aliique passim observarunt: quos secutus est Amplissimus Vir *Jo. Peter Ludwigius diss. de form. Duc. Brandeb.* §. 4. cui una illa *Geronis* appellatio plurima præstitit pro nova, quam tuetur, hypothesi argumenta: inde enim est, quod tradat, *lapides ac marmora in sepulcris, in libris plena fidei historicos & antecessores, Cæsares denique in diplomatibus Marchiones istos Duces appellasse:* (*gg*) quæ omnia ille unius Geronis confirmat exemplo. Enimvero, quod pace Celeberrimorum Virorum dictum esse velim, præter dubium chronici veteris testimonium (*hh*) & a Monachis ob insignia in pias causas merita forte compositum epitaphium (*ii*) nondum genuino antiquitatis monumento comprobatum est, Geroni Ducis titulum competiisse, aut vivo ei saltem & superstiti fuisse tributum; ut non improbabile videatur, post obitum ejus demum id elogium ei datum esse. Saltim in diplomatibus, ad quorum fidem Vir Celeberrimus *p. 37. 38. & 46.* provocat, deest Ducis appellatio, (*kk*) & in iis ipsis ac quam plurimis aliis, quæ a *Goldasto*, *Hoppenrodio* & *Becmanno* allata sunt, *Comes GERO ac Marchio, Dux*, quantum mihi quidem observare licuit,

(*ee*) Neque enim succurrit, qui ante Virum Illustrem Ducum Brandeburgensium mentionem fecerit, si *Angelum* chronici Marchici auctorem, forte & *Hoppenrodium* excipias, quorum ea non fuit autoritas, ut nova appellandi ratio aliquem assensum mereretur; sed ubi eandem sententiam amplexus esset Vir Illustris, quem diximus, *Jur. publ. prud. c. 3. §. 5. n. 71. seq.* mox plures in eandem iverunt GIOVANNI *Brandeb. pag. 48. & in Sax. p. 16.* TITIUS *L. c. c. 3. §. 14 seq.* TURCKIUS *l. c.* LINCKIUS *de Comit. Princip.* aliique; donec justo commentariu eam assereret Vir Amplis. *J. P. LUDWIG de form. Duc. Brandeb.*

(*ff*) Neque enim ad rem pertinent, quæ de Alberto Urso ex Kranzio aliisque afferuntur, cum eum Ducatum Saxoniæ tenuisse constet; nec titulus *illustris*: *Dei gratia* & reliqui, Ducem constituunt, cum alii Marchiones iisdem usi fuerint. Cætera leviora sunt, nisi, quod Ducatus Transalbinus aliquam habeat speciem, sed vid. SCHURTZFLEISCH. *Vit. Alb. III. pag. 115.*

(*gg*) *In form. p. 34. seqq.*

(*hh*) Verba *chronici Montis-Sereni* a *Madero* editi *p. 36. Ill. Coccei. & Ludwigius* exhibent. Atque is solum scriptor est, qui Geronem Ducem dicit, videturque illud elogium ex lapide sepulcrali Geronis accepisse; quem cœnobium exstruxisse, eo loco refert. Quantum igitur testimonio huic tribuendum, alii judicent, inprimis cum eodem loco fallat incertus auctor, qui Geroni unicum Filium fuisse scribit, eum duos eum amisisse, vel ex ipsis literis fundationis Gerenrodensis, quæ apud *Hoppenrodium p. 423.* aliusque extant, appareat. Quem quidem errorem frustra excusat Cl. KNAUTHIUS *Antiqu. P. g. & Com. Princ. Anhalt.* qui & ipse labitur, dum Geroni superstitem fuisse filium Sigfridum, scribit *p. 7.*

(*ii*) *Spangenbergius*, *Meibomius*, *Hoppenrodius*, *Knauthius* monumentum illud exhibent, & novissime Celeberrimus Anhaltin. annal. conditor *Becmannus*, qui exsculpi id elegantissime curavit: ex quo observare liceat, vocabulum *Saxonum*, quod ibi habetur, non ad ecclesiam, (ut existimat *Vir. Cl. cit. differt. p. 35.* qui vocem *hujus* omisit), sed ad Ducis & Marchionis elogium pertinere.

(*kk*) Tradit *Vir. Cl. pag. 37.* Cæsares in diplomatibus Marchiones appellasse Duces: quod, ne frustra dixisse videatur, Ottonis literas, non tamen integras, exhibet, in quibus Geronis Marchionis Ducis fiat mentio: sed ex *Leubero* & *Sagittario*, unde illæ desumtæ sunt, constat, non *Ducis*, (quod nomen Marchioni præponendum erat.) sed *duas* esse legendum, inprimis cum in nullo alio, quod constet, diplomate Gero Dux dicatur. add D. HORN. *de Burggrav. §. 10. & program. nostr. de Lusat. Jur. Germ. lit. t.* Idem *pag. 46.* quamplurima, ait, apud Gerodonenses annales superesse diplomata, quorum initia sint: *Gero Dei gratia Dux & Marchio.* Ast veniam dabit Vir Cl. si dixerim, tale nec eo, ad quem provocat, loco, nec alibi ullum extare.

licuit, *nunquam appellatur* (*ll*), ut parum firmo fundamento nitatur, quæ tam fallaci & dubiæ assertioni superstruitur sententia. Sed quomodo se istacunque demum habeant, largiar viris Celeberrimis, quod forte nunquam demonstrari poterit, & sponte tantisper concedam, Geronem ipso quoque Henrici & Ottonis ævo Ducem ingenuinis minimeque suspectis diplomatibus appellari, ne sic quidem illi Ducem Brandeburgicum eum fuisse, aut Marchiam illam hunc titulum ei præstitisse, obtinebunt. Namque ut ab ultimis originibus Marchiæ Brandenburgicæ rem repetam, constat, eam ab initio non Geroni nostro, sed *Sigfrido ab Henrico Aucupe esse creditam*, (*mm*) *Sigfridum* vero *Ducem* fuisse, licet id quoque affirmet *Ill. Coccejus* nullius idonei scriptoris testimonio evinci poterit. (*nn*) *Comes* ille *Saxonicus* Optimus Saxonum (*oo*) dicitur, Dux ausim contendere a nemine saltim eo sensu, quo vocem hanc Ill. Vir accepit, appellatur. (*pp*) Ei ergo, si successit Gero, sique Sigfridi provincia, quam Otto M. ringente frustra Dancmaro ei tribuit, Marchia fuit Brandenburgensis (*qq*) rationem reddant Viri Clariss. cur Sigfridus Dux non audiat, Gero Dux dicatur, aut causam saltem afferant, cur post Sigfridi obitum mutata fuerit Marchiæ formula, & Dux dictus, qui successerat Marchioni, quam si afferre nequeant, nemo si vel centies Gero Dux cluat, intuitu Marcæ illius eum ita nominari, ipsis gratis largietur. Sane, si ex solo Ducis titulo Ducatui præfuisse Geronem, inferre liceret, absque negotio & majori forte veri specie contenderim, Lusatiæ, quam provinciam primus ille & ante, quam Brandeburgensis ei Marchia accederet, tenuit, Ducem eum fuisse. (*rr*) Imo & eadem opera, si verum est, quod nonnulli tradunt, (*ss*) Misniæ Marchiam Geroni quoque paruisse, hanc etiam justi Ducatus rationem habuisse, ex illo Geronis elogio colligere fas foret. Verum id non ago, ut Lusatiæ aut Misniæ formulam nunc eruam, hoc tamen puto, omnes æqui rerum judices mihi facile dabunt, trium Marchiarum, quarum initia ad Henricum Aucupem vulgo referuntur, eandem ab initio conditionem, eandem formam fuisse, saltem tam insigne discrimen, usquedum liquido ostendatur, non posse præsumi. Ac, ut ingenue fatear, valde suspecta mihi Viri Amplissimi de *Marchionibus Ducibus* philosophia est. Classes certe, quas constituit, Mar-

(*ll*) Operæ pretium est nonnulla afferre loca ex diplomatibus, quæ *Hoppenrodius*, *Becmannus* aliique nobis servarunt. In literis Ottonis apud *Becmannum pag. 167. de an. 941.* dicitur *Gero* dilectissimus *Marchio*; ibidem in diplom. *de an. 944.* quidam noster *dilectus Marchio*; in iis *de an. 945.* ap. eund. noster dilectus & *fidelis Marchio* bis appellatur; in aliis *pag. 168.* Dux Conradus Geroni nostro *Marchioni* jungitur, plura *p. 169. & 170. seq.* occurrunt, in quibus omnibus Gero Comes aut Marchio vocatur. Apud *Goldastum Alem. rer.* idem Gero *Comes Saxonicus*, *Marchio contra Slavos* in antiquo monumento vocatur *Tom. III. p. 65.* Add. *Eund. Tom. II. p. 142. in fin.* HOPPENRODIUM *p. 417. seq.* Sed & in literis Gero se ipsum nunquam Dei gratia Ducem dixit, *Marchionem divina favente clementia.* vid. HOPPENROD. *p. 423.* BECMANN. *p. 168.* dixit manifesto indicio Henrici & Ottonis I. ævo Ducis elogio Geronem caruisse.

(*mm*) Itaque plerique tradunt, qui res Brandenburgicas exposuerunt, quamvis res illa satis expedita non sit. vid. SAGITTAR. *in Brandeburg. p. 3. seq.* Mihi suffecerit, utrumque Virum Celeb. in eo convenire Ill. Coccej. *l. c.* Giov. *in Brandeb. p. 47.*

(*nn*) *p. 77.* ait: primum Ducem Henricus I fecit Sigfridum: sed testes, ad quos provocat, Chytræus & Albinus *pag. 97.* (non *f. 197.*) non Ducis, sed Marchionis & custodis limitum mentionem faciunt.

(*oo*) VITICHIND. *Annal. L. 2. p. 643.*

(*pp*) Si Hoppenrodium excipias, qui p. *417.* Sigfridum Ducem Brandeburgicum appellat: sed is eadem facilitate Geronem nunc Lusatiæ, nunc Saxoniæ Ducem dixit. Si modo eo sensu voce *Ducis* is quidem usus est, qua Ill. Vir eam accipit.

(*qq*) Ita vulgo tenent: ita & *Coccej.* ac *Giovanni* tradunt: nec repugnaverim multum, licet alii Vitichindi locum *Annal. L. 2. p. 644.* de successione in comitatum Merseburgensem accipiant, vid. DITMAR. *in Chronic. Merspurg. p. 17.* Mihi ex his ipsis Vitichindi verbis patere videtur, provinciam, in quam Sigfrido Gero successit, Ducatum non fuisse: ita enim ille: defunctus est Sigfridus *Comes*; cujus ditionem &c. Rex dono dedit Geroni *Comiti*.

(*rr*) Vid. *d. programma lit. T.*

(*ss*) Quod in medio relinquo, sed BROTUFUM vide *pag. 558.* & MANLIUM *L. 2. Annal. c. 10.* qui ejus rei meminerunt. Nisi forte hos nomen Geronis fefellit. add. *Genealog. Marchion. Misn. p. 29.*

Marchionum (*tt*) nec omnes capiunt limitum præfectos, (*uu*) & frustra effingi, ut hypothesi inserviant, facile apparet. Fuerunt sane alii regni, alii provinciarum Marchiones, *Duces* tamen *limitaneos* Marchiones inquam Ducali potestate, quos fingit Vir Clariss. & *Marck-Herzoge* (*xx*) appellari cupit, valde vereor, ne plerique extra partium studia positi ad res priscis temporibus ignotas & novas seculi nostri formas sint relaturi. Quæ vero causa est, cur, si Gero ratione Marchiæ Dux quidem fuit appellatus, qui eum secuti sunt Marchiones Brandeburgici, Ducis titulo abstinuerunt, ac etiamnum Marchionum elogio sint contenti? Sed ad Geronem redeo. Eum sæpius *Comitem Saxonicum* appellari, constat, etiam eo tempore, quo Sigfrido jam successerat: quo certe titulo nec ipse usurus, nec alii eum compellaturi erant, si illo tempore peculiaris provinciæ Dux fuisset & Marchia jam tum Ducatus rationem habuisset. Id lubens omitto, ne certum quidem omnino expeditumque satis esse, an unquam Gero Marchio Brandenburgicus fuerit. (*yy*) Licet enim non ignorem, nec ex appellatione *Marchionis Orientalis, Marchionisve adversus Slavos*, (*zz*) nec ex successione in Sigfridi Comitatum id evidenter posse deduci: rem tamen tanto consensu traditam, utut veteris & probi scriptoris autoritate destituatur, nunc quidem in dubium vocare nolo. Suffecerit mihi, nullam ne probabilem quidem conjecturam hactenus esse allatam, quæ Ducis elogium Geroni attributum ad Marchiam Brandeburgicam pertinuisse, persvadere possit. Imo alia omnia persvadent loca, quæ ab ipsis Viris Celeberrimis excitata sunt, in quibus vel *Ducis titulo Marchionis nomen præmittitur*, (*aaa*) ac *superstite* etiamnum *Sigfrido* Marchione Brandeburgico Gero Dux audit. Dixeris, aliam ergo reddeodam esse rationem, quare splendido *Illustris Ducis & Marchionis* titulo Gero cohonestetur, si ad Brandeburgicum quidem Ducatum nominis illius causa non pertineat. Ego vero in tanta antiquitatis obscuritate nihil quicquam ausim definire. Viderint alii, utrum *ad Lusatiam*, cui præfuit, an *ad gentis*, (*bbb*) ex qua ortus est, *fastigium* respexerint, qui primi eum Ducis titulo exornarunt? Utrum *Ducatus Saxonici* administratio ei permissa fuerit, (*ccc*) quam ante eum Sigfrido creditam, post ad Hermannum Billingium, quem & in Burggraviatu Magdeburgico Geroni successisse, volunt, (*ddd*) translatum esse, non adeo improbabili conjectura ex Vitichindo aliisque collegeris? utrum denique, quod plerisque placuit, *muneris & officii*

(*tt*) *Differt. de formul. p. 30.*

(*uu*) Neque enim apparet, ad quam Classem Lusatiæ & Misniæ Marchiones velit referri: nisi hos quoque Duces ab initio primi ordinis fuisse, concedat, quod repugnat iis, quæ in Germania principe de his Marchionibus tradit.

(*xx*) Inprimis cum ad Duces primi ordinis illos referat. vide *diss. p. 30. & 27.* ubi non immerito mireris, Virum Ampliss. qui *p. 61. archi-Comites* ferre non potuit, (quales tamen etiam apud MEIBOM. *Tom. II. pag. 123.* occurrunt,) *Marchiones Duces Marck-Herzoge* admisisse. Cæterum inventi hujus gloria forte ad *Angelum*, Chronicum Annal. Marchiæ auctorem pertinet, qui eosdem Marck-Herzoge non minus eleganter *Grentz-Fürsten* appellavit *p. 40.*

(*yy*) Vid. SAGITTAR. *in Brandeburg.* MANLIUM *L. 2. c. 10.*

(*zz*) Hi enim tituli ad Lusatiam possunt referri.

(*aaa*) *d. disp. p. 38.* Quamvis locus ille merito suspectus nobis sit, ut antea monuimus.

(*bbb*) Natus enim est ex veteri Saxonum prosapia & Viteckindum M. si fides est historicis, habuit atavum. Solebant autem ex Ducum gente oriondi quandoque Duces appellari, licet non sine causa dubites, an mos ille ad Geronis ætatem possit referri.

(*ccc*) Ita forte *Hoppenrod.* censuit, qui *pag. 425.* Geronem Ducem Saxoniæ vocat. Sane Sigfridum Saxonum optimum *& a Rege secundum Saxoniam procurasse*, Witickindus tradit. Gero vero, qui ei successit, magnus & potens eidem & Marchionum *optimus præcipuusque* Reginonis continuatori audit, ejusdemque *hæreditatem in Saxonia ad Hermannum Billingium Ducem* dein pervenisse, non pauci commemorant. Ex quo forte colligas, sub Saxonibus Imperatoribus Henrico & Ottone M. nullos quidem alios Saxoniam habuisse Duces, Comitum tamen præcipuos & primos Ducum instar quodam modo habitos fuisse. Sed de hoc alii viderint.

(*ddd*) Conf. D. HORN. *l. c. §. 15.* add. *Genealog. Marchion. Misniæ pag. 29. seq.* SAGITTAR. *in Lusat. §. 18.* MANL. *L. 2. cap. 21.* HOPPENROD *pag. 425. &* MEIBOM. *Tom. 1. p. 703.*

officii causa Dux dictus fuerit ob præstitam Henrico & Ottoni Imperatoribus adversus Slavos aliasque gentes strenue operam. (*eee*) Satius hic est nihil quam quicquam temere asserere: inprimis cum, quod initio monui, incerta dubiaque sit appellationis illius origo, in cujus causam frustra inquisiveris, antequam, utrum omnino aut ipse ea usus unquam fuerit, aut, ante chronici veteris compilatorem a quoquam compellatus sit, evidenter constet.

(*eee*) Sane ea, quæ in contrariam partem attulit *Vir Cl. d. diss. p.38.* illi sententiæ parum obsunt. Urget is, (*ddd*) Ducis titulum Marchioni præponi; sed quid inde inferas? imo ex ipsius confessione id non est perpetuum: (*eee*) dein Dei gratia Ducem eum dici, quem titulum male congruere cum præfecto militum, existimat *p. 36. & 46.* Ast antea ostendimus, hujusmodi diplomata, ubi formula ista Ducis titulo præmittatur, nulla extare.

Q. D. B. V.

M. ADAMI Erdmann MIRI,

Gymn. Zitt. Con-Rect.

De

REBUS LUSATORUM ORATIO,

habita die XXVII. Maji,

M DC XCIV.

in

Gymnasio Zittaviensi,

cum

annua memoria

MELCHIORIS CASPARI WINCLERI,

Hæreditarii quondam in Ober-Ullersdorff & Sommerau,

horis consvetis

celebraretur.

Auditores,

Celebrari denuo pro recepta apud nos consuetudine dies debet, quem quondam emortualem habuit Melichor Casparus Wincklerus, in Ober-Ullersdorff & Sommerau.

Quum enim morti vicinus, Gymnasio nostro memoriam nominis ita vellet esse commendatam, ut, quoties dies emortualis rediret in orbem, manus ejus colerentur annua parentatione, præcipue vero adjiceretur aliquid, quod studiosam juventutem ad virtutis sapientiæque, studium accedere; eo promtiores nos in hoc pietatis officio solvendo habebit, quo plura & ultimæ ejus voluntati, & studiosæ juventuti nos debere intelligimus. Non tamen fert animus, prolixis verbis in tanti Viri vitam descendere, longaque persequi oratione, quæ sive ad vitæ istius ingressum, sive ad progressum, sive ad egressum pertinent. Novimus enim ex annuis orationibus, quod Budissæ vitam aspicere cœperit anno supra millesimum sexcentesimo quadragesimo quarto, Patre Gregorio Wincklero, senatorii ordinis viro & matre Anna Sophia, nata Hubschia. Novimus, quod more gentis Lusaticæ literas a primis statim annis in deliciis habere cœperit, & depositis tyrocinii rudimentis in schola patria, almam hanc Musarum sedem petiverit, ut autoritate Henrici Heffteri, Reipubl. hujus consulis, quem colebat vitricum, rebus suis melius consulere posset. Novimus, quod deinceps in Academia Lipsiensi curas suas cogitationesque ad Juris studium contulerit, celeberrimos istius facultatis viros audiverit,

rit, denique semper sibi præsentem habuerit Godofredum Jungenfelsium, quem non diu post Doctoralibus insignitum honoribus civitas nostra Senatorem coluit. Novimus, quod in medio studiorum cursu, continuis attritus morbis, necessitatem sibi impositam viderit, benignius patriæ clima cum Academia commutare, & fideli Medicorum cura experiri, quo pacto corpori lassopristinus introduci vigor possit. Novimus denique quod amores dulcissimos Annæ Margarethæ, natæ Eüchleriæ, quam matris fidissimæ consilio vitæ thorique sociam elegerat, non diu gustaverit, sed repentina fatorum necessitate in ipso ætatis rerumque omnium flore rebus humanis fuerit ereptus. Quia vero optimus noster Winclerus legato satis liberali nos obliga tos sibi voluit, ut res potissimum studiosæ Juventutis in solenni hac panegyri agerentur, eaque post factam honorificam Legatoris memoriam ad virtutis sapientiæque studium incitaretur; nec manibus ejus indignum, nec a nostro officio alienum fuerit, si ad res Lusatorum considerandas me contulerim. Ita enim patriæ nostri Winckleri constat debitus honos ac dignitas; & tot studiosi Juvenes, qui Lusatiam studiorum ac salutis matrem adoptarunt, nobiscum cognoscent, quibus nixi subsidiis, ad tantum fastigium sub Saxoniæ mansuetissimo imperio ascenderit. Lubet vero in instituto suscepto ita versari, ut & antiquam rerum Lusaticarum historiam & mediam, & novam in medium proferamus. Illam quidem obscuram & vana involutam caligine; istam planiorem & clariorem; hanc denique clarissimam. Quod dum facio, eo majorem mihi benevoleotiam indulgeo ab auditoribus honoratissimis; quo magis argumenti dignitas favet, & quo magis quisque mecum Lusatiam sive vitæ, sive felicitatis genetricem colit ac veneratur.

Dum igitur primam Orationis meæ partem aggredior, & antiquam Rerum Lusaticarum historiam penitius repeto, quæ ad Henrici Aucupis tempora excurrit; non prolixis, quod in limine facere solent, inquirere verbis lubet in nominis derivationem. Deducant alii vocis originem sive a reginnis forma & situatione; sive a moribus incolarum; sive a Luticis, vel Lusicis peculiari Sclavorum populo: variisque rationibus suas defendant sententias. Absit a nobis pertinaci studio urgere, quæ depromere magis inanes ingenii lusus, quam solidam veritatem spirare videntur. Sufficiat nobis, observasse, quod Lusatia longo tempore ante, quam hoc nomine posteritati innotuit, diversis gentibus sedem ac domicilium præbuerit. Nec attingam Lusatiæ antiquæ fines atque terminos. Ut enim limites institutionis primæ perquam incerti & obscuti sunt; sic ex monumentis antiquorum scriptorum satis declarari nequit, quomodo temporis successu vel varia terrarum accessione aucti, vel earundem detractione coarctati sint, ut inanem operam videatur insumere, qui ante Henrici Aucupis tempora certi quid ea de re tradere sustineat. Nemo tamen inficias iverit, qui in lectione antiquorum scriptorum quodammodo versatus est, Lusatiæ nomine plerumque illas insigniri terras, quæ nunc Lusatiæ inferioris titulo commendantur. Sed repetere tantummodo ex antiquæ historiæ penu lubet illos populos, quos hæc terra ab antiquissimis temporibus aluit. Optandum vero, solidis magis rationibus & indubitatis antiquitatis fundamentis in hoc versari instituto, quam variis sæpe conjecturis auditorum animos relinquere suspensos, liceret. Sed quia integra Lusatiæ historia, (si excipis solam Manlii chartam manuscriptam, multis quid in in locis repurgandam a mendis accuratiusque edendam,) quia, inquam, historia integra vix extat; eo majoribus obscuritatum tenebris immersa antiqua hujus terræ historia fuerit; quo rariora sunt antiquitatis monumenta, fida tantæ rei indicia. Et primo quidem adeo clarum & perspicuum esse arbitror, vetustissimam Suevorum gentem primas in ea terra sedes habuisse; ut a nemine, nisi omnium rerum experte, in dubium vocari possit. Probat enim hanc sententiam cum Tacito rerum Germanarum Scriptore sincerissimo Ptolemæus. Nec aliam sententiam habet Dubravius; gentis Bohemicæ scientissimus scriptor, qui in Historia Bohemica apud omnes in expedito esse affirmat, Suevicam Gentem sedem rerum ac fortunarum habuisse in illa terra, quæ nunc Lusatiæ nomine celebratur. Et quando fluminum indicia sequi libet, adest Suevus fluvius, ab illa gente nominatus, quem plerique Spreuum esse perhibent, qui oritur a radicibus montium Sudetorum, nonnullis supra Budissam milliaribus, & Lusatiam Marchiamque emensus, cursu a septentrione in occasum reflexo, Havelo miscetur; ut Philippus in Chronico Carionis non dubitet, quin ad derivationem Suevi fluminis cogatur respicere, qui veterem Suevorum sedem & domicilium explorare suscipiat. Neque vero, dum Suevos nomino, obscuros & ignobiles populos intelligo, nulli forsan nationi neque visos neque auditos. Validissimos eos fuisse, & virtute sua incredibili maximum vicinis gentibus terrorem incussisse, varia variorum scriptorum elogia nos docent, & commonefaciunt. Seneca Suevos vocare nobi-

nobiles solet populos. Plutarchus præstantissimos Germanorum dicit. Florus validissimis gentibus eos annumerat. Orosio familiare est, Suevos maximas ferocissimasque gentes appellitare. Apud Julium Cæsarem Suevorum gens longe maxima & bellicosissima Germanorum omnium dicitur. Nec ignotum, Suevos adeo validos fuisse, ut coram Cæsare confiterentur Usipetum & Tenchtherorum legati, eos tanta esse potentia, quibus ne Dii quidem immortales essent pares. Etiamsi autem clarum & perspicuum esse arbitror, Suevorum amplissimam & potentissimam gentem ab antiquissimis temporibus hos obtinuisse agros; non tamen constat inter Scriptores, quinam ex illis Lusatiam nostram incoluerint, cum in aprico sit, validissimam Suevorum gentem nullas diu fixas, stabiles & tranquillas sedes habuisse, sed varias Germaniæ provincias excursionibus creberrimis implevisse. Manlius conjicit ex Ptolemæo, e Suevica gente Ilingos seu Ilinges, Lusatiam superiorem cum parte Silesiæ tenuisse; inferioris partem ac Marchiam Brandenburgensem Senonibus domicilium præbuisse. Addit præterea Ilingos a Tacito nominari Elysios, indeque esse, quod Philippus Melanchthon Elysios existimet esse vel Silesios, unius abjectione literæ; vel Lusatios, mutata voce in sonum elegantiorem. Vero tamen vicinior nobis eorum sententia videtur, qui solos e gente Svevorum Semnones seu Senones primos hujus terræ incolas faciunt. Etsi enim Ptolemæus docet, Senones quondam post Albim ad Svevum fluvium in parte Orientali habitasse, ubi nunc forsan Lusatia inferior est cum parte Marchiæ Brandenburgensis; tantum tamen abest, ut se nobis adversarium profiteatur, ut nostram potius sententiam videatur confirmare. Fatentur enim conjunctis animis Viri sapientissimi, terram illam, quæ nunc Lusatiæ nomine commendatur, in antiquissimis Scriptoribus esse inferiorem. Nec dissimulant, limites istius regionis adeo obscuros esse, ut nemo certi quid in medium proferre possit. Hanc ipsam Ptolemæum intelligere, non obscure colliget, qui verba tanti Scriptoris penitiori cura examinaverit. Nec abnegaverim, si conjecturis indulgendum, Elysios ipsis Semnonibus, tanquam conditoribus, sua debere incunabula. Ut enim Semnones ab antiquissimis temporibus maxima rerum incrementa habuerunt, & per terras diversas felicissimo cursu se disseminarunt; sic etiam Elysiis in his terris dubio procul dederunt originem. Nec aliam fuisse causam puto, cur Ptolemæus post Senones in hoc agro collocet Ilingvos, quos Elysios vocat Tacitus, quam quod Senonibus, tanquam conditoribus, debeant originem. Utrum vero sequenti tempore Senones & Elysii sub notis nominibus semper floruerint, an vero sub aliarum gentium nominibus innotuerint; temere nihil audeo statuere. Deficiente enim fide historica, periculosissimum judico, vanis indulgere conjecturis, eaque in medium proferre, quæ a veritate sunt alienissima. Seculo post Christum natum quinto Veneti & Sarmatæ infusi ex Asia in Europam, Poloniam, Bohemiam magnamque Germaniæ partem inundarunt, quæ gentes temporis successu communi nomine Sclavi dicebantur. Utrum nonnulli ex his Vandali dici possint, quod, referente Dubravio, superatis Vandalis, gente Gothica, terras eorum occupaverint, sibique hoc nomen tribuerint, judicio cordatiorum virorum relinquo. Cum vero inquieti & rapaces populi prospero rerum successu uterentur, moreque tempestatis subitæ plures occuparent terras; successu temporis eo plures in Europam copias introduxerunt, quo magis & terræ fertilitas illis arridebat, & fortunæ benigniras ausibus temerariis favebat. Initium hujus commigrationis factum esse sub imperio Valentiniani III. multorum historicorum fide dignorum sententia est. Reperiuntur tamen, qui de tempore adventus Sclavorum nihil certi in medium proferre audent, dubio procul diversis eorum itineribus commoti, siquidem ex historia constat, Sclavos non uno impetu in Svevorum & Vandalorum fines intrasse, sed diversis temporibus diversas gentes introduxisse. Ut autem in varias excreverunt familias Sclavi, locis & appellationibus distinctas; sic imprimis celebris fuit Serbica vel Sorabica, quæ deletis Harmunduris & ipsa Svevica gente, Lusatiam integram, una cum parte Misniæ & Saxoniæ occuparat. Non tamen Soraborum nomen nobis, sedes diversorum populorum scire cupientibus, satisfacere videtur. Hoc enim commune habuisse nomen superioris & inferioris Lusatiæ incolas, pulchre prodidit Johannes Dubravius, antiquitatum Bohemicarum scrutator felicissimus. Facit præterea Soraborum partem Milcianos seu Milsianos, notatione situs a cæteris distinctos, quos agrum Budissinensem inhabitasse, perhibet. Nec poterat vir ingeniosissimus immemor esse diplomatum ab Imperatoribus datorum, in quibus signantur Milciani haut sane alii, quam qui hodie Lusatiam superiorem incolunt. Ut taceam, ideo ditionem Budissinensem post devictos Milciaoos ab Henrico Aucupe hoc nomen retinuisse, ut dicatur Milzavia, seu Milcienia, quia Milcia-

nis

nis quondam sedem ac domicilium præbuit. Manlius in suis Commentariis rerum Lusaticarum collocat cum Peucero Luticicos seu Lusicios in Lusatia inferiori, quos tamen magis ad occidentem inclinasse, alii variis ostendunt argumentis. Ut autem Sorabi seu Sclavi more procellæ repentinæ vagati per Germaniam, præ ceteris hanc quoque terram occuparunt, atque e nomine Gentis Sorabiam appellitarunt: sic nec quietiores sequentibus extiterunt temporibus, quippe qui in patrio solo prædis quotidianis & continuis bellis fuerant assveti. Perpetuis enim bellorum tumultibus, efferati moribus, pugnacesque populi Saxoniam Misniamque afflixerunt. Irruptionibus innumeris vexarunt Thuringorum fines. Nec ullo intermiserunt tempore Franconiam cædibus, rapinis & incendiis creberrimis exhaurire. Quantum incommodorum paraverint Regibus Germanorum sævissimis belli tumultibus, vel ex solo Caroli M. ævo apparet, quo Sclavorum nomine nihil fuit illustrius. Et quamvis Germanorum Principes multis expeditionibus ferociam Sclavicæ gentis reprimere tentaverint; frustra tamen eos lacessebant armis, qui invictis armis suos tueri fines didicerant; irritoque conatu profligare cupiebant, qui validissimas etiam nationes irritare poterant. Primus Carolus M. extitit, qui devicta feliciter Germania, populoque idolorum cultibus obnoxio, ad veram DEI agnitionem adducto, Sclavis per Germaniam vagantibus animose se opposuit, & Neclano eorum Duci parendi legem indixit. Quo pulchrior vero Germanisque acceptior hæc victoria fuit; eo difficilius Carolo visum, hostis validissimi potentiam congressionibus multis frangere ac labefactare. Cum enim Neclanus Lecho peritissimo sibique fidissimo belli Duci, ditionem ad Sprevum fluvium, ubi nunc Budissinensis ager, beneficiario jure possidendam dedisset, meliora in novo vasalle belli auspicia habiturus; Cumque interjecto tempore Lechi filiam Svatanam Wittikindus Saxonum Dux in matrimonium duxisset; eo facilius Neclano, his nixo præsidiis, videbatur, fortiter se animoseque Carolo M. opponere, suasque terras contra ipsius impetum defendere, quo magis pro gloria gentis antiquæ pugnabat, atque tot majorum victoriis ad persequendum bellum incitabatur. Et felicissimum dubio procul belli eventum nactus esset, nisi repentinus Wittikindi defectus omnes ejus res pervertisset. Postquam enim generosus ille Saxonum heros cum suis subditis, ejurata gentilium idololatria, religionis Christianæ veritatem amplexus erat, nec adhærentem adhuc idololatriæ Lechum, quem socerum colebat, ullis vel precibus, vel comminationibus adducere poterat, ut superstitionem abjiceret gentilem, & Christianæ religioni suum daret nomen; non dubitavit Wittikindus ex Christianæ religionis amore infideli socero bellum indicere, quem ante contra Carolum M. armis juverat, ac cum Carolo reprimere ac coërcere Sclavorum greges, qui cladibus continuis universam Germaniam exhauserant. Etsi autem Wittikindus post insignes victorias in introducenda religione Christiana in hanc terram omnem adhibebat industriam, multisque in locis etiam felicissimo propagabat cursu; non tamen perversa & fœdissimæ idololatriæ assveta natio pristinam omnino consvetudinem abjicere voluit. Si aperta professione religionis Christianæ veritatem cogebatur amplecti, animum retinebat privata superstitione adimpletum. Et si in civitatibus minus licebat cultui idolorum turpissimo adhærere, in remotis & tenebrosis sylvis superstitionibus abominandis ita vacavit, ut nec monitis nec comminationibus ullis se pateretur abduci. Adde, quod multi in socios, quos Christo nomen dedisse cognoverant, inmanissima crudelitate grassarentur. Describit Manlius vetus Sclavorum idolum Flyns vel Flynnum dictum, quod fuerit ad instar mortui, pallidum, longo amictum pallio, casarie nigra, rubeo colore, dextra manu perticam tenens cum manipulo spicarum, & in lævo humero leonem habere creditum, qui mortuos excitaret. Superfuisse hoc Sclavorum Idolum quingentis post Caroli M mortem annis, & a Christianis Principibus an. Christi supra Millesimum trecentesimum decimo sexto conjunctis animis & viribus esse destructum, ut diu desideratum finem idololatriæ gentilis reliquis imponerent, constans historicorum fide dignorum sententia est. Sed ut ad propositum revertar; post mortem Wittikindi in his terris tumultus gravissimos cum bellis assiduis grassatos esse, notius forsan fuerit, quam ut multis a me verbis exponi debeat. Etiamsi enim posteri Witikindi per temporis aliquod intervallum in sua retinuerunt potestate rebelles & indomitos Sclavos; brevi tamen a fide Christiana desciverunt, omnemque parendi legem Saxonibus renunciarunt. Nec prius frangi & coërceri effrena gentis malitia potuit, quam Henricus Saxonum Dux, cognomine Auceps, Heros sapientiæ & fortitudinis laude florens, post deletos in agro Martispurgensi Hunnos, Sorabicos quoque armata vi aggrederetur, & aggressos ita deleret, ut ultro Saxonum jugo colla devicta subderent. Ab eo tempore Henricus captum Soraborum agrum in præfecturas

ℓturas limitaneas distinxit, quas nostra dialecto vocamus Marchias ac iisdem præfectos seu Marchiones instituit, qui regni limites adversus hostes vicinos defenderent, dataque occasione redderent auctiores, in eo denique toti essent, ut certo legum temperamento, populum majorum more efferum, ad mansuetudinem adducerent. Et optandum certe, ut feliciores essemus in distinguendis Marchiæ limitibus, quos Henricus Auceps constituit, quam fines hujus terræ antiquos ostendere possumus. Quia vero ne vetustis quidem Scriptoribus recte explorati sunt, nobisque vel parum vel omnino nihil de illis constat, patienter ferendum, si, quam historiam accuratior Marchionum series reddit claram ac perspicuam, incerta limitum ratio obscuriorem aliquando reliquerit. Si tamen conjecturis indulgendum, iterum Lusatiam magis inferiorem, quam superiorem ad novam hanc Marchiam pertinuisse, vero consonum videtur. Ut Conringium præteream, historicum ævi nostri fide dignissimum, multis evincentem argumentis, Lusatiam superiorem vel integram vel maxima ex parte sub Bohemia fuisse, nec prius a Dominis suis justis potuisse avelli, quam Dux Polonorum Mieslaus, vel Micislaus, ducta in Matrimonium Dombrava vel Daubrawea, Regis Bohemici filia, dotis loco eam acceperit. Atque cum hoc Henrico Aucupe tumultuosam Soraborum nationem vincente, terramque post introductos Germanos in præfecturas limitaneas distinguente, incipit historia Lusatica medii ævi, & excurrit usque ad tempora Johannis Bohemorum Regis, ubi denuo post varios fortunæ casus ad regnum Bohemiæ Lusatia fuit devoluta. Ex quo autem Henricus post conditam Marchiam Brandenburgensem & Misniceosem, hanc quoque terram Marchiam Lusatorum nominaverat; ex quo etiam, uti superius monitum, novæ Marchiæ dederat præsides seu præfectos limitaneos, qui assiduo ad Imperii limites in armis excubarent, simulque cum muniendorum finium præsidio curam agerent, populo novo jura & leges darent; non iisdem parere Dominis cœpit, sed pro diversa temporum mutatione suos mutavit Marchiones & cum Marchionibus fortunam. Revocantur communiter ad quinque periodos in historia, qui principatum nomine ac titulum Marchionum in Lusatia tenuerunt. Et prima quidem periodus eorum est, qui ex antiqua Saxonum nobilitate Lusatiæ præfuerunt. Chronicon Carionis vocat Comites Stadenses. Horum agmen ducit Gero seu Geron, qui anno reparatæ per Servatorem salutis nongentesimo sexagesimo secundo Marchionis charactere & titulo ab Henrico Aucupe huic terræ præpositus est. Fortis hic & magnanimus heros non solum occupatus fuit in extendenda religionis Christianæ doctrina, sed etiam fortiter animoseque violentos Sclavorum impetus repressit. Si Wittichindo fides habenda, triginta Sclavorum principes, qui callidis circumvenire insidiis Marchionem tentarunt, post detecta consilia magno epularum apparatu excepit, omnesque cum nimio caluissent vino, interfecit. Obiisse dicitur summus hic Marchio anno CHristi supra centesimum sexagesimo quinto, cum ossa sua post discessum ex hac vita Gerenrodensi monasterio inferri jussisset, cujus ipse fundator fuerat. Successorem reliquit Christianum, qui Hiddam Geronis sororem matrimonii jure sibi junxerat. Hic per octo annos, quibus præfuit Lusatiæ, hoc unum egit, ut Marchiam in perpetua pace retineret & æquissimo jure foveret ac tueretur. Decedentem in Marchionatu excepit Ditmarus filius, heros generosus, & qui optimam de se spem omnibus fecerat subditis. Ereptus tamen fatali necessitate omnium saluti anno gubernationis altero, Gerunem II. ex Suanehilda seu Suanevilla filium reliquit, in cujus tempora incidunt sævissimi belli tumultus, qui Lusatiam vicinamque Misniam maximis cladibus affixerunt. Scilicet Dux Polonorum Boleslaus II. cognomine Chobrius anno millesimo secundo, Marchiam Lusaticam copiis maximis invadens, cum alias civitates, tum Budissam post aliquam obsidionis moram expugnavit; nec rebus supra vota fluentibus, dubitavit in Misniam penetrare, terramque pulcherrimam cædibus, incendiis ac rapinis miserrime exhaurire. Ab Henrico II. Imperatore in diversis expeditionibus feliciter Misnia & Lusatia ejectus, mox rediit collectis viribus, tantoque favore denuo terras sibi ereptas invasit, ut, quod intactum ante reliquerat, crudelissima tyrannide vastaret. Nec effugere Marchio vim validissimam hostium potuit, sed pro salute patriæ contra Polonos fortiter dimicans in acie occubuit relicto filio Ditmaro, virtutis ac dignitatis paternæ successore. Hoc gubernacula Marchiæ tenente, arma sunt posita, & circa annum Christi millesimum decimum octavum pax inter Henricum II. Imperatorem & Boleslaum Polonorum Ducem Budissæ erecta, eo gratior Lusatiæ, quo magis a longissimis belli tumultibus respirare, & gratam pacis amabilitatem intueri optaverat. Seriem in Geronis familia claudit Otto, Ditmari II. filius, sextus Marchio, qui sine hærede discessit, anno millesimo trigesimo primo, postquam per tredecim annos summa cum laude Lusatiæ præfuerat.

fuerat. Secunda periodus Marchionum Lusaticorum est familiæ Dedonicæ. Extincta enim Geronis familia, Imperator Henricus IV. obtulit hanc dignitatem Dedoni, quem quondam Henricus III. Marchionem Misniæ fecerat, idque sive ex jure, quodam cognationis, sive quod res ejus ex singulari clementia cuperet esse auctas. Parum tamen gratiæ optimo Imperatori pro beneficio exhibito retulit. Cum enim Romanus Pontifex novo & inusitato exemplo proceres imperii ad conjurationem contra Henricum Cæsarem adduxisset, simulque Rudolpho Suevorum Duci coronam imperii misisset; non dubitavit Lusatorum Marchio Dedo, Anti Cæsaris partes agere, clementissimo Domino se opponere, & in belli societatem trahere Thuringos, quos ob decimas Archi-episcopo Moguntino a Cæsare concessas, rerum novarum cupidissimos intellexerat. Qui pro causa Marchionis stant, ejusque factum defendunt, provocant ad suspicionem de libertate Saxonum opprimenda, quæ ad Imperii proceres ob habitum Henrici cum Danorum Rege, Colloquium paulatim manare cœperat. Addunt quoque Necessitatem Marchioni etiam invito impositam fuisse, prædia viduæ Ottonis, in matrimonium ductæ, vi armata repetere, cum postulanti nullus relinqueretur locus. Hoc certum, conjugem Dedonis Adelam, implacabili arsisse odio, maritoque alioquin miti ac placabili audacia sua faces prætulisse ad extrema quæque tentanda, bellumque ingressum summa pertinacia cunctisque viribus persequendi. Tandem tamen Cæsaris gratiæ redditus est Marchio post colloquium Gerstungæ institutum, feliciterque Lusatiam administravit, donec longa consumtus ægritudine, anno Servatoris millesimo septuagesimo quinto exhalaret animam. Post obitum Marchionis periodus hæc celeres & inopinatas mutationes sensit. Cum enim ex relictis filiis Henricus dignitati & potentiæ paternæ sive deberet succedere, sive jam successisset; Imperator Henricus exclusis ab hæreditate Dedonis filiis, Vladislao Bohemorum Duci, fidoque contra Rudolphum Anti-Cæsarem socio, in pignus grati animi & regium titulum concessit, & vel integram Marchiam, vel partem hæredibus Dedonis debitam, tanquam peculiare donum adjecit. Nec Lambertus Paulus & Langius dubitant, quin Marchia quoque Misnicensis liberalitate Cæsaris una cum Lusatica ad Bohemos devoluta sit, quamvis illam terram Ecbertus Saxoniæ Thuringiæque Marchio Bohemico Regi, admota, militari manu, non diu post ex manibus extorserit. Quare ut cum Albino, Henricum Dedonis filium faciamus Marchionem Lusatiæ, nulla nos cogit necessitas. Si enim, exclusis Dedonis filiis, utraque Marchia devoluta est ad Bohemos, cur Marchiones præter omnem causam multiplicabimus? & si Henricus ipse hoc titulo abstinuit, seque Marchionem de Hileburg appellitavit, cur frustra, refragante historicorum fide, Lusatiam ipsi attribuemus? Cæterum quicquid dignitatis Uratislaus & novo Regis titulo, & terræ pulcherrimæ accessione videbatur adeptus; non tam sibi, quam virtuti ac potentiæ Viperti Comitis Groicensis videbatur debere, utpote, quem in Anti-Cæsare Rudolpho opprimendo felicissimum pariter & constantissimum cognoverat. Hinc non dubitavit, gratam heroi summo mentem testari, ipsique data in matrimonium Juditha filia, dotis loco adjicere, quicquid terræ Lusatiæ a Cæsare acceperat. Atque cum hoc Viperto, genus ex Regia Danorum familia ducente, incipit tertia periodus Marchionum Lusaticorum, Comitum scilicet Groicensium, & incidit in annum reparatæ per Servatorum salutis millesimum nongentesimum tertium. Etsi autem incomparabilis hic heros in rebus gerendis acerrimus visus est; non tamen in Marchionatu suo prosperam æquabilemque fortunam sensit, sed posteri documento fuit, quam versabilis sit illis fortuna, qui ea minus reverenter utuntur. Scilicet cum ab Uratislao socero, vanæ gloriæ cupidissimo, contra Henricum V. Germanorum Imperatorem temere sollicitari se passus esset; tantam ejus offensionem injusta hac rebellione attraxit, ut necessitatem sibi videret impositam, præter urbem Leisnicensem, etiam ditionem Budissinensem Imperatori relinquere. Nec Henricus terram occupatam sibi reservare, sed Hojeri, Comitis Mansfeld nisi potestati certis de causis tradere voluit. Et vix gratiæ Imperatoris reconciliatus erat Vipertus, cum novæ ab inquieto ingenio turbæ efficerent, ut ab Henrico justis de causis caperetur, per multosque annos in arctissima custodia haberetur. Attamen restitutus denuo multorum intercessione pristinæ libertati est, Marchiamque Lusaticam ut legitimus Dominus a Cæsare reconciliato accepit. Moriens anno Christi supra millesimum centesimum vigesimo quarto filium Henricum Successorem reliquit, in retinenda Marchia, non feliciorem ipso patente. Cum enim circa prima statim tempora suæ gubernationis Uratislaus Bohemiæ Rex vitam cum morte commutasset, fratrique Sobieslao regnum reliquisset; non dubitavit novus Bohemiæ Dominus invadere Lusatiam, magnamque istius partem, exclusis Viperti hæredibus in suam redigere potestatem. Atque hic famosus

mosus Sobieslaus est, sub quo civitates Lusatiæ superioris partim fundatæ, partim auctæ sunt. Hoc jubente vetus castrum mœnibus ac fossis munitum ab incendio illustrius surrexit, & Gorlicii nomen accepit. Si Dubravio credendum, Sobieslaus Budissam vetustate consumtam & exhaustam instauravit, multisque modis auctiorem reddidit. Nec a veritate videtur alienum, Zittaviam nostram sub ejus regimine magna habuisse incrementa, cujus incunabula Manfredi Comitis Ringelheimensis conjugi vulgo tribuuntur. Atque ab hoc tempore reges Bohemorum magnam Lusatiæ superioris partem in sua retinuerunt potestate. Id quod vel ex solis conditionibus pacis constat, quas Poloni cum Bohemis circa annum Christi millesimum centesimum septuagesimum primum erexerant, in quibus præ cæteris constitutum, ut Lusatia, seu potius ea Lusatiæ pars, quæ Bohemiam Silesiamque attingit, juris esse Bohemici debeat. Dolendum tamen, quod Lusatia parum sibi pacis & tranquillitatis publicæ sub regum sequentium imperio polliceri potuerit. Cum enim post obitum Sobieslai Regis inter proceres Bohemiæ varia de successionis jure litigia moverentur, ipsum quoque regnum innumeris turbaretur dissidiis; eo tristiora Lusatiæ Bohemicæ fata imminebant, quo magis regnum ipsum in sua veluti viscera sæviebat, atque ad exitium suum ruebat. Nec prius sibi quietiora tempora polliceri potuit, quam Ottocarus Bohemorum Rex potentissimus suppressa discordia intestina, & validissimo regno autoritate sua redderet exoptatam pacis amabilitatem, & in Marchia Lusatica omnia tranquilla & pacata redderet. Sed ut revertamur ad Marchiones nostros, quarta Periodus, quæ in annum Christi supra millesimum centesimum vigesimum septimum incidit, Comitum est Wettinensium, quorum primus Conradus dicitur fuisse. Ex quo enim magnanimus hic heros a captivitate Henrici junioris de Ileburg, quam diu sustinuerat, non sine singulari DEI providentia erat liberatus; adeo fortuna rebus ejus favere cœpit, ut mox Imperatoris beneficio Marchiam Misnicam acciperet, mox Marchiæ Lusaticæ accessione dignitatem suam videret auctam; mox terram Rochlicensem in sua videret potestate. Moriens quinque reliquit filios. Ottonem, cui vivus adhuc Misniæ Marchiam concesserat; Dietericum, qui Lusatiam acceperat; Henricum, quem Comitem Wettinensem fecerat; Dedonem, quem Rochlicensem; & Fridericum, qui Bremensem Comitatum adeptus erat. Dietericus igitur seu Theodoricus Patri succedens, erectione nobilissimi cœnobii, quod Doberlug vocatur, memoriam nominis commendatam esse voluit. Ex prima conjuge Dobergana natum filium in torneamenti ludo lancea confossum amisit. Ex Cunigunda pellice potius, quam altera genuit Theodoricum, postea Episcopum Martispurgensem. Cumque legitimam prolem non haberet, mortuo successit Dedo frater, hactenus Comitis Wettinensis titulo contentus. Vix novam dignitatem per nonnullos annos administraverat, cum ex incisione ventris obiret, relictis Mechtilda conjuge, filiis duobus, Conrado, qui dignitati paternæ successit, Dieterico Comite Sommersburgense. Admotus ad Marchiæ gubernacula Conradus anno, supra millesimum ducentesimum quinto adversarium statim sensit Uladislaum Polonorum Ducem, cujus Sororem Elisabetham habebat in matrimonio. Nec aliter saluti suæ consulere scivit, quam si arma armis propulsaret, seque justo & idoneo bello vindicaret in libertatem. Congressus igitur prælio cum Uradislao, qui contra datam fidem in Marchionem irrumpere tentabat, eum post periculosam dimicationem interfecit, castra integra occupavit, nobilique ista victoria finitimis populis se terribilem reddidit. Celebratur a multis summa Marchionis pietas, & ardentissimum studium, quod in augenda propagandaque religionis Christianæ integritate semper habuit. Celebratur fides incorrupta, quam non solum amicis præstitit, sed & hostes sæpenumero non sine maxima admiratione experti sunt. Naturali fatorum conditione rebus humanis ereptus cessorem habuit Theodericum seu Dietricum II. Ottonis filium & Conradi nepotem. Cum hactenus Misniæ Marchiam administrasset, & favente occasione Lusaticam rebus suis adjectam esse vellet; eam ab Ottone IV. Imperatore pro quindecim millibus marcis redemit, ex quibus decem millia solvit, quinque vero ab Imperatore sibi remissas vidit. Princeps non minus, quam antecessor, fa●ctus & religiosus, quique & in Viros doctos beneficus, & in omnes bonos clementiæ laude illustris. Ex Juditha conjuge suscepit filium Henricum, qui ob immaturum parentis optimi obitum necessitatem sibi vidit impositam, sub tutela Ludovici IV. Landgravii Thuringiæ tyrocinia militiæ deponere. Adeo tamen successu temporis inclarescere fortitudinis laude cœpit, ut nomine illustris a civibus pariter ac exteris coleretur. Interruperant post excessum Dietrici successionem paulo vicini populi, contemnentes teneram Henrici adolescentiam, nec parum acerbitatis terræ Lusaticæ intulerant. Sed ex quo ad virilem ætatem pervenit generosi feminis adolescens,

lescens, tantam felicitatem suis rebus imminere sensit; ut & Cæsaris Friderici II. beneficio Marchiam Lusaticam recuperaret, & Misniam cum Thuringiæ Landgraviatu brevi temporis intervallo sibi subjectam videret. Illustris hic Marchio vel condidit, vel auctiorem reddidit Cellam, inferioris Lusatiæ ad Oderam cœnobium; ac Doberlugense ad Elystram nigram variis privilegiis ac reditibus præclaro majorum exemplo illustrius reddidit. Tres conjuges successivo matrimonio coluit. Constantiam, Leopoldi Ducis Austriæ filiam, ex qua Alberti & Theoderici pater factus est; Agnetam Ottocari Regis Bohemorum filiam, quæ improlis discessit; & Elisabetham, ex antiqua & nobili Maltitiorum prosapia, ex qua Hermannum & Fridericum vidit. Vivus hæreditatem Alberto & Theodorico filiis ita distribuisse fertur, ut isti dederit Thuringiam; huic vel Marchionatum Landsbergensem, vel aliam terram, servata sibi reliqua terra. Moriens Dresdæ anno supra millesimum ducentesimum octogesimo octavo, exuvias corporis Celiam portari jussit, ut cum tribus conjugibus & duobus filiis Hermanno ac Friderico, quibus vivus adhuc oculos clauserat, commune haberet sepulchrum. Henricum illustrem in Lusatia excepit Theodoricus Junior, qui vulgo Dicemannus seu Tizmannus appellatur; Alberti Thuringiæ Landgravii ex Margaretha Austriaca filius. Heros tanta fortitudinis laude celebris, ut rerum gestarum gloria antecessoribus omnibus vel par fuerit, vel palmam præripuerit. Perfert ipsi Fabricius testimonium firmissimum, quod cum Marchionibus Brandeburgicis tanta fortitudine bellum gesserit, ut in sumendis armis primus, & in deponendis ultimus extiterit. De reliquis bellis, quæ omnis ætatis ac memoriæ celeberrimus heros animose pro salute patriæ subiit, plena multorum scriptorum monumenta sunt. Vel solum ejus epitaphium, quod Lipsiæ in templo D. Thomæ Latinis versibus ostenditur, tantam rerum gestarum seriem nobis exhibet, quæ fidem etiam superare possunt. Sed quo celebrior Marchio fuit; eo indignius mortis genus perpessus est. Cum enim legiones pro consvetudine in hyberna duxisset, & nocturna sacra natalitiorum Christi devotissimo studio ageret, a Percussore clanculum misso ita vulneratus est, ut biduo post necessitatem sibi videret impositam, ex hac vita migrandi. Decedens sine hærede, fratri Friderico Lusatiam reliquit, cui jus in hanc terram, fortasse in possessione non habuit, eripi nec potuit, nec debuit. Atque hæc causa est, cur titulum non minus Marchiæ Orientalis, quam Thuringiæ & Misniæ in suis usurpaverit Diplomatibus, ut Paulus Langius & autor libri de Landgraviis Thuringiæ prolixissime habent. Nec ignotum, quod periculosæ lites inter Fridericum & Waldemarum I. Brandenburgicum intercessérint, in mutuas deprædationes erumpentes, quodque in his turbis Marchio noster, a Waldemaro captus, nec prius dimissus sit, quam Lusatiæ valediceret, ditionique Waldemari relinqueret. Nec Reges Bohemorum hanc rem parum adjuverant. Ab interregno enim, quod magnum vulgo vocant, cum Marchionibus Brandenburgicis pacem amicitiamque constantissime coluerant, illisque etiam, suppressa Marchionum Lusaticorum potentia, varias terræ partes successivo studio concesserant, sive ope eorum spem sibi fecerint ad summam imperii dignitatem; sive alia de causa nobis incognita res Brandenburgicorum Marchionum aucta esse voluerint. Hinc quinta surgit periodus Marchionum Brandenburgicorum, qui nostram Lusatiam, a Regibus Bohemiæ illis addictam per temporis aliquod intervallum tenuerunt. Modu, autem traditionis parum nos reddideric sollicitos. Doceant multi, Marchiam ad Brandeburgicos devolutam esse donationis beneficio. Provocent alii ad oppignorationis jus certissimum. Pugnent nonnulli vel pro venditione, vel pro lege connubiali, vel alias adducant causas, quæ avulsam a Bohemiæ regno Lusatiæ Marchiam edoceant. Nos observamus jam Ottocari II. Bohemorum Regis tempore maximam partem Lusatiæ superioris ad Ottonem II. Brandenburgicum Marchionem transiisse. Cum enim Ottocarus Austriam, tunc temporis possessore vacuam armato milite petiisset, eo feliciorem armorum progressum sibi indulgebat; quo plus auxilii ab Ottone sperabat, quem variis sibi beneficiis obligaverat. Atque ab eo tempore maxima Lusatiæ pars a Brandenburgicis retenta Marchionibus, donec Friderico in angustias redacto, etiam inferiori Lusatia potirentur. Nunquam tamen inclyta nostra Zittavia Brandenburgicis paruit cum Budissa, Gorlicio aliisque Lusatiæ superioris locis, sed antiquos Bohemiæ Dominos constantissima fide coluit. Et fuisset certe Wenceslaus II. Ottocari II. filius post obitum parentis in summo vitæ bonorumque omnium periculo, nisi Zittavia nostra eum fidelissime custodiisset, & custoditum regno Bohemico reddidisset. Usurpaverat tunc temporis regni administrationem eques quidem auratus Otto Labiscus cum fratribus suis, rapta regina vidua, quæ etiam inconsultis atque adeo invitis Bohemiæ proceribus ipsi nupserat. Quare ne Wenceslao impuberi Regis filio quid periculi vel

vel a matre, vel ab alio quodam homine immineret, per longum temporis intervallum in hac civitate latuisse fidissimeque a civibus educatus esse dicitur; donec Otto Brandenburgicus tutoris nomine, insidiarum causa commotus, quæ ipsi a vitrico struebantur, juvenem ad se accersiri juberet. Atque hæc causa est, cur deinceps Wenseslaus, ad gubernacula regni admotus, Zittaviam, fidissimam suam nutricem, tam charam habuerit, ut eam quotannis visitaret, visitatam variis augeret beneficiis, maximisque muniret privilegiis. Paulo post Zittavia Dominis Lieppensibus, Bohemiæ proceribus paruit, & tamdiu sub eorum potestate fuit, donec post varios fortunæ casus sub mansvetudine Regum Bohemicorum denuo acquiesceret. Interjecto tempore post Waldemarum I. varii e Brandenburgicis Marchionibus per successionis ordinem nostram administrarunt Lusatiam, eo iniquiori fortunæ obnoxiam; quo minus sub illis Dominis pacata sibi ac tranquilla tempora indulgere potuit. Genus tandem in Waldemaro II. circa annum Christi millesimum trecentesimum quadragesimum octavum dicitur extinctum esse. Hæc cum agerentur, ita variabat belli fortuna, ut Lusatia necessitatem sibi videret impositam, nunc Bavaris, nunc aliis victoribus sese subjicere. Scilicet cum Henricus VII. veneno in Italia esset necatus, & successori Ludovico Bavariæ Duci a quinque Electoribus lecto, resisteret Fridericus pulcher Austriacus, Rudolphi ex Alberto I. nepos, & reliquorum Electorum autoritate, & majorum gloria nixus; laborabat Ludovicus Johannem Bohemorum Regem omni studio sibi attrahere ad belli discrimen, haud ignarus, quod fidum cœptorum Ducem in eo sit habiturus. Et ne surdas Johannis aures pulsaret, in præmium navatæ operæ utramque Waldemari Marchiam ipsi pollicebatur. Sed confecto feliciter bello, Ludovicus immemor & periculorum & promissionum, Johanni tantummodo Budissinam concessit, Brandenburgensem vero Marchiam una cum Electorali dignitate Ludovico filio majori reservavit. Ægre hanc rem ferens Bohemorum Rex Johannes, vi armata petiit, quod promissionis jure & impensarum bellicarum causa a Cæsare non potuerat consequi. Quare Gorlicium invasit; aliaque Lusatiæ superioris oppida sibi subjecit, frustra Imperatore Ludovico reluctante, cum propter domesticos motus, tum propter bella assidua, quibus temporum injuria se videbat implicitum. Nec in tanta rerum mutatione Lusatia ex malis, quibus per multos luctata annos fuerat, emergere prius potuit, quam ad pristinos Bohemorum Reges devolveretur, & Johannem Lucelburgicum suum Dominum veneraretur. Atque cum hoc Johanne Lucelburgico, Henrici VII. filio, qui regnum Bohemiæ cum Elisabetha, altera Primislai Regis filia impetraverat, incipit historia Lusatiæ novissima, universam terræ faciem nobis ob oculos ponens, quam & sub Regibus Bohemicis quondam habuit, & adhuc sub potentissimo Saxonum stemmate habet. Ex quo autem Lusatia regno Bohemiæ juncta fuit, jurisque Bohemici facta, eam cum potentissimo illo regno a Johanne Patre accepit Carolus IV. a proceribus Imperii etiam Cæsar creatur. Hic sicut occupatissimus fuit in Bohemiæ regno foris dilatando, domique exornando variis Canonicorum & Monachorum collegiis, institutione Academiæ Pragensis, ædificationibus & munitionibus; aliisque hujus generis rebus plurimis; sic nec quicquam in augenda ornandaque Lusatia & superiori & inferiori in se desiderari passus est. Zittaviam anno reparatæ salutis supra millesimum trecentesimum sexagesimo quarto reliquis Lusatiæ superioris Civitatibus adjunxit, certaque constituit judicia, ne incolæ Pragense iter longum periculosumque sibi viderent impositum, si rerum suarum controversias dirimere vellent; civitates denique arctissimo nexu ita conjunxit, ut unum veluti corpus constituerent, agrique Hexapolitani nomine innotescerent posteris. Præterea cœnobium Oywinense, nobis vicinum in monte Paracleti ædificari jussit anno supra millesimum trecentesimum sexagesimo octavo, magnifica æde temploque instruxit, & reditibus amplissimis ornavit, cum ante ista tempora receptaculum vel venatorum, vel prædatorum fuisset. Extincto Carolo, filius natu major Wenceslaus parenti in imperio Germanico pariter ac Bohemiæ regno successit. Et ne natu minimus filius Johannes præteritus a Patre videretur, Gorlicium ipsi atque alias Lusatiæ superioris civitates frater ipsi possidendas tradidit. Inde est, quod a Crantio aliisque hic Johannes Dux Gorlicensis, & ab Ænea Sylvio Dux Lusatiæ dicatur. Si tamen Dressero fides habenda, exclusus est civitate propter insolentiam & effrenatam libidinem, atque in inferiori Lusatia, quod reliquum erat vitæ, consumsit. Post mortem Johannis Jodocus, Moraviæ & Brandenburgensis Marchio Wenceslai patruelis ducatum Gorlicensem sibi tribuit, & tam diu retinuit, donec Gorlicenses, accusato duro ejus ac intolerabili imperio, ad pristinos Bohemiæ Dominos redirent. Cæterum, regnante Wenceslao cœpit adversus Pon-

Pontificis ambitionem & corrupta vitio hominum ſacra concionando & libros vulgando, famam nominis acquirere Johannes Huſſus, Regis patrocinio uſus, qui de gratia Papæ conſervanda parum ſollicitudinis in ſe derivabat. Et dubio procul in diſſeminanda Evangelli doctrina teſtis ille veritatis feliciſſimum habuiſſet ſucceſſum, niſi improviſa fatorum neceſſitate Imperator rebus humanis ereptus eſſet. Defunctum Regem anno ſupra millesimum quadringenteſimum vigeſimo octavo frater Sigismundus ſequebatur, ante ab illuſtriſſimis Imperii Ordinibus Cæſar Auguſtus proclamatus. Hic indicto Concilio Conſtantieoſi, Johannem Huſſum ad id evocabat, ſalvi conductus literis munitum, ut veritatis divinæ cauſam adverſus falſorum dogmatum præcones ageret. Monachi tamen virum pietate inſignem & nullius erroris convictum, rogo impoſitum perfide cremabant, cineresque in Rhenum ſpargebant. Quod impium facinus bello graviſſimo Bohemi ulciſcebantur, & Rege ejecto, monachisque occiſis, omnia loca cædibus cruentabant. Neque ſolum Bohemiæ regnum civium manaverat ſanguine, ſed & tanti mali ſenſus in Luſatiam ſuperiorem & inferiorem, in Sileſiam, Marchiam Brandenburgenſem, aliaque loca finitima penetraverat. Atque tanta violentia & rabie penetraverat, ut raptos ex matrum ulnis parvulos diſſecarent, ſacerdotes confoderent, virgines adultas cum junioribus fœminis ad libidinem raperent, anus obruerent, nullique parcerent vel ſexui, vel ordini; templa DEI immortalis fuſo ſanguine profanarent, cadaveribus replerent, ac igne ſuppoſito accenderent, monaſteria ſubverterent, omnia denique ferro & igne crudeliſſime vaſtarent. Enarrant adhuc incolæ majorum commemorationibus edocti, quam crudeliſſimam Tyrannidem Huſſitæ exercuerint Laubæ & Lobaviæ, & quo incendio triſtiſſimo manibus interfectorum parentaverint. Repetunt ex annalibus Cotbuſiani, Gubenenſes, aliique Luſatiæ inferioris incolæ, quanta immanitate, more furentium perniciem moliti ſint pagis, vicis, oppidis, omniaque ſic extirparint, ut ſaſta ſolitudo & ſterilis humus, perditis etiam agris, relinqueretur. Nec inhiberi vis & crudelitas Huſſitarum aliter potuit, quam ut pacis leges in concilio Baſileenſi dicerentur, & regni Bohemici incolis liberum religionis Evangelicæ exercitium relinqueretur. Circa illa tempora Sigismundus duas arces validiſſimas, ſitas in monte, quem noſtra dialecto Coronam regionis appellitamus, diruiſſe dicitur; ne vel hoſtes ejus haberent aliquod belli receptaculum, vel integram Marchiam vexatiis eruptionibus affligerent. Vix compoſuerat Sigiſmundus turbas illas ac feralia bella Huſſitica, cum ex hac vita diſcedens, unicam filiam Eliſabetham relinqueret. Hanc ſibi anno milleſimo quadringenteſimo trigeſimo octavo deſponſavit Albertus Auſtriacus Hungariæ Rex, & cum conjugē nova & regni Bohemici & Marchiæ Luſaticæ hæres factus eſt. Decedens tamen præter ſpem & expectationem in ætatis flore, & duas filias, & conjugem uterum geſtantem reliquit. Natus ex ea Uladislaus menſe quarto poſt mortem mariti eſt, Friderico III. Imperatore Curatoris nomine adminiſtrante terras. Cum ad adultam perveniſſet ætatem, regni adminiſtrationem ſuſcepturus in ipſo nuptiarum apparatu cum ſponſa Gallicana deceſſit, ſummumque ſui deſiderium Bohemiæ Luſatiæque incolis reliquit. Succedere jam fratri mortuo debebant duæ ſorores, quarum altera Eliſabetha a Caſimiro. Polonorum Rege ducta in matrimonium erat, ſed quia, Rege quondam minorenni adhuc, potentia quorundam procerum Bohemicorum plus juſto creverat, difficile imo difficillimum videbatur, conſtanti quadam poſſeſſione hæc ſibi regna ſubjicere. In Hungaria Johannes Hunniades præſes ac gubernator regni filium reliquerat Matthiam Corvinum, qui non dubitabat regium ſibi titulum tribuere. In Bohemia adminiſtratio regni commiſſa erat Georgio Podiebracio, tanto acceptiori civibus omnibus, quo magis Papa ipſi propter Huſſiticæ doctrinæ propagationem fuerat infenſus. Cumque in tali rerum ſtatu Poloni turbas darent ſempiternas, Regisque ſui jus in Luſatiam pariter ac Bohemiam modo blandis admonitionibus, modo minis graviſſimis urgerent; Luſatia minus quieta & pacata tempora indulgere ſibi potuit, ſed res ſuas diſtractas ac confuſas per multos annos non ſine tacito mœrore vidit. E vivis ſublato Georgio Podiebracio univerſum Bohemiæ regnum Uladislaus II. Caſimiri Regis Poloorum ex Eliſabetha Ladislai ſorore filius hæreditario jure ſibi vindicavit. Nec ingratus videbatur plerisque regni Bohemici incolis, qui materna ſtirpe a Carolo IV. deſcendebat, qui Bohemicam loquebatur linguam, & qui inter tot adverſa & decumanos prope fluctus, ærario exhauſto, potentia ſua Bohemiæ poterat ſuccurrere. Luſatiæ quidem proceribus in tanta rerum mutatione certis de cauſis placebat, Matthiæ Regis Hungariæ imperio ſe ſubjicere. Attamen non diu poſt repentinus Matthiæ obitus effecit, ut Regis Polonorum Potentiæ colla ſubdere cogerentur. Vix Uladislaus trium regnorum hæres erat factus, cum circa annum Chriſti milleſimum quin-

quingentesimum decimum sextum decedens, filium Ludovicum reliquisset, de quo communiter refertur, quod omnia in eo tempus legitimum & præscriptum anticipaverint. Scilicet ante tempus legitimum creditur natus & quidem sine externa corporis cute, ante tempus in fans fari cœpit, ante tempus nimia inclaruit sapientia, ante decennium regni negotia tractavit, ante tempus & quidem cum lacrymis Rex Hungariæ & Bohemiæ constitutus & coronatus est, ante tempus barbam aluit, anno nempe ætatis decimo quarto, ante tempus ætatis uxorem duxit, anno nempe decimo quinto, ante tempus canitie deformatus est, nempe decimo octavo, ante tempus denique periit, dum vigesimo ætatis anno ad Mohazium a Turcis interfectus est. Sic sola superfuit Anna Ludovici soror, quæ Ferdinando I. Caroli V. fratri desponsata, dotis loco Hungariam, Bohemiam & Lusatiam novo Marito attulit. Circa hæc tempora doctrina Evangelica a Luthero Wittenbergæ primum a sordibus Pontificiis repurgata, spargi per agrum Lusatorum cœpit. Et prima forte gloria Evangelicæ religionis Zittaviensibus debetur, quippe, qui indulgentia Magistratus usi, eam introduxerunt, & anno supra millesimum quingentesimum vigesimo primo M. Laurentium Heidenreichium, primum Evangelicæ veritatis præconem observarunt. Expulsi successu temporis ex hac civitate Monachi pariter ac Monachales virgines sunt, nec Cœlestini in petra Oywinensi tutum amplius locum sibi indulgere potuerunt. Exemplum Zittanorum secutæ sunt reliquæ civitates, tantaque animi cupiditate doctrinæ Evangelicæ cursum promoverunt, ut nemo inveniretur, qui vel cum missis Pontificiorum, vel cum simulata Monachorum sanctitate quid commercii habere cuperet. Nec parum Ferdinandus, justissimus pariter ac clementissimus Princeps, pium religiosumque propositum in spargenda Evangelii doctrina suo juvit patrocinio. Sicut enim ipse non alienus admodum ab hac religione fuit; sic neminem propter assumtam Evangelii doctrinam vel turbavit, vel ab alio turbari permisit. Quod vel ex eo patet, quia nullis Pauli IV. pontificis minis territus, in transactione Passaviensi Augustanæ confessionis confessoribus pacem & conscientiæ libertatem reddidit, decretum Pontificis contra communicantes sub utraque specie suspendit, colloquium Wormatiense sine ejus consensu aperuit, aliisque rebus pluribus Evangelicis adsuit. Optimus hic Imperator appellationis tribunal sapientissime in arce Pragensi instituit, & ad hoc non solum Bohemis sed & Silesiis & Moravis, itemque Lusaticis populis appellare permisit. Ex conjuge tres filios & filias novem suscepit. Moriens Maximilianum II. primogenitum filium regni successorem reliquit, qui non minus Evangelicorum res promotas esse copivit, quam parens olim fecerat. Ut enim ipsis exercitium religionis in Austria concessit, & piaculum sibi duxit dominari conscientiis; sic & Bohemiæ vicinæque Lusatiæ populi de tanto tamque divino beneficio sibi gratulari poterant. Inde est, quod pacificationem Passaviensem in comitiis Augustanis confirmare non sit dedignatus. Nec ignotum, quod, cum D. Jacobus Andreæ ipsum aliquando Pragæ de Formula concordiæ concinnata alloqueretur, responderit Imperator: Doctor Jacobe, vos multos habetis adversarios, sed constanter in negotio concordiæ pergite. Deserit ille suos nunquam, qui cuncta gubernat. Patri successit Rudolphus II. ingenio solers, animo gravis & virorum eruditorum amantissimus. Sub hoc Lusatia tranquilla ac pacata numeravit tempora ob concessum liberum Bohemis, Silesiis & Moravis religionis exercitium, literisque majestaticis munitum. Eo defuncto, Matthias frater procerum Bohemicorum votis accipiebat regnum, quod religionis permitteret liberum exercitium. Etsi autem videbatur privilegium religionis, præteritis annis a Rudolpho concessum confirmare, illi tamen tamdiu contradixerunt Jesuitæ, donec obtinereot, ut literæ majestaticæ ac privilegia annihilarentur, templa Evangelicorum in Bohemia vel occluderentur, vel destruerentnr, verbi divini ministris ejectis & in miserrimom exilium missis. Quare cum principes ordinesque regni in libertate & religione multis modis lædi judicarent, Pragæ senatum indixerunt de statu regni inter se deliberanri. Mox missos a Matthia legatos e fenestris aulæ præcipites dederunt, Jesuitas ejecerunt juramentoque mutuo se obstringentes, bellum Imperatori indixerunt. His temporibus Lusatia ita adimpleta Bohemicis exulibus fuit, ut multa loca vix capere summum numerum possent. Mortuo interim Matthia, Ferdinandus, quem hujus nominis II. faciunt, regnum Bohemiæ internis dissidiis confusum & perturbatum accepit, nec prohibere potuit, quo minus renunciata ipsi obsequii fide, Fridericum Palatinum Electorem Bohemiæ Regem eligerent. Victus tamen paulo post a Ferdinando prælio ad Pragam habito & regno pariter ac hæreditaria ditione exutus, maximas turbas motusque in universa Germania post se reliquit. Et occasione sævissimi hujus belli ab Austriacis ad Saxonum Electorem potentissimum transivit utraque Lusatia. Scilicet cum Johannes Geur-

Georgius I. scissam factionibus Bohemiam & proceres per dissensionem distractos videret; non putabat alienum officio suo esse, justæ Cæsaris causæ servire, & immoto animo stare contra seculi pestem, simulque prohibere vicinæ domus ruinam cum vicinia. Cumque non minus feliciter, quam animose dissidia ac bellum intestinum composuisset, utramque Lusatiam jure hypothecario sibi obnoxiam accepit, ex eaque emolumentum tamdiu habuit, donec converteretur in hæreditarium, nec ullum de retrovertendo pactum locum haberet, postquam a Ferdinando perpetuo manendi jure ad Saxonem erat devolutum anno supra millesimum sexcentesimum quinquagesimo tertio. Extant hanc in rem tabulæ, anno millesimo sexcentesimo quinquagesimo tertio Gorlicii promulgatæ, juxta quas eo prorsus modo tenentur Lusatiæ incolæ Electoribus Saxoniæ parere, quo olim servire tenebantur Regibus Bohemiæ tanquam Lusatiæ Marchionibus, quia cessione Regum Bohemicorum justo modo acquisiverant. Et ita quidem parere, ut si forsan Albertinorum linea deficeret, (quod tamen DEus benignissime avertat) lineæ Ernestinæ hæredes utriusque sexus Lusatiam sibi hæreditario jure appropriare deberent. Neccum hoc novo Domino Lusatia res suas in pejore conditione versari animadvertit. Ex quo enim tanti principis dominium subjecto obsequii cultu accepit Lusatia, tanta clementia ac fide eam amplecti coepit, ut senserit, honesto ac pio subjectionis cultu perpetuam Electoris gratiam & magnificentiam se sibi perperisse. Nam & sancte cavit ordini nobilium, & servavit privilegia civitatum, hocque unum effecit, ut Marchiam utramque sua mansuetudine foveret, & in dies singulos ad majora salutis incrementa adduceret. Atque hæc causa est, cur serenissimus Elector, cum cæteras Lusatiæ immunitates quondam concessas libenter confirmaret, tum privilegium a Ferdinando I. anno supra millesimum quingentesimum quadragesimo quarto Pragæ superioris Lusatiæ ordinibus impertitum, sanctione beneficiaria roboraret. Morti cum vicinum se animadverteret, testamenti tabulis legavit, ut ex quatuor ejus filiis Johannes Georgius II. dignitatis Electoralis successor simul Lusatiam superiorem acciperet; inferior Christiano postulato Administratori Episcopatus Merseburgensis cederet. Utraque cura & providentia mansuetissimorum Principum in hanc usque diem ita servata est, ut, dum tota ferme Europa sævissimis belli tumultibus nunc perstrepit, Lusatia superior post Johannis Georgii IV. excessum sub Fratris Friderici Augusti potentissimi successoris mansuetudine placidissime acquiescat, & indulgere perpetuum sibi felicitatis iter possit; nec inferior habeat, quod sub Christiani successore serenissimo optare & precari sibi possit, quam ut iisdem legibus ac institutis sanctissimis, quibus hactenus maxima debuit incrementa, crescere ac florere perpetuo possit. Faxit divina clementia, ut, quam Lusatiam florentem in gravissima belli tempestate nunc intuemur, incrementis sempiternis firmata ornataque ad posteros transferatur. Servet serenissimum Patriæ Patrem Fridericum Augustum Saxonum Electorem potentissimum ubique salvum & incolumem, eique hostibus patriæ fractis & eversis, felicissimum regimen indulgeat, ut Lusatiam nostram perpetuo foveat, tueatur ac prospere. Servet nobis posterisque nostris sanam Evangelii doctrinam, neque committat, ut, quæ tenebræ superstitionis Pontificiæ in hoc seculo universam Bohemiam maximamque Silesiæ partem obduxerunt, propter ingratos multorum animos, his quoque terris immineant. Prosperet denique ac provehat omnium res ita, ut securitatem Marchiæ Lusaticæ, salutem nobis & posteris, omnigenam denique felicitatem singulis liceat tribuere.

DIXI.

PROGRAMMA Invitatorium.

Quo majorem merentur considerationem res Lusatorum illustres; eo minora prostant antiquitatis monumenta, tanti argumenti indicia. Christophorus Manlius, Gorlicensis ille historicus, videtur unicus, qui conatus est, integros rerum Lusaticarum commentarios concinnare. Ut autem morte interceptus repentino, opus absolutum erudito sistere mundo non potuit: sic hactenus neminem habuit, qui chartam manuscriptam vel a mendis purgaret penitiusque perficeret, vel continuatione nova historiæ redderet auctiorem. Reliqui partem tantummodo Lusatiæ attingunt, quorum principes non immerito dixeris Casparum Peucerum & Joachimum Meisterum, fidissimos Manlii ductores & doctores in componendis commentariis, quorum ille scripto quodam, res Lusatiæ superioris continente, innotuit; hic urbis Gorlicensis laudes monumentis metricis commendavit. Nec multum his Thomas Faber, Annalium Budissinorum conditor, Martinus Mylius, Annalium Gorlicensium nondum editarum autor, Bartholomæus Scultetus, aliique plures cedunt. Reliqua ad res Lusatorum pertinentia petenda sunt

ʃane partim ex historia universali; partim ex vicina Bohemia, Polonia, Silesia, Misniaque Scriptoribus, qui magno numero & copia ab aliis recensentur. Etsi autem propter defectum Scriptorum, quorum autoritatem tute sequi liceat, rerum Lusaticarum historia intricata & & summis immersa difficultatibus videtur; multum tamen facilitatis in ea tractanda accessisse animadvertet, qui illam nobiscum doctrinæ gratia in antiquam, mediam & novam distinxerit. Antiquam numeramus a vetustissimis temporibus usque ad tempora Henrici Aucupis, primi e Saxonibus Imperatoris. Mediam ab eodem auspicamur & extendimus usque ad Johannem gente Lucelburgicum, Cæsaris Henrici VII. filium. Recens ad nostra usque tempora excurrit. Antiqua historia hujus terræ, quæ nunc Lusatiæ nomine celebratur, adeo confusa & difficilis est, ut nemo reperiatur, qui vel de finibus, vel de populorum diversorum successione certi quid in medium proferre audeat. Etsi enim ex Tacito & Ptolemæo constat, Suevos antiquissimos Germaniæ veteris populos has terras tenuisse, & e Suevis quidem Semnones; horum tamen nec diversas enumerare familias, variis quondam nominibus insignitas; nec solidi quid de eorum augmentis variisque fortunæ casibus adducere licet. Hos populos successu temporis excepere Sclavi, qui ex Asia sub Valentiniano III. venientes, totam ferme Europam inundaverant. Horum ut multæ recensentur nationes, locis & appellationibus distinctæ: Sic Soraborum cumprimis gens celebris est, quæ, expulsis Suevis & Hermunduris, Lusatiam cum aliqua parte Misniæ sibi subjecerat. Fuere hi Sorabi moribus efferati atque pugnaces, & quia exosa illis pacis tranquillitas; creberrimis excursionibus ita vicinos vexarunt, ut Carolus M. necessitatem sibi videret impositam, perversam hominum impurissimorum ferociam post subjectam Saxoniam armis coërcere. Etsi autem Witikindi M. auxilio debellati ac victi sunt; parendi tamen legem sæpe multumque ejus successoribus renunciarunt. Nec parum ad istam fecit pertinaciam idolorum cultus, cui ita adhærebant, ut non modo minis nullis ab eo se abduci paterentur, sed & immanissima crudelitate grassarentur in eos, qui ex Soraborum natione CHristo nomen dederant. Quos tamen nulla minæ a cultu idololatrico abducere, nullaque arma per multa tempora frangere ac coërcere poterant; hos Henricus Auceps ita vicit atque prostravit, ut jugo ejus colla lubentissime submitterent. Atque cum hoc Henrico historiam mediam rerum Lusaticarum incipimus. Ex quo autem superatis Sorabis, præfecturam Lusaticam constituerat, quam nos Marchiam vocamus, eidemque certos Præfectos attribuerat, qui titulo Marchionum eam administrarent; diversis temporibus e diversis familiis suos petivit gubernatores. Ac primo quidem ex antiqua Saxonum nobilitate habuit Geronem I. Christianum Ditmarum I. Geronem II. sub quo Lusatia una cum finitimis regionibus a Boleslao Chobrio Polonorum Rege mirum in modum vexata est, Ditmarum II. & Ottonem, ultimum hujus stirpis hæredem. Deinde e Marchionibus Misniæ Lusatiam Cæsaris Henrici IV. beneficio accepit Dedo. Hostibus tamen Cæsaris se adjungens tamdiu privatum se vidit hac præfectura, donec gratiæ Cæsaris redderetur. Post ejus mortem Henricus IV. filio Dedonis Henrico suppresso, qui patri in terra Lusatica vel successerat, vel succedere adhuc debebat; Uratislao, fido contra Anti-Cæsarem Rudolphum socio, Regium nomen pariter ac Marchionatum concessit. Devoluta sic Lusatia ad Bohemos insigni rerum mutatione, primum a Viperto Groicensi administrata est, qui Juditham Uladislai filiam in matrimonio habebat; & post ejus obitum a filio Henrico, sub quo a variis vexata hostibus est. Deinde varios fortunæ casus habuit sub Comitibus Wettinensibus, Conrado, Dieterico I. Henrico illustri, Dieterico II. & Friderico admorso, cui Valdemarus Marchionatum dicitur eripuisse. Cum Lusatia maxima ex parte ad Brandenburgicos Marchiones esset delata, quicquid circa agrum Zittaviensem reliquum erat, tamdiu a Bohemicis Regibus administratum est, donec Johannes Lucelburgicus, Henrici VII. filius ducta Elisabetha, relicta Regis Bohemici filia, non solum regnum Bohemiæ acciperet, sed & Marchionatum Lusatiæ sibi subjiceret. Atque cum hoc Johanne historia nova Lusatiæ incipit, & duas veluti periodos habet; alteram sub Regibus Bohemiæ; alteram sub potentissimo Saxonum stemmate. Quamdiu Lusatia Regno Bohemiæ juncta fuit, paruit partim Lucelburgicis, partim Austriacis Regibus. E Lucelburgicis agmen ducit Johannes, qui filium habuit Carolum IV. a Proceribus Imperii titulo Cæsaris Augusti auctum. Hic sicut occupatissimus fuit in ornanda augendaque Bohemia: Sic in agro Zittaviensi monasterium Cœlestinorum Oyvinense, in ruderibus adhuc conspicuum, condidit, totamque Lusatiam variis beneficiis auxit. Patri in Germano Imperio pariter ac regno Bohemiæ successit Wenceslaus, qui Johannem Hussium contra Pontificis ambitionem & corrupta hominum vitia sacra disputantem audivit. Reliquit fratrem Sigismundum, sub quo turbis ac motibus Hussiticis Bohemia cum finitimis regionibus tremuit. Post eum deficere stirps Lucelburgica cœpit. Decedens enim sine masculo hærede Albertus Austriacus relictam filiam Elisabetham sibi desponsavit, Regnique Bohemici hæres factus est. Cum repentina morte interciperetur, secutus est Ladilaus, vulgo posthumus dictus, post cujus obitum ita interrupta series Regum est, ut Regnum modo devolveretur ad Podibracium gubernatorem Regni Bohemici; modo ad Uladislaum, Casimiri Poloniæ Regis filium; modo ad Ludovicum Hungariæ Regem, qui paulo post a

Turcis

Turcis ad Mohazium interfectus est. Cumque ejus soror Anna connubiali fœdere jungeretur Ferdinando I, jure uxorio Regnum Bohemiæ pariter ac Lusatiæ Marchionatum ad stirpem Austriacam transtulit, ut post ejus mortem continua serie Maximilianus II. Rudolphus, Matthias & Ferdinandus II. has terras administrarent. Hic scissam factionibus a Matthia accepit Bohemiam, & per dissensionis incommoda ita distractam, ut ad se pertinere putaret Johannes Georgius I. potentissimus Saxonum Elector, justis Cæsaris armis se adjungere, & motus gravissimos comprimere. Cumque bellum feliciter composuisset, magnosque sumtus iu derogasset, a Ferdinando II. titulo perpetui ac sempiterni dominii Lusatiam accepit, & postmodum tabulis testamenti legavit, ut Johannes Georgius II. potentissimus ejus successor Lusatiam superiorem acciperet; inferior Christiano, postulato administratori Episcopatus Merseburgensis cederet. Utraque mansuetudine excelsorum Principum in hunc usque diem ita gubernata est, ut Lusatia superior post defunctum non ita pridem Johannem Georgium IV. sub Friderico Augusto magnanimo Electoratus successore placidissime acquiescat; nec inferior habeat, quod sub Christiani successore serenissimo desiderare queat. Quæ delineata nunc sunt brevissimis verbis; eras, si Deus dederit, hora octava matutina, oratione prolixiori illustrabuntur. Quare Dominos PATRONOS, FAUTORES & Amicos decenter & officiose oro, ut tanto majori frequentia adsint; quo majora sunt beneficia, qua inclyta Lusatia singulis & concessit hactenus, & concedere in dies singulos promittit. Dabantur e Musæo die 26. Maji, MDCXCIV.

DISSERTATIONES HISTORICÆ
DE
LUSATIA
QUAS
IN ACADEMIA VITEBERGENSI
PUBLICO EXAMINI
ANNO M DCC XIII.
EXPOSUIT
M. JOANNES GEORGIUS KUNSCHKE,
GUB. LUS.
ET
JOANNES GOTTLOB PANNACH,
BUDISS. LUS.

PROOEMIUM.

Instituti ratio. QUi de Lusatorum rebus scripserunt, neque multi, neque in omnium manibus sunt. Integrum quidem Lusatiæ Chronicon *Christophorus Manlius*, Gorlicensis *Caspari Peuceri* & *Joachimi Meisteri* præsidio adjutus descripsit; sed hoc qui possident, non secus ac Trojani suum Palladium & Romani Ancile occultant. Visu enim illud rarissimum esse, suo calculo munivit Vitenbergensium immortale Decus, *Conradus Sam. Schurtzfleischius* in Differt. de Lusatia §. 1. Imo Celeberrimus Hallensium Historicus D. *Joh. Petr. Ludovici in priori Germ. Principis editione Libr. 3. Not. Saxonic.* c. VI. §. 48. ipse fatebatur, se neque Manlii neque Leuberi MSC. vidisse. In nova tamen editione, quæ Anno MDCCXI. Halæ prodiit, Lib. I. Notit. Austr. C. II. p. 272. n. 1. Manlium se accepisse affirmat. Reliqui etiam de Lusatia Auctores conspectu rariores sunt, si supra laudati *Schurtzfleischii* Dissertationem & *M. Martini Grunvvaldi* ac *M. Adami Erdmann Miri* opuscula excipies. Sed quia brevitatis studiosissimi fuerunt, res etiam multas silentio transmittere debuerunt. Hoc mecum perpendens, operæ pretium me facturum esse nullus dubito, si Res Lusatorum indagando, easque in scenam producendo, studium meum & industriam adhibeam.

SECTIO I.

DE

NOMINE LUSATIÆ.

§. I.

A nomine incipiendum.

DE *Lusatia* acturus, ut res eo melius faciliusque innotescat, ante omnia significationem ac originem vocis, quantum ex monimentis historicis colligere licet, paucis attingere, necessarium esse duxi.

Quod alii ab ipsa regione.

§. II. Quemadmodum autem circa res alias tot sæpe numero reperiuntur opiniones, quot capita dantur hominum: ita etiam in explicatione hujus vocabuli diversæ Auctores sententiæ sunt. Sunt enim quidam, qui a saltibus & virgultis, quæ Venedorum lingua *Luzy* vel *Luyt* vocantur, nomen accepisse *Lusatiam* dicunt, quod hæc Regio fuisset saltuosa, vid. *Stransky de Republic. Bohem. c. VII.* §. 4. *p. 306. seqq.* Cujus sententiæ subscripsit Vir fama & meritis post mortem quoque celeberrimus, *M. Jo. Rosenberg*, Præceptor olim meus summopere observandus, in peculiari, quam hac de re ad me dedit, epistola. Eandem quoque sententiam fovet Auctor adhuc incognitus *Serbia illustrata*, quod Acta Erud. Germ. P. V. p. 399. testantur.

Alii ab incolis,

§. III. Alii Lusatiæ nomen derivant a *Lusicis* vel *Luzicis*, qui ad Albim sederunt, *Albinus Chron. Misn. Tit. VII. p. 71.* vel a *Lusuncis & Luiticis*, ut vult *Brotuff. Chron. Martisb. L. III. c. 3.* Huic quidem *Albin.* lib. c. Tit. XI. p. 144. contradicit, qui *Luiticos in Ducatu Megalopolitano habitasse putat.* Manlius tamen, quem Magnifici D. *Goetzii* beneficio Lipsiæ evolvere mihi licuit, lib. I. rerum Lusat. p. 24. & celeberrimus D. *Benjamin Leuberus*, quem fida mihi manus tradidit, *in Descript. Arcis Budiss. Ortenburga c. I. p. 8.* argumento non temnendo *Luiticos* etiam in *Lusatia* fuisse demonstrant, quod *Nobilissimum Lutitziorum genus in Lusatia a Luiticis* proculdubio nomen habeat, quia dum in ipsorum feuda successit, nomen etiam illorum, pro temporum ratione retinuit. Hos ex genere Slavorum fuisse, terræque vi & armis subactæ nomen illud tribuisse, existimant *Helmoldus* in Chron. Slavor. & *August. Adolphus ab Haugwitz* in *Prodr. Lusat. c. 1. § 26.* Cum his facit *Æneas Sylvius*, qui pulsos ex Bohemia fluminum accolas, nomine fluviorum, ad quos pridem incolebant, secum extulisse scribit, ut, qui ad Lusuncium, Bohemiæ amnem incoluerunt, nunc Lusatii dicantur. vid. *Præf. Crauz. in Sax. p. 3.*

Alii a moribus incolarum deducunt.

§. IV. Alii denique vel a moribus sive incolarum genio, vel etiam ab aliis rebus nomen *Lusatia* deducunt, quæ tamen opiniones ingenium magis, quam veritatem historicam sapiunt. Sed quia ejusmodi ingenii lusus nullum post se usum relinqvunt, illis non immorabimur.

Nostra sententia.

§. V. Nos illorum sententiæ accedimus, qui a populis *Lusicis* aut *Luzicis* Regionem hanc nomen suum accepisse dicunt. Illud enim præter supra allegatos Auctores, communis tum temporis populorum per Europam ferme omnium consuetudo svadere videtur. Consentientem habeo Celeb. D. *Ludovici in German. Princip. Lib. I. Not. Austr. cap. II. pag. 212. 213. n. 9. & p. 270. n. a.* Ita ex historiarum scriptoribus compertum habemus, Francos natione Germanos, Galliam in suam potestatem redactam, Franciam nominasse. Eodem modo se res habet cum Anglia, quæ ab Anglo-Saxonibus, Normannia, quæ a Normannis & Longobardia, quæ a Longobardis, germano sanguine natis populis nomina sua acceperunt, & ad hodiernum usque diem retinuerunt. Quæ igitur hodie *Infer. Lusatia* audit, ea olim pars proprie sic dicta fuit *Lusatia*, quia *Lusicorum* sedes fuit; Superior vero *Sorabia* dicebatur a *Sorabis* vel *Serbis*, Slavicæ generis populis, qui teste *Joanne Dubravio*, ibi habitarunt. Henrici vero Aucupis & Ottonis I. temporibus devicti *Sorabi* & *Lusici* in unum quasi corpus coaluerunt, & *Lusati*, ipsorum autem terra *Lusatia* fuit appellata.

Synonyma.

§. VI. Occurrunt etiam alia *Lusatiæ* nomina, quibus hæc terra insignita fuit. Mox enim *Milzaviam, Milcieniam, Milceniam,* mox *Provinciam Nisanam, Nissanam Nicaam, Lusiciam & Marchiam Budissinensem* vocatam fuisse docent *Casp. Peucerus Jun*, in Idyllio, quod A. 1594. censura & consensu Senatus Budissæ excusum est, *Melch. Goldastus*, qui, quod judicium est laudati *Schurzfleischii in cit. Diss §. 3. res Lusaticas pari diligentia ac Bohemicas tractavit*, de *Regn. Boh. lib. 2. c. 4. n. 2. 3. Georgius Fabrit. l. 2. Orig. Sax. p. 248. seqq. & lib. 3 p. 386. & 393. Append. Annal Bud. n. 1. Manlius l. c. 1. c. 38. Hagecius in Chron. Bohem. (quod maximam partem ex Annal. Cosmæ, Pragensis Ecclesiæ Decani, habet, prout id Manlius lib. 4. Lusat. c. 28. p. 150. observavit,) ad annum 1131. p. 228.* Appellata quoque a Misnensibus fuit *Marchia Orientalis*, quod ex *Lauterbergio Albinus Chron. Misn. Tit. 14. p. 180. & Tit. 15 p. 188.* ostendit, quia Misnensibus Orientem versus hæc terra sita est. Conf. Celeb. C. S. *Schurtzfleischii March. Misn. §. 2. n. c. p. 9.* Bohemis hodie num dicitur *Syrby vel Syrbsko a Sorabis*. *Hagec. lib. cit. p. 50 Stransky de Rep. Boh. l. c. Acta Erud. Germ. p. 5. p. 399.* Nec silentio prætereundum est nomen *Hexapoleos* s. *Agri Hexapolitani*, quod Seculo demum XIV. post Christum natum in *Su-*

periori

periori Lusatia obtinuit, ex quo nempe *Sitavia ad Nissum* reliquis urbibus se associavit, quod, si *Grunvvaldo* in Sup. & Inf. Lusatiæ accurata descriptione *p. 14.* fides habenda, circa A. 1356. factum est. Cui tamen *Mirus in Orat. de Lusatia p. 47.* contradicit, auspiciis, existimans, *Caroli IV. Imp.* A. 1346 Zittaviam reliquis Lusatiæ Sup. civitatibus adjunctam fuisse, qui quoq; constituisset, ut Civitates illæ *Agri Hexapolitani* nomine posteris innotescerent. Sed quoniam nullus illorum vel Auctorum testimoniis, vel tabulis publicis suam sententiam munivit, nos, relicta illorum opinione, celeberrimo D. *Beniam. Leubero* credimus, qui conniventibus Bohemiæ Regibus Civitates ipsas hoc nomen assumsisse, ex ipsis tabulis publicis probat. Cum enim *Ludovicum Bavarum* inter & *Fridricum Austriacum* ob dignitatem Imperatoriam bellum gravissimum exortum esset, quilibet illorum datis Principibus & Urbibus Privilegiis, auxilia sibi comparabat. Et quoniam urbium tum temporis auctoritas jam magna esset, ipsa etiam Budissa, notante *Manlio lib. 3. c. 32. p. 159. urbs Imperii Fridrici I.* Imperatoris ævo jam fuit dicta, tot quoque in Superiori *Lusatia* Respublicæ oriebantur, quot erant urbes majores. Hæ fœderibus inter se junctæ Nomen *Hexapoleos* sibi tribuerunt. Non quidem negari potest, *Budissam, Cameneciam ac Læbaviam Johanni Bohemia Regi* fidelitatis juramentum præstitisse, quippe cui ab *Imp. Ludovico Bavaro* A. 1319. traditæ erant; interim tamen & hoc verum est, *quod dicta urbes non secus ac libera Respublica sub Bohemis* vixerint. Ipse enim *Boh. Rex Joannes* Civitatibus illis, ne a se desciscerent, *jura superiora, die Ober-Gerichte,* concessit, quæ his non contentæ *jus etiam belli & pacis* exercuerunt. Conf. omnino laudat. D. *Leuber. in Princip. Sax. Lusat.* MSC. quod beneficio amici possideo, sub *Imp. Lud. V. p. m. 11. seqq.*

Germanice scribitur Lausitz.

§. VII. Lites, quæ *M. Hübnerum* inter & *M. Grunvvaldum* paucis abhinc annis de germanici vocabuli scriptione intercesserunt, nostras non faciemus, quod res tanti momenti non videatur esse. Interim tamen rectius adhiberi putamus vocabulum *Lausitz*, quam *Lausniz*. Prius enim in tabulis publicis ad hodiernum usque diem adhibetur, ac vocabuli origo, quod a *Lusicis* populis §. 5. ortum esse demonstravimus, id quoque suadet.

SECTIO II. DE TERRA LUSATIÆ ET EJUS FINIBUS.

§. I.

Lusatia olim incondita.

Cognito *Lusatia* nomine, ut tectam ipsam ejusque Fines nunc perspiciamus, ipsa rei natura docet. Illam olim inconditam fuisse, nemo forsan inficias ibit. Quod enim *Tacitus in Germ. c. V.* de universa Germania dicit: *Eam aut silvis horridam, aut palludibus fœdam fuisse*; illud etiam de *Lusatia* nostra negare non possumus.

Nunc mutata.

§. II. Longe vero aliam hodie *Lusatia* faciem esse, res ipsa loquitur. Nam quæ priscis temporibus cultu aspectuque tristis fuit, ea hodie, inhabitantium opera ac sudore, cultissima cernitur, siquidem ad bene beateque vivendum incolis aut nihil, aut certe parum deest. Aer est salubris, terra satis ferax, arboribus frugiferis undique instructa, pecorum fœcunda; silvæ feris plenæ, fluvii, piscinæ ac lacus varii generis piscibus abundant, unde fortassis tritum illud originem habet: *Piscor Nobilium Lusatia aureum vellus sunt*; latumiæ ad ædificandum lapides necessarios suppeditant. Nec vino caret *Lusatia*, quæ tot Vineis ab *Alberto Urso*, ut putant, est ornata, sigillatim ea pars, quæ *Inferioris* nomine venit. *Vinum vero per Lusatiam celebratissimum est Gubenensium, a fovendo atque excitando ventriculi calore, juvandaque digestione laudatum, verba sunt Manlii lib. 1. p. 30.* Cerevisiæ & *Sup. & Inferioris Lusatia* sunt celeberrimæ. Lana atque lino, itemque pannis & linteis in exteras quoque regiones incolæ commercia instituunt. Sale quidem *Lusatia* destituitur, interim tamen magna illius quantitas ex salis marini grumis, quos *spumam maris Plinius* vocat, & qui *Stettino* navibus apportatur, *Gubena* quotidie in usum Regionis excoquitur. Incolarum reliqui Sal ab *Halensibus* emunt.

Fluvii.

§. III. Flumina *Lusatia* primaria s. majora sunt *Sprea, die Sprevv*, quæ a veteribus dicebatur *Svevus*, a quibus tamen *Albin. lib. cit. Tit. 7. p. 82. & 83.* discedit, qui *Oderam Svevum* veterum esse putat. Juxta *Athamerum scribi debet Sprevus, vel, qua Manlii est sententia, rectius est Sprona a Sorabis. lib. 1. p. 39. & Nissus, die Neisse.* Minora sunt *Quissus, die Queiss*, ob auri granula, quæ in ipsius alveo reperiuntur celebris; *Wittigus, die Wittge*; *Elystra nigra, die schvvartze Elster*; & denique *Lubessa, die Lubest*, quam cur omiserit *M. Grunvvaldus in V. L. Descr. p. 6. 7. 8.* nescio. Agrum enim *Gubenensem* alluit, ibique in *Nissum* se effundit.

Limites veteres incerti sunt.

§. IV. Quod *Lusatia* limites attinet, illi procul dubio ad exemplum aliarum Regionum mutabiles fuerunt. Mox enim terrarum accessione aucti, mox hostium irruptionibus coarctati. Verum enim vero, ut paucis me expediam, perquam incerti & obscuri sigillatim *Semnonum* termini hodie

die sunt, de quibus *infra Sect. 3. §. 1.* verba faciemus. *Strabo* Asiam descripturus: *non solum*, ait, *propter mutationes res incerta sunt, sed etiam propter diffidentes Scriptorum opiniones.* Sed ne hos quidem habemus. Si igitur in re incerta, & deficieotibus probatæ fidci monumentis, conjectandi locus relictus, vix aut nullo modo priscis temporibus, quod hodie fieri solet, lapidibus terminalibus *Lusatiæ* fines distinctos fuisse pronunciamus.

Sorabi fines protendunt.

§. V. *Sorabos* vero cum *Lusicis*, qui post *Semnones* terram hanc incoluerunt, *Lusatiæ* fines protendisse, ex *Albin. lib. alleg. Tit. 7. p. 75. & 8. 86.* colligere licet. Hic enim non solum *Sup. & Inf. Lusatiam*, verum etiam maximam partem terras illas, quæ hodie *Misnia & Superior Saxonia* vocantur, *Sorabis* tribuit. Conf. *Leuber. in Descript. Ortenb. c. IV. p. 57. u. e.* ubi magnam *Circuli Electoralis Saxonici* partem *Lusatiam* quondam sub se comprehendisse, graviter ostendit. Et ex *Cranzii Vandal. lib. 3.* novimus, quod *Lusati* amplitudine terræ suæ non contenti vixerint, sed *Thuringos & Francos* sibi subiicere voluerint. Ea de causa *durissima Gentis nomen Lusatos reportasse*, ex *Cosma Prag. Celeberr. Schurtzfleischius §. 7. de Lusat.* observavit.

Incerti tamen manserunt.

§. VI. Quicquid vero sit, tam Sorabòrum quam Saxonum tempore diu fines incerti manserunt. Toto enim coelo in determinandis limitibus Auctores a se discedunt. *Manlius lib. cit. 3. c. 49. p. 187. Zittaviam olim ad Coronam Bohemicam immediate pertinuisse* scribit; Celebert. contra *Leuberus in Descript. Ortenb. c. 2. u. f. p. 26. 27. 28.* variis argumentis evincit, quod *Zittavia* nullo non tempore ad *terram Lusaticam* pertinuerit, licet Bohemis aliquandiu in prædam cesserit.

Hodierni termini.

§. VII. Certiores sunt moderni *Lusatiæ* termini, *Albim* intet atque *Viadrum* vel *Oderam* inclusi. Nam versus Septentrionem *Marchia Brandenburgensi*, versus Meridiem *Bohemia*, versus Orientem *Silesia*, & denique versus Occidentem *Misnia & Electoratu Saxonico* circumscripta est. Intra *Lusatiam & Silesiam* limitem quasi naturalem constituunt *Nissus, Bobera & Quissus fluvii.* A *Bohemia* vero *Montibus*, qui ab antiquis *Sudetes* vocantur, *Lusatia* dividitur.

Longitudo & Latitudo.

§. VIII. Tota *Utriusque Lusatiæ* longitudo a *Zittavia in Superiori ad Furstenbergam in Inf.* præter propter *novendecim milliaria germanica* in se continet. Latitndo pro diversitate Regionis non una eademque est. *Inferioris* tamen *Lusatiæ* latitudinem eam, quæ *Superiorum* est partium, præponderare, omnibus notum est. *Grunvvald V. L. Descript. p. 12.*

Dividitur in S. & Inf.

§. IX. In *Superiorem* denique & *Inf. Lusatiam* hodie dividitur. Quælibet illarum pars peculiaribus suis limitibus circumscripta est. Sed quo anno, & quo Imperante hæc divisio obtinuit, auctores plurimum silentio prætereunt. Sæpe tameo laudatus *Leuberus* hanc terminorum designationem *Suevicorum Imperatorum* tempore paulatim fuisse introductam, more suo, i. e. erudite ostendit. vid. *Descript. ejus Ortenb. c. 4. p. 56.* ubi ex *Chron. Erfurt. Fabritio, Manlio, Hagecio* atque *Peucero Superioris Lusatiæ* partem sub *Marchia Budissinensis* nomine *Bohemis*; *reliqua vero cum tota Lusatia Inf. Principibus ex Familia Wittikindea* concessa fuisse probat.

Inferior Lus. Superiori prælata est.

§. X. Silentio hic transmittere non debemus, quod *Lusatia Inferior Superiori* olim diu, vel, quæ *Celeberr. Leuberi in Princ. Sax. Lusat. MSC. p. m. 8.* est sententia, per CCCCL annos prælata fuerit. Semper enim *Soraborum Burggraviis Budsetia Dominos in Marchionum Titulis postpositos fuisse deprehendes.* Conf. *Albin. l. c. p. 441. Leuber. in Descript. Ortenb. c. 3. p. 39 seqq.* Reges vero *Bohemia*, & inprimis *Carolus IV. Imp.* in sic dicta Incorporatione *Superiori* primum locum adjudicarunt, quod ptius hanc ditionis suæ fecerint, & magna ab *Inferiori Lusatia* pars, quæ *Circulus* hodie *Electoralis Saxonicus* dicitur, separata jamdum fuerit.

Lusatiæ insigne.

§. XI. Insigne *Lusatiæ* quod ex Serenissimi ac Potentissimi *Regis* nostri Insignibus constat, duplicatum est. *Inferioris*, quod etiam *Utrique Lusatiæ* alii tribuuot, *Bos ruber* est, in planitie alba, vel scuto argenteo incedens. Hic anteriores inter & posteriores pedes a dorso usque ad ventrem albicans pingitur. Ejus supra portam Arcis Ortenburgæ, quod *Budissæ* est, imago inter *Matthiæ Hunniadis*, *Hungariæ Regis* insignia videri potest. *Hoc Lusatiæ* Symbolo proculdubio nihil aliud, quam *agricultura & res pecuaria* inouitur. In pactis, quæ *Serenissimas* inter *Domus Saxonicam & Brandenburgicam* intercedunt, vocabulo *Bisontis Bos* ille insignitur. Vid. post *Manlium lib. 2. p. 24. Leuber. in Descript. Ortenb. c. 4. p. m. 59. Albinus lib. c. Tit. 15. p. 190. & Celeberr. Ludovici in Germ. Princip. lib. 1. Notit. Austr. c. 7. §. 20. p. m. 463. Superioris Lusatiæ & Civitatis Budissinæ* tessera est *aureus Murus* in pinnas surgens, & murus in apice, ala insuper imposita; aut si *Speneero in Herald. p. 32.* fides habenda, *alarum par adesse debet, ita tamen ut altera post alteram lateat.* Hujus Symboli significatio ex eo petenda, quod *Marchia Budissinensis* quondam quasi murus fuerit contra Venedorum insultus. Indicium hujus rei mihi præbuit versiculus *Porta Budissinensi*, quæ vulgo dicitur, *das Reichen-Thor*, insctiptus, cujus ultima verba sunt: *vim Murus adesse notat.* Conf. *Ludov-*

dov. l. 3. Not. Sax. c. 7. §. 7. p. 259. Leuber. alleg. libr. c. 2. p. m. 23. n. g. it. in Princip. Sax. Lusat. MSC. p. m. 18. Europ. Herold. P. 2. p. 260. b.

SECTIO III.

DE

INCOLIS LUSATIÆ

§. I.

Brevi primum Lusatiam incoluerunt. Hanc, quam breviter descripsimus terram, tria, quod ex monumentis historicis patet, inprimis populorum genera temporis progressu inhabitarunt. Horum primi, consentientibus ferme Scriptoribus omnibus, *Suevi*, & sigillatim *Semnones*, *vetustissimi juxta Taciti Germ. c. 39. nobilissimique Suevorum, & qui se Suevorum caput crediderunt*, natione Germani fuerunt. *Hos sexcentos ante Christum natum annos* jam dum *Lusatiam* incoluisse, auctor est *Goldast. lib. 1. Bohem. c. 16. §. 1.* Cum his faciunt *Dubravius lib. 2. Hist. Boh. & Cluverus in Germ. Antiq. l. 3. c. 24.* qui *Lusatiam Suevorum* olim sedem fuisse probant. Et licet *Manlius l. c. 1. p. 44. & 45.* a nobis secedere videatur, qui ex *Ptolomæo* demonstrat, quod Ilingi, *Suevicæ nationis populi Lusatiæ Sup. Incolæ fuerint.* Nihilominus tamen re vera non discedit a nobis, quia hæc tantum ipsius est sententia: *Suevos in Superiori Lusatia* se nominasse *Ilingos*, quos alii volunt *Elysios*, quorum *Tacitus in Germ. c. 43.* mentionem facit, *in Inf. autem Semnonum nomen obtinuisse. Albin. IV. p. 49. Cluv. 3. c. 25. p. 102.* Roboratur insuper sententia nostra, sedem *Suevorum in Lusatia* fuisse, quod *Suevus* fluvius, de quo *Sect. præced. 2. §. 3.* verba fecimus, in hac ipsa terra non solum oriatur, sed cursum etiam suum per illam habeat, ad quem *Suevi*, more priscorum Germaniæ populorum consueto, dubio procul domicilia sua habuerunt, a quibus etiam fluvius nomen suum accepit, & tamdiu retinuit, donec a *Sorabis* fuit immutatum, qui ad linguæ suæ usum illud accommodabant.

Suevi ex Asia venerunt. §. II. Sed unde *Suevi* in hanc terram venerunt, quæres, vel quæ *Taciti* de populis Germaniæ omnibus *Germ. c. 2.* est opinio: *indigenæne Suevi fuerunt?* Hic missis *Atheniensium, Thebanorum & Aboriginum, quos ultimos antiquissimos Italiæ populos credunt*, vanis gloriandi opinionibus, qui se omnes indigenas jactabant, *Suevos* una cum reliquis Germaniæ populis ex *Asia*, nationum omnium fœcundissima matre, in has terras venisse existimamus. Quando vero, vel quo auspice hoc factum sit, deficiente relatione historica, nihil temere statuamus. Credibile tamen est, quod nihil aliud, quam ipsa temporum vetustas historiarum scriptores prohibeat, quo minus certum *Suevorum in Lusatiam* adventum determinare possint.

§. III. *Suevos* in *Lusatia* exceperunt *Lusici* vel *Lusuncii* & *Sorabi*, *Sclavici* generis populi, qui veteres *Lusatiæ* incolas ejecerunt, vel, quod vero similius *Goldasto* videtur *lib. 1. Bohem. c. 15. §. 2.* subegerunt, regionem occuparunt. Quos vero *Sorabos* diximus, hi *Dubravio lib. 1. p. 3.* & aliis *Syrbii* aut *Serbi* sunt. *Conf. Acta Erud. Germ. P. 5. p. 399.* Eandem quoque sententiam habet *Manlius, lib. alleg. 1. p. 46. Posterioribus*, inquit, *temporibus infusi in Germaniam Heneti & Sarmatæ, quæ gentes communi nomine Slavi dicuntur. Hi pulsis Suevis cum magna Germaniæ atque Europæ parte has quoque terras, Lusiticas nempe, occuparunt, idque longe ante Caroli Magni Imperium.* Huic *Reunerus Reineccius de Misenens. Orig. & adventu p. 97. Ludovici in Germ. Princip. lib. 1. Notit. Austr. c. 2. p. 205. n. k. Mtr. Orat. cit. p. 14.* aliique plures adstipulantur. Sic fundum sive terra germanica fuit, *Slavi* vero advenæ post Germanos *Lusatiam* demum intrarunt. **Hos excipiunt Lusici.**

§. IV. Quo anno in hanc Regionem venerunt, vetustatis vitio accurate dicere non possumus. Celeberr. *Ludovici libro sep. land. p. 205. anno post Christi nativitatem 310. Venetos Lusatiam & alias finitimas regiones instar diluvii inundasse* scribit. Et, si verum est, quod *Sorabi* jam Seculo V. anno nimirum 451. Misniam occupaverint, quod *Chron. Carion. lib. 4. p. 186. Reinecc. cit. lib. p. 96. Albinus Tit. 6. p. 72. seqq. Brotuff. lib. 1. c. 2.* aliique testantur; illi sine dubio vel prius, vel hoc ipso temporis articulo *Lusatiam* intrarunt. Nos factum hoc post fuisse existimamus, quam *Attila* cum *Hermunduris Suevos* & alios Germaniæ populos secum in Galliam duxit, cæsusque ab *Aetio* fuit. Permultis enim Suevis in cruento isto prælio jugulatis, nemo fuit, qui populis istis Venedicis arma objicere posset. Accedebat, quod Germania in plures Respublicas singulares esset divisa, quarum alteri altera perraro auxilia præstabat. Vacuas igitur maximam partem *Suevorum* sedes, vi & armis *Slavi* occuparunt. Conf. *Thuan. lib. 56. Hist. p. 1068. Schneid. in Chron. Lips. lib. 2. p. 41.* Verum enim vero quod circa *Slavorum* in Germaniam adventum nihil certi auctores in medium proferre audeant, alii contra plerumque in diversa abeant, nullam aliam subesse causam existimo, quam quia *Slavicæ* nationis populi non una vice, sed sæpius repetitis Germaniam inundarunt. **Quo anno?**

§. V. Hæc *Venedorum natio* ex *Asia* in Exteriores Europæ Provincias migravit, ex quibus postea in *Livoniam*, *Curlandiam Poloniam & in ipsa Germaniæ viscera* penetravit. Conf. *Cluverus Germ. Antiqu. lib 3. c. 44.* **Unde?**

qui etiam nunc in Livonio & Curlandia Venedorum nomen durare probat. Schurzfleiſch. in Rebus Slavic. p. 11. Hoc autem monendum eſt, *Venedos* illos in duas quaſi partes primarias abiiſſe, quarum altera irruptione in Græciam facta, *Miſiam*, *Thraciam atque Macedoniam* ex Orientalium Imperatorum manibus extorſerunt, a quibus hodie *Bulgari*, *Raſci*, *Croati* aliique populi deſcendunt; altera Germanos ſigillatim invaſit, & ita etiam *Luſatiæ* terram ſub ſuam poteſtatem redegit. *Albin. Tit. 6. p. 68. 69. Manlius p. 46. Ludovici l. c. Notit. Auſtr. c. 2. n. k. p. 205.*

Venedi non ſunt Vandali,

§. VI. Non tamen hos *Venedos* confundere debemus cum *Vandalis*. *Tacitus* quidem homo extraneus, longeque ab eis remotus, *utrum Germanis an Sarmatis adſcriberet, dubitavit. Germ. c. 46.* Sed dubitationem ipſi nullam ſubeſſe credo, qui *Vandalos Gothorum* fuiſſe partem ex Scriptorum monimentis, & ſigillatim ex *Melanchthone* & *Peucero* compertum habet; cum contra *Venedorum origo Sarmatica* una cum *lingua* eos a Germanis diſtinguat. *Albin. Tit. 4. p. 54. 55. 56. Chron. Carion. lib. 2. p. 103. Mirus l. d. p. 14.* & quem omnium primum nominare debuiſſem *Schurzfleiſchius de Reb. Mecklenb. §. 6.* *Albertus* quidem *Cranzius Vandalos* cum *Venedis* ſemper confundit, ſed hoc, ob vocabulorum cognationem & *Venedorum* in feuda *Vandalorum* ſucceſſionem, ipſi facile condonandum. Neſcio autem quibus ſeductus fuerit rationibus *Dn. Alex. Molde in Chron. Utinenſi*, quod hoc 1713. anno *Lubeccæ* prodiit, qui *Venedos vel Wendos Suevicam & ita Germanicam nationem fuiſſe* ſcribit, *lib. cit. c. 1. §. 6.* niſi fortaſſis vel *Cranzii* auctoritate deceptus, vel errorem illum una cum *Simone Ileburgenſis Chronici Auctore*, qui *Sorabos Germanos* appellat, ex male intellecto *Cluvero*, ad quem uterque interdum provocat, hauſit, qui tamen *lib. 3. c. 44. Germ. Antiq.* prolixe oſtendit, *hos populos alieniſſimo a Germanis ſemper fuiſſe, & nunc etiam eſſe genere.* Hinc ſatis manifeſto conſtat, omnes in univerſum *Venedos*, & ita etiam *Luſicos* & *Sorabos*, non fuiſſe germanos, ſed *Sarmatas*, quos poſterior ætas vocavit *Slavos*, quia ſibi ipſis dicebantur *Slavaci* vel *Sloavaci*, *i. e.* glorioſi ſive inclyti. *Conf. Act. Erud. Germ. P. 5. p. 395.*

Quamdiu rerum potiti ſunt?

§. VII. *Luſici* vero & *Sorabi* ſemel *Luſatiam* ingreſſi, arma victricia tam diu geſſerunt, rerumque per *Luſatiam* potiti ſunt, donec *Henricus*, qui vulgo dicitur *Auceps*, feliciſſima ſua in *Luſatiam* ſigna intulit, ferociam gentis repreſſit & *Præfecturam limitaneam (quod ab Imperat. Lothario II. Brotufſius perperam cenſet eſſe factum, uti celeberr. Schurzfleiſchius de Luſatia §. 5. loquitur,)* in *Luſatia* inſtituit. Vid. *Manlius lib. 2. c. 4. p. 72. & c. 10. p. 81. Beniam. Leuber. in Princip. Sax. Luſat. MSC. ſub Henr. Aucupe p. m. 3. Albin. lib. laud. Tit. 8. p. 96.* Ab his igitur *Sorabis Serveſtum, Zerbſt, Zorbecca Zarbik, & Soravia, Sorau*, oppida nomina ſua acceperunt, eademque ad hodiernum uſque diem retinuerunt, licet Germani nunc illa poſſideant, priſcis inhabitatoribus ſub jugum miſſis, quod illorum poſteros hodienum premit.

Saxones in Luſatiam veniunt.

§. VIII. Sic devictis *Sorabis injuſtis Luſatiæ incolis*, uti *Goldaſtus lib. 1. Bohem. c. 15. §. 3.* eos vocat, *Saxones* Germanicæ originis populi *Luſatiam* in ſuam poteſtatem redegerunt, illamque incolere cœperunt. Hoc modo terra illa, quæ prius Germanicæ gentis populos habuit, aluitque, quaſi poſtliminio ad Germano ſanguine natos pervenit, qui hodienum una cum Venedicæ Gentis reliquiis, ſic dictis *Serbis* vel *Sorabis ſub feliciſſima Saxonica Rutæ* umbra ibi degunt. Et quamvis, quod aliis etiam Regionibus evenit, Dominos ſuos ſæpe *Luſatia* mutaverit, dum mox ſub *Bohemis*, mox ſub aliorum imperio viveret, nihilominus tamen *Saxones* nunquam e Regione pulſi ſunt, ſed in ea ſemper manſerunt, & ſigillatim urbes inhabitarunt.

§. IX. Adventus *Saxonum in Luſatiam*, quod §. 7. jam dum diximus, in *Henrici Aucupis tempora* incidit. Quamvis enim *Saxones* una cum finitimis *Francis*, Imperantibus *Carolo M. & Ludovico Pio* multas expeditiones in *Sorabos & Luſicos* inſtituerent, ac ſæpius, teſte *Annonio Monacho de Geſtu Franc. lib. 4. c. 102. fol. 91.* ex ſententia rem gererent, firmam tamen ſtabilemque ſedem *Henrici A.* tempore demum invenerunt, & Deo ita gubernante, hodienum habent. Quando?

Moderni incolæ.

§. X. Ex his dictis ratio dijudicandi facilis erit: an moderni *Luſatiæ* incolæ omnes pro *Slavis* ſint habendi, nec ne? Tantum enim abeſt, ut fidem habeamus *Stransky de Rep. Boh. c. 8. §. 4. p. 306.* qui *Luſatiæ incolas confuſum cum Slavis Germanisque genus eſſe perhibet*, ut diſtinctiſſimos potius *Saxones & Venedos* inter ſeſe hodienum ſtatuamus. *Saxonicæ* enim originis Nobiles itemque in urbibus cives ſunt, ad minimum Superiores, quos inter & *Venedos* connubia nulla ſanciuntur. Huc accedit, quod olim ne quidem ad manuariorum opificum collegia quis admitteretur; niſi natalium genuine germanicorum teſtimonio inſtructus accederet. *Venedorum* enim nationem ſervorum loco numerabant germani. Hinc in literis teſtimonialibus ſuis formulam ſemper adhibebant: *Teutſch und nicht Wendiſch gebohren. vid. Goldaſt. de Regn. Boh. l. 4. c. 13. n. 5. Manlius l. c. 1. c. 42. p. 62.* Hodie quidem dicta conſuetudo per Luſatiam eſt a-

bolita,

bolita, nihilominus tamen *Venedica*, *non Vandalica, ut Hubnerus in Quaest. Geograph. c. X. p. 596.* existimat, gentis reliquias in pagis agros Nobilium colentes invenies, qui contra Germanos in urbibus deprehendes.

Manlii conjecturae. §. XI. Dictae igitur tres nationes temporis successu *Lusatiam* incoluerunt. *Manlius* quidem *Romanos* quoque in *Lusatia Inferiori* fuisse, aut commercium cum incolis habuisse ex numismatum antiquorum circa *Cotbusium* effossorum conjectura probare satagit. *Habui enim*, inquit *lib. 1. p. 46. nummum argenteum veterem & exesum Trajani & Hadriani: vidi alium grandiorem aeneum Gordiani Imperatoris in Franeudorffensi agro, utroque in ditione Dn. Loebierum reperto.* Sed quantum ego colligo, Vir caeteroquin rerum Lusaticarum peritissimus hac ratione sententiam suam vix probabit. Nam quod ex *Tacit. Germ. c. 14.* novimus, animae venales antiqui Germani fuerunt, qui more *Helvetii* hodienum consueto, si civitas, in qua orti erant, longa pace & otio torpebat, ultro eas nationes petebant, quae bellum cum aliis gerebant. Ingrata enim genti quies, quae facilius inter ancipitia inclarescebat. Quapropter *Semnonum* nonnullos mercede sub signis Romanis militasse existimo. Hi postea, bello composito, dimissi in patriam redierunt, nummosque Romanos secum in *Lusatiam* attulerunt. Ipsi vero *Romani*, si bello forsan captos quosdam, de quibus dubitare nolo, excipics, *Lusatiam* nunquam intrarunt.

Q. F. F. Q. S.

Propositio. INcipimus nunc, Deo adjuvante, alteram de *Lusatia* dissertationem. Cum vero in superiori *nomen, Terram & ejus Fines, nec non Incolas Lusatiae* pertractaverimus; in praesenti, ut intra limites ab *Amplissimo Philosophorum Ordine* benevole nobis positos consistamus, *Linguam & Res gestas Lusatorum* pro viribus expendemus.

SECTIO IV.

DE

LINGUA LUSATORUM

§. I.

Semnonum lingua. *Lingua in Lusatia*, prout *populi diversi*, non una eademque semper fuit. *Semnones* primi, quantum scimus *Lusatiae incolae, quos Diss. I. Sect. III. §. 1. Germanos fuisse demonstravimus*, germanica etiam lingua usi sunt. *Conf. Christoph. Manlius Rerum Lusat. MSC. L. IV. c. VII. p. 195.* Haec tamen cum hodierna Teutonum lingua minime comparanda venit, nec facile Germanorum quis hodie eam intelligeret. Novimus enim cum dialecto veterum Germanorum vocabula adeo esse mutata, ut vix eam linguam Germanicam intelligere queamus, quae ante aliquot tantum secula scripta est, & in monimentis & tabulis publicis quandoque reperitur. Frustra igitur quis tempus consumeret, qui veterum *Semnonum linguam germanicam* ex oblivionis tumulo, in quo tamdiu sepulta quasi jacuit, eruere, illamque posteris tradere vellet.

§. II. Haec *Semnonum lingua germanica* diutius per *Lusatiam* non obtinuit, quam ad *Venedorum* in hanc terram adventum. Ab his, ut genus, sic *linguaVenedica*, repudiata, quam invenerunt. *germanica*, tam late est propagata, quam late se extenderunt, populi isti *Slavici*, adeo, ut non solum per *Lusatiam*, sed per totam etiam *Misniam*, aliasque regiones, incolae olim diu *venedice* sint loquuti. Haec anno demum 1324. *in terris Lipsiacis* abolita scribitur. *vid. Heidenreich. in Annal. Lips. p. 50. Manlius l. c. p. 195.* Sic quae prius per totam *Lusatiam* audiebatur *lingua germanica* cum ipsis Germanis in exilium quasi a *Venedis* missa, tamdiu in eo mansit, donec cum eis velut postliminio in antiquas sedes triumphans rediit. Hanc sequitur Venedica.

§. III. Enimvero postquam *Saxones* dominatum per *Lusatiam* consequebantur, de quibus *Diss. I. Sect. III. §. 8.* egimus, exterminatam olim a *Lusicis & Sorabis linguam germanicam* rursum introducebant, sensimque cum ipsis *Venedis illorum linguam* supprimebant, quod aeque invisa esset Germanis *lingua ac populus*. *Lingua* vero *germanica* latius postmodum per *Albertum Ursum*, *Ascaniae Comitem*, propagata dicitur, qui teste *Chron. Anhalt. L. I. p. 29. & 30. Sup. Lusatia Dominus fuit. Conf. celeberr. Schurtzfleischius Diss. de Lusatia §. II innot. p. 20.* Germanica rursus introducitur.

§. IV. Eo tamen res redacta non est, ut penitus per germanos exstirpata fuisset *lingua Sorabica*. Mansit enim hodieque manet per *Utramque Lusatiam lingua bipartita*; ita, ut qui germani, *lingua germanica* ipsis vernacula, qui vero posteri sunt *Sorabornm, Sorabica* utantur. Tenacissimi enim semper fuerunt & hodierno adhuc die sunt veteris barbariei dicti *Venedi*, & suae olim ibi dominationis vestigia quaedam hocmodo alte impressa esse volunt. Manet tamen bipartita.

§. V. Quod *linguam Lusatorum germanicam* attinet, purior est, *Misnicaeque*, quae omnium consensu principatum per Germaniam universam sua sibi elegantia acquisivit. *Conf. Ludovigius in Germ. Princ. Lib. III. Notit. Sax. c. V. §. 4. n. 5.* propius accedit dialecto *Superioris Lusatiae* locutionis genus. *Inf. Lusatiae* incolae sermonis elegantias non ita studiose in vita communi observant. Quem tamen in censum eruditos non referam, quorum in scriptis atque sermonibus Lingua germ. purior est in Sup. Lus.

linguam satis puram deprehendes. Vulgum hic intelligo, quod maximam incolarum partem constituat, in ejusque arbitrio linguæ semper usus consistat.

Lingua Vened. etiam diversa est.

§. VI. Non secus se res habet cum *Sup. & Inf. Lusatia lingua Venedica*, quæ tantum abest, ut accurate inter se conveniat, ut potius *Inf. Lusatia Venedi* eos, qui ex *Superiori* veniunt, in multis intelligere nequeant & versa vice. Verum enim vero quæ *Venedorum* dialectus purior sit, natis *Sorabis* & quibus utraque perspecta est, dijudicandum relinquo. Nec desunt hodie viri, qui hac in parte operam suam laude utique dignissimam adhibeant. Unum in præsenti allegasse sufficiat. Dominum nempe *M. Abrahamum Frenzelium, Past. Schanavienſem*, qui reliquis palmam præripere studet, & cujus jam III. Tomi *de Originibus Lingua Sorabica* extant. Alium quendam, Fautorem nostrum maxime Venerandum nominare etiam possem, nisi, quæ singularis ipsius est modestia, multis verbis, ut nomen tacerem, desiderasset. Hic, quod nullus hactenus præstitit, *Grammaticam Sorabicam* elaboravit, quæ, ut lucem brevi videat, exoptandum sane est. Nec male putarem, Bibliopolarum quis sumtus hac in parte collocaret, quod liber a multis desideratus jam pridem fuerit. Plures in Sect. *de Religione Lusatorum* allegabo, quod maximam partem in rebus sacris operam suam adhibeant.

Est tamen & antiquissima & per Europam latissima.

§. VII. Observatione denique dignum est, *lingua hac Slavica, quam antiquissimarum unam jam olim Jornandes probe scripsit*, nullam ferme aliam latius per *Europam* hodierno adhuc die patere. *Conf. Jo. Bollandus in not. ad Eginbarti Vitam Caroli M. c. 15. p. 77. b.* Hæc enim ut rectissime judicavit *Bochartus Phaleg. L. I. c. 15. p. 57.* cum latina & germanica tres illæ felicissimæ per *Europam* sunt matres, ex quibus tot filiæ subsequentibus temporibus sunt prognatæ, quot quaqua versum ferme in *Europa lingua* audiuntur. *Propagarunt vero Slavi*, sicut Celeb. Gallorum Historicus *Thuanus Lib. LVI. c. 7. sub an. 1537.* id annotavit, *per Septentrionem & Orientem linguam suam quam latissime. Ea enim, inquit, non solum Bohemi, Silesii, Moravi & Poloni, sed Vinda etiam, Baltico mari vicinæ gentes, Pomerani, Lusati, Roxolani, Mosci, quorum non solum in Europa, sed etiam in Asia latissimum est imperium; Circassi, Moesii, Serviani, Bulgari, Bosnenses in Illyrico, Dalmatæ, Istri, Carnioli ac denique Carinthii utuntur. Conf. Jo. Aventinus Annal. Boj. L. I. pag. 35. Auctor Chron. Oldenb. quod inter Meibomii Germ. Script. Tom. II. extat p. 128. Martinus Cromerus in Polon. Lib. I. c. I. C. S. Schurzfleischius de Orig. Pomer. §. 7. n. 4 p. 19.* qui longam populorum seriem, qui dialectis tantum variantibus, *Slavica Lingua* utuntur, recensent. Hoc tamen monendum est, quod in citatis quibusdam a *Thuano* Regionibus *lingua hac Slavica* jam pridem in desvetudinem abierit, quod de *Pomerania* sigillatim testatur *Zeillerus Descript. Pomer. pag. 600.* Quicquid vero hujus rei sit, *hanc* tamen *linguam* multis, sigillatim summorum Principum Ministris, qui Legationis munus in has terras suscipiunt, æque necessariam esse, quam *latinam* vel *gallicam*, nemo non videt. Eam *Constantinopoli* etiam in *Aula Turcica*, obscurata pene patrii sermonis usu, inde usque ab an. 1463. quo *Janissari* illa uti cœperunt, regnare, ex *Cromero Pol. L. 25. p. 374. Manlius Lib. IV. c. 7. p. 195.* annotavit. Imo ex A. B. Tit. ultimo novimus, tantam ejus discendæ necessitatem suo ævo *Carolum IV. Imperatorem* existimasse, ut in *augusta illa Sanctione Principum Electorum filiis* rationibus variis eam commendaret.

SECTIO V.
DE
REBUS GESTIS LUSATORUM.

§. I.

Semnonum res gestas ignoramus.

Accingamus nunc nos ad *Res Lusatorum gestas* contemplandum. Eas in medium prolaturus, a *Semnonibus* incipiendum esse duco. Verum enim vero ut nomen ipsorum, sic *virtutes & res praclaro fortiterque gesta* maximam partem in obscuro manserunt, hodieque nos latent. Cum enim, quod veteribus Germanis omnibus commune fuit, armis magis quam literis delectarentur, magisque solliciti essent de rebus arduis, quas agerent, quam ut *gestas* literis mandarent, domi nemo repertus est, a quo res patriæ describerentur ac posteritati traderentur. Et licet Annalium memoriæ genus quoddam, quod ex *Tacit. Germ. cap. II. & III.* apparet, in carminibus suis antiquis habuerint; veram tamen & accuratam *Rerum gestarum* historiam propterea ab iis habere non possumus, quod animum nunquam ad litterarum secreta commercia applicaverint. *Tacit. c. 19.* Deficientibus vero Scriptoribus domesticis, illud tantum quod ab extraneis & maximam partem Germanorum hostibus est consignatum, hodie scimus. *Horum vero plurimi*, ut probe sentit *Franciscus Irenicus Germ. Exeg. L. IV. c. 3. p. 177. adulatione corrupti, Germanorum egregia facinora depresserunt. Semper enim, captanda benevolentia gratia, virtutem nostris meritis detractam Romanis asserunt.* Multi etiam ab Imperatoribus alebantur, ut ex *Plutarcho laud. Irenicus* annotavit, non alium ob fructum, nisi ut, famulante ipsis bono ingenio, facta Imperatorum

torum mirarentur. Fidem tamen præ reliquis meretur laud. jam *Cornelius Tacitus*, *qui Hist. L. I. c. I. ipse fatetur, veritatem ab aliis assentandi libidine aliisque de causis pluribus modis infractam esse.* Sed & hunc ipsum *summa adulatione* notavit *Orosius*, ut ne dicam, *mendacissimum* eum a *Tertulliano* appellari. *Conf. H. L. Schurtzfleischii Acta lit. p. 116.* Ex quibus facile quis conjicere potest, quod nec is quidem in omnibus, quæ de Germanis posteritati reliquit, *supremam sibi legem posuerit veritatem*, quam virtutem a quovis historico *B. Jo. Georg. Neumannus Diss. de Fausto c. III. §. 1.* rectissime requirit. Bene igitur judicat. *Celeberr. D. Godofr. Lange in Introduct. ad Hist. Germ. & Jus P. L. I. Sect. II. §. 1. n. 5. Taciti de Germanis testimonia propterea tantum esse accipienda, quod documenta alia non habeamus, qui cæteroquin in multis esset corrigendus.*

Clariores tamen in bello quam in pace fuerunt.

§. II. Quicquid vero sit, ut bellicæ virtutis laude, testibus etiam hostibus, Germani omnes sigillatim fuerunt conspicui, *quam divinitus*, verba sunt *Iren. l. c. p. 175. in sortem quasi propriam, cujus præsidio patriæ libertatem in præsentem usque diem tuentur, sumserint, dum alii lingua aut aliis donis valuerint*: ita peccare nos minime putamus, si & *Semnones* nostros clariores in bello quam in pace fuisse judicamus. Hos enim *vetustissimos nobilissimosque Suevorum* fuisse, *Tacit. Germ. c. 39.* prodit. Ipsa vero gens *Suevorum*, *longe maxima & bellicosissima Germanorum omnium fuit*, *vid. Cæsar. de bello Gall. L. IV. c. 1. §. 3.* Imo tantam ex bello gloriam *Suevi* sibi comparaverant, ut coram *Cæsare* confiterentur *Usipetum & Tenchterorum* legati: *sese unis Suevis concedere, quibus ne Dii quidem immortales pares esse possent. Cæsar. l. c. c. VIII. §. 5.* Si igitur virtutem bellicam, qua de causa eam apud *Rom. Imperatores* gratiam obtinuerint, ut his, notante *Tacito*, *Annal. L. 13. c. 18.* corporis sui custodiam demandarent, excipies, quæ cæteroquin ab eis sunt gesta, hodie nos latent. *Confer. Irenicus L. c. c. 18.*

Nec Venedorum priora facta novimus.

§. III. Pari ratione se res habet cum prioribus *Venedorum gestis*, quæ vetustatis peplo involutæ quasi jacent. Quam multis enim copiis *Lusatiam* invadarunt, quo anno hoc factum, ac denique quid pacis tempore ab illis fuerit actum, deficientibus fidis rerum illarum indiciis dicere non possumus. Hoc vero affirmare nulli dubitamus, *Semnonum* possessiones ad *Venedes*, hæredes nec genitos nec scriptos transiisse. Res etiam ipsa docet, secundo diu Marte *Sorabos* pugnasse. Quæ autem postea ab eis sint gesta & utrum secundis semper rebus, ante *Caroli M.* tempora, fuerint usi, dictu perquam est difficile, quod Scriptoribus *Lusatia* adhuc caruerit, ac *Venedi* cum reliquis *Slavis* omnibus teste *Cromero Pol. L. I. c. 3. p. 3. litteras & litteratos contemserint*; nec cum aliis populis, qui historias consignabant, commercia haberent. Hoc tamen indefessus Rerum Lusat. indagator *D. Benjamin Leuberus in Descript. Arcu Ortenb. c. I. p. 6.* ex fide dignis auctoribus observavit, devictos a *Dagoberto*, *Francorum Rege Sorabos* non quiete degisse, sed, ut in pristinam libertatem se vindicarent, nullam intermisisse curam. Annotavit insuper, *Sorabos Slavos* ejus regionis, quæ nobis est *Lusatia*, incolas desidiam *Regum Francorum* & regni Procerum dissidia observantes, ut imperium eorundem declinarent, sese modo *Bohemis. sive Zechis, modo Saxonibus, modo Hunnis*, *Francici Regni* juratis quasi hostibus, associasse.

Caroli M. tempore clarissimi fuerunt.

§. IV. Licet autem, ob rariora antiquitatis fundamenta, densis quasi tenebris involuta maneat antiqua hujus regionis historia: fide tamen celeberrimorum historicorum constat, *Slavorum* nomine, sub quo etiam *Venedi per Lusatiam* comprehendantur, *Caroli M.* tempore nihil fuisse illustrius. Adsveti enim continuis bellis, vel levissima etiam arrepta causa, finitimas regiones irruptionibus, rapinis, cædibus atque incendiis enormiter afflixerunt. Et quamvis ad signa confines populi concurrerent, vano tamen conatu res plurimum gerebatur, quia invictis armis *Slavi* pugnabant. *Schurzfleisch. de Rebus Slavicis §. 2. Mirus de Lus. p. 17. seqq.*

Vincuntur a Carolo M.

§. V. Sed quibus huc usque fortuna semper indulgere videbatur, qui maximas etiam gentes felicissimis suis armis irritare poterant, qui denique felicitatem suam non lubricam, sed fortunam sibi mancipio esse datam, & genituram suam non aliter voluisse, quam qui aliis populis leges præscriberent, existimabant, hos *Carolus M.* virtute præsertim *Wittikindi Saxonis*, Sacris Christianorum jam tum initiati, iteratis sæpe præliis profligavit, iisque parendi legem indixit. *Ita Manlius L. I. c. 44. Carolum M.* scribit, *circa an. 789. decimum bellum contra Slavos in Lusatia & Marchia Brandenb. suscepisse, structis duobus super Albim pontibus, Cumque Slavorum tum temporis Princeps, quem Neclanum vocant, deditione facta, feudum a Carolo accepisset, in Poloniam ad Vistulam usque victricibus suis armis perrexit, omnemque Slaviam dicto sibi audientem fecit.* Hanc quoque sententiam fovet *Celeber. Ludvvigius in laud. Germ. Princ. L. I Notit. Aust c. 2. n. 11. Carolus*, inquit, *subactis Saxonibus & Bojis ex utraque plaga victuos habuit Venedos. Sed vicit tamen universos, ut in ejus clientelam se conferrent Ungari, Bohemi, Moravi, Brandenburgici, Lusati, & qui his fuerant vicini. Conf. Eginhart. vita Carol. M. c. 15.*

c. 15. p. 77. 78. edit. noviss. Annonius de Gest. Franc. L. IV. c. 8. fol. 33. & 86. Jo. Aventinus Annal. Boi. L. IV. p. 331. Cunrad. Evermot Chron. Episc. Aldenburg. quod in Syntagm. Paulini extat. p. 155. Cranzius Metrop. L. I. c. 12. Letznerus in Hist. Caroli M. c. 30. 32. Lehmann. Chron. Spir. L. II. c. I. p. 46. Fabric. L. IV. Orig. Sax. p. 435. seqq. Albin. l. c. Tit. 8. p. 89. seqq. Herm. Conring. de Finibus Imp. c. 29. p. 786. Leuberus in Descript. Ortenb. c. I. n. bb. p. 7. & n. bb. p. 11.

à Ludovico Pio. §. VI. *Sorabi* autem tot majorum suorum victoriis ad jugum æneum excutiendum instigati, pristinæque libertatis & bello acquisitæ gloriæ haud immemores, quam primum *Carolum M.* vita functum audiverunt, *Ludovico* cognomine *Pio*, ipsius filio, obedientiam præstare noluerunt, sed armorum virtute in avitam libertatem se vindicare gestierunt. Quare confines *Saxones & Orientales Franci* expeditionem in *Sorabos Slavos* a *Ludovico* facere jussi sunt, qui imperata etiam strenue compleverunt, & contumacium audaciam non magno labore, quod pristina ipsis fortuna tergum præberet, compresserunt. Enimvero una tantummodo urbe, quam *Servestam* fuisse existimat *Albin. Tit. 8. p. 91.* expugnata, quicunque in hac gente defectionem tentaverant, subjectione de integro promissa conquieverunt. *Vid. Annonius de Gest. Franc. L. IV. c. 102. fol. 91. Adam Bremens. L. I. Hist. Eccles. c. 34. Helmoldus Chron Slav. L. I. c. 7. §. 3. qui a Ludovico Germanico Sorabos* etiam devictos scribit.

Rursus turbas faciunt. §. VII. Aliquoties igitur victi, animum tamen, pristinam libertatem recuperandi, *Sorabi* non deposuerunt. Cum enim bellis intestinis *Familia Carolingica* se ipsam conficeret, optimum *Venedi* tempus esse ducebant, quo in libertatem se vindicare possent. Quare obediendi legem renunciarunt, & quotannis ferme seditiones novas commoverunt, parumque abfuit, quin ad felicem eventum res suas perduxissent. Eorum turbas prolixe annotavit *Albin. Tit. 8. pag. 92. seqq.*

ab Henrico I. Ger. R. ad obsequium rediguntur. §. VIII. Rebelles vero *Sorabos* cum reliquis *Slavis* ita depressit *Henricus I. Rex Germ.* ut *Hunnos* vocare in auxilium cogerentur. Nihilominus tamen felicissimis laudati *Henrici* armis eo redacti sunt, ut jugo Saxonico colla devicta subderent. Hactenus enim, quod ex multis historicis novimus, non solum in libertatem se vindicare, sed alios etiam populos sibi subjicere voluerunt; imo cum vicinis suis *Bohemis* spem conceperunt subjugandi *Saxoniam. vid. Ludvvigius Germ. Princ. L. I. Not. Austr. c. 2. p. 206. & 207. Mirus orat. d. p. 17. Henricus* vero noster irritos fecit ipsorum conatus. Et quo facilius *Venedorum* machinationes reprimeret, captum *Soraborum* agrum in *Marchias* distinxit iisque *Marchiones* præfecit. *Vid. Wittichindus Annal. L. I. p. 640. & 647. & Henricus Meibomius in not. ad Wittichind. p. 682. Helmoldus l. c. cap. 8. §. 4. Albin. Tit. VIII. p. 93. Manlius L. II. c. 4. & 10. Conringius lib. cit. cap. 16. pag. 256.*

Quo anno? §. IX. Annum, quo ad obsequentiam ab *Henrico Sorabi* sunt redacti, historici vel 928. vel 929. post C. N. putant, posteaquam illorum munimentum *Grunam vel Gronam*, vel ut alii putant *Kietni*, quodque infra *Ileburgum ad Muldaviam* fuit situm, die ab oppugnatione XXI. armata manu expugnaverat, præda omni in milites distributa, viris puberibusque, quos invenerat, gladio transfixis & urbe solo æquata. *Wittich. lib. c. p. 639. Albin. Tit. 8. p. 95. & 96.*

Fidem non servant. §. X. Ast fidem non servavit effrenata *Soraborum* natio, quæ quotidie a primoribus suis ad bellum contra *Saxones* stimulabatur. *Helmoldus Chron. Slav. L. I. c. 26. §. 13.* Lubrica enim & fluxa ipsorum fides fuit. *Manlius L. II. c. 23.* Quid? quod eo insolentiæ processerunt *Soraborum Principes*, ut *Wittichindo* teste *Annal. l. c. p. 647. Geronis* vitæ, quem *Marchionem Henricus* ipsis constituerat, insidias pararent, eumque dolo perimere cogitarent, quod libertati suæ hunc officere sentirent. *Gero* autem dolum dolo præoccupans, detecta in tempore ipsorum consilia silentio dissimulavit, vitæ insidiatores ad convivium vocavit, eosque mero delibutos & quasi sepultos, numero XXX. una nocte interfecit.

Ad ultimam servitutem coguntur. §. XI. Cognita igitur mutabili *Slavorum* fide, quæ notante *Saxon. Grammat. in Hist. Dan. L. XIV. fol. 141.* in proverbium abiit, ad ultimam servitutem coacti sunt, ita, ut qui terram amplius incolere vellent *Lusaticam*, exclusi honoribus omnibus, proprii essent Saxonum. *vid. Wittichind. L. I. p. 640.* Sic qui aliis prius patriam eripuerunt, patria rursus expulsi sunt; & qui servorum loco habere voluerunt Germanos, hos, facie rerum præter ipsorum expectationem mutata, dominos sunt experti. Ab hoc tempore homines proprios in *Lusatia* habemus. *Vid. Schneiderus Chron. Lips. L. II. p. 51.* Et licet ægre hoc ferrent *Sorabi*, ac finitimorum *Slavorum* instinctu ad arma sæpius redirent, quod anno inprimis 1008. factum fuisse *Cureus in Annal. Sil. p. 35.* annotavit, cum *Boleslaus I. Rex Poloniæ*, ut *Venedis in Lusatia* esset præsidio, Marchiam hanc & Misnensem cum suo exercitu invaderet, ac *Budissam & Misenam* urbes occuparet. Nihilo tamen minus jugo Saxonico penitus se liberare nunquam potuerunt, quod virtus horum bellica illis obstaret.

Hinc odium illorum in Germanos. §. XII. Ex hoc capite *Soraborum* in Germanos omnes inexpiabile odium natum esse

esse existimo, quod in illorum posteris, licet vel ejus causam ignorent, hodierno adhuc die observatur. Hi, quod ipsorum odium satis prodit, germanice viam interrogantibus vix respondebunt, quamvis germanicam linguam probe intelligant. Interdum quoque sequentem viatoribus responsionem præbent: *Giebst du hie, giebst du da, giebst du uberall recht.*

Saxonum gesta. §. XIII. A *Sorabis* ad *Saxones* progredior. Hi dominationem per *Lusatiam* consequuti, urbes a *Venedis* maximam partem, quod ipsarum nomina *Venedica* ostendunt, exstructas inhabitarunt, easque pro temporum illorum ratione, ut contra repetitos *Slavorum* insultus, qui in agris degebant, tuti viverent, muniverunt. Nonnunquam quidem bella gesserunt, paulo tamen post ea composuerunt *Bohemicis* etiam tumultibus his implicati, tamen illis se extricarunt. Bello enim *Hussitico* auxilia subinde ex vicina *Lusatia Bohemi* Pontificii accersebant, quod *Lusati* etiam acerbe *Hussitas* odissent. *Ziska* vero ægre ferens has, quas putabat, injurias, varia mala *Lusatis* intulit, ac totam regionem crudelissimis cædibus, rapinis & incendiis vexavit. *vid. Cur. l. c. p. 126. & 127. Mart. Boregk. in Chron. Bohem. p. 446. Mirus Orat. c. p. 50. 51.* Deinde sub initium superioris Seculi artibus Bohemicis effectum est, ut *Lusati* adversus *Imp. & Boh. Regem Ferdinandum II.* arma induerent, & *Fridericum V. Palatinum* Regem suum simul cum Bohemis salutarent. Opera tamen *Joannis Georgii I. Elect. Sax. glor. mem.* ad officium redacti, impetrata omnium antea actorum venia, arma deposuerunt. *vid. Theatr. Europ. T. I. sub ann. 1620. Joseph. Riccius de Bell. Germ. L. I. p. 31. 32. 36. & 36.* qui tamen Pontificiorum more in *Lutheros hæreticos*, ut puriorum sacrorum *Lusatos*, ex cæco religionis ardore, appellat, nimis invehitur. Quæ vero a *Lusatia Principibus res præclare fortiterque sunt gestæ*, eas in peculiari de *Lusatiæ Dominis* Sectione, Deo adjuvante explicabimus.

Artificia & opificia introducunt. §. XIV. *Saxones* etiam procul dubio fuerunt, qui *artificia & opificia* per *Lusatiam* introduxerunt, quæ temporis progressu majora semper incrementa, crescente quotannis artificum & opificum numero, ceperunt. Ut enim alias urbes taceam, *Budissa* olim propter magnum ejusmodi civium, quos alebat, numerum, *parva Norimberga* fuit appellata. *Vid. Grunvvaldus in Descript. Lusat. p. 15.* Horum tamen origo non nisi a *Saxonibus* est petenda, quod priscis temporibus, prout id §. 10. *Sect. III. Disp. I.* ostendimus, *nati Sorabi ad opificia a Germanis ne quidem admitterentur.*

Item commercia. §. XV. Eadem ratione comparatum est cum *commerciis Lusatorum*, quæ ad hodiernum usque diem sigillatim pannis & linteis, in magnum totius regionis commodum habentur. Quod enim *Semnones* aut *Sorabi commercia* prius fecissent, de eo altum apud Auctores silentium est. Utraque enim gens pronior ad bellum, quam ad alia negotia fuit.

§. XVI. *Studia* pro diversitate incolarum, diversa etiam fata habuerunt. Lusatorum studia. Nihil in præsenti de veterum *Semnonum & Soraborum studiis* dicam, quod bellicis exercitiis adsveti, Minervæ parum litarint, & quod caput rei est, si quibus etiam studiis dediti fuerint, quod de veteribus Germanis *Alex. Rossæus de vario Dei cultu Sect. V. p. 257. & de Slavis litteris Runicis exculti celeber. Schurzfleischius Diss. de Rebus Slav. §. 9. p. 14.* affirmare non dubitant, vetustatis tamen vitio illa nesciamus. Hoc saltem moneobo, & superioribus Sæculis in magno semper pretio *Lusatis studia* fuisse, & hodie adhuc esse. Testes omni exceptione majores producere possem, nisi *Manlius, Perlitius atque Magnus de Lusatorum Eruditis* sigillatim jam dum commentati essent, quare huic labori supersedeo. Provoco tantum ad *Gymnasia & Scholas* celeberrimas, quarum liberalissimam nutricem alma *Lusatia* semper se præbuit.

Atque hæc sint, quæ angustioribus limitibus circumscriptus, in medium proferre potui. Plura statim expediamus.

Q. F. F. Q. S.

Dum tertiam per DEI O. M. clementiam de *Lusatia* Disputationem ordior, materiæ, de qua agere constitui, dignitas, & limitum, quibus circumscriptus, angustia postulant, ut non nisi in *Religionem Lusatorum* in præsenti inquiram. Instituti ratio.

SECTIO VI, DE RELIGIONE LUSATORUM.

§. I.

Quod omnibus ferme gentibus commune, illud etiam apud antiquissimos *Lusatiæ* populos receptum fuit, ut divinum aliquod Numen esse crederent, illudque colerent. Semnones idololatræ fuerunt. *Semnones* vero cum reliquis Germanis procul dubio *Solem, Lunam aliasque res visibiles* adorarunt, *vid. Jul. Cæsar. Bell. Gall. L. VI. c. 21 §. 1.* Hunc *Solem* adorandi modum hominibus priscis *Alexander Sardus de Mor. & Rit. Gent. Lib. III. c. 14.* tribuit, contra quos sigillatim *Cælius Lactantius lib. 2. Divin. Instit. de Orig. Error. pag. m. 697 & 698.* disputat. Conf. *Alex. Rossæus de Var. Dei Cultu. Sect. V. p. 256. & XV. p. 915. Philippus* quidem *Cluverus lib. 1. Germ. Antiqu. c. 29. & Dominus de Lo-*

heustein

benstein P. 1. Armin. p. 346. veteribus Germanis, & ita etiam *Semnonibus* veri Dei & SS. Trinitatis cultum adscribere non dubitant. Celeberrimus vero *Masius de Diis Obotritis cap. 1. §. 2. & Andreas Borrichius in notis* ad Masium, satis his responderunt. *Conf. Christoph. Arnoldus in Append. ad Rossium & Varenium c. 1. pag. 8. 9. & Albin. Chron. Misn. Tit. XI. p. 147. & 148.* ubi prolixe de Germanorum idolis agit. *Idololatriam* igitur & superstitionem potius, quam veri Numinis cultum apud vetustissimos *Lusatiæ* incolas fuisse, in propatulo est. *Mercurium* enim, *Herculem* & *Martem* eos coluisse, & Suevorum partem *Isidi* sacrificasse, *Tacitum* testem producere possum. *Germ. c. 9.* Ut auspicia, sortes & vaticinia Germanorum, a quibus *Semnones* alieni non fuerunt, taceam. *Conf. Tacit. Germ. c. 8. 9. 10. & lib. IV Hist. c. 61. Franciscus Irenicus Germ. Exeg. lib 2. cap. 4. 5. 6.*

Cultum in silvis peregerunt.

§. II. Cultum suum idololatricum *Semnones* cum cæteris Germanis plurimum in *silvis*, *sub arborum frondibus*, instituebant. *Lucos* enim *ac nemora Diis suis juxta Tac. Germ. c. 9. consecrarunt*, & *c. 39. Semnones*, scribit, *stato tempore in silvam auguriis patrum & prisca formidine sacram coiisse, ibique horrenda sua sacra, caso videlicet homine fecisse Conf. Sardo l. c. c. 15. pag. 148. & 154. ubi ex Tacit. Germ. c. 10.* annotavit, *Germanos in lucis suis equos sacros aluisse, quorum hinnitu futura observarunt.* Ejusmodi *silvæ* dicebantur *Hayni*, quas sanctas & inviolabiles superstitiosa plebecula credebat. De *Hagis* istis vel *Haynis* dubio procul urbes quædam & pagi nomina sua acceperunt, eademque hodie adhuc retinent, v. g. *Grossen-Hayn, Graffen Haynichen* & multi per *Lusatiam* pagi, qui falso scribuntur, *Han vel Hanichen. Conf. Rossius l. c.* Convenere igitur hac in parte cum aliis populis *Semnones*, dum cultum suum in *silvis* instituerunt. Exempla non modo in profanis Scriptoribus, sed in ipsis etiam sacris Bibliis occurrunt, qua propter illorum recensione supersedemus. *Vid. Masius de Diis Obotr. c. 1. §. 3. Cluverus Germ. Antiq. lib. 1. c. 35.*

Sacerdotes suos in magno precio habuerunt.

§. III. Nec Sacerdotibus suis *Semnones* caruerunt. Licet enim *Cæsar Bell. Gall. lib. 6. c. 21. §. 4. Germani*, inquiat, *neque Druidos habent, qui rebus divinis præsint, neque sacrificiis student:* *Tacitus* tamen, qui perspectam magis *Cæsare* Germaniam habuit, *c. 10. 11. & 40 Germ.* ostendit, sacerdotes suos eos habuisse, *quibus*, quod ne Regibus quidem concessum fuit, *animadvertere, vincire, & verberare cives, velut Deo imperante permittebant. Conf. omnino Irenicus l. c. c. 9. p. 55.*

Semnones in idololatria Venedi sunt sequuti.

§. IV. Horum in idololatrico cultu vestigia *Sorabi* deinde & *Lusici* per multa secula presserunt. Hi enim cum cæteris *Slavis*, neglecto ac posthabito vero & immortali DEO, multos variosque Deos crediderunt, illisque sacra fecerunt. Sacerdotes etiam suos, quos *Sporos* vocarunt, licet vel crudelissimi fuerint, maxime coluerunt, quod ex *Procopio laud. Iren. l. c. c. 9. p. 56.* observavit.

Horum Dii.

§. V. Dii autem *Venedorum* multi fuerunt, potiores tamen, sive Principes illorum, quæ cœcæ gentis persvasio fuit, erant (1) *Svantevitus*, qui juxta *Helmoldum, Saxonem Grammaticum, Dubravium & alios, Deus Deorum & commune Slavicæ gentis oraculum* nuncupatur; (2) *Zernebock*, sive malus & ater Deus; (3) *Radegastus* & (4) *Idolum Flins*, quod quia sigillatim a *Lusatiæ* incolis cultum, ab eisque posterioribus temporibus aliquoties, ejurato Christi nomine, erectum fuit, breviter describamus: *Idolum illud* a saxi, cui insistebat, genere *Flins* dicebatur. Id ad instar mortui pallidum, cæsarie nigra, longo amictum pallio rubei coloris, dextra manu perticam gessit, cui ceu flavus merges, sive manipulus spicarum & is quidem in summitate ardens erat præfixus. In lævo ejus humero leo stabat erectus, per quem tandem a mortuis se excitandos superstitiosa gens credebat *vid. Manlius Rer. Lusat. lib. 2. c. 33. Elias Schedius de Diis Germ. Syngram. 3. c. 7. p. 486. Albin. l. c. Tit. XI. p. 149. & 150. Arnold. Append. ad Ross. & Varen. c. 9. p. 102. & 103.* & qui peculiares de *Idolis Slavorum Diss.* conscripsit, *celeberrimus Jo. Petr. Ludovviglus.* In eo etiam *Venedi Semnones* sunt sequuti, quod Deorum suorum cultum in *silvis* præsertim peragerent. *Vid. Ditmarus Merseburg. l. 6. p. 135. Dubravius l. 1. Hist. Boh. p. 5. Albin. l. c. Tit. 11. p. 145. & 146. Mirus Orat. c. p. 20. Alexander Molde Chron. Ultin. p. 63. Masius cit. l. c. 4. §. 6.*

Cultus istius indicia hodie adhuc existunt.

§. VI. Cultus hujus idololatrici indicia hodie adhuc in *silvis* quibusdam, & præsertim in montium jugis, quod a *Judæorum* fortassis *excelsis denen Hoehen*, ad demonstrandam Numinis, quod adorabant, altitudinem, originem suam habuit, deprehendes, quæ rei veritatem secus sentientes docere possunt. *Conf. Rossius l. c. Sect. XV. p. 913.* Ipse ego, quum *Budissæ* adhuc litteris incumberem, in *Excell. Budissinensium Consulis Hubschii sylva*, quæ in montibus *Bohemiam a Lusatia* disterminantibus sita est, ejusmodi vestigia idololatrica vidi. Congesti enim ac in altitudinem exstructi lapides, altaria quondam ibi fuisse posteris produnt. Ejusmodi vero altaria, teste *Arnoldo l. c. c. 10. p. 107.* communiter tria juxta se posita fuerunt, quorum multa hodierno adhuc die in *Dania* reperiri *laud. auctor* scribit.

§. VII. In-

Venedis

§. VII. Infinitæ autem acceptum referendum est gratiæ divinæ, quod hisce in tenebris sedentibus paganis *Evangelium* etiam fuerit annunciatum. Quoties enim a *Francis* & *Saxonibus Sorabi* fuerunt devicti, toties etiam in ipsorum finibus *Verbum Dei* fuisse prædicatum, dubium nullum superest. *Albinus quidem Tit. XI, pag. 132. & 133.* totus in eo est, qui circa 20 post Christi passionem & mortem annum *Germanis Evangelium* jam annunciatum fuisse ostendat, cujus tamen nova semina post notabiles istas in Imperio persecutiones, spargi debuissent. Huic vero sententiæ, quod *Rom. Imperatores* per totam Germaniam, quam nunquam in suam potestatem redegerunt, persecutiones instituere nequiverint, subscribere dubito.

Verbum Dei annunciatur.

Quando?

§. VIII. Solida autem *Religionis Christianæ* fundamenta, *Caroli M. & Ludovici Pii* temporibus, per *Lusatiam* demum sunt jacta. Carolus enim non solum propter frequentes *Soraborum* excursiones, sed instinctu etiam *Pontificis Rom.* ut *Sorabes*, perversis ac fœdissimis superstitionibus adsuetos, ad *fidem Christianam* perduceret, bellum illis indixit, omnemque operam adhibuit, ut ejurata idololatria pagana, *Sorabi* Christo nomen darent, *vid. Leznerus in Hist. Caroli M. c. 30, 31, 32. Fabric. lib. 4. Orig Sax. p. 435. seqq. Albin. Tit. 8. p. 89. Leuberus in Descript. Ortenb. c. 1. pag. 11. Mirus p. 19.* Nec minorem, ut *sacra christiana Sorabi* amplecterentur, *Henricus I. Germ. Rex* & ejus filius *Otto M.* operam navarunt. Hi non modo præfectis suis limitaneis, ut ad *Christianam Religionem Sorabos* compellerent, præceperunt, sed eam etiam ob causam *Episcopatum Misnensem* instituerunt, ut quasi seminarium Doctorum esset, qui *Lusatorum* vicinam gentem ad Christum ducerent *Vid. Brotuff. Chron. Martisb. l. 1. c. 13. Helmold. Chron. Slavor. l. 1. c. 8. §. 4. Evermot. Chron. Episc. Altenb. p. 155. & 156. Cranz. Vandal. l. II. c. 27. p. 41. & c. 30. p. 43. Albin. Tit. XI. p. 144. XXII. p. 276. Leuber. in Princ. Sax. Lus. MSC. p. m. 4.*

A fide deficiunt.

§. IX. *Lusati* autem avitæ superstitionis tenacissimi brevi post a *Religione Christiana*, vi & metu expressa, quam suæ libertati officere credebant, desciverunt, vetus suum *idolum Flins* erexerunt, &, ut in proverbio dicimus, relictis limpidissimis christianæ doctrinæ fontibus, ad volutabrum redierunt. Inerat enim ipsis in retinendis tuendisque tempore & consuetudine inveteratis superstitionibus obstinata & prope incredibilis pertinacia, eaque inconstantia ultra CCC annos, *Brotuffio* teste, nimirum a *Carolo M.* ad *Henr. V. Imp.* permanserunt. *Manlius l. 2. c. 2. 3. & 4. Annal. Budiss. sub an. 1086.* Imo, quæ gentis hujus præfracta fuit malitia, non solum ipsi *fidem christianam* repudiarunt sæpius, sed, ut *Sagittarius in Antiq. Thuring. L. XX. c. 5. §. 3.* annotavit, *Thuringos* quoque ad restaurandum paganismum nullo non tempore incitarunt.

Defectionis causæ.

§. X. Causæ hujus defectionis, præter illas, quas §. *praced.* observavimus, sequentes forsan fuerunt. I. *Pagana* ipsis *Religio* optima videbatur. *Recte enim*, ut *Hugo Grotius de Jure B. & P. l. 2. c. 20. §. 47.* judicat, *a Philone dictum est, Religionem suam cuique videri optimam, ut quæ plerumque non ratione, sed affectu dijudicatur.* II. Neglectis, quæ ponenda sedulo fuissent fidei fundamentis, *crucis tantum coactos gesticulatores*, christianorum sacerdotes, qui *Missionarii* hodie nominantur, sacro baptismate lavarunt, quamvis pristina in ipsorum cordibus superstitio non extincta, sed relicta esset. III. Accedebat, quod sub *Religionis* specie *regionis & tributorum* major a christianis cura haberetur, qui proniores erant tributis augendis, quam animabus Deo quærendis. *Conf. Helmold. in Chron Slav. L. I. c. 21. § 5. c. 25. §. 4. Crantz. Vandal. L. 3. c. 2. & 6. Evermot. l. c. p. 162.* qui igitur aliter fieri potuit, quam ut prima oblata occasione, qui hypocritæ vi & armis, non veri christiani facti, descifcerent?

Religio Christ. restauratur.

§. XI. Restaurata tamen fuit *Religio Christiana* penes *Lusatos*. Novimus enim ex indubitatæ fidei historicis, quod circa an. 1116. *Lotharius Dux*, qui novennio post *Imperator* factus est, & *Adelgorus Magdeburgensis Ecclesiæ Antistes* in *Lusatiam* profecti, *Idolum Flins*, quod *Sorabi* paulo ante erexerunt, denuo dejecerint, & *Lusatos* ad *sacra christiana* redire coegerint. *Vid. Theod. Engelhusii Chron. p. 223. Manlius* etiam *L. III. c. 13.* annotavit, *Ottonem Papergensem Episcopum, qui divino admonitus erat instinctu, Pomeranos paganos, de quibus vid. D. Camerarius in Chron. Pom. cum quibusdam civitatibus terra Lutitia sive Lusatia ad fidem christianam convertisse, & sigillatim Lubena in Inf. Lusatia fidei semina sparsisse.* Ab hoc tempore *Lusatorum* plurimi in *Religione Christiana* perstitisse creduntur.

Manet quædam superstitio.

§. XII. Sed quæ alte *Soraborum* cordibus impressa fuit superstitio, diu penes imperitam plebeculam permansit, cujus hodienum vestigia quædam in pagis Venedorum deprehendes, &, quæ ipsorum est pertinacia, ab illis vix revocari possunt. Rem tantum unam exempli causa in medium ex *Manlio* proferam. Hic *Lib. I. p. 37. credidisse*, ait, *suo adhuc ævo rusticos in pago quodam, vasa fictilia, quæ veterum terra incolarum, priusquam ad Christianorum castra transierunt, Urnæ fuerunt, & passim reperta sunt, Febricitantibus mederi, si poculi loco iis utantur, dummodo pentecostes nocte solum e terra extraherentur.* Hujus generis plura, ne nimis prolixus videar, prudens sciensque prætereo.

Quorundam in Religione fervor. §. XIII. Huic quorundam *Lusatiæ* incolarum superstitioni, aliorum in *Religione fervorem* opponimus. Disturbatis enim paganæ superstitionis nebulis & protritis idolorum monstris, singularis etiam pietatis exempla inter *Lusatos* extiterunt. Hanc, pro temporum illorum ratione, vel cœnobiorum exstructionibus, vel ad pias, quas vocant, causas opum delegationibus, vel ad sanctiorem terram institutis itineribus & susceptis in Palæstinam sacris aut cruciatis expeditionibus abunde testabantur. Multa hujus rei proferre possem exempla, sed peculiare hac de re *Programma*, quod sub *Lus. Sacra* titulo 1708. *prodiit*, *Vir. B. m. M. Schulzius*, Præceptor olim meus etiam post mortem colendus, scripsit, in quo multa ad rem præsentem facientia invenies. Hunc tandem in Religione fervorem, quem tamen, justus ne an injustus fuerit, quoniam res hujus loci non est, in medio relinquimus, acerbo & inexpiabili ferme, quo *Hussitæ* prosequnti sunt, odio testatum fecerunt, propterea que mala multa sunt perpessi, uti id *Sect. V. §. 15.* ostendimus. Nec hodie *Lusatorum in Religione fervor* deferbuit, quam viva satis exempla testantur.

Lusati Episc. Misnensi paruerunt. §. XIV. *Lusati* autem sacris christianis initiati in *rebus Ecclesiasticis Misnensium Præsulibus* paruerunt, idque ex voluntate *Imperatorum Saxonicorum, Henrici I. Ottonis I. II. & III. vid. Leuber. Princ. Sax Lus. MSC. p. m. 4. Ditmarus Merseb. L. I. p. 9.* Episcoporum illorum in ordine XXII, qui *Brunonis II*, nomine posteris innotuit, *templum Budiss. Cathedrale* fundavit, illudque, adjuvante *Dieterico, Misniæ Marggraffio*, exstruxit. *Manlius L. I. c. 38. p. 156. Leuber. in Descript. Ortenb. c. 7. p. 82. Albin. l. cit. Tit. XXII. p. 277. & 279.*

Ad puriora sacra accedunt. §. XV. Qvum vero *Evangelii Lumen in Saxonia* per Dei gratiam exoriretur, *Lusati* posteriores esse noluerunt, qui, abrogatis superstitiosis Pontificiorum ritibus, illud amplecterentur. Dum igitur *purioribus sacris* locum fecerunt, *Vtraque Lusatia Misnensis Episcopi* obedientiæ se subduxit, ita, ut nec tributa amplius ei penderet, nec ejus in *rebus Ecclesiasticis* auctoritatem & Jurisdictionem agnosceret. *Leub. l. c. p. 81.* Quod vero *Manlius Lib. I. de Budiss. ad repurgatam doctrinam* conversione ait: *non nisi Dei T. O. M. clementia atque beneficio in Ann. 1522. 1523. 1524. 1525. & 1526. Budissina Evangelii doctrinam ab erroribus pontificiis purgatam sonuisse*, illud etiam in reliquis *Utriusque Lusatiæ* urbibus & pagis per eandem Dei gratiam factum est. Factum tamen id est ante *Pacificationem Passaviensem & Pacem Religiosam de* an. 1552. & 1555. *Conf. omnino Leuber. de Arce Ortenb. c. 7. p. 83. & 84. item in Princ. Sax. Lus. MSC. p. m. 22.*

Pontifícii ægre hoc ferunt. §. XVI. Ægre hoc tulerunt Pontificii & singillatim *Misnensium Præsul*, qui multis hoc modo proventibus se privatum videbat, quare nullam intermisit operam, ut vel precibus vel minis *sacra Pontificia* per *Utramque Lusatiam* restauraret. Sed frustra dum operam atque oleum insumit, apud *Ferdinandum I.* tum temporis *Regem Romanorum*, qui die 16. *Maji. Ann. 1538. Budissam* venit, supplici & assidua sollicitatione obtinuit, ut ipse *Rex* ore proprio *veterem Religionem Lusatiæ Ordinibus* publice persuaderet, & nisi ab innovatione desisterent, pristinumque cultum restituerent, pœnam gravissimam minitaretur. Quo facto, quum *Status Lusatiæ* ea, qua decet, modestia responderent, quod agnitam semel *veritatem Evangelicam* deserere non possent, acquievit in hac responsione *Princeps laude dignissimus*, permisitque præterea *Budissinensium Senatui*, ut *Scholam Evangelicam* exstruerent, ac juxta *Augustana Confessionis* dogmata publice verba facerent Ecclesiæ repurgatæ ministri. Et licet rursus anno 1542. *Misnensium Episcopus Præsulem Viennensem* litteris hortaretur, ut apud *Ferdinandum* in hanc curam incumberet, ne *in Lusatia* omnes *Pontificiæ Religionis* reliquias collabi pateretur, nihil tamen profecit; sed indignantibus & frementibus *Papicolis puriora* per *utramque Lusatiam sacra* sunt stabilita, & hodierna etiam luce, quæ Dei est clementia, salutaris *Evangelica doctrina* fidelis custos *Lusatia* nuncupari potest. *Vid. Annal. Budiss. M. Thom. Fabri sub an. 1538. & 1540. Manlius L. I. c. 22. Leuber. Descript. Ortenb. c. 7.*

Lusati litteras Majest. accipiunt. §. XVII. Cum autem sub Initium superioris Sæculi gravissimis persecutionibus in *Austria & Styria Aug. Conf.* addicti supprimerentur, *Lusatiæ Ordines* cum *Bohemis* (*huic enim regno a Carolo IV. Imp. incorporati erant,*) æque tristia fata timentes ab *Imp. & Boh. Rege Rudolpho II. litteras Majestatis* sibi expetierunt, quibus etiam *Imperator* benigne satis respondit. Intercedente igitur *Electore Saxoniæ Rudolphus Imperator Bohemis cum Lusatis Evangelicæ Religionis libertatem Majestatis sigillo munivit*, easque in Religionis negotio *litteris Assecurationis, Privilegiis Exemtionis, harumque litterarum Confirmationibus* ornavit atque instruxit. *Conf. Goldast. in Append. Docum. p. 140. seqq. Jo. Micralius in Synt. Hist. Eccl. L. III. Sect. II. pag. 587. Leuber. in Princ. Sax. Lus. MSC. p. m. 26. & in Descript. Arcis Ortenb. c. VII. p. 81. & 84. Theatr. Europ. Tom. I. p. 3. seqq.*

Remanent tamen Pontificii quidam in Lusatia. §. XVIII. Invenias tamen hodie *Religionis Pontificiæ* per *utramque Lusatiam* vestigia quædam, quibus *Religionis liberum exercitium* tabulis publicis confirmatum est. Claustra enim religiosa *utraque Lusatia* adhuc

hue tria haber. Horum primo, quod in *Inferiori Lusatia* ad *Viadrum vel Oderam* splendide satis est exstructum, *Cistertiensium Professionis Monachos* alit, & *Nova Cella* vocatur, Abbas præest. Reliqua duo in *Superiori Lusatia Vestalium, Marienstenense & Marienthalense*, Abbatissas suas habent. *Budissa* deinde *Decanus & Capitulum* Cathedralis templi partem ad sacra sua peragenda in præsentem usque diem possident, quæ quoque libertas *Laubana Ordinis S. Mariæ Magdaleuæ Vestalibus* permittitur. Oppida denique etiam *Wittichenau & Ostritz* cum pagis quibusdam *Religionem Pontificiam in Lusatia* profitentur *vid. Recess. Trad. Sup. & Infer. Lusatia n. 1. Grunvvald. in Descript. Lusat. pag. 41. seqq. & pag 66.*

Respondetur ad objectiones quasdam.

§ XIX. Ex quibus apparet *Lusatos* plerosque tam in urbibus quam in pagis, repudiatis Pontificiorum ritibus, *Religionem Evangelicam* amplecti & ad earum normam vitam suam instituere. Hæc autem ipsi a prima statim pueritia in Scholis, quas alit ac fovet *Lusatia*, celeberrimis, a Viris pietate & eruditione conspicuis, fidelissime inculcatur. Nec *Venedi* in pagis habitantes in tanta dogmatum Christianorum ignorantia relicti sunt, quam quidem Celeber. *Ludvvigius Germ. Princ. c. V. Not Sax. §. 7. p. 211.* sibi persuasum habet. Enimvero argumenta, quo suam Vir cæteroquin doctissimus hac in parte sententiam probare vult, nimium sunt debilia. Dicit enim I. *ante unius seculi spatium in pagis Venedorum, der Wendischen Bauren, conciones in Germanica lingua habita, cujus ipsi idiomatis prorsus ignari & olim fuerunt & nunc sunt.* Sed conciones in Germanica lingua non solum habitæ fuerunt, verum etiam hodie adhuc habentur, his tamen potissimum ex rationibus (α) propter Nobiles atque Dynastas pagorum, qui cum familiis suis maximam partem Sorabicæ linguæ ignari sunt, & tamen in uno cum rusticis suis templo, ad verbum Dei audiendum, conveniunt. (β) Quia multi Soraborum germanicam linguam sciunt & probe loqui possunt. *Conf. Praef. Nov. Test. Sorab.* (γ) Ut ea ratione Venedorum reliqui ad *linguam germanicam* addiscendam incitarentur, cum qua urbaniores forsan mores assumerent. Hæ tamen conciones a Sacerdotibus statim in *lingua Sorabica* repetuntur, ut qui *Venedorum Teutonica lingua* adhuc ignari sunt, in vernacula sua verbum Dei audiant. *Vid. alleg. Praef. N. T. S.* Hic autem concionandi modus non hodie aut nudius tertius, sed quantum perspectum habeo, semper obtinuit, quare neminem latere potest. II. Non sequitur, *Venedi Catechesi Venedica paucis abhinc lustris caruerunt, ergo fidei fundamenta ignorarunt.* Nam quod si etiam concederem, caruisse eos *Catechesi Venedica*, non tamen defuerunt fideles Verbi divini ministri, qui viva voce necessaria fidei salvificæ fundamenta concreditis suis inculcarunt. Quid? quod Vir ille celeberrimus ex vera Historia Ecclesiastica demonstrare non poterit, primos christianos *Catechesin* habuisse, quibus tamen solida christianorum dogmatum notitia deneganda propterea non est. Insuper etiam contrarium ostendere possum, quod *Venedi Catechesin Venedicam* jamdudum habuerint. *Wenceslaus* enim *Warichius, Pastor Gadaviensis, minorem Lutheri Catechismum germanice atque Venedice* anno jam 1567. *Budissa* typis exprimere curavit. III. ait; *versionem sacri codicis neque nunc Venedi habent.* Verum enim vero ne hanc quidem ob causam fidei ignorantiam illis imputare debemus, quoniam nec primi christiani, qui ex paganorum erant numero, *versionem sacri codicis* statim habebant, sed ex ore tantum Apostolorum viam veritatis discebant, & nihilominus sufficientem salutaris doctrinæ cognitionem, ad vitam æternam consequendam, sibi comparabant. Cur igitur *Venedos*, licet versione sacri codicis destitutos, quod tamen non laudo, in dogmatum christianorum ignorantia relictos diceremus? IV. sententiam suam probare vult Vir celeberrimus, *quod Pastores ad Venedos e sacra cathedra verba facturi sacros textus in Germanica lingua eadem absurditate allegarent, ac olim vulgatam versionem Monachi nostra plebi creparunt.* Hoc autem & singuli negabunt qui *conciones Sorabicas* in *Lusatia* audiverunt. Quid? quod si unus etiam vel alter in *Lusatia* Sacerdotum fuisset, qui præposteram hanc concionandi rationem adhibuisset, quod tamen probatione adhuc indiget, valeret tamen & hic tritum illud, quod a particulari ad universale argumentari non liceat, & quod unus fecit, omnibus non sit imputandum. Cæterum quod bonum illud atque laudabile sacras literas interpretandi institutum attinet, illud non solum *Frencelio*, ut putat Doctissimus Vir, est adscribendum, sed alii quoque fuerunt & hodierno adhuc die sunt, *Viri* apud *Lusatos Clarissimi*, hujusque linguæ peritissimi, qui manus suas sacris his operibus admoverunt. Ita enim anno jam 1627. *Gregorii Martini Past. Furschvicensis Psalmi pœnitentiales germ. & sorabice prodierunt. B. vero Michael Frencelius Past. Postvicensis* anno 1706. *Nov. Test.* edidit. Is anno jam 1671. *Matthæum & Marcum Evangelistas*, ao. 1693. *Epistolas ad Rom. & Galat.* & an. 1688. *concionem quandam Sorabicam* in lucem emisit. Sumtibus deinde *Lusatiæ Ordinum*, illisque jubentibus sequentes quoque libri *germ. & venedice* typis sunt expressi, (α) ann. 1693. *Catechesis Lutheri* (β) an. 1695. *Evangelia &*

Epistola Dom. (γ) an. 1699. *Agenda, ut vocant, Evangelicorum.* (δ) an. 1703. *Davidis liber Psalmorum* (ε) an. 1710. *Cantiones Eccles.* Trium priorum auctores fuerunt, *Dn. M. Paulus Prætorius, Archi-Diac. ad D. Petri Budiss. Tobias Zschuderly, Past. Lobsau. Io. Christoph. Cruger, Past. nunc Baruth. Georgius Matthai Past. Collmensis, & Michael Raetze, Diacon. ad S. Mich. Budiss.* Duorum posteriorum iidem ferme auctores fuerunt, nisi quod ad *Psalmos* laud. *Frencelius*, & ad cantiones *Dn. Joh. Ast, Past. ad D. Michael. Budiss. & Joan. Wauer, Past. Hohkirch.* manus suas adhuc admoverunt. Consilio denique & sumtibus *Anglici Baronis de Hales Dn. M. Prætorius in Venedicam linguam* transtulit libellum, cujus titulus: *Necessaria animæ cura*, qui etiam an. 1704. Budissæ prodiit. Prelum adhuc expectant 1) Jobus, 2) Siracides, 3) precationum liber, 4) Hoefferi via cœli, 5) Quæstiones catecheticæ, 6) M. Grunvvaldi Doctrinæ Christianæ Tit. I. Prudens omittam *Libellos Pontificiorum, qui 1690. & 1696.* prodierunt. Nec *Nobilium* quis pio huic conatui studia sua objecit, multo minus sub prætextu a *celeberrimo Ludvvigio l. c.* in medium prolato, opus illud impedivit. *Ordines* contra *Lusatiæ* in id incubuerunt sedulo, ut, qua possent ratione, opus illud piissimum promoverent. Idem *N. T. Sorab. Præfatio* affirmat. Hinc nec opus est *anathemate illo*, quo *Vir Celeberr. a cœtibus christianis illorum nomina delenda esse putat, qui inter Dynastas Lusatos moram huic operi injiciunt.* Hoc vero compertum habeo, fuisse *Lusatiæ Nobiles* nonnullos, qui *linguam Venedicam* exstirpare voluerunt. Modus vero nonnisi quam bonus fuit. Ludi enim magistrum nullum, quam *utriusque Germanicæ* scilicet & *Sorabicæ linguæ* peritum admittere voluerunt, qui a primis statim annis *Venedorum* in Parochia, qua viveret, liberos cum *Religionis christianæ fundamentis linguam Germanicam* doceret. Cum vero calculum suum huic sententiæ alii subtraherent, res postmodum eventu caruit. His igitur ex dictis facile deprehendes, *Celeberr. Ludvvigium* hac in parte nimium quorundam fidei tribuisse, qui tamen veritatem ipsi reticuerunt. Cæterum ut finem labori nostro imponamus, ipsæ paginæ nos docent. Quæ restant, Deo adjuvante, brevi supplebimus.

Q. F. F. Q. S.

Instituti ratio. PRomisso fides exiftit. Quam enim semel telam orsus sum, ad eam me rursum converto, illamque ut brevi pertexam, operam omnem adhibebo. In præsenti vero, ut intra cancellos maneam, non nisi de *Moribus* & *Dominis Lusatorum* agam.

SECTIO VII.

DE

MORIBUS LUSATORUM.

§. I.

Mores *Lusatorum* contemplantibus, Semnones occurrunt. Hi, ut Germani fuerunt, ita in moribus quoque, quod ex historicis monimentis colligere licet, a reliquis Germanis non alieni fuerunt. Quemadmodum autem Tacitus, a quo, ut *Sect. V. §. I* ostendimus, plurima nobis, deficientibus aliis probatæ fidei historicis, petenda sunt, eorum cum virtutibus vitia quoque prodit: ita cum celeberrimo *D. G. Langio in Introduct. ad Hist. & Jus Publ. L. I. Sect. II. §. 17.* optimum judicamus, vestigiis ejus insistere. Hinc vitia ipsorum omisisse videtur celeber. *Thomasius Vid. Not. in Monzambau. lit e. p. 24.* Verba ejus sunt: *Mores communes Germanorum erant vita simplicitas, castitas, labor, studium defendendæ propriæ libertatis & ignorantia vanæ gloriæ.* Nam quod Nepos c. 1. de Pausania: *eum* ait, *ut virtutibus elaxisse, sic vitiis obrutum fuisse*; illud etiam in veteres Germanos, & ita in Semnones quadrat. Enimvero neminem nisi historiæ Germanicæ prorsus ignarum eorum ebrietas, rixæ, latrocinia, ludendi appetitio, quæ cum tanta temeritate conjuncta fuit, ut de libertate & corpore etiam contenderint, fugient, *Tacit. de Germ. c. 14 22. 24.* Latus se hic de Semnonum virtutibus & vitiis scribendi campus aperit, quum vero hac in parte a cæteris Germanis non secesserint, prolixius ea apud *Philippum Cluverum* in *Germania antiqua* invenies. Hoc tantum monebimus: eorum liberos nullis educationis deliciis gavisos, nudos plerumque ac sordidos fuisse, ad Venerem sero accessisse, & tandem funerum nullam penes ipsos ambitionem extitisse, *Tacit. c. 20. 27.* *Semnonum mores.*

§. II. Nec de *Lusicorum* & *Soraborum* moribus, ut prolixius agamos, opus est, quippe qui in his cum reliquis Slavis conveniebant. Horum autem mores quasi in compendio tradit *Wittichindus Annal. Lib. II. p. 18. Slavorum*, inquit, *hominum genus durum & laboris patiens est, victu levissimo adsuetum, & quod nostris gravi oneri esse solet, Slavi pro quadam voluptate ducunt.* Quod vero antea de Semnonibus, illud etiam de *Lusatiæ Venedis* repetendum venit, quod vitia non levia penes ipsos quoque regnarint. Lubricam enim & fluxam eorum fidem fuisse, supra §. 10 *Sect. V.* demonstravimus. Quare confundere mihi videtur *Dn. Moldius in Chron. Vitt. Sect. I. §. 9.* cum Slavis Germanos, Wagriis suis, quos tamen Venedos ipse appellat, singularem fidem tribuens. *Lusicorum & Sorabor. mores.*

Nota

Nota enim est Slavorum omnium fides punica, quæ teste *Saxone Gram. Dan. Hist Lib. 14. f. 141.* in proverbium abiit. *Ditmari* de his Slavis verba sunt: *Infideles ipsi & mutabiles, immutabilitatem ac magnam exigunt ab aliis fidem.* Non minorem reprehensionem ipsorum crudelitas meretur, quam confines populi sigillatim sunt experti, quod *Sect. V. §. 4.* docuimus. Pertinaces & incorrigibiles ferme fuisse, historici omnes loquuntur, & plurimi ex eorum reliquiis vivis exemplis comprobant. Reliqua eorum vitia silentio præteribimus.

Saxonum in Lusatia mores. §. III. A *Sorabia* ad hodiernos *Lusatiæ* incolas progredior. Sicut autem universa Germania cum Religione Christiana meliores mores assumsit, ita de *Lusatiæ* incolis illud non est ambigendum. Induti igitur olim Christiano homine digni mores sancte hodienum a *Lusatis* observantur, licet a vitiis plane liberos eos pronunciare non possimus. Hoc tamen quotidiana experientia testatur, morum bonorum *Lusatos* esse studiosissimos. Celeberr. quidem *Ludvvigius Germ. Princ. L. III, c. V. §. 8. p. m. 211. Naturam Lusatorum duritatis quid habere existimat.* Sed veniam mihi dabit dicenti: dictum illius de Venedorum in pagis reliquiis verum esse, de nobilibus & civitatum incolis non ita. Hos enim inter & Misnenses, quibus tamen vel ipse humanitatem & mores præ aliis excultos tribuit *cit. Lib. III. c. V. §. 5 p. m. 206.* discrimen quoad mores nullum observatur.

SECTIO VIII.

DE

DOMINIS LUSATIÆ.

§. I.

Semnonum Dominos in Lusatia ignoramus. Qui primi Semnonum Domini fuerunt, quorum ductu & auspiciis *Lusatiam* intrarunt, injuria temporum & veterum incuria cimmeriis tenebris obducti manebunt. Siquidem ne nomina quidem illorum extant. Quod vero duce uno vel altero terram istam primum occupaverint, omnes & singulæ Gentium migrationes docent. Gentes enim non nisi electo Duce ex una in alteram regionem profectas esse, relatum legimus. Provoco tantum ad Germanorum & sigillatim Svevorum, quorum nobilissimos Semnones fuisse, supra *Sect. 3. §. 1.* ostendimus, consvetudinem. Hi, ut in aliis suis expeditionibus, ita irruptionem in Galliam facientes, Ariovistum, Regem suum salutarunt, quod ex *Cæsare* & *Floro* novimus. Nulli igitur dubitamus, Semnonibus *Lusatiam* primum inhabitantibus Duces vel Reges adscribere, *suadendi tamen magis quam imperandi potestate conspicuos. Tacit. Germ. c. 7. & 11.* Quibus vero nominibus & rebus præclare fortiterque gestis eminuerint, deficientibus litterarum monumentis, dicere non possumus.

§. II. Eadem fata *Lusicorum & Soraborum Principes* maximam partem subierunt. Itemque Lusicorum & Soraborum plerosque. Eorum enim cum virtutibus etiam nomina ad ea usque tempora nos fugiunt, quibus cum Francis bella gerere cœperunt. Sed nec illorum temporum Duces accurate recensere licet. *Ditmarus* quidem *Lib. VI. p. 136. Luiticis Dominum specialiter sic dictum nullum concedit.* Interim negare non possumus, Lusicos & Sorabos Dominos suos habuisse, qui tamen ab initio summa auctoritate non polluerunt. Loquuntur id non spernendæ fidei auctores, licet curatiorem illorum principum syllabum nobis non reliquerint. Nam ab *Hagecio in Chron. Bohem. ad ann. 832. f. 50. Wratislaus, Wogeni, Bohemorum Principis, secundo genitus filius Lusatiæ Dominus appellatur*, quem hac in parte sequitur *Strausky de Republ. Bohem. c. 7. §. 4. Neclanum* Sup. Lusatiæ partem in suam potestatem redegisse, testantur *Annal. Fuld.* Hic cum *Carolo M.* bello implicatus ab eoque superatus, *Zecho vel Lecho*, peritissimo belli Duci bonam *Lusatiæ* partem concredidit, ut ita Carolo melius resistere posset. Zechum hunc *Fabritius Lib. IV. Orig. Sax. p. 425. Ducem, Principem Soraborum & Talemincziorum appellat.*

§. III. A *Zecho Lusatiæ* Dominium ad Saxones transiit. Lusatiæ Dominiegente Sax. quorum primus Wittekindus M. Zechus enim filiam suam *Suatam, Suatanam vel Suaternam*, heredem Ducatus *Itzizeschorum*, vel ut *Leuberus Desc. Ort. c. 1. lit. gg. & c. 2. lit. f. n. 7.* mavult, *Itzinzechorum & Lusatorum, Wittikindo*, Saxonum celeberrimo belli Duci in matrimonium dedit, ut vel hac ratione, unitis cum *Wittikindo* viribus, fortiter Carolo M. ejusque armis victricibus se opponeret. conf. *Reusnerus in Stem. Witt. p. 13. Albin. in App. Chron. Misn. p. 399. Leub. Descr. Ort. c. 1. lit. gg. p. 8. seq. & in Princ. Sax. Lus. Misc. p. m. 1.* Nec *Wittikindus* operam suam desiderari passus est, sed per XI. annos, nempe ab anno 774. usque ad 785. hoc socio gravissima adversus *Carolum M.* bella gessit, sicuti illud ex *Paulo Aemylio de Gest. Franc. Lib. III. p. 100. seq. Letznero in Vit. Caroli M. c. 17. 20. seq. Trithemio de Orig. Franc. p. 97* aliisque permultis colligitur. Quum vero, ejerata superstitione pagana, *Wittekindus* sacris Christianorum initiatus esset, nullam intermisit operam, qui socerum suum *Zechum* ad Christum adduceret. Quem, cum minus moveret, quam vellet, armorum virtute ad saniorem mentem compellere duxit. Quare, quem antea, contra Carolum M. juverat, eum postea adjuvante *Carolo*, ex ipsa *Lusatia* pepulit. Peremto deinde anno post C. N. 804.

N 804. in prælio Zecho *Wittikindus Lusatiam* non solum dotis nomine, sed & *Caroli M.* beneficio ac donatione, ob bene merita obtinuit. *Lezner. c. 30. seq. Trithem. p. 98. Aemyl. Lib. III. p. 119. Peuc. Idyll. v. 35. 45. seq. Albin. Chron. Misn. Tit. VIII. p. 89. seq.* Multa hujus Wittikindi I. præclara facta recenserem, nisi jam *Eginhardus*, aliique veteres atque recentiores Historici fusius de eo egissent. Vita functus ducitur an. 806. vel 807. *Letzner c. 45. Fabrit. Lib. IV. p. 43. 9. Albin. in Stamb. p. 395. Reusn. in Op. Basil. P. III. p. 261.*

Wittikindus II.

§. IV. Patrem in *Lusatia* excepit filius a *Suatana Wittikindus junior, Dominus Budsetiæ*, testibus *Wancone, Spalatino, Beuthero. Crusio & aliis. vid. Fabrit. Orig. Sax. Lib. V. p. 511. Albin. Progym. f. 114.* Et hoc quidem annuente Carolo M. cujus beneficio *Comes Wettinensis, & propter fidem & virtutem Burggraffius Soraborum renunciatus est. conf. Reusn. p. 25. Alb. in Stamb. p. 123. Annal. Budiss. Thom. Fabr sub init. Peuc. Idyll. v. 29. 30. Leub. Desc. Ort. c. 2. lit. d. e. f. p. 15. & in Princ. Sax. Lus. p. m. 2.* illis, qui cum *Albino in Chron. Misn. p. 247. Budsetiam*, cujus Dominus *Wittekindus II.* fuit, alibi sitam fuisse contendunt, erudite respondit doctissimus *Leuberus Desc. Ort. c. 2. lit. f. p. 16. 17. seq.* Ejus conjux fuisse creditur *Julanda, Comes de Rochlitz.* Ex hac *Wittikindum, Fridericum & Dietgremum* filios procreavit. Condita est ab eo, teste *Ditmaro, Familia Budsetiæ.* Pater igitur est *comitum Wettinensium, & Dominorum vel Regulorum Budsetiæ*, quo posteriori vocabulo usque ad Timonis patrem Dietericum *Spalatinus* utitur. Magna hic *Wittekindus II.* cum paganis Venedis bella gessit; & sicut *Leuberus in Princ. Sax. Lus. p. m. 2. ex Spalatino, Agricola* & aliis colligit, religionem Christianam contra Bohemorum & reliquorum Slavorum impetus mascule defendit. Obiit circa an. 825. *Alb. Stamb. p. 123. Leuber. Princ. Msc. p. m. 2.* Sepultus Wildershusii cum fratre Wigberto in Collegio, quod Wigbertus fundavit.

Fridericus & Dietgremus Fratres.

§. V. Secuta eum est filiorum biga, nempe *Fridericus & Dietgremus, Comites Wettini, Burggraffii Soraborum, & Domini in Budsetz:* ita tamen, ut altero sine prole a Venedis interfecto alter fratris provinciam ornaverit. *Vid. Fabr. Lib. cit. p. 512. Alb. Stamb. p. 137.* Posterioris conjux fuit *Bosseua, comes Plissensis.* Vetustatis vitio nihil ferme notatu dignum de illis reperitur. Celeberrimus tamen *Leub. in Princ. Sax. Lus. p. m. 2. 3.* annos, quibus & regimen susceperunt, & morte deposuerunt, recenset.

Ditmarus senior & junior.

§. VI. *Dietgremi* filius fuit *Ditmarus, comes Wettini, Burggraffius in Zorbec & Dominus Budsetiæ.* Hic juxta computationem *Leuberi Libro jam laudato p. 2. 3.* Successorem Celeberr. illum *Ditmarum* vel *Ditmayerum juniorem* habuit. Fidelissimus ille *Henrici I. Germ. Regis* belli comes & copiarum præfectus fuit. Is non solum Dominum suum *Henricum*, Saxoniæ adhuc Ducem an. 916. in munimento *Gruningensi* ab *Imp. Conrado I.* obsessum, callida inventione sua, periculo feliciter liberavit; sed deinde etiam contra *Venedos ad Lunckin*, & rursum contra *Hunnos ad Martuburgum* singularem suam fortitudinem demonstravit. *conf. Fabrit. L. cit. p. 513. Reusn. Stem. Wittekind. p. 26. Alb. Stamb. 160. Leub. L. c.*

Henrici I. tempore ad Lusatiæ Dominus Marchiones accedunt.

§. VII. Equidem non ignoro, *Henrici Regis temporibus ad Lusatiæ Toparchas accessisse insuper Marchiones.* Laudatus enim *Henricus Geronem vel Gereonem Lusatiæ Marchionem* constituit, illius tamen tantum, quæ *superior* hodie *Lusatia* vocatur. *vid. Manl. Rer. Lus. L. 2. c. 10. p. 81. Wolffg. Krausii Chron. Misn. p. 2.* Deinde *Otto I. Imp.* ad *Sup. Lusatiæ Marchionatum Inferiorem* quoque addidit. *vid Alb. Chron. Misn. p 405. seq. Georg. Schœnb. Lib. V. Polit. c. 39. Meibom. in Chron. Walbecens. f. 4. Goldast. de Regn. Bohem. L. II. c. 10. §. 13. Lusatiæ Marchionum* Catalogum invenies apud *Alb. L. cit. itemque apud Mirum de Lus. p. 24. seq.* Subsequentibus deinde temporibus Imperatores e Domo Suevica Marchionatum rursus diviserunt, aliis Marchionibus in *Superiori*, aliis *in Inferiori Lusatia* constitutis. Sic, quæ inferiorum fuit partium *Lusatia, Marchionatus Lusatiæ* nomine tantummodo innotuit. Sicuti illud ex *Fabritii Lib. V. Orig. Sax. p. 538. Peuc. Idyll.* & aliis colligere licet. Quæ vero hodie *Superior Lusatia* dicitur, ea olim plerumque *Marchia Budissinensis* est appellata. *Hagec. Chron. Bohem. ad an. 1319. fol. 390.* Distinctio vero in *Superiorem & Inferiorem Lusatiam* non nisi post hæc tempora obtinuit. *Peuc. in Idyll. v.* 370. seq. Fuerunt autem *Marchiones* illi tum temporis belli tantum Duces, qui ad Imperii limites excubabant, eosque ab hostium incursionibus tutos reddebant. Et nisi me omnia fallunt, Imperatores *Lusatiæ Toparchis Marchiones* adjunxerunt, non solum, ut putat *Celeb. Leub. Descr. Ort. c. 2. p. 14. 22.* & *Princ. Sax. Lus. p. m. 3. ut terram & ipsos terræ Dominos, adversus finitimorum Venedorum impressiones milite suo tuerentur*; sed ut hac ratione *Lusatiæ Dominos* in officio continerent, ne rerum novarum studiosi, aliquando cum Imperii hostibus fœdera inirent, seque ab Imperatorum potestate liberarent. Hinc subsequentibus etiam temporibus factum esse existimo, ut *Lusatiæ Principes* operam omnem adhibuerint, qui *Dominium & Marchionatum* conjungerent. Molestum enim ipsis videbatur, alios a latere Dominos & factorum omnium observatores habere.

Nec eorum opera inanis fuit, siquidem nonnulli etiam fuerunt, qui ex *familia Witikindea* prognati *Lusatia Marchiones* ab Imperatoribus sunt salutati. Quid? quod si *Hoffmanno* penes *Goldast. de Regn. Bohem. L. III. c. 16. n. 4. 5. 20. seq.* fides habenda, ab *Imp. Ludovico Pio* usque ad *Conradi Salici* tempora *Marchionatus Lusatia munia cum Dominio Budissinensi conjuncta fuerunt*. Quapropter nec *Dedo II.* prius quievit, quam *Toparchatu Marchionatum* conjunxerit. Sed ut communiter fieri solet, eo ipso, dum fortuna præclare illi favere videbatur tempore, tergum rursus præbuit. Enim vero ambabus ab *Imp. Henrico IV.* dignitatibus exutus est, quas *Wratislao Bohemia Regi* concessit. *Wratislaus Marchionatum* sibi ac successoribus suis reservavit, *Dominium* vero *Budsetia, Comiti de Groitz Wiperto*, genero suo concredidit *Leub. Descr. Ort c. 3 lit. q. p. 52* Ast non diu sejunctæ fuerunt laudatæ dignitates. Nam *Henrico Groitzensi* extincto, *Dominium Budsetia & Marchionatus Budissinensis* ita coaluerunt, ut non nisi *Budsetia Domini, Lusatia Marchiones* extiterint. Nec ab hac consuetudine in præsenti seceditur.

Lusatia Domini a Dieterico ad Dedonem. II.

§. VIII. Ne autem prolixius veteres *Lusatia Marchiones* describendo, legitimorum terræ hujus Dominorum plane obliviscamur, ad institutum. *Diesmarum* secutus est filius *Dietericus, Comes Wettini, Burggravius Soraborum & Dominus Budsetia*, qui secundum *Leub. Princ. Sax. Lus. p. m. 3.* circa ann. 960. gubernationem *Lusatia* suscepit, quam an. 985. vi morbi oppressus, cum vita amisit. Conjugem habuit *Jutham Bionis Martisburgensis Comitis* filiam & heredem. Post *Dietericum* regnavit ejus filius *Dedo I. Comes Wettini & Martisb. Burggraffius Soraborum, & Dominus Budsetia. Fabr. Orig. Sax. lib. V p 517* Hunc excepit *Dietericus Burggravius Soraborum, Comes Wettinensis, & Dominus Budsetia.* Hic a patruo suo *Friderico comitatum Ileburgensem* hereditate accepit. Ex conjuge *Mathilde. Eckhardi Misn. Marchionis* herede successorem reliquit *Dedonem II. Comitem Wettinensem & Ileburgensem ac Dominum in Budsetz* Hic est ille *Dedo*, de quo §. præcedenti mentio est injecta, quod post obitum cognati sui *Ottonis Lusatia Marchionis, Marchionatum Dominio Budissinensi* junxerit. Verum enim vero brevis hæc fuit felicitas, siquidem ab *Imp. Henrico IV.* in exilium pulsus est, traditis & *Dominio & Marchionatu Lusatia Wratislao Bohemia Regi*. Vid. *Hagec. Chron Bohem. f. 180. Manl. L. II. c. 32. & L. III. c. 14. p. 132. seqq. Albin. Tit. XX. Conring. de Finib. Imp. c. XXIX. p. 786.* Aliam sententiam fovet *Leub. in Princ. Lus. p. m. 5.* Putat enim *non Henricum IV. sed V. Lusatiam Bohemis concessisse; nec Wratislao, sed Sobieslao regnante hanc donationem factam esse.* Duos *Dedo II.* filios habebat, nempe *Dedonem III. & Henricum.* De posteriori §. sequenti agemus. Prior aliis *degener* dicitur, qui Cæsaris *Henrici IV.* in gratiam bellum cum patre suo gessit, eumque ex *Lusatia* pellere juvit. Verum ne hoc quidem facto *Henrici* favorem sibi conciliavit, qui potius, gratia apud Imperatorem, composito bello, excidit, a successione rejectus, omnibus in odium incurrit. Interfectus tandem a ministris suis. *Vid. Fabr. p. 525.* Ejus pater *Dedo Henrico* quidem reconciliatus est, terram tamen semel amissam recuperare ex voto non potuit. Obiit 1091. *Reusn. l. c p. 27.*

Familia Witekindea Sup. Lusatiam amittit.

§. IX. Hoc modo ea, quæ superiorum est partium *Lusatia*, quæque per tria sæcula *Saxonia Principibus* paruerat, maximam partem in *Bohemorum* potestatem pervenit. *Vid. Leub. Descr. Ort. c. II. lit. m. p. 33* *Inferior* tamen cum *Superioris parte Familia Witeichindea* nondum extorqueri potuit. Henricus enim *Dedonis II.* junior natu filius *Lusatia Sup.* partem, nempe *Camentium, Hoyersvverdam, Moscaviam, Rulandiam & Rotenburgum* cum *Inf Lusatia* in sua potestate retinuit. Docte hoc *Leub. c IV. Descr. Ort. p 56 seqq.* ex probatæ fidei monimentis historicis demonstrat. Uxorem juxta *Fabrit. l. c. p. 523.* habuit *Gerdrudin, Ducis Brunsvigensis & Saxonia Marchionis filiam.* Eam etiam felicitatem habuit hic *Henricus*, qui *Misnia Marchionatum Lusatia* copularet, quo spoliati a *Bohemis* non potuit, licet illi, quod ad id efficiendum facere posset, nihil intermiserint. *Henrico* successit filius posthumus *Henricus II. Misnia & Lusatia Marchio.* Qui, quod teneræ esset ætatis, familiæ suæ hostibus resistere non potuit. Ejus enim tempore *Silesia Principes Laubanum* huic *Henrico* extorserunt. Hinc nonnulli etiam *Silesia Principes Lusatia Marchionis* titulo superbierunt, nempe *Wladislaus, Boleslaus, Henricus I. Henricus II.* & alii. *conf. Fabr. L. cit p 528. Reusn. p. 27.* Non meliora ab initio fata habuit *Conradus*, qui *Saxonia Ducum* hodie Parens laudatur. Verum enim vero ne sic quidem legitimus ex *Superiori Lusatia* possessor expulsus plane est, sed cum *Marchionatu Misnia & Inferiorem Lusatiam & Superioris partem* contra malevolorum impetus, favente ei *Lothario Imp.* defendit. *vid Kraussi Chron. Misn. p. 4.* Nec occasionem nocendi hostibus e manibus dimisit, quin potius milite suo præsidiario ex munimento *Lands-Crona* dicto, cujus vix hodie rudera supersunt, frequentissimas in hostes excursiones fecit, & sigillatim *Gorlicium*, quod *Drebnavii* nomine antea innotuit, igne funditus delevit. *vid. Leub. Princ. Lus. p. m. 7. conf Fabr. p. 537. seq. qui locupletem, magnanimum & pium* eum appellat. *Reusn. p. 28. Alb. in Stamb. p. 170. Manl. lib. IV.*

lib. IV. c. 2. Moriens Conradus 1156. regiones filiis divisit, Dedoni cognomine Crasso, Misniæ Marchionatum cum superioris Lusatiæ reliquiis; Dieterico vero Inferiorem Lusatiam reliquit. Dedo in Superioris Lusatiæ parte non nisi unicum e Familia sua successorem habuit, Conradum II. Misniæ & Lusatiæ Marchionem & Comitem in Rochlitz. Hujus post fata filia ejus Mathildis Alberti II. Marchionis Brand. conjux superioris Lusatiæ reliquias ad Gentem Brandenburgicam attulit. Sic tota Sup. Lusatia ad Bohemos, Silesios & Brandenburgicos pervenit. Leub. lib. cit. p. m. 9.

Retinet tamen Infer. Lusatiam.

§. X. Licet vero Sup. Lusatia in aliorum manus pervenerit, mansit tamen adhuc penes Conradi I. filium Dietericum & ejus successores Lusatia Inferior. Hic est ille Dietericus, qui teste Alb. Chron. Misn. Tit. XX p. 254. monasterium Dobrilucense exstruxit. Reusn. p. 28. Ejus in locum successit Otto, cognomine dives, qui & Misniæ & Lusatiæ & Osterlandiæ Marchio fuit. Naturæ debitum persolvit 1189. Reusn. p. 31. Albin. Stamb. p. 172. Hujus successor fuit Albertus, quem superbum appellant, qui tamen cito, quod mortale fuit, exuit. Albertum excepit Dietericus, qui Misniæ & Lusatiæ Marchio & Leucopetræ Comes fuit. Extinctus ann. 1222. Leub. Princ. Sax. Lus. p. m. 8. 9.

Saxoniæ Principes Inferiorem etiam Lusatiam amittunt.

§. XI. Dieterici felix successor fuit Henricus illustris. Ille enim ad Misniæ & Inf. Lusatiæ Marchionatum, Thuringiæ Landgraffiatum hereditatis jure accepit. Sic, qui antea Sup. Lusatiam amiserant, Saxoniæ Principes, Deo annuente, velut in compensationem Thuringiam obtinuerunt. Quam Dei O. M. clementiam Henricus noster grata etiam mente agnovit, & prout temporis erant mores pietatem suam ædificando Nova Cella in Inferiori Lusatia monasterium demonstravit. Manlius Rer. Lus. L. IV. c. 17. p. 205. Henricus filio suo Dieterico Lusatiæ & Landsbergæ Marchionatum tradidit. vid. Alb. L. cit. Leub. Princ. Sax. Lus. Msc. p. m. 10. Dieterico fatis concesso, Fridericus Misniam cum Lusatia tenuit. Sed quum sine prole decederet, patrueles suos Fridericum Admorsum & Diezmannum, Alberti, quem vulgo degenerem vocant, filios heredes constituit. Hoc testamento Fridericus annuente Imp. Rudolpho I. Misniam & Osterlandiam, Diezmannus vero Inferiorem Lusatiam obtinuit. Quum vero eorum Parens Albertus filium suum illegitimum Apitium, quem e Cunigunda ab Eisenberg susceperat, Thuringiæ heredem denominare vellet, bellum exinde Patrem inter & filios exortum est. Albertus, quod ipse filiis nocere non posset, Thuringiam Adolpho & Alberto I. Imperatoribus vendidit, Eosque cum Bohemis & Brandenburgicis contra filios suos instigavit. Filii hostibus diu animose restiterunt, donec Diezmannus an. 1307. Lipsiæ in Templo Thomano nefarie occideretur. Eo interfecto, Fridericus Admorsus ultimus ex hac Gente fuit, qui Lusatiam Inferiorem in sua potestate habuit. Amisit vero eam, quum aliunde occupatus tumultus Thuringicos compesceret. Tum enim Brandenburgicis & Bohemis ab Imp. Alberto excitatis, optimum tempus videbatur, qui Friderico Lusatiam Inf. quam tamdiu anhelaverant, eriperent. Captus enim Fridericus a Woldemaro Marggrafio Brand. libertate non prius donatus est, quam Dominio in Lusatiam renunciaret. Conf. Reusn. p. 35. Chron. Erfurt. P. I. §. 130. seqq. Manlius L. IV. c. 9. & c. 29. p. 224. Schurtzfleisch de Lus. p. 10.

Lusatia Bohemiæ Regno incorporatur.

§. XII. Ita factum est, ut, quæ hactenus a Wittekindo I. Saxoniæ Principibus Lusatia paruit, ea in Bohemorum, Brandenburgicorum, Silesiorum, Bavarorum & Hungarorum prædam concessit. Et longum nimis foret, si omnes, quos ex allegatis familiis Dominos Lusatia habuit, recenserem. Inprimis, quum excepta Bohemia, reliquæ Domus Lusatiam non diu possederint. Annotasse quamobrem sufficiat, Johannem e Gente Luceliburgica, Bohemiæ Regem cuncta ferme ex Sup. & Inf. Lusatia Bohemiæ conciliasse. Hujus filius Carolus IV. Imp. & Rex Bohemiæ Utramque Lusatiam Bohemiæ Regno ita incorporavit, ut perpetuo Regno Bohemiæ sint indivisibiliter counita. Factum id esse Pragæ d. 9. Octobr. 1355. testatur Goldast. Regn. Bohem. L. II. c. 10. §. 15. & in Append. p. 66. seqq. Peucer. Idyll. v. 387. seqq. Francisc. Zoanettus de Rom. Imp. n. 161. seqq. Martinus Rumelinus Diss. I. ad Aur. Bull. thes. III. lit. c. Peculiares de hac incorporatione interrogationes reperies in Leuberi Descr. Ort. c. V. lit. c. Hoc tamen negandum non est, Carolum IV. & ejus filium Wenceslaum Imp. multa ad Lusatiæ florem contribuisse, qui multis eam privilegiis ornarunt. conf. Leub. Descr. Ort. c. V. lit. b. p. 65. Sigillatim Wenceslaus Imp. quem rabida Monachorum turba cognomine ignavi, aliisque in perverso ipsorum cerebello enatis conviciis appellare religioni sibi non duxit minime in Lusatia ignavum se præbuit. Enimvero, tumultuantibus Budissinæ urbis civibus, ipse Budissam venit, & re curatius perspecta rixæ auctores, qui rejecto Magistratu ipsi sibi Consulum, Prætorum atque Senatorum dignitates assignaverant, capite truncavit. Conf. Annal. Budiss. Msc. Leub. Descr. Ort. c. VI. p. 67. & 68. Princ. Lus. p. m. 16. Moriens Wenceslaus an. 1419. posteaquam Lusatiæ LII. annos imperaverat, Fratri Sigismundo Bohemiam cum Lusatia reliquit. Hagec Chron. Bohem. P. II. p. 18. Sub hujus regimine Lusati mala multa ab Hussitis, quibus cum facere nolebant, sunt perpessi. Conf. Goldast. de Regn. Bohem. in

App

App. p. 163. seqq. Manlius Rerum Lusat. L. VII.

Post varios Dominos ad Saxoniæ principes Lusatia rediit.

§. XIII. A *Lucelburgicis* ad *Austria Archiducem Albertum*, qui *Sigismundi Imp. filiam Elisabetham* in matrimonium duxit, *Lusatia* pervenit. *conf. Pandaleon. de Vir. Illustr. P. II. f. 480.* Eo anno 1439. ex inĉto in *Lusatia* & aliis provinciis *Ladislaus* posthumus successit. Vitam cum morte commutavit 1457. *Hagec. L. cit. f. 165. Goldast. L. II. c. VII. n. 31. Sylvius in Hist. Bohem. c. 71.* Hujus *Ladislai* sub regimine *Fridericus Elector Brandenburgicus Inf. Lusatiam* occupavit. Quum vero post mortem *Ladislai Georgius Podiebrazkius Bohemia Rex* renunciatus esset, *Lusatiam Friderico* rursum extorsit, relictis ei in pacificatione *Cotbusio, Peitza*, aliisque locis minoribus, quæ ad præsentem usque diem *Electoribus Brandenburgicis* obediunt. *Zeil. Itin. P. I p. 504.* Sed nec *Podiebratzkius Lusatia* diu fructus est, quippe quam *Hungaria Rex Matthias Corvinus* sibi attribuit. *Leub. L. cit. p. m. 20.* Ab hoc ad *Bohemia Regem Uladislaum Polonicum* an. 1490. Lusatia venit. *Peucer. Idyll. v. 428. seq.* Mortuo *Uladislao* filius *Ludovicus* successit, *qui* vero cito ad *Mohatz* a Turcis interfectus *Lusatiam* affini suo *Ferdinando I. Austria Archi-Duci reliquit, Goldast. L. VI. c. 9. n. 8. seqq. Annal. Bud. Msc. Peuceri Idyll. v. 431. seq.* Ab hoc *Ferdinando I.* serie non interrupta ad *Ferdinandum II. Austria Archiduces Dominos suos Lusatia* est venerata. Nam *Ferdinandus Maximiliano I.* filio suo *Bohemiam* & *Lusatiam* an. 1562. commisit. *Goldast. L. cit. c. 12. n. 16. Leub. Desc. Orc. c. 7. p. 76. lit. aa. Maximilianus* Patrem imitatus, filium *Rudolphum Lusatia Marchionem* constituit. *Annal. Budiss. Msc. Schikfus. in Chron. Siles. L. I. c. 41, 42. Rudolphus II.* Fratrem *Matthiam* an. 1611. in sui locum *Lusatia Marchionem* inauguravit. *Goldast. in App. p. 138. seq.* Hic an. 1617. *Ferdinando II.* Patrueli suo *Lusatiam* obtulit. *vid. Lundorp. Act. Publ. P. I. c. V. Schikfus. L. cit. c. 43. p. 255. seq.* Hujus statim subregiminis initium notabilis in *Lusatia* mutatio facta est, vi cujus ab *Austriacis* ad *Saxones Lusatia* rediit. Res ita se habebat: *Ferdinandus II.* in religionis negotio contra *Rudolphi litteras Majestatis* sigillo munitas nonnulla mutavit. *Bohemia* Proceres adeo ægre id tulerunt, ut conglobatis & in suam sententiam adductis provinciis *Moravia, Silesia, utraque Lusatia* an. 1619. die 26. Aug. *Fridericum Palatinum* Regem suum salutarint. *Ferdinandus* igitur, ut ad pristinam *Bohemia Regnum cum incorporatis provinciis* venerationem adduceret, non solum militem suum in Bohemiam misit, sed etiam *Saxonia Electorem, Johannem Georgium I. glor. mem.* rogavit, ut vi & armis consiones ei regiones ad saniorem mentem compelleret. Hic ut *Lusatiam* & *Silesiam Austriacis* restitueret, exercitum in *Lusatiam* duxit, operamque adhibuit, ut tumultus componerentur. Quoniam vero non temnendos hac in expeditione sumtus fecerat, *Ferdinandus* ei annis 1620. & 1623. *Utramque Lusatiam* pignoris loco concessit. Tandem an. 1635. in *pace Pragensi laudatus Johannes Georgius I. Sax. Elect. utramque Lusatiam* feudi nomine non solum pro se, sed etiam pro omnibus masculinæ & femininæ lineæ posteris obtinuit. *Vid. Recess. Tradit.*

Lusatiæ Domini e Serenissi Domo Elect. Saxonica.

§. XIV. Ita quam *Familia Wittekindea* ante aliquot sæcula possederat, *Lusatia* jure postliminii denuo ad eam rediit, quemadmodum prolixius illud demonstrat. *Leub. Princ. Sax. Lus. p. m. 27. 28. Conf. Ludwig. Germ. Princip. L. III. c. 2. p. m. 28.* piissimus vero *Johannes Georgius I.* quum an. 1656. in senecta decederet, peculiari testamento *sup. Lusatiam* cum Electoratu Filio *Johanni Georgio II. Inferiorem autem Christiano* tertio genito reliquit. Horum post mortem, quorum primus 1680. alter vero 1691. obiit, *Superiori Lusatia* præfuerunt *Johannes Georgius III. & Johannes Georgius IV.* Hodie *Augustissimum nostrum Fridericum Augustum Poloniarum Regem & Saxon. Electorem, cui Deus vitam Parente & Fratre gl. m. diuturniorem, & victoriam contra hostes concedere velit, benignissimum Patria Patrem & Dominum ac Marchionem suum subjectissime veneratur. Inferioris Lusatia post Christianum I. Christianus II.* brevi tempore, nempe ad an. 1694. *Dominus* fuit. Quo fatis concesso, *Filius Mauritius* ad regimen pervenit, & in præsentem usque, quæ Dei est clementia, diem *Inf. Lusatiam* regit. Faxit benignissimum cæli Numen, ut sub felicissimo *Saxonia Principum* umbone *utraque Lusatia* indies magis magisque efflorescat quam felicissime! Propediem reliqua.

Q. F. F. Q. S.

Institutio.

UT tandem, quod divinis auspiciis incepi, opus perficiam, ad *Res Lusatorum* indagandas me rursum converto. Ne vero Iliada post Homerum scribere videar, quum *Præ-Nobilissimi ac omni genere eruditionis praclarissimi Dn. Samuelis Grosseri, Gymnasii Gorlicensis Rectoris, fama & meritis celeberrimi, Fautoris nostri æstumatissimi*, elegantissima *utriusque Lusatia Descriptio*, præteritis Nundinis Lipsiensibus, prodierit; qua fieri poterit brevitate, me expediam. Sic, quæ restant, tres illas Sectiones de *Regimine Politico, de Nobilibus & Urbibus Lusatia* in præsenti perlustrabimus.

SECTIO IX.

DE
REGIMINE POLITICO LUSATIÆ.

§. I.

In Semnonibus.

Quum tam admirandæ pietatis populus, *qui nemini nocuiſſet, nec ullum injuria affeciſſet*, ut ex *Corma Lib. I. & Chron. Bolesl. c. 2.* primos Bojemos animo ſibi finxit *Stransky de Rep. Boj. c. V. p. m. 166. ſeq.* in ſtatu hominis corrupto, nunquam in terris fuerit, neceſſarium in qualibet hominum majori ſocietate *Regimen* eſſe *politicum*, gentes omnes facile dijudicarunt. Eſſe enim quis debebat, quem mali revererentur, quem injuriarum vindicem boni implorarent. Ideoque rerum adminiſtrandarum ſummam vel uni, virtute cæteris præſtanti, vel optimis, quos putarunt, nonnullis commiſerunt. Atque ex eo colligimus, fuiſſe ſtatim penes primos *Luſatia* incolas *regimen* aliquod *politicum*. Sed quum *Luſatia* inhabitatores liberam ſe ſemper gentem profeſſi ſint, hinc non niſi lenioribus ac laxis habenis ſe permiſerunt. Huc accedit, quod vetuſti illi *Semnones* a reliquis Germanis non ad divortia abierint. De horum vero ſtatu politico ex *Taciti Germ. c. XI.* novimus, quod, inſtitutis apud ipſos comitiis de minoribus rebus Principes, de majoribus omnes conſultarint. In his accuſare & capitis diſcrimen cuilibet intendere licuit, quo facto pœnis confeſtim ſontes affecti ſunt. Deinde, ſi quæ leviores, quæ in comitiis publicis pertrectari fas erat, illæ ab electis Principibus & Comitibus per pagos vicosque, referente eodem *Tacito Germ. c. XII.* componebantur. Hi tamen non ex arbitrio & voluntate, ſed ex æquo & bono, quod leges ſcriptæ nondum inter eos exſtarent, jura reddebant. Ita Reipublicæ id temporis adminiſtratio *Democratica* fuit, & patriam in filios poteſtatem non multum exceſſit. Specialiori apud antiquiſſimos *Luſatia* populos *regiminis politici* notitia, vetuſtatis vitio, deſtituimur.

Apud Luſicos & Sorabos.

§. II. Poſteaquam *Venedi* terram hanc occuparant, Principes etiam ſuos habuerunt, qui non ſolum belli Duces fuerunt, ſed jura quoque non ſcripta in eis dixerunt. Hi autem ea, qua nunc Principes gaudent auctoritate, quod magna erat gentis illius libertas, nunquam præditi fuerunt. Interim *Principum Venedicorum* dignitas longe major fuit, quam olim penes *Semnones Germanos*. Hoc vel ex eo colligere licet, quia, Principe apud ipſos ſemel conſtituto, ſucceſſores non libera populi electione, ut apud *Germanos*, ſed naſcendi jure vel neceſſitudinis copula habuerunt. Teſtatur id, *Wittekindi M.* exemplum, qui ducta in matrimonium *Suatana*, *Saxo natus*, *Venedorum Princeps*, ut ſupra docuimus, conſtituebatur. Reliqua tacentibus, aut, ſi mavis, deficientibus probatæ fidei monimentis, ignoramus.

Caroli M. tempore & poſtea.

§. III. Quo vero tempore *Carolus M. Ludovicus Pius*, *Henricus I. Otto I.* aliique Imperatores *Principes* aut *Marchiones* in *Luſatia* conſtituerunt, amplificata quoque imperantium eſt auctoritas, & incolæ *Luſatia* arctioribus limitibus circumſcripti ſunt. Sic quæ non ſecus ac patria ab initio in *Luſatiis* poteſtas fuit, ea paulatim in *deſpoticam* degeneravit. Neceſſe etiam fuit, ut majori cum imperio *Principes*, ſub illud tempus, ac *Marchiones Luſatia* populis præeſſent, qui contra tot hoſtium inſultus imperii limites defendere tenebantur. Sed quod libertatis ſuæ tenaciſſimi defenſores eſſent Venedici illi populi, ac jugum ſibi impoſitum excuterent ſæpius, & Imperatoribus obediendi legem renunciarent, iteratis bellis, multi illorum peremti, reliqui vero ſub jugum plane redacti ſunt, amiſſa ferme omni libertate. Horum quum in locum germano ſanguine prognati in *Luſatiam* ducerentur, non ſolum detractæ *Venedis* libertates iis adjudicatæ, ſed variis etiam modis adauctæ ſunt. Adeoque *Germani Luſatiam* poſtliminii jure inhabitantes, anteceſſorum olim ſuorum libertatibus donati, feliciter eas poſteris ſuis reliquerunt.

Sub Boj. Regibus.

§. IV. Sigillatim ea fuit *Luſatia* noſtræ felicitas, ut *Bohemia Reges* non ſolum veteres ipſius libertates ſanctas ſemper ac illibatas habuerint, ut potius permultis eam privilegiis ac immunitatibus novis ornarint. Ex eo igitur tempore res *Luſatorum* magis atque magis creverunt. Suis enim, non alienis, juribus *Luſati* vixerunt, licet *Bohemia regno* incorporati eſſent. Semper per delegatum ex *Ordinibus ſuis Magiſtratum Utraque Luſatia adminiſtrata eſt.* Quid? quod ab eo tempore potiora per univerſam *Luſatiam* munia deducenda veniunt.

Sub Sereniſſ. Domo Saxonica.

§. V. Nec ſua hodie libertate *Luſatia* privata eſt. Enimvero, quæ privilegia ac immunitates jure, maximam partem, oneroſo obtinuit, iis adhuc gaudet. Suis legibus, moribus ac inſtitutis a *Sereniſſima Domo Saxonica* in præſentem, quæ Dei eſt clementia, diem regitur ac tegitur. Unde *Utriusque Luſatia Ordines in jure judiciario & legislatorio Principi ac Domino ſuo a latere & conſiliis ſunt. Ipſi Utriusque Luſatia Ordines tributa, Principi ac Domino per ſuffragia libera promiſſa colligunt.* Habet *Utraque Luſatia annuos Conventus Provinciales generales, germano idiomate, die Land-Tage*; habet etiam

ſpecia-

speciales, die Ausschuß-Versammlungen. Si quæ igitur sunt, de quibus consulendum, negotia, *Superioris Lusatiæ Ordines Budissam*; *Inferiores* vero *Lubenam* confluunt, & ita in ipsa *Lusatia*, non alibi *comitia sua* celebrant. Ad ejusmodi conventus *Domini*, *Prælati*, *Equites & Civitatum legati* requiruntur. Cetera apud *Lusatos judicia* in laudato *Dn. Grosseri* Opere prolixius explicata invenies, quare diutius illis non immorabimur.

SECTIO X. DE NOBILIBUS LUSATIÆ.

§. I.

Nobilium Origo.

Nullos ab initio *Nobiles* extitisse, quis est? qui ignorat. Una enim eademque hominum omnium a primis parentibus origo, unam etiam eandemque mortalium esse conditionem docet, quod diu etiam ipsi observarunt, nisi quod quilibet in sua familia *pater familias* emineret. Quum vero temporis progressu & institutis gentium migrationibus, ac enatis propterea, aliisque de causis bellis, qui cæteros virtute & prudentia, quæ fere æqualiter nos natos distinguunt, superabant, Duces eligerentur, exinde differentia quædam in hominibus enata est. Qui igitur alios virtute & prudentia juvarunt, communi velut gentium suffragio, aliis *Nobiliores* sunt judicati, & a rudi vulgo honoribus quibusvis affecti.

Nobiles apud Semnones qui fuerunt?

§. II. Nos, *Lusatiam* describentes, ne extra chorum saltemus, in hujus tantum terræ *Nobiles* inquirere constituimus, & primum, quantum de *Semnonum Nobilitate* constat, aperire. Hi *vetustissimos Nobilissimosque Suevorum, Tacito Germ. c. 39. referente, se memorarunt.* Ex quibus vel solum constat, *certum personarum respectum & hominum distinctionem* in illis fuisse. *Nobilissimus* enim quis esse nequit, nisi sint alii ignobiliores. Quæ autem potior apud ipsos *Nobilitatis* causa & ratio fuit, quærere prius supervacaneum duco. Dum enim armis magis ac bellicis tumultibus, quam mitioribus ac politioribus studiis *Semnones* nostri cum reliquis *Suevis* antiquioribus oblectarentur, illi etiam eorum *Nobilissimi* dicebantur habebanturque, quorum egregia in bellis virtus præ aliis perspecta erat. Hi deinde ad altiora apud suos munia administranda eligebantur, & *Principes, Duces ac Comites* a suis renunciabantur. Non tamen abnuendum, *Semnones* cum reliquis *antiquissimis Germanis Sacerdotes suos* in numero *Nobilium*, ne dicam *Nobilissimorum* habuisse. Quid? quod nemo clarior *splendore generis*, quam *munere Religionis* fuit.

Apud Lusicos & Sorabos.

§. III. Sed quæ rerum facies penes *Lusicos ac Sorabos, Venedica gentis populos* fuerit, quæres. Nam & hi inter *Nobiles* atque *ignobiles* distinctionem admittebant; & qui erant penes ipsos *Nobiles?* Fuisse autem apud eos *Nobiles* ac *certum personarum respectum*, vel ex eo, quod *Sect. præcedenti* §. 2. diximus, colligere licet. Nam qui *Principes* ac *Duces* suos habebant, illi omnino & alios *plebe honestiores* venerati sunt, qui *Principibus* in administranda Republica ad manus fuerunt. Et quum ferocissima illa natio ad bellum tantummodo nata videretur, prout id *Sect. IV.* §. 4. docuimus, illi sigillatim etiam *Nobiles* dicebantur; *qui virtute bellica eminebant.* Quare par ratio apud ipsos, ac olim apud *Semnones* fuit, ut viri fortes inprimis in *Nobilium syllabum* scriberentur.

Tota hæc Nobilitas in Lusatia extincta.

§. IV. Hujus vero *Slavica Nobilitatis* ea fuit infelicitas, ut ad unum omnes, temporis progressu, vel in internecione delerentur vel patria pellerentur. Enim vero postea quam *Saxones*, devictis *Venedicis his populis*, late per *Lusatiam* imperitabant, eorumque *Nobilitas* victos *Nobiles Slavicos* præ se despiciebat, auctores hi fuerunt nationi suæ, ut, quibus possent mediis, amissam libertatem recuperarent. Hæc enim potior causa fuit, cur suis ad arma libertatemque vocatis, ancipiti sæpius Marte pro veteri honore & gloria decreverint. Hæc ratio fuit, quare *Geronem, primum Lusatiæ Marchionem*, dolo perimere cogitaverint, qui inter *Nobiles Slavicos principes* habebantur. Proditis vero ipsorum consiliis, non solum ejus architecti & turbarum auctores, sed reliqui etiam per *Lusatiam Nobiles Venedici*, quibus adhuc in bellis fortuna pepercerat omnes, partim interfecti, partim in *Bohemiam, Silesiam, Poloniam aliasque regiones Slavicas* rejecti sunt, Reliqui tenuioris sortis ac conditionis *Slavi* libertatem, si non omnem, tamen maximam illius partem amiserunt. Rebus compositis ac turbis sedatis Electorum *feuda & reliqua bona Nobilitati Saxonica*, quæ contra *Slavicam Nobilitatem* secum steterat, consentiente, imo mandante *Imperatore, Gero* dispertivit. Didici hoc ex *pervetusto Codice MSC. Von der Lusatzschen Adels und der Stadte Herkunfft: cujus copiam mihi fecit hujusmodi cimeliorum custos, Patronus magna observantia colendus. Conferatur etiam Peucerus Idyll. v. 28. sq. 148. ad 176.* ubi docet *Henricum I. Germ. Regem Nobilitatem Saxonicam in Lusatiam misisse, ut feuda & prædia Venedorum vacua, scilicet, quorum possessores in bellis occubuerunt, occuparent.* Ostendit insuper *Leuberus in Principio Sax. Lus. MSC. p. m. 3. Saxonicam Nobilitatem jam a primis Saxonum Principibus, nempe a Wittekindo*

kindo M. ejusque filio & Nepotibus pellectam, Lusatiam inhabitasse.

Origo Nobilium hodie viventium.

§. V. Quilibet exinde perspicere potest, undenam gentium, qui hodie in *Lusatia* vivunt, *Nobilium origo* deducenda veniat. Non e *Slavica gente & illius Nobilibus*, sed *ab ultima Saxonum prosapia*. Equidem non ignoro, fuisse nonnullos & adhuc esse, qui, quod *Nobiles Lusatiæ nomina maximam partem Venedica* adhuc circumferant, *Venedica* eos etiam *origine* prognatos credunt. Quo errore seductus *D. Riech in Diss. de Diff. Jur. Feud. Com. atque Lusatici. Diff. l. n. bb. p. 11. miratur: Unde tanta libertas esset Lusatiæ Nobilibus, si Slavica Nobilitas a milite Germano redacta unquam fuisset in servitutem. Illa enim odia Germanos habuisse adversus Venedos, ut opinabile non esset, prædia in meliorem conditionem versa post fuisse, pace & voluntate illorum. Vero itaque similius ipsi videtur, Venedos in Lusatia pristinam conservasse libertatem, feudis oblatis.* Verum enim vero libenter concedo, vera ea esse, quæ de *odio Germanorum adversus Venedos* scribit *D. Riech.* Sed idem illud odium causa erat, quare in *Lusatia Nobiles Slavici* exstirpati, aut in alias regiones de sedibus suis detrusi fuerint. Nec obstat, quod defuncto *Gerone* aliquoties ad arma redierint *Venedici illi populi.* Nam ejusmodi consilia ipsis suppeditarunt ejecti & in vicinis regionibus degentes *Nobiles Slavici*, qui ea occasione, quæ sua per *Lusatiam* putarunt feuda, recuperare studuerunt. Haberet igitur *laudatus D. Riech* mirandi causam, si, qui nunc *Lusatiam* incolunt *Nobiles e Slavica Nobilitate* descenderent. Quum vero, ut jam ostendimus, ex *vetustissima Nobilitate Saxonica* originem habeant, qui hodie in *Lusatia* vivunt, *Nobiles*, non est, cur singularem eorum libertatem mirari velimus. Scrupulum *e Slavicis nominibus* contra sentientibus enatum, jam supra *Sect. I. §. 3 de Nobilissima Lutitziorum gente*, velut in transitu, verba faciens, exemi. Nempe, qui e *gente Saxonica* fuerunt *Nobiles*, & ejectorum *Venedicorum Nobilium* feuda & prædia acceperant, antecessorum *nomina a Venedicis* illorum subditis sibi imposita, parum, ut tum erant tempora, de *suis nominibus* sollicici, retinuerunt. Hæc vera *nominum Venedicorum* in *Nobilibus Lusaticis*, *vetusto sanguine Saxonico natis*, otigo est. Loquitur etiam id, quem allegavi *Codex Msc.* quem pauci, quantum auguror, hactenus viderunt, . Comprobat quoque hanc sententiam nota in præsentem usque diem in *Lusatia* nostra consvetudo, vi cujus hujus vel illius domus possessor novus non suo, sed antecessoris sui nomine, ab imperito & morum suorum tenacissimo vulgo salutatur. Imo, quod ex ipsis *Venedis* didici, ea teneotur consvetudioe, ut *a primo villæ possessore reliquos omnes denominent.* Sæpius etiam deprehendes, *Lusatiæ* rusticos, ea de causa, verum nomen suum ignotare. Nec meliorem *Nobiles Lusatici* sortem hodie experirentur, nisi vel ipsi veteribus de conservando *nomine suo gentilitio* studiosiores essent. Alii vero, qui *antiquorum nominum suorum* curatiores fuerunt vindices, *nomina sua germanica* retinuerunt. Enimvero *Schoenbergiorum, Gersdorffiorum, Rechenbergiorum, Ponikaviorum, Breitenbachiorum, Huvvaldorum, aliorumque nomina veterum Germanorum & Saxonum antiquitatem sapiunt, qui vel a montibus, silvis, pagis &c. sibi ac suis nomina imposuerunt*, quod nemo veterum Germanorum rituum gnarus inficias ibit.

Eorum libertates & prærogativæ.

§. VI. Hinc tot ac tantæ *Lusatiæ Nobilium* libertates ac prærogativæ. *Lusatiæ* enim *Principes ac Marchiones* maximam partem *e gente Saxonica* nihil intermiserunt, quo *Nobilitatem* suam ornare possent, ut quavis occasione ad bella suscipienda & hostium impetus profligandum essent paratiores. Hoc nomine sigillatim *Ditmatus junior Dedo I. & II. Lusatiæ Domini a Leubero in Principe Sax. Lus. Misc. p. m. 3. & 5.* laudantur. Quorum quum vestigia reliqui *Lusatiæ Domini* sequuti fuerint, tot ac tantas, præ aliis *Nobilibus*, *Lusatiæ Nobiles* prærogativas habent. Non enim dicam, quemlibet *Nobilium* illorum liberam venandi, aucupandi ac piscaodi in prædiis suis habere manum; paucis tantummodo attingam prærogativam illorum ratione potestatis in subditos. Plurimi eoim ex eorum subditis *aperas indeterminatas* præstare teneotur. Quorum tamen concatenata opera alimentorum certitudioe aliquo modo compensatur. Et si quis *hominum illorum propriorum Domino suo* rite se probat, *donata libertatis libello, einem Loss-Brieffe*, manumittitut. In prærogativis ipsorum quoque numeratur, quod *Feuda*, quæ vocant *Landsassiorum*, viris, in *Lusatia* e civili ordine acquirere non liceat, qua de re extat *Diploma de Anno 1667.* Nec sufficit in his *Feudis simplex Nobilitas*, sed ad ea consequenda Vir quatuor minimum majorum suorum iosignibus præclarus & *vetusta Nobilitas*. Integrum enim est *feminis Lusatiæ Nobilibus feuda* acquirere, non autem in illis succedere. Peculiare etiam quid est, quod *Nobiles Lusatiæ feuda sua sine Principis & agnatorum consensu alienare possunt.* Hoc tamen probe notandum, quod ejusmodi alienatio non nisi inter vivos, non autem testamento, nisi successor agnatus inter septimum gradum sit institutus, fieri possit. Non memorabo prolixlus *privilegium Lusatiæ Ordinibus genere nobili a Bohemia Rege Ferdinando I. Ann. 1554.* concessum, quod *virium & vigoris equestre periculum, der Vorritt*, appellari adsolet. Magnus enim *Schurtzfleischius Dissert. de Lusatia p. 22.*

p. 22. 23. fusius illud explicavit. Hoc tantum mooebo, *Nobiles Lusatiæ feudasua cum minore & majore, quam capitis vocant, jurisdictione posfidere.* Provoco *ad diploma laudatissimi Bohemiæ Regis Ferdinandi I. de Ann. 1561. Conf. Codex MSC. cui titulus est: Bericht von des Marggrafthums Ober-Laußitz Aemtern, Gerichten und Rechten. P. II. Art. 5.* Talia & alia quum præ reliquis *Nobilibus* jura & prærogativas habeant *Lusatiæ Nobiles*, non immerito prærogativam præ aliis sibi vindicant. Possemus hic sigillatim in *Utriusque Lusatiæ Nobilium* stemmata inquirere, sed quod nimis prolixum illud esset, & *Dn. Grosserus*, pro singulari sua dexteritate, eam spartam jam ornaverit, hic subsistimus. Hoc unum præterire nequeo, tales semper in *Lusatia Nobilibus* fuisse Viros toga & sago illustres, qui ad omnes generis dignitatum, tam Ecclesiasticarum quam politicarum, culmina, Deo favente & virtute comitante, adscenderunt & adhuc adscendunt, quod ex plurimorum *Lusatorum Nobilium* Stemmatum catalogis abunde perspici potest.

SECTIO XI. DE URBIBUS LUSATIÆ.

§. I.

Propositi ratio.

Spatiosus se hic disquirendi campus aperiret, si primam *Utriusque Lusatiæ* urbium Originem e vetustatis tumba eruere, animus mihi esset. Prolixius etiam foret, si nominum illorum Etyma, rerum in illis a prima origine gestarum, incrementa & decrementa, prærogativas & privilegia indagare vellem. Ea enim intra Dissertationis nostræ cancellos comprehendi nequeunt, sed peculiarem, imo aliquot libros sibi exposcunt. Quare potiora tantummodo delibabimus, remissis, qui uberiorem *Lusatiæ urbium* expositiorem desiderant, vel ad laudati *Dn. Grosseri Lusatiæ Memorabilia*; vel ad *Dn. Gruuvvaldi Utriusque Lusatiæ accuratam Delineationem*; vel ad peculiaria *urbium Lusaticarum Chronica*.

Semnones urbes nullas habuerunt.

§. II. Id oobis molientibus, recurrendum omoioo ad *Semnones*. Illi suo ævo *Lusatiam* incolentes *urbes nullas* habuerunt, sed *teste Tacito Germ. c. 39. centum pagis habitarunt*; quod idem affirmat *Cæsar Bell. Gall. Lib. IV. c. 1.* Ea enim *veteris Germaniæ* populorum omnium coosuetudo fuit, ut, *posthabitis junctis sedibus, discreti ac diversi colerint, ut locus, ut campus, ut nemus placuerit. Tacit. Germ. c. 16.* Hæc consuetudo ad seculum usque a Christo nato quintum & sextum in *Germania* obtinuit, & quæ deinde ab eis sunt exstructæ urbes, illæ etiam *a campo, silvis, rivis, fontibus & montibus* potissimum sunt appellatæ.

Lusatiæ urbes a Venedis exstructæ sunt.

§. III. Unde patet, plurimas si non omnes, *Lusatiæ* urbes non a *Germanis*, sed a *Venedis* primum exstructas & denominatas esse. Illarum enim *nomina Slavicam originem* aperte loquuntur. Incrementa vero sua tum demum acceperunt, quum *Germani* hanc terram postliminii jure sibi vindicassent. Hoc quo facilius internosci possit, singulas, qua fieri poterit, brevitate perlustrabimus. Rem ita conficiemus, ut primum *Superioris*, deinde & *Inferioris Lusatiæ urbes* in scenam producamus.

Budissa.

§. IV. Ordinem ducit *Budissa*, urbs & vetustate originis nulli secunda, & crebra fortunæ varietate ad memoriam posteritatis insignis. Constat enim ex veteri, quem supra laudavi, *Codice MSC. von des Lausatzschen Adels und der Stadte Herkunfft. p. m. 55. & ex Peuceri Idyll. 70. 76. 77. Sorabos in monte propter Budissam, qui hodie dicitur der Protzschenberg, arcem habuisse, quam vero Clodovæi M. Francorum Regis miles, sub Ann. Christi 630. funditus delevit, aliamque loco oportuno, & a natura munito in ardua rupe, ubi in præsentem usque diem arx Budissinensis conspicitur, exstruxit, eamque Ortenburgum appellavit. Conf. Peuc. l. c. 70. 78. 79. 84.* Ad hanc arcem *Francii tres tabernas* in viatorum usum statuerant, quæ, cum aliis quibusdam temporis progressu *ædificatis domibus, initia urbis Budissinæ fuerunt.* Cessit vero arx ista non ita multo post, adjuvantibus in *Lusatia* degentibus *Venedicis populis, in Zechorum vel Bohemorum* potestatem, qui novum huic arci nomen imposuerunt, eamque sua lingua *Budsetz*, h. e. *ad finium suorum limites exstructam arcem* appellarunt. Unde diversæ hujus arcis denominatiooes, quarum posterioem urbs ipsa, e tenui illo, quem diximus, initio enata retinuit. Cetera oominis *Budissæ Etyma* ingenii magis, quam veritatis fundamento nituntur. Prolixius id docet *Codex MSC. supra allegatus. Confer. Leuber. Descript. Ort. lit. f. p. 4.* Facie rerum mutata, arceque illa cum urbe *Wittikindi M. virtute Carolo M. & ejus Successoribus vindicata*, pro temporum illorum ratione *Budissa* est munita, unde in hostes erumpere, & quoties numero ac viribus vincerentur, perfugium haberent incolæ. Ab hoc tempore & populi & ædificiorum multitudine magis magisque crevit, & constituto postea ibi *Marchione*, murus quasi sunt contra *Slavicæ nationis populorum impetum.* Unde, ut acute satis judicat *Peucerus Idyll. u. 117. seqq. & 122. seq. Budissinæ urbis insignia originem trahunt.* Sortem deinde variam expertam, ac vetustate squalentem *Sobieslaus, Princeps Bohemorum*, qui *Lusatiæ* magnam partem occupaverat, renovavit, ut ex *Olomucen-*

mucensi observat Manlius Rer. Lusat. MSC. Lib. III. c. 28. p. 149. Martiu Boregk Chron Boh. p. 143. Ex quo tempore tanta incrementa habuit, ut, *quod supra §. 6. Sect. I. ex Manlio demonstravimus, Urbs Imperii dicta fuerit.* Quo rerum successu, licet aliquot incendiis aliisque calamitatibus interrupto, mansit, & impetratis a *Bohemiæ Regibus* permultis privilegiis, altius caput suum extulit, donec tandem Sæculo superiori maleferiatorum militum incendio ac direptione multum sui splendoris amisit. Vires tamen, restituta per *Germaniam* pace, sub *umbra Ruta Saxonica* collegit. Et licet iteratis incendiis gravem experiretur miseriam, denuo tamen, Deo favente & auxiliares manus suppeditante *Augustissimo nostro Augusto*, e cineribus suis ac favillis pulcrior splendidiorque surrexit. Reliqua prudenter transeo, quod satis sint nota & a *Dn. Grossero & Dn. Grunvvaldo libr. cit.* uberius exposita. Hoc tantum moneo, semper ordinis boni observantissimam fuisse *Budissam*, ut observante *Manlio Lib. I. p. 4. ejus exactissima justitia exsecutio in proverbium abierit.* Dixerunt enim: *Praclare de eo actum, qui Budissa vincula, Gorlicii suspendium & Sittavia nuptias effugisset.* Litteras mansvetiores semper sequuta est, & viros doctos rerumque peritos ad Reipublicæ clavum & reliqua publica munia admovit. Quid? quod bonarum artium cultores in præsentem usque diem ita fovet ac tuetur, ut sane juventus faciliorem & adminiculis ac varii generis beneficiis oportuniorem, per *totam Lusatiam*, viam non habeat, qua litteris incumbere melius possit, quam in ea.

Gorlicium. §. V. *Budissam* sequitur *Gorlicium.* Hæc urbs sub *Ann. 1126. a Bohemis* primum ædificata, illique *Drebnavia* nomen imposita & munitionibus quibusdam instructa est, ut hoc modo circumjacentum terram sub suam redigerent ac retinerent potestatem. Qvum vero nova hæc *Bohemorum* urbs a milite, e munimento illo vetusto *Laudskrona* dicto, igne deleta esset, *Tschorlitz*, sive mutatis litteris *Gorlitz* appellata est. Sigillatim nomen hoc obtinuit, quum *Sobieslaus Bohemicus* urbem hanc e ruderibus suis restituisset, eamque fossa, vallo, muris ac turribus ornasset. *Conf. Manlius l. c. III. c. 28. Cureus in Annal. Sil. p. 50. Boregk. l. c. p. 143.* Ex quo tempore ad tantam, qua nunc cernitur, magnitudinem excrevit. Postea quam a *Bohemia Regibus Principatus nomen* obtinuit, *Budissa* prærogativam disputavit, sed nihil effecit. *Vid. Peuc. Idyll. X. 377. Manl. L. I. p. 6. 7. & Lib. III. c. 28. p. 149. Leuber. in Princip. Sax. Lus. MSC. p. m. 22.* Sub initium superioris Sæculi in ea vixit famosus ille sutor, *Jacobus Boëmius.* Hodie præter celeberrimum *Gymnasium* suum, æterni nominis ædificia habet *Templum S. Petri & Pauli & ellypum illud sepulchri Servatoris nostri.* Ut taceam *campanam*, quæ inter maximas Germaniæ merito sibi locum vindicat.

§. VI. *Zittavia* originis suæ primordia *Premislao II. Bohemia Regi* debet, qui circa annum Christi 1255. ejus fundamenta jecit. Incrementa vero sua *Wenceslao II. cognomine Ottocaro*, accepta refert, quo imperante, eoque auxiliante anno demum 1287. urbis faciem induit. *Confer Manlius Lib. III c. 44. p. 177.* Singulari studio eam ornavit *Carolus IV. Imperator*, multis in ejus commodum concessis privilegiis. Unde eo & posteriori tempore incolis aucta, munita & nitidior splendidiorque reddita, & in eam, qua nunc gaudet, amplitudinem & pulchritudinem paulatim pervenit. Ejus *Gymnasium* Sæculis præcipiti & præsenti florentissimum semper fuit. Zittavia.

§. VII. *Laubanum* primum exstructa creditur *Ann. 1180.* Civitatis vero formam cum muro non nisi annis 1264. & 1318. auspiciis *Ottonis III. & Woldemari I. Elect.* accepit. Ex quo tempore magis ac magis efflor uit, quem tamen florem dirissima *Hussitarum* sævitia interrupit, a quibus Ann 1427. vi & armis occupata, non solum matronas puellasque suas constupratas doluit, sed viros etiam suos interfectos, urbemque ipsam in cineres redactam ploravit, eaque miseria ad ann. usque 1435. permansit. Nihilominus tamen Deo adjuvante, indefessa Magistratus cura & civium suorum industria e miseria sua se recreavit. Civium erga musas benevolentiam *schola* celeberrima testatur. Laubanum.

§. VIII. *Camentia* a *Vendis* procul dubio incunabula sua habet. Postea An. 1255. restaurata a *Bohemiæ Regibus* civitatis jura accepit. Diu adhuc *Dominis de Camenez* subjecta fuit, quibus extinctis in libertatem se vindicavit, ac tandem cum reliquis *Sup. Lusatia urbibus* fœdus pepigit. Multa ab *Hussitis* passa est. Nec minoribus afflicta miseriis belli tricennalis tempore. Et licet paulisper, bello composito, vires colligeret, incendio tamen an. 1706. tota ferme consumpta est. Ex quibus vero favillis, quæ Dei est gratia meliori forma surrexit. Camentia.

§. IX. Vetusta *Lubavia* principia sunt, non tamen *Lusatia urbium vetustissima* est. Ea enim gloria *Budissa* manet. Nec exinde quid demonstrari potest, licet *Hexapoleos legati Conventus suos in ea habere soleant;* sed id propterea fieri adsolet, quia ferme in medio *Lusatia*, & ita his rebus aptissima est. Hoc tamen verum est, eam post *Budissam* urbium vetustissimam esse. *Confer. Codex MSC. von* Lobavia.

MSC. von des Lusatzschen Adels und der Stadte Herkunfft. p. m. 46. Varia etiam fata est experta, inprimis notatu dignum videtur, quod, appropinquantibus *Hussitis*, cives ipsi urbem igne deleverint, ne rabiei illorum se exponereot. Postea e ruderibus suis restituta, belli vero tumultibus & aliquot incendiis rursum deformata Dei & Principis clementia melior nitidiorque reædificata cernitur.

Duo Cœnobia. §. X. Præter has urbes *duo* celebriora in *Sup. Lusatia Cœnobia* reperiuntur, nempe *Mariensternense & Marienthalense.* Priori subsunt *Witttichenavia* & *Bernstadtel*, oppidula cum multis pagis. Posterius præter magnum prædiorum numerum, oppidulum quoque *Ostritz* possidet.

Dominatus. §. XI. *Quatuor* insuper celebriores *Dominatus Superior Lusatia* habet, oempe *Hoyerswerdam*, *Kænigsbruck*, *Moscau & Seidenberg*. De quibus prolixius vide *Dn. Grosserum lib. laud. Apud euadem & Dominum Gruvvvaldum*, quæ in eadem regione municipia reperiuntur, invenies.

Inf. Lus. urbes. §. XII. Pevenimus nunc ad *Inferiores Lusatia urbes*; ubi primum eas recensebimus, quæ ad *Serenissimam Domum Saxonicam* spectant: Deinde & eas, quæ *Regibus Borussia, qua Braadenbargicis Electoribus* parent, exhibebimus. Luccavia. In primis *Lucavia est metropolis*, cujus *nomen Venedicum* originem loquitur. Et ex eo capite aliisque monimentis historicis, una ex antiquissimis *Lusatia urbibus* merito dicenda venit. Bellis ac incendiis sæpius devastata, Dei tamen auxilio semper restaurata est. More antiquissimo ea gaudet prærogativa, *ut Coasulam suorum quis Provincia Senioris munere, ad vita dies fungatur.*

Gubena. §. XIII. *Laccaviam* excipit *Gubena*, patria mihi dilectissima. Hæc quoque prima incunabula sua a *Lusicis Venedis* repetit, sed ab *Henrico I. Germ. Rege* civitatis jure donata, a cedentibus *Feaaca*, aliarumque nationum hominibus late amplificata est. Multum ad ejus amplitudinem *vinea a Francis* primum ibi planratæ fecerunt, ex quarum diligenti cultura magna hominum pars non solum sua vina, sed & omnis ferme generis poma, aliaque obsonia sibi comparare potuerunt, & adhuc possunt. Adeo dura a *Polonis & Hussitis* fata est experta, ut commune civium suorum sepulcrum fuerit, *Vid. Curene Annal. Sil. p. 128. Balbin. Epit. R. B. Lib. IV. c. XI. p. 475.* Ne dicam, quas inceodiis, aliisque belli tumultibus calamitates pertulit, ex quibus tamen, quod Dei est beneficium, semper emersit. Salis eam coquendi officinam habere *Sect. I. §. 2.* explicavimus. Cerevisiæ illius non vulgaris bonitatis sunt. Peculiarem suam, eamque latissimam habet sylvam, in qua venandi jura *Senatus amplissimus* exercet; quilibet vero civium necessario sibi ligno libere prospicere potest. Eandem cum *Luccaviensibus* prærogativam habet, *at Consalum quis Provincia Senioris munero per totum vita tempus gaudeat.* Quam Spartam nunc ornat *Domiaus Johaaaes Georgius Bareb*, *ICtus Celeberrimus*, *Patronus noster longe honoratissimus.* Laudat *Da. Grosserus Memorab. P. IV. p. 109. 150. Gubenenses*, quod cum *Budissinensibus aliisque* solliciti semper fuerint, ut Scholam bene instructam, & Viris eruditione claris ornatam haberent. Plura superaddere possem, sed quod peculiare *Gubenensiam Chronicon* adornet *Dominus Andreas Schmidt, Reipublica Gub. Consal praclare meritus, Patronus aoster persanctè suscipiendus*, quod brevi forsan lucem videbit, filum abrumpo.

§. XIV. *Lubena* incertæ sed vetustæ originis urbs, auspiciis *Serenissimi Saxonia Ducis Christiani, Merseburgica linea coaditoris glor. mem.* ab An. 1666. *Inferioris Lusatia Archidicasterium* habet, ubi Conventus & Judicia Provincialia instituuntur. Anno 1668. *Eodem Christiano* jubente *Protosyaedrion Ducale* accepit. Lubena.

§. XV. *Calovia* nec a quo, vel quando Calovia. sit fundata, nec unde nomen habet, majores nostri scriptum reliquerunt. Bene vero notum est, urbem hanc a primo suo initio varias semper perpessam calamitates. Quibus impedita ad magna pervenire non potuit incrementa.

§. XVI. Nec *Spremberga* de vera origine sua certi quid exhibere potest; plura Spremberga. vero incendiorum, aliarumque miseriarum notabiliora indicia, ex quibus tamen, Deo adminiculante, semper eluctata est. Hodie sedem ibi principalem habet *Serenissimus Saxonia Dux Henricus*, cujus Paterna providentia & auxilio ex ultimo incendio melior surrexit.

§. XVII. In *Dominatibus Inf. Lusatia* Dominatus & municipia. primum sibi locum vindicat *Nova Cella monasterium*, quod Cisterciensis Professionis monachos alit, & hodie ad invidiam usque eleganter ædificata cernitur. Eam excipit *Dobeilacam*. Hanc sequitur *Fridlandia* Deinde *Forsta*, ubi hodie sedem habet *Serenissima Princeps Louysa Elisabetha, Ser. Sax. Duc. Philippi Vidua.* Oppipum non vulgarem de cocta ex tritico cerevisia præstanti commendationem habet. *Soravia* urbs bona atque vetusta, quæ variis incendiis deformata, non sine ingenti Dei auxilio semper in melius versa. *Poeta*, *Leasbel*, *Sonnevvalda*, *Drebna*, *Staupitz*, *Lieberosa*, *Lubbeaavia & Amtitz* minoris momenti sunt. Municipia penes Dominos *Grosserum & Geunvvaldum* l. c. uberius descripta exstant.

§. XVIII.

Quæ urbes Borussici juris.

§. XVIII. *Borussiæ Regi, qua Brand. Electori* obediunt 1) *Cotbusium*, jam ab *Henrici I. Germ. Regis* tempore notum. Hodie urbs magna & bona est, cujus cerevisia e tritico cocta magni æstimatur. 2) *Peiza* locus contra hostes munitissimus, a *Joachimo II. & Joanne Elect. Brand.* ita instructus. 3) *Bescovia*, 4) *Storkavia* & denique 5) *Sommerfelda*. Plura spatii angustia non permittit. Quare calidissimo hoc voto: *Adsit benignissimum cæli Numen Utrique Lusatiæ, & omnibus in ejus gremio viventibus gratia sua; contra omnis generis mala quam benignissime averruncet!* huic labori finem impono.

DISSERTATIONEM PHILOLOGICO-HISTORICO-POLITICAM

DE

BULLIS IMPP. AUREIS,

inprimis iis,

quæ in GORLICENSI asservantur CURIA,

PRÆSIDE

M. SAMUELE GROSSERO,

Gymnasii Gorlicensis Rectore,

D. XII. Aprilis Anno cIↄ Iↄcc IX.

Hora IX. ante-merid.

loco Speciminis valedictorii,

æquis PATRONORUM & FAUTORUM

judiciis,

Commilitonum autem amicæ Disquisitioni

subjiciet

JOHANNES CHRISTOPHORUS Bierling,

Altenburgensis Misnicus.

Q. D. B. V.

Occasio Differendi.

OMnes eos, qui discendi studio trahuntur, io convictu, non tam fercula & pocula, quam tempestive cibis potiunculisque interposita colloquia delectant. Hinc, ad isthunc veterum Dipnosophistarum morem compositos, non ita pridem BULLÆ AUREÆ commemoratio ad varios sermones invitabat. Quos cum Hospes, hujus institutæ Dissertatiunculæ Præses, patienter excepisset, atque una alteraque illustrasset Symbola: tandem adjiciebat: neque solos, qui ad Mœnum degunt, Francofurtanos: neque solos, Urbium Imperii Antistites BULLARUM aurearum cimeliis nobilitatos esse: sed hanc gloriam & ipsos, quorum uteremur contubernio, GORLICENSES sibi jure meritoque vindicare. His verbis cum non tam in admirationem, quam stuporem verius, imperitiori Juventuti proprium, conjiceremur, &, ut dictis fidem faceret, expectaremus: quam exorsus erat, telam sic pertexere pergebat: Asservantur, inter alia Antiquitatis monumenta, quibus Curia sibi plaudit, trium Cæsarum Gloriosissimorum, CAROLI IV. SIGISMUNDI, atque CAROLI V. Diplomata, BULLIS AUREIS munita. Harum BULLARUM idem est pondus & pretium, eadem quoque figura & inscriptio, quæ est illius, unde Fundamentalis Imperii Lex, de Ritu atque Jure eligendi Cæsarem sancita, appellationem traxit. Neque fama saltem aliquoties audita vobis refero: sed, ORDINIS amplissimi permissu mihi BULLAS hasce singulas αὐτόπτῃ intueri, & penitius examinare contigit.

tigit. Quod cum singuli peculiari quodam animorum motu taciti exciperemus, & in Argumentum veneratiouis caperemus erga Urbem, cujus in sinu degimus, & operamur bonis literis: ego, propediem ad altiora digressurus, & de publico solicitus Specimine, in quo, quid possint vires, humerique valeant, experirer: nullo in argumento aut meam solertiam, aut debitam Urbi spectatissimæ, artium bonarum Matri optimæ, gratam voluntatem commodius posse versari, ratus sum: quam in ipso hoc, quo *Divorum CÆSARUM* erga eandem summa innotescit gratia, clementiaque. Constitutum ergo mihi est, de BULLIS IMPP. AUREIS nonnullas *Theses Philologico-Historico-Politicas* Commilitonum Disquisitioni placidæ, *Eruditorum* autem, quorum numero Urbs nostra nunc præ cæteris vicinis floret, æquis judiciis submittere. Sic enim futurum spero, ut PATRONI & Fautores, Labores Gymnasticos subinde recognoscere soliti, ex hoc *Specimine Valedictorio* intelligant: me nec prorsus intelligentem hic vixisse, nec ingratum discessisse.

CAPUT I.

PHILOLOGICUM.

§. I.

Bullæ origo & significatio. BUllæ vocem dubiæ originis Philologi nonnulli faciunt. Sunt enim, qui Hebræam atque Græcam eam esse malunt, quam Latinam. Nam reperiuntur aliqui, qui eam, per Aphæresin, a Radice נבל aut יבל h. e. a *diffluendo* aut *producendo* deductam existimant. Sunt etiam, qui eam cum *Celero*, per Epenthesin, a Græca voce βωλὰ, ad Politicorum transiisse castra, arbitrantur. Sed non est, cur vocem hanc, Latinis potissimum usurpatam, ab exteris demum repetamus, *Bulla* enim vox originarie a *bulliendo*, s. effervescentis aquæ intumescentia, denominata est.

Quanam hujus loci? §. II. Quod autem vocibus plerisque, idem huic quoque contigit. Usus, *quem penes est & vis & norma loquendi*, temporis successu hanc vocem rebus diversissimis applicuit. Usurpatur enim *Bulla* vox in *Physica, Oeconomia, Ethica atque Politica* sensu diversissimo. Hinc *Ebrardus Bethuniensis* in Glossario *Caroli du Fresne*, T. I. p. 638. varias hujus vocabuli acceptiones sic complecti studuit:

> Bulla *tumor laticis, Nola, Sidus, Gemma, Sigillum*:
> Bulla *notat Gemmam, Stellam, Vestem Puerorum,*
> *Ornamenta simul* vox Bullæ, *& Balthea* signat.

Nimirum, in *Physico* Significatu Phænomenon aqueum, ex stillicidio natum: in *Oeconomico* vel clavum convexi capituli, quo fores ornari solebant: *a*) vel ornamentum togæ prætextæ, in collis puerorum ingenuorum suspendi solitæ: *b*) vel nolam s. crepitaculum denotat. In sensu *Ethico* significat rem transitoriam atque caducam; siquidem & hominis vita fluxa *Bulla* dicitur: & verba, ad inanem ostentationem composita, per Metaphoram sic appellantur. *c*) In sensu *Politico* vel incomplexe, vel complexe vox isthæc accipitur. Illo modo Sigillum denotat, quod Magnatum Diplomatibus appenditur: hoc autem Diploma ipsum ejuscemodi Sigillo munitum. Et de his quidem *Bullis* in politica significatione sumptis breviter differere suscipiemus:

Definitio. §. III. Sunt ergo Bullæ, hoc sensu acceptæ, Tabulæ *peculiari Summorum Imperantium autoritate & clementia, in causa quadam favorabili, bene meritis concessæ, ac, in majorem rei iisdem contentæ fidem, appenso Sigillo splendide corroboratæ*. Aut, si Bullas incomplexe sumptas definiri forte satius fuerit, ex sunt *Sigilla Imperantium, orbicularis figura corpori impressa, ceteras imagines & voces eorundem Dignitati proprias exhibentia, & ad confirmandam rerum in membranis atque chartis typo vel calamo consignatarum fidem, Diplomatibus annexa*.

Species. §. IV. Et hæ quidem *Bulla* diversorum generum reperiuntur. Si enim Imperantes respicias, a quorum autoritate atque Potestate descenderunt, illi vel sunt *Seculares*, vel *Ecclesiastici*. Adeoque dantur Bullæ Impe-

a) *Taubm. ad Plaut. Asin. Act. II. Scen. IV. 20. Sagittarius de J. V. p. 175.*

b) *Ingenuorum Bulla aurea, Libertinorum scortea, exacta Pueritia, solenni festo, Laribus suspendebatur, observante Fungero ex Juvenale & Persio, nec non Ascanio Lexic. Etymol. p. 145. seq.*

c) *Hinc argumenta inania, quibus nihil frugi inest, bullata nugæ per Proverbium vocantur.*

Imperatoria vel *Regia: d) Papales* vel *Episcopales. e)* Si materiam expendas: Bullæ aliæ sunt *aurea*, aliæ *argentea. f) plumbea* aliæ, aliæ *cerea.' g)*

Figura. §. V. Figura Bullarum valde variat. Sunt enim cereæ, & plumbeæ nonnullæ, anteriori superficie planæ, posteriore convexæ: sunt etiam aliæ in Circuitu orbiculares, aliæ tetragonæ. Aureæ autem Bullæ sunt orbiculares, & utraque superficie, si imagines & literas notabiliter eminentes excipias, plana. Et, ut de Bullis, Gorlicensibus olim autoritate imperatoria concessis, speciatim aliquid adjiciam: Bullæ CAROLI IV. signatæ Pragæ A. CIↃ.CCC.LVI. quinto Id. Maij. & duarum *Sigismundi*, signatarum Perusii A. CIↃ. CCCC.XXXIII. Diameter quatuor ferè æquat pollices: Ejus autem, quam *Carolus V.* A. CIↃ.D.XXXVI signari jussit, Diameter Perimeterque priores evidenter superat.

Pondus. §. VI. Illæ tres priores, ad libram exactæ, auri obryzi ultra sedecim sistunt Drachmas: Carolina autem Bulla auri coronarii massam aliquanto ponderosiorem exhibet.

Inscriptio. §. VII. Tres priores Bullæ in postica superficie castrum referunt, cujus valvis impressæ sunt hæ voces: ROMA AUREA; circa marginem vero legitur hic Versus: ROMA CAPUT MUNDI REGIT ORBIS FRENA ROTUNDI: in antica vero eminet effigies Imperatorum Throno insidentium, & manu altera Imperiale Pomum, altera Sceptrum tenentium. A dextro latere Aquila: a sinistro Leo clypeo impressus est: & marginem occupant Imperatorum nomina ac Tituli. In Bulla autem D. CAROLI V. facies postica non castrum, Romæ aureæ elogio signatum, neque versum Hexametrum, Romanæ Urbis Principatum explicantem: sed Aquilam bicipitem, Imperii Romani insigne, cujus pectori clypeus, Hispaniarum continens insignia, insertus est, ostendit; antica tefert Imperatorem throno, inter duas columnas erecto, insidentem. Manum ejus alteram Sceptrum, alteram gladius honestat: columna altera Imperialia, altera Hispanica tenet imposita insignia: inferior autem earundem Pars notatur Imperatoris Symbolo PLUS ULTRA.

§. VIII. *Roma*, in his Bullis castri adumbrata specie, multis ambiguam de sua appellatione cogitationem attulit. Sunt enim, qui Romam, cujus hodienum rudera supersunt, Majestatem pristinam abunde confirmantia, a robore & viribus traxisse nomen, asserunt. *h)* Sunt ex adverso etiam, qui, urbi huic nomen inditum a Conditore, argumentis evidentibus evincunt. *i)* Quicquid autem hac in causa improbare tandem, vel concedere cuiquam collibuerit: in omen trahi potest Anagrammatismus ex Romanæ urbis nomine resultans. Roma quippe, literarum ordine inverso, prodit voces: ARMO, AMOR, MORA, MARO. Ex quo conjectu facile est: *Romam*, statim ab ortu, non magis armorum apparatu metuendam posteris: quam ædificiorum splendore, omniumque rerum copia, & literarum elegantiorum ubertate, appetendam visam esse. Roma.

§. IX. Roma hæc, Imperatorum aureis in Bullis aurea dicitur. Nam, sicut olim *Augustus*, morti vicinus, exclamabat: se acce- Roma aurea.

d) Tametsi Imperatores orientales Sigillo usi fuerint, quod χρυσόβουλλον & βουλλωτήριον dici consvevit, teste Niceta Choniate; & occidentales, Bullis suas Tabulas ornaverint: Reges tamen etiam Angliæ, Siciliæ, Italiæ, Hispaniæ, Bulgariæ, Hungariæque Jus Sigillis ejuscemodi utendi sibi vindicasse probat du Fresne l. c. p. 639.

e) Præter Pontifices autem Episcopos quoque Bullis in signandis suis Tabulis usi svevisse, prodit Holstenius, de Vicelino, Episcopo Bremensi, hos allegans Hexametros:

Chartas conscriptas & res in scripta redactas
Bullis firmavit, signoque suo stabilivit.

f) Sic Bulla argentea Ludovici Pii asservatur in Gazophylacio S. Genovefano Parisiis, cui inscripta sunt hæc verba: XPE PROTEGE LUDOVICUM IMPERATOREM.

g) Bullis plumbeis non Pontifices saltem usos esse, sed etiam Imperatores, testis est Stephanus Baluzius in notis ad Capitularia Regum Franc. p. 1284. Cereas autem Bullas apud Græcos jam fuisse usurpatas, patet ex Novella Alexii Comneni, in qua hanc Sigilli speciem κηρόβουλλον σφραγίδα nominat.

h) Prolixe in vera Romanæ urbis appellatione detegenda occupatur Andreas Borrichius in Dissertatione de Romanæ Urbis primordio & ambitu c. 1.

i) Romam autem a Romulo appellatam innuit Virgil. L. II. Æneid. his verbis:

Romulus excipiet gentem, & Mavortia condet
Mœnia: Romanos proprio de nomine dicet.

Alii tamen Romam, Iliensem mulierem, cum cæteris Trojanis in Italiam delatam, & Latino Regi nuptam: alii Romum, Circes & Ulyssis filium, Romanæ urbi nomen dedisse, asserunt.

accepisse Romam lateritiam, marmoream reliquisse; *k*) sic, procedente opum Romanarum amplitudine,& frugalitate prisca, non tam in Magnificentiam quam luxum & lubidinem conversa, tecta auri fulgore radiabant. Et hinc *Roma aurea* denominatio cum apod Scriptores alios, tum inprimis apud *Ausonium* reperitur. *l*) In adductis ergo Imperatorum Bullis *Roma aurea* sive Dignitatem Urbis atque opulentiam, sive, Religionis Paganismo profligato, Statum pacatum & florentem denotat.

Mundi Capitis. §. X. Neque tamen sola Urbis opulentia in Bullis Impp. exprimitur: sed peculiari quoque vocum Emphasi in iis declaratur Imperii Majestas & Potentia. Ea quippe de causa CAPUT MUNDI ROMA dicitur. Sic enim *Nepoti* dicitur Urbs, *in qua domicilium est Imperii Orbis terrarum*: *m*) Julio Frontino Regina & Domina Orbis: *n*) Dionys. Halicarnass. *πάντων κρατοῦσα, ἡγεμὼν τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσης.* *o*) Horatio Princeps Urbium. *p*) Et Virgilio Urbs, quæ

- - - cantum reliquas inter caput extulit Urbes,

Quantum lenta solent inter viburna Cupressi. q)

Et ut paucis omnia expediam: adjecta Bullis Imperatoriis Epigraphe Imperium universale innuit. Huc enim omnino spectat Urbi Romanæ Prædicatum additum: REGIT ORBIS FRENA ROTUNDI. Isthæc enim verba ostendunt: Romam aliarum gentium libertatem ita restrinxisse, ut ab ejus nutu & arbitrio dependerint.

CAPUT. II.
HISTORICUM.
§. I.

Figuræ insculptæ. MUltum refert Socialis vitæ, suam, ut verbis ore prolatis, sic in literas quoque relatis constare Fidem & Autoritatem. Hinc, ne Fides literis, pacta aut promissa continentibus, danda, intercedentibus dubitandi causis, suspenderetur, aut plane denegaretur: literas, quibus fidem haberi intererat, signandi,& Sigillo roborandi mos invaluit. Qui, quo est vitæ Socialis indoli convenientior, eo etiam antiquior habendus est. Invaluit autem literas signandi consvetudo eo tempore, quo eas, ob metum fraudis obreptitiæ, subscripto confirmasse nomine, minus securum atque sufffectorum arbitrari, hominum mens in suspicionem prona cœperat.

§. II. Ac initio quidem Typis sigillariis insculpebantur variæ figuræ animalium, vegetabilium, aut rerum arte factarum. Impressa metallo aut ceræ. Sic *Lentulus* in typo suo Avem, *Mecænas* Ranam, *Pompejus* M. Leonem, *Augustus* Sphingem, *Seleucus* Anchoram habuisse memorantur. *r*) His postea substituebantur figuræ Idolorum & hominum; Sic multi Deos Ægyptios: *s*) *Sulla* traditum Jugurtham: *t*) *Scipionis* Africani *filius* Patris imaginem: *u*) typis sigillariis insculpi curasse memorantur. Tandem successerunt Icones Personarum, earumque nomina, Axiomata, & Dignitatum atque gentilitia insignia. Et hac ratione Sigilla non *privata* saltem nata sunt, sed etiam *publica* & authentica.

§. III. Figuræ typis hisce sigillariis incisæ, a privatis Personis communiter ceræ, ab iis aurem, quæ in summo versabantur Magistratu, ceræ partim, partim etiam Metallo imprimebantur; Ipsaque Sigilla Literis solebant vel *affigi*, vel *appendi*. Aliquando auro. Et quoniam publicæ authoritatis Fideique plurimum intererat, authentica hæc summorum Magistratuum Sigilla fidelissime administrari: constituebantur certa conclavia collegiaque, in quibus Sigillorum fiebat impressio: custodes item, atque impressores Sigillorum, quorum Principes Sigillorum dicebantur & Bullarum *Bajuli*, aut Primicerii. *x*)

§. IV. Tametsi vero Sigilla Imperantium communiter ceræ impressa, & inclusa Bullæ ligneæ, literis, publico nomine signandis, sericeo funiculo appendi solebant; ad augendam tamen sive Majestatis Jussu Imperatorum, Pontif. & Regum. ampli-

k) *Svet. in vita Augusti c. 28.*

l) *Citatur a Barthio Animadv. in Claud. p. 284. Prima Urbes inter, Divum domus, AUREA ROMA.*

m) *In vita Attici c. 3.*

n) *L. II. Stratag. c. 11. §.*

o) *T. 11. p. 81. l. 17.*

p) *L. IV. Carm. Od. 111. v. 13.*

q) *Eclog. I. v. 25. & Martial. L. 12. Epigr. 8.*

r) *Alex. ab Alex. G. D. L. II. c. 19.*

s) *Plin. H. N. L. XXXIII. c. 3.*

t) *Val. Max. L. VIII. c. 15.*

u) *Alex ab Alex. l. c.*

x) *Sic Maurontus dicitur nobilis in aula Regis Angliæ Bullæ vel Sigilli Bajulus fuisse, ap. Fresn. l. c.*

amplitudinem, five peculiaris gratiæ significationem, Tabulis folenniore, eaque favorabiliore caufa fcriptis, appenfæ fuerunt Bullæ aureæ, impreffis fidei indubiæ figuris, vocibus & numeris notatæ. Hinc refert Spelmanus: y) Diplomati, quo Clemens VII. P. R. Henrico VIII. A. R. Defenforis Fidei Elogium impertijt, appenfam fuiffe Bullam auream. Et alii quoque Pontifices, eas Tabulas, quibus Imperatoriam Dignitatem Cæfaribus electis confirmabant, fignaffe memorantur Bullis aureis.

§. V. Ufos tamen Bullis aureis potiffimum Imperatores effe conftat, poft reftauratum occidentale Imperium. Nam in Monafterio Compendienfi, S. Cornelio dicato, affervatur B. A. CAROLI M. in cujus fuperficie poftica leguntur hæc verba: RENOVATIO IMPERII ROMÆ ET FRA. z) Gliscente tamen atque foras erumpente æmulatione Principum, Reges quoque alii, aa) imo Pontifices nonnunquam, fuis Tabulis peculiarem aliquam ex appenfis Bullis aureis accerfiverunt Dignitatem.

Variatio Typorum.

§. VI. Variarunt autem, pro varietate temporum & R. Imperii viciffitudinum, Bullarum aurearum Typi. Eo tempore, quo Sedi Romanæ Leges magis dare contigit imperaturis, quam ab imperantibus accipere; Imperatores, in fignum fuæ erga Sedem atque Urbem Romanam Reverentiæ, ROMÆ AUREÆ Phrenofchema & Elogium fuis Bullis imprimi funt paffi. Hinc in Bullis FRIDRICI I. potiffimum hic verfus legitur: ROMA, CAPUT MUNDI, REGIT ORBIS FRENA ROTUNDI. bb) Simul autem atque Imperatores, DEO, pro juftiore caufa ftante, fe Pontificum explicuere vinculis, & iis imperare, quam fubeffe maluerunt: mutarunt etiam Bullis imprimendas voces atque notas. Sic *Ottonis* III. Bulla aurea non Romanæ Urbis Principatum & Elogium, fed *RENOVATIONEM IMPERII ROMANOR.* cc) & CAROLI V. B. A non Iconem Romæ aureæ, MUNDI CAPITIS, fed AQVILÆ imperialis exhibet. Uterque enim Imperator notis Bullæ fuæ impreffis demonftratum ibat: non Imperatoriam Majeftatem Romanæ Sedis, fed R. Sedem Imperatoriæ Majeftatis effe beneficium.

Bullata diplomata ob merita a Carolo IV.

§. VII. Erunt interim, qui mirabuntur S. P. Q. *Gorlicenfi* felicitatem ifthanc obtigiffe, cui fortaffis urbes aliæ inviderint. Sed merebatur ejusdem in calamiratibus publicis fpectata Fides hoc five præmium, five ulterioris virtutis incitamentum. Nam D. CAROLUS IV. fcribit: fe impertiiffe Bullam, *ob immota fidelitatis conftantiam, qua Civitatis GORLIC. incolæ, fui dilecti, fuo culmini approbata Sedulitate dudum placuerint.* Totam, imperante CAROLO, Bohemiam effrenis Prædonum impune graffantium infeftabat audacia. His nulla via, qua circumveniri innocentes poterant, inviaI: nulla domus, imo urbs adeo occlufa erat, quin eorum prædis atque cædibus pateret. Ipfi flagellantes, crimina non tam flagello expiare, quam proterve occultare foliti, manus innocentium cruentabant fanguine. dd) His Imperator, ex Italia redux, ob vitæ periculum, quod in itinere adierat, infeofiffimus: ee) Senatus autem Populusque Gorlicenfis in iisdem conquirendis atque exftirpandis nulli parcens operæ aut fumptui, CÆSARIS peculiarem gratiam inierat. Adde, quod Cæfar Lufatiam Superiorem Regno Bohemiæ noviter adjectam ff) generatim impenfe diligebat: Gorlicenfemque Tractum Ducatus Titulo nobilitaverat gg) & urbem, Filio JOHANNI fedem deftinatam, quibus poffet

y) *cit. Frefn. Gl. T. I. p. 640.*

z) *Frefn Gloff. T. I p. 639. Et eandem Epigraphen Bullarum Ludovici Pii & Caroli Calvi ex Mabillonio citat Tenzel Biblioth. curiof. Repofit. II. Loculam. V. p. 490. feq.*

aa) *Sic Reges Angliæ & Hifpan. B. A. ufos Matth. Parif. meminit p. 172 & 584. Et idem feciffe Francifcum I. in fœdere cum Henrico VIII. R. A. fancito, & in antico bujus aureæ Bulla circulo fcriptum fuiffe: PLURIMA SERVANTUR FOEDERE, CUNCTA FIDE: Peirefcius, αὐτόπτης, afferverat.*

bb) *Tenzel. Bibl. curiof. Repofit II. Locul. VI. p. 498.*

cc) *Id. ibid. p. 491.*

dd) *A. 1355. d. 26. Sept. Cæfar Marchia Budisfinenfi & Gorlicenfi publice permifit poteftatem dejiciendi arces & latibula latronum. Gorlicenfes, ejusmodi Latronem perfecuti, a Fridrico Biberfteinio, Fridlandiæ Dynafta, Flagellantium in his oris Patrono Socioque, eadem 7. Civium funt paffi. Ann. Gorlic. ad A. 1349.*

ee) *De periculo, quod Cæfar, ex Italia redux, haud procul Pifis, prope pontem adierat, legatur Balbin. Epit. R. B. L. III. c. 21. p. 365. de quo fuperato Senatus Gorlicenf. Cæfari fic fubmiffe congratulatus legitur: P. P.* Wir dancken GOTT E. feeligen Zukunfft, daß wir davon Troſt und Gnade haben. *&c.*

ff) *Incorporatio hæc facta A. 1355. 9. Oct. Manlius comment. lib. 4. col. 65.*

gg) *Id. ibid.*

possset Dignitatibus ac Privilegiis existimaverat ornandam, atque celebrandam.

a Sigismundo. §. VIII. SIGISMUNDO imperante sæviebant cum Hussitis Orphani. *bb*) Horum irruptio, vicinis fatalis, multo Gorlicensium sudore atque sanguine, imo impensa, opibus longe superiore, ab urbe repressa fuerat. Quod ergo non adhæserant furenti colluviei, verum masculè restiterant: peculiari Imperator præmio fidelitatis compensandum duxerat. *ii*)

a Carolo V. §. IX. Cum tandem CAROLUS V. imperio præesset, & Lusatia, Bohemiæ connexa, FERDINANDUM Fratrem sibi, per hereditatem, obtigisse Dominum lætaretur: belli Turcici fervebat impetus. Gorlicenses itaque, quorum res, eo tempore florebant, non, ut hodie, crebris calamitatibus, attritæ languebant, A. 1529. certum militis, suismet sumptibus conducti & instructi, manipulum, suæ in Regem Fidei obsequiique testem mittebant: imo idem supplementum A. 1532. repetebant. *kk*) Hæc, & alia complura Senatus Populique studia, & Fidei experimenta, Imperator haud obscure innuit in ipso, cui Bullam auream appendit, Diplomate. *ll*)

CAPUT III.
POLITICUM.

Roma non est caput mundi.

§. I.

Bullæ aureæ antiquiores Romam *Capitis Mundi* titulo condecorant. Sed perperam id factum esse, documentis innotescit plurimis. Cum enim Roma Sedes esset atque Domicilium Imperii orbis terrarum; adeo quidem, ut Regnis *Europa, Asia, & Africa* celebrioribus Reges atque Leges daret: hunc sibi titulum non prorsus arroganter asserebat. At postquam Sedes Imperii translata: sua plerisque gentibus libertas armis, aliisque modis vindicata: imperiumque, cui ab hac Roma nomen fuit, Francorum & Germanorum genti obtigit, inque limites, multo prioribus angustiores, compulsum est; ROMA Roma esse desiit, neque regit orbis frena, sed injectis variæ orbis fortunæ frenis regitur.

Judicium de Bullis Pontificum.

§ II. Nec obstant *Bullæ*, hodienum a Pontifice R. in omnes Orbis Partes usurpativo Petrinæ Successionis prætextu dimanantes. Plumbeæ aliæ sunt, non aureæ, adeoque non Dominii, sed Subjectionis argumentum: hinc, ad Lydium veri proprique Juris lapidem exactæ, non vilescunt modo, verum etiam, non secus ac igne liquefactæ, diffluunt.

§. III. Sit Roma hodienum caput urbium Italiæ; sit Sedes summæ ad sacra Romanæ Fidei restrictæ Potestatis Ecclesiasticæ: Sit Pontifex, hoc nomine, quidam *Sacrorum* quasi *Rex mm*) summusque Italiæ Princeps: Romæ tamen hodie superstitis autoritas Imperatoriæ Majestati non præferri debet, sed subordinari. *nn*)

§. IV. Quare tanto reverentius æstimandæ, tantoque solicitius custodiendæ sunt Imperatorum Bullæ aureæ, quanto plumbeas Pontificum jure antecedunt. Habent enim etiam hæ Bullæ suos sive fures, *oo*) sive corruptores, fidem Tabularum fraudulenter resignare cupidos. *pp*)

§. V. Imperatorum tamen Potestas suas Tabulas corroborandi Bullis aureis non est absoluta, sed restricta atque limitata. Id enim evidenter probat Capitulatio FERDINANDI III. *Vid. Limnaeum Cap. Ferd. III.* §. 46.

bb) *De Orphanis hic & Taboritis agit Balbin. Epit. R. B. L. IV. c. X. & Theobaldus hos adducit Rhythmos:* Meissen und Sachsen verderbt, Schlesien und Lausitz zerscherbt.

ii) *Verba Bullæ ipsius hæc sunt:* Wir haben betrachtet die stete treue Dienste - - als Sie von den Ketzern zu Böhmen viel Jahre bekrieget, und greßlich von ihnen beschädiget seyn, - -

kk) *Annal. F. p. 681. & 370.*

ll) *Verba ita sonant:* Wann wir eigentlich angesehen, und betracht, welcher massen sich unsere und des Reichs, auch unsers lieben Bruders lieben getreuen N. die Rath-Mannen und Inwohner der Stadt Görlitz, von Zeit an unsers und unsers Brudern Vorfahren, Römischen Käysern, Künign, auch Künign zu Hungarn und Behaim Regierung, bißher an dem Heilign Reich, und ernennten Künigreiche, auch an unserm liebsten Bruder, Khunig Ferdinandn - - sonderlich in Zeit der Kriegs-Läuff, und Anfechtung unsers heilwertigen Christl. Glaubens und Nahmens, mit williger Darstreckung ihres Leibes und Guets, mit treuen und Nutzn, und redlichen Dienstn, gantz auffrecht, bestendig, getreulich, willig und unterthenlglich verhalten, bezeigt, und erwiesen. - -

mm) *Ita loquitur Barclajus Argen. L. I. c. 15.*

nn) *Nam Imperator constituitur* solius DEI, non Apostolicæ Sedis Gratia. *Fatente Palat. Aquit. Lib. I. c. 3. p. 36. & Rogero Widdringtono contra Svarez. cit. Grotio de I. S. P. C. S. c. I. p. 13.*

oo) *Sic Bullam auream fundationis Monasterii Compendiensis 8. vel 10. Ducatorum furto sublatam refert Spicileg. Acher. p. 157.*

pp) *conqueritur hac de re in universum Cic. Orat. pro Archia: & A. 1571. in Parlamento Parisiensi de Fide Tabularum bullatarum, ob mobilitatem filamenti, graviter disceptatum est.*

L. N. I. CON-

I. N. I.

CONSPECTUS LUSATIAE LITERATAE,

A

M. PETRO IAENICHIO,

FURSTENBERGENSI LUSATO,

VITEMBERGÆ IN SAXONIBUS,

ANNO M DCCIII. D. XVI. MAJI.

IV. DISPUTATIONIBUS

REPRÆSENTATUS.

SI verum est, quod nemo dubitat, eum ingrati crimine animi oon vacare, qui, spretis superbe domesticis, tantum exteris cupit delectari; non, opinor, vitio est mihi vertendum, si civis grati partes suscipiam in me, & in iis, quæ patriam ornarunt dotibus, perlibenter acquiescam. Etenim, quod præclare olim dixit Lucianus, plane in me sentio convenire: *ὁ τῆς πατρίδος αὐτῷ καπνὸς λαμπρότερος ὀφθήσεται, τῷ παρ᾽ ἄλλοις πυρός.* Ita enim, facta sapienti dispensatione, non uni omnia regioni, sed certa cuivis bona donaque divina concessit benignitas, in quibus loco non postremo habendum est hoc, si copia sit virorum eruditione, consilio, rerumque usu præstantium, a quibus, si a Deo discesseris, salus omnis Reipublicæ dependet. Cum igitur his iosignibus ornamentis non minus splendeat Lusatia, virosque protulerit io omni eruditionis genere summos, diu multumque cogitavi, ut, nominibus eorum aliquando ab interitu vindicatis, in aperto sisterentur. Tali enim facto, & ipsi eripereotur oblivioni, & alii, sumptis ab his & virtutis, & morum exemplis, inflammarentur, quæ ante oculos posita, communi omnium sententia, movent fortius, quam vel optima præcepta. Quare, cum hoc argumentum ab nemine sentiam esse occupatum, pietatis, qua teneor, patriæ, amorisque in eam causa, operæ non oihil hoc in genere mihi insumendum esse, putavi. Dudum quidem id sibi tractandum argumenti sumpsisse Haugvizium, Equitem Lusatum eruditissimum, ex ejus *Prodromo Historia Lusatia liquet, spem tamen illam, qua tamdiu suspensam tenuit patriam, nondum ipse implevit.* Neque ullus, quod sciam, integro volumine res Lusatas est complexus, aut egregios Christoph. Manlii, Mart. Mylii, Abr. Hosemanni, Joach. Cnemiandri aliorumque commentarios, manu solum exaratos, excussit aut evulgavit, compendium tamen eorum fecit disputatiooe quadam *Casp. Sagittarius, Historicus Jenensis*, & quem principe debebam commemorare loco, incomparabilis Academiæ hujus Polyhistor, & Orator maximus C. S. *Schurtzfleischius*, Præceptor & Patronus noster demisse venerandus, *multisque in locis Manlium, ubi alucinatus videbatur, correxit.* Sic idem fere Lusatis accidit, quod olim de Germanis universe dixit *πολιτικώτατος* Tacitus, ut res præclare potius gerere, quam describere, laborarint. Persequemur nos autem in præsentia vitas potissimum eorum, qui satis jam functi sunt, quorumque extaot lucubratiooes, non, quod ii, qui vivunt adhuc, quive scriptis noti non sunt, nullam mereantur laudem, sed quod ex his multorum jam oomina nobis oblivio subtraxit, in alteros vero parum essem modestus, quippe cum, quo quisque generosior est, eo parcius laudes suas velit ab aliis prædicari, *demortuorum quoque vita* extra invidiam sint positæ & obtrectationem. Inprimis autem me movit laudatissimi illius Imperatoris sententia, qui, cum ei Panegyricum recitare quidam vellet, Marii eum laudes scribere jusserit, Annibalis, aliusve Ducis optimi, vita functi, resque ab eo præclare gestas exponere, ut ipsum ipse posset imitari. Facturusne aliquid sim, curta præsertim eruditionis supellectile instructus tantorum virorum meritis dignum, dubito sane, de eo tamen non dubius, esse hoc, quod cœpi, *& laboris plenum & pietatis* iostitutum, mihique satis erit, eos me imitari, qui vastam mundi machinam angustis tabulæ limitibus describere conantur. Enim vero, oon etiam ignoro, hæc ipsa cœpta magis multisque obnoxia esse periculis, reprehensionique multorum, qui levia hæc prorsus inutiliaque judicabunt. Sed hi erunt fortasse, qui, expertes literarum, aut ambitioni vitiisque

isque

isque dediti, *alienas virtutes alto* despiciunt supercilio, dum de suis gloriari non possunt. Ut vero tandem in viam, unde sumus digressi, revertamur, primo exponemus de eorom vita ERUDITORUM, qui nati sunt in *LUSATIA INFERIORI.* Lusatia enim, ut constat, est omnis divisa in partes duas: quarum ona pars inferior, quæ spectat in septentriones; alia, in extremis Bohemiæ finibos oritur, & superior appellatur. Quæ regio, uti natura, ita & incolis sæpe & imperio fuit diversa, donec tandem utraque pars, bellis pæne exhausta, fractaque viribus, ad Misenos perpetuo jure rediit, a quibus divulsa quondam fuit, atque inde a Ferdinandi II. tempore, sub imperio Saxonum pace otioque est usa. Unum restat, de quo nobis Lector est monendus, facile nos præsentimus, quosdam prætermitti a nobis posse, tum propter festinationem, tum inopiam eorum, quæ ad vitam cujusque recte explicandam videbantur pertinere: quos tamen & ipsos, nominibus secundum ordinem literarum enumeratis, propediem adjungemus. Numen interea præcati immortale, ut cœpta hæc nostra bene fortunet, io patriæque sigillatim honorem vergere

fioat!

MELCHIOR ALBHARTUS, *Finsterwaldensis*, eleganti vir ingenio, atque eruditione minime vulgari. Cumque a primis adolescentiæ annis gnaviter omnis generis excoluisset literas, Lipsiam se contulit, ac Politices Jurisque studio totum se, conatu felicissimo, dedit. Neque vero tum cœpti ipsum pœnituit, quando naturæ fautricis beneficio adjutus, in cognoscendis publice actis negotiisque quam maxime profecit, habita etiam, *De causis perturbati status Reipublicæ* oratione. (*a*) Scripturæ tamen genus non adeo comptum est ubique, aut castitati Romanæ respondet, pondere licet rationum, nobilitateque sensuum id omne compensarit, eoque modo diligentia sua, eruditis luculenter comprobata, ad amplissimos sibi honores capessendos, atque docti hominis famam, patefecit viam. Incitabatur autem, quantum colligi potest, ut id negotii argumentive sibi sumeret, turbulento, qui tum erat, Germaniæ statu. Annis autem octo post, Doctoris in utroqoe jure insignibus Vitembergæ est cohonestatus. (*b*) Plura cum de eo fugiant, hæc sola, mearum esse partium duxi, ut, Lector benevole, commemorarem.

(*a*) *d. 29. Marc. habita est Lips. 1628. ibique edita in 4. cum ipse Philosoph. Bacealaureus, quos vocant, esset.*

(*b*) *1636. ut Sennertus annotavit in Athenis Vitemb. p. 110.*

conf. etiam A. Buchneri Poëmata, ubi carmen, Albhardi dicatum honoribus, reperitur.

CHRISTOPHORUS BLASIUS, *Cotbusianus.* Nomen hic cum aliis in Belgio, maxime cum Gerrardo Leonardo Anistelod. & Armachando, ad montem Pessulanum, (*c*) Medicis, habuit commune, nec tamen facile dixerim, an consanguineos quoque habuerit, tot præsertim tantisque locorum intervallis ab se remotos. Neque tamen is sua est defraudandus laude, qoem studium amorque poetices plane egregius dudum evexit, famamque apud eruditos ei conciliavit. Eadem hunc produxit patria, quæ Joannem, & Paulum, Mölleros, (*d*) Joachimum Cnemiandrum, aliosque poetas, ac viros, ab eruditione & doctrina merito collaudandos, quorum carmina Latina extant passim. At enim, non potest non vehementer eorum probari industria, qui nexu admodum felici cum eloquentiæ studio cognitionem conjungunt poetices, versuumque faciendorum exercitationem, quæ virum eruditum non solum exornat mirifice, verum adjuvat maxime & confirmat. Idque me satis probasse, duco, auctoritate (*e*) Philippi Melanchthonis, viri sine dubio summi, cujus in Rempublicam literariam merita plane laudem excedunt omnem, omnem compensationem opera ejus & labores. Optime itaque sibi consuluit Noster, quod, cum in patrio ludo, & postea Francofurti propter Viadrum bonis literis operam daret, divinum artis poeticæ studium excoleret, in quo nec infelices fecit progressus. Id quod satis declarant tum aliorum testimonia, speciatim, Christophori Neandri, Prof. in Academia Francofurt. clarissimi, Abraami Bartoli, Crosn. Silesii, Adami Reuteri, Cotbusiani, Romani Betthini, Mönchbergensis, tum *Carmina* ejus, quæ publice prostant, inter quæ

I. Bellum Turcicum, contra Christianos in Ungaria ac Croatia susceptum, carmine Heroo descriptum, ed. Francof. 1598. 4.

cui addita sunt Epigrammata eorum, quos modo commemoravi.

II. Duæ Precationes Elegiacæ ad Deum, 1.) pro aversione belli 2.) pro aversione belli, famis, pestis omniumque malorum, edit. Francof. 1598. 4.

In laudem auctoris apposuit Carmen Appelius Cotbus.

(*c*) *de quibus König, in Biblioth.*

(*d*) *quorum extant seqq. carmina: Pauli, Elegia in diem S. Michaëlis Festum, & alia, in F. Pentecostes, illa impress. Francof. 1603. fol. hæc 1604. fol.*

Joannis, Epithalamium satis longum, in honorem

norem Christophori Gadegasti, Budissini, poeticis lusibus refertum, Francof. 1583. 4.

(e) *vid. Tom. II. Declam. Philipp. p. 213. ubi extat Philippi Præfatio in Jacobi Mycilli Artem Metricam, digna sane lectu.*

ANDREAS BRESENIUS, *Gubenensis*, Ob carmina præcipue, quæ occurrunt, venit mihi commemorandus, quorum primum inscribitur ΜΥΣΤΗΡΙΟΝ *in generatione, & corruptione, quæ ex motu cœlestium corporum S. S. S. Z. pendent*, (f) satis eruditum, quodque nativam poeseos facilitatem in auctore, & eruditionem non contemnendam, ostendit. Subjuncta ei, de quo dixi, sunt corollaria duo: *de instabilitate fortunæ, & de maximo mundi miraculo:* Τῶν ζώων θεῖον θαῦμα ἄνθρωπος. Neque minus docto carmine ornavit conjugem, Francofurti ad Viadrum defunctam. Vir ceteroquin meliori fato dignus: Erat enim, ut ipse tantopere conqueritur, & patria extorris, & sacerdotio exutus, quem etiam a fortunæ injuria læsum solatio allevat M. Calebus Trygophorus, Prof. Francof. (g) speque fortunæ secundioris confirmat pæne dejectum.

(f) *Vitembergæ 1586. 4. dedicatum Amplissimo Senatui Gubenens.*

(g) *In Gratiarum actione, quam a funeris Bresianæ conjugis deductione habuit, typis exscripta Francof. 1597. 4. in Volum. Orat. Trygophor. in 8. non habetur, & per incuriam fortee omissa fuit.*

JOHANNES BRISMANNUS.

§. I. Cotbusium, oppidum Lusatiæ florentissimum, illustravit suis natalibus, doctrina vero sua Prussiam omnem (a) Leni & miti vir ingenio, sodalitati fratrum, quos vocant, minorum primum ascriptus, postea Lutheri, precibus Alberti gratificari volentis, ope & consilio in Prussiam (b) Livoniamque contendit, habituque Sectæ mutato, Doctoris in Ecclesia publici munia suscepit auspicato diligentissimeque obivit.

(a) Sed ab initio est ordiendum, & quæ strictim summatimque diximus, fusius sunt explicanda. Videlicet pro ea, quæ tum temporis fuit, consuetudine, simplicique hominum persvasione, permotus Brismannus, sacro sese ordini adjunxit, quod & extra monachorum collegia crassa erat barbaries, & Nostri animus maxime literarum cupidus, quarum ad ornamenta pleno gradu contendere videbatur. Atque ita, dum se totum ad perno scendas artes bonas, resque diviniores compararet, fieri non poterat, quin omnes, perspecto ejus ardore, in egregiam erigerentur spem & expectationem. Neque enim tarde se emergunt excelso homines animo, nec latere diu possunt, sed summa virium contentione ad altiora enituntur. Accidit igitur, ut, quo majorem in perscrutanda veritate cœlesti collocaret operam, solidæque eruditionis esset avidior, hoc accuratius apud animum pensitaret Lutheri rationes, sub id tempus ab receptis Romanæ Ecclesiæ ritibus, docendique consuetudine dissentientis. Exinde fiebat, Lutheri ut scripta non solum diligenter evolveret, verum ipsius etiam publice privatimque sedulus auditor esset. Tandem hoc ille fere accidit, quod olim Arminio, libellum adversarii refutandi causa legenti, ut, animo divina luce illustrato, calculum adderet Luthero, repurgatamque amplecteretur doctrinam. Neque vero ipse diffitetur in concione, quam habuit in urbe patria, Cotbusio, Evangelio renascenti vehementer se restitisse, ipsosque annos XII. inanibus Scholasticæ Theologiæ tricis rixisque fuisse immersum, ac tandem illud, mutata mente, ad firmioremque sententiam applicata, in maxima felicitatis beneficiique divini parte ponit, quod & affanias, vanaque Sophisticationum deliramenta pernoscere, & mores hominum, quos potissimum decebat, hoc modo non corrigi, nec animus ad cœlestia comparari, perspicere coepisset. Elucet inprimis viri tum morum sanctitas, tum susceptæ constantia doctrinæ, ex oratione sacra, quam habuit ad cives ante, quam patria expelleretur. Erat autem, quo id fiebat, tertius & vicesimus post millesimum & quingentesimum annus. Quandoquidem vero hujus homiliæ exemplaria perrara admodum sunt, nec facile a me comparari poterant, auctoritate hic mihi nitendum fuit illustris Seckendorfii, qui Lib. I. addit II. ad Histor. Lutheranismi, non modo collaudat maximopere hunc Sermonem, propterea, quod insigne sit compendium Evangelicæ doctrinæ, & simul exhibeat apologiam adversus Jacobum Svedenicum, Ubigaviensem, ejusdem ordinis Franciscani Doctorem, sed & verba ejus quædam Germanica Latino reddidit sermone, quibus maxime diluere noster calumnias voluit adversariorum, falsasque criminationes, ac si, asserta per solam fidem justificationis ratione, exercitium Christianarum virtutum plane sustolleretur. His enim ipse utitur verbis Brismannus, postquam paulo ante de absolutione hominis rei coram Deo dicere non pauca coeperat: *Juxta fidem*, inquit, *etiam charitatem proximi docui, quæ ex fide oritur, ut fructus ex arbore; impossibile enim est, ut fides absque dilectione proximi maneat. Sicut enim*

enim cordiali fiducia per fidem vivam Deus amatur, ita & in proximum amor nascitur, ut ei verbo & opere, auctoritate, opibus imo corpore & vica serviamus, hoc enim est praeceptum Christi Joh. XIII. 34. Mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem, sicut dilexi vos &c. O quam altam nobis metam Christus praefixit, in hoc cognoscent omnes, quia discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad vos invicem. Novum est mandatum, quod non terret & conturbat homines, sed ostendit, quod novi homines, qui absque operibus per fidem justificati sunt, facere debeant, amare nempe proximum absque concione legis, ex affectu intimo cordis. Duo itaque hac puncta docui, fidem & charitatem conjunxi, nequeunt enim separari, nec fieri potest, ut fides non continuo ad gloriam Dei & proximi commoda operetur. Sicuti enim per fidem in Christum intras, & per Christum ad Deum, ita per amorem exire debes, ex Christo ad proximum tuum, ut illi benefacias, servias, consulas, opem feras omnibus viribus, sicut Christus tibi fecit. Dicit itaque Joh. X. 9. Ego sum ostium, per me si quis introierit &c.

Hujus etiam coocionis exemplum invenitur in illustri illa amplissimaque totius Germaniae Bibliotheca, Ser. Ducis Guelpherb, uti commemoratum est in Catalogi Tomo III. sub anno 1523. inter Autographa Lutheri, ejusque aequalium, cujus inscriptio haec est: **Eine Unterwesung un Bermahnunge** Doct. Joh. Brismanns, **der Minnen Bröder Orden, an de Christl. Gemeine to Cotbuß**, 1523. 40. Neque hic tacendus est liber, quem monitu Lutheri ante emisit, quam in Prussiam contenderet, contra Casparem Schazgeyerum patrem Franciscanum, qui paulo ante librum evulgarat de votis. Exscripta autem est Brismanoi libri prima editio Vitenbergae 1523. & ibidem correcta & aucta anno & forma iisdem, quae utraque editio extat in Autograph. Brunsvicens. Tomo I. p. 157. Seckendorfius secunda tantum editione usus videtur, nactus eam e Bibliotheca Gothaoa. Inserta est argumenti ejusdem Epistola bene longa Lutheri, quae & in Tomis ejus occurrit. His initiis stetit Brismanni eruditio, probitas & virtus.

(*b*) Prussia sub id tempus parebat Equitibus, qui nomen sortiti erant a domo Hierosolymis extructa, Matrique deiparae consecrata. Quorum summus, ut vocant, Magister erat Albertus, Marchio Brandenburgicus, qui tum multos annos gesserat bellum cum Polonis, accepta clade noo una, & exhaustis fractisque paene Equitum viribus, uti ex Chytraeo Lib. X. Hist. Sax. aliisque liquet. Nec vero minor pacis tranquillitatisque externae, quam internae, cura erat incolis. Et cum fama jam dum quaedam de Lutheri dogmate pertulisset, evenit, ut homines divini Numinis consilio in spem venirent doctrinae purioris, praesertim cum & acta quaedam praeluderent quasi negotio tum sancto, prouti id annotavit Anno 1570. Mislenta in Prolegon. ad Manuale Prutenic. lit. D & ex eo Hartknochius in Histor. Pruten Lib. II. c. I. p. 266. Rebus autem Prussiae tam graviter afflictis turbatisque, opem saepe numero nequicquam imploravit Albertus ab imperii Germanici ordinibus, quibus beneficio & fide erat obligatus, neque tam, ubi ipse sibi consuleret, sed unde praesidio posset esse civibus suis, quaesivit. Itaque se contulit Norimbergam anno 1522. ubi ea tempestate agebantur comitia Imperii, ut ex Sleidano, rebusque publice actis, & a Goldasto aliisque diligenter annotatis, constat. Remedia tum circumspiciebat Albertus temporariae calamitatis, & invenit sacra. Cum enim facientem publice verba audiisset Aodream Osiandrum, Theologum summum, vi motus diviniori, consilium cepit invehendae in Prussiam purgatae a Luthero religionis, collocutusque cum Luthero, de subsidiis eam ad rem perficiendam idoneis serio deliberavit. Hartknoch l. c. Domum deinde reversus, consilium cum ordinis Equitibus communicat, inprimis cum Georgio Polenzio, Episcopo Sambiensi, quem pro Lusato alii, alii Misnico habent. Approbato ab his Alberti consilio, ipse permotus Albertus per literas a Luthero petit Doctores, qui sua opera, doctrinaque res, quae ad sacra pertinent, reficerent diligenter & instaurarent. Missus igitur paulo post est a Luthero is ipse, quem in praesens collaudamus, Brismannus, adjuncto eidem itineris comite, Amando.

§. II. Ille postmodum delatus per Livonos in Prussiam, diligentem repurgandae religionis curam suscepit, sacrisque Kneiphofieosibus, ut vocant, in Monte Regio tractandis, praepositus, prima fecit verba publice ad populum 27. Septembr. A. C. MDXXIII. ac (*c*) plurimum animi sui motumque lenitate profecit. Operam, at oon diuturnam, cum eo conjunxit Amandus fidei viaeq; Socius, qui quidem in parte urbis vetustiotis Ecclesiasta constitutus, post tamen non ita multo, ob intempestivam viti acerbitatem, munere abdicatus, in Pomeraniam contendit, (*d*) quemadmodum tradidit Hartknochius, & ante eum Chytraeus.

(*c*) Amicos sibi fecit morum elegantia complures, plurimos doctrina, quam sincere proponebat, sibi devinxit, inprimis

Episcopum Sambiensem, de quo dictum est supra, Polenzium. Meminit ejus D. Lutherus in quadam Epistola ad Ge. Spalatinum, anno 1524. scripta, ex qua Abraamus Sculcetus in Annal. hæc depromsit verba: *Episcopus tandem unus Christo nomen dedit & evangelizat in Prussia, nempe Sambiensis, quem fovet & erudit Jo. Brismannus, quem illuc misimus, abjecto cucullo.* hactenus Lutherus. Pomesanum vincere non potuit, Erhardum Queissium, qui, suo se satis præsidio tutum arbitrabatur. Incredibili autem animi moderatione humanitateque fuisse Nostrum, vel inde apparet, quod inter tot reluctantium insidias adversariorum machinationesque vixerit tuto, cunctaque lenitatis constantia pertulerit, a quo sane modo animus Amandi abhorrere videbatur. Quapropter haud immerito Brismannus a D. Chytræo & aliis est collaudatus, ab illo in Sax. Lib. X. ad A. C. 1523. Doctor pius, gravis, eruditus, moderatus, familiaris item Lutheri & amicus, appellatus. Neque prætereundum hic esse duco, Polenzii de Nostro, qui maxime ipsi probabatur, judicium, pro concione publica prolatum. Postquam enim oonnihil ante, d. 18. Jan. literis publice editis sanxerat, ut vernaculo sermone ad sacrum fontem uterentur sacerdotes, jam d. 25. Decembr. ipso Servatoris gloriosissimi Natalitio sacro, orationem habet in cathedrali ac de Regii Montis, inter multa de emendatione religionis dicta hæc inspergens de Brismanno: Demnach solt ich wol allzeit selbst predigen, so kan ich aus mancher Ursache dasselbige noch zu der Zeit nicht thun, ich hab aber verordnet an meine statt einen gelehrten, und der Heil. Göttl. Schrifft verständigen und erfahrnen Mann, Doct. Joh. Brismann, welcher auch Gottes Wort prediget, und fordter predigen soll, den wil ich auch selbst nach Nohtdurfft versorgen, diesen höret samt den andern, die euch Gottes Wort klar ohne Menschen Tand predigen. Ich wil auch so viel als mir GOtt verleihen wird, thun. Geminam hujus orationem luce donatam perbenevole inspiciendam nobis dedit Vir ejusmodi cimeliorum longe amantissimus M. Samuel Cnauthius, Misnensis, amicus meus inter paucos.

Diploma Polenzii ed. anno 1524. 18. Jan. habetur in operibus Lutheri Tom. II. Opp. Lat. Vitemb.

(*d*) Nimio sæpeque intempestivo Theologorum declamandi ardore, de quo conquesti sunt in multis multi, bonus iste Amandus quoque laborabat. Is enim judicio D. Chytræi Lib. X. H. Sax. ad A. C. 1525. *audax vir & vehemens* instaurandæ religionis incrementa retardavit magis, quam promovit. Omnibus ita ab se abalienatis animis, multorum incurrit odium & reprehensionem. Exagitatus tum a tota Prussia, Stolpam Pomeranorum, non Misenorum, venit. Neque ibi se consideratius gessit, aeciditque huic, quod cæteris mortalibus, ut prius excedant modestiæ fines in tuenda veritate, quam errore, aliosque, qui non iidem sentiunt, ipsi despiciant temere & contemnant. Turbulenti illi motus, quos excitabat Stolpæ Amandus, adeo exacerbarunt Pomeraniæ Ducem, ut, consilio quorundam motus, omnes se intendere velle nervos, diceret, ad extirpandam e regionis suæ finibus hæresin, ut vocabant, Lutheri, qua de re videre est aqud Chytræum loc. cit. qui nihilo mitior in eum est Lib. XI. ubi Amandum concionatorem vocat seditiosum. Goslariæ tum, e Pomerania in Germaniam reversum, sacris fuisse præpositum, auctor est Seckendorfius Hist. Lutheranism. Lib. II. p. 121. ad A. C. 1528. Exceperunt Amandum in propaganda apud Prutenos doctrina cœlesti Poliander & Speratus, quos & Brismannum, tres ὀικιςὰς & Lumina Ecclesiæ Prutenicæ appellat Chytræus, eo, quem paulo ante demonstravimus, loco.

§. III. Civili deinde gubernatione se abdicans Polentzius, (*e*) sacrorum duntaxat curam suscepit, honoribus ac nomine Brismanno concessis, qui partes in sacris ageret eas, quas Præsidentis vocant. In hæc ipsa tempora lites inciderunt Gnaphei, (*f*) qui ob sententias a recta fidei regula non nihil discrepantes, quas fovere dicebatur, apud plerosque venerat in suspicionem. Hunc publica formula ab officio removit ipse Princeps, ac, interposita sua auctoritate, de finibus Prussiæ jussit exire. Eam in rem vid. Chytræus & Hartknochius.

(*e*) Cessit imperii in suas regiones gubernationem Alberto Polenzius, postquam ille Cracovia redux ab universo populo, qui ipsi parebat, publice Dux proclamatus esset. Arbitrabatur enim Polenzius, Episcopi esse boni, non tam corporibus civium prospicere, quam animis, honestioremque in eo curam esse sacrarum rerum, quam civilium. Atque optime profecto in Prussiæ comitiis A. C. 1540. habitis, decretum injunctumque est Ecclesiarum Antistibus, ut quotannis per Prussiam inviserent Ecclesias prævenirentque mature ἀταξίας, turbas, si quæ coorirentur, tollendo penitus aut sopiendo.

(*f*) De Gnapheo, litibusque ab eo motis, fuse differit Hartknochius, culpaque non uno modo eundem purgare conatur, Histor. Pruten. Lib. II. c. 2. seqq. Exemplum Programmatis, in quo erat sententia litium Gnaphei & exauctorationis, loco eodem

apud

apud eundem reperitur. Illud autem præcipue Brismanni, qui personam gerebat Episcopi, consilio & auctoritate est publicatum, cujus inscriptio hæc est:

Joannes Brismannus, Theologiæ Præses in Spiritualibus &c. & Assessores, Christianis Lectoribus.

§. IV. Tandem euris exhaustus, rerumque caducarum pertæsus, animum ad cœlestia composuit, cœloque spiritum magno jam natu reddidit, liberis post se relictis sex, tribus potioris sexus, totidemque sequioris. Dies, quo mortuus est, idem fuit, qui Judæis festus est Tubarum, quo ab immolatione filii Abraamum perhibent esse liberatum, primus nempe Octobr. dies, A. C. supra millesimum, quingentesimo nono. Tumulo illatum est corpus in urbe Regii Montis.

Tantus est meritorum Brismanni numerus, ut commemorantibus multitudo quædam se subducat. Ideo, quæ strictim hic sunt posita, forte & prorsus omissa, ad laudem tamen ejus pertinebant, resarcienda duco esse ex ipsis Megalandri scriptis, Chytrei Saxon. Regenvolscii Slavon. Schûzii Chronic. Prutenic. Dresseri millenar. Hartknochio, Seckendorfii Histor. Lutheranism. aliisque, qui de rebus in Ecclesia gestis sunt commentati.

Generum noster habuit magni illius Joachimi Camerarii filium, Joannem, qui tum temporis a consiliis erat Duci Prussiæ, qua de re videri potest Adami, speciatim in vita Joachimi Camerarii. De filiis Brismanni nihil constat certi, dubitari tamen vix potest, Justum Ludovicum, qui Jenæ literas docuit Græcas, ortum ex hoc Joanne traxisse. De quo Adrianus Beierus in Syllog. Rector. & Prof. Jenens. p. 996. Similiter quidam Paschasius Brismannus I. C. occurrit, ad quem extat carmen Postii, in ejus poematibus.

Pietatis officia mortuo etiam comprobavit gener, atque in ejus honorem elogium posuit, quod in templo cathedrali conspicitur Regii Montis. Ut itaque hoc melius, quantus vir fuerit Brismannus, intelligatur, omnino illud ipsum hic apponendum esse, existimamus. Est autem tale:

Hic pius Antistes clausit sua fata Joannes
Brismannus, patrii gloria magna soli.
Quando salutiferi nobis lux fulgida verbi
Purior integro coepit honore coli.
Albidis ad ripas junctus fuit ille Luthero,
Amplexus veram cum pietate fidem.
Inde Borussiaca, divino munere, gentis
Desertum instaurat, Pastor, ovile Dei.
Primus sinceri fuit hic ubi dogmatis auctor,
Gentem Livonum rite vocatus adit.
Ultima Christiadum, cœlo quadegit Eoo,
Hanc docuit verum religionis opus.
Heu mihi! fata virum quantis pressere periclis,
Dum subit officii munera justa sui.
Quem postquam reducem laeti excepere Borussi,
Praefectumque suis constituere sacris.
Inque dies crevit divini gloria verbi,
Fertur magna nova causa fuisse Schola.
Lustra sua bis sex numerans libautia vitæ,
Tres natas, Natos viderat atque suos.
Cum senior fessum posuit caput, atque beato
Fine suum moriens sensit obisse diem.

Posuit Parenti filia, Socero gener Joh. Camerarius, obiit A. C. M. D. XLIX. d. 1 Octobr.

Elegans quoque est Epitaphium, quo mortuum laudavit Brismannum Georgius Sabinus, reperitur illud in ejus poematibus, atque ita se habet:

Ille ego, qui Christi Brismannus ovile regebam,
Hic ubi mons triplici Regius urbe jacet,
Totaque cui clarum tribuebat Sambia nomen
Praesidis: hic vili sum tumulatus humo.
Me pia sed magnis ecclesia laudibus effert:
Semper enim vigilans in statione fui,
Divinoque lupum baculo infectatus abegi,
Ne mihi commissas dilaniaret oves.
Vana superstitio, fanaticus error, & omnis
Hinc dedit impietas me duce pulsa fugam.
Olim, quisquis eris nostri successor honoris,
Fac eadem sacri sit tibi cura gregis.

DISPUTATIO II.

Exhibuimus haud ita pridem Conspectus Lusatiæ Literatæ Disputationem primam L. B. quam ut Tibi neque ingratam, neque injucundam fuisse speramus, ita, fide promissi data, in instituto perseverandum esse, arbitrati, literarum ordine certis de causis paulisper mutato, ceterorum quoque vitas persequemur.

GREGORIUS BLECH, *Lubenaviensis*.

Pauca nobis de hoc, quod dolemus, innotuerunt, neque plura potuimus explorare. Laudibus tamen ejus, & Tibi etiam L. B & nostro denique officio nos satisfecisse, arbitramur, si dixerimus, virum fuisse humaniorum peritissimum literarum, Græcarumque præ ceteris intelligentem. Neque temere hæc a nobis, aut præter rem dicuntur, cum ei quidem rei indicio sint elegantissimi, quos edidit, libelli, qui de re-

condita viri eruditione, Ingeniique præstantia satis loquuntur. Natalem obiit diem in oppido Lusatiæ, Lubenavia, neque magno nimis, neque ignobili tamen, claroque inprimis sede Comitum Illustrissimorum ab Lynar. Quo anno quibusve sit natus parentibus, cum certi nihil constet, pro certo quid ponere, duximus nobis religioni. In erudienda juventute operam posuit Luneburgi, digneque partes sustinuit Doctoris secundi, seu, quem vocant, Con-Rectoris, in Schola ejusdem urbis, ad Fanum Divi Michaelis, & quanto potuit conaru juvit discipulorum studia, effecitque adeo, ne superficiaria quadam, aut vulgari, sed solida imbuerentur doctrina. Prætereundum hic non eit ejus Lexicon, mole quidem non magnum, magni tamen usus commodique non minoris. Nimirum, videbat optimus ille vir, eos remorari magis, quam promovere juventutis profectus, qui voces Græcas compendiis nimium brevibus tradunt, una tantum vocis adjecta significatione, cujus tamen plerumque sunt plures. Huic malo quærebat remedium Noster, expeditiusque iter, tam spatiosissimum Græcæ linguæ campum emetiendi, atque ita vocum, non omnium, quod fieri vix poterat, sed usitatiorum, diversas significationes miro collegit solertia, quotquot ex vetustis Scriptorum monumentis poterant cogi. Usus inprimis hac in re est thesauri Stephanici Epitomaste, Scapula, ejusque secutus vestigia, de quo jure dubitant Græce docti, utrum ejus opera damni plus attulerit Henrico Stephano, an orbi literato plus emolumenti. Meminit Blechii Kœnigius in sua Bibliotheca, neque tamen, quis fuerit, simul adjecit, de Lexico ne quicquam, id quod hoc magis mirandum, quia Kœnigio ipsi tantum non omnia colligenda fuerant Lexica Græca, cum in edendo Trilingui suo esset occupatus. Ex quo, Blechianum illud ipsum fugisse, satis liquet, prout hæc fere consuetudo est Kœnigii, ut manca mutilaque afferat complura, rectissime sic judicante Morhoffio Polyh. Lib. I. c. XVIII. neque aqud Wittenium de eo est commemoratum quicquam.

Blechii Lexicon editum Francofurti est ann. 1657. forma ordinis octavi.

Nucleus Historiæ universalis. apud Kœnigium.

Epithalamion Græcum non inelegans ad Sebastianum Godofredum Starckium, Pastorem tunc Luneburgensem A 1643.

Forte & plura restant carmina, aliaque ingenii monumenta, quæ in præsens nostram fugiunt industriam, longiusque tempus ad inquirendum poscunt.

PETRUS a BOMSDORFF.

Mentionem hujus injecit Paulus Freherus in suo, quod de viris eruditis conscripsit, opere, atque ideo hic repetendam ejus memoriam esse, duximus, quod Lector facile in errorem poterat induci ab eo, quem modo diximus, Frehero. Quando enim Bomsdorffium in castello Silesiæ, Grana, non procul a Guba natum esse prodit: alucinatur primum in eo, quod pro Lusatia Silesiam ponit: deinde, falsus in eo est, quod Granam castellum esse, putat, cum sit pagus, uno lapide situs ab urbe Gubena: tertio loco, pro, *Guba* Gubena erat dicendum. Ceteroqui Bomsdorffius ille, vir fuisse videtur doctus, atque, ut ex iis, quæ attulit Freherus, patet, conspicuus inprimis pietate. Suscepit eum Parens, Balthasar a Bomsdorff, ex Dorothea Zabelizia, anno supra mille quingentos septuagesimo octavo. Ephebus deinde factus, per silentii Pythagorici annos, Francofurti ad Viadrum, Augustæ Treboccorum, per triennium, studiorum gratia se continuit. Domum postea reversus, Marchionique commendatus Brandenburgico Culmbacensi, ab eoque inter amicos principales cooptatus, & consiliarii aliquandiu munus gessit. Ingenii monumenta, quod sciam, reliquit nulla, multa vero prudentiæ & doctrinæ. E vita migravit anno sexcentesimo supra millesimum nono. Consuli potest, de quo diximus ante, Freherus, ad hunc annum.

ZACHARIAS BRESCIUS, *Gubenensis.*

Vir ingenii non vulgaris, præclaræque eruditionis laude satis notus, meaque commendatione omnino major. Genuit eum urbs Gubena ad flumen Nissam, patrem nactus Joannem, honestum apud Gubenates civem. In patrio ludo statim ad Grææ latinæque linguæ poeseos quoque notitiam se erexit, nec minor animi, cum Freibergæ discendi causa esset, fuit contentio, ubi, quantum dicendo etiam valeret, non una comprobavit ratione, neque uno documento, ut eo jam tempore illa exquisitæ indolis præstantia, eloquiique suavitas, facundum, in quem deinceps evasit, ominarentur Oratorem. Neque vero segnius perseveravit in discendi cupiditate, postquam Lipsiam pervenit, anno videlicet sexcentisimo supra millesimum sexagesimo secundo. Primum hic philosophari cœpit, delectis sibi in hoc studiorum genere Præceptoribus summis, tantumque brevi tempore profecit, ut anno post *Baccalaureus*, ut vocant, crearetur Philosophiæ. Utque honores & ornamenta excelsos reddere animos solent alacriores, ita nostrum certe reddiderunt, ut ter Præses disputando,

do, bis Orator, Græce pariter ac Latine, applaudentibus ipsis Academiæ patribus publice faceret verba. Captis deinde honorum incrementis multum in rebus philosophicis posuit operæ, neque diviniores sacrasque neglexit. Atque ubi dux bonus & peritus est, & discentis ingenium docilitasque accedit, non aliud, quam egregia omnia sperari possunt. Noster hic non unum, cujus legere poterat vestigia, habebat, sed complures, viros certe exquisitissimos, & in Theologia summos, Lipsiæ Kromayerum, Gejerum & Scherzerum, cui maxime carus & cujus hospitio convictuque utebatur: Argentorati Schmidium, Faustum, Bebelium, &, quem principe loco debebam commemorare, Dannhauerum, qui, ut filium, amavit nostrum, ab eoque ipse, ut pater, est adamatus, cum ab ore ejus penderet & victu tectoque frueretur. Domum deinde Argentorato vocatus, & Langhansio dignus in regenda Schola successor constitutus est, tantumque amavit eum & suspexit Amplissimus Senatus, quod viri dexteritatem perspiceret accurate & solertiam, ut, brevi interjecto tempore, suos ipsi animos concrederent, literis imbuendos sacris. Ut vero decennium, & quod excurrit, hoc in munere substitit, primarius tandem sacerdos designatus est Luccaviæ, brevique post Sacri Senatus in Lusatia inferiori Assessor. Quo in munere gravissimo ita se gessit, ut virtute sua non gratiam modo Principis, sed omnium quoque ordinum, maxime civium, benevolentiam sibi ac propensionem conciliaret. Mira sane in viro commendatio fuit oris atque orationis, incredibilis suavitas, qua, cum populum doceret, temperabat severitatem, insignem in rebus divinis scientiam summa exornans modestia, majores quidem honores haud affectaturus, nisi hos ultro destinassent ii, qui, virtutum ejus splendori eos jure deberi, arbitrabantur. Licentiatus itaque Theologiæ, ut solent appellari, creatus est Lipsiæ, quæ ut adolescentem coluerat, ita nunc ætate provectum nihilo setius colebat. Mortalitatem explevit non ita natu magno, cum vix quartum & quinquagesimum superasset annum, dignus utique vita longiori, sive meritorum cumulum, sive brevitatem spectes vitæ. Uxorem habuit Schœnknechtiam, claro natam loco, ex qua natas quinque, totidemque natos, procreavit, qui famam Bresciani nominis servant.

Occurrunt ejus disputationes,

I. *De uno transcendentali, sub Præsidio M. Valent. Friderici. Lips. 1664.*

II. *De Ente per se, & per Accidens.*

III. } *De Casu & fortuna, ultimaque pro*
IV. } *Loco, Lipsiæ.*

V. *Disputatio Theologica auspicialis, De subjecto Justificationis, Lips. 1690.*

Programmata & Carmina quæ cum Gubenensis Moderator esset Scholæ, fecit, haud dubie sunt multa, quæ tamen festinantes inpræsens non potuimus nancisci.

JOANNES BRIESMANNUS, *Luccaviensis.*

Parcum me in hujus jubent esse laudibus non ipsius virtutes, quæ sunt insignes, neque ingenii monumenta, quorum ille multa confecit, sed horum defectus, quodque tam cito sint ab oculis remota nostris. Famæ autem ejus non exiguam facit accessionem celebritas Briesmanniani nominis, atque illa sangvinis cognatio, qua conjunctus noster est cum Joanne illo, instauratore emendatioris in Borussia doctrinæ, de quo dictum est supra. Uti vero neque natalium, neque majorum splendor ad præclaram existimationem facit quicquam, ita, si majorum cum propriis copulentur ornamenta, posterorum gloria magis magisque explendescit. Atque hoc ipsum est, quod cumulum laudibus addit Nostri, quippe qui acceptam ab Joanne illo gloriam, multa auxit eruditione. Ei rei indicio sunt magna diligentia conscriptæ *Disputationes*, sigillatim, qui ipsi unicam vidimus, de Jure Obsidum, & venustum *Carmen*, quod in honorem Balthasaris Doerfferi exaravit.

Disputatio de jure Obsidum, sub Præsidio M. Joannis Briesmanni, Luccaviensis, Resp. Hanß von Treschkaw, Eqv. Magdeburg. Vitemb. 1670.

Carmen edit. Vitemb. 1669. cum Dœrfferus Magister creatus esset Philosophiæ.

JOANNES BRIX, *Calensis.*

Hic, vel ob solum istud poemation de *Incendio Gorlitiano* nostra lingva conscriptum, omittendus a nobis non videbatur, *ed. illud* 1693. Confer. Neumeisteri Disputatio de Poëtis Germanicis.

JOANNES CHOINANUS, *Cotbusiensis.*

Vir pius, gravis & eruditus, editorum quidem laude Scriptorum non adeo clarus, ingloriosor tamen futurus, si eadem ipsi, quæ scriptis ejus, subeunda esset fortuna, cumque nos debita nominis mentione pateremur carere, neque egregii, cui est immortuus, operis, commemorationem quandam instituerimus. Natus is est in agro Cotbusiano, Patre Joanne, Briesenorum sacerdote, qui, prout ipse amans erat literarum, non minorem in filio cupiditatem earum, quam docilitatem, deprehendens, omnibus, quibus poterat, impleri

 eum

eum curavit doctrinis. Ac, quanta valuerit industria noster & constantia, cognitum in eo est, cum fatale illud Germaniæ bellum, quod tricennale vulgo vocant, incideret, ipseque omnibus ad literas recte pertractandas subsidiis destitutus, secessum in Ungaria quæreret, ac in proposito semel cœpto constantissime perseveraret. Tranquillatis nondum in Germania rebus, varia jactatus fortuna ex Ungaria rediit, & Vitembergam se contulit, illam scientiæ doctrinæque omnis custodem, omnesque in divinioribus ac reconditis rebus curas defixit. Venit ibi aliquando in summum vitæ salutisque discrimen, id quod, qualae fuerit, doceremus, nisi majora potioraque de eo haberemus, tametsi reticendum non sit, ab illo eum vel præsentissimo Dei immortalis auxilio esse liberatum. Sacris deinde, Vitemberga in patriam reversus, operari cœpit, in pago quodam ad Lubenam, idque per sexennium, atque ad consimile tum munus Lubcoaviam evocatus, per annos viginti tres quam diligentissime illud obivit. Variis multisque laboribus tandem perfunctus, acquievit anno CIↃ IↃCLXIV. Idem, in vivis dum esset, operam posuit solertem in adornanda historia Slavica, & inprimis origine hujus linguæ, primusque fere, quod sciam, ad artis Grammaticæ regulas eam linguam redigere conatus est, magnum ideo & memorabile sui ingenii relinquens specimen, ut tanto majori laude dignus sit labor, quanto molestior fuit, quantoque plus utilitatis & auxilii affert iis, qui quandam in enodandis civitatum regionumque nominibus industriam collocare annituntur. Constat enim inter omnes, quam plurimas esse in Germania civitates, quæ suum Venedorum Sorabörumque genti debent originem, nomen suum eorum linguæ, quod tum late longeque per omnem germaniam sperserat hic populus, occupatis compluribus locis regionibusque. Qua de re dubitabit nemo, qui monumentorum promos condos inspexit, sigillatim Helmoldum in Chron. Slav. Chytræum in Saxonia & hoc priorem Cranzium in Vandal. cujus errorem recte confutasse videtur Petrus Albinus Chron. Misn. quando ille Vandalos & Venedos, gentem Sarmatam eodem, quo Germanicam, loco habet, multosque adeo post se sua auctoritate decepit. (a) Sed redeo ad Nostrum. Mira hic solertia satisque apposite multarum civitatum enodavit nomina, quid Leipzig, Storkow, Soraw, Stargard, Lubeck, & si qua sunt alia hujus generis nomina, Venedorum denotent sermone. (b) Multa etiam alia inspersit vir ille de juribus, potestate, institutis & moribus Venedorum, neque pauciora de eorum religione. Quæ omnia perspicientiam sagacitatemque viri indicant, & in excutiendis scriptoribus, qui ea de re sunt commentati, industriam singularem. De ordine, quem in explicanda observavit lingua, vel ideo nonnihil addam, quod paucorum sit oculis usurpatum opus, quorundam & de hoc edoceri, poterat interesse. Divisit universum opus, ut in aliis fere linguis fieri consvevit, secundum partes Orationis communes, hoc tamen aonotari meretur, octo ab nostro poni casus variandi nomina, ceterisque addi, per quos Latina variantur, sociandi & iocandi casus. (c) Sæpius Noster ad D. Wellerum, præcipuum ea tempestate Saxonicæ Ecclesiæ Antistitem, misit literas, iisque significavit, quo esset animo, quidve moliretur, qui etiam Nostrum, collaudato multis verbis ejus cœpto, excitavit, neu desisteret, humanissime svasit. (d) Asservatur opus a Christiano Alberto Ermelio, Viro eruditissimo atque apud Lubenavienses Scholæ Moderatore, est enim Choinani ex filia natus. Atque hæc fere sunt, quæ ad Choinani memoriam præclarique ejus operis, quod adhuc prælum expectat, laudem pertinere videbantur.

(a) *Consimili ratione hujus etiam erroris Cranzium, non satis causæ hos populos separantem, arguit Couringius, in Libro de finibus Germ. Imper. Lib. I. cap. 16. §. I. & II.*

(b) *Per pulchræ omnino sunt derivationes, quas adduxit Choinanus, dum per Lipsiam intellexisse, dicit, Venedos, Tiliarum urbem, Storkovvidem esse, Starikovv, ac vetustum, Soraviam quasi Siorovv, civitatem aurorarum, unde etiam, ab aurora Sorabis, parti Venedorum, accesfisse nomen, plurimi conjicere nil dubitant. Ita elegantissimis commentationibus præbet occasionem, quando Stargard Sorabis fuisse putat Stari grod, arcem antiquam, per Lubecam seu in fontibus Liubkam, intelligi Amasiam, quam vel ob fertilitatem terræ, vel negotiandi commoditatem, deperierunt populi complures.*

(c) *Hi,* ait *Choinanus, duo postremi & superioribus linguis ignoti casus cum peculiari usu & recondita ἐμφάσει in lingua Sorabica prostant. Et sunt a ceteris casibus non tam nomine, & significatione, quam ipsa terminatione & tono, distincti. Est autem casus Sociativus, qui semper quoddam sodalitium aut animalium, aut spirituum, aut rerum inanimatarum refert. Locativus est, qui ostendit, in quo loco aliquid degat, aut quid rei, de qua quid enunciatur, insit.* Hactenus auctor.

(d) *Digna sunt verba, quæ apponantur ex Epistola Welleri ad Choinanum 1. Mart. anno 1652. data, & a commemorato supra Clarissimo Ermelio perquam singulari Amico meo benevole mihi communicata: Mihi quidem,* inquit *Wellerus, Vandalica (pro*

Vene-

Venedorum) lingua ignota est, cujus addiscendæ desiderio quondam laborabam, ubi a non nemine acceperam, eam Ebraismum in pluribus feliciter imitari. Verum destitutus Præceptore, & compendio Grammaticæ nec primam lineam ducere potui. Esset e re literaria, si adornaretur compendium, quod τῶν φιλογλώττων cursum Phari instar regeret &c.&c.

SAMUEL CHYTRÆUS, *Friedlandus.*

Quemadmodum Sol sæpius,cum clarissimos spargit radios, nubibus repente obducitur, suspensis Spectatoribus relictis; Ita præclara quandoque existere ingenia, nemo dubitat, quæ,dum omnes in præclaram erigunt spem, eclipsin quasi patiantur, dubiosque reddant ingeniorum existimatores. Hoc certe in nostrum conveniebat, quippe in quo natura, quid efficere posset, videbatur experta. Erat enim prognatus ex antiqua & celebri Davidis Chytræi prosapia, Patre apud Friedlandos Sacerdote. Nihil in hoc,quod ad excolendum literis ingenium,non lumen,non docilitas, non denique solertia desiderabatur. Admodum juvenis Vitembergam salutavit, ibique se expoliendum Magistris tradidit peritis, nec minori successu, quam voto. Delatus deinde Jenam,quæ testis est tirociniorum ejus industriæ & eruditionis. Ornamenta Philosophiæ modeste capessivit, nec post ita multo diginus a Patribus Academiæ habitus est, qui in ordinem cooptaretur Sapientum. Neque hoc loco prætereundus ille est, qui sua potissimum ope consilioque juvit Nostrum, Davides nimirum Gloxinus, (*c*) Consul Lubecensis, Vir gravis & eruditus, quem proxima Noster sanguinis cognatione attingebat. Sustulit hunc in ipso ætatis flore repentina ac subita mors Jeoæ, multis, præcipue cognatis, desiderio sui relicto. Tantum est, quod ob virtutes ejus, meaque inductus pietate, quod frater fuit aviæ meæ,debui commemorare. Multas scripsit *disputationes*, ac de multis aliis, quibus immortuus est, cogitavit, quæ omnia, quod accurate inquirere non potui, alii tempori aliique disquisitioni, relinquenda esse duxi.

(*c*) Consule Witten. in Biogr. Lib. I. ad A. 1671.

CHRISTOPHORUS CLAUSIUS, *Lubenaviensis.*

Idem huic locus natalis, qui Gregorio fuit Blochio, quo sane viro non minor est existimatione, eruditione, multiplicique rerum doctrina. Copiosiorem hic laudem suarum sibi præconem poscit, quam nos, cum accuratiori de eo destituti sumus notitia, ipso quoque tutissimam suis scriptis ad immortalitatem ingressu viam, ut commemoratione nostra facile videatur posse carere. Itaque nec de eo nihil dicendum, neque tamen, quod debuit, omne. Concinnus ille Philosophiæ Cornelianæ Commentariolus eruditionem auctoris præclaram refert, præbetque non minus industriæ, quam ingenii præstantis argumentum. Quin & cætera, quæ sub Clausii nomine prostant, nos edoceot, fuisse & eum in veteri humanitate,& in philosophia gnaviter versatum, Sacerdotis primarii munus gessit Moecceræ, neque multum adeo præterfluxit tempus quo decessit.

Philosophia Corneliana M. Christoph. Clausii ed. Vitemb. 1668. octav. & denuo duodec.

Controversia Metaphysica Vitemb. 1697. tertium excusa.

Brevis delineatio Historiæ, Symbolorum & Chronologia Imperatorum Rom. Francofurti & Lips. 1687. 12.

PANCRATIUS CRUGERIUS, *Finstervvaldensis.*

In eadem hic est natus ann. M Iↄ XLVI. patria, qua Melchior Albhardus, de quo commemoravimus supra, quemq; Serenissimo Electori Saxoni a consiliis fuisse, Cancellariique Martisburgensis munia obiisse, haud ita pridem ex publico cognovimus scripto. Atque hi sunt Duumviri illi, qui Finsterwaldam ortus sui splendore fecerunt illustriorem. Neque hic eorum, qui in dimetiendis regionum finibus operam ponunt, lis a me reticenda est. Sunt, qui Finsterwaldam Misniæ adnumerant, sunt, qui Lusatiæ. Sed nos potissimum Christophorum Manlium auctorem probamus, quem, nondum typis exscriptum, intuendum benevole nobis præbuit celeberrimum par Fratrum, Schurzfleischiorum. Is igitur ipse, quem diximus, Manlius, urbem esse Lusatiæ affirmat, neque negat, a multis pro Misniæ municipio haberi. Hujus oppidi limites postquam Noster excessit, variis sapientiæ, præcipue vero elegantioris literaturæ, studiis animum excoluit, ubicunque locorum discendi causa est versatus. In arte potissimum poetica, literisque Græcis, multam neque inutilem posuit operam, ob eamque rem Lauru, ornamento Poëtis dari consveto, est cohonestatus. Multis in Germaniæ urbibus docuit literas, magnamque eruditionis ac solertiæ sibi famam comparavit. Helmstadii, in Schola Silesiorum Aurimontana primum, deinde in Francofurtana quoque Academia munus sustinuit docentis. Edidit neque multa, neque magna, ejus tamen

men nonnulla generis, speciatim poemata, quæ cum indolis elegantiam, tum felicissimum præ se ferunt studium gravitatem imitandi Virgilianam. Neque cum Pancratio Nostro confundendus est Joannes Crugerius, Berolinas, Doctor Theologus, & apud Sedinenses Pastor, de quo mentionem facit Wittenius in Biographico, qui Pancratium hunc Nostrum, id quod fieri non debebat, prætermisit. Paucissima, ut apparet, de eo innotuerunt Kœnigio, quod unicum tantum annotavit ingenii monumentum, nempe

Rescriptum ad Nagelii Astronomiam novam.

Vindicanda quoque alia veniunt ejus nomini, ut

I. *Carmen, cujus inscriptio: Qua & magnificentia atque amplitudine, & religione pietateque, mirifico cum applausu populi ac piorum omnium, illustrissimus Princeps & Dominus D. Julius, Dux Brunsvic. D. Henrico Juniori Patri suo, Wolffenbytli funus fecerit, carmine indicatum. ed. Lips. 1568. 4o.*

II. *Oratio ad Illustrissimum Principem Frider. Duc. Lignic. De Difficultate Scholastici muneris, & quo animo ad id accesserit, cum illustri Schola Aurimontana præficeretur, habita a Crugerio. ed. Francof. A. 1589. 4o.*

III. *Oratio sacra augusto matrimonio Ill. Ducis Ligniz. Francofurt. 1589.*

IV. *Carmen, qua gratulatur Dorothea Cimbrica advenienti Lignitiam. Vratisl. 1590.*

V. *Disputationes duæ: quarum una est de Genere, altera de Specifica differentia Tropi. Resp. Timotheo Crugerio, Pancratii filio. Francof. 1594.*

VI. *Programma Græco confectum sermone, tum temporis Decani in Acad. Francof. 1595.*

VII. *Monumentum memoriæ Davidis Chytræi positum carmine 1600.*

VIII. *Carmen, quo gratulatur Silesia Duci Academiam Francof. frequentanti. 1608. 4.*

IX. *Elegia in Funere Sereniss. El. Brand. Joachimi Friderici. 1608.*

BASILIUS FABER, *Soranus:*

Uno fere tempore duo memoranda orbi literato dedit lumina urbs Soravia, hunc, quem inpræsens collaudamus, *Basilium Fabrum* & non ita multo post, *Michaelem Neandrum*, quem dixeris Melanchthonianæ industriæ æmulum. *Satis Faber*, & famæ celebritate, & editorum copia scriptorum, notus, multum quoque in Latinis Græcisque literis acrerum monumentis versatus. Sedulam inprimis navavit operam reficiendis adornandisque *in Germania ludis*, ut perditam fere Latinæ linguæ puritatem restitueret *Scholis*, quam ob rem non exiguam docendo ætatis partem consumpsit. Primum erudiit juventutem Northusiæ, postea Quedlinburgi, & brevi post Magdeburgi. Hoc certe in loco, si usquam alibi, nomen æternitati consecrare studuit, & quanta valuerit solertia, rerumque in Ecclesia gestarum notitia, luculenter demonstravit. Maxime enim adjuvit Matthiam Flacium Illyricum, cum illud infiniti pæne laboris opus, Centurias Magdeburgicas, congereret, quibus sane nihil instructius, nihilque absolutius in hoc genere vidit orbis, ut ipse etiam Cæsar Baronius pleraque ex iis compilasse, &, quo cautius tegeret furta, reprehendisse sæpe collectores Centuriarum, dicatur. (*f*) Neque, cum tandem Erfurti Scholæ præficeretur, ab sua remisit industria quicquam, sed, cum plurimi in *Lexicis Latina lingua adornandis occuparentur, omnibus fere sui temporis palmam ipse, qua in medio posita erat, laudis præripuit, tantique ejus est thesaurus habitus*, ut *in eo locupletando pereximii, literarum inprimis elegantiorum amantes, viri tantum non certasse videantur*; Sigillatim Augustus ille Buchnerus, Jacobus Thomasius, Christophorus Cellarius, & ante hos Paulus Francus, Bescoviensis Marchicus, Professor olim Viadrinus, cujus etiam pro Basilio Spicilegium extat & Apologeticum, de quo consuli potest Wittenius in Biographico, ad A. 1626. Præstat, quidem Fabri thesauro, si molem libri & copiam formularum spectes, Roberti Stephani Lexicon Latinum, & illud, quod Genevæ sub inscriptione prodiit Fori Romani, at vero, quod ad utilitatem concinnitatemque attinet, nulli sane editorum in Germania Lexicorum cedet, vel ipsius judicio Schurzfleischii nostri, (*g*) viri certe summi, quod hac in re vel maxime probandum duco. Quam ob rem, tanto in suffragiorum numero, tantaque copia, quæ ubi sunt, virorum Doctorum, qui in collaudando Basilio facile consentiunt, ejus amplificare laudes supersedebimus, nostram quippe laudantis facultatem longe multumque supergressas.

(*f*) Summi illius judicio Scaligeri, quod videre est in Scaligeranis, & apud Almelovven in Syllabo Plagiariorum.

(*g*) In Prælectionibus MSS. de Notitia Auctorum, Anno 1700. habitis.

I. *Thesaurus Latinæ Linguæ sæpius excusus, in quibus, judicio plerorumque optima videtur esse editionis, quæ anno 1696, & novissime, anno superiori, prodierunt.*

II. *Loci Observationum ex Epistolis Familiaribus M. Tullii Lips. 1554. octavo.*

Et altera, quam Morhoffius solam annotavit in Polyst. Part. II. L. III. 1576.

Adjunctus est libellus de ratione genuina Latine dicendi & scribendi, monstrata ex Terentio & Cicerone.

Com-

Commendavit Mothoffius Basilii Fabri Locos Observationum, licet in titulis ordinandis non satis eum accuratum fuisse, existimet, loc. cit.

III. *Libellus de Synonymia Terentii Lipf. 1553. octavo, iterum 1562.*

IV. *De Disciplina Scholastica, Libellus.*

Elenchus Legum & Disciplina Scholastica, quam constituerat Illustriss. Dux Julius Brunsvic.

Baptista Mantuani sententia, argumentis & scholiis illustrata. Quedlinburgi 1596. 8vo.

V. *Commentariolus* von den letzten Händeln der Welt.

VI. *Commentationes Lutheri in Genesin ex latino in Germanum conversa sermonem ed. Magdeb. 1557.*

Laudatur & opus hoc & Auctor a Seckendorffio in Histor. Lutheranismi Lib. III. ad A. 1546.

JOHANNES FRANCUS, *Gubenensis.*

Præstantis ingenii vir, ad omnes res præclaras aptus, consilioque plenus, ac ob eam sane rem patriæ vel maxime carus. Genere antiquo & nobili Gubenæ natus, Patre Joanne, causarum patrono, & senatoriæ dignitatis apud Gubenates viro. Quam gentis suæ dignitatem, majorumque splendorem, nonnihil tempore obscuratum, magnis & luculentis illustravit virtutibus, quodque ei a fortuna videbatur esse negatum, industria & eruditione compensavit universum, longe celebriorem, ex Solonis sententia esse ratus virtutis, quam generis, nobilitatem. Educatus in domo Tielkil Prætoris urbis, (erat enim ejus uxoris ex sorore nepos,) cum ei vix bimulo parens e vivis excessisset. Igitur, etsi ineuntis adolescentiæ duco nonnihil esset initio usus, ab illo tamen, quo ferebatur, in literas amore abstrahi se avellique non est passus. Namque incidebat ejus ætas in miserum illud calamitosumque tempus, quo horrida ista belli tricennalis tempestas in Germaniam universam incumbebat, tantumque non omnem depascebat, ut tutus esset nemo, literarumque bonarum fere omnes memoriam deponerent, certe non multum eas ornarent. Ex ludo dein patrio in Cotbusianum delatus, diu ibi non substitit, ut belli malum, quod tum impendebat Cotbusianis, evitaret. Postea in illustribus Gymnasiis, Sedinensi & Torunienfi, omni genere humanitatis eruditionisque perpolitus, Academiam Regii Montis adiit, idque ausu minime temeratio, nec fine amicorum suffragio, cum Germania, discordiis distracta, otium tranquillumque secessum, quem Musæ sibi deposcunt, largiri non posset. Ibi, quamdiu vixit, Magistros sibi delegit in divina humanaque Jurisprudentia, quam sectabatur avide, summos, monumentisque ingenii claros. Neque literarum elegantiorum, quæ, si virum summum non faciunt, mirifice tamen ornant, obliviscebatur, quippe quas avidissime arripuerat puer, ita sequebatur juvenis, neque senex negligebat. Inprimis versibus, vernaculo sermone pangendis, operam dabat, quo nativa quadam facilitate videbatur trahi, neque tam faciebat poemata, quam fundebat. Ei rei sunt indicio, tam sacra ejus, tam alia Carmina, quorum is magnum utique numerum publicavit, bonique vatis partes plerorumque judicio implevit. Præcipue carus Tscherningio fuit, Poëtæ Rostochiensi clarissimo, aliisque non paucis. In illo tamen a multis reprehenditur, quod tantopere Deastris fabulisque indulgear Ethnicorum. (*b*) Usus autem in arte poetica præceptore cumprimis Simone Dachio, Poëta Regii Prussorum Montis longe præstantissimo, qui altero post anno, quam substiterat ibi Noster, commodum e Schola apud Regios montanos, ad publicum in Academia munus docendi poësin, evocabatur. Neque sub id tempus in patria tranquillior erat status, sed, a matre domum ea de causa evocatus, Montem Regium vel ideo relinquendum sibi putavit, ne suam patriæ operam, aut obsequium necessariis videretur detrectare. Multorum hic sibi conciliavit amorem, ut plerique beneficiis, quibus eum ornarent, inter se quasi decertare viderentur. Maxime vero usus est auxilio cognati sui, nobilis viri a Wunschwiz, cujus, cum ab eo Pragam accerferetur, voluntati morem libentissime gessit, cum mirabili flagraret cupiditate exteras quoque videndi regiones, probe gnarus, insigniter peregrinantibus augeri prudentiam, eumque, qui civitati olim cupiat præesse, non minus exemplorum notitia instructum esse, quam confirmatum usu rerum, oportere. Accidit, ut eo tempore ad perlustrandum Italiam solicitaretur, quod ipsum tamen consilium causæ non unæ impedierunt. Domum itaque reversus, ad eam potissimum regionem, cui vitam deberet, fructum quoque vitæ pertinere, arbitrabatur, multos eruditione, virtute, consilio suos reddidit, complures sibi opera forensi devinxit. Post neque ita multo, omnium consensu & voluntate, in ordinem Senatorium est cooptatus, quo in munere ita se gessit, ut amplioribus omnino dignus haberetur honoribus, consularique adeo dignitate. Quod autem commune hominum est vitium, ut libenter de iis detrahant, quos Principum gratia vident sublevari; Idem accidit nostro,

cum in suspicionem, nescio quam, veniret apud Sereniss. Principem, cui tamen se purgavit carmine, in pristinæque locum gratiæ est restitutus. Deberi autem hoc egregiæ ipsius diligentiæ videtur, ut maximo civitatis emolumento, publicis negotiis vacaret, virtuti ejus, ut tractus Gubenensis, qua fines illius patent, primarius præfectus in Comitiis provincialibus constitueretur. Ita se gerendo Noster, omnibus in civitate præbuit exemplum, nec paucis diuturnum sui desiderium reliquit. Conjugem habuit Castneriam, honesto natam loco feminam, ex qua filiam procreavit unam, quæ alteri Scholæ Gubenensis Cullegæ nupsit, Hænichio, qui mortem soceri carmine erudito copiosoque ornavit. Morbo confectus articulorum Francus, ceteroquin & patriæ & literarum, præsertim mansvetiorum commodo factus, diem obiit supremum A. C. cIↃ IↃcLXXVII. d. 18. Jun. Multis & piis amicorum elogiis est cohoneſtatus, sacro etiam sermone a Sigismundo Sturmio, Viro Clarissimo, & primario sub id tempus Gubenatium sacerdote, ex quibus publice exscriptis, plura cuivis haurire licebit.

Edita ejus sunt:

Poetische Wercke, Franckfurth. 1659. 8.

Geistl. Sion, und irdischer *Helicon Wittenb. 1674. 8.*

(*b*) *vid. Neumeisteri Disputatio de Poëtis Germanicis, p. 35. ubi etiam elogium, quo ornavit Francum A. Buchnerus, reperitur.*

DISPUTATIO III.

HAud infoecundam bonis fuisse ingeniis præstantibusque doctrina viris Lusatiam, duabus non nihil Disputationibus, de inferiore speciatim demonstravi. Quo vero minus hoc cœpto conatuque desistamus, tum clarorum virtus virorum, quibus laus utique debetur, tum nostra quoque fides, svadere videntur.

SIMON FRIDERICUS FRENCELIUS, *Cotbusiensis.*

Hic quoque in præstantissimis merito habetur Lusatiæ viris, scriptaque multa ingenio suo digna reliquit. Non enim minus Philosophiæ erat gnarus, quam rerum divinarum, promptus quoque in versibus pangendis. Laudum suarum nactus est dudum præconem, Theologum Academiæ Seniorem, magnificum Dn. D. Deutschmannum, Patronum ac Præceptorem sancte observandum, eumque tam prolixum ac copiosum, ut neque major cumulus addi dictis, neque eorum, injuriæ metu, compendium fieri possit. Constat autem ex ejus elogio, natum esse Nostrum Cotbusii, anno supra millesimum sexcentesimum sexto & tricesimo, quem ex Heusleria sustulit parens Fridericus, Gorlicensis, primariusque Sacerdos & Antistes sacrorum apud Cotbusios, vir eruditione & munerum splendore multo clarissimus. Quod ita Noster ingenium docile aptumque ad artes optimas ab natura acceperat, inter privatos parietes eum erudiri curavit pater, miraque felicitate ingenii tantum filius perdidicit, maturior ut capaciorque fieret sublimioris doctrinæ. Quo factum est, ut expoliendum erudiendumque Parens traderet Philosophu ac Magistro juventutis tum percelebri, Adamo Spenglero, Gymnasii Berol. Moderatori, quem sic audivit Noster, ut animum optimis quibusque sapientiæ præsidiis muniret, omnique dicendi facultate exornaret. Francofurtum deinde se contulit, annum egressus nondum quintum & decimum, quæ omnia egregiam indolis alacritatem, vigoremque animi singularem in Frencelio ostendunt. Viros ad Viadrum audivit scientiæ atque eruditionis fama celeberrimos, Tobiam Magirum, Bergium, Watsonium, quo Moderatore bis, Gruvium, sub quo semel, publice verba fecit. Vitembergam deinde, quam in animo semper habere consveverat, velut ad præclarissimam omnium artium ac sapientiæ mercaturam contendit, idque ea ætate, qua pueri nobiles Romæ prætextam deponebant. Nihil hic de industria remisit, sed continenter Scripta evolvit doctissimorum, eorumque, quantum potuit, interesse lectionibus studuit, vestigia maxime secutus in sapientia tum temporis Philosophi Ordinis, ut vocant, Adscriptorum, Ægidii Strauchii, Theologi deinceps Dantiscani, Jacobi Tenzelii, Christiani Lyseri, jam demortuorum, & Magnif. Dn. D. Deutschmanni, quem Deus pro singulari gratia Academiæ concessit & ad hoc usque tempus superstitem reliquit. Cum autem ad utrumque accommodaret ingenium, ad Sapientiæ pariter ac Eloquentiæ studium, ita in hoc præclarum ea tempestate Oratorem A. Buchnerum, audivit, ab ejusque lacteo cujusdam eloquentiæ ore diu pependit, in sapientiæ studio autem Doctores fecit, Christophorum Notnagelium, artes Mathematicas docentem, Michaelem Wendlerum atque Joannem Sperlingium, viros satis celebres, in iisque hunc extremum, naturæ arcana insigniter explicantem, ita est admiratus & adamavit, ut ei se totum traderet, accuratamque hoc pacto rerum naturalium sibi scientiam compararet. Ad artem quoque Poetices impetu quodam

quodam naturali raptus multa confecit carmina, ſpiritu poetico plena. Neque res neglexit diviniores, ſed feliciter ingenium quoque in his exercuit. Doctoribus ſibi præeuntibus certe ſummis, Joanne Scharfio, Andrea Kunado, Abraamo Calovio, Joanne Meiſnero, Quenſtedio, & quem ſupra laudavimus, Deutſchmanno, qui noſtrum non ſecus dilexit, ac filium. Atque ita, cum ſine cortice paulatim ſe arbitraretur natare poſſe, Magiſtri & Doctoris Philoſophiæ ſuſcepit inſignia, ſcholæque non infeliciter ab eo ſunt aperiri coeptæ. Qua dere non majorem eruditionis & doctrinæ, quam induſtriæ, laudem tulit, & in tantam brevi apud proceres Academiæ gratiam pervenit, ut in Ordinem Sapientum communi omnium voluntate cooptaretur. Primicerius deinde inter ejusmodi Collegas factus, mox quoque totius collegii ſapientum Præſes, qui honos nemini e Luſatis inferioribus, quod equidem ſciam, contigit, præterquam Nicolao Pompejo, Frenzelio huic, & nuper D. Muſſigio, primarii Sacerdotis munere apud Belticienſes ſumma cum laude fungenti. Sæpe ad profeſſiones publicas Academiæ noſtratis commendatus erat Sereniſſimo, niſi Deus eum Jeſſenenſibus donare maluiſſet. Partes itaque anno MDCLXXVI. capeſſivit Ephori apud eosdem, brevique intermiſſo temporis ſpatio *Licentiati* in Theologia honores, in quibus ipſi tribuendis hoc faciliores fuerunt Patres Vitembergenſes, quo magis innotuerunt ipſis Frenzelii virtutes. Cumulum autem laudibus ejus & illud addit, atque erecti cujusdam animi judicium præbet, quod non cum umbris dimicare voluerit, ſed adverſarios ſibi elegerit eruditione & fama celebratiſſimos, tanto glorioſiorem exiſtimans victoriam, quanto robuſtior hoſtis videretur. Itaque ſuper multa de *Animo Hominis* capita felici ſucceſſu diſputavit contra I. C. Hundeshagium, Martinum Kergerum, & Melchiorem Zeidlerum, Philoſophum Regiomontanum. Quod ſi numerus ſplendorque diſcipulorum ad exiſtimationem quid addit, certe maxime commendari inde debet Frenzelius, qui inſigni circumfuſus quaſi auditorum multitudine docere ſemper conſuevit, de quo teſtes ſunt permulti, publica jam dignitate honoribusque ampliſſimis aucti. Teſtis hic Vitembergæ laudum Frenzelii omnium inſtar eſſe poteſt Academiæ noſtratis Senior, idemque Theologus maximus D. Deutſchmannus in programmate, quod, cum Ordinis ſacri Decanus eſſet, noſtrumque publico ritu *Licentiatum* Theologiæ renunciaret, propoſuit. " In his, inquit, „& aliis bene meritus eſt Candidatus no- „ſter de Cathedra tum Eccleſiaſtica, tum Academica, bene meritus eſt de vivis &„ mortuis, (habitis in funere orationibus)„ adeoque debita commendatione digniſ-„ ſimus. Talis in doctrina, nec alius in„ vita. Nam doctrinam atque ſcientiam„ vitæ pietate, morum integritate, dicto-„ rum atque factorum honeſtate, quoad„ humana fert imbecillitas, exornavit.„ Teſtes ſunt ejus rei Profeſſores, teſtes„ ſunt Auditores, teſtes indigenæ, teſtes„ alienigenæ: Teſtis & Ego ſum αὐτόπτης,„ in cujus convictu per tredecim annos„ Dn. Candidatus abſque labe vitam, per„ Dei gratiam, tranſegit. Tantis naturæ„ dotibus inſtructus, tantis doctrinæ, vi-„ tæque virtutibus ornatus, tantis meritis„ munitus. Ad varia munera publica vidit„ nutum, non ſenſit impetum. Ex Acade-„ mia ſiquidem ſuis fructuoſiſſimis labori-„ bus miſit Viros per varia regna, qui bono„ publico tum Eccleſiarum, tum Politia-„ rum, tum Scholarum, Academiarum ipſa-„ rum, præeſſe & prodeſſe poſſunt. Car-„ mina ſcripſit permulta & ſane quam venuſta, multas præterea ſelectioris rariorisque materiæ diſputationes, quarum ſumma ad XXXI. eſſe dicitur, de quibus inſcriptiones, quotquot earum a nobis propter feſtinationem reperiri potuerunt, apponemus.

I. *De Manſuetudine, Reſpondente Georgio Caſpare Kirchmajero, qui poſtea ſumma cum laude profeſſorium in arte Oratoria munus in hac Academia ſuſtinuit. Vitemb. 1656.*

II. *De Stella Nati Jeſuli a Magis viſa. 1661.*

III. *De Cauſa per Accidens 1662.*

IV. *De Chiromantia 1663.*

V. *De Majeſtate Oſmanica, Reſpondente M. Laurentio Schubarto Dreſdenſ. 1665.*

VI. *De Vita univerſi corporis ex mente Cl. Martini Kergeri Med. D. & Phyſ. Lignic. in libr. de Fermentatione, Reſpondente Joanne Greiſingio, Tranſylvano 1667.*

VII. *De Cauſis corporum cruentorum, ſuperioribus non modo annis, ſed & elapſo cum maxime in MISNIA, viciniſque oris conſpicuorum 1673.*

VIII. *De Inſectis, Noviſolii in Superiori Hungaria, die XX. Novembr. anni 1672. cum nive delapſis 1673.*

IX. *De Spiritu, in monte Giganteo Sileſiorum, qui vulgari nomine,* Rübezahl *nuncupatur, apparente 1673.*

X. *De Igne Subterraneo Schmidebergenſium agrum occupante 1673.*

XI. *De Monſtro Humano, ventribus ſine proportione & multis artubus Vitembergæ d. XXX. Auguſt. anno 1674. nato. 1674.*

XII. *De Unicornu, cujus auctor & reſpondens tum erat Chriſtianus Vater, Medicus nunc in hac Academia celeberrimus dexterrimusque,*

Patronus & Hospes noster sancte colendus, atque adeo jam eo tempore præsagium illius, qua nunc excellit, in rebus naturalibus scientiæ dedit. 1675.

XIII. *De Origine Animæ Rationalis in generatione Hominis, Melchioris Zeidleri 1676.*

XIV. *De Vita Mineralium & Elementorum. Respond. Caspare Langhansio, Gubenate 1676.*

XV. *De Corona, ejusque origine & quidditate ex Historicorum monumentis mente illustranda 1677.*

CHRISTIANUS GVEINZIUS, *Gubenensis.*

Cum non unum aut alterum, sed magno numero viros protulerit Gubena, doctissimis accensendos, in Queinzio certe habuit, quem, si non omnibus anteponat, paucos tamen pares huic habendos, putet. Exceperunt quidem oascentem non ipsa urbis mœnia, sed ager finitimus urbi, quæ suo sibi jure alumnum poterat vindicare. Is autem non minus insigni eruditionis laude quam felicitate docendi, numeroque discipulorum est nobilitatus, ita, ut, quemadmodum quondam Michaelis Neandri, ipsius quoque Lusati Schola erat celebratissima, sic Gueinzii sua ætate in summa fuerit laude, neque secus ad ejus Scholam, atque olim ad Pythagoræ aut Aristotelis cujosdam confluerent. A patre genitus est sacerdotii officio fungente, qui filium in proximo Gubeoensium oppido ingenue educari, optimisque imbui literis, curavit. Propter summam deinde & Doctorum auctoritatem, & urbis, Vitembergam contendit, ut ampliora sibi præsidia acquireret scientiæ ac literarum. Eo tempore datus a Deo tanquam bonum commune utilitati publicæ, *Hallensique præfectus est Scholæ.* Tantis enim eum oatura fautrix ornaverat bonis, ut nemini secundus censeretur, inprimis ea concesserat dona & ornamenta, quæ ad Doctorem & exemplar quoddam aliis imitandi causa propositum requirerentur. Erat in eo judicium acre ac perspicax, memoria tenacissima, animusque sine invidiæ & livoris vitio, quo frequentissime eos laborare videmus, quos supra vulgarem evexit conditionem benignior natura, non tam ipse, eruditus esse, quam auditores suos fieri doctissimos, volebat. Et certe, rarissime in uno conveniunt duo hæc, artes atque scientias probe tenere, & alios easdem feliciter docere. Quippe non semper eadem pollent facultate, & celeriter arripiendi, quæ traduntur, & arrepta prompte prooounciandi, quin potius excellentes interdum viri altero destituuntur dono, quod vel minus beneficam in tribuendis virtutibus experti sunt naturam, vel quod ipsi, dum sapientiæ studiis animum exornant, exercitio vacant parum. Quorum alterutro destituti esse solent alii, noster utroque instructus, tanta facundia, tamque mirabili ratione & via, quæ in venerat, quæ comparaverat, in auditorum animos quasi transfundebat. Juris etiam scientiæ laude claruit, quippe cui jam olim eam oavaverat operam, ut ornamentis & honoribus in jure summis a plerisque dignus, censeretur. Filium habuit neque degenerem neque ingloriùm, sed paternæ laudis æmulum, qui etiam Juris Doctor publice renuntiatus est in Academia Julia MDC LXXVII. Præ ceteris autem singulari prorsus carminum fundendorum facilitate excelluit Noster, idque lingua utraque, ut ea de causa societas, quam vocant, Fructiferorum, eum sibi cooptare minus dubitaret. Tandem laboribus prope infinitis per ipsos annos viginti duos impigerrime defunctus, duo de sexagesimo ætatis anno bene beateque acquievit. Scripta ejus, uti a Witteoio in Biographph. ad annum MDCL. annotata sunt, sequentia erunt.

I. *Pleias Sacra Hallensis.*

II. *Analysis Dichotomica operis Ciceroniani.*

III. *Encyclopædia.*

IV. *Divitiæ Evangelicæ.*

V. *Vitis Historia.*

VI. *Deliciæ Epistolicæ Dominicales & Festivales.*

VII. *Hermes.*

VIII. *Strena Hallensis Charitas.*

IX. *Sapientia.*

X. *Patientia.*

XI. *Gymnasii Hallensis Natalis LXXVII.*

XII. *Secularis recordatio redintegrata Halis Eucharistiæ.*

XIII. *Christi patientiæ convitium.*

XIV. *De Disciplinarum primatu.*

XV. *Disputatio De Cœlo.*

XVI. *De Musica.*

XVII. *De Optica.*

XVIII. *De Sale.*

XIX. *De Poetica Aristotelica.*

XX. *De generali Arithmetica.*

XXI. *Thematologia.*

XXII. *Διάσκεψις studii Philologici.*

XXIII. *Exercitationes Synopticæ Historico-Chronologicæ.*

XXIV. *Præcipuorum Auctorum Bibliotheca.*

XXV. *Quæstionum nobilium aliquot Ethicarum brevis delineatio.*

XXVI. *B. Lutheri Catechesis minor resoluta cum quæstionibus.*

XXVII. Sy-

XXVII. *Systema Theologiæ &c. &c.*

Cetera a Wittenio prætermissa, hæc fere sunt:

I. *Exercitationes Ethicæ, Vitenberg. 1617.*

II. *De natura Physices Halis Sax. 1632. Respondente Joanne a Felden.*

III. *Synopsis Libri I. Ethic. Aristot. ad Nicomachum. Hal. 1635.*

IV. *Synopsis Lib. VIII. Polit. Aristot. de Educatione Adolescentiæ. Hal. 1636.*

V. *Synopsis Libri II. Polit. Arist. de Politia falsis formis. Hal. 1638.*

VI. *De Natura Politices. Hal. 1638.*

VII. *Synopsis Geographiæ Strabonis generalis & specialis. Hal. 1639.*

VIII. *Synopsis Libr. IV. Polit. Arist. de Republica constituenda. Hal. 1639.*

IX. *Vegetii de re militari Synopsis Dichotomica, Hal. 1639.*

X. *Quæstiones aliquot Politicæ. Hal. 1639.*

XI. *Justinianarum Institutionum præcognita. 1641.*

XII. *Decas Problematum Politicorum 1641.*

XIII. *Distinctiones Oeconomicæ 164.*

XIV. *Notarum Ethicarum Synopsis 1641.*

XV. *De Præcognitis Philosophiæ 1641.*

XVI. *Lima ad Oratoriam Dieterici 1641.*

XVII. *Mercuriale Suppurum 1641.*

XVIII. *Specialis s. propria partis Poeticæ Aristotelica exercitatiuncula 1641.*

XIX. *Rivulus dictionum Rhetoricarum Amplissimus 1641.*

XX. *Sphærographia Atlas 1641.*

XXI. *Synopsis Philosophiæ.*

XXII. *Analysis Libr. V. Politic. Aristotel. de Conservatione & Mutatione Rerumpubl. 1645.*

XXIII. *ProthyrumBiblicum 1645.*

XXIV. *Augustæum Theologicum seu de Authentia Scripturæ 1646.*

XXV. *Libra Distinctionum Rhetoricarum æquissima 1646.*

XXVI. *Disputationes aliquot de Anima.*

XXVII. *Utilitas Genealogiæ Christi 1648.*

XXVIII. *Diatribe Philologico-Critica seu Commentatio peculiaris Critica & Historico-Grammatica 1648.*

XXIX. *DisputatioEthica, ex libello Aristot. de virtutibus & vitiis 1948.*

XXX. *Exedra de Apocryphis seu Scriptura Libris. 1648.*

XXXI. *Uncia liberalitatis residua. 1648.*

XXXII. *Distinctiones Metaphysicæ 1648.*

XXXIII. Σκιογραφία *Vitruvii 1648.*

XXXIV. *Velo Platonis 1649.*

XXXV. *Arca Aristotelis Dichotomica 1648.*

XXXVI. *De Jesu Sepultura 1647.*

XXXVII. *Sepulcretum Christi Hortus Josephi 1649.*

XXXVIII. *Strena Hallensibus Eleemosynæ. 1639.*

XXXIX. *Strena Hallensibus Misericordia & Veritas 1636.*

XL. *Strena, Osculum Charitatis.*

XLI. *Strena Jesuli Sanguis 1649.*

XLII. *Pacis Superpondium 1635.*

XLIII. *De Stipendiis militum 1635.*

XLIV. *De officiis Ciceronis 1638.*

XLV. *De Republica ordinanda Sallustii 1648.*

XLVI. *Pacifer Hercules 1649.*

XLVII. *Natalis Gymnasii Hallensis LXXXV. quorum programmatum Wittenius tantum 77. annotavit.*

XLVIII. *De Tumultuante & Modesta Lingua 1638.*

XLIX. *De Ciceronis imitatione ex Orationibus pro Quinctio & Roscio Amerino 1639.*

L. *De Protoplastorum peccato ad imitationem ex Oratione pro Roscio Comœdo monitum 1639.*

LI. *Exercitium declamatorium de Senectute ex Ciceronis Catone Majore 1644.*

LII. *Christi Lamentum 1644.*

LIII. *Liber Germanicus de Orthographia*, die Rechtschreibung, *iterum edit. a filio Joanne Christiano Guetzio I. V. D. & Scabin. Hall. Assessore 1666. Hal. Octav.*

Carmina denique prope innumera tum Latina tum Germanica.

PHILIPPUS HARTMANNUS, *Lubenensis.*

De eo vix plura nobis innotuerunt, quam, quæ Wittenius prodidit in suo Biographico ad annum CIↃIↃCLXIV. qua mortalitatem explevit Hartmannus. Ecclesiastæ partes administravit aliquamdiu in oppido novo Brandenburgensi, reliquum quoque vitæ in munere consimili transegit Sundi Pomeranorum. Variis eum fuisse literis imbutum rerumque præcipue diviniorum scientia instructissimum, ex diversis ingenii, quæ reliquit, monumentis patet. Sunt autem hæc fere, prout a Wittenio quædam recensentur.

I. *Tractatus de persona Christi, catechismo Racoviensi opposi.us.*

II. *Exegesis Catenæ aureæ Promissionum de Messia.*

III. *Solatium Evangelicum de S. Cœna.*

IV. *Fides Catholica de S. S. Trinitate.*

JOHANNES KNIPPIUS, *Friedlandus.*

Edidit hunc oppidulum vetustioris quidem, sed inferioris notæ, quippe quod equestris est clientelæ, sigillatim eorum, qui nomen habent ab domo Hierosolymis Divo Joanni extructa. Parentes ei fuerunt, neque pecuniosi admodum neque clari, id quod cum Socrate tamen, Demosthene aliisque, præstantissimis viris, ha-

buit commune. Francofurti propter Viadrum a puero fere studiorum causâ versatus est, animumque variæ eruditionis genere instructum, ad juris tandem scientiam applicuit, nec in limine tantum ejus substitit, sed ad intima quoque felici cursu penetravit. Nec mirum, propterea, quod præeuntem sequi poterat Doctorem suum, illustrem Germaniæ ICtum, Samuelem Stryklum, apud quem tanta valebat gratia, ut ab ipso præter ceteros charus haberetur. Inprimis illud in deliciis habuit Jurisprutentiæ genus, quod evolvendo interpretandoque Codice Juris ipso continetur, humanius nimirum, & in quo Alciati, Cujacii, Duareni, Contii, Hotomanni, virorum certe in hoc genere summorum, industria enituit dudum. Neque temere hæc a nobis dicta esse facile evincet Disputatio illa, (*i*) quam Moderatore Kirchmaiero, hujus Academiæ Doctore celeberrimo, habuit, in qua contra Gasp. Scioppium, accerrimum alioqui literatorum censorem, L. Vallam, Barnab. Brissonium, G. I. Vossium, aliosque Criticos multa disputavit. Totum pæne tempus vitæ, cum ab opera forensi quodammodo animus ejus abhorreret, consumpsit aliis Jurisprudentiæ studio imbuendis. At inviderunt fata tam probum juventuti Doctorem, annoque tertio post, quam insignia & honores Licentiati, ut vocant, in Jurisprudentia consequeretur, morte nec opinata multorum spei præripuerunt. Accidit autem illud Halis Magdeburgicis anno cIↄ Iↄc XCIII. d. XVIII. Nov. inter auspicia Academiæ novæ.

(*i*) *Disputatio, qua inscribitur Latinitas Legalis prater meritum suspecta, ex Pandectis Juris eruta & vindicata, Preside Georg. Casp. Kirchmaiero, Eloqu. P. P. Vitemb. 1687.*

2. *Disputatio inauguralis de Victo Vincente, occasione regula Juris: Si vinco Vincentem Te, vinco & Te, sub Præsidio Samuel Strykii 1690.*

JOHANNES KRUGERUS, *Gubenensis.*

Cum Lectoribus nihil magis delectationem afferre soleat, quam temporum varietates, fortunæque vicissitudines, quæ, etsi in experiendo parum habent voluptatis, multum tamen habent in legendo; tum vero hujus viri casus varios intuentibus non potest non recordatio esse jucunda. Ea die, qua gens Christiana memoriam celebrat ingressi urbem sanctam gloriosissimi Servatoris, natus est Joannes, in agro Gubenensi, patre Georgio, res domesticas administrante, anno decimi sexti exeuntis seculi nonagesimo octavo. Missus tum in finitimi oppidi Scholam, ut rudimenta literarum poneret, propterea, quod alacritatem ingenii & elegantiam mature in puero animadverterent parentes. Commoratus ibi ad annum usque decimum quintum studiorum causa petiit Soraviam Lusatorum, nec ita multo post Vratislaviam Silesiorum florentissimam urbem. Cum autem neque vulgaria ei arriderent, neque humi, ignavorum instar, repere placeret, nihil timere intentatum reliquit. In Moravos itaque profectus, Olmitii, inter Fratres Sodalitatis Ignatianæ literis operam dedit. Per Franciam Orientalem postea Sveviamque iter Francofurtum versus ad Mœnum deflexit, & inter alumnos in Schola, quæ vocatur, Poëtarum, nomen suum est professus. Intermisso deinde anni spatio in Austrias revertit regiones, peragrataque Saxonia & Misnia, Berolinum tandem pervenit, fortunæ ac quietis suæ locum, quinto & decimo supra millesimum sexcentesimum anno. Invenit ibi nec opinans Patronum, Christophorum Blumenthalium, nominis atque dignitatis splendore virum eo tempore summum, cui unus ante alios erat charissimus, ut sobolem quoque nobilissimam curæ Nostri disciplinæque demandaret. Præterito anni spatio iterum quidem discessit Krugerus, sed mox in priorem remigravit locum, pristina permotus gratia Patroni ipsius etiam humanitate & Doctrina captus adolescentis, quem libentissime suscepit, nec, nisi expletis quatuor annis, ab se dimisit. Nostratem deinde salutavit Academiam, in qua ita vixit, ut tempus illud omne studiis liberalibusque artibus unice consecraret. Erat in ipso præterea naturalis quædam ad artem Musices propensio, tantaque in eo genere solertia, ut ob svavissimas compositiones omnium sibi benevolentiam conciliaret. Qua de re factum est, ut ab Amplissimo Berolinensi Senatu, cui notæ erant Krugeri virtutes, Musices Moderator eligeretur, id quod munus per annos quadraginta fidelissime administrando obivit. Ejus autem inprimis operæ debetur, quod complures sacras cantiones aptius licet modulari, iisque in sacris cœtibus uti. Tandem anno M DCLXII. animam Deo reddidit, multis post se industriæ speciminibus & doctrinæ relictis, iis que fere, quæ sequuntur.

I. *Praxis pietatis Melica*, Das Gesangbuch *Krugeri vicies quater edita, ordine vario.*

II. *Synopsis Musica, continens rationem constituendi & componendi melos harmonicum, conscripta variisque exemplis illustrata a Joanne Krugero Berolini, anno 1630. 4.*

III. Eine Italienische Manier zu singen *anno 1643. Berl. 4.*

IV. *Donatus in compendium redactus, cui adjecta*

adjecta Nomenclatura Vocabulorum latino-germ.

V. *Grammatica Latina præcepta compendiosissima Latino-Germanica &c. ex Schmidio & Rhenio aliisque excerpta.*

ADAMUS LAUBANUS, *Furstenbergensis.*

Postulat a nobis, tum patriæ necessitudo, qua sumus conjuncti, tum inprimis scriptum ejus, ut elogio eum justo non patiamur carere, ne, quod vulgo dici solet, alienos tantum fundos, proprio posthabito, curare videamur. Etsi quidem ipsi idem accidat, quod solet multis, ut vel pauca quædam, vel prorsus nulla, de parentibus, ortu, vitæ ratione posteritati constent. Unum tamen illud industriæ specimen, quod ipsi vidimus, non indoctum fuisse eum, fidem nobis facit, estque illud

De Magnanimitate, virtute morali, ex Libro Ethicorum Nicomachicorum potissimum quarto desumtum, & secundum accuratam Mathematicorum tractandi rationem explicatum sub Præsidio M. Jacobi Schickfusi, Svibusensis Siles. Francof. 1597.

JOHANNES LEO, *Gubenensis.*

Ob carmina, tum Græca, tum Latina, quæ sub nomine ejus prostant, a nobis haud videtur prætereundus, cum ea præsertim satis nativum poëtices leporem facilitatemque indicent, dubium ut nemini debeat esse, cum juvenis hæc scripserit, plura melioraque ab ætate maturiore fuisse profecta. Francofurti ad Viadrum suorum causa studiorum per aliquod temporis spatium se continuit, honoribusque ibi & insignibus in Philosophia summis est cohonestatus. Carmina, quæ reperiri quidem poterant a nobis, sunt sequentia:

I. *Elegia Gratulatoria in honorem Nuptiarum Scholzenii, cui additum est poëmation Græcum 1582. 4.*

II. *Carmen Græcum, cujus inscriptio est, Εὐφημία γαμικὴ, in honorem Kumferi, Cæs. Maj. præfect. Monaster. Gubenens. colleg. 1584. 4.*

III. *Aliud eidem Kumfero, iterum Sponso.*

IV. *Aliud, ejusdem argumenti, sermone Græco confectum in honorem Nuptiarum Andreæ Cunradi, Sorav. 1587.*

ALBINUS MOLLERUS, *Straupizizensis.*

Meretur is quoque in hac eruditorum scena a nobis poni, quippe cum ejus pietas, doctrina, ardor in movendis hominum ad res cœlestes animis, satis ex ipsiusmet scriptis apparet. Lucem hausit Straupizii, pago, lapide uno ab oppido Lubenaviensi um distante, anno ac die incertis. Inprimis, præter Theologiæ studium, cœli motusque siderum observationibus sese dedit, miraque de sideribus facundia, speciatim iis, quæ cœlo inerrant, eorumque in terra effectis, identidem differebat, tametsi ab eo, qui recte omnia perpendat, negari haud quaquam possit, nimium quantum efficaciæ ipsorum tribui a Mollero, pro veteri illa Philosophorum opinione, quorum etiam auctoritate, in iisque Ptolemæi, non semel adhibita, fidem dictis conciliare laborat. Neque tamen istud in eo non pium atque probandum est, quod, una cum crescente annis mundo, hominum quoque malitia crescat, magna severitate in corruptos perditosque eorum mores invehatur, hominesque ad saniorem vitæ rationem revocet plus semel, quando multa impendere iis mala, e siderum positu præsagit. Maxime omnium vero ejus pietas elucet, ex libello, Sorabica lingua conscripto, Elementaque doctrinæ Christianæ complexo, qua sane opera satisfacere voluit muneri credito, quod cura animorum ipsi demandatorum, Straupitiique diviniori verbo imbuendorum, continebatur. Versibus quoque pangendis temporis aliquod tribuit spatium, quando hymnos, in coetibus sacris cantari solitos ex Germano in Sorabicum transtulit sermonem, quemadmodum Abrahamus Frenzelius, Gorlicensis, in Originibus Sorabicis, sigillatim in Præfatione ad Lectorem, memoriæ prodidit. In honorem ejus Molleri hoc Epigramma composuit Caspar Cunradi in Prosopographia Melica Millenar. I. p. 113.

Astra docetque docetque viam MOLLERUS ad astra,

Et bonus Astrologus, Theologusque bonus.

Scripta M. Albini Molleri sunt,

I. *Libellus Cantica complectens lingua Sorabica, edit Budissæ 1574. 8vo.*

II. *Catechismus, dialecto Sorabici Sermonis in Lusatia Inferiore usitata, conscriptus.*

III. Gründlicher und wahrer Bericht, von dem neuen Cometstern, so in der Lufft unter dem Himmel gesehen, nach dem Niedergang der Sonnen, im October und November des 1604ten Jahres, beschrieben durch *M. Albinum Mollerum* von Straupitz, alten *Theologum* und *Astronomum.* Eisleben *anno 1605. 4to iterum edit, eodem anno & loco.*

IV. *Practica Astrologica,* das ist: natürliche und gründliche Verkündigung von den natürlichen Sternregenten und Gewitter der vier Zeiten. *anno 1605. Lips. 4to.*

SIMON MUSAEUS, aliter MEUSSEL, *Vetschoviensis.*

Collaudavit eum Paulus Freherus in Theatro suo, & ante hunc *Bolerus* in Sylloge

ge doctorum Jenensium, ex quo tantum non omnia de hoc Musaeo Freherus hausisse videtur. Fuit hic vir posteritatis laude & memoria dignissimus, multa quippe excultus doctrina, multisque in locis versatus, proavus etiam celeberrimi illius Theologi Jenensis, Joannis Musaei, totiusque adeo Musaeanae gentis decus. Attexuit Beierus summam quandam eorum, quibus nomen fuit Musaei. Inter hos praecipue duorum injicit mentionem, Georgii Gebelii, & Urbani Stubenrauchii, quorum uterque haud satis scio, qua de causa, nomen ascivit Musaei. Noster vero, cujus elogium adornamus, patriam habuit Verschoviam, oppidum, non longe a Cotbusiensi distans, quod Freherus auctoritate seductus Beieri, pagum appellavit. Die natus est noster tertio ante ipsum redeuntis in vitam Christi sacrum, Anno cIɔIɔ XXI. Operam dedit literis primo Francofurti ad Viadrum, cumque in oculis ferre coepisset illam renascentis doctrinae parentem, Vitembergam eo se contulit, neque alacritate minori, quoad ibi commoratus, eloquentiae & philosophiae studiis diviniorum cognitionem rerum adjunxit, interiectoque justo temporis spatio, Doctoris in Theologia honoribus est ornatus, A. C. cIɔIɔLIV. Sacris praefuit Furstenvaldae in Marchia, Crossenae oppido Silesiorum, altiusque tum in Silesiam penetravit, ubi primarii Sacerdotis munia obiit, easdemque partes sustinuit Gothae in Thuringis, & apud Francos, Eisfeldae. Neque tamen diu hic substitit, sed a proxima accersitus Academia in Erhardi Snepfil locum est suffectus. Docendi vix initium fecerat, cum, orta inter collegas, ob Strigelianos motus rixa, abdicare se constitueret munere, propositumque tandem effecit, & in multis postea locis, quae Beieri annotationi debemus, docendi munus dexterrime administravit, speciatim Bremae Saxonum, Sverini apud Mecklenburgicos, Gerae in Variscis. Extremo tempore Thorunium Prussorum evocatus, perque tempus aliquod ibi commoratus, revertit Sufatum, & Mansfeldiam, quantumque ipsi reliqvum fuit vitae tempus, operandis id omne sacris destinavit, mortalitatemque plurimis laboribus & exiliis defunctus, explevit A. C. cIɔ Iɔ LXXVI. aetatis quinquagesimo quinto. Posuit ejus memoriae, eo, quem supra diximus, libello, hoc monumentum Beierus:

Simon Musaeus, Musarum clarus Alumnus
Tradidit in multis dogmata pura locis.
Exilia expertus quam plurima, vivit in ore
Doctorum; inque pia posteritate viget.

Quod vero sequitur, nostri Simonis honori dedit Caspar Conradi Medicus & Poëta Silesius, Prosopograph. Melicae Lib. III.

Brestla prius sedem tribuit mihi, Gota deinceps:
Famam ait in scriptis vivere Musa meis.

Laudavit quoque morruum gener, D. Daniel Hofmannus, suaeque pietatis officium Epigrammate funebri comprobavit sequenti:

Anno terdecies revoluto a morte Lutheri,
Fervet ut augustum relligionis opus;
Simon Musaeus, quo multum Ecclesia Christi
Usa est, quo multum mundus abusus, obit.

DISPUTATIO IV.

Vitis nonnullorum, qui eruditionis literarumque gloria floruerunt, Lusatorum nuper explicatis, ordine jam sequantur alii, virtute pariter, ac doctrinae elegantia, prioribus haud inferiores, quos inter primus nobis venit commemorandus

MICHAEL NEANDER, *Soraviensis.*

Vir in *Graecis Latinisque literis* gnaviter versatus, *Hebrea* etiam aliarumque *Orientis linguarum* apprime gnarus, qui ab ipsa quasi natura ad erudiendam literis juventutem factus videbatur. Natus is Soraviae, in limite *Quadorum*, non splendido, honesto tamen loco, Patre, Jobo Neumanno, cive probitatis perspectae eoque molitore. Non offendimur ipsius Neandri a nobis dissensione, quando se non Lusatum, sed Silesium, appellavit, Soraviamque inter Silesiae civitates retulit, multosque suo exemplo in eundem traxit errorem. Ut ita haud aliter, atque olim septem civitates Graeciae de Homeri solo natali, Lusati cum Silesiis de Neandro certare videantur, quinam potissime hunc sibi civem jure debeant vindicare. Multae autem gravesque nos movent causae, cur parum apud nos, hac saltem in re, auctoritas valeat viri ceteroquin summi. Prodidit enim Antistes Martisburgensis, Ditmarus, Boleslaum, Poloniarum Ducem, fines *Lutitiorum* invasisse, eorumq; oppidum, Zaram, occupasse, quod haud incommode dictam hodie, Soram, sive Soraviam, notat. Non leve praesidium affert diploma Ferdinandi I. Imperatoris Augusti, incolis Soraviae concessum, quo tribunali Lusatorum summo, Lubenae constituto, tenentur, non Vratislaviensi, quod Silesiis revereri fas est. Praeterea conventus publici, ab Imperatoribus Soraviae celebrati, & ob res Lusatorum instituti, facile nos inducunt, majori ut confidentia Neandro refragemur. Ut nihil dicam, id quod graves viri annotarunt, alia pro diversitate regionis lingua fuisse usos sacros Orato-

Oratores, & Sarmata quidem in Silesia, speciatimque in confini Soraviæ oppido, Sagani, Venedorum autem Soraviæ aliisque Lusatiæ locis. Quam etiam singulari natura limite hos populos ea ex parte distinguat, is tantum dubitare ausit, qui fines non inspexit, quos Bobera flumen duobus a Soravis milliaribus facit, tandemque ad Crosnam, Silesiorum urbem in flumen, Oderam (plerisque Viadrum) præcipitatur. Deceptum itaque ut existimem Neandrum auctoritate aliorum, qui Silesiis Lusatos, populum quamvis diversum, annumerarunt, propterea, quod tum temporis limitum nexu conjuncti populi Bojemorum Regi parebant, & uno sæpe Gubernatore regebantur. Nec caute satis idoneeque hac in re versatus, quod recte Manlius Commentar. Rer. Lusat. lib I. animadvertit, *Adamus Schrœterus, Zittaviensis*, qui in præfatione *Tryphiodori* sui, quem Gorlicensium Senatui consecravit, Gorlicium, Silesiorum urbem, facit. Nec satis mirari possum, pari in errore deprehendi Neandrum in sua Geographia, p. 168. quanquam ipse, sui oblitus, proximis pagellis majori accuratione urbes distingvat. Prætermittendus sine censura nobis non est Eccius, qui, in literis ad Contarenum *datis, Francobusam & Gorlicium inter civitates imperii liberas refert* imperite, Seckendorff. Histor. Lutheranism. Lib. III. p. 271. quarum tamen prior Comitibus Swarzburgicis paret, altera superioris Lusatiæ civitas est. Sed revertor ad Neandrum. Continuit se per aliquot annos in patria, & fidem M. Henrico Theodoro, Hilpershusensi Franco, comprobavit, qui animum adolescentis Græcæ Latinæque scientia linguæ instruxit. Ad scholas Philippi deinde Vitembergam contendit, quem Philippus non excipiebat tantum comiter, sed prolixo semper affectu prosecutus est, & quod Græcarum Nostrum videbat literarum esse cupidissimum, nomen Germanicum, bono auspicio in Græcum convertit, præsagium quasi facturus, quale demum literæ Græcæ in Neandro præsidium sint habituræ. Evocatus in Scholam Northusanam, ut ludo præesset, docentis ibi partes per aliquod tempus sustinuit, cujus fama Thomam deinde Stangium, Præsulem Ilfeldæ, ad sylvam Hercyniæ movit, ut Scholæ a se institutæ eum præponere non dubitaret. Quo in munere multos sibi sua devinxit opera docendique solertia, cum nihil faceret, nihil moliretur, quod non in usum suorum converteret, eorumque rationes adjuvaret. Quo factum, ut multorum præclaris exquisitisque cohonestaretur præconiis, & omnes literarum, præsertim elegantiorum, existimatores, facile sibi conciliaret. Appellavit eum, ob infinita in orbem literatum merita, alterum post Melanchthonem, Germaniæ præceptorem Morhofius in suo Polyhistore, Lib. I. p. 201. & 254. Lib. II. p. 440. &, qui vitam ejus enarravit, Melch. Adami, contendit, non minori in laude fuisse, dignumque prædicatione eum in Hercyniæ tractu ludum, quam olim in Poëtarum carminibus fons ille Musarum in Helicone fuerit dilaudatus. A rixis & contentionibus, quæ graves tum in causa religionis erant, maxime fuit alienus, nec tantum veneratio Philippi apud eum valuit, ut cum eo in omnibus consentiret, aut ulla in re deflecteret a veteri receptaque religionis formula & veritatis divinæ. Exemplum suis semper præbuit prorsum admirabile non fucatæ pietatis & fictæ, saniorem repurgatamque a Luthero doctrinam sectatus constanter. Quam ob rem male apud Philippum Labbeum audit, qui eum, pro sua judicandi temeritate & virulentia linguæ, Bibl. Bibl. Part. I. Pædotribam per contemptum, & Lutheri petulantissimum vocat, gravique probro famam integerrimi viri lædit. Nec præter rem conjicit Jo. Mollerus, Flensburgensis Cimber, Homonymoscop. c. VII. n. 89 vir de elegantiori literatura quam optime merens, illud elogium, quo Mich. Neandrum, Joachimicum, vocat, a Labbeo, Soraviensi procul dubio destinatum fuisse, quando illum insano Lutheri sui amore perditum, καὶ ὅλως λυθηρομανῆ fuisse clamitat, quos viros, cum a se diversi maxime sint, inconsulte confudit Jo. Ant. Lindanus, in Tract. de Medic. script. p. 484. & perperam Soraviensis physicam Joachimico, Doctori Jenensi, tribuit, de cujus scriptis, speciatim Synopsi Mensurarum & ponderum, videri potest Beierus in Sylloge Rector. & Profess. Jenens. p. 865. &c. & Philippus Labbeus in Bibl. B. Part. II. de re Numar. p. 321. Modestius, quod omnino Vir ille meruit, de Neandro tulerunt judicium Jac. Aug. Thuanus, & Petr. Dan. Huetius, ille in Commentar. Histor. ad ann. 1595. mens. Maj. hic in Libro de claris Interpretibus. In condendis Græco sermone carminibus nemini cessit, ut etiam judicio summi Polyhistoris, C. S. Schurtzfleischii. cum optimis emendatissimisque Vatibus contendat. Nec illa fundendorum carminum felicitas suos destituit discipulos, quorum longa deprehenditur series, Geographiæ Neandrinæ innexa. Omnium loco esse possunt Jo. Vollandus, Greussenas Thuringus & præcipue Laur. Rhodomanous, cujus Palæstina ab veterum divinitate Vatum quam proxime abest. Præclare inprimis de Rhodomanniana poesi Græca judicat passim in Epistolis suis David Chytræus. Quædam ejus carmina feruntur inedita, eaque exi-

mia, & auctoris genium spirantia, certe reliqua ejus cum antiquis comparanda, ut, qui non modo cum Scaligeris certare, verum etiam superare eos Græco non immerito videatur. Equidem, ut nihil consummatum est, & integrum ab omni labe, ita hic non negaverim, aut summorum repugnaverim temere virorum judicio, Nostrum sæpe in historia errore non caruisse, & non germana pro veris edidisse scriptis. Id tamen vere mihi videor de eo contendere posse, dolo id bono & ingenii pleno fecisse, neminique inferiorem fuisse, perscrutandi diligentia, solertiaque rimandi, quanquam perspicacitate judicii & acumine par non esset Joachimo Camerario, aut Davidi Chytræo. At vanum esse, videtur, laudes cumulare ejus, quem tot tantique viri summis ornarunt laudibus, nec alieno indiget ore, qui doctrinæ gloria & præstantia eruditionis omnes in sui admirationem convertit. *Ex Neandro factus tandem Gerander*, ut ipsi *ludere* placuit, in præfatione sua ad *Theocritum*, quem Guilielmo Budæo, *Medico*, consecravit. Septuagenarius anno cIↃ Ic XCV. decessit, diebus decem post Reineri Reineccii Steinheimensis excessum. Vid. Thuanus l. c. Chytræus in Saxon. Lib. XXX. ad ann. cIↃ IↃ XCV. Lundorp. Tom. III. H. Cyriacus Spangenberg in Chron. Querfurt. Melchior Adami in Vitis Philos. Programmata duo Jo. Conradi Dieterici, quibus instaurationem Literarum Græcarum descripsit, iterum edidit, Principique suo, quem vocat, Græce docto inseruit Georg Goezius, Superint. Lubecensis. 1704. Valentini Mylii Oratio funebris, in honorem Neandri habita, cujus mentionem injicit Godofredus Arnoldi in sua sic inscripta Histor. Eccl. & Hæret. Elegantissimum Epicedium, quod sequitur, est Laur. Rhodomanni, quo mortuo Præceptori pietatis & grati animi munus exolvit, depromptum illud ex D. Chytræi Saxonia loco commemorato:

Dialogus Ilfeldæ & Hospitis.

Cur ita Tyrigetum nunc Hercynis ora resolvis
In lacrymas oculos, in gemitusque animos?
Occidit Hercynia lux illa, Neander, & una
Occidit heu patria spes prope tota Scholæ!
Sicne jacet, qui te fama super æthere notam
Fecit ad Eoas Hesperiasque plagas?
Sic jacet ille quidem vita fatur atque probatus,
Sat meritis summus queis mibi partus honor.
At quid sollicito tamen ultra corda requiris?
Si pia tot meritis mors data, nonne sat est?
Gymnasii metuo, ne quam Dux ille paravit,
Gloria corrueret cum Duce tota suo.
Non metus hic vanus. Quis enim Dux inde juventa
Formanda, & doctor tam tibi fidus erit?
Arte alii præstent docto fortasse Neandro,
Qui doceat juvenes tam bene, nullus erit.
Hanc merito laudem sibi vindicat ille, secundas
In tua qui gestet commoda, forsan erit.
Hoc mibi sat fuerit. Violis nunc ossa Neandri
Spargo, animam summo Christus honore beat!

Epitaphium eidem.

Οἷος ἔην Ἐπίχαρμος ἀν' Ἑλλάδα, χρηςὰ διδάσκων
Κῦρος, εὐμαθίης ἄνθεα δρεψαμένους·
Τοῖος καὶ λογίοις παρὰ Τεύτοσιν ἔσκε Νέανδρος.
Ἑρκυνίης ὄφελος, Σιλεσίης δὲ φάος.
Ἄρμενος ἦν ξείνοις, φίλος ἀςοῖς· χρήσιμα δ' εἶπε
Παισὶν, ἀειμνηςὸν τῷ χάριν εὗρε θανών.
Qualis erat sapiens Graiis Epicharmus, in horto
Dum Sophia juvenes commoda multa docet:
Talis docta fuit per Teutonis arva Neander,
Hercynia columen, Silesiaque jubar.
Carus erat civi, bonus hospiti, & apta juventa
Tradidit. Hinc functo gratia viva manet.

Carmen, quo Nicol. Reusnerus Neandrum cohonestavit, vel ob elegantiam prætermitti non debet, invenitur illud in poëmatum Reusnerianorum Libro III. & ita fluit:

Ἐν πυρὶ μὲν χρυσὸν δοκίμαζε, καὶ ἄργυρον ὀρθῶς·
Κύμασι καὶ σκληρὸν τόνδ' ἀδάμαντα τράγε.
Δυςυχία δὲ φίλων ἀψευδής ἐςιν ἔλεγχος·
Ἴσον ἔχει ἀγαθὸς νῦν ἐν ἅπασι φίλος.

Scripta Neandri in usum juventutis edita, & mira sententiarum varietate svavitateque exemplorum condita, erunt fortasse, quæ sequentur. Multa prætermisit in addit. ad Gesn. Josias Simlerus plura, ut solet, Kœnigius, plerorumque fere omnium commemoratio in Gesneriana habetur bibliotheca.

Erotemata Græcæ linguæ, *Basil. ap. Oporinum* 8. 1565. *& aliquoties edita sunt, optima tamen editio est, qua præfationem ut nitidissimam ita eruditissimam habet præfixam, qua in multis editionibus non reperitur.*

Grammatica Hebræa, 8vo 1556.

Anthologicum Græco-Latinum, Basil. 1556.

Aristologia Pindarica Græco Latina, Basil. 1556. *8vo.*

Gno-

Gnomologia e Stobao confecta. Basil. 1557.

Sententia Theologica selectiores, ex omnibus Patribus & Theologis Gracis extantibus descripta, Graco-Latina.

Pindarus Graco-Latinus, cum argumentis Graco-Latinis.

Appollonius Grace & Latine e regione.

Theocriti Idyllia Graco-Latina cum argumentis. 1592. & iterum 1596.

Lycophron Graco-Latinus.

Gnomologia Latina ex omnibus latinis vetustis ac probatis auctoribus recentioribus etiam aliquot, in locos communes congesta, adiectis ad finem Rhythmis & sententiis monasticorum Poëtarum, &c.

Sententia Lectissima ex Gracis auctoribus Gentilibus.

Protevangelium D. Jacobi minoris. Accessit huic dialogus quidam Christiani cum Judao ex Svida.

E Graco translata excudit Richelius anno 1570.

Phraseologia Isocratis Graco-Latina, Basil. ap. Oporin. 1572.

Tabula Graca Lingua, postremum ab auctore recognita & edita Vitemberga ap. Heredes Craton. 1581. & antea 1565.

Elegantia Graca Lingua s. Locutionum Gracarum formula, a Michaele Neandro collecta & edita a Jo. Vollando Lips. 1583. sapius ed.

De re Poetica Gracorum, Lib. I. Phraseon poeticarum Lib. I. Descriptionum variarum & elegantiarum poeticarum Lib. I. Elegantiarum secundum tria causarum genera distributarum Lib. I. ex observationibus & notationibus M. Neandri collegit, disposuit & edidit Jo. Vollandus. Lips. 1582.

Opus aureum & scholasticum, in quo continentur Pythagora carmina aurea, Phocylida, Theognidis, Coluthi, Thryphiodori poemata, ad finem etiam adjecta Nili Episcopi Pareneses de vita pie, Christiane & honeste exigenda. 4to Basilea ap. Oporin. Gesnerus Lipsiensem quoque allegat.

Catechesis parva Lutheri Graco-Latina, aliquoties recusa, prodiit Anno 1564. apud Oporinum cum prafatione copiosissima de S. Luthero & aliquot ejus libris & scriptis. Basil. 1567. 8vo.

Aristologia Graco Latina ex Euripide. Basil. ex officina Oporin. 1559. 4to.

Chronicon s. Synopsis Historiarum. 1582. 8vo.

Denuo recognitum Chronicon & accessione multarum rerum locupletatum ab ipso auctore 1590. 8vo.

Accessit huic editioni historiola Ecclesia s. populi Dei. Subjecta quoque historia quadam & narratio stupenda & prodigiosa de Pseudo-Martino Gallo, qui pro marito vero se gessit. &c. 8o.

Orbis terra succincta explicatio 1583. 8vo. Iterum prodiit Lipsia 1586. cui alii tractatus varii generis adjuncti sunt, speciatim, de Russorum & Tartarorum religione ad Chytraum scripta Narratio denuo excus. Lipsia 1597. 8vo cui addita V. Epistola C. Peuceri ea de re ad Neandrum scripta.

Physica s. Sylloge physica rerum eruditarum Partes II. Lips. 1585. 8vo.

Theologia Megalandri Lutheri s. Aphorismi breves & sententiosi de omnibus doctrina Christiana capitibus & it. Theologia Bernhardi ac Tauleri. Islebii. 1581. 8vo. recus. a hac omnia Vitenb. 1584.

Compendium doctrina Christiana a Theodosio Fabricio, & Joanne Vollando ex Germanico & Latino Hebraice & Graca conversum, ed. Vitemb. 1582.

Loci Theologici, e fontibus S. Scriptura & Patrum Grac. & Latinorum extracti, Lips. 1595 4to.

Der Menschen Spiegel. *sape tractatus recusus est.*

Bedencken, wie ein Knabe zu lehren, und zu unterweisen, wie er von dem sechsten Jahre seines alters an, biß auf das achtzehende, lernen möge *pietatem, linguam latinam, Gracam, Hebraam. artes.* und endlich *universam philosophiam; Islebii. 1580. 8vo. octies libellus est recusus.*

Nonnullas, a Mich. Neandro scriptas, epistolas collegisse Christianum Daumium, constat ex accessionibus Rud. Mart. Meelfuhreri ad Almelovenii Bibliothecam promissam & latentem, p. 27. De poematibus ejus Græcis & Latinis nihil jam dicam, quæ passim, nondum tamen congesta, latent.

JOSIAS CHRISTOPHORUS NEANDER, *Lubenas.*

Inter celebriora Lusatiæ inferioris oppida quoque Lubena venit commemoranda, cujus mœnia Sprea, flumen, alluit, quod in radicibus montium Bujemicorum, quos Sudetes vulgo appellant, oritur, lenique & obliquo tractu Marchiam petit, ac tandem ad arcem Spandoam cum Havela, flumine, se permiscet. Non hic temere Philippo, summæ eruditionis viro, aut genero ejus, Georgio Sabino, assentimur, qui Spream & Svevum, fluvios, a Ptolomæo & Plinio indicatos; pro iisdem habent, cum tamen Svevus se in Balthicum mare exonerare ab iis dicatur, quod magis de Viadro flumine, dici oportere, constet. Addit Lubenæ ornamentum insigne conventus, quem Losati Ordines bis ibi quotannis celebrant, deque rebus patriæ salutaribus consultant. Hoc natale fuit solum illi Neandro, viro neque indocto, neque inglorio, sed tum officii & dignitatis splendore, tum celebritate scriptorum & famæ, noto. Vitembergæ quam plurimos per-

mansit annos, & in percipienda divinarum humanarumque scientia rerum solicitus fuit. Neque parum in iis ipsum profecisse, disputationes, numero haud parvo scriptæ, habitæque in Academia Vitembergensi, testantur. Costrini, quod Marchiæ novæ munitissimum est castellum, aliquot annos consumpsit in erudienda juventute, Ludoque ibi, quantum ex Wittenio percepimus, præfuit. Sacrorum deinde curam in se suscepit apud Stargardienses in Pomerania, populumque simul res docuit diviniores, adolescentes etiam in collegio Grœningensi literis, maxime vero linguis, quas Oriens venerabatur, excoluit, ut ita honoribus in Theologia summis, quibus postea est ornatus, multo sane dignissimus videretur. Excessit e vita Anno cIɔ Iɔ CLXXIX. annos duodequinquaginta natus. Industriæ ipsius doctrinæque testes sunt *Metaphysica*, & quam plurimæ *disputationes sigillatim de Anima rationali, de Mundo, multæque* ex philosophia, quæ mores respicit, quarum inscriptiones hic vel brevitatis causa, reticemus.

SIGISMUNDUS NEUMANNUS, *Gubenas*.

Multis perfrequens hoc inesse vitium consvevit, ut omnia tantum utilitate metiantur, & copiam rerum ubertatemque ex labore sperent. At vero, qui seculorum acta antiquiorum perlustrant, gloriæ tantum cupidi, ad vulgi operas cetera relegant, & ad immortalitatem nominis tantum contendunt. Iis plane annumerandus Noster, de quo jam commemoramur, videtur. Erat ille vir apud Gubenates consularis, qui cum dignitatibus literarum quoque studia conjunxit, excutiendis veterum, de rebus Imperatorum gestis, monumentis potissimum delectatus. Quamquam magistratus, quem gerebat, magnam daret facultatem suas in eo periclitandi vires, immo consumendi, multæ item occupationes a scribendo eum poterant avocare, tamen nihilo secius relinquendum sibi nonnihil esse, putavit, quo & post obitum, vixisse olim se, testaretur. Nimirum, ut literas erat edoctus ab ipsa adolescentia, studiorum amore semper ductus, sic iisdem inclarescere etiam concupivit. Quo consilio vitas exponere Imperatorum, qui ab Rudolpho, veteri Habspurgicorum Comite, originem ducunt, ac de rebus eorum gestis cœpit commentari, majori tamen, ut videtur, mentis alacritate, quam judicio, ampliorem ex labore consecutus famam, quam liber ipse nunc ex pretio fortunam sortitur. Namque, gravitatem Historici non spet omnia secutus, propterea, quod nimio sermonis tumore & fucis utitur, magnoque sententiarum strepitu ornatum affectat eodemque conatu sæpe obscuritatem rebus inducit, Lectoris exspectationem identidem frustratus. Neque tamen omnino sperni debet opera, cum vel sic nonnihil & æstimationis mereri videatur. Morum præterea Vir ille probitate eluxit præcipua, juris item peritia minime vulgari. Integritatem sane vitæ & sanctimoniam in libris componendis diligenter facto studuit comprobare. Nepotem habuit ex filia, M. Michaelem Filizium, cujus extant ad Olai Borrichii de Poëtis dissertationem Analecta, quæ auctoris alacritatem ingenii arguunt, & eruditionem minime contemnendam abunde testantur. Alios fœtus ingenii, fine dubio maturiores futuros, præmatura mors auctoris intercepit. In his erat ille, quem in Analectorum extremo promittit, Bailleti liber, judicia de doctis complexus, atque ex Gallico in nostrum convertendus sermonem, non sine accessionibus, atque, ubi ipse alucinatus forte esset, emendationibus nonnullis.

Libri Neumanniani inscriptio hæc est: *Augustissima Habspurgico-Austriaca Domus Immortalitas.*

Derer Allerdurchlauchtigsten aus dem dem Hochgräfflichen Habspurgischen und Ertzhertzoglichen Oesterreichischen Hause entsprossenen deutschen Römischen Käyser erster Theil, darin *Rudolphi I. Alberti I. Friderici III.* **Leben und Regierung, Wandel und Thaten enthalten.** *Francof. ad Viadr.* 1660. *fol.*

DAVIDES OPPENUS, *Eques Lusatus*.

Hunc non natalium modo splendor, & ingenium ad literas magis natum, quam ad artes bellicas, nobilitarunt, sed portentosæ etiam declamationes, quas extra se identidem raptus sæpe ad populum habuit, & re insolita multorum judicia turbavit, idque hoc validius, quod susceptæ operæ argumentum auctoritate sacrarum literarum confirmaret. Pater ejus Georgius, Supremus in aula Brand. *Cubicularius*, viro erudito filium dederat literis imbuendum, Chr. Kuhnasto, Furstenburgensi, postea Jurium *Licentiato*, huic diligentiam adolescens comprobavit, excultique ingenii frugem in Academia etiam Francofurtensi accepit. Inde reverso commorantique in sede, quam a patre acceperat, Cossenblati, in Lusatia inferiori mira res accidit, vexabatur videlicet iterum iterumq; a spectro, diversissimæ speciei, quod corpus Oppeni in fœdissimas sæpe deformitates mutavit, & furibundis gestibus quam maximum spectantibus incussit terrorem. Supplicaverunt publice pro

pro eo Sacerdotes, quod phantasmati, ad defectionem, libidines, variisque generis scelera, irritanti, vix resistere amplius auderet. Tandem aliud quinque annorum puero simile spectrum solatio eum corroboravit, atque ut publice mores hominum increparet, admonuit. (a) Negligentem jussa non deseruit mali vis, sed recruduit, sæpe etiam apud se de intermisso negotio admoneri sibi visus est. (b) Quid tandem? Inspectantibus multis, die reviviscenti gloriosissimo Servatori festo extra se Peuzeni, Lusatorum in castello, raptus est, locutus ad populum complura, oculis clausis & exanimi similis, sine sensu corporisque motu. Repetitis ex sacro codice variis, aspersisque etiam de futuro nonnullis, populum ad vitæ emendationem cohortatus est. Expergefactus subinde ex alto quasi sono, modicoque recreatus cibo, pergere iterum instituit, neque cum hoc per octiduum fecisset, ad se rediens, ejusmodi a se facta esse, potuit recordari. Erat annus, quo hoc accidebat, trigesimus supra mille & sexcentos. Calamo hominis ἐκστατικοῦ sermones, quantum ratio temporis permisit, exceperunt nonnulli, qui iisdem intersuerunt, quorum etiam nomina editis sermonibus subjuncta reperiuntur. Extant hanc in rem duo judicia Academiæ Francofurtensis, unum Theologorum, alterum Godofredi Weidneri, Medici, quæ eo valent, ut ob pietatem Oppeni probatam & Orationum cum sacris literis conformitatem parum certi designent, aut nihil perversi argumento inesse, tantum non lectori persvadere videantur. Weidnerus, quoad ex scripto ejus liquet, Platonis de animo doctrinam sectatur, credituque ita minus difficile ipsi fuit, eximi animum interdum divinitus a corpore, eoque spreto quasi, excurrere foras, & altis divinisque cogitationibus vacaturum ad tempus evolare. Neque reticenda hic sunt judicia Christophori Barhuti & Jacobi Fabricii, quorum ille in non interpolato Lutheri catechismo, hic in probatione Visionum & revelationum non male de Oppeni revelationibus senserunt. Estque idem ille Fabricius, qui cum Jacobo Stoltefortio, Sacerdote Lubecensi, de Visionibus & revelationibus non levem habuit contentionem, ad quam tempestive & ex Sacra S. componendam non pauci manus amicas junxerunt. Nos hic nostro stare judicio vix ausimus, sed in hoc diverse disceptantium conflictu haud illibenter parebimus aliorum, neque ex nostra affirmatione profani, aut ex dubitatione temerarii, quicquam afferemus. Id tamen vere confirmare mihi licet, multam mihi injectam fuisse suspicionem ex Vitæ Oppianæ descriptione & Homilia funebri, qua Davidis Sternius, Sacerdos Cossenblatensis, non laudavit defunctum, sed censoris munus gessisse videtur. Ut non levis admiratio animum subiret, cum legerem, quod ipse quidem deprecaretur decisionem revelationum Oppeni, illas tamen postea, Scripturæ Patrumque auctoritate confirmatus aperte damnaret, aliaque non injucunda lectu & ingrata admisceret pro eo, quem præ se ferre videtur, candore animi germanaque integritate Id laudis Oppeno tribuit, pietatis studiosum fuisse, literasque divinas non neglexisse, aliis diebus bene validum, Dominica vero infirmitate corruptum plerumque sacris abfuisse. Quode graviter etiam conquestus esse dicitur, ac si fortasse tantus esset peccator, qui dignus non sit, sacro supplicantium publice coetui interesse. Supremum obiit diem undesexaginta annos natus, uxores ei fuerunt duæ, altera ei superstes perpessarum in conjugio molestiarum facile exemplum esse potuit, uti idem Steinius testatur. Ex liberis septem unicum filium filiamque unicam superstites modo reliquit. Revelationes ejus publici juris factæ sunt, hac inscriptione notatæ:

David von Oppens Adelicher Buß-Spiegel, oder *Exemplari*sche Warnung, und Brüderliche Vermahnung zur ernsten und wahren Buße, welche er in unterschiedenen Entzückungen durch Antrieb eines besondern Geistes gehalten. Mit *Consens* der *Theologi*schen *Facult*ät in *Franckfurt, 1630. 4to.*

Addita sunt tractatui Judicia duo, primum Ordinis Theologorum Francof. alterum Godof. Weidneri, Doctoris Medici. Itemque accessit appendix *sermonum V.* in Ecstasi ab Oppeno habitorum, quos sua consignavit manu Oppenus & edidit 1639. Francof.

Fatetur Godof. Arnoldi se non vidisse, de quo diximus, tractatum, harum ceteroqui re um

(a) Deine Hertzens-Angst und Anfechtung wird sich ändern, ohne allein solt u von dannen ausgehen, an den Ort, der dir wird gezeiget werden, und des Herrn Werck allda verrichten.

(b) Rede, Rede, und verkündige des HErrn Werck weil du aber des Heil. Geistes Werck zu treiben dir nicht wilt gefallen lassen so magstu dir nicht lassen zuwider seyn, daß der Teuffel dein Hertz mit schädlichen Anfechtungen ängstige, und deinen Leib unauffhörlich martere und quähle.

rerum inſignis amator, Hæreſiolog Part. III. c. 23. §. 24. ubi magnam ſeriem extra ſe raptorum motorumque mente reperire licet. Meminit ibi vaticiniorum revelationumve, quas habuit puella quædam Cotbuſii Luſatorum, Margaretha Heidewettera. Haud abſimile quid eodem fere tempore in Luſatis, Sprembergi, accidiſſe, idem narrat. Namque puellam decennem divinitus admonitam, publice docuiſſe, & ſigillatim ſuperbiam increpaſſe, acriterque in perverſos hominum mores fuiſſe invectam. Allegat hanc in rem idem Scriptor Hiſtoriæ ſacræ & Hæreſ. famoſus Tomum quartum Theatri Europæi, p. 972. & librum Inſcriptionis ſublimitate ſpecioſum: Das göttl. Wunderbuch, darin aufgezeichnet ſtehen himmliſche Offenbahrungen und Geſichte.

NICOLAUS POMPEJUS, *Golſanus.*

Hic quale fuerit ornamentum & Academiæ Vitembergenſis, & ſuæ etiam patriæ, nemini non conſtare poteſt, qui de literis earumque cultoribus recte æſtimare novit. Multo enim inter ſuos erat clariſſimus & dignitate virtutis juxta ac eruditonis. Prodiit is in lucem d. XXXI. Jul. Anni cIↄ Iↄc xci. Golſæ, in Luſatiæ inferioris oppido, quod Erneſtus Brotuſus, Genealog. Anhald. Lilb. II. c. 4. &c. 3. lib. Chron. Merſeburg. Golsheimium vocat, & Studerheimorum ſ. Stoderanorum ſedem fuiſſe, confirmat, gentis plurimorum commemoratione ſcriptorum claræ. Helmold. Chr. Slav.

Patrem habuit Pompejus ſacris Golſæ operantem, qui cum ipſe literas ſciret probe & excoleret gnaviter, nihil omiſit, quod ad puerum pietatis literarumque cultu imbuendum pertinere videretur. Cum deinde adoleſcentem eximiæ indolis bonitas ad majora traheret, ſedulo cavit, ne aut ſua ſe utilitate aut expectatione alios privaret. Verſatus in compluribus bonarum artium officinis, tandem Sedinum conceſſit Pomeranorum, ut perpoliret ſe magis, præſidiisque artium muniret. Quod ipſum, quam feliciter fuerit conſecutus, vel ex hoc colligi poteſt, quod idoneus ſtatim haberetur, quem ſtudiis nonnullorum juvenum equeſtris ordinis præponerent. Mox alii, quibus præeſſet fidei ejus commiſſi ſunt, quorum ſtudia & rationes diverſis Germaniæ Academiis, Lipſienſi ſcil. Argentoratenſi, aliisque adjuvit. Vitemberga, quo poſtea venerat, cum quibusdam evocatus, ab Ludovico Anhaltinorum Principe, Cœtenas, ſuam ut in erudienda ibidem juventute operam collocaret. Neque id minore induſtria & fide fecit, quam utilitate in diſcentes identidem redundante. Varia ſic jactatus fortuna Vitembergam denuo divertit, induſtriæ & eruditionis fructum percepturus. Neque ſpes feſellit, mortuo enim Eraſmo Schmidio, artes Mathematicas publice docere juſſus eſt, quod ipſum munus per duos & viginti annos obiit diligenter & fideliter adminiſtravit. Quanquam pro temporum ratione artes Mathematicæ haud tradi potuerunt tanta perſpicacitate atque utilitate, quam hodierna quidem die fieri conſuevit. Poſt enim operas Hugenii, Leibnizii, Borellii, Walliſii, Hevelii, Sturmii, Newtonii & Caſſini aliorumque, in ſummum fere artes Mathematicæ faſtigium eluctatæ videntur, quando tot tantisque ſubſidiis ad res examinandas demonſtrandasve inſtructi, accedunt, vix ut quicquam amplius deeſſe videatur. Quo autem bono Pompejum & alios, illorum calamitas temporum magna ex parte carere patiebatur. Neque tamen non pro ingenii ſui præſtantia philoſophari viſus eſt. Fidem obſtrinxit feminæ, Mariæ Dheniæ, mercatoris, Gerhardi Beckii apud Brandenburgenſes relictæ viduæ, quæ ex caſto ejus complexu enixa eſt filios duos totidemque filias. Floruit alter filiorum non minus ingenii, quam eruditionis ſama, neque in hoc patri impar, quem nuper mortalium coetu quoque percepimus eſſe exemptum. Juris ſcientiam, bono diſcentium ſucceſſu, in Athenæo docuit Sedinenſi. Erat præterea idem mira ſundendorum carminum facilitate, multosque adeo, quantum ad gravitatem dictionis, leporem ſvavitatemque attinet, poſt ſe reliquit. Alter idemque junior filius Chr. Auguſtus A. cIↄ Iↄ LXXXIV. menſ. Aug. in curſu maximæ gloriæ, quæ ipſum deinceps manſura erat, deceſſit. Cum autem juris peritia cederet nemini, tum Germanicæ inprimis poeſeos facultate ita excelluit, ut *Madrigalibus* ejus, quæ vocantur, Germanicis nihil fere diviuius, nihil editu dignius in hoc genere forte reperiatur. Egreſſus ex hac vita Pater fere Septuagenarius, cum LXVIII. annos compleſſet, A. cIↄ Iↄc LIX. Multa in ſcriniis aſſervata fuiſſe ſcripta, ingenio & doctrina Pompeii minime indigna, in programmate funebri teſtatur A. Buchnerus, quæ itaque lucem publicam & prœlium expectant.

Poſt ejus mortem edita ſunt
Præcepta Chiromantiæ.

Extant fortaſſe alia, quibus quidem jam deſtituimur, eorum perinde ac MSStorum quorundam commemorationem in aliud tempus differentes.

PETRUS PRÆTORIUS, *Cotbusiensis.*

Lubet hoc loco sub quadam imagine, Petri Prætorii, inter exempla inconstantiæ & ficti in religione candoris, viri alioquin eruditi ingenium, mores studiaque referre, ut vel hinc intelligant mortales, plus innocentium probitati nocere simulatam pietatem & fraudes, quam apertam erroris confessionem. Is, de quo dicimus, Prætorius per aliquod tempus Vitembergæ versatus, in doctrina diviniori potissimum percipienda operam omnem collocavit, Doctoris Philosophi, tandem Theologi, prout publica docent acta, munus & ornamenta consecurus. V. Sennerti Athenæ Vitemberg. ad A. clɔ Iɔ LIV. p. 88. 100. & 134. Corrigendus propterea Scriptor Emendatæ Historiæ de mutata Gedanensium Religione, qui, Prætorium ab ipsa statim adolescentia Hulderico Zwinglio, Joanni Oecolampadio horumque sociis consensisse, putat, & Basileæ suam in divinioribus literis peritiam, easque dignitatum accessiones sibi peperisse. Verum, si mores viri ductumque ingenii, quem vel ab natura suoque instituto, vel ab consvetudine aliorum, habuit, indagemus, abunde se ubivis quædam levitas animi & inconstantia prodit. Defuncto enim Luthero, ipso Concordiæ Constantiæque die, concordia omnis & omnis constantia Vitembergæ inter Doctores expirare videbatur, &, facta ab rectius sentientis cœtu discessione, conspirabant non pauci eum iis, qui sanctissimum ab Servatore institutæ cœnæ mysterium omni ratione modoque elevabant. Ex quo factum, ut eum hos inter Prætorios quoque esset, censuram legis ab Saxoniæ Duce, Friderico, latæ effugere minus potuerit, qua erroris tenacibus docendi munus abrogabatur. Assumpta deinde recte sentientis specie in Marchiam concessit, neque Sacerdotis officio, quod ei commissum fuerat Regiomonte, diu functus in suspicionem venit mutati depravatique a se Catechismi Lutheri, eam ob caussam, ut plerique arbitrantur, loco tandem motus. Interea vitam apud socios, qui in Misnia latebant, toleravit. Quemadmodum vero, qui semel decoxerunt fidem, gnaviter esse impudentes, nec fraudem & artes diu solent tegere, ita quoque usu veniebat idem nostro, quippe qui, datus A. clɔ Iɔ LXXV Gedanensibus Doctor, & mentitus aliquandiu se talem, qui incorruptas doctrinæ regulas sectaretur, statim se prodidit, postquam Zvinglianorum placita, quæ cum Lutheri sententia minus conveniunt, revocavit atque reduxit. Incaurioribus, commendato eis Catechismo Heidelbergensium & Hymnis Ambros. Lobwasseri, haud parum sua obfuit auctoritate, ut ea re in multorum incurreret odium ac reprehensionem. Quæ tandem animorum dissensiones in apertas erumpebant contentiones, cum *formulæ* quæ ita dicitur, *Concordiæ*, Gedanum missæ, subscriberet Kittelius, sed idem facere Prætorius recusaret. Tentata ab senatu sæpe concordia sperato caruit successu, propterea, quod multos devinciret sibi Prætorius ingenii sui præstantia, mirabilique præterea occasionis captandæ artifex esset. Prohibuit Kittelium pariter, ac Prætorium Senatus aliquandiu a functione muneris, eisque orationibus e suggesto habendis publice interdixit. Interim, cum ita, irritatis exacerbatisque animis, spes omnis gratiæ evanuisset, A. clɔ Iɔ LXXXVIII. Prætorius, miro conflictatus morbo & diuturno, e vita excessit, diverso animorum habitu, excessum prosequentibus magno luctu aliis, aliis detestantibus defunctum, ut fœdæ improbæque dissensionis auctorem. Merentur hac de re uberius legi Jo. Frimelii Vitemberga a Calvinismo graviter divexata & divinitus liberata, Leonh. Hutteri Concordia Concors, qua Rudol. Hospiniani Concordiam discordem diligenter non minus, quam feliciter, confutavit. Addatur Curike in Histor. Gedanens. Consil. Vitemberg. & Hartknochius Historiæ Prutenicæ Lib. III. c. 4.

Nihil a Prætorio editum inveni, præter

Analysin Locorum Communium Theolog. Philippi Melancht. Vitembergæ 1569. in 8vo.

Quem sine dubio librum, cum Doctoris Theologi Vitembergæ adhuc munere fungeretur, evulgandum curavit.

CHRISTIANUS PUDOR, *Gubenas.*

Cum Gallicam aliasque nationes in excolenda sui sermonis elegantia sedulos videret, idem, gloriæ inductus cupiditate, sibi quoque faciendum esse, existimavit. Quod ante ipsum jam tentavit societas, vulgo sic dicta, Fructiferorum, & quæ prioris splendorem non usquequaque assecuta, Teutonica ista. Ex qua enim magna multitudo expectationem literatorum frustrata est, propterea, quod non pauci eorum inæquali, alii calamistris injusto scribendi genere linguæ potius lacerant dignitatem elevantque. Præterquam autem Noster, quod sacerdotii munus obiret Strausbergæ Marchicorum, otium literis impendit, speciatim ornatui ac lepori Germanæ linguæ comparando. Neque plane laborem ingenium deseruit, aut utilitas omnis, quanquam libenter palmam Boedickero aliisque relinquere cogatur. Industriæ suique conatus

natus testimonium libello fecit, quem inscripsit:

Der Teutschen Sprache Grundrichtigkeit und Zierlichkeit, aus vielen teutschen Rednern und Poëten zusammen getragen durch Christian Pudor, *P. L. C. Ed.* Cöln an der Spree. 1672. 8vo.

THEODORUS PUCHNERUS, *Forstanus.*

Etsi Is non scriptorum clarus numero, splendore tamen conspicuus fuit munerum pariter, ac eruditionis, vel ex hac ratione commemorandus, quod Paulus Freherus, vitas doctorum explicaturus, eum esse prætereundum haud existimavit. Patre genitus viro consulari, Forstæ, anno eodem, quo Imperator Augustus Ferdinandus, abalienatos ab se Bojemos armis coercuit, abrogata puriori religionis doctrina Bojemiæ regno, quod accidit anno supra mille sexcentos vigesimo secundo. Illæ autem temporum calamitates, quantæcunque fuerunt, non tantum valuerunt, ut a literis Nostrum, quod robusto esset invictoque animo, deterrerent, sed unus earum amore incensus Vratislaviæ & Halis, præstantissimis bonarum artium officinis, diligentem operam navavit. Præcipue carus erat acceptusque Halæ Christiano Gveinzio, qui variarum scientia rerum adauctum cumulate ornatumque e sua schola dimisit. Torunium postea Prussorum, optimas discendi literas causa, accessit, altiusque in Prussiam & Semigalliam, patriæ rebus per funestum illud bellum quam maxime afflictis, penetravit. In patriam tandem ex Livonis reversus, Vitembergam salutavit, ibique literarum elegantia, & præcipue diviniorum scientia rerum ingenium exornavit, ita ut, quod de sacris perceperat mysteriis, quodque obscurum esse videbatur, explicaret aliis identidem excellenterque pronunciaret. Qua de re factum est, cum admirabili quadam, in sacris orationibus valeret facundia, ut a Barone Biberfteinio Forstam, oppidum nostri patrium, sacerdos evocaretur, quod etiam munus summo animi candore morumque sanctitate singulari obire semper est visus. Magdeburgenses tum & Hungaros haud paucos fama eruditionis & eloquentiæ, quæ erat in Puchnero, ita ceperat, ut operam ejus in docendis sacris uno eodemque tempore efflagitarent. Puchnerus tamen, voluntati Pannorum subscribens, Bœsingam, oppidum in Hungaria situm inferiori, contendit, A. CIↃ IↃCLVI. Hic quantum affecutus gratiæ apud populum, qua item valuerit auctoritate, haud obscure inde potest intelligi, quod in Synodo Bœsingæ habita Contubernii, ut vocatur, Posoniensis Collega, in Moderensi Præses ejusdem contubernii esset. Uxores habuit duas, alteram Pannonicam, Noribergensem alteram, utramque tamen infœcundam nullaque prole felicem. Tandem consilium cepit ex Pannonia emigrandi, propterea, quod variis, iisque gravissimis, impeteretur ibi morbis, vi mali valetudinem vehementer affligente, ut, exauctoratus quasi, aut rude donatus, Noribergam se conferret. Spem ibi ceperat non vulgarem sanitatis recuperandæ, ex usu maxime thermarum acidularumve, nisi arbitro fati vitæque aliter visum esset. Gravior enim malignitas morbi invaluit ipso in itinere, adhibito licet Stutgardiæ medendi artifice peritissimo, correptusque apoplexia, duo de quinquaginta natus annos, expiravit, A. CIↃ IↃ CLXIX. adulto Majo. Exequiæ ei pro dignitate factæ sunt Zavelsteinii, terræque mandatum corpus, dato laudum amplissimarum præcone M. Jo. Friderico Hochstættero, prout hæc pleraque omnia annotavit Paulus Freherus in Theatro virorum eruditione clarorum.

JOANNES RHAGIUS, *Æsticampianus,* alioqui *Sommerfeldensis.*

Medio propemodum quinto decimo est seculo natus Joannes Rhagius, Sommerfeldii, oppido Lusatiæ Inferioris, quod qua ratione Brandenburgensium Marchionibus subjectum sit, docuit ex Curæi Annal. Silesiac. aliqua ex parte Christophorus Manlius extremo libro MSStorum de Lusatia Commentariorum. Incidit pæne Rhagii nativitas in gravissimi belli tempora, quod Lusatos inter & Septemvirum fuit Brandenburgensium, Albertum, Achillis vulgo Germanici cognomine insignitum. De quo Alberto Vates ille, Noas Bucholzerus, Dahmensis, in Epithalamio Petri Prætorii sic cecinit:

Opposuit sese felici Marte Polonis,
Ille Borussorum debilitavit opes.
Lusatos Viadri populos devicit ad undas,
Et fregit vires, Dux Pomerane, tuas.

Inclinante autem ad interitum Orientis imperio, cum infaustis Saracenorum armis quateretur, qui literas non contemnebant modo, sed plane ignorabant. Hanc fati legem, & has rerum vicissitudines agnoverunt multi summæ eruditionis viri, qui, avitis egressi sedibus in Italia aliisque Occidentis regionibus tutum domicilium quæsiverunt. Exorta hac ratione doctrinarum luce in Italia, quæ Græcis doctoribus abundare quasi videbatur, undique confluxerunt e Germania variæ eruditionis cupidissimi. Namque Sapientes dudum erant pertæsi nuga-

nugarum, quibus ſcholaſtica gens ſuperbiebat, quasque, tegente vitium obſcuritate, imprudentioribus veodebant. Non immerito fortaſſe mihi videor ex multis conjicere indiciis poſſe, eodem tempore Rhagium quoque in Italiam contendiſſe, docentium ibi excitatum fama, exemploque aliorum confirmatum. Erat etiam tum Romæ Jo. Aurelius Queſtenbergius, Freibergeoſis Miſhicus, qui pro ſuo in literas amore, proque liberalitate ſua mirifice Germanos ſublevavit, ornamentoque non uoo auxit Joannem Capinonem, ſ. Reuchlioum, & Joanne Rhagio familiariſſime uſus eſt. Teſtes ejus rei ſunt P. Albinus & Georgius Fabricius, qui cum alibi, tum ſigillatim in Roma veteri, ubi ſolertiſſuni hujus Queſtenbergii, mature oimis erepti, obitum jure deplorat. At vero, ſi unquam fortuna inſtabilis & virtuti infeſta fuit, in hoc vim ſuam magnopere exercuiſſe videtur. In multas enim Germaniæ civitates venerat Rhagius, literarum doceodarum cauſa, ut in præcipuis literarum in Germania inſtanratoribus facile habeatur. Sed, prout tum eraot tempora, non benigniori affectu excipiebatur a rudibus, atque olim Vergilius, aut Reuchlinus etiam, qui ultra vulgi captum ſapere videbantur. Ejectus itaque expulſusque eſt variis ex locis Rhagius, vix tamen usquam majori cum acerbitate, aut injuria majori, quam ex urbe Lipſienſi. Gnaviter ibi docuerat Latinas Græcasque literas, & expoſitis utriusque linguæ ſcriptoribus, tantas eruditionis opes in diſceotes transmiſit, (c) meliori ut fato dignus omnioo duceretur. Ipſe, de quo diximus, in oratione habita, diſcedens Lipſia, quamplurimos optimæ notæ Scriptores recenſet, quos ex utilitate multorum conſvevit Lipſiæ explanare, videlicet, lacteæ obertatis Hiſtorici monumenta, T. Livii, & Plinii Majoris de rebus naturalibus Commentaria, Plautique Comoedias, Horatii idem Carmina, Virgilii Aeneida, Tullii Epiſtolas, ejusque tres de officiis libros, tandemque Cornelium Tacitum, & Divi Hieronymi Epiſtolas. His rite explanatis, ſuam porro operam pollicetur in interpretando Priſciani opere, Auli Gellii Noctibus Atticis & Auguſtini libris de doctrina Chriſtiana. Verum execrabilis nonnullorum livor honeſtiſſimos viri conatus & conſilia eluſit, tantoque juventutem bono orbavit. Infremuerunt præcipue monachi inſulſi, qui gratia clementiaque Georgii, Ducis Saxoniæ, præmuniti, famæ Aeſticampiani maximopere invidebaot. Quapropter ne auctoritas ſua noſtri eruditione paulo labefactata prorſum intercideret, una omnium conſenſione & voluotate ad opprimeodum Rhagium conveoerunt, idque tandem effecerunt, ut Lipſia ionocens vir Anno cIↄ Iↄ XI. expelleretur. Ceſſit itaque conſcientiæ fiducia comite, monachorum invidiæ, cum impetum rabiemque eorum amplius ferre non poſſet, & eorum ignorantiæ adulari, hominum more abjectiſſimorum, nollet. Fortunæ poſtea ſedem, otiumque tranquillum Vitembergæ quæſivit, ratus cum Ariſtippo, artes tandem aliquo in loco juſtos reperire exiſtumatores & haberi pretio magis æquo. Nihil hic dubitationis eſt, quin pari diligentia & dexteritate artes tradendi exactiſſima etiam hic valuerit. Neque ſe a divinioribus prorſus abſtinuit, aut alienus ab reducta religionis puritate fuit, dubitari ut poſſit, feliciorne fuerit, quod morti propemodum vicinus renaſcentem viderit religionis ſinceritatem, utrum, quod ei ipſos inter inſtauratores cootigerit vixiſſe. Pervenit tandem veneranda canitie usque ad ſexageſimum ætatis annum, & pridie Kalend. Jun. Anno cIↄ Iↄ XX e vita migravit. Commemoranda adhuc de ſummo illo viro eſſent plura, quæ per feſtinatiooem non licet, alio tempore commodioreve occaſione explicatius reddenda. Deſcripſit præterea, quæ geſſit Aeſticampianus, quæque ipſi eo tempore, quo literas docuit in Academia Lipſienſi, accideruot, non inerudita Diſputatione M. Daniel Fidlerus, Hohenſteina Miſnicus, adjecit quoque, qua Lipſiæ valedixit Rhagius, orationem, manu antea exaratam, communicatamque ab Erneſto Salomone Cypriani, Athenæi Coburgenſis Directore. Mortuum Aeſticampianum tumulo amici cura-

(c) Hae da re ipſe Rhagius in oratione, qua Lipſienſibus valedixit, teſtatur, ita locutus: Qoatuor indies aliquamdiu horas prælectiooi veſtræ hic dedi, cum alias etiam partim repetitionibus & inculcationibus conſumerem, partim autem commentationibus & verſibus pangendis cootererem, adeo, ut vix aliquid temporis vel victui ſumendo, vel ſomno capeſſendo, vel officiis amicorum exequendis reliquum mihi fuerit, quæ profecto omnia oon quæſtus alicujus aut famæ gratia, (utrumque enim eſt mihi permediocre) ſed ſtudio tantum de vobis & patria bene merendi factum eſſe, ſcitis fere omnes. Quotquot autem ſunt aut adoleſcentes, aut ætate jam profecti, qui ex labore & iodustria mea vel doctiores ſemper facti ſint, vel meliores redditi, & Deus ſcit, qui & nobis & ipſis tantam gratiam dedit, & vos non ignorare debetis, qui eos tum vidiſtis, tum etiam audiviſtis.

curaverunt inferri, atque, epitaphio pereleganti extructo in templo Parochiali Vitembergæ, sequenti carmine nobilitari, quod ipsum invenitur laminæ æneæ in muro orientali ad sinistrum Altaris inscriptum.

JOANNES RHAGIUS, ÆSTICAMPIANUS LUSATUS, POETA LAUREATUS ET THEOL. DOCTOR.

LAurea Germani viridans tibi Cæsaris una est,
AlteraRomulei munere Pontificis;
Tertia sacrifica plexa est de Numinis ara.
Cingunt docticomas Laurea serta comas,
Rhetoricen, Sophiam, Vatum monumenta professus,
Annis viginti plusve minusve tribus.
Danubius, Rhenus testatur, & Odera & Albis,
Spiraque cum docta Sequana Gallus aqua.
Jam sexagenos complesti vividus annos,
Nec scis quo loculo, quave cubabis humo.
Sic tibi non census, fastus, possessio, fraudes,
Sed pax, libertas, gratia chara fuit.
Extra fortunam est carmen, quo lamina corpus,
Signat, ubi positum quave tegatur humo,
Ut si quem tanget pietas, miseratio casus,
Ingemat & fati sit memor ille sui.

Male distingvuntur ab se Joannes Rhagius Aesticampianus & Joannes Sommerfeldius, cum unum eundemque indicent hæ appellationes. Ex hoc se satis expedire non potuerunt, Conr. Gesnerus, ejusdemque Bibliothecæ Amplificatores, diversosque fecerunt Aesticampianum & Sommerfeldium. Edita ab hoc Rhagio Aesticampiano commemorantur.

Carmen Sapphicum, ad Studiosos Eloquentia, cum doctorum Virorum Epigrammatis, Nicolai Weidmanni, Ulrici Hutteni, Viti Werleri, Valeriani Sifridi.

Item Pracepta Grammatica.

In Martianum Capellam præfatus est & in quadam Plauti Comoedias, itemque

In LL. Oratorios Ciceronis.

Phalæcium etiam scripsit in Libros Wimphelingi de integritate.

Libanii Epistolæ, antea translatæ in sermonem Latinum a Francisco Zambicario, Bononiensi, edita vero postea. & emendatæ, argumentaque illustrata, addita etiam præfatio luculenta & erudita est a Joanne Sommerfeldio. Impress. Cracoviæ 1504. 4to.

PARNASSUS GORLICIORUM,

Auctore

CHRISTOPHORO STAUDIO GORLICIO LUSATIO.

*** *** ***

AMPLISSIMIS, PRUDENTIA, VIRTUTE,

Doctrina, rerum usu, præstantissimis Viris, Dn. Cosuli, Consularibus & Senatoribus inclutæ Gorlicensium Reipubl Dominis & Mecænatibus suis colendis, S. D.

ILlum hæ Stygiis dixero fluctibus
Emersisse; feræ cautibus horridis
Idæ progenitum; lacteque Tigridis
Nutritum: oitidis Pallados artibus
Grajæ qui stolido pectoris invidet
Ductu: atque has gladio tollere nititur;
Et flammis rapidis expetit urere.
Illum næ superis dixero sedibus
Natum, qui Sophiam laudibus inclutis
Effert: & studiis omnibus, omnibus
Mentis viribus, & corporis adjuvat;
Et blandus propriis suscipit ædibus:
Illique ut lepidæ basia filiæ
Figit, suaviter amplexibus imminens.
Urbs felix igitur: cujus in incolas
Fundunt Pierides munera blandulæ,

Fon-

Fontis Pegasei lympida flumina:
Quæ cive, quoque nunquam renuunt, eq;
Contemnunt tumidi forte superbia.
Hinc surgunt etenim, Christe, tuæ manus
Doctores; populo cœlica dogmata
Qui tradunt, facili semita tramite
Quæ ducat superas ad supe um Ducis
Ædes, cærulei flammea sidera
Monstrantes operis: voceque supplice,
Et verbo prohibent: ne fera guttura
Pandens Tartareus surripiat Draco
Ago is de stabulis Christicolum piis.
Hinc surgunt etiam munia publica
Urbis qui subeunt: sceptraque patriæ
Præclara moderantur sapientia:
Nixi propositis legibus improbos
Flammis, exiliis, enseque puniunt:
Gaudent Justitia, pessima munerum
Solerter fugientes laquearia:
Curant consiliis res male perditas:
Quassas eripiunt æquoribus rates.
His ergo DEUS, hæc omnia dans, favet:
Virtus, & favor & lingua potentium
Vatum divitibus carminibus favet:
Dignos laude viros fama vetat mori.
Hinc surgunt etiam, qui rude parvuli
Informant pueri pectus: & optimis
Complent ingenium suaviter artibus:
Ut crescant ita mox agmine ramuli
Ingenti virides: qui bene moribus
Et virtute parentes referent bonos.
Hæc sunt Pieridum munera, credite,
Quæ paucis veniunt urbibus obvia:
Quæ non imber edax, non Aquilo impotens
Possit diruere, aut innumerabilis
Annorum series, & fuga temporum.
Hæc, o Gorlicii, civibus omnia
Vestris conveniunt: ut mea leniter
Stringit Musa levi carmine: quod bono,
PATRES, quos pietas, quos honor & decus
Exornat, legite & sumite pectore:
Quo vobis etiam dedico & offero.
Hoc, si vestra teget gloria, dignitas,
Non Momi veniet morsibus obvium.

V. Amplit.
Observantiss.
Christoph. Staudius
Gorlicius Lus.

PARNASSUS GORLICIORUM.

Propositio bipartita. *NUnc hac exigua extorquet mihi carmina magnum*
Magni montis opus; Parnassum nomine dicunt;
I. *Lusatis ora sua quem circum amplectitur alvo.*
Ejus qua fuerit majorum tempore forma,
Et qua sit nostro, tenui modulamine condam.
II. *Et vos illius montis juga sacra colentes*
Pars II.

Musa, vos dicam: & facile comprendere versu
Aggrediar, vobis qua sit clementia nostram
In patriam: quando fugientes Dardana regna,
Prapetibus pennis ausa vos credere cœlo,
Insuetum per iter tandem enavistis ad oras
Nissiacas; tanto dignata munere cives:
Fixistiq; ut pedem Parnassi in culmine montis.
Ast infirma mihi vis est, infirmaque virtus;
Qu a nequeat meritas vobis persolvere grates.
Ergo animum inspires nobis, linguamque gubernes Invocatio.
Christe, DEUS vatum: date commoda plectra canenti
Ad mea prasentes cum Christo vota sorores. Occasio historia.
Tempus erat; cursu Phœbus confecerat orbem
Jam medium; & fervor rapidissimus arva tenebat:
Ecce ego Gorlicia progressus ab urbe, petebam
Arva, ubi Parnassus diverberat arduus auras,
Summaque verticibus contendit ad astra duobus,
Immersam cupidus molem spectare, situmque;
Has mecum tacito curas sub pectore volvo:
Quid facio demens? cur nunc mea tecta relinquo,
Ausus inaccessa montis me credere rupi?
Dum mente hac reputo montis radicibus adsum:
Et quamvis superare jugum, summumque cacumen
Tangere vix valeo: tamen ad fastigia tendens
Membra levo tereti baculo; tarduque labore,
Oblongo nitor vestigia ponere clivo.
Tantum aberam summo, quantum semel ire sagitta
Missa potest: fessus recubant sub tegmine fagi
Auribus assiduos arrectis haurio cantus.
Hic etenim querulo, clamosoque ore cicada
Crebro alas quatiens dat acutum stridula cantum.
Hic volucres cantu suaves sub fronte latentes
Certant obsequio & testa a carmine dulci
Laticiam late concentibus aëra mulcent.
Hic merulus modulaos alternis concinit odis;
Parte alia dulces exercet acredula cantus.
Et quamvis omnes modulamina voce volucres
Tentarent: tamen haud Philomelam carmine vincunt:
Qua tam dulce sonans fundebat gutture carmen:
Ut mea laxarem secura membra quieti.
Nec mora, dum mollis fessos sopor occupat artus:
En ego percipio voces; & verba vocantis
Sentio: sic somnum mihi praceps abstulit horror.
Hic Dea sese offers mihi, formam & virginis ora
Ostentans, dederat que comas diffundere ventis.
Hujus candidulis co ntendunt lumina stellis;
Malaque purpureas dant albo mista colores:
Marmoris instar habet niveos, eburnave lat ertos,

Collaque; nec cedunt calsbis cerave capilli.
Obstupui, gelidusque coit formidine sanguis;
Arrectaque steters coma, & vox faucibus hasit:
Ast hac, tolle metus, inquit, depelle timorem:
Haud infensa tibi veni: sunt candida nobis
Pectora; sunt animi molles, est gratia vocis.
Hac ubi dicta dedit; secum monet tre modesto
Dextra me prensum: & fesso vestigia firmans,
Ad latus it comes, & montis me ducit in altum;
Circum ubi prospectus longe lateque patebat.
Hic ubi constitimus, verbis his farier infit:
Audin', pauca loquar, deque hoc te monte docere
Ordiar: hinc urbis vestra ingens gloria manat.
I. Narratio. *Cernis, ait, geminum cornu, quorum illud ad Austrum*
Vergens submissum est; cernis sublime secundum,
Quod pedibus premimus nostris, Aquilonibus obstat:
In bifidoque patet spaciosus vertice campus:
Aspice piniferum caput, ac ingentia saxa.
Arx in Parnasso. *Arx erat hic vasto suspectu, & turribus alta*
Opportuna loco: munimen & ardua rupes
Prastabat laterum anfractu: geminique minantes
Ad cœlum scopuli arcebant accessibus hostes:
Terrebant densa hinc silva, lapidesque maligni,
Hinc spissa rupes; vix semita parva patebat.
N. a Landseron. *Nobilis extruxit sedem hanc Landseronius heros:*
Ut, si forte duces Mavors ad bella vocaret,
Tutamen sibi praberet, tutosque receptus.
Post varias experta vices, variosque subinde
Passa duces, tandem numerato venditur auro
Gorlicenses. *Gorlicis: illi pagis, urbique timentes,*
Ne, si forte virum spoliorum & cadis amantem
Arx ea susciperet, campos vastaret apertos;
Vel tacitos pecorive dolos hominive pararet:
Tandemque imperio ductor succederet urbis:
Solliciti partes animum meditando per omnes
Versabant: si qua potis hanc avertere cladem;
Moliri interitus arci meditantur: ea una
Denique cura animo sedet, hac sape una resurgit:
Protinus acciri cives ad limina Consul
Imperat: ecce igitur dedit ingens buccina signum:
Conventus Gorlicensium. *Quo subito intonuere domus & splendida tecta.*
Continuo ruit ad Patres gens omnis; & adsunt
Gorlicii cutus, cives, juvenesque, virique.
Illi animis prompti, suasis cotere paraci
Una omnes: variis resonat sermonibus intus
Oratio Consulis. *Curia: dum in medio Consul sic farier orsus:*
Gorlicii Cives, belli fortissima proles,
Sobeslaus Rex Bojemiæ conditor Gorlicii, An. 1131. *Quos olim huc Sobeslai clementia regis*
Duxit, pro summis meritisque hanc condidit urbem:
Hoc animis, quaso, vestris infigite dicta:
Vos scitis, quanta nostras formidine mentes
Perculit ad fines posita dux nobilis arcis:
Et data sit unquam contra pugnare potestas?
Sed (licet inviti) ejus sava probavimus ausa,
Ast tandem (sic fata volunt) occasio nobis
Nunc satis ampla, data est: turres sunt are redemta
Parnassi montis, nostra ditione tenentur.
Ergo, qua nobis nunc sit sententia, pandam.
Nos habitant circum virtute ac are potentes,
Nobilitate graves, qui summis viribus omnes
Nitentur: technis ut monte atque arce potiti
Fucatis; turri dominum, ceu cuique placebit,
Praponant: celsam qui sors spem ponet in arcem:
Cum cernet quod sit nostris imperditus armis;
Omnia tentamenta, dolos, vimque induet omnem;
Insidias struet; ac ubi erit data copia damni;
Nos contra armabit socios: nec mœnia tutos
Nostra tegent cives & imbit pralia in ipsis
Aggeribus murorum, & nos depellet ab urbe:
Nosque in vincla dabit: vinctosque inducet in arcem
Victor: nos captos ridebit catera turba.
Hic opibus vestris opus est, hic viribus usus.
Quadrijuges Phaëthontis ubi summo athere sacram
Naribus efflabunt lucem, qua colla colubri
Calce terens Stygii, & confractis poste sepulcri
Victor ovans Christus superas emersit ad auras:
Quisque suis rutris presto, atque ligonibus adsit:
Quis aquata solo fumantia culmina ponat:
Auxilium patria nostrum quoque serviet urbi.
Dixerat: exciti Cives communia jungunt Effectus
Fudera; & unanimes magno cum murmure poscunt, Orationis
Sumere tela manu, jam jamque evertere muros.
Ast sermone Patrum Populi est furor iste repressus.
Dicta dies aderat: liquido & jubar athere tollit
Sol feriens radiis suprema cacumina primis:
Sunt memores jussi Cives: instructa juventus
Ferro accinguntur: rutro hic armatus acuto
Advolat: ille adfert prolongo sarcula ferro:
Non erei desunt conti, savique ligones:
Ille sudes stipitesque refert, hic pastina portat.
Procedunt portis; & complent undique campos:
Telus horrescit variis seges: araque fulgent
Sole lacessita, & lucem sub nubila jactant.
Nec longas traxere moras: denso agmine montem
Conscendunt, arcemque parant confringere ferro. An. 1422. Arx Parnassi
Incumbunt operi: cunctos idem ardor habebat: in ipso paschate diruta
Ac inter sese multa vi brachia tollunt corpta,
Una omnes: strepit assiduo ingens verbere murus

Pulsus:

Pulsus: & absiliunt scintillæ & pulvis in auras.
Non aliter, quam cum crudelia prælia misceut
Vulneribus crebris hostes; & ferrea pulsu
Arma armis rabido torquent, glomerantque furore,
Dant sonitum ictu galeæ & cava scuta frequentem.
Verberibus montes reboant, clamoreque silva
Responsant circa.. Verum nec saxo fatiscunt;
Nec duros possunt ferro convellere muros.
Nam quantum tota vir rueris luce revulsit:
Evaluit tantum non magno pondere pressus
Pellibus acceptum, vicinam ferre sub urbem.
Linquuntur lacerata domus fundamina: muri
Dimidii pars fracta jacet; pars cætera monte
Fixa manet; veterisq; adeo vestigia curris.

Gorlicii æstas vix nona refulserat agris;
Aurea concordis cum vere secula pacis
Gorlicii regna-putant: fortuna feroci
Ora refert vultu; torvusq; in fronte severos
Torquet atrox oculos: mortem interitumque minatur.
Ulricus a Biberstein, Nam, quibus ignotum est mihi Biberstenia proles
Artibus Ulricus, Parnaso monte potitus,
Tecta novat, piuni.q; arcem circumdare tentat:
Inde nova rursum turres & mœnia surgunt.
Contrahere ære viros, armatq; in bella: feruntur
Exigui numero; sed bello ovida virtus:
Hi domino absenti, nec quicquam tale volente
Furta parant belli convexo in tramite silvæ:
Implentq; angustas armato milite fauces:
Gorlicius ut damna ferant, sternantq; meantes.
Heu tunc impendent tibi fata cruenta, viator:
Sterneris imbellis, cuncto spoliaris amictu.

Gorlicii, enim fama fidem, missiq; reportant
Exploratores, expectant fortiter hostem,
Observantq; dolos: non corda insultibus ullis
Fracta nec acta metu frigent: levibusq; subinde
Decertant pugnis: nunc his victoria cedit,
Nunc illis, pugnantq; pari discrimine pugno.
Eod. anno. Hussitarum irruptio. Interea exoritur nova fax: in prælia surgunt
Hussiades: armis & in arva inimica feruntur:
Fit via vi, vastantq; agros, hominesq; trucidant:
Cæde calent; stragem cunctis mortemque minantur:
Vis ferri (horrendum) & violentia regnat in ausis.

Atq; hæc caussa fuit pacis: sic namq; coacti
Eod. an 30. Julii 24. Gorlicii Ulricum precibusq; minisq; rogarunt:
Auferat insidiis ansam; compescat atroces
Supplicio; sit pax vicinis. Ille petita,
Castigans pravos, sequitur: pacemque sequestram
Pacis amans pepigit: mistiq; impune coloni
Erravere viis, concordia corda gerentes.
1434. Joannes dux Saganensium emit arcem Parnassi. & cupit illam instaurare. Accipit hæc inter turres justo ære redemtas
JOANNES, quem tunc Dominum agnovere Sagani:
Hic arcem (pars namq; diu imperfecta jacebat,
Pars nuper renovata) studet circumdare muris
Immensis, aptare domum, celsisq; theatris
Fundamenta locare bona, immanesq; columnas
Rupibus excidens, æquatas ducere cœlo
Turres, & pinnas, & propugnacula belli.
Erectam complere viris parat: utq; per altos
Vult omnis muros Legio sortita periclum,
Excubet, expediatq; vices, quæ cuiq; tuenda.
Maxima jam saxis surgebant mœnia: nexaq;
Ære trabes: foribus cardo stridebat ahenis:
Impositi vigilant vigiles fulgentibus armis. 1437. 31. Octob.
Insuper exposcit, vigiles ut alantur ab urbe;
Gorlicii Ceremq; darent, & pabula nummis
Mutent, ut miles vitam sine crimine possit
Degere: nec raptis cogatur vivere prædis.

Hæc etiam res Gorlicii oblata timorem
Addit: at hic licet exiguam sperare salutem
Deberent: tamen afflictis confidere rebus
Conantur melius: delectos ordine ab omni
Sex Oratores ad culta palatia sacri
Cæsaris ire jubent SIGEMUNDI; regna premebat
Qui ditione sua, CHRISTI mandata secuta,
Donaq; ferre viro, precibusq; orare salutem. 11. Novemb.
Haud mora, festinant jussi, rapidisq; feruntur
Passibus, interea collectis civibus, ora Conventus
Quos hac amplexu fovet undiq; summa pericli Lusatiorum.
Ponitur in medium: res ardua plena timoris.
Primores mœsto defixi lumina vultu
Astant: eventus animo casumque volutant.
Stat paribus circum curis agitata caterva,
Et multo inter se vario sermone serebant.
Talia Dux tandem posita de sede profatur:
Concilii quæ causa patet, generosa juventus: Oratio Ducis Lusatiæ.
Consilii quæ causa, bono, rogo, suscipe vultu.
Misimus ex nostro ter binos ordine patres,
Qui nostros referant casus, remque ordine pandant;
Cæsaris auxilium implorent: & supplice pacem,
Post varios motus, varia & discrimina rerum,
Voce petant: quam si nobis sors dura negabit,
Viribus utendum vestris est: justo faventi
Omnia dat, qui justa fovet: nec Numina desunt:
Non spolium nostris, non regnum quæritur armis:
Externis merito Dominis servire negamus.

Hoc ubi dicta dedit; non parvo murmure vulgus
Secum certa fremit: Pietas, patriique penates
Suppeditant animos: revocantque in pristina vires.
Si licet, exclamant, veras expromere caussas: Responsio populi.
Vestra quod occultas tenuit patientia vires
Conquerimur: deerat vobis fiducia nostri?
Dum movet hic calidus spirantia corpora sanguis,
Et dum pila valent fortes torquere lacerti:
Stabimus haud trepidi contra: ne turbidus hostis
Confidens arci, lætetur sanguine nostro,
Servitiove. DEUS tales avertito clades!
Hoc fati; elatas, quæcunque pericla vocarent,
Promisere manus: ferit aurea sidera clamor.

Jamque iter emensi, turres ac mœnia Pragæ
Ardua legati cernunt, murosque subibant:
Nuncius ante volans Augusti ad Cæsaris aures
Profert, Gorlicio sex, publica jussa ferentes,
Advenisse viros. Ille intra tecta vocari
Imperat: & solio medius consedit avito:

Cæsar Sigismundus ad Legatos Gorlicenses.

Atque hæc ingressis placido prior edidit ore:
Dicite Gorlicii, cur has venistis ad oras?
Quid petitis? quæ causa viæ, vel cujus egentes?
Vix ea fatus erat: submissi maxima donant
Munera: dein tali Legatus voce locutus:

Oratio Legatorum ad Cæsarem.

Armipotens CÆSAR, Romani maxime Rector
Imperii: hoc sanguis nostris effusus in arvis
Commeruit: sævi Hussiades cum Marte feroci
Oppida diruerent vicina, agrisque colonos
Abriperent: & multa darent, heu, millia letho:
Hoc pietas, fortisque animus, præclaraque facta:
Cum nostram frustra oppugnarent molibus urbem:
Aut extructa sedent circum castella sub armis:
Nunc hos, nunc illos aditus, omnemque perrant
Marte locum, & variis nequicquam insultibus urgent.
Non secus atque lupi, quos magna fatigat edendi
Ex longo rabies, & sicca sanguine fauces;
Cum ventum ad caulas, pleno insidiantur ovili;
Omnesque intendunt vires, qui commodius agnos
Excutiat modus ex stabulis; clamore molossi
Latratum exercent: ast illi sævius instant
Unguibus: ac frustra postes convellere tentant.
Nunc cum parta quies, externoque hoste fugato
Pax optata bonis merito sit danda colonis:
Ecce recens hostis, furiisque prælia glíscunt.
Nam bis septenum Sol circumvolvitur annum,
Cum tua, summe Ducum Cæsar, mandata secuti,
Arcem in Parnaso, quæ clam molita periclum
Urbi impendebat, ferro convulsimus: at nunc
Dux renovata tenet JOANNES milite forti
Mœnia: & a nobis huic nutrimenta requirit.
Ex illo qui nos casus, mala quanta sequantur:
Et quales maneant clades, cives que, Patresque,
Emicat: arx nostra vicinis imminet urbi
Turribus; impositi vigiles mercede parati
Omnes observant aditus, quæ causa timori,
Excubiisque adsit, nostras non venit ad aures:
Triste sed augurium, dirum quid pectore ducit.
Non etenim invadunt hostes, nec molibus instant:
Non ferro celsas cogunt defendere turres:
Non latro capere arma jubet: non ulla coorta est
Seditio: nullus populo furor arma ministrat:
Nulla patet belli facies; pax esse videtur.
Ergo alius latet error: atrox fort miles, ut alte
Prospiciet prædam venientem turribus: (illa
Namque dolos semperque nefas sub pectore versat
Colluvies hominum) ardebit dolor ossibus ingens:
Qua tentet ratione aditus, & qua via ferro
Incautos sternat; prædamque avertat opimam.
Qualis ubi aut leporem, aut candenti corpore cygnum
Conspicit in ramis latitans Jovis armiger: omnes
Sese agit in partes: jamque huc, jam dirigit illuc
Cursus, insidias quærens: ut morsibus artus
Pascatur rabidis: & pinguia viscera tondens,
Rimatusque epulis, vacuam demergat in alvum.
Sic illi ad prædam proni, cupidique nocendi,
(Suadebit vesana fames, aurique cupido)
Arma frement, nec erit tum sat rationis in armis:
Sternetur turba imbellis: totisque rapinas
Corradent campis, argenti pondus & auri.
Denique cum semel est spoliandi facta potestas:
Spe mentes acuent: sese que impune vagari
Censebunt: sic nullus ager, nec silva, viaque
Cædibus existent vacua, sed strage gemiscent:
Nusquam tuta quies: sed plurima mortis imago.
Utque feræ tigres nunquam posuisse furorem
Creduntur: silvis dum matrum lustra sequuntur,
Quas hominum, pecorumve diu pavere cruores:
Sic solitis illis mortales sternere ferro,
Durabit consueta sitis: semel ore receptus
Pollutas sanguis dabit haud mansuescere fauces.
Quem post invenies tam sævæ potentia finem?
Quis modus his scelerum? nobis quæ meta laborum?
Quænam confecti merces, quæ præmia belli
Reddentur? non hoc præstantia facta requirunt?
O male vicinis hæc arx fundata colonis,
O tristi damnata loco! Pax alma per omnes
Et tranquilla quies populos? nos præda furentum,
Nos erimus: tuto nec erit procedere gressu.
Ab urbem invisam; heu fatis contraria nostris
Fata! rapax nobis melius fortuna dedisset
Fortiter ob patriam pugnando occumbere morti.
Sed tantus teneat ne mentem & pectora terror:
Ut nostris liceat nil prorsus fidere rebus:
Venimus oratum miseri: miserere tuorum:
Tu requies miseris; Pax hospitiumque colonis
Te penes: in te tota urbs inclinata recumbit.
Ne, CÆSAR, miseros in aperta pericula cives
Perduci patiare: tua mandata colonis
Quos ditione premis tota in regione referto:
Ne sic prædonum concedant crescere nidum:
Sed quavis quærant ratione viamque modumque,
Quo turres istæ precio acquirantur honesto:
Ut vastandi illas sic detur justa potestas.
Vel, si Vestra cupit, CÆSAR, clementia, nostras
Intendi vires; spem nos ponamus in armis:
Non ita contremimus; non cum fortuna repugnat,
Funditus occidimus: sed habet fortuna regressus:
Sunt his militibus sua funera, parsque per omnes
Tempestas: non desinimus sub limine primo.

Quod

Quod si Gerlicios illi in certamina poscunt:
Idq; placet, CÆSAR: non id tentare negamus
Non adeo hat exosa manus victoria fugit:
Ne modo fallaci tendant laquearia fraude;
Ne lateat, num corda gerant hostili: Dixit.
Responsio Sigismundi Imperatoris. *Olli sedaco CÆSAR responsa ferebat*
Pectore: non equidem contemno munera: latus
Accipio: sed ne, Cives, adsvescite bello,
Cum via sit melior: stetimus tela aspera contra,
Contulimusq; manus etiam: mihi credite sæpe
Experto: telis concurrant tela, caoete.
Ponite de vestro talet, rogo, pectore curas;
Jam nostrum est, omnes recte perpendere casus.
In promtu nobis via, consiliumq; medendi
Vulneris: auxilio civet opibusq; juvabo.
Nunc ite, & oestro populo mea oerba referte:
Auxilium non longe aberit: non immemor hujus
Caussa ero: confidant certo, maneantq; quieti.
Talis Gorlicis solamine CÆSARIS, urbem
Ad patriam læti redeunt; pacemq; reportant
Venturam. Excipiunt plausu solamina cioes;
Expectantque diem; & læta spem fronte serenant.
1441. Joannes Dux Saganensium moritur. *Talia Gorliciis dum magna ex parte geruntur:*
Lumina composuit placidis Dux morte Joannes:
Heredesq; duos regni, famsq; relinquit:
Qui dum fata paeris fletu, cordisq; dolore
Plorassent, donis animam oru affeusq; supremis;
11. Novem. ♄. *Cæsaris admoniu, Legatos talibus ulsro*
Jussit Gorlicium mittunt; Si monte potiri
Exoptent, sedeatque animis ea cura reposta,
Auro mercari turres, nil esse quod obstet;
Nulla mora in sese. Quid oero carius illis?
Quid magis acceptum fieri potuissæt? & aurum
Non sine lætitia numerabant: dextra, fidesque
Porrigitur: maneant æterno fœdere juncta
Gorliciis turres, dominosque ducesque salutent.
Lætitia exundant cives, & pectore toto
Unanimes gaudent: cantantes voce triumphos
Insultant arci: spes addida suscitat æstus.
Exultant læti quales sub nubibus atris
Strymonia dant signa grues, atque æthera tranant
Cum sonitu, oolitantq; omnes clamore secundo;
Quas procul incautus nemora inter Cresfia telis
Incassum petiit pastor, frustraque quietas
Excitat: ha incolumes clamant, fugiuntque periclum.
Dein Consul, cui non penitus fiducia cessit
Turres diruere, atque extructam tollere molem,
Ulsro animos tollit dictis, hortatur & ultro:
Consul hortatur Cives. *Quod ooris optastis, adest, perfringere dextra:*
In manibus mons ipse, viri; nunc quilibet esto
Urbis, promissique memor; nunc magna laborum
Præmia ferte: quies nobis datur optima: pacem
Accipite: & pacis remorat evertite turres.
Hæc ait; & secum versat, quos ducere ad arcem;
Vel quibus excelsos possit convellere muros:
Ast communi omnes cupiunt servire saluti.
Ergo omnis ferro pubes accingitur; arcem Destructio arcis.
Conscendunt: terræ prosternere mœnia certant.
Qualis apes hyeme extrema per cerea castra
Sub tectis labor exercet, cum florea desunt
Rura, nec adfertur stipandi mella facultas:
Nec procul ex herbis quærendi alimenta per agros:
Discurrunt: magnisque acuunt stridoribus iras:
Completas dulci populantur nectare cellas:
Namque fames urget simul omnes agmine facto
Incumbuntque favis, & vastant impete cellas,
Quas labor æstivus miranda finxerat arte.
Haut secus inceptum Cives opus acriter urgent:
Quilibet esse volens opera inter talia primus
Hortatur socium, paribus populetur ut armis,
Instant: obnixis immania viribus itur:
Procumbunt lapides: turris sonat icta ligone,
Pinnæque excelsa: oacuat id pluoit ad auras:
Ferratos capiunt contas: & corpore toto
Obnixi trudunt, donec deoicta labantes
Juncturas tabulata dedere: trabesque solutis
Postibus ingentem strepitu traxere ruinam:
Exultantque solo, atque immani mole secutus
Procubuit murus: fragor æthera terruit altum.
Non secus ac tonet ore DEUS, dextraque coruscet,
Densaque per nigras effundat fulmina nubes,
Et tellus gemit & circum nemora alta tremiscunt.
Tollitur excisa glomeratus nimbus arena:
Confracta properant moles: perque ardua montis
Fundamenta ruunt: lapsis ingentia muris
Saxa gemunt: turresq; & propugnacula belli
Labuntur cuncta horrendum convulsa, minæq;
Murorum ingentes: æquataq; machina cælo
Fertur in abruptum: lapides volvuntur ad imum
Præcipites, rapidoq; trahunt secum omnia lapsu,
Cum sonitu ingenti: late saxis loca complent.
Sic arx ista ruit: lapis omnia nudus & ingens Conclusio.
Silva tenet montem: sub vertice nascitur herba.
Sic Dea narrabat laudes, & facta docebat
Gorliciæ gentis: pressoq; obmutuit ore
Ast ego lætitia jamdudum percitus adsto;
Ingens mente mihi virtus, multusq; recursat
Gentis honos: hærent infixa pectore voces.
Mirabar nemorum tractus, silvasq; virentes:
Cum tamen ante nihil nisi putrida ligna fuissent:
Pressissentque solum musco circumdata saxa.
Ergo Deam adstantem verbis compello benignis:
Ne vultui Dea (quæcunque es) te subtrahe nostro;
Sed mihi commemora causas, quo numine Divum Propositio 2. narrationis.
Afflata Musa, nostros tetigere penates?
Val quid dux metuens vester formosus Apollo

Cultri;

Cultrices casti Musas, tot adire labores
Impulerit, tantamq; viam peragrare volando?
Magnum, inquit, dilecte jubes renovare dolorem:
Argolicas ut opes, & lamentabile regnum
Eruerint Turca quaque ipsa miserrima vidi.
Qua sibi, quod fera gens, in Divos fulmina & ignes
Spirans inque homines, habeat tam splendida regna,
Temperet a lacrumis? etenim domicilia Musis
Prabuit hoc, multos quondam tenuitq; rigatos
Castaliis undis, & Palladis arte politos.
Jamque animus meminisse horret, luctuque refugit.
Sed quoniam rapidus mediam Sol transiit horam:
Majoresque cadant sensim de frondibus umbra:
Atque tenet te tantus amor cognoscere causas
Musarum adventus, in Lusatia optima rura:
Incipiam: sed summa sequar fastigia rerum.

II. Narratio. Gracia. Parnassus Gracia.

Terra procul cultis colitur Mavortia campis,
Argolici coluere viri (dum fata sinebant)
Optima frumentis, & vino, atque ubere gleba,
Hic mons Parnasus gemino petit athera colle;
Qui Phœbo Bacchoque sacer: radicibus imis
Fons fluit irriguis nitidisque argenteus undis,
Castalium dicunt: cujus juga sacra colebant
Castalides Musa, dictantes carmina sacris
Vatibus: ipse etiam quem Phœbus adire solebat
Sape die clara, & divinas spargere lymphas.

Athena.

Non procul hinc studiis magna urbs fundata jacebat
Attica: donarant cui docta reperta sorores
Aonides, cives praclaros fluminis unda
Spargentes: igitur tractabant acriter artes
Doctrinasque viri: quis magno captus amore
Ipse suos animos, sua munera latus Apollo
Addidit: & multa claros insigniit arte.

Romani

Ast ubi Romulida, genus alto a sanguine Teucri
Accensi Claria virtutis amore, sub urbem
Cecropiam natos miserunt: Nectare dulci
Ut biberent laticem meliorem Thespios unda?
Usq; per ingenuas doctrinas inter acutos
Nomina clara viros efferrent, sceptra tenentes
Patria, sub justa & cives ditione prementes:

Studia Romanorum.

Incubuere libris juvenes: penitusq; dedere.
Se Musis, studia aggressi: latique capessunt
Auctores, quorum totum dispersa per Orbem
Scripta exstant passim, & doctum versantur in ore.
Fervet opus, multis operas successibus urgent,
Ergo solertes subito abdita cuncta peragrant:
Et Romam Sophia prastantia dona reportant.
Qua te, Roma, fuit felicior (Attica namq;
Inventrix artis tibi tum subjecta jacebat)
Urbs? illo vel te qua clarior extitit avo?
Qua fama excita Musa, summasq; videntes
Gentis virtutes, & mirum mentis acumen;
Urbi colla jugo danti servire recusant:
Sed Dominam potius, factis super astra volantem,
Et populum late regem, belloq; superbum,
Muneribus cumulare suis, & laudibus optans.

Fuga Musarum ex Gracia in Italiam.

Ergo dedere fugam & Parnaso monte relicto
Ingrediuntur iter: collesq; volando petebant
Alpinos, Latium divino rore rigantes.
Non tamen omnino donis te, Gracia, Musa
Deseruere suis; sed splendida multa relinquunt:
Qua regnasse ferunt, donec trux Turca Tyrannus
Ceperit, infandum memoratu, regna Pelasga.
Tunc ars, o scelus, interiit, decus omne solutum est.
Pervadit subito Italiam; atque it fama per urbes
Romulidum, ingrediens immensa mœnia Roma;
Adventasse Deas, vectas mortalibus artes
Qua dare, qua possent ad honesti ducere callem.
Æneadum subito pertentant gaudia mentes,

Laticia Romanorum.

Exultantque omnes, latum Paana canentes.
Accelerant: Divum & templis indicere honorem
Incipiunt: sanctis adolescunt ignibus ara.
Vix ego laticia credo tot signa peracta,
Rex ubi conjugio junxit, propriamque dicavit
Ænea Natam: vel ubi celebrata Lyao
Festa dies esset: vel ubi Romana triumphos
Curaret pubes pradam longo ordine ducens.
Tam prater solitum tellus Saturnia gaudet.
In vicis currunt pueri, mistaque puella
Floribus, ac variis ornata tempora sertis;
Omnibus in manibus lauri, omnes carmina lati
Lata canunt: textis & inumbrant ora coronis.

Musa dant Italia Sapientiam.

His mota Aonides, cernentes sedula gentis
Pectora, ob adventum Musarum in regna Quiritum,
Supponunt dextras dextra, mentesque benignas
Concipiunt in eam; & prasenti numine complent.
Namque dabant vires populo, doctaque fovebant
Arte viros, & Castalio lavere liquore.
Existunt virtute graves, linguaque diserti,
Consilio magni dextro, ingenioque sagaci
Multi homines Roma: & caput inter nubila condunt,
Pollio, Mecanas, Varius, Pompeius, Iulus
Casar, & Augustus: nec persensere valebit
Quisquam narrando, quos urbs hac inclyta ventro
Effudit gravido, quibus est clarissima fama

Virgilius:

In cutu Aonio: flores, quem Mantua vatem
Protulit: hic lusit pastorum carmina totos
Cantando condens soles: audaxque juventa
Tityre, te patula cecinit sub tegmine fagi:
Ruris & exposuit pracepta labore colendi
Gratum opus agricolis: post hac, horrentia bella

Teucro:

Teucrorum & Rutulum tonuit modulamine
summo.
Audiit hæc celeri decurrens flumine Tybris,
Obstupuitque simul: spacioso & desiit alveo
Ulterius ripas, & pinguia rura secare,
Attonitis inhiant animis & pectore toto.
Audiit Augustus Cæsar, Romanaque pubes:
Miraturque viri voces, & maxima dona,
Quæ dederat juveni Musarum dia caterva.
Ovidius. *Florebat Naso: vixitque Catullus amœno*
Catullus. *Carmine decurrens; viditque Horatius axem*
Horatius. *Ætheriam, complens odis Saturnia regna*
Propertiu. *Innumeris: vixitque Propertius, atque Tibullus*
Tibullus. *Carminibus gaudens tersis: florebat & omnis*
Flos vatum, atque alii quos fama ignota recondit.
Hortensius. *Et nitor eloquii viguit: cui tradidit Hortus*
Sulpitius. *Nomen: Sulpitius, Catulus, multiq; nitenti*
Catulus. *Vincunt eloquio facundum Nestora: princeps*
Cic ro. *Florebat Cicero, qui dulci flumine linguæ*
Stans ante ora Patrum, mentes inflectere vulgi
In quævis potuit partes traxisse necessum.
Arrigit huc aures non adversata corona:
Verbaque miratur, donumq; volubile linguæ.
Sæpe etiam quando reus in florente Senatus
Judicio staret: repetens ab origine caussam
Demulsit dictis animos, superavit & hostem.
Cum mandata dares, facundaq; panderet ora:
Obstupuere omnes: tum facta silentia circo
Illius parent dictis: & jussa capessunt.
Quid memorem Sophiæ fontes? quid Palla-
dos artes?
Quas Latium coluit, Phœbi adspirante cohorte.
Tunc, tunc Italiæ vergebat ad æthera virtus
Præ reliquis regnis: artem jactabat ad astra:
Qualis lenta solet inter viburna Cupressus.
Ast semper mutat fallacem lubrica vultum,
Atq; pede ambiguo fortuna volubilis errat:
Intertexta bonis mala sunt: lacrumaque se-
quuntur
Gaudia: & inconstans hominum est, & cæca
voluntas.
Caussæ fugæ Musarum ex Italia. *Namque homines temnunt cœlestia jussa*
Tonantis,
Quæ quondam dederat vates sanctissimus illis
Tharsiaca de gente satus; mandata secuti
Terrigenum: hinc genus in regnis domibusque
Tyranni
Tartareinatum facit: quod dogmata spargit
Superbia. *Impia terricolum: gestatque inflata superbis*
Ambitio. *Ora superciliis: propriumq; acquirit honorem:*
Contemtus DEI. *Nec Patri æthereo dat debita munera laudum:*
Discordia. *Adversusque illum perverso pectore bellum*
Cædes. *Posuit: & unanimes fratres in bella lacessit:*
Idololatria. *Et cognatorum lætatur sanguine fuso.*
Non Jova, at sanctis divos indicit honores,
Audens æterni cultum extenuare Parentis:
InqueDEUM & cœlum convicia plurima jactat:
Persecutio piorum. *Et cœtum Regis superum mandata professum*
Prosequitur bellis, cædesq; necemq; minatur:
Atq; studet cum doctrina delere docentes.
Quo non vis penetrat? commiscet sacra profanis:
Fœdera disrumpit: spargit nova crimina belli: Perjurium.
Immanesque duces animis audacibus implet: Bellum.
Ut sit militibus fas hic, ubi maxima merces: Tyrannis.
De quo tot pagi passim, tot regna, tot urbes,
Totque domus, & adhuc crudeli cæde madentes
Bellisq; exhausta, complent loca cuncta querelis.
Evomit hoc virus: quo cerea corda potentum
Occupat: oppugnent ut tetros inter odores
Veram Evangelii vocem, certamq; salutem:
Indigetesq; colant divos, pro nomine Christi:
Ac parva e magnis faciant, & maxima parvis.
O gens crudelis, CHRISTUM non pectore
sentis? Apostrophe ad Italos.
Non oculis ejus numen, non auribus hauris?
Quis te mutavit furor, aut quæ tanta libido?
Percipis haud qualis tibi menti insederis error?
Quid struis: aut quo te raptat eam dira cu-
pido?
Quam nunc amisit sortem, irreparabile
donum,
Optabunt seri, post secula mille, nepotes.
Namq; ex hos fasis retro sublapsa referri Pœna.
Omnia cœperunt: hinc mens aversa sororum.
Iscirco sæva propter contagia culpæ,
Atq; Idolorum cultus, & propter amorem,
Atq; usum Veneris fœdum, succensus in acres
Iras Pieridum princeps, crinitus Apollo,
Convocat Aonides: vultum huc, nunc dirigit
illuc:
Tandem ait indignans: Scelus o perpendite
dirum Oratio Phœbi pathetica.
Ante omnes cara Musa, caræque sorores:
Quid struat, aut quid conetur gens effera, scitis
Quæ spes nostra fuit, quæ mens, quæ nostra vo-
luntas:
Quasq; illi dedimus dotes, atq; unde superba
Manavit gentis laus, incluta gloria, splendor?
Quis fecit, fama ut jam sit super æthera nota?
Nos dedimus, nostris jactat sese Itala tellus
Donis: hæc illam faciunt super astra volare.
Sed quas persolvit grates? nunc turba nefanda
Obsedit Romam, & Capitoli immobile saxum.
Evomit ore suum virus trahit omne furentes
Vulgus, conspergens furiali cuncta veneno.
O scelus, anne has tam præclaras bellua ha-
bebit
Sedes, quas homines quondam tenuere potentes?
Sic studium, cura, & nostri periere labores.
Sed quoniam gaudet cœno, immundaque palude
Setigerum genus, & populo huic nata libido est:
Accipiat modo putre lutum, gemmasque re-
linquat.
Est procul hinc tellus quæ Lusatia ora vocatur: Lusatia.
Quamq; tenent populi florenti pace virentes
Gorlicii: favet alma Ceres, favet incluta Pallas Gorlicenses.
Illis, Juno favet, favet alti Rector Olympi:
Insignes pietate viri, justumq; colentes.
Mons petit hic summi radiantia sidera cœli Parnassus
Vertice, Parnassum qui Grajum nomine signat: Gorliciorum.
Illiusq; refert formam, bifidumq; cacumen:
Fundit & in summo similem ejus culmine
fontem.

Hic erit alma quies : hic multo membra volatu
Defessa accipiet placide : nosterque placebit
Adventus populo : pedibus talaria vestris
Nectite : quis torpus tennes libretis in auras
Crudelem fugiamus humum, fugiamus amores.

Eff ctus orationis. Fuga Musarum ex Italia in Lusatiam.

Dixerat : unanimes omnes excedere terra
Constituunt, ergo fugientes aëra scindunt
Remigio alarum : qualis per inane volucrum
Carpit iter glomerata manus stridentibus alis.
Sic Musæ volitant : & obumbrant æthera pennis.

Apostrophe ad Italiam.

Quis tibi tunc, Latium, cernenti talia sensus?
Quosve dabas gemitus ? cum terram crimine late
Fervere prospiceres stupris, furtisq; nefandis.
Quis tibi tunc animus ? qua mens ? Cum vertere terga
Sentires Musas, penitusq; relinquere cives
Impuros ? frustra mittis de viscere planctus :
Nequicquam gemis : & frustra te concutis horror.
Attamen haud parvum rebus solamen in arctis
Dant tibi Pierides : namq; ut fine crimine tali
Cives invenies multos : sic munera Musæ
Omnia non rapiunt : sed sacra fluminis unda
Tingunt innumeros : quorum clarissima vivent
Scripta, vigentq; viri, viguere, diuq; vigebunt.

Quid Musis in fuga acciderit.

Jam vix egressæ : fines Latiiq; tenebant :
Visus ab aurora est cælum transcurrere nimbus :
Consurgunt venti : velatur nubibus aër.

Aselges nobilis Italiæ.

Conspexit Divas transeuntes æthera Aselges
Nobilis, Italiæ partis qui sceptra tenebat.
Hic ita fallaci veneratus numina vultu :

Oratio Aselgeos.

Mæonides (cognorat enim) consistite dixit :
Mæonides, nostras cur sic contemnitis ædes ?
Summi sæpe domos Divi subiere minores.
Cur pluvia fugitis ? ne membra exponite ventis.
Auscultant dictis : atq; intrant tecta petentis.

Aselgeos facinus audax.

Miratur pulcros collo pendere capillos :
Sideribus similes oculos, rutilo igne micantes
Miratur, niveasq; manus, faciemq; serenam.
Mox subita incautum dementia cepit amantem :
Flagrat amore fero mens, ardescitq; tuendo :
Sævit amor, dirumq; furit sub pectore vulnus.
Non secus, ac valide cornu demissa sagitta
Itque movetque auras, penetratq; sedilia terræ:
Nusquam consistit, dura præcipitare potestas :
Et quicquid tangit, vi rumpit, & aëra tranat.
Aut velut immissus Vulcanus sepibus ardet
Æstivo solis tepefactis forte calore.
Sic incensus amor sævit, sic pectore Aselges
Uritur : & sterilem sperando nutrit amorem.
Desierant imbres ; victoque Aquilonibus Austro
Fusca repurgato fugiebant nubila cælo :
Et sol quadrijugis currebat in æthere claris :
Hæc tandem consulta petit sic mente recursat :

Aselgeos deliberatio.

Eoquid agam ? cæcis devincor amoribus amens?
Anne aliquid simile his superest, & amabile quicquam.
Exeunte transfixo conceptas pectore flammas,
Si potes, infelix ; si possem, sanior essem.
Sed trahit invitum nova vis, aliudve Cupido,
Mens aliud jubet : adverto potiora, proboque ;
Sed pejora sequor : valeant : ast flamma repellit.
Ergo vi vincam : sed si non victor abibo:
Ante diem, solvam crudeli lumina letho.
Vix ea : crudeli surgebant limine Musæ :
Atq; parant sævis malesani excedere tectis :
Et jam tentabant haut digno solvere grates.
Ille furore ferus postes forti obice claudens
Vim parat, & casti vult solvere jura pudoris.
At Musæ subito pedibus talaria quassant :
Avectaq; alis obvertunt terga Tyranno.
Ille sequi tentat, celeri vestigia gressu
Torquens : atque petens patulam lato ore fenestram,
Talia jactabat volucres vos ? ipse volucris ;
At non sunt pennæ ? tollet me ventus in auras.
Vix ea fatus erat : summo de culmine turris

Interitus Aselgeos.

Præcipitatur humum : fracta cervice profundas
Cum diro fremitu fugit improba vita sub umbras.
Sic Musæ evadunt : cursuq; per aëra lapsæ
Prepete, commotis instabant fortiter alis :

Adventus Musarum in Lusatiam.

At tandem lætas exoptata accipit ora.
Consistunt : illis blandiri murmure silva
Pinifera, & ramis capita accurvare reflexis
Aurarumq; leves anima indulsere susurro,
Ipsa etiam divis cautes, atq; ipse videtur
Vertice Parnassus leviter colludere moto,
Signaq; lætitiæ dare stagna loquatia circum.
Fama volans jam finitimas impleverat urbes :
Gorliciumq; venit : Latio venisse relicto
Doctisonas Nymphas, huic genti dona parantes
Reddere, quæ quondam dederant tibi, Graia caterva.

Lætitia civium Gorlicensium.

Exultant cives : plausus & signa per auras
Lætitiæ tollunt : & dulcia jubila cantant :
Purpureos flores metite, & candentia plena
Lilia ferte manu ; venienti ad limina nostra
Dona parate Deo : sacras celebrate Camœnas.
Deinde viri, juvenes, matres magno agmine currunt
Ad templa : & sacrata DEO dant carmina laudum.
In Iovam conversi animis flagrantibus omnes
Ore canunt, flatuq; urgent ; & cymbala clangunt :
Et litui resonant : crotalorum voce resultant
Mœnia picta Ædis : canunt quoq; barbitus ædit.
Postera cum primo stellas oriente fugarat
Clara dies : Musas in cœtum convocat omnes

Oratio Phœbi.

Crinitus Phœbus : tumuloq; ex aggere fatur:
Thespiadæ dulces, genus alta a stirpe Deorum,
Jam per tercentum totos aspeximus annos,
Et supra, Italiam, ex qua nos Idola repellunt :
Atque hæc attigimus magno optata arva labore.
Jamq; dies (ni fallor) adest, rediitque vicissim:
Quo Graios quondam fugientes, vidimus oram

Romu-

Romulidum: & quo nos cantu collusimus omnes:
Atq; modos dedimus per colla sacrata canoros.
Hunc ego completis exacto mensibus anno
Semper honoratum (sic Dii voluistis) habebo.
Hunc ego, si cuncti nobis pugnare studerent
Mortales, agerem: solemnesq; ordine pompas
Exequerer: vos mecum omnes cantare juberem.
Nunc ultro montem Parnassum, & Lusata rura
(Hunc equidem sine mente reor, sine numine Jova)
Tangitis: & terras delata intratis amicas.
Ergo agite, heic omnes latum celebremus honorem:
Nunc mulcere lubet numeris & cantibus auras
Dulcibus: adde to as vires veneranda caterva.
Cara, Pieris laticis decus, ite sorores
Orationis effectus. *Najades: & cantate DEUM ludente chorea.*
Dixerat: id cuncta suavi cum murmure poscunt:
Ore favent, cinguntq; rubentia tempora ramis.
Campus in Parnasso. *Alti sub gemino Parnassi vertice montis,*
Gramine formosus campus lustratur ubiq;,
Floribus hylais ornatus: & arbore multa
Totus latatur, lata quincunce reducta.
In medio locus est intoo so gramine pulcer,
Aëre diffusus dulci, volucrumq; canentum
Carmine jucundo resonant, atque aquore amanus.
Fons novus Musarum. *Vertice submisso Musis gratissimus exit,*
Undique formasa lapidum fons mole revinctus:
Intus aqua dulces, mira & dulcedinis unda.
In medio ramos, annosaque brachia paodit
Fagus. *Fagus opaca, ingens, folsoque referta virenti;*
Cujus aves latis residentes frondibus alte
Carmina per varios edunt resonantia cantus.
Phœbi ornatus. *Quo Phœbus magna medius comitante coborte*
Musica seu concentus Musarum. *Cursitat: huic pharetra ex auro: nodantur in aurum*
Crines purpuream subnectit fibula vestem
Aurea: sunt Musa comites, Charitesq; puella.
Consedere: Chelin Phœbus mox pulsat eburno
Phœbus. *Pectine: & obloquitur septem discrimina vocum,*
Post reliqua incipiunt: labiis modulantur amunis
Cœlicolum legesq; sacras, moresq; canendo:
Atq; hilares cælum complentes voce suavi
Immortale canunt: concentu terra resultat.
Calliope. *Quis non Calliopen laudaret, pectore dulces*
Egregio cantus fundentem, atq; ore sonantem?
Clio. *Gesta canens Clio transacta tempora reddit:*
Erato. *Svavis post Erato saltat pede, carmine, vultu.*
Thaleia. *Deinde Thaleia canens lascivo carmine gaudet.*
Melpomene. *Proxima Melpomene laudis cantando coronam*
Assequitur: latasq; refert ad sidera votes.
Terpsichore. *Terpsichore affectus varios movet, imperat, auget:*
Et Citharam pulsans, reliquas dulcedine cantus
Euterpe. *Vincit: & Euterpe modulans attollis Olympo*
Polymnia. *Voces: dulciloquis calamos & flatibus urget:*
Tumque loquens docto, varioque Polymnia gestu,
Aëra permulcet concentu & voce sonora.
Urania. *Urania cœli motus & sidera cantat.*
Cantus effectus. *Completur variis altus concentibus aër:*
Mirantur Satyri: miratur silva, feraq;.
Auribus arrectis adstat genus acre Leonum:
Indomita Tygres lustrant, lapidesq; Choreas:
Mollibus & foliis volucres latantur: & ardent
Carmine deformes ursi; riviq; stupescunt:
Nympharumq; genus miratur: terra, lupiq,
Ignotaq; alia species, atq; ora ferarum,
Qua vertex montis sine nomine procreat altus,
Mirantur: capiunt plausus volucresq;, feraq;:
Ut tandem dulci componant membra quieti:
Et cantu victos placidus sopor irriget artus.
At velut astivo cum Sol altissimus Orbe
Currit: si Phœbo ardenti se forte viator
Crederet: atq; imis scopulis, & montibus altis
Hinc atq; hinc passus ferret, gressusq; referret:
Et tandem duro sint lumina fessa labore:
Ilice sub densa solitos deponat amictus,
Forte ubi dulcisonos ludat Philomela canoro
Gutture concentus, & tollat ad athera voces:
Continuo dulci declinet lumina somno.
Non aliter placido componunt membra sopori
Victa concentu volucres, armenta, feraq;.
Interea cantus summum conscendit Olympum:
Et voces tranant nubes: resonatq; Parentis
Aurea cœlestis domus: en exercitus omnis
Cœlicolum motus descendit; agrumq; revisit
Nisiacum: gressu superatq; cacumina montis:
Incedunt auro comti longo ordine Divi.
Chorea. *Accelerant: choreis & se genialibus omnes*
Exercent lati: & Cithara resonante sonora
Exultant: pedibusq; ruunt hinc inde decoris.
Consurgunt Musa & Phœbus; seque agmine toto
Permiscent: variantque pedes: raptimque feruntur.
Ha simul aquatis mulcent concentibus auras:
Atq; lyra graciles extenso pollice chordas
Percurrunt: lata ducunt cum voce choreas.
Accipiunt omnes jucundo numine cantus:
Et gracili ad Citharam pedibus, manibusque rotatu
Assiliunt: blandusq; jocis, risusq; sereno
Tristes expediunt curas: vocesq; canoras
Permisto gaudent sequitur modulamine turba:
Laticiaq; jocisq; nemus, plausuq; resultat.
Finis Pompæ. *Et jam finis erat lusus, pompaq; peracta:*
Traduntur vires amni per summa fluenti
Culmina Parnassi, quos quondam flumen habebat
Parnassi veteris, cui Nectare dulcior unda:
Novus fons Castalius. *Castaliiq; datur nomen, quod servat in ævum.*
Discedunt tandem superi, montemq; relinquunt.
Vertitur interea cælum, & ruit oceano nox,
Densis involvens tenebris terramq; polumq;.
Musarum cubile. *Est prope demissum culmen locus undiq; septus*
Lentis graminibus, stipatus & arbore multa.
In medio est circus, circoq; innixa profunda
Vallis: quam cingunt croceo de flore corona.
Dulcia mella solo, & jucunda papavera passim

Cernuntur: suavem Somni DEUS aëra spirat.
Undiq; tuta quies: saxo tamen exit ab imo
Rivus aquæ nitidæ: per quem cum murmure labens
Invitat somnos crepitantibus unda lapillis.
Lectus Musarum, *Purpureis medio stat floribus undiq; in antro*
Ornatus thalamus membris languore solutis
Quo carpunt placidum Musarum membra soporem:
Quæ tamen extremo haud indulgent languida somno:
Verum aurora rubet nitido cum splendida cælo;
Corpora corripiunt stratis: fontesq; revisunt
Sacros: divina spargentes lumina lympha,
Aggrediuntur opus rursum, & pia carmina cantant.
Dona Musarum in cives Gorlicen a collata, Qui Gorlicensium præcipue in studiis liberalibus floruerint. *Accipe nunc dotes, præclaraque munera Phœbi,*
Pieridumq;, viget tua queis patria undiq; tota
Condecorata, suam quis famam terminat astris.
Accipe nunc cives quos turba novena sororum
Aonidum excoluit studiis, quos Thespios unda
Flumine conspersit: quos summi fama sub auras
Ingenii volitans, his extulit Orbis ab oris.
Valentinus Fridlandus Trocendorfius. *Primus ades FRIDLANDE, sacra quem matre rogante*
Castalides fovere, sacer nutrivit in antris
Gorlicius Phœbus tradens feliciter artes
Ingenuas, & jussa tibi veneranda Jehova.
Ille fuit primis Musarum fautor ab annis:
Ille artis patronus erat, teneræque juventæ
Goldberga. *Doctor in urbe, tenet quæ nomen nobile Montis*
Auriferi. jactans doctas ad sidera voces.
Hic vir hic est: qui barbariem tunc omnibus oris
Invectam, qua squalebant & templa scholæque,
Veram monstravit lucem prorsusq; retexit
Graiorum obscuras Romanis floribus artes
Ingenti cum laude. Patrem ergo Lusatis ora
Agnoscat merito, primosque assignet honores.
Nec minus in clarum fama processit honorem,
Joan Trœgerus Physicus Gor. *Dona ferente Deo, cui sunt medicamina curæ,*
TROEGERUS, qui sollicita ratione creata
Semina rimatus rerum est, caussasque latentes
Naturæ: novit cur aër sæva venena
Contrahat: unde fluant venti: quo magna tremore
Concutiatur humus: generent quæ tempora morbos.
Ille salutiferis repulit properantia fata
Corpus in ægrotum, turba mirante, medelis.
Zacharias Scultetus Gorl. *Nunc sese nobis offert SCULTETA: disertus*
Interpres divum dederat cui nosse loquendi
Insuetas plebi voces, insuetaq; dicta,
Posse loqui linguis aliis, idiomata scire
Linguarum, quas vera virum sapientia poscit.
Adde quod hic vere novit, quo Luna laboret
Defectu: cur obscura ferrugine cingat
Sol nitidum caput: unde coma flagrante cometa
Proveniat: gignat quæ lucida fulgura caussa:
Iridis unde color manet. Curæ astra fuerunt
Huic, cæliq; vices cognoscere: scandere sedes
Æthereas animo: cælum lustrare rotundum:
Sidereasque faces quæ currant lege notare:
Commonstrare vias Solis Lunæque: serenas
Auras præfari, tempestatesq; sonoras.
Carmine nec nostro jam SIGISMUNDUS abibis D. Joan. Sigismund. Gorl.
Indictus, studiis Musarum castra secutus.
Pæonia fuit arte potens: huic mitis Apollo
Herbas porrexit medicas, quis pectoris æstus
Abstulit ardentes, pestes, morbosque feroces.
Nam quondam cum dira lues viciaverat auras
Elisias: cæli tractus corruperat annus
Lethifer: exangvis squalerent corpora morbo:
Is morbi inquirens caussas scrutando, legebat
Ex herbis succos: atque ægris pharmaca miscens,
Corpore jam functas animas ex faucibus Orci
Extrahit, & revocat lapsas in pristina vires.
Ergo viri merito nunc laus & gloria floret.
Præstitit haud minus hac in Apollinis arte NEANDER: D. Joan. Neander Gorl. Viennensium Medicus, Physicus.
Qui dedit ancipitem multis medicamine vitam,
Tollit ubi caput aërium super astra Vienna,
Insuper exposuit, quæ vis animaverit astra:
Ac elementorum docuit, semperq; fluentis
Materiæ caussas: quo vivat machina motu:
Unde volent nubes: quo fracta tonitrua vento
Exoriantur: ubi vel quomodo saxa creentur
Grandinis: unde rigor nivibus: quæ suscitet imbres
Caussa, vel horrendas accendat fulmine flammas
Quove modo fiant miracula cætera mundi.
Nunc venit HERMANNUS decoratus tempora fronde Joan. Hermannus, Gorl. P. L.
Laurigera: cecinit qui carmina digna Tibullo
Imparibus numeris, & culto digna Marone:
Carmina quæ Musæ laudant & candida Pallas.
Cantavit Jonam Musa præstante Prophetam:
Ornavitq; virum clarorum insignia versu:
Pluraq; temporibus nunquam peritura futuris
Confecit, Phœbo modulamina dulcia danti.
Aonii cœtus BERNHARDUS splendida proles M. Ambros. Bern. Gorl.
Nunc celebrandus erit: patria qui sede relicta
Leucorea, quicquid manavit ab ordine docti
Socratis, aut quicquid sonuerunt tecta Platonis,
Edocuit: summum decus, aut quo sine beatum
Consistat: quæ norma boni, quis limes honesti:
Quænam membra sui virtus divisa domandis
Objectet vitiis: quæ pars injusta recidet:
Quæ vincat ratione metus, quæ frenet amores?
Et quæ præterea sapiens uno ore vetustas
Protulit, & nobis libris mandata reliquit.
Nec noster tacitum FRIDERICUM sermo recondet. Matthæus Fridericus Gorl.
Ille salutiferum Christi memoravit in urbe
Schönberga nomen facunda munere lingua:
Terrigenisq; viam ostendit, quæ ducit ad astra,
Sidereasque ædes, atq; altas ætheris arces.

Illa

Ille gregem Christi per mitia pascua duxit:
Hoc vigilante lupus Stygius fera guttura paudens
Nil stabulis rapuit, nec secum avexit ad Orcum,

Hiob Commerstad Gorl.

Jam COMMERSTADIUS, quem dudum mente revolvi,
Consule patre satus, virtutum cultor & auctor
Emicat; atq; sibi laudis deposcit honorem.
Hunc animi dotes, praestans sapientia mentis
Ornarunt; ardensq; evexit ad aethera virtus.

D. Hieron. Svofheim Gorl.

Quin & Gorlicia gentis decus extitit ingens
Clarus avis, & stirpe potens SUOFHEIMIUS heros.
Hic multa gemini spatiosa volumina juris
Sedulitate legens, vir consultissimus aequi,
Dives consilii, atq; auctor rebus agendis
Providus evasit, famamq; reliquit in Orbe,

M. Joan. Gorlitz Gorl.

His quoque GORICIUS studiis caput extulit alto:
Lipsia quem vidit moderamina justa tenere
Judicii: & stricto male sontibus ense minari:
Justitia terrere malos: succurrere lapsis
Rebus; & auxilio miseros relevare benigno.

M. Joan. Hass Syndicus & Cos. Gorl.

HASSIUS accedit: qui svavi flumine linguae
Et rerum longo viguit clarissimus usu.
Hoc gravior quis consilio, & servantior aequi?
His patriam rexit summus virtutibus urbem.

M. Joan. Lochmann Gorl.

Nunc, LOCHMANNE, vagae moderator summe Juventae
Huc ades, Aonia gaudens te jungere turba:
Tu sceptrum patrii accipiens haud numine laevo
Ludi, rexisti mentes & pectora dictis:
Dum juvenem egregium teneris educere ab annis,
Qui Sophiae praecepta canat, Laudesq; Tonantis,
Volvebas animo; in Musarum & sistere monte.

D. Ludovicus Langschneider Gorl.

Quis LANGSCHNEIDERUM tacite sine laude relinquat?
Hunc Scola Lipsensis praestanti voce canentem
Jura Patrum, legesque pias, consultaque vidit.
Cuiq; suum tribuis; palmamq; & praemia recti
Tradidit: offensus pravis, censorq; malorum,
Vir bonus, & sapiens, homo fidus, certus amicus,
Propositiq; tenax fuit: hunc a tramite recto
Non favor aut odium movit, non tela, metusq;.
Tutor erat Musas vere sectantibus: ultro
Praemia deposuit studiis, stipendia digna
Principe; quo possent arte invigilare Camoenis,
Res angusta domi quorum virtutibus obstat.
Illius ego manent semper laudesq; decusq;.

Melchior Goldhammer Gorl.

Quis GOLDHAMMERUM non Musarum arte politis
Annumeret, quo non numerando peritior alter?

Joan. Mylius Gorl.

Et quis praetereat MYLIUM? quo patria nullum
Conspexit civem, meliori fingere plectro
Qui posset dictata: virum qui scriptaque dextra
Pulcrius exprimeret: quin, ut Sol caetera vincit
Astra nitore suo, sic praelo litera ficta
Cedit literulis MYLII quas dextra peregit.

M. Georgius Otmann Cos. Gorl.

Quid nunc OTMANNUM memorem? te protinus anni
Formavere rudes; & dignum laudis, honestiq;
Egit iter, primaeq; senes cessere juventa.
Jam tunc canities animi, jam dulca loquendi
Pondus, & attonitas, sermo qui duceret aures.
Mox undare foro victrix opulentia linguae,
Tutariq; reos, atq; accusare nocentes.
Consulis imperium eandem, fascesq; securesq;
Accipis, & justis moderaris legibus urbem.
Tu sontes procul hinc expulsa corrigis ira:
Et placidus delicta domas: nec lumina fervor
Asperat, aut rabidas diffundit sanguine venas.
Elucet gravitas fasta jucunda remoto:
Quae non seditio, quae non insania vulgi,
Te viso lenita cadat? quae dissona ritu
Barbaries, quam non tua mox reverentia frangat?
Iccirco meditata tuis conjungere gaudet
Consiliis, tenuit qui MAXMILIANUS in Orbe
Imperium, mundumque sua ditione premebat:
Te sine nil altum aggreditur, non incoat ausa,
Quae forte ambiguam potuissent fallere mentem.
Ille tui sitiens sermonis mella politi,
Ora tum stupuit: divinas auribus hausit
Attentis voces, miratus flumina linguae,
Miratus nervos rerum & sapientia dicta.
Et quis non lingua te talia verba sonante
Deserat Orpheos blanda testudine cantus?
Sed tua quis poterit laudes comprendere versu?
Ergo meo sermone lubens ad caetera tendam:
Et nova praeterea referam quos protulit aetas
Cives, Castalio quos Phoebus rore rigavit.

Dies sparsionis undarum Castalii;

Forte dies aderat: qua Phoebus adire solebat
Castalium fontem, & sacratas spargere lymphas.
Haec erat ille dies, qua Phoebi gratia fulsit,
Musarumque chori, & Charitum laudabile numen.
Namq; ut per terram latices justo ordine sparsi
Lustrabant herbas, & fontis prata liquore
Perfusa, & graciles latantes arbore ramos:
Pieridum princeps campos lustrabat & undas:
Atq; morabatur prato, silvaq; propinqua:

Duo viatores.

Ecce venit subito socio comitante viator
Ad montem tendens gressus; silvamque relinquens.
Hos Phoebus vides agnoscens: immota tenensque

Oratio Phoebi secum loquentis.

Lumina, sic secum: venit en generosa juventus:
Hi sunt a nobis juvenes jam prae omnibus ambo
Delecti dudum: qui totum docta per Orbem
Carmina divulgent: cuncta venerabitur aetas.
Sic fatus; formam ac habitum mentitur agrestis
Servi: & se densam ad silvam fert obvius illis.
Ac prior, heus, inquit, juvenes, monstrate meorum

Colloquium Phoebi.

Vidistis si quem heic sociorum forte vagantem,
Succinctum gladio, & maculosi tegmine panni?
Sic Deus: ast unus contra sic farier orsus:
Heic mihi non tuus est socius, non visus & alter?

O quem te memorem juvenis? namque haut
tibi vultus
Mortalis: nec vox hominem sonat. o Deus
es tu:
An natus Jovis, an Neptuni sanguinis unus?
Sis felix, nostrosque leves, quicunq; labores:
Et quæ sub cælo tandem quibus Orbis in oris
Jactemur doceas: ignari hominumq; locorumq;
Erramus, pluvia huc acti ac errore viarum:
Multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra.
Tunc Phœbus: non hoc equidem me dignor
honore:
Hæc hujus terræ forma est habitusq; colonis.
Cernis Gorlicios agros, & Lusata rura.
Sed vos qui tandem? quibus aut venistis ab oris?
Quove tenetis iter? quærenti talibus ille
Si lubet, atq; tibi cognoscere talia mens est:
M. Laurentius Ludovicus. *Sum LUDOVICUS ego non claro sanguine*
cretus:
M. Joachimus Meisterus. *Hunc (si qui norunt) MEISTERUM nomine*
dicunt.
Leucorea Luterum audivimus arce tonantem,
Atq; gregi Christi solatia firma ferentem;
Sacraq; facunda resonantem voce Philippum
Carmina, pandentem Grajas, Latiasq;
Camœnas:
Vidimus Albiacam; sed nunc reliquimus urbem:
Witeberga. *Ac modica delati huc venimus arte politi.*
Gorlicios agros, quos dicu, quærimus ambo.
Ergo viam monstra, quæ proxima tendit ad
urbem.
Sed Deus arridens posito mortalis amictu,
Lumine splendescens in clara luce refulget:
Ambrosiæque coma divinum vertice odorem
Spirant: quo viso subitus tremor occupat ambos:
Miranturq; comas, mirantur lumina, vocem.
Ast illos Phœbus dictis solatur amicis:
Pellite corde metum: trepidantes mene
timetis?
An ego percello vestram formidine mentem,
Qui vos adjuvi, qui vos complector amore?
Instat jam tempus, campos intrare sororum:
Nam Sol altus equis alto jam currit Olympo.
Et sitiunt herbæ; & pecori jam gratior umbra
est.
Quin agite; & mecum conscendite culmina
montis:
Divinasq; intrate domos: libatè sacratas
Undas; vos faciam fama super æthera notos:
Vobis dona dabo, Musarum artesq; recludam:
Semper honos, vestrumq; decus, laudesque
manebunt.
Dixerat: atque ambos deducens culmen in
altum,
Monstrabat fontes: dein toto vertice tinxit
Meisterus & Ludovicus undis Castaliis tinguntur. *MEISTERUM, & roseis admovit pocula labris,*
Instillans leges vatum & monumenta Sophorum,
Tingitur & LUDOVICUS amica fluminis unda;
Et pietate gravis: fidei fundamina certa
Nec non dia illi vere patuere reperta.
Tandem lauricomis sunt tempora tecta coronis.
Grates pro donis. *Quas tibi pro tantis, dicunt, persolvere grates*
Possumus, alme Deus, donis? non possumus artis
Thesauros mens est has divulgare per oras:
Hæ grates: laudesq; tuas celebremus in ævum.
Hoc satiatis, ait Phœbus, sit sufficit: omnes: Responsio Phœbi.
In vobis stabunt curæ: vos ite, docete:
E vestro celebri, densæ sese agmine, ludo
(Ceu cæco ex utero, quem pugnax Pergama
circum
Gens Danaum forti complevit milite & armis)
Provenient multi, patria quibus agmina credent
Primores ludi. Nunc ibo & suaviter artis
Innumeros iterum conspergam flumine cives.
Ast illi summo Parnassio vertice montis
Descendunt: celeresque parant ad mœnia Schola Gorlicensis.
gressus.
Intrant: instaurant ludum jam jamq; labantem M. Petrus
Morte viri summi VINCENTIS; cujus ab ore Vincentius Vratislav.
Fluxerat excellens Sophia, linguæq; facultas:
Cujus paruerat dictis monitisq; Juventus
Auribus arrectis adstans, mox agmine turba
Confluxit juvenum: quorum cum millia multa
Vidisses, idem quos omnes ardor habebat
Discere, & ingenuas capita alta efferre per
artes.
Rector erat versuque potens MEISTERUS, Meisterus.
& ore:
Carmine Gorliciam qui ad sidera sustulit urbem.
Huic similis LAURUS, cujus sub tegmine pubes Laurentius.
Innumera optatas captat feliciter umbras.
Existunt alii, quot, ut promiseras ante,
Thespios intonsus Phœbus consperserat unda.
Fronde triumphali redimitus tempora Christoph.
circum Manlius
MANLIUS incedit: qui sacro percitus œstro P. L.
Condidit Aonio dulcissima carmina plectro;
Castaliaque cheli commovit saxa, ferasque.
STEIRERUS, qui voce Deas, qui carmine Joachim.
Musas Steirer.
Vicit, jucundam modulatus in aëra vocem, Gorl.
In templis sacrum Christi celebravit honorem.
CISLINGUS, qui scita Jova sacrata M. Bartolemæus
reclusit; Cislingus Gorl.
Protulit & Latias Musas, Graiasq; Camœnas.
RITTERUM, justa cui trita volumina legis, Valentinus
Cui victrix cordi prudentia, Curia Patrem Ritterus
Accepit Scriptum, multoque affecit honore. Cos. Gorl.
Ac ejus tandem subjecit legibus urbem.
Hunc MELZERUS amans rectique boniq; Elias Mel-
secutus zerus Cos.
Navigii tenuit clavum: & jactantibus undis Gorl.
Servavit vasto titubantem in gurgite navim,
Ille virum vultus non exhorrebat amicos;
Affatu non difficilis, placabilis ira,
Non odii, injustiq; tenax, sed parcere novit.
Nec non te, SMIDI, præclara a stirpe FA- Georgius
BRORUM Smidius
Progenitum, vidit patria inclyta sceptra tenere; Cos. Gorl.
Nec semper rigidi juris, nec ferrea Legum
Vincla sequi: verum & laxas dare legis ha-
benas.
Jure potens gemino socium se WELSIUS Joan. Welsius I. V. D.
addit. Cos. Gorl.

Ille

Ille virum calidos motus, menteḿq; fatigans,
Atque premens, rabidos animorum sustulit æstus:
Et patria accepit patrias in pace secures.

Andreas Missenus & Balthasar Theodorus, Theologi Gorl.

Nec THEODORUS abest, sedsese adjungere cuntu
MISSENUSq; cupit: qui sancta statuta sonantes
Ætheria sobolis, docto sermone tenebant
Pendentem populum: & quæ tramite semita ducat
Monstrabant, nitidi super atria splendida cœli.
Sed quid ago demens! si dicere cuncta studerem
Lumina Gorlicia gentis, modo lumina dico,
Quorum mors animam dudum de corpore duxit:
Ante diem clauso componet vesper Olympo.
Quot nunc, summe Deus, vitali luce fruuntur
Gorlicii, Clariis undis quos tinxit Apollo.
Multi præstantis Sophiæ penetralia pandunt,
Ac monumenta virum repetunt: animoq; revolvunt
Signiferi Martis, pugnas, turmasq; feroces
Et veterum tam sacra canunt, quam facta profana.
Innumeris Christi sunt cœlica dogmata cura
Spargere in ora virum patrieq; recludere summi
Jussa verenda DEI, miserisq; adhibere medelam,
Quot dias pangunt heroum carmine laudes:
Et suavi sistunt currentia flumina versu?
Quot referunt veterem eloquii gravitate Periclem:
Quorum en ore fluunt Græcorum culta lepore
Verba: velut liquidis resoluti nubibus imbres?
Quot gemino juris sunt tincti fonte fluentis?
Quot docti juste patria moderantur habenas?
Quot qua lege canunt deflexus currat Olympus,
Sidera cur septem retro nituntur in ortus
Obluctata polo; solis narrantq; labores,
Lunæ defectus: ortusq; obitusq; recensent?
Quot medicaminibus languentia corpora curant:
Et possunt cymbam in media Styge sistere onustam,
Ac vitam vitta seniori avertere prædam?
Non ego, facundum si munere Nestora lingua
Æquarem, illorum percurrere nomina possem:
Pegaseis undis Musa quibus ora rigarunt:
Et qui Gorlicio e ludo venere potentes
Artibus ingenuis: quis plena est Teutona tellus,
Et peregrina ora: quos nunquam obscura recondet
Fama viros: donec steterit mundi ardua moles.

Perorātio,

Supplicibus votis ergo, & prece flectite Ihovam:
Ut vos clementer divino numine servet:
Firmaq; supponat titubanti fulcra juventa:
Det Præceptores doctos, tradatque Magistros,
Artibus ingenuis quorum sint pectora culta:
Ore quibus vox pura fluat: nec fida recedat
Vestri cura animis: qui sint pietatis amantes:
Qui Sophiæ juvenes in florida pascua ducant:
Et dulcem admoveant liquidis ex fontibus undam:
Donaq; Pieridum referant, vulgentq; canendo:
Qui justum graviter pravorum in corda dolorem
Commissi incutiant, tristentq; minando feroces:
At miseros relevent promissis spéq; fideq;.
Ipsi etiam turpi ducant sine crimine vitam:
Et gressum ante ferant facilu; juvenesq; sequantur:
Atq; duces paribus pietatis passibus æquent.

Apostrophe ad juventutem Gorlicensem.

Tu quoq; castra sequens Artis, generosa juventus,
Tu, quæso, ausculter dictis: tu jussa capessas
Optima: præclaras tractasq; fideliter artes:
Exemplis vitam studeas duxisse modestam:
Imbibe nec falsa doctrina cæca venena:
Fœda sodalitii non te contagia lædant:
Nec te securam demergat crapula turpis:
Neu te segnities rapiat, non æstus amoris:
Te non exempli moveant mala scandala: recta
Sit disciplina, & severis correctio morum:
Stultitia non fiat ima sub corde lateutes:
Non tenera ætati stimulos natura procaces
Subdat: ne ruat in fatalia crimina præceps:
Sed pronam teneat simplex sapientia mentem.
Sic placida, fætu fæcundo, in mente gravescent
Artes: sic ludo de vestro splendida proles
Prodibit: sic ingenii, animisq; parentes
Progenies referet: sic undiq; Teutonis ora
Gorlicio summa ludo cum laude fruetur:
Sic omnes vestri laudes super æthera tollent
Quot Europa fovet, ludi: sic gloria, fama,
Sic decus & nomen, per secula cuncta manebit.
Si secus acciderit: subito versa omnia cernes;
Et cuncta in pejus retro sublapsa referri:
Ac si quod fuerit nomen, si gloria ludi,
Cernet: atq; ibit tenuis ceu fumus in auras.
Sic Dea narrabat, mihi sic res ordine pandit:
Conticuit tandem: factoq; ita fine quievit:
Supremumq; vale dicens, me multa volentem
Quærere deseruit: tenuesq; recessit in auras.
Ast ego, quo tu deinde ruis? quo proripis? inquam:
Quem fugis? aut quis te nostris sermonibus arcet?
Dic mihi qua fuerit prius: & mihi munera dona
Præstantis Sophiæ: cur me non efficis arte
Præclarum: ut nomen suprema feratur ad astra?
Sed frustra clamo: frustra vox verberat auras,
Ergo descendens rursum mea tecta reviso.

CHRI-

CHRISTIANI WEISII,
GYMN. ZITTAV. RECT.

ORATIO SECULARIS

De

Ortu & progressu Scholarum per Lusatiam superiorem habita

Anno M DC LXXXVI.

Cum Gymnasium suæ fundationis memoriam celebraret.

Magna res agitur, Auditores spectatissimi, amicissimi, dilectissimi, postquam in hoc Gymnasio celebrari debet Secularis Solenniras. Si enim pro parvis haberi nequeunt, quæ centum abhine annis, a Nobilissimo hujus Urbis SENATU sic fuerunt gesta, ut externo etiam cultu rei proderetur auctoritas: cur nunc contemni possit ominum, eo tempore conceprorum, tam felix confirmatio? qua nec meliorem, nec perfectiorem ipsi speraverint & exoptaverint Optimi Majores; sive Religionis securitatem, sive Pacis florem, sive dispersam ad exteros quoque nostrorum studiorum famam, seu denique redundantem in omnes Zittavienses felicitatem libeat intueri. Magnum erat superiore seculo nitidioribus ædificiis commendari Zittaviam, in altum exsurgere Templorum, Curiæ, Portarum & Mœnium turres: sed supra splendidam hanc magnitudinem fuit, ab omnibus fidei fermentis repurgari Ecclesiam, charamque hujus sive Alumnam, sive sororem, sive filiam, ad latus collocari Scholam, unde Viri tandem procederent, docendo, consultando, propugnando Ecclesiæ profuturi. Nec ad nostros minus spectabat Patronos, quod *Philippus Melanchthon* anno 1526. acclamaverat Norimbergensibus. Jussus enim solenni Præfatione nnvum velut consecrare Gymnasium, tria congerebat in præstantiæ argumentum, augurari se, fore, *ut duraret Religio, vigerent bona leges, ac liberi sensim succrescentes ad omnem Virtutis curam instituerentur.* Vidimus per DEI gratiam jucundissimo hoc trifolio celebrari Civitatem nostram. Resonat in Templis Evangelii doctrina: Leges nec turbis nec rebellionibus ab eo tempore laboraverunt unquam: Vos etiam Patroni & Amici, qui Patriam hactenus benemerendo obstrinxistis, quantum eruditæ huic Sedi debeatis, quantum Vestri aliquando sint debituri deprædicatione non obscura sæpe fuistis confessi. Neque tamen, in publica hac felicitatis memoria, quisquam adeo fuerit Horologii Politici ignarus, ut nesciat, quibus rotis & machinis ea res ordinata successerit. DEUS est, qui Provinciam hanc respexit, qui Sapientiæ Spiritum concessit Proceribus, qui Consiliis cum laude suscepis fructum largitus est, & eventum. Ab hoc impetratum fuit, quicquid prosperitatis in seculari hac recordatione celebrari potest: Ad hunc referatur, quicquid laudum & gratulationum in splendida hac Panegyri junctim effundi debet. Et vero qui nonus ego sum a condito Gymnasio Rector, vel per sacrum istum numerum facere non possum, quo minus, meo dicentis sermone, aliqua precum & votorum fiant initia, sive specimina, quæ tanto postmodum perfectius a Vestra benignitate & Pietate consummentur. Interim hoc dum facio, (faciam autem omnibus faventibus & consentientibus) non est, cur argumentis aliunde quæsitis, negotium in se pulchrum exornari & commendari posse credamus: Sola enim GYMNASII nostri HISTORIA, narrationibus fidem habituris exposita, suum devotioni pondus adjiciet, sive divinam Providentiam quis admirari, sive a continuis paternæ Præsentiæ testimoniis nova præsagia captare, seu denique suos Majorumque profectus, ex ipsius Gymnasii flore, metiri fuerit lubitum. Date igitur aures, date animum, date affectum, non mihi, qui Viros passim nominabo me multum præstantiores; non tempori, quod sua quidem novitate satis largum elicit encomium; sed huic Literarum Sedi, quæ Vestros olim Parentes enutrivit, quæ jucundam elapsæ Juventutis memoriam in Vobis reservat, quæ Filiorum adhuc spem & fiduciam, præsagiis non contemnendis, fustioet, quæ posteris etiam annis nominabitur divinæ Beneficentiæ speculum, publicæ felicitatis Palladium, Civitatis ornamentum.

Atque ut hinc procedat Gymnasii historia, non opus est, provocare adipsa hujus Urbis incrementa, sive primam ædificandi occasionem dedit *Zittavia* vel *Sidonia*, Miecislai Polonorum Regis filia, Monasterii fundatrix; sive de Mœnibus primo circumducen-

ducendis cogitavit *Ottocarus*; sive de lautioribus Privilegiis prospectum fuit a *Wencerlao*. Sane enim ea temporum erat, fallor? an simplicitas, an barbaries, ut Scholarum, si quis agnosceretur usus, nullus tamen caprraretur aut expeteretur Splendor. Et prima quidem Scholasticorum mentio in nostris Chronicis facta est ad annum 1366. quo Monachi Cœlestini, quibus paulo ante Carolus IV. Petram Oybinensem concesserat, quique posteris temporibus in nostra hac Civitate Paracleti, ut vocabant, Domum, seu Patrum Aulam, ut hodie loquimur, construxerunt, Scholasticos mendicantes seu communicantes, ad se vocatos, pedum lotione, convivio donisque aliis excepisse dicuntur. Et nominabantur isti pueri communicantes, quod Sacrificis, Eucharistiam publice vel privatim administrantibus, præsto esse juberentur. Postea de rebus scholasticis altum est silentium; donec anno 1422 magnum describitur incendium, quod in Textorum Platea exortum, variam habitationum dedit stragem, & cum Templi majoris tecto Scholam quoque corripuit, quantum auguror, eo loco constitutam, quo Rector nunc hortulum suum habet, & Curifugium. Cum vero sequens annus novo incendio esset funestus, credibile est, Scholasticum hoc ædificium levi & tumultuaria structura tum e suis cineribus surrexisse.

Num Monachi Franciscani, ad quos pertinebat vicinum Monasterium, quicquam excitandis puerorum ingeniis profuerint, temere nihil velim statuere. Cum enim aqud Gorlicenses anno 1458. a Franciscanis erigendum esset istius Ordinis Studium, sive Schola Studiis excolendis consecrata, res successum non habebat, nisi prius a Provinciali mandatum exiret, illudque decenter Oppidano Senatui significaretur. Inde quam diu clara desunt testimonia, pigritiæ porius suisque ceremoniis addictos fuisse Fratres, nec adeo literariis molestiis multum laborasse credamus. Cæterum qualiscunque fuerit Scholæ constitutio, dubium non est, summam profectuum gloriam eos habuisse, qui cantando suis Magistris adesse, Choralemque suam Musicam Civibus admirantibus jactitare possent. Cur enim prætercam, quod M. Braxator quidam, seu ut Germanice vocabatur, M. Melzerus anno 1479 solenni testamento cavit, ut, quoties rediret Veneris dies, ad pulsum Majoris campanæ a Collegis & Scholasticis concineretur Responsorium, quo circa Passionem Dominicam *Tenebræ factæ* innuuntur: ordinato ad hoc officium Legato, tum temporis non contemnendo, nunc ubi nimium excreverunt rerum pretia, exiguo, sed tamen vel ob memoriam adhuc laudabili. Ast sensim majoribus augmentis gaudere cœperat nostra Civitas, ut anno 1491. de Templi Parochialis majori cogitaretur spacio, adjecta columnarum nova serie, quæ quadruplicem nunc exhibetent fornicem. Inde si plures darentur Cives, qui replerent Templum, auctior simul emergebat filiorum numerus, qui locum optarent in Schola Anno igitur 1497. ex opposito Scholæ veteris, versus D. Johannis cœmeterium, illa construebatur ædificii pars, quæ classem hodie Quintam & Sextam continet. Acerat tum Ludimoderator cum Cantore, certisque Collaboratoribus, quos a præcipua functione Scribas dixerunt: unde natam crediderim denominationem, ut postea, qui e Scholasticis privatæ informationi darent operam, Scribæ appellarentur Facere non possum, quin hic inspergatur jocus, quem Ludimoderatore *Michaele Arnoldo* anno 1505. Postridie Bacchanalia datum accepimus. Duo enim ex istis Scribis sive Collaboratoribus, intelligentes, carnibus nunc esse valedicendum, solisque Piscibus gulam adsvefaciendam, in publico foro certamen exhibuerunt, ut alter repræsentaret Lucanicam, seu farcimen Bacchanalibus proprium, alter Halecem, sequenti Cinerum diei convenientiorem. Quia tamen penes Halecem stabat victoria, quippe cui relinqui debebat quadragesimale imperium, conjectus per ludibrium fuit in cisternam, qui personam Lucanicæ sustinuerat. Narravi rem ordini Scholastico minus gloriosam, non tamen omnino culpandam, si consideretur ea Seculi simplicitas, quæ plebejis imbuta moribus, multa in hilaritatis argumentum accepit, quæ nunc vel ad contemptum, vel ad injuriarum querelas detorqueri possent. Ab his autem initiis progressa videtur exhibendorum ludorum consvetudo, quæ firmissimas tandem hic egit radices, ut nemo crederet, celebrari Bacchanalia, nisi Juventutem simul conspicerent exerciis dramaticis occupatam: donec anno superiore consultum videretur, remissis ad Autumnum Martinique festum ludicris, ab omni tumultu observabiles hos dies absolvere: insigni profecto successu, ut nunc pro liberiore Comœdiarum strepitu, Jubila, preces, gratulationes exaudiri queant. Sed redeo ad Scholam, quæ quidem intra tenues has angustias, nec eruditissimos semper habere Magistros potuit, nec ingeniis provehendis operam dedit illustriorem. Inde si forte Zittaviensium unus & alter ingenio vel dignitate inclaresceret, his equidem sive Magistris, sive Collaboratoribus, parum debuisse credebatur. Et dum ista primum cogitaram, In manus veniebat epistola *Abrahami Hoffmanni Laubanensis, Ca-*

ferei Historici, ad Nobilissimum Senatum nostrum *d. 28. Febr. 1617.* scripta, qua dedicaturus nescio quod Opusculum historicum, varios enumerat in hac Zittavia natos, ac postmodum splendidissimis honoribus defunctos: & inter eos præcipuo quidem loco, *Fridericum Archiepiscopum Salisburgensem, & Antonium, Monasterii Bruccensis prope Teyam fluvium in Moravia Abbatem*: quibus tantum abest, ut Præceptores assignare velimus e Scribis aliquos, ut potius in Cœnobiis a Patria remotis succrevisse opinemur. Nec indigna loquor, si DEUS Scholæ incrementum his servare voluit temporibus, quæ affulgentibus Evangelii radiis omnem barbariem, omnes ineptias, omnia consvetudinum ludibria feliciter abstergerent. Ut enim hic, velut in transitu, ludibrii referatur exemplum, quid misellis eorum annorum Magistris haberi poterat ineptius, cum ad Martini festum, comitantibus pueris, tanquam Monachi mendicantes, ostiatim aliquos colligerent cibos; hic sub brachio gereret cophinum, quo custodirentur casei; alius in calatho suo exciperet ova; non deesset, qui Qualo suo seu Moscha farciminum recondere et cupedias; pueri denique sub corbe sua gementes, cornua Martini domum referrent: quæ tamen consvetudo, quam primum eluxit Religio, sic abrogata fuit & explosa, ut in honoratioris muneris vicem, Patroni liberalitatem suam Martinalem exercere quotannis soleant. Cæterum non exspatiabor in ipsam Reformationis historiam, quæ festinantissima nobis felicitate adductum memorat *M. Heidenreichium*, Evangelicæ doctrinæ Præconem 1521. quæque sequentium annorum adeo fortunatum exponit successum, ut nemo jam in mœnibus, nemo in agro Zittaviensi reperiatur, qui vel externas Majorum reliquias, vel propinquam heterodoxorum cum nostris societatem tolerare cogatur, aut contueri. Faxit saltem benignissimus ille Pater, qui tanto beneficio, præ multis aliis Provinciis, nostram collustravit Lusatiam, ut optatissima Religionis Conscientiarumque libertas præcipuum Patriæ semper sit Cimelium, ac adeo Templi secura tranquillitas, aliquam simul hujus possessionem in Viciniam Scholasticam transfundat.

Sane tum de Scholarum repurgatione serio per universam Hexapolin cogitatum est. Gorlicenses, quibus prima sorte debetur gloria, cum Evangelii profitendi facultatem obtinuissent anno 1525, Scholam a Catholicis possessam, anno 1529. renovari jusserunt, vocato in Rectorem *M. Christophoro Lasio Argentoratensi*, qui publico Scripto Doctrinæ ac Disciplinæ reddidit rationem, ac ut ea res sæpe repeteretur a Successoribus suo exemplo primus effecit. Is hunc habuit honorem anno 1538. ut, cum Urbem ingrederetur Ferdinandus I. Rex, procedentem ad templum comitaretur suis stipatus discipulis, Regisque benignam exaudiret vocem: *Optimi filii, Regem habetis clementissimum.* Et adhuc celebratur hoc Distichon, Ferdinando oblatum:

Accipe, Rex, blanda ferimus quam voce salutem,

Et nobis pueris innocuisq; fave.

Libenter autem facio, ut hic persequar Regiæ benignitatis exemplum, nec quis temere sibi vel aliis persvadeat, obscura & illicita incolarum licentia constitisse Scholas, quas Regum & Imperatorum expressus favor sublevaverit, & quoniam Principum consensus habetur pro Lege, solenniter confirmaverit. Neque suo defuerunt officio Budissinenses, qui postquam juvenilibus incrementis utcunque suas consecraverant curas, anno 1543. Scholæ noviter a se constructæ, Rectorem dederunt *M. Joachimum Cnemeandrum*, qui primus jussu Patronorum Ordinem Lectionum & Leges aliquot Scholasticas, nescio tamen an typis publicatas, consignavit. Cujus quidem Scholæ non lævis hæc est gloria, quod *Philippus Melanchthon* Peuceri senioris gratia 1559 ad hanc Urbem profectus, postridie Johannis Baptistæ festum, venisse dicitur in Auditorium, pulchroque sermone Johannis historiam illustrasse, in quo Budissinam non dubitaverit nominare, *Custodem bonæ disciplinæ & humanitatis.* Nam & hoc libenter adduco, ne ignotum sit, quantum exteri Eruditionis Heroes de Lusatorum flore ac commendatione fuerint soliciti. Laubanenses video anno 1573 a Ludimoderatore suo *Caspare Capelo* postulasse, ut Lectionum & Legum certam Sciagraphiam scripto conciperet, ibique demum anno 1588. e veteris sacelli rudetibus erectam Scholam discentibus commodiorem, sumptibus *D. Adriani Albini*, qui Laubani natus, tum in nova Marchia Cancellarii gerebat munus. In laudatissimo igitur bene merendi certamine suis præconus non defuere Zittavienses, uno saltem impedimento constricti, quod Scholæ nova promitti amplitudo vix posset, quippe qua nunc est Vestibulum & scala, minor transibat Platea, quæ Civibus ad templum progressuris claudi non debebat: ex adverso obstabat Domus & Area Crucigerorum Melitensium, cui certus præsidebat Commendator, qui profecto suarum ædium partem decerpi non patiebatur. Equidem in Janua, quæ aditum facit Secundæ & Tertiæ Classi, invenio annum 1519. interim multis adducor argumentis, Postes ea nota insignitos, post destructam Crucigerorum

rorum Domum huc pervenisse. Etiam in contignatione tecti Scholastici insculptum trabi lego annum 1541. mentione simul facta Consulis Regentis: sed cum ordinari nihil potuit, præter superficiariam tecti renovationem. Delituerunt igitur Docentes & discentes in veteri suo nidulo. Ac duos eo tempore Rectores sive Ludimoderatores habuimus, quorum honorifica hodienum servatur memoria, *Andream Mascum* & *Franciscum Jungnickelium*. Mascus anno 1545. in Collegium receptus Senatorium, dignus fuit, qui aliquando mitteretur ad Imperatorem; clarior factus filio *Michaële Masco JCto, Academia Lipsiensis aliquoties Rectore, postmodum Electoris Brandenburgici & Principis Anhaltino Dessaviensis Consiliario*, qui tum Patriæ, tum Scholæ invitatus affectu, ut quotannis ex hoc ipso loco commendaretur, liberali testamentu prospexit. Jungnikelius anno 1548. Senator dictus, tandem ad Consulares fasces promotus, in Parochiali templo, ante summum Altare, sub imagine sua lapidea quiescit. Ac dubium mihi relinquitur nullum, subinde magis enituisse rei Scholasticæ florem, postquam illi versarentur inter Patronos, qui, quantum auxilii requiratur a docentibus, experiendo cognovissent. Erat autem ea Seculi consvetudo, antequam plenior haberetur Eruditorum copia, ut si quem Latini sermonis gnarum, vel scientiarum opinione probatum, adsciscere vellent in Patrum Conscriptorum Ordinem, ipsa Schola haberetur Curiæ Seminarium. Ita enim *Cælestinus* quoque *Henningius*, initio paucis annis Cantor, postea Senator & Consul, ne aboleretur prioris conditionis memoria, in ipso Choro statui suæ recordationi voluit Epitaphium. Forte crediderunt Optimi Majores, patientius eosdem regiminis molem portaturos, qui tot hactenus tolerantiæ dedissent specimina. Sed multo tamen laudatur magis hodiernus ingeniorum proventus, ubi suo quivis labori immoritur, quem exercendo & repetendo sibi reddidit vel faciliorem vel feliciorem. Interim si oculis obversetur Res Scholastica, multum profuit tum e Scholis vocatos Senatores. Ut enim Gorlicense Gymnasium plenum acquireret splendorem, effecit *M. Georgius Ottomannus* (nisi malimus scribere *Hottomannum*, quomodo *Franciscus Agnatus, celeberrimus per Galliam & Helvetiam JCtus* appellari voluit) qui Scholæ Rector factus 1544. adOratoriæ Professionem a Lipsiensibus vocatus 1542. redux paulo post ad Scholasticam functionem, ea demonstravit exactissimi judicii documenta, ut 1562. Civitatis diceretur Syndicus, tandem Consul. Ita non quievit, donec ultimus Monachorum Franciscanorum Studio semel consecratum Monasterium Senatui transcriberet, eamque cessionem Auctoritas Maximiliani II. Imperatoris 1563. firmam redderet ac constantem. Ut vero Zittavienses aliqua sibi promittere possent Gymnasii initia, præstitit *Dn. Nicolaus Dornspachius*, qui sub Andrea Masco Collega Scholæ secundus, anno 1542. Senator factus, 1548. Consul dictus, incomparabili dexteritate suis ita præfuit officiis, ut natus ad hujus Civitatis gloriam videretur, nisi universæ potius Lusatiæ natum dicere libeat, quem Cæsar suum constituerat Consiliarium, & Redituum per inferiorem Lusatiam Præfectum: ut taceam Legationes publicæ salutis causa feliciter ac fideliter susceptas. Is igitur cum templi & Scholæ incrementis obstare intelligeret Melitenses s. Crucigeros Dominos, eo rem deduxit, cum in Aula Imperatoris, in qua erat notissimus; tum apud ipsos Ordinis Proceres, quibus ostentabantur alia bona, nisi fallor in Moravia, qui possideri possent quietius, ut soluta pecuniæ summa satis grandi, Domus hæc cum juribus eo pertinentibus, Nobilissimo Senatui relinqueretur anno 1570.

Sed antequam ista persequor, subsistere liceat paululum, & recordari, quæ Lusatorum tum fuerit conditio. Etenim late propagata per Bohemiam, Silesiam, imo & vicinam Poloniam fuerat AugustanaConfessio: neque tamen ubivis locorum erigi poterant Scholæ, quæ templis ferrent suppetias. Certe Bohemia nobis contermina suum hoc in negotio defectum facile agnoscebat, quod in Oppidis majoribus obstarent adversarii, in minoribus resisteret loci ingenium, ac ipsa Praga nimiis deliciis celebrata, severiorem adolescentiæ disciplinam vix tueri posse videretur. Inde Lusatis aperti oculi, facilem affore Inclarescendi materiam, si quis haberent facultates, causis piis semel destinatas, erudiendæ Juventuti porro consecrarent: ita futurum, ut non sine Civitatum gloria confluerent Exteri, qui postquam intra juveniles lusus hanc Provinciam affectu sinceriore complecti coepissent, per integram vitam sese profiterentur aut Benefactores & Patronos, aut Amicos & deprædicatores. Primum vero experimentum fecerunt Gorlicenses, qui Monasterium sibi concessum cura non perfunctoria sic illustraverunt, ut anno 1565. d. 22. Maji, solenniter initieretur Gymnasium, vocato ad sanctum hunc laborem *M. Petro Vincentio Vratislaviensi*, antea per novem annos Academiæ Wittebergensis Professore, qui Disciplinam & Doctrinam Gymnasii publico iterum Scripto complexus, cum & ipse profecti-

fectibus suorum strenue invigilaret, ac Collegas simul haberet, fide & eruditione commendatos, dici non potest, quantum nomen passim acquisiverit; donec a Vratislaviensibus ad Elisabethani directionem evocaretur. Neque minores erant, qui tanto Viro dabantur Successores, *M. Joachimus Meisterus*, postea Gymnasii Bremensis Rector, & *M. Laurentius Ludovicus*, qui anno 1590. censum agens Scholasticum, in prima Classe invenit Auditores 161. in universo Cœtu 616. & in iis Nobiles e Bohemia porissimum, Silesia & Polonia 51. Peregrinos 200. Ut taceam reliquos, pari gloria dignos, si vel maxime tum bellorum injuriæ, tum Reformationis apud Vicinos procellæ, frequentiam reddiderint aliquanto angustiorem. Gorlicenses secuti sunt Zittavienses nostri, de quorum seculari recordatione nunc dicetur amplius. Tandem suis quoque laudibus satisfecerunt Budissinenses, qui cum *Thomam Fabrum* habuissent Rectorem, aucto Collegarum numero 1590. eundem jusserunt esse Collegam Supremum, sive Conrectorem, dato novo Rectore *M. Andrea Neerkornio*, qui tamen biennio post discedens 1592. lampada tradidit celeberrimo *Gerlachio*, cui si dixero Budissinenses pariter ac Zittavienses plurimum debere, neminem forte habiturus sim contrarium, qui vel obliquo saltem oculo antiquitatis vestigia legere sustinuerit. Utrobique enim editis de Doctrina & Disciplina legibus, quas Patroni prudentissime conceptas, libentissime confirmarunt, futuræ claritatis fundamenta posuit, semper duratura. Sed tempus est, ut ad nostram unice respiciamus Zittaviam, quæ amissis suis Crucigeris de Schola cogitare cœpit ardentius. Et sciendum, quo loco jam extat Rectoris habitatio, Crucis Domum stetisse, adjectam Cœmeterii septentrionalis parrem, Crucis aream audivisse, quod ductus ab utroque larere murus, liberum Civibus circuitum denegaret, protracto fornice ad Templum usque, cujus levia nunc spectantur vestigia in muro, qua Scholasticus patet introitus, ut Commendator cum suis, sicco pede per tectam hanc viam transire posset ad Sacra. Hujus areæ murum 1571. destruxerunt, ac ut Platea Scholæ vicina, spatium daret novo ædificio, transitus eo loco quæsitus est, ubi nunc habemus Plateam a Rectore dictam, quæ primum vocata fuit nova, seu Concionatorum Platea, quod per istam ad Ecclesiastica sua munia pergere solent in templum. Ita excrevit ea Scholæ pars, quæ Sextam & Quintam continet, addito superius gemino Auditorio, seu ut nostro loquamur sensu, Secunda & Tertia. Iode in ipso Scalæ ingressu satis clarus effulget conspectus anni 1573. Cæterum eo tempore vix ultra trivialem surrexeramus conditionem, nec ab istis quinque Collegiis præparari omnino Juvenes poterant ad Academias, donec *Dornspachius* Vir, qui temp'um picturis illustraverat, qui tres Urbis turres altius & elegantius evexerat, qui propriam domum in hoc confinio construxerat, forte Senectutem ultima ædificandi gloria commendarurus, Auctor existeret, ut Crucigerorum Domus destrueretur, eo consilio, ne quid impediret ampliorem Scholæ perfectionem. Et operis tam pulchri factum est initium 1579. satis tarde, ut multis videbatur: quippe quod meritissimus hic Consul, cum in aliam faciem transformanda essent rudera, Civitati Scholæque velut germinanti moriens eriperetur anno 1580. dignus, qui recepta Juventute vel suo superesset seculo. Sic dilatum in aliquot annos, vel tardiore cura tractatum negotium, anno tandem 1585. ultimam experiebatur manum: ut quo loco Crucigeri Equorum habuissent stabulum, Classis construeretur Quarta, hinnitus & bestiarum strepitus, in jucundiores Musicorum ibi exercendorum harmonias converfura; supra ipsam amplum hoc Primæ Classis Auditorium novo prorsus opere conficeretur; reliqua Commendatoris habitatio Rectori redderetur commodior, facili successu, quod, cum alibi Monasteriorum recessus aptari vix possent usibus familiaribus, hic omnino responderent structuræ, liberis & ordinatis contignationibus excitatæ. Erat autem tum Rectoris loco *Tobias Schnürius*, Vir aliȯqui satis doctus, quod e reliquiis latinorum Chronicorum, ab eo congestorum, apparet: quia tamen vel ad Splendoris opinionem quicquam contribui posse videbatur, si novo Gymnasio novus quoque daretur Rector, honorifice is fuit dimissus, Senatoris & Scholarchæ characterem indeptus. Ita *M. Casparus Janitius* hactenus Scholæ Laubanensis Rector huc vocatus, accessit d. 2. Decembr. 1585. ea conditione, ut levioribus velut tentaminibus Juventutem invitaret, donec solennis sequeretur introductio. Indepaucis ante hanc solennitatem diebus, ipsa Bacchanaliorum Septimana, Scholasticos suos produxit in theatrum, exhibita Eli & Samuelis historia: salutari prorsus omine, commendari Samuelem, ubi non pauci, tum in templo, tum in Curia Samuelis Virtutem expressuri, ab hoc Virtutum & Artium domicilio promitterentur. Introductio incidit in decimum Martii diem anni 1586. cujus Splendor tanto magis feriebat Spectantium oculos, quod Consul tum Nobilissimus *Dn. Michael Kroloft* cum Patribus Conscriptis ordinato Processu, ut vo-

cant.

eant, Ædificium hoc novum ingrederetur, Rectorem erudita Syndici *Dn. Procopii Nasonis* voce confirmaret, novosque Collegas veteribus adjiceret. Ab eo die numerus docentium fuit octonarius: quippe post Rectorem *Janitium* memorantur *Michaël Justus* Conrector, *M. Daniel Burchartus* Tertius, *M. Caspar Tullichius* Quartus, *Tobias Kindlerus* Cantor, & reliqui *Paulus Schönborn, Adamus Witwer, Paulus Fritschius*, quibus singulis datum fuit hoc negotium, ut pro virili suis ista functionibus præessent, ne quis inepto & sesquipedali titulo, quin potius ipsare, juvenumque profectibus, illustratum hic inveniret locum; & sicut e cantu noscitur luscinia, sic e suis operationibus probaretur GYMNASIUM. Nam ut publicam sibi notitiam fœnerari possent Specimina, quæ forte ferventibus omnium laboribus lucem & gratiam exposcerent, Typographus etiam quæsitus est, constituta in Domo Paracleti officina, cum a nato Gymnasio vix elapsum esset octiduum. Nimirum his eruditorum amanuensibus Fama suas plerumque debet aures & linguas: ac si nihil iam reticeri posset, quod Scholasticæ felicitati, adeoque divinis beneficiis annumerari meretur; ne Typographiæ quidem mentio nostris fuerit indigna jubilis, quæ sæpius incendio bellicisque calamitatibus confusa, semper tamen in lucem rediit, ut nunc quoque nitidiores nostri characteres Lectorum oculos aliquando jucundius invitare videantur. At enim vero sicut in recentibus ædificiis non ubique statim cohærent tum parietes, tum parietum incrustationes, quo minus auxiliatricem Architecti manum denuo requirant: sic in his Gymnasii initiis aliqua notabantur, quæ repetitis Patrum curis & consiliis essent perficienda. Anno enim sequente Functionem relinquebat Rector Janitius, factus postea Rector Dresdensis, brevique tandem interregno surrogabatur *M. Leonhardus Exlerus*, qui cum maluisset hoc officium commutare cum oppiduli Hirschfeldensis Parochia, anno 1594. Successorem habebat *M. Michaelem Hammerum*. Neque rariores erant cæterorum Collegarum mutationes, multis conquerentibus, nondum coaluisse vinculum, quod in præstandis docentium adjutoriis summe haberetur necessarium. Nolo turbare quietos antecessorum cineres, quibuscunque demum indiciis homines se fuisse demonstraverint: unum tamen si exposuero, rem dixero, a cognoscenda Gymnasii conditione non alienam, votisque postmodum effundendis commodam. Erat tum Pastor hujus Ecclesiæ Primarius *Dn. M. Johannes Vogelius*, Vir, non in eruditione solum Theologica, quæ probare Concionatorem posset, celebratissimus, sed in humanioribus quoque literis eo progressus, ut, quoties carmina lego, ipsius calamo concepta, sæpe mecum dubitare incipiam, num magis extolli debeat inventionis amœnitas, an styli ad antiquam elegantiam accommodati puritas & majestas. Hic Scholæ prioris fuerat Inspector, datusque ipsi fuerat honor, ut positis Gymnasii fundamentis hac auctoritate gauderet imposterum, &, nisi me fallunt conjecturæ quam certissimæ, interdum docendi causa hoc Auditorium ingrederetur. Sive igitur intercederet tacita eruditionis æmulatio, sive in hac informandi societate, hinc imperandi, hinc resistendi glisceret suspicio: querelarum non defuerunt causæ, donec veniens Deus e machina omnem hanc simultatem facile componeret. Nam Pestis anni 1599. quæ totam fere conturbaverat Germaniam, multisque Scholis miseranda fecerat otia, nostris etiam finibus Scholæque tandem incubuit: sic uno mense raptus *Rector Hammerus*, & *Conrector M. Hieronymus Pelicanus*: ac ipse *Pastor Vogelius*, qui, donec accersi novus posset Rector, doctrinæ & disciplinæ curam in se receperat, eandem mortalitatis legem est expertus. Ab eo tempore Templi & Scholæ firmior extitit amicitia, dum suo quisque, loco, suo labore, suo honore contentus nihil habuit, quo alteri displiceret, nihil quo mutuam complacendi voluntatem impediret. Schola veneratur, quos Christi novit ministros, quosque ex Confessionis beneficio sæpius agnoscit Patres: Templum reciproco favore prosequitur, quos in Religionis & Pietatis subsidium a DEO constitutos videt. Mihi certe id semper fuit gratissimum, nulla me hactenus vel necessitate adigi, vel occasione adduci, ut illis ægre quid facerem, quorum ego amicissimam vocem audire velim in extrema mortis hora. Nec in præsenti hoc Jubilæo deest futuræ sinceritatis omen, postquam nupera Dominica publice commendata fuit Scholarum utilitas, Deique tam insignis gratia, quæ nobis in seculari hoc recursu largam hilaritatis materiam proponit. Comprobetur in eventu hæc persvadentium & voventium pietas, & quando nihil est in viribus nostris, quod grati animi vicem exsolvat, habeamus olim in hac cathedra templi deprædicandi occasionem, ferique tandem Posteri, cum alterum a repurgata Religione effluxerit seculum, Ecclesiasticis ac Scholasticis jubilis læti & securi defungantur.

Ignoscite, Auditores, sæpe me avocari ab historiarum cursu: sic enim fluunt Orationes in Jubilæo, ut ad quælibet gaudiorum incitamenta libenter subsistant. Sed saxo tamen, ut liberiore nunc ductu singula

expediantur. Finibus enim a contagione repurgatis, Schola etiam anno 1600. reviviscens, Rectorem accepit *M. Samuelem Junium Svidnicensem*, Conrectorem *Joannem Timaeum Fraustadiensem*, celeberrimi *Herbergeri* amicitia satis clarum. Quorum tamen diuturna non fuit mansio, quod uterque nostrae Civitati suam praeferret Patriam, ac ille anno 1602. Rector evaderet Svidnicensis, hic eodem tempore Concionator Fraustadiensis. Sed erat in fatis, ut post variam emergendi luctam, Gymnasii tandem caput erigeretur. Tum enim honestissimis conditionibus effectum est, ut *M. Melchior Gerlachius*, integro jam decennio Budissinensium Praeceptor, huc invitatus, d. 21. Maji 1602. una cum Conrectore *M. Joanne Vincelbergio* solenniter introduceretur. Et hic est incomparabilis ille Vir, quem si non habuisset Zittavia, forte nunc non haberet, quod multum celebrari posset Gymnasium. Is, antequam laboribus Scholasticis sese manciparet, in Academiis Baronum & Nobilium sive Inspector sive Moderator, cum literarum austeritate civilem elegantiam, vitaeque politioris notitiam conjunxerat, &, qui esset naturae beneficio ad extemporalem eloquentiam, nec minus ad captandam hominum gratiam praeparatus, subito suas doctrinae merces exponebat, ut apud clariores homines magnum habere nomen videretur occultatum alioqui Gymnasium. Multum vero tantis augmentis contribuebat Nobilissimus *Dn. Procopius Naso*, Consul, Syndicus & Scholarcha, Vir in ornandis literis, unde ornamentum acceperat, diligentissimus, quique ad testandum Scholae favorem in ejus conspectu splendidam construxerat Sepulturam: Is novum Rectorem summa complexus benevolentia, primae velut tesserae loco, Auctor fuit, ut Rectoris domus, alioquin ab aedibus Scholasticis separata, non ineleganti fornice conjungeretur, brevesq; passus inter praemeditantis Museum, & docentis Auditorium relinqueretur. Sic firmiter coaluit literarium hoc connubium. Sic quas Superiorum jussu conscripserat leges, ipse velut matrimoniales, strenue servabat. Sic continuis Declamationibus, Disputationibus, Lectionibus, quin & Concionibus, quas Nobilissimi Senatus indultu, e Primanis provectiores habebant in Monasterii templo; Sic nova Chori Musici ordinatione, deductisque ad latiorem consvetudinem hospitiis, id impetravit, ut communis discentium Pater habitus, tanta circumfunderetur Juvenum, e Bohemia maxime confluentium, frequentia, ut a Seninribus olim memoratum habeam, collocatos aliquando Primae Tabulae Auditores in adjecto hoc atriolo, spatium reliquis fecisse. Accedebat Bibliothecae constitutio, quam e quinque Eruditorum scriniis collectam, NASO Patronus & Consummator adjudicatis etiam suis libris adauxerat. Licet enim primas Bibliothecae lineas duxerint Majores, quod colligo e literis *D. Pauli Fabricii Mathematici Caesarei* anno 1564. ad Dornspachium scriptis, ubi dono offert instrumentum Mathematicum publicae, ut loquitur, Bibliothecae, consecrandum: ea tamen perfectio incidit in annum 1607. quo, in Paracleti domo splendide adornatis repositoriis, intercedentibus, post Musicam vocalem & instrumentalem, Juvenum hic discentium declamationibus, solennis agebatur inauguratio. Et DEO referendum in acceptis, turbatam in suo nidulo Bibliothecam, durantibus bellorum injuriis, nunc in Templi Petro-Paulini recessu mansionem invenisse quietiorem, cui non Patronos modo perpetuos, sed publicam quoque Securitatem, quae libris evolvendis faveat, etiam atque etiam apprecamur. Ita floruerat Gerlachius, & cum ipso Zittavia, cum subita calamitate parum abesset, quin Gymnasii solos spectaremus cineres. Anno enim 1608. d. 7. Junii pessimi Latrones ignibus hinc inde subjectis, tantam excitaverant flammarum vim, ut quingentae Civium habitationes, cum ipsa Curia miserre deformarentur; ac jam sub ultimis quoque timoribus laborare Schola inciperet. Ardebat versus Carbonum plateam proxima domus, in area Scholastica Lignile, hortique Rectoris sepimentum, quod nuper demum fiebat lapideum, flammis cesserat: Tertiae & Secundae Classis fenestrae jam sudabant plumbum; tigna tecti adusta nihil non minabantur: donec DEUS paterna tactus misericordia affusis aquis clementer annueret, ac postridie in hunc locum adhuc confluere possent Discipuli. Miseranda tum erat rerum facies, cum alii vestibus, calceis, palliis, alii libris destituti, in Scholam nihil afferrent, praeter lacrymas: cum Rector congregatis in unum Auditorium Primanis, Secundanis, Tertianis (nam Conrectoris, Tertii, uniusque ex inferioribus Collegae aedes eandem expertae fuerant cladem) Jeremiae Threnos interpretaretur. O laudetur in aeternum divina benignitas, quae tum avaris ignibus suum posuit terminum, nec postea permisit, ut, qui per bellicos tumultus saepe circum volitabant, ignium globi, vel minimum his aedibus facerent injuriam. Effudit laudes non dissimiles Gerlachius, postquam, restituta e suis cineribus Typographia, primi experimenti loco anno 1611. exscribi juberet Orationem de hoc incendio; nec defuerunt, qui post ipsum Patriae amo-

amorem, vel Juventutis curam sunt professi. Interea dum Vir meritissimus nullis frangitur laboribus, & nunquam sibi dissimilis gloriam semel acquisitam strenue defendit, subita & inopina morte rebus Scholasticis eripitur. Anno enim 1616. hac ipsa, quam volvimus Septimana, cum ad Ludos scenicos Juventutem præpararet, ipsaque Quinquagesimæ Dominica, post preces in templo matutinas, suos Auditores ad audiendam concionem pie fuisset hortatus, discedens forte in cubiculum gravi Apoplexia tactus concidit: eo tamen DEI beneficio, ut animo semper infracto mortem imminentem agnoscere, verba ad suos facere, animamque suam & universam Scholam divinæ misericordiæ commendare posset. Inde ex his ædibus ducta pompa exequialis, ipso Mercurii die, quo ad Theatrum publice progredi debuerant Ludorum exhibitores. Cæterum multa extant Viri optimi monita ad Filium, quibus id quoque continetur, *vellet tueri Paventis Famam*. Cui quidem Pietati non defuit Filius: vel si nunc ejus etiam lingua post mortem conticescat, non defuturi sunt, qui tantam memoriam Posteritati, inter Scholasticos hortos progerminaturæ, proponant. Ipse ego quam solicitus sim de tuenda ipsius Fama, Scholaque conservanda, quam in melius olim provexit, Vos dicetis Auditores, vos Juvenes dilectissimi, quos itidem rogare semper soleo, ut tueri velitis meam famam, non inanibus deprædicationibus simulatoque verborum lenocinio, sed diligentia, pietate, modestia, quæ si reperiantur apud Auditores, singularem simul famam transfundere solent ad Informantes. Et erit forte vel unus post mea fata, quæ mihi DEUS indulgeat Gerlachianis non deteriora, qui non patiatur, meam laborare famam; sicut nunc id ago, ne quid Gerlachiano splendori, hactenus servato, detritum & imminutum videatur.

Sed cogitandum Patronis erat de novo Rectore; idque tanto gravius, quod multi privatis literis invitati, non dissimularent, *Gerlachio temere neminem succedere posse, qui non esset Gerlachius*. Tandem inventus est *M. Augustinus Preilius, Schola Torgensis Rector*, Vir Theologicis, Philosophicis & maxime Philologicis studiis laudatissimus: in eo tamen Antecessore minor, quod tempora sequerentur variis calamitatibus funesta. Sub misero enim bellorum strepitu pauci audiebant Musas cantillantes, nec multo facilior annonæ caritas ingentem Auditoriis aliquando solitudinem imperabat, usque dum Pestis superveniens Rectorem cum plerisque Collegis anno 1634. tensum abriperet. Tum sub tribus Præceptoribus ægre sustinebatur aliquod Scholæ nomen, etsi mox eodem anno Witeberga evocatus esset *M. Christianus Keimannus*, sub Conrectoris nomine, qualemcunque labentis Gymnasii ruinam sustentaturus. Vir id semper agens, ut Preilio Præceptori quam haberetur simillimus. Ita infaustum effluxit quinquennium, donec anno 1639. solenni *Dn. Johannis Neseni Consulis & Scholarcha* voce, *Keimannus* vario specimine jam notus, diceretur Rector, eademque opera introduceretur Vir ad Scholam natus, nec immerito ad parietes Scholasticos sepultus, *Dn. Elias Weise*, qui ob continuos quadraginta annorum labores laudari a me posset, nisi, testimonium haberetur invidiosum, quod vel apertam & veram Parentis sectatur gloriam. Laudabunt virum alii, quorum profectibus vel adsuit, vel unice præfuit. Ac in spectatissimo hoc Conventu tribus verbis dicere liceat, *Summa ipsum apud Juvenes auctoritate semper viguisse, ne semel tamen ut vel a Rectore, vel a Patronis, auctoritatis subsidia requireret, opus habuisse*. Cæterum ad Vos nunc mea convertitur Oratio, Magnifici CONSULES, quorum in Vobismetipsis veneror PARENTES: Illi ut reflorescerет Gymnasium, benigna & Paterna cura strenue effecerunt. Generosissimus HARTIGIUS de vario cogitavit Splendore: nam ut taceam illustrem Classium & parietum Renovationem, unde in meo quoque Museo Insignia effulgent Hartigiana, ipse anno 1646. quo tempore Svecici & Saxonici Armistitii nuncius aliquem Pacis afferret prægustum, pulchriore Theatro nostras erexit Comœdias. Annoque post instauratum Gymnasium sexagesimo, gratiosam Samuelis Comœdiam denuo adspexit. Splendidissimus STOLLIUS, ut ordini suo restituerentur Præceptorum Salaria prospexit. Nobilissimus NESENUS, & qui eundem sequebatur, Spectatissimus GIRISIUS, ne disciplina corrueret, blandis ac severis Consiliis laborabant. O habeatis paternæ beneficentiæ fructum, & quando nunc omnigena dignitatum hæreditas ad Vos pervenit, Vobis etiam insideat juvandi & bene merendi Cupiditas, quæ nullis annis, cum redierint festa Autumni initia, novam gratulandi materiam desideret. Cæterum ita felicibus suis negotiis invigilavit *Keimannus*, ita moriens anno 1662 Successorem habuit *M. Christophorum Vogelium*, in polita literatura, studiisque maxime Mathematicis incomparabilem: Quorum ego encomia nunc deducerem aliquando luculentius, nisi & temporis me premeret angustia, & plures in splendida hac Panegyri reperirentur, qui vel me tacente, laudes tantorum Præceptorum subinde deprædicarent. Tandem vivis erepto *Vogelio* anno 1678.

no 1678. fors ad me devolvebatur, qui per annos octo *Professionem Politices, Eloquentiæ & Poëseos in illustri Augusteo, quod Weissenfelsa floret*, sustinueram. Quid actum hoc octennio fuerit, alii loquantur. Ego meis Auditoribus nunc ostendam, esse aliquod balbutiendi artificium; sicubi tacere, vel votis nondum nuncupatis ab opere semel suscepto discedere vix licitum est. Certe prima Scholarum ea non sunt encomia, si magnus adsit discentium cœtus, vel si e peregrinis etiam oris Clariorum Parentum Filii confluant: dissimulari tamen non potest felix hic successus, ut multi exteri Gymnasium nostrum sedulo quæsiverint; ut, cum aliquos timores sparsisset contagionis metus, centesimus adhuc constaret in mea Classe Auditorum numerus; ut nunc in sola Lipsiensium Academia versari dicantur ultra quinquaginta Studiosi, paucis abhinc annis ex hac mea corte dimissi; ut in pretio habeantur, Juventutique manuducendæ libenter præficiantur a nostris subselliis progressi; uno verbo, ut neminem impræsentiarum pudere possit Jubilæi Scholastici.

Ita vero sex diversis Periodis agitata fuit Conditio Scholastica. Antequam Germaniæ contingeret summum Reformationis beneficium, adeoque cum Sacro Studio simul efflorescerent humaniores Literarum Disciplinæ, simplicitatis & obscuræ credulitatis agebatur seculum. Postea rebus in Ecclesia feliciter constitutis, progerminare quidem cœpit Schola, sed intra tales angustias, quæ radicibus undique propagandis non sufficeret. Porro tum adolescentiam, tum maturiorem Juventutis fiduciam concepit, ubi ad Auditoria latius ac splendidius excitata procederetur. Perfectissimam ætatem pollicebatur adventus *Gerlachii*, cujus firma dexteritas tantum videbatur assequi, quantum in hoc Germaniæ latibulo, in remotioribus his Academiarum commerciis, pene dixerim, in Sylvarum hac Bohemicarum Vicinia sperari vel exoptari posset. Neque multum aberat a decrepita Senectute tristissimus ille Bellorum aliorumque periculorum Status, cum & nervis & sanguine destitutum hoc Corpus, animam sæpius agere, morti sæpius vicinum crederetur. Donec insigni miraculo, certissimoque divini Numinis beneficio non Sanitas modo rediret, ac virium qualiscunque restitutio: sed ipsa Juventus, ipsa roboris integritas, &, pene dixerim, ipsum formæ decus. Cujus conservationem si nostra quoque deprædicaverit Posteritas; si futuro, quod DEUS concesserit Seculo, nullis Periodis sive distinctam, sive variatam agnoverit informationem: O quanta ZITTAVIÆ, quanta LUSATIÆ, quanta, nisi omnia me fallunt, universæ etiam SAXONIÆ affulserit prosperitas. Sed quorsum pertinent Verborum lusus, quos forte pro lubitu fingere quivis potest? quorsum tendunt omina, desideriis potius nostris, quam apertis præsagiis innixa? Levate manus, ad eum, qui sua nos dextra manuduxit: attollite oculos ad montem, qui Salutis derivat fiduciam. Ego precandi defungor officio: multi sequentur, quibus pulchrum videbitur, vel loqui cum DEO, vel loqui pro Schola.

O DEUS, quis memorando vel celebrando assequatur beneficia Tua? Jubilæum agimus, quia Tu nos agere voluisti. Lætamur, quoniam lætitiæ Spiritus gaudiorum dispersit semina. O fac, ut Magnalia Tua cognoscamus, ut constanti pietate veneremur, ut faustis omnibus excitati, Posteris quoque polliceamur. Tu servasti tot REGES & IMPERATORES, qui ZITTANAM *quoque felicitatem suis curis adscripserant: Tu successus non minores hactenus indulsisti POTENTISSIMIS SAXONIÆ ELECTORIBUS, quorum* GLORIOSISSIMA PROPAGO, *ut paria nobis exhibeat jubilorum argumenta, precamur. Tu* PATRIBUS CONSCRIPTIS, *cum nunquam deesset benemerendi voluntas, non disparem dedisti facultatem: quos itidem semper velis reddere privatim fecundos & securos, publice benignos & felices. Tu* PRÆCEPTORIBUS *eum subinde instillare animum et dignatus, ut cum juvenilibus successibus, cum Scholastica fama libenter invigilarent; ut primum suæ felicitatis Palladium æstimarent Concordiam; ut Rectori civilibus, non despoticis, imperiis adsueto, semper amicas & paratas conjugerent manus: Tu denique Discipulis ad meliora deductis, Promotores & Commendatores non denegasti, & quod* IN SECULARI HAC MEMORIA *vix ultimo deprædicari loco meretur, ne quis e discentibus* TRAGICA MORTE, *nobis spectantibus conficeretur, paterna custodia providisti. O confirma imposterum, quod optima Tua Voluntati respondet. Ex adverso profundissimis Oceani fluctibus tectum & sepultum esse jubeas, si quid commissum aliquando fuerit, quod cum sanctissimo Tuo Numine minus consentiat. Incipiat* NOVUM GYMNASII SECULUM, *ne expiret, siqua viguit antiqua bonitas; sed tamen, ut novis constricti vinculis Pietatem, industriam, modestiam tessera loco destinatas excolamus. Ut illos refutemus, qui regnare apud nos dicunt licentiam: ut illos corrigamus, qui accusandæ licentiæ occasionem suppeditant: ut de illis gaudeamus, quorum studia Posteritatis spem & fiduciam sustinere jam videntur. O DEUS ignosce erratis, da veniam negligentiæ, sit oblivio petulantiæ: fac ut, dum nostri aliquando peccata Juventutis agnoscent, infirmitatem potius vel*

us vel præcipitanciam, quam pervicacem animi malicsam sibi adfuisse conquerantur. O DEUS! servati sumus in tempora periculorum & timorum plenissima: servet inimicus, conspirant ipsius ministri, nec alias magic timendum fuit, ne præcipitiis aut insidiis immittatur Juventus: O largire Tuam gratiam, ne quis e nostris Auditoriis exeat Apostata; ne quis vel errando famam, vel delinquendo vitam abripiat in discrimen; ne quis turpi negligentia paupertatem, ignorantia contemptum, libidine & petulantia Bonorum favorem prostituat: uno verbo, ne quid committatur, quod Scholarum osoribus justam suppeditet indignandi & cavillandi materiam. Ex adverso floreat in Auditoriis, in Museis, in omnibus discentium libris BENEDICTIO. *Sint* BENEDICTI, *qui Scholasticos suos fructus jam comprobant in functionibus publicis: sint* BENEDICTI, *qui Scholasticis jam fundamentis superstruunt parietes Academicos: sint* BENEDICTI, *qui nostris adhuc studiis consecrati, eneri aliquando poterunt docentium famam.*

Neque minus sint BENEDICTI, *quorum Munificencia, Benignitate, Commendatione paterna, vel amica Providentia nobilis hic Labor & hactenus floruit & imposterum florebit. Simus in Schola* BENEDICTI, *pulchroque salutis consensu* BENEDICTAM *habemus ZITTAVIAM.*

O DEUS, dum præteriisse Seculum dicitur, & nostros tandem annos ad finem spectare, novimus. Vivere desierunt, sub quibus primam Vitam accepit hoc Gymnasium: neque nobis adeo longus præfigetur terminus, quo minus alii nostram mortuorum memoriam aliquando vel repetant vel deprædicent. Ipsum Jubilæum vanitatis Symbolum est: celebrari nequit, antequam effluxerit Seculum. Non igitur memorat, nisi mortem ac interitum temporis. Jubilantes agnoscimus, caduca fuisse, quæ gesserint Antecessores, caduca fore, quæ post fata nostra gratulandi aliquam nactura sunt occasionem. Ibi veritas, ibi constantia, ibi jubilum habitat, quo nunc perducti sunt Viri merentissimi, QUORUM ANIMA MORTUA EST MORTEM RECTORUM h. e. Justorum, qui per absolutam Salvatoris Justitiam, nullas injustitiæ pœnas, adeoque nec improbum Vanitatis metum sunt expectaturi: Quamobrem O DEUS, FAC NE NOBIS MORIENTIBUS DESIT JUBILÆUM IN COELO, FELIX ÆQUE SUCCESSOR IN TERRA.

D I X I.

MEMORIÆ

PATRONORUM,

QVIBUS VIDENTIBUS

NATUM EST GYMNASIUM.

DN. MICH. KROLOFFTI, CONS. REG.

DN. AUGUSTINI KOHLII, } CONS.
DN. DAVIDIS RODOSSII, }

DN. PROCOPII NASONIS, SYNDICI.

DN. TOBIÆ MÖLLERI, PRÆTOR. REG.

DN. LUCÆ FRITSCHII, } PRÆTOR.
DN. PETRI CAPSII, }

DN. ANTONII GEISLERI, JUDIC. ASSESS.

DN. GREGORII ARNSDORFII, } SCABINORUM.
EN. ELIÆ KOCHII, }
DN. MARTINI HOPSTOCKII, }

DN. MICHAELIS RITTNERI, } SENATORUM.
DN. DAVIDIS LUCKII, }
DN. ESAIÆ KENNLERI, }
DN. JOH. SCHREIBERI, }
DN. CHRISTOPH. NESENI, }
DN. MICHAELIS KOHLII, }
DN. BARTHOL. SCHLEYI, }
DN. NOÆ BOEHMII, }

DN. JOH. BURCHARDI, } REIP. NOTAR.
DN. PETRI SCHULZII, }

* * *

UT Schola tum fieret, Vestra hæc Solertia fecit:

Nunc Schola, ne pereant Nomina Vestra, facit.

C. W.

HONORI

PATRONORUM,

QVIBUS VIDENTIBUS

CELEBRATUM EST JUBILÆUM.

DN. JOH. JACOBI AB HARTIG, JCTI. CONS. REG.

DN. JOH. PHILIP STOLLII, JCTI } CONS.
DN. ALBER. GIRISII JCTI, SYND. }

DN. JOH. CAROLI JUSTI, PRÆT. REG.

DN. CHRISTIANI CAPSII, } PRÆT.
DN. GOTTFREDI NESENI, }

DN. GEORGII REINGASTI, PRÆT. EMERITI.

DN. CASPARIS CHRISTIANI SELIGMANNI, J. U. D. JUDIC. ASSESS.

DN. ANDR. RÆTHELII, } SCABINORUM.
DN. MICH. RITTERI, }

DN. JOH. FRIDER WINCKLERI, } SENATORUM
DN. GEORG. ERNEST. EICHNERI, }
DN. JOH. CHRITIANI MEUERI, }
DN. JOH. MART. EICHLERI, }
DN. BENJAMINI THUMII, }
DN. JOH. FRIDER. KRODELII, }
DN. JOH. WILHELMI NESENI, }

DN. JOH. JOACH. MÖLLERI, } REIP. NOTAR.
DN. JOH. CHRIST. NESENI, }

DN. JOH. PHILIPPI ROTHII, ACTUARII.

* * *

Dum Schola Vos celebrat, satis est attenta futuri:
Nam celebranda simul sic Benefacta rogat.

C. W.

RECORDATIONI
MAGISTRORUM,
sub quorum
PRIMIS LABORIBUS
NATUM EST GYMNASIUM.

DN. M. CASPARIS JANITII, RECTORIS.
DN. MICHAELIS JUSTI, CONRECT.
DN. M. DANIELIS BURCHARDI, TERTII.
DN. M. CASPARIS TULLICHII, QVARTI.
DN. TOBIÆ KINDLERI, CANTORIS.
DN. PAULI SCHöNBORNII.
DN. ADAMI WITWERI.
DN. PAULI FRITSCHII.

* * *

Si Labor incipiens, dum prima obstacula solvit,
Prima, nec immerito, munera laudis habet:
Quis velit Elogiis nullum præstare favorem,
A queis Gymnasii gloria prima venit?
O salvete Patres! terrestria Jubila Natos,
Jubila sed Cœli vos meliora trahunt.

VENERATIONI
PRÆCEPTORUM,
quorum
SECUNDIS LABORIBUS
VELUTI RENASCITUR GYMNASIUM.

DN. CHRISTIANI WEISII, RECTORIS.
DN. M. ADAMI Erdmann MIRI, CONRECT.
DN. M. JOACHIMI CURTII, TERTII.
DN. M. MICHAELIS ZIGERI, CANTORIS.
DN. GEORGII CRANTZII.
DN. GODOFREDI JUNGII.
DN. CHRISTIANI DöRINGII.
DN. HENNINGII JOHNII.

* * *

Salvete o Secli capita exoptata secundi,
Vos semel inceptus porro secundat honor.
Nec minus, ut frondes crescendo duplicat arbor:
Sic superat primum cura secunda decus.
Vivite bis Quatuor, simul & quater este Secundi,
Vestraque sit nullis dextra secunda Scholis.

Lipsiæ applaudens scribebat
M. JOH. JOACHIMUS MöLLERUS,
Sommerfeld, Lus.

❧ (o) ❧

CHRI-

CHRISTIANI FUNCCII RECT.

PUBLICA

DE

COENOBII GYMNASIIQVE GORLICENSIS

ORTU AC PROGRESSU

VARIIS ITEM INCREMENTIS AC CASIBUS

Quaque & Auguſtum hoc Gymnaſium ratione conſervatum ſemper fuerit, & in hunc uſque diem laudabiliter conſervetur,

ORATIO,

memorabilem utriusque

ET COENOBII, ET GYMNASII HISTORIAM

ea, qua fieri potuit, fidelitate exhibens, ipſaque ſolemniter

in

SOLEMNI

noviter Autoritate ac Decreto AMPLISS. ORDINIS reviſæ & recognitæ DOCTRINÆ, nec non DISCIPLINÆ SCHOLAST. PUBLICATIONE

ANNO MESS. cIɔ Iɔɔ LXXXVI. d. 16. Decembr.

Horis pomerid. Locoque ſveto,

Aſſidentibus cum PATRIBUS REIP. GORL. CONSCR. tum & ſpectabili LITERATORUM corona præſente

habita.

ΘΕΟΣ! ΘΕΟΣ!

Exord'um obliquum. QUod felix, fauſtum fortunatumque ſit: DEO Optumo Maxumo, Maxumo per poteſtatem, per bonitatem Optumo, gratum & acceptum: Ampliſſimo Reipubl. Gorl. Ordini glorioſum ac laudabile: Scholaſticæ cum docentium tum diſcentium Coronæ utile: Nobis denique omnibus, quotquot huc confluximus, ſalutare:

Exordii Protaſis per Præoccupationem quandam. Hac ipſa auſpicatiſſima auſpicatiſſimi Diei hora ad abſolutiſs. denuo inſtauratæ Doctrinæ ac Diſciplinæ Scholaſt. Corpus publica Superiorum Autoritate publicandum, in frequentiſſimum hunc Veſtrum, VIRI Nobiliſſimi, Ampliſſimi, Conſultiſſimi, Prudentiſſimi, plurimum Reverendi, Excellentiſſimi, Experientiſſimi, Clariſſimi, Spectatiſſimi, Patroni, Fautores, Amici, Collegæ, quotquot item adeſtis, Cives ac Hoſpites Venerandi, Gente denique & Mente Nobiliſſimi Ornatiſſimique Juvenes, conſeſſum tandem aliquando, Duce ac Auſpice Jeſu, progreſſo, progreſſo, inquam mihi duo omnino ſeſe Spiritus S. auxilio, in hoc Orationis limine dicenda objicerent.

Ætiologia. Nam qvum ante tres abhinc elapſos Menſes, poſtridie nempe Kalendarum Septembris, Potentiſſimus ac Invictiſſimus Imperator, Leopoldus, Auguſtiſſimus Germaniæ noſtræ, Hungariæ item, Bohemiæ, Croatiæ, Dalmatiæ, Slavoniæ Rex, Archi-Dux Auſtriæ Feliciſſimus, quicquid adhuc, poſt non ſemel fuſos Exercitus Turcicos, poſt ſubactas Hungariæ partes ampliſſimas, poſt totidem occupatas fortiſſimas arces, poſt urbes munitiſſimas non paucas expugnatas (quæ ſingula vel olim non niſi FELICIS h. e. ejus opera cenſebantur, quem favor divinus benignius afflaret) conceperat animo, victorioſa tandem invictiſſimæ tenus hac Urbis BUDÆ expugnatione tam feliciter perduxerit ad exitum, ut vix amplius ſuperſit, quod capere poſſit jamjam conſummata felicitas, quoque nec & Nos ipſi, optima quævis Patriæ fata reminiſcentes, ambitioſiſſimis votis expoſcere poſſimus: noſtræ nunc præſentiſſimæ pietatis foret, tantum DEI beneficium, in edomito ac coërcito infenſiſſimo Chriſtiani nominis hoſte maxime conſpicuum, dignis laudibus celebrare, immortales eidem perſolvere gratias, ſupplicibusque hunc precibus rogare: ut porro beneficiis ſuis faveat, addatque illis perpetuitatem, jura-

juratissimum hostem nostrum penitus edomiturus, totaque deinceps Hungaria, vel Europa potius tota, potentissime eundem ejecturus.

Foret & humilimi obsequii nostri, gloriosissimum Victorem, LEOPOLDUM, post totidem & domesticorum & exterorum Principum gratulationes, receptis his apnd Romanos acclamationibus excipere, Auguste, Pie, Felix, Triumfator, DEUS Te servet! Patriæ tuæ Pater, Exemplum omnis ævi, nostra Admiratio & Stupor, DEUS Te servet! Spes Tuorum, hostium Terror, in quem Regum Principumqne oculi ac cogitationes tanquam in scopum collineant, DEUS Te servet! Tot provinciarum Restitutor, populorum assertor, Hungariæ Vindex, DEUS Te servet!

Deberemus utique his, vel aliis etiam, Acclamationibus votivis sacratissimo Imperatori, posteaquam totidem victorias de potentissimo Christianorum hoste, Turca, maxima cum laude reportavit, humillimum nostrum obsequium publice probare. Quanto enim certius est, bonos ac fortes Principes divinitus dari, tanto potius est, iisdem omne obsequii genus humillime præstare.

Transitio ad Proposit. per Adversativam.

Ar vero, qvum Orationem Panegyricam de hac Exedra hodie habere nec nostræ voluntatis sit, nec & nostræ facultatis, publicum illud munus Academicis Viris relinquam exequeodum, in solemniori hae denuo instauratæ Doctrinæ ac Disciplinæ nostræ Scholasticæ publicatione argumentum aliqnod utile, pariterque & præsenti negotio conveniens, Oratione explicaturus.

Propositio ipsa.

Constitui enim hodierno die de Cœnobii nostri Augustæque in eo Scholæ ortu ac progressu, variis item iocrementis hujus & casibus, quaqne & ipsa tenus hac ratione conservata fuerit, & in hunc usque diem laudabiliter conservetur, prius differere: quam ABSOLUTISSIMUM DOCTRINÆ pariter ac DISCIPLINÆ, Autoritate & Decreto Amplissimi Ordinis denuo instauratæ recognitæque CORPUS in splendidissima hac Eruditorum Panegyri Scholasticæ Juventuti solemnissime a me GYMNASII RECTORE ac DIRECTORE publicetur.

Instituti extenuatio cum quadam imperfecti Operis excusatione.

Opus me-Christe arduum est, quod suscepi, eoque difficilius: quo remotius ab hominum est memoria: quo & minus Monumentorum mihi est, quibus vel ex Archivis nostris productis, vel acceptis aliunde, possim ea, qua par est, ubique inniti auctoritate. Thucydides, Olori filius, quem non modo verborum vi & gravitate, sed etiam accurata rerum descriptione inter omnes excellere Historicos, tradit Aristides, Lipsiusque, elocutione tota gravem ac brevem, sententiis densum, judiciis sanum, orationibus ac excursionibus prope divinum esse, pronunciat, sui Seculi negligentiam fugamque laboris in Prioribus gravirer accusat, hosque ἀλαλαιπώρυς fuisse in perscrutanda veritate, ait. Rectius nostri Seculi oscitantia reprehendi ac quædam Majorum temeritas posset: qui, quasi omnibus æque foret, atque ipsis, sui seculi explorata & nota Historia, quasique etiam posteri tum præsentes essent, nihil quicquam, neque de his, neque de aliis rebus, literis monumentisque mandaruot. Si quæ pauca vero sunt, ea nec ubique explicata satis, nec distincta, sed cum nominibus personarum tam varie confusa noo raro extant: ut enucleare illa, aut ad unguem recensere, nihil videatur esse aliud, quam fluctus numerare. Recreat interim me ac reficit, de tanta rei dicendæ obscuritate ac perplexitate dicere meditantem: quod non Lugdunensem ad Aram mihi, sed apud vos, plurimum veoerandi Auditores, quorum Auctoritare Annalium nostrorum fides, tanquam testimonio aliquo, indubitata esse jubetur, dicendum.

Quapropter, ut titubantes puerorum puellarumque linguæ, atque anxii iocertique gressus, pareotibus placent, sic spero vel confido potius, fore, ut conatum hunc meum non omnis erroris expertem, Vos & probetis & Vestra sponte mihi, varias tam prisci, quam novi ævi res, res pulcerrimas, hinc inde insertas, non adeo brevi quidem, sed ob rerum varietatem jucunda tamen Oratiooe comprehendere meditanti, non aures modo, sed mentes quoque attentas adhibeatis. Cujusvis enim hominis animus, dum verbis ad res varias quasi manu ducitur, dumque non solum audit, quæ dicenda, verum etiam, quæ inrer dicendum commemoranda, intelligit, voluptate quadam afficitur. — Benevolentiæ captatio.

Priscorum meminisse placet, delectat & ipsa
Mire varietas, tempore dicta suo.

Tractatio cum continua quadam Narrat.

Verum enim vero proh Dei ac hominum fidem, quam subito quamque brevi mora fiebat, ut Μυριοτεχνίτης ille, ille primus isque abjuratus Apostata, Satanas, posteaquam vel semel inter euodem ac benedictum mulieris Semen inimicitiæ positæ fuerant, mille modis has exerceret, & mascule sese Evangelio, ex horto Eden, ἡδονῆς ac veræ voluptatis horto, in universum Orbem derivando, oppositurus longe lateque easdem disseminaret. Desubiro nimirum & absque omni mora id ὁ δυνάμενος διαβάλλειν καὶ τοὺς ἐχθροὺς ποιεῖν, ut sic loqui mihi cum magno Stagiræ Alumno liceat, faciebat. Dabat in Ecclesia

Satanæ μυριοτεχνία in excitandis schismatibus ac hæresibus.

turbas,

turbas, in Religione ex Orco protrudebat dissidia, inter filios Dei excitabat schismata. Nam, crescente multitudine hominum, succrescebant Hæreses & Schismata: adaucta illa & hæc duo adaugebantur mala; illa in omnes mundi plagas ac climata dispersa, dispergebantur etiam utraque hæc mala, & diversimode pariterque feliciſsime, in diversa loca dimanabant: adeo ut uno atque altero seculo vix exacto tot Idola, quot anni; annos quid dico? quot menses; menses quid dico? quot dies; dies quid dico? imo quot prope horæ erant elapsæ, in Orbe forent.

I. Polytheismus.

Execranda inde dirisque omnibus devovenda Orbi πολυθεΐα, h. e. Deorum pluralitas, nata acdata. Nam quanquam hanc vulgi aliorumque imperitorum hominum, qui,rationi lora nimium permittentes,tantam machinam totque actam diversas etiam res non posse subsistere, nisi certum cuique numen destinarent, persvaderi haut poterant, induxisse putetur opinio: a Diabolo tamen, tanquam a prima omnis Polytheismi causa, nequaquam recedendum. Is quippe unus est ac solus, qui non forte Hæreses sed tanto numero abominationes procreavit: ut firmissimis lateribus præditum esse oporteret: qui istis, ne dicam eloquendis, sed enumerandis,non defatigaretur: etiamsi vel ipse Demosthenes, Oratorum Princeps ipseque & Orator plane perfectus, esset: quem PLUTARCHUS scribit, decem millibus drachmarum a Neoptolemo histrione didicisse, uno spiritu integras circuitiones efferre.

Polytheismi omnis primus Autor.

Polytheismi magnus progressus.

Quid autem? Nonne, triginta Deorum millia ævo suo in Orbe terrarum fuisse, Ascræus, PETRO CRINITO referente, refert Vates? Nonne, trecentos Joves, TERTULLIANO autore, dinumerat M. Varro, eosque sine capitibus introducit? Næ disertissimus Romuli Nepotum, CICERO, quot hominum linguæ sint, tot Deorum nomina esse, affirmat, in Libris ipse tribus de Deorum Natura singulorum, quos quidem Roma colebat, ætatem, habitum, ornatum, genus, agnationem, cognationem, templa, sacrificia ac mysteria agnoscens, sed, maximos minimosque homines fuisse, hominumque more vixisse, proindeque gentis suæ religiones meras superstitiones ac aniles fabulas esse, asserens. Et quid ni prope infinitus Numinum numerus excitatus fuisset a Cacodæmone? Eo enim miseros ipse homines adegerat; ut, præter homines, & mures, & feles, & Solem, & Lunam, & Elementa, & cetera omnia, unde quicquam commodi ad se redundaturum sperabant (sive animata illa essent, sive inanimata) pro Diis Deabusque haberent, adeoque innumerabilium Deorum plena omnia loca redderent.

Ægyptiorum vanus ac insanus Polytheismus.

Superstitiosissimi præ cæteris in Polytheismo Ægyptii erant. Erant his majorum, erant minorum gentium Dii, maximorum illorum imagines, aut ministri, & quasi patellares Dii. Ad primum referebantur ordinem Osyris & Isis, & magnus ille Serapis, & Anubis, & Canopus, & Orus & Typhon. Minorum gentium Dii, quos Ægyptii, tanquam expressas cœlestium Deorum figuras & animata simulacra, venerabantur, alii universis erant familiares, e terrestribus nempe Bos, Canis, Felis; e volucribus Accipiter & Ibis; ex aquatilibus Lepidotus & Oxyrinchus; alii proprii ac certis locis peculiares, apud Saitas nempe & Thebanos Ovis,apud Lycopolitanos Lupus; in urbe Arsinnoë Crocodilus; Ichneumon apud Heracleotas; Aquila apud Thebanos; apud Mendesios Hircus; apud Athribitas Mustela; apud Leontopolitanos Leones &c. Quis vestrum A. V. dum talia & alia audit, mecum non exclamaret, abjectissimam hanc Polytheiam detestaturus? Exclamo ego: O nefandum Satanæ ausum!

Polytheismus hodiernus.

Nec desiit vero eadem Polythëia, Polytheia Ægyptiorum pariterque & Græcorum: sed in hunc usque diem in diversis Orbis Terraquei locis durat. Durat illa hodieque in Africa, in Asia, in America, Et in Asia quidem apud Indos potissimum, apud Chinenses & Japonios Polytheia durat. Maxime autem ipsa in Regnis Decan, Malabar, Narsinga, Zeilan, Sian, inque insulis insuper Borneo, Sumatra, Java adhuc floret. Nihil enim præteritis temporibus ab Ægyptiis horumque heredibus Græcis, divino unquam honore cultum novimus: quod a Barbaris, hodienum etiam, instigante Satana, non coli videatur. Reperietis, Auditores, apud illos in Fotoque ac Chamis & Osiridis & Isidis, in Solem & Lunam transformatorum Numinum, manifesta vestigia. Videbitis, Bacchos, Veneres, Hercules, Æsculapios, Serapides, Annubides, similiaque Ægyptiorum monstra, etsi sub aliis atque aliis nominibus, adornari. Molocho per ignem filios immolari, sanguine humano execranda peragi sacrificia, obscenam illam hominis partem, quam φαλλὸν Græci vocant, singulari in honore ac veneratione haberi, in Asiatico, Africano & Americano ABRAHAMI ROGERII Ethnicismo legetis. Invenietis & Vos in eleganti illo ALEXANDRI ROSÆI de Religionibus Universi Mundi Libro, omnigenas animantes Deorum loco teneri. Legere id ipsum cum maximo stupore Libro I. de Conversione Indorum ac Gentilium Cap. V. apud eruditissimum Belgii Theologum, JOH. HORNBECCIUM, licebit. Ver-

bo: Ægyptiorum exemplo cuncta Idolis adhuc repleri, in ITINERARIIS passim legendo deprehendetis. Cognoscetis adhæc, nihil divinorum Mysteriorum in S. Voluminibus contineri: quod non in contemptum Dei animarumque perniciem Simia DEI, Diabolus de sanctis venerandisque Prophetarum Oraculis assumptum, ad contumacissima furoris scelera hodieque transferat. Videbitis si ITINERARIA adeatis, heic serpentis Mosaici in deserto ad perituorum salutem erecti, reliquias. Videbitis istuc Noachi mundum in arca conservantis vestigia. Videbitis illic Eliæ, curru igneo in cœlum translati, imaginem. Alia Sacris istis similia, dum omnia omnino Veterum Mysteria, Ritus ac Ceremoniæ, Superstitiones item, in novissimarum Gentium Religione, tanquam in clarissimo aliquo Speculo, elucescunt, videbitis. Æque videlicet operosus hodierno die est in filiis suis tenebrarum Princeps Satanas, ac olim erat operosus: operosus in Ægyptiis, operosus in Chaldeis, operosus in Græcis, operosus in Romanis: in nostris Germanis quoq; olim operosissimus. Testantur id eruditissima eruditissimi Juvenis ELIÆ SCHEDII de DIIS GERMANORUM sive veteri Germanorum, Gallorum, Britannorum, Vandalorum Religione Syngrammata: pariter ac ante illum doctissimi Angli, JOH. SELDENI, de DIIS Syrorum Syntagmata testata fuerant, attestante & omnem promiscue prisci ævi Polytheïam in Theologia Gentili GERHARDO JOH. VOSSIO, Cacozeliam item Satanæ prisco ævo frequentatam, in Delphis Phœnicizantibus EDMUNDO DICKINSONO luculenter attestante.

Perpetua Satanæ Cacozelia.

II. *Hæreticismus.* Sed, Paganis relictis, quid de DEI jam dicam Populo? Dicamne, an tacebo Satanæ μυςιοτεχνίαν: quam & ipsissimis cum Veteris tum Novi Fœderis temporibus, alias atque alias HÆRESES concitaturus, exercuit? Profecto vox ac lux me citius deficeret, quam enumerandæ Hæreses. *Haretici primi.* Erant, erant in Christiano Populo initio Adamiani, sic dicti: quod exemplo Adami nudi ac sine ullis vestibus degerent, eoque modo cum fœminis conversarentur, asserentes ipsi, id ipsum in vita melius existimandum, quod ad naturam propius accederet. Erant Sarabaitæ, Sacerdotes: qui in Ægypto positi, in foraminibus petrarum habitabant, ipsique porcorum ac boum pellibus induti, funibus palmarum cincti, discalceati & sanguine cruentati, spinas ad cingulum ligatas, ad calcanea gestabant. Erant Nyctiages: qui universam noctem somno ac quieti dabant, neque ipso tempore noctis evigilandum esse putabant, Genium sic violari ac corrumpi arbitrati. Erant Samaritæ, a divina Scriptura usque ad Hæreses progressi, ipsique in quatuor Sectas, in Essenos, Sebuæos, Gorthenos, & Dositheos secti. Erant ante Christi adventum in carnem, a justitia cognomine proficiscente, Sadducæi, mortuorum resurrectionem imprimis negitantes. Phatisæi, Hemerobaptistæ, Nasaræi, Osseni in Populo Judaico erant. Primis vero post Christi ascensum Seculis totidem erant Hæretici, tot Schismatici, quot vix ac ne vix enumerari queunt, Sancto interim EPIPHANIO, felicissimo universæ Antiquitatis Ecclesiasticæ promo-condo, octoginta suo jam ævo Hæreses numerante, numerante & PHILASTRIO, Brixiensi Episcopo, qui jam ante D. Augustinum, interque Latinos omnium primus, Libellum enumeratis Hæresibus compleverat, longe plures.

At temporis vero progressu, quanquam *Papismus.* sua cuique Religio, ceu PHILO Judæus amat loqui, optima videretur, veteribus tamen recentes, antiquis novæ superstitiones indies succedebant: donec tandem PONTIFICIA TYRANNIS suo ab ortu exigua quidem, sed novis ipsa atque novis incrementis aucta, ac progrediendo tumefacta, erumperet, perque universam Germaniam Imperiorum Regnorumque repagulis fractis, in summa impietate debacchata, etiam nostram hanc Lusatiam divina humanaque cædibus commiscendo inundaret. Legite mihi, Auditores, legite, si ad manus, sique sit volupe totam Papatus Historiam legere domi vestræ INIQUITATIS MYSTERUM, ab illustrissimo Plessiaci Marliani Domino PHILIPPO MORNÆO, *Paparum ortus, progressus, auctus &c.* Christianissimi Regis quondam in Sacro Consistorio Consiliario, Seculi hodie decurrentis initio scriptum ac editum. Legetis ibidem non absque stomacho Paparum, quos a mille annis Ecclesiæ Romanæ Sectatores ut Vice-Deos, imo ut Opt. Max. in terris Deos, adorarunt, ortum, progressum, auctum, furtivos, obreptitios, efferos, immanes gradatim ausus, impetus, insultus. Verbo: Mysterii prætextu Ministerii in tantum tandem portentum, inq; biceps monstrum desinentis, progressus stomachaturi legetis.

Et cur, Auditores, non stomacharemini? *Monachatus.* Ecce enim a primo Papatus ortu, atque in ejusdem deinceps progressu, tot tantaque Monachorum examina, tot mendicantium Ordines, tot denique, præter purpuratorum illorum Patrum Coronam, Jesuitarum quasi Triariorum, exercitus collectos novimus: quod justa suaserie enumerare minime quidem licet, plerosque interim Monachorum Ordines in Historia Monachatus RODOLPHO HOSPINIANO Tigurensi numerante, pariterque & eosdem ordinante. Petebant hi homines primum soli-

Monachi primi. solitudines atque a consortio humano remotissimos Sylvarum recessus, Eremitæ inde ac Anachoretæ dicti, dicti & a solitaria vita sequenti ævo Monachi. Non se quidem Eliæ & Johannis Baptistæ, quorum ille plusquam Propheta, hic plusquam Monachus censeri deberet, sed Essenorum potius & Antonii cujusdam Ægyptii, qui in Thebaicæ regionis solitudine primus Cœnobium condidisset, inque eo, Amata & Machario, ordinis sui Monachis, relictis, annos centum & quinque natus, diem obiisset, asseclas esse gloriabantur. **Monachorum augmenta.** Ubi vero tumidi illi ventres, in plures partus ac fœtus quasi disrupti, in tot abirent Ordines, quot sese ulterius in solitaria vita continere non poterant, e solitudine in hominum consortia, ex abditis Sylvarum recessibus in agros, e desertis & inhospitis tesquis in loca cultiora, ex horridis antris in colles, e collibus in pagos, e pagis in vicos, e vicis in oppida, in urbes excurrerunt, amplissima ac splendidissima Cœnobia condituri.

Cœnobiorum ortus & incrementa. Condiderunt ea magno in Europa numero, tenuia initio, mox augusta amplisque ditata opibus, sed a civilibus oneribus prorsus immunia. Et quanquam Officinæ olim jejunii, vigiliarum ac precum essent: quanquam & Seminaria olim essent Ordinis Ecclesiastici, nobilium quoque & ignobilium adolescentulorum Scholæ: postero tamen ævo in meras ac veras idololatriæ officinas, in omnis nequitiæ stabula, in puerorum & puellarum carceres, inque munita exiliorum loca, in quæ præter pueros & puellas, viri facinorosi ac seditiosi, vel opinione saltem tales, detruderentur, detruderentur ab imperio aut magistratu remoti, detruderentur alia aliqua dignitate exuti, degenerarunt. Pleni degenerationis hujus omnes cordatiorum Virorum sunt libri: plenæ Majorum nostrorum sunt memoriæ: plena, quæ nobis supersunt, canæ Antiquitatis sunt monumenta. Extant apud CENTURIATORES MAGDEBURG. exempla. Exempla Centuria sexta, Centuria octava, nona & undecima Centuria extant. Nec vero mos ille, ille non solum liberos, sed etiam quoscunque homines, hosque non raro invitos, in Monasteria, tanquam in carceres, pœnæ aut exilii, vel Religionis insuper causa, detrudendi mos absimilis mihi Ethnicorum consuetudini esse videtur. **Ethnicorum superstit. licentia.** Eo namque apud hos superstitionum licentia erat progressa, ut non minimam cultus divini partem in hostiis humanis ponerent, iisque Deum placari putarent. Immolabant advenas pro hostiis Tauri Scythiæ: jugulabant naufragos, quosque divina providentia, ut loqui amat ATHANASIUS, eripuerat, iidem. Mactabant Minervæ virginem in Asia Laodicæi: Jovi Lycæo puerum faciebant Arcades. E Principum autem filiis aliquem, quem regio ornatu hostiam Saturno facerent, deligebant Phœnices & Carthaginenses. Quumque a Sacris istis abstinere cœpissent, atque victi postea ab Agathocle essent, Deos sibi ideo iratos arbitrati, ducentos Nobilium filios ad aras, ut Deos placarent, mactasse feruntur. Et constat, ab Hispanis, novum Orbem lustrantibus, insulam repertam esse; in qua frequenter æneas Deorum statuas viderant, quibus infantes ac puerulos immolandos incolæ includerent, igneque admoto crudeliter, Molocholatrarum exemplo, necarent. Ita nimirum eadem prope superstitio subsequo ævo invaluerat: ut multi filii ac filiæ Monasteriis haud aliter ac æneis statuis includerentur, non minus libidinum flammis urendi, quam qui in Tophet olim immolabantur. Auditis talia, Auditores, & non improbatis hanc, non dico inhumanitatem, sed plusquam belluinam feritatem? Improbarunt eandem dudum quamplurimi alii: ipsi etiam Pontifices nonnulli tantam tyrannidem improbarunt.

Sed, missis his & aliis Papisticis in Re Monastica abusibus, quid Ego nunc de MINORUM ORDINE, qui nostrum hoc in sede rat Cœnobium, seorsim dicam? **Franciscanorum seu Minoritarum ortus & progressus.** Tam longe profecto lateque propagatus legitur hic Ordo, cujus quidem initium in MSC. quodam Chronico ad Annum Christi 1198. in MARTINI vero POLEMI Chronico ad 1206. refertur: ut fere nullus alius & majora & largiora senserit incrementa. Etenim, quum Regula Fratrum horum ab Innocentio & Honorio confirmata approbataque esset, FRANCISCUS eorundem fundator sive autor, Assisii patre Bernardione natus, binos & binos discipulos, qui **S. Franciscus ejusque primi discipuli.** se, hypocritica viri sanctitate permoti, socios eidem adjunxerant, habitumque ejus assumserant, novam & prioribus seculis incognitam Religionem plantaturos, hujusque semina in omnes terras sparsuros, in diversas mundi regiones ablegavit. Ablegavit sex in Morochiorum Regnum, qui Muhammedanis Religionem suam instillarent, Fratres. Ablegavit in Provinciam Provinciæ Joh. Bonellum, Florentinum: ablegavit in Aquitaniam Fratrem Christophorum quempiam: in Angliam Fratrem Agnellum, Pisanum, qui Oxonii Scholam sui Ordinis instituit, ablegavit. Ipse vero Franciscus in Syriam cum XII. Fratribus trajecit, inque suo deinceps in Christianorum terram reditu ubique prædicavit, anno ætatis quadragesimo quinto, instituti Ordinis vigesimo, post diuturnam infirmitatem ac gravissimos dolores, diem suum obiens. Obitum post hunc & ad plures abitum

Franciscanorum in Germaniam introitus. abitum Francisci Franciscani Germaniam nostram circa millesimum ducentesimum trigesimum nonum Christianæ Æræ annum intrarunt: ubi & ipsi multos mox instituerunt conventus, missis post hos aliis ad Tartaros, ad Bulgaros convertendos quibusdam ejusdem Ordinis missis.

Franciscanorum receptio hujusque recept. causa. Nec cuipiam vero in hoc Eruditorum consessu mirum videatur, qui factum, ut Ordo hic ubivis locorum reciperetur, ac MINORUM Conventus statim instituerentur: sciendum, Franciscanos Francisco suo miracula, visiones item, ecstases, raptus in cœlum, & nescio quæ alia hujus generis, affinxisse, tum etiam mendacia portentosa de eodem sparsisse, & tantum non Deum fecisse: ut institutum hoc suum, quasi DEI ipsius esset, ab omnibus reciperetur citius, approbaretur facilius, spargeretur felicius. Est videlicet omnis superstitionis hæc vis: ut ipsa, ceu pessimum virus, sensim per arterias in præcordia illapsum, L. C. mox non minore impetu, quam damno, per totum corpus se diffundat, longe lateque grassetur. Grassatur utique eo longius, grassatur eo latius superstitio, vel dominatur potius eo imperiosius: quo plus aliunde accedit autoritatis: quo plus hypocriticæ etiam & fucatæ accedit sanctitatis. Quid ergo? Nonne iis omnibus, quæ de Incrementorum Ordinis ejusdem causæ propriæ. MINORITARUM sive MINORUM, incrementis breviter tenus hac, sed non leviter, dixi, Romanorum Pontificum accedebat autoritas? Autoritas horum utique accedebat: a qua ne latum quidem ungvem quod recedere liceret, hominibus persvasum priscis illis erat seculis. Nonne & simulata, præter multas in vulgus sparsas Ordinis hujus visiones, sanctitas accedebat? Accedebat sanctitas: qua se MINORITÆ apud imperitam ac rudem plebem non modo insinuabant; sed ipsos quoque Reges ac Principes, qui præpostero Religionis Zelo illos receperant, sermonibus suis sibi deliniebant, inque partes suas trahebant. Eat proinde, quisquis de causis, quibus factum, ut miris modis ORDO MINORITARUM cresceret, horumque numerus intra paucorum annorum intervallum in immensum excresceret, adhuc temere ambigit, ad misellos Scepticos: qui in Democriti puteo veritatem semper quærunt, nunquam inveniunt! Eant ad hos: qui diei lucem accendere, aut meridiei facem præferre gestiunt. Ita enim in propatulo Ordinis toties dicti incrementa, horumque præcipuæ causæ sunt: ut frustra sit, Papisticorum testium nubem in medium advocare: præprimis ubi superiorum seculorum Historia loquatur: loquuntur amplissima, eaque maximis sumptibus passim per Europam exstructa Cœnobia; loquatur nominatim nostrum hoc GORLICENSE, sumptibus haut parvis, sumptibus non propriis, sed undique conquisitis ac emendicatis, bene exstructum, successuque temporis amplius atque amplius redditum COENOBIUM.

Loquitur id profecto, mihique fidem facit, non alios, nisi illos ipsos, quorum originem & familiam, quorum incrementa cum causis suis, rem paulo altius orsus, tenus hac edisserui, locum hunc, e privato publicum, e profano sacrum a se factum ac splendide conditum, primos incoluisse. Incoluerunt FRATRES utique MINORITÆ, nomine suo proprio a conditore Francisco FRANCISCANI dicti, incoluerunt Cœnobium, Ecclesiarum deinceps, postea quam Monachis vel semel evacuatum fuerat, Seminarium factum, factum Rerum publicarum Plantarium, atque adeo optimum ac pulcerrimum Civitatis hujus & non unius Provinciæ Armamentarium factum: in quo tot liberalia optumis Linguis Artibusque humanis imbuerentur, alerentur, augerentur ingenia, quot liberi homines undique adventarent: e quo & res omnium maximæ ac divinissimæ, res non variis locis ac regionibus tantum, verum etiam perpetuis humani generis ætatibus ac temporibus profuturæ propagarentur. Gorlicensis Minoritarum f. Franciscan. Cœnobium.

Nimirum istiusmodi generis homines quum post Francisci sui obitum, qui in primi a nato Christo Millenarii annum ducentesimum vicesimum septimum inciderat, in dies augerentur, indeque nec omnibus ubique sufficiens mansio esset, & confinio ad regiam hanc urbem, ante elapsum tunc seculum auspiciis Sobieslai Ducis conditam, commigrarunt, ipsique, fertilitate ac ubertate loci facile cognita, sibi & posteris suis ibidem sedem delegerunt. Quum vero area ipsis præ cæteris placeret, quæ, eo tempore extra muros oppidi nostri sita, ad Nobiles, WYRSYNGE dictos, spectabat: hos adire quotidie discalceati Fratres, precari, instare, sibi ut vellent aream istam possidendam ob eum ipsum concedere, in cujus honorem & gloriam mendicitatem perpessi, nullo loco fere certi pauperes & egeni divagarentur: velle se ex fundamentis, fundatore Marchione, Brandenburgensi & Lusatiensi, Cœnobium & excitare, & id tanquam perpetuum Gymnasium non humano usui, sed divino cultui, sed piis precibus ac votis, sed vigiliis pro Ecclesia Catholica, in honorem JESU CHRISTI consecrare. Qui optumi facerent Viri? Num concederent? Facere sese, haud ignorabant, tam contra charitatem proximi, quam contra ipsam Religionem: quæ studium Bonorum Operum tantopere com- Cœnobii Gorl. exstruendi ratio, primaque ejus rei occasio.

men-

mendaret. Quapropter, victi tandem cum precum dignitate, tum sua ipsius sanctitate ac bene merendi studio, allodium suum pro area Fratribus Anno supra duodecimum Seculum trigesimo quarto dabant, utque donatio rata, non ad tempus, sed perpetuo foret, cessione Sigillo natalitio munita id confirmabant.

Prima Coenobii Gorl. extructio, adeoque ejusdem ortus.

Atque sic sane circiter idem tempus amplum hoc Cœnobium, firmissimi hi parietes, hoc Conventuale, hoc Refectorium, hæ Cellulæ, quæ pleræque in conclavia, in Musea, in Cubicula Collegarum transierunt, contiguum hoc Templum, cætera illa Domicilia, OTTONIS PII ac BENEFICI, Lusat. Marchionis, nec non optumi fratris, JOHANNIS I Electoris Brandenburgici, sumptibus a Minoritis condita, inhabitata, multisque modis aucta, primo quidem inter X. Fratrum loca, quæ octavæ vocabant custodiæ, custodiæ videlicet Aurimontis, ad Saxon. pertinentis Provinciam facto Conventu.

Franciscanorum in Gorl. Coenobio Dogmata.

O he vero! quæ & quot superstitionum genera ab eo tempore, quo conditum nostrum hoc fuerat Cœnobium, ultra trecentos annos in eodem sunt exercita? quot blasphema Francisci Elogia audita? quot viva hypocriticæ ac fucatæ sanctitatis simulacra ibidem exhibita? quod mendaciorum plaustra inde a mortalibus misellis in alias terras avecta? Nunc enim vanissimas Fratres in vulgus spargebant visiones: nunc Franciscum suum in ecstasi cum Christo commissum, totidem plagis ac stigmatibus cum eo compositum, iisdemque quibus in cruce pendens compunctus, compunctum ab ipso fuisse, fingebant, JESUM TYPICUM ea de causa, h. e. Jesu crucifixi Quasi Anti-Typum, illum appellitantes. Fidem abominandum mihi Libri Conformitatum Franciscanarum, ab Ecclesia Romana dudum recepti approbatique, fronti præfixum facit Carmen:

Francisce, JESU TYPICE, dux normaque MINORUM
Sedes nobis perpetue da Regni Cœlorum!

Auditis hoc ipsum, Boni Viri: auditis, Boni Juvenes, auribus vestris, & nondum perhorrescitis? Perhorrescite Viri, perhorrescite Juvenes, interque horrores vestros Franciscanorum detestamini, vel execramini potius, Dogmata: quæ in Cœnobio hoc per tria secula sunt tradita accredita: donec & hanc civitatem, discussis errorum, quibus involuta erat tenebris, DEUS bonitate Optumus ad Evangelii lucem paulatim perduceret, eandemque, ab impia superstitione penitus tandem repurgatam, cœlesti doctrina imbueret, commodam quidem hoc pacto adventantis jamjam ac instantis salutaris istius mutationis, quam mox audietis, occasionem præbens.

Cœnobii Gorl. subita mutatio.

Enimvero, quum octavum illud Mundi Miraculum, D. LUTHERUS, divina ope adjutus, diu desideratum ac speratum salutaris Reformationis opus Anno superioris Seculi vicesimo sequentibusque felicissime inchoasset, ab eo tempore non Pontificia tantum Tyrannis, gravissimis refrenatis passim superstitionibus, traditionibus repulsis humanis quibusvis, Clericorum avaritia, luxuria & nequitia repressa, sublataque omni Ecclesiasticarum rerum nundinatione, labi & magis magisque ruere visa fuit; verum etiam sensim ad mutationem sui nostrum se inclinavit Cœnobium, Cœnobitis aliis luci Evangelicæ clam se subducentibus & alio aufugientibus, cucullum aliis seculari habitu, cœlibatum conjugio, vitam monasticam societate civili, imo vel ipsam Romano-Catholicam Religionem Religione Evangelica mutantibus. Quum Anno nimirum superioris Seculi supra vicesimum secundo lux Evangelii in nostra hac urbe vix paululum accensa esset: tanta statim inter Franciscanos Fratres defectio contigit: ut alter post alterum, suo derelicto Ordine, abhinc discederet. Et quanquam mutuas in servanda sua fide operas D. PETRO FANTINO, Ordinis sui per Misniam, quo nostrum tunc pertinebat Cœnobium, provinciali præsente, Fratres elevatis manibus promisissent, promissis tamen suis nullus horum stetit. Nam ab eo tempore, quo paulo post Fantinus suæ a Romana Ecclesia secessionis initium fecerat, Wratislaviam ipse concedens, ibidemque uxorem ducens, superstites adhuc ejusdem Ordinis Prædicantes post inopinam hanc Magistri sui decessionem decedebant omnes: cæteri quidem, quum miserrimam, subsidiis vitæ omnibus subtractis, vitam vivere cogerentur, iidemque Cœnobio vix egressi pipulo ante omnes ædes a pueris differrentur, cucullos tandem suos seculari habitu, Religione Religionem suam Papisticam Evangelica, vita vitam monasticam politica, conjugio cœlibatum mutabant: plerique vero, præter non pauca, quæ usui sacro destinata fuerant, argentea vasa, pretiosiorem Templi sui ornatum secum asportantes, cum uxoribus clam aufugiebant: pauci ad finem usque vitæ remanebant. O subitaneam rerum mutationem! O mutationem, quæ anxie dudum expectata, ἀπὸ μηχανῆς tandem impetrata! Magis me-Christe subita hæc omni, totidem verbis a Peligno Olore in Metamorphoseon Libris decantata, Metamorphosi erat Metamorphosis. Vix enim, quæ in Albo Monte accensa fuerat, lux Evangelii in nostra hac Urbe elu-

xerat: quum repentina ut Urbis, ita & Cœnobii contingeret mutatio. Illustrabatur Curia: illustrabatur Petrino-Paulinum Templum: illustrabatur prope hoc Templum Schola: illustrabatur Minoritarum cum Templo suo Cœnobium, & paululum ad transmutationem se componebat.

Mutatio Cœnobii in melius.

Est ea repente subortæ natura ac vis lucis: ut, discussis tenebris, omnia illico illustret, rerumque subluoarium faciem in melius commutet. Gemellum in modum superiori Seculo vel semel accensa lux Evangelii, rejectis Papalibus tenebris, non alibi tantum, sed heic locorum omnia illustrabat, inque meliorem statum & Curiam, & oppidana Templa, & Templum item Cœnobiale, ipsumque adeo Cœnobium mutabat. DEUM immortalem! qui rum hominum concursus, quæ multitudo erat: quanta frequentia ad audiendum sese in Templum Petrino-Paulinum effundebat: qvum Superioris Seculi Anno vicesimo quinto M. FRANCISCUS ÆNOBARBUS, Gorlicius, coriario patre natus, Sprottaviensium ante Diaconus, Gorlicensibus in repurganda ipsorum Ecclesia, & impiis deinceps ac superstitiosis ritibus abrogandis, GEORGIO ROESLERO, Consule, suam primus operam navaret, primamque & ipse Concionem Evangelicam haberet? Quæ Monachorum in Cœnobio nostro tunc trepidatio? qui pavor? quæ concursatio? Tantus, tantus pavor, tanta trepidatio jam ante eos incesserat; ut ab ipso vicesimo secundo Seculi ejusdem Anno ad Annum usque quadragesimum tertium non paucorum Fratrum a Romano-Catholica Ecclesia secessio fieret: donec Mense Anni sexagesimi tertii Julio, (pridie, inquam, Nonarum Julii) ultimus Franciscanorum Frater, URBANUS WEISBACHIUS, qui Cœnobium hoc solus per aliquot annos tenuerat, quinque Conscriptis Amplissimi Ordinis Patribus, nomine publico præsentibus, præsente & Curatore ejus, JOHANNE HUNGARO, præsentibus item duobus Clericis Budissinensibus, Cœnobium totum cum Sylva Lichtenbergensi, vicesimo Febr. Anno primi post natum Christum Millenarii supra quadringentesimum septuagesimo secundo a Nobilissimis Fratribus, JOHANNE & HENRICO ab HOBURG, Cœnobitis Eleemosynarum loco in sui memoriam donata, cumque omnibus juribus, cum omni denique ornatu, aliisque eo pertinentibus, grati animi studio pro se, tanquam unicus Ordinis sui superstes Frater, oppidano Magistratui cederet ac traderet, neque aliam tamen id ipsum nisi Musarum sedem posthac fore vellet: præprimis ubi Cæsareæ ac Regiæ Majestatis Confirmatio cessioni huic ac traditioni accessisset.

Franciscanorum in Cœnobio Gorl. ultimus.

Cœnobii Gorl. Ampliss. Senatui facta donatio.

Enimvero quemadmodum Natura juxta tritum in Physicorum Scholis dictum, non per saltus, sed per gradus incedit, donec tandem definito tempore ad ἀκμὴν res suas perducat: ita etiam ex ordinatione divina cum Gratia DEI comparatum est. Habere hanc quoq; ipsam suos progressus & successiva incrementa, quilibet rerum Theologicarum non ignarus ἀκοῇ καὶ αὐτοψίᾳ mihi dabit. Est, est Gratia præveniens ac excitans: est Gratia subsequens ac præparans: est Gratia perficiens ac operans. Nostrum id superiori seculo in Reformatione tam luculento specimine expertum est Gorlicium: ut facile credere heic experto, quod vulgo dicitur, credere liceat Ruperto. Quis enim Gorlicensium in Annalibus nostris adeo peregrinus ac hospes est: ut suborta Evangelii luce, novæ atque novæ Gratiæ non initia tantum, sed & incrementa legendo observaverit: dum ad suam illa ἀκμὴν pervenitet? Pervenit autem Divina Gratia ad vigorem suum; ubi remotis omnibus obstaculis, penitus ab Idolomania Papistica repurgaretur Curia, repurgaretur Ecclesia, repurgaretur Schola, ipsum repurgaretur Cœnobium, renunciante erroribus in Religione suis ultimo Fratrum Urbano, tandemque id tanquam Hæreditum quoddam cum omnibus eo pertinentibus Senatui publice tradente. O gratiam ultra ullius gratiæ mensuram! O gratiam, quam non modiis, non trimodiis, sed integris horreis Urbi huic tunc clementissimus admetiebatur DEUS! L. C.

Eveniebat quippe altero, qvi Cœnobii subseqvebatur donationem, Anno; Anno supra millesimum quingentesimum sexagesimo quarto, evenicbat! ut die Julii decimo septimo, Provincialis Lusatiæ Præfectus, JOACHIMUS Comes a Schlick cum duobus Cæsareo-Regiis Commissariis, GOTHOFREDO de Promnitz, Sotaviæ, & GVILIELMO de Schönaich, Bethaniæ Toparcha, Barone utroque Generosissimo, auspicato adventaret, Imperatorisque ac Regis Augustissimi consensu publice Senatui prælecto, eandem donationem ac traditionem in ipsis D. Jacobi Vigiliis muniret. Eveniebat adhæc quarto ejusdem Seculi ac sexagesimo Anno, ut Conscripti tum temporis inclutæ hujus Reipublicæ Patres, liberalissimæ Traditioni gratiosissimæque ejusdem Confirmationi facturi satis spatiosissimum Franciscanorum Cœnobium in splendidissimum Musarum Domicilium præparatis prius ac bene dispositis Auditoriis, nec non Magistrorum insuper habitaculis constitutis, converterent.

Imperatoria Donationis hujus ac traditionis confirmatio.

Quan-

Quanquam vero suum hoc Cœnobium Frater Urbanus, unus e XL. Fratribus Minoritis adhuc superstes, in Scholæ particularis, quam vocant, usum concessisset, inque donationem illam non tantum sub hoc nomine consensisset, sed & eodem sub nomine eandem Decanus Budissinensis, JOHANNES LEISENTRICIUS, literis Budissæ Die XII. Julii sexagesimo tertio superioris Seculi Anno scriptis, ratam habuisset: quanquam item postea Sexagesimo Septimo Anno Amplissimus Senatus in supplicibus, quibus gratiosum pro augenda nova Schola subsidium humillime peteret, ad Imperatorem datis literis, Trivialem per quandam extenuationem vocaretScholam, ipseque & D. Imperator, tanquam Lusatiæ Marchio, in Diplomate suo idem rescriberet nomen: reapse tamen in AUGUSTAM SCHOLAM, AUGUSTUM in GYMNASIUM, veteri huc translata Schola, novenni ex Alma Leucorea piæ doctrinæ Artiumque Liberalium Professore, PETRO VINCENTIO, Wratislav. Viro Clarissimo, qui primus Rector foret, evocato, eidemque duobus Synergis, Viris eruditissimis, qui in Superiori Classe Linguas ac Disciplinas profiterentur, adjunctis, Cœnobium feliciter tandem transiit. Factum omnino per DEI gratiam est: ut eodem Anno Invictissimi Imperatoris ac Regis Bohemici, D. MAXIMILIANI II. auspiciis, studio, cura ac sollicitudine imo & sumptibus INCLUTI SENATUS GORLICENSIS, in Cœnobio Franciscanorum nova adaperta sit AUGUSTA SCHOLA: ut novum adapertum sit AUGUSTUM GYMNASIUM, primo quidem, quem nominavi ac laudavi, Rectore P. VINCENTIO, Gymnasiique Professoribus, M. LAURENTIO LUDOVICO, Leobergensi, M. SEBASTIANO ROESLERO, Wonsidelio, Scholæ Gorlic. præcedentibus aliquot annis Ludimoderatore dexterrimo, cæterisq; cæterarum Classium Synergis constitutis. Introducebatur autem cum Synergis suis novus Gymnasii Rector XXII. Junii, non absque insigni solemnitate ac pompa memorabili: quam utramque ex Annalibus nostris repetitam, vestris, Auditores, auribus haurire forte erit melli.

Decani Budiss. in donationem eandem consensus.

Cœnobii Gorl. in August. Gymn. conversio.

Solemnis Aug Gymn. Gorl. inauguratio.

Scilicet eo tempore sic dictus Ludimoderator, M. SEBASTIANUS ROESLERUS, cum Collegis cumque Cœtu Scholastico e veteri Schola solemni more modoque, Nobilissimo cumprimis & Amplissimo Senatu præsente, præsentibus Templi Symmystis, Doctoribus item literatisque pariter ac illiteratis Civibus præsentibus, in Cœnobium adducebatur. Adductis his omnibus, qui solemniter adducendi erant, inque Refectorio sive majori Peristylio, collectis, publico Amplissimi Ordinis nomine M. GEORGIUS OTTOMANNUS, Reipubl. Syndicus, post vocalem ac instrumentalem Musicam finitam, Cathedram paratam conscendebat, Latinaque Oratione Collegis cunctis ac Pubi Scholasticæ novum Rectorem commendabat, eidem & ipse gratulans, & gubernationem totius Scholæ committens. Post hæc P. VINCENTIUS, in Cathedræ superioris locum collocatus, ex illo Orationem alteram recitabat, Confessionem Religionis edebat, omnemque fidem suam, suum studium Studiosæ Juventuti promittebat. Excipiebat VINCENTII e Cathedra superiori descensum M. SAMUELIS JAUCHII, Primarii in primaria Æde Ministri, ascensus. Ascendebat nimirum Vir admodum Reverendus in eandem Cathedram, ac tertiam, sed Germanice a se conscriptam, legebat Orationem: qua præsentem Scholæ statum & Patribus & Civibus Urbis optime commendabat, Præceptores ac Discipulos officii sui commonefaciebat, pleraque, quæ ab Antecessoribus dicta, repetebat, repetita explicabat, explicata inculcabat. Quid tandem? Totus hic Actus solemnissimus precibus ac hymnis inter fides, tibias, tubas ac tympana finiebatur: finiebatur gaudiis ac jubilis: finiebatur votis ac gratulationibus. O summam DEI bonitatem! O Gratiam hodieque celebrandam, prædicandam, annunciandam! Quæ Cœli Gratia foret: si hæc non fuit?

Tunc enim, tunc, Humanissimi Auditores, e Papalis superstitionis Schola veræ Religionis Templum, ex desidiæ ac ignaviæ septo diligentiæ & industriæ domicilium, ex obscuro barbaræ ruditatis acignorantiæ antro clarissimum variæ scientiæ & eruditionis Emporium, e clandestinæ libidinis conciliabulo castitatis Asylum, e malitiæ latibulo innocentiæ ac integritatis Domus, e rigidioris disciplinæ ac vitæ durioris ergastulo liberum liberalium ingeniorum Asceterium, e Monachorum per trecentos prope annos continua sede Sedes Musarum Charitumque perpetua, literaria Orchestra, bonæ mentis Palæstra, quodque præcipuum est, ipsius Spiritus S. Officina evasit. Evasit, ut verbo dicam, quod res est, GYMNASIUM. GYMNASIUM, inquam, evasit AUGUSTUM, seu AUGUSTA, si hoc nomine eam vocare quis malit, SCHOLA.

Splendidus Aug. Gymn. Gorl. ortus.

Sane igitur haut quicquam causæ est aliis: cur hac de appellatione ambigant, aut SCHOLÆ nostræ & GYMNASII Nomen & Titulum Augusti invideant, utrumque indictum & intactum, si scribant, prætereuntes Annon enim GYMNASIUM esset: quod primum Rectorem PROFES-

Gymnasii Gorl. appellatio vindicatur.

SOREM habuit: quod & primos ejus Synergos PROFESSORES habuit: quod a suis incunabulis in hunc usque diem, juxta Exercitia Oratoria ac Disputatoria quamplurima, LECTIONES, Gymnasio admodum dignas, habuit: quod dudum apud Exteros Gymnasii laudes habuit: quod & gente & mente nobiles quamplurimos Juvenes semper, imo nec semel Barones, Cives scriptos habuit? Nonne & AUGUSTUM esset GYMNASIUM: quod AUGUSTI auspiciis constitutum: quod Mense biennii, a sui constitutione elapsi, Augusto largiter ab AUGUSTO dotatum ac ditatum? Dotatum videlicet id ac ditatum est ab Invictissimo Imperatore, necnon Germaniæ, Hungariæ & Bohemiæ Rege Potentissimo, MAXIMILIANO II. Utriusque Lusatiæ Marchione, annuo ducentorum Thalerorum stipendio. Nam, quum altero post novæ Scholæ aperitionem anno novus Rector, P. Vincentius, ab Amplissimo Urbis Ordine cum libello supplice Mense Martio, Rei Scholasticæ provehendæ gratia, ad laudatissimum Imperatorem missus, Cæsaream ac Regiam Gratiam imploratum, atque insigne aliquod & memorabile stipendium, Juventutis cum Urbicæ tum Provincialis commodo, commodoque & ipsius Scholæ, humillime expetitum Pragam ivisset: D. Imperator Diplomate, Viennæ XXIV. Augusti Anno cIↄ Iↄ LXVII scripto largissimum illud stipendium e Reditibus Cerevisiariis quotannis erogari ac dari clementissime jussit.

Munifica Gymn. Gorl. dotatio.

Verba, si vobis, Auditores, fenio non sit eadem audire, cedro ipsa, cui inscribantur, aut ære, in quod incidantur, dignissima, sed vernaculo nostro Idiomate pie scripta, sunt hæc: Wir Maximilian der Andere, von Gottes Gnaden, erwehlter Römischer Käyser, 2c. zu Ungarn und Böhmen König, Ertz-Hertzog zu Oesterreich, 2c. Marggraff zu Lausitz 2c. bekennen für Uns, Unsere Erben und nachkommende Könige zu Böhmen und Marggrafen in Ober-Lausitz hier mit diesem Briefe vor jedermänniglich; daß wir den Ehrsammen, Unseren getreuen lieben N. N. Bürgermeistern und Rathmannen unserer Stadt Görlitz, auf Ihr unterthänigstes Ansuchen, Flehen und Bitten, um gemeiner Jugend aufm Land und in Städten, und darmit die Particular-Schul daselbst nicht alleine stattlicher erhalten, sondern auch um so viel destomehr befördert, erhalten und erweitert, und die Jugend, fürnehmlich die Armen und unvermöglichen in der Nähend, mit geringern Unkosten unterhalten, und zu Gottes Erkäntniß, auch guten löblichen Künsten auferzogen, und geschickte gelährte Leute erziehlet werden möchten, zwey hundert Thaler, den Thaler zu siebenzig Kreutzern gerechnet, jährlich als eine Hülffe von den Bier-Geldt, so daselbst gefället, oder aus unsern Ober-Lausitzschen Gefällen, biß auf unsern Wohlgefallen, doch, daß benannte Schule davon jederzeit ordentlich gehalten, und solch Geld sonst nirgens anders wohin gewendet werdt, aus Gnaden erfolgen zu lassen, gnädigst bewilliget haben. Thun auch solches hiermit wissentlich und in Krafft dieses Briefes 2c. O Munificentiam insignem! O vere regiam Magnificentiam!

Maximiliani Imp. Rescriptum.

Tanti hæc momenti erat: ut ipsam post solemnem Lusatiæ utriusque Traditionem, in Curia Gorlicensi d. 24. April. Anno 1636. a Cæsareis Commissariis sibi factam Serenissimus ac Potentissimus, Beatissimæ hodie memoriæ Elector ac Princeps, JOHANNES GEORGIUS. I. Dux Saxoniæ &c. non immerito ratam habuerit, atque ad seram posteritatem derivari eandem voluerit. Viderat procul dubio uterque, & Divus ille Imperator, & Divus hic Elector, Saxo, ac intellexerat, Ecclesias & Politias ut plurimum constitui atq; gubernari felicissimo eorum progressu: qui, ignobilioribus iisque pauperioribus parentibus oriundi suo sibi labore ac studio, Mæcenatum tamen præsidiis eorundemque subsidis adjuti gloriam & virtutem peperissent. Nemo enim CHRYSOSTOMO locupletissimæ fidei teste, ob parentum vitia obscurus, nec clarus ob virtutes eorundem. Ideoque & Augustissimus Imperator, MAXIMILIANUS, annuum Magistris, ut pauperioris cumprimis sortis alumnos ad DEI gloriam & salutem Patriæ in Gymnasio hoc erudirent, summa liberalitate Stipendium, certissimum laborum præmium ac molestiarum levamentum, decernebat ac constituebat, id omne deinceps Sereoissimo Electore Saxon. JOH. GEORGIO I. calculo suo approbante, ac perpetuum esse volente. Isthanc ergo, & Cæsaream ac Regiam, & Electoralem cum benignitatem tum clementiam quibus efferemus laudibus? quibus prosequemur studiis? qua complectemur gratitudine? Venerabimur, quoniam aliter facere nobis hodie non licet, humillime Divos Principis utriusque Manes, hosque ob pietatem istam insignem ac bonitatem, qua hodieque fruimur, placide quiescere jubebimus, maximas etiam habituri gratias, habituri has, quotquot sumus, perpetuo. Nam si pulcrum Ethnicis fuit, animo grato complecti: quid Themistocles, quid Scipio, in sua quisque gente, egisset; quos hostes, & quam potentes vicisset; quam grave jugum a cervicibus Nobilitatis, quam feros enses Civium jugulis avertisset: turpissimum certe foret Christicolis nobis, de tot tantisque & Divi MAXIMILIANI ET DIVI JOHANNIS GEORGII I. laudibus conticescere. Ohe

Electoralis post Lusat. traditionem ratihabitio.

Amplis. Ordinis in ordinanda ac propaganda Re Scholast. solicitudo.

O he vero quid de prudentissimis Clarissimisque Majoribus Vestris, vel olim-olim Antecessoribus potius Vestris, PATRES CONSCRIPTI nunc dicam? Quibus verbis illorum in ordinanda ac propaganda Re Scholastica, qvum satis firmiter janijam fundatum GYMNASIUM hoc AUGUSTUM, satis largiter dotata ab AUGUSTO AUGUSTA hæc Schola staret, solicitudinem commemorabo? Qua eloquar oratione? Illi ipsi enim, qvum probe intelligerent, falsissimum illud esse Aristophanæum in Equitibus, ἡ δημαγωγία γὰρ ὐ πρὸς μυσικῦ ἔτ' ἐςὶν ἀνδρὸς ὐδὲ χρηςῦ τὺς τρόπυς, ἀλλ' εἰς ἀμαθῆ καὶ βδελυρόν, verissimum contra ea Belisarii istud ad Regem Totylam Græce scriptum, prudentum Virorum officium esse, Urbes augere vacuasque ornamentis implere, vera autem Urbium ornamenta non alia esse nisi LEGES & LITERAS, ad quas utrasque quidem exercendas excolendasque necessario præcursio quædam adhibenda foret; non poterant non novam suam Scholam, ab initio statim confirmatæ Traditionis, industria ac diligentia doctissimorum virorum quam laudatissime constituere, constitutionemque hanc primo DISCIPLINÆ ac DOCTRINÆ Scholasticæ Corpore a P. VINCENTIO, Gymnasiarcha edito, Anno superioris Seculi sexagesimo sexto, ipsis Maji Calendis, solemniter Urbi & Orbi publicare. Nempe quoniam non σχολὴ sed χολὴ est, quemadmodum DIOGENES Euclidis vocavit Scholam, ubi arguta & ad bene beateque vivendum inutilia traduntur, novæ suæ Scholæ non tam titulo splendidos aut nomine magnos, quam pios ac doctos, quam modestos Viros præficiebant. Præficiebat, Insto, Amplissimus Senatus, deliberato omnia consilio, nec non ad ipsius MELANCHTHONIS hac in re præscriptum, agens, Magistros: qui non unum aut alterum, sed singulos ac omnes, non se, sed juventutem, non senes, sed pueros, quod prætextatæ quondam pueritiæ Magister, QVINCTILIANUS, præceperat, optimis quibusvis Disciplinis & Artibus imbuere scirent.

Primi Augusti Gymn. Gorl. Collegæ.

Erant ex his P. VINCENTIUS, Wratisl. LAURENTIUS LUDOVICUS, Leoberg. SEBAST. RöSLERUS, Wonsid. quique huic decedenti successerat, BALTH. WALTHERUS, Wratislav. optimarum omnes Artium ac Philosophiæ Magistri. Erant cæteri, & ex iisdem Synergi, GEORGIUS Klobrschütz, Wratislav. & JOH. BIBERUS, Gorlicensis: quorum illi, anno Seculi superioris sexagesimo septimo in Academiam Witebergensem redeunti, M. FABIANUS CLOSIUS, Freistad. huic ad V. D. Ministerium vocato, BARTHOLOMÆUS ANDREADES, Svidnicens. suffectus. Primi utique e præstantissimis isti omnes erant Præceptoribus: qui post exhaustas Pontificiorum sentinas in novam Scholam magna industria Artes & Lingvas introduxerunt.

Petr. Vincent. primus Gymn. Rector.

Præ cæteris id tanta & autoritate & fidelitate PETRUS VINCENTIUS, Vir eloquentiæ laude clarissimus, primus, Witeberga evocatus, Augusti Gymnasii Rector, præstitit; ut dubitare quis posset: plus ne ipse Scholæ, an Schola ipsi plus deberet? In eadem namque Schola quum intra quadriennium fama ejus miris efflorescerét modis, undiquaque & nobili & ignobili loco nati Juvenes magno huc numero, tanquam ad mercaturam bonarum Artium confluebant, emptisque quamplurimis ingenii mercibus magna cum laude in Emporia celebriora (Academias puto) lucraturi iterum abibant.

Faustus Aug. Gymn. Gorl. sub primo Duum-Virato progressus.

Sed ecce quanto major discentium erat confluxus: quum, Anno post Petri Vincentii in Patriam ad capiendos in Elisabethano Gymnasio fasces commigrationem sexagesimo nono vertente, Gymnasii gubernacula JOACHIMO MEISTERO, Gorlicio, Gottingensis antea Scholæ Rectori, nec non M. LAURENTIO LUDOVICO, Leoberg. ceu Duum-viris, exæquata utriusque potestate, ab Amplissimo Senatu committerentur? Vidissetis, ad Gymnasium hoc ex una parte Borussos & Polonos, ab altera Germanos & Bohemos, amore omnes studiorum famaque cum MEISTERI, tum Collegarum, LAURENTII LUDOVICI & MARTINI MYLII, Virorum doctissimorum incensos, confluere. Partiti hi operas suas ita fuerant: ut Latinos & Græcos Autores LUDOVICUS explicaret, MYLIUS Artes Logicas traderet, ipse MEISTERUS, alter Maro, Poëtas enarraret, Stylique exercitationes ac meletemata Oratoria urgeret.

Et sane studio, fide & ingenii sui excellentia tantum unus effecit MEISTERUS; ut adolescentes, ne dicam, pueri, mediocri studio adhibito, quascunque Sacri Codicis Historias non infeliciter Maronis tuba canentes audirentur. Eo enim assvefecerat ipse discentes: ut e Virgilio cumprimis in ordines suos redigerent Synonyma, iidemque Epithetorum copiam, Phrasium sylvulam, infinitam Locorum Communium multitudinem, elegantias Virgilii proprias, adeoque totam Dispositionis Poet. Ideam in promtu haberent. Accedebat ipsius MEISTERI indefessum in scribendis, maximeque in discentium frequentia recitandis, Poëmatibus studium. In his quippe non tantum elocutionem Virgilii, quantum poterat, exprimebat, sed etiam id da-

bat operam, ut ante oculos quasi poneretur: quomodo in Sacra Historia singula verba, singulæ phrases, tota item dispositionis & elocutionis forma, character denique, ad Poëticum Stylum accommodandus ac firmandus esset.

Ludovicus solus Rect. Gymn. seq; tertius. De LUDOVICO vero, qui, qvum primus ille e Civibus Patriæ Rector, MEISTERUS, post quindecim Annos, Anno nempe octogesimo, a Senatu Bremensi, CHRISTOPHORI PEZOLDI consilio, ad gubernandam Scholam evocatus, Bremam abiisset, solus communi Patrum Conscriptorum suffragio Augustæ Scholæ Rector fuit declaratus, seorsim quid dicam? Dicerem prolixam laudem; nisi jam olim publicis scriptis fateri & Collegis & Discipulis necesse fuisset: quod LUDOVICO viven- *Ampla Ludovici laus.* te, Professionis legitimæ exemplum, exemplum Disciplinæ Scholasticæ conservandæ cum eodem viveret. Præprimis minime occulta causa legitimæ erat Professionis. Nam qvum ad recte docendum duo maxime requirantur, eruditio excellens, & singularis tractandi Artes ac Linguas dexteritas, ambas has, dudum luculenter probatas, ad gubernacula, quibus solus jamjam admotus fuerat, attulit. Sermonis in eo Latini singularis erat lepos ac summa svavitas: quem ita temperare accurata Latinorum Scriptorum prope omnium lectione didicerat: ut neque humi reperet, neque ad tumorem assurgeret. Græcæ Linguæ ita erat peritus: ut Græcis ipsis, qui a Constantinopolitano Patriarcha cum literis systaticis ad Ecclesias Evangelicas missi huc venerant, audita Joachimi Meisteri in sermone Græco promptitudine, & Laurentii Ludovici in eodem puritate, uterque admirationi fuerit, summa cum ac perpetua, non dico Gorlicii nostri, sed universæ Germaniæ gloria in discentium Corona exclamantibus illis: Ιταλία βαρβαρία, h. e. Italia nil nisi barbaries est. In Linguæ etiam Sanctæ studio non parum olei consumsisse Ludovicum, liquido aëre liquidius e pluribus, ab eo vel in sola Threnorum Jeremiæ explicatione editis speciminibus liquet. In Philosophia dicendique Arte, in Arte cumprimis argumentandi ac differendi, rationis illa & judicii informatrice, Logica, ita erat versatus, ut in Theologia quoque sobrium Philosophiæ ac Logicæ usum, in Latinorum item ac Græcorum Autorum expositionibus dialecticam Inventionem ac Dispositionem post grammaticam Vocum connexionem, post rhetoricum ornatum, monstrare posset: ut posset oratorias cujusvis Generis exercitationes in utraque Lingua, Declamatoribus frequentibus, & quidem binis semper de Cœtu Scholastico, qui in suggestu publico perorarent, deque palma oratoria dimicarent, lectis, lectis item Scholasticis quibusdam Arbitris, instituere: ut denique ad differendi disputandique Artem, Sententiis e media Philosophia ac Theologia, de quibus magna opinionum inter eruditos varietas & discrepantia erat, excerptis ac propositis, suos assvefacere posset, non minorem e certamine adolescentum voluptatem, quam Homericus ille Agamemnon e rixa Achillis & Ulyssis, capiens. Indeque nec mirum: si LUDOVICUS hic, in omnibus magna cum audientium voluptate Μελάγχθονα ἀκριβῶς ζηλώσας sapientiam in proponendo, dexteritatem in tractando prope divinam adhibere valuit. Quid? quod nec mirum fit: si LUDOVICUS, disciplinæ amantissimus, bonas auctoreque se latas Leges in vigore suo semper conservare potuit. Suppetebant enim post summam eruditionem huic, quæ quidem ad disciplinam custodiendam quam maxime pertinent, divina pariter & humana subsidia. Næ ipse tanta a Deo armatus erat autoritate: ut ad ejus, tanquam ad Æneæ Virgiliani conspectum, imo ad adventantis strepitum, discipulorum omnium ora conticescerent. Erat & vita ipsa ita comparata, ut vivum pietatis, modestiæ, temperantiæ, gravitatis & virtutis cujusvis exemplar exhiberet. Constat id, si non aliunde, maxime tamen e Scholæ Gorlicensis Threnis, quibus Anno octogesimo sexto Optimus Vir cum veteres tum recentes pestis calamitates deplorabat: constat ex ejusdem Scholæ post dissipationem instauratione, Typis una cum Threnis olim edita: constat ex Apologia Enarrationis Grammaticæ Epistolæ Paulinæ ad Romanos in Gorlicensi Schola recitata: ex hyberno denique Studiorum Scholæ Gorlicens. Curriculo, Amplissimo Senatui ac Dominis Scholarchis Anno octogesimo quarto Calend. Octobr. exhibito, constat.

Tanti proinde, tanti Viri fama excitati pueri ac juvenes tanto ab omnibus prope Mundi plagis ad Augustam hanc Scholam tanquam ad bene compositum nidum, agmine advolabant: ut qvum, Intimatione, publice ad fores Templi Anno octogesimo sexto Die 9. Febr. proposita, instauratio & civibus & advenis significata, operarumque publicarum initium d. 25. Febr. in Discipulorum omnium Ordinum centum & sexaginta præsentia factum esset, numerus hic intra octiduum ultra septuaginta augeretur, totusque tandem Scholasticus Cœtus ad sexcentos usque & quadraginta tres Discipulos excresceret. Numerabantur sane tunc temporis in annuis Populi Scholastici Censibus Primani nunc centum & *Mira Augusti Gymn. Gorl. incrementa.*

qua-

quadraginta septem, nunc centum & sexaginta, inq; his 26. Nobiles, advenæ centum septem & triginta. Junctim vero per omnes Classes Anno XC. Nobiles quinquaginta & unus, advenæ ducenti cum totius Urbis applausu numerabantur. Ideoque, postquam jam ante Primanorum numerus ad centum & quadraginta duos excrevisset, primæque Classis locos ægre hunc discentium numerum caperet, decreto Amplissimi Senatus, & Consulari quidem Ædile Dno GEORGIO SCHMIDIO fiebat: ut amplissimus Sextæ Classis locus traderetur Primæ Classi, Secunda transferretur in Primam, Tertia in Secundam. Quarta & Quinta suo manerent loco, sed Sexta Classis e Monachurum triclinio æstivo in horum Nosocomium, (quod & superioribus annis tenuerant,) transferretur. Eat nunc aliquis alibi, & Scholæ suæ commemoret incrementa! Paria nobiscum is non faciet: neque & æqualia Augustæ nostræ Scholæ incrementis incrementa dicet. Manebit enim hæc laus Scholæ nostræ: quod una præ cæteris Germaniæ Scholis, maxime sub LUDOVICO suo, & Magistris & Discipulis quondam incitatissima floruerit.

Neque vero defloruit ipsa: posteaquam Anno nonagesimo quarto die 17. Aprilis clarissimus & integerrimus Vir, M. LUDOVICUS pie diem suum obierat, atque felicissimus in Scholastica gubernatione, quum totidem annos servisset Scholæ, successor ab Amplissimo Ordine datus fuerat M. MARTINUS MYLIUS, celebre deinceps sibi nomen, magno literati Orbis Senatu applaudente, HORTO PHILOSOPHICO faciens. Numerabantur siquidem sub hoc celeberrimo Viro per plures annos ultra quadringentos nobiles ac ignobiles, Gymnasio qui dederant nomen, Cives. In his centum & plures non raro Primani erant, quinque non semel, non semel septem, Anno denique currentis Seculi sexto novem Baronibus, Baronibus nempe Liberis Silesiæ tribus de Maltzahn, Joachimo, Ottone Henrico, Joh. Bernhardo; Baronibus Bohemiæ Liberis duobus de Smirzitz, Alberto Wenceslao, & Alberto Johanne, duobusque adhuc aliis Baronibus Bohemicis, Michaele Slavata a Chlum & Koffum, nec non Johanoe a Zaruba pe Hustirzan, Poloniæ item Baronibus duobus, Johanne & Francisco Kilsky, fratribus germanis annumeratis ac nominatis.

M. Mart. Mylius, IVtus Gymn. Rector. Ejus fama.

Discipp. Baronum sub hoc Rect. numerus & nomina.

Atque tanto in flore venerandus Senex maxima cum sui laude Gymnasium retinuit: donec ab incluto Urbis Senatu, inopino, post exhaustos novem ac triginta annorum labores Scholicos, morbo correptus, rude anno ætatis sexagesimo sexto, Christi millesimo sexcentesimo octavo donaretur, eidemque, Die xv. April. Rectoratus fascibus in solemni Scholæ conventu, inque splendida Amplissimi Senatus præsentia, post præmissam quidem a GEORGIO LUDOVICO. J. U. D. Reip. Syndico gravissimo, Orationem, huic traditis, CASPAR DORNAVIUS, Zigerucensis Variscus, Medicinæ ac Philosophiæ D. succederet.

Successit igitur C. DORNAVIUS: successit RECTORIBUS PHILIPPISTIS RECTOR, si Religionem A. V. spectetis, REFORMATÆ RELIGIONIS, sed ad invidiam usque, si variam spectetis eruditionem, eruditus ac doctus. Philosophus enim Epicharmus hic Gymnicus ingenii erat subactissimi: Orator oris erat disertissimi: Poëta venæ erat fluidissimæ. Verbo: MEDICUS erat: erat & mentis & corporis Medicus experientissimus. Et quidni experientissimus de hoc Medicorum genere Medicus fuisset: qui in duodeceonali sua peregrinatione cum Ulysse Homerico non tam multas urbes viderat, quam multorum hominum mentes cognoverat: qui multa auribus in itinere hauserat: qui multa animo & cogitatione, multa quoque legendo percurrerat? Loquuntur pro me, ac certissima fide experientiam hanc Viri, cujus nomen dudum in Albo æternitatis fuit, tres ETHOPRAXIÆ UNIVERSALIS manuscripti Libri, de Morum ad officia in societate civili concinnatione in illustri Bethaneo propositi, indeque & digni iidem publicatione, testantur. Ehem vero! quanta dexteritate Vir laudatissimus, quem vel semel dicendi facultas in umbone Scholastico collocarat, quantaque solertia fidei suæ concreditos in Eloquentiæ Palæstra exercuit? Satis id non modo ex accuratissimis, quas menstroatim propositas possideo, Dispositionibus, sed & ex ipsissimis ejus verbis patet. Imprimis, ait alicubi DORNAVIUS, quæ ad Eloquentiam & oratorias Veneres ac Gratias hac ætate facere videntur, ioculcamus: qua possumus industria: qua debemus fidelitate: ut ex hoc amplo promtuario Juventus depromat: quibus Declamationes suas cum decorare tum colorare possit. Ita nimirum ille ait. Nec ipse tamen in tot tantisque Discipulorum Exercitiis Oratoriis conquiescebat, sed Cathedram sæpius conscendebat, quamque Discipulis commendaverat cotidie eloquentiam, vivum ejus in se ipso exemplum ostendebat, felicior hac in re Hermogene Græcorum, felicior Quinctiliano Latinorum visus: qui, quum optimi aliis ad Eloquentiam duces essent ac magistri, eloquentes ipsi haut fuere. At DORNAVIUS

D. Casp. Dornavius, Rect. Gymn. Vtus.

Ejus laus.

Ethopraxia Dornavii.

Dornaviana Eloquentia.

US vero & dux & magister ad dicendum erat optimus, idemque omni laude cumulatus Orator, quasi catena quadam aurea, ut alter Hercules, in Oratoria Palæstra Auditores, numerosos cumprimis discentium cœtus, pro lubitu suo trahebat, nunc rudes ac imperitos Musarum Alumnos Orationis quadam suavitate ad meliorem frugem traducens, nunc duros obstinatosque horum animos verborum gravitate perfringens. Quis nostrum ergo Olympium Oratorem CASP. DORNAVIUM non vocitaret? Non aliter enim, atque Pericles summus olim Græciæ Orator, non amputata & abscissa, sed lata & magnifica, & excelsa Oratione, quandocunque vellet, tonare, fulgurare, omnia denique perturbare ac miscere valebat, aculeum in audientium animis semper relinquens. Fidem iterum politissimæ Orationes, & alia quam plurima Scripta, magno seorsim edita numero, sed paucis abhinc elapsis annis junctim duobus Tomis in usum Studiosæ Juventutis, ad elegantiorem formandum Stylum, a B. nostro SCHMIDIO collecta, mihi faciunt; pariter ac summæ dexteritatis solertiæque Dornavianæ in docendo atque ducendo GYMNASII GORL. DISCIPLINA & DOCTRINA, auctoritate Superiorum a DORNAVIO An. Seculi hujus nono in salivam publicam emissa, facit fidem. Vos autem, Vos Venerandi Auditores, dicite mihi, sultis: ecquid jamjam cogitetis, quid sentiatis, quidve de laudatissimorum Majorum solicitudine ac cura, quæ utraque per prius Semiseculum in eligendis ac præficiendis incluto huic Gymnasio Rectoribus, in adjungendis optumis operarum laborumque sociis luculentissime se probavit, judicetis! Nonne hæc provida semper, illa indefessa fuit? Fuit Nobilissimi Senatus cura, ut in alia re quavis, ita in re potissimum Scholastica providissima; fuit solicitudo illius admodum indefessa: fuit utraque efficacissima: indeque & ipsa hæc Schola Augusta sub utraque erat florentissima.

Ulterior Ampliss. Senatus circa rem Scholast. cura. Nec minor solicitudo ac cura Amplissimi Ordinis sese per alterum exseruit Semiseculum. Nam qvum ὁ πολυμαθέστατος DORNAVIUS Anno currentis seculi decimo quinto D. 5. Julii Gymnicum Gorlicii ad Nissum Sceptrum, Professor Bethaniæ ad Oderam in illustri Schönaichiano Gymnasio, noviter adaperto, constitutus, tandemque & ipse Celsissimi Ducis Bregensis Consiliarius factus, deposuisset, id Jubilæo primo, quinquagesimo nempe, qui a primo Augusti Gymnasii ortu elapsus fuerat, Anno a Nobilissimo, Reipubl. Gorl. Syndico, GOTHOFREDO Glych a Milßiz, inaugurali de causis ac remediis corruptæ Disciplinæ Scholasticæ ruinæque Scholarum Trivialium Oratione præmissa, optimo e Collegis Scholæ Seniori, perque annos viginti tres de re Scholastica optime merito Viro, Philosopho Poëtæque doctissimo, M. ELIÆ CUCHLERO solemniter nomine publico tradebatur. Florebat ergo sub hoc quoque optimarum Artium ac Philosophiæ Magistro per decennium Augusta ad Nissum Schola. M. Elias Cuchlerus VItus Gymn. Rect. Sed, ubi duo jam in vicinia Gymnasia Academica, SCHOENAICHIUM Silesiorum alterum, alterum ROSENBERGIUM Bohemorum, Bohemicæ hoc, illud Reformatæ Confessionis Ascetерium, adaperta essent, atque deinceps paucos post annos Papisticæ in Bohemia, Moravia, ipsa quoque Silesia, Religionis Reformatio, magno cum Evangelicorum damno, contigisset, haur pari ipsa flore florebat. Uno namque & altero anno vix octoginta, pluribus vero annis septuaginta aut sexaginta vix numerabantur Primani. Nec pauci tamen Lusati in his Nobiles, & interdum quoque duo vel tres Barones, numerabantur. Aug Gymn. Gorl. decrementa. Numerabantur, inquam, ac nominabantur totidem, Primæ Classis Cives, nobiles alii, alii ignobiles; advenæ alii, alii indigenæ: dum, ingruente Bello Ligistico, ac subsecuta peste gravissima, numerus hic magis magisque decresceret, ac tota tandem Schola Anno nostri Seculi trigesimo secundo dissiparetur, in universum Die 22. Sept. viginti quatuor tantum Civibus numeratis.

Nempe, qvum inter arma, quibus, ineunte prioris Anni auctumno, Gorlicium petebatur, semina pestilitatis simul sparsa, Ejusdem miseri casus. sed subsequente hyeme sopita, adulto vere prædicti Anni recruduissent, contagiumque & ipsum nunc has, nunc illas, paucissimis exceptis ædibus, ædes, tam intra quam extra Urbis pomœria, undique invalescens, ac funera indies densans, infecisset, sic satis numerosus Cœtus Scholasticus ad tantam redigebatur paucitatem, ut de voluntate Amplissimi Senatus Schola clauderetur, ipsaque imminuto Collegarum, diritate pestis abreptorum, numero, instar miseræ orphanæ per octo derelinqueretur Menses. Quoniam vero nullum solum esse solet malum, nullaque sola calamitas, ad priora illa mala hoc ingens insuper malum accedebat: ut biduo post Collegæ infimi, FRIDERICI REINISII, Viri in Dædalea Scriptura versatissimi, obitum Capite suo orbaretur Schola. Ecce enim optimus Vir, Vir Curriculo studiorum Scholæ Gorlicensis, a LAURENTIO LUDOVICO Leoberg. Rectore olim quidem conscripto, sed præsenti accommodato statui, clarus, clarior erudita de Problemate, Verene, an Auctumno Mundus sit conditus, DISSERTATIONE, Opere deinque Nov-Antiquo, eodemque Lusa-

Lusatiæ literatæ sacro, Versione Ἀνθολογίας διαφόρων ἐπιγραμμάτων παλαιῶν Latina gemina, soluta & ligata, cum Autoris perpetua, tum aliorum diversorum Autorum sæpius intertexta, adornato, inque XXV. Centurias, quarum V. non absque Φιλελλήνων applausu viderunt lucem, distributo, clarissimus, M. ELIAS CUCHLERUS, Gorl. P. L. Rector Augustæ hujus Scholæ longe meritissimus, D. XI. Octobris Anno Christi trigesimo secundo, Ætatis sexagesimo quarto, Rectoratus, difficillimis Reipubl. Patriæ temporibus gesti, decimo septimo, pestilentiali in funeris deductione horrore correptus, decessit, inque cœlestem commigravit Scholam.

Cuchleri obitus.

Schola quid interim ageret nostra? Lugebat miserrima sua fata, plangebat, flebat. Nec tum tamen malorum, quæ lugeret, satis: calamitatum, quas doleret, nondum finis. Nam ubi, trimestri ab obitu Rectoris amplius, Amplissimus Senatus, de legitima Scholæ instauratione post profligatam pestem cogitans, hanc duobus Collegis, M. JOHANNI LUDOVICO, Con Rectori, qui votis omnium RECTOR designabatur, & M. MARTINO MOLLERO, tertio a Rectoris loco Collegæ, una cum Rei scholasticæ administratione per Scholarchas D. 15. Februar. Anni subsequentis commiserat: LUDOVICO, Viro supra laudem, id accidebat: ut Die Viridium, quo Scholæ superstites Collegæ, adjunctis sibi octodecim Scholasticis, anniversariam Sacræ Synaxeos solemnitatem celebrabant, in Sacris Templi serotinis a peste tentatus, lecto affigeretur, morboque tandem vincente, inter ardentissimas preces, ipso medio noctis, quæ Feriam Paschatos tertiam inchoabat, articulo, e miseriarum hac valle ad Cœlitum collem beate transiret. Ita quod Argonautæ olim de amissu in medio cursu Heroum præcipuo Hercule, Idmone Vatum sapientissimo, Typhy Rectore navis solertissimo, conquesti leguntur, id longe acerbius Schola Gorlicensis lugebat. In his duobus enim magnis Viris plus Schola, quam illi in tribus suis fabulosis, amiserat, eratque utriusque obitus Augustæ Gorlicensium Scholæ, quod eventus luculenter demonstrabat, admodum fatalis. Et quanquam octavo, ex quo Schola dissipata, orbata, ac pene desolata jacuerat, Mense elapso, Amplissimus Senatus vellet, ut interea temporis, dum novus Rector crearetur, Scholæ instauratio, hujusque imprimis directio ac gubernatio, a Viro, de re Scholastica dudum bene merito, M. MARTINO MOLLERO, susciperetur, eoque itaque benevola hac ac liberaliori, quam ante, declarata voluntate, in eandem superstites Collegæ descenderent: nec aliud tamen nisi quatuor Annorum inter totidem belli turbas aliasque calamitates subsecutum est INTERREGNUM.

Tristior Gymnasii facies.

Joh Ludovic. Con Rect. obitus.

Aug Gymn. Gorl. Interregnum,

Interregno autem stante hoc ipso, Scholaque rursus Anno trigesimo tertio, tertio & vicesimo die Maji, qui dies Lunæ post Trinitatis Festum erat, decenti ordine ac modo aperta, operosus nihilominus & laboriosus in Juventute, parvi licet esset numeri, dexterrime erudienda noviter hic constitutus Scholæ Administrator ac Director erat. Erat, inquam, cui vicarium dirigendi operas Scholasticas onus vel semel impositum fuerat, Scholæ, in miserrima, a Cæsariano Exercitu facta, direptione denuo dissipatæ, ac paulo post, Senatu ita volente, revocatæ, fidelissimus ad Annum usque septimum ac tricesimum hujus Seculi Director & Administrator.

M. Mart. Mollerus Gymn. interea Administrator.

Eo quippe Anno, Die nempe XXI. Augusti, Amplissimus Patrum Ordo Augustæ huic Scholæ, alternis Septimanis ac æquali potestate regundæ, Duumviros, Viros nempe Clarissimos, M. MARTINUM MOLLERUM, Gorl. tertium quondam in Ordine Collegum, nec non DAVIDEM VECHNERUM, Freistad. Sil. Sprottavia evocatum creavit.

Alter Gymn. Gorl. Duumviratus.

Novum hoc, idemque egregium, providæ curæ ac incitatissimæ pro Rei Scholasticæ salute sollicitudinis in Amplissimo Senatu est specimen. Schola enim, quæ injuria temporum quasi consenuerat atque decoxerat, nisi quid aliquando moveret lacertos, reddita quasi juventute, paulatim post laudabilem hanc Patrum Conscriptorum curam revirescebat. Neuter enim Clarissimorum Duumvirorum horum quicquam de industria deque fidelitate, de dexteritate remittebat. Remittebat nihil MARTINUS MOLLERUS, nihil DAVID VECHNERUS! uterque ut in Re Scholastica versatissimus, ita in erudienda Juventute felicissimus. Et quamvis non semel turbis bellicis, Anno cumprimis quadragesimo primo, in bimestri obsidione concuteretur Schola: optimi tamen hi RECTORES precibus suis ac laboribus ante ruinam stabant, officio suo bene semper fungentes. Indefessum quidem B. MOLLERI studium, fidem ac methodicam dexteritatem præ ceteris eruditis Scriptis Scriptum ἀνέκδοτον, idque prelo dignissimum, cui publice proposita Praxios Logicæ delineatio ICHNOGRAPHIÆ titulum ac nomen peperit, testatur. Non dici certe potest, quanta fidelitate, quanta & felicitate ille, Idea præmissa Logica, Praxin Logicam expedierit, Præcepta quidem pauca, sed usum esse maximum ibidem jubens.

Novum providæ circa rem Schol. curæ in Ampl. Ord. specimen novaque & Gymn. incrementa.

M Mollerus cum Davide Vechnero Ultimus Gymn. Rector.

Molleri studium.

Jubebat idem in accuratissimo studiorum Curriculo B. VECHNERUS. Studiorum in Gorlicensi Gymnasio Curriculum puto: quod ipse sub ipso statim Rectoratus sui introitu ita definiverat B. Vir; ut pueri adolescentesque non plane impeditæ indolis, cujuscunque Ordinis aut Natalium, Divini Spiritus aura secundante, statuque Reipublicæ tranquillo, per gradus quosdam & veluti metas, sub quinque ordi-

Studium Vechneri.

ordinatis Claſſibus octoque fidis, neque operam injuriæ ſenſu averſantibus, Præceptoribus, ad Pietatis exercendæ ſcientiam morumque decentiam, Linguarum item & Artium, quas vocant, Logicarum peritiam, Hiſtoriarum etiam Ethiesque notitiam, eo usque provehi poſſeot: quo, cum ſpe optati ſucceſſus Academici Solis Regiam ac Delum adituri, ſorent provehendi. Quemadmodum autem Curriculo iſthoc Studiorum, pariterque & Conſilio Scholaſtico, quod utrumque Don. Scholarchis Menſe Anni triceſimi octavi Julio obtulerat, raram ac caram Didacticæ ſuæ Methodum laudatiſſimus Vir probatum ibat; ita nihilo ſecius fidem ſuam, ſuam induſtriam, dexteritatem ſuam, creſcente ſubinde diſcentium numero, Majori Rhetorica, Rhetorica Generali ac Speciali, Exemplis cum Claſſicorum Autorum, tum a ſe concinnatis, copioſiſſime illuſtrata, nondum tamen edita, teſtabatur. Teſtabatur idem ille non vulgarem Græcæ Linguæ peritiam GRAMMATICÆ GRÆCÆ SACRÆ SPYRIDIO. Peritiam Artis Poëticæ egregiam in STICHOPOEIA; raram Styli Latini peritiam in LATINITATIS TEMPLO, , ſub Schemate Epiſtolæ eum Proplaſinate Liminis, Atrii, Odei, Adyti, in Januæ Comen. de Igne Titulo efformati, Leſnæ Pol. edito; Rerum denique Germanicarum, itinere Germanico & Anglico ſibi collectarum, notitiam UNIVERSÆ GERMANIÆ BREVIARIO, jam olim juris publici facto, noviſſimeq; a Clariſſimo Filio, ABRAHAMO VECHNERO, Cullega mihi conjunctiſſimo, Editione tertia extenſa, Vir ὁ πάνυ teſtabatur. Fama hinc tanti Viri, longe lateque diffuſa, numerus diſcentium in dies creſcebat. Nomen dabant Scholæ inquilini: confluebant exteri: miſcebant in hoc ſe confluxu non pauci Nobiles.

Vechneri Scripta.

Longe eutem major fiebat Diſcipulorum confluxus: quum Nonis Martii Anoo Meſſiano onoo & quadrageſimo, Ætatis tertio & ſexageſimo, duodecimo Rectoratus, tertio & triceſimo publici Præceproratus M. MARTINUS MOLLERUS vita ſuu decederet, Puceq; Germaniæ Oſnabrugi & Monaſterii conciliata, præcellentiſſimus VECHNERUS ſolus faſces Scholicos tenerer, ipſe quidem jam ante, Anno videlicet quadrageſimo tertio ECCLESIÆ DIACONUS, ſexageſimo ſecundo MINISTER VERBI PRIMARIUS, communi Patrum ſuffragio, ob ſummam Viri cognitem fidelitatem, cognitamque ejuſdem in erudienda pube Scholaſtica dexteritatem, factus, indeque ſimul & Eccleſiaſticam & Scholaſticam ad Annum usque ſexageſimum ſextum cum laude udornans Spartam. O quam verum Chriſtianum, o quam pium Theologum, o quam bonum Philoſophom, o quam doctum Philologum in venerando hoc Anteceſſore meo, quoad utramque ornabat Spartam, cognoſcere licebat! Non abſterrebant Virum Herculei labores, non concatenatæ curæ: quo minus utrique faceret ſatis Spartæ. Origenis cognomine ADAMANTIUM, cognomine Didymi CHALCENTERUM poſtera VECHNERUM noſtrum ætas diceret. Diceret vere utroque hoc cognomine Virum. Indefatigabilie enim in ipſo laborum ac curarum erat patientie: perpetua in fide, ſpe, ac charitate conſtantia.

David Vechnerus. isque ſolus, Rect. Gymnaſii VIIIvus.

Vechneri laus.

Obteſtatio.

Obteſtor heic Veſtram, Viri, quotquot e Schola laudati VECHNERI, ut togati milites, olim prodeuntes, alii hodie Curiam, ulii Eccleſiam, alii Scholam ornatis, quorqum & Familias veſtras oroatis, Jurie Utriusque Doctoree alii, ulii Magiſtri, Advocati alii, Cives alii literati, fidem: ut conteſtemini, me u veritatis tramite aſſentationis vitio tenus hac haut abreptum eſſe. Neq; & Ego alio abripiebar: quum piis Beati Viri, quem ut ulterom Parentem ob amorem, ob favorem, ob candorem, per triennium mihi ſatis probatum, veneretue fueram, Manibus ſequens ſciberem Epitaphium:

Siſte gradom, LECTOR, lege, & ipſe Viri aſpice vultum;
Quem tabula ad vivum hac picta referre ſolet.
Nam Tibi divinum vera ſub imagine vultus
VECHNERI ingenium judiciumque notat.
RHETORA & HISTORICUM ipſe probat, magnumque POETAM,
THEOLOGUM eximium, PHILOSOPHUMq; carum.
In reliquis Vir erat CANA VIRTUTE ſuperbus:
Patronus Sortis pauperioris erat.

Vechneri Epitaphium.

Sed quo, o Viri beatiſſimi, beatiſſime qui Anno Chriſti oono & ſexageſimo, Ætatis quinto & ſeptuageſimo, poſtquam, ſenio confectue luboribusque fiſſue, bona Ampliſſimi Senatus pace, faſces Scholicos ante triennium depoſuerat, vita ſua fungebatur, laudibue ebreptue, veni? Quo & a cæterorum Anteceſſorum laudibus abreptus veni? Veni in patentiſſimum prolixæ laudis campom: e quo ita facilis mihi regreſſue haut dabatur. Redeo igitur, redeo e longiſſimo diverticulo ad maxime providam Ampliſſimi Senatus curam. Ad curam circa ulteriorem Auguſti noſtri Gymnaſii progreſſum occupatiſſimam redeo. Nam Is, quum intelligeret, longe plures togatos e Ludo hoc literario militia, udverſus barbariem, ruditatem & inſcitiam militaturos, ſemper prodiiſſe, quam armati quondam e Trojano equo milites prodierunt, de liberando eopſe ab omni, quæ de Religione unquam ſparſe fuerat, ſuſpicione cogitens, e media Electorali aut Ducali Saxonia RECTOREM evocare decernebat. Poſt præviam eurem unius & alterius, quod Metaphyſica vocant, ſubjecti denominationem ac electionem quum ad Me tandem, tot tantisque in Eruditione Scholaſtica Heroibue vix dignum Succeſſorem, citra omnem expectationem deventum eſſet, Egoque Altenburgo ἐν ἀγαθοῖ Anno ſexageſimo ſexto evocatus ante hoe XX. Anoos huc adventarem: ſtatim da inſtaurenda poſt integrum a primi Rectorie P. VINCENTII introductione, quod elapſum fuerat, Seculum RE SCHOLASTICA deque SECULARI celebrandu FESTO ſoliciti Conſcripti fuere Patres. Feci Ego ad utrumque horum nutum. Feci facienda, & GYMNASII GORLICENSIS DOCTRINAM inſtaoravi, inſtauratamque ſolemniter e Decreto Superiorum publico publicavi: deinde SECULARE ſeculari pompa Feſtum, Feſtom Gymnaſii Seculare, a SECULARI HORATII CARMINE invitatus, celebruvi.

Revocatio ſui ipſius.

Iterata provida in Ampl. Ord. circa Rem Scholaſt. cura commendatio.

Rect. Aug. Gymn. Gorl. IXnus.

Nuvue poſthæc cum nobili tum ignobili loco natorum, qui ab exteris longeque etiam diſſitie terris udventabant, concurſue contigit, tumque frequens is fuit: ut ſeptuaginta, & quandoque plures, imo centum etiam io cenſu haberentur Superioris Claſſis Auditores; quanquam numerus hic poſtero tempore in Hoſpitioſum defectu aliquantum diminutue fuerit. Interea vero temporis haut quicquam hodierni inclutæ hujus Urbis Patres de cura ac ſolicitudine ſuu in Re Scholaſtica remiſerunt; neque & hodie quicquam ipſi remittunt.

Novus diſcentium confluxus.

Tantum videlicet abeſt: ut Scholæ ſuæ curam unquam depoſuerit Nobiliſſimos & Ampliſſimus Senatus noſter, ut in numerato potius cotidie habeat, quocirca Rem modo non tantum Salaria juſto tempore per optimos, optimo e ſuo Ordine conſilio electos, Scholarchae porrigantur, cæterique erogati ſumptue in reparandis

Conſtans Ampliſſ. Ord. circa Rem Scholaſt. cura.

Audi-

Auditoriis Magistrorumque domiciliis bene collocentur; sed & de Scholæ amplificatione consilia conferantur, concilientur, communicentur. Tantum item abest: ut penitus Scholasticis velitationibus se subtrahere soleant Patres: ut potius præsentia sua bonam indolem non raro commendent, incendant, excitent, negligentes tacite reprehendant, deprimant, rubore suffundant, ad frugem aliquam promoveant. Quin & deputati quidam e Senatorio Ordine Viri, si non bis terve, minimum tamen quotannis semel, semel sub Examinis solemnitate, præsentes Exercitum Scholasticum lustrant, illustrant, exornant, suaque autoritate ad frugem, ad gloriam, ad eruditionem exstimulant.

Civium hospitalitas.

Accedit ad varias illas Augustam hanc Scholam provehendi rationes Civium hospitalitas. Liberalitas Civium accedit: quam pauperioris sortis alumnos aliunde huc adventantes, in hospitium recipiendo alii, alii eosdem mensis liberalibus alendo, multi stipe eorundem pauperiem sublevando exercuere, inque hunc usque diem exercent. Si qui tamen nnore & facto possunt: benevolentia liberalitatem ipsi exercent & eiorie.

Maxima illa omnium in Gymnasio propagando conservandoq; cura

Hem autem! quanto major Augustum nostrum Gymnasium propagandi ec conservandi ratio hæc est: quando, lapsi jam prope modum disciplina, consilia de absoluto aliquo tum DOCTRINÆ tum DISCIPLINÆ potissimum, SCHOLASTICÆ Corpore concinnando Patres Conscripti novissime contulerunt, collataque mecum communicarunt? Parui Ego equidem optimis de Re Scholastica provehenda consiliis parui, atque

Corporis Doctrin. & Discipl. Scholast. absolutissimi concinnatio.

ABSOLUTISSIMUM ut DISCIPLINÆ ita DOCTRINÆ CORPUS felicitante Opt. Max. DEO concinnavi, concinnatum Superiorum censui submisi, submissum cum approbatione fideli manu recepi, receptum elidis curavi typis exscribi, exscriptum UNI & TRINO in cœlis DEO, AMPLISSIMO in terris ORDINI consecravi, consecratumque in mensam Solis expositum, nomine publico publicaque autoritate omnibus in universum Gymnasii Civibus publicandum. Publicassem autem Scholasticum hoc Opus dudum: nisi, post non paucas remoras mihi hinc inde objectas, tempus, quo huc ante hos viginti annos cum Familia Altenburgo Osterlandorum divinitus evocatus concessi, fuisset expectandum: nisi de satis idoneo & ad rem præsentem apto dicendi Argumento fuisset cogitandum: nisi latiori stylo post sufficientem meditationem Thema propositum fuisset tractandum: nisi denique, justo ordine ec debito tractandi modo observato, in id, ut amplior fieret Oratio, mihi fuisset elaborandum.

Concinnati Operis, ejusdem publicatio.

Atque idnunc quoniam a me tenus hac factum, nataque hinc mihi prolixa, quæ DOCTRINÆ & DISCIPLINÆ SCHOLASTICÆ publicationi de Cœnobii nostri ac Gymnasii ortu & progressu præmitteretur, Oratio: cumprimis quoniam heri Diem XV. Decembris, quo ante quinque abhinc elapsa lustra, post inauguralem de DISCIPULO ICARD SCHOLASTICO, a me ipso habitum, Sermonem, resignatos a Venerando Sene Scholæ fasces capiebam, vivendo per DEI gratiam superavi: ad meum me, quod restat, pensum revoco, atque in Eruditorum Panegyri, quod dudum publicandum erat, quodque & pridem ab Amplissimis Dominis Scholarchis Nobis vitæ, morum ac Studiorum Magistris in manus traditum, publico. Publico in Nomine ejus, qui se ipsum in Apocalypsi Johannea A & Ω, initium & finem, vocat, h. e. IN NOMINE DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI, quæ Sacratissimi Imperatoris D. Justiniani, in Institutionum Juris limine Formula est, Autoritate ec Decreto Amplissimi Ordinis revisam recognitamque Augusti Gymnasii Gorlicensis DOCTRINAM & DISCIPLINAM: DISCIPLINÆ & DOCTRINÆ SCHOLASTICAE CORPUS ABSOLUTISSIMUM publico. Discentibus id ipsum in hoc, DEO, Musis & Gratiis sacro, Templo publico: publico docentibus. Docentibus, Splendidissima Patrum Conscriptorum Corona assidente, assidente Venerabili cæterorum Eruditorum Corona, Doctrinæ hoc ac Disciplinæ Corpus publico, ut utraque hæc illis Helice sit ac Cynosura; ad quam in docendo, in dicendo, in canendo, inque & agendo respiciant. Idem hoc Corpus, Corpus revisæ ac recognitæ Doctrinæ pariterque & Disciplinæ absolutissimum, publico discentibus; ut utraque norma sit ipsis ac regula; ad quam omnia sua Studia, omnem suam vitam, moresque & suos omnes, componant.

Sed, quum Ego ipse discentibus maxime publicatum id velim, quod solenniter publicavi, mea jam jam decurseos Vos, Adolescentes, primum compellat Oratio. Ecce enim Vos instar Aristophanæi Strepsiadis, Jovem pluentem διὰ κοσκίνου οὐρεῖν, per magnum aliquod cribrum mejere, existimantis, non amplius estis: Pietatem, qua, vel secundum Ethnicum, nolle via majus, omni socordia & segnitie abjecta, devote non colitis: in Doctrinæ ac literarum Studia, ut Demosthenes, non incumbitis: Lectiones tanta cura, quanta Euclides, non visitis: Præceptores more Alexandri magni non tacitis; præteritis & Antecessorum vestrorum, qui, numero innumero e Ludo hoc literario prodeuntes, post finita Studiorum curricula Principum Aulas, Curias, Ecclesias, Scholas, Familias ornarunt, moribus, ad Favorini apud Agellium mandatum, non vivitis. Obsecro Vos: dicite mihi, Adolescentes, dicite, an turpius quid sit, quam Scholasticum Sacra fugere, negligere, aut præsentem in templo ougis eadem eludere! Dicite, an præsentius quid nominis & famæ naufragium sit, quam alto Supercilio, præ Inani quadam δοκησισοφίᾳ Studia contemnere aut negligenter tractare! Dicite, an magis quid adversetur Naturæ, quam Præceptoribus resistere & tergiversari! Dicite, an levius quid sit, quam omni impetu in turpissimos omnis generis mores ferri! Me Christe! vix turpius quicquam illo; vix periculosius quicquam isto; vix naturæ quicquam eo inconvenientius; vix quicquam levius hoc esse, ipsimet judicabitis; nisi vestrum in calcaneo geratis cerebrum. Agite ergo, o Mei, ec nisi plane desipueritis, e protervitate & contumacia ad pietatem, a Lectionum contemptu & neglectu ad frequentem præsentiam ac diligentiam, a temerario Præceptorum vilipendio ad debitum his honorem & amorem, ad debitum obsequium, a vitiis ad virtutem redite! Scurriles istos, istos & efferos mores, mores Cyclopicos exuite: mores persona & ætate vestra dignos induite! Perfici Vos noviter recognita Doctrina in Studiis; noviter revisa Disciplina corrigi Vos in vita ac moribus finite æquis animis. Præceptoribus obsequi non vultis? at rectæ rationi obsequimini. Huic obsecundare non potestis? at DEO, at AMPLISSIMO ORDINI obsecundate: quorum autoritas, nisi præsentissima pœna, haud contemni alias solet. Certe si obsecundaveritis, eaque feceritis, quæ volumus, & expectamus a Vobis, in Viros DEO gratos, Ecclesiæ ac Reipublicæ aptos, Familiis vestris dignos, vobismet ipsis utiles, Bonis omnibus laudabiles succrescetis, adolescetis, evadetis. Erit & insuper aliquid: de quo DEUS & Angeli gaudeant, lætentur Magistratus, Parentes exultent, Nos Præceptores & nobis & vobis gratulemur, gratulentur Nobis utrisque omnes Boni.

Studiosæ Juventutis compellatio.

Vos deinde, Vos Clarissimos Doctissimosque Viros, Collegas conjunctissimos compello. Desudastis tenus hac mecum in pistrino hoc Scholastico indefessi: plerisque multum collecti pulveris mecum devorastis! Pergite pro viribus, quilibet in ordine ac statione sua, in Stadio alacriter currere: donec optato cursu id decurretis! Pergite, insto, mecum vigiliis vestris ac lucubrationibus Studia Juventutis, exemplo Pici Mirandulæ, unde Phœnicis cognomentum adeptus, fovere! Pergite eloquentia vestra ec mecum, ut Virginius, alere! Pergite præceptis sapientiæ eadem, ut Musonius, mecum

Clarissimi Collegii Scholast. Compellatio.

mecum

mecum promovere, haut res privatas potius aut alienas, quam publicum Scholæ commodum cogitaturi, neque & nihili vel minus horulam neglexisse ducturi, quam ad quod DEUS subirascatur! Cæterum bono præite fidei vestræ concreditis exemplo! Exemplo pietatis, exemplo integritatis, exemplo sobrietatis, sinceritatis ac candoris exemplo, mutuæ exemplo concordiæ, præite! Versamur in Vocatione sancta: neque hominibus forte, sed DEO potius, servimus, eundemque certissimum habemus operarum nostrarum Epoptam. Faciamus igitur officium nostrum ubique fideliter: qui novimus omnes maledictum esse: quisquis officium suum faciat negligenter: quisquis id faciat fraudulenter. Majus peccatum est, nonnemo quondam dixit, negligere puerum, quam virginem corrumpere. Tanti utique refert, recte informari adolescentem: ut, qui parum fideliter ei præfuerit, maximi sceleris reus esse putetur.

Patrum Reip. Gorl. Conscript. Civiumque compellatio.

Et Vos seorsim, Patres Conscripti, indictos in hoc calce præterire nequeo. Nequeo præterire Vos, CIVES OPTIMI, indictos. Proin agite PATRES, & pergite, quantum potestis, provida vestra cura ac solicitudine Rem hanc Scholasticam provehere, & ad posteros propagare! Pergite Salaria sua Magistris ita mature, ita prompte, ita largiter, ut per multos fecistis annos, porrigere! Pergite reparare amplissimum Musarum hoc Domicilium! Pretiosissimum Scholæ vestræ Thesaurum in DEI gloriam, Ecclesiæ salutem, Reipublicæ emolumentum, fidelissime custodire memento, noviter revisam & recognitam Doctrinam ac Disciplinam sartam tectam servaturi. Et quidni sarta tecta a Vobis, a Vobis, PATRONI ac NUTRICII Musarum Nisi. liberalissimi, Gymnasii nostri incluti cum DOCTRINA, tum DISCIPLINA utraquequidem denuo autoritate ac decreto vestro revisa & recognita, servaretur? Dudum enim & illam & istam eruditioris pulveris Magistri calculo suo approbarunt. Approbavit utramque quidem non ita pridem Magnus quidam Amicus, Literis Wratislavia Calendis Octobr. Anni currentis ad me datis, sic scribens: Accepi denuo abs Te auro contra carum munus, Opus illud absolutissimum Doctrinæ pariter ac Disciplinæ, in Clarissima vestra Republ. ejusque Gemma, Augusto Gymnasio, vigentium. Deprehendo in totius Operis illius contextu; quam recta sit & tua, & eorum, qui tecum in tam sancto negotio conspirant, & quam saluteris intentio. Nempe Pietatem Eruditioni jungitis: & prudenti operarum distributione atque divini cultus commendatione, in hac temporum sentina illud effectum dare laboratis; ut studiis mores convenienter eant. Euge quam bene! Utinam ubique locorum duabus illis curis se impenderent, qui in illis mentium bonarum officinis docendo vitam transigunt! Fortassis aliqua messis piorum adhuc esset speranda. &c. Dum vero ita Vir optimus de Doctrina nostra ac Disciplina instaurata scribit, optime de utraque sentiens, mementote & Vos, Liberalissimi Cives, liberalitatem vestram docentibus probare! Probare discentibus, discentibus præprimis advenis, eandem aut liberalibus Hospitiis, aut Mensis liberalibus, probare ne recusate! Habebitis profecto summum DEUM largissimum unius etiam porrecti haustus aquæ remuneratorem: certissimos & Nos beneficentiæ vestræ ebuccinatores habebitis. Ne dicam: quod nova hinc splendoris ec honoris lux, nova laudis ac gloriæ spes Vobis utrisque, & Patribus Vobis Conscriptis, & Vobis Civibus, exorietur: quodque item omnium Seculorum memoria, quam posteritas alat, ipsa æternitas intueatur, Vobis vigebit, florebit, perennabit.

Conclusio.

Quid tandem? Tandem ut extremum quid habeat Oratio mea, humillimus Ego equidem servus DEO meo, æterno DEO, Patri, Filio, ac Spiritui Sancto, summo ac præpotentissimo Gymnasiarchæ, immortales pro concessa in vicesimum hunc usque RECTORATUS mei GORLIC. Annum vita, pro concessis in eundem usque annum cum corporis cum animi viribus, pro illa indesinenter mihi præstita gratia, gratias ago. Ago insuper habeoque immortales cum pro aliis omnibus, iisque maximis, in nos Collegas omnes tenua hac collatis beneficiis, tum vero pro illa cumprimis benignissima Ecclesiæ, Scholæ, Reique publicæ nostræ conservatione ac tutela, immortali DEO gratias: dum revera finem dicendi heic facio, atque lubens solemnem Orationem, in qua paulo latius, quam tenerrimæ Vestræ, A. V aures ferre poterant, in spatiosissimum dicendi campum præter spem omnem & exspectationem excurri, perpetuo isthoc ac pio LAURENTII LUDOVICI, sanctæ recordationis Viri Voto claudo:

Hac tua sit Schola, Christe: Tuam tuearе Sareptam:
Ut celebret nomen voce fideque tuum!

D I X I

L. S.

Noli L. B. turbari; quod lit. E. col. 4. lin. 17. Franciscanorum introitus in Germ. incidere in Annum Christi 1239. legatur, lit. vero P. col. 4. lin. 4. accidisse ille paulo citius, Anno nimirum Christi 1234. videatur. Cum enim prius illud, quod retuli Hospinianon, posterius hoc nostris debeam Annalibus, facile conciliari utrumque poterit: si illud de pleno Franciscanorum in Germ. ingressu, hoc de primis saltem ejusdem ingressus initiis intelligatur. Ille certe paulo serior, hæc paulo maturiora fuisse videntur. Vale & fave!

F I N I S.